ଶିବଯୋଗିଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟବିରଚିତଃ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ

ଉତ୍କଳାନୁବାଦ

ଡଃ. ପ୍ରମୋଦିନୀ ପଣ୍ଡା

Shri Chintala Keshaba Rao, Smt. Chintala Damayanti
Brahampur, Odisha

Shri Kasina Chandrashekharam, Smt. Kasina Hemavathi
Brahampur, Odisha

Shri Nulu Narasimhamurthy, Smt. Nulu Bharathi
Brahampur, Odisha

Shri Alada Dewarajau, Smt. Alada Rajeshwari
Brahampur, Odisha

Shri Minduru Jagadishwara Rao, Smt. Minduru Meenakshi
Brahampur, Odisha

Shri Akasam Janardham, Smt. Akasam Anuradha
Brahampur, Odisha

Shri Karra Viswesjwar Rao, Smt. Karra Pritishree
Brahampur, Odisha

Shri Konapala Satyam, Smt. Konapala Lakshmi Devi
Brahampur, Odisha

Shri Kothakota Bhaskar Prusty, Smt. Kothakota Sasirekha
Brahampur, Odisha

Shri Asipu Lingamurthy, Smt. Asipu Vijayalakshmi
Brahampur, Odisha

Shri Kopei Sarathi, Smt. Kopei Lakshmi
Brahampur, Odisha

Shri Nulu Vignesham Smt. Nulu Mahalakshmi
Brahampur, Odisha

Shri Konapala Satya rao, Smt. Konapala Kasturi
Brahampur, Odisha

Shri Sunnapu Viswanadham, Smt. Sunnupu Lakshmi
Brahampur, Odisha

Shri Asipu Nageshwar Rao, Smt. Asipu Kantam
Brahampur, Odisha

Shri Asipu Dhabaleswar Patro, Smt. Asipu Varalakshmi
jaipur, Odisha

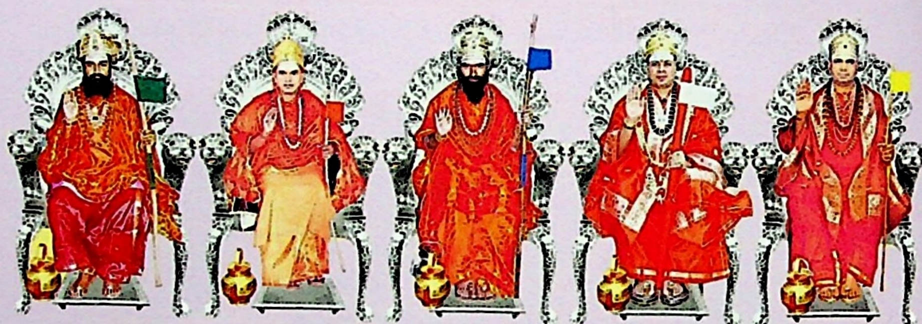

Smt. Nimana Parvati, Shri Nimana Swami Babu
Brahampur, Odisha

Shri Yarra Raja Rao, Smt. Yarra Mutyalu
Brahampur, Odisha

Shri Bommana Panchanana Patro, Smt. Bommana Ammulu
Brahampur, Odisha

ଶିବଯୋଗିଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟବିରଚିତଃ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ

शिवयोगिशिवाचार्यविरचितः

श्रीसिद्धान्तशिखामणिः

ଉତ୍କଳାନୁବାଦ

ଡଃ. ପ୍ରମୋଦିନୀ ପଣ୍ଡା

उत्कलानुवादः

डॉ. प्रमोदिनीपण्डा

शैवभारतीशोधप्रतिष्ठान

जंगमवाडी, वाराणसी

ଶିବଯୋଗିଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟବିରଚିତଃ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ

ପ୍ରକାଶକ :
ଶୈବଭାରତୀ ଶୋଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନମ୍
ଡି. ୩୫/୭୭, ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ି ମଠ
ବାରାଣସୀ – ୨୨୧୦୦୧
ଦୂରଭାଷ : (୦୫୪୨) ୨୪୫୦୫୪୬

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ୨୦୧୫

Copies : 1000

ମୂଲ୍ୟ : ଟ.୬୦୦.୦୦ (ଛଅଶହ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର)

ଅକ୍ଷର ସଂଯୋଜନ :
ଶ୍ୱେତପଦ୍ମା କମ୍ପ୍ୟୁଟର୍ସ
ସର୍ବୋଦୟନଗର, ପୁରୀ–୨
ଦୂରଭାଷ : (୦୬୭୫୨) ୨୨୭୭୧୫

ମୁଦ୍ରକ :
ରାମା ଅଫସେଟ୍

Research Publication Series : 76

ISBN : 978-93-82639-16-9

ପ୍ରସ୍ତାବନା

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମପରମ୍ପରାରେ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମ ସନାତନଧର୍ମ ଭାବରେ ପରିଗଣିତ । ଏହାର ସଂସ୍ଥାପକ ପାଞ୍ଚଜଣ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ । ସେମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଗୋଟିଏ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ। ଏଣୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ତଥା ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତବିବରଣୀ ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରତୀତ ହେଉଅଛି । ଏହି ସବୁ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶକୁ ଆସିଲେ ଜିଜ୍ଞାସୁମାନଙ୍କର ଜିଜ୍ଞାସାର ବହୁତ ପରିମାଣରେ ସମାଧାନ ହୋଇପାରିବ ।

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମଦର୍ଶନରେ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମଦର୍ଶନର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଛି। ଶିବଙ୍କର ଆଦେଶାନୁସାରେ ରେଣୁକ, ଦାରୁକ, ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣ, ଧେନୁକର୍ଣ୍ଣ, ବିଶ୍ୱକର୍ଣ୍ଣ ନାମକ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରମୁଖ ଶିବଗଣ ଏହାର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ଏହି ପାଞ୍ଚ ଶିବଗଣଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟ କ୍ରମଶଃ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର କୋଲ୍ଲୀପାକୀ କ୍ଷେତ୍ରର ସୋମନାଥ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଉଜ୍ଜୟିନୀ ସ୍ଥିତ ବଟକ୍ଷେତ୍ରର ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର, ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଶ୍ରୀଶୈଳ କ୍ଷେତ୍ରର ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନ ଏବଂ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର କାଶୀ କ୍ଷେତ୍ରର ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏମାନେ ଧର୍ମସ୍ଥାପନା ନିମନ୍ତେ ରମ୍ଭାପୁରୀ (କର୍ଣ୍ଣାଟକ), ଉଜ୍ଜୟିନୀ (ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ) ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣାଟକ, ଓଖୀମଠ (ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ) ତଥା କାଶୀ (ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ)ରେ ପାଞ୍ଚଟି ଧର୍ମପୀଠ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ। ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ପୀଠ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମର ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ପୀଠ ଭାବରେ ମାନ୍ୟ । ଏହି ପାଞ୍ଚ ପୀଠର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପାଞ୍ଚ ମହର୍ଷିଙ୍କୁ ସୂତ୍ରରୂପରେ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମଦର୍ଶନର ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ରମ୍ଭାପୁରୀ ପୀଠର ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଷଡ୍‌ବିଧ ସୂତ୍ରର, ଉଜ୍ଜୟିନୀ ପୀଠର ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଦାରୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ଦଧୀଚିଙ୍କୁ ବୃଷ୍ଟିସୂତ୍ରର, ହିମବତ୍ କେଦାରପୀଠର ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ଲମ୍ବନସୂତ୍ରର, ଶ୍ରୀଶୈଳପୀଠର ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଧେନୁକର୍ଣ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ସାନନ୍ଦଙ୍କୁ ମୁକ୍ତାଗୁଚ୍ଛ ସୂତ୍ରର ଏବଂ କାଶୀପୀଠର ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ବିଶ୍ୱକର୍ଣ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ଦୁର୍ବାସାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ମହାସୂତ୍ରର ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଏଥିନିମନ୍ତେ –

ପଞ୍ଚାନନମୁଖୋଦ୍‌ଭୂତାନ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନୂପମାନ୍ ।
ପଞ୍ଚସୂତ୍ରକୃତୋ ବନ୍ଦେ ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟାନ୍ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୂନ୍ ।।

(ପଞ୍ଚମୁଖ ସଦାଶିବଙ୍କର ପାଞ୍ଚମୁଖରୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ନ–ମ–ଶି–ବା–ୟ ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର

ସ୍ୱରୂପ ପାଞ୍ଚ ସୂତ୍ର ଗୁଡ଼ିକର ରଚନା କରିଥିବା ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ନମସ୍କାର) ଏହି ପରମ୍ପରାଗତ ଶ୍ଲୋକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ ।

ଏହି ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାଶୀପୀଠର ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ବିଶ୍ୱକର୍ଣ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ମହର୍ଷି ଦୁର୍ବାସାଙ୍କୁ ଉପଦିଷ୍ଟ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣମହାସୂତ୍ରର ଭାଷ୍ୟ ଏବଂ ହିନ୍ଦିବ୍ୟାଖ୍ୟା ସହିତ ୨୦୦୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କାଶୀ ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ୀ ମଠର ଶୈବଭାରତୀ ଶୋଧପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଶୋଧସଂସ୍ଥାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରାଷ୍ଟ୍ରିୟ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ରଜବଲ୍ଲଭ ଦ୍ୱିବେଦୀ ଅଥକ ପରିଶ୍ରମ କରି ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ ସହିତ ଏହାର ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ଆଶା କରୁଛି ଅନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ଅବଶିଷ୍ଟ ଚାରି ସୂତ୍ରର ସଂଶୋଧନ ଓ ସମ୍ପାଦନ ମଧ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ସମ୍ପନ୍ନ ହେବ ।

ରମ୍ଭାପୁରୀପୀଠର ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ପଡ଼ବିଡ଼ି (ଷଡ଼ବିଧ) ସୂତ୍ର ସହିତ ଆଗମୋକ୍ତ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଯେଉଁ ସୁବିସ୍ତୃତ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ତାହାର ସଂଗ୍ରହ ଶ୍ରୀ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଆଜି ତାହା ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଶିଖାମଣି ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ବୀରଶୈବ ଧର୍ମଦର୍ଶନର ପ୍ରତିପାଦକ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ । ଯେପରି ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟୀ ବେଦାନ୍ତ ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ସାରଭୂତ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ହେବା ପରେ ବି ମହର୍ଷି ବ୍ୟାସଦେବଦ୍ୱାରା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା, ସେହିପରି ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଉପଦିଷ୍ଟ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ନାମକ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୀରଶୈବ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟସମ୍ବାଦ ଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଯେପରି ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ସମସ୍ତ ଉପନିଷଦ୍‌ର ସାରସର୍ବସ୍ୱ ଅଟେ, ସେହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି କାମିକାଦି ବାତୁଳାନ୍ତ ୨୮ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଗମର ସାରଭୂତ ଅଟେ ।

ଏକୋଇଶି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଉପନିବଦ୍ଧ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ପ୍ରାୟଃ ୧୪୦୦ ଶ୍ଲୋକ ଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦରୁ ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ, କବିଙ୍କର ବଂଶବର୍ଣ୍ଣନ, କୈଳାସ ପର୍ବତ ବର୍ଣ୍ଣନ, ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଲିଙ୍ଗାବତାରର ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ଆଦିର ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି । ଏକୋଇଶି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବିଭୀଷଣଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀଲଙ୍କାରେ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ତିନି କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗ ଏକ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥାପନା କରିବାର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦରୁ ବିଂଶ (କୋଡ଼ିଏ) ପରିଚ୍ଛେଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମଦର୍ଶନର ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ୧୦୧ ଅବାନ୍ତର ସ୍ଥଳ ଭାବରେ ବିସ୍ତାର ସହିତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଏପରି ପ୍ରଥମଗ୍ରନ୍ଥ ଯେଉଁଥିରେ ବୀରଶୈବ ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ୧୦୧ ସ୍ଥଳ ଭାବରେ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତରୀତିରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଅନ୍ୟ ଶୈବାଗମରେ ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳର କେବଳ ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଏବଂ ତାହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଗମୋକ୍ତ ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆଧାର କରି ସେହି ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳକୁ ୧୦୧ ସ୍ଥଳରେ ବିସ୍ତୃତ କରି ଏକ ଅପୂର୍ବ ଓ ଅଦ୍‌ଭୁତ ପଦ୍ଧତିରେ ତାହାର ବିବେଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏଣୁ ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳର ୧୦୧ ସ୍ଥଳ ଭାବରେ ପ୍ରଥମ ବିବେଚନା ଶ୍ରୀ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମରହସ୍ୟ –

ଶ୍ରୀରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟସଂବାଦାତ୍ମକ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର 'ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି' ନାମକରଣ କରାଯାଇଛି । ଏହାର ରହସ୍ୟ ହେଉଛି, କାମିକାଦି ବାତୁଳାନ୍ତ ଶିବୋପଦିଷ୍ଟ ୨୮ଶୈବାଗମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଗମ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟନ୍ତି[୧] । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଗମର ଉତ୍ତରଭାଗରେ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି । ସେହି ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ବିଶିଷ୍ଟ ରଚନାଶୈଳୀରେ ସଂଗୃହୀତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସଂଗୃହୀତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣି ଅର୍ଥାତ୍ ଶିରୋରତ୍ନ ପରି ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଅଟେ । ଏହି କଥାକୁ ସମର୍ଥ କରି ସ୍ୱୟଂ ଗ୍ରନ୍ଥକାର କହିଛନ୍ତି –

ସର୍ବେଷାଂ ଶୈବତନ୍ତ୍ରାଣାମୁତ୍ତରତ୍ୱାନ୍ନିରୁତ୍ତରମ୍ ।
ନାମ୍ନା ପ୍ରତୀୟତେ ଲୋକେ ଯତ୍‌ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ ।।

ଆଗମ ପ୍ରତିପାଦିତ ଅନେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଶିଖାମଣି ସଦୃଶ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଅଛି। ତେଣୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଅଟେ ।

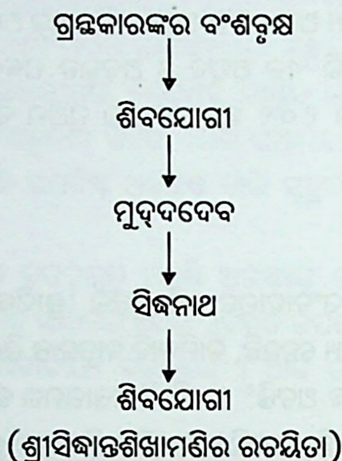
ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଏବଂ ତାଙ୍କର ସମୟ –

ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଥମପରିଚ୍ଛେଦର ୧୩ରୁ୨୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ଳୋକରେ ନିଜର ବଂଶର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ବଂଶରେ ବହୁତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଶିବଯୋଗୀନାମରେ ଜଣେ ମହାନ୍ ଯୋଗୀ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ।

---

୧. ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶବ୍ଦଃ ପଙ୍କଜାଦିଶବ୍ଦବଦ୍ ଯୋଗରୂଢ୍ୟା ଶିବପ୍ରଣୀତେଷୁ କାମିକାଦିଷୁ ଦଶାଷ୍ଟାଦଶ–ତନ୍ତ୍ରେଷୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧଃ । (ରତ୍ନତ୍ରୟମ୍, ପୃ.୫)

ତାଙ୍କର ବଂଶରେ ମୁଦ୍ଦଦେବନାମକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧନାଥନାମକ ସୁପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସିଦ୍ଧନାଥଙ୍କର ଶିବଯୋଗୀନାମକ ପୁତ୍ର ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ । ଏହି ଶିବଯୋଗୀ ହିଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ବଂଶବର୍ଣ୍ଣନରୁ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦେଶ ଓ କାଳ ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ୧୭୦୦ଶତାବ୍ଦୀରେ କର୍ଣ୍ଣାଟକର ମାରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟନାମକ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକା ନାମକ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ନିଜର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ଅବତରଣିକାର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଲେଖିଛନ୍ତି – 'ଅତ୍ର କଳିକାଳ– ପ୍ରବେଶାନନ୍ତରଂ ଲୋକହିତାର୍ଥଂ ରେଣୁକଗଣେଶ୍ୱର ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧୋ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଃ କୁମ୍ଭସମବାୟ ବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରମୁପଦିଷ୍ଟବାନ୍ । ତଦନନ୍ତରଂ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଦୃଷ୍ଟିଗର୍ଭସମ୍ଭୂତସିଦ୍ଧ– ରାମେଶ୍ୱରସମ୍ପ୍ରଦାୟପ୍ରସିଦ୍ଧଃ ସକଳନିଗମାଗମପାରଗଃ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱର ଇତ୍ୟଭିଧାନବାନ୍ କଣ୍ଠିନ୍ନାହେଶ୍ୱରସ୍ତଦ୍ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟସଂବାଦଂ ନିର୍ବିଘ୍ନେନ ସ୍ୱଶିଷ୍ୟାନ୍ ବୋଧୟିତୁଂ ସ୍ୱମନସି କୃତସଙ୍କଳ୍ପସିଦ୍ଧାନ୍ତଶ୍ରେଷ୍ଠନିଗମାଗମୈକ୍ୟଗର୍ଭୀକାରଲକ୍ଷଣସ୍ୱେଷ୍ଟଦେବତାନମସ୍କାରରୂପଂ ମଙ୍ଗଳଂ ଶିଷ୍ୟଶିକ୍ଷାର୍ଥଂ ସପ୍ତଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈର୍ନିବଧ୍ନାତି୨।' ଏହି ଅବତରଣିକାରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କର ବଂଶଜ କୁହାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି ତର୍କସଙ୍ଗତ ପ୍ରତୀତ ହେଉନାହିଁ ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ସୋଲାପୁର ପ୍ରାନ୍ତରେ ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱର ନାମକ

---

୨. ସି. ଶି., ପୃ. ୧–୨

ଜଣେ ମହାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ମୁଦ୍ଦଗୌଡ଼ା ଥିଲା । ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ପୂର୍ବଜ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣଙ୍କ ନାମ ମୁଦ୍ଦଦେବ କହିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର ମୁଦ୍ଦଗୌଡ଼ାଙ୍କର ପୁତ୍ର ସିଦ୍ଧରାମ ଥିଲେ । ଏଠାରେ ମୁଦ୍ଦଦେବଙ୍କର ପୁତ୍ର ସିଦ୍ଧନାଥ । ଏହିପରି ନାମସାମ୍ୟହେତୁ ମୁଦ୍ଦଦେବଙ୍କୁ ମୁଦ୍ଦଗୌଡ଼ା ଭାବି ଓ ସିଦ୍ଧନାଥଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧରାମ ମାନି ମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମନରେ ଭ୍ରମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଇପାରେ। ବସ୍ତୁତଃ ସୋଲାପୁରର ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରଙ୍କ ବଂଶ ସହିତ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇପାରିବନି । କର୍ଣ୍ଣାଟକର ବୀରଶୈବ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଡା. ଜ. ଚ. ନି.[୩] ଓ ଏନ୍. ଆର୍. କରିବସବ ଶାସ୍ତ୍ରୀ[୪] ଆଦି ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଚାରସରଣିକୁ ବି ସଙ୍ଗତ ମାନିଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥର କାଳନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ଦାସଗୁପ୍ତାଙ୍କର ଅନବଧାନତା –

ଡା. ଏସ୍. ଏନ୍. ଦାସଗୁପ୍ତା ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଜଣେ ଜଣାଶୁଣା ଇତିହାସକାର । ସେ (A History of Indian Philosophy Vol.No.5, Page No.44)ରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର କାଳନିର୍ଣ୍ଣୟ ସମୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି – ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଶିଖାମଣିରେ ଶ୍ରୀବସବେଶ୍ୱରଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବତାଉଛି ଏବଂ ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଉଲ୍ଲେଖ ତାହାକୁ ଶ୍ରୀପତି ପଣ୍ଡିତାରାଧ୍ୟଠାରୁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତିରଚନା ସୂଚିତ କରୁଛି । ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟ ଠାରୁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିକୁ ବସବେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଅର୍ବାଚୀନ ମାନି ହେଉନି କାରଣ ତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟକୃତ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଅବତରଣିକାରେ ବୀରଭଦ୍ରାଚାର ଏବଂ ବସବେଶ୍ୱରୋଚାରଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି[୫] ।

ଏଥିରୁ ଏହା ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଉଛି ଯେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକା-ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀବସବେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ, କିନ୍ତୁ ମୂଳଲେଖକ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଶ୍ରୀଦାସଗୁପ୍ତ ବୋଧହୁଏ ମୂଳଲେଖା ତଥା ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମୟ ବ୍ୟବଧାନକୁ ବିଚାର ନ କରି ଏପରି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି।

---

୩. କନ୍ନଡ଼ମଣିକାନ୍ତିପୀଠିକା, ପୃ. ୧୬ ରୁ ୨୦ (ଖ୍ରୀ. ୧୯୫୧)

୪. ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି, କନ୍ନଡ଼ ପ୍ରସ୍ତାବନା, ପୃ.୫ (ଖ୍ରୀ. ୧୯୭୧)

୫. ସି. ଶି. – ୯–୩୬, ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକା ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ପୃ. ୧୮୫ (ବୀରଶୈବ ସାହିତ୍ୟ ସଂଶୋଧନ ମଣ୍ଡଳ, ସୋଲାପୁର ପ୍ରକାଶନ, ଖ୍ରୀ. ୧୯୯୦)

ପ୍ରସାଦାଦ୍ ଦେବତାଭକ୍ତିଃ ପ୍ରସାଦୋ ଭକ୍ତିସମ୍ଭବଃ ।
ଯଥୈବାଙ୍କୁରତୋ ବୀଜଂ ବୀଜତୋ ବା ଯଥାଙ୍କୁରଃ ।।
(ସି. ଶି.୯/୩୬)

ମହାତ୍ମା ବସବେଶ୍ୱର ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଏହି ଶ୍ଳୋକକୁ ପ୍ରମାଣ ରୂପରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଛନ୍ତି[୬] । ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଚନ୍ନବସବେଶ୍ୱର ଆଦି ସନ୍ଥ ଜାତିବାଦ ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ –

ଶିବଭକ୍ତିସମାବେଶେ କ୍ୱ ଜାତିପରିକଳ୍ପନା ।
ଇନ୍ଧନେଷ୍ୱଗ୍ନିଦଗ୍ଧେଷୁ କୋ ବା ଭେଦଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।।
(ସି. ଶି. ୧୧/୫୫)

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଉଦାହରଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀଶିବାନନ୍ଦ ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଶ୍ରୀପତି ପଣ୍ଡିତାରାଧ୍ୟଙ୍କ ବିରଚିତ ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟରେ[୭] ମଧ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧବିଦ୍ୱାନ୍ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ବଳଦେବ ଉପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀପତି ପଣ୍ଡିତରାଧ୍ୟଙ୍କର ସମୟ[୮] ୧୦୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମାନିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟରେ ଶ୍ରୀରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟ ତଥା ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀଭାଷ୍ୟର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଭାରତବର୍ଷର ଭୂତପୂର୍ବ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡା. ସର୍ବପଲ୍ଲୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣନ୍ ଶ୍ରୀରାମାନୁଜା–ଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସମୟ ୧୦୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମାନିଛନ୍ତି[୯] ।

କାଶୀପୀଠର ପୂର୍ବ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ବୀରଭଦ୍ର ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ[୧୦] ତଥା ଶ୍ରୀ ଟୀ.ଏସ୍. ନାରାୟଣଶାସ୍ତ୍ରୀ[୧୧] ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳାଲେଖ ଆଧାରରେ ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟର ସମୟ କ୍ରମଶଃ ୧୦୬୪ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ତଥା ୧୦୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମାନିଛନ୍ତି । ଏହି ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ବିଚାରରୁ

---

୬. ମହାତ୍ମା ବସବେଶ୍ୱରଙ୍କର ବଚନଭାଗ–୧, ପୃ.୧୦୭, କର୍ଣ୍ଣାଟକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରକାଶନ, ଖ୍ରୀ.୧୯୭୬ ବର୍ଷ ।

୭. ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର, ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟ, ୧–୧–୧ ।

୮. ଭାରତୀୟଦର୍ଶନ, ପୃ.–୪୬୯, ଚୌଖମ୍ଭା ଓରିୟଣ୍ଟାଲିୟା, ଖ୍ରୀ.୧୯୭୬ ।

୯. Indian Philosophy, Vol.No.2, Page No.665, Published by D.R.Bhagi, Bombay 1977 A.D.

୧୦. ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟ ଚତୁଃ ସୂତ୍ରୀପୀଠିକା, ପୃ.–୪, ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ୀ ମଠ, ବାରାଣସୀ ପ୍ରକାଶନ, ଖ୍ରୀ.୧୯୫୬।

୧୧. The Indian Review, Vol.No. 16, May 1915, Page No. 5

ଶ୍ରୀପତି ପଣ୍ଡିତାରାଧ୍ୟଙ୍କର ସମୟ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ସିଦ୍ଧ ହେଉଛି । ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଶ୍ରୀକରଭାଷ୍ୟରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରଚୟିତା ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ସମୟ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଛନ୍ତି –

ଯେନ ରକ୍ଷାବତୀ ଜାତା ଶିବଭକ୍ତିଃ ସନାତନୀ ।
ବୌଦ୍ଧାଦିପ୍ରତିସିଦ୍ଧାନ୍ତମହାଧ୍ୱାନ୍ତାଂଶୁମାଳିନା ।।

ବୌଦ୍ଧ ଆଦି ପ୍ରତିସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଶିବଭକ୍ତଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା କରାଯାଇଥିବାର ଏଥିରୁ ଜଣା ଯାଉଛି । ଭାରତବର୍ଷରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ପ୍ରଚାର ୬୦୦–୮୦୦ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରଚନାକାଳ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମାନିବା ଉଚିତ୍ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଛି ।

ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦେଶ –

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରଚନାକାର ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ବଂଶବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗ୍ରାମ ଅଥବା ପ୍ରଦେଶର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ କଠିନ ଅଟେ । ମୈସୂରର ବେ. ପଂ. କାଶୀନାଥ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ଡା.ଜ.ଚ.ନି. ମହୋଦୟ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ପ୍ରଦେଶର ବୀଜାପୁରା ଜିଲ୍ଲାର ସାଲୋଟପୀ ଗ୍ରାମନିବାସୀ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଟୀକାକାର –

ବୀରଶୈବ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂସ୍କୃତ, କନ୍ନଡ଼, ହିନ୍ଦୀ, ମରାଠୀ, ତେଲୁଗୁ ତଥା ଇଂରାଜୀ ଆଦି ଭାଷାରେ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଅନେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏହା ବୀରଶୈବ ଧର୍ମର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଲୋକପ୍ରିୟତାକୁ ବତାଉଛି ।

୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସୋସଲେ ରେବଣାରାଧ୍ୟ ନାମକ କନ୍ନଡ଼ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥବୋଧିନୀ ନାମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପରେ ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀ ମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟ 'ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକା' ନାମକ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଲେ । ତତ୍‌ପଶ୍ଚାତ୍ ମହୀଶୂରର ଆସ୍ଥାନବିଦ୍ୱାନ୍ ଲିଂ. ଏନ୍. ଆର୍. କରିବସବ ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ମହୀଶୂରର ଲିଂ. ପଂ. କାଶୀନାଥ ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ଜୀ. ଏମ୍. ଏଲ୍. ନାଗଣ୍ଣା, ବୀଜାପୁରର ଜ୍ଞାନଯୋଗାଶ୍ରମର ସଂସ୍ଥାପକ ଶ୍ରୀମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନ ସ୍ୱାମୀ ଆଦି ୨୦ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବିଦ୍ୱାନ୍ କର୍ଣ୍ଣଡ ଭାଷାରେ ନିଜ ନିଜ ଶୈଳୀରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଥିଲେ ।

କର୍ଣ୍ଣାଟକର ଚିତ୍ରଦୁର୍ଗର ଏସ୍. ଏସ୍. ସିଦ୍ଦୟା ନାମକ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଉପରେ କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାରେ 'ଭାମିନୀଷଟ୍‌ପଦୀ' ନାମକ କନ୍ନଡ଼ ଛନ୍ଦରେ ପଦ୍ୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଥିଲେ । ଏହା ଏକ ବିଲକ୍ଷଣ କୃତି ଅଟେ । ବାଙ୍ଗାଲୋର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଭୂତପୂର୍ବ ସଂସ୍କୃତ ବିଭାଗାଧ୍ୟକ୍ଷ ଡାଃ. ଏମ୍. ଶିବକୁମାର ସ୍ୱାମୀ ୧୯୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର କିଛି ବିଶେଷ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ କରି ତାହାକୁ 'ଶ୍ରୀରେଣୁକଗୀତା' ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ । ପରେ ସେ ମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସହିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି ।

ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ କାଶୀ ବିଦ୍ୟାପୀଠର କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାର ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଷ. ବ୍ର. ଡା. ଶ୍ରୀପତି ପଣ୍ଡିତାରାଧ୍ୟ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ହିରେଜେବରଗୀ (ଶାନ୍ତ ଶର୍ମା ହିରେମଠ) ଶ୍ରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର 'ଭାବମଞ୍ଜୂଷା' ନାମକ ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ହେତୁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପାରିଲାନି । କାଶୀ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂସ୍କୃତ ବିଭାଗର ପୂର୍ବ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ର. ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ନାମକ ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ୨୦୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲେଖିଥିଲେ । ରାଷ୍ଟ୍ରଭାଷାରେ ଲେଖାଯାଇଥିବାରୁ ଉତ୍ତରଭାରତର ଜନତା ନିମନ୍ତେ ଶୈବତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ହୋଇଗଲା ।

କର୍ଣ୍ଣାଟକର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂଶୋଧକ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାକାର ଡା. ଜ.ଚ.ନ. (ନିଡୁମାମିଡ଼ି ସଂସ୍ଥାନର ଶ୍ରୀ ଷ. ବ୍ର. ଡା. ଚନ୍ନବସବରାଜ ଦେଶିକେନ୍ଦ୍ର ମହାସ୍ୱାମୀ) ମହୋଦୟ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ 'ଜୀବନସିଦ୍ଧାନ୍ତ' ନାମକ ବିସ୍ତୃତ ବିଚେନାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ୧୯୬୮–୧୯୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲେଖିଥିଲେ । ମୁଁ ନିଜର ପୂର୍ବାଶ୍ରମରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଉପରେ କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାରେ ପ୍ରବଚନ କରୁଥିଲି । ଧୀରେ ଧୀରେ ୧୦୧ ସ୍ଥଳ ଉପରେ ପ୍ରବଚନ ଦେବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ୧୯୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଶୁଦ୍ଧା ଏହି ପ୍ରବଚନ ଛଅ ଭାଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । କାଶୀ ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ି ମଠରେ ପୀଠାଧୀଶ୍ୱର ହେବା ପରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥଳ ଉପରେ ପ୍ରବଚନ ଲେଖି ପୁରା ୧୦୧ ସ୍ଥଳକୁ ଦୁଇଟି ବୃହତ୍ ଭାଗରେ (୧୭୪୯ ପୃଷ୍ଠ) ୨୦୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ କଲି ।

କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବଚନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେବାରୁ ତାହାର ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣ ଖ୍ରୀ.୨୦୦୬ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏହାର ସଙ୍କଳନ କାର୍ଯ୍ୟରେ କାଶୀ ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ି ମଠର ବରିଷ୍ଠ ଶୋଧଛାତ୍ର ଏବଂ ବବଲେଶ୍ୱର ବୃହନ୍ମଠର ପଟ୍ଟାଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଷ.ବ୍ର.ଡା. ମହାଦେବ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ହିପ୍ପରାଗୀ ଙ୍କ ଏଡ଼ୂର ମଠାଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ଷ.ବ୍ର.ଡା. ସିଦ୍ଧରାମ ପଣ୍ଡିତାରାଧ୍ୟ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗଦାନ ରହିଛି ।

ଶ୍ରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଉପରେ ଆଧାରିତ ମୋର ପ୍ରବଚନର ସୋଲାପୁରର ମରାଠୀ ବୀରଶୈବ ସାହିତ୍ୟର ବିଦ୍ୱାନ୍ ଡା. ଶେ. ଦେ. ପସାରକର ମରାଠୀ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ତାହା 'ଜନ୍ମହା ଅଖେରଚା' ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ, ଯାହାର କି ତିନୋଟି ସଂସ୍କରଣ ଅଦ୍ୟାବଧି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇସାରିଲାଣି । ଏହିପରି ଭାବରେ ବୀରଶୈବ ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସହଜବୋଧ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଟୀକା, ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ପ୍ରବଚନାଦି ପ୍ରକାଶିତ କରି ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାରେ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ବୀରଶୈବ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଉପରେ ଆଧାରିତ ଶୋଧପ୍ରବନ୍ଧ –

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଏକ ଦାର୍ଶନିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇଥିବାରୁ ଖ୍ରୀ.୧୯୭୩ରେ ବେଦାନ୍ତାଚାର୍ଯ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦସଂସ୍କୃତବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ତତ୍‌କାଳୀନ ବେଦାନ୍ତ ବିଭାଗାଧ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ର.ଦେବସ୍ୱରୂପମିଶ୍ରଙ୍କର ମାର୍ଗଦର୍ଶନରେ 'ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣେର୍ଦର୍ଶନାନ୍ତରୀୟସିଦ୍ଧାନ୍ତୈଃ ସହ ସମୀକ୍ଷା' ନାମକ ଶୀର୍ଷକ ଆଧାରିତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଖ୍ରୀ.୧୯୮୪ରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଶୈବଭାରତୀ ଭବନ, ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ି ମଠଦ୍ୱାରା ତାହା ଖ୍ରୀ.୧୯୮୯ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରକାଶନାର୍ଥ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କର ମାନବସଂସାଧନବିକାଶ ମନ୍ତ୍ରାଳୟର ଶିକ୍ଷାବିଭାଗ ତରଫରୁ ଆର୍ଥିକ ସହାୟତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । 'ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିସମୀକ୍ଷା' ନାମରେ ଏହି ଶୋଧପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦସଂସ୍କୃତବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ବେଦାନ୍ତବିଭାଗରେ ଶକ୍ତିବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତ ବେଦାନ୍ତାଚାର୍ଯ୍ୟରେ ଏବଂ କାଶୀହିନ୍ଦୁବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂସ୍କୃତବିଦ୍ୟା ଧର୍ମବିଜ୍ଞାନସଂକାୟର ଧର୍ମାଗମ ବିଭାଗରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ପାଠ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି ।

କାଶୀ ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ୀ ମଠୀୟ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ବିଶ୍ୱାରାଧ୍ୟ ଗୁରୁକୁଳର ଶୋଧଛାତ୍ର ଶ୍ରୀ ଷ.ବ୍ର.ଡ଼ା. ସିଦ୍ଧରାମ ପଣ୍ଡିତାରାଧ୍ୟ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ (ସିଦ୍ଧରାମ ଦେବ ହିପ୍‌ପରାଗୀ) କାଶୀ ହିନ୍ଦୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂସ୍କୃତବିଦ୍ୟା ଧର୍ମବିଜ୍ଞାନ ସଂକାୟର ବେଦାନ୍ତ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ପ. ସୁଧାଂଶୁଶେଖରଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମାର୍ଗଦର୍ଶନରେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବିଦ୍ୟାବାରିଧି ଉପାଧି ପ୍ରାପ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଆଧାରିତ ରାଷ୍ଟ୍ରିୟ ଶାସ୍ତ୍ରସଙ୍ଗୋଷ୍ଠୀ –

କାଶୀ ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ି ମଠରେ ଖ୍ରୀ.୧୯୯୭ ଅକ୍ଟୋବର ୧୫ରୁ ୧୭ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତ୍ରିଦିବସୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସଂଗୋଷ୍ଠୀ 'ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିର ବିବିଧ ଆୟାମ ଉପରେ ବିଚାର

ବିମର୍ଶ' ନାମରେ ଆୟୋଜିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ଜଣ ବିଦ୍ୱାନ୍ ନିବନ୍ଧବାଚନ କରିଥିଲେ । ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ି ମଠଦ୍ୱାରା ଏ ସମସ୍ତ ଆଲେଖ 'ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ମୀମାଂସା' ନାମରେ ଖ୍ରୀ.୨୦୦୦ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଲିଙ୍ଗୋଦ୍‌ଭବ ଲୀଳା –

ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ଆଦେଶାନୁସାରେ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମର ସଂସ୍ଥାପକ ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟ ଭୂଲୋକରେ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହେଲେ । ଏ ବିଷୟ ଶୈବାଗମମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ତୃତୀୟ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଲିଙ୍ଗୋଦ୍‌ଭବଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନ ଅନୁଯାୟୀ ଥରେ କୈଳାସ ପର୍ବତରେ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସଭା ହେଉଥିଲା । ସେଠାରେ ତାମ୍ବୁଳ ପ୍ରସାଦ ନେବା ପାଇଁ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ରେଣୁକ ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଡାକିଲେ । ସେହି ଖୁସୀରେ ରେଣୁକ ଗଣେଶ୍ୱର ଶୀଘ୍ରତା ହେତୁ ପାଖରେ ବସିଥିବା ଦାରୁକ ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଶିବଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଏଥିରେ କ୍ରୋଧିତ ହୋଇ ଭଗବାନ ଶିବ ତାଙ୍କୁ ଭୂଲୋକରେ ଜନ୍ମ ନେବା ନିମନ୍ତେ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ – 'ହେ ଭଗବାନ୍ ! ଆପଣଙ୍କର ଆଦେଶାନୁସାରେ ମୁଁ ଭୂଲୋକରେ ଜନ୍ମ ନେବି । କିନ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ମତେ ଜନ୍ମ ନ ମିଳୁ ।' ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ମହାଦେବ କହିଲେ – 'ହେ ରେଣୁକ ! ତୁମେ ଭୟଭୀତ ହୁଅ ନାହିଁ ।' ଭୂଲୋକର ତ୍ରିଲିଙ୍ଗ ଦେଶ (ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ବିଦ୍ୟମାନ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ରୀଶୈଳ କ୍ଷେତ୍ରର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ 'କୋଲ୍ଲିପାକି' ନାମକ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ର ଅଛି । ସେଠାରେ ମୁଁ ସୋମେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗ ନାମରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ତୁମେ ସେହି ଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହେବ । ସେଥିରେ ତୁମକୁ ମନୁଷ୍ୟଭାବ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ ନାହିଁ । ତୁମେ ଲିଙ୍ଗୋଦ୍‌ଭବ ହୋଇ ମାନବଜାତିର କଲ୍ୟାଣ ନିମନ୍ତେ ମୋଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ବେଦବେଦାନ୍ତସମ୍ମତ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସ୍ଥାପନା କରିବ । ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ଆଦେଶ କ୍ରମେ ରେଣୁକ ଗଣେଶ୍ୱର ସେହି ସୋମେଶ୍ୱର ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ଦିବ୍ୟ ଦେହଧାରୀ ପ୍ରକଟ ହେଲେ । ଏହି ଘଟଣାକୁ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଲିଙ୍ଗୋଦ୍‌ଭବ ଲୀଳା କୁହାଯାଏ ।

ମହର୍ଷି ମାର୍କଣ୍ଡେୟଙ୍କୁ ଯମଭୟରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯେପରି ଭଗବାନ୍ ଶିବ ଏକ ସ୍ଥାବର ଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରହ୍ଲାଦଙ୍କୁ ଅନୁଗୃହୀତ କରିବା ପାଇଁ ନୃସିଂହ ଭଗବାନ୍ ରାଜପ୍ରାସାଦର ଖମ୍ବରୁ ପ୍ରକଟ ହୋଇଥିଲେ, ସେହିପରି ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଲୋକୋଦ୍ଧାର ନିମନ୍ତେ ଶ୍ରୀ ସୋମେଶ୍ୱର ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହେଲେ ।

ଜନ୍ମ ଏବଂ ପ୍ରାକଟ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଅଛି । ଜନ୍ମ ନିମନ୍ତେ ମାତାଙ୍କର ଗର୍ଭ ଆବଶ୍ୟକ କିନ୍ତୁ ପ୍ରକଟ ହେବା ପାଇଁ ମାତା–ପିତାଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲୋକ ଯୋଗସିଦ୍ଧ, ତାଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥାଏ । ସେ ଯେଉଁଠି ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକଟ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଣିମାଦି ଅଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧି ଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଭୂଲୋକରେ ପ୍ରକଟ ହେବା କିଛି ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ ।

ମହର୍ଷି ପତଞ୍ଜଳିଙ୍କର ଯୋଗସୂତ୍ରରେ 'ତତୋଽଣିମାଦିପ୍ରାଦୁର୍ଭାବଃ କାୟସମ୍ପତ୍ ତଦ୍ଧର୍ମାନଭିଘାତଶ୍ଚ' (ଯୋ.ସୂ. ୩/୪୫) ଏବଂ 'ଯଥା ପରମାଣୁତ୍ୱଂ ପ୍ରାପ୍ତୋ ବଜ୍ରାଦିନାମପ୍ୟତଃ ପ୍ରବିଶତି' ବୋଲି ଭୋଜବୃତ୍ତିରେ କୁହାଯାଇଛି । ଏଥିରୁ ଯୋଗସାମର୍ଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଆଣିମାଦି ଅଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଯୋଗୀ ଅଣୁରୂପ ଧାରଣ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନ ବଜ୍ରାଦିରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇ ପୁନଃ ପ୍ରକଟ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ।

ଏପରି ଅଲୌକିକ ଘଟଣା ସାମାନ୍ୟ ଜନ ନିମନ୍ତେ ଅସମ୍ଭବ, କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧଯୋଗୀଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସହଜସାଧ୍ୟ । ବିଂଶ (୨୦) ଶତାବ୍ଦୀରେ କାଶୀରେ ବିଶୁଦ୍ଧାନନ୍ଦ ନାମ୍ନକ ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ଯୋଗୀ ଥିଲେ । ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ପ. ଗୋପୀନାଥ କବିରାଜ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ଥରେ ଯୋଗସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ବତାଇବାକୁ ଯାଇ ଯୋଗୀ ବିଶୁଦ୍ଧାନନ୍ଦ 'ଜାତ୍ୟନ୍ତର ପରିଣାମ' ବିଷୟରେ କହିଲେ ଯେ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ବସ୍ତୁକୁ ଅନ୍ୟଜାତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରାଯାଇପାରିବ । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ବୋଲି ପ. ଗୋପୀନାଥ କବିରାଜ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାରୁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ଯୋଗୀ ବିଶୁଦ୍ଧାନନ୍ଦ ହସ୍ତରେ ଥିବା ଗୋଲାପ ଫୁଲକୁ ଲାଲ ବନ୍ଧୁକ ପୁଷ୍ପରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରି ଦେଖାଇଥିଲେ । ପ. ଗୋପୀନାଥ କବିରାଜ ମାସିକ କଲ୍ୟାଣର ଯୋଗାଙ୍କର ୭୪୮ ପୃଷ୍ଠାରେ 'ସୂର୍ଯ୍ୟବିଜ୍ଞାନ' ନାମକ ଲେଖାରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

କାଶୀର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୈଲଙ୍ଗସ୍ୱାମୀ ୨୮୦ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ରହି ଅନେକ ଅଲୌକିକ ଲୀଳା କରିଥିଲେ । ଦୈନିକ 'ଆଜ' ସମାଚାର ପତ୍ରରେ ଶ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ପାଣ୍ଡେୟ ନାମକ ଲେଖକ ୨୮–୦୧–୧୯୮୩ରେ ଏହା ଉପରେ ଲେଖିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଉଲଗ୍ନ ବୁଲୁଥିବାରୁ ଜଣେ ବ୍ରିଟିଶ ଅଧିକାରୀ ତୈଲଙ୍ଗସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଜେଲରେ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ତା'ପରଦିନ ସେ ପୁଣି ରାସ୍ତାରେ ଦେଖା ଯାଇଥିଲେ । ଏହିପରି ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ଯୁଗ ଯୁଗରେ ଅଲୌକିକ ଘଟଣା ଘଟିଛି । ତେଣୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କରଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଶିବଯୋଗୀ ରେଣୁକ ଗଣେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହେବା କିଛି ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ତ୍ରିକୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନ ଲୀଳା –

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଅନ୍ତିମ ୨୧ତମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ତ୍ରିକୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନଲୀଳା ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି । ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ଲଙ୍କାଧିପତି ରାବଣ ନବକୋଟି ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନାର ସଙ୍କଳ୍ପ କରିଥିଲେ । ଜୀବଦଶାରେ ସେ ଛଅ କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରୁ କରୁ ପ୍ରାଣ ଛାଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ନିଜର ସଂକଳ୍ପ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଭାଇ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ କହିଥିଲେ । ବିଭୀଷଣ ତିନି କୋଟି ଉତ୍ତମୋତ୍ତମ ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ଏକ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥାପନା କରିବାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନେଇଥିଲେ । ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନରେ ଦକ୍ଷ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଜାଣି ନଥିବାରୁ ବିଭୀଷଣ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ଚିନ୍ତିତ ଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉପଦେଶ ଦେଇ ଆକାଶ ମାର୍ଗରେ ଯାଇ ଲଙ୍କାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ବିଭୀଷଣ ଉଚିତ୍ ସ୍ୱାଗତ ସହିତ ତାଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ନେଇ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିଥିଲେ। ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ବରପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଚାହିଁବାରୁ ବିଭୀଷଣ ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତାଙ୍କର ଅଭିଳାଷା ଜଣାଇଥିଲେ । ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ତ୍ରିକୋଟି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଏକ ସଙ୍ଗେ ତିନି କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗସିଦ୍ଧି ବଳରେ ଏକ ସଙ୍ଗେ ତିନିକୋଟି ଆଚାର୍ଯ୍ୟରୂପ ଧାରଣ କରି ନିଜର ମହିମା ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରିଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଭୂଲୋକରେ ସୋମେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗରୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ତା'ପରେ ଲଙ୍କାରେ ଏକ ସଙ୍ଗେ ତିନିକୋଟି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନାରେ ନିଜର ମହତୀ ଶକ୍ତିର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇଥିଲେ । ନିଜ ଅବତାର ଗ୍ରହଣର ପ୍ରୟୋଜନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପରେ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ପୁନଃ ସେହି ସୋମେଶ୍ୱର ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ଲୀନ ହୋଇଗଲେ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଲୋକକଲ୍ୟାଣ ଏବଂ ବୀରଶୈବଧର୍ମର ସ୍ଥାପନା ନିମନ୍ତେ ପୃଥିବୀରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଜର ମହିମାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଜ୍ଞାନ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ଜ୍ଞାନ ଶ୍ରୀ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଆଜି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଭାବରେ ସୁଲଭ ହୋଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମର ପ୍ରମୁଖ ଆକର ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବରେ ମାନ୍ୟ ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାସ୍ୱାମୀଜୀ
ଜଙ୍ଗମବାଡ଼ୀ ମଠ, ବାରାଣସୀ ।

ଭୂମିକା

(ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି–ସମୀକ୍ଷା)

ଶୈବ–ବୀରଶୈବଧର୍ମ ଏବଂ ଦର୍ଶନ

ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିର ରହସ୍ୟ ଅଦ୍‌ଭୁତ ଅଟେ । ଏହାର ସ୍ରଷ୍ଟା, ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଭାରତୀୟ ମନୀଷା ଯୁଗ ଯୁଗରୁ ଅନନ୍ତକାଳରୁ ଜିଜ୍ଞାସୁ ରହି ଆସିଛି । ବିଶ୍ୱର ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଅପୌରୁଷେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଋଗ୍‌ବେଦର ନାସଦୀୟ ସୂକ୍ତ (ଋ. ୧୦–୧୨୯–୧), ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ୍‌ର ପ୍ରଥମ ମନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରୁଛନ୍ତି । ନିଜର ଅଲୌକିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯେଉଁ ଋଷି ଯେପରି ଭାବରେ ଏହାକୁ ଜାଣିପାରିଛନ୍ତି, ସେହିପରି ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ବିବିଧ ଏବଂ ସୀମିତ ବର୍ଣ୍ଣନର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଅସୀମ ଚିଦ୍‌ସତ୍ତାର ବିଦ୍ୟମାନତାକୁ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ତର୍କ–ବିତର୍କ ସହିତ ଚରମ ସତ୍ୟକୁ ବୁଝିବାର ପ୍ରୟାସକୁ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ଶରୀରର ବିଭିନ୍ନ ଚେଷ୍ଟା ସହିତ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚିବାର ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଗଭୀର ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଧର୍ମ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁର ଦୁଇଟି ଆୟାମ । ଜ୍ଞାନ ଏବଂ କ୍ରିୟା ଅଥବା ଦର୍ଶନ ଓ ଧର୍ମ ଉଭୟ ପରସ୍ପରର ପୂରକ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କ୍ରିୟା ସରଳ ଓ ଦର୍ଶନ ବକ୍ରମାର୍ଗ ଅଟେ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ଉଭୟଙ୍କର ସ୍ଥୂଳତା ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମତା । ସ୍ଥୂଳରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମକୁ ଯିବା ମାନବର ସ୍ୱଭାବ ଅଟେ ଏବଂ ଏହା ତା ପାଇଁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମଧ୍ୟ । ତେଣୁ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମରେ ସ୍ଥୂଳଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହେଉଥିବା ଯୋଗ ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ରୂପରେ ମନନ ଓ ନିଦିଧ୍ୟାସନ ବିଧାନ ଅଟେ –

'ସୋଽକାମୟତ ମେଧ୍ୟଂ ମ ଇଦଂ ସ୍ୟାଦ୍ ଆତ୍ମନ୍ୱୀ ଅନେନ ସ୍ୟାମିତି । ତତୋଽଶ୍ୱଃ ସମଭବତ୍ । ଯତ୍ତଦଶ୍ୱବତ୍ତନ୍ମେଧ୍ୟମଭୂଦିତି ତଦେବାଶ୍ୱମେଧସ୍ୟାଶ୍ୱମେଧ–ତ୍ୱମ୍ । ଏଷ ହ ବା ଅଶ୍ୱମେଧଂ ବେଦ ଯ ଏବମେବଂ ବେଦ.....।' (ବୃ.ଉ.୧/୨/୭)

ଭାରତବର୍ଷରେ ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧାରା ନିଜର ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ସହିତ ପରିଚୟ ପାଇଛନ୍ତି । ନିଗମ ଅର୍ଥାତ୍ ବେଦ ବୈଷ୍ଣବୀ ଧାରାର ମୂଳ ଏବଂ ଆଗମ ଶୈବୀଧାରର ଆଧାର ଅଟେ । ଉଭୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମୟାନୁସାର ଓ ମାନବୀୟ ସ୍ୱଭାବରୁ ମିଶ୍ରିତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି ମିଶ୍ରଣରୁ ଅନେକ ନୂଆ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । ମୁଖ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ଦ୍ୱୈତ, ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତ ଓ ଅଦ୍ୱୈତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ।

ଦ୍ୱୈତରୁ ଅଦ୍ୱୈତର ପ୍ରାପ୍ତି ମାନବର ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଅଟେ । ଶୈବ ଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରା ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ସିନ୍ଧୁ ଘାଟୀର ପ୍ରାଗୈତିହାସିକ ଅବଶେଷରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶରେ ବୈଦିକ ଆର୍ଯ୍ୟସଭ୍ୟତା ପୂର୍ବରୁ ଶୈବ, ବୀରଶୈବ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ରହୁଥିଲେ । ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋ ଓ ହରପ୍ପାର ଭଗ୍ନାବଶେଷରୁ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ଯେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜା, ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗପୂଜା, ମାତୃଶକ୍ତିପୂଜା ଏବଂ ପଶୁପତି ଶିବପୂଜା, ଯାହାକି ଶୈବଧର୍ମର ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗଥିଲା, ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ସେହି ସମୟର ପଶୁପତି ମୂର୍ତ୍ତିର ତ୍ରିନେତ୍ର ଓ ତ୍ରିମୁଖ ପ୍ରତିମା ଆଜିର ତ୍ରିଲୋଚନ ଶିବ ଓ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଦେବଙ୍କର ପୂର୍ବରୂପ । ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ଓ ଅର୍ଦ୍ଧୋନ୍ମୀଳିତ ନେତ୍ରଯୁକ୍ତ ଯୋଗୀମୂର୍ତ୍ତିରୁ ସଙ୍କେତିତ ଶାମ୍ଭବୀ ମୁଦ୍ରା[୧] ସୂଚାଉଛି ଯେ ଶୈବ-ବୀରଶୈବ ଯୋଗସାଧନାର ପ୍ରଚଳନ ଅଧିକ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ଶୈବ ଧର୍ମ ସହିତ ଦର୍ଶନର ସ୍ଥିତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଅଧିକ ମନ୍ତ୍ର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରକୁ ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ମାନିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯଜୁର୍ବେଦରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଧାନତା ଅଧିକ ବୋଲି କୃଷ୍ଣଯଜୁର୍ବେଦର ଚତୁର୍ଥ କାଣ୍ଡର ପଞ୍ଚମ ପ୍ରପାଠକରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ । ବୈଦିକ ପରମ୍ପରା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଏକ ପରମ୍ପରା ଥିଲା ଯାହା କି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବୌଦ୍ଧ ଯୋଗାଚାର, ବଜ୍ରଯାନ, କାଳଚକ୍ରଯାନ, ପାଶୁପତ, ଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ନାଥସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ମହାତ୍ମା ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଯୋଗଗୁରୁ ଅରାଡ଼ ଓ ଉଦ୍ରକ ଶୈବ ଯୋଗସାଧନାର ଅନୁଯାୟୀ ଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ଆଲବାର ଓ ନାୟନାର ନାମକ ସନ୍ଥ ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟ ଶୈବସାଧନା ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରଭାବିତ ଜଣାଯାଏ । ଏହିପରି ଶୈବଧର୍ମ ହିମାଳୟରୁ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଏକ ଦର୍ଶନଗ୍ରନ୍ଥ –

ଜୀବ, ଜଗତ୍ ଓ ମୋକ୍ଷ ବିଷୟରେ କରାଯାଇଥିବା ଚିନ୍ତନ ଅଥବା ବିଚାରକୁ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ । ଜୀବର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ? ଜଗତ୍‌ର ଉତ୍ପତ୍ତିର କାରଣ କ'ଣ ? ଜୀବର ଜଗତ୍ ସହିତ କ'ଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ? ମୋକ୍ଷର ସ୍ୱରୂପ ଓ ତା'ର ପ୍ରାପ୍ତିର ଉପାୟ କ'ଣ ?

---

୧. ବେଦଶାସ୍ତ୍ରପୁରାଣାନି ସାମାନ୍ୟଗଣିକା ଇବ ।
ଏକୈବ ଶାମ୍ଭବୀ ମୁଦ୍ରା ଗୁପ୍ତା କୁଳବଧୂରିବ ।।
ଅନ୍ତର୍ଲକ୍ଷ୍ୟା ବହିର୍ଦୃଷ୍ଟିର୍ନିମେଷୋନ୍ମେଷବର୍ଜିତା ।
ସା ପ୍ରୋକ୍ତା ଶାମ୍ଭବୀ ମୁଦ୍ରା ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରେଷୁ ଗୋପିତା ।।
(ହଠଯୋଗପ୍ରଦୀପିକା, ୪/୩୫-୩୬)

ଇତ୍ୟାଦି ବିନ୍ଦୁ ଦର୍ଶନର ବିଚାରଣୀୟ ବିଷୟ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରେଣୁକ-ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସମ୍ବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ ସେହି ବିଷୟରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବିଚାର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି । ଯିଏ କର୍ମଫଳରେ ଭୋକ୍ତା, ଅଳ୍ପଜ୍ଞ, କିଞ୍ଚିତ୍‌କର୍ତ୍ତା, ଅନାଦି ଶରୀରବାନ୍, ଅନାଦି ବନ୍ଧ, ଅବିଦ୍ୟୋପାଧି କାରଣରୁ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ, ତାହାକୁ ଜୀବ କୁହାଯାଏ । ବ୍ରହ୍ମୈକ୍ୟଜ୍ଞାନରୁ ରହିତ ଏହି ଜୀବ କର୍ମାନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ଯୋନୀରେ ଜନ୍ମ ନେଇଥାଏ । ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ଚାର୍ବାକଠାରୁ ବୌଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଚାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପରେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଆତ୍ମାକୁ ଶରୀର-ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ବୁଦ୍ଧିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଶରୀର ନଶ୍ୱର ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମା ଅନଶ୍ୱର ଅର୍ଥାତ୍ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ନିତ୍ୟ ଆତ୍ମା କର୍ମବଶରୁ ବିଭିନ୍ନ ଶରୀର ଧାରଣ କରି ତ୍ରିତାପର ଜ୍ୱାଳାରେ ଦଗ୍ଧିଭୂତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଶରୀରକୁ ସେ ଆଶ୍ରୟ କରେ, ତାହା ମଧ ମଳାୟତନ ଓ ମହାଦୁଃଖବର୍ଦ୍ଧକ ଅଟେ । ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ-ବସ୍ତୁବିବେକଦ୍ୱାରା ସେହି ଆତ୍ମା ଶରୀର ମୋହକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ବୈରାଗ୍ୟଦ୍ୱାରା ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ମୋକ୍ଷଲାଭ କରିଥାଏ ।

ଚରାଚରାତ୍ମକ ଜଗତ୍ ମହାଦେବଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଯେପରି ବୁଢ଼ୀଆଣି ନିଜ ଜାଲର ଅଭିନ୍ନ ନିମିତ୍ତୋପାଦାନ ଅଟେ, ସେହିପରି ମହାଦେବ ଶିବ ଏହି ଜଗତ୍‌ର ନିମିତ୍ତ ଓ ଉପାଦାନ ଉଭୟ କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ଯେପରି ସମୁଦ୍ରରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ଫେଣ, ଲହରୀ, ଫୋଟକା, ଆବର୍ତ୍ତ ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି ଅଥବା ତନ୍ତୁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ପଟ ତନ୍ତୁଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ, ସେହିପରି ଶିବଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି ଜଗତ୍ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଅନେକ ଉଦାହରଣ ସହିତ ବେଦାନ୍ତର ବିବର୍ତ୍ତବାଦ, ସାଂଖ୍ୟର ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟବାଦ, ଶାକ୍ତଦୃଷ୍ଟି ଆଦିର ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେସବୁକୁ ମାୟା ବିକଳ୍ପରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ମାନି ହେୟ କହିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଜଗତ୍‌କୁ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ମାନିବାର ବିଚାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ କହିଛନ୍ତି ।

ଶିବତ୍ୱଲାଭ ହିଁ ମୋକ୍ଷ ଅଟେ । ଚାରିପ୍ରକାରର ମୁକ୍ତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ - ୧.ସାଲୋକ୍ୟ, ୨.ସାମୀପ୍ୟ, ୩.ସାରୂପ୍ୟ, ୪.ସାଯୁଜ୍ୟ । ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ସାଯୁଜ୍ୟ ମୁକ୍ତିର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି[୨] । ଅନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପରି ଏଥିରେ ଏହାକୁ ଦୁଇପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି - ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତି ଓ ବିଦେହମୁକ୍ତି[୩] । ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ଅଦ୍ୱୈତ ବେଦାନ୍ତ ସମ୍ମତ ହେଲେ ମଧ ଏଥିରେ ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରର ପୁଟ ଅଛି । କାରଣ ଶୈବାଗମ ଶିବପରି

୨. ସି. ଶି., ୯/୩୫-୩୬

୩. ସି. ଶି., ୧୭/୭୯-୮୦

ସଂସାରକୁ ସତ୍ୟ ମାନେ । ତେଣୁ ସଂସାରର ନିରାକରଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ନିରାକରଣ କେବଳ ଅହନ୍ତା ଓ ମମତାର କରାଯାଇଥାଏ । ଆତ୍ମା ନିଜର ବିଶୁଦ୍ଧ ଓ ମୂଳରୂପରେ ସଦା ମୁକ୍ତ ଅଟେ । ଅଜ୍ଞାନର କାରଣ ଆବଦ୍ଧ ଜୀବ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ପରେ ଦେହବାନ୍ ରହି ମଧ୍ୟ ଦେହରହିତ ହୋଇଯାଏ । ଭେଦବୁଦ୍ଧି ବନ୍ଧନର କାରଣ ଅଟେ[୪] । ଅଭେଦ ବୁଦ୍ଧି ହିଁ ମୁକ୍ତି ଅଟେ । ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଏପରି ହେଲେ ଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ସୁଷୁପ୍ତ୍ୟବସ୍ଥା ସଦୃଶ ଅଟେ, ଯେଉଁଥିରେ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ସୁଖସ୍ୱରୂପ ସ୍ଥିତିରେ ଶିବଙ୍କର ସ୍ଫୁରତା ଥାଏ । ବେଦାନ୍ତରେ ଜୀବର ସ୍ଥିତି ପ୍ରକାଶ ଅଥବା ଆନନ୍ଦ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଜୀବ ତାହା ଅନୁଭବ କରିପାରେ ନାହିଁ । ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ସଂବିଦ୍‌କୁ ଉଲ୍ଲାସ ରୂପୀ ଓ ମୁକ୍ତକୁ ସଂବିଦ୍ ଉଲ୍ଲାସଦର୍ଶୀ କହିଛନ୍ତି[୫] । ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବକୁ ମୁକ୍ତାବସ୍ଥାରେ ନିଜର ଆନନ୍ଦରୂପତାର ବିମର୍ଶ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ସ୍ଥିତି ପ୍ରାପ୍ତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯୋଗୀକୁ ଚିଦାକାଶ ସ୍ୱରୂପ ଶିବତତ୍ତ୍ୱରେ ବିଲୀନ ହେବା ଦରକାର । ଏହାହିଁ ସାଯୁଜ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଯାହା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଏକ ଆଗମଗ୍ରନ୍ଥ

ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରର ଚାରିଟି ପାଦ କୁହାଯାଇଛି – ବିଦ୍ୟା (ଜ୍ଞାନ), କ୍ରିୟା, ଯୋଗ ଓ ଚର୍ଯ୍ୟା । ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ଚାରିପାଦର ସଂବ୍ୟୂହନ ହୋଇଛି । ଶିବଯୋଗୀ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କ୍ରିୟାରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ରୂପକ କ୍ରିୟା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯଜ୍ଞ, ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର, ଦୁଶ୍ଚର ତପ ଲିଙ୍ଗପୂଜାର ଅଂଶବିଶେଷ ଅଟନ୍ତି । ଯେଉଁ ଯୋଗୀ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ କରନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ଏପରିକି ବ୍ରହ୍ମାଦି ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନଦ୍ୱାରା ନିଜର ପଦରେ ଆରୂଢ ହୋଇଛନ୍ତି[୬] । ଶିବ ହିଁ ସାକ୍ଷାତ୍ ପରମତତ୍ତ୍ୱ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କ୍ରିୟା କରିବା ଉଚିତ । ଶିବସମାବେଶ ନିମନ୍ତେ କ୍ରିୟା ଏକ ଆବଶ୍ୟକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ । ଯେପରି ଅରଣି ସ୍ଥିତ ଅଗ୍ନିକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିବା ପାଇଁ ଘର୍ଷଣ ଆବଶ୍ୟକ, ସେହିପରି ଅନ୍ତଃସ୍ଥ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ ଆବଶ୍ୟକ । ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ଏହିପରି କ୍ରିୟା ସମ୍ଭବ । ଶିବରହସ୍ୟରେ କୁହାଯାଇଛି –

ନ କ୍ରିୟାରହିତଂ ଜ୍ଞାନଂ ନ ଜ୍ଞାନରହିତା କ୍ରିୟା ।
ଅପଶ୍ୟନ୍ନନ୍ଧକୋ ଦଗ୍ଧୋଽଭିଗଚ୍ଛନ୍ ପଙ୍ଗୁଶ୍ଚ ଦହ୍ୟତେ ।।

---

୪. ସି. ଶି., ୧୮/୪୧–୪୨

୫. ସି. ଶି., ୧୮/୬୮

୬. ସି. ଶି., ୧୫/୩୩–୩୬

ତେଣୁ କେବଳ ଗ୍ରନ୍ଥାଧ୍ୟୟନ ନୁହେଁ, ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।

ଲିଙ୍ଗପୂଜା ସମୟରେ ସର୍ବବ୍ୟାପକ ଶିବ ଲିଙ୍ଗରେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବବ୍ୟାପକତା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହେ । କାରଣ ତାହା ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଅଟେ ଏବଂ ସ୍ୱଭାବ ସ୍ୱଠାରୁ ପୃଥକ୍ ରହେ ନାହିଁ । ଏହି ସଂସାର ଆତ୍ମରୂପୀ ଶିବଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ଉପାଦାନ କାରଣରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରିବନି । ଶିବ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୈଳାଶ, ମନ୍ଦର, ସୁମେରୁ ଓ ଭକ୍ତର ହୃଦୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି। କ୍ରିୟା ସ୍ଥୂଳରୂପରେ ଓ ଭାବ ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପରେ ବିଦ୍ୟମାନ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ ସ୍ଥୂଳ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ । ଶିବପୂଜାର ଆରମ୍ଭ ସ୍ଥୂଳରୂପରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜାରୁ ହୋଇଥାଏ । ତା'ପରେ ମନରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ତା'ର ଭାବନା ହୋଇଥାଏ । ତତ୍‌ପଶ୍ଚାତ୍ ଅଖଣ୍ଡ ଜ୍ଞାନରୂପରେ ତାଙ୍କର ଭଜନ ମୋକ୍ଷ ଦାୟକ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ କ୍ରିୟାରୁ ବିଦ୍ୟା ଅଥବା ଜ୍ଞାନ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ଉଚିତ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଯୋଗର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି – ଜପଯୋଗ ଏବଂ ଭକ୍ତିଯୋଗ । ନାଦତତ୍ତ୍ୱ ଅଥବା ଶବ୍ଦବ୍ରହ୍ମକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଜପ ଏକ ସରଳ, ସୁଦୃଢ଼ ଓ ସୁନ୍ଦର ଉପାୟ ଅଟେ । ମହର୍ଷି ପତଞ୍ଜଳି ଜପକୁ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାକୁ କ୍ରିୟାଯୋଗ ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରିଛନ୍ତି[8] । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ର 'ନମଃ ଶିବାୟ'ର ବିଧାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଶିବ ପଦରେ ଶ୍ ଇ ବ୍ ଅ – ବୋଲି ଚାରି ଅକ୍ଷର ଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ 'ଶ୍' ଅଥର୍ବବେଦର, 'ଇ' ଯଜୁର୍ବେଦର, 'ବ୍' ବ୍ୟାକରଣର ଓ 'ଅ' ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରତୀକ ଅଟନ୍ତି । ଏହିପରି ଶିବ ପଦ ବେଦ ଓ ବେଦାଙ୍ଗ ଉଭୟର ବାଚକ । ପକ୍ଷାନ୍ତରରେ 'ଶିବ' ପଦସ୍ଥ 'ଶ'କାର ପଞ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମର ଓ 'ବ'କାର ମାୟାର ବାଚକ । ତେଣୁ ଶିବ ପଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟିର ବାଚକ । ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ରର ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହେ ନାହିଁ । ପଞ୍ଚାକ୍ଷରରେ ପଞ୍ଚମହାଭୂତ, ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ରା, ପଞ୍ଚଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟ, ପଞ୍ଚକର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟ, ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ, ପଞ୍ଚକୃତ୍ୟ ଆଦି ସମାହିତ ହୁଅନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜପର ବାଚିକ, ଉପାଂଶୁ ଓ ମାନସ ଭେଦ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ତାହାର ମହତ୍ତ୍ୱ କୁହାଯାଇଛି –

ଯାବନ୍ତଃ କର୍ମଯଜ୍ଞାଦ୍ୟାବ୍ରତଦାନତପାଂସି ଚ ।
ସର୍ବେ ତେ ଜପଯଜ୍ଞସ୍ୟ କଳାଂ ନାର୍ହନ୍ତି ଷୋଡ଼ଶୀମ୍[9] ।।

---

୭. ତୈ. ଉ., ୨/୧

୮. ତପଃସ୍ୱାଧ୍ୟାୟେଶ୍ୱରପ୍ରଣିଧାନାନି କ୍ରିୟାଯୋଗଃ (ଯୋ. ସୂ., ୩/୧)

୯. ସି. ଶ., ୮/୩୦

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ଭକ୍ତିଯୋଗର ବିଶଦଚର୍ଚ୍ଚା ହୋଇଛି । ଭକ୍ତି ବିଷୟରେ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ ମହାପୁରାଣର କଥନ ହେଉଛି –

ଶ୍ରବଣଂ କୀର୍ତ୍ତନଂ ବିଷ୍ଣୋଃ ସ୍ମରଣଂ ପାଦସେବନମ୍ ।
ଅର୍ଚ୍ଚନଂ ବନ୍ଦନଂ ଦାସ୍ୟଂ ସଖ୍ୟମାତ୍ମନିବେଦନମ୍[୧୦] ।।

ଉତ୍ତମ ଭକ୍ତର କ୍ରିୟାକଳାପର ଚର୍ଚ୍ଚା ଭାଗବତରେ ହୋଇଛି –

ବାଣୀ ଗୁଣାନୁକଥନେ ଶ୍ରବଣୌ କଥାୟାଂ
ହସ୍ତୌ ଚ କର୍ମସୁ ମନସ୍ତବ ପାଦୟୋର୍ନଃ ।
ସ୍ମୃତ୍ୟାଂ ଶିରସ୍ତବ ନିବାସଜଗତ୍‌ପ୍ରଣାମେ
ଦୃଷ୍ଟିଃ ସତାଂ ଦର୍ଶନେଽସ୍ତୁ ଭବତ୍ତନୂନାମ୍[୧୧] ।।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଭକ୍ତିର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି – ବାହ୍ୟଭକ୍ତି ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭକ୍ତି । ନାନା ଉପଚାରରେ ଶିବଲିଙ୍ଗର ପୂଜା ବାହ୍ୟ ଭକ୍ତି ଅଟେ । ଏହା ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଆଭ୍ୟନ୍ତର ପୂଜାର ସାମର୍ଥ୍ୟ କେବଳ ବୀରଶୈବ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏଥିରେ ପ୍ରାଣରେ ଲିଙ୍ଗକୁ ଓ ଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରାଣକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଶିବଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାରି ଧ୍ୟାନ ନ କରିବାର ବିଧାନ ଅଛି । ଶାମ୍ଭବୀ ମୁଦ୍ରା ଅଥବା ଶାମ୍ଭବ ଯୋଗଦ୍ୱାରା ଏହି ଭକ୍ତିର ଅନୁଷ୍ଠାନ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଅଟେ । ପୁନର୍ବାର ଭକ୍ତିର ତିନି ପ୍ରକାର ବତାଯାଇଛି – ମାନସିକ, ବାଚିକ ଓ କାୟିକ । ଶିବଙ୍କର ରୂପର ଧ୍ୟାନ, ତାଙ୍କର ପୂଜା ଆଦିର ଚିନ୍ତନ ମାନସିକ ଭକ୍ତି ଅଟେ। ଜପ ଆଦି ବାଚିକ ଏବଂ ବାହ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗ ପୂଜା, ଶୈବ ମନ୍ଦିର ଆଦିର ଦର୍ଶନ ଇତ୍ୟାଦି କାୟିକ ଭକ୍ତି ଅଟେ । ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ତୃତୀୟ ପ୍ରକାରର ଭକ୍ତି ହେଉଛି – ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତର ପୂଜା । ଏଥିରେ ମନକୁ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଏକାଗ୍ର କରାଯାଇଥାଏ । ଏପରି ହେଲେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ପୂଜା ସ୍ୱୟଂ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଶିଖାମଣିକାର ଭକ୍ତିର ପାଞ୍ଚଟି ଆୟାମ ବତାଇଛନ୍ତି – ତପ, କର୍ମ, ଜପ, ଧ୍ୟାନ ଓ ଜ୍ଞାନ । ଶିବଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଶରୀରକୁ ଶୁଷ୍କ କରିବା ତପ ଅଟେ, କୃଚ୍ଛ୍ର ଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣ, ସନ୍ତାପନ ଆଦି ନୁହେଁ । ଶିବଙ୍କର ପୂଜା ହିଁ କର୍ମ ଅଟେ, ଯାଗ ଆଦି ନୁହେଁ । ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଅଥବା ପ୍ରଣବ ଜପ ହିଁ ଜପ ଅଟେ । ବେଦର ଅନ୍ୟ ସୂକ୍ତମାନଙ୍କର ପାଠ ନ କରି କେବଳ ରୁଦ୍ରାଷ୍ଟଧ୍ୟାୟୀର ଏବଂ ରୁଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରର ପାଠ କରିବାର ବିଧାନ ଅଛି । ଶିବଙ୍କର ରୂପ, ଗୁଣ ଆଦିର ଧ୍ୟାନ କରିବା ଉଚିତ୍, ଆତ୍ମାର ନୁହେଁ । ସେହିପରି କେବଳ

---

୧୦. ଭା. ମ. ପୁ., ୭/୫/୨୩

୧୧. ଭା. ମ. ପୁ., ୧୦/୧୦/୩୮

ଶୈବଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧ୍ୟୟନ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ, ବୈଷ୍ଣବାଦି ଶାସ୍ତ୍ରର ନୁହେଁ । ଭକ୍ତିର ପ୍ରକାର ଭେଦ ଏହିପରି ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ – ଭକ୍ତି ବାହ୍ୟ, ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଓ ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତର ଭେଦରେ ତିନି ପ୍ରକାରର । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭେଦ ମାନସିକ, ବାଚିକ ଓ କାୟିକ ଭେଦରେ ତିନି ପ୍ରକାରର । ପୁନଶ୍ଚ ବାହ୍ୟ–ମାନସିକ ଭକ୍ତି ଆଦିରେ ତପ, କର୍ମ, ଜପ, ଧ୍ୟାନ ଓ ଜ୍ଞାନ ନାମରେ ପାଞ୍ଚଟି ଆୟାମ ଅଛନ୍ତି । ତପ ଆଦି ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଶିବଯଜ୍ଞ କୁହାଯାଏ । ଯେ ଏହି ପାଞ୍ଚ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ଶିବଙ୍କର ଅହର୍ନିଶ ପୂଜା କରେ, ସେ ଭକ୍ତଯୋଗୀ ଅଟେ ।

ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରର ଚତୁର୍ଥପାଦ ଚର୍ଯ୍ୟା ଅଟେ । ଚର୍ଯ୍ୟା ଅର୍ଥାତ୍ ଆଚରଣ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶିବଯୋଗୀର ଆଚରଣ ବିଷୟରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ବିଶେଷ ରୂପରେ ଚର୍ଯ୍ୟାଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ । ବୀରଶୈବ ଅଥବା ଶୈବାଗମ ଅନୁଯାୟୀଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଜ୍ଞାନ ଅପେକ୍ଷା ଚର୍ଯ୍ୟା ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ପାମରଜନ ମଧ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତତୋଗତ୍ୱା ଶିବସାୟୁଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରିପାରନ୍ତି ଏବଂ ଅପାମର ଅର୍ଥାତ୍ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନୀ ଚର୍ଯ୍ୟା ବିନା ଶିବ ସାୟୁଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଚର୍ଯ୍ୟା ପାମର–ଅପାମର ଉଭୟଙ୍କର ନିମନ୍ତେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ ।

ଦୀକ୍ଷା – ଚର୍ଯ୍ୟାର ପ୍ରଥମ କ୍ରମ ଦୀକ୍ଷା ଅଟେ । ଦୀକ୍ଷାର ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି –

ଦୀୟତେ ଚ ଶିବଜ୍ଞାନଂ କ୍ଷୀୟତେ ପାଶବନ୍ଧନମ୍ ।
ଯସ୍ମାଦତଃ ସମାଖ୍ୟାତା ଦୀକ୍ଷେତୀୟଂ ବିଚକ୍ଷଣୈଃ[୧୨] ।।

ଦୀକ୍ଷା ତିନି ପ୍ରକାରର – ବେଧାଦୀକ୍ଷା, ମନ୍ତ୍ର ଦୀକ୍ଷା ଓ କ୍ରିୟା ଦୀକ୍ଷା । ବେଧାଦୀକ୍ଷାରେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି ତା'ର ଶିର ଉପରେ ନିଜର ହାତ ରଖନ୍ତି ଓ ଏଥିରେ ଶିଷ୍ୟକୁ ଶିବସାୟୁଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ମନ୍ତ୍ରଦୀକ୍ଷାରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟର କାନରେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ଉପଦେଶ କରନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରର ମନନ କରିବା ପରେ ତ୍ରାଣ କରୁଥିବା ଏହି ଦୀକ୍ଷାକୁ ମାନ୍ତ୍ରୀ ଦୀକ୍ଷା କୁହାଯାଏ । କ୍ରିୟାଦୀକ୍ଷାର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି । ଏଥିରେ ଶୁଭ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗୁରୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଋତ୍ୱିଜଙ୍କ ସହିତ ଶିଷ୍ୟର ଅଭିଷେକ କରି ଦକ୍ଷିଣ କର୍ଣ୍ଣରେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ରର ଉପଦେଶ ଦେଇଥାନ୍ତି । ତା'ପରେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ରର ନ୍ୟାସ, ବିନିଯୋଗ ଆଦି ବତାଇଥା'ନ୍ତି ।

ଲିଙ୍ଗଧାରଣ

ଦୀକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ ପରେ ଗୁରୁ ଗୋଟିଏ ଲିଙ୍ଗକୁ ପୂଜା କରି ଶୈବୀ କଳା ଯୁକ୍ତ

---

୧୨. ସି. ଶି., ୬/୧୧

କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହାପରେ ସେହି ଲିଙ୍ଗରେ ଶିଷ୍ୟର ପ୍ରାଣର ଓ ପ୍ରାଣରେ ଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରି ଗୁରୁ ଉଭୟଙ୍କୁ ଏକ କରିଦିଅନ୍ତି । ସେହି ଲିଙ୍ଗକୁ ଶିଷ୍ୟର ହାତରେ ଦେଇ ପ୍ରାଣ ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ଲିଙ୍ଗକୁ ଶରୀରରୁ ଅଲଗା ନ କରିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି। ଏହା ବାହ୍ୟ ଲିଙ୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଫଟିକ ଆଦିରେ ନିର୍ମିତ ଲିଙ୍ଗଧାରଣର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ । ଏହାର ସହାୟତାରେ ଶିଷ୍ୟ ଆନ୍ତର ଲିଙ୍ଗ ଧାରଣର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଉଚିତ୍ । ମୂଳାଧାର ହୃଦୟ ଅଥବା ଭ୍ରୂମଧ୍ୟରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଉଚିତ । ମୂଳାଧାରରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣିମ, ହୃଦୟରେ ମୁଂଗାସଦୃଶ ଓ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟରେ ସ୍ଫଟିକୋପମ ଲିଙ୍ଗର ଧ୍ୟାନ କୁହାଯାଇଛି। ଏହିପରି ଲିଙ୍ଗ ତିନି ପ୍ରକାରର – ସ୍ଥୂଳ, ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ପରାତ୍ପର । ବାହ୍ୟ ଲିଙ୍ଗ ଶିର, କଣ୍ଠ, ହୃଦୟ, ହସ୍ତ ଆଦିରେ ଧାରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରାଣକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି । ପରାତ୍ପର ଲିଙ୍ଗ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗ ଅଟେ । ସ୍ଥୂଳଲିଙ୍ଗର ଧାରଣ ନାଭିର ଅଧୋଭାଗରେ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ତାହାର ପୂଜା ହାତ ଉପରେ ରଖି କରାଯାଏ ।

ଭସ୍ମଧାରଣ

ଲିଙ୍ଗଧାରଣ କରି ଭସ୍ମଧାରଣ ଶିବଯୋଗୀ ନିମନ୍ତେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । 'ଭାସ୍' ଧାତୁରେ ମନିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରି ଭସ୍ମ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି କରାଯାଏ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଭାସନ ଅଥବା ପ୍ରକାଶନ । ଶିବଙ୍କର ଭାସନ କରୁଥିବା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ର ବାସ୍ତବିକ ଭସ୍ମ ଅଟେ । ତାହାର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ମନ୍ତ୍ର, ନ୍ୟାସ, ଧ୍ୟାନ ଆଦିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ସ୍ଥୂଳଭସ୍ମ ଧାରଣ କରିବାର ବିଧି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଭସ୍ମର ବିଭୂତି, ଭସିତ ଆଦି ପାଞ୍ଚଟି ନାମ ଅଛି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ଅଛି । ଏହି ଭସ୍ମ କପିଳ, କୃଷ୍ଣ ଆଦି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଣ୍ଣ ନନ୍ଦା ଆଦି ପାଞ୍ଚ ଗାଈଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତିରେ ସଦ୍ୟୋଜାତ, ବାମଦେବ, ଅଘୋର, ତତ୍ପୁରୁଷ ଓ ଈଶାନ ନାମକ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ନିତ୍ୟ ଭସ୍ମଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ । ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ରୂପରେ ଏହାକୁ ଧାରଣ କରାଯାଏ । ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ଅନାମିକା, ମଧ୍ୟମା ଓ ତର୍ଜନୀଦ୍ୱାରା ଭସ୍ମର ତିନୋଟି ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ରେଖା ଧାରଣ କରିବା । ଏହି ଭସ୍ମ ଶିର, ଲଲାଟ, ଉଭୟ କର୍ଣ୍ଣ, କଣ୍ଠ, ଉଭୟ ହସ୍ତ, ହୃଦୟ, ନାଭି, ପୃଷ୍ଠ, ଉଭୟ ବାହୁ, ଉଭୟ କହୁଣୀ ଏବଂ ଉଭୟ ମଣିବନ୍ଧରେ ଧାରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଏପରି ଧାରଣ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ରୁଦ୍ର ସଦୃଶ ମହାନ୍ ହୋଇଥାଏ ।

ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣ

ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣର ବିଧି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ଉତ୍ପତ୍ତି ବିଷୟରେ

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି ଯେ ତ୍ରିପୁର ଦାହର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଭଗବାନ୍ ରୁଦ୍ର ନିଜର ତୃତୀୟ ନେତ୍ରରେ ତାହାକୁ ଦେଖିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ କ୍ରୋଧ ହେତୁ ତୃତୀୟ ନେତ୍ରରୁ ଯେଉଁ ଲୋତକ ବୋହି ଥିଲା, ତାହା ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଅକ୍ଷିର ଲୋତକରୁ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ତାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ଦକ୍ଷିଣ ନେତ୍ରରୁ କପିଳ ବର୍ଣ୍ଣର ୧୨ଟି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ, ଚନ୍ଦ୍ରାତ୍ମକ ବାମ ନେତ୍ରରୁ ଶ୍ୱେତ ବର୍ଣ୍ଣର ୧୬ଟି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଓ ଲଲାଟସ୍ଥ ଅଗ୍ନିମୟନେତ୍ରରୁ ୧୦ବର୍ଣ୍ଣର ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ। ଏହିପରି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ (୧୨ + ୧୬ + ୧୦ = ୩୮) ଅଠତିରିଶ ପ୍ରକାରର ଅଟେ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣିମ ବର୍ଣ୍ଣର କେହି ଧାରଣ ନ କରିଥିବା ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗରେ ଭିନ୍ନ ସଂଖ୍ୟକ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣର ବିଧାନ ଅଛି[୧୩] । ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରିଥିବା ଶିବଭକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଆଦି ମହାପାପ ତଥା ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ମୃତ୍ୟୁକାଳରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଘୋରି ସେହି ଜଳକୁ ପାନ କଲେ ରୁଦ୍ରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ।

ମନ୍ତ୍ରଜପ

ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରଜପ ଅନ୍ୟତମ ଚର୍ଯ୍ୟା ଅଟେ । ବାଚିକ, ଉପାଂଶୁ ଓ ମାନସ – ଏହି ତିନି ପ୍ରକାର ଜପକୁ ଜପଯଜ୍ଞ କୁହାଯାଏ । ସମସ୍ତ କର୍ମଯଜ୍ଞ ଓ ବ୍ରତ, ଦାନ ଆଦି ଜପଯଜ୍ଞର ଷୋଳାଂଶ ମଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଆଣବ, ମାୟୀୟ ଓ କାର୍ମପାଶରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ନିମନ୍ତେ ଜପଯଜ୍ଞ କରିବା ଉଚିତ । ଅଭକ୍ଷଣ, ବାୟୁଭକ୍ଷଣ, ଅଥବା ଅନ୍ୟ ବ୍ରତ ଆଚରଣ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବଲୋକକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମହାମନ୍ତ୍ରର ଥରେ ମାତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ସର୍ବସିଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ପୁଷ୍ପ ଅର୍ପଣ କଲେ ଏକ ସହସ୍ର ବାଜପେୟ ଯଜ୍ଞର ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ବଶିଷ୍ଠ, ବାମଦେବ ଆଦି ଋଷିଗଣ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରି ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ଶତାନନ୍ଦ ମୁନି ନର୍କକୁ ସ୍ୱର୍ଗ କରିଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମାଦିଙ୍କର ସୃଷ୍ଟିରେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏହି ମନ୍ତ୍ର କାରଣରୁ ।

ଏହିପରି ଅନେକ ଚର୍ଯ୍ୟାର ବର୍ଣ୍ଣନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରେ ଅଛି । ଗୁରୁଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ, ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଲିଙ୍ଗର ମହତ୍ତ୍ୱ, ଲିଙ୍ଗଧାରଣର ମହତ୍ତା, ଶିବଯୋଗୀର ମହିମା, ଶିବାର୍ଚ୍ଚନର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଲୋକିତ ହୋଇଛି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରକୁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଅନୁଭବଶାସ୍ତ୍ର କହିଛନ୍ତି। କ୍ରିୟା, ପ୍ରକ୍ରିୟା, ସାଧନା, ଅନୁଷ୍ଠାନ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସ୍ତରର ବିଷୟ ଅଟନ୍ତି । କ୍ରିୟା ବିନା କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏ

---

୧୩. ସି. ଶି., ୭/୫୨–୫୮

ନାହିଁ । କ୍ରିୟାର ଉତ୍କର୍ଷ ଅନୁସାରେ ଭଗବଦ୍‌କୃପା ପ୍ରଭୂତ ଭାବରେ ଭକ୍ତକୁ ଅନୁଗୃହୀତ କରିଥାଏ । ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ଭକ୍ତକୁ ଅନେକ ଦିବ୍ୟ ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ ତଥା ସାଧକ ଦିବ୍ୟଶକ୍ତି ସହିତ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧନା କ୍ରମରେ ଏପରି ଏକ ସ୍ଥିତି ଆସେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରୟାସ ବିନା କ୍ରିୟା ଅଥବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ହୋଇଥାଏ । ଜପ, ଧ୍ୟାନର ଏହି ଅବସ୍ଥା ଉଚ୍ଚକୋଟିର ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ତରେ 'ଯଦ୍ ଯଦ୍ କର୍ମ କରୋମି ତତ୍ତଦଖିଳଂ ଶମ୍ଭୋ ତବାରାଧନମ୍'ର ସ୍ଥିତି ହୋଇଥାଏ । ସାଧକ ଶିବତ୍ୱର ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ତା'ର ସମସ୍ତ କୃତ୍ୟ ଶିବମୟ ହୋଇଯାଏ । ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ଆତ୍ମରତିଃ ଆତ୍ମକ୍ରୀଡଃ' ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ଅବସ୍ଥାର ଦ୍ୟୋତକ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଗଣେଶପୁରୀର ଶିବସ୍ୱରୂପ ସନ୍ତ ଭଗବାନ୍ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ବେଳେବେଳେ ନିଜର ପୂଜା କରୁଥିଲେ । 'ଓଁ ଗନ୍ଧଂ ସମର୍ପୟାମି ଆତ୍ମନେ ନମଃ, ଓଁ ପୁଷ୍ପଂ ସମର୍ପୟାମି ଆତ୍ମନେ ନମଃ' ଇତ୍ୟାଦି ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ନିଜ ଉପରେ ଗନ୍ଧ, ପୁଷ୍ପାଦି ସିଞ୍ଚନ କରୁଥିଲେ । ଶିବଯୋଗୀର ଚରମ ଉତ୍କର୍ଷ ଅଠର, ଉଣେଇଶ ଓ କୋଡ଼ିଏ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଆଗମ ନିଗମ ଅର୍ଥାତ୍ ବେଦ ବିରୋଧୀ ବୋଲି ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା । ଆଂଶିକ ଭାବରେ ଏହା ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଜଟିଳ କର୍ମକାଣ୍ଡ ବିଧି ଏବଂ ତାହାକୁ ଆଚରଣ କରିବାର ଅଧିକାରୀ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ସବୁ ନିୟମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଛି ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ନୁହେଁ । ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଦାର ଶାସ୍ତ୍ର ଅଟେ । ଶୈବୀ ସାଧନା, ଶିବସାଯୁଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତିର ଅଧିକାରୀ କେହି ହେଲେ ସାଧନା କରି ହୋଇପାରିବ । ଏପରିକି ନାରୀ ଯଜ୍ଞ କରିବା ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଆଗମ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନର ଅଧିକାର ଦେଇଛି । ତେଣୁ କୁହାଯାଇଛି –

ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରତାୟାସ୍ତୁ ଋତୌ ନାର୍ଯ୍ୟା ନ ସୂତକମ୍ ।
ତଥା ପ୍ରସୂତିକାୟାଶ୍ଚ ସୂତକଂ ନୈବ ବିଦ୍ୟତେ ।।

(ସି. ଶି., ୯/୪୪)

୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବେଦ ଓ ଆଗମ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରକାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଅଭିନବଗୁପ୍ତାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ –

ଗର୍ଭାଧାନାଦିତଃ କୃତ୍ୱା ଯାବଦୁଦ୍ୱାହମେବ ଚ ।
ତାବତ୍ତୁ ବୈଦିକଂ କର୍ମ ପଶ୍ଚାଚ୍ଛୈବେ ହ୍ୟନନ୍ୟଭାକ୍ ।।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟର ଭାବନା ନିହିତ ଅଛି । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ, ପାଞ୍ଚରାତ୍ର, ବେଦ ଓ ପାଶୁପତର ପ୍ରାମାଣିକତାକୁ ଏକ

ମାନିଛନ୍ତି ଏବଂ ବେଦକୁ ସର୍ବପ୍ରଧାନ କହିଛନ୍ତି । ବେଦର ପ୍ରାମାଣିକତା ପରବର୍ତ୍ତୀ ବେଦାନୁଗାମୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ପ୍ରାମାଣିକତା –

ବେଦାଃ ପ୍ରଧାନଂ ସର୍ବେଷାଂ ସାଂଖ୍ୟାଦୀନାଂ ମହାମୁନେ ।
ବେଦାନୁସାରଣାଦେଷାଂ ପ୍ରାମାଣ୍ୟମିତି ନିଶ୍ଚିତମ୍ ।।
(ସି. ଶି., ୫/୪–୫)

ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଏପରି ଶ୍ଳୋକର ଗ୍ରଥନ କରିଛନ୍ତି ଯାହା ଉପନିଷଦ୍ ଅଥବା ଗୀତାର ଶ୍ଳୋକର ପ୍ରତିଚ୍ଛାୟାରୂପ ପ୍ରତୀତ ହେଉଛି –

ଜାତସ୍ୟ ହି ଧ୍ରୁବୋ ମୃତ୍ୟୁର୍ଧ୍ରୁବଂ ଜନ୍ମ ମୃତସ୍ୟ ଚ ।
ଜନ୍ତୁର୍ମରଣଜନ୍ମଭ୍ୟାଂ ପରିଭ୍ରମତି ଚକ୍ରବତ୍ ।।
(ସି. ଶି., ୫/୬୩)

ଏହି ଶ୍ଳୋକର ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧ ଗୀତାରୁ ଉଦ୍ଧୃତ । ଏହିପରି 'ପୃଥିବ୍ୟାଦ୍ୟଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱ-ମୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତମ୍' (ସି. ଶି. ୧୦/୪୯) ବଚନ ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍‌ର 'ଯସ୍ୟ ପୃଥିବୀ ଶରୀରମ୍' ତଥା 'ଯସ୍ୟାତ୍ମା ଶରୀରମ୍' (ବୃ. ୩/୭/୩, ୩/୭/୨୩) କୁ ବୁଝାଉଛି । ସେହିପରି –

ନିତ୍ୟଂ ଭାସି ତଦୀୟସ୍ତ୍ୱଂ ଯା ତେ ରୁଦ୍ରଶିବାତନୂଃ ।
ଅଘୋରାଦ୍ଧପାପକାଶୀତି ଶ୍ରୁତିରାହ ସନାତନୀ ।।
(ସି. ଶି., ୧୦/୫୯)

ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ଶୁକ୍ଳଯଜୁର୍ବେଦର ବାଜସନେୟୀସଂହିତାର ୧୬/୨ ମନ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଧରଣ ଦେଖାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ତୈତ୍ତିରୀୟ ଉପନିଷଦ୍, ବ୍ରହ୍ମବିନ୍ଦୂପନିଷଦ୍, ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ୍ ଆଦି ଶ୍ରୁତିଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଚ୍ଛାୟା ବଚନ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନେକ ଶ୍ଳୋକରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଥିରୁ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ବେଦୋପନିଷଦ୍‌ଗୀତା ସମ୍ମତ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଏକ ମହାକାବ୍ୟ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଆଗମଶାସ୍ତ୍ର ସହିତ ଏକ ମହାକାବ୍ୟ ମଧ୍ୟ । 'ସର୍ଗବନ୍ଧୋ ମହାକାବ୍ୟମ୍' ଅନୁସାରେ ଏଥିରେ ୨୧ ପରିଚ୍ଛେଦ ଥିବାରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କୋଟିର ଏହା ମହାକାବ୍ୟ ଅଟେ । ଏହାର ନାୟକ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଯେ କି ଧୀରୋଦାତ୍ତରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚସ୍ତର ଗୁଣରେ ଯୁକ୍ତ । ସେ ଅବିକତ୍ଥନ ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମଶ୍ଳାଘାରହିତ ଥିଲେ ।

ସେ ନିଜର ନୁହଁ, ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଓ ବିଭୀଷଣଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି । ସହନଶକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ରେଣୁକ ଭଗବାନ୍ ଶିବଦ୍ୱାରା ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇ କ୍ରୋଧିତ ହୋଇ ନଥିଲେ, ବରଂ ବିନମ୍ରତା ସହିତ ଶାପୋଦ୍ଧାରର ଉପାୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଶିବଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଗଣେଶ୍ୱର ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କଠାରେ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱଭାବତଃ ଥିଲା । ସେ ଏପରି ଦୃଢ଼ବ୍ରତୀ ଥିଲେ କି ମହାଦେବଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଳନର ସଙ୍କଳ୍ପ ନେଇ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ମୁନିଙ୍କୁ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରଚାର–ପ୍ରସାର କରିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ଓ ବିଭୀଷଣଙ୍କର ନିବେଦନ ଶୁଣି ତିନିକୋଟି ଶରୀର ଧାରଣ କରି ଏକସଙ୍ଗେ ତିନିକୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ ।

ଶାନ୍ତରସ ଏହି ମହାକାବ୍ୟର ଅଙ୍ଗୀ ରସ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟ ନିର୍ବେଦ ଭାବଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଗୁରୁ, ଶିଷ୍ୟ, ଶିବଭକ୍ତି, ଲିଙ୍ଗ, ସଂସାର, କଷ୍ଟ, ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ, ସମର୍ପଣ ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ପାଠକ ମନରେ ସଂସାର ପ୍ରତି ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବ ଆଣି ଶିବଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା ସହିତ ସମର୍ପଣ ଭାବ ଉଦ୍ରେକ କରୁଛି । ନାୟକର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନ, ନାୟିକା ବର୍ଣ୍ଣନ, ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନ ଇତ୍ୟାଦି ମହାକାବ୍ୟର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ । ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଶିବସ୍ତୁତି, ଶକ୍ତିସ୍ତୁତି ମାଧ୍ୟମରେ ନାୟକ–ନାୟିକାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି । ରଘୁବଂଶ ମହାକାବ୍ୟ ପରି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଶିବଯୋଗୀ ନିଜର ବଂଶବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି । ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ମହାକାବ୍ୟରେ ଅନେକ ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ।

ଉପମା – ନାଭିସ୍ଥାନାବଲମ୍ବିନ୍ୟା ନବମୌକ୍ତିକମାଳୟା ।
ଗଙ୍ଗୟେବ କୃତାଶ୍ଳେଷମୌଳିଭାଗାବତୀର୍ଣ୍ଣୟା ।।
(ସି. ଶି., ୩/୨୨)

ମାଲୋପମା – ଅର୍ଥହୀନା ଯଥା ବାଣୀ ପତିହୀନା ଯଥା ସତୀ ।
ଶ୍ରୁତିହୀନା ଯଥା ବୁଦ୍ଧିର୍ଭାବହୀନା ତଥା କ୍ରିୟା ।।
(ସି. ଶି. ୧୬/୧୯)

ଶିବାନନ୍ଦଂ ସମାସାଦ୍ୟ କୋ ବାଦ୍ଧନ୍ୟମୁପତିଷ୍ଠତେ ।
ଗଙ୍ଗାମୃତଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କଃ କାଂକ୍ଷେନ୍ମୃଗତୃଷ୍ଣିକାମ୍ ।।
(ସି. ଶି., ୧୩/୭)

ରୂପକ – ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟସମ୍ପଦାଲେଖ୍ୟସମୁଲ୍ଲେଖନଭିତ୍ତୟେ
ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପାୟ ଶିବାୟ ବ୍ରହ୍ମଣେ ନମ ।। (ସି. ଶି., ୧/୧)

ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରସମୁଦ୍ଭୂତାଂ ପରମାନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରିକାମ୍ ।
ପଶ୍ୟନ୍ତି ପରମାକାଶେ ମୁକ୍ତିରାତ୍ରୌ ମହାଧିୟଃ ।।

(ସି. ଶି., ୧୯/୧୪)

ଏହିପରି ଭାବରେ ପରମ ଆଲଙ୍କାରିକ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ମହାକାବ୍ୟରେ ଯଥା ସମ୍ଭବ, ଯଥୋଚିତ ଏବଂ ଯଥାସ୍ଥାନ ଅଲଙ୍କାରର ସମାବେଶ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ନାମକ ମହାକାବ୍ୟରେ ପ୍ରମୁଖ ରୂପରେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ମହାକାବ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିଚ୍ଛେଦର ଶେଷ ଶ୍ଳୋକରେ ଭିନ୍ନ ଦୀର୍ଘ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ମାଳିନୀ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ବଂଶସ୍ଥ, ତୃତୀୟରେ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡିତ, ଚତୁର୍ଥରେ ବସନ୍ତତିଳକା, ପଞ୍ଚମରେ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡିତ, ଷଷ୍ଠରେ ବଂଶସ୍ଥ, ସପ୍ତମରେ ବଂଶସ୍ଥ, ଅଷ୍ଟମରେ ମାଳିନୀ, ନବମ-ଦଶମ-ଏକାଦଶ-ଦ୍ୱାଦଶ-ତ୍ରୟୋଦଶ-ଚତୁର୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବଂଶସ୍ଥ, ପଞ୍ଚଦଶରେ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତ, ଷୋଡ଼ଶରେ ପୁଷ୍ପିତାଗ୍ରା, ସପ୍ତଦଶରେ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତ, ଅଷ୍ଟାଦଶରେ ବଂଶସ୍ଥ, ଉନବିଂଶରେ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତ, ବିଂଶରେ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଓ ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଅନ୍ତିମ ଶ୍ଳୋକରେ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବୈଦର୍ଭୀ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ । ପ୍ରାୟଃ ସମାସରହିତ ପଦ, କୋମଳ ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟୋଗ ଆଦି ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ବିଶେଷତା ଅଛି । ଏହାର ଶ୍ଳୋକରେ ମୂର୍ଧନ୍ୟ ଏବଂ ବର୍ଗ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣର ଅଳ୍ପ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଏହି ରଚନା ପ୍ରସାଦଗୁଣଯୁକ୍ତ । ଏଥିରେ ଶ୍ରୁତିକଟୁତ୍ୱ, ଦୂରାନ୍ୱୟ, କ୍ଲିଷ୍ଟତା, ସନ୍ଦେହ ଇତ୍ୟାଦି ଦୋଷ ନାହିଁ । ଗ୍ରନ୍ଥାଧ୍ୟୟନ କାଳରେ ଅଧ୍ୟେତା ମନରେ ଶାନ୍ତରସ ମିଶ୍ରିତ ଭକ୍ତିଧାରା ପ୍ରବାହିତା ହୁଏ । ଯଥାର୍ଥରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣି ଅଟେ ।

ଶୈବଭାରତୀ ଶୋଧପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ସଂସ୍ଥାପକ ଶ୍ରୀକାଶୀବିଶ୍ୱାରାଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ସିଂହାସନାଧୀଶ୍ୱର ଶ୍ରୀ ୧୦୦୮ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଡା. ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାସ୍ୱାମୀଙ୍କର ବୀରଶୈବ ଦର୍ଶନର ପ୍ରଚାର-ପ୍ରସାର ନିମନ୍ତେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞା ହେଉଛି, ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାରେ ଅନୁଦିତ ହେଉ, ଯାହା ଫଳରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିବଯୋଗୀ, ଶିବଭକ୍ତ, ଶିବାନୁରାଗୀ ଜନ ସହଜ ଭାବରେ ଶୈବଦର୍ଶନକୁ ବୁଝିପାରିବେ, ଯାହାକି ଜ୍ଞାନର ଅଧୀଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କର ମହିମାକୁ ଆଧାର କରି ରଚିତ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିବାର ସୁଯୋଗ ମତେ ମିଳିଥିବାରୁ ମୁଁ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରୁଛି । ଏହା ଏକ ଧାର୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ମାତୃଭାଷାର ସେବା ମଧ୍ୟ ।

ଆମର ଦେଶର ରାଜ୍ୟ ଗଠନ ଭାଷାକୁ ଆଧାର କରି ହୋଇଥିଲା, ଯାହା ଫଳରେ ସାହିତ୍ୟ ସୁରକ୍ଷିତ ଓ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇପାରିଲା । କିନ୍ତୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଜୀବନଶୈଳୀ ନିଜର ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାରେ ଦକ୍ଷ ହେବା ନିମନ୍ତେ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ସୁଯୋଗ ଦେଉନାହିଁ । ତଥାପି ଧାର୍ମିକଜନଙ୍କର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସହାୟକ ହେବ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ଅନେକ ଶୋଧକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛି । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ କାଶୀହିନ୍ଦୂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଏହା ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଭାବରେ ଗୃହୀତ। କାଶୀ ହିନ୍ଦୂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସଂସ୍କୃତବିଭାଗର ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଡା. ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ ମହୋଦୟଙ୍କର ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ ଭୂମିକା ଆଦି ଛାତ୍ରୋପଯୋଗୀ ଓ ସହଜବୋଧ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରିବାକୁ ମୁଁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି ।

ବାରାଣସୀରେ ରହି ଉତ୍କଳ ଲିପିରେ ଟଙ୍କଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଇବା ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ଯଦି ମୋର ପତି ପ୍ରଫେସର ଗଙ୍ଗାଧର ପଣ୍ଡା ସେଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ନଥାନ୍ତେ। ତାଙ୍କୁ ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥସଂସ୍କୃତବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନ୍ୟାୟବୈଶେଷିକଦର୍ଶନର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଫେସର କମଳେଶମିଶ୍ର ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉଛି । ଟଙ୍କଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରମାଦ ରହିତ କରି ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ଦେଖାଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଶ୍ରୀ କୈଳାଶଚନ୍ଦ୍ର ବରାଳଙ୍କୁ ଶୁଭ ଆଶୀର୍ବାଦ ପୂର୍ବକ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଛି । ସମସ୍ତ ପରିଶ୍ରମକୁ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ କରି ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ କରାଇବାରେ ତତ୍ପରତା ଦେଖାଇ ସହାୟତା କରିଥିବାରୁ ଡାଃ.ଗଙ୍ଗାଧର କେନ୍ଦ୍ରମଠ ପୁସ୍ତକାଧ୍ୟକ୍ଷ୍ୟ, କାଶୀ ହିନ୍ଦୂବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବାରାଣସୀକୁ ମୁଁ ଆନ୍ତରିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି ।

ସର୍ବୋପରି କାଶୀପୁରାଧୀଶ୍ୱର ଓ ମାତା ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍କର ଅପାର କରୁଣାରୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିଛି । ଏଣୁ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଶରଣାଗତା ହୋଇ ଉକ୍ତ ଅନୁବାଦ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ତାଙ୍କ ଚରଣରେ ସମର୍ପିତ କରୁଛି ।

ତା.୨୯.୧୧.୨୦୧୪

ଡା. ପ୍ରମୋଦିନୀ ପଣ୍ଡା
ଏ. ନବୀନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ନିବାସ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦସଂସ୍କୃତବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ
ବାରାଣସୀ

ବିଷୟ-ସଂକ୍ଷେପ

ପ୍ରଥମ-ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ -

ଗ୍ରନ୍ଥର ନିର୍ବିଘ୍ନ ସମାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦର ପ୍ରଥମ ବାରଟି ଶ୍ଳୋକରେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରି ତାପରେ ଶିବଯୋଗୀ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବଂଶ-ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି। ପ୍ରଥମ ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ମୁଦ୍ଦଦେବ, ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ସିଦ୍ଧନାଥ, ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଶିବଯୋଗୀ (ଦ୍ୱିତୀୟ) । ଏମାନେ ବୀରଶୈବର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହେଲେ । ଏମାନେ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରଚନା କଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପ ପରିଚ୍ଛେଦାତୀତ ଏବଂ ସନାତନ ଅଟନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ଏହି ବିଶ୍ୱ ତାଙ୍କଠାରେ ଲୀନ ରହେ । ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରେ ସମବାୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ରହେ । ସେହି ପରମେଶ୍ୱର ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି କରି ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାରେ ଅଳଂକୃତ କଲେ ଏବଂ ସୃଷ୍ଟିର ଉପାୟ ବତାଇଲେ । ଶିବ ହିଁ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରେଣୁକ ଓ ଦାରୁକ ଏହି ଦୁଇଗଣ ଶିବଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ସେମାନେ ସଦାବେଳେ ଅନ୍ତଃପୁରର ଦ୍ୱାରରେ ରହି ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସେବା କରନ୍ତି ।

ଥରେ ଭଗବାନ୍ ଶିବ କୈଳାସ ପର୍ବତ ଉପରେ ବିରାଜମାନ ଥିଲେ । ଭଗବତୀ ଉମା ତଥା ତାଙ୍କର ପରିବାର ସାଙ୍ଗରେ ଶୋଭାୟମାନ ଥିଲେ । ସରସ୍ୱତୀ, ବେଦ, ଅନ୍ୟ ଦିବ୍ୟ କନ୍ୟାମାନେ, ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ, ବିଦ୍ୟେଶ୍ୱର, ନନ୍ଦୀ ଆଦିଗଣ, ପ୍ରମଥଗଣ ତାଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ । ସେଥି ସହିତ ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଦେବଗଣ, ବଶିଷ୍ଠ ଆଦି ଋଷିଗଣ, ଦ୍ୱାଦଶ ଆଦିତ୍ୟ, ଅଷ୍ଟ ବସୁ, ଏକାଦଶ ରୁଦ୍ର, ରାକ୍ଷସ, ଦାନବ ଆଦି ତାଙ୍କର ସପର୍ଯ୍ୟାରେ ନିରତ ଥିଲେ । ଭଗବାନ୍ ଶିବ ମଧ୍ୟ କ୍ରମଶଃ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଜର କୃପାକଟାକ୍ଷରେ କୃତକୃତ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ରେଣୁକଙ୍କୁ ପ୍ରସାଦ ରୂପରେ ତାମ୍ବୁଳ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଡାକିଲେ । ରେଣୁକ ଶିବଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ ଶୁଣି ଅଭିମାନରେ ଦାରୁକଙ୍କୁ ପାରି ହୋଇ ଶିବଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାର ଧୃଷ୍ଟତା କଲେ । ଭଗବାନ୍ ଶିବ ଏପରି କୁତ୍ସିତ ଆଚରଣ ଦେଖି ରେଣୁକଙ୍କୁ କହିଲେ - ଆରେ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି, ଶିବଭକ୍ତଙ୍କର ଉଲ୍ଲଂଘନ ପରମ ଅନର୍ଥର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ଆଚରଣ କରିଥିବାର ଅପରାଧରେ ତୁମେ ମଣିଷ ହୋଇଯାଅ । ଭୟଭୀତ ରେଣୁକ ଶିବଙ୍କୁ ତାଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟ ଯୋନିରେ ଜନ୍ମ ନ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ରେଣୁକଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ଭଗବାନ୍ ଶିବ କହିଲେ - ଶ୍ରୀଶୈଳର

ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ତ୍ରିଲିଙ୍ଗ ଦେଶ (ତେଲଙ୍ଗାନା) ରେ ସୋମେଶ୍ୱର ନାମରେ ମୋର ଏକ ଲିଙ୍ଗ ଅଛି । ସେଥିରୁ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରାକଟ୍ୟ ହେବ ଏବଂ ତୁମେ ବେଦ–ବେଦାନ୍ତ ସମ୍ମତ ବୀରଶୈବ ଶାସ୍ତ୍ରର ଭୂଲୋକରେ ସ୍ଥାପନା କରିବ । ଏହା କହି ଭଗବାନ୍ ନିଜର ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଚାଲିଗଲେ ଏବଂ ରେଣୁକ ଏହି ଧରିତ୍ରୀରେ ଅବତାର ନେଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ–ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଯେତେବେଳେ ସୋମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଠାରୁ ରେଣୁକଙ୍କର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ହେଲା ତେଲଙ୍ଗାନା ଦେଶର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜସ୍ୱୀ ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶରୀର ଭସ୍ମୋଦ୍ଧୂଳିତ ଥିଲା । ମସ୍ତକରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ସୁଶୋଭିତ ଥିଲା । କଟିପ୍ରଦେଶରେ କନ୍ଥା, ହାତରେ ଯୋଗଦଣ୍ଡ, ଭସ୍ମପାତ୍ର ଏବଂ କମଣ୍ଡଳୁ ଧାରଣ କରିଥିଲେ । 'ଆପଣ କିଏ' – ଏପରି ଲୋକମାନେ ପଚାରିବା ପରେ ସେ କହିଲେ – 'ମୁଁ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସହଚର ରେଣୁକ ଅଟେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ମୋର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି । ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ, ଚାର୍ବାକ ଆଦି ନାସ୍ତିକ ଦର୍ଶନର ଖଣ୍ଡନ କରି ବୀରଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସ୍ଥାପନା କରିବା ହେଉଛି ମୋ ଅବତାରର ପ୍ରୟୋଜନ।' ଏହିପରି କହି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆକାଶମାର୍ଗରେ ମଳୟ ପର୍ବତକୁ ଆସିଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କ ଆଶ୍ରମକୁ ଗଲେ । ସେହି ଆଶ୍ରମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରମଣୀୟ ତଥା ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ସମାନ ଥିଲା । ସେହି ଆଶ୍ରମରେ ଚନ୍ଦନବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ବସିଥିଲେ । ପିଙ୍ଗଜଟାଧାରୀ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଙ୍କିତ ମସ୍ତକବାଲା ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କର ଚତୁପାର୍ଶ୍ୱରେ ତପସ୍ୱୀ ଏବଂ ମୁନିମାନେ ବିରାଜମାନ କରିଥିଲେ । ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖି ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଦିବ୍ୟଚକ୍ଷୁରେ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଓ ପ୍ରୟୋଜନ ଜାଣିପାରିଲେ । ଲୋପାମୁଦ୍ରା ଆଣିଥିବା ଜଳ ଆଦିରେ ରେଣୁକଙ୍କର ପୂଜା କରି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଅପର ଆସନରେ ବସିଲେ ।

ତାହାପରେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଏବଂ ରେଣୁକ ମଧ୍ୟରେ ଏହିପରି ସମ୍ବାଦ ହୋଇଥିଲା –

ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ମୁନିବର ! ଆପଣ ମହାତେଜସ୍ୱୀ । ତେଣୁ ଆପଣଙ୍କର ନିତ୍ୟ ନିୟମ ଆଦିରେ ବିଘ୍ନର ତିଳେମାତ୍ର ସମ୍ଭାବନା କିପରି ହୋଇପାରିବ ? ଆପଣ ବିନ୍ଧ୍ୟାଚଳକୁ ନତମସ୍ତକ କରାଇଥିଲେ, ସମୁଦ୍ରର ଜଳପାନ କରି ତାହାକୁ କାଦୁଅ ଅବଶେଷ କରିଥିଲେ, ବାତାପି ରାକ୍ଷସକୁ ନିଜର ଜଠରାଗ୍ନିରେ ଜଳାଇଥିଲେ, ପୂର୍ବକାଳରେ ସ୍ୱାମୀ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ଆପଣଙ୍କୁ ଶିବଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ତେଣୁ ଆପଣ ଶିବଭକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ।

ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ମୁଁ ସର୍ବଦା ମୁନିଜନଙ୍କର ଆଦରର ପାତ୍ର ରହିଛି । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ରେଣୁକ ନାମକ ଗଣେଶ୍ୱର ଭାବରେ ଜାଣିଛି । ମୋ ଉପରେ କୃପା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆପଣ ପୃଥ୍ୱୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶ୍ରୁତିସମ୍ମତ ଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶୁଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛି । ଅନେକ ଆଗମଶ୍ରବଣ କରି ମୋର ମନରେ ସଂଶୟ ଜାତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ହେ ଦିବ୍ୟଯୋଗୀ, ଆପଣ ମତେ ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶୁଣାଇ କୃତକୃତ୍ୟ କରନ୍ତୁ ।

ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କର ବଚନ ଶୁଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରେଣୁକ କହିଲେ – ହେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଶିବଜ୍ଞାନର ଉପଦେଶ ଦେବି । ମନୀଷୀମାନଙ୍କର ଭିନ୍ନ ମତ ଅନୁସାରେ ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ, ପାଞ୍ଚରାତ୍ର, ବେଦ, ପାଶୁପତ ଆଦି ଅନେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି। ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରାମାଣିକ ଦର୍ଶନ ଅଟେ । ଏହାର ଖଣ୍ଡନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଏହା ଶୈବତନ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସମସ୍ତ ଦର୍ଶନଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଶୈବ, ପାଶୁପତ, ସୋମ ଓ ଲାକୁଳ ଭେଦରେ ଆଗମ ଚାରି ପ୍ରକାରର । ବାମ ଆଗମ ଶକ୍ତିପ୍ରଧାନ, ଦକ୍ଷିଣାଗମ ଭୈରବପ୍ରଧାନ, ମିଶ୍ରାଗମ ସପ୍ତମାତୃକାପରକ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବେଦପ୍ରଧାନ । ଏଣୁ ଶିବୋପଦିଷ୍ଟ କାମିକାଦି ବାତୁଳାନ୍ତ ଆଗମ ଅପେକ୍ଷା ବୀରଶୈବାଗମ ଅଧିକ ପ୍ରାମାଣିକ ଅଟେ ।

ବୀରଶୈବ ଓ ବୀର ମାହେଶ୍ୱର ପଦର ଅର୍ଥନିର୍ବଚନ କରିବା ପରେ ବୀରଶୈବର ଛଅ ଭେଦ ବତାଯାଇଛି । ସେସବୁ ହେଲା – ଭକ୍ତସ୍ଥଳ, ମାହେଶ୍ୱର ସ୍ଥଳ, ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ, ପ୍ରାଣିଲିଙ୍ଗୀସ୍ଥଳ, ଶରଣସ୍ଥଳ ଓ ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ । ଏହାପରେ ଭକ୍ତସ୍ଥଳର ଅବାନ୍ତର ପନ୍ଦର ଭେଦ ବତାଯାଇଛି । ସେମାନଙ୍କର ନାମ ହେଲା – ପିଣ୍ଡସ୍ଥଳ, ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ସ୍ଥଳ, ସଂସାରହେୟ ସ୍ଥଳ, ଗୁରୁ କାରୁଣ୍ୟ ସ୍ଥଳ, ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ସ୍ଥଳ, ବିଭୂତି ଧାରଣ ସ୍ଥଳ, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣ ସ୍ଥଳ, ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଜପ ସ୍ଥଳ, ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟା ସ୍ଥଳ, ଉଭୟ ସ୍ଥଳ, ତ୍ରିବିଧ ସମ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ, ଚତୁର୍ବିଧ ସାରାୟ ସ୍ଥଳ, ସୋପାଧିଦାନ ସ୍ଥଳ, ନିରୁପାଧିଦାନ ସ୍ଥଳ ଏବଂ ସହଜଦାନ ସ୍ଥଳ । ଶିବଭକ୍ତ ଏହି ସ୍ଥଳଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଯତ୍ନ ପୂର୍ବକ ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଉଚିତ ।

ପିଣ୍ଡ ସ୍ଥଳରେ ପିଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର, ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ସ୍ଥଳରେ ଶରୀରର ସ୍ୱରୂପ, ସଂସାର ହେୟରେ ସଂସାର ଏବଂ ସାଂସାରିକ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ହେବାର ଉପାୟ ବତା ଯାଇଛି ।

ଷଷ୍ଠ–ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦର ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଗୁରୁଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବତାଇ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଗୁରୁ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଯିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି । ତାପରେ ଦୀକ୍ଷାର ପରିଭାଷା, ତାହାର ତିନିପ୍ରକାର,

ମାଂସପିଣ୍ଡକୁ ମନ୍ତ୍ରପିଣ୍ଡ ପରି ସୁସଂସ୍କୃତ କରିବା ବତାଯାଇଛି । ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ସ୍ଥଳରେ ଶିଷ୍ୟର ପ୍ରାଣର ଲିଙ୍ଗ ସହିତ ସାମରସ୍ୟ, ଲିଙ୍ଗଧାରଣର ପ୍ରୟୋଜନ, ତାହାର ଧାରକ, ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ, ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ, ଲିଙ୍ଗଧାରଣରେ ଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣର ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଭସ୍ମଧାରଣ ସ୍ଥଳରେ ଭସ୍ମର ବିଭୂତି ଆଦି ପାଞ୍ଚ ନାମର ଅନ୍ୱର୍ଥକତା, ତାହାର ରୂପ, ବିନିଯୋଗ, ଭସ୍ମ ନିର୍ମାଣର ନାନା ପ୍ରକ୍ରିୟା, ସ୍ନାନର ସାତପ୍ରକାର, ଭସ୍ମ ସ୍ନାନ, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ ଧାରଣ, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣୀୟ ଅଙ୍ଗ ଓ ତ୍ରୀପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରୀ ଜୀବର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି । ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ ସ୍ଥଳରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ଉତ୍ପତ୍ତି, ଧାରଣୀୟ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ଲକ୍ଷଣ, କେଉଁ ଅଙ୍ଗରେ କେତେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣର ଫଳ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି ।

ଅଷ୍ଟମ–ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ବିଦ୍ୟାର ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି । ଯେପରି ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ତତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ, ସେହିପରି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର (ନମଃ ଶିବାୟ)ରୁ ଶ୍ରେଷ ମନ୍ତ୍ର ନାହିଁ । 'ଶିବ' ନାମକ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷର ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରକାଶକ । ଓଁକାର ସହିତ ଏହାକୁ ଷଡ଼କ୍ଷର ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାପରେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଜପର ବିଧାନ, ଜପର ଭେଦ, ଜପଯଜ୍ଞର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ମାନସ ଜପର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା, ସମନ୍ତ୍ରକ ଶିବପୂଜନର ବିଧି ଓ ତାହାର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ଜପର ଫଳ, ଜପ କରୁଥିବା ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମହିମାର ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ପରିଚ୍ଛେଦ ସମାପ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦର ବିଷୟ ହେଉଛି ଭକ୍ତିମାର୍ଗ–କ୍ରିୟା । ଏଥିରେ ଭକ୍ତିର ନବ ଭେଦ, ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଭକ୍ତିର ଅନେକ ଜନ୍ମ ଲଭ୍ୟତ୍ୱ, ମନୋ–ବାକ୍–କାୟ ଭେଦରେ ଭକ୍ତି ପୁନଃ ତିନି ପ୍ରକାରର, ତପ, କର୍ମ, ଜପ, ଧ୍ୟାନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଭେଦରେ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର ଶିବଯଜ୍ଞ, ବୀରଶୈବ ମାର୍ଗରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଭକ୍ତ ନିମନ୍ତେ ନିୟମ, ଲିଙ୍ଗୀ ଓ ଅଲିଙ୍ଗୀର ଭେଦ ଏବଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଉଭୟରେ ଅନ୍ନ–ଜଳ–ଦାନର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି । ଏହାପରେ ଉଭୟସ୍ଥଳରେ ଶିବ ଓ ଗୁରୁ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ଏହାପରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ତ୍ରିବିଧସମ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳରେ ଗୁରୁ, ଲିଙ୍ଗ ଓ ଜଙ୍ଗମ ଶିବଯୋଗୀର ବିବିଧ ଆୟାମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଛି । ଚତୁର୍ବିଧସରାୟ ସ୍ଥଳରେ ଶିବଙ୍କର ଚରଣାମୃତ, ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପିତ ବେଲପତ୍ର, ମାଳା, ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣର ଫଳ କୁହାଯାଇଛି । ଅନ୍ତରେ ସୋପାଧି, ନିରୁପାଧି ଏବଂ ସହଜ ସଂଜ୍ଞକ ତିନି ପ୍ରକାରର ଦାନର ମହିମା ବତାଯାଇଛି ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦର ବିଷୟ ମାହେଶ୍ୱର ସ୍ଥଳ ଅଟେ । ଏଥିରେ ମାହେଶ୍ୱରର ପ୍ରଶଂସା, ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠା, ପୂର୍ବାଶ୍ରୟ ନିରାସ, ଅଦ୍ୱୈତ ନିରାକରଣ, ଆହ୍ୱାନ ବର୍ଜନ, ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି ନିରାକରଣ, ସର୍ବଗତତ୍ତ୍ୱର ଖଣ୍ଡନ, ଶିବ ଏବଂ ଭକ୍ତ ଉଭୟଙ୍କର ଶିବତା – ଏହିପରି ନଅ ଭେଦର ଚର୍ଚ୍ଚା ଅଛି । ଯିଏ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନେ ସେ ମାହେଶ୍ୱର ଅଟେ । ସେ ପରସ୍ତ୍ରୀ, ପରଦ୍ରବ୍ୟ, ପରାଙ୍ମୁଖ ଶିବଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ ଇତ୍ୟାଦି କରିବାବାଲା ଅଟେ । ଏହି ମାହେଶ୍ୱରଦ୍ୱାରା ବିଧୀୟମାନ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାର ସ୍ୱରୂପ ହେଉଛି ଯେ ଭକ୍ତ ଉକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗକୁ ହିଁ ସବୁକିଛି ଭାବେ । ପ୍ରାଣ ସଙ୍କଟରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଲିଙ୍ଗପୂଜାର ମହାବ୍ରତକୁ ଛାଡ଼େ ନାହିଁ । ତାକୁ ବେଦୋକ୍ତ ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର ଆଦି କର୍ମ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ସେ ପୂର୍ବ ସ୍ୱୀକୃତ ଧର୍ମର ତ୍ୟାଗ କରିଦିଏ । 'ସର୍ବଂ ଖଲ୍ୱିଦଂ ବ୍ରହ୍ମ'ର ଧାରଣାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ସେ ଲିଙ୍ଗକୁ ପୂଜ୍ୟ ଓ ନିଜକୁ ପୂଜକ ଭାବି ଦ୍ୱୈତଭାବରେ ରହେ । ସେ ଶିବଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ କାରଣ ଲିଙ୍ଗ ରୂପରେ ଶିବ ସର୍ବଦା ତାଙ୍କ ସହିତ ଅଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀ ଆଦି ଆଠ ତତ୍ତ୍ୱ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଶିବ ସର୍ବଗତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲିଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ରୁହନ୍ତି । ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ତାଙ୍କର ପୂଜା କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂଜକ ଶିବଙ୍କୁ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଭାବିବା ଉଚିତ୍ । ଏପରି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶିବ ଭଗବାନ୍ ଭକ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଏକାଦଶ–ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସାଦୀ ସ୍ଥଳ ଅଟେ । ଏହାପରେ ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଲିଙ୍ଗପ୍ରଶଂସା, ଜଙ୍ଗମଗୌରବ, ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଶରଣକୀର୍ତ୍ତନ ଏବଂ ଶିବପ୍ରସାଦମାହାତ୍ମ୍ୟ – ଏହିପରି ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳକୁ ମିଶାଇ ସାତସ୍ଥଳ (ଉପ ପରିଚ୍ଛେଦ)ର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳରେ ମନର ନିର୍ମଳତା, ନିର୍ମଳତା ପ୍ରାପ୍ତିର ଉପାୟ, ନିର୍ମଳତାରୁ ଲାଭର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ଗୁରୁ ଓ ଶିବ ଅଭେଦ ଏବଂ ଏପରି ଭାବ ହେଲେ ଲାଭର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି । ତୃତୀୟ ସ୍ଥଳରେ ଲିଙ୍ଗର ସ୍ୱରୂପ, ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଲିଙ୍ଗ ଅଟେ, ପରମାଶକ୍ତି ଏହାର ପୀଠ ଅଟେ, ଉଭୟଙ୍କର ସମାଯୋଗ ବିଶ୍ୱଲିଙ୍ଗ ଅଟେ । ଏହାର ଉପାସନାରେ ପରମ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ମିଳେ । ଶିବଯୋଗୀମାନେ ଜଙ୍ଗମଲିଙ୍ଗ ଅଟନ୍ତି । କାମାଦି ଦୋଷ ରହିତ ଶିବଜ୍ଞାନୀ ଶିବଚିନ୍ତନପରାୟଣ ହିଁ ବାସ୍ତବିକ ଜଙ୍ଗମଲିଙ୍ଗ ଅଟେ । ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଭକ୍ତର ଲକ୍ଷଣ, ଶିବ ଏବଂ ଭକ୍ତର ଅଭେଦ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ଶରଣସ୍ଥଳରେ ଶରଣର ମହିମା, ଶରଣାର୍ଥିର ସ୍ୱରୂପ, ଶିବପ୍ରପତ୍ତିର ମହତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରସାଦମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ଥଳରେ ଶିବ–ପ୍ରସାଦର ସ୍ୱରୂପ, ତା'ର ମହିମା କହି ପରିଚ୍ଛେଦର ଉପସଂହାର କରାଯାଇଛି ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀସ୍ଥଳ ନାମରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଅଟେ । ଏଥିରେ ପାଞ୍ଚଟି ଅବାନ୍ତର ସ୍ଥଳ ରହିଛି – ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ, ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ, ଶିବଯୋଗସମାଧି, ଲିଙ୍ଗନିଜସ୍ଥଳ ତଥା ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଳ । ପ୍ରାଣ ଓ ଅପାନର ସମାଘାତରେ କନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଉଠିଥିବା ଜ୍ୟୋତିକୁ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ । ଯାହା ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗକୁ ଛାଡ଼ି ଚିତ୍‌ଲିଙ୍ଗର ପରାମର୍ଶ କରିଥାଏ, ସେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ । ଏପରି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗର ହୃଦୟକମଳରେ ଅର୍ଚ୍ଚନା ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ ଅଟେ । ଏଥି ନିମନ୍ତେ କ୍ଷମା, ବିବେକ, ସତ୍ୟ ଆଦି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ଉପଚାର ଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଶିବଯୋଗସମାଧି ସ୍ଥଳରେ ସମାଧିସ୍ଥର ଲକ୍ଷଣ, ବହିର୍ବାସନାର ଅପସାରଣର ଉପାୟ ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି । ଲିଙ୍ଗ ନିଜ ସ୍ଥଳରେ ଲିଙ୍ଗ ସ୍ୱରୂପର ଚର୍ଚ୍ଚା, ଲିଙ୍ଗର ମହତ୍ତ୍ୱ ତଥା ନିଜର ସେହି ରୂପରେ ଧ୍ୟାନ କରିବାର କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀସ୍ଥଳରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଅଙ୍ଗ ଓ ଜ୍ଞେୟରୂପୀ ଲିଙ୍ଗ ଏ ଦୁଇଟି ଯାହା ପାଖରେ ଅଛି, ସେ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ । ଯିଏ ଏ ଦୁଇଟିରୁ ଶୂନ୍ୟ ଅଟେ, ତାହାର ମୁକ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଶରଣସ୍ଥଳ, ତାମସ ନିରସନ ସ୍ଥଳ, ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସ୍ଥଳ ଏବଂ ଶୀଳ ସମ୍ପାଦନ ସ୍ଥଳ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଛି । ପତିବ୍ରତା ସ୍ତ୍ରୀ ପରି ଯିଏ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଶରଣସ୍ଥଳବାନ୍ କୁହାଯାଏ । ଗୁରୁ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଭକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ତମୋଭାବ ଯେତେବେଳେ ନିରସ୍ତ କରି ଦିଆଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ତାମସନିରାସକ କୁହାଯାଏ । ଯାହାର ଜ୍ଞାନ ତମୋମିଶ୍ରିତ ଅଟେ, ତାକୁ ମୁକ୍ତି ମିଳେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଯିଏ ଶମ-ଦମ ଆଦିରୁ ମୁକ୍ତ ଅଟେ, ସେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ମହାଯୋଗୀ କୁହାଯାଏ । ଏହିପରି ଶିବମୟ ପ୍ରପଞ୍ଚରେ ସର୍ବତ୍ର ଦ୍ୱେଷ ଭାବନା ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ରାଜସ ଏବଂ ସର୍ବତ୍ର ଅସତ୍ୟ ଭାବନା ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ତାମସ ଶିବଯୋଗୀ ଅଟେ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମକୋଟିର ଯୋଗୀ ସର୍ବୋତ୍ତମ ଅଟେ । ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ବତାଏ, ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କୁହାଯାଏ । ଏପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଥିବା ହିଁ ବାସ୍ତବିକ ଗୁରୁ ଅଟେ । ସେ ଶିବତ୍ୱ ଲାଭ କରିବାରେ ସମର୍ଥ । ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ଜିଜ୍ଞାସା ତାହା ପ୍ରତି ସ୍ଥିର ଭାବନା ଶୀଳ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ । ଏହିପରି ଶିବୈକ୍ୟଜ୍ଞାନ, ଶିବଧ୍ୟାନ, ଶିବପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଉତ୍କଣ୍ଠାଶୀଳ କୁହାଯାଇଛି । ଏହିପରି ଭକ୍ତ ହିଁ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟବାନ୍ (ଅଟେ) କୁହାଯାଏ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ–ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଐକ୍ୟ, ଆଚାର ସମ୍ପତ୍ତି ଆଦି ଚାରିଟି ସ୍ଥଳ ଅଛି । ଶରଣବାନ୍ ଭକ୍ତ ପ୍ରାଣ ଆଦି ଲିଙ୍ଗଯୋଗରେ ଅତିଶୟ ସୁଖ କୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଶିବଙ୍କ ସହିତ

ଐକ୍ୟବାଲା ହୋଇଯାଏ । ବିଷୟାନନ୍ଦ–ପରାଙ୍ମୁଖ ସେ ଶିବାନନ୍ଦର ସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜନ କରେ । ତାକୁ ସଂସାରର ପ୍ରତୀତି ହୁଏ ନାହିଁ, କାରଣ ଭେଦରୂପୀ ଗର୍ଭରେ ଶୋଇଥିବା ସଂସାରରୂପୀ ସର୍ପ ନିମନ୍ତେ ଶିବୈକ୍ୟ ଭାବନା ବାଧକ ଔଷଧି ଅଟେ । ଯିଏ ଶିବୈକ୍ୟ ଭାବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ତାକୁ କର୍ମଫଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଏହି ଦଶାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଚଣ୍ଡାଳ, ପାପୀ–ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ଏକାପରି ହୋଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର କର୍ମବୀଜ ଶିବଜ୍ଞାନାଗ୍ନିରେ ଦଗ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ତାଙ୍କର ଗମନ ଆଦି ସମସ୍ତ କର୍ମ ଶିବାରାଧନ ହୋଇଯାଏ । ସେ ଏହି ବିଶ୍ୱକୁ ଶିବମୟ ଦେଖନ୍ତି । ବିଶ୍ୱ ଓ ଶିବ ମଧ୍ୟରେ ତାକୁ ଆଧାର–ଆଧେୟ ଭାବ ପ୍ରତୀତି ହୁଏ । ଶିବରେ ଲୀନ ତା'ର ନିରାକୁଳ ହୃଦୟ ଯେତେବେଳେ ବୃତ୍ତିଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଗୁରୁ, ଶିବ ଏବଂ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଏକ ରୂପରେ ସ୍ମରଣ ସହଭୋଜନ କୁହାଯାଏ । ଯିଏ ଏପରି ଭାବେ ନାହିଁ ସେ ବିଶ୍ୱଭୋଜକ ନୁହେଁ । ଯେତେବେଳେ ସେ ପରାହନ୍ତା ରୂପକ ପାବକରେ ଇଦନ୍ତାର ହୋମ କରିଦିଏ, ତାକୁ ବିଶ୍ୱହୋମୀ କୁହାଯାଏ । ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱକୁ 'ଅହଂ' ରୂପରେ ଦେଖିବାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣାହନ୍ତା କୁହାଯାଏ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ପଞ୍ଚଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ, ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଆଦି ନବ ସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି । ଯାହା ଶିବଜ୍ଞାନ ଦିଏ ଏବଂ ତ୍ରିବିଧ ମଳର କ୍ଷୟ କରେ, ତାହାକୁ ଦୀକ୍ଷା କହନ୍ତି । ସେହି ବିଷୟର ଗୁରୁ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । 'ଗୁ' ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଣାତୀତ 'ରୁ' ଅର୍ଥାତ୍ ରୂପାତୀତ । ଯିଏ ଏହାର ଜ୍ଞାନ କରାନ୍ତି ସେ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । ଯିଏ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝିକରି ସଂଗ୍ରହ କରନ୍ତି, ସ୍ୱୟଂ ଆଚରଣ କରନ୍ତି, ଅନ୍ୟକୁ ସେହି ଦିଗରେ ପ୍ରେରିତ କରନ୍ତି, ସେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଆନ୍ତି । ଯିଏ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁରେ ଅଖଣ୍ଡ ଚୈତନ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କରନ୍ତି, ସେହି ଗୁରୁ ବିଶ୍ୱଭାସକ ଅଟନ୍ତି । ଯିଏ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ, ସେ ଶିଷ୍ୟର ବୋଧକ ହେବା ହେତୁ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ମଧ୍ୟ । ଏହିପରି ଜ୍ଞାନଦୀପିକାରେ ଶିଷ୍ୟର ହୃଦୟକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିବାବାଲା ଗୁରୁ ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବରୂପାନୁସନ୍ଧାୟୀ ଜ୍ଞାନକୁ ଦିଅନ୍ତି, ସେ ଜ୍ଞାନଗୁରୁ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ବାହ୍ୟ ଅନ୍ଧକାର ଦୂର କରେ, କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନଗୁରୁ ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଉଭୟ ଅନ୍ଧକାରର ନାଶକ ଅଟେ । ଜ୍ଞାନଗୁରୁଙ୍କର ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା ଯେଉଁଥିରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ତାକୁ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗ କୁହନ୍ତି । ଯୋଗୀଜନ ସମସ୍ତ କ୍ରିୟାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି କେବଳ ଲିଙ୍ଗ ପୂଜାରେ ତତ୍ପର ରହନ୍ତି । ତେଣୁ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗର ବିଶେଷ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଛି । ଏହିପରି କରୁ କରୁ ଦିନେ ଏପରି ସ୍ଥିତି ଆସେ ଯେ କ୍ରିୟା ଓ ଭାବ ଉଭୟ ଲିଙ୍ଗରେ

ଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଏହାକୁ ଭାବଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ପରମେଶ୍ୱର ଭକ୍ତର ଭାବମାତ୍ରରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଏହିପରି ଆନ୍ତର ଭାବପୂଜା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଟେ । ତାହାକୁ ଜ୍ଞାନଜୀବ ହିଁ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏଠାରେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର ଆଦି ଭେଦ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ପରବୋଧ ହିଁ ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ବୋଧସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୀ ଓ ବୋଧକୁ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗ କୁହନ୍ତି ।

ଭାବଲିଙ୍ଗର ଜ୍ଞାପକ ଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେହି ଜ୍ଞାନବାଲା ବ୍ୟକ୍ତି 'ସ୍ୱୟଂ' କୁହାଯାଏ । ସେ ସଂସାରରେ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ପରାନନ୍ଦରେ ଲୀନ ରହେ । ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ, ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ଭିକ୍ଷା ଏବଂ ଏକାନ୍ତବାସ ତାହାର କର୍ମ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ସ୍ୱୟଂ ଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତ ସାଧକ ଯେତେବେଳେ କାମ, କ୍ରୋଧ ଆଦିରୁ ରହିତ ସର୍ବତ୍ର ସମବୁଦ୍ଧିବାଲା ହୋଇ 'ସର୍ବଂ ଖଲ୍ୱିଦଂ ବ୍ରହ୍ମ'ର ଭାବନା କରେ, ତାହାକୁ 'ଚର' କୁହାଯାଏ। ସେ ସ୍ୱୟଂମାତ୍ର ହୋଇ ସର୍ବତ୍ର ସ୍ୱୟଂକୁ ଦେଖେ, ତାର ଏହି ବୋଧକୁ ପରବୋଧ କୁହାଯାଏ । ସେ ବର୍ଣ୍ଣ, ଆଶ୍ରମ, ଧର୍ମ ଆଦିରୁ ପର (ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ) ହୋଇ ନିଜକୁ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଭାବେ । ଏହିପରି ଶିବଯୋଗୀ ନିଜର ଦର୍ଶନ, ସ୍ପର୍ଶନରେ ଅଜ୍ଞାନୀକୁ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ କରିଥାଏ । ସେ ନିରଞ୍ଜନ ଓ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଜନ ପରି ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ ।

ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ମାହେଶ୍ୱରର ବର୍ଣ୍ଣନରେ ଅଳଂକୃତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ନଅଟି ଖଣ୍ଡ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ – କ୍ରିୟାଗମ, ଭାବାଗମ, ଜ୍ଞାନାଗମ, ସକାୟ, ଅକାୟ, ପରକାୟ, ଧର୍ମାଚାର, ଭାବାଚାର ଓ ଜ୍ଞାନାଚାର। କ୍ରିୟାଗମ ସ୍ଥଳରେ ଶିବପୂଜାର ଚର୍ଚ୍ଚା ଅଛି । ଯେପରି ବିନା ଅରଣି ମନ୍ଥନରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରକଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ବିନା ପୂଜାରେ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଗୁରୁଙ୍କର ଆଦେଶ ନେଇ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ । ତାଙ୍କର ପୂଜାରେ ସମସ୍ତ ଦେବ ପୂଜିତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ଜ୍ଞାନ ଏବଂ କ୍ରିୟା ଦୁଇଟି ପକ୍ଷ ପରି । ଗୋଟିଏ ନ ଥିଲେ ଜୀବରୂପୀ ପକ୍ଷୀ ମୋକ୍ଷାକାଶରେ ବିଚରଣ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏପରି ଅଭ୍ୟାସ କରୁ କରୁ ଭାବଶୁଦ୍ଧି ହୋଇଯାଏ । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ସର୍ବତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଭାବନା ହୁଏ। ଭାବ ହିଁ ସେହି ଚକ୍ଷୁ ଯେଉଁଥିରେ ଶିବଙ୍କୁ ଦେଖାଯାଏ । ଏପରି ଭକ୍ତ ପରମଜ୍ଞାନୀ ଅଟେ। ଜ୍ଞାନରହିତ କର୍ମ ବନ୍ଧନର କାରଣ ଅଟେ । ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମୁକ୍ତି ଦିଏ । ତାହା ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଭ୍ୟାସ, ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶ, ସତ୍‌ସଙ୍ଗ ଆଦିରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଦେହ ତଥା କର୍ମର ଅଭିମାନରୁ ରହିତ

ଯୋଗୀର ଶରୀର ଆତ୍ମସଦୃଶ ହୋଇଥାଏ । ତାହାଦ୍ୱାରା ଏହିଲୋକ ସକାୟ କୁହାଯାଏ । କାରଣ ବିନା ଶରୀରରେ ଯୋଗୀ ସଂସାରୀ ଜନକୁ ସନ୍ମାର୍ଗରେ ପାରିବନି । ମୂର୍ତ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ଦେବତାଙ୍କ ପୂଜା ପରି ଦେହ ମାଧ୍ୟମରେ ଯୋଗୀ ସଂସାରରେ ପୂଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ତପସ୍ୟା ଆଦି ସମସ୍ତ କର୍ମ ଯୋଗୀ ଶରୀର ମାଧ୍ୟମରେ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ସେ ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ସଶରୀର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଶରୀର ଆଦି ପ୍ରତି ଭେଦବୁଦ୍ଧି ଓ ମମତ୍ୱାଭିମାନରୁ ରହିତ ହେବା ହେତୁ ଅକାୟ କୁହାଯାଏ । ସେ ନିଜକୁ ମନୁଷ୍ୟ - ଦେବତା ଆଦି ନୁହଁ, ଶିବ ହିଁ ଭାବିଥାଏ । ଯେହେତୁ ପ୍ରକୃତି ଏହାର ବଶରେ ରହେ, ମାୟା ଏହାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରେ ନାହିଁ, ତେଣୁ ସେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ପରକାୟ ଅଟେ । ପରାହନ୍ତା ଅଥବା ପୂର୍ଣ୍ଣାହନ୍ତାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ସେହି ଯୋଗୀ ଅଖିଳ ବିଶ୍ୱକୁ ସ୍ୱାତ୍ମରୂପ ଅଥବା ଶିବରୂପରେ ଦେଖିଥାଏ । ଫଳତଃ ସେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ପରକାୟ ଯୋଗୀର ଆଚରଣ ଧର୍ମାଚାର କୁହାଯାଏ । ଅହିଂସା, ସତ୍ୟ, ଅସ୍ତେୟ, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଦୟା, କ୍ଷମା, ଦାନ, ପୂଜା, ଜପ ଓ ଧ୍ୟାନ ଧର୍ମ ଅଟନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକର ଅନୁସରଣ କରିବାବାଲା ଅହଂକାର-ମମକାର ରହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଯୋଗୀ ଧର୍ମାଚରଣର ତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ । ସେହି ଧର୍ମାଚାରସମ୍ପନ୍ନ ଶିବଯୋଗୀର ଭାବ ହିଁ ସାମାନ୍ୟ ଜନଙ୍କର ଭାବାଚାର ହୋଇଥାଏ । ଭାବରୁ ମନଃଶୁଦ୍ଧି ହୁଏ ଓ ଭାବଶୁଦ୍ଧି କର୍ମରୁ ହୁଏ । ତେଣୁ ଯୋଗୀ ଭାବର ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଶିବଭାବନାଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କରୁଥିବା ମହାଯୋଗୀ ଗୁଣ-ଦୋଷରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସ୍ୱୟଂକୁ ସଂସାରକୁ ତଥା ପରଶିବଙ୍କୁ ଏକ ଭାବୁଥିବା ଯୋଗୀ ବାସ୍ତବିକ ଶିବଦ୍ରଷ୍ଟା ଅଟେ । ଏପରି ଯୋଗୀର ଜ୍ଞାନାଚାର ହିଁ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଜ୍ଞାନାଚାର କୁହାଯାଏ । ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଭାବନା ହିଁ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ଏପରି ଭାବି ଯେ ସଂସାରରେ ବ୍ୟବହାର କରେ, ସେ ଜ୍ଞାନାଚାରୀ କୁହାଯାଏ । ସେ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନରେ ଯୁକ୍ତ କରିଥାଏ । ଅଦ୍ୱୈତ ଭକ୍ତିରେ ଯୁକ୍ତ ଏହି ଶିବଯୋଗୀର ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା କେବଳ କ୍ରିୟା ହୋଇଥା'ନ୍ତି । ସେଥିରେ ବନ୍ଧନ ଅଥବା ସଂସାରର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସପ୍ତଦଶ-ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ -

ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏଥିରେ ନବ ସ୍ଥଳ ଅଛି । ଏଗୁଡ଼ିକର ନାମ ହେଉଛି - କାୟାନୁଗ୍ରହ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହ, ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହ, କାୟାର୍ପିତ, କରଣାର୍ପିତ, ଭାବାର୍ପିତ, ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଳ, ସୁଶ୍ରୁଷାସ୍ଥଳ ଓ ସେବ୍ୟସ୍ଥଳ । ନିଜର ଶରୀର ଦର୍ଶାଇ ଶିବଯୋଗୀ ଯେତେବେଳେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରେ, ତାହାକୁ କାୟାନୁଗ୍ରହ କୁହାଯାଏ ।

ଏହା ଏପରି କୁହାଯାଏ କାରଣ ଶିବ ଯୋଗୀର ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ଅନୁଗ୍ରହ କରନ୍ତି । ଶିବ ଓ ଶିବଯୋଗୀ ଉଭୟ ଶରୀର ପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତ ଅଟନ୍ତି। ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକର ପରଶିବଠାରୁ ଅଭେଦ ଜ୍ଞାନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହ କୁହାଯାଏ । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ଯୋଗୀ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଶିବଙ୍କର ଅନୁଭବ କରି କେବେ କେବେ କ୍ଷଣମାତ୍ର ପାଇଁ ବାହ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ତା'ର ଜରା ମରଣର ଭୟ ରହେ ନାହିଁ । ସେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସହିତ ପ୍ରାଣକୁ ମନରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରି ଶିବଭାବନା କରୁଥାଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହ ସମ୍ପନ୍ନ ଯୋଗୀ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାଣବାୟୁକୁ ନିରୁଦ୍ଧ କରି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ଦେଖେ, ସେତେବେଳେ ସେ ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହ କୁହାଯାଏ । ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶନର ଅର୍ଥ ହେଉଛି – ପରମ କାରଣ ଶିବଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାଣକୁ ଲୀନ କରିଦେବା । ପ୍ରାଣବୃତ୍ତି ଲୀନ ହେବା ପରେ ମନ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ, କିନ୍ତୁ ନିଜର ଶକ୍ତି–ସଂସ୍କାର ବଳରେ ଯୋଗୀ ଶରୀରଯାତ୍ରା କରୁଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ତାହାର ଶରୀର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନ ଥାଏ, କାରଣ ତାହାର କାୟାଭିଜ୍ଞାନ ରହେ ନାହିଁ । ଏହାକୁ କାୟାର୍ପିତ କୁହାଯାଏ । ଶିବଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱଶରୀରର ଅର୍ପଣର ଫଳସ୍ୱରୂପ ସେହି ଯୋଗୀ ଶିବ ହୋଇଯାଏ । ଶରୀରର ସମସ୍ତ ସୁଖଦୁଃଖ ଶିବଙ୍କର ହୋଇଯାଏ । କରଣାର୍ପିତ ସ୍ଥଳ ହେଉଛି ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକର ଶିବାର୍ପଣ । ବିଷୟସୁଖର ଅନୁଭବିତ୍ରୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକର ଶିବାର୍ପଣ କରୁଥିବା ଯୋଗୀ କରଣାର୍ପକ କୁହାଯାଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ମନ ଅଟେ । ତାହା ବଶୀଭୂତ ହେବାପରେ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବଶରେ ଆସିଯାଆନ୍ତି । ଚିତ୍ତ ଏବଂ ଜଗତ୍‌ର ଚିଦାଗ୍ନିରେ ଆହୁତି ଦେବା ପରେ ସଂସାର ରହେ ନାହିଁ ଏବଂ ଶିବଯୋଗୀ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଏହିପରି ନିଶ୍ଚଳ ଭାବରେ ଶିବଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତ ଭାବକୁ ଅର୍ପଣ ଭାବାର୍ପିତ କୁହାଯାଏ। ମନରେ ସବୁବେଳେ ଭାବନା ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥାଏ । ଏହା ହେଉଛି ବନ୍ଧନର କାରଣ **'ଶିବୋଽହମ୍'** ର ଭାବନା ଚିତ୍ତସ୍ଥ ଅଶୁଦ୍ଧ ଭାବନାକୁ ନଷ୍ଟ କରିଦିଏ । ତା'ପରେ ଭୋକ୍ତା, ଭୋଗ୍ୟ ଓ ଭୋଗ ଏହି ତ୍ରିପୁଟୀ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ସମସ୍ତ କର୍ମ ଶିବାର୍ଚ୍ଚନ, ସମସ୍ତ ବଚନ ଶିବକୀର୍ତ୍ତନ ହୋଇଯାଏ – 'ଯଦ୍ୟତ୍ କର୍ମ କରୋମି ତତ୍ତଦଖିଳଂ ଶମ୍ଭୋ ତବାରାଧନମ୍ ।' ପରକାୟ ଶିବଯୋଗୀଦ୍ୱାରା ଯିଏ ଶାସନୀୟ ହୁଏ, ସେ ଶିଷ୍ୟ ଅଟେ। ଶମ, ଦମ, ତପ, ଶୀଳ, ସତ୍ୟବାକ୍ୟ, ସମଦୃଷ୍ଟି, ଗୁରୁ ଓ ଶିବ ମଧ୍ୟରେ ତୁଲ୍ୟଭାବ, ଆଦି ଉତ୍ତମ ଶିଷ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ଅଟନ୍ତି । ଶିଷ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କର ଆଜ୍ଞାର ଉଲଂଘନ କରିବା ଅନୁଚିତ୍ । ଏପରି ଶିଷ୍ୟକୁ ଯେବେ ଗୁରୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରନ୍ତି 'ତୁମେ ଶିବ ଅଟ', ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।

ପରକାୟ ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଶ୍ୟମାନ ଏହି ଶିଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଗୁରୁସେବାରେ ରତ ରହେ, ସେ ସୁଶ୍ରୁଷୁ କୁହାଯାଏ । ସେତେବେଳେ ସେ ନାନା ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥାଏ ।

ପରମତତ୍ତ୍ୱ କ'ଣ ଅଟେ ? କାହାର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାରରେ ମୁକ୍ତି ହୁଏ ? ଆଦି ଆଦି । ଉତ୍ତରରେ ଗୁରୁ କହନ୍ତି – 'ଶିବ ହିଁ ଜ୍ଞେୟ ଅଟନ୍ତି । ତୁମେ ଶିବ ଅଟ । ଶିବଙ୍କର ଶ୍ରବଣ–ମନନ–ଚିନ୍ତନ କର । ଏଥିରେ ମୁକ୍ତିଲାଭ ହେବ । ଗୁରୁଙ୍କର ଏପରି ଉପଦେଶାମୃତକୁ ପାନ କରି ସୁଶ୍ରୁଷୁ ଶିଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତ କରିନିଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ସେବ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶାନୁସାର ଆଚରଣ କରିବାରୁ ସେ ଗୁରୁଙ୍କ ପରି ପୂଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ପରିଣାମରେ ସେହି ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଦୃଷ୍ଟିପାତରେ ସାମାନ୍ୟ ଜନକୁ ମୋକ୍ଷମାର୍ଗରେ ନେବା ନିମନ୍ତେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବିଷୟକ ଅଟେ । ଏଥିରେ ଆତ୍ମସ୍ଥଳ, ଅନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଳ, ପରମାତ୍ମସ୍ଥଳ, ନିର୍ଦେହାଗମସ୍ଥଳ, ନିର୍ଭାବାଗମସ୍ଥଳ, ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଳ, ଆଦିପ୍ରସାଦସ୍ଥଳ, ଅନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦସ୍ଥଳ ଓ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦସ୍ଥଳ ଅଛି । ଯେତେବେଳେ ସେବ୍ୟସ୍ଥଳ ଜୀବଭାବର ତ୍ୟାଗ କରି ତତ୍ତ୍ୱରୂପରେ ଭାବନାର ବିଷୟ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାକୁ ଆତ୍ମା କହନ୍ତି । ଏହି ଆତ୍ମା ବାଳ (କେଶ)ର ଅଗ୍ରଭାଗର ଶତାଂଶ ରୂପ ଅଟେ । ପ୍ରାକ୍ତନ କର୍ମରୂପୀ ବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଏହା (ଆତ୍ମା) ଜୀବ ହୋଇଥାଏ ତଥା ଅହଙ୍କାରରେ ଆବଦ୍ଧ ହେବା ହେତୁ ଶରୀରବାନ୍ ହୋଇଥାଏ । ମୂଳରୂପରେ ଏହା ନିର୍ଦେହ ତଥା ନିର୍ମଳ ଅଟେ । ଏହା ଅନାମ ଓ ଅରୂପ ଅଟେ । ଦେହଧାରୀ ହୋଇ ଏହା ପୁଷ୍କରପଲାଶ ପରି ଦେହରେ ଅସଂସକ୍ତ ରହେ । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଯୋଗର ବଳରେ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କରିଥାଏ । ଏହି ଅନ୍ତରାତ୍ମା ହିଁ ନିର୍ମଳ ହୋଇ ପରମାତ୍ମା ହୋଇଥାଏ । ଶିବ ହିଁ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଏବଂ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତମ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ହୋଇଥିବାରୁ ପରମାତ୍ମା ଅଟନ୍ତି । ସେ ନିଜର ଧୂମାବତୀ ଆଦି ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱରେ ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ୱ କରି ସ୍ଥିତ ଅଟନ୍ତି । ପରମାତ୍ମସ୍ଥଳ ପରେ ନିର୍ଦେହାଗମସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି । ଅହନ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ମମତ୍ୱ ଉଭୟ ନିରାସ ହେବା ପରେ ଦେହର ସ୍ଥୂଳତ୍ୱ ଆଦି ଧର୍ମର ପ୍ରତୀତି ଯୋଗୀକୁ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଏପରି ଯୋଗୀକୁ ନିର୍ଦେହ କୁହାଯାଏ । ଯଦ୍ୟପି ସାମାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ସଦେହ ଅଟେ, କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥତଃ ସେ ଦେହଭାବନା ଏବଂ ଦେହବିକାର ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଥାଏ । ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ହେବାପରେ ସେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ଦେହକର୍ମରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଏହି ଶିବଯୋଗୀ ନିର୍ଦେହତତ୍ତ୍ୱର ପରିଣାମସ୍ୱରୂପ ରାଗଦ୍ୱେଷ ଆଦି ଭାବରୁ ରହିତ ହୋଇଥାଏ । 'ଅହମ୍' ଓ 'ବ୍ରହ୍ମ' ଏହି ଦୁଇଟି ଭାବ ଅଟନ୍ତି । ଚିଦାକାଶରେ ଉଭୟ ଏକ ହେବାପରେ ନିର୍ଭାବର ସ୍ଥିତି ହୁଏ । ବାଣୀ ଏବଂ ମନର ସୀମାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଶୂନ୍ୟ ଚିଦାକାଶରେ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଲୟ କରୁଥିବା ଯୋଗୀ ପାଇଁ ଭାବନାର କଳ୍ପନା ଅସମ୍ଭବ ଅଟେ । ଏପରି

ସ୍ଥିତିରେ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାତା–ଜ୍ଞାନ–ଜ୍ଞେୟ ରୂପକ ତ୍ରିପୁଟୀଭାବ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ତାହାକୁ ନଷ୍ଟାଗମ କହନ୍ତି। ତ୍ରିପୁଟୀର ସ୍ଥିତି ଦ୍ୱୈତତାରେ ରହେ । ଅଦ୍ୱୈତ ହେବାପରେ ଯୋଗୀକୁ ସ୍ୱର ପ୍ରତୀତି ହୋଇ ନଥାଏ । ତା'ପରେ ତ୍ରିପୁଟୀ ଅଥବା ତ୍ରିପୁଟୀମୟ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଏବଂ ତାର ପ୍ରତୀତି ବିଷୟରେ କ'ଣ କୁହାଯିବ । ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବନା ପରେ ଶିବଯୋଗୀ ପାଇଁ ଶିବତ୍ୱ ପଦ ପ୍ରାପ୍ତି ହିଁ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ସେଥିପାଇଁ ଶିବ କୃପା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ। ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କିରଣ ଆବଶ୍ୟକ, ସେହିପରି ଶିବପଦ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଶିବଙ୍କର କୃପାରୂପୀ କିରଣ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଶିବତ୍ୱର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ଓ ସଂସାରତ୍ୱର ନିବୃତ୍ତି ଗୋଟିଏ କଥା । ସଂସାରର ନିବୃତ୍ତିର ଅନ୍ୟ ନାମ 'ଅନ୍ତ୍ୟ' ଅଟେ। ସଂସାର ମାୟାକୃତ ଅଟେ । ଏହାର ଅନ୍ତ ଚିଦାକାଶ ଦର୍ଶନରେ ହୋଇଥାଏ । ଚିଦ୍‌ବ୍ୟୋମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପରେ ସଂସାର ରହେ ନାହିଁ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ସମସ୍ତଙ୍କର ସେବ୍ୟ ଶିବରୂପୀ ଗୁରୁଙ୍କର ପ୍ରସନ୍ନତାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଗୁରୁ ହିଁ ପରମତତ୍ତ୍ୱ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସହିତ ଐକ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହେବାପରେ କିଛି ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତବ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ଏହି ସ୍ଥିତି ନିତ୍ୟତୃପ୍ତିର ହୋଇଥାଏ ।

ଏକୋନବିଂଶ–ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦ –

ଉଣେଇଶି ପରିଚ୍ଛେଦ ଶରଣସ୍ଥଳ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏଥିରେ ବାରଟି ଭାଗ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକର ନାମ – ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକ, ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକ, ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକ, କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିକ, ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିକ, ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିକ, ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଳ, ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଳ, ମହାକାଶସ୍ଥଳ, କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳ, ଭାବପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳ, ତଥା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳ । ଦୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱୈତଭାବ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ଗୁରୁ ଓ ଶିଷ୍ୟ ବିଷୟରେ ଐକ୍ୟ ଭାବନା ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ଏହାକୁ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକ କୁହାଯାଏ । 'ପାଦ' ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ମଳ ପରମାନନ୍ଦ ଏବଂ 'ଉଦକ' ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ । ଦୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ଓ ନିର୍ମଳ ଆନନ୍ଦ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ପରାସଂବିତ୍‌ରେ ଯୁକ୍ତ ଶିବଯୋଗୀ ପରାନନ୍ଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ସର୍ବତ୍ର ଅଭେଦର ଅନୁଭବ କରେ । ଏହି ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ କେବଳ ଗୁରୁକୃପାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଜ୍ଞାନର ମନନ ଓ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଏକରୂପତାର ଜ୍ଞାନ ସମରସତାକୁ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ପରିଣାମରେ ଶିବଯୋଗୀ ବିଷୟାନନ୍ଦରୁ ପରାଙ୍ମୁଖ ହୋଇ ନିଜାନନ୍ଦ ସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଥାଏ, କାରଣ ବିଷୟାନନ୍ଦ ସେହି ପରାନନ୍ଦର କଣିକାମାତ୍ର ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ଆନନ୍ଦମୟ ଯୋଗୀର ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା ଫଳ ଦେଇ ନଥା'ନ୍ତି ।

ସେହି ଜ୍ଞାନୀ କର୍ମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ନଥାଏ, ଯେପରି ଘୃତ ଆଦିର ସ୍ୱାଦ ଜାଣୁଥିବା ଜିହ୍ୱା ସେଥିରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ନଥାଏ। ଯେଉଁ ଶିବଯୋଗୀର ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିବା ଭାବ କଳ୍ପିତ ହୁଏ, ସେହିଭାବ ନିଷ୍ପତ୍ତିମାନ୍ ହୋଇଥାଏ । ଯଦ୍ୟପି ତାହାର ଭାବରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ, ତଥାପି ତାଙ୍କୁ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ । କାରଣ ତାଙ୍କର ସେହି ଭାବ ଅନ୍ୟ ଭକ୍ତଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ପରକ ହୋଇଥାଏ । ବିନା ଭାବରେ ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ, ଜ୍ଞାନ ବିନା ଭାବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଯୋଗୀ ଉଭୟଙ୍କର ଆଶ୍ରୟଣ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଉଭୟଙ୍କର କାରକ ମନ ଅଟେ । ଯେତେବେଳେ ମନ ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ପରତତ୍ତ୍ୱରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱପ୍ନବତ୍ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ଜ୍ଞାନୀ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିମାନ୍ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଯେପରି ଜାଗ୍ରତ ହେବାପରେ ସ୍ୱପ୍ନର ପଦାର୍ଥ ଓ ତାହାର ଜ୍ଞାନ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ହେବାପରେ ସଂସାର ଓ ତାହାର ଜ୍ଞାନ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ଅଖଣ୍ଡ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପା ସଂବିତ୍ ଶେଷ ରହିଥାଏ ।

ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଳର ଯେପରି ଆକାଶ ଘଟାବଚ୍ଛିନ୍ନ, ମଠାବଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବା ପରେ ବି ତାହାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହେ, ସେହିପରି ଏହି ପିଣ୍ଡରେ ଥିବା ଆତ୍ମାର ପୂର୍ଣ୍ଣତାର କୌଣସି କ୍ଷିଣତା ଆସେ ନାହିଁ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ପରମେଶ୍ୱର ପରକାଶ ପରି ଅଟନ୍ତି । ସେ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୃଦୟ ଗୁମ୍ଫାରେ ମଧ୍ୟ ରହନ୍ତି । ଯୋଗୀ ପରମେଶ୍ୱର ଓ ଜୀବଙ୍କର ପରାକାଶ ଓ ପିଣ୍ଡାକାଶ ପରି ଅଭେଦ ଭାବରେ ଧ୍ୟାନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ସଦାଶିବତତ୍ତ୍ୱରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୃଥିବୀରେ ସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱର ମୂଳକାରଣ ବ୍ୟାପକ ସଦାଶିବ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବିନ୍ଦୁ ଭାବରେ ଚିନ୍ତନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶ ଅଟେ । ଆକାଶ ଏବଂ ଆତ୍ମା ଏକ ପରି ଅଟନ୍ତି । ଆକାଶରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବାୟୁ ଏକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ସବୁଭାବରେ ସେହି ସେହି ରୂପ ଧାରଣ କରିବା ପରି ସେ ସବୁରୁ ଭିନ୍ନ ଥାଏ । ସେହିପରି ପରମେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶରୀରରେ ଜୀବ ରୂପରେ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସବୁରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଏହା ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶ ଅଟେ । ଯେପରି ପିଣ୍ଡ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିତ ଆକାଶ ଅଭିନ୍ନ ଅଟେ, ସେହିପରି ଶିବଯୋଗୀ ନିମନ୍ତେ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାରେ ଭେଦ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ମହାକାଶସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ । ପରାନନ୍ଦ ରୂପୀ ସଂବିତ୍ ହିଁ ପରମାକାଶ ଅଟେ । ସେ ଶରୀରାବଚ୍ଛିନ୍ନ ଜୀବ ମଧ୍ୟ ଅଟେ । ସିନ୍ଧୁ ଓ ତାହାର ଲହରୀ ପରି ପରମାତ୍ମା । ଜୀବାତ୍ମା ତଥା ବିଶ୍ୱ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଭେଦର ପ୍ରତୀତି ଉପାଧି କାରଣରୁ ହୋଇଥାଏ । ଯିଏ ଚିଦାକାଶରୂପୀ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିବଙ୍କର ଆତ୍ମା ରୂପରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ, ସେ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶବାନ୍

ଅଟେ । ନିଜଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ କର୍ମ ତଥା ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଜାଗତିକ କ୍ରିୟାକୁ ସେ ଗନ୍ଧର୍ବନଗର ପରି ତୁଚ୍ଛ ମାନିଥାଏ । ଯେପରି ସମୁଦ୍ରର ତରଙ୍ଗ ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ନ ଥାଏ, ସେହିପରି ବୁଦ୍ଧି ଆଦି ଭାବ ଶିବଯୋଗୀର ଚୈତନ୍ୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ନଥାଏ । ସେ ଶିବମୟ ଅଟନ୍ତି । ଅଜ୍ଞାନତିମିର ଦୂର ହେବା ପରେ ଯୋଗୀର ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା ଶିବାତ୍ମକ ହୋଇଯାଏ, ସମସ୍ତ ଭାବ ମଧ୍ୟ ଶିବାତ୍ମକ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଜ୍ଞାନର ପ୍ରକାଶରେ 'ତତ୍ତ୍ୱମସି' ମହାବାକ୍ୟରେ ଯେପରି ଭାଗତ୍ୟାଗ ଲକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ଅଖଣ୍ଡ ଚୈତନ୍ୟର ବୋଧ ହୁଏ, ସେହିପରି ଅଖଣ୍ଡ ଶିବତାର ପ୍ରତୀତି ହୋଇଥାଏ । ଶିବତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ନୁହେଁ, ତାହାକୁ ଆତ୍ମାରୁ ଅଭିନ୍ନ ଜାଣିବା ହିଁ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ଏହି ଅଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ମୋକ୍ଷର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସଂସାର ଭିନ୍ନ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କୋଡ଼ିଏ ପରିଚ୍ଛେଦର ନାମ ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ । ଏଥିରେ ନଅଟି ସ୍ଥଳବିଷୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକା ହେଲା – ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦୈକ୍ୟସ୍ଥଳ, ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ଥଳ, ଚରାଚରଲୟସ୍ଥଳ, ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳ, ଭାଜନସ୍ଥଳ, ଅଙ୍ଗାଲେପସ୍ଥଳ, ସ୍ୱପରାଜ୍ଞାସ୍ଥଳ, ଭାବାଭାବ-ବିନାଶସ୍ଥଳ ତଥା ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶରେ ସମ୍ପନ୍ନ ଯୋଗୀର ଅନ୍ତରରେ ଯେତେବେଳେ ମୁଖ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟାର୍ଥର ଅଭାବ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଯୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ। ଏପରି ସ୍ଥିତିରେ ସେ ପ୍ରମାତା–ପ୍ରମେୟ–ପ୍ରମାଣରୂପ ତ୍ରିପୁଟୀରେ ସମବାୟରେ ଥିବା ସଂବିତ୍‌ର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କରି ସ୍ୱଚ୍ଛ ହୋଇଯାଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନୀ ସେହି ଶିବଯୋଗୀଙ୍କୁ ସଂସାର ସର୍ବତ୍ର ଶିବମୟ ଦେଖାଯାଏ । ସେତେବେଳେ ଯୋଗୀ ସମସ୍ତ ଐନ୍ଦ୍ରିୟ ବିଷୟକୁ ଚିଦଗ୍ନିରେ ହୋମ କରି ନିର୍ମଳ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ପରାନନ୍ଦମୟ ହୋଇ ବିଷୟଭୋଗ କରେ । ମାୟାକୁ ଓଦନ କୁହାଯାଇଛି । ଯେପରି ଉଦରସ୍ଥ ଅନ୍ନ ରକ୍ତ ଆଦିରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ନଶ୍ୱର ଶରୀରକୁ ପୁଷ୍ଟ କରିଥାଏ, ସେହିପରି ଏହି ସଂସାରରେ ମାୟା ନାନା ରୂପରେ ପ୍ରକଟ ହୋଇ ତାହାକୁ ପୁଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ତାହା ଚିତ୍‌ଲିଙ୍ଗରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ମାୟାକୁ ଶିଷ୍ଟ କହନ୍ତି । ମାୟା ସଂସାର ଜନଙ୍କର ସ୍ୱାମିନୀ ଏବଂ ଯୋଗୀ ଜନଙ୍କର କିଙ୍କରୀ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ମହାତ୍ମା ଶିବଯୋଗୀ ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗରେ ନିମଗ୍ନ ରହେ । ଏପରି ଯୋଗୀଦ୍ୱାରା ଭୁଜ୍ୟମାନ ବିଷୟ ଚିଦାତ୍ମାରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ । ଯେପରି ଅଗ୍ନି ଇନ୍ଧନକୁ ଜଳାଇ ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱଚ୍ଛ ହୋଇଥାଏ, ସେପରି ଶିବଯୋଗୀ ଦେହଧାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେହୀ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଚରାଚରାତ୍ମକ ଜଗତ୍‌ରେ ଥିବା ମଳଶକ୍ତିର ବିନାଶକ ହୁଏ । ଯେପରି ଜାଗ୍ରତ ହେବା ପରେ ସ୍ୱପ୍ନଜଗତ୍ ଅଦୃଶ୍ୟ ଅଥବା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ,

ସେହିପରି ଆତ୍ମପ୍ରବୋଧ ହେବାପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାର ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେତେବେଳେ ଯୋଗୀ ଜନ ନିମନ୍ତେ ସଂସାର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ବାଣୀ ଓ ମନରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ତୁରୀୟାତୀତ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଯୋଗୀ ଚିଦାନନ୍ଦମୟ ଶିବଙ୍କ ଅତିରିକ୍ତ ଅନ୍ୟ କିଛି ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ ।

ଶିବଯୋଗୀର ବିଚାରରୂପ ପରବିନ୍ଦୁର ଅନ୍ୟ ନାମ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳ ଅଟେ । ଏହା ପରମଶିବ ରୂପ ଯୋଗୀର ବିମର୍ଶକଳା ଅଟେ, ଯେଉଁଥିରେ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ମୟୂରାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରହେ । ଏହା ଶବ୍ଦବ୍ରହ୍ମ ଅଟେ । ଏହା ପରାହନ୍ତାରୂପ ବିମର୍ଶ ଅଟେ । ଏହି ବିମର୍ଶରୂପୀ ଭାଣ୍ଡରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱକୁ ବିଲୀନ କରି ଯୋଗୀ ମୁକ୍ତ ରହେ । ନିଖିଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର କାରଣଭୂତ ବିମର୍ଶ ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରତିଭାସିତ ହୁଏ, ସେହି 'ଅହଂ' ର 'ଅ'କାର ଶିବ ଅଟେ, 'ହ'କାର ଶକ୍ତି ଅଟେ । ଏହିପରି ଅହଂ ପଦରେ ଶିବଶକ୍ତି ଉଭୟ ସମରସ ହୋଇ ରହନ୍ତି । ଏହି ଅହନ୍ତାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱ ବଟବୀଜରେ ନିହିତ ବୃକ୍ଷ ପରି ଅବ୍ୟକ୍ତ ରହେ । ଅହନ୍ତାମୟ ଯୋଗୀ ବିଶ୍ୱାତ୍ମା ହୋଇ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ଅଙ୍ଗାଲେପର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସେହି ରୂପ ଯାହା ଦେଶକାଳ ଆଦିରେ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ନ ହୋଇ ଚିଦାନନ୍ଦମୟ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି ଧୂପ ଆଦିରେ ଆକାଶ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଯୋଗୀ ମଧ୍ୟ ସଂସାରରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତା ପାଇଁ ବିଧି-ନିଷେଧ ଆଦି କିଛି ରହେ ନାହିଁ । ସେହି ଯୋଗୀ ସର୍ବାକାର ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଳରେ ନିଜର ଓ ଅନ୍ୟର ଅଜ୍ଞାନର କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଯେତେବେଳେ ଶିବଯୋଗୀ ନିଜକୁ ଅପ୍ରମେୟ ଚିଦଦ୍ୱୈତ ତତ୍ତ୍ୱରେ ବିଲୀନ କରିଦିଏ, ତାକୁ ସ୍ୱ ଓ ପରର ଅନୁଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ସଜାତୀୟ, ବିଜାତୀୟ ଓ ସ୍ୱଗତ ଏହି ତିନି ଭେଦରୁ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ । ସମସ୍ତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ତାକୁ ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ । ଏହିପରି ଯିଏ ତ୍ୱଂ ଓ ଅହଂ ର ଭାବରୁ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ, ସେ ଭାବାଭାବର ଲୟସ୍ଥଳ ହୋଇଯାଏ । 'ଅହଂ' ଭାବ ଓ 'ସ୍ୱ' ଭାବରୁ ରହିତ ସେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଯେତେବେଳେ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ତା ପାଇଁ ସୁଖ-ଦୁଃଖର ଭାବ ରହେ ନାହିଁ କି ଅଭାବ ରହେ ନାହିଁ । ଯେପରି ଘିଅରେ ଘିଅ, ତେଲରେ ତେଲ, ଦୁଧରେ ଦୁଧ ଢାଳିଲେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜଣା ପଡ଼େ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଶିବଯୋଗୀ ଓ ପରବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ବିଭାଗ ରହେ ନାହିଁ । ସ୍ୱୟଂ ବିଭାଗର ମଧ୍ୟ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରହେ ନାହିଁ । କେବଳ ଚିଦାନନ୍ଦ ରୂପ ସେହି ତତ୍ତ୍ୱରେ ବିଶେଷଣ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ, ଶେଷ-ଶେଷୀ ଆଦି ସମସ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଶୂନ୍ୟତାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏପରି ଯୋଗୀକୁ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।

ଭଗବାନ୍ ଶିବ ଭଗବତୀ ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅଦ୍ୱୈତ ଆନନ୍ଦଶିବଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଏହି ଉପଦେଶ ଶୁଣାଇ ମୌନ ହୋଇଗଲେ । ତା'ପରେ ମୁନି ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ଶିବଜ୍ଞାନର ମହାସାଗର, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଆପଣଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏହି ନିର୍ମଳଶାସ୍ତ୍ର ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ଏହାକୁ ଶୁଣି ମୋର ଚିତ୍ତ ଅତୀବ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ଶିବଜ୍ୟୋତିର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କରୁଛି । ତପସ୍ୟାର ପ୍ରଭାବ ଓ ଶଙ୍କରଙ୍କ କୃପା ବିନା କିଏ ଏହା ଶୁଣିବାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିବ । ଆପଣ ମତେ କୃତକୃତ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଏଠାକୁ ଆସିଲେ । ତେଣୁ ମୋର ଜନ୍ମ ସଫଳ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ପାଶବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲି । ମୋର ତପସ୍ୟା ଫଳୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ବଚନ ଶୁଣି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ ହେ ମୁନିଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ, ଆପଣଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଏ ଏହି ଶିବଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଅଧିକାରୀ ? ଏହି ତନ୍ତ୍ରର ଆପଣ ଏକମାତ୍ର ଅଧିକାରୀ । ଶିବପ୍ରବୋଧର ଏପରି ସାଧନ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ନାହିଁ । ସର୍ବାନୁଗ୍ରହ ଶିବ ଲୋକମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଏହାର ପ୍ରବଚନ କରିଥିଲେ । ଶିଷ୍ୟକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପରେ ହିଁ ଆପଣ ତାକୁ ଉପଦେଶ ଦେବେ । ଅପରୀକ୍ଷିତ ଅଯୋଗ୍ୟକୁ କେବେ ନୁହେଁ । ଆପଣ ପୃଥିବୀରେ ଏହାର ପ୍ରଚାର-ପ୍ରସାର କରନ୍ତୁ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରବଚନ କରି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ ମନରେ ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ କରି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ । ତା'ପରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଶରୀର ଧାରଣ କରୁଥିବା ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ ଲଙ୍କାରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ। ସର୍ବାଗମବେତ୍ତା ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଆସିଥିବାର ଦେଖି ବିଭୀଷଣ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ମହଲକୁ ନେଇଗଲେ ଏବଂ ଭଦ୍ର ଆସନରେ ବସାଇ ପାଦ୍ୟ-ଅର୍ଘ୍ୟ ଆଦି ସମସ୍ତ ଉପଚାରରେ ତାଙ୍କର ପୂଜା କଲେ । ତା'ପରେ ସ୍ୱୟଂ ବିଭୀଷଣ ତାଙ୍କ ଆସନ ପାଖରେ ବସିଗଲେ । ବିଭୀଷଣ ହାତ ଯୋଡ଼ିକରି କହିଲେ – ହେ ଗଣନାୟକ, ଆପଣ ଶିବଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ଏହି ପୃଥିବୀରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଶୁଣିଛି । ମୋର ସୌଭାଗ୍ୟରୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ମହେଶ୍ୱରରୂପ ଆପଣ ମୋର ଘରକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ମୁଁ ଏବଂ ମୋର ନଗରୀ ଲଙ୍କା କୃତାର୍ଥ ହୋଇଗଲୁ । ଏହା ଶୁଣି ଗଣେଶ୍ୱର ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ କହିଲେ – ହେ ଭଗବାନ୍ ! ସୁକୃତ ଯେତେବେଳେ ପରିପକ୍ୱ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସ୍ୱୟଂ ଫଳ ଦେଇଥାଏ । ତଥାପି ମତେ ଗୋଟିଏ ବର ଦିଅନ୍ତୁ । ମୋର ଭାଇ ରାବଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ରାମଶରରେ ବିଦ୍ଧ ହୋଇ ମତେ ଡାକି କହିଥିଲେ – ହେ ବିଭୀଷଣ, ମୁଁ ଏହି ଲଙ୍କାରେ ନଅ କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନାର ସଙ୍କଳ୍ପ କରିଥିଲି । ଛଅ କୋଟିର ସ୍ଥାପନା ମୁଁ କରିଛି । ଶେଷ ତିନିକୋଟିର ସ୍ଥାପନା ତୁ କରିବୁ । ହେ ଗଣେଶ୍ୱର ! ଏକାଥରକେ

ଏତେ ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିବା ଅସମ୍ଭବ ଜାଣି ମୁଁ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ ଥିଲି । ଆପଣ ମୋର ଇଚ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରନ୍ତୁ । ଭଗବାନ୍ ରେଣୁକ ବିଭୀଷଣଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ଅନୁସାରେ ତିନି କୋଟି ଶରୀର ଧାରଣ କରି ସେହି କ୍ଷଣି ତିନି କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିଦେଲେ । ବିଭୀଷଣ ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କର ଏପରି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ଚରଣରେ ନତ ମସ୍ତକ ହୋଇଗଲେ । ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଅନୁଗୃହୀତ କରି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ ।

ପୃଥିବୀ ମଣ୍ଡଳରେ ଏଠାରେ ସେଠାରେ ବୁଲି ଲୋକଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ କରି ରେଣୁକ କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟ ନାମକ ନିଜର ପୁରକୁ ଆସିଗଲେ । ସେଠାରେ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ହୋଇ ସେ ସୋମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରକୁ ଆସିଲେ ଏବଂ ଭକ୍ତିପୂର୍ବକ ଶିବଙ୍କର ସ୍ତୁତି କଲେ । ସ୍ତୁତିରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଭଗବାନ୍ ନିଜର ସେହି ଲିଙ୍ଗରୁ ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ – ହେ ବତ୍ସ, ଆସ । ମୁଁ ତୁମ ଉପରେ ପ୍ରସନ୍ନ । ଏହା ଶୁଣି ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ ଜ୍ୟୋତିସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ସୋମେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗରେ ସମାବିଷ୍ଟ ହୋଇଗଲେ ।

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ
ବିଷୟାନୁକ୍ରମଣୀ

ବିଷୟାଃ	ପୃଷ୍ଠାଙ୍କାଃ

ବିଷୟାଃ	ପୃଷ୍ଠାଙ୍କାଃ

ଶ୍ରୀଃ

ଶ୍ରୀଶିବଯୋଗିଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟବିରଚିତଃ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ

ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟରଚିତତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟୟା ସଂସ୍କୃତଟୀକୟା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ-ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦିକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଶ୍ଚ ଓଡ଼ିଆବ୍ୟାଖ୍ୟୟାସମ୍ୱଳିତଃ।

ପ୍ରଥମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଶ୍ରୀନାଥଃ ସୋମମୂର୍ତ୍ତିର୍ଜୟତି ପରଶିବସ୍ତ୍ର୍ୟମ୍ବକସ୍ତାରରୂପଃ
ସ୍ୱଚ୍ଛଶ୍ରୀବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରସ୍ଥିତସିତଜଳ ପ୍ରୋଦ୍ୟଦବ୍ଜତ୍ରିକୋଣେ ।
ଇଚ୍ଛାଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାଖ୍ୟେ ତ୍ରିବିଧଲିପିମୟେ ହକ୍ଷଲାର୍ଣାଗ୍ରପାର୍ଶ୍ୱେ
କୃଷ୍ଣାର୍ଣୌନ୍ମୁଖବିନ୍ଦୌ ଚିଦଚିଦୁଦୟକୃଦ୍ ଦୃକ୍କ୍ରିୟାଗ୍ନିଂଦ୍ୱୟାଢ୍ୟଃ ।।

ଅନେକବିଧସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିମନାମୟମ୍ ।
ଶ୍ରୀବୀରଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତମେକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଳମ୍ ।।
ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟସମ୍ୱାଦଂ ନିଗମାଗମବିଶ୍ରୁତମ୍ ।
ପ୍ରଦୀପୟତି ଗୁପ୍ତାର୍ଥମୁଦ୍ଧୃତ୍ୟ ଶିବଯୋଗିରାଟ୍ ।।

ଶିବସ୍ତୁତିଃ

ଅତ୍ର କଳିକାଳପ୍ରବେଶାନନ୍ତରଂ ଲୋକହିତାର୍ଥଂ ରେଣୁକଗଣେଶ୍ୱର ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧୋ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଃ କୁମ୍ଭସମ୍ଭବାୟବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରମୁପଦିଷ୍ଟବାନ୍ । ତଦନନ୍ତରଂ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଦୃଷ୍ଟିଗର୍ଭସମ୍ଭୂତସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରସମ୍ପ୍ରଦାୟପ୍ରସିଦ୍ଧଃ ସକଳ-ନିଗମାଗମପରାଗଃ ଶିବଯୋଗିଶ୍ୱର ଇତ୍ୟଭିଧାନବାନ୍ କଶ୍ଚିନ୍ ମାହେଶ୍ୱରଃ ତଦ୍ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟସଂବାଦଂ ନିର୍ବିଘ୍ନେନ ସ୍ୱଶିଷ୍ୟାନ୍ ବୋଧୟିତୁଂ ସ୍ୱମନସି କୃତସକଳ-ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶ୍ରେଷ୍ଠନିଗମାଗମୈକ୍ୟଗର୍ଭୀକାଲକ୍ଷଣସ୍ୱେଷ୍ଟଦେବତାନମସ୍କାରରୂପମଙ୍ଗଳଂ ଶିଷ୍ୟଶିକ୍ଷାର୍ଥଂ ସପ୍ତଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈର୍ନିବଧ୍ନାତି –

ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟସମ୍ପଦାଲେଖ୍ୟସମୁଲ୍ଲେଖନଭିତ୍ତୟେ ।
ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପାୟ ଶିବାୟ ବ୍ରହ୍ମଣେ ନମଃ ।। ୧ ।।

ଜଗଦ୍ରୂପମାୟିକସମ୍ପଚ୍ଚିତ୍ରସମୁଲ୍ଲେଖନାଧାରଭିତ୍ତିରୂପାୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପାୟ

ଜୀବବିଲକ୍ଷଣାୟ ବ୍ରହ୍ମଣେ ବେଦାନ୍ତପ୍ରତିପାଦ୍ୟାୟ ଶିବାୟ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତପ୍ରସିଦ୍ଧପରମଶିବାୟ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟରୂପୀ ସମ୍ପତ୍ତିର ଚିତ୍ରର ଚିତ୍ରଣର ଆଧାର, ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପ ବ୍ୟାପକ ଶିବଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୧ ।।

ବ୍ରହ୍ମେତି ବ୍ୟପଦେଶସ୍ୟ ବିଷୟଂ ଯଂ ପ୍ରଚକ୍ଷତେ ।
ବେଦାନ୍ତିନୋ ଜଗନ୍ମୂଲଂ ତଂ ନମାମି ପରଂ ଶିବମ୍ ।। ୨ ।।

ବ୍ରହ୍ମେତି ବ୍ୟପଦେଶସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମେତି ଶବ୍ଦସ୍ୟ ବେଦାନ୍ତିନୋ ଯଂ ପରମାତ୍ମାନଂ ବିଷୟମର୍ଥଂ ପ୍ରଚକ୍ଷତେ, ତଂ ଜଗତ୍କାରଣଂ ପରଶିବଂ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତପ୍ରସିଦ୍ଧପରମଶିବଂ ନମାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ବେଦାନ୍ତୀ ଲୋକ ଯାହାଙ୍କୁ 'ବ୍ରହ୍ମ' ବ୍ୟବହାରର ବିଷୟ କହନ୍ତି, ସଂସାରର ମୂଳ ସେହି ପରମଶିବଙ୍କୁ ମୁଁ ପ୍ରଣାମ କରୁଛି ।। ୨ ।।

ଯସ୍ୟୋର୍ମିବୁଦ୍‌ବୁଦାଭାସଃ ଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱସଞ୍ଚୟଃ ।
ନିର୍ମଲଂ ଶିବନାମାନଂ ତଂ ବନ୍ଦେ ଚିନ୍ମହୋଦଧିମ୍ ।। ୩ ।।

ଶିବାଦିକ୍ଷିତ୍ୟନ୍ତ ଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱସମୂହୋ ଯସ୍ୟ ପରଶିବାଖ୍ୟଚିଦ୍‌ସମୁଦ୍ରସ୍ୟ ଊର୍ମିବୁଦ୍‌ବୁଦାଭାସୋ ଘୃତକାଠିନ୍ୟନ୍ୟାନେନୈକଦେଶେ ତରଙ୍ଗାଦିବଦାଭାତି, ନିର୍ମଲଂ ମଲତ୍ରୟରହିତଂ ଶିବନାମାନଂ ତଂ ଚିନ୍ମହୋଦଧିଂ ବନ୍ଦେ ନମସ୍କରୋମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।।୩।।

– ଛତିଶୀ ତତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କର ସମୂହ ଯାହାର ଢେଉ, ପାଣି ଫୋଟକା (ବୁଦ୍ ବୁଦ୍) ଓ ଆଭାସ ଅଟେ, ଶିବ ନାମକ ସେହି ନିର୍ମଳ ଚିତ୍ ସିନ୍ଧୁଙ୍କର ମୁଁ ବନ୍ଦନା କରୁଛି ।।୩।।

ଯଦ୍‌ଭାସା ଭାସତେ ବିଶ୍ୱଂ ଯଦ୍ ସୁଖେନାନୁମୋଦତେ ।
ନମସ୍ତସ୍ମୈ ଗୁଣାତୀତବିଭବାୟ ପରାତ୍ମନେ ।। ୪ ।।

'ତସ୍ୟ ଭାସା ସର୍ବମିଦଂ ବିଭାତି'[୧] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବିଶ୍ୱଂ ଯସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମଣଃ ପ୍ରକାଶେନ ପ୍ରକାଶତେ, 'ଅସ୍ୟୈବାନନ୍ଦସ୍ୟାନ୍ୟାନି ଭୂତାନି ମାତ୍ରାମୁପଜୀବନ୍ତି'[୨] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ଯତ୍‌ପରବ୍ରହ୍ମସୁଖେନାନୁମୋଦତେ, ତସ୍ମୈ ମାୟିକ ସତ୍ତ୍ୱରଜସ୍ତମୋଗୁଣାତୀତବିଭବାୟ ପରମାତ୍ମନେ ଶିବାୟ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରକାଶରେ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, ଯାହାଙ୍କର ଆନନ୍ଦରେ ଏହା

---

୧. କଠୋପନିଷଦ୍, ୨/୫/୧୫ ।

୨. ବୃ. ଉ., ୪/୩/୩୨ ।

ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ, ଗୁଣାତୀତ ତଥା ବୈଭବ ସମ୍ପନ୍ନ ସେହି ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୪ ।।

ସଦାଶିବ ମୁଖାଶେଷତତ୍ତ୍ୱୋନ୍ମେଷବିଧାୟିନେ ।
ନିଷ୍କଲଙ୍କସ୍ୱଭାବାୟ ନମଃ ଶାନ୍ତାୟ ଶମ୍ଭବେ ।। ୫ ।।

ମୟୂରାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନ[୩] ସ୍ୱବିମର୍ଶଶକ୍ତିସାମରସ୍ୟାପନ୍ନସଦାଶିବାଦିଭୂମ୍ୟନ୍ତଷଟ୍ - ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଳାସକାରିଣେ ବିଶ୍ୱଦୋଷରହିତସ୍ୱରୂପାୟ ସୁଖଭୋକ୍ତ୍ରେ ସୁଖଧାତ୍ରେ ଶମ୍ଭବେ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫ ।।

– ସଦାଶିବଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପୃଥିବୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କର ଉନ୍ମେଷକର୍ତ୍ତା, ନିଷ୍କଲଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଶାନ୍ତ ଶମ୍ଭୁଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୫ ।।

ସ୍ୱେଚ୍ଛାବିଗ୍ରହଯୁକ୍ତାୟ ସ୍ୱେଚ୍ଛାବର୍ତନବର୍ତିନେ ।
ସ୍ୱେଚ୍ଛାକୃତତ୍ରିଲୋକାୟ ନମଃ ସାମ୍ବାୟ ଶମ୍ଭବେ ।। ୬ ।।

'ସ୍ଥିରେଭିରଙ୍ଗୈଃ ପୁରୁରୂପ ଉଗ୍ରଃ' ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ଭକ୍ତାନୁଗ୍ରହାର୍ଥଂ ସ୍ୱେଚ୍ଛାକଳ୍ପିତଦିବ୍ୟମଙ୍ଗଳ ବିଗ୍ରହଯୁକ୍ତାୟ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଧାରିଣେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଶକ୍ତିନିର୍ମିତଲୋକତ୍ରୟାୟ ପାର୍ବତୀପତୟେ ପରଶିବାୟ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

– ନିଜର ଇଚ୍ଛାରେ ଶରୀର ଧାରଣ କରୁଥିବା, ନିଜର ଇଚ୍ଛାରେ ହିଁ ବ୍ୟବହାର (ଆଚରଣ) କରୁଥିବା ତଥା ନିଜର ଇଚ୍ଛା ଶକ୍ତିରେ ହିଁ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟର ରଚନା କରୁଥିବା ମାତା ସହିତ ଶିବଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୬ ।।

ଯତ୍ର ବିଶ୍ରାମ୍ୟତୀଶତ୍ୱଂ ସ୍ୱାଭାବିକମନୁତ୍ତମମ୍ ।
ନମସ୍ତସ୍ମୈ ମହେଶାୟ ମହାଦେବାୟ ଶୂଳିନେ ।। ୭ ।।

ଯତ୍ର ବେଦାଗମପ୍ରସିଦ୍ଧପରବ୍ରହ୍ମାଖ୍ୟପରଶିବେ ଅନୁତ୍ତମଂ ବିଶ୍ୱତଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ସ୍ୱାଭାବିକମମାୟୀୟଶତ୍ୱମୁମାମହେଶ୍ୱରତ୍ୱଂ ବିଶ୍ରାମ୍ୟତି ।

ଘୃତକାଠିନ୍ୟବନ୍ମୂର୍ତ୍ତିଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣା ।
ଶିବାଭିଧେନ ସୈବାସ୍ତି ଶିବ ଏବ ହି ସା ସଦା ।।

ଇତି ସୂତଗୀତୋକ୍ତେସ୍ତାଦାତ୍ମ୍ୟଂ ଭଜତେ, ତସ୍ମୈ ମହେଶ୍ୱରାୟ 'ତମୀଶ୍ୱରାଣାଂ ପରମଂ ମହେଶ୍ୱରମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବ୍ରହ୍ମାଦିକାରଣେଶ୍ୱରାୟ ମହାଦେବାୟ ଅପରିମିତ-

---

୩. ଯଥା ମୟୂରନାମ୍ନଃ ପକ୍ଷିଣୋଣ୍ଡସ୍ୟ ରସେ ନାନାବିଧରାଗବଦ୍ବର୍ହମୟଂ ଶରୀରଂ,ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଂ ଭବତି, କାଳକ୍ରମେଣ ବହିରାବିର୍ଭବତି, ତଥୈବ ଶିବସ୍ୟ ବିଶ୍ୱୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣତାଦଶାୟାଂ ସର୍ବଂ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟଂ ଜଗତ୍ ପରମଶିବେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଂ ସତ୍ ତିଷ୍ଠତି କାଳକ୍ରମେଣ ଚାବିର୍ଭବତି ।

୪. ଅଥ. ଉ. ୨–୩

ପ୍ରକାଶରୂପାୟ ଶୂଳିନେ ଇଚ୍ଛାଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାଶକ୍ତିମୟତ୍ରିଶୂଳିନେ ପରମଶିବାୟ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅନେନାୟଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୋ ନିର୍ବିଶେଷବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୱୈତଲକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟନୁସନ୍ଧେୟଃ । ଏବଂ ବିଧଶ୍ଳୋକସପ୍ତକପ୍ରତିପାଦିତଂ ବସ୍ତୁ ତତ୍‌ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ସ ଏକଃ 'ସ ଏକୋ ରୁଦ୍ରଃ ସ ଈଶାନଃ ସ ଭଗବାନ୍ ସ ମହେଶ୍ୱରଃ ସ ମହାଦେବଃ'[୪] ଇତ୍ୟଥର୍ବଶିର ଉପନିଷଦୁକ୍ତ-ପ୍ରକାରେଣୈକମେବେତି ଶିବାଦ୍ୱୈତଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରବୀଣୈରବଗନ୍ତବ୍ୟମ୍ ।

– ଯାହାଙ୍କଠାରେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ଅଛି, ଯିଏ ସ୍ୱଭାବତଃ ସର୍ବୋତ୍ତମ ଅଟନ୍ତି, ତ୍ରିଶୂଳଧାରୀ ସେହି ମହାଦେବ ମହେଶଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୭।।

ଶକ୍ତିସ୍ତୁତିଃ

ଏବଂ ବେଦାଗମସମ୍ମତ୍ୟା ସପ୍ତଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈଃ ଶିବଂ ନମସ୍କୃତ୍ୟ ତଥୈବ ବେଦାଗମାଦିପ୍ରସିଦ୍ଧନିତ୍ୟସମବେତଶିବଶକ୍ତିଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈଃ ପ୍ରସ୍ତୌତି –

ଯାମାହୁଃ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ପ୍ରକୃତିଂ ଶାସ୍ତ୍ରପାରଗାଃ ।
ତାଂ ଧର୍ମଚାରିଣୀଂ ଶମ୍ଭୋଃ ପ୍ରଣମାମି ପରାଂ ଶିବାମ୍।। ୮ ।।

ବେଦାଗମାଦିଶାସ୍ତ୍ରପାରଙ୍ଗତାଃ ଶିବଜ୍ଞାନିନୋ ଯାଂ ପରଶିବସମବେତଶକ୍ତିଂ ସର୍ବ-ଲୋକାନାଂ ପ୍ରକୃତିଂ ମୂଳକାରଣୀଭୂତଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାସାମରସ୍ୟାତ୍ମିକାମାହୁଃ, ତାଂ ଶମ୍ଭୋର୍ଧର୍ମଚାରିଣୀଂ ଧର୍ମସ୍ୱରୂପାଂ ପରାଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟାଂ ଶିବାଂ ଭବାନୀଂ ପ୍ରଣମାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୮ ।।

– ଶାସ୍ତ୍ରର ପାରଙ୍ଗତ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଯାହାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଲୋକର ମୂଳକାରଣ ମାନନ୍ତି, ଶିବଙ୍କର ଧର୍ମପତ୍ନୀ ସେହି ପରମା ଶିବାଙ୍କୁ ମୁଁ ପ୍ରଣାମ କରୁଛି ।। ୮ ।।

ଯୟା ମହେଶ୍ୱରଃ ଶମ୍ଭୁର୍ନାମରୂପାଦିସଂଯୁତଃ ।
ତସ୍ୟୈ ମାୟାସ୍ୱରୂପାୟୈ ନମଃ ପରମଶକ୍ତୟେ ।। ୯ ।।

ଯୟା ସ୍ୱସମବେତଶକ୍ତ୍ୟା ମହେଶ୍ୱରୋ ବ୍ରହ୍ମାଦିସର୍ବକାରଣେଶ୍ୱରଃ ଶମ୍ଭୁଃ ଶିବଃ 'ଶକ୍ତ୍ୟୋ' ଯୟା ଶମ୍ଭୁର୍ଭୁକ୍ତୌ ମୁକ୍ତୌ ଚ ପଶୁପଣସ୍ୟାସ୍ୟ ଇତି ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶ ବାକ୍ୟାନୁସାରେଣ ନାମରୂପକ୍ରିୟାବିଶିଷ୍ଟୋ[୫] ଜୀବାନାଂ ଭୁକ୍ତିମୁକ୍ତିପ୍ରଦଃ ସ୍ୟାତ୍, ତସ୍ୟୈ ମାୟାସ୍ୱରୂପାୟୈ 'ମାୟାଂ ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିନ୍ଦ୍ୟାନ୍ ମାୟିନଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରମ୍'[୬] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ପ୍ରତିସ୍ଫୁରଣଗତ୍ୟା

---

୫. ଅସ୍ତି ଭାତି ପ୍ରିୟଂ ନାମ ରୂପଂ ଚେତ୍ୟଂଶପଞ୍ଚକମ୍ ।
ଆଦ୍ୟଂ ତ୍ରୟଂ ବ୍ରହ୍ମରୂପଂ ଜଗଦ୍‌ରୂପମଥ ଦ୍ୱୟମ୍ ।। (ପଞ୍ଚଦଶୀ)

୬. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୪/୧୦

ଜଗଦୁପାଦାନକାରଣୀଭୂତସତ୍ତ୍ୱରଜସ୍ତମୋଗୁଣାତ୍ମମାୟାଖ୍ୟମୂଳପ୍ରକୃତ୍ୟୈ ପରମଶକ୍ତ୍ୟୈ ପରମଶିବସମବେତନିତ୍ୟଶକ୍ତ୍ୟୈ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୯।।

– ଯାହାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ମହେଶ୍ୱର ନାମ-ରୂପ ଆଦି (ଗୁଣ, ସଂଖ୍ୟା, ପରିମାଣ ଆଦି)ରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଶମ୍ଭୁ କଥିତ ହୁଅନ୍ତି ଅଥବା ଯାହାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନାମ, ରୂପ ଆଦିରେ ଯୁକ୍ତ ଶମ୍ଭୁ ମହେଶ୍ୱର କଥିତ ହୁଅନ୍ତି, ମାୟାସ୍ୱରୂପା ସେହି ପରମଶକ୍ତିଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୯।।

ଶିବାଦ୍ୟାଦିସମୁଦ୍ଭୂତପନ୍ନଶାନ୍ତ୍ୟତୀତପରୋତ୍ତରାମ୍ ।
ମାତରଂ ତାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ବନ୍ଦେ ଶିବକରୀଂ ଶିବାମ୍।। ୧୦।।

ଶିବାତ୍ ପରଶିବାଦାଦ୍ୟାଦିପଟଗତଶୁକ୍ଲତ୍ୱବତ୍ ପୂର୍ବଂ ସମୁତ୍ପନ୍ନନିବୃତ୍ତିପ୍ରତିଷ୍ଠାବିଦ୍ୟା ଶାନ୍ତିଶାନ୍ତ୍ୟତୀତକଳାପରକୁଣ୍ଡଳିନୀଶକ୍ତ୍ୟପେକ୍ଷୟା ଉତ୍ତରାଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ମାତରଂ ଶିବକରୀଂ ମଙ୍ଗଳକରୀଂ ତାଂ ଶିବାଂ ସର୍ବମଙ୍ଗଳାଂ ନମାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୧୦।।

– ଯିଏ ଶିବଙ୍କଠାରୁ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ତଥା ଶାନ୍ତ୍ୟତୀତ କଳାଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ସମସ୍ତ କଳାମାନଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତର ଅଥବା ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟିର ମାତୃସ୍ୱରୂପା ମଙ୍ଗଳକାରିଣୀ, ସେହି ଶିବାଙ୍କର ମୁଁ ବନ୍ଦନା କରୁଛି ।। ୧୦।।

ଇଚ୍ଛାଜ୍ଞାନାଦିରୂପେଣ ଯା ଶମ୍ଭୋର୍ବିଶ୍ୱଭାବିନୀ ।
ବନ୍ଦେ ତାଂ ପରମାନନ୍ଦପ୍ରବୋଧଲହରୀଂ ଶିବାମ୍ ।। ୧୧।।

ଶମ୍ଭୋଃ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଯା ସମବେତଶକ୍ତିଃ, ଇଚ୍ଛାଜ୍ଞାନାଦିରୂପେଣ

ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତିର୍ବିମଳା ବିତର୍କା ସ୍ୱାଭାବିକୀ ରୁଦ୍ରସମାନଧର୍ମିଣୀ।
ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟେଚ୍ଛାଦିସହସ୍ରରୂପା ତନ୍ମେ ମନଃ ଶିବସଂକଳ୍ପମସ୍ତୁ।।[୭]

ଇତି ଶ୍ରୁତେରିଚ୍ଛାଦିରୂପେଣ ବିଶ୍ୱଭାବିନୀ ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶିନୀ, ତାଂ ପରମାନନ୍ଦପ୍ରବୋଧଲହରୀଂ ଚିଦାନନ୍ଦୋଲ୍ଲଣାଂ ଶିବାଂ ବନ୍ଦେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧।।

– ଯିଏ ଶିବଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଜ୍ଞାନ ଆଦି (କ୍ରିୟା) ରୂପରେ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରକାଶିକା ଅଟନ୍ତି, ପରମାନନ୍ଦ ପ୍ରବୋଧର ଲହଡ଼ି (ଢେଉ) ସ୍ୱରୂପା ସେହି ଶିବାଙ୍କର ମୁଁ ବନ୍ଦନା କରୁଛି ।। ୧୧।।

ଅମୃତାର୍ଥଂ ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ଯା ସୁବିଦ୍ୟାପ୍ରଦାୟିନୀ ।
ଅହର୍ନିଶମହଂ ବନ୍ଦେ ତାମୀଶାନମନୋରମାମ୍ ।। ୧୨।।

ଅମୃତାର୍ଥଂ ମୁକ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ଶରଣାଗତାନାଂ ଯା ଶିବସମବେତଶକ୍ତିଃ ସୁବିଦ୍ୟା-

---

୭. ଶି. ସଂ.

ପ୍ରଦାୟିନୀ 'ବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟଜା ବିଦ୍ୟା' ଇତି ସୂତସଂହିତୋକ୍ତେସ୍ତତ୍ତ୍ୱମସ୍ୟାଦି ବେଦାନ୍ତ-ମହାବାକ୍ୟପ୍ରକାଶିତଶିବାଜୀବୈକ୍ୟବିଦ୍ୟାପ୍ରଦାୟିନୀ, ତାଂ ଶିବପ୍ରାଣକାନ୍ତାମହର୍ନିଶଂ ବନ୍ଦେ ନମସ୍କରୋମୀତ୍ୟର୍ଥଃ। 'ଅନନ୍ୟା ସ୍ୟାଚ୍ଛିବା ସୈବ ବସ୍ତୁତୋ ମୂର୍ତ୍ତିରେଶ୍ୱରୀ' ଇତି ପୌଷ୍କରବଚନାଦେତଦ୍ ପଞ୍ଚସୂତ୍ରପ୍ରତିପାଦିତାଂ ଶକ୍ତିଂ ଶିବାଭେଦେନୈବ ପରାମୃଶେଦିତି ।। ୧୨ ।।

– ଅମରତ୍ୱ ନିମନ୍ତେ ଶରଣରେ ଆସିଥିବା ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଯିଏ ସଦ୍‌ବିଦ୍ୟା ଦିଅନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି, ଈଶାନଙ୍କର ମନୋରମା ସେହି ଶିବାନୀଙ୍କର ମୁଁ ଦିନରାତି ବନ୍ଦନା କରୁଛି ।। ୧୨ ।।

ଗ୍ରନ୍ଥକାରବଂଶବର୍ଣ୍ଣନମ୍

ଏବଂ ସଂଗ୍ରହେଣ ପାର୍ବତୀପରମେଶ୍ୱରୌ ନମସ୍କୃତ୍ୟାଦ୍ଧନନ୍ତରମଷ୍ଟଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈଃ ଶିବଯୋଗିବଂଶାନୁଗତାଚାର୍ଯ୍ୟାନ୍ ପ୍ରକଟୟତି –

କଶ୍ଚିଦାଚାରସିଦ୍ଧାନାମଗ୍ରଣୀଃ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।
ଶିବଯୋଗୀତି ବିଖ୍ୟାତଃ ଶିବଜ୍ଞାନମହୋଦଧିଃ ।। ୧୩ ।।

ଶିବଯୋଗିନାଂ ମଧ୍ୟେ ଅଗ୍ରଣୀଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ଶିବଜ୍ଞାନମହୋଦଧିଃ ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମୁଦ୍ରଃ, କଶ୍ଚିଦ୍ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଦୃଷ୍ଟିଗର୍ଭସମ୍ଭୂତସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରଃ, ଆଚାରସିଦ୍ଧାନାଂ ସଦାଚାରସମ୍ପନ୍ନାନାଂ ବଂଶେ ଶିବଯୋଗୀତି ବିଖ୍ୟାତଃ ଆସୀଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩ ।।

– ଆଚାରସିଦ୍ଧ ଶିବଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଣୀ, ଶିବବିଷୟକ ଜ୍ଞାନର ସାଗର କେହି ଶିବଯୋଗୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ ।। ୧୩ ।।

ଶିବଭକ୍ତିସୁଧାସିନ୍ଧୁଜୃମ୍ଭଣାମଲଚନ୍ଦ୍ରିକା ।
ଭାରତୀ ଯସ୍ୟ ବିଦଧେ ପ୍ରାୟଃ କୁବଲୟୋତ୍ସବମ୍ ।। ୧୪ ।।

ଯସ୍ୟ ଶିବଯୋଗୀତି ପ୍ରସିଦ୍ଧସ୍ୟ ସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଭାରତୀ ବାକ୍ ଶିବଭକ୍ତି – ସୁଧାସମୁଦ୍ରବର୍ଧନସ୍ୟାମଲଚନ୍ଦ୍ରିକାପ୍ରାୟା ଆଧିକ୍ୟେନ କୁବଲୟୋତ୍ସବଂ ଭୂମଣ୍ଡଲାଖ୍ୟ-ନୀଲୋତ୍ପଲସ୍ୟୋତ୍ସବଂ ବିଦଧେ କୃତବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୧୪ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ଶିବଭକ୍ତିରୂପୀ ସୁଧା ସମୁଦ୍ରର ଜୃମ୍ଭଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଆନନ୍ଦୋଚ୍ଛଳନ ପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ସମାନ (ତୁଲ୍ୟ) ବାଣୀ ପ୍ରାୟଃ କୁବଲୟୋତ୍ସବ (କୁ ପୃଥିବୀ ର ବଳୟର ଉତ୍ସବ) ଅଥବା କୁବଳୟ ଅର୍ଥାତ୍ କମଳର ଉତ୍ସବ କରୁଥିଲା ।। ୧୪ ।।

ତଦେବ ବିବୃଣୋତି –

ତସ୍ୟ ବଂଶେ ସମୁଦ୍‌ପନ୍ନୋ ମୁକ୍ତାମଣିରିବାମଲଃ ।
ମୁଦ୍‌ଦଦେବାଭିଧାଚାର୍ଯ୍ୟୋ ମୂର୍ଧନ୍ୟଃ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।। ୧୫ ।।

ତସ୍ୟ ସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ବଂଶେ ଶିବବେଦିନାଂ ଶିବଜ୍ଞାନିନାଂ ମଧ୍ୟେ ମୂର୍ଧନ୍ୟଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠୋ ମୁଦ୍‌ଦଦେବାଖ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟୋ ନିର୍ମଲମୁକ୍ତାମଣିରିବ ସମୁଦ୍‌ପନ୍ନଃ, ଉଦ୍‌ଭୂତ୍ୱାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– ତାଙ୍କର ବଂଶରେ ନିର୍ମଳ ମୁକ୍ତାମଣି ପରି ମୁଦ୍‌ଦଦେବ ନାମକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ (ଉତ୍ପନ୍ନ) ଜନ୍ମ ହେଲେ ଯେ କି ଶିବଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୂର୍ଧନ୍ୟ ଥିଲେ ।। ୧୫ ।।

ମୁଦ୍ଦାନାଦ୍ ସର୍ବଜନ୍ତୂନାଂ ପ୍ରଣତାନାଂ ପ୍ରବୋଧତଃ ।
ମୁଦ୍ଦଦେବେତି ବିଖ୍ୟାତା ସମାଖ୍ୟା ଯସ୍ୟ ବିଶ୍ରୁତା ।। ୧୬ ।।

ସର୍ବପ୍ରାଣିନାଂ ସନ୍ତୋଷଦାନାଦ୍ ପ୍ରଣତାନାଂ ପ୍ରବୋଧନାଦ୍ ମୁଦ୍‌ଦଦେବେତି ଯସ୍ୟାନ୍ୱର୍ଥରୂଢ଼ିଭ୍ୟାଂ ବିଖ୍ୟାତା ସମାଖ୍ୟା ବିଶ୍ରୁତା ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– ଶରଣାଗତ ସମସ୍ତ ଜୀବଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଦେବା ଏବଂ ପ୍ରଣତ ଜନଙ୍କୁ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ କରିବା ହେତୁ ତାଙ୍କର ମୁଦ୍‌ଦେବ ନାମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଲା ।। ୧୬ ।।

ତସ୍ୟାସୀନ୍ନନ୍ଦନଃ ଶାନ୍ତଃ ସିଦ୍ଧନାଥାଭିଧଃ ଶୁଚିଃ ।
ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତନିର୍ଣ୍ଣେତା ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ଶିବାତ୍ମକଃ ।। ୧୭ ।।

ତସ୍ୟ ମୁଦ୍‌ଦଦେବସ୍ୟ ଶୁଚିଃ ପବିତ୍ରଃ ଶାନ୍ତଃ ରାଗଦ୍ୱେଷରହିତଃ, ଶିବାତ୍ମକଃ ଶିବସ୍ୱରୂପଃ, ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତନିର୍ଣ୍ଣେତା ତ୍ରିପଦାର୍ଥଚତୁଷ୍ପାଦଯୁକ୍ତ ଶିବାଗମାର୍ଥନିର୍ଣ୍ଣାୟକଃ, ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ଶିବସମୟସ୍ଥାପନାଚାର୍ଯ୍ୟଃ, ସିଦ୍ଧନାଥାଭିଧଃ ସିଦ୍ଧରାମେଶ୍ୱରାଭିଧାସଂଯୁକ୍ତଃ ସିଦ୍ଧନାଥାଚାର୍ଯ୍ୟାଖ୍ୟୋ ନନ୍ଦନଃ କୁମାର ଆସୀଦଭବଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭ ।।

– ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧନାଥ ନାମକ ପୁତ୍ର ହେଲେ ଯିଏ କି ଶିବାତ୍ମକ ଏବଂ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ।। ୧୭ ।।

ବୀରଶୈବଶିଖାରତ୍ନଂ ବିଶିଷ୍ଟାଚାରସମ୍ପଦମ୍ ।
ଶିବଜ୍ଞାନ ମହାସିନ୍ଧୁଂ ଯଂ ପ୍ରଶଂସନ୍ତି ଦେଶିକାଃ ।। ୧୮ ।।

ବିଶିଷ୍ଟାଚାରସମ୍ପଦଂ ସଦାଚାରସମ୍ପନ୍ନଂ ଶିବଜ୍ଞାନମହାସିନ୍ଧୁଂ ଯଂ ସିଦ୍ଧନାଥାଚାର୍ଯ୍ୟଂ ଦେଶିକା ଆଚାର୍ଯ୍ୟା ବୀରଶୈବଶିଖାରତ୍ନଂ ବୀରଶୈବାନାଂ ଶିରୋମଣିଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ସନ୍ତଂ ପ୍ରଶଂସନ୍ତି କଥୟନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮ ।।

– ଆଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ବୀରଶୈବଚୂଡାମଣି, ବିଶିଷ୍ଟ ଆଚାରଯୁକ୍ତ ତଥା ଶିବଜ୍ଞାନ ମହାସିନ୍ଧୁ ରୂପରେ କରୁଥିଲେ ।। ୧୮ ।।

ଯସ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟକୁଲାଜ୍ଜାତା ସତାମାଚାରମାତୃକା ।
ଶିବଭକ୍ତିଃ ସ୍ଥିରା ଯସ୍ମିନ୍ ଜଜ୍ଞେ ବିଗତବିପ୍ଲବା ।। ୧୯ ।।

ସତାଂ ସତ୍ପୁରୁଷାଣାମ୍ ଆଚାରମାତୃକା ଯସ୍ୟ ସିଦ୍ଧନାଥାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟକୁଲାଦ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟବଂଶାଦ୍ ଜାତା । ବିଗତବିପ୍ଲବା ବିଗତଦୋଷା ଶିବଭକ୍ତିରଷ୍ଟବିଧା ଯସ୍ମିନ୍ ସ୍ଥିରା ଜଜ୍ଞେ ଜାତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ଆଚାର୍ଯ୍ୟକୁଳରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ତଥା ସଜ୍ଜନମାନଙ୍କର ଆଚାରର ଜନନୀ ଶିବଭକ୍ତି ଉପଦ୍ରବ ରହିତ ହୋଇ ଯାହାଙ୍କଠାରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା ।। ୧୯ ।।

ତସ୍ୟ ବୀରଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟଶିଖାରତ୍ନସ୍ୟ ନନ୍ଦନଃ ।
ଅଭବଚ୍ଛିବଯୋଗୀତି ସିନ୍ଧୋରିବ ସୁଧାକରଃ ।। ୨୦ ।।

ବୀରଶୈବଶିଖାମଣେସ୍ତସ୍ୟ ସିଦ୍ଧନାଥାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ନନ୍ଦନଃ କୁମାରଃ, ସିନ୍ଧୋଃ ସମୁଦ୍ରସ୍ୟ ସୁଧାକର ଇବ ଶିବଯୋଗୀତି ଆସୀତ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧୋ ଜାତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦ ।।

– ବୀରଶୈବ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ମୁକୁଟମଣି ଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ସେହି ସିଦ୍ଧନାଥଙ୍କର ସମୁଦ୍ରରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ଶିବଯୋଗୀ ନାମକ ପୁତ୍ର ହେଲେ ।। ୨୦ ।।

ଅଥୈତଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହକର୍ତ୍ତାଽୟଂ ଶିବଯୋଗୀ ଦ୍ୱାଦଶସୂତ୍ରୈଃ ସ୍ୱନାମପ୍ରଶଂସାପୂର୍ବକଂ ଶାସ୍ତ୍ରବତାରକ୍ରମଂ ନିରୂପୟତି –

ଚିଦାନନ୍ଦପରାକାଶଶିବାନୁଭବଯୋଗତଃ ।
ଶିବଯୋଗୀତି ନାମୋକ୍ତିର୍ଯସ୍ୟ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗିନୀ ।। ୨୧ ।।

ଯସ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ 'ସତ୍ୟଂ ଜ୍ଞାନମନନ୍ତଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୮] 'ଆକାଶଶରୀରଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୯] ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚିଦାନନ୍ଦପରାକାଶରୂପଶିବାନୁଭବଯୋଗାତ୍ ଶିବଯୋଗୀତି ନାମୋକ୍ତିର୍ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗିନୀ ଯଥାର୍ଥେନ ସଂଯୁକ୍ତା ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

– ଚିଦାନନ୍ଦ ସଂବଳିତ ପରାକାଶରୂପୀ ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ଅନୁଭବରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ 'ଶିବଯୋଗୀ' ନାମ ଯାହାଙ୍କର ସାର୍ଥକ ହୋଇଥିଲା ।। ୨୧ ।।

ଶିବାଗମପରିଜ୍ଞାନପରିପାକସୁଗନ୍ଧିନା ।
ଯଦୀୟକୀର୍ତ୍ତିପୁଷ୍ପେଣ ବାସିତଂ ହରିତାଂ ମୁଖମ୍ ।। ୨୨ ।।

ଉକ୍ତଲକ୍ଷଣଶିବାଗମପରିଜ୍ଞାନପରିପାକସୁଗନ୍ଧିନା ଯଦୀୟକୀର୍ତ୍ତିପୁଷ୍ପେଣ ଯସ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିକୁସୁମେନ ହରିତାଂ ଦିଶାଂ ମୁଖଂ ବାସିତଂ ପୋଷିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

---

୮. ତୈ. ଉ., ୨/୧/୧

୯. ତୈ. ଉ., ୧/୬/୨

– ଶୈବାଗମର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପାକରେ ସୁଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ଯାହାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିରୂପୀ ପୁଷ୍ପରେ ସମସ୍ତ ଦିଗର ମୁଖ ସଦା ବାସିତ (ସୁଗନ୍ଧିତ) ହେଉଥିଲା ।। ୨୨।।

ଯେନ ରକ୍ଷାବତୀ ଜାତା ଶିବଭକ୍ତିଃ ସନାତନୀ ।
ବୁଦ୍ଧାଦିପ୍ରତିସିଦ୍ଧାନ୍ତମହାଧ୍ୱାନ୍ତାଂଶୁମାଲିନା ।। ୨୩।।

ବୌଦ୍ଧାଦିଶିବସମୟପ୍ରତିକୂଳସିଦ୍ଧାନ୍ତାନ୍ଧକାରଚଣ୍ଡକିରଣେନ ଯେନାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ସନାତନୀ ଶିବଭକ୍ତୀ ରକ୍ଷାବତୀ ଜାତା ରକ୍ଷିତାଽଭୂଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩ ।।

– ବୌଦ୍ଧ ଆଦିର ପ୍ରତିକୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୂପୀ ମହାଅନ୍ଧକାର ନିମନ୍ତେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମାନ ଯାହାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସନାତନୀ ଶିବଭକ୍ତିର ରକ୍ଷା ହେଲା ।। ୨୩ ।।

ସ ମହାବୀରଶୈବାନାଂ ଧର୍ମମାର୍ଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକଃ ।
ଶିବତତ୍ତ୍ୱପରିଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରିକାବୃତଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ।। ୨୪।।

ଶିବତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନରୂପଚନ୍ଦ୍ରିକାବୃତଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ସ ଶିବଯୋଗୀ ମହାବୀରଶୈବାନାଂ ଧର୍ମମାର୍ଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକଃ ତଦୀୟାଚାରମାର୍ଗ ଏବ ବର୍ତ୍ତନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ଆବୃତ ସେହି ଶିବଯୋଗୀ ମହାବୀର ଶୈବମାନଙ୍କର ଧର୍ମମାର୍ଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହେଲେ ।। ୨୪।।

ଆଲୋକ୍ୟ ଶୈବତନ୍ତ୍ରାଣି କାମିକାଦ୍ୟାନି ସାଦରମ୍ ।
ବାତୁଳାନ୍ତାନି ଶୈବାନି ପୁରାଣାନ୍ୟଖିଳାନି ତୁ ।। ୨୫।।

କାମିକାଦିବାତୁଳାନ୍ତଶୈବତନ୍ତ୍ରାଣି ଶୈବାନ୍ୟଖିଳାନି ପୁରାଣାନି ଚ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତଂ ଯଥା ଭବତି ତଥା ଆଲୋକ୍ୟ ।। ୨୫।।

– ସେ କାମିକଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବାତୁଳାନ୍ତ ଶୈବତନ୍ତ୍ର, ସମସ୍ତ ଶୈବପୁରାଣ ମାନଙ୍କର ଆଦର ସହିତ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ବୀରଶୈବ ମହାତନ୍ତ୍ରର ରଚନା କଲେ ।। ୨୫।।

ବେଦମାର୍ଗାବିରୋଧେନ ବିଶିଷ୍ଟାଚାରସିଦ୍ଧୟେ ।
ଅସନ୍ମାର୍ଗନିରାସାୟ ପ୍ରମୋଦାୟ ବିବେକିନାମ୍ ।। ୨୬।।

ବୈଦିକମାର୍ଗାବିରୋଧେନ ସଦାଚାରସିଦ୍ଧୟେ ଦୁର୍ଜନଜୈନବୌଦ୍ଧାଦିଶାସ୍ତ୍ରମାର୍ଗ-ନିରାସାୟ ବେଦାଗମବିବେକିନାଂ ସନ୍ତୋଷାୟ ।। ୨୬।।

– ଏହି ରଚନା ବୈଦିକମାର୍ଗର ବିରୋଧ ନ କରି ବିଶିଷ୍ଟ ଆଚାରର ସିଦ୍ଧି, ଅସତ୍ ମାର୍ଗକୁ ଦୂର କରିବା ତଥା ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ପ୍ରମୋଦ ପାଇଁ କରାଯାଇଥିଲା ।। ୨୬।।

ସର୍ବସ୍ୱଂ ବୀରଶୈବାନାଂ ସକଳାର୍ଥପ୍ରକାଶନମ୍ ।
ଅସ୍ପୃଷ୍ଟମଖିଳୈର୍ଦୋଷୈରାଦୃତଂ ଶୁଦ୍ଧମାନସୈଃ ।। ୨୭।।

ବୀରଶୈବାନାଂ ସର୍ବସ୍ୱଂ ସମସ୍ତାର୍ଥପ୍ରକାଶକଂ ସମସ୍ତଦୋଷୈରସଂସ୍ପୃଷ୍ଟଂ ଶୁଦ୍ଧମାନସୈର୍ନିଗମାଗମଜ୍ଞାନିଭିରାଦୃତଂ ସନ୍ତୋଷିତମ୍ ।। ୨୭।।

– ବୀରଶୈବମାନଙ୍କର ସର୍ବସ୍ୱ, ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କର ପ୍ରକାଶକ ତଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକରୁ ମୁକ୍ତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ତଃକରଣ ଯୁକ୍ତ ବିଦ୍ୱାନମାନେ ଆଦର କଲେ ।। ୨୭।।

ଦ୍ୱେଷାଗମେଷୁ ସର୍ବେଷୁ ପୁରାଣେଷ୍ୱଖିଳେଷୁ ଚ ।
ପୁରା ଦେବେନ କଥିତଂ ଦେବ୍ୟୈତନ୍ନନ୍ଦନାୟ ଚ ।। ୨୮ ।।

ପୂର୍ବୋକ୍ତାଗମପୁରାଣେଷୁ ଶିବେନ ଦେବୈତନ୍ନନ୍ଦନାୟ ଷଣ୍ମୁଖାୟାନୁଗୃହ୍ୟ କଥିତମ୍।। ୨୮ ।।

– ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ସମସ୍ତ ଆଗମ ତଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁରାଣଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ଦେବୀ ପାର୍ବତୀ ଏବଂ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର (କାର୍ତ୍ତିକେୟ)ଙ୍କୁ କହିଥିଲେ ।। ୨୮ ।।

ତତ୍‌ସମ୍ପ୍ରଦାୟସିଦ୍ଧେନ ରେଣୁକେନ ମହାତ୍ମନା ।
ଗଣେଶ୍ୱରେଣ କଥିତମଗସ୍ତ୍ୟାୟ ପୁନଃ କ୍ଷିତୌ ।। ୨୯ ।।

ତତ୍‌ସମ୍ପ୍ରଦାୟସିଦ୍ଧେନ ମହାତ୍ମନା ରେଣୁକଗଣାଧୀଶ୍ୱରେଣ ପୁନଃ କ୍ଷିତାବଗସ୍ତ୍ୟାୟ କଥିତମ୍ ।। ୨୯ ।।

– ସେହି ଶିବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମହିମାଶାଳୀ ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ପୃଥିବୀଲୋକରେ ମହର୍ଷି ଅଗସ୍ତିଙ୍କୁ ବତାଇଲେ ।। ୨୯ ।।

ବୀରଶୈବମହାତନ୍ତ୍ରମେକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଲମ୍ ।
ଅନୁଗ୍ରହାୟ ଲୋକାନାମଭ୍ୟଧାତ୍ ସୁଧିୟାଂ ବରଃ ।। ୩୦ ।।

ଏକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଲଂ ପିଣ୍ଡାଦିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନ୍ତୈରେକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଲଂ ବୀରଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ଲୋକାନାମନୁଗ୍ରହାୟ ନିର୍ମଳଜ୍ଞାନିନାଂ ମଧ୍ୟେ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ପ୍ରଖ୍ୟାତାଚାର୍ଯ୍ୟଃ, ଅଭ୍ୟଧାତ୍ ସଂଗ୍ରହେଣ ପ୍ରକଟିତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ମନୀଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶିବଯୋଗୀ ଏକ ଶହ ଏକ ସ୍ଥଳ (ବିଷୟ) ଯୁକ୍ତ ବୀରଶୈବ ମହାତନ୍ତ୍ରର ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ବର୍ଣ୍ଣନ କଲେ ।। ୩୦ ।।

ସର୍ବେଷାଂ ଶୈବତନ୍ତ୍ରାଣାମୁତ୍ତରତ୍ୱାନ୍ନିରୁତ୍ତରମ୍ ।
ନାମ୍ନା ପ୍ରତୀୟତେ ଲୋକେ ଯତ୍‌ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଃ ।। ୩୧ ।।

ଯଦ୍ବୀରଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ ସର୍ବେଷାଂ ଶୈବତନ୍ତ୍ରାଣାମୁତ୍ତରତ୍ୱାଦ୍ ନିରୁତ୍ତରଂ ସ୍ୱସ୍ମାଦୁତ୍ତରହିତଂ ସତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିରିତି ନାମ୍ନା ଲୋକେ ପ୍ରତୀୟତେ ପ୍ରତିଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ସମସ୍ତ ଶୈବତନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ଉତ୍ତର (ଅନ୍ତିମ) ହୋଇ ଥିବାରୁ ନିରୁତ୍ତର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଲୋକରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଯେପରି ଶିଖା ଉପରେ ଶରୀରର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଙ୍ଗ ନ ହେବାରୁ ତାହା ଉପରେ ଲଗାଯାଇଥିବା ମଣି ସର୍ବୋପରି ହୁଏ, ସେହିପରି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିବା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ ।। ୩୧ ।।

ଅନୁଗତସକଳାର୍ଥେ ଶୈବତନ୍ତ୍ରୈଃ ସମସ୍ତୈଃ
ପ୍ରକଟିତଶିବବୋଧାଦ୍ୱୈତଭାବପ୍ରସାଦେ ।
ବିଦଧତୁ ମତିମସ୍ମିନ୍ ବୀରଶୈବା ବିଶିଷ୍ଟାଃ
ପଶୁପତିମତସାରେ ପଣ୍ଡିତଶ୍ଳାଘନୀୟେ ।। ୩୨ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧ ।।

ସମସ୍ତୈର୍ବୀରଶୈବତନ୍ତ୍ରୈରନୁଗତସମସ୍ତରହସ୍ୟାର୍ଥେ ପ୍ରକଟିତଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ସମରସଭାବପ୍ରସନ୍ନତାଯୁକ୍ତେ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତସାରେ ବିଦ୍ୱଦ୍ଭିଃ ସ୍ତୂୟମାନେଽସ୍ମିନ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ବିଶିଷ୍ଟାଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠା ବୀରଶୈବା ବୀରଶୈବାଚାର୍ଯ୍ୟା ମତିଂ ବିଦଧତୁ କୁର୍ବନ୍ତ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– ହେ ବିଶିଷ୍ଟ ବୀରଶୈବ ଲୋକମାନେ, ସମସ୍ତ ଶୈବତନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନିଜ ଭିତରେ ସମାହିତ କରି ରଖିଥିବା, ଶିବଜ୍ଞାନର ଅଦ୍ୱୈତଭାବର ଆନନ୍ଦକୁ ପ୍ରକଟ କରୁଥିବା ପାଶୁପତମତର ସାରଭୂତ ତଥା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଶଂସିତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧ୍ୟୟନ ବିଷୟରେ ନିଜର ମନ ଲଗାନ୍ତୁ ।। ୩୨ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମତ୍ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଅନୁକ୍ରମବର୍ଣ୍ଣନ ନାମକଃ ପ୍ରଥମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧ ।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଅନୁକ୍ରମବର୍ଣ୍ଣନ ନାମକ ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧ ।।

ଦ୍ୱିତୀୟଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ଶିବଯୋଗିନାମାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ନିଗମାଗମସମ୍ମତ୍ୟା ପାର୍ବତୀପରମେଶ୍ୱରୌ ପ୍ରଣମତି –

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପାୟ ସଦସଦ୍ବ୍ୟକ୍ତିହେତବେ ।
ନମଃ ଶିବାୟ ସାମ୍ବାୟ ସଗଣାୟ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବେ ।। ୧ ।।

ସଦସଦ୍ବ୍ୟକ୍ତିହେତବେ ଭାବାଭାବମଣ୍ଡଳପ୍ରପଞ୍ଚାବିର୍ଭାବକାରଣାୟ ଭବାନୀପତୟେ ପ୍ରଥମଗଣସହିତାୟ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁବେ ଅୟୋନିଜାୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପାୟ ଶିବାୟ ନମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପ ସତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାବ ଅର୍ଥାତ୍ ପାରମେଶ୍ୱର ସ୍ୱରୂପ ତଥା ଅସତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭାବ ଅର୍ଥାତ୍ ଜାଗ୍ରତ–ସ୍ୱାପ୍ନ–ପ୍ରପଞ୍ଚ ଅଥବା ପ୍ରାତିଭାସିକ ଏବଂ ବ୍ୟାବହାରିକ ପ୍ରପଞ୍ଚର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର କାରଣ, ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଗଣମାନଙ୍କ ସହିତ ସାମ୍ବ ଶିବଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଛି ।। ୧ ।।

ସଦାଶିବ ମୁଖାଶେଷତତ୍ତ୍ୱମୌକ୍ତିକଶୁକ୍ତିକାମ୍ ।
ବନ୍ଦେ ମାହେଶ୍ୱରୀଂ ଶକ୍ତିଂ ମହାମାୟାଦିରୂପିଣୀମ୍ ।। ୨ ।।

ସଦାଶିବାଦିଭୂମ୍ୟନ୍ତଷଟ୍ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱମୌକ୍ତିକୋତ୍ପତ୍ତିଶୁକ୍ତିରୂପାଂ ଶୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟାଖ୍ୟ–ମହାମାୟାପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀଂ ଶିବସମବେତଶକ୍ତିଂ ଭବାନୀଂ ବନ୍ଦେ ନୌମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ସଦାଶିବ ତତ୍ତ୍ୱଠାରୁ ପୃଥିବୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱରୂପୀ ମୋତିମାନଙ୍କର ଶୁକ୍ତିସ୍ୱରୂପା ମହାମାୟା ଆଦିରୂପ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶକ୍ତିକୁ ମୁଁ ବନ୍ଦନା କରୁଛି ।। ୨ ।।

ଅଥ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିକ୍ରମମୁପପାଦୟିତୁଂ ଚତୁର୍ଭି ସୂତ୍ରୈର୍ବସ୍ତୁନିର୍ଦ୍ଦେଶଂ କରୋତି –

ଅସ୍ତି ସଚ୍ଚିତ୍ ସୁଖାକାରମଲକ୍ଷଣପଦାସ୍ପଦମ୍ ।
ନିର୍ବିକଳ୍ପଂ ନିରାକାରଂ ନିରସ୍ତାଶେଷବିପ୍ଳବମ୍ ।। ୩ ।।

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଂ ଚିହ୍ନଶୂନ୍ୟପଦାସ୍ପଦଂ ଭେଦରହିତମ୍ ଆକାରଶୂନ୍ୟଂ ନିବାରିତ ସକଳୋପପ୍ଳବମ୍ ।। ୩ ।।

– (ପରବ୍ରହ୍ମ) ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦରୂପ, ଲକ୍ଷଣରହିତ, ନିର୍ବିକଳ୍ପ, ନିରାକାର ଏବଂ ସମସ୍ତ ଉପଦ୍ରବକୁ ନିରସ୍ତ କରିବାବାଲା ପରଶିବ ବ୍ରହ୍ମ ଅଟନ୍ତି ।। ୩ ।।

ପରିଚ୍ଛେଦକଥାଶୂନ୍ୟଂ ପ୍ରପଞ୍ଚାତୀତ ବୈଭବମ୍ ।
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦିପ୍ରମାଣାନାମଗୋଚରପଦେ ସ୍ଥିତମ୍ ।। ୪ ।।

ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗରହିତମପ୍ରାକୃତବୈଭବ ରୂପରସାଦ୍ୟଭାବେନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷପ୍ରମାଣାଗମ୍ୟମ୍ ଅତ ଏବାନୁମାନାଦ୍ୟଗମ୍ୟମ୍, ତେଷାମପି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମୂଳତ୍ୱାଦ୍ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନତ୍ୱାଚ୍ଚ ।। ୪।।

– ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ପରିସୀମନ ବାର୍ତ୍ତାରୁ ରହିତ, ପ୍ରପଞ୍ଚରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ, ବୈଭବବାଲା, ତଥା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ ଆଦି ପ୍ରମାଣମାନଙ୍କର ଅବିଷୟ ଅଟେ। କାରଣ ଅନୁମାନ ଆଦି ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମୂଳକ ଏବଂ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି ।। ୪।।

ସ୍ୱପ୍ରକାଶଂ ବିରାଜନ୍ତମନାମୟମନୌଗମମ୍ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଂ ସର୍ବଗଂ ଶାନ୍ତଂ ସର୍ବଶକ୍ତି ନିରଙ୍କୁଶମ୍ ।। ୫।।

ସ୍ୱପ୍ରକାଶେନୈବ[୧୦] ପ୍ରକାଶମାନଂ ଜନନମରଣାଦିଦୋଷରହିତମ୍, ଉପମାତୀତଂ ସର୍ବଜ୍ଞଂ ସର୍ବାନୁସ୍ୟୂତଂ ରାଗଦ୍ୱେଷରହିତଂ ସର୍ବସାମର୍ଥ୍ୟମ୍ ଅନର୍ଗଳଂ ନିରୋଧରହିତମିତି ଯାବତ୍ ।। ୫।।

– ସେ (ବ୍ରହ୍ମ) ସ୍ୱପ୍ରକାଶ, ବିଶେଷରୂପରେ ଦୀପ୍ୟମାନ, ନିର୍ମଳ, ନିରୁପମେୟ, ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ଶାନ୍ତ, ସର୍ବଶକ୍ତି ସମ୍ପନ୍ନ ତଥା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଟେ ।। ୫।।

ଶିବରୁଦ୍ରମହାଦେବଭବାଦି ପଦସଂଜ୍ଞିତମ୍ ।
ଅଦ୍ୱିତୀୟମନିର୍ଦେଶ୍ୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ସନାତନମ୍ ।। ୬।।

ଶିବରୁଦ୍ରାଦ୍ୟନେକପଦସଂଜ୍ଞିତଂ ଦ୍ୱିତୀୟଶୂନ୍ୟମବାଚ୍ୟଂ ନିତ୍ୟଂ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ଅସ୍ତି । ଅସ୍ତୀତ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟମ୍, ଅନ୍ୟଥା ଜଗଦାନ୍ଧ୍ୟପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ ।

ଅସନ୍ନେବ ସ ଭବତି ଅସଦ୍ ବ୍ରହ୍ମେତି ବେଦ ଚେତ୍ ।
ଅସ୍ତି ବ୍ରହ୍ମେତି ଚେଦ୍ୱେଦ ସନ୍ତମେନ ତତୋ ବିଦୁଃ[୧୧] ।।

ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ।। ୬ ।।

– ସେହି ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଶିବ, ରୁଦ୍ର, ମହାଦେବ, ଭବ ଆଦି ପଦଦ୍ୱାରା ଜଣାଯାଉଥିବା ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଅନିର୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ସନାତନ ଅଟନ୍ତି ।। ୬।।

ଅଥୈକବିଧକ୍ରିୟାଶକ୍ତିମତଃ ପରବ୍ରହ୍ମଣଃ ସକାଶାତ୍ 'ସଦେବ ସୌମ୍ୟେଦମଗ୍ର ଆସୀତ୍'[୧୨] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବୀଜାଙ୍କୁରନ୍ୟାୟେନ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟିପ୍ରକାରଂ ଦର୍ଶୟତି –

ତତ୍ର ଲୀନମଭୂତ୍ ପୂର୍ବଂ ଚେତନା ଚେତନଂ ଜଗତ୍ ।
ସ୍ୱାତ୍ମଲୀନଂ ଜଗତ୍କାର୍ଯ୍ୟଂ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ୍ୟଂ ତଦଦ୍ଭୁତମ୍ ।। ୭।।

---

୧୦. ସ୍ୱପ୍ରକାଶତ୍ୱଂ ନାମ ସ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରକାଶକତ୍ୱେ ସତି ପରପ୍ରକାଶକତ୍ୱମ୍ ।

୧୧. ତୈ. ଉ., ୨/୬/୧

୧୨. ଛା. ଉ., ୬/୨/୧

ତତ୍ର ତସ୍ମିନ୍ନୁକ୍ତଲକ୍ଷଣେ ପରବ୍ରହ୍ମଣି ଚରାଚରମୟଂ ବିଶ୍ୱଂ ପୂର୍ବଂ ସୃଷ୍ଟେଃ ପ୍ରାଗ୍ ଲୀନମ୍ ଅନୁଭୟେନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚରତ୍ୱେନ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ସ୍ଥିତଂ ତଦଦ୍‌ଭୁତମାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମ୍ । ଅନନ୍ତରମିତି ଶେଷଃ, ସ୍ୱାତ୍ମଲୀନଂ ସ୍ୱାତ୍ମଶକ୍ତିଲୀନଂ ଜଗଦ୍ ଯୋଗ୍ୟୋଗାଦାନାନ୍ତରରାହିତ୍ୟେନ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ୍ୟଂ ଦ୍ୱିତୀୟସ୍ୟାଭାବାତ୍ ସ୍ୱେନୈବ ପ୍ରକାଶ୍ୟଂ ସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟମୁଭୟେନ୍ଦ୍ରିୟ-ଗୋଚରତ୍ୱେନଂ[୧୩] କର୍ତ୍ତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମଭୂଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭ ।।

- ସୃଷ୍ଟିର ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଜଡ଼ ଚେତନ ଜଗତ୍ ସେଠାରେ (ବ୍ରହ୍ମରେ) ଲୀନ ଥିଲା । ଏହି ଜଗତ୍‌ରୂପୀ ଅଦ୍‌ଭୂତ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱାତ୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ପରବ୍ରହ୍ମରେ ଲୀନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଅଟେ ।। ୭ ।।

ଅଥ ଘୃତକାଠିନ୍ୟନ୍ୟାୟେନ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟ୍ୟୁନ୍ମୁଖୀଭୂତ ଶିବଶକ୍ତିସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ର-ଷଟ୍‌କେନ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି -

ଶିବାଭିଧଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଜଗନ୍ନିର୍ମାତୁମିଚ୍ଛୟା ।
ସ୍ୱରୂପମାଦଧେ କିଞ୍ଚିତ୍ ସୁଖାସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିବିଜୃମ୍ଭିତମ୍ ।। ୮ ।।

ଶିବାଖ୍ୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟ୍ୟର୍ଥଂ ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ସୁଖବାହୁଲ୍ୟୋଚ୍ଛୂନଂ କିଞ୍ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପମଙ୍ଗୀଚକାରେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

- ଶିବ ନାମକ ଏହି ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଜଗତ୍ ରଚନାର ଇଚ୍ଛାରେ କିଛି ଆନନ୍ଦ ମିଶ୍ରିତ ଉଲ୍ଲାସରେ ଯୁକ୍ତ ସ୍ୱରୂପକୁ ଧାରଣ କଲେ ।। ୮ ।।

ତତ୍ ସ୍ୱରୂପଂ କୁଳକେ[୧୪] (ବିଶେଷକେ) ନାହ -

ନିରସ୍ତ ଦୋଷସମ୍ବନ୍ଧଂ ନିରୁପାଧିକମବ୍ୟୟମ୍ ।
ଦିବ୍ୟମପ୍ରାକୃତଂ ନିତ୍ୟଂ ନୀଳକଣ୍ଠଂ ତ୍ରିଲୋଚନମ୍ ।। ୯ ।।

ନିରସ୍ତଜରାମରଣାଦିସକଳଦୋଷସମ୍ବନ୍ଧଂ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତାବିଦ୍ୟାଦ୍ୟୁପାଧିଶୂନ୍ୟଂ ନାଶରହିତମତ ଏବ ନିତ୍ୟଂ କାଳତ୍ରୟାବାଧ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅପ୍ରାକୃତଂ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧ-ରହିତଂ ନୀଳକଣ୍ଠଂ ତ୍ରିଲୋଚନମ୍ ।। ୯ ।।

- ସେହି ସ୍ୱରୂପ ଦୋଷଦ୍ୱାରା ଅସମ୍ବନ୍ଧ ଉପାଧି ରହିତ, ନାଶ ରହିତ ଅର୍ଥାତ୍

---

୧୩. ଉଭୟେନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୋଚରତା ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ - ମନ ଏବଂ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ବାହ୍ୟ ଜଗତର ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ସୁଖ ଦୁଃଖ ଆଦି ଆନ୍ତର ବିଷୟ କେବଳ ମନ ଦ୍ୱାରା ଜାଣି ହୋଇଥାଏ ।

୧୪. ଦ୍ୱାଭ୍ୟାଂ ତୁ ଯୁଗ୍ମକଂ ଜ୍ଞେୟଂ ତ୍ରିଭିର୍ଜ୍ଞେୟଂ ବିଶେଷକମ୍ ।
କପାଲକଂ ଚତୁର୍ଭିଃ ସ୍ୟାତଦୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ କୁଳକଂ ସ୍ମୃତମ୍ ।। (ସ୍ମୁ. କୁ. ଟୀ.)

ନିତ୍ୟ ଦିବ୍ୟ ଅପ୍ରାକୃତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଏବଂ ତ୍ରିଲୋଚନ ଥିଲା ।। ୯ ।।

ଚନ୍ଦ୍ରାର୍ଧଶେଖରଂ ଶୁଦ୍ଧଂ ଶୁଦ୍ଧସ୍ଫଟିକସନ୍ନିଭମ୍ ।
ଶୁଦ୍ଧମୁକ୍ତାଫଳାଭାସମୁପାସ୍ୟଂ ଗୁଣମୂର୍ତ୍ତିଭିଃ ।। ୧୦ ।।

ଚନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡଶେଖରଂ ଶୁଦ୍ଧଂ ପବିତ୍ରଂ ଶୁଦ୍ଧସ୍ଫଟିକସଙ୍କାଶଂ ନିର୍ମଳମୁକ୍ତାମଣିପ୍ରଭଂ ଗୁଣମୂର୍ତ୍ତିଭିର୍ବ୍ରହ୍ମାଦିଭିରୁପାସ୍ୟମ୍ ।। ୧୦ ।।

– ମସ୍ତକ ଉପରେ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରବାଲା, ଶୁଦ୍ଧ, ଶୁଦ୍ଧସ୍ଫଟିକ ସମାନ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଏବଂ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ, ଶୁଦ୍ଧ ମୋତି ପରି ତଥା ଗୁଣମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ (ତିନି) ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି (ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର) ଦ୍ୱାରା (ଏହି ଶିବ) ଉପାସ୍ୟ ଥିଲେ ।। ୧୦ ।।

ବିଶୁଦ୍ଧଜ୍ଞାନକରଣଂ ବିଷୟଂ ସର୍ବଯୋଗିନାମ୍ ।
କୋଟିସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରତୀକାଶଂ ଚନ୍ଦ୍ରକୋଟିସମପ୍ରଭମ୍ ।। ୧୧ ।।
ଅପ୍ରାକୃତ ଗୁଣାଧାରମନନ୍ତମହିମାସ୍ପଦମ୍ ।

ଦିବ୍ୟଂ ସ୍ତୁତ୍ୟଂ ନିର୍ମଳଜ୍ଞାନମୟ ଚକ୍ଷୁରାଦିକରଣପ୍ରପଞ୍ଚଂ ଯୋଗିନାଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଂ କୋଟି–ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରକାଶଂ ଚନ୍ଦ୍ରକୋଟିସମାଭାସମପ୍ରାକୃତାନନ୍ତକଲ୍ୟାଣଗୁଣାଶ୍ରୟମତିଦୁର୍ଘଟ-କାରିତାଦ୍ୟନେକମହିମାଧାରଂ କିଞ୍ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପମାଦଧ ଇତି ପୂର୍ବେଣ ସମ୍ବନ୍ଧଃ ।।୧୧।।

– ବିଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନର ଅସାଧାରଣ କାରଣ, ସମସ୍ତ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ଧ୍ୟାନର ବିଷୟ, କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ଦେଦୀପ୍ୟମାନ, କୋଟି ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ, ପ୍ରାକୃତିକ ଗୁଣମାନଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ସର୍ବଜ୍ଞତା–ତୃପ୍ତି–ଅନାଦି ବୋଧ[୧୫] ଆଦି ଗୁଣମାନଙ୍କର ଆଧାର ତଥା ଅନନ୍ତ ମହିମାବାଲା ଥିଲେ ।। ୧୧ ।।

ଅଥ ଶିବସ୍ୟ ଶକ୍ତିସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରକଟୟତି –

ତଦୀୟା ପରମା ଶକ୍ତିଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣା ।। ୧୨ ।।
ସମସ୍ତଲୋକନିର୍ମାଣସମବାୟସ୍ୱରୂପିଣୀଂ ।

ତଦୀୟା ପରଶିବସମ୍ବନ୍ଧିନୀ ପରମା ଶକ୍ତିଃ ପରାରୂପା ବିମର୍ଶଶକ୍ତିଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣା, ଅସ୍ତୀତି ଶେଷଃ ।। ୧୨ ।।

ତଦିଚ୍ଛୟାଦ୍ଧଭବତ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ତତ୍ସ୍ୱରୂପାନୁସାରିଣୀ ।। ୧୩ ।।

'ଅହମସ୍ମି' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ଅସ୍ମିନ୍ ପ୍ରକାଶେ ନନ୍ଦାମୀତ୍ୟନୁତ୍ପନ୍ନମଲୋଲ୍ଲାସା-

---

୧୫. ସର୍ବଜ୍ଞତା ତୃପ୍ତିରନାଦିବୋଧଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ନିତ୍ୟମଲୁପ୍ତଶକ୍ତିଃ ।
ଅନନ୍ତଶକ୍ତିଶ୍ଚ ବିଭୋର୍ବିଧିଜ୍ଞା ଆହୁଃ ଷଡ଼ଙ୍ଗାନି ମହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ।। (ବାୟୁ. ପୁ.)

କର୍ମକାକ୍ରମୋଦ୍‌ଗତମସ୍ଫୁର୍ତ୍ତିରୂପାଣି ସମସ୍ତଲୋକନିର୍ମାଣେ ପୂର୍ବୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣ 'ନାସତୋ ବିଦ୍ୟତେ ଭାବଃ'[16] ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଃ ସ୍ୱାତ୍ମନ୍ୟଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନାହମିତ୍ୟ ବିଭାଗପରାମର୍ଶାତ୍ମନାନୁଭୟେନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚରତ୍ୱେନ ସ୍ଥିତସ୍ୟ ବିଶ୍ୱସ୍ୟେଦନ୍ତାଲକ୍ଷଣବିଭାଗ-ପରାମର୍ଶମୟସୃଷ୍ଟିଲୀଳାୟାଂ ସ୍ୱସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟମହିମ୍ନା ଭେଦାଭେଦଂ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବୃକ୍ଷଗତଫଳପୁଷ୍ପାଦି ନ୍ୟାୟେନ ବିକାରରାହିତ୍ୟେନ ସମବାୟସ୍ୱରୂପିଣୀ ଉପାଦାନକାରଣୀଭୂତା ଭବତି (ନ୍ତୀ)। ପୁନଃ ସ୍ୱାନ୍ତରାକର୍ଷଣଲକ୍ଷଣସଂହାରଲୀଳାୟା ତଦିଚ୍ଛୟା କୂର୍ମଭଙ୍ଗିନ୍ୟାୟେନ ସ୍ୱକିରଣାୟମାନଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ସର୍ବଂ ସ୍ୱାତ୍ମନ୍ୟାକୃଷ୍ୟ ସାକ୍ଷାଦପରୋକ୍ଷେଣାହମିତି ତତ୍ ସ୍ୱରୂପାନୁକାରିଣୀ ଶିବାଭିନ୍ନସ୍ୱରୂପିଣୀ ଅଭବତ୍, ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ନ ଚ ଭେଦାଭେଦୟୋର୍ବିରୋଧ ଇତି ବାଚ୍ୟମ୍, ତଦ୍‌ଭେଦସ୍ୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟପିରକଳ୍ପିତତ୍ୱାତ୍, ସ୍ୱାଭାବିକଭେଦାଭେଦୟୋରେବ ବିରୋଧାତ୍, ସମାନ ସତ୍ତାକୟୋରିତି ଯାବତ୍, ଭଗବତଃ ଶକ୍ତେରଘଟନଘଟନାପଟୀୟସ୍ତ୍ୱାତ୍ । ତଦେତଦଗ୍ରେ ତତ୍ର ତତ୍ର ସ୍ଫୁଟୀ ଭବିଷ୍ୟତୀତି ନୈଷ (ନାତ୍ର) ବିସ୍ତରଃ । ଦେବଃ କ୍ରୀଡ଼ାଶୀଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩।।

– ତାଙ୍କର ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ପରମାଶକ୍ତି ଯାହାକି ସମସ୍ତ ଲୋକ ନିର୍ମାଣର ସମବାୟରୂପା ଅଟନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ପରି ହୋଇଗଲା ।। ୧୨-୧୩।।

ବିମର୍ଶ – ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶକ୍ତି ନିଜର ମୂଳ ରୂପରେ କ୍ରମ ରହିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବପ୍ରଥମ ମୟୂରାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟରେ ସଂସାରକୁ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ନିଜଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରେ । ତତ୍‌ପଶ୍ଚାତ୍ ଯେପରି ପତ୍ର-ପୁଷ୍ପ-ଫଳ-ଶାଖା ଆଦି ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ହେଲେ ମଧ୍ୟ 'ଅୟମେକୋ ବୃକ୍ଷଃ' କୁହାଯାଏ, ସେପରି ତାହା ଏହି ବିଶ୍ୱକୁ ଅନେକ ରୂପଯୁକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏକ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ଏହାପରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ କଇଁଚ ପରି ନିଜର ଅଙ୍ଗଭୂତ ଏହି ସଂସାରକୁ ନିଜ ଭିତରେ ସଂହରଣ କରି ନିଏ । ଏ ସବୁ କିଛି ପରମେଶ୍ୱର ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶକ୍ତିରେ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଲୌକିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅସମ୍ଭବକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ କରିପାରେ ।

ଏବଂ ଶିବଶକ୍ତିସ୍ୱରୂପଂ ନିରୂପ୍ୟାଥ । 'ସ ଐକ୍ଷତ ଲୋକାନସୃଜତ'[17] 'ଯଥାପୂର୍ବମକଳ୍ପୟତ୍'[18] ଇତ୍ୟାଦିଶ୍ରୁତ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରକାରେଣ ସୃଷ୍ଟିକ୍ରମଂ ନିରୂପୟତି –

---

୧୬. ଭ. ଗୀ., ୨/୧୬

୧୭. ଐ. ଉ., ୧/୧-୨

୧୮. ଋ. ସଂ., ୧୦/୧୯୦/୩

ଜଗତ୍ ସିସୃକ୍ଷୁଃ ପ୍ରଥମଂ ବ୍ରହ୍ମାଣଂ ସର୍ବଦେହିନାମ୍ ।
କର୍ତ୍ତାରଂ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ବିଦଧେ ବିଶ୍ୱନାୟକଃ ।। ୧୪ ।।

ଲୋକାନାଂ ଚତୁର୍ଦଶଭୁବନାନାଂ ଦେହିନାଂ ତତ୍ତଲ୍ଲୋକମାଶ୍ରିତ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନାନାଂ ପ୍ରାଣିନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ – 'ବିଶ୍ୱାଧିକୋ ରୁଦ୍ରୋ ମହର୍ଷିଃ । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଂ ଜନୟାମାସ ପୂର୍ବମ୍' ଇତି ଯାଜୁଷଶ୍ରୁତେଃ ।। ୧୪ ।।

– ବିଶ୍ୱନାୟକ ଭଗବାନ୍ ସର୍ବଜ୍ଞ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ଶମ୍ଭୁ ସଂସାରର ରଚନା କରିବା ଇଚ୍ଛାରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ସମସ୍ତ ଲୋକମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଜୀବମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ରଚନା କଲେ ।। ୧୪ ।।

ଅଥ – 'ଯୋ ବ୍ରହ୍ମାଣଂ ବିଦଧାତି ପୂର୍ବଂ ଯୋ ବୈ ବେଦାଂଶ୍ଚ ପ୍ରହିଣୋତି ତସ୍ମୈ[୧୯]' ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥଂ ପ୍ରକଟୟତି –

ତସ୍ମୈ ପ୍ରଥମପୁତ୍ରାୟ ଶଙ୍କରଃ ଶକ୍ତିମାନ୍ ବିଭୁଃ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସକଳା ବିଦ୍ୟାଃ ସାନୁଗ୍ରହମୁପାଦିଶତ୍ ।। ୧୫ ।।

ଶକ୍ତିମାନ୍ ସମବେତଶକ୍ତିମାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅନୁଗ୍ରହେଣ ସହିତଂ ଯଥା ଭବତି ତଥା ବେଦାଦିସକଳଶାସ୍ତ୍ରମୁପଦିଷ୍ଟବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– ସର୍ବଜ୍ଞ, ଶକ୍ତିମାନ୍ ତଥା ବ୍ୟାପକ ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କର ତାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରଥମ ପୁତ୍ରକୁ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଗ୍ରହ ପୂର୍ବକ ଉପଦେଶ ଦେଲେ ।। ୧୫ ।।

ସମସ୍ତ ଲେକାନ୍ନିର୍ମାତୁଂ ସମୁଦ୍ୟମପରୋଽଭବତ୍ ।
କୃତୋଦ୍ୟୋଗୋଽପି ନିର୍ମାଣେ ଜଗତାଂ ଶଙ୍କରାଜ୍ଞୟା ।
ଅଜ୍ଞାତୋପାୟସମ୍ପତ୍ତେରଭବନ୍ମାୟୟାବୃତଃ ।। ୧୬ ।।

ବିଶ୍ୱ ନିୟାମକ ମହାଦେବଙ୍କଠାରୁ ବିଦ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ରହ୍ମା ସମସ୍ତ ଲୋକର ନିର୍ମାଣରେ ତତ୍ପର ହେଲେ । ଶଙ୍କରଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ସଂସାର ନିର୍ମାଣର ପ୍ରଯତ୍ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଉପାୟଗୁଡ଼ିକୁ ନ ଜାଣି ଥିବାରୁ ସେ ମାୟାରେ ଆବୃତ ଅର୍ଥାତ୍ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇଗଲେ ।। ୧୬ ।।

ବିଧାତୁମଖିଳାନ୍ ଲୋକାନୁପାୟ ପ୍ରାପ୍ତୁମିଚ୍ଛୟା ।
ପୁନସ୍ତଂ ପ୍ରାର୍ଥୟାମାସ ଦେବଦେବଂ ତ୍ରିୟମ୍ବକମ୍ ।। ୧୭ ।।

– ସମସ୍ତ ଲୋକର ରଚନା ନିମନ୍ତେ ଉପାୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରିବାର ଇଚ୍ଛାରେ ବ୍ରହ୍ମା ପୁନଃ ସେହି ଦେବାଧିଦେବ ତ୍ରିଲୋଚନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ।। ୧୭ ।।

ଅଥ ତତ୍ପ୍ରାର୍ଥନପ୍ରକାରଂ ଦର୍ଶୟତି –

---

୧୯. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୧୮

ନମସ୍ତେ ଦେବଦେବେଶ ନମସ୍ତେ କରୁଣାକର ।
ଅସ୍ମଦାଦିଜଗତ୍‌ସର୍ବନିର୍ମାଣ ନ ବିଧିକ୍ଷମ ।। ୧୮ ।।
ଉପାୟଂ ବଦ ମେ ଶମ୍ଭୋ ଜଗତ୍ ସୃଷ୍ଟଃ, ଜଗତ୍‌ପତେ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବଶକ୍ତିସ୍ତ୍ୱଂ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ସନାତନଃ ।। ୧୯ ।।

ଅତ୍ରୋପାୟକଥନେ ସର୍ବଜ୍ଞ ଇତ୍ୟାଦିକଂ ହେତୁଗର୍ଭବିଶେଷଣମ୍ ।। ୧୯ ।।

– ଏଠାରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥିବା ପ୍ରାର୍ଥନାକୁ ବଢ଼ାଉଛନ୍ତି – ହେ ଦେବଦେବେଶ ଆପଣଙ୍କୁ ନମସ୍କାର । ହେ କରୁଣାକର ! ମୋଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସମସ୍ତ ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ଆପଣଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୧୮ ।।

– ହେ ଶମ୍ଭୁ ! ହେ ସଂସାରର ସ୍ୱାମୀ ! ମତେ ଉପାୟ ବତାନ୍ତୁ, କାରଣ ଆପଣ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବଜ୍ଞାତା, ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ସନାତନ ।। ୧୯ ।।

ସର୍ବଜ୍ଞ ଆଦି ଯେଉଁ ବିଶେଷଣ, ତାହା ଉପାୟ କଥନର କାରଣ ବତାଉଛି ।

ଇତି ସମ୍ପ୍ରାର୍ଥିତଃ ଶମ୍ଭୁର୍ବହ୍ମଣା ବିଶ୍ୱନାୟକଃ ।
ଉପାୟମବଦତ୍ ତସ୍ମୈ ଲୋକସୃଷ୍ଟି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନମ୍ ।। ୨୦ ।।
ଉପାୟମୀଶ୍ୱରେଣୋକ୍ତଂ ଲବ୍ଧ୍ୱାଦ୍ଧପି ଚତୁରାନନଃ ।
ନ ସମର୍ଥୋଦ୍ଧଭବତ୍ କର୍ତ୍ତୁଂ ନାନାରୂପମିଦଂ ଜଗତ୍ ।। ୨୧ ।।

ବିଶ୍ୱନିର୍ମାଣେ ଶିବେନ ଲବ୍‌ଧୋପାୟବାନପି ବ୍ରହ୍ମା ନ ସମର୍ଥୋଦ୍ଧଭବତ୍ । କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ର ହେତୁଗର୍ଭବିଶେଷଣମ୍–ନାନାରୂପମିତି । ଜଗତୋ ନାନାରୂପତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୨୧ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା ଏହିପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ବିଶ୍ୱନାୟକ ଶିବ ତାଙ୍କୁ ଲୋକସୃଷ୍ଟି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନର ଉପାୟ ବତାଇଲେ ।। ୨୦ ।।

– ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବତାଯାଇଥିବା ଉପାୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ମଧ୍ୟ ଚତୁରାନନ ବ୍ରହ୍ମା ନାନାରୂପଯୁକ୍ତ ଏହି ସଂସାରକୁ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେଲେ ନାହିଁ ।। ୨୧ ।।

ଅଥ ତତ୍‌ପ୍ରକାରଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ପୁନସ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥୟାମାସ ବ୍ରହ୍ମା ବିହ୍ୱଳମାନସଃ ।
ଦେବଦେବ ମହାଦେବ ଜଗତ୍ ପ୍ରଥମ କାରଣ ।। ୨୨ ।।

ଅତୋ ବିହ୍ୱଳମାନସୋ ଭୟଯୁକ୍ତମାନସଃ ସନ୍ ପୁନଃ ଶିବଂ ପ୍ରାର୍ଥୟାମାସେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

ନମସ୍ତେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱେଚ୍ଛା ବିଗ୍ରହରାଜିତ ।
ଭବ ସର୍ବ ମହେଶାନ ସର୍ବକାରଣ କାରଣ ।। ୨୩ ।।
ଭବଦୁକ୍ତୋ ହ୍ୟୁପାୟୋ ମେ ନ କିଞ୍ଚିଜ୍‌ଜ୍ଞାୟତେଦ୍ଧଧୁନା ।

ଭବ ସର୍ବଲୋକୋତ୍ପାଦକ ଶର୍ବ ସର୍ବ ସଂହାରକ, ସର୍ବକାରଣ କାରଣ ବିନ୍ଦୁମାୟାଦି ସର୍ବକାରଣକାରଣେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩।।

– ଏଠାରେ ତାହାର ପ୍ରକାରକୁ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଛନ୍ତି –

ଏହାପରେ ବ୍ୟାକୁଳ ଚିତ୍ତଯୁକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମା ପୁନର୍ବାର ସେହି ଶିବଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ହେ ଦେବାଧିଦେବ ମହାଦେବ, ସଂସାରର ପ୍ରଥମ କାରଣ, ଆପଣଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।। ୨୨।।

ହେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଶରୀରଧାରୀ, ଭବ–ଶର୍ବ–ମହେଶ୍ୱର–ସମସ୍ତ କାରଣର କାରଣ, ଆପଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ବତା ଯାଇଥିବା ଉପାୟ ମୋର ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ ।। ୨୩–୨୪।।

ତର୍ହି କିଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସୃଷ୍ଟିଂ ବିଧେହି ଭଗବତ୍ ପ୍ରଥମଂ ପରମେଶ୍ୱର ।
ଜ୍ଞାତୋପାୟସ୍ତତଃ କୁର୍ଯ୍ୟାଂ ଜଗତ୍ସୃଷ୍ଟିମୁମାପତେ ।। ୨୪।।

– ହେ ପରମେଶ୍ୱର ! ହେ ଭଗବାନ୍ ! ପ୍ରଥମେ ଆପଣ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତୁ । ହେ ଉମାପତି ! ତାପରେ ଉପାୟ ଜାଣି କରି ମୁଁ ସଂସାରର ରଚନା କରିବି ।। ୨୪।।

ଅଥ 'ପ୍ରଜାଃ ସୃଜେତି ନିର୍ଦିଷ୍ଟଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରମୌଳିର୍ବିରିଞ୍ଚିନା ।'

ସସର୍ଜ ମନସା ରୁଦ୍ରାନାତ୍ମତୁଲ୍ୟାନ୍ ମହେଶ୍ୱରାନ୍ ।
ନୀଳକଣ୍ଠାଂସ୍ତ୍ରିନେତ୍ରାଂଶ୍ଚ ଜଟାମୁକୁଟମଣ୍ଡିତାନ୍ ।।

ଇତ୍ୟାଦ୍ୟାଦିତ୍ୟପୁରାଣବଚନାନୁସାରେଣ ସୃଷ୍ଟବାନିତ୍ୟାହ –

ଇତ୍ୟେବଂ ପ୍ରାର୍ଥିତଃ ଶମ୍ଭୁର୍ବ୍ରହ୍ମଣା ବିଶ୍ୱଯୋନିନା ।
ସସର୍ଜାତ୍ମସମପ୍ରଖ୍ୟାନ୍ ସର୍ବଗାନ୍ ସର୍ବଶକ୍ତିକାନ୍ ।। ୨୫।।
ପ୍ରବୋଧପରମାନନ୍ଦପରିବାହିତ ମାନସାନ୍ ।
ପ୍ରମଥାନ୍ ବିଶ୍ୱନିର୍ମାଣପ୍ରଲୟାପାଦନକ୍ଷମାନ୍ ।। ୨୬।।

– ବିଶ୍ୱର କାରଣଭୂତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇଥିବା ଭଗବାନ୍ ଶିବ ନିଜ ପରି ଶୋଭାଯୁକ୍ତ ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ସର୍ବଗାମୀ, ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍, ପ୍ରବୋଧଜନିତ, ପରମାନନ୍ଦରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ତଯୁକ୍ତ ତଥା ବିଶ୍ୱର ରଚନାରେ ସମର୍ଥ ଥିଲେ ।। ୨୫–୨୬।।

ତେଷୁ ପ୍ରମଥବର୍ଗେଷୁ ସୃଷ୍ଟେଷୁ ପରମାତ୍ମନା ।
ରେଣୁକୋ ଦାରୁକଶ୍ଚେତି ଦ୍ୱାବଭୂତାଂ ଶିବପ୍ରିୟୌ ।। ୨୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭।।

– ପରମାତ୍ମା ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ସେହି ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରୈଣୁକ ଏବଂ ଦାରୁକ ଶିବଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଥିଲେ ।। ୨୭।।

ଅଥ ତଦ୍‌ଗଣେଶ୍ୱରୟୋର୍ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈଃ ପ୍ରକଟୟତି –

ସର୍ବବିଦ୍ୟାବିଶେଷଜ୍ଞୌ ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟବିଚକ୍ଷଣୌ ।
ମାୟାମଲବିନିର୍ମୁକ୍ତୌ ମହିମାତିଶୟୋଜ୍ଜ୍ୱଲୌ ।। ୨୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୮ ।।

– ସେହି ଦୁଇ ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କର ମହିମା ପାଞ୍ଚଟି ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଛନ୍ତି –

ସେ ଦୁଇଜଣ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାରେ ପାରଙ୍ଗତ, ସକଳକାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନରେ କୁଶଳ, ମାୟାଜନ୍ୟ ମଳରୁ ରହିତ, ଅତଏବ ନିଜର ମହିମାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲେ ।। ୨୮ ।।

ଆତ୍ମାନନ୍ଦପରିସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିରସାସ୍ୱାଦନଲମ୍ପଟୌ ।
ଶିବତତ୍ତ୍ୱପରିଜ୍ଞାନତିରସ୍କୃତଭବାମୟୌ ।। ୨୯ ।।

ମାୟାମଲବିନିର୍ମୁକ୍ତୌ ମାୟାଶକ୍ତି ପରିକଳ୍ପିତାଣବାଦିମଲତ୍ରୟ ସମ୍ବନ୍ଧରହିତାବିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– ଆତ୍ମାନନ୍ଦର ପରିସ୍ଫୁରଣରୁ ଜାତ ରସାସ୍ୱାଦଯୁକ୍ତ ତଥା ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନ ହେତୁ ସଂସାର ରୂପୀ ଆମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତ ଥିଲେ ।। ୨୯ ।।

ନାନାପଥମହାଶୈବତନ୍ତ୍ର ନିର୍ବାହତତ୍‌ପରୌ ।
ବେଦାନ୍ତସାର ସର୍ବସ୍ୱ ବିବେଚନ ବିଚକ୍ଷଣୌ ।। ୩୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୦ ।।

– ଅନେକ ମାର୍ଗଯୁକ୍ତ ଶିବାଦ୍ୱୟ ତନ୍ତ୍ରର ପରିପାଳନରେ ତଥା ବେଦାନ୍ତସାରର ସର୍ବସ୍ୱ ବିବେଚନାରେ ତତ୍‌ପର ଥିଲେ ।। ୩୦ ।।

ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧୌ ନିରାତଙ୍କୌ ନିରଙ୍କୁଶପରାକ୍ରମୌ ।
ତାଦୃଶୌ ତୌ ମହାଭାଗୌ ସମୀକ୍ଷ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରଃ ।। ୩୧ ।।

ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧୌ ନିତ୍ୟଭୂତସିଦ୍ଧିମନ୍ତୌ, ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ ।। ୩୧ ।।

ସମର୍ଥୌ ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟେଷୁ ବିଶ୍ୱାସପରମାଶ୍ରିତୌ ।
ଅନ୍ତଃ ପୁରଦ୍ୱାରପାଳୌ ନିର୍ମମେ ନିୟତୌ ବିଭୁଃ ।। ୩୨ ।।

ନିୟତୌ ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମାନୌ ଏବଂରୂପରେଣୁକଦାରୁକୌ ବିଭୁଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ଅନ୍ତଃପୁରଦ୍ୱାରପାଳୌ ନିର୍ମମେ ନିର୍ମିତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– ନିତ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ଆତଙ୍କରହିତ ଅଜେୟ ପରାକ୍ରମଯୁକ୍ତ ଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ସେହି ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ଦେଖି କରି ପରମେଶ୍ୱର ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ତଥା ପରମ ବିଶ୍ୱସନୀୟ

ଭାବିଲେ । ଫଳତଃ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ସେହି ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ଅନ୍ତଃପୁରର ଦ୍ୱାରପାଳ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ ।। ୩୧-୩୨ ।।

ଅଥ ତୌ ରେଣୁକଦାରୁକୌ ଶିବସେବା ଚକ୍ରତୁଭିତ୍ୟାହ -

ଗଣେଶ୍ୱରୌ ରେଣୁକଦାରୁକବୁଭୌ
ବିଶ୍ୱାସଭୂତୌ ନବଚନ୍ଦ୍ର ମୌଳେଃ ।
ଅନ୍ତଃପୁରଦ୍ୱାରଗତୌ ସଦା ତୌ
ବିତେନଦୁର୍ବିଶ୍ୱପତେସ୍ତୁ ସେବାମ୍ ।। ୩୩ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ରେଣୁକଦାରୁକାବତରଣଂ ନାମ ଦ୍ୱିତୀୟଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ। ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୩ ।।

- ଏହିପରି ରେଣୁକ ଏବଂ ଦାରୁକ ବାଳଚନ୍ଦ୍ର ଶୋଭିତ ମସ୍ତକଯୁକ୍ତ ଶିବଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସପାତ୍ର ହୋଇ ସଦା ଅନ୍ତଃପୁରର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ବିଶ୍ୱରକ୍ଷକ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସେବା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।। ୩୩ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ରେଣୁକଦାରୁକା-ବତରଣଂ ନାମ ଦ୍ୱିତୀୟଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୨ ।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରେଣୁକ-ଦାରୁକ ଅବତରଣ ନାମକ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦର ପଦବାଚ୍ୟପ୍ରମାଣ ପାରାବାର ଧୁରୀଣ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ବିରଚିତ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକା ଆଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୨ ।।

ତୃତୀୟଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥାତ୍ର ଶିବଯୋଗିନୋ ରେଣୁକସ୍ୟ ଭୂଲୋକାବତରଣପ୍ରସଙ୍ଗକଥନାର୍ଥଂ ପ୍ରଥମମଷ୍ଟଭିଃ ଶ୍ଲୋକୈଃ କୈଲାସବର୍ଣ୍ଣନଂ କରୋତି –

କଦାଚିଦଥ କୈଲାସେ କଲଧୌତ ଶିଲାମୟେ ।
ଗନ୍ଧର୍ବବାମନୟନାକ୍ରୀଡ଼ାମୌକ୍ତିକଦର୍ପଣେ ।। ୧ ।।

ଅଥ ରେଣୁକାବତରଣାନନ୍ତରଂ କଦାଚିତ୍ ରଜତମୟପାଷାଣପ୍ରଦେଶେ ଗନ୍ଧର୍ବବନିତା କ୍ରୀଡ଼ାୟା ମୌକ୍ତିକଦର୍ପଣେ ।। ୧ ।।

– ଏଠାରେ ସାତଟି ଶ୍ଲୋକରେ[୨୦] କୈଳାସପର୍ବତର ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଯାଇଛି – ଏହାପରେ ଥରେ ରୂପା ପରି ଧବଳ ଶିଳାଯୁକ୍ତ ତଥା ଗନ୍ଧର୍ବସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ା ନିମନ୍ତେ ମୋତିର ଦର୍ପଣପରି କୈଳାସରେ ଭଗବାନ୍ ବସିଥିଲେ ।। ୧ ।।

ମନ୍ଦାରବକୁଲାଶୋକମାକନ୍ଦପ୍ରାୟ ଭୂରୁହେ ।
ମଲ୍ଲୀମରନ୍ଦନିଷ୍ୟନ୍ଦପାନପୀନମଧୁବ୍ରତେ ।। ୨ ।।

ମନ୍ଦାରମାକଳାଦି ନାନା ବୃକ୍ଷବତି ମଲ୍ଲିକାକୁସୁମମକରନ୍ଦସ୍ରବଣପାନପରିପୁଷ୍ଟ ଭ୍ରମରେ।। ୨ ।।

– ସେହି ପର୍ବତ ଉପରେ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ମୌଳସିରୀ ଅଶୋକ ଆମ୍ଭ ଆଦି ବୃକ୍ଷ ତଥା ମଲ୍ଲୀଫୁଲର ରସପାନ କରିଥିବା ବଡ଼ ବଡ଼ ଭ୍ରମର ଥିଲେ ।। ୨ ।।

କୁଙ୍କୁମସ୍ତବକାମୋଦକୂଲଙ୍କଂଷହରିନ୍ ମୁଖେ ।
କଲକଣ୍ଠକୁଲାଲାପକନ୍ଦଲଦ୍ ରାଗବନ୍ଧୁରେ ।। ୩ ।।

କୁଙ୍କୁମ କୁସୁମଗୁଚ୍ଛା ମୋଦଭରିତ କୂଳସ୍ପୃଶନ୍ନଦୀପପ୍ରବାହବତି କୋକିଳସମୂହରବ-ବାହୁଲ୍ୟୋଦ୍ଭବ ପଞ୍ଚମସ୍ୱରମନୋହରେ ।। ୩ ।।

– ରକ୍ତପୁଷ୍ପର ଗୁଚ୍ଛର ଆମୋଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନଦୀଗୁଡ଼ିକରେ ଦିଗମାନ ଶୋଭା ପାଉଥିଲେ । ସେହି ପର୍ବତ କୋକିଳମାନଙ୍କର ମଧୁର ଧ୍ୱନିରେ ମନୋହର ଥିଲା ।। ୩ ।।

କିନ୍ନରୀଗୀତମାଧୁର୍ଯ୍ୟପରିବାହିତଗହ୍ୱରେ ।
ସାନନ୍ଦବରଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରବୃନ୍ଦାଲଙ୍କୃତ କନ୍ଦରେ ।। ୪ ।।

---

୨୦. କୌଣସି ପଦାର୍ଥ/ବିଷୟରେ ପାଞ୍ଚ ଅଥବା ଅଧିକ ଶ୍ଲୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲେ, ତାହାକୁ କୁଳକ କହନ୍ତି ।

କିନ୍ନରସ୍ତ୍ରୀଗୀତମାଧୁର୍ଯ୍ୟପ୍ରବାହିତଗୁହାପ୍ରଦେଶେ ସାନନ୍ଦଗଣେଶମୁଖ୍ୟଶିବଯୋଗି ସମୂହାଲଙ୍କୃତପ୍ରଦେଶଭାଗବତି ।। ୪।।

– ତାହାର ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ କିନ୍ନରସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଗୀତମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲେ । କନ୍ଦରଗୁଡ଼ିକ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦାନୁଭବୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଲଂକୃତ ଥିଲେ ।। ୪।।

ହେମାରବିନ୍ଦକଳିକାସୁଗନ୍ଧିରସମାନସେ ।
ଶାତକୁମ୍ଭମୟସ୍ତମ୍ଭଗତୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ବିରାଜିତେ ।। ୫।।

ହେମାରବିନ୍ଦକଳିକାମୋଦରସଭରିତମାନସରୋବରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟସ୍ତମ୍ଭଶତୌନ୍ନତ୍ୟ ପ୍ରକାଶମାନେ ।। ୫।।

– ମାନସରୋବର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକମଳର କଢ଼ମାନଙ୍କର ସୁଗନ୍ଧରସରେ ଯୁକ୍ତ ଥିଲା । ସୁନାରେ ନିର୍ମିତ ଶହ ଶହ ସ୍ତମ୍ଭ ସେଠାରେ ବିରାଜମାନ ଥିଲେ ।। ୫।।

ମାଣିକ୍ୟଦୀପକଳିକାମରୀଚିଦ୍ୟୋତିତାନ୍ତରେ ।
ଦ୍ୱାରତୋରଣସଂରୂଢ଼ଶଙ୍ଖପଦ୍ମନିଧିଦ୍ୱୟେ ।। ୬।।

ମଣିପ୍ରଦୀପକଳିକାକାରଶିଖାମୟୂଖପ୍ରକାଶିତାନ୍ତଃପୁରେ ଦ୍ୱାରତୋରଣସ୍ତମ୍ଭସଂଲଗ୍ନ ଶଙ୍ଖପଦ୍ମନିଧିଦ୍ୱୟେ ।। ୬।।

– ସେହି ପର୍ବତର ଭିତର ଭାଗ ମାଣିକ୍ୟଦୀପଶିଖାର କିରଣରେ ପ୍ରକାଶମାନ ଥିଲା ତଥା ତାହାର ଦ୍ୱାରର ତୋରଣରେ ଶଙ୍ଖ ଏବଂ ପଦ୍ମ ନିଧି ଦୁଇ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ।। ୬।।

ମୁକ୍ତାତାରକିତୋଦାରବିତାନାମ୍ବରମଣ୍ଡିତେ ।
ସ୍ପର୍ଶଲକ୍ଷିତବୈଡ଼ୂର୍ଯ୍ୟମୟଭିତ୍ତିପରମ୍ପରେ ।। ୭।।

ମୁକ୍ତାମଣିରଚିତନକ୍ଷତ୍ରବନ୍ ମହାବିତାନପଟାଲଙ୍କୃତେ ସ୍ପର୍ଶବେଦ୍ୟୋପଲକ୍ଷିତବୈଡ଼ୂର୍ଯ୍ୟ-ରତ୍ନମୟଭିତ୍ତି ଶ୍ରେଣିମତି ।। ୭।।

– ସେହି ପର୍ବତମୋତିଗୁଡ଼ିକରେ ତାରାଙ୍କିତ (ଜଡ଼ିତ) ବିଶାଳ ବସ୍ତ୍ରର ତମ୍ବୁରେ ସୁଶୋଭିତ ଥିଲା । ତାହାର କାନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ପର୍ଶରୁ ଅନୁମିତ ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ମଣିରେ ସଜ୍ଜିତ ଥିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ କାନ୍ଥରେ ଲାଗିଥିବା ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ମଣିଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିଲେ ଜାଣି ହେଉ ନଥିଲା, କେବଳ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଜାଣି ହେଉଥିଲା ।। ୭।।

---

୨୧. ବୈଡ଼ୂର୍ଯ୍ୟ ଅଥବା ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ମଣିର ଅପର ନାମ ନୀଲମ୍ ଅଟେ ।

ସଞ୍ଚରତ୍ ପ୍ରମଥଶ୍ରେଣୀପଦବାଚାଳନୂପୁରେ ।
ପ୍ରବାଳବଲଭୀଶୃଙ୍ଗଶୃଙ୍ଗାରମଣିମଣ୍ଡପେ ।। ୮ ।।

ସଞ୍ଚରତ୍ ପ୍ରମଥପାଦ ପ୍ରଦେଶକୂଜତ୍ କଟକେ ପ୍ରବାଳବଲଭୀମୁଖ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାରମଣିମଣ୍ଡପେ ।। ୮ ।।

– ସେଠାରେ ସଞ୍ଚରଣ କରୁଥିବା ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କର ପାଦର ନୂପୁର (ଶୁଣାଯାଉଥିଲା) ନିରନ୍ତର ବାଜୁଥିଲା । ପ୍ରବାଳ ନିର୍ମିତ ବଲଭୀ (ଚାଳ) ତଥା ଶୃଙ୍ଗ (ଶିଖର)ରେ ଅଳଂକୃତ ମଣିଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ମଣ୍ଡପ ସେଠାରେ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା ।। ୮ ।।

ସିଂହାସନମଧିଷ୍ଠିତଂ ପରମେଶ୍ୱରଂ ପଞ୍ଚଦଶଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈର୍ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ବନ୍ଦାରୁଦେବମୁକୁଟମନ୍ଦାରରସବାସିତମ୍ ।
ରତ୍ନସିଂହାସନଂ ଦିବ୍ୟମଧିଷ୍ଠଂ ପରମେଶ୍ୱରମ୍ ।। ୯ ।।

ନମନଶୀଳତ୍ରୟସ୍ତ୍ରିଂଶଦ୍‌କୋଟିଦେବତାମୁକୁଟକଳ୍ପପ୍ରସୂନରସମନୋହରଂ ନବ ରତ୍ନମୟସିଂହାସନଂ ତନ୍ମଣ୍ଡପମଧ୍ୟେ ଭାତି ।। ୯ ।।

– ବନ୍ଦନାରତ ଦେବତାମାନଙ୍କର ମୁକୁଟରେ ଜଡ଼ିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଫୁଲର ରେଣୁରେ ସୁବାସିତ ଦିବ୍ୟ ରତ୍ନସିଂହାସନ ଉପରେ ବିରାଜିତ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ତାଙ୍କର ପରିବାର ଜନ ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୯ ।।

ତମାସ୍ଥାନଗତଂ ଦେବଂ ସର୍ବଲୋକମହେଶ୍ୱରମ୍ ।
ତ୍ରୟ୍ୟନ୍ତ [22] କମଳାରଣ୍ୟବିହାର କଳହଂସକମ୍ ।। ୧୦ ।।

ତତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ କୀଦୃଶ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ଦେବମିତ୍ୟାଦିନା । କ୍ରୀଡ଼ାଶୀଳଃ ସର୍ବଲୋକେଶୋ ବେଦାନ୍ତମୟକମଳସମୂହବିହାରରାଜହଂସଃ ।। ୧୦ ।।

– ଏଠାରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ବୈଭବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି। ସେହି ସିଂହାସନ ଉପରେ ବିରାଜମାନ ସମସ୍ତ ଲୋକର ସ୍ୱାମୀ ସେହି ଦେବ ବେଦାନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଉପନିଷଦ୍‌ରୂପୀ କମଳ ସମୂହରେ ବିହାର କରୁଥିବା ରାଜହଂସ ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ ।। ୧୦ ।।

ଉଦାରଗୁଣମୋଂକାରଶୁକ୍ତିକାପୁଟମୌକ୍ତିକମ୍ ।
ସର୍ବମଙ୍ଗଳସୌଭାଗ୍ୟସମୁଦାୟ ନିକେତନମ୍ ।। ୧୧ ।।

---

୨୨. ବିଦ୍ୱାନ୍ ଋକ୍-ଯଜୁ-ସାମ ନାମକ ତିନି ବେଦକୁ ତ୍ରୟୀ କହନ୍ତି । ବେଦର ଅନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତିମଭାଗ ଉପନିଷଦ୍ ଅଟେ. । ତେଣୁ ଉପନିଷଦ୍‌କୁ ବେଦାନ୍ତ କୁହାଯାଏ ।

ତ୍ୟାଗଶୀଲଓଁକାରଶୁକ୍ତିକାପୁଟମୌକ୍ତିକଃ ସର୍ବମଙ୍ଗଳସୌଭାଗ୍ୟସମୂହ-ସ୍ଥାନଭୂତଃ ।। ୧୧ ।।

– ସେହି ଉଦାରଗୁଣଯୁକ୍ତ ଦେବ ଓଁକାରରୂପୀ ଶୁକ୍ତିର ମୋତି ତଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଙ୍ଗଳକାରୀ ସୌଭାଗ୍ୟ ସମୁଦାୟର ଭଣ୍ଡାର ଥିଲେ ।। ୧୧ ।।

ସଂସାରବିଷମୂର୍ଚ୍ଛାଳୁଜୀବସଞ୍ଜୀବନୌଷଧମ୍ ।
ନିତ୍ୟପ୍ରକାଶନୈର୍ମଲ୍ୟକୈବଲ୍ୟସୁରପାଦପମ୍ ।। ୧୨ ।।

ସଂସାରବିଷମୂର୍ଚ୍ଛିତ ଜୀବସଞ୍ଜୀବନୌଷଧଃ ସ୍ୱପ୍ରକାଶେନୈବ ନିର୍ମଳଃ ପରମୁକ୍ତିପ୍ରଦାନ–କଳ୍ପଦ୍ରୁମଃ ।। ୧୨ ।।

– ସେହି ଭଗବାନ୍ ଶିବ ସଂସାରରୂପୀ ବିଷରେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ଜୀବମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସଞ୍ଜୀବନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅମୃତ ଔଷଧ ତଥା ନିତ୍ୟପ୍ରକାଶ ଏବଂ ନିର୍ମଳତାରେ ଯୁକ୍ତ କୈବଲ୍ୟର କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ଥିଲେ ।। ୧୨ ।।

ଅନନ୍ତପରମାନନ୍ଦମକରନ୍ଦମଧୁବ୍ରତମ୍ ।
ଆତ୍ମଶକ୍ତିଲତାପୁଷ୍ୟଦ୍ ତ୍ରିଲୋକୀପୁଷ୍ପକୋରକମ୍ ।। ୧୩ ।।

ଅପାରପରମାନନ୍ଦରସାସ୍ୱାଦନମଧୁବ୍ରତଃ ସ୍ୱସମବେତଶକ୍ତିକଳ୍ପଲତା–ପୁଷ୍ପଲ୍ଲୋକତ୍ରୟ-କୁସୁମକୋରକଃ ।। ୧୩ ।।

– ସେହି ପରମେଶ୍ୱର ଅନନ୍ତ ପରମାନନ୍ଦ ମକରନ୍ଦର ସେବନ କରୁଥିବା ମଧୁପ ତଥା ନିଜର ଶକ୍ତିରୂପୀ ଲତାରେ ପୁଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ କରୁଥିବା ତ୍ରିଭୁବନ ରୂପୀ ପୁଷ୍ପର କଢ଼ ପରି ଶୋଭାୟମାନ ଥିଲେ ।।୧୩।।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁଣ୍ଡିକାଷଣ୍ଡପିଣ୍ଡୀକରଣପଣ୍ଡିତମ୍ ।
ସମସ୍ତଦେବତା ଚକ୍ର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତିପଦେ ସ୍ଥିତମ୍ ।। ୧୪ ।।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସମୂହଲୋଳୀକରଣପ୍ରବୀଣୋ ନାରାୟଣାଦିସକଳଦେବତା-ସମୂହଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ।। ୧୪ ।।

– ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୂପୀ କୁଣ୍ଡିକା (ପାତ୍ର)ର ଖଣ୍ଡଗୁଡ଼ିକୁ ଜୋଡ଼ିବାରେ ପ୍ରବୀଣ ତଥା ସମସ୍ତ ଦେବତାମଣ୍ଡଳର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିଲେ ।। ୧୪ ।।

ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବାୟୁତଚ୍ଛାୟାଦାୟାଦଦ୍ୟୁତି ବିଗ୍ରହମ୍ ।
ମାଣିକ୍ୟମୁକୁଟଜ୍ୟୋତିର୍ମଞ୍ଜରୀପିଞ୍ଜରାମ୍ବରମ୍ ।। ୧୫ ।।

ଚନ୍ଦ୍ରାୟୁତ ପ୍ରଭାସ୍ପର୍ଧ ମାନତେଜା ମୁକୁଟଗତନବରତ୍ନଜ୍ୟୋତିର୍ମଞ୍ଜରୀ-ବିଚିତ୍ରାମ୍ବରଃ ।। ୧୫ ।।

– ସେହି ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କର ହଜାର ହଜାର ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବର ଛାୟାର ଦାୟାଦ (ସମ୍ବନ୍ଧି) ଦ୍ୟୁତିଯୁକ୍ତ ଶରୀର ତଥା ମାଣିକ୍ୟ ଜଡ଼ିତ ମୁକୁଟର ଜ୍ୟୋତି ରୂପକ କିରଣରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ବସ୍ତ୍ରକୁ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।। ୧୫ ।।

ଚୂଡ଼ାଲଂ ସୋମକଳୟା ସୁକୁମାରବିସାଭୟା ।
କଲ୍ୟାଣପୁଷ୍ପକଳିକାକର୍ଣ୍ଣପୂରମନୋହରମ୍ ।। ୧୬ ।।

କୋମଳକନ୍ଦାଭସୋମକଳାଶିରୋଭୂଷଣଃ ପରମମଙ୍ଗଳସୁମକୁଡ଼୍ମଳକର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ମନୋହରଃ ।। ୧୬ ।।

– ସେହି ଦେବ କୋମଳ ବିସତନ୍ତୁ (ପଦ୍ମ ନାଡ଼) ପରି ଚୂଡ଼ା ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ତଥା କଲ୍ୟାଣରୂପୀ ପୁଷ୍ପକଳିକାର କର୍ଣ୍ଣପୂରରେ ମନୋହର ଲାଗୁଥିଲେ ।। ୧୬ ।।

ମୁକ୍ତାବଲୟସମ୍ବନ୍ଧ ମୁଣ୍ଡମାଳାବିରାଜିତମ୍ ।
ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତଚନ୍ଦ୍ରସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପରିପନ୍ଥିମୁଖଶ୍ରିୟମ୍ ।। ୧୭ ।।

ମୁକ୍ତା ପ୍ରକରବଳିତମୁଣ୍ଡମାଳାବିରାଜିତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପରିପନ୍ଥି-ମୁଖଶ୍ରୀଃ ।। ୧୭ ।।

– ସେହି ଦେବ ମୋତିମାଳାରେ ଗୁନ୍ଥା ଯାଇଥିବା ମୁଣ୍ଡମାଳାରେ ସୁଶୋଭିତ ତଥା ପ୍ରଚୁର ଚନ୍ଦ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତିସ୍ପର୍ଧୀ ମୁଖ ଶୋଭାଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ।। ୧୭ ।।

ପ୍ରାତଃ ସଂଫୁଲ୍ଲକମଳପରିଯାୟ ତ୍ରିଲୋଚନମ୍ ।
ମନ୍ଦସ୍ମିତମିତାଳାପମଧୁରାଧରପଲ୍ଲବମ୍ ।। ୧୮ ।।

ପ୍ରାତଃ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲକମଳପର୍ଯ୍ୟାୟ ତ୍ରିଲୋଚନଃ, ମନ୍ଦସ୍ମିତପରିମିତବଚୋବିଳାସ-ମନୋହରାଧରପଲ୍ଲବଃ ।। ୧୮ ।।

– ତାଙ୍କର ତ୍ରିନେତ୍ର ସକାଳର ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମ ପରି, ଅଧର ପଲ୍ଲବ ସ୍ମିତହାସ୍ୟ ଯୁକ୍ତ ତଥା ବାଣୀ ମିତ ମଧୁର ଥିଲା ।। ୧୮ ।।

ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡଳପର୍ଯ୍ୟନ୍ତକ୍ରୀଡନ୍ ମକରକୁଣ୍ଡଳମ୍ ।
କାଳିମ୍ନା କାଳକୂଟସ୍ୟ କଣ୍ଠନାଳେ କଳଙ୍କିତମ୍ ।। ୧୯ ।।

କପୋଳାଭୋଗପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଚଳନମକରକୁଣ୍ଡଳଃ କାଳକୂଟକାଳିମ୍ନା କଳଙ୍କିତ କଣ୍ଠନାଳଃ।। ୧୯ ।।

– ମକର ଆକୃତିର କୁଣ୍ଡଳ ତାଙ୍କର ଗଣ୍ଡପ୍ରଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଝୁଲୁଥିଲା ତଥା କଣ୍ଠର ନାଳିକା (ନାଡ଼) କାଳକୂଟର କାଳିମାରେ କଳଙ୍କିତ ଅର୍ଥାତ୍ ନୀଳ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।। ୧୯ ।।

ମଣିକଙ୍କଣକେୟୂରମରୀଚିକରପଲ୍ଲବୈଃ ।
ଚତୁର୍ଭିଃ ସଂବିରାଜନ୍ତଂ ବାହୁମନ୍ଦାରଶାଖିଭିଃ ।। ୨୦ ।।

ମଣିମୟକଙ୍କଣକେୟୂରପ୍ରକାଶମାନକରପଲ୍ଲବଚତୁଷ୍କଃ ବାହୁକଳ୍ପଦ୍ରୁମ-ଭାସମାନଃ ।। ୨୦ ।।

– କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଶାଖା ପରି ସୁନ୍ଦର ତଥା ମଣି ଜଡ଼ିତ କଙ୍କଣ ଧାରଣ କରିଥିବା କର ପଲ୍ଲବ ଥିବା ଚାରି ବାହୁରେ ସେହି ଦେବ ପରମ ଶୋଭାମାନ ଥିଲେ ।। ୨୦ ।।

ଗୌରୀପୟୋଧରାଶ୍ଳେଷ କୃତାର୍ଥଭୁଜମଧ୍ୟମମ୍ ।
ସୁବର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରାଙ୍କଂ ସୂକ୍ଷ୍ମକୌଶେୟବାସସମ୍ ।। ୨୧ ।।

ଉମାପୟୋଧରାଲିଙ୍ଗନକୃତାର୍ଥବକ୍ଷଃସ୍ଥଳଃ, କନକମୟବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରାଙ୍କିତଃ, ଅତିସୂକ୍ଷ୍ମ-ଦୁକୂଳାମ୍ବରଃ ।। ୨୧ ।।

– ତାଙ୍କର ଭୁଜମଧ୍ୟଭାଗ ଅର୍ଥାତ୍ ବକ୍ଷସ୍ଥଳ ଗୌରୀ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଥିଲା ତଥା ସେହି ଦେବ ସୁନାର ପଇତା ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ରେଶମ ବସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।। ୨୧ ।।

ନାଭିସ୍ଥାନାବଲମ୍ବିନ୍ୟା ନବମୌକ୍ତିକମାଳୟା ।
ଗଙ୍ଗୟେବ କୃତାଶ୍ଳେଷଂ ମୌଳିଭାଗାବତୀର୍ଣ୍ଣୟା ।। ୨୨ ।।

ନାଭିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଗତନବମୌକ୍ତିକମାଳୟା ମସ୍ତକାବତୀର୍ଣ୍ଣୟା ଗଙ୍ଗୟେବ କୃତାଲିଙ୍ଗିନଃ ।। ୨୨ ।।

– ନାଭି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବି ଥିବା ମୋତିମାଳା ଦେଖିଲେ ଲାଗୁଥିଲା ଯେପରି ଗଙ୍ଗା ତାଙ୍କର ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଛନ୍ତି ।। ୨୨ ।।

ପଦେନ ମଣିମଞ୍ଜୀରପ୍ରଭାପଲ୍ଲବିତଶ୍ରିୟା ।
ଚନ୍ଦ୍ରବତ୍ ସ୍ଫାଟିକଂ ପୀଠଂ ସମାବୃତ୍ୟ ସ୍ଥିତ ପୁରଃ ।। ୨୩ ।।

ମଣିମୟନୂପୁରପ୍ରକାଶପଲ୍ଲବିତଶ୍ରିୟା ପାଦେନ ସିଂହାସନସ୍ୟ ପୁରତଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମୟ ଫଳକମାବୃତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩ ।।

– ମଣିଜଡ଼ିତ ମଞ୍ଜୀର (ନୂପୁର)ର କାନ୍ତିରେ ପଲ୍ଲବ ପରି ଶୋଭା ପାଉଥିବା ପାଦକୁ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ଫଟିକ ନିର୍ମିତ ପୀଠ ଉପରେ ରଖିଥିଲେ ।। ୨୩ ।।

ଏବଂ ମହେଶ୍ୱରଂ ବର୍ଣ୍ଣୟିତ୍ୱାଦ୍ଧଥ ତଦ୍ୱାମାଙ୍କସଂସ୍ଥିତାଂ ଭବାନୀଂ ତ୍ରୟୋଦଶସୂତ୍ରୈର୍ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ବାମପାର୍ଶ୍ୱନିବାସିନ୍ୟା ମଙ୍ଗଳପ୍ରିୟବେଷୟା ।
ସମସ୍ତଲୋକନିର୍ମାଣସମବାୟ ସ୍ୱରୂପାୟ ।। ୨୪ ।।

ତଦ୍ବାମପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତିନୀ ମାଙ୍ଗଲ୍ୟେନାସେଚନକରୂପବତୀ ସକଲଲୋକସୃଷ୍ଟାବୁପାଦାନ କାରଣୀଭୂତା ।। ୨୪।।

– ଏଠାରେ ପରମେଶ୍ୱରୀ ଉମାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି –

ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ଉମା ବିରାଜମାନ ଥିଲେ । ସେ ମଙ୍ଗଳ ଏବଂ ପ୍ରିୟ ବେଶଭୂଷାଯୁକ୍ତା ତଥା ସମସ୍ତ ଲୋକ ରଚନାର ସମବାୟିକାରଣରୂପା ଥିଲେ ।। ୨୪।।

ଇଚ୍ଛାଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାରୂପବହୁଶକ୍ତିବିଳାସୟା ।
ବିଦ୍ୟାତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶିନ୍ୟା ବିନାଭାବବିହୀନୟା ।। ୨୫।।

ଇଚ୍ଛାଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାଦିବହୁଶକ୍ତିବିଳାସବତୀ ଆତ୍ମବିଦ୍ୟାପ୍ରକାଶିନୀ ଶିବେନାବିନାଭୂତା[୨୩] ।। ୨୫।।

– ସେହି ଭବାନୀ ଇଚ୍ଛା-ଜ୍ଞାନ-କ୍ରିୟା-ରୂପ ଅନେକ ଶକ୍ତିରେ ସୁଶୋଭିତ, ଶୁଦ୍ଧ ବିଦ୍ୟାଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶିକା ତଥା ଶିବଙ୍କ ସହିତ ଅବିନାଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧବାଲୀ ଥିଲେ ।।୨୫।।

ସଂସାରବିଷକାନ୍ତାରଦାହଦାବାଗ୍ନିଲେଖୟା ।
ଧମ୍ମିଲ୍ଲମଲ୍ଲିକାମୋଦଟଙ୍କୁର୍ବଦ୍‌ଭୃଙ୍ଗମାଳୟା ।। ୨୬।।

ସଂସାରବିଷବିପିନଦାହଦାବାଗ୍ନିରାଜିଃ, ଧମ୍ମିଲ୍ଲମଲ୍ଲିକାମୋଦଟଙ୍କୁର୍ବଦଲିମାଳିକା ।। ୨୬।।

– ସେହି ଦେବୀ ସଂସାରରୂପୀ ବିଷଜଙ୍ଗଲକୁ ଜଳାଇବା ପାଇଁ ଦାବାଗ୍ନିର ଜ୍ୱାଳା ପରି ଶୋଭା ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବେଣୀରେ ଲାଗିଥିବା ଜୁଇଫୁଲର ସୁଗନ୍ଧରେ ଭ୍ରମର ଆକର୍ଷିତ ହୋଇ ଧ୍ୱନି କରୁଥିଲେ ।। ୨୬।।

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରସୌଭାଗ୍ୟସଂବାଦିମୁଖପଦ୍ମୟା ।
ନାସାମୌକ୍ତିକଲାବଣ୍ୟନାଶୀରସ୍ମିତ ଶୋଭାୟା ।। ୨୭।।

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତି ବିବଦନ୍ ମୁଖପଙ୍କଜା ନାସାମୌକ୍ତିକଲାବଣ୍ୟବାହୁଲ୍ୟଚ୍ଛୁରିତ-ମନ୍ଦସ୍ମିତକାନ୍ତିମତୀ ।। ୨୭।।

– ତାଙ୍କର ମୁଖକମଳ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ତିରସ୍କୃତ କରୁଥିଲା । ମୋତି ନାକଫୁଲର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ନାସାଛିଦ୍ର ମନ୍ଦହାସ କଲା ପରି ଲାଗୁଥିଲା ।। ୨୭।।

ମଣିତାଟଙ୍କରଙ୍ଗାନ୍ତର୍ବଲିତାପାଙ୍ଗଲୀଳୟା ।
ନେତ୍ରଦ୍ୱିତୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟନିନ୍ଦିତେନ୍ଦୀବରଦ୍ୱିଷା ।। ୨୮।।

ରତ୍ନଖଚିତପଟଙ୍କରଙ୍ଗମଣ୍ଡପମଧ୍ୟଲାସ୍ୟମାନାପାଙ୍ଗଲୀଳା ନୟନଦ୍ୱୟସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନିନ୍ଦିତେନ୍ଦୀବରଶ୍ରୀଃ ।। ୨୮।।

୨୩. ଅବିନାଭାବ – ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ନୈୟାୟିକ ବିଦ୍ୱାନ୍ ବ୍ୟାପ୍ତି ଅର୍ଥରେ ଏହି ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି ।

– ମଣି ଜଡ଼ିତ ପଟଙ୍କ (କର୍ଣ୍ଣାଭରଣ) ରୂପୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଦେବୀ ଅପାଙ୍ଗଲୀଳା (କଟାକ୍ଷ ବିକ୍ଷେପଣ) କରୁଥିଲେ । ଦୁଇ ନେତ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ନୀଳକମଳର କାନ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ତିରସ୍କୃତ କରୁଥିଲେ ।। ୨୮ ।।

କୁସୁମାୟୁଧକୋଦଣ୍ଡକୁଟିଳ ଭ୍ରୂବିଳାସୟା ।

ବନ୍ଧୂକକୁସୁମଚ୍ଛାୟାବନ୍ଧୁଭୂତାଦ୍ଧଧରଶ୍ରିୟା ।। ୨୯ ।।

ମାରକାର୍ମୁକକୁଟିଳଭ୍ରୂଲତା ବିଳାସବତୀ ବନ୍ଧୂକକୁସୁମକାନ୍ତିବନ୍ଧୁରାଧରଶ୍ରୀଃ ।। ୨୯ ।।

– ତାଙ୍କର ଭ୍ରୂବିଳାସ (ଭଙ୍ଗିମା) କାମଦେବଙ୍କର ଧନୁ ପରି ବକ୍ର ଥିଲା ଏବଂ ଓଷ୍ଠର ଶୋଭା ବନ୍ଧୂକପୁଷ୍ପର ଛାୟା ପରି ଥିଲା ।। ୨୯ ।।

କଣ୍ଠନାଳଜିତାନଙ୍ଗକମ୍ବୁବିବ୍ବୋକସମ୍ପଦା ।

ବାହୁଦ୍ୱିତୟ ସୌଭାଗ୍ୟବିଞ୍ଚିତୋତ୍ପଳମାଳୟା ।। ୩୦ ।।

କଣ୍ଠନାଳଜିତାନଙ୍ଗଜୟଶଙ୍ଖ ନିନାଦବତୀ ବାହୁଦ୍ୱିତୟସୌଭାଗ୍ୟନ୍ୟକ୍କୃତୋତ୍ପଳ-ମାଳିକା ।। ୩୦ ।।

– ସେହି ଉମା କଣ୍ଠରୁ ନିର୍ଗତ ଶବ୍ଦ କାମଦେବଙ୍କର ଶଙ୍ଖର ଧ୍ୱନି ସମ୍ପଦକୁ ଜିତି ଯାଉଥିଲା ଏବଂ ଦୁଇ ବାହୁର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନୀଳକମଳକୁ ତିରସ୍କୃତ କରୁଥିଲା ।। ୩୦ ।।

ସ୍ଥିରଯୌବନଲାବଣ୍ୟଶୃଙ୍ଗାରିତଶରୀରୟା ।

ଅତ୍ୟନ୍ତକଠିନୋତ୍ତୁଙ୍ଗପୀବରସ୍ତନଭାରୟା ।। ୩୧ ।।

ସ୍ଥିରଯୌବନଲାବଣ୍ୟାଲଙ୍କୃତକଳେବରା ଅତ୍ୟନ୍ତକଠିନୋତ୍ତୁଙ୍ଗସ୍ତନ-ଭାରବତୀ ।। ୩୧ ।।

– ତାଙ୍କର ଶରୀର ସ୍ଥିରଯୌବନର ଲାବଣ୍ୟରେ ଶୃଙ୍ଗାରଯୁକ୍ତ ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନ ଉଚ୍ଚ ବିସ୍ତର ସ୍ତନଭାରରେ ନତ ଥିଲେ ।। ୩୧ ।।

ମୃଣାଳବଲ୍ଲରୀତନ୍ତୁବନ୍ଧୁଭୂତାବଲଗ୍ନୟା ।

ଶୃଙ୍ଗାରତଟିନୀତୁଙ୍ଗପୁଳିନଶ୍ରୋଣିଭାରୟା ।। ୩୨ ।।

କମଳାନାଳତନ୍ତୁନିଭାତିସୂକ୍ଷ୍ମମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶା ଶୃଙ୍ଗାରତରଙ୍ଗିଣୀତୁଙ୍ଗପୁଳିନଶ୍ରୋଣି-ଭାରବିରାଜିତା ।। ୩୨ ।।

– ତାଙ୍କର ଅବଲଗ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ କଟି ପ୍ରଦେଶ କମଳନାଳର ତନ୍ତୁ ପରି କ୍ଷୀଣ ଥିଲା । ସେ ଶୃଙ୍ଗାରରୂପୀ ନଦୀର ଉଚ୍ଚ ବନ୍ଧ ପରି ନିତମ୍ବର ଭାରରେ ଅଳସଗମନା ଥିଲେ ।। ୩୨ ।।

କୁସୁମ୍ଭକୁସୁମଚ୍ଛାୟାକୋମଳାମ୍ବର ଶୋଭୟା ।
ଶୃଙ୍ଗାରୋଦ୍ୟାନସଂରମ୍ଭରମ୍ଭାସ୍ତମ୍ଭୋରୁକାଣ୍ଡୟା ।। ୩୩।।

କୁସୁମ୍ଭକୁସୁମକାନ୍ତିମଦ୍‌କୋମଳାମ୍ବରଶୋଭମାନା ଶୃଙ୍ଗାରୋଦ୍ୟାନସମ୍ଭ୍ରମରମ୍ଭା-ସ୍ତମ୍ଭାୟମାନୋରୁକାଣ୍ଡା ।। ୩୩।।

– କୁସୁମ୍ଭ ଫୁଲ ରଙ୍ଗର କୋମଳ ବସ୍ତ୍ରରେ ସେ ଶୋଭାୟମାନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜଂଘଦ୍ୱୟ ଶୃଙ୍ଗାର ଉଦ୍ୟାନର ଶୋଭାଯୁକ୍ତ କଦଳୀଗଛର ଖମ୍ବ ପରି ଥିଲା ।। ୩୩।।

ଚୂତପ୍ରବାଳ ସୁଷମା ସୁକୁମାର ପଦାବ୍‌ଜୟା ।
ସ୍ଥିରମଙ୍ଗଳଶୃଙ୍ଗାରଭୂଷଣାଲଙ୍କୃତାଙ୍ଗୟା ।। ୩୪।।

ଚୂତପଲ୍ଲବ ମନୋହର ସୁକୁମାର ପଦାବ୍‌ଜା ସ୍ଥିରମାଙ୍ଗଲ୍ୟଭୂଷଣାଲଙ୍କୃତାଙ୍ଗୀ ।। ୩୪।।

– ତାଙ୍କର ପାଦ ଆମ୍ବଗଛର କୋମଳ ନବୀନ ପତ୍ର ପରି ସୁନ୍ଦର ଏବଂ ସୁକୁମାର ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ସ୍ଥାୟୀ ମଙ୍ଗଳମୟ ଶୃଙ୍ଗାରଯୁକ୍ତ ଆଭୂଷଣରେ ଅଳଂକୃତ ଥିଲା ।। ୩୪।।

ହାରନୂପୁର କେୟୂର ଚମତ୍‌କୃତ ଶରୀରୟା ।
ଚକ୍ଷୁରାନନ୍ଦଲତୟା ସୌଭାଗ୍ୟକୁଳ ବିଦ୍ୟୟା ।। ୩୫।।

ମୁକ୍ତାହାରମଞ୍ଜୀରକେୟୂର ଚମତ୍‌କୃତ ଶରୀରିଣୀ ନୟନାନନ୍ଦ ଲତିକା ସୌଭାଗ୍ୟସ୍ୟ କୁଳବିଦ୍ୟାରୂପିଣୀ ।। ୩୫।।

– ତାଙ୍କର ଶରୀର ହାର, ନୂପୁର ଏବଂ କେୟୂର (ବାହୁର ଆଭୂଷଣ)ରେ ଚମକୁ ଥିଲା । ଆଖି ଦୁଇଟି ଆନନ୍ଦଲତା ପରି ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ସୌଭାଗ୍ୟ କୁଳବିଦ୍ୟା ସ୍ୱରୂପା ଥିଲେ ।। ୩୫।।

ଉମୟା ସମମାସୀନଂ ଲୋକଜାଲ କୁଟୁମ୍ବୟା ।
ଅପୂର୍ବରୂପମଭଜନ୍ ପରିବାରାଃ ସମନ୍ତତଃ ।। ୩୬।।

ଲୋକସମୂହକୁଟୁମ୍ବିନୀ ଏବଂ ରୂପୟୋମୟା ଦିବ୍ୟକନ୍ୟକୟା ସହ ଦିବ୍ୟ ସିଂହାସନେ ସମାସୀନମପୂର୍ବରୂପଂ ପରମେଶ୍ୱରଂ ସମନ୍ତାନ୍ନାରାୟଣାଦି ତ୍ରୟତ୍ରିଂଶଦ୍ କୋଟି ଦେବତା ଅଭଜନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬।।

– ଲୋକସମୂହର କୁଟୁମ୍ବବାଲୀ ସେହି ଉମାଙ୍କ ସହିତ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ବସିଥିଲେ । ଏହିପରି ଅପୂର୍ବ ରୂପଧାରି ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ତାଙ୍କର ପରିବାର ଜନ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୩୬।।

ଏବଂ ପାର୍ବତୀପରମେଶ୍ୱରୌ ବର୍ଣ୍ଣୟିତ୍ୱାଗ୍ରେ ବିଂଶତିସୂତ୍ରୈସ୍ତାଭିର୍ଦେବତାଭି-ର୍ବିଧୀୟମାନଂ ସେବାଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ପୁଣ୍ଡରୀକାକୃତିଂ ସ୍ୱଚ୍ଛଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରସହୋଦରମ୍ ।
ଦଧୌ ତସ୍ୟ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ସିତମାତପବାରଣମ୍ ।। ୩୭ ।।

ଶ୍ୱେତକମଲବନ୍ନିର୍ମଳଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରସହୋଦରଂ ଶ୍ୱେତଛତ୍ରଂ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ତସ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଧୃତବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ତାଙ୍କର ଛତ୍ର ଧାରଣ କରିଥିଲେ ଯାହାକି ପଦ୍ମାକାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସଦୃଶ ତଥା ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣର ଥିଲା ।। ୩୭ ।।

ତନ୍ତ୍ରୀଝଙ୍କାରଶାଳିନ୍ୟା ସଙ୍ଗୀତାମୃତବିଦ୍ୟୟା ।
ଉପତସ୍ଥେ ମହାଦେବମୁପାନ୍ତେ ଚ ସରସ୍ୱତୀ ।। ୩୮ ।।

କୂଜନ୍ନବରତ୍ନମୟକଙ୍କଣସମୂହଯୁକ୍ତହସ୍ତେନୋପନିଷଦ୍ଭାସ୍ୱରମଣ୍ଡଳତନ୍ତ୍ରୀଝଙ୍କାରଶୋଭମାନ ସଙ୍ଗୀତ ରସବିଦ୍ୟୟା ସରସ୍ୱତୀ ସମୀପେ ମହାଦେବଂ ସେବିତବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ପାର୍ଶ୍ୱରେ ସରସ୍ୱତୀ ବୀଣାର ଝଙ୍କାରରେ ଯୁକ୍ତ ସଙ୍ଗୀତମୟୀ ଅମୃତବିଦ୍ୟାରେ ମହାଦେବଙ୍କର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ ।। ୩୮ ।।

ଝଣତ୍କଙ୍କଣଜାତେନ ହସ୍ତେନୋପନିଷଦ୍ୱଧୂଃ ।
ଓଁକାରତାଲବୃନ୍ତେନ ବୀଜୟାମାସ ଶଙ୍କରମ୍ ।। ୩୯ ।।

କୂଜନ୍ନବରତ୍ନମୟକଙ୍କଣସମୂହଯୁକ୍ତହସ୍ତେନୋପନିଷଦ୍ୱଧୂଃ ଓଁକାରବ୍ୟଜନେନ ଶିବଂ ବୀଜୟାମାସେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୯ ।।

– ଉପନିଷଦ୍ ରୂପୀ ବଧୂ ଝଙ୍କୃତ କଙ୍କଣ ଯୁକ୍ତ ହାତରେ ଓଁକାର ରୂପୀ ପଙ୍ଖାରେ ଶଙ୍କରଙ୍କୁ ପଙ୍ଖା କରୁଥିଲେ ।। ୩୯ ।।

ଚଲଚ୍ଚାମରିକାହସ୍ତା ଝଙ୍କୁର୍ବନ୍ ମଣିକଙ୍କଣାଃ ।
ଆସେବନ୍ତ ତମୀଶାନମଭିତୋ ଦିବ୍ୟକନ୍ୟକାଃ ।। ୪୦ ।।

ଦିବ୍ୟକନ୍ୟକା ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଦେବସ୍ତ୍ରିୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ ।। ୪୦ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ହାତ ଚାମର ହଲାଉ ଥିଲା ଏବଂ ମଣି ଜଡ଼ିତ କଙ୍କଣର ଶବ୍ଦରେ ଝଙ୍କୃତ ହେଉଥିଲା, ସେହିପରି ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଆଦି ଦିବ୍ୟ କନ୍ୟାମାନେ ସେହି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୪୦ ।।

ଚାମରାଣାଂ ବିଲୋଲାନାଂ ମଧ୍ୟେ ତନ୍ମୁଖମଣ୍ଡଲମ୍ ।
ରରାଜ ରାଜହଂସାନାଂ ଭ୍ରମତାମିବ ପଙ୍କଜମ୍ ।। ୪୧ ।।

ବିଲୋଲାନାଂ ଚାମରାଣାଂ ମଧ୍ୟେ ଶିବସ୍ୟ ମୁଖମଣ୍ଡଳଂ ଭ୍ରମଣଂ ରାଜହଂସାନାଂ ମଧ୍ୟେ କମଲମିବ ରରାଜେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ହଲୁଥିବା ଚାମର ମଧ୍ୟରେ ଶଙ୍କରଙ୍କର ମୁଖ ଏପରି ଲାଗୁଥିଲା, ଯେପରି ରାଜହଂସ ମଧ୍ୟରେ କମଳ ଶୋଭା ପାଉଛି ।। ୪୧ ।।

ମନ୍ତ୍ରେଣ ତମସେବନ୍ତ ବେଦାଃ ସାଙ୍ଗ ବିଭୂତୟଃ ।
ଭକ୍ତ୍ୟା ଚୂଡ଼ାମଣିଂ କାନ୍ତଂ ବହନ୍ତ ଇବ ମୌଳିଭିଃ ।। ୪୨ ।।

ସାଙ୍ଗବିଭୂତୟଃ[୨୪] ଶିକ୍ଷାଦ୍ୟଙ୍ଗବିଶିଷ୍ଟା ଋଗାଦିବେଦପୁରୁଷା ଉପନିଷଦ୍ ଭାଗରୂପମସ୍ତକୈସ୍ତଂ ପରମେଶ୍ୱରଂ କାନ୍ତଂ ଚୂଡ଼ାରତ୍ନମିବ ବହନ୍ତଃ ସନ୍ତଃ ପ୍ରଣବମନ୍ତ୍ରେଣ ଭକ୍ତ୍ୟା ଅସେବନ୍ତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– ଅଙ୍ଗରୂପୀ ବିଭୂତିରେ ଯୁକ୍ତ ବେଦପୁରୁଷ ନିଜର ଉପନିଷଦ୍‌ରୂପୀ ମସ୍ତକ ଉପରେ ମନୋହର ଚୂଡ଼ାମଣି ଲଗାଇ ଭକ୍ତିର ସହିତ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ସେହି ଶଙ୍କରଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୪୨ ।।

ତଦୀୟାୟୁଧଧାରିଣ୍ୟସ୍ତଦ୍‌ସମାନବିଭୂଷଣାଃ ।
ଅଙ୍ଗଭୂତାଃ ସ୍ତ୍ରିୟଃ କାଶ୍ଚିଦାସେବନ୍ତ ତମୀଶ୍ୱରମ୍ ।। ୪୩ ।।

ବେଦପୁରୁଷାୟୁଧଧାରିଣ୍ୟସ୍ତଦ୍‌ସମାନବିଭୂଷଣା ଅଙ୍ଗଦେବତାସ୍ତଂ ଶିବମା–ସେବନ୍ତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– ସେହି ବେଦପୁରୁଷଙ୍କର ଅଙ୍ଗଭୂତ କେତେକ ଦିବ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ନିଜର ଅସ୍ତ୍ର–ଶସ୍ତ୍ର ତଥା ଆଭୂଷଣକୁ ଧାରଣ କରି ସେହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୪୩ ।।

ଆପ୍ତାଧିକାରିଣଃ କେଚିଦନନ୍ତପ୍ରମୁଖା ଅପି ।
ଅଷ୍ଟୌ ବିଦ୍ୟେଶ୍ୱରା ଦେବମଭଜନ୍ତ ସମନ୍ତତଃ ।। ୪୪ ।।

ପରମାପ୍ତାଧିକାରିଣଃ କେଚିଦନନ୍ତସୂକ୍ଷ୍ମଶିବୋତ୍ତମୈକନେତ୍ରୈକରୁଦ୍ରତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀକଣ୍ଠଶିଖଣ୍ଡି ସଂଜ୍ଞକା ଅଷ୍ଟବିଦ୍ୟେଶ୍ୱରାଃ ପରମେଶ୍ୱରମଭିତୋଽସେବନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ଅଧିକାର ପ୍ରାପ୍ତ ଆନନ୍ଦ ଆଦି କେତେକ ଉତ୍ତମ କୋଟିର ଆଠ ବିଦ୍ୟେଶ୍ୱର[୨୫] ମଧ୍ୟ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ତାଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୪୪ ।।

---

୨୪. ଅଙ୍ଗ – ଶିକ୍ଷା, କଳ୍ପ, ବ୍ୟାକରଣ, ନିରୁକ୍ତ, ଛନ୍ଦ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିଷ ବେଦପୁରୁଷର ଛଅ ଅଙ୍ଗ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

୨୫. ଅନନ୍ତ, ସୂକ୍ଷ୍ମ, ଶିବୋତ୍ତମ, ଏକନେତ୍ର, ଏକରୁଦ୍ର, ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି, ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ଏବଂ ଶିଖଣ୍ଡ – ଆଠ ବିଦ୍ୟେଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି ।

ତତୋ ନନ୍ଦୀ ମହାକାଲଶ୍ଚଣ୍ଡୋ ଭୃଙ୍ଗୀ ରିଟିସ୍ତତଃ ।
ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣଃ ପୁଷ୍ପଦନ୍ତଃ କପାଲୀ ବୀରଭଦ୍ରକଃ ।। ୪୫ ।।
ଏବମାଦ୍ୟା ମହାଭାଗା ମହାବଳପରାକ୍ରମାଃ ।
ନିରଙ୍କୁଶ ମହାସତ୍ତ୍ୱା ଭେଜିରେ ତଂ ମହେଶ୍ୱରମ୍ ।। ୪୬ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୫-୪୬ ।।

– ତାପରେ ନନ୍ଦୀ, ମହାକାଳ, ଚଣ୍ଡ, ଭୃଙ୍ଗୀ, ରିଟି, ଘଣ୍ଟାକର୍ଣ୍ଣ, ପୁଷ୍ପଦନ୍ତ, କପାଳୀ, ବୀରଭଦ୍ର ଆଦି ପ୍ରଥମଗଣ ଯେଉଁମାନେ କି ମହାବଳୀ, ମହା ପରାକ୍ରମୀ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ମହାସତ୍ତ୍ୱବାନ୍ ଥିଲେ, ସେହି ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୪୫-୪୬ ।।

ଅଥ ପ୍ରମଥଗଣାନ୍ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ଅଣିମାଦିକମୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ଯେଷାଂ ସିଦ୍ଧେରପୋହନମ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମାଦୟଃ ସୁରା ଯେଷାମାଜ୍ଞାଲଙ୍ଘନଭୀରବଃ ।। ୪୭ ।।

ଅଣିମାଦ୍ୟଷ୍ଟୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ଯେଷାଂ ପ୍ରମଥଗଣାନାଂ ସିଦ୍ଧେଃ ସକାଶାତ୍ତୁଚ୍ଛମ୍, ବ୍ରହ୍ମାଦୟଃ ସୁରା ଯେଷାଂ ଆଜ୍ଞାଲଙ୍ଘନେ ଭୟଶୀଳା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭ ।।

– ଏହାପରେ ପାଞ୍ଚଟି ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କର ବିଶେଷତା ବତାଉଛନ୍ତି – ସେହି ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କର ସିଦ୍ଧି ସମ୍ମୁଖରେ ଅଣିମା[୨୬] ଆଦି ସିଦ୍ଧି ତୁଚ୍ଛ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବତା ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କରିବାକୁ ଡରନ୍ତି ।। ୪୭ ।।

ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀପରିଷ୍ୱଙ୍ଗମୁଦିତା ଯେଦ୍ଦନ୍ତରାତ୍ମନା ।
ଯେଷାମୀଷତ୍କରଂ ବିଶ୍ୱସର୍ଗସଂହାରକଳ୍ପନମ୍ ।। ୪୮ ।।

ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀଭୂତବୁଦ୍ଧ୍ୟା ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟାଲିଙ୍ଗନେ ମୁଦିତାଃ ଯେଷାଂ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦି-କଳ୍ପନମୀଷତ୍କରଂ ତୁଚ୍ଛମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ସେମାନେ (ପ୍ରମଥଗଣ) ଅନ୍ତରାତ୍ମାରେ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗନରେ ଆନନ୍ଦମୟ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ସଂହାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଥବା ବ୍ୟର୍ଥ ଥିଲା ।। ୪୮ ।।

ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିଃ ପରା ଯେଷାଂ ସର୍ବବସ୍ତୁପ୍ରକାଶିନୀ[୨୭] ।
ଆନନ୍ଦକଣିକା ଯେଷାଂ ହରିବ୍ରହ୍ମାଦିସମ୍ପଦଃ ।। ୪୯ ।।

---

୨୬. ସିଦ୍ଧି – ଅଣିମା, ମହିମା, ଲଘିମା, ଗରିମା, ପ୍ରାପ୍ତି, ପ୍ରାକାମ୍ୟ, ଈଶିତ୍ୱ ଏବଂ ବଶିତ୍ୱ (ଅଥବା ଯତ୍ର କାମାବସାୟିତ୍ୱ) ହେଉଛନ୍ତି ଆଠ ସିଦ୍ଧି ।

୨୭. ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିର୍ମହେଶସ୍ୟ ତପତ୍ୟାଦିତ୍ୟବିଗ୍ରହା । (ସ୍ୱ. ଟ.)

ଯେଷାଂ ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିଃ ସର୍ବବସ୍ତୁପ୍ରକାଶିନୀ ବରା ଶ୍ରେଷ୍ଠା, ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାଂ ସମ୍ପଦୋ ଯେଷାମ୍ ଆନନ୍ଦକଣିକାଃ, ଲେଶା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯ ।।

– ତାଙ୍କର ପରା ଜ୍ଞାନ ଶକ୍ତି ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରୁଥିଲା ତଥା ବିଷ୍ଣୁ, ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବଗଣଙ୍କର ସମ୍ପଦ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଥିବା ଆନନ୍ଦର କଣିକା ମାତ୍ର ଥିଲା ।। ୪୯ ।।

ଆକାଂକ୍ଷନ୍ତେ ପଦଂ ଯେଷାଂ ଯୋଗିନୋ ଯୋଗତତ୍ପରାଃ ।
କାଙ୍କ୍ଷଣୀୟଫଲୋ ଯେଷାଂ ସଙ୍କଳ୍ପଃ କଳ୍ପପାଦପଃ ।। ୫୦ ।।

ଶିବଯୋଗତତ୍ପରା ଯୋଗିନୋ ଯେଷାଂ ପଦଂ କାଙ୍କ୍ଷନ୍ତେ ଅପେକ୍ଷନ୍ତେ, ଯେଷାଂ ସଙ୍କଳ୍ପଃ କାମିତାର୍ଥଫଲଯୁତକଳ୍ପପାଦପ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

– ଯୋଗରେ ତତ୍ପର ଯୋଗୀଗଣ ତାଙ୍କର ପଦର ଅଭିଳାଷୀ ରହନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସଙ୍କଳ୍ପ ହିଁ ମନୋବାଞ୍ଛିତ ଫଳ ଦେଉଥିବା କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ଅଟେ ।। ୫୦ ।।

କର୍ମକାଳାଦିକାର୍ପଣ୍ୟଚିନ୍ତା ଯେଷାଂ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।
ଯେଷାଂ ବିକ୍ରମସନ୍ନାହା ମୃତ୍ୟୋରପି ଚ ମୃତ୍ୟବଃ ।। ୫୧ ।।
ତେ ସାରୁପ୍ୟପଦଂ ପ୍ରାପ୍ତାଃ ପ୍ରମଥା ଭେଜିରେ ଶିବମ୍ ।

ସଞ୍ଚିତାଦି[୨୮] କର୍ମଭୂତାଦି କାଳକାମପ୍ରବୃତ୍ତ୍ୟୁଦ୍ଭୂତକାର୍ପଣ୍ୟଚିନ୍ତା ଯେଷାଂ ନ ବିଦ୍ୟତେ, ଯେଷାଂ ପରାକ୍ରମପ୍ରସଙ୍ଗା ମୃତ୍ୟୋରପି ମୃତ୍ୟବଃ, ସାରୂପ୍ୟପଦଂ ପ୍ରାପ୍ତାସ୍ତେ ପ୍ରମଥା ହରଂ ଭେଜିରେ । 'ଭଜ' ସେବାୟାମିତି ଧାତୁଃ ।। ୫୧ ।।

– ଯାହାଙ୍କୁ କର୍ମ ଏବଂ କାଳ ଆଦିରୁ ଜନ୍ୟ ଦୁଃଖର ଚିନ୍ତା ନ ଥାଏ, ତାଙ୍କର ପରାକ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁର ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାଏ । ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସାରୂପ୍ୟପଦ (ମୋକ୍ଷ)କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ସେହି ପ୍ରମଥଗଣ ଶିବଙ୍କର ସେବାରେ ନିରତ ଥିଲେ ।। ୫୧ ।।

ବ୍ରହ୍ମୋପେନ୍ଦ୍ରମହେନ୍ଦ୍ରାଦ୍ୟା ବିଶ୍ୱତନ୍ତ୍ରାଧିକାରିଣମ୍ ।
ଆୟୁଧାଲଙ୍କୃତପ୍ରାପ୍ତାଃ ପରିତସ୍ତଂ ସିଷେବିରେ ।। ୫୨ ।।

ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁରୁଦ୍ରେନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭୃତିତ୍ରୟସ୍ତ୍ରିଂଶତ୍ କୋଟି ଦେବାଃ ସ୍ୱକୀୟାୟୁଧାଲଙ୍କୃତଶ୍ରେଣିଯୁକ୍ତାଃ, ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟାବଧିକାରବନ୍ତଂ ତଂ ଶିବଂ ପରିତଃ ସିଷେବିର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୨ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ନିଜ ନିଜ ଶସ୍ତ୍ରରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ବିଶ୍ୱବିସ୍ତାରର ଅଧିକାରୀ ସେହି ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସାର୍ବଭୌମ ସେବା କରନ୍ତି ।। ୫୨ ।।

---

୨୮. କର୍ମ – କର୍ମ ତିନି ପ୍ରକାରର । ସଞ୍ଚିତ, କ୍ରିୟାମାଣ ଏବଂ ପ୍ରାରବ୍ଧ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶରୀର ପ୍ରାରବ୍ଧ କର୍ମର ଫଳ । ସଞ୍ଚିତ କର୍ମ ଭବିଷ୍ୟତ ଜନ୍ମର କାରଣ ହୁଏ ।

ଆଦିତ୍ୟା ବସବୋ ରୁଦ୍ରା ଯକ୍ଷଗନ୍ଧର୍ବକିନ୍ନରାଃ ।
ଦାନବା ରାକ୍ଷସା ଦୈତ୍ୟାଃ ସିଦ୍ଧା ବିଦ୍ୟାଧରୋରଗାଃ ।।
ଅଭଜନ୍ତ ମହାଦେବମପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ସୈନିକାଃ ।। ୫୩।।

ଆଦିତ୍ୟା ଦ୍ୱାଦଶାଦିତ୍ୟାଃ, ଅଷ୍ଟୌ ବସବଃ, ଏକାଦଶ ରୁଦ୍ରାଃ, କୁବେର ପ୍ରଭୃତିଯକ୍ଷାଃ, ହାହା ପ୍ରଭୃତି ଗନ୍ଧର୍ବାଃ, ଅଶ୍ୱମୁଖାଦି କିନ୍ନରାଃ, ବାଣାଦିଦାନବାଃ, ରାବଣାଦିରାକ୍ଷସାଃ, ତାରକାଦିଦୈତ୍ୟାଃ, ଆଦିନାଥାଦିସିଦ୍ଧାଃ, ମଣିଭଦ୍ରାଦିବିଦ୍ୟାଧରାଃ, ଶେଷାଦ୍ୟୁରଗାଃ, ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସୈନିକାଃ ସନ୍ତୋ ମହାଦେବମଭଜନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

– ଦ୍ୱାଦଶସୂର୍ଯ୍ୟ, ଆଠ ବସୁ, ଏଗାର ରୁଦ୍ର, କୁବେର ଆଦି ଯକ୍ଷ, ହାହା ହୂହୂ ଆଦି ଗନ୍ଧର୍ବ, ଅଶ୍ୱମୁଖ ଆଦି କିନ୍ନର, ବାଣ ଆଦି ଦାନବ, ରାବଣ ଆଦି ରାକ୍ଷସ, ତାରକ ଆଦି ଦୈତ୍ୟ, ଆଦିନାଥ ଆଦି ସିଦ୍ଧ, ମଣିଭଦ୍ର ଆଦି ବିଦ୍ୟାଧର, ଶେଷନାଗ ଆଦି ସର୍ପ, ଅସଂଖ୍ୟ ସୈନ୍ୟବଳ ସହିତ ମହାଦେବଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ।। ୫୩।।

ବଶିଷ୍ଠୋ ବାମଦେବଶ୍ଚ ପୁଲସ୍ତ୍ୟାଗସ୍ତ୍ୟଶୌନକାଃ ।
ଦଧୀଚିର୍ଗୌତମଶ୍ଚୈବ ସାନନ୍ଦଶୁକନାରଦାଃ ।। ୫୪ ।।
ଉପମନ୍ୟୁଭୃଗୁବ୍ୟାସପାରାଶରମରୀଚୟଃ ।
ଇତ୍ୟାଦ୍ୟା ମୁନୟଃ ସର୍ବେ ନୀଳକଣ୍ଠଂ ସିଷେବିରେ ।। ୫୫ ।।

– ବଶିଷ୍ଠ, ବାମଦେବ, ପୁଲସ୍ତ୍ୟ, ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଶୌନକ, ଦଧୀଚି, ଗୌତମ, ସାନନ୍ଦ, ଶୁକଦେବ, ନାରଦ, ଉପମନ୍ୟୁ, ଭୃଗୁ, ବ୍ୟାସ, ପରାଶର, ମରୀଚି ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ମୁନି ନୀଳକଣ୍ଠଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲେ ।। ୫୫ ।।

ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥପରିବାରାଣାଂ ବିମଳାଙ୍ଗେଷୁ ବିମ୍ବିତଃ ।
ସର୍ବାନ୍ତର୍ଗତମାତ୍ମାନାଂ ସ ରେଜେ ଦର୍ଶୟନ୍ନିବ ।। ୫୬ ।।

– ପାଖରେ ଥିବା ପରିବାର ଜନଙ୍କର ନିର୍ମଳ ଅଙ୍ଗରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ସେହି ଭଗବାନ୍ ଶିବ ନିଜକୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ବିରାଜମାନ ଦେଖାଇ ଶୋଭାୟମାନ ଥିଲେ ।। ୫୬ ।।

ଅଥ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ରାଜବ୍ୟାପାରଂ ଦଶଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

କ୍ଷଣଂ ସ ଶମ୍ଭୁର୍ଦେବାନାଂ କାର୍ଯ୍ୟଭାଗଂ ନିରୂପୟନ୍ ।
କ୍ଷଣଂ ଗନ୍ଧର୍ବରାଜାନାଂ[୨୯] ଗାନବିଦ୍ୟାଂ ବିଭାବୟନ୍ ।। ୫୭ ।।

---

୨୯. 'ରାଜାହଃ ସଖିଭ୍ୟଷ୍ଟଚ୍' ଇତି ସୂତ୍ରେଣ ସମାସାନ୍ତାଦ୍ରାଜନ୍ ଶବ୍ଦାତ୍ 'ଟଚ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟଃ।

– ଭଗବାନ୍ ଶମ୍ଭୁ ଗୋଟିଏ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦେବତାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରି ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗନ୍ଧର୍ବମାନଙ୍କର ଗାନବିଦ୍ୟା ଶୁଣୁଥିଲେ ।। ୫୭।।

ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିଭିର୍ଦ୍ଦେବୈଃ କ୍ଷଣମାଳାପମାଚରନ୍ ।
କ୍ଷଣଂ ଦେବମୃଗାକ୍ଷୀଣାଂ ଲାଳୟନ୍ନୃତ୍ୟବିଭ୍ରମମ୍ ।। ୫୮ ।।

– କେତେବେଳେ କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ଦେବତାମାନଙ୍କ ସହିତ କଥା ହେଉଥିଲେ ତ କେତେବେଳେ ଦେବ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ନୃତ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ।। ୫୮ ।।

ବ୍ୟାସାଦୀନାଂ କ୍ଷଣଂ କୁର୍ବନ୍ ବେଦୋଚ୍ଚାରେଷୁ ଗୌରବମ୍।
ବିଦଧାନଃ କ୍ଷଣଂ ଦେବ୍ୟା ମୁଖେ ବିମ୍ବାଧରେ ଦୃଶଃ[୩୦] ।। ୫୯।।

– ଗୋଟିଏ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବେଦୋଚ୍ଚାରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟାସ ଆଦିଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ତ ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବିମ୍ବଫଳ ପରି ଅଧର ଯୁକ୍ତ ଦେବୀ ଉମାଙ୍କର ମୁଖକୁ ଦେଖୁଥିଲେ ।। ୫୯।।

ହାସ୍ୟନୃତ୍ୟଂ କ୍ଷଣଂ ପଶ୍ୟନ୍ ଭୃଙ୍ଗିଣା ପରିକଳ୍ପିତମ୍ ।
ନନ୍ଦିନା ବେତ୍ରହସ୍ତେନ ସର୍ବତନ୍ତ୍ରାଧିକାରିଣା ।। ୬୦।।
ଅମୁଞ୍ଚତା ସଦା ପାର୍ଶ୍ୱମାତ୍ମାଭିପ୍ରାୟ ବେଦିନା ।
ଚୋଦିତାଂ ବାସୟନ୍ କାଂଶ୍ଚିଦ୍ୱିସୃଜନ୍ ଭ୍ରୂବିଳାସତଃ ।
ସମ୍ଭାବୟଂ ସ୍ତଥା ଚାନ୍ୟାନନ୍ୟାନପି ନିୟାମୟନ୍ ।। ୬୧।।

ଭ୍ରୂସଂଜ୍ଞୟା କାଂଶ୍ଚିଦ୍ୱିସୃଜନ୍ ପ୍ରେଷୟଂସ୍ତଥାନ୍ୟାନ୍ ସମ୍ଭାବୟନ୍, ପ୍ରିୟୋକ୍ତିଂ ବଦନ୍ନନ୍ୟାନ୍ନିୟାମୟନ୍ ଶିକ୍ଷୟନ୍ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୦-୬୧।।

– କେତେବେଳେ ଭୃଙ୍ଗୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହାସ୍ୟ ନୃତ୍ୟକୁ ଦେଖୁଥିଲେ ତ କେତେବେଳେ ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟାଧିକାରୀ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ବେତ୍ରହସ୍ତ ଏବଂ ଆତ୍ମାଭିପ୍ରାୟକୁ ଜାଣିପାରୁଥିବା ନନ୍ଦୀଦ୍ୱାରା ଆହୂତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆଣୁଥିଲେ ତଥା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଭ୍ରୂବିକ୍ଷେପରେ ପ୍ରେରିତ କରୁଥିଲେ । କାହାକୁ ପ୍ରିୟବାକ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ ତ କାହାକୁ ଶାସିତ କରୁଥିଲେ ।। ୬୦-୬୧।।

ସମସ୍ତଭୁବନାଧୀଶମୌଳିଲାଳିତଶାସନଃ ।
ଅକୁଣ୍ଠଶକ୍ତିରବ୍ୟାଜଲାବଣ୍ୟଲଳିତାକୃତିଃ ।। ୬୨।।

ସମସ୍ତଭୁବନାଧୀଶଃ, ବ୍ରହ୍ମମସ୍ତକସ୍ଥାପିତସମସ୍ତଜ୍ଞାନଶକ୍ତିମାନ ପ୍ରତିହତଶକ୍ତିଃ, ନିଜଲାବଣ୍ୟମନୋହରାକୃତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୨।।

---

୩୦. ତୁଳନୀୟ-ଉମାମୁଖେ ବିମ୍ବଫଳାଧରୋଷ୍ଠେ ବ୍ୟାପାରୟାମାସ ବିଲୋଚନାନି।(କୁ.ସଂ.)

– ତାଙ୍କର ଆଦେଶ ସମସ୍ତ ଭୁବନର ସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ଆକୃତି ସ୍ୱାଭାବିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ସୁନ୍ଦର ଥିଲା ତଥା ଶକ୍ତି କୁଣ୍ଠା ରହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା ।। ୬୨।।

ସ୍ଥିରଯୌବନସୌରଭ୍ୟଶୃଙ୍ଗାରିତକଳେବରଃ ।
ଆତ୍ମଶକ୍ତ୍ୟମୃତାସ୍ୱାଦରସୋଲ୍ଲାସିତମାନସଃ ।। ୬୩।।

ବୃଦ୍ଧିକ୍ଷୟ ରହିତ ଯୌବନୋଦ୍ରେକଶୃଙ୍ଗାରିତ କଳେବରଃ, ସ୍ୱସମବେତ ଶକ୍ତିଲକ୍ଷଣପରମାନନ୍ଦ ରସାସ୍ୱାଦନୋଜ୍ଜୃମ୍ଭିତାନ୍ତରଙ୍ଗଃ ।। ୬୩।।

– ତାଙ୍କର ଶରୀର ସ୍ଥିର ଯୌବନର ସୁରଭିରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ତଥା ମନ ଆତ୍ମଶକ୍ତିରୂପୀ ଅମୃତର ରସାସ୍ୱାଦରେ ଉଲ୍ଲାସଯୁକ୍ତ ଥିଲା ।। ୬୩।।

ସ୍ୱାଭାବିକମହୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବିଶ୍ରାମପରମାବଧିଃ ।
ନିଷ୍କଳଙ୍କ ମହାସତ୍ତ୍ୱ ନିର୍ମିତାନେକବିଗ୍ରହଃ ।। ୬୪।।

ସ୍ୱାଭାବିକେତି । ଅନୌପାଧିକ ସର୍ବଜ୍ଞତା[୩୧] ଦି ମହୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟବିଶ୍ରାନ୍ତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଭୂମିଃ, ଅକଳଙ୍କମହାଶକ୍ତିନିର୍ମିତାନେକଦିବ୍ୟମଙ୍ଗଳମୂର୍ତ୍ତିମାନ୍ ।। ୬୪।।

– ସ୍ୱାଭାବିକ ମହାଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ବିଶ୍ରାମର ଅନ୍ତିମ ସୀମା ତଥା ସ୍ୱରୂପର କଳଙ୍କରହିତ ମହାସତ୍ତ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଶରୀରକୁ ଧାରଣ କରିବାବାଲା ଅଟନ୍ତି ।। ୬୪।।

ଅଖଣ୍ଡାରାତି ଦୋର୍ଦଣ୍ଡକଣ୍ଡୂଖଣ୍ଡନ ପଣ୍ଡିତଃ ।
ଚିନ୍ତାମଣିଃ ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ।। ୬୫।।

ଅପରିମିତ ସଜ୍ଜନାରାତି ବାହୁଦଣ୍ଡକଣ୍ଡୂଖଣ୍ଡନ ବିଚକ୍ଷଣଃ, ଅତଏବ ନିର୍ମଳାନ୍ତଃକରଣା-ନାମିଷ୍ଟାର୍ଥପ୍ରଦଃ ଶ୍ରୀକଣ୍ଠଃ ପରମେଶ୍ୱରୋଦ୍ଵରାଜତ ଇତି ଶେଷଃ ।। ୬୫।।

– ସେହି ପରମେଶ୍ୱର ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ସମସ୍ତ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କର ହାତର କୁଣ୍ଡିଆକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଇଚ୍ଛାକୁ ଦୂର କରିବାରେ ପଣ୍ଡିତ, ଶରଣାଗତଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଚିନ୍ତାମଣି ପରି ଶୋଭାୟମାନ ଥିଲେ ।। ୬୫।।

ଏବଂ ଶିବସ୍ୟ ବୈଭବଂ ବର୍ଣ୍ଣୟିତ୍ୱାଗ୍ରେ ସୂତ୍ରୈକାଦଶକେନ ରେଣୁକଗଣେଶସ୍ୟ ଶିବଭକ୍ତିମହତ୍ତ୍ୱଂ ସୂଚୟତି –

---

୩୧. ସର୍ବଜ୍ଞତା ତୃପ୍ତିରନାଦିବୋଧଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ନିତ୍ୟମଲୁପ୍ତଶକ୍ତିଃ ।
ଅନନ୍ତଶକ୍ତିଶ୍ଚ ବିଭୋର୍ବିଧିଜ୍ଞା ଆହୁଃ ଷଡ଼ଙ୍ଗାନି ମହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ।। (ବାୟୁ. ପୁ.)

ସଭାନ୍ତରଗତଂ ତନ୍ତ୍ରଂ ରେଣୁକଂ ଗଣନାୟକମ୍ ।
ପ୍ରସାଦଂ ସୁଲଭଂ ଦାତୁଂ ତାମ୍ବୁଲଂ ସ ତମାହ୍ୱୟତ୍ ।। ୬୬।।

ସ ଶିବଃ ସଭାମଧ୍ୟଗତଂ ତନ୍ତ୍ରଂ ମୁଖ୍ୟମ୍ ଅଥବା ପ୍ରସିଦ୍ଧଂ ତଂ ରେଣୁକଂ ପ୍ରତି ସୁଲଭଂ ତାମ୍ବୁଲପ୍ରସାଦଂ ଦାତୁଂ ଶିରସା ଆହ୍ୱୟତ୍, ଆକାରିତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୬।।

– ଏହିପରି ଭଗବାନ୍ ଶିବ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ବସି ମୁଖ୍ୟ ଗଣନାୟକ ରେଣୁକକୁ ପ୍ରସାଦ ଭାବରେ ପାନ (ତାମ୍ବୁଳ) ଦେବା ପାଇଁ ଡାକିଲେ ।। ୬୬।।

ଶମ୍ଭୋରାହ୍ୱାନସନ୍ତୋଷସମ୍ଭ୍ରମେଣୈବ ଦାରୁକମ୍ ।
ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱମଗମଲ୍ଲୋକନାଥସ୍ୟ ରେଣୁକଃ ।। ୬୭।।

ପାର୍ଶ୍ୱଂ ବାମଭାଗମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୭।।

– ସେହି ରେଣୁକ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଆହ୍ୱାନକୁ ଶୀଘ୍ର ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଦାରୁକକୁ ପାରିହୋଇ (ଅତିକ୍ରମ କରି) ଲୋକନାଥ ପାଖରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।। ୬୭।।

ତମାଲୋକ୍ୟ ବିଭୁସ୍ତତ୍ର ସମୁଲ୍ଲଙ୍ଘିତ ଦାରୁକମ୍ ।
ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ନିଜଭକ୍ତାନାଂ ଦ୍ୟୋତୟନ୍ନିଦମବ୍ରବୀତ୍ ।। ୬୮।।

ବିଭୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ ।। ୬୮।।

– ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ପରମେଶ୍ୱର ନିଜର ଭକ୍ତର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଦାରୁକକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିବା ସେହି ରେଣୁକକୁ କହିଲେ ।। ୬୮।।

ରେ ରେ ରେଣୁକ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧେ କଥମେଷ ତ୍ୱୟାଦ୍ଧୁନା ।
ଉଲ୍ଲଙ୍ଘିତଃ ସଭାମଧ୍ୟେ ମମ ଭକ୍ତୋ ହି ଦାରୁକଃ ।। ୬୯।।

– ରେ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ରେଣୁକ, ସଭା ମଧ୍ୟରେ ମୋର ଭକ୍ତ ଦାରୁକର ତୁ ଅତିକ୍ରମ କ'ଣ ପାଇଁ କଲୁ ? ।। ୬୯।।

ଲଙ୍ଘନଂ ମମ ଭକ୍ତାନାଂ ପରମାନର୍ଥକାରଣମ୍।
ଆୟୁଃ ଶ୍ରିୟଂ କୁଳଂ କୀର୍ତ୍ତି ନିହନ୍ତି ହି ଶରୀରିଣାମ୍ ।। ୭୦।।

ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୦।।

– ମୋର ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବା ମହା ଅନର୍ଥର କାରଣ ହୁଏ । ତାହା ମନୁଷ୍ୟର ଆୟୁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, କୁଳ ଏବଂ କୀର୍ତ୍ତିକୁ ନଷ୍ଟ କରିଦିଏ ।। ୭୦।।

ମମ ଭକ୍ତମବଜ୍ଞାୟ ମାର୍କଣ୍ଡେୟଂ[୩୨] ପୁରା ଯମଃ ।
ମତ୍ପାଦତାଡ଼ନାଦାସୀତ୍ ସ୍ମରଣୀୟକଳେବରଃ ।। ୭୧ ।।

ବିନଷ୍ଟ କଳେବରତ୍ୱାତ୍ ସ୍ମରଣୀୟ କଳେବର ଆସୀଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ ।। ୭୧ ।।

– ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଯମରାଜ ଭକ୍ତ ମାର୍କଣ୍ଡେୟଙ୍କର ଅବଜ୍ଞା କରି ମୋର ପଦାଘାତରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ।। ୭୧ ।।

ଭୃଗୋଶ୍ଚ ଶଙ୍କୁକର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ମମ ଭକ୍ତିମତୋସ୍ତୟୋଃ ।
କୃତ୍ୱାନିଷ୍ଟମଭୂଦ୍ ବିଷ୍ଣୁର୍ବିକେଶା ଦଶଯୋନିଭାକ୍ ।। ୭୨ ।।

ବିକେଶଃ ଶିରଃ ପୂର୍ବଭାଗୋତ୍ପାଦିତକେଶବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୨ ।।

– ମୋର ଭକ୍ତ ଭୃଗୁ ଏବଂ ଶଙ୍କୁକର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କରି ବିଷ୍ଣୁ ବିଶିଷ୍ଟ କେଶଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କର ମସ୍ତକରେ ବାଳ ହୋଇଗଲା ତଥା ସେ ଦଶ ଥର ଜନ୍ମ ନେଲେ ।। ୭୨ ।।

ମଦ୍ଭକ୍ତେନ ଦଧୀଚେନ କୃତ୍ୱା ଯୁଦ୍ଧଂ ଜନାର୍ଦନଃ ।
ଭଗ୍ନଚକ୍ରାୟୁଧଃ ପୂର୍ବଂ ପରାଭବମୁପାଗମତ୍ ।। ୭୩ ।।

– ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ମୋର ଭକ୍ତ ଦଧୀଚି ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଜନାର୍ଦ୍ଦନ (ବିଷ୍ଣୁ) ଚକ୍ର ଓ ଧନୁଷ ଭାଙ୍ଗି ଯିବାରୁ ପରାଜୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।। ୭୩ ।।

କୃତ୍ୱାଶ୍ୱମେଧୋ ଦକ୍ଷୋଽପି ମଦ୍ଭକ୍ତାଂଶ୍ଚ ଗଣେଶ୍ୱରାନ୍ ।
ଅବମତ୍ୟ ସଭାମଧ୍ୟେ ମେଷବକ୍ତ୍ରୋଽଭବତ୍ ପୁରା ।। ୭୪ ।।

ଅବମତ୍ୟ ଉଦାସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୪ ।।

– ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିବା ଦକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ସଭାରେ ମୋର ଭକ୍ତ ଗଣେଶ୍ୱର-ମାନଙ୍କର ଅପମାନ କରି ମେଣ୍ଢା ମୁଣ୍ଡକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।। ୭୪ ।।

ଶ୍ୱେତସ୍ୟ ମମ ଭକ୍ତସ୍ୟ ଦୁରତିକ୍ରମତେଜସଃ ।
ଔଦାସୀନ୍ୟେନ କାଲୋଽପି ମୟା ଦଗ୍ଧଃ ପୁରାଽଭବତ୍ ।। ୭୫ ।।

ଦୁରତିକ୍ରମତେଜସଃ ଅନିନ୍ଦିତ ତେଜସ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୫ ।।

---

୩୨. ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ମୃକଣ୍ଡୁ ଋଷିଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆୟୁ ମାତ୍ର ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପାଇଁ ଥିଲା । ସପ୍ତର୍ଷିଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦରେ ତାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ପାଞ୍ଚବର୍ଷର ଆୟୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

– ପୂର୍ବେ ଅନତିକ୍ରମଣୀୟ ତେଜଯୁକ୍ତ ମୋର ଭକ୍ତ ଶ୍ୱେତ ଉଦାସୀନ ହେବାରୁ ମୁଁ କାଳକୁ ମଧ ଜଳେଇ ଦେଇଥିଲି ।। ୭୫।।

ଏବମନ୍ୟେଽପି ବହବୋ ମଦ୍‌ଭକ୍ତାନାମତିକ୍ରମାତ୍ ।
ପରିଭୂତା ହତାଶ୍ଚାସନ୍ ଭକ୍ତା ମେ ଦୁରତିକ୍ରମାଃ ।। ୭୬।।

– ଏହିପରି ଅନ୍ୟ କେତେ ଲୋକ ମୋର ଭକ୍ତଗଣଙ୍କର ଅତିକ୍ରମଣ କରି ପରାଭବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ମରା ଗଲେ । ତେଣୁ ମୋର ଭକ୍ତ ଅଲଙ୍ଘନୀୟ ନୁହନ୍ତି ।। ୭୬।।

ଏବଂ ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ବର୍ଣ୍ଣୟିତ୍ୱା ତଦୁଲ୍ଲଙ୍ଘନଦୋଷସ୍ୟ ଫଳଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଶତି –

ଅବିଚାରେଣ ମଦ୍‌ଭକ୍ତୋ ଲଙ୍ଘିତୋ ଦାରୁକସ୍ତ୍ୱୟା ।
ଏଷ ତ୍ୱଂ ରେଣୁକାନେନ ଜନ୍ମବାନ୍ ଭବ ଭୂତଲେ ।। ୭୭।।

ଏଷ ଦାରୁକ ଇତି ସମ୍ବନ୍ଧଃ ।। ୭୭।।

– ହେ ରେଣୁକ, ତୁ କୌଣସି ବିଚାର ନ କରି ମୋର ଭକ୍ତ ଦାରୁକର ଅତିକ୍ରମ କଲୁ । ତେଣୁ ତୁ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଜନ୍ମ ନେ ।। ୭୭।।

ଅଥ ରେଣୁକୋ ଜନ୍ମନି ଭୀତଃ ସନ୍ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ଶିବଂ ବିଜ୍ଞାପୟତି –

ଇତ୍ୟୁକ୍ତଃ ପରମେଶେନ ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟଶଂସିନା ।
ପ୍ରାର୍ଥୟାମାସ ଦେବେଶଂ ପ୍ରଣିପତ୍ୟ ସ ରେଣୁକଃ ।। ୭୮।।

ଇତ୍ୟୁକ୍ତୋ ଲୋକହିତାର୍ଥମିତ୍ୟୁକ୍ତୋ ଭବଦାହ୍ୱାନସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ୍ୟା ମୟା ଅଜ୍ଞାନାଦୟଂ ଲଙ୍ଘିତଃ, ମାଂ ପାହୀତି ପ୍ରାର୍ଥୟାମାସେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୮।।

– ଭକ୍ତଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବତାଉଥିବା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହିପରି କୁହାଯାଇଥିବା ସେହି ରେଣୁକ ଦେବେଶ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ପାଦରେ ପଡ଼ି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା ।। ୭୮।।

ମାନୁଷୀଂ ଯୋନିମାସାଦ୍ୟ ମହାଦୁଃଖବିବର୍ଦ୍ଧନୀମ୍ ।
[୩୩]ଜାତ୍ୟାୟୁର୍ଭୋଗବୈଷମ୍ୟ ହେତୁକର୍ମୋପପାଦିନୀମ୍ ।। ୭୯।।
ସମସ୍ତଦେବକୈଙ୍କର୍ଯ୍ୟକାର୍ପଣ୍ୟପ୍ରସବସ୍ଥଲୀମ୍ ।
ମହାତାପତ୍ରୟୋପେତାଂ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମନିୟନ୍ତ୍ରିତାମ୍ ।।
ବିହାୟ ତ୍ୱତ୍ପଦାମ୍ଭୋଜସେବାଂ କିଂ ବା ବସାମ୍ୟହମ୍ ।। ୮୦।।

ତ୍ୱଦ୍ ପଦାମ୍ବୁଜସେବାଂ ବିହାୟ ଏବଂରୂପମାନୁଷୀଂ ଯୋନିମାସାଦ୍ୟ ସ୍ଥାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଃ କିମହମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୯-୮୦।।

---

୩୩. ତୁଳନୀୟ – ସତି ମୂଳେ ତଦ୍‌ବିପାକୋ ଜାତ୍ୟାୟୁର୍ଭୋଗାଃ । (ପା. ଯୋ. ସୂ.)

ଯଥା ମେ ମାନୁଷୋ ଭାବୋ ନ ଭବେତ୍ କ୍ଷିତିମଣ୍ଡଳେ ।
ତଥା ପ୍ରସାଦଂ ଦେବେଶ ବିଧେହି କରୁଣାନିଧେ ।। ୮୧ ।।

– ହେ ଦେବେଶ, ମହାଦୁଃଖକୁ ବଢ଼ାଉଥିବା, ଜନ୍ମ, ଆୟୁ ଏବଂ ଭୋଗର ବୈଷମ୍ୟର କାରଣଭୂତ କର୍ମକୁ କରୁଥିବା, ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କର ସେବକତ୍ୱରୂପୀ ଦୀନତାର ଜନ୍ମସ୍ଥଳୀ, ଦୈହିକ, ଦୈବିକ, ଭୌତିକ ନାମକ ତିନି ତାପରେ ଯୁକ୍ତ, ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଧର୍ମରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ମନୁଷ୍ୟ ଯୋନିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଆପଣଙ୍କର ଚରଣକମଳର ସେବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ମୁଁ ସେଠାରେ କିପରି ରହିପାରିବି ? ହେ କରୁଣାନିଧି, ପୃଥିବୀ ଲୋକରେ ମୋର ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ଯେପରି ନ ହେବ, ସେହି କୃପା କର ।। ୭୯–୮୧ ।।

ଏବଂ ପ୍ରାର୍ଥିତବନ୍ତଂ ରେଣୁକଂ ସ୍ୱାମୃତ୍ୱେନ ନିଶ୍ଚିତ୍ୟାଭୟଂ ଦତ୍ୱା ଷଡ୍ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରୟୋଜନଂ ଦର୍ଶୟତି –

ଇତି ସମ୍ପ୍ରାର୍ଥିତୋ ଦେବୋ ରେଣୁକେନ ମହେଶ୍ୱରଃ ।
ମା ଭୈଷୀର୍ମମ ଭକ୍ତାନାଂ କୃତୋ ଭୀତିରିହେଷ୍ୟତି ।। ୮୨ ।।

– ରେଣୁକଦ୍ୱାରା ଏହିପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇ ମହେଶ୍ୱର କହିଲେ – ଡରେନି । ମୋର ଭକ୍ତର ଏ ଜଗତରେ କେଉଁଠାରୁ ଭୟ ହେବ ?

ଶ୍ରୀଶୈଲସ୍ୟୋତ୍ତରେ ଭାଗେ ତ୍ରିଲିଙ୍ଗ ବିଷୟେ ଶୁଭେ ।
କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟଭିଧାନୋଽସ୍ତି କୋଽପି ଗ୍ରାମୋ ମହତ୍ତରଃ ।। ୮୩ ।।

ତ୍ରିଲିଙ୍ଗ ବିଷୟେ ଆନ୍ଧ୍ରଦେଶେ କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟାଖ୍ୟମହାଗ୍ରାମୋଽସ୍ତି ।। ୮୩ ।।

– ଶ୍ରୀଶୈଳର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ସ୍ଥିତ ତେଲେଙ୍ଗାନା ଦେଶରେ କୋଲ୍ଲିପାକୀ ନାମକ କୌଣସି ବଡ଼ ଗ୍ରାମ (ନଗର) ଅଛି ।। ୮୩ ।।

ସୋମେଶ୍ୱରାଭିଧାନସ୍ୟ ତତ୍ର ବାସବତୋ ମମ ।
ଅସ୍ପୃଶନ୍ ମାନୁଷଂ ଭାବଂ ଲିଙ୍ଗାତ୍ ପ୍ରାଦୁର୍ଭବିଷ୍ୟସି ।। ୮୪ ।।

ତତ୍ର ବାସବଃ ସୋମେଶ୍ୱରାଭିଧାନସ୍ୟ ମମ ଲିଙ୍ଗାତ୍ ମାନୁଷଂ ଭାବମସ୍ପୃଶନ୍ ପ୍ରାଦୁର୍ଭବିଷ୍ୟସୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୪ ।।

– ସେଠାରେ ସୋମେଶ୍ୱର ନାମରେ ସ୍ଥାପିତ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ମନୁଷ୍ୟଭାବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ନ କରି ତୁ ପ୍ରକଟ ହେବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ ତୋର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।। ୮୪ ।।

ମଦୀୟ ଲିଙ୍ଗସମ୍ଭୂତଂ ମଦ୍‌ଭକ୍ତପରିପାଳକମ୍ ।
ବିସ୍ମିତା ମାନୁଷାଃ ସର୍ବେ ତ୍ୱାଂ ଭଜନ୍ତୁ ମଦାଜ୍ଞୟା ।। ୮୫ ।।

– ସମସ୍ତ ଲୋକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚକିତ ହୋଇ ମୋର ଆଜ୍ଞାରେ ମୋର ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ତଥା ମୋର ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ପରିପାଳକ ତୋର ସେବା କରିବେ ।। ୮୫ ।।

ମଦଦ୍ୱୈତପରଂ ଶାସ୍ତ୍ରଂ ବେଦବେଦାନ୍ତସମ୍ମତମ୍ ।
ସ୍ଥାପୟିଷ୍ୟସି ଭୂର୍ଲୋକେ ସର୍ବେଷାଂ ହିତକାରକମ୍ ।। ୮୬ ।।

– ପୃଥିବୀ ଲୋକରେ ବେଦବେଦାନ୍ତସମ୍ମତ ତଥା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ହିତକାରୀ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଶାସ୍ତ୍ର (ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)ର ତୁ ସ୍ଥାପନା କରିବୁ ।। ୮୬ ।।

ମମ ପ୍ରତାପମତୁଳଂ ମଦ୍‌ଭକ୍ତାନାଂ ବିଶେଷତଃ ।
ପ୍ରକାଶୟ ମହୀଭାଗେ ବେଦମାର୍ଗାନୁସାରତଃ ।। ୮୭ ।।

– ହେ ରେଣୁକ, ବେଦମାର୍ଗର ଅନୁସରଣ କରି ପୃଥିବୀଲୋକରେ ମୋର ଅତୁଳ ପ୍ରତାପକୁ ତୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ମୋର ଭକ୍ତଙ୍କୁ ବତାଇବୁ ।। ୮୭ ।।

ଅଥ ସଂଗ୍ରହକର୍ତ୍ତୁଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ବାକ୍ୟମ୍ –

ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପରମେଶ୍ୱରଃ ସ ଭଗବାନ୍ ଭଦ୍ରାସନାଦୁତ୍‌ଥିତେ ।
ବ୍ରହ୍ମୋପେନ୍ଦ୍ରମୁଖାନ୍ ବିସୃଜ୍ୟ ବିବୁଧାନ୍ ଭ୍ରୂସଂଜ୍ଞୟା କେବଳମ୍ ।
ପାର୍ବତ୍ୟା ସହିତୋ ଗଣୈରଭିମତୈଃ ପ୍ରାପ ସ୍ୱମନ୍ତଃପୁରଂ
କ୍ଷୋଣୀଭାଗମବାତରତ୍ ପଶୁପତେରାଜ୍ଞାବଶାଦ୍ ରେଣୁକଃ ।। ୮୮ ।।

ଅଭିମତୈଃ ଅତ୍ୟାପ୍ତୈଃ ନନ୍ଦ୍ୟାଦିଭିଃ । ସ୍ୱକମନ୍ତଃପୁରଂ ଭଗବାନ୍ ପ୍ରାପ । ଅଥ ରେଣୁକୋ ବ୍ରହ୍ମାଧିପତେଃ ଶିବସ୍ୟ ଆଜ୍ଞାବଶାଦ୍ ଭୂଭାଗଂ ପ୍ରାପ୍ତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୮ ।।

– ଏହା କହି କରି ସେହି ଭଗବାନ୍ ପରମେଶ୍ୱର ନିଜର ଭଦ୍ରାସନରୁ ଉଠି ଠିଆ ହେଲେ । କେବଳ ଭ୍ରୂକୁଟି ସଙ୍କେତରେ ବ୍ରହ୍ମା ଉପେନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଯିବାକୁ କହି ପ୍ରିୟ ଗଣ ତଥା ପାର୍ବତୀଙ୍କ ସହିତ ନିଜର ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ପଶୁପତିଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ରେଣୁକ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀଲୋକରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ।। ୮୮ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ରେଣୁକସ୍ୟ ଭୂର୍ଲୋକାବଗତିର୍ନାମ
ତୃତୀୟଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୩ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ରେଣୁକସ୍ୟ ଭୂର୍ଲୋକାବତରଣଂ ନାମ ତୃତୀୟଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୩ ।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରେଣୁକ ଭୂଲୋକାବତରଣ ନାମକ ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୩ ।।

ଚତୁର୍ଥଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥାଷ୍ଟଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ଶିବଯୋଗି ରେଣୁକ ଗଣେଶ୍ୱରସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ଅଥ ତ୍ରିଲିଙ୍ଗବିଷୟେ କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟଭିଧେ ପୁରେ ।
ସୋମେଶ୍ୱର ମହାଲିଙ୍ଗାତ୍ ପ୍ରାଦୁରାସୀତ୍ ସ ରେଣୁକଃ ।। ୧ ।।

ରେଣୁକଙ୍କର ଅବତାର ତଥା ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନ –

– ତା'ପରେ ରେଣୁକ ତେଲେଙ୍ଗାନା ଦେଶର କୋଲ୍ଲିପାକୀ ନାମକ ନଗରରେ ସୋମେଶ୍ୱର ମହାଦେବ ନାମକ ମହାଲିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରକଟ ହେଲେ ।। ୧ ।।

ପ୍ରାଦୁର୍ଭୂତଂ ତମାଲୋକ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗାତ୍ ତ୍ରିଲିଙ୍ଗଜାଃ ।
ବିସ୍ମିତାଃ ପ୍ରାଣିନଃ ସର୍ବେ ବଭୂବୁରତିତେଜସମ୍ ।। ୨ ।।

– ତେଲେଙ୍ଗାନା ଦେଶର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜସ୍ୱୀ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରକଟ ହେବା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇଗଲେ ।। ୨ ।।

ଭସ୍ମୋଦ୍‌ଧୂଳିତସର୍ବାଙ୍ଗଂ ସାରରୁଦ୍ରାକ୍ଷଭୂଷଣମ୍ ।
ଜଟାମୁକୁଟ ସଂଯୁକ୍ତଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଙ୍କିତ ମସ୍ତକମ୍ ।। ୩ ।।

ସାରଶବ୍ଦେନ ବାହୁଲ୍ୟମୁଚ୍ୟତେ ।। ୩ ।।

– ସେହି ରେଣୁକଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶରୀର ଭସ୍ମରେ ଉଦ୍‌ଧୂଳିତ ଥିଲା । ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ମାଳାରେ ବିଭୂଷିତ ଜଟାମୁକୁଟ ସଂଯୁକ୍ତ ତାଙ୍କର ମସ୍ତକ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରରେ ଚିହ୍ନିତ ଥିଲା ।। ୩ ।।

କଟୀତଟୀପଟୀଭୂତକନ୍ଥାପଟଲବନ୍ଧୁରମ୍ ।
ଦଧାନଂ ଯୋଗଦଣ୍ଡଂ ଚ ଭସ୍ମାଧାରଂ କମଣ୍ଡଳୁମ୍ ।। ୪ ।।

– ସେ କଟି ପ୍ରଦେଶରେ ବସ୍ତ୍ର ଭାବରେ କନ୍ଥାକୁ ବାନ୍ଧିଲେ, ଯୋଗଦଣ୍ଡ ଧାରଣ କରି ଭସ୍ମ ପାତ୍ର ତଥା କମଣ୍ଡଳୁ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।। ୪ ।।

ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପରିଜ୍ଞାନ ପରମାନନ୍ଦମୋଦିତମ୍ ।
ନିର୍ଦ୍ଧୂତ ସର୍ବ ସଂସାରବାସନାଦୋଷପଞ୍ଜରମ୍ ।। ୫ ।।

– ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନରୁ ଜାତ ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ସେ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବାସନାଦୋଷରୂପୀ ପିଞ୍ଜରାକୁ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଥିଲେ ।। ୫ ।।

ଶିବାଗମସୁଧାସିନ୍ଧୁସମୁନ୍ମେଷସୁଧାକରମ୍ ।
ଚିତ୍ତାରବିନ୍ଦସଙ୍ଗୂଢ ଶିବପାଦାମ୍ବୁଜଦ୍ୱୟମ୍ ।। ୬ ।।

– ଶୈବାଗମରୂପୀ ସୁଧାସିନ୍ଧୁର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ଥିଲେ ତଥା ନିଜର ହୃଦୟ କମଳରେ ଶିବଙ୍କର ଦୁଇ ଚରଣକମଳକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ ।। ୬।।

ଯମାଦିଯୋଗତନ୍ତ୍ରଜ୍ଞଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଂ ସର୍ବକର୍ମସୁ ।
ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧସନ୍ତାନ ସମୁଦାୟ ଶିଖାମଣିମ୍ ।। ୭।।

– ସେ ଯମ ଆଦି[୩୪] ଯୋଗ ସାଧନାର ଜ୍ଞାତା, ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ତଥା ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧପରମ୍ପରା ସମୂହର ଶିଖାମଣି ଥିଲେ ।। ୭।।

ବୀରସିଦ୍ଧାନ୍ତନିର୍ବାହକୃତପଟ୍ଟ ନିବନ୍ଧନମ୍ ।
ଆଲୋକମାତ୍ର ନିର୍ଭିନ୍ନ ସମସ୍ତପ୍ରାଣିପାତକମ୍ ।। ୮।।

ବୀରସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶବ୍ଦେନ ବୀରଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଚ୍ୟତେ । ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ ।। ୮।।

– ସେହି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ବୀର ଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିର୍ବାହ କରିବା ପାଇଁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିଜ୍ଞ ତଥା ଦର୍ଶନମାତ୍ରରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ପାପ ଦୂର କରିବା ବାଲା ଥିଲେ ।। ୮।।

ଅଥ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଂ ପ୍ରାପ୍ତ ଏଷ ରେଣୁକୋ ଜନୈଃ ପୃଷ୍ଟଃ ସନ୍ନୁତ୍ତରଂ ଦତ୍ତ୍ୱା ମଳୟାଦ୍ରିମଗମଦିତ୍ୟାହ ତମପୃଚ୍ଛନ୍ନିତ୍ୟାଦିଶ୍ଳୋକପଞ୍ଚକେନ –

ତମପୃଚ୍ଛନ୍ ଜନାଃ ସର୍ବେ ନମନ୍ତଃ କୋ ଭବାନିତି ।
ଇତି ପୃଷ୍ଟୋ ମହାଯୋଗୀ ଜନୈର୍ବିସ୍ମିତ ମାନସୈଃ ।। ୯।।
ପ୍ରତ୍ୟୁବାଚ ଶିବାଦ୍ୱୈତମହାନନ୍ଦପରାୟଣଃ ।
ପିନାକିନଃ ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ରେଣୁକାଖ୍ୟଗଣେଶ୍ୱରଃ ।। ୧୦।।

– ସମସ୍ତ ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ପଚାରିଲେ – ''ଆପଣ କିଏ ?'' ବିସ୍ମୟ ଚିତ୍ତଯୁକ୍ତ ଲୋକମାନେ ପଚାରିବାରୁ ସେହି ମହାଯୋଗୀ କହିଲେ, ''ମୁଁ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ମହାନନ୍ଦରେ ଲୀନ ଶଙ୍କରଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ରେଣୁକ ନାମକ ଗଣେଶ୍ୱର ଅଟେ'' ।।୯–୧୦।।

କେନଚିତ୍ କାରଣେନାହଂ ଶିବଲିଙ୍ଗାଦିହାଭବମ୍ ।
ନାମ୍ନା ରେଣୁକ ସିଦ୍ଧୋଽହଂ ସିଦ୍ଧସନ୍ତାନନାୟକଃ ।। ୧୧।।

– କୌଣସି କାରଣରୁ ମୁଁ ଏ ସଂସାରରେ ଏଠାରେ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ଜାତ ହେଲି । ମୋର ନାମ ରେଣୁକସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ମୁଁ ହେଉଛି ସିଦ୍ଧପରମ୍ପରାର ନାୟକ ।।୧୧।।

---

୩୪. ଯମ, ନିୟମ, ଆସନ, ପ୍ରାଣାୟାମ, ପ୍ରତ୍ୟାହାର, ଧ୍ୟାନ, ଧାରଣା ଏବଂ ସମାଧି ଯୋଗର ଆଠ ଅଙ୍ଗ । (ପା. ଯୋ. ସୂ.)

ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଚାରୀ ଲୋକେଽସ୍ମିନ୍ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତପାଳକଃ ।
ଖଣ୍ଡୟନ୍ ଜୈନଚାର୍ବାକବୌଦ୍ଧାଦୀନାଂ ଦୁରାଗମାନ୍ ।। ୧୨।।

– ମୁଁ ଏହି ସଂସାରରେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ବିଚରଣ କରୁଥିବା ଜୈନ, ଚାର୍ବାକ, ବୌଦ୍ଧ ଆଦି ଦୁଷ୍ଟ (ନାସ୍ତିକ) ଆଗମ ଗୁଡ଼ିକର ଖଣ୍ଡନ କରି ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପରିପାଳକ ଅଟେ ।। ୧୨।।

ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପଶ୍ୟେତାଂ ତେଷାଂ ବିଷୟସ୍ଥିରଚକ୍ଷୁଷାମ୍ ।
ଉତ୍‌ଥାୟ ବ୍ୟୋମମାର୍ଗେଣ ମଳୟାଦ୍ରିମୁପାଗମତ୍ ।। ୧୩।।

– ଏହିପରି କହୁଥିବା ରେଣୁକଙ୍କୁ ଲୋକମାନେ ଯେତେବେଳେ ଅପଲକ ନେତ୍ରରେ ଚାହିଁ ରହିଥିଲେ, ସେ ଉଡ଼ିକରି ଆକାଶମାର୍ଗରେ ମଳୟ ପର୍ବତକୁ ଚାଲି ଗଲେ ।। ୧୩।।

ଅଥ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ମଳୟାଦ୍ରିଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ନବଚନ୍ଦନକାନ୍ତାର କନ୍ଦଳନ୍ମନ୍ଦମାରୁତମ୍ ।
ଅଭଙ୍ଗୁର ଭୁଜଙ୍ଗସ୍ତ୍ରୀସଙ୍ଗୀତରସସଙ୍କୁଳମ୍ ।। ୧୪।।

ନୂତନଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ଭେଦନକ୍ଷମମନ୍ଦମାରୁତଃ, ଅତିନିବିଡ଼ଭୁଜଙ୍ଗସ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗୀତରସ-ବ୍ୟାପ୍ତଃ।। ୧୪।।

– ସେହି ମଳୟ ପର୍ବତ ନୂତନ ଚନ୍ଦନ ବୃକ୍ଷର ଘନ ଜଙ୍ଗଲରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଧୀର ପବନ ବହୁଥିଲା । (ବୃକ୍ଷରେ) ଲାଗି ରହିଥିବା ସର୍ପିଣୀମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତରସ ସେଠାରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା ।। ୧୪।।

କରିପୋତକରାକୃଷ୍ଟସ୍ଫୁରଦେଳାତିବାସିତମ୍ ।
ବରାହଦଂଷ୍ଟ୍ରିକାଧ୍ୱସ୍ତମୁସ୍ତାସୁରଭିକନ୍ଦରମ୍ ।। ୧୫।।

କରିକଳଭକରାକର୍ଷଣବିକୀର୍ଣ୍ଣୈଳାଫଳସୁଗନ୍ଧବାସିତୋ ବରାହଦଂଷ୍ଟ୍ରୋଦ୍-ଖାତଭଦ୍ରମୁସ୍ତାସୁରଭିସାନୁପ୍ରଦେଶଃ ।। ୧୫।।

– ହାତୀ ଛୁଆମାନଙ୍କର ଶୁଣ୍ଢରେ ଟଣାଯାଇଥିବା ଅଳେଇଚ (ଲଟା)ର ସୁଗନ୍ଧରେ ତାହା ସୁଗନ୍ଧିତ ଥିଲା । ଘୁଷୁରିମାନଙ୍କର ଛୋଟ ଛୋଟ ଦାନ୍ତରେ ଧ୍ୱସ୍ତ ହୋଇଥିବା ମୁସ୍ତା (ମୁଥା ଘାସ)ର ସୁଗନ୍ଧ ତାହାର କନ୍ଦରରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା ।। ୧୫।।

ପଟୀରଦଳପର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରସୁପ୍ତବ୍ୟାଧଦମ୍ପତିମ୍ ।
ମାଧବୀମଲ୍ଲିକାଜାତୀମଞ୍ଜରୀରେଣୁରଞ୍ଜିତମ୍ ।। ୧୬।।

କର୍ପୂରକଦଳୀପତ୍ରପର୍ଯ୍ୟଙ୍କନିଦ୍ରିତକିରାତଦମ୍ପତିଃ, ସେବନ୍ତ୍ୟାଦିକୁସୁମଗୁଚ୍ଛ-ପରାଗରଞ୍ଜିତଃ। ଏତାଦୃଶଂ ମଳୟାଦ୍ରିମଗମଦିତି ପୂର୍ବେଣାନ୍ୱୟଃ ।। ୧୬।।

– ସେଠାରେ ବ୍ୟାଧ ଦମ୍ପତି (ଶବର-ଶବରୁଣୀ) ଧବଳ କଦଳୀ ଦଳରେ ନିର୍ମିତ ପଲଙ୍କା ଉପରେ ଶୋଇଥିଲେ । ସେହି ପର୍ବତ ମାଧବୀ, ଜୁଇ, ଏବଂ ଚମ୍ପା ଫୁଲର ପରାଗରେ ରଞ୍ଜିତ ଥିଲା ।। ୧୬।।

ଅଥାଷ୍ଟାଭିଃ ସୂତ୍ରୈରଗସ୍ତ୍ୟାଶ୍ରମଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ତତ୍ର କୁତ୍ରଚିଦାଭୋଗସର୍ବର୍ତ୍ତୁକୁସୁମଦ୍ରୁମେ ।
ଅପଶ୍ୟଦାଶ୍ରମଂ ଦିବ୍ୟମଗସ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ମହାମୁନେଃ ।। ୧୭ ।।

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବସନ୍ତାଦି ସର୍ବର୍ତ୍ତୁକୁସୁମମୟବୃକ୍ଷବତି ତତ୍ର ମଳୟାଚଳେ କୁତ୍ରଚିତ୍ କସ୍ମିଂଶ୍ଚିତ୍ ପ୍ରଦେଶେ ଦିବ୍ୟଂ ମନୋହରମ୍ ଅଗସ୍ତ୍ୟାଶ୍ରମମପଶ୍ୟତ୍, ଦୃଷ୍ଟବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।।୧୭।।

– ରେଣୁକ ସେଠାରେ ସମସ୍ତ ଋତୁ ପୁଷ୍ପ ବୃକ୍ଷ ରାଜିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାମୁନି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କର ଦିବ୍ୟ ବିଶାଳ ଆଶ୍ରମ ଦେଖିଲେ ।। ୧୭।।

ମନ୍ଦାରଚନ୍ଦନପ୍ରାୟୈର୍ମଣ୍ଡିତଂ ତରୁମଣ୍ଡଳୈଃ ।
ଶାଖାଶିଖରସଂଲୀନତାରକାଗଣକୋରକୈଃ ।। ୧୮ ।।

ଶାଖାଗ୍ରସଂବିଲୀନତାରକାଗଣରୂପକୁସୁମକୁଡ୍ମଳୈଃ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନାଦିତରୁ-ସମୂହୈର୍ମଣ୍ଡିତଂ ଶୋଭିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮।।

– ସେହି ଆଶ୍ରମ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ଚନ୍ଦନ ଆଦି ବୃକ୍ଷରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ସେହି ବୃକ୍ଷ ସବୁର ଅଗ୍ରରେ ଥିବା କଢ଼ ସବୁ ତାରାପରି ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ ।। ୧୮।।

ମୁନିକନ୍ୟାକରାନୀତକଳଶାମ୍ବୁ ବିବର୍ଦ୍ଧିତୈଃ ।
ଆଲବାଲଜଳାସ୍ୱାଦମୋଦମାନମୃଗୀଗଣୈଃ ।। ୧୯ ।।

– ସେହି ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ମୁନିକନ୍ୟାମାନେ କଳଶହାତରେ ଦେଇଥିବା ପାଣିରେ ବଢ଼ିଥିଲେ । ମନ୍ଦାରେ ଥିବା ପାଣିକୁ ପିଇ ହରିଣମାନେ ଖୁସୀ ହେଉଥିଲେ ।। ୧୯।।

ହେମାରବିନ୍ଦନିଷ୍ୟନ୍ଦମକରନ୍ଦସୁଗନ୍ଧିଭିଃ ।
ମରାଳାଳାପବାଚାଳବୀଚିମାଳାମନୋହରୈଃ ।। ୨୦ ।।

– ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକମଳରୁ ପଡୁଥିବା ପରାଗରେ ସୁଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ସେହି ଆଶ୍ରମ ହଂସ ସମୂହଙ୍କର ଧ୍ୱନିତରଙ୍ଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋହର ଥିଲା ।। ୨୦।।

ଇନ୍ଦୀବରବରଜ୍ୟୋତିରନ୍ଧୀକୃତ ହରିନ୍ମୁଖୈଃ ।
ଲୋପାମୁଦ୍ରାପଦନ୍ୟାସଚରିତାର୍ଥତଟାଙ୍କିତୈଃ ।। ୨୧ ।।

– ସେହି ଆଶ୍ରମର ଦିଗଗୁଡ଼ିକୁ ନୀଳକମଳର ଜ୍ୟୋତିରେ ଅନ୍ଧକାରମୟ ଅର୍ଥାତ୍

ନୀଳ ହୋଇଗଲା ପରି ଲାଗୁଥିଲା । ପୋଖରୀ କୂଳରେ ଲୋପାମୁଦ୍ରାଙ୍କର[୩୫] ପଦଚିହ୍ନ ଅଙ୍କିତ ଥିଲା ।। ୨୧ ।।

ହାରନୀହାରକର୍ପୂରହରହାସାମଲୋଦକୈଃ ।
ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକସ୍ନାନନିୟମାର୍ଥୈସ୍ତପସ୍ୱିନାମ୍ ।। ୨୨ ।।

– ସେହି ପୋଖରୀର ପାଣି ବରଫ (ନୀହାର) କର୍ପୂର ଅଥବା ଶିବଙ୍କର ହସ ପରି ସ୍ୱଚ୍ଛ ଥିଲା । ତାହା ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ, ନୈମିତ୍ତିକ ସ୍ନାନ ଏବଂ ନିୟମ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ।। ୨୨ ।।

ପ୍ରକୃଷ୍ଟମଣି ସୋପାନୈଃ ପରିବୀତଂ ସରୋବରୈଃ ।
ବିମୁକ୍ତସତ୍ତ୍ୱବୈରସ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମଲୋକମିବାପରମ୍ ।। ୨୩ ।।

– ଉତ୍ତମ ମଣିରେ ତିଆରି ହୋଇଥିବା ସିଡ଼ି ସେହି ପୋଖରୀର ଚାରି ପାଖରେ ଥିଲେ । ସେହି ଆଶ୍ରମ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ବୈର ଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ପରି ଥିଲା ।। ୨୩ ।।

ହୂୟମାନାଜ୍ୟସନ୍ତାନଧୂମଗନ୍ଧିମହାସ୍ଥଳମ୍ ।
ଶୁକସଂସଦ୍ସମାରବ୍ଧଶ୍ରୁତିଶାସ୍ତ୍ରୋପବୃଂହଣମ୍ ।। ୨୪ ।।

ଶୁକସଂସଦେତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ପଷ୍ଟମେନ୍ୟତ୍ । ଏତାଦୃଶମଗସ୍ତ୍ୟାଶ୍ରମମଗଣ୍ୟଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪ ।।

– ସେଠାରେ ପବିତ୍ର ଭୂମି ହବନ କରା ଯାଇଥିବା ଘିଅର ଧୂଆଁରେ ସୁଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଥିବା ଶୁକସମୂହଦ୍ୱାରା ଉଚ୍ଚାରିତ ବେଦଶାସ୍ତ୍ରର ଧ୍ୱନି ସର୍ବତ୍ର ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ।। ୨୪ ।।

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟମୁନିଂ ନବଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ତସ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ସମାସୀନଂ ମୂଲେ ଚନ୍ଦନରୁହଃ ।
ସୁକୁମାରଦଳଚ୍ଛାୟାଦୂରିତାଦିତ୍ୟ ତେଜସଃ ।। ୨୫ ।।

– ସେହି ଆଶ୍ରମର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ସୁକୁମାର ପତ୍ରର ଛାୟାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତାପ ଅର୍ଥାତ୍ ତାପକୁ ଦୂର କରୁଥିବା ଚନ୍ଦନବୃକ୍ଷ ତଳେ ବସିଥିବା ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ରେଣୁକ ଦେଖିଲେ ।। ୨୫ ।।

---

୩୫. ଲୋପାମୁଦ୍ରା ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଥିଲେ । ଲୋପାମୁଦ୍ରା ଷୋଡ଼ଶୀ=ତ୍ରିପୁର ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କର ଆରାଧନା ବିଧି ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଜାଣିଥିଲେ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଏହି ବିଧି ତାଙ୍କଠାରୁ ଶିଖିଥିଲେ ।

ତଡ଼ିଦ୍‌ପିଙ୍ଗଜଟାଭାରୈସ୍ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଙ୍କିତ ମସ୍ତକୈଃ ।
ଭସ୍ମୋଦ୍‌ଧୂଳିତସର୍ବାଙ୍ଗୈଃ ସ୍ଫୁରଦ୍ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଭୂଷଣୈଃ ।। ୨୬ ।।
ନବବଲ୍‌କଳବାସୋଭିର୍ନାନାନିୟମଧାରିଭିଃ ।
ପରିବୀତଂ ମୁନିଗଣୈଃ ପ୍ରମଥୈରିବ ଶଙ୍କରମ୍ ।। ୨୭ ।।

– ବିଜୁଳି ପରି ପିଙ୍ଗଳ (ଲାଲ) ଜଟା ଯୁକ୍ତ, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ ଚିହ୍ନିତ ମସ୍ତକବାଲା ସମସ୍ତ ଅଙ୍ଗରେ ଭସ୍ମ ଲଗାଇଥିବା, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ଆଭୂଷଣ ପିନ୍ଧିଥିବା, ନବୀନ ବଲ୍‌କଳର ବସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିଥିବା, ଅନେକ ନିୟମକୁ ପାଳନ କରୁଥିବା ମୁନିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସେହି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଘେରି ହୋଇଥିଲେ, ଯେପରି ପ୍ରମଥଗଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶିବଙ୍କର ଭଗବାନ୍ ।। ୨୬-୨୭ ।।

ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳଜଟାଜାଲୈସ୍ତପଃପାଦପ ପଲ୍ଲବୈଃ ।
ସ୍ଫୁରତ୍‌ସୌଦାମିନୀକଳ୍ପୈର୍ଜ୍ୱାଳାଜାଲୈରିବାନଳମ୍ ।। ୨୮ ।।

ଶିବପ୍ରସାଦଭୂତତପୋବୃକ୍ଷପଲ୍ଲବୈଃ ସ୍ଫୁରଦ୍ୱିଦ୍ୟୁଲ୍ଲତାସଦୃଶୈର୍ଜଟାଜାଲୈରଗ୍ନିମିବ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳନ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– ତପସ୍ୟାରୂପୀ ବୃକ୍ଷର ପଲ୍ଲବ (ପତ୍ର) ପରି ଚମକୁଥିବା ବିଜୁଳି ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜଟାରେ ସେ ଜ୍ୱାଳାଜାଳରେ ବେଷ୍ଟିତ ଅଗ୍ନି ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ ।। ୨୮ ।।

ବିଶୁଦ୍ଧଭସ୍ମକୃତୟା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଙ୍କିତରେଖୟା ।
ତ୍ରିସ୍ରୋତସେବ ସମ୍ବଦ୍ଧଶିଳାଭାଗଂ ହିମାଚଳମ୍ ।। ୨୯ ।।

ତ୍ରିଭାଗେନ ପ୍ରବହଦ୍‌ଗଙ୍ଗାସମ୍ବଦ୍ଧଶିଳାଭାଗଂ ହିମାଦ୍ରିମିବ ଶିତତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରରେଖାଙ୍କିତ-ମସ୍ତକମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– ବିଶୁଦ୍ଧ ଭସ୍ମରେ ଅଙ୍କା ହୋଇଥିବା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡର ତିନୋଟି ରେଖା ସହିତ ସେ ଗଙ୍ଗାର ତିନୋଟି ଧାରା ଯୁକ୍ତ ହିମାଳୟର ଶିଳାଖଣ୍ଡ ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ ।। ୨୯ ।।

ଭସ୍ମାଲଂକୃତସର୍ବାଙ୍ଗଂ ଶଶାଙ୍କମିବ ଭୂଗତମ୍ ।
ବସାନଂ ବଲ୍‌କଲଂ ନବ୍ୟଂ ବାଲାତପସମପ୍ରଭମ୍ ।। ୩୦ ।।

– ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶରୀର ଭସ୍ମରେ ଅଳଂକୃତ ଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରମା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ କଲା ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିଲା । ସେ ଉଦୀୟମାନ ସୂର୍ଯ୍ୟର କାନ୍ତିମାନ୍ କିରଣ ପରି ନବୀନ ବଲ୍‌କଳ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।। ୩୦ ।।

ବଡ଼ବାଗ୍ନିଶିଖାଜାଲସମାଲୀଢ଼ମିବାର୍ଣ୍ଣବମ୍ ।
ସର୍ବାସାମପି ବିଦ୍ୟାନାଂ ସମୁଦାୟ ନିକେତନମ୍ ।। ୩୧ ।।

ସମାଲୀଢ଼ଂ ବ୍ୟାପ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ବାଡ଼ବାଗ୍ନି ଶିଖାବ୍ୟାପ୍ତ ସମୁଦ୍ର ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିବା ସେହି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟା ସମୁଦାୟର ଆଶ୍ରୟ ଥିଲେ ।। ୩୧ ।।

ନ୍ୟକ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତାହନ୍ତଂ ନିରୂଢ଼ଶିବଭାବନମ୍ ।
ତୃଣୀକୃତଜଗଜ୍ଜାଲଂ ସିଦ୍ଧୀନାମୁଦୟସ୍ଥଳମ୍ ।। ୩୨ ।।

ତିରସ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତ ଶରୀରାଦ୍ୟହଙ୍କାରବନ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସିଦ୍ଧୀନାମଣିମାଦିସିଦ୍ଧୀନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୩୨ ।।

– ପ୍ରାକୃତ ଅର୍ଥାତ୍ ଜନସାଧାରଣରେ ଥିବା ଅଥବା ପ୍ରକୃତି ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅହଙ୍କାରରୁ ମୁକ୍ତ, ଶିବଭାବନାରେ ଦୃଢ଼ ସେହି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସଂସାର ବନ୍ଧନକୁ ତୃଣ/ତୁଚ୍ଛ ମନେ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସିଦ୍ଧିଗୁଡ଼ିକର ଉଦ୍‌ଗମ ସ୍ଥଳ ଥିଲେ ।। ୩୨ ।।

ମୋହାନ୍ଧକାରତପନଂ ମୂଳବୋଧମହୀରୁହମ୍ ।
ଦଦର୍ଶ ସ ମହାଯୋଗୀ ମୁନିଂ କଳଶସମ୍ଭବମ୍ ।। ୩୩ ।।

ମୂଳବୋଧସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନସ୍ୟ କଳ୍ପଦ୍ରୁମମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବମାଦିବିଶେଷଣବିଶିଷ୍ଟଂ କଳଶସମ୍ଭବାଗସ୍ତ୍ୟଂ ସ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟୋ ଦଦର୍ଶକ ଦୃଷ୍ଟବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩ ।।

– ମୋହରୂପୀ ଅନ୍ଧକାର ନିମନ୍ତେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମାନ, ମୂଳବୋଧ/ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନ ରୂପୀ ବୃକ୍ଷର ମୂଳ ସଦୃଶ ତଥା କୁମ୍ଭରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ସେହି ମହାଯୋଗୀ ରେଣୁକ ଦେଖିଲେ ।। ୩୩ ।।

ଅଥ ସମାଗତଂ ତଂ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟମଗସ୍ତ୍ୟଃ ପୂଜୟାମାସେତି ଚତୁର୍ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ତମାଗତଂ ମହାସିଦ୍ଧଂ ସମୀକ୍ଷ୍ୟ କଳଶୋଦ୍‌ଭବଃ ।
ଗଣେନ୍ଦ୍ରଂ ରେଣୁକାଭିଖ୍ୟଂ ବିବେଦ ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁଷା ।। ୩୪ ।।

– କଳଶରୁ ଜାତ (କଳଶୋଦ୍‌ଭବ) ଋଷି ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁରେ ସେହି ଆସିଥିବା ମହାସିଦ୍ଧଙ୍କୁ ଦେଖି ରେଣୁକ ନାମକ ଗଣେଶ୍ୱର ବୋଲି ଜାଣିଲେ ।। ୩୪ ।।

ତସ୍ୟାନୁଭାବଂ ବିଜ୍ଞାୟ ସହସୈବ ସମୁତ୍‌ଥିତଃ ।
ଲୋପାମୁଦ୍ରାକରାନୀତୈରୁଦକୈରତିପାବନୈଃ ।।
ପାଦୌ ପ୍ରକ୍ଷାଳୟାମାସ ସ ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ।। ୩୫ ।।

ସ ଅଗସ୍ତ୍ୟଃ, ତସ୍ୟ ରେଣୁକସ୍ୟାନୁଭାବଂ ସାମର୍ଥ୍ୟଂ ସମନ୍ୱୀକ୍ଷ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ନେବ କ୍ଷଣେ ସମୁତ୍‌ଥାୟ ପ୍ରଣମ୍ୟାସନେ ଉପାବେଶୟଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୫ ।।

– ସେହି ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ପ୍ରଭାବକୁ ଜାଣି ସେହି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଋଷି ତତ୍‌କ୍ଷଣ ଠିଆ ହୋଇଗଲେ ତଥା ଲୋପାମୁଦ୍ରା ହସ୍ତରେ ଆଣିଥିବା ଅତି ପବିତ୍ର ଜଳରେ ତାଙ୍କର ପଦଦ୍ୱୟକୁ ପ୍ରକ୍ଷାଳନ କଲେ ।। ୩୫ ।।

ସମ୍ପୂଜ୍ୟ ତଂ ଯଥାଶାସ୍ତ୍ରଂ ତନ୍ନିଯୋଗପୁରସ୍‌ସରମ୍ ।
ମୁନିର୍ବିନୟସମ୍ପନ୍ନୋ ନିଷସାଦାସନାନ୍ତରେ ।। ୩୬ ।।

ଅଥେତି ଶେଷଃ । ତଂ ରେଣୁକଂ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଭକ୍ତିପୂତଃ ସନ୍ ଅଗସ୍ତ୍ୟମୁନିଃ ସମ୍ପୂଜ୍ୟ ତଦାଜ୍ଞାପୁରଃସରଂ ଯଥା ତଥା ପୀଠାନ୍ତରେ ଉପବିଷ୍ଟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ବିନୟ ସମ୍ପନ୍ନ ମୁନି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରବିଧି ଅନୁସାରେ ପୂଜା କରି ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଆସନରେ ବସିଲେ ।। ୩୬ ।।

ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟସମ୍ବାଦଃ

ସମାସୀନଂ ମୁନିବରଂ ସର୍ବତେଜସ୍ୱିତାଂ ବିଭୁମ୍ ।
ଉବାଚ ଶାନ୍ତୟା ବାଚା ରେବଣଃ ସିଦ୍ଧଶେଖରଃ ।। ୩୭ ।।

– ସମସ୍ତ ତେଜସ୍ୱୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବସିଥିବା ମୁନିବରଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧଶେଖର ରେଣୁକ ଶାନ୍ତ ବାଣୀରେ କହିଲେ ।। ୩୭ ।।

ଅଥାଷ୍ଟଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ଶ୍ରୀରେଣୁକୋଽଗସ୍ତ୍ୟଂ କୁଶଳପ୍ରଶ୍ନପୂର୍ବକଂ ପ୍ରଷ୍ଟୌତି –

ନିର୍ବିଘ୍ନଂ ବର୍ତ୍ତସେ କିଂ ନୁ ନିତ୍ୟା ତେ ନିୟମକ୍ରିୟା ।
ଅଥ ବାଽଗସ୍ତ୍ୟ ତେଜସ୍ୱିନ୍ କୁତଃ ସ୍ୟୁସ୍ତେଽନ୍ତରାୟକାଃ ।। ୩୮ ।।

ଭୋ ତେଜସ୍ୱିନ୍ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଅଥ ମାଙ୍ଗଲ୍ୟେନ ନିର୍ବିଘ୍ନଂ ଭବାନ୍ ବର୍ତ୍ତସେ, କିଂ ନୁ ତେ ନିୟମକ୍ରିୟା ନିତ୍ୟା ବା ବିଚ୍ଛେଦରହିତା ବେତ୍ୟର୍ଥଃ, ତେ ଅନ୍ତରାୟକା ବିଘ୍ନକାରିଣଃ କୁତଃ ସ୍ୟୁଃ ? ନ ସ୍ୟୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ହେ ତେଜସ୍ୱୀ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, କ'ଣ ଆପଣ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ରହୁଛନ୍ତି ? ଆପଣଙ୍କର ନିତ୍ୟକ୍ରିୟା ସବୁ ନିୟମରେ ଚାଲିଛି ତ ? ଅଥବା ଆପଣଙ୍କର କେଉଁଠାରୁ ବିଘ୍ନ ହୋଇପାରିବ ?

ବିନ୍ଧ୍ୟୋ ନିରୁଦ୍ଧୋ[୩୬] ଭବତା ବିଶ୍ୱୋଲ୍ଲଙ୍ଘନବିଭ୍ରମଃ ।

ନହୁଷୋ ରୋଷଲେଶାତ୍ ତେ ସଦ୍ୟଃ ସର୍ପତ୍ୱମାଗତଃ[୩୭] ।। ୩୯ ।।

– ବିଶ୍ୱୋଲ୍ଲଙ୍ଘନବିଭ୍ରମୋ ମହାମେରୁପ୍ରଭୃତି ମହାପର୍ବତୋଲ୍ଲଙ୍ଘନ ବିଳାସବାନ୍ ବିନ୍ଧ୍ୟଃ ବିନ୍ଧ୍ୟାଦ୍ରିଃ, ନିରୁଦ୍ଧଃ ଭୂମୌ ନିପାତିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଭୋ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତେ କ୍ରୋଧଲେଶାତ୍ ସଦ୍ୟ ଏବ ନହୁଷଃ ସର୍ପତାଂ ଗତଃ ।। ୩୯ ।।

ଆଚାନ୍ତେ ଭବତା ପୂର୍ବଂ ପଙ୍କଶେଷାଃ ପୟୋଧୟଃ[୩୮] ।

ଜୀର୍ଣ୍ଣସ୍ତେ ଜାଠରେ ବହ୍ନୌ ଦୃପ୍ତୋ ବାତାପିଦାନବଃ[୩୯] ।। ୪୦ ।।

ପୂର୍ବଂ ଭବତା ଆଚାନ୍ତେ ଆଚମନେ କୃତେ ସତି ପୟୋଧୟଃ ସମୁଦ୍ରାଃ ପଙ୍କଶେଷେଣ ଅବଶିଷ୍ଟାଃ କୃତାଃ। ତେ ଜଠରାଗ୍ନୌ ଦୃପ୍ତଃ ଉଦ୍ଧତଃ ବାତାପିଦାନବଃ ବାତାପିନାମାସୁରଃ, ଜୀର୍ଣ୍ଣୋ ଜାତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦ ।।

---

୩୬. ସୁମେରୁ ଓ ହିମାଳୟ ପର୍ବତର ଆଦର ଦେଖି ବିନ୍ଧ୍ୟାଚଳ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଜକୁ ଅପମାନିତ ମନେକଲା । ସେ ଉପରକୁ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିବାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପରିଭ୍ରମଣ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ଦେବତାମାନେ ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ଯେତେବେଳେ ବିନ୍ଧ୍ୟପର୍ବତ ତାଙ୍କୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କଲା, ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – 'ଯେତେବେଳ ଯାଏଁ ମୁଁ ନ ଫେରିଛି ଏହିପରି ଥା । ଏହା କହି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣଦେଶକୁ ଚାଲିଗଲେ ଏବଂ ଆଉ ଫେରିଲେନି । ତେଣୁ ସେହି ମୁଦ୍ରାରେ ଆଜି ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଧ୍ୟାଚଳ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ରହିଛି ।'

୩୭. ରାଜା ନହୁଷ ଶହେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ କଲେ । ଶଚୀ ସର୍ତ୍ତ ରଖିଲେ ଯେ ଋଷିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୁହା ହେଉଥିବା ପାଲିଙ୍କିରେ ଆସିଲେ ସେ ନହୁଷଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ କାମାନ୍ଧ ନହୁଷ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ କରି ଋଷିମାନଙ୍କୁ ଶୀଘ୍ର ଯିବା ପାଇଁ 'ସର୍ପ ସର୍ପ' କହିଲେ । ସର୍ପ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ସପ୍ତର୍ଷି ମଧ୍ୟରୁ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସର୍ପ ହୋଇଯିବା ପାଇଁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ଓ ସେ ସର୍ପ ହୋଇଗଲେ ।

୩୮. ଥରେ ସମୁଦ୍ର ଟିହା ପକ୍ଷୀର ଅଣ୍ଡାକୁ ବୁହାଇ ନେଇଗଲା । ଟିହା ଦମ୍ପତ୍ତି ଦୁଃଖି ହୋଇକରି ସମୁଦ୍ରର ଜଳ ଶୁଖାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଥଣ୍ଟ ମାଟି ପକାଉଥିଲେ ଓ ଗୋଟିଏ ଥଣ୍ଟ ପାଣି ଆଣି ବାହାରେ ପକାଉଥିଲେ। ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଏହା ଦେଖି ଦୟା ପରବଶ ହୋଇ ଅଞ୍ଜଳିରେ ସମୁଦ୍ରର ଜଳକୁ ପିଇ କରି ଅଣ୍ଡା ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ ।

୩୯. ଆତାପୀ, ବାତାପୀ ନାମକ ଦୁଇ ରାକ୍ଷସ ମାୟାରେ ନିଜକୁ ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ କେହି ତାଙ୍କୁ ଖାଉଥିଲା ପେଟ ଫାଡ଼ିକି ବାହାରି ଆସୁଥିଲେ ଓ ତାକୁ ଖାଦ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଏହି ରହସ୍ୟକୁ ଜାଣି ପାରିଥିଲେ । ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟ ଭାବରେ ଭକ୍ଷଣ କରି ହଜମ କରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ଏବଂ ବିଧାନାଂ ଚିତ୍ରାଣାଂ ସର୍ବଲୋକାତିଶାୟିନାମ୍ ।
କୃତ୍ୟାନାଂ ତୁ ଭବାନ୍ କର୍ତ୍ତା କସ୍ତେଽଗସ୍ତ୍ୟ ସମପ୍ରଭଃ ।। ୪୧ ।।

ସର୍ବଜନାତିଶାୟିନାମ୍ ଏବଂ ବିଧଚିତ୍ରକର୍ମଣାଂ ତ୍ୱଂ କର୍ତ୍ତା କର୍ମାଣି କୁର୍ବାଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ। ତସ୍ମାଦ୍ ଭୋ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତେ ସମାନପ୍ରଭାବଃ କଃ ? ନ କୋଽପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ଆପଣ ହିଁ ଏହିପରି ଲୋକାତ୍ତର ବିଚିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟସବୁ କରିବାରେ ସମର୍ଥ। ହେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଆପଣଙ୍କ ପରି ତେଜସ୍ୱୀ କିଏ ଅଛି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ କେହି ନାହାନ୍ତି ।। ୪୧ ।।

ଶିବାଦ୍ୱୈତପରାନନ୍ଦପ୍ରକାଶନପରାୟଣମ୍ ।
ଭବନ୍ତମେକଂ ଶଂସନ୍ତି ପ୍ରକୃତ୍ୟା ସଙ୍ଗବର୍ଜିତମ୍ ।। ୪୨ ।।

ଅତ୍ର ଲୋକା ଭବନ୍ତମେକମେବ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ବିଜ୍ଞାନାବିର୍ଭୂତପରମାନନ୍ଦ-ପ୍ରକାଶନତତ୍ପରଂ ପ୍ରକୃତିସମ୍ବନ୍ଧରହିତଂ କଥୟନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– ଲୋକମାନେ ଆପଣଙ୍କୁ ଏକମାତ୍ର ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପରାନନ୍ଦର ପ୍ରକାଶନରେ ସଂଲଗ୍ନ ଏବଂ ସ୍ୱଭାବତଃ ଆସକ୍ତି ରହିତ ଭାବରେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ।। ୪୨ ।।

ତତ୍କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପୁରା ହୈମବତୀସୂନୁରବଦତ୍ ତେ ଷଡ଼ାନନଃ ।
ଶିବଧର୍ମୋତ୍ତରଂ ନାମ ଶାସ୍ତ୍ରମୀଶ୍ୱରଭାଷିତମ୍ ।। ୪୩ ।।

ହୈମବତୀସୂନୁଃ ପାର୍ବତୀନନ୍ଦନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ପାର୍ବତୀପୁତ୍ର ଷଡାନନ ଆପଣଙ୍କୁ ଶିବକଥିତ ଶିବଧର୍ମୋତ୍ତର ନାମକ ଶାସ୍ତ୍ରର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।। ୪୩ ।।

ଭକ୍ତିଃ ଶୈବୀ ମହାଘୋର ସଂସାର ଭୟହାରିଣୀ ।
ତ୍ୱୟା ରାଜନ୍ୱତୀ ଲୋକେ ଜାତାଽଗସ୍ତ୍ୟ ମହାମୁନେ ।। ୪୪ ।।

ସ୍କନ୍ଦୋପଦେଶମହିମ୍ନା ଅତିକ୍ରୂର ସଂସାରଭୟନାଶିନୀ ଶିବଭକ୍ତିସ୍ତ୍ୱୟା ଭୂଲୋକେ ରାଜନ୍ୱତୀ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରକାଶମାନା ଜାତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ହେ ମହାମୁନି ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଏହି ଲୋକରେ ମହାଘୋର ସଂସାରର ଭୟକୁ ଅପହରଣ କରୁଥିବା ଶୈବୀ ଭକ୍ତି ଆପଣଙ୍କ ପାଇଁ ରାଜସ୍ୱତୀ (ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମାତ୍ମା ରାଜାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶିରୋଧୃତ ଅଥବା ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରକାଶମାନ ଅଟେ ।। ୪୪ ।।

ଅଗସ୍ତ୍ୟମୁନିବଚନମ୍

ଅଥ ଅଗସ୍ତ୍ୟଃ ସ୍ୱସ୍ୟ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଦର୍ଶନୋତ୍ଥସୌଭାଗ୍ୟଂ ଦଶଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ଇତି ତସ୍ୟ ବଚଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ସିଦ୍ଧସ୍ୟ ମୁନିପୁଙ୍ଗବଃ ।
ଗମ୍ଭୀରଗୁଣୟା ବାଚା ବଭାଷେ ଭକ୍ତିପୂର୍ବକମ୍ ।। ୪୫ ।।

– ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସେହି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି କରି ଭକ୍ତିର ସହିତ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରରେ କହିଲେ ।। ୪୫ ।।

ଅହମେବ ମୁନୀନ୍ଦ୍ରାଣାଂ ଲାଳନୀୟୋଽସ୍ମି ସର୍ବଦା ।
ଭବଦାଗମସମ୍ପତ୍ତିର୍ମାଂ ବିନା କସ୍ୟ ସମ୍ଭବେତ୍ ।। ୪୬ ।।

ଅହମେବ ସଦା ମୁନୀନ୍ଦ୍ରୈଃ ଲାଳନୀୟଃ ଶ୍ଲାଘନୀୟଃ, ତତ୍ର ହେତୁର୍ଭବଦାଗମଃ, ତ୍ୱଦାଗମନସମ୍ପତ୍ତିର୍ମାଂ ବିନା ନ କସ୍ୟାପୀତ୍ୟହମେବ ସର୍ବୈଃ ଶ୍ଲାଘନୀୟୋଽସ୍ମୀତି ଭାବଃ ।। ୪୬ ।।

– ଆପଣଙ୍କର ଆଗମନରୂପକ ସମ୍ପତ୍ତି ମୋ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କାହା ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ? ତେଣୁ ମୁଁ ମୁନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇପାରିଛି ।। ୪୬ ।।

ସ୍ଥିରମଦ୍ୟ ଶିବଜ୍ଞାନଂ ସ୍ଥିରା ମେ ତାପସକ୍ରିୟା ।
ଭବଦ୍ଦର୍ଶନପୁଣ୍ୟେନ ସ୍ଥିରା ମେ ମୁନିରାଜତା ।। ୪୭ ।।

– ଆପଣଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଜନିତ ପୁଣ୍ୟରେ ମୋର ଶିବଜ୍ଞାନ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା। ମୋର ତପସ୍ୟା ଏବଂ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଦବୀ ମଧ୍ଧ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା ।। ୪୭ ।।

ସଂସାରସର୍ପଦଷ୍ଟାନାଂ ମୂର୍ଚ୍ଛିତାନାଂ ଶରୀରିଣାମ୍ ।
କଟାକ୍ଷସ୍ତବ କଲ୍ୟାଣଂ ସମୁଜ୍ଜୀବନଭେଷଜମ୍ ।। ୪୮ ।।

ତାପତ୍ରୟାତ୍ମସର୍ପଦଷ୍ଟାନାମତ ଏବ ମୂର୍ଚ୍ଛିତାନାଂ ପ୍ରାଣିନାଂ ତେ କଟାକ୍ଷଃ କଲ୍ୟାଣଂ ମଙ୍ଗଳାତ୍ମକଂ ସମୁଜ୍ଜୀବନଭେଷଜଂ ସଞ୍ଜୀବନୌଷଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ସଂସାରରୂପୀ ସର୍ପର ଦଂଶନରେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇଥିବା ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆପଣଙ୍କ କୃପା ଦୃଷ୍ଟି କଲ୍ୟାଣକାରିଣୀ ତଥା ସଞ୍ଜୀବନୀ ଔଷଧି ଅଟେ ।। ୪୮ ।।

ସମସ୍ତଲୋକସଂବାହତାପତ୍ରୟମହାନଳଃ ।
ତ୍ୱତ୍ପଦାମ୍ବୁକଣାସ୍ୱାଦାଦୁପଶାମ୍ୟତି ଦେହିନାମ୍ ।। ୪୯ ।।

– ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ଦାହ କରୁଥିବା ତଥା ଦେହଧାରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତାପତ୍ରୟରୂପୀ

ମହାଅନଳ ଆପଣଙ୍କ ଚରଣୋଦକର ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁ ପାନ କଲେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୪୯।।

ତର୍ହି ଲୋଦ୍ଧହମିତ୍ୟାଙ୍କାକ୍ଷାୟାମାହ –

ରେଣୁକଂ ତ୍ୱାଂ ବିଜାନାମି ଗଣନାଥଂ ଶିବପ୍ରିୟମ୍ ।
ଅବତୀର୍ଣ୍ଣମିମାଂ ଭୂମିଂ ମଦନୁଗ୍ରହକାଙ୍କ୍ଷୟା ।। ୫୦ ।।

– (ମୁଁ) ଆପଣଙ୍କୁ ଗଣର ସ୍ୱାମୀ, ଶିବଙ୍କର ପ୍ରିୟ ରେଣୁକ ବୋଲି ଜାଣିଛି । ମୋର ଉପରେ କୃପା କରିକି ଆପଣ ଏହି ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।। ୫୦ ।।

ଭବାଦୃଶାନାଂ ସିଦ୍ଧାନାଂ ପ୍ରବୋଧଧ୍ୱସ୍ତଜନ୍ମନାମ୍ ।
ପ୍ରବୃତ୍ତିରୀଦୃଶୀ ଲୋକେ ପରାନୁଗ୍ରହକାରିଣୀ ।। ୫୧ ।।

ପ୍ରବୃତ୍ତିଃ ସଞ୍ଚାର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଇଦୃଶୀ ଏବ ପରାନୁଗ୍ରହରୂପିଣୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧ ।।

– (ଶିବତତ୍ତ୍ୱ) ବୋଧଦ୍ୱାରା ଜନ୍ମାନ୍ତରରୁ ମୁକ୍ତ ଆପଣଙ୍କ ପରି ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷଙ୍କର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପର ଅନୁଗ୍ରହକାରିଣୀ ଅର୍ଥାଦ୍ ଲୋକ କଲ୍ୟାଣାର୍ଥ ଅଟେ ।। ୫୧ ।।

ତ୍ୱନ୍ମୁଖାଚ୍ଛ୍ରୋତୁମିଚ୍ଛାମି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶ୍ରୁତିସମ୍ମତମ୍ ।
ସର୍ବଜ୍ଞ ବଦ ମେ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛୈବଂ ସର୍ବାର୍ଥସାଧକମ୍ ।। ୫୨ ।।
ସଦ୍ୟଃ ସିଦ୍ଧିକରଂ ପୁଂସାଂ ସର୍ବଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସେବିତମ୍ ।
ଦୁରାଚାରୈରନାଘ୍ରାତଂ ସ୍ୱୀକୃତଂ ବେଦବେଦିଭିଃ ।।
ଶିବାଦ୍ୱୈକ୍ୟମହାବୋଧସମ୍ପ୍ରଦାୟପ୍ରବର୍ତ୍ତକମ୍ । ୫୩।।

ଦୁରାଚାରୈର୍ଜୈନବୌଦ୍ଧାଦିଭିରନାଘ୍ରାତମ୍ ଅସ୍ୱୀକୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବାଦ୍ୱୈକ୍ୟେତି–ସକଳଲୋକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭୂତଶିବଜୀବୈକ୍ୟଜ୍ଞାନସମ୍ପ୍ରଦାୟପ୍ରାପ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବମାଦି ବିଶେଷଣ ବିଶିଷ୍ଟଂ ଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ତ୍ୱନ୍ମୁଖାଚ୍ଛ୍ରୋତୁମିଚ୍ଛାମି, ଭୋ ସର୍ବଜ୍ଞ, ମେ ମହ୍ୟଂ ବଦ କୃପୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୨–୫୩।।

– ଆପଣଙ୍କ ମୁଖରୁ ବେଦସମ୍ମତ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶୁଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛି । ହେ ସର୍ବଜ୍ଞ, ଆପଣ ମତେ ସାକ୍ଷାଦ୍ ସର୍ବାର୍ଥସାଧକ, ମନୁଷ୍ୟ ପାଇଁ ସଦ୍ୟ ସିଦ୍ଧିପ୍ରଦ, ସମସ୍ତ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା ସେବିତ, ଦୁରାଚାରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ, ବେଦବିଦ୍ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ତଥା ଶିବଜୀବୈକ୍ୟ ମହାଜ୍ଞାନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କୁ ବତାନ୍ତୁ ।। ୫୨–୫୩।।

ଉକ୍ତ୍ୱା ଭବାନ୍ ସକଲଲୋକମହୋପକାରଂ
ସିଦ୍ଧାନ୍ତସଂଗ୍ରହମନାଦୃତବାହ୍ୟତନ୍ତ୍ରମ୍[୪୦] ।
ସଦ୍ୟଃ କୃତାର୍ଥୟିତୁମର୍ହତି ଦିବ୍ୟଯୋଗିନ୍
ନାନାଗମଶ୍ରମଣବର୍ତ୍ତିତ ସଂଶୟଂ[୪୧] ମାମ୍ ।। ୫୪ ।।

ଦିବ୍ୟଯୋଗିନ୍ ମନୋହର ଶିବଯୋଗଯୁକ୍ତ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର, ଅନାଦୃତ ବାହ୍ୟତନ୍ତ୍ରଂ ଖଣ୍ଡିତଜୈନବୌଦ୍ଧାଦିତନ୍ତ୍ରଂ ସକଲଲୋକମହୋପକାରକଂ ସକଲପ୍ରାଣ୍ୟନୁଗ୍ରାହକଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସଂଗ୍ରହଂ ବେଦସମ୍ମତସିଦ୍ଧାନ୍ତସାରମୁକ୍ତ୍ୱା ଉପଦିଶ୍ୟ ନାନାଗମଶ୍ରବଣବର୍ତ୍ତିତ ସଂଶୟଂ କାମିକାଦିବାତୁଲାନ୍ତାନେକାଗମଶ୍ରବଣପ୍ରାପ୍ତସଂଶୟଂ ମାଂ ଭବାନ୍ ସଦ୍ୟଃ କୃତାର୍ଥୟିତୁମର୍ହତି ଯୋଗ୍ୟୋଦ୍ଭସୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪ ।।

– ହେ ଦିବ୍ୟଯୋଗୀ, ଆପଣ ସମସ୍ତ ଲୋକର ମହାନ୍ ଉପକାରକ । (ବେଦ) ବାହ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଅନାଦର କରୁଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତସଂଗ୍ରହକୁ ବତାଇ ବିଭିନ୍ନ ଆଗମର ଶ୍ରବଣରେ ସଂଶୟଗ୍ରସ୍ତ ମତେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କୃତକୃତ୍ୟ କରନ୍ତୁ ।। ୫୪ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମତ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣ ପାରାବାର ଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟଦର୍ଶନନାମା
ଚତୁର୍ଥଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୪ ।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ରେଣୁକାଗସ୍ତ୍ୟଦର୍ଶନ ନାମକ ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।

---

୪୦. ବେଦବାହ୍ୟତନ୍ତ୍ର – ବୌଦ୍ଧ, ଜୈନ, ଚାର୍ବାକ ଆଦି ।
୪୧. ସଂଶୟ – କାମିକ ଠାରୁ ବାତୁଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଆଗମ ସଂଶୟ ଉତ୍ପନ୍ନ କରନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଏବମଗସ୍ତ୍ୟବିଜ୍ଞାପନାବାକ୍ୟଶ୍ରବଣାନନ୍ତରଂ ତଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରପ୍ରଚାରାର୍ଥମେବ ଭୂଲୋକମଧ୍ୟଗତଃ ଶିବଗଣାଧୀଶଃ ଶ୍ରୀରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଃ କ୍ଷଣମଚଞ୍ଚଳମନା ଦୟୟା ପ୍ରାରମ୍ଭଣୀୟଶିବଶାସ୍ତ୍ରପରିସମାପ୍ତି ପ୍ରତିବନ୍ଧକୀଭୂତବିଘ୍ନଦେବତା ସଂଘସମାଧାନଶକ୍ତଶିବ ଧ୍ୟାନରୂପମଙ୍ଗଳଂ ମନସି ବିଧାୟ ତସ୍ୟୋତ୍ତରମାହେତି ଶିବଯୋଗୀ ନିରୂପୟତି, ଇତ୍ୟବତାରିକୟୈବ ଅସ୍ୟାର୍ଥସ୍ୟ ସ୍ଫୁଟତ୍ୱେଽପି ଯୋଜନାଦ୍ୱାରେଣ ଈଷଦ୍ୱିଶେଷଃ ସୂଚ୍ୟତେ –

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟବଚଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ରେଣୁକୋ ଗଣନାୟକଃ ।
ଧ୍ୟାତ୍ୱା କ୍ଷଣଂ ମହାଦେବଂ [42]ସାମ୍ବମାହ ସମାହିତଃ ।। ୧ ।।

ଅଗସ୍ତ୍ୟବଚଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱାଽଥ ଗଣନାୟକୋ ରେଣୁକଃ କ୍ଷଣମେକାଗ୍ରଚିତ୍ତଃ ସନ୍ ସାମ୍ବମମ୍ବୟା ଜଗଜ୍ଜନନ୍ୟା ଶକ୍ତିପ୍ରଣବରୂପମୁଖ୍ୟସ୍ୱସମବେତ ଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାସାମରସ୍ୟଲକ୍ଷଣ–ଚିଦମ୍ବରଶକ୍ତ୍ୟା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନଂ ମହାଦେବଂ କ୍ରୀଡାବିଜିଗୀଷାଦ୍ୟନେକଗୁଣରତ୍ନାକରଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ତେଜୋଲିଙ୍ଗଂ ଧ୍ୟାତ୍ୱା ତସ୍ୟୋତ୍ତରବଚନଂ ନିରୂପୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– ତା'ପରେ ଗଣାଧିପତି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଋଷିଙ୍କର ବଚନକୁ ଶୁଣି ଶାନ୍ତଚିତ୍ତରେ ମାତା ପାର୍ବତୀ ସହିତ ମହାଦେବଙ୍କର କ୍ଷଣେ ଧ୍ୟାନ କରିକି କହିଲେ ।। ୧ ।।

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ମୁନିଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ସମସ୍ତାଗମପାରଗ ।
ଶିବଜ୍ଞାନକରଂ ବକ୍ଷ୍ୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ଶୃଣୁ ସାଦରମ୍ ।। ୨ ।।

ସମସ୍ତାଗମପାରଗ ସକଳ ନିଗମାଗମପାରଙ୍ଗତଶିବଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରଭୃତ୍ୱାନ୍ମୁନିଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭୋ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଶିବଜ୍ଞାନକରଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶାସ୍ତ୍ରଂ ବକ୍ଷ୍ୟେ ସାଦରଃ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତଃ ସନ୍ ତ୍ୱଂ ଶୃଣ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ହେ ସମସ୍ତ ଆଗମର ପାରଗାମୀ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଶିବଜ୍ଞାନଦାୟକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବତାଇବି । ଆଦରର ସହିତ ଶୁଣ ।। ୨ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସ୍ୟାଧିକ୍ୟଂ ପ୍ରତିପାଦୟିତୁଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତା ବହବଃ ସନ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଖଳୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତା ବିଖ୍ୟାତା ରୁଚିଭେଦତଃ ।
ଭିନ୍ନାଚାରସମାଯୁକ୍ତା ଭିନ୍ନାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦକାଃ ।। ୩ ।।

---

୪୨. ସାମ୍ବମ୍ – ଅମ୍ବା ମାତା ପାର୍ବତୀ, ସହିତ ଧ୍ୟାନ କରିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ଶକ୍ତିଙ୍କ ବିନା ମହାଦେବଙ୍କର କ୍ରୀଡା, ବିଜିଗୀଷା, ଦ୍ୟୁତି କ୍ରିୟାଦି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶିବ ସ୍ପନ୍ଦନର ହେତୁ ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତି ହିଁ ଅଟନ୍ତି ।

ଭୋ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ରୁଚିଭେଦତଃ କପିଳ-ପତଞ୍ଜଲ୍ୟାଦି ଋଷିପ୍ରୀତିବୈଚିତ୍ର୍ୟାଦ୍ ଭିନ୍ନାଚାରସ୍ୟ ଭିନ୍ନପ୍ରମେୟସ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦକାଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତା ବହବ ଇତି ଶେଷଃ ବିଖ୍ୟାତାଃ ଖଲୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧାଃ ସନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩।।

- ହେ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ରୁଚି ଭେଦରେ ଭିନ୍ନ ଆଚାରଯୁକ୍ତ ତଥା ଭିନ୍ନ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତିପାଦକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସବୁ (ସଂସାରରେ) ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଛନ୍ତି ।। ୩।।

ତେ କ ଇତ୍ୟାକାଙ୍କ୍ଷାୟାମାହ -

ସାଂଖ୍ୟଂ ଯୋଗଃ ପାଞ୍ଚରାତ୍ରଂ ବେଦାଃ ପାଶୁପତଂ ତଥା ।
ଏତାନି ମାନଭୂତାନି ନୋପହନ୍ୟାନି ଯୁକ୍ତିଭିଃ ।। ୪।।

ସାଂଖ୍ୟଂ କାପିଳଂ ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷଲକ୍ଷଣପଦାର୍ଥଦ୍ୱୟପ୍ରତିପାଦକମ୍, ତତ୍ରାନୀଶ୍ୱରାଙ୍ଗୀକାରଃ । ଯୋଗୋ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରଂ ପତଞ୍ଜଲି ପ୍ରଣୀତମ୍, ତତ୍ରେଶ୍ୱରାଙ୍ଗୀକାରଃ, କଷ୍ଟକର ଯମନିୟମାଦ୍ୟଷ୍ଟାଙ୍ଗପ୍ରତିପାଦକମ୍ । ପାଞ୍ଚରାତ୍ରଂ ବାସୁଦେବପ୍ରଣୀତଂ ବୈଷ୍ଣବଂ ବିଷ୍ଣୁଦୀକ୍ଷାଙ୍ଗଭୂତତପ୍ତମୁଦ୍ରାଧାରଣାଦିପ୍ରତିପାଦନଦ୍ୱାରା ଚିଦଚିଦୀଶ୍ୱରଲକ୍ଷଣତ୍ରିପଦାର୍ଥ-ପ୍ରତିପାଦକମ୍ ବେଦାଃ 'ଯସ୍ୟ ନିଶ୍ୱସିତା (ତଂ)ବେଦାଃ' ଇତି ଶିବସ୍ୟାପ୍ରଯତ୍ନ ସିଦ୍ଧନିଶ୍ୱାସରୂପାଃ, ଅତଏବ ଅକୃତ୍ରିମା ଋଗ୍‌ଯଜୁଃସାମରୂପାଃ, ତଦ୍‌ପୂର୍ବକାଣ୍ଡାନୁସାରେଣ ଜୈମିନିପ୍ରୋକ୍ତପୂର୍ବମୀମାଂସାଖ୍ୟଂ ଯାଗାଦିକର୍ମପ୍ରାଧାନ୍ୟପ୍ରତିପାଦକଂ ନିରୀଶ୍ୱରମ୍, ଏତାନି ଶାସ୍ତ୍ରାଣି ମାନଭୂତାନି ପ୍ରମାଣଭୂତାନି ଯୁକ୍ତିଭିର୍ନୋପହନ୍ୟାନି ତର୍କଯୁକ୍ତିଭିର୍ନ ଖଣ୍ଡନୀୟାନି, 'ତ୍ରୟୀ ସାଂଖ୍ୟଂ ଯୋଗଃ (ପଶୁପତିମତଂ) ବୈଷ୍ଣବମିତି' ଇତି ମହିମ୍ନସ୍ତୋତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪।।

- ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ, ପାଞ୍ଚରାତ୍ର, ବେଦ, ପାଶୁପତ - ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରାମାଣିକ ଦର୍ଶନ । ତର୍କଦ୍ୱାରା ଏମାନଙ୍କର ଖଣ୍ଡନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୪।।

ବିଶେଷ - ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନ କପିଳମୁନି ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଅଟେ । ଏହି ଦର୍ଶନ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳକାରଣ ପ୍ରକୃତି ଓ ପୁରୁଷ ଦୁଇଟି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ମାନୁଥିବାରୁ ଦ୍ୱୈତବାଦୀ ଅଟେ। ଉଭୟଙ୍କୁ ନିତ୍ୟ ମାନୁଥିବା ଅନୀଶ୍ୱର ସାଂଖ୍ୟ ଅଟେ । ଯୋଗଦର୍ଶନକୁ ସେଶ୍ୱର (ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ମାନୁଥିବା) ସାଂଖ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ ଯୋଗଦର୍ଶନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପତଞ୍ଜଳି ଏହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ପାଞ୍ଚରାତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନ ଅଟେ । ଯାହା ଚିତ୍ - ଅଚିତ୍ ଏବଂ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱମାନେ । ପାଶୁପତ ଦର୍ଶନ ଶିବପ୍ରଣିତ ଅଟେ । ଏଥିରେ ପଶୁ-ପତି ଏବଂ ପାଶ ହେଉଛନ୍ତି ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ । ବେଦ ହେଉଛି ନାରାୟଣଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ନିଃଶ୍ୱାସ। ଏହାର ପୂର୍ବକାଣ୍ଡ ହେଉଛି ଜୈମିନି ପ୍ରଣୀତ ମୀମାଂସା ଶାସ୍ତ୍ର, ଯାହା ଯାଗାଦିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅଦୃଷ୍ଟକୁ ସଂସାରର କାରଣମାନେ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ

ସତ୍ତା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏସବୁ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରାମାଣିକ ଦର୍ଶନ । ପୁଷ୍ପଦନ୍ତାଚାର୍ଯ୍ୟ ଶିବମହିମ୍ନସ୍ତୋତ୍ରରେ 'ତ୍ରୟୀ ସାଂଖ୍ୟଂ ଯୋଗଃ ପଶୁପତିମତଂ ବୈଷ୍ଣବମିତି' କହିକି ଏହି ପ୍ରାମାଣ୍ୟକୁ ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି ।

ନନୁ କଥମେଷାଂ ପ୍ରାମାଣ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବେଦଃ ପ୍ରଧାନଂ ସର୍ବେଷାଂ ସାଂଖ୍ୟାଦୀନାଂ ମହାମୁନେ ।
ବେଦାନୁସରଣାଦେଷାଂ ପ୍ରାମାଣ୍ୟମିତି ନିଶ୍ଚିତମ୍ ।। ୫।।

ଉକ୍ତ–ଲକ୍ଷଣାନାଂ ସର୍ବେଷାଂ ସାଂଖ୍ୟାଦୀନାଂ ମଧ୍ୟେ ବେଦଃ ପ୍ରଧାନଂ ମୁଖ୍ୟପ୍ରମାଣମ୍, ଅପୌରୁଷେୟତ୍ୱାତ୍ । ଏଷାଂ ସାଂଖ୍ୟାଦୀନାଂ ମଧ୍ୟେ ବେଦାନୁସରଣାଦ୍ ବେଦମୂଳକତ୍ୱାତ୍ ପ୍ରାମାଣ୍ୟମିତି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈର୍ନିଶ୍ଚିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫।।

– ହେ ମହାମୁନି, ସାଂଖ୍ୟ ଆଦି ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଧାନ ହେଉଛି ବେଦ । ବେଦର ଅନୁସରଣ କରିଥିବାରୁ ସାଂଖ୍ୟ ଆଦିର ମଧ୍ୟ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ଅଟେ ।। ୫।।

ନନୁ ସାଂଖ୍ୟାଦିଶାସ୍ତ୍ରାଣାମପି ବେଦମୂଳତ୍ୱାଦେଭ୍ୟଃ ଶୈବଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ କୋ ବିଶେଷ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପାଞ୍ଚରାତ୍ରସ୍ୟ ସାଂଖ୍ୟସ୍ୟ ଯୋଗସ୍ୟ ଚ ତଥା ମୁନେ ।
ବୈଦିକ ଦେଶବର୍ତ୍ତିତ୍ୱଂ ଶୈବଂ ବେଦମୟଂ ମତମ୍ ।। ୬।।

ଅତ୍ର ଚକାରାଦବିଶିଷ୍ଟଦ୍ୱୟଂ ସଂଗୃହୀତମ୍ । ଏବଂ ଚୋକ୍ତଲକ୍ଷଣପାଞ୍ଚରାତ୍ରାଦିପଞ୍ଚ–ସିଦ୍ଧାନ୍ତାନାଂ ବେଦୈକଦେଶନିଷ୍ଠତ୍ୱମ୍, ଶୈବଂ ଶିବଶାସ୍ତ୍ରଂ ବେଦମୟଂ ବେଦସ୍ୱରୂପମିତି ମତଂ ନିଗମାଗମଜ୍ଞୈରଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

– ହେ ମୁନି, ପାଞ୍ଚରାତ୍ର, ସାଂଖ୍ୟ ଏବଂ ଯୋଗ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବେଦର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଂଶକୁ ମାନୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନେ ଅଂଶତଃ ବୈଦିକ ଅଥବା ଅର୍ଧବୈଦିକ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶୈବଦର୍ଶନ ପୂର୍ଣ୍ଣତୟା ବେଦମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣବୈଦିକ ଅଟେ ।। ୬।।

ଏବଂ ସ୍ଥିତେ ସର୍ବବେଦମୟତ୍ୱାତ୍ ଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ ସାଂଖ୍ୟାଦିଭ୍ୟଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠମିତ୍ୟାହ –

ବେଦୈକଦେଶବର୍ତ୍ତିଭ୍ୟଃ ସାଂଖ୍ୟାଦିଭ୍ୟୋ ମହାମୁନେ ।
ସର୍ବବେଦାନୁସାରିତ୍ୱାଚ୍ଛୈବତନ୍ତ୍ରଂ ବିଶିଷ୍ୟତେ ।। ୭।।

ଅତ୍ର ତନ୍ତ୍ରଶବ୍ଦେନ ଶାସ୍ତ୍ରମୁଚ୍ୟତେ । ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ ।। ୭।।

– ହେ ମହାମୁନେ, ବେଦର ଗୋଟିଏ ଭାଗକୁ (ତତ୍ତ୍ୱକୁ) ମାନୁଥିବା ସାଂଖ୍ୟାଦି ଦର୍ଶନ ଅପେକ୍ଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବେଦର ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା ଶୈବତନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ଶୈବଶାସ୍ତ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ ।। ୭।।

ନନୁ ତର୍ହି ଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ କେନଚିତ୍ କଳ୍ପିତମିତି ପ୍ରତୀୟମାନତ୍ୱାତ୍ କଥମସ୍ୟ ପ୍ରାମାଣ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶୈବତନ୍ତ୍ରମିତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଂ ଶିବୋଦିତମ୍ ।
ସର୍ବବେଦାର୍ଥରୂପତ୍ୱାତ୍ ପ୍ରାମାଣ୍ୟଂ ବେଦବତ୍ ସଦା ।। ୮ ।।

ଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ ଶିବୋକ୍ତଂ ସର୍ବଜ୍ଞଶିବପ୍ରୋକ୍ତଂ ତତ୍ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟମିତି ପ୍ରୋକ୍ତମ୍ । ସର୍ବବେଦାର୍ଥରୂପତ୍ୱାତ୍, ସକଳୋପନିଷଦର୍ଥସ୍ୱରୂପତ୍ୱାତ୍ ସଦା କାଳଭେଦରାହିତ୍ୟେନ ବେଦବତ୍ ପ୍ରମାଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

– ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାମକ ତନ୍ତ୍ର ହିଁ ଶୈବତନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବେଦମାନଙ୍କର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟରୂପ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ସଦା ବେଦ ସହିତ ସମାନ ।। ୮ ।।

ଆଗମା ବହୁଧା ପ୍ରୋକ୍ତାଃ ଶିବେନ ପରମାତ୍ମନା ।
ଶୈବଂ ପାଶୁପତଂ ସୋମଂ ଲାକୁଳଂ ଚେତି ଭେଦତଃ ।। ୯ ।।

ପରମାତ୍ମନା ଶିବେନ ଶୈବମିତି ପାଶୁପତମିତି ସୋମମିତି ଲାକୁଳମିତି ଚ ଭେଦାତ୍ ଆଗମା ବହବଃ ପ୍ରୋକ୍ତାଃ ।। ୯ ।।

– ପରମାତ୍ମା ଶିବ ଶୈବ, ପାଶୁପତ, ସୋମ, ଲାକୁଳ ଭେଦରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଆଗମର ଉପଦେଶ କରିଥିଲେ ।। ୯ ।।

ନନୁ ଶିବୋକ୍ତ ତନ୍ତ୍ରାଣାଂ ବାହୁଲ୍ୟାତ୍ ତାନି ସର୍ବାଣି ବେଦବତ୍ ପ୍ରମାଣାନି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ତେଷୁ ଶୈବଂ ଚତୁର୍ଭେଦଂ ତନ୍ତ୍ରଂ ସର୍ବବିନିଶ୍ଚିତମ୍ ।
ବାମଂ ଚ ଦକ୍ଷିଣଂ ଚୈବ ମିଶ୍ରଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଜ୍ଞକମ୍ ।। ୧୦ ।।

ତେଷୁ ଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ ଚତୁର୍ଭେଦବଦିତି ସର୍ବୈରାଗମଜ୍ଞୈର୍ନିଶ୍ଚିତମ୍ । ତେ କେ ଭେଦା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ବାମଂ ଚ ଦକ୍ଷିଣଂ ଚୈବ ମିଶ୍ରଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସଂଜ୍ଞକମିତି ।। ୧୦ ।।

– ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଶୈବତନ୍ତ୍ର ବାମ, ଦକ୍ଷିଣ, ମିଶ୍ର ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାମରେ ଚାରି ପ୍ରକାରର – ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ ଅଟେ ।। ୧୦ ।।

ଅଥ ତତ୍ସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରକଟୟତି ଶକ୍ତୀତ୍ୟାଦିନା –

ଶକ୍ତିପ୍ରଧାନଂ ବାମାଖ୍ୟଂ ଦକ୍ଷିଣଂ ଭୈରବାତ୍ମକମ୍ ।
ସପ୍ତମାତୃପରଂ ମିଶ୍ରଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ବେଦସମ୍ମତମ୍ ।। ୧୧ ।।

ବାମାଖ୍ୟତନ୍ତ୍ରଂ ଶକ୍ତିପରମ୍, ଦକ୍ଷିଣତନ୍ତ୍ରଂ ଭୈରବପରମ୍, ମିଶ୍ରତନ୍ତ୍ରଂ ବ୍ରହ୍ମ୍ୟାଦିସପ୍ତ-ମାତୃକାପରମ୍, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ବେଦସମ୍ମତଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଂ ଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ ବେଦସମ୍ମତମ୍ । ଅନେନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଶୈବତନ୍ତ୍ରମେବ ବେଦସମ୍ମତତ୍ୱାଦ୍ବେଦବଦ୍ ପ୍ରମାଣମ୍ । ଶିଷ୍ଟମବେଦସମ୍ମତତ୍ୱାତ୍ ତଦ୍ୱନ୍ନ ଭବତୀତି ସୂଚିତମ୍ ।। ୧୧ ।।

– ବାମ ନାମକ ତନ୍ତ୍ର ଶକ୍ତିକୁ ପ୍ରଧାନତା ଦିଏ । ଦକ୍ଷିଣ ତନ୍ତ୍ର ଭୈରବ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ମିଶ୍ର ତନ୍ତ୍ର ସପ୍ତମାତୃକା ପ୍ରଧାନ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତନ୍ତ୍ର ବେଦସମ୍ମତ ଅଟେ ।। ୧୧ ।।

ନନୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଶୈବତନ୍ତ୍ରଂ କଥଂ ବେଦସମ୍ମତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବେଦଧର୍ମାଭିଧାୟିତ୍ୱାତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଃ ଶିବାଗମଃ ।
ବେଦବାହ୍ୟ ବିରୋଧତ୍ୱାଦ୍ ବେଦସମ୍ମତ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୧୨ ।।

ବେଦୋକ୍ତ ଭସ୍ମଲିଙ୍ଗ ଧାରଣାଦି ଧର୍ମପ୍ରତିପାଦକତ୍ୱାଦ୍ ବେଦବାହ୍ୟଜୈନଚାର୍ବାକାଦି-ମତନିରାସକତ୍ୱାଦ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଃ ଶିବାଗମୋ ବେଦସମ୍ମତ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨ ।।

– ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାମକ ଶିବାଗମ ବେଦୋକ୍ତ ଧର୍ମର ପ୍ରତିପାଦକ ତଥା ବେଦବାହ୍ୟ ଧର୍ମର ବିରୋଧୀ ହୋଇଥିବାରୁ ବେଦସମ୍ମତ କୁହାଯାଏ ।। ୧୨ ।।

ଏବଂ ବେଦସମ୍ମତତ୍ୱାତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୋ ବେଦବଦ୍ ପ୍ରମାଣମିତ୍ୟାହ –

ବେଦସିଦ୍ଧାନ୍ତୟୋରୈକ୍ୟମେକାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନାଦ୍ ।
ପ୍ରାମାଣ୍ୟଂ ସଦୃଶଂ ଜ୍ଞେୟଂ ପଣ୍ଡିତୈରେତୟୋଃ ସଦା ।। ୧୩ ।।

'ସର୍ବବେଦେଷୁ ଯଦ୍ ଦୃଷ୍ଟଂ ତତ୍ସର୍ବଂ ତୁ ଶିବାଗମେ' ଇତି ବୀରାଗମୋକ୍ତେର୍ବେଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୟୋରେକାର୍ଥତ୍ୱାଦ୍ ବେଦବଦ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୋଽପି ପ୍ରମାଣମିତି ଭାବଃ ।। ୧୩ ।।

– ଏକ ଅର୍ଥ ଅର୍ଥାତ୍ ସମାନ ବିଷୟର ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିବାରୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବେଦ ଏବଂ ଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତ – ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରାମାଣ୍ୟକୁ ଏକ ବୋଲି ସର୍ବଦା ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୩ ।।

ଅଥୈବଂବିଧସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟଶିବାଗମେ କିଂ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସିଦ୍ଧାନ୍ତଖ୍ୟେ ମହାତନ୍ତ୍ରେ କାମିକାଦ୍ୟେ ଶିବୋଦିତେ ।
ନିର୍ଦିଷ୍ଟମୁତ୍ତରେ ଭାଗେ ବୀରଶୈବମତଂ ପରମ୍ ।। ୧୪ ।।

ଶିବୋକ୍ତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଖ୍ୟେ କାମିକାଦିବାତୁଲାନ୍ତେ ମହାତନ୍ତ୍ରେ ଉତ୍ତରଭାଗେ ପରଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଂ ବୀରଶୈବମତଂ ନିର୍ଦିଷ୍ଟମୁପଦିଷ୍ଟମ୍ । ଅନେନ ପୂର୍ବଭାଗେ ଶୈବମୁପଦିଷ୍ଟମିତି ସୂଚିତମ୍ ।। ୧୪ ।।

– ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ କାମିକଠାରୁ (ବାତୁଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାମକ ମହାତନ୍ତ୍ରର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବୀରଶୈବ ମତର ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି ।। ୧୪।। (ଏହାର ପୂର୍ବଭାଗ ଶୈବମତର ପ୍ରତିପାଦକ ଅଟେ)

ଅଥ ବେଦଶିରସ୍ୟପି ବୀରଶୈବଶବ୍ଦଂ ଦର୍ଶୟତି –

ବିଦ୍ୟାୟାଂ ଶିବରୂପାୟାଂ ବିଶେଷାଦ୍ ରମଣଂ ଯତଃ ।
ତସ୍ମାଦେତେ ମହାଭାଗା ବୀରଶୈବା ଇତି ସ୍ମୃତାଃ ।। ୧୫ ।।

ଶିବରୂପାୟାଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପାୟାଂ ବିଦ୍ୟାୟାଂ 'ବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟଜା ବିଦ୍ୟା' ଇତି ସୂତଗୀତୋକ୍ତେର୍ବେଦାନ୍ତବେଦ୍ୟାୟାଂ ବିଦ୍ୟାୟାଂ ବିଶେଷାଦ୍ ଯତଃ କାରଣାଦ୍ ରମଣଂ ରତିରସ୍ତି, ତସ୍ମାଦ୍ ଏତେ ତତ୍ର ରତିମନ୍ତୋ ମହାଭାଗାଃ ପରମଶ୍ରେଷ୍ଠା ବୀରଶୈବା ଇତି ସ୍ମୃତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– ଯେହେତୁ ଶିବରୂପା ବିଦ୍ୟାରେ ବିଶେଷ ରମଣ ହୁଏ (ବି = ବିଶେଷ, ର = ରମଣ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶେଷ ରମଣ କରିବାବାଲା), ତେଣୁ ଏହି ମହାଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ଲୋକମାନେ ବୀରଶୈବ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୧୫ ।।

ଅଥ ବେଦାଗମମସ୍ତକୟୋରପି ବୀରଶୈବଶବ୍ଦନିର୍ବଚନଂ ଦର୍ଶୟତି –

ବୀଶବ୍ଦେନୋଚ୍ୟତେ ବିଦ୍ୟା ଶିବଜୀବୈକ୍ୟବୋଧିକା ।
ତସ୍ୟାଂ ରମନ୍ତେ ଯେ ଶୈବା ବୀରଶୈବାସ୍ତୁ ତେ ମତାଃ ।। ୧୬ ।।

ଶିବଜୀବୈକ୍ୟ ବୋଧିକା ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗରୂପଶିବଜୀବୈକ୍ୟପ୍ରକାଶିକା ବିଦ୍ୟା 'ବୀ' ଶବ୍ଦେନ ଉଚ୍ୟତେ ପଣ୍ଡିତୈଃ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, 'ବୀ ଗତିବ୍ୟାପ୍ତି ପ୍ରଜନନକାନ୍ତ୍ୟ ସନଖାଦନେଷୁ' ଇତି ଧାତୋସ୍ତସ୍ୟାଂ ବିଦ୍ୟାୟାଂ ଯେ ଶୈବାଃ ଶିବଭକ୍ତା ରମନ୍ତେ, ତେ ତୁ ବୀରଶୈବା ଇତି ମତାଃ ସଂମତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– 'ବୀ' ଶବ୍ଦରେ ଶିବଜୀବଙ୍କର ଐକ୍ୟରୂପା ବିଦ୍ୟା କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ଶୈବ ସେଥିରେ 'ର' ଅର୍ଥାତ୍ ରମଣ କରନ୍ତି, ବୀରଶୈବ ବୋଲି ମାନ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ।। ୧୬ ।।

ଅଥ ବୀରମାହେଶ୍ୱର ଶବ୍ଦନିର୍ବଚନଂ କରୋତି –

ବିଦ୍ୟାୟାଂ ରମତେ ଯସ୍ମାନ୍ମାୟାଂ ହେୟାଂ ଶ୍ୱବଦ୍ରହେତ୍ ।
ଅନେନୈବ ନିରୁକ୍ତେନ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ[୪୩] ସ୍ମୃତଃ ।। ୧୭ ।।

---

୪୩. ବୀ = ବିଦ୍ୟା, ର = ରମଣ, ମା = ମାୟା, ହେ = ତ୍ୟାଗ (ଓହାକ୍ ତ୍ୟାଗେ) ଶ୍ୱ = କୁକୁର, ର = ଦେବା = ଛାଡ଼ିବା ଅଥବା ତ୍ୟାଗ କରିବା ।

ଯସ୍ମାଦ୍ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସମ୍ବନ୍ଧକରଣାର୍ଥଂ ଶିବଜୀବୈକ୍ୟ ପ୍ରକାଶିକାୟାଂ ବିଦ୍ୟାୟାଂ ରମତେ, ମାୟାଂ ଜଗଦ୍ରୂପାଂ ହେୟାଂ ତ୍ୟଜନୀୟାଂ ଶ୍ୱବତ୍ ଶୁନକବଦ୍ ରହେତ୍ ନିବାରୟେତ୍, ଅନେନୈବ ନିରୁକ୍ତେନ ଏକଦ୍ୱିତ୍ର୍ୟାଦିପଦଗତାଦ୍ୟକ୍ଷର ପ୍ରବଚନେନୈବ ବୀରମାହେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟନ୍ୱର୍ଥନାମ୍ନା ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭ ।।

– ଯେହେତୁ ବିଦ୍ୟାରେ ରମଣ କରେ ଏବଂ ମାୟାକୁ କୁକୁର ପରି ତ୍ୟାଗ କରେ, ଏହି ନିରୁକ୍ତିରୁ (ସେହି ବୀର ଶୈବ) ବୀର ମାହେଶ୍ୱର କୁହାଯାଏ ।। ୧୭ ।।

ଏବଂ ବେଦାନ୍ତ ସିଦ୍ଧବୀର ଶବ୍ଦସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧଶୈବଶବ୍ଦମହେଶ୍ୱରଶବ୍ଦାଂଶ୍ଚ ବିବିଚ୍ୟାନନ୍ତରଂ ବେଦାଗମଶିରଃ ସିଦ୍ଧବୀରଶୈବବୀରମାହେଶ୍ୱର ସ୍ୱରୂପଂ ଷଡ୍ଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବିଶଦୟତି । ତତ୍ର ପ୍ରଥମଂ ବୀରଶବ୍ଦଃ କଥଂ ବେଦାନ୍ତପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବେଦାନ୍ତଜନ୍ୟଂ ଯଜ୍ଜ୍ଞାନଂ ବିଦ୍ୟେତି ପରିକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।
ବିଦ୍ୟାୟାଂ ରମତେ ତସ୍ୟାଂ ବୀର ଇତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।। ୧୮ ।।

'ବେଦାନ୍ତ ବାକ୍ୟଜା ବିଦ୍ୟା' ଇତି ସୂତଗୀତୋକ୍ତେର୍ବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟପ୍ରକାଶ୍ୟଂ ଯଜ୍ଜ୍ଞାନଂ ବିଦ୍ୟା, ତସ୍ୟାଂ ଯୋ ରମତେ ସ ବୀର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮ ।।

– ବେଦାନ୍ତରୁ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ବିଦ୍ୟା କୁହାଯାଏ । ସେହି ବିଦ୍ୟାରେ ଯେଉଁ ସାଧକ ରମଣ କରେ, ତାହାକୁ 'ବୀର' କହନ୍ତି ।। ୧୮ ।।

ଏବଂ ବେଦାନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୀରଶବ୍ଦପୂର୍ବକତ୍ୱେନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିବତତ୍ତ୍ୱ–ଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠାନ୍ ଶୈବାନ୍ ମାହେଶ୍ୱରତତ୍ତ୍ୱକର୍ମନିଷ୍ଠାନ୍ ମାହେଶ୍ୱରାନ୍ ଚ ସାର୍ଧସୂତ୍ରେଣ ସ୍ଫୁଟୟତି –

ଶୈବୈର୍ମାହେଶ୍ୱରୈଶ୍ଚୈବ କାର୍ଯ୍ୟମନ୍ତର୍ବହିଃକ୍ରମାତ୍ ।
ଶିବୋ ମହେଶ୍ୱରଶ୍ଚେତି ନାତ୍ୟନ୍ତମିହ ଭିଦ୍ୟତେ ।। ୧୯ ।।

ଶୈବୈର୍ବୀର ଶବ୍ଦପୂର୍ବକ ଶୈବୈଃ, ବୀରଶୈବୈରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ମାହେଶ୍ୱରୈର୍ବୀର–ମାହେଶ୍ୱରୈଶ୍ଚ ଅନ୍ତର୍ବହିଃ କ୍ରମାତ୍, ଶିବାଲିଙ୍ଗାର୍ଚନମିତି ଶେଷଃ, କାର୍ଯ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍ । ଏବଂ ସ୍ଥିତେ ଶିବୋ ନିଷ୍କଳଃ ଶିବୋ ମହେଶ୍ୱରଃ, ସକଳଃ ସଦାଶିବଶ୍ଚେତି ସ୍ଥିତୌ । ଇହ 'ଶିବଃ ଶୂଳୀ ମହେଶ୍ୱରଃ' ଇତ୍ୟଭିଧାନଗୁଣପାଠେ ଯଥାଦ୍ଧତ୍ୟନ୍ତଂ ନ ଭିଦ୍ୟତେ, ତୟୋରାତ୍ୟନ୍ତିକଭେଦୋ ନାସ୍ତି ।। ୧୯ ।।

ଅଥ ଶୈବମାହେଶ୍ୱରୟୋରନନ୍ତର୍ବାହ୍ୟରୂପଲିଙ୍ଗାର୍ଚନଂ ଯଦୁକ୍ତଂ ତଦ୍ କୀଦୃଶମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଥା ତଥା ନ ଭିଦ୍ୟନ୍ତେ ଶୈବା ମାହେଶ୍ୱରା ଅପି ।
ଶିବାଶ୍ରିତେଷ୍ୱ ତେ ଶୈବା ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞରତା ନରାଃ ।। ୨୦ ।।

ତଥା ଶୈବାଃ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧିନୋ ବୀରଶୈବା ମାହେଶ୍ୱରା ଅପି ମହେଶ୍ୱରସମ୍ବନ୍ଧିନୋ ବୀରମାହେଶ୍ୱରାଶ୍ଚ ନ ଭିଦ୍ୟନ୍ତେ ଭିନ୍ନା ନ ଭବନ୍ତି । ଅତ୍ର ସଦାଶିବସ୍ୟ ସୋପାଧିକତ୍ୱେଽପି ତଦୁପାଧେର୍ବକ୍ଷ୍ୟମାଣରୀତ୍ୟା ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣପ୍ରଧାନତ୍ୱେନ ନାପରତ୍ୱାତ୍ ତୟୋରାତ୍ୟନ୍ତିକଭେଦୋ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ । ଶିବାଶ୍ରିତେଷୁ ଯେ ନରାଃ ପୁରୁଷା ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞରତା ହୃତ୍କମଳସ୍ଥଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗପୂଜାୟାଂ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତାସ୍ତେ ଶୈବା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦।।

– ଶୈବ ଏବଂ ମାହେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ କ୍ରମଶଃ (ହୃଦୟର)ଭିତରେ ଏବଂ ବାହାରେ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଯେପରି ଶିବ ଏବଂ ମହେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ୟନ୍ତିକ ଭେଦ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଶୈବ ଏବଂ ମାହେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଐକାନ୍ତିକ ଭେଦ ନାହିଁ। ସେମାନେ ଉଭୟ ଶିବାଶ୍ରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଶୈବ ନାମରେ ପରିଚିତ ଜ୍ଞାନାଶ୍ରିତ ଜନ ଅଟନ୍ତି ।। ୧୯–୨୦।।

ମାହେଶ୍ୱରାଃ ସମାଖ୍ୟାତାଃ କର୍ମଯଜ୍ଞରତା ଭୁବି ।
ତସ୍ମାଦଭ୍ୟନ୍ତରେ କୁର୍ଯ୍ୟୁଃ ଶୈବାମାହେଶ୍ୱରା ବହିଃ ।। ୨୧।।

କର୍ମଯଜ୍ଞରତାଃ କରକମଳସ୍ଥକ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗପୂଜାୟାଂ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତା ମାହେଶ୍ୱରା ବୀରମାହେଶ୍ୱରା ଇତି ଭୁବି ସମାଖ୍ୟାତାଃ ପ୍ରଖ୍ୟାତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତସ୍ମାତ୍ ଶୈବା ବୀରଶୈବା ଅଭ୍ୟନ୍ତରେ ହୃତ୍କମଳେ କୁର୍ଯ୍ୟୁଃ, ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡପ୍ରତିପାଦିତ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିଶରଣଶିବୈକ୍ୟ-ସ୍ଥଳୋକ୍ତଧର୍ମାଚରଣଂ କୁର୍ଯ୍ୟୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ମାହେଶ୍ୱରା ବୀରମାହେଶ୍ୱରା ବହିଃ କର୍ମକାଣ୍ଡସ୍ଥଭକ୍ତମାହେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳୋକ୍ତଧର୍ମାଚରଣଂ କୁର୍ଯ୍ୟୁରିତ୍ୟନୁଷଙ୍ଗଃ ।

ଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରଧାନଂ ନ ତୁ କର୍ମହୀନଂ କର୍ମପ୍ରଧାନଂ ନ ତୁ ଚିଦ୍ୱିହୀନମ୍।
ତସ୍ମାଦ୍ ଦ୍ୱୟୋରେବ ଭବେତ୍ ପ୍ରସଦ୍ଧିର୍ନ ହ୍ୟେକପକ୍ଷୋ ବିହଗଃ ପ୍ରୟାତି ।।

ନ କ୍ରିୟାରହିତଂ ଜ୍ଞାନଂ ନ ଜ୍ଞାନରହିତା କ୍ରିୟା ।
ଅପଶ୍ୟନ୍ନନ୍ଧକୋ ଦଗ୍ଧଃ ପଶ୍ୟନ୍ ପଙ୍ଗୁଶ୍ଚ ଦହ୍ୟତେ ।। ୨୧।।

ଇତ୍ୟାଦିବଚନାତ୍ ଶୈବମାହେଶ୍ୱରୟୋର୍ଜ୍ଞାନଂ କ୍ରିୟା ଚ ସମାନୈବେତ୍ୟନୁସନ୍ଧେୟମ୍, କିନ୍ତୁ ବାହ୍ୟାନ୍ତରପୂଜାପ୍ରୀତିମାତ୍ରଂ ବିଶିଷ୍ୟତ ଇତି ।। ୨୧।।

– ଶିବାଶ୍ରିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞରେ ରତ, ସେମାନେ ଶୈବ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଯେଉଁମାନେ କର୍ମଯଜ୍ଞରେ ରତ, ସେମାନେ ମାହେଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ଶୈବ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞ ତଥା ମାହେଶ୍ୱର ବାହ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମଯଜ୍ଞ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୧।।

ବିଶେଷ – ଯେପରି ପକ୍ଷୀଟିଏ ଗୋଟିଏ ଡେଣାରେ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ି ପାରିବନି,

ସେହିପରି ଶିବତ୍ୱ ଲାଭ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ଅଥବା କେବଳ କ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଅଜ୍ଞାନୀ ପୁରୁଷ ଅନ୍ଧ ପରି ଏବଂ କ୍ରିୟାହୀନ ପୁରୁଷ ପଙ୍ଗୁ ପରି ଅଟନ୍ତି । ସଂସାର ରୂପକ ଅଗ୍ନିରେ ଉଭୟ ଜଳି ଯାଆନ୍ତି ।

ଅଥ ବୀରଶୈବଭେଦନିରୂପଣମ୍ –

ବୀରଶୈବାସ୍ତୁ ଷଡ୍‌ଭେଦାଃ ସ୍ଥଳଧର୍ମବିଭେଦତଃ ।
ଭକ୍ତାଦିବ୍ୟବହାରେଣ ପ୍ରୋଚ୍ୟନ୍ତେ ଶାସ୍ତ୍ରପାରଗୈଃ ।।୨୨।।

ଅଥ ବୀରମାହେଶ୍ୱରା ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧବୀରଶୈବାସ୍ତୁ ଭକ୍ତାଦିଶିବୈକ୍ୟାନ୍ତବ୍ୟବହାରେଣ ସ୍ଥଳଧର୍ମବିଭେଦତଃ ପିଣ୍ଡାଦିବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନ୍ତଃସ୍ଥଳାଚାରଭେଦତଃ ଷଡ୍‌ଭେଦାଃ ଷଡ୍‌ବିଧଭେଦବନ୍ତ ଇତି ଶାସ୍ତ୍ରପାରଗୈଃ ପ୍ରୋଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

– ଷଡ୍‌ସ୍ଥଳ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଆଚାରର ଭେଦ ହେତୁ ଭକ୍ତ (ମାହେଶ୍ୱର) ଆଦି ନାମରେ ଶାସ୍ତ୍ରପଣ୍ଡିତମାନେ ବୀରଶୈବଙ୍କର ଛଅ ପ୍ରକାର ଭେଦ ବତାଇଛନ୍ତି ।। ୨୨ ।।

ଅଥ ତଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରଭେଦଂ ଦର୍ଶୟତି –

ଶାସ୍ତ୍ରଂ ତୁ ବୀରଶୈବାନାଂ ଷଡ୍‌ବିଧଂ ସ୍ଥଳଭେଦତଃ ।
ଧର୍ମଭେଦସମାଯୋଗାଦଧିକାରିବିଭେଦତଃ ।। ୨୩।।

ବୀରଶୈବାନାଂ ଶାସ୍ତ୍ରଂ ତୁ ବିଶେଷଦ୍ୟୋତକମ୍, ସ୍ଥଳଭେଦତଃ ସ୍ଥଳଭେଦାତ୍, ଧର୍ମଭେଦ–ସମାଯୋଗାତ୍, ସ୍ଥଳୋକ୍ତସଦାଚାରଭେଦସମ୍ବନ୍ଧାତ୍, ଅଧିକାରି ବିଭେଦତଃ ସ୍ଥଳନିଷ୍ଠଭକ୍ତାଦ୍ୟଧିକାରିଭେଦତଶ୍ଚ–ଷଡ୍‌ବିଧଃ ଷଟ୍‌ପ୍ରକାରବଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅସ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମନିଷ୍ଠଃ ସନ୍ ମୁମୁକ୍ଷୁର୍ଭକ୍ତୋଽଧିକାରୀ, ଶିବଭକ୍ତିଲଭ୍ୟଶିବୈକ୍ୟରୂପ–ପରମୁକ୍ତିଃ ପ୍ରୟୋଜନମ୍, ଏକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଳଜ୍ଞାନଂ ବିଷୟଃ, ଅସ୍ୟ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରେଣ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ପ୍ରକାଶକଭାବ ଏବ ସମ୍ବନ୍ଧଃ । ଏବମନୁବନ୍ଧଚତୁଷ୍ଟୟବଦେତଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରମ୍[୪୪] ।।୨୩।।

ଅଥ ସ୍ଥଳକ୍ରମଂ ନିରୂପୟତି –

ଆଦୌ ଭକ୍ତସ୍ଥଳଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତତୋ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳମ୍ ।
ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳମନ୍ୟତ୍ତୁ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ତତଃ ।। ୨୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୪ ।।

---

୪୪. ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁବନ୍ଧ ଚତୁଷ୍ଟୟ ହେଉଛନ୍ତି – ୧.ଅଧିକାରୀ, ୨.ବିଷୟ, ୩.ସମ୍ବନ୍ଧ, ୪.ପ୍ରୟୋଜନ । ଏଠାରେ ମୁମୁକ୍ଷୁ ଭକ୍ତ ଅଧିକାରୀ, ଶହେ ଏକ ସ୍ଥଳ ଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ବିଷୟ, ପ୍ରକାଶ୍ୟ – ପ୍ରକାଶକ ଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏବଂ ଶିବୈକ୍ୟ ଲାଭ ପ୍ରୟୋଜନ ଅଟେ ।

– ପ୍ରଥମରେ ଭକ୍ତସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳ । ଅପରଟି ହେଉଛି ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ । ତା'ପରେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଳ । ପଞ୍ଚମରେ ଶରଣସ୍ଥଳ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ହେଉଛି ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ ।। ୨୪ ।।

ଭକ୍ତସ୍ଥଳମ୍

ଭକ୍ତସ୍ଥଳଂ ପ୍ରବକ୍ଷ୍ୟାମି ପ୍ରଥମଂ କଳଶୋଦ୍ଭବ ।
ତଦବାନ୍ତରଭେଦାଂଶ୍ଚ ସମାହିତମନାଃ ଶୃଣୁ ।। ୨୫ ।।

ଅଥୈବମୁଦ୍ଦିଷ୍ଟସ୍ଥଳେଷୁ କ୍ରମପ୍ରାପ୍ତଭକ୍ତସ୍ଥଳଂ ତଦବାନ୍ତରଭେଦାଂଶ୍ଚ ବକ୍ଷ୍ୟାମି, ଶୃଣ୍ୱିତ୍ୟନ୍ୱୟଃ ।। ୨୫ ।।

– ହେ କୁମ୍ଭଜ, (ମୁଁ) ପ୍ରଥମେ ଭକ୍ତସ୍ଥଳ ଏବଂ ତାହାର ଅବାନ୍ତର ଭେଦ ବତାଉଛି । ସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ହୋଇ ଶୁଣ ।। ୨୫ ।।

ଅଥ ଭକ୍ତସ୍ଥଳଂ ଲକ୍ଷୟତି –

ଶୈବୀ ଭକ୍ତିଃ ସମୁତ୍ପନ୍ନା ଯସ୍ୟାସୌ ଭକ୍ତ ଉଚ୍ୟତେ ।
ତସ୍ୟାନୁଷ୍ଠେୟଧର୍ମାଣାଂ ମୁକ୍ତିର୍ଭକ୍ତସ୍ଥଳଂ ମତମ୍ ।। ୨୬ ।।

ଯସ୍ୟ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧିନୀ ଭକ୍ତିରୁତ୍ପନ୍ନା, ସୋଽସୌ ଭକ୍ତ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ତସ୍ୟ ଭକ୍ତସ୍ୟାନୁଷ୍ଠେୟଧର୍ମାଣାମାଚରଣୀୟବୀରଶୈବଧର୍ମାଣାମ୍, ଉକ୍ତିଃ –

ସଦାଚାରଃ ଶିବେ ଭକ୍ତିର୍ଲିଙ୍ଗେ ଜଙ୍ଗମ ଏକଧୀଃ ।
ଲାଞ୍ଛନେ ଶରଣେ ଭକ୍ତିର୍ଭକ୍ତସ୍ଥଳମନୁତ୍ତମମ୍ ।।

ଇତ୍ୟାଦ୍ୟୁପଦେଶନଂ ଭକ୍ତସ୍ଥଳମିତି ମତମ୍, ସମ୍ମତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬ ।।

– ଯାହାଙ୍କ ମନରେ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାଙ୍କୁ ଭକ୍ତ କୁହାଯାଏ । ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠେୟ ଧର୍ମର ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଥିବା ସ୍ଥଳକୁ ଭକ୍ତସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୨୬ ।।

ଅଥ ପିଣ୍ଡାଦି ଭକ୍ତସ୍ଥଳାବାନ୍ତରସ୍ଥଳାନି ପଞ୍ଚଦଶେତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ତାନ୍ୟୁଦ୍ଦିଶତି –

ଅବାନ୍ତର ସ୍ଥଳାନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରାହୁଃ–ପଞ୍ଚଦଶୋତ୍ତମାଃ ।
ପିଣ୍ଡତା ପିଣ୍ଡବିଜ୍ଞାନଂ ସଂସାରଗୁଣହେୟତା ।। ୨୭ ।।
ଦୀକ୍ଷା ଲିଙ୍ଗ ଧୃତିଶ୍ଚୈବ ବିଭୂତେରପି ଧାରଣମ୍ ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣଂ ପଶ୍ଚାଦ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଜପସ୍ତଥା ।। ୨୮ ।।
ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟା ଚୈବ ଗୁରୋର୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଚାର୍ଚନମ୍ ।
ଜଙ୍ଗମସ୍ୟ ତଥା ହ୍ୟେଷାଂ ପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକୃତିସ୍ତଥା ।। ୨୯ ।।

ଅତ୍ର ଦାନତ୍ରୟଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସୋପାଧିନିରୁପାଧିକମ୍ ।
ସହଜଂ ଚେତି ନିର୍ଦିଷ୍ଟଂ ସମସ୍ତାଗମପାରଗୈଃ ।। ୩୦ ।।

ଏତାନି ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାନି ପ୍ରଯତ୍ନତଃ ।

ଅତ୍ର ଭକ୍ତସ୍ଥଲେ ଉତ୍ତମା ଆର୍ଯ୍ୟାଃ ଅବାନ୍ତରସ୍ଥଲାନି ପଞ୍ଚଦଶେତ୍ୟାହୁଃ । ତାନି କାନୀତ୍ୟତ୍ର – ପିଣ୍ଡଚେତ୍ୟାଦି । ପିଣ୍ଡସ୍ଥଲମ୍, ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନସ୍ଥଲମ୍, ସଂସାରହେୟସ୍ଥଲମ୍, ଦୀକ୍ଷାଲକ୍ଷଣଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟସ୍ଥଲମ୍, ଲିଙ୍ଗଧାରଣସ୍ଥଲମ୍, ବିଭୂତିଧାରଣସ୍ଥଲମ୍, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣସ୍ଥଲମ୍, ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପସ୍ଥଲମ୍, ଭକ୍ତମାର୍ଗସ୍ଥଲମ୍, ଗୁରୁଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ-ରୂପୋଭୟସ୍ଥଲମ୍, ଜଙ୍ଗମାର୍ଚ୍ଚନଲକ୍ଷଣତ୍ରିବିଧସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଲମ୍, ଏତଦ୍‌ତ୍ରୟପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାର ଲକ୍ଷଣଚତୁର୍ବିଧସାରାୟସ୍ଥଲମ୍। ଅତ୍ର ଭକ୍ତସ୍ଥଲେ ପ୍ରୋକ୍ତଦାନତ୍ରୟମେବ ଉପାଧିମାତ୍ରଂ, ନିରୁପାଧିମାତ୍ରଂ, ସହଜମାତ୍ରଂ ଚେତି ସ୍ଥଲତ୍ରୟମେତାନ୍ୟେବାନ୍ତରରୂପପଞ୍ଚଦଶସ୍ଥଲାନି ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ ବିଧେୟାନୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଏହି ଭକ୍ତସ୍ଥଳର ୧୫ଟି ଅବାନ୍ତରସ୍ଥଳ (ଭେଦ) ବତାଇଛନ୍ତି ୧.ପିଣ୍ଡସ୍ଥଳ, ୨.ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ସ୍ଥଳ, ୩.ସଂସାରହେୟ ସ୍ଥଳ, ୪.ଦୀକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତିରୂପ ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟସ୍ଥଳ, ୫.ଲିଙ୍ଗଧାରଣସ୍ଥଳ, ୬.ବିଭୂତିଧାରଣ ସ୍ଥଳ, ୭.ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣସ୍ଥଳ, ୮.ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଜପସ୍ଥଳ, ୯.ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟାସ୍ଥଳ, ୧୦.ଉଭୟସ୍ଥଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁ ଏବଂ ଶିବଲିଙ୍ଗ ପୂଜା ରୂପକ ଉଭୟସ୍ଥଳ, ୧୧.ତ୍ରିବିଧ ସମ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ, ୧୨. ଚତୁର୍ବିଧ ସାରାୟ ସ୍ଥଳ । ଏହାର ପ୍ରସାଦ ସ୍ୱୀକୃତ । ତିନି ପ୍ରକାରର ଦାନ କୁହାଯାଇଛି। ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା, ୧୩. ସୋପାଧିଦାନ ସ୍ଥଳ, ୧୪. ନିରୁପାଧିଦାନ ସ୍ଥଳ, ୧୫. ସହଜଦାନ ସ୍ଥଳ ।

ଏହିପରି ପନ୍ଦରଟି ଅବାନ୍ତର ସ୍ଥଳ ସମସ୍ତ ଆଗମିକ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯାଇଛି । ଶିବ ଭକ୍ତ ପ୍ରଯତ୍ନ ପୂର୍ବକ ଏ ସବୁର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୭-୩୦ ।।

ପିଣ୍ଡସ୍ଥଲମ୍

ସମସ୍ତ ବେଦାଗମଶିରଃ ସିଦ୍ଧାଙ୍ଗଷଟ୍‌ସ୍ଥଲ ଲିଙ୍ଗଷଡ୍‌ସ୍ଥଲାନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱେନ ସମାଚରଣୀୟ ପିଣ୍ଡତାଦିବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟତାନ୍ତୈକୋତ୍ତରଶତ ସ୍ଥଲାନାଂ ମୁଖ୍ୟଂ ପିଣ୍ଡସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ବହୁଜନ୍ମକୃତୈଃ ପୁଣ୍ୟୈଃ ପ୍ରକ୍ଷୀଣେ ପାପପଞ୍ଜରେ ।। ୩୧ ।।
ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣୋ ଦେହୀ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦେନ ଗୀୟତେ ।

ଅନେକଜନ୍ମ କୃତଧର୍ମୈର୍ମନୋବାକ୍‌କାୟକର୍ମକୃତପାପସମୂହେ ନଷ୍ଟେ ସତି ନିର୍ମଲାନ୍ତଃ କରଣବାନାତ୍ମା ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦେନ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନର୍ଜନ୍ମାନ୍ତରକର୍ମଯୋଗାତ୍ ସ ଏବ ଜୀବଃ

ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । ଉକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣଃ ସ ଏବ ଜୀବଃ ପିଣ୍ଡାଭିଧାନ ଇତି ଯାବତ୍ । ଅତ୍ର ପିଣ୍ଡସ୍ଥଳଂ ସାଧନମ୍, ବକ୍ଷ୍ୟମାଣପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନାଦିଶତସ୍ଥଲାନି ସାଧ୍ୟାନି। ନେତ୍ରେ ଦ୍ୱେ ଅପି ଯଥା ଦର୍ଶନମେକମ୍, ପାଦୌ ଦ୍ୱାବପି ଯଥା ଗମନମେକମ୍ ତଥା 'ଆତ୍ମଲାଭାନ୍ନ ପରଂ ବିଦ୍ୟତେ', 'ନାତ୍ମନଃ ପରଦେବତା' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟାଗମପ୍ରତିପାଦ୍ୟପିଣ୍ଡସ୍ଥଳଂ ଗୁରୂପଦେଶସ୍ୱାନୁଭାବାଭ୍ୟାମେକଂ ସଦ୍ୱିଜ୍ଞେୟମିତି ଭାବଃ ।। ୩୧ ।।

ପିଣ୍ଡସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ –

ଅନେକ ଜନ୍ମର ଅର୍ଜିତ ପୁଣ୍ୟଦ୍ୱାରା ଯେତେବେଳେ ପାପପଞ୍ଜର ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସଂଲଗ୍ନ ଜୀବକୁ ପିଣ୍ଡ କୁହାଯାଏ ।। ୩୧ ।।

ବିଶେଷ – ଯେପରି ଗମନ କ୍ରିୟା ଦୁଇ ପାଦଦ୍ୱାରା, ଦର୍ଶନ କ୍ରିୟା ଦୁଇ ଆଖିଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ଆତ୍ମଲାଭ ଉଭୟ ଗୁରୂପଦେଶ ଏବଂ ସ୍ୱାନୁଭବଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

ନନ୍ୱୟଂ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦବାଚ୍ୟଃ କିଂ ଲୋକସାଧାରଣୋ ବା ତଦ୍ୱିଶିଷ୍ଟ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଶକ୍ତିସମୁତ୍ପନ୍ନେ ପ୍ରପଞ୍ଚେଽସ୍ମିନ୍ ବିକଳ୍ପ୍ୟତେ ।। ୩୨ ।।
ପୁଣ୍ୟାଧିକଃ କ୍ଷୀଣପାପଃ ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମା ପିଣ୍ଡନାମକଃ ।

ଶିବଶକ୍ତିସମୁତ୍ପନ୍ନେ 'ଲିଙ୍ଗାଙ୍କିତଂ ପଶ୍ୟ ଜଗଦ୍ଭଗାଙ୍କମ୍' ଇତି ବ୍ୟାସବଚନାଦ୍ ଶିବଶକ୍ତିଭ୍ୟାମୁତ୍ପନ୍ନେଽସ୍ମିନ୍ ପ୍ରପଞ୍ଚେ ପୁଣ୍ୟାଧିକ୍ୟାଦ୍ ପାପକ୍ଷୟାଦ୍ ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମା ନିର୍ମଲାନ୍ତଃକରଣଃ ପିଣ୍ଡାଭିଧାନଃ ପୁରୁଷଃ, ବିଶିଷ୍ୟତ ଇତରଜନାପେକ୍ଷୟା ଶ୍ରେଷ୍ଠୋ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

ନନୁ ତର୍ହ୍ୟୟଂ ପିଣ୍ଡନାମକଃ ଶିବୋ ବା ତଦନ୍ୟୋ ବା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଏକ ଏବ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦମୟୋ ବିଭୁଃ ।। ୩୩ ।।
ନିର୍ବିକଳ୍ପୋ ନିରାକାରୋ ନିର୍ଗୁଣୋ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚକଃ ।
ଅନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ତଦଂଶୋ ଜୀବନାମକଃ ।। ୩୪ ।।

ଚିଦାନନ୍ଦମୟଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରପ୍ରକାଶଃ, ଅତଏବ ସାକ୍ଷାଦ୍ ଅହମିତି ଦେଶକାଳାଦ୍ୟଚ୍ଛିନ୍ନତ୍ୱେନ ସର୍ବଲୋକପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଃ, 'ଉତୈନଂ ଗୋପା ଅଦୃଶନ୍'[୪୫] ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତେଃ। ବିଭୁଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଃ, ନିର୍ବିକଳ୍ପୋ ଭେଦରହିତଃ, ଅତଏବ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚକୋ ମାୟିକସତ୍ତ୍ୱରଜସ୍ତମୋଗୁଣରହିତଃ ଶିବଃ ଅକୁଣ୍ଠିତେଚ୍ଛାଦ୍ୟନେକକଲ୍ୟାଣପୂର୍ଣ୍ଣଃ ପରମାତ୍ମା ଏକ

---

୪୫. ବା. ସଂ., ୧୬/୭

ଏବ, 'ଏକମେବାଦ୍ୱିତୀୟମ୍'[୪୬] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ଶିବାତିରେକେଣ ପଦାର୍ଥାନ୍ତରଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଥାପ୍ୟନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ଜୀବବ୍ରହ୍ମବିଭାଗବଦ୍ୱକ୍ଷ୍ୟମାଣସ୍ୱବିମର୍ଶ-ଶକ୍ତ୍ୟନାଦିପରିକଳ୍ପିତମାୟା ସମ୍ବନ୍ଧାତ୍ ତଦଂଶୋ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାସାମରସ୍ୟାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ଅଂଶଶ୍ଚିତ୍ କ୍ରିୟାଲକ୍ଷଣୋ ଜୀବନାମକୋ ଜୀବ ଇତ୍ୟଭିଧାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ, 'ମମୈବାଂଶୋ ଜୀବଲୋକେ ଜୀବଭୂତଃ ସନାତନଃ'[୪୭] ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଃ, 'ଅଂଶୋ ନାନାବ୍ୟପଦେଶାତ୍'[୪୮] ଇତି ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ସ୍ଥିତେଶ୍ଚ ।

ଅଥ କଥଂ ଶିବସ୍ତଦନ୍ତରଙ୍ଗେ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ରାହ -

ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ ମନୁଷ୍ୟାଦିଜାତିଭେଦେ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଃ ।
ମାୟୀ ମହେଶ୍ୱରସ୍ତେଷାଂ ପ୍ରେରକୋ ହୃଦି ସଂସ୍ଥିତଃ ।। ୩୫ ।।

ସ ଜୀବୋ ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ ମନୁଷ୍ୟାଦିଜାତିଭେଦେଷ୍ୱପ୍ୟବସ୍ଥିତଃ ।

ଦେବାଃ ଷୋଡ଼ଶଲକ୍ଷାଣି ନବଲକ୍ଷାଣି ମାନୁଷାଃ ।
ଦଶଭିର୍ଦଶଭିସ୍ତଦ୍ୱଜ୍ଜଳଜା ବିହଗା ମୃଗାଃ ।।
ସରୀସୃପାସ୍ତୁ ଲକ୍ଷାଣି ଏକାଦଶ ଚରେତରାଃ ।
ଅଷ୍ଟୌ ଚ ଦଶଲକ୍ଷାଣି ସପ୍ତଜନ୍ମାନ୍ୟମୂନି ବୈ ।।

ଅତ୍ର ସରୀସୃପାଃ ସର୍ପାଃ । ସ୍ପଷ୍ଟମନ୍ୟତ୍ । ଇତି ସ୍କାନ୍ଦବଚନାତ୍ ସୁରନରୋରଗାଦି-ନାନାଜାତିଭେଦେ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ମହେଶ୍ୱର ଭକ୍ତଲକ୍ଷଣଃ ପରଶିବଃ, 'ମାୟାଂ ତୁ ପ୍ରକୃତି ବିଦ୍ୟାନ୍ ମାୟିନଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରମ୍'[୪୯] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । ଉକ୍ତଲକ୍ଷଣ ମାୟା ଶକ୍ତି ସହିତଃ ସନ୍ ତେଷାମୁମୁକ୍ତବିଧଜୀବାନାଂ ପ୍ରେରକୋ ଧର୍ମାଧର୍ମଗୋଚର ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି ପ୍ରେରକଃ ସନ୍ ହୃଦି ତଦନ୍ତରଙ୍ଗେ ସଂସ୍ଥିତଃ, ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୫ ।।

– ଶିବ ତଥା ଶକ୍ତି ଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି ସଂସାରରେ ପାପରହିତ ତଥା ଅଧିକ ପୁଣ୍ୟବାଲା ପିଣ୍ଡ ନାମକ ଶୁଦ୍ଧ ଆତ୍ମା ସବୁଠାରୁ ବିଲକ୍ଷଣ ଅଟେ ।। ୩୨-୩୩ ।।

– ଶିବ ଏକ ହିଁ ଅଟନ୍ତି । ସିଏ ସାକ୍ଷାତ୍ ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦମୟ, ବ୍ୟାପକ, ନିର୍ବିକଳ୍ପ, ନିରାକାର, ନିର୍ଗୁଣ ତଥା ପ୍ରପଞ୍ଚରହିତ ଅଟନ୍ତି । ଅନାଦି ଅବିଦ୍ୟା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେତୁ ଜୀବ ନାମକ ତାଙ୍କର ଅଂଶ ଦେବ, ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍, ମନୁଷ୍ୟ ଆଦି ଜାତିଭେଦରେ ସ୍ଥିତ ଅଟେ । ସେହି ଜୀବମାନଙ୍କର ପ୍ରେରକ ମହେଶ୍ୱର ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାଶାଳୀ ଈଶ୍ୱର ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ।। ୩୪-୩୫ ।।

୪୬. ଛା. ଉ., ୬/୨/୧   ୪୭. ଭ. ଗୀ., ୧୫/୭
୪୮. ବ୍ର. ସୂ., ୨/୩/୪୩/୧୭   ୪୯. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୪/୧୦

ବିଶେଷ – ଏକମେବାଦ୍ୱିତୀୟମ୍ ବେଦୋକ୍ତିର ଛାୟାରେ ଏହା କୁହାଯାଇଛି । 'ଏକମ୍' 'ଏବ' 'ଅଦ୍ୱିତୀୟମ୍' – ଏହି ତିନି ପଦ ବ୍ରହ୍ମରେ ବିଜାତୀୟ, ସଜାତୀୟ ଏବଂ ସ୍ୱଗତ ଭେଦର ନିରାକରଣ କରୁଛି । ଗାଈ ଓ ମଇଁଷୀ ମଧ୍ୟରେ ବିଜାତୀୟ ଭେଦ, ଗାଈ-ଗାଈ ମଧ୍ୟରେ ସଜାତୀୟ ଭେଦ, ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଗାଈର ଗୋଡ଼, କାନ, ଶିଙ୍ଗ ଆଦି ସ୍ୱଗତ ଭେଦ ଅଟେ । ଶିବ ଏହି ତିନି ପ୍ରକାର ଭେଦରୁ ରହିତ । ଜୀବ ତାଙ୍କର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ଏ ବିଷୟରେ ଶ୍ରୁତି ବାକ୍ୟ ତଥା 'ମମୈବାଂଶୋ ଜୀବଲୋକେ ଜୀବଭୂତଃ ସନାତନଃ' (ଗୀତା, ୧୫/୭) ଏବଂ 'ଅଂଶୋ ନାନାବ୍ୟପଦେଶାତ୍' (ବ୍ର. ସୂ. ୨/୩/୪୩) ପ୍ରମାଣ ଅଟନ୍ତି ।

ଏବଂ ରୂପାୟାଂ ସ୍ଥିତୌ ଜୀବେଶ୍ୱରୌ ନ ବ୍ରହ୍ମାତିରିକ୍ତୌ, କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମଣି ଜୀବତ୍ୱମୀଶ୍ୱରତ୍ୱଂ ଚ କଳ୍ପିତମାହ –

ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତେ ଯଥା ତୋୟଂ ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତେ ଯଥାଽନଳଃ ।
ବୀଜେ ଯଥାଙ୍କୁରଃ ସିଦ୍ଧସ୍ତଥାତ୍ମନି ଶିବଃ ସ୍ଥିତଃ ।। ୩୬ ।।

ଜୀବେ ଶିବସ୍ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେନ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ଯେମିତି ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣିରେ ଜଳ, ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତ ମଣିରେ ଅଗ୍ନି ତଥା ବୀଜରେ ଅଙ୍କୁରର ଅବସ୍ଥିତି ଥାଏ, ସେହିପରି ଆତ୍ମାରେ ଶିବଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ଥାଏ ।। ୩୬ ।।

ନନୁ ପ୍ରତିବିମ୍ବସ୍ୟ ଦର୍ପଣାଦ୍ୟୁପାଧିକୃତତ୍ୱେନ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ୍ୱଂ ତନ୍ନିରୂପିତବିମ୍ବତ୍ୱଂ ଚ ସୂର୍ଯ୍ୟେ କଳ୍ପିତମିତି ବକ୍ତୁଂ ଯୁକ୍ତମ୍, ବ୍ରହ୍ମଣି ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତୋପାଧିର୍ନାସ୍ତୀତି ତଦଯୁକ୍ତମିତି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତୋଦ୍ୱୟଂ ବିଷମ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆତ୍ମତ୍ୱମୀଶ୍ୱରତ୍ୱଂ ଚ ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟେକତ୍ର କଳ୍ପିତମ୍[୫୦] ।
ବିମ୍ବତ୍ୱଂ ପ୍ରତିବିମ୍ବତ୍ୱଂ ଯଥା ପୂଷଣି କଳ୍ପିତମ୍ ।। ୩୭ ।।

ଏକତ୍ର ଏକସ୍ମିନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୭ ।।

– ଯେପରି ଏକ ହିଁ ଅର୍ଯ୍ୟମା ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ବିମ୍ବତ୍ୱ ତଥା ପ୍ରତିବିମ୍ବତ୍ୱ ଉଭୟ ଥାଏ, ସେହିପରି ଏକମାତ୍ର ବ୍ରହ୍ମରେ ଆତ୍ମତ୍ୱ ତଥା ଈଶ୍ୱରତ୍ୱ ଉଭୟର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି (ମାୟାରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବତ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଈଶ୍ୱର ତଥା ଅବିଦ୍ୟାରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଜୀବ କୁହାଯାଏ ।) ।। ୩୭ ।।

---

୫୦. ତୁଳନୀୟ – ଅଗ୍ନିର୍ଯଥୈକୋ ଭୁବନଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟୋ ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବଭୂବ ।
ଏକସ୍ତଥା ସର୍ବଭୂତାନ୍ତରାତ୍ମା ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବହିଶ୍ଚ ।।
(କ. ଉ., ୨/୫/୯)

ଗୁଣତ୍ରୟ ବିଭେଦେନ ପରତତ୍ତ୍ୱେ ଚିଦାତ୍ମନି ।
ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱଂ ଚୈବ ଭୋଜ୍ୟତ୍ୱଂ ପ୍ରେରକତ୍ୱଂ ଚ କଳ୍ପିତମ୍ ।। ୩୮ ।।

ସାତ୍ତ୍ୱିକାଦି ଗୁଣତ୍ରୟ ଭେଦେନ ପରତତ୍ତ୍ୱେ ଚିଦାତ୍ମନି ଶୁଦ୍ଧଚୈତନ୍ୟେ ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱଂ ଭୋଜ୍ୟତ୍ୱଂ ପ୍ରେରକତ୍ୱଂ ଚ କଳ୍ପିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– (ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ତଥା ତମ) ଏହି ତିନିଗୁଣର ଭେଦରେ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ ପରତତ୍ତ୍ୱରେ ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱ, ଭୋଜ୍ୟତ୍ୱ ତଥା ପ୍ରେରକତ୍ୱ କଳ୍ପିତ ହୋଇଅଛି ।। ୩୮ ।।

ନନୁ ଶୁଦ୍ଧଚିଦ୍ରୂପେ ପରମଶିବେ ସାତ୍ତ୍ୱିକାଦି ଗୁଣତ୍ରୟ ସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାଦ୍ କଥମୁକ୍ତାର୍ଥ ସିଦ୍ଧିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଗୁଣତ୍ରୟାତ୍ମିକା ଶକ୍ତିର୍ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠା ସନାତନୀ ।
ତଦ୍‌ବୈଷମ୍ୟାଦ୍ ସମୁତ୍‌ପନ୍ନା ତସ୍ମିନ୍ ବସ୍ତୁତ୍ରୟାଭିଧା ।। ୩୯ ।।

ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠା ସଂଯୋଗସ୍ୟ କ୍ରିୟାପୂର୍ବତ୍ୱାଦନ୍ୟତରୋଭୟକର୍ମଜଶ୍ଚ ସଂଯୋଗସ୍ତାବଦ୍ ଭିନ୍ନଦେଶସ୍ଥିତୟୋରେବୋପପଦ୍ୟେତ ଇତି ବ୍ରହ୍ମବାହ୍ୟଦେଶାଭାବେନ ସଂଯୋଗସ୍ୟାସମ୍ଭବାଦ୍ ଅକ୍ରିୟାପୂର୍ବସଂଯୋଗସ୍ୟାପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱାଦ୍ୱିଷ୍ଣୋରବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରସରତ୍ୱେନ ବିଚ୍ଛେଦଶୂନ୍ୟତୟା ସନ୍ଧିବନ୍ଧାନବକାଶଶ୍ଚ 'ରସୋଽହମପ୍‌ସୁକୌନ୍ତେୟ ପ୍ରଭାଽସ୍ମି ଶଶିସୂର୍ଯ୍ୟୟୋଃ'[୫୧] ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଃ –

ଔଷ୍ଣ୍ୟଂ ହୁତାଶ ଇବ ଶୀତଳିମାନମିନ୍ଦୌ
ଶୟ୍ୟାସୁ ମାର୍ଦବମିବାଶ୍ମସୁ କର୍କଶତ୍ୱମ୍ ।
ବାହ୍ୟେଷୁ ମୋହ ଇବ ଯୋଗିଷୁ ଚ ପ୍ରବୋଧଃ
ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟମସ୍ତି ହି ନିୟନ୍ତୟିତୁର୍ମହନ୍ ମେ ।

ଇତ୍ୟଭିଯୁକ୍ତୋକ୍ତେଶ୍ଚ ସାମରସ୍ୟାଭେଦଲକ୍ଷଣତାଦାତ୍ମ୍ୟ[୫୨] ସମ୍ବନ୍ଧେନ ବର୍ତ୍ତମାନା, ନାତୋ ଭେଦାଭେଦୟୋର୍ବିରୋଧଃ ସାର୍ବତ୍ରିକଃ । ସନାତନୀ ନିତ୍ୟା ଶକ୍ତିଃ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟା–ସାମରସ୍ୟାତ୍ମିକା ସ୍ୱାଭାବିକୀ ବିମର୍ଶଶକ୍ତିଃ, ଅସ୍ତୀତି ଶେଷଃ । ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରକାଶରୂପତ୍ୱେଽପି ବ୍ରହ୍ମଣଃ ପ୍ରତିବିମ୍ବନକ୍ଷମତ୍ୱାଦିସ୍ୱରୂପପରାମର୍ଶଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଚ୍ଚ ସ୍ଫଟିକମଣିମୁକୁରାଦିପ୍ରକାଶବତ୍ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକସ୍ୱରୂପପରାମର୍ଶଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ଜଡ଼ତାପତ୍ତିରନିବାର୍ଯ୍ୟୈବେତି ସା 'ପରାଽସ୍ୟ ଶକ୍ତିର୍ବିବିଧୈବ ଶ୍ରୂୟତେ ସ୍ୱାଭାବିକୀ ଜ୍ଞାନବଳକ୍ରିୟା ଚ'[୫୩] ଇତି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚିଦାନନ୍ଦେଚ୍ଛା

---

୫୧. ଭ. ଗୀ., ୭/୮
୫୨. ତଦ୍‌ଭିନ୍ନତ୍ୱେ ସତି ତଦଭେଦେନ ପ୍ରତୀୟମାନତ୍ୱଂ ତାଦାତ୍ମ୍ୟମ୍ ।
୫୩. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୮

ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାଦିନାନାରୂପିଣୀ, ଚକାରସ୍ୟାନୁକ୍ତାର୍ଥପ୍ରକାଶକତ୍ୱାତ୍ । ତତ୍ର ଚିଦାନନ୍ଦୟୋର–ଖଣ୍ଡତ୍ୱେନ ବିକ୍ଷୋଭାଭାବାଦିଚ୍ଛାଦିଶକ୍ତୀନାଂ ସବିଷୟତ୍ୱେନ ବିକ୍ଷୋଭସମ୍ଭବାଦ୍ ଭେଦାଭେଦସ୍ଫୁରଣମୟୀ ମୟୂରାଣ୍ଡସଗତପାଦପକ୍ଷବର୍ଣ୍ଣବୈଚିତ୍ର୍ୟନ୍ୟାୟେନ ସ୍ୱତାଦାତ୍ମ୍ୟ କ୍ରୋଡ଼ୀକୃତଚରାଚର ବିଶ୍ୱମୟୀ । ଏବଂରୂପିଣୀ ବିମର୍ଶ ଶକ୍ତିରବିଭାଗପରାମର୍ଶଦଶାୟାଂ ସ୍ୱଷ୍ଠା ବିଭାଗପରାମର୍ଶଦଶାୟାଂ ଗୁଣତ୍ରୟାତ୍ମିକା ଭବତି । କଥମିତି ଚେତ୍, ଉଚ୍ୟତେ –

ତଦ୍ୱିମର୍ଶଶକ୍ତେରଂଶମାତ୍ରେ ଘୃତକାଠିନ୍ୟନ୍ୟାୟେନ କ୍ରିୟାଂଶସ୍ୟ ଜ୍ଞାତୃତାବିୟୋଗାଦ୍ ଜ୍ଞାନାଂଶସ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃତାବିୟୋଗାଦ୍ ଉତ୍ତମକର୍ତ୍ତୃତାବିନିର୍ମୁକ୍ତଜ୍ଞାନାଂଶାତ୍ ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣାତ୍ମିକା ବିଦ୍ୟାଶକ୍ତିରୁଦ୍ପନ୍ନା ଭବତି, ତାଦୃଶଜ୍ଞାତୃତା ବିନିର୍ମୁକ୍ତ କ୍ରିୟାଂଶାତ୍ କିଞ୍ଚିଦ୍ ସତ୍ତ୍ୱତମୋମିଶ୍ରରଜୋଗୁଣଶକ୍ତିରାବିର୍ଭବତି । ଜାନାମୀତି ବ୍ୟବହାରେ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ କ୍ରିୟାଭିନ୍ନତ୍ୱାତ୍ କରୋମୀତ୍ୟତ୍ର କର୍ତ୍ତୃତାୟା ଅପି ସ୍ଫୁରତ୍ରୂପତ୍ୱାଜ୍ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟୟୋର୍ବସ୍ତୁତ ଐକ୍ୟେଽପି ବିଭାଗପରାମର୍ଶମହିମ୍ନା ଜ୍ଞାନଂ କ୍ରିୟା ନ ଭବତି, କ୍ରିୟା ଜ୍ଞାନଂ ନ ଭବତୀତ୍ୟନ୍ୟୋନ୍ୟାଭାବ ବୁଦ୍ଧିରେବ ତମୋଗୁଣଶକ୍ତିରିତ୍ୟେବଂ ଗୁଣତ୍ରୟାତ୍ମିକା ସତୀ ତଦ୍ୱୈଷମ୍ୟାଦ୍ ଗୁଣତ୍ରୟ-ତାରତମ୍ୟାତ୍ତସ୍ମିନ୍ ଶୁଦ୍ଧଚିଦ୍ରୂପେ ପରମଶିବେ ବସ୍ତୁତ୍ରୟାଭିଧାଭୋଜ୍ୟଭୋକ୍ତୃପ୍ରେରକ-ଲକ୍ଷଣନାମରୂପକ୍ରିୟାବତୀ ସତୀ ସମୁଦ୍ପନ୍ନା ପ୍ରତିସ୍ଫୁରଣଗତ୍ୟା ମାୟାଖ୍ୟୟା-ବିର୍ଭୂତେତ୍ୟୁକ୍ତାର୍ଥସିଦ୍ଧିରିତି ଭାବଃ । ଅନେନ ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନ ବିଭାଗପରାମର୍ଶ-ରୂପେଣାସ୍ତୀତି ସୂଚିତମିତି ନ ପରିଣାମବାଦକୃତଶଙ୍କାବକାଶଃ –

ଚିଦାତ୍ମୈବ ହି ଦେବୋଽନ୍ତଃସ୍ଥିତମିଚ୍ଛାବଶାଦ୍ବହିଃ ।
ଯୋଗୀବ ନିରୁପାଦାନମର୍ଥଜାତଂ ପ୍ରକାଶୟେତ୍[୫୪] ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦୀଶ୍ୱରପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞୋକ୍ତେଶ୍ଚ ଅସଦୁତ୍ପତ୍ତ୍ୟସମ୍ଭବାଦତି ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ 'ନାସତୋ ବିଦ୍ୟତେ ଭାବଃ[୫୫]' ଇତି ଗୀତତ୍ୱାଚ୍ଚ । ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ୍ୱିଶ୍ୱସ୍ୟ ସତ୍ୟତାପତ୍ତ୍ୟା ବନ୍ଧନିବୃତ୍ତିର୍ନ ସ୍ୟାତ୍, 'ନାଭାବୋ ବିଦ୍ୟତେ ସତଃ[୫୬]' ଇତି ଗୀତତ୍ୱାଦିତିଚେନ୍ନ, ଆଦ୍ୟନ୍ତକୋଟ୍ୟୋର୍ଶ୍ଚି-ଦେକରୂପତ୍ୱେନାକାର୍ଯ୍ୟକାରିତ୍ୱାଦିଚ୍ଛାଭୂମିପ୍ରବିଷ୍ଟ ଘଟାଦିବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟାପି ନ ପୁନର୍ବନ୍ଧଃ । ଈଶ୍ୱରେଚ୍ଛାୟାସ୍ତତ୍ର ନିୟାମକତ୍ୱାଦିତି ।

ନନ୍ୱନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧାଦିତି ପୂର୍ବମୁପକ୍ରାନ୍ତତ୍ୱେନାନିର୍ବଚନୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧେନ ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠା ସନାତନୀ ବ୍ରହ୍ମସମାନ ସତ୍ତାକା ଗୁଣତ୍ରୟମୟୀ ଶକ୍ତିରଧ୍ୟାସରୂପିଣ୍ୟନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାଶକ୍ତିରସ୍ତି,

୫୪. ଈ. ପ୍ର., ୧/୭
୫୫. ଭ. ଗୀ., ୨/୧୬
୫୬. ଭ. ଗୀ., ୨/୧୬

ତଦ୍ୱୈଷମ୍ୟାତ୍ତଦ୍ ଗୁଣବୈଷମ୍ୟାତ୍ତସ୍ମିନ୍ ବ୍ରହ୍ମଣି ବସ୍ତୁତ୍ରୟାଭିଧା ବସ୍ତୁତ୍ରୟମିତ୍ୟଭିଧା ସମୁତ୍ପନ୍ନେତି ବ୍ୟାଖ୍ୟାତୁଂ ଶକ୍ୟତ୍ୱାତ୍ କିମିତ୍ୟେତାବାନ୍ ପ୍ରୟାସ ଇତି ଚେନ୍ନ,

ତଦୀୟା ପରମା ଶକ୍ତିଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣା ।
ସମସ୍ତଲୋକନିର୍ମାଣ ସମବାୟ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ।
ତଦଚ୍ଛିୟାଦ୍ଧଭବତ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ତତ୍ସ୍ୱରୂପାନୁକାରିଣୀ ।।

ଇତି ତତୋଽପି ପୂର୍ବୋପକ୍ରାନ୍ତବଚନବିରୋଧାତ୍ –

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଶତକୋଟୀନାଂ ସର୍ଗସ୍ଥିତିଲୟାନ୍ ପ୍ରତି ।
ସ୍ଥାନଭୂତୋ ବିମର୍ଶୋ ଯସ୍ତଦ୍ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଲମୁଚ୍ୟତେ ।।
ପରାହନ୍ତାସମାବେଶପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବିମର୍ଶବାନ୍ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବଗଃ ସାକ୍ଷୀ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ମହେଶ୍ୱରଃ ।।
ବିଶ୍ୱାଧାରଂ ମହାସଂବିତ୍ପ୍ରକାଶପରିପୂରିତମ୍ ।
ପରାହନ୍ତାମୟଂ ପ୍ରାହୁର୍ବିମର୍ଶଂ ପରମାତ୍ମନଃ ।।
ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରେ ସ୍ଥିରା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ବିଶ୍ୱବସ୍ତୁପ୍ରକାଶିନୀ ।
ତଥା ଶକ୍ତିର୍ବିମର୍ଶାତ୍ମା ପ୍ରକାରେ ବ୍ରହ୍ମଣି ସ୍ଥିତା ।।

ଇତି ବକ୍ଷ୍ୟମାଣଭାଣ୍ଡଭାଜନସ୍ଥଲ ବଚନ ବିରୋଧାଚ୍ଚ । ଅତ୍ର ଶକ୍ତେଃ ଶିବାଭିନ୍ନତ୍ୱେନ ନିରବୟବତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ସାଂଶପ୍ରପଞ୍ଚୋପାଦାନକାରଣତ୍ୱଂ ସମ୍ଭବତୀତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ଯଥା ପରମାଣୂନାଂ ନିରବୟବତ୍ୱେଽପି ତତ୍କାର୍ଯ୍ୟରୂପଦ୍ୱଣୁକାଦେଃ ସାବୟବତାପ୍ରାପ୍ତ୍ୟା ବିଶ୍ୱୋପାଦାନମଙ୍ଗୀକ୍ରିୟତେ, ତଥା ତତ୍ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟପରିକଳ୍ପିତାୟା ମାୟାଶକ୍ତେଃ ସାବୟବତ୍ୱସମ୍ଭବାଦ୍ୱିଶ୍ୱୋପାଦାନତ୍ୱଂ ସମ୍ଭବତୀତି ଶକ୍ତେରଘଟନଘଟନାପଟୀୟସ୍ତ୍ୱାତ୍ । ଅଥ ଭବଦଙ୍ଗୀକୃତାବିଦ୍ୟାଙ୍ଗୀକାରୋଽପି ନ ସମ୍ଭବତି ତସ୍ୟା ଦୋଷରୂପତ୍ୱେନ ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ତଦାଶ୍ରୟତ୍ୱେ ଦୋଷିତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନନୁ ଶୁକ୍ତିକାଶକଲଭାସମାନରଜତସ୍ୟ ଯଥା ତତ୍ ସମ୍ପର୍କୋ ନ ବିଦ୍ୟତେ, ତଥା ବ୍ରହ୍ମଣି ଭାସମାନବିଦ୍ୟାୟା ଅପି ତତ୍ସମ୍ପର୍କାଭାବାନ୍ନୋକ୍ତଦୋଷ ଇତି ଚେତ୍, ତର୍ହି ଜୀବେଶ୍ୱରବିବେକ ଏବ ନ ସ୍ୟାତ୍, ଅବିଦ୍ୟାସମ୍ପର୍କାଭାବାତ୍ । ନ ଚ ପ୍ରତିବିମ୍ବଦ୍ୱାରା ତଦ୍ୱିବେକଃ ସମ୍ଭବତୀତି ବାଚ୍ୟମ୍, ମୁଖାଦି–ବିମ୍ବବାହ୍ୟଦର୍ପଣାଦିବଦ୍ ବିମ୍ବରୂପବ୍ରହ୍ମବାହ୍ୟଦେଶେ ଦର୍ପଣସ୍ଥାନାବିଦ୍ୟାସ୍ଥିତ୍ୟଙ୍ଗୀକାରା ସମ୍ଭବାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମବାହ୍ୟଦେଶାଭାବାଜ୍ଜଳପ୍ରବିଷ୍ଟମୁଖବଦ୍ ଦର୍ପଣରେଖାବଚ୍ଚ ତତ୍ରୈବ ପ୍ରତିଫଳନାସମ୍ଭବାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମାପେକ୍ଷୟା ଅବିଦ୍ୟାୟା ଅସ୍ୱଚ୍ଛତ୍ୱାଚ୍ଚ । ତଥାପି ଦର୍ପଣପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ମହ୍ୟାଦିବଦ୍ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତପଦାର୍ଥସ୍ୟାର୍ଥକ୍ରିୟାଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱାଦେର୍ନିରାଶ୍ରୟତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗ । ନ ଚ ଦର୍ପଣପ୍ରତିବିମ୍ବିତାଦିତ୍ୟସ୍ୟ ନେତ୍ରଚଞ୍ଚୁତ୍ୱବଦ୍ ସମ୍ଭବତୀତି

ବାଚ୍ୟମ୍, ତଦ୍ୱତ୍ ବିମ୍ବରୂପେ ବ୍ରହ୍ମଣି ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱାଦେରଭାବାତ୍ । ନ ଚ ହରିଦ୍ରାଚୂର୍ଣ୍ଣଯୋଗେନାନୁଭୟନିଷ୍ଠଲୌହିତ୍ୟଭାସନମିବ ସମ୍ଭବତୀତି ବାଚ୍ୟମ୍, ତଦ୍ୱଦବିଦ୍ୟାପ୍ରତିବିମ୍ବୟୋଃ ସାକ୍ଷାଦ୍ୱସ୍ତୁତ୍ୱାଭାବାତ୍ ସଂଯୋଜକାନ୍ତର ଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଚ୍ଚ ମୁଖ୍ୟପ୍ରକାଶସ୍ୟାସଙ୍ଗତ୍ୱାଦନେନୈବ ଲୌହମଣିଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୟାପି ଦୂରୀକୃତତ୍ୱାତ୍, ତଥାପି ପ୍ରତିବିମ୍ବସ୍ୟ ଦର୍ପଣାଦ୍ୟୁପାଧିନିବନ୍ଧନତ୍ୱେନ ନିଶ୍ଚିତତୟା ମାୟାକାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱେନ ମିଥ୍ୟାତ୍ୱାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟଗୈକ୍ୟଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତି ତତ୍ତ୍ୱମସୀତ୍ୟୁପଦେଶୋ ନିରର୍ଥକ ଏବ ସ୍ୟାତ୍ । ନନ୍ୱବିଦ୍ୟାନିବୃତ୍ତିଦ୍ୱାରା ତସ୍ୟାପି ନିବୃତ୍ତିର୍ଜାୟତ ଇତୀଦମେବ ପ୍ରତ୍ୟଗୈକ୍ୟମିତି ଚେତ୍ । ଆତ୍ମହାନିରପୁରୁଷାର୍ଥ ଇତି କସ୍ୟାପି ଭବଦଭିମତମୁକ୍ତୌ ପ୍ରବୃତ୍ତିରେବ ନ ସ୍ୟାଦିତି ସଂକ୍ଷେପଃ ।

ଅଥ ତଦ୍ୱିଶିଷ୍ଟତ୍ୱମପି ନ ସମ୍ଭବତି, ଦୋଷିତ୍ୱ ପ୍ରସକ୍ତ୍ୟା ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ତତ୍ ସମ୍ପର୍କାଭାବାଦିତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାତ୍, ତଥାପ୍ୟଂଶେ ବା ସାକଲ୍ୟେ ବା ? ନାଦ୍ୟଃ, ବ୍ରହ୍ମଣୋ ନିରଂଶତ୍ୱେନୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱାଧସ୍ତିର୍ଯ୍ୟଗ୍ଭାଗଭେଦ ଶୂନ୍ୟତ୍ୱାତ୍ । କଳ୍ପିତାଂଶଭେଦୋଦ୍ଧପି ନ ସମ୍ଭବତି, କୁତ୍ର ସ୍ଥିତ୍ୱା କଳ୍ପୟତ୍ୟବିଦ୍ୟେତି ବିଜ୍ଞାତୁମଶକ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମବାହ୍ୟଦେଶାଭାବାତ୍ । ନ ଚ ନିରଂଶେଦ୍ଧପ୍ୟାକାଶେ ନକ୍ଷତ୍ରାଦିସ୍ଥିତିରିବ ସମ୍ଭବତୀତି ବାଚ୍ୟମ୍, ତସ୍ୟା ବାୟ୍ୱାଧାରତ୍ୱାଦାକାଶସ୍ୟାପି ଜନ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟତ୍ୱେନ ସାଂଶତ୍ୱାଙ୍ଗୀକାରେଣ ତଦ୍ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୟାନୁଭୟବାଦିସିଦ୍ଧତ୍ୱାଚ୍ଚ । ନନ୍ୱ ଘଟନାପଟୀୟସୀ ସେତି ଚେତ୍, ସତ୍ୟମ୍, ତଦ୍ଭାବସ୍ୟ ଚୈତନ୍ୟାଶ୍ରୟ ବଳାଧୀନତ୍ୱେନୋକ୍ତରୀତ୍ୟା ତଦସମ୍ଭବାଦନ୍ୟଥା ଚୈତନ୍ୟଂ ଖଣ୍ଡିତମେବ ଭବେତ୍, ସାଂଖ୍ୟମତପ୍ରବେଶାପତ୍ତିଶ୍ଚ । ନାପି ଦ୍ୱିତୀୟଃ, ଶୁଦ୍ଧାଶୁଦ୍ଧବିଭାଗାସମ୍ଭବାତ୍ । ନନୁ ସଂସାରାବସ୍ଥାୟାମଶୁଦ୍ଧତ୍ୱଂ ମୁକ୍ତ୍ୟବସ୍ଥାୟାଂ ଶୁଦ୍ଧତ୍ୱମିତି ଚେନ୍ନ,

ଜୀବ ଈଶୋ ବିଶୁଦ୍ଧା ଚିତ୍ ତଥା ଜୀବେଶୟୋର୍ଭିଦା ।
ଅବିଦ୍ୟାତଚ୍ଚିତୋର୍ଯୋଗଃ ଷଡସ୍ମାକମନାଦୟଃ[୫୭] ।।

ଇତି ସଂସାରାବସ୍ଥାୟାମେବ ଶୁଦ୍ଧାଶୁଦ୍ଧବିଭାଗସ୍ୟାଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାତ୍ । ନନ୍ୱେବଂ ନିର୍ବକ୍ତୁମଶକ୍ୟତ୍ୱେଦ୍ଧପି 'ତମ ଆସୀତ୍[୫୮]' ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତ୍ୟାଦିପ୍ରମାଣବଳାଦବିଦ୍ୟାଦ୍ଧଙ୍ଗୀକରଣୀୟୈବେତି ଚେତ୍ତେଷାଂ ଶ୍ରୁତ୍ୟାଦିପ୍ରମାଣାନାଂ ସତ୍ୟତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗଃ ପ୍ରମାଣପ୍ରମେୟୟୋର୍ଘଟଂ ପ୍ରତି ଚକ୍ଷୁରାଦିରିବ ତଦ୍ୱିଜାତୀୟତାୟା ଅଙ୍ଗୀକରଣୀୟତ୍ୱାତ୍ । ନ ଚ ବ୍ୟବସାୟଂ ପ୍ରତ୍ୟନୁବ୍ୟବସାୟସ୍ୟ ପ୍ରାମାଣ୍ୟାଙ୍ଗୀକାରାନ୍ନାୟଂ ନିୟମ ଇତି ବାଚ୍ୟମ୍, ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ଜ୍ଞାତୃବିଶ୍ରାନ୍ତତ୍ୱେନ କଦାପୀଦମିତି ପ୍ରମେୟପଦନିଷ୍ଠତ୍ୱାଭାବେନାନୁବ୍ୟବସାୟସ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟଭୂତଘଟହୃଦୟଙ୍ଗମୀକରଣପ୍ରବୀଣତ୍ୱାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ବ୍ୟବସ୍ଥାହାନିରନବସ୍ଥାପତ୍ତିଃ

---

୫୭. ପଞ୍ଚଦଶୀ

୫୮. ଋ. ବେ., ୧୦/୧୨୯/୩

ଘଟୋଽପି ଘଟାନ୍ତରବିଷୟଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତିପ୍ରସଙ୍ଗଶ୍ଚେତି ତଦ୍‌ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୟାନୁଭୟବାଦିସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ । ଅବିଦ୍ୟାୟାଶ୍ଚ ସତ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଅନାଦିଭାବତ୍ୱେନାଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାତ୍ ନ ଚାପ୍ରୟୋଜକୋଽୟଂ ହେତୁଃ, ଯଦି ସତ୍ୟତ୍ୱଂ ନ ସ୍ୟାତ୍ତର୍ହ୍ୟନାଦିଭାବତ୍ୱଂ ଚ ନ ସ୍ୟାଦ୍ ଘଟବଦିତି ବ୍ୟତିରେକିଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍, ବ୍ରହ୍ମାତିରିକ୍ତତ୍ୱେନାଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାଦସତ୍‌କଳ୍ପତାପତ୍ତିଶ୍ଚ । ତଦ୍‌ଭିନ୍ନସ୍ୟ ତଦ୍ବାହ୍ୟତାନିୟମୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ର ମାନାଭାବାତ୍ ସକଳପ୍ରମାଣଶେଷି ମହାପ୍ରକାଶବାହ୍ୟତ୍ୱାତ୍ । ନ ଚ ଘଟଗତରୂପାଦିଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ, ତଦ୍ୱଦସମବେତତ୍ୱାତ୍ ନାପି ଘଟାକାଶଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ, 'ଆତ୍ମନ ଆକାଶଃ ସମ୍ଭୂତଃ[୫୯]' ଇତ୍ୟାଦିଶ୍ରୁତେଃ ପବନାଦୀନାଂ ସାକ୍ଷାତ୍‌ପରମ୍ପରୟା ତତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱେନ ତଦନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱ-ସମ୍ଭବାତ୍ । ନେହ ତଥା, ଚୈତନ୍ୟସ୍ୟାସଙ୍ଗତ୍ୱାତ୍, ସଦ୍ୱତ୍‌ସଜାତୀୟତ୍ୱାଭାବାଚ୍ଚ । ଯଥାକଥିତଦଙ୍ଗୀକାରେଽପି ତସ୍ୟାଃ ପ୍ରମେୟତ୍ୱାତ୍ ପ୍ରମେୟସ୍ୟ ପ୍ରମାଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାତୃବିଶ୍ରାନ୍ତିରଙ୍ଗୀକରଣୀୟେତି ବିଦ୍ୟୈବ ଭବେତ୍ ଅବିଦ୍ୟେତି ବାର୍ତ୍ତୈବ ନ ସ୍ୟାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ନଷ୍ଟଘଟବିଷୟିଣୀ ସ୍ମୃତିର୍ନ ସ୍ୟାତ୍ । ନ ଚ ସଂସ୍କାରାତ୍ ସମ୍ଭବତୀତି ବାଚ୍ୟମ୍, ତସ୍ୟାପି ସବିଷୟତ୍ୱେନୈବାତ୍ମସମବେତତ୍ୱାତ୍ । ଏବଂ ଭବଦଭିମତାବିଦ୍ୟାୟାଂ ମାନାଭାବାତ୍, ଅଙ୍ଗୀକାରେଽପି ନିର୍ବାହ୍ୟଭାବାଦ୍ ବାଧକାବିର୍ଭାବାଚ୍ଚାନୁପପନ୍ନତ୍ୱେନ ବ୍ରହ୍ମଣୋ ଜଡ଼ତାନିବୃତ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ବଳାତ୍ତତ୍ ସ୍ୱଭାବଭୂତ ବିମର୍ଶ ଶକ୍ତେରଙ୍ଗୀକରଣୀୟତ୍ୱେନ ତସ୍ୟା ବିଶ୍ୱୋପାଦାନ କାରଣୀଭୂତ ମାୟାରୂପତ୍ୱମୁପପାଦୟିତୁଂ ପ୍ରୟାସୋଽୟଂ ସାର୍ଥକ ଇତି ।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ ବ୍ରହ୍ମଣି କିଂ ପ୍ରମାଣଂ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତ ମାନାନ୍ତରାଭାବାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ବ୍ରହ୍ମ ସଦେବ ଭବେଦିତି ଚେନ୍ନ, ତସ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ରକାଶତ୍ୱେନାହଂପରାମର୍ଶମୟସ୍ୱାନୁଭୂତି ପ୍ରମାଣସ୍ୟ ଜାଗରୂକତ୍ୱାତ୍, ବିମର୍ଶଶକ୍ତେଃ ପ୍ରକାଶାଭିନ୍ନତ୍ୱେଽପ୍ୟଘଟନଘଟନାପଟୀୟସ୍ତ୍ୱାତ୍ ସ୍ୱସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟପରିକଳ୍ପିତ ସାମରସ୍ୟାଭେଦସଦ୍‌ଭାବାତ୍ ପ୍ରମେୟପ୍ରମାଣବ୍ୟବହାରଃ ସମ୍ଭବତୀତି ନ କ୍ୱାଚିଦନୁପପତ୍ତିଃ । ସ୍ୱାତିରିକ୍ତମାନାନ୍ତରଗମ୍ୟତ୍ୱେ ଘଟବଜ୍ଜଡ଼ତ୍ୱାପତ୍ତିଃ ଶ୍ରୁତ୍ୟାଦିପ୍ରମାଣାନ୍ 'ଚତ୍ୱାରି ବାକ୍ୟପରିମିତା ପଦାନି[୬୦]' ଇତି ଶ୍ରୁତେରାରମ୍ଭବିବକ୍ଷାଧ୍ୟବସାୟୋକ୍ତିରୂପେ ବିମର୍ଶମୟତ୍ୱେନ ବିଭାଗପରାମର୍ଶଦଶାୟାଂ ତନ୍ମାହାତ୍ମ୍ୟପ୍ରକାଶନପରତ୍ୱାତ୍ ଶ୍ରୁତ୍ୟାଦି ପ୍ରସିଦ୍ଧା-ବିଦ୍ୟାଦିଶବ୍ଦାନାଂ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟପରିକଳ୍ପିତମାୟାପରତ୍ୱସମ୍ଭବାତ୍ ସର୍ବଂ ସମଞ୍ଜସମ୍ ।। ୩୯ ।।

– ବ୍ରହ୍ମରେ ଥିବା ତ୍ରିଗୁଣାତ୍ମିକା ଶକ୍ତି ସନାତନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ସେହି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ବୈଷମ୍ୟ ହେତୁ ବ୍ରହ୍ମରେ ତିନିପ୍ରକାରର ପଦାର୍ଥ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ।। ୩୯ ।।

---

୫୯. ତୈ. ଉ., ୨/୧

୬୦. ଋ. ବେ., ୧/୧୬୪/୪୫

ବିଶେଷ – ଶ୍ଳୋକରେ 'ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠା' ଶକ୍ତିର ବିଶେଷଣ ଅଟେ । ତାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି – ବ୍ରହ୍ମରେ ସ୍ଥିତ । ଏହି ସ୍ଥିତି ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ଶକ୍ତିର ସଂଯୋଗ ରୂପ ନୁହେଁ, କାରଣ ସଂଯୋଗ ଦୁଇଟି ପଦାର୍ଥ ଅଥବା ଗୋଟିଏ ପଦାର୍ଥର ଭିତରେ ହେଉଥିବା କ୍ରିୟାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ ସଂଯୋଗ ଦୁଇଟି ପଦାର୍ଥର ଗୋଟିଏ ଅଂଶରେ ହୁଏ । ବ୍ରହ୍ମ କ୍ରିୟାବାନ୍ ଅଥବା ସାବୟବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏହି ସ୍ଥିତି ସାମରସ୍ୟମୟୀ ଅଟେ । ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଗ୍ନି ଏବଂ ତା'ର ଉଷ୍ଣତା, ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ତା'ର ଶୀତଳତା ସହିତ ସମାନ । ଏହି ଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ଅଥବା ଶିବଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଅଟେ । ଏହି ବିଷୟରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର 'ରସୋଽହମପ୍ସୁ କୌନ୍ତେୟ[୬୧]' ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ।

ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶକ୍ତି ନିତ୍ୟ, ସନାତନୀ, ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟା ସାମରସ୍ୟସ୍ୱରୂପା ଅଟେ । ଏହା ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଅଥବା ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଟେ । ପରମେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରକାଶସ୍ୱରୂପ । ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଏହି ପ୍ରକାଶର ବିମର୍ଶ ଅଟେ । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ୍‌ର ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଛି –

'ଏହାଙ୍କର ପରାଶକ୍ତି ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଶୁଣାଯାଏ । ଜ୍ଞାନ, ବଳ, କ୍ରିୟା ସେଥିରେ ସ୍ୱଭାବତଃ ରହନ୍ତି ।' ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି, ଯଦି ସେହି ଶକ୍ତି ନିତ୍ୟ, ସେଥିରେ ସଂସାର ରଚନା କିପରି ହେଉଛି ? ଉତ୍ତର ହେଉଛି, ଯେପରି ଘିଅରେ କାଠିନ୍ୟ ଆକସ୍ମିକ ରୂପରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ସେହିପରି ଏଥିରେ ସଂସାରର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆକସ୍ମିକ ହୁଏ । ତାହାର ଜ୍ଞାନାଂଶରୁ ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣାତ୍ମିକା ବିଦ୍ୟାଶକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଶୁଦ୍ଧ କ୍ରିୟାଂଶରୁ କିଞ୍ଚିତ୍ ସତ୍ତ୍ୱ ଓ କିଞ୍ଚିତ୍ ତମସ୍ ମିଶ୍ରିତ କ୍ରିୟାଶକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । କ୍ରିୟା ଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ କି ଜ୍ଞାନ କ୍ରିୟା ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଅନ୍ୟୋଽନ୍ୟାଗୁଣଭାବବୁଦ୍ଧି ସେହି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ତମୋଗୁଣ ଶକ୍ତି ଅଟେ । ଏହି ତିନିଶକ୍ତି ସେଥିରେ ମୟୂରାଣ୍ଡରସ ନ୍ୟାୟରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଅଥବା ସୁପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥା'ନ୍ତି । ତେଣୁ ସାଂଖ୍ୟର ପରିଣାମବାଦର ଏଠାରେ ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ତେବେ କ'ଣ ନିରଂଶ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ନିରଂଶ ଅଟେ ? ସେଥିରୁ ପୁଣି ଅବୟବ ଯୁକ୍ତ ସୃଷ୍ଟି କିପରି ହେଉଛି ? ଉତ୍ତର ହେଉଛି, ଯେପରି ନିରଂଶ ପରମାଣୁରେ ସଂଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇ ଦ୍ୱ୍ୟଣୁକ ତ୍ରସରେଣୁ ଆଦି ତିଆରି ହୁଅନ୍ତି, ସେହିପରି ଏଠାରେ ନିରବୟବରୁ ସାବୟବ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହା ଛଡ଼ା ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶକ୍ତି ଅଘଟିତ ଘଟଣା ପଟୀୟସୀ ଅଟେ । ତାହା ଅସମ୍ଭବକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ କରିଥାଏ । ଏହା ହେଉଛି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ । ତେବେ ସେଥିରେ ଅବିଦ୍ୟା ରହିବ ନାହିଁ, କାରଣ ତାହା

---

୬୧. ଭ. ଗୀ., ୭/୮

ନିରଞ୍ଜନ ଏବଂ ନିରବଦ୍ୟ ଅଟେ । ଏପରି ଚିନ୍ତା କଲେ ଜୀବ ଏବଂ ଈଶ୍ୱରରେ ପ୍ରଭେଦ ରହିବ ନାହିଁ । ଯଦି ଏହି ବିବେକ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତିବିମ୍ବଦ୍ୱାରା ହେବ ବୋଲି କୁହାଯାଏ, ତେବେ ଏହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କାରଣ ମୁଖ ଏବଂ ଦର୍ପଣ ଦୁଇଟି ସତ୍ତା ହୋଇଥିବାରୁ ବିମ୍ବ-ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଭାବ ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ପରମେଶ୍ୱର ତ ଏକ । ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଉଛି, ଏକ ପଦାର୍ଥ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟାତିଶୟ ହେତୁ ସେଥିରେ ବିମ୍ବ-ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଭାବ ସମ୍ଭବ, ଯେପରି ସ୍ୱଚ୍ଛ ଆକାଶରେ ମଳିନତା ଆଦି ଦୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ସଂସାର ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କର ସ୍ଥିତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧାଶୁଦ୍ଧତ୍ୱର ସ୍ଥିତି ରୁହେ । ଏହି ସ୍ଥିତିକୁ ଧ୍ୟାନରେ ରଖି କୁହାଯାଇଛି -

ଜୀବ ଈଶୋ ବିଶୁଦ୍ଧା ଚିତ୍ ତଥା ଜୀବେଶୟୋର୍ଭିଦା ।
ଅବିଦ୍ୟା ତଚ୍ଚିତୋର୍ଯୋଗଃ ଷଡ଼ସ୍ମାକମନାଦୟଃ ।।

ଅନ୍ତିମ ସ୍ଥିତିରେ କେବଳ ପରମେଶ୍ୱର ହିଁ ରହନ୍ତି । ଜୀବ, ଅବିଦ୍ୟା ଆଦି କିଛି ବି ରହେନି । ଯେତେବେଳ ଯାଏଁ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ - ଏହି ତ୍ରିପୁଟୀ ବୁଦ୍ଧି ରହେ, ସେତେବେଳ ଯାଏଁ ସବୁ ବ୍ୟବହାର ଚାଲିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ଜ୍ଞେୟର ଜ୍ଞାନରେ ଓ ଜ୍ଞାନର ଜ୍ଞାତାରେ ଲୟ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । କାରଣ ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞେୟ-ଜ୍ଞାନ ସାପେକ୍ଷ । ତେଣୁ ଶୁଦ୍ଧ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ ପରମତତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ଶେଷ ରହିଯାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ବ୍ରହ୍ମ ଅଥବା ଶିବ ବିଷୟରେ ବାହ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ, ସ୍ୱାନୁଭବ ହିଁ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ । 'ଜନ୍ମାଦ୍ୟସ୍ୟ ଯତଃ' (ବ୍ର.ସୂ., ୧/୧/୨) 'ଯତୋ ବା ଇମାନି ଭୂତାନି ଜାୟନ୍ତେ' (ତୈ. ଉ.) ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟକୁ ତା'ର ସାଂସାରିକ ଦଶାରେ ବ୍ରହ୍ମର ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଜ୍ଞାନ କରାଇଥାଏ । ବ୍ରହ୍ମର ସ୍ୱରୂପର ବୋଧ ତାଙ୍କର ବିମର୍ଶଶକ୍ତି ରୂପୀ କୃପାର ସହାୟତାରେ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଥ କେନ ଗୁଣେନ କିଂ ବସ୍ତୁ ଜାତମିତ୍ୟତ୍ରାହ -

କିଞ୍ଚିତ୍ ସତ୍ତ୍ୱରଜୋରୂପଂ ଭୋକ୍ତୃସଂଜ୍ଞକମୁଚ୍ୟତେ ।
ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାମସୋପାଧିର୍ଭୋଜ୍ୟମିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।
ପରତତ୍ତ୍ୱମୟୋପାଧିବ୍ରହ୍ମ ଚୈତନ୍ୟମୀଶ୍ୱରଃ ।। ୪୦ ।।

ରଜୋଗୁଣସ୍ୟ କିଞ୍ଚିତ୍ ସତ୍ତ୍ୱ ତମୋମିଶ୍ରତ୍ୱାଦ୍ 'ଚାତୁର୍ବର୍ଣ୍ୟଂ ମୟା ସୃଷ୍ଟଂ ଗୁଣକର୍ମବିଭାଗଶଃ[୬୨]' ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଃ, ତାଦୃଗ୍ ରଜୋଗୁଣମିଶ୍ରଚୈତନ୍ୟଂ

---

୬୨. ଭ. ଗୀ., ୪/୧୩

ଭୋକ୍ତୃଜୀବଚୈତନ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ୟନ୍ତତାମସୋପାଧି ବିଶିଷ୍ଟ ଚୈତନ୍ୟଂ ଭୋଜ୍ୟ-ରସାଦିରୂପଂ ପରତତ୍ତ୍ୱମୟୋପାଧିଃ ଆଭ୍ୟାମୁତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱେନ ପରତତ୍ତ୍ୱରୂପସତ୍ତ୍ୱଗୁଣୋପାଧି ବିଶିଷ୍ଟ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରେରକୀଭୂତ ମହେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦।।

ଅଥୋକ୍ତମର୍ଥଂ ଦୃଢ଼ୟତି –

ଭୋକ୍ତା ଭୋଜ୍ୟଂ ପ୍ରେରୟିତା ବସ୍ତୁତ୍ରୟମିଦଂ ସ୍ମୃତମ୍ ।
ଅଖଣ୍ଡେ ବ୍ରହ୍ମଚୈତନ୍ୟେ କଳ୍ପିତଂ ଗୁଣଭେଦତଃ ।। ୪୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୧ ।।

– କିଛି ସତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ କିଛି ରଜୋଗୁଣର ମିଶ୍ରଣରେ ଉପହିତ ଚୈତନ୍ୟକୁ ଭୋକ୍ତା କୁହାଯାଏ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ତମସ୍ ଉପାଧିବାଲା ବ୍ରହ୍ମକୁ ଭୋଜ୍ୟ କୁହାଯାଏ ପରତତ୍ତ୍ୱରୂପ ସତ୍ତ୍ୱ ଉପାଧିରେ ଯୁକ୍ତ ଚୈତନ୍ୟ ଈଶ୍ୱର (ପ୍ରେରକ) ଅଟନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଭୋକ୍ତା, ଭୋଜ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରେରକକୁ ତିନି ପଦାର୍ଥ କହନ୍ତି । (ଏହି ପଦାର୍ଥ ସବୁ) ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମ ଚୈତନ୍ୟରେ ଗୁଣଭେଦରେ କଳ୍ପିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।। ୪୦–୪୧ ।।

ଅତ୍ର ପ୍ରେରୟିତା ଶମ୍ଭୁଃ ଶୁଦ୍ଧୋପାଧିର୍ମହେଶ୍ୱରଃ ।
ସମିଶ୍ରୋପାଧୟଃ ସର୍ବେ ଭୋକ୍ତାରଃ ପଶବଃ ସ୍ମୃତାଃ ।। ୪୨ ।।

ଅଥ ତେଷାଂ ଗୁଣନାମାନ୍ତରାଣ୍ୟାହ –

ଭୋଜ୍ୟମବ୍ୟକ୍ତମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଶୁଦ୍ଧତାମସରୂପକମ୍ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଃ ପ୍ରେରକଃ ଶମ୍ଭୁଃ କିଞ୍ଚିଜ୍ଜ୍ଞୋ ଜୀବ ଉଚ୍ୟତେ ।
ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୂଢ଼ ଚୈତନ୍ୟଂ ଜଡ଼ମବ୍ୟକ୍ତମୁଚ୍ୟତେ ।। ୪୩ ।।

ଅଧିକ ସତ୍ତ୍ୱୋପାଧିକତ୍ୱାନ୍ ମହେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସୁଖଭୋକ୍ତା ଶମ୍ଭୁଃ କିଞ୍ଚିତ୍ତମୋମିଶ୍ରତ୍ୱାତ୍ ସଂହାରକୃତ୍ୟପ୍ରବୀଣଃ କ୍ରୋଧଯୁକ୍ତଃ । ଜୀବାସ୍ତୁ କିଞ୍ଚିଦ୍ ସତ୍ତ୍ୱତମୋମିଶ୍ରରଜୋପାଧିକତ୍ୱାଦ୍ କିଞ୍ଚିଜ୍ଜ୍ଞା ଜ୍ଞାନାଜ୍ଞାନସମ୍ମିଳିତାଃ, ଅତ ଏବ ସୁଖଦୁଃଖଭୋକ୍ତାରଃ । ଶୁଦ୍ଧତାମସୋପାଧିକଂ ଭୋଜ୍ୟମବ୍ୟକ୍ତଂ ପ୍ରକୃତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ । କିମିଦମବ୍ୟକ୍ତମିତ୍ୟତ୍ରାହ – ଅତ୍ୟନ୍ତେତି । ବୃକ୍ଷାଦୀନାମିନ୍ଦ୍ରିୟପ୍ରାଣାଦିଶୂନ୍ୟ (ପ୍ରାଣ) ତ୍ୱେନ କେବଳଜଡ଼ (ପ୍ରାୟ)ତ୍ୱେଽପି ପିପାସାୟା ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍, ସସ୍ୟାଦୀନାଂ ଶିଳାଦୀନାଂ ବୃଦ୍ଧିଦର୍ଶନାଦ୍ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଚୈତନ୍ୟମିତି ବ୍ୟବହାରଃ। ଅବ୍ୟକ୍ତଂ ପ୍ରକୃତିର୍ମାୟେତି ପର୍ଯ୍ୟାୟାଃ ।। ୪୩ ।।

– ଏହି ତିନୋଟି ମଧ୍ୟରୁ ଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱୋପାଧିବାଲା ମହେଶ୍ୱର ଅର୍ଥାତ୍ ଶମ୍ଭୁ ପ୍ରେରୟିତା

ଅଟନ୍ତି । କିଞ୍ଚିତ୍ ସତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ତମୋଗୁଣରେ ମିଶ୍ରିତ ରଜସ୍ ଉପାଧି ଯୁକ୍ତ ସମସ୍ତ ଭୋକ୍ତା ପଶୁ କୁହାଯାଏ । ଶୁଦ୍ଧ ତାମସ ରୂପକ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୂଢ଼ ଚୈତନ୍ୟ ଭୋଜ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।। ୪୨ ।।

– ପ୍ରେରକ ଶିବ ସର୍ବଜ୍ଞ ଅଟନ୍ତି । ଜୀବ ଅଳ୍ପଜ୍ଞ ଅଟେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୂଢ଼ ଚୈତନ୍ୟକୁ ଜଡ଼ ଅବ୍ୟକ୍ତ କୁହାଯାଏ । ବୃକ୍ଷ ଆଦିରେ କେବଳ ପିପାସା ଥାଏ । ଶସ୍ୟ ଏବଂ ପଥର ଆଦିରେ ବୃଦ୍ଧି ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ ସେ ସବୁରେ ଚୈତନ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୂଢ଼ ମନା ଯାଏ ।। ୪୩ ।।

ଏବଂ ମାୟାଗୁଣଭେଦରୂପୋପାଧିତ୍ରୟଂ ପ୍ରଦର୍ଶ୍ୟାନନ୍ତରଂ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗରୂପଶିବ-ଜୀବସ୍ୱରୂପଂ ସୁଲକ୍ଷୟିତୁଂ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମାୟୋପାଧିଂ ଦ୍ୱିଧା ବିଭଜ୍ୟ ଦର୍ଶୟତି –

ଉପାଧିଃ ପୁନରାଖ୍ୟାତଃ ଶୁଦ୍ଧାଶୁଦ୍ଧବିଭେଦତଃ ।
ଶୁଦ୍ଧୋପାଧି ପରା ମାୟା ସ୍ୱାଶ୍ରୟା(ଦ୍ଧ)ମୋହକାରିଣୀ ।। ୪୪ ।।

ଉପାଧିଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତମାୟୋପାଧିଃ ପୁନଃ ଶୁଦ୍ଧଶୁଦ୍ଧଭେଦେନ ଦ୍ୱିଧା ଭବତି, ତତ୍ର ଶୁଦ୍ଧୋପାଧିଃ ପରା ମାୟା ସ୍ୱାଶ୍ରୟା ମୋହକାରିଣୀତ୍ୟୂର୍ଧ୍ୱମାୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ଉପାଧି ଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଅଶୁଦ୍ଧ ଭେଦରେ (ଦୁଇ ପ୍ରକାରର) କୁହାଯାଇଅଛି। ତାହା (ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ) ମୋହରେ ପକାଇ ପାରିବନି ଏବଂ ପକାଏ ନାହିଁ ମଧ୍ୟ । ଶୁଦ୍ଧ ଉପାଧି ମାୟା ଅଟେ ଯାହା ନିଜର ଆଶ୍ରିତ ଅଟେ[୬୩] ।। ୪୪ ।।

ଅଶୁଦ୍ଧୋପାଧିରପ୍ୟେବମବିଦ୍ୟାଶ୍ରୟମୋହିନୀ ।
ଅବିଦ୍ୟାଶକ୍ତିଭେଦେନ ଜୀବା ବହୁବିଧାଃ ସ୍ମୃତାଃ ।। ୪୫ ।।

ଅଶୁଦ୍ଧୋପାଧିରବିଦ୍ୟା, ଆଶ୍ରୟମୋହିନୀତ୍ୟଧୋମାୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅବିଦ୍ୟାଶକ୍ତିଭେଦେନ ଅଂଶଭେଦେନେତ୍ୟର୍ଥଃ, ଜୀବା ବହୁବିଧାଃ ସ୍ମୃତାଃ ।। ୪୫ ।।

– ଅଶୁଦ୍ଧ ଉପାଧି ଅବିଦ୍ୟା ଅଟେ । ତାହା ନିଜର ଆଶ୍ରୟ (ଜୀବ)କୁ ମୋହରେ ପକାଇଥାଏ । ଅବିଦ୍ୟାର ଶକ୍ତି ଭେଦରେ ଜୀବକୁ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ମନାଯାଏ ।। ୪୫ ।।

ମାୟାଶକ୍ତିବଶାଦୀଶୋ ନାନାମୂର୍ତ୍ତିଧରଃ ପ୍ରଭୁଃ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଚ ନିତ୍ୟମୁକ୍ତୋ ମହେଶ୍ୱରଃ ।। ୪୬ ।।

ଈଶଃ ଶୁଦ୍ଧୋପାଧିମହେଶ୍ୱରଃ, ମାୟାଶକ୍ତିବଶାଦ୍ ମହାମାୟାଶକ୍ତିବଶାଦ୍

---

୬୩. ଈଶ୍ୱର ଯଦି ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ମୋହରେ ପଡ଼ନ୍ତି, ତେବେ ତାହା ତାଙ୍କର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ ।

ସଦ୍ୟୋଜାତାଦିନାନାମୂର୍ତ୍ତିଧରୋ ଜୀବାନାଂ ବୁଦ୍ଧିପ୍ରେରକଃ ପ୍ରଭୁଃ କର୍ତ୍ତୁମକର୍ତ୍ତୁମନ୍ୟଥାକର୍ତ୍ତୁଂ ସମର୍ଥଃ, ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସଦସତ୍ ସକଳପଦାର୍ଥବିଷୟକାନାଦିଜ୍ଞାନଶକ୍ତିମାନ୍, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଚ ସକଳପ୍ରପଞ୍ଚନିର୍ମାଣନିମିତ୍ତକାରଣୀଭୂତଃ, ନିତ୍ୟମୁକ୍ତ ଆଣବାଦ୍ୟନାଦିମଳସମ୍ବନ୍ଧ ରହିତଃ, ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଚ, 'ସର୍ବଜ୍ଞଃ ପଞ୍ଚକୃତ୍ୟସମ୍ପନ୍ନଃ ସର୍ବେଶ୍ୱର ଈଶତେ' ଇତି ବୃହଜ୍ଜାବାଲଶ୍ରୁତେଃ ।। ୪୬।।

– ଭଗବାନ୍ ଶିବ ମାୟା ନାମକ ଶକ୍ତି କାରଣରୁ ଅନେକ ରୂପ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ସେହି ପରମେଶ୍ୱର ସର୍ବଜ୍ଞ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ନିତ୍ୟ ମୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ।। ୪୬।।

ବିଶେଷ – ନିରୁପାଧି ପରମେଶ୍ୱର ଯେତେବେଳେ ଶୁଦ୍ଧମାୟୋପାଧିରେ ସମ୍ବଳିତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ନିଜକୁ ସଦ୍ୟୋଜାତ, ବାମଦେବ, ଅଘୋର ତତ୍ପୁରୁଷ ଏବଂ ଈଶାନ ରୂପରେ ଆଭାସିତ କରନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ପାଞ୍ଚକୁ ସଦାଶିବଙ୍କର ପଞ୍ଚମୁଖ କୁହାଯାଇଛି ।

କିଞ୍ଚିତ୍‌କର୍ତ୍ତା ଚ କିଞ୍ଚିଜ୍‌ଜ୍ଞୋ ବଦ୍ଧୋଦ୍ଧନାଦିଶରୀରବାନ୍ ।
ଅବିଦ୍ୟାମୋହିତା ଜୀବା ବ୍ରହ୍ମୈକ୍ୟଜ୍ଞାନ ବର୍ଜିତାଃ ।। ୪୭।।

ଅଥ ଜୀବସ୍ୱରୂପମାହ – କିଞ୍ଚିତ୍ କର୍ତ୍ତେତି । କିଞ୍ଚିତ୍‌କର୍ତ୍ତା କିଞ୍ଚିତ୍‌ଜ୍ଞୋ ବଦ୍ଧ ଆଣବାଦ୍ୟନାଦିମଳପାଶବଦ୍ଧ ଈଶପ୍ରେରିତଃ । ସ ଜୀବୋଦ୍ଧନାଦିଶରୀରବାନ୍ ଅନାଦିତଃ ପ୍ରାପ୍ତଶରୀରାଭିମାନବାନ୍ ।

ଜ୍ଞାଜ୍ଞୌ ଦ୍ୱାବଜାବୀଶାନୀଶାବଜୋ ହ୍ୟେକୋ ଭୋକ୍ତୃଭୋଗାର୍ଥଯୁକ୍ତଃ ।
ଅନୀଶଶ୍ଚାତ୍ମା ବଧ୍ୟତେ ଭୋକ୍ତୃଭାବାଦ୍ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଦେବଂ ମୁଚ୍ୟତେ ସର୍ବପାଶୈଃ[୬୪] ।

ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଶ୍ରୁତେଃ ।

ଅନାଦି ମଳସମ୍ବନ୍ଧାତ୍ କିଞ୍ଚିଜ୍‌ଜ୍ଞୋଦ୍ଧଶୂର୍ଯ୍ୟୋଦିତଃ ।
ଅନାଦିମଳମୁକ୍ତତ୍ୱାତ୍ ସର୍ବଜ୍ଞୋଦ୍ଧସୌ ଶିବଃ ସ୍ମୃତଃ ।

ଇତି କିରଣାଗମୋକ୍ତେଶ୍ଚ । ଏବଂରୂପା ଜୀବା ଅବିଦ୍ୟାମୋହିତାଃ ସନ୍ତୋ ବ୍ରହ୍ମୈକଜ୍ଞାନବର୍ଜିତା ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମୀତି ତାଦାତ୍ମ୍ୟଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାଃ ସନ୍ତଃ ।। ୪୭।।

– ଅନାଦିଶରୀରବାନ୍ ପରମେଶ୍ୱର ଯେତେବେଳେ ବଦ୍ଧ ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ କିଞ୍ଚିତ୍‌କର୍ତ୍ତା ତଥା ଅଳ୍ପଜ୍ଞ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ।। ୪୭।।

ପରିଭ୍ରମନ୍ତି ସଂସାରେ ନିଜକର୍ମାନୁସାରତଃ ।
ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ଗମନୁଷ୍ୟାଦିନାନାଯୋନିବିଭେଦତଃ ।। ୪୮।।

---

୬୪. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୧/୯

ନିଜକର୍ମାନୁସାରତୋ ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ ମନୁଷ୍ୟାଦି ନାନାଯୋନି ଭେଦମଧିଗମ୍ୟ ସଂସାରେ ପରିଭ୍ରମନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ସୃଷ୍ଟେଃ ପ୍ରାକ୍ କର୍ମାଭାବାତ୍ କଥମିତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ସଦ୍‌ବାଦମର୍ଯ୍ୟାଦୟା ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନ ପରବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟବିଭାଗପରାମର୍ଶା-ମୃନାଦ୍ଧସ୍ତୀତ୍ୟଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାତ୍ ।। ୪୮ ।।

– ଅବିଦ୍ୟା ହେତୁ ମୋହଯୁକ୍ତ ଜୀବ ସ୍ୱାତ୍ମବ୍ରହ୍ମୈକ୍ୟଜ୍ଞାନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ନିଜର କର୍ମ ଅନୁସାରେ ଦେବ, ତିର୍ଯ୍ୟକ୍, ମନୁଷ୍ୟ ଆଦି ଅନେକ ଯୋନିରେ ସଂସାରରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଥାନ୍ତି ।। ୪୮ ।।

ଅଥ କଥଂ ଭ୍ରମନ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚକ୍ରନେମିକ୍ରମେଣୈବ ଭ୍ରମନ୍ତି ହି ଶରୀରିଣଃ ।

ଜାତ୍ୟାୟୁର୍ଭୋଗବୈଷମ୍ୟ କାରଣଂ[୬୫] କର୍ମ କେବଲମ୍ ।। ୪୯ ।।

ରଥାଙ୍ଗମସ୍ତକଗତଲୋହବଲୟବଦ୍ ଭ୍ରମନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯ ।।

– ଶରୀରଧାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ ଚକ୍ରର ମସ୍ତକ (ପରିଧି)ରେ ଥିବା ଲୌହ ବଳୟ ପରି କ୍ରମରେ (ସଂସାରରେ) ଭ୍ରମଣ କରିଥାନ୍ତି । ଜାତି (ଜନ୍ମ) ଆୟୁ ଏବଂ ଭୋଗରେ ବିଷମତାର କାରଣ କେବଳ କର୍ମ ଅଟେ ।। ୪୯ ।।

ନନୁ ଜୀବାଃ କର୍ମାନୁସାରେଣ ପରିଭ୍ରମନ୍ତି, ତେଷାଂ ଜାତ୍ୟାୟୁର୍ଭୋଗବୈଷମ୍ୟ-କାରଣଂ କେବଲଂ କର୍ମୈବେତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାଦୀଶ୍ୱରଃ କିମର୍ଥମଙ୍ଗୀକରଣୀୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଏତେଷାଂ ଦେହିନାଂ ସାକ୍ଷୀ ପ୍ରେରକଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ।

ଏତେଷାଂ ଭ୍ରମତାଂ ନିତ୍ୟଂ କର୍ମଯନ୍ତ୍ର ନିୟନ୍ତ୍ରଣେ ।। ୫୦ ।।

କର୍ମସୂତ୍ରବଦ୍ଧେ ସଂସାରଚକ୍ରେ ସଦା ପରିଭ୍ରମତାମେତେଷାଂ ବିଚିତ୍ରଦେହିନାମ୍, ଏତେଷାଂ କର୍ମଣାମିତି ଶେଷଃ, ପରମେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରେରକଃ, କର୍ମଣାଂ ଜଡ଼ତ୍ୱେନ ପ୍ରେରକତ୍ୱାସମ୍ଭବାତ୍, ପ୍ରେରକତ୍ୱେନ ସାକ୍ଷିତ୍ୱେନେଶ୍ୱରୋଽଙ୍ଗୀକରଣୀୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

– ନିତ୍ୟ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ଜୀବମାନଙ୍କର କର୍ମରୂପୀ ଯନ୍ତ୍ରର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ପ୍ରେରଣା ଦେବାବାଲା ପରମେଶ୍ୱର ହିଁ ଏହାର ସାକ୍ଷୀ ଅଟନ୍ତି ।। ୫୦ ।।

ଅଥବାଽସ୍ୟ ନୈତାବନ୍ମାତ୍ରମ୍, ବିଶେଷୋଽପ୍ୟସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଦେହିନାଂ ପ୍ରେରକଃ ଶମ୍ଭୁର୍ହିତମାର୍ଗୋପଦେଶକଃ ।

ପୁନରାବୃତ୍ତିରହିତ ମୋକ୍ଷମାର୍ଗୋପଦେଶକଃ ।। ୫୧ ।।

---

୬୫. ସତି ମୂଳେ ତଦ୍ୱିପାକୋ ଜାତ୍ୟାୟୁର୍ଭୋଗାଃ (ପା. ଯୋ. ସୂ., ୨/୧୩)

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୧।।

– ଶିବ ହେଉଛନ୍ତି ଦେହୀବର୍ଗର ପ୍ରେରକ ତଥା ହିତକାରୀ ମାର୍ଗର ଉପଦେଶକ । ସେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ରହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ଐକାନ୍ତିକ ଏବଂ ଆତ୍ୟନ୍ତିକ ମୋକ୍ଷର ଉପଦେଷ୍ଟା ।। ୫୧।।

କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ୱକର୍ମପରିପାକେନ ପ୍ରକ୍ଷୀଣମଳବାସନଃ ।
ଶିବପ୍ରସାଦାଜ୍ଜୀବୋଽୟଂ ଜାୟତେ ଶୁଦ୍ଧମାନସଃ ।। ୫୨ ।।

ଅୟଂ ଜୀବଃ ସ୍ୱକର୍ମପରିପାକେନ 'ବିଜ୍ଞାନଯୋଗ ସଂନ୍ୟାସୈର୍ଭୋଗାଦ୍ୱା କର୍ମଣଃ କ୍ଷୟଃ' ଇତି ଶିବାଗମୋକ୍ତେଃ ସ୍ୱସ୍ୱକର୍ମପରିପାକେନ ବିନଷ୍ଟମଳବାସନଃ ସନ୍ ଶିବପ୍ରସାଦାତ୍ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣୋ ଜାୟତେ ।। ୫୨।।

– ନିଜର କର୍ମର ପରିପାକ ହେଲେ (ଜୀବର) ମଳ ଏବଂ ବାସନା କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯାଏ । ସେତେବେଳେ ଶିବଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ଏହି ଜୀବ ଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତବାଲା ହୋଇଯାଏ ।। ୫୨।।

ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣେ ଜୀବେ ଶୁଦ୍ଧକର୍ମବିପାକତଃ ।
ଜାୟତେ ଶିବକାରୁଣ୍ୟାତ୍ ପ୍ରସ୍ଫୁଟା ଭକ୍ତିରୈଶ୍ୱରୀ ।। ୫୩।।

ତସ୍ମିନ୍ ଶୁଦ୍ଧକର୍ମବିପାକତଃ ଶ୍ରୁତ୍ୟାଗମୋକ୍ତଶୁଦ୍ଧକର୍ମପରିପାକବଶାତ୍ ଶିବସ୍ୟ କୃପା ଭବତି, ଶିବବିଷୟିଣୀ ଭକ୍ତିଃ ପ୍ରସ୍ଫୁଟା ଭବତି, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ମୋକ୍ଷମାର୍ଗୋପଦେଶ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

– ଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ତଃକରଣଯୁକ୍ତ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧକର୍ମର ପରିପାକ ହେତୁ ଶିବଙ୍କର କରୁଣାରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୩।।

ଏବମୁତ୍ପନ୍ନ ଶିବଭକ୍ତିମାନ୍ ଚରମଦେହୀ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦାଭିଧେୟ ଇତି ପିଣ୍ଡସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଜନ୍ତୁରନ୍ତ୍ୟଶରୀରୋଽସୌ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦାଭିଧେୟକଃ ।। ୫୪।।

ଅସୌ ଜନ୍ତୁଃ ଏବମୁତ୍ପନ୍ନଶିବଭକ୍ତିମାନ୍ ଜୀବଃ, ଅନ୍ତ୍ୟଶରୀରଃ 'ତଦସ୍ୟ ତୃତୀୟଂ ଜନ୍ମ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚରମଶରୀରବାନ୍ ସନ୍ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦାଭିଧେୟକଃ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦାଭିଧାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪।।

– ଅନ୍ତିମ ଶରୀରଯୁକ୍ତ ଏହି ଜୀବ ପିଣ୍ଡ ଶବ୍ଦ ବାଚ୍ୟ ଅଟେ ।। ୫୪।।

ଅଥ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନସ୍ଥଲମ୍

ନନୁ ଶରୀରାତ୍ମବିବେକଃ କିମିତ୍ୟପେକ୍ଷିତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶରୀରାତ୍ମବିବେକେନ[୬୬] ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନୀ ସ କଥ୍ୟତେ ।
ଶରୀରମେବ ଚାର୍ବାକୈରାତ୍ମେତି ପରିକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।। ୫୫ ।।

ଶରୀରାତ୍ମବିବେକେନ ଶରୀରଶରୀରିଣୋର୍ବିବେକେନ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନୀତି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈଃ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ବିଧବାଦିଭିରାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ସଂଦିଗ୍ଧତ୍ୱାତ୍ ସଂଦିଗ୍ଧେଷ୍ୱର୍ଥେ ନ୍ୟାୟଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତ ଇତି ଶାସ୍ତ୍ରକୃଦ୍ଭିରଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାତ୍ ଶରୀରାତ୍ମତ୍ୱେ ବିବେକ ଆବଶ୍ୟକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫ ।।

ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ – ଯିଏ ଶରୀର ଏବଂ ଆତ୍ମାର ଭେଦ ଜାଣେ, ସିଏ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନୀ କୁହାଯାଏ । ଚାର୍ବାକ ଲୋକ ଶରୀରକୁ ହିଁ ଆତ୍ମା ମାନନ୍ତି ।। ୫୫ ।।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ତଥାତ୍ମତ୍ୱପରୈଃ ପରିଭାଷ୍ୟତେ ।
ବୁଦ୍ଧିତତ୍ତ୍ୱଗତୈର୍ବୌଦ୍ଧୈର୍ବୁଦ୍ଧିରାତ୍ମେତି ଗୀୟତେ ।। ୫୬ ।।

– ଏହିପରି ଅନ୍ୟ (ଚାର୍ବାକ୍)ମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ଆତ୍ମା ବୋଲି କହନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧିତତ୍ତ୍ୱକୁ ମୂଳ ମାନୁଥିବା ବୌଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧି (ବିଜ୍ଞାନ)କୁ ଆତ୍ମା କହନ୍ତି ।। ୫୬ ।।

କଥଂ ତଦ୍ବିବେକ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନେନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ନ ଦେହସ୍ୟ ନ ବୁଦ୍ଧେରାତ୍ମତା ଭବେତ୍ ।
ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବେଦ୍ୟତ୍ୱାଦନୁଭୂତ ସ୍ମୃତେରପି ।। ୫୭ ।।
ଶରୀରେନ୍ଦ୍ରିୟ ବୁଦ୍ଧିଭ୍ୟୋ ବ୍ୟତିରିକ୍ତଃ ସନାତନଃ ।
ଆତ୍ମାସ୍ତିତି ବିବେକୀ ଯଃ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନୀ ସ କଥ୍ୟତେ ।। ୫୮ ।।

ଅୟଂ ଭାବଃ – ଗୃହକ୍ଷେତ୍ରାଦିନାଶେ ସତି ଦୁଃଖଦର୍ଶନାତ୍ ତଦଭିବୃଦ୍ଧୌ ସୁଖାତିଶୟାତ୍ ଗୃହକ୍ଷେତ୍ରାଦିକମେବାତ୍ମେତି ବିଷୟାତ୍ମବାଦିନୋ ଲୌକିକା ମନ୍ୟନ୍ତେ । ତତୋଽପି ସମଧିକ ବିବେକଭାଜୋ ଗୃହକ୍ଷେତ୍ରାଦୀନାଂ ମୃଗପକ୍ଷିସରିଦ୍ ଗିରିଗ୍ରାମାଦି ବିବେକାଭାବାଚ୍ଛରୀରସ୍ୟ ତାଦୃଗ୍‌ବିବେକ ସଦ୍‌ଭାବାଚ୍ଛରୀରମେବାତ୍ମେତି ଚାର୍ବାକା ମନ୍ୟନ୍ତେ । ଶରୀରେ ପ୍ରାଣବାୟୁ ପରିସ୍ପନ୍ଦାଭାବେ ଜ୍ଞାନାନୁଦୟାନ୍ନ ଶରୀରଂ (କିନ୍ତୁ) ପ୍ରାଣ ଏବାତ୍ମେତି କେଚିଦ୍ୱଦନ୍ତି, ସୁପ୍ତିକାଲେ ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱେଽପୀନ୍ଦ୍ରିୟ ବ୍ୟାପାରାଭାବେନ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦିନ୍ଦ୍ରିୟମାତ୍ମେତ୍ୟପରେ । ଅତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବାହୁଲ୍ୟାଦ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସମୂହ ଆତ୍ମେତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବା ବ୍ୟଷ୍ଟିରୂପସ୍ୟାତ୍ମତ୍ୱମୁଚ୍ୟତେ

୬୬. ବିବେକୋ ଭେଦଜ୍ଞାନମ୍, ଅୟମସ୍ମାତ୍ ପୃଥକ୍ ଇତ୍ୟାକାରକମ୍ ।

ବେତି ବିକଳ୍ପଃ । ନାଦ୍ୟଃ, ତତ୍ରୈକସ୍ୟ ଦ୍ୱୟୋର୍ବା ନାଶେ ସମୁଦାୟନାଶେନ ଜ୍ଞାନାନୁଦୟ ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନ ଦ୍ୱିତୀୟଃ, ଜଲମିଦଂ ସ୍ୱଚ୍ଛଂ ମଧୁରମିତି ପ୍ରତୀତିର୍ନ ସ୍ୟାଦିତି, ଏକୈକାର୍ଥପ୍ରକାଶକତ୍ୱାତ୍ ବ୍ୟଷ୍ଟେଃ । ଏବଂ ଶରୀରାଦେର୍ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ଜଡ଼ତ୍ୱାତ୍ ଆତ୍ମତ୍ୱଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତି ବୁଦ୍ଧିରେବାତ୍ମା । ଅତ୍ର ବୁଦ୍ଧେଶ୍ଚକ୍ଷୁରାଦିକରଣସାଧ୍ୟତ୍ୱାତ୍ କରଣାନାଂ କୁଠାରାଦିବତ୍–କର୍ତ୍ତ୍ରଧୀନତ୍ୱାତ୍ ବୁଦ୍ଧ୍ୟୁତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଃ କଶ୍ଚିତ୍ କର୍ତ୍ତାଙ୍ଗୀକରଣୀୟ ଇତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, କରଣଜନ୍ୟସ୍ୟ ଜଡ଼ତ୍ୱନିୟମେନ ବୁଦ୍ଧେର୍ଜଡ଼ତାପତ୍ତ୍ୟାର୍ଥଗ୍ରହଣାପଟୁତ୍ୱାନ୍ନେଷ୍ଟାପତ୍ତିଃ, ଜଡ଼ବୁଦ୍ଧେରାତ୍ମନୋଽପି ଜଡ଼ତାପତ୍ତେରନିର୍ବାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱାଲ୍ଲୋକ ବ୍ୟବହାରୋ ବିଲୁପ୍ୟେତେତି ଭବଦଭିମତାତ୍ମବଦ୍ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧୈବେତ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟତୟା ପ୍ରଥମଂ ଘଟାନୁଭବଃ, ତତୋ ଘଟବିକଳ୍ପଃ, ତଦନନ୍ତରଂ ତଜ୍ଜନିତସଂସ୍କାରାଦ୍ଭାବିକୋଟିନିଷ୍ଠା ସ୍ମୃତିଃ, ସ୍ମୃତ୍ୟା ଲୋକବ୍ୟବହାର ଇତି ଭିନ୍ନକାଲଭିନ୍ନାକାରଭିନ୍ନବିଷୟିଣୀ କ୍ଷଣିକଜ୍ଞାନସନ୍ତତିରେବାତ୍ମେତି ବୁଦ୍ଧିପ୍ରାଧାନ୍ୟବାଦିନୋ ବୌଦ୍ଧା ବଦନ୍ତି ।

ଅତ୍ରୋତ୍ତରମ୍ – ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବେଦ୍ୟତ୍ୱାଦନୁଭୂତ ସ୍ମୃତେରପି ଶରୀରେନ୍ଦ୍ରିୟ ବୁଦ୍ଧିଭ୍ୟୋ ବ୍ୟତିରିକ୍ତଃ ସନାତନ ଆତ୍ମାଽସ୍ତୀତି ମମ ଶରୀରଂ ମମେନ୍ଦ୍ରିୟଂ ମମ ବୁଦ୍ଧିର୍ମମ ସ୍ମୃତିଃ ଶରୀର୍ଯହଂ ସ୍ଫୁଟେନ୍ଦ୍ରିୟୋଽହଂ ଜାନାମି ସ୍ମରାମୀତି ଶରୀରେନ୍ଦ୍ରିୟବୁଦ୍ଧ୍ୟୁତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣୋଽହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟାଧୀନତୟା ସ୍ମୃତ୍ୟାଦୀନାମପି ଭାସମାନତ୍ୱାତ୍ତଦ୍ ବ୍ୟତିରିକ୍ତଃ କଶ୍ଚିଦାତ୍ମାସ୍ତୀ-ତ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ନନ୍ୱହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୟାସ୍ମାଭିର୍ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ସବିକଳ୍ପକ ଲକ୍ଷଣଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱୟାନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱେ ନାଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାନ୍ନ ତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତଃ, ନ ଚ ତର୍ହ୍ୟୟମାତ୍ମବ୍ୟତିରିକ୍ତଂ ନ କଶ୍ଚିଦ୍ୱିକଳ୍ପୟତୀତ୍ୟାତ୍ମା ସିଦ୍ଧ ଇତି ବାଚ୍ୟମ୍, ସ୍ଥୂଲୋଽହଂ କୃଶୋଽହଂ ସୁଖ୍ୟହଂ ଦୁଃଖ୍ୟହମିତି ରୂପବେଦନାସନ୍ତାନସଂସ୍ପର୍ଶତ୍ୱେନ ଶରୀରାଦୀନ୍ ବିକଳ୍ପୟତୀତି ତସ୍ମାନ୍ନାସ୍ମଦଙ୍ଗୀକୃତରୂପ-ବିବେଚନସଂଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନସଂସ୍କାରଲକ୍ଷଣପଞ୍ଚସନ୍ତାନୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଃ ଶରୀରାଦିସନ୍ତାନ-ମୂର୍ଧନ୍ୟୋଽପ୍ୟହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟୋ ନାତ୍ମା ଭବିତୁମର୍ହତି, ରୂପବେଦନାସନ୍ତାନ ସଂସ୍ପର୍ଶତ୍ୱେନା-ନିତ୍ୟବାନ୍, ସୁପ୍ତିମୂର୍ଚ୍ଛାଦାବଭାବାଚ୍ଚ । ନ ଚ ଘଟମହଂ ଜାନାମୀତ୍ୟତ୍ର ବେଦ୍ୟରୂପ କର୍ମପ୍ରକାଶାଦ୍ ବେଦନାରୂପଜ୍ଞାନ ପ୍ରକାଶାଚ୍ଚେତୀର୍ଣ୍ଣତ୍ୱେନ ଭାସମାନତ୍ୱାଦହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆତ୍ମାନମେବ ବିକଳ୍ପୟତୀତି ବାଚ୍ୟମ୍, ତସ୍ୟାହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟତିରେକେଣାଦୃଶ୍ୟତ୍ୱାତ୍, ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୟାନିତ୍ୟତ୍ୱାତ୍ । ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୟ ସବିଷୟତାଽନ୍ୟଥାଽନୁପପତ୍ତ୍ୟା ତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତ ଆତ୍ମାଽନୁମୀୟତେ, ତର୍ହି କୋଽୟମନୁମାତା ? ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟୋ ବା ତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତୋ ବା ? ନାଦ୍ୟଃ, ଅନିତ୍ୟୋଽହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୟାନୁମାତୃତାଙ୍ଗୀକାରେଣାସ୍ମନ୍ମତପ୍ରବେଶାପତ୍ତେଃ, ତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତସ୍ୟାନୁମାତୃରଦୃଶ୍ୟତ୍ୱାତ୍ । ଯଦି ଦୃଶ୍ୟସ୍ତର୍ହି ତସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିତୁଲ୍ୟତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାଦ୍ ବୁଦ୍ଧି

ରେବାତ୍ମେତି ଚେତ୍ ।ମୈବମ୍, ବୁଦ୍ଧେଃ କ୍ଷଣିକତ୍ୱେନ ଭିନ୍ନକାଲଭିନ୍ନବିଷୟ ଭିନ୍ନାକାର-ତ୍ୱେନାଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାତ୍, ନୀଲଂ ପୀତାଦ୍ ଭିନ୍ନମ୍, ପୀତଂ ନୀଲାଦ୍ ଭିନ୍ନମ୍, ନୀଲମହଂ ଜାନାମି, ପୀତମହଂ ଜାନାମି, ଯୋଽହଂ ବାଲ୍ୟେ ପିତରାବନ୍ୱଭୂବଂ ସ ଏବାହମିଦାନୀଂ (ଯୌବନେ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟେ ବା) ପୁତ୍ରଦାରାନନୁଭବାମୀତ୍ୟେକସଂବିଲ୍ଲଗ୍ନତୟା ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରାନୁସନ୍ଧାନାସମ୍ଭବାତ୍, କ୍ଷଣଦ୍ୱୟାବଗାହି ସଂବିଦନ୍ତରାନଙ୍ଗୀକାରାତ୍, ରୂପସଂସ୍କାରେଣ ରସସ୍ମୃତ୍ୟନୁଦୟାତ୍, ସ୍ମୃତେଃ ସ୍ୱସମାନବିଷୟତାବ୍ୟବସ୍ଥାପକତ୍ୱେନ ସଂସ୍କାରସ୍ୟ କୃତାର୍ଥତ୍ୱାତ୍, ସ୍ମୃତିଜନକଂ ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପଶ୍ୟାମ ଇତି ସ୍ମୃତେର୍ଗଗନକୁସୁମାୟମାନତ୍ୱେନ ତନ୍ମୂଳକସ୍ୟ ସର୍ବସ୍ୟାପି ଲୋକବ୍ୟବହାରସ୍ୟୋଚ୍ଛିତ୍ତି-ପ୍ରସଙ୍ଗାଚ୍ଚ । ତସ୍ମାନ୍ନିତ୍ୟଃ କଶ୍ଚିଦାତ୍ମାନୁସଂଧାତା ଜ୍ଞାନସ୍ମୃତ୍ୟପୋହନଶକ୍ତିମାନଙ୍ଗୀକରଣୀୟଃ, 'ମତ୍ତଃ ସ୍ମୃତିର୍ଜ୍ଞାନମପୋହନଂ ଚ' ଇତ୍ୟେତଦଭିପ୍ରାୟେଣୈବ ଭଗବତାଽପି ଗୀତତ୍ୱାତ୍ । ସ ଚାହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୱରୂପ ଏବ, ତଦ୍ଭିନ୍ନସ୍ୟାଦୃଶ୍ୟତ୍ୱାଦିତି ସୂକ୍ତତ୍ୱାତ୍, ତସ୍ୟ ସୁପ୍ତିମୂର୍ଚ୍ଛାଦାବଭାବାନ୍ନାନିତ୍ୟତ୍ୱମାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ତଦା ତସ୍ୟ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନନିମଗ୍ନତ୍ୱେନ ତଦୀୟସ୍ୱପ୍ରକାଶସ୍ୟ ତିରୋହିତତ୍ୱାତ୍, ଅନ୍ୟଥୋତ୍ଥିତସ୍ୟ ସୁଖମହମସ୍ୱାପ୍ସମିତି ସୁଖସ୍ମୃତ୍ୟନୁଦୟପ୍ରସଙ୍ଗଃ, ସ୍ମୃତେରନୁଭବମୂଳକତ୍ୱାତ୍, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରାଂଶୀଭୂତ ପ୍ରାଣବାୟୁ ପରିସ୍ପନ୍ଦସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱେନ ତସ୍ୟା (ସ୍ମୃତେଃ) ହାନାଦାନାଦିରୂପତୟା କର୍ତ୍ତୃନିରୂପିତତ୍ୱାତ୍ କର୍ତ୍ତୃଜ୍ଞାନପୁରଃସରତ୍ୱାଦିତି ସଂକ୍ଷେପଃ । ନନ୍ୱେତାବତା ଶରୀରୀକଶ୍ଚିଜ୍ଜୀବାତ୍ମା ସିଦ୍ଧୋ ନ ତତ୍ପ୍ରେରକ ଈଶ୍ୱର ଇତି ଚେତ୍ ଲୋକେ ବିଦାରଣାଦିକ୍ରିୟାୟାଂ କୁଠାରାଦିକରଣସାଧ୍ୟତ୍ୱାତ୍ କରଣାନାଂ କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟାଧୀନତ୍ୱାତ୍ ତେଷାଂ ଦେଶକାଳାଦିପରତନ୍ତ୍ରତ୍ୱାତ୍ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରେଣ ବିନା ନ ସମ୍ଭବତୀତି ବ୍ୟବହାରା-ନ୍ୟଥାନୁପପତ୍ତ୍ୟୈବ ସୋଽପି ସିଦ୍ଧ ଇତି ବଦନ୍ତୋ ବୈୟାସିକାସ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତା ଇତି ମନ୍ତବ୍ୟମ୍ ।। ୫୬-୫୮ ।।

– ଇନ୍ଦ୍ରିୟ କିମ୍ବା ଦେହ ଅଥବା ବୁଦ୍ଧି ଆତ୍ମା ନୁହନ୍ତି, କାରଣ 'ଅହଂ ଅହଂ' କରି ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ, ତାହାର ବିଷୟ ଆତ୍ମା ତଥା ଅନୁଭୂତ ବିଷୟର ସ୍ମରଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଆଦିର ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୫୭ ।।

ତେଣୁ ଯାହା ଶରୀର-ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ବୁଦ୍ଧିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ତଥା ସନାତନ ଅର୍ଥାତ୍ ନିତ୍ୟ ଅଟେ, ତାହା ହିଁ ଆତ୍ମା । ଏହିପରି ଆତ୍ମାସ୍ଥିତିର ବିଚାର ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନୀ କୁହାଯାଏ ।। ୫୮ ।।

ବିଶେଷ – ଧନ, ପୁତ୍ର ଆଦି ବାହ୍ୟ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକର ନାଶରେ ଦୁଃଖ ଏବଂ ସେଥିରେ ବୃଦ୍ଧି ହେତୁ ସୁଖକୁ ଦେଖି ବାହ୍ୟ ବିଷୟ ହିଁ ଆତ୍ମା ବୋଲି ସାଧାରଣ ଲୋକ ଭାବନ୍ତି । ସେହି ବିଷୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଶରୀର ହିଁ ଦୁଃଖ-ସୁଖର ଅନୁଭବୀ ଅଟେ । ତେଣୁ

ଶରୀର ହିଁ ଆତ୍ମା ବୋଲି ଚାର୍ବାକ ମାନନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଚାର୍ବାକ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ଆତ୍ମା ମାନନ୍ତି। ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସମୂହକୁ ଆତ୍ମା ମାନିଲେ ଗୋଟିଏ ବା ଦୁଇଟି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନଷ୍ଟ ହେଲେ ସମସ୍ତେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବେ । ଯଦି ଗୋଟିଏ-ଗୋଟିଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଆତ୍ମା, କେବେ ଜଳ ମଧୁର ଏବଂ ସ୍ୱଚ୍ଛ – ଏହିପରି ଦୁଇଟି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ସମୟରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିବା ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଆତ୍ମା ନୁହେଁ । କିଛି ଲୋକ ବୁଦ୍ଧିକୁ ଆତ୍ମା ମାନନ୍ତି । ଏପରି ହେଲେ ବୁଦ୍ଧି ଜଡ଼ ହୋଇଥିବାରୁ ଆତ୍ମାକୁ ଜଡ଼ ମାନିବାକୁ ପଡ଼ିବ। କିନ୍ତୁ ଅନୁଭବ ଏବଂ ସ୍ମୃତିରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଆତ୍ମା ଚେତନ ଅଟେ । ତେଣୁ କ୍ଷଣିକ ବିଜ୍ଞାନ ସନ୍ତାନ ଆତ୍ମା ଅଟେ, ଏହା ବିଜ୍ଞାନବାଦୀ, ବୌଦ୍ଧ ମାନନ୍ତି ।

ଏହା ମୋର ଶରୀର, ଏହା ମୋର ବୁଦ୍ଧି, ଏହା ମୁଁ ସ୍ମରଣ କରୁଛି, ମୋର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି, ତଥାପି ମୁଁ ଜାଣି ପାରୁଛି – ଏପରି ବିଚାରରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ଆତ୍ମା ଏ ସବୁଥିରୁ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଏକ ତତ୍ତ୍ୱ । ରୂପ, ସଂଜ୍ଞା, ସଂସ୍କାର, ବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ବେଦନା ନାମକ ପାଞ୍ଚ ସ୍କନ୍ଧବାଲା ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମା ନୁହେଁ, କାରଣ ଯଦି ରୂପାଦି ଆତ୍ମା, ତେବେ ଅନିତ୍ୟ ହୋଇଯିବ ତଥା ସୁଷୁପ୍ତି ଏବଂ ମୂର୍ଚ୍ଛା ଦଶାରେ ଆତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରହିବ ନାହିଁ । ଯଦି ମୁଁ ଜାଣିଛି ଇତ୍ୟାଦି ଅନୁଭବର ଆଧାରରେ ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଆତ୍ମା ମାନିବା, ତେବେ ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅନିତ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ଅନିତ୍ୟ ହୋଇଯିବ । ଯଦି ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ନିତ୍ୟ ମାନିବା, ତେବେ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ପୁଷ୍ଟି ହେବ । ଆତ୍ମା କ୍ଷଣିକ ବିଜ୍ଞାନ ରୂପ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏପରି ମାନିଲେ ରୂପଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟ ହେବା ପରେ ରସର ସ୍ମୃତି ରହିବ ନାହିଁ ଏବଂ ରୂପସ୍ମୃତିର କେହି ଜନକ ରହିବେ ନାହିଁ । ଏହିପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋକ ବ୍ୟବହାର ଉଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଯିବ ତେଣୁ ଏପରି କୌଣସି ତତ୍ତ୍ୱ ଅଛି ଯାହା ନିତ୍ୟ, ନିଜର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ ତଥା ଜ୍ଞାନ ସ୍ମୃତି ଅପୋହନ ଶକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ଅଟେ, ତାହା ଆତ୍ମା ଅଟେ । ଭଗବାନ୍ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଗୀତାରେ କହିଛନ୍ତି – 'ମତ୍ତଃ ସ୍ମୃତିର୍ଜ୍ଞାନମପୋହନଂ ଚ' (୧୫/୧୫) ।

'ଅହଂ ଅହଂ' କହିକି ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ, ଏହି ଆତ୍ମା ହେଉଛି ତତ୍ ସ୍ୱରୂପ। ବେଦାନ୍ତ ଅହଂକୁ ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ମାନେ, କାରଣ ଜ୍ଞାନ ବୃତ୍ତିସାପେକ୍ଷ ଅଟେ । ଆତ୍ମା ନିଜର ଶୁଦ୍ଧ ରୂପରେ ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଟୀକାକାର ତାହାକୁ ଅହଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ୱରୂପ କହୁଛନ୍ତି । କାରଣ ତାହାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁଷୁପ୍ତି ଅଥବା ମୂର୍ଚ୍ଛା କାଳରେ ତାହାର ଅନୁଭବ ନ ହେଉଥିବାରୁ ଆତ୍ମା ଅନିତ୍ୟ ବୋଲି ଶଙ୍କା କରିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । କାରଣ ସେହି ସମୟରେ ତାହା ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ନିମଗ୍ନ ରହେ । ତେଣୁ ତାହାର ପ୍ରକାଶ ତିରୋହିତ ରୁହେ । ଯଦି ଆତ୍ମା ସୁଷୁପ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ ରହନ୍ତା ନାହିଁ, ତେବେ 'ମୁଁ

ସୁଖପୂର୍ବକ ଶୋଇଲି' ଏପରି ସୁଖ ସ୍ମୃତି ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ। ତେଣୁ ଆତ୍ମା ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଂଶୀଭୂତ ପ୍ରାଣବାୟୁର ପରିସ୍ପନ୍ଦ କାରଣରୁ ଆତ୍ମାକୁ ତ୍ୟାଗ ଏବଂ ଗ୍ରହଣର କର୍ତ୍ତା ମନାଯାଏ ।

ଉପଯୁକ୍ତ ବିବରଣରୁ କୌଣସି ଏକ ଶରୀରଧାରୀ ଜୀବାତ୍ମାର ସିଦ୍ଧି ହେଉଅଛି, କିନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଲୋକରେ କାଷ୍ଠ ଛେଦନ ଆଦି କ୍ରିୟା ଯେପରି କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟର ଅଧୀନ ଏବଂ ତାହାର ଜଣେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କର୍ତ୍ତା ଥାଏ, ସେହିପରି ସଂସାରର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟର ପରମକର୍ତ୍ତା ଈଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି । ଏପରି କହୁଥିବା ଯୋଗଦର୍ଶନର ଅନୁଯାୟୀମାନଙ୍କର ମତ ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଯାଉଛି । କାରଣ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ଈଶ୍ୱର, ନ କି 'କ୍ଲେଶ କର୍ମବିପାକାଶବୈରପରାମୃଷ୍ଟଃ ପୁରୁଷ ବିଶେଷ ଈଶ୍ୱରଃ' (ପା. ଯୋ. ସୂ.) ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପୁରୁଷ ବିଶେଷ ।

ନଶ୍ୱରାଣି ଶରୀରାଣି ନାନାରୂପାଣି କର୍ମଣା ।
ଆଶ୍ରିତୋ ନିତ୍ୟ ଏବାସାବିତି ଜନ୍ତୋର୍ବିବେକିତା ।। ୫୯ ।।

କର୍ମବଶାଦ୍ ପ୍ରାପ୍ତାନି ନାନାରୂପାଣି ଶରୀରାଣି ନଶ୍ୱରାଣୀତି ଜୀବସ୍ୟ ବିବେକିତା ପିଣ୍ଡବିବେକଃ, ତାଦୃକ୍ ପିଣ୍ଡାଶ୍ରିତୋ ଜୀବୋ ନିତ୍ୟ ଇତି ବିବେକିତା ପିଣ୍ଡଜ୍ଞ ବିବେକଃ ।। ୫୯।।

– ଏହି ଶରୀର ହେଉଛି ନଶ୍ୱର ତଥା କର୍ମ ଅନୁସାରେ ଅନେକ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ଏହି ଆତ୍ମା (ଶରୀରରେ) ଆଶ୍ରିତ ରୁହେ ତଥା ନିତ୍ୟ ଅଟେ (ଯଦିଓ ଶରୀର ଅନିତ୍ୟ ଅଟେ) । ଜୀବର ବିଚାର ଏହିପରି ଅଟେ ।

ନନ୍ୱୟଂ ବିବେକଃ ସାଂଖ୍ୟମତସଦୃଶୋ ଜାତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶରୀରାଦ୍ ପୃଥଗାତ୍ମାନମାତ୍ମଭ୍ୟଃ ପୃଥଗୀଶ୍ୱରମ୍ ।
ପ୍ରେରକଂ ଯୋ ବିଜାନାତି ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୬୦।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ଅୟମେବ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟଲକ୍ଷଣକ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞବିବେକଃ, କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞେ ଜୀବେ ପ୍ରେରକତ୍ୱେନେଶ୍ୱରସ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତେ ଯଥା ତୋୟମ୍' ଇତ୍ୟାଦ୍ୟୁକ୍ତଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେନ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାଦ୍ । ଉକ୍ତଂ ଚ ଗୀତାୟାମ୍ –

ଇଦଂ ଶରୀରଂ କୌନ୍ତେୟ କ୍ଷେତ୍ରମିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ।
ଏତଦ୍ୟୋ ବେଦ ତଂ ପ୍ରାହୁଃ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ଇତି ତଦ୍ୱିଦଃ।।
କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞଂ ଚାପି ମାଂ ବିଦ୍ଧି ସର୍ବକ୍ଷେତ୍ରେଷୁ ଭାରତ।
କ୍ଷେତ୍ରକ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞୟୋର୍ଜ୍ଞାନଂ ଯତ୍ତଜ୍ଜ୍ଞାନଂ ମତଂ ମମ [୬୭]।। ଇତି ।

---

୬୭. ଭ. ଗୀ., ୧୩/୧-୨

ସତ୍ୟେନ ଲଭ୍ୟସ୍ତପସା ହ୍ୟେଷ ଆତ୍ମା
ସମ୍ୟଗ୍‌ଜ୍ଞାନେନ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟେଣ ନିତ୍ୟମ୍ ।
ଅନ୍ତଃଶରୀରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟୋ ହି ଶୁଭ୍ରୋ
ଯଂ ପଶ୍ୟନ୍ତି ଯତୟଃ କ୍ଷୀଣପାପାଃ [୬୮] ।।

ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତେଃ ।

ଅଶରୀରଂ ଯଦାତ୍ମାନଂ ପଶ୍ୟତି ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁଷା ।
ତଦା ଭବତି ଶାନ୍ତାତ୍ମା ସର୍ବତୋ ବିଗତସ୍ପୃହଃ ।।

ଇତି ଦେବୀ କାଳୋତ୍ତରବଚନାଚ୍ଚ ଦେହଦେହିସ୍ୱରୂପଂ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗିନୋର୍ଜୀବେଶ୍ୱରୟୋଃ ସ୍ୱରୂପଂ ଚ ବିଜ୍ଞେୟମ୍ ।। ୬୦।।

– ଆତ୍ମା ଶରୀରଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଅଟେ ଏବଂ ତାହାର ପ୍ରେରକ ଈଶ୍ୱର ଆତ୍ମାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ, ଏହିପରି ଭାବରେ ଯିଏ ଜାଣେ, ତାହାକୁ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞ କୁହାଯାଏ ।। ୬୦।।

ଅଥ ସଂସାରହେୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥୈବଂ ରୂପ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନିନ ଉତ୍‌ପଦ୍ୟମାନ ସଂସାର ହେୟସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ନିରସ୍ତହୃତ୍ କଳଙ୍କସ୍ୟ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବିବେକିନଃ ।
ସଂସାର ହେୟତା ବୁଦ୍ଧିର୍ଜାୟତେ ବାସନାବଳାତ୍ ।। ୬୧ ।।

ଉକ୍ତପ୍ରକାରେଣାନେକଜନ୍ମାର୍ଜିତସୁକୃତବଶାତ୍ ପ୍ରକ୍ଷୀଣପାପତ୍ୱେନ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃ କରଣସ୍ୟ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବିବେକିନଃ ପୁଣ୍ୟାଧିକ୍ୟେନ ସତ୍‌ସଂସ୍କାରବଳାତ୍ ସଂସାରେ ତ୍ୟାଗବୁଦ୍ଧିରୁତ୍‌ପଦ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୧ ।।

ସଂସାର ହେୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ – ଯାହାର ହୃଦୟର କଳଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ମଳିନ ବାସନା ଦୂର ହୋଇଯାଇଛି ଯିଏ ନିତ୍ୟ ଏବଂ ଅନିତ୍ୟର ଭେଦ ଜାଣିଛି, ବାସନା ବଳରେ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଏହି ସଂସାର ହେୟ ଅର୍ଥାତ୍ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ଅଟେ – ଏପରି ବୁଦ୍ଧି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ।। ୬୧ ।।

କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଐହିକେ କ୍ଷଣିକେ ସୌଖ୍ୟେ ପୁତ୍ରଦାରାଦିସମ୍ଭବେ ।
କ୍ଷୟିତ୍ୱାଦିଯୁତେ ସ୍ୱର୍ଗେ କସ୍ୟ ବାଞ୍ଛା ବିବେକିନଃ ।। ୬୨ ।।

ପୁତ୍ରଦାରାଦିଜାୟମାନ ସୁଖସ୍ୟ ନଶ୍ୱରତ୍ୱଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଣାନୁଭୂୟତେ । ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୋମାଦିଯାଗଜନ୍ୟସ୍ୱର୍ଗସୁଖସ୍ୟାପି –

୬୮. ମୁ. ଉ., ୩/୨/୫

ତେ ତଂ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ସ୍ୱର୍ଗଲୋକଂ ବିଶାଳଂ କ୍ଷୀଣେ ପୁଣ୍ୟେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକଂ ବିଶନ୍ତି । ଇତି ଭଗବଦ୍ଦୁକ୍ତେର୍ନଶ୍ୱରତାଦ୍ଧବଗମ୍ୟତେ । ଏବଂ ରୂପୈହିକାମୁଷ୍ମିକସୁଖୟୋର୍ନିତ୍ୟା-ନିତ୍ୟବିବେକିନଃ କସ୍ୟ ବାଞ୍ଛା ଭବେତ୍ । ନ କସ୍ୟାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ନଶ୍ୱରତ୍ୱାତ୍ ହେୟବୁଦ୍ଧିରେବ ଭବେଦିତି ଭାବଃ ।। ୬୨ ।।

– ପୁତ୍ର, ସ୍ତ୍ରୀ ଆଦିଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଏହି ଲୋକର କ୍ଷଣିକ ସୁଖ ତଥା କ୍ଷୟ (ଅତିଶୟ) ଆଦିରେ ଯୁକ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗ (ସୁଖ) ପାଇଁ କେଉଁ ବିବେକୀ ଇଚ୍ଛା କରିବ ଅର୍ଥାତ୍ କେହି ବିବେକୀ ଏହାକୁ ଚାହିଁବେ ନାହିଁ ।। ୬୨ ।।

ନନୁ ସାଂସାରିକ ସୁଖସ୍ୟାନିତ୍ୟତ୍ୱାତ୍ ପରିତ୍ୟାଗୋ ଯୁକ୍ତଃ, ସଂସାରଃ କିମର୍ଥଂ ତ୍ୟଜନୀୟ ଇତ୍ୟତ୍ର ଦୋଷାନୁଦ୍‌ଭାବୟତି –

ଜାତସ୍ୟ ହି ଧ୍ରୁବୋ ମୃତ୍ୟୁର୍ଧ୍ରୁବଂ ଜନ୍ମ ମୃତସ୍ୟ ଚ ।
ଜନ୍ତୁର୍ମରଣଜନ୍ମଭ୍ୟାଂ ପରିଭ୍ରମତି ଚକ୍ରବତ୍ ।। ୬୩ ।।

ବିଶ୍ରାନ୍ତ୍ୟଭାବାଦିତି ଭାବଃ ।। ୬୩ ।।

– ଯିଏ ଜନ୍ମ ନିଏ, ତା'ର ମୃତ୍ୟୁ ଏବଂ ଯିଏ ମରେ ତା'ର ଜନ୍ମ ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ । ମରଣ ଏବଂ ଜନ୍ମ ଦ୍ୱାରା ଜୀବ ଚକ୍ର ପରି ବୁଲୁଥାଏ ।। ୬୩ ।।

ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ କର୍ମାଧୀନପୁରୁଷଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମଦ୍ୟାହ –

ମତ୍ସ୍ୟକୂର୍ମବରାହାଙ୍ଗୈର୍ନୃସିଂହମନୁଜାଦିଭିଃ ।
ଜାତେନ ନିଧନଂ ପ୍ରାପ୍ତଂ ବିଷ୍ଣୁନାପି ମହାତ୍ମନା ।। ୬୪ ।।

ଦୁଷ୍ଟ ଦୈତ୍ୟନିବର୍ହଣାର୍ଥଂ ଭକ୍ତାନୁଗ୍ରହାର୍ଥଂ ଚ ମତ୍ସ୍ୟକୂର୍ମାଦିଶରୀରୈଃ ସହ ଜାତେନ ଅବତାରଂ ଧୃତବତା ମହାତ୍ମନା ମହାପୁରୁଷେଣ କର୍ମାଧୀନେନ ବିଷ୍ଣୁନାପି ନାରାୟଣେନାପି ନିଧନଂ ମରଣଂ ପ୍ରାପ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୪ ।।

– ମହାତ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ମଧ ମତ୍ସ୍ୟ[୬୯], କଚ୍ଛପ[୭୦], ଶୂକର[୭୧], ନରସିଂହ[୭୨] ଏବଂ

---

୬୯. ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ମୁନିଙ୍କୁ ପ୍ରଳୟରୂପ ଦର୍ଶନ କରାଇବା ପାଇଁ ମତ୍ସ୍ୟ ଅବତାର ନେଇଥିଲେ ।

୭୦. ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ ସମୟରେ କଚ୍ଛପ ରୂପ ଧାରଣ କରି ମନ୍ଦରାଚଳ ପର୍ବତକୁ ସମ୍ଭାଳି ଥିଲେ ।

୭୧. ହିରଣ୍ୟାକ୍ଷ ଦ୍ୱାରା ଚୋରା ଯାଇଥିବା ପୃଥିବୀକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ ଭଗବାନ୍ ଶୂକର ଅବତାର ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।

୭୨. ଭକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦକୁ ହିରଣ୍ୟକଶିପୁକୁ ସଂହାର କରି ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଭଗବାନ୍ ନୃସିଂହ ଅବତାର ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।

ମନୁଷ୍ୟ[୭୩] ଆଦି ଅଙ୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର ଧାରଣ କରି ଅଥବା ସେହି ସେହି ରୂପରେ ଅବତାର ନେବା ପରେ ମୃତ୍ୟୁକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।। ୬୪।।

ଏବଂ ସ୍ଥିତେ ପରାଧିନୋ ଜନ୍ତୁସ୍ତାପତ୍ରୟାଦ୍ ଦହ୍ୟତ ଏବେତ୍ୟାହ –

ଭୂତ୍ୱା କର୍ମବଶାଜ୍ଜନ୍ତୁର୍ବ୍ରାହ୍ମଣାଦିଷୁ ଜାତିଷୁ ।
ତାପତ୍ରୟମହାବହ୍ନିସନ୍ତାପାଦ୍ ଦହ୍ୟତେ ଭୃଶମ୍ ।। ୬୫।।

ଦହ୍ୟତେ, ତପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୫।।

– ଜୀବ (ନିଜର ପୂର୍ବଜନ୍ମ କୃତ) କର୍ମର କାରଣରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆଦି ଜାତିରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ (ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ଆଧିଦୈବିକ, ଆଧିଭୌତିକ) ତିନି ପ୍ରକାର ତାପର ବିଶାଳ ଅଗ୍ନିରେ ଅତିଶୟ ଦଗ୍ଧୀଭୂତ ହୁଏ ।। ୬୫।।

ନନୁ ତାପତ୍ରୟାନୁବୃତ୍ତିବିଚ୍ଛିତ୍ତିରସ୍ମିନ୍ ସଂସାରେ କଦାପ୍ୟସ୍ତି ବା ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

କର୍ମମୂଳେନ ଦୁଃଖେନ ପୀଡ୍ୟମାନସ୍ୟ ଦେହିନଃ ।
ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକାଦିନା ନିତ୍ୟଂ କୁତ୍ର ବିଶ୍ରାନ୍ତିରିଷ୍ୟତେ ।। ୬୬।।

କର୍ମମୂଳେନାଧ୍ୟାତ୍ମିକାଦିନା ଦୁଃଖେନ ସଦା ବାଧ୍ୟମାନସ୍ୟ ପ୍ରାଣିନଃ କୁତ୍ର କସ୍ମିନ୍ନଧିକରଣେ ବିଶ୍ରାନ୍ତିଃ ବିଶ୍ରମଣମ୍ ଇଷ୍ୟତେ ଇଚ୍ଛାବିଷୟୀ କ୍ରିୟତେ, ନ କ୍ୱାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୬।।

– କର୍ମରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆଦି ଦୁଃଖରେ ନିତ୍ୟ ପୀଡ଼ିତ ହେଉଥିବା ଜୀବକୁ ଶାନ୍ତି କେଉଁଠାରେ ମିଳି ପାରିବ ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁଠାରେ ବି ନୁହେଁ ।

ଅଥ କିଂ ତତ୍ତାପତ୍ରୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକଂ ତୁ ପ୍ରଥମଂ ଦ୍ୱିତୀୟଂ ଚାଧିଭୌତିକମ୍ ।
ଆଧିଦୈବିକମନ୍ୟଚ୍ଚ ଦୁଃଖତ୍ରୟମିଦଂ ସ୍ମୃତମ୍ ।। ୬୭।।

– ପ୍ରଥମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ[୭୪], ଦ୍ୱିତୀୟ ଆଧିଭୌତିକ[୭୫] ଏବଂ ତୃତୀୟ ଆଧିଦୈବିକ[୭୬] ଏହିପରି ତିନି ପ୍ରକାରର ଦୁଃଖ କୁହାଯାଇଛି ।। ୬୭।।

ଅଥ ତତ୍ ସ୍ୱରୂପଂ ଲକ୍ଷୟତି –

---

୭୩. ପ୍ରଭୁଙ୍କର ରାମ, କୃଷ୍ଣ ତଥା ବାମନ ଆଦି ଅବତାର ମନୁଷ୍ୟ ରୂପ ଅଟେ ।

୭୪. ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୁଃଖ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର – ଶାରୀରିକ ଏବଂ ମାନସିକ ।

୭୫. ରାଜା ଶତ୍ରୁ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଦୁଃଖ ।

୭୬. ମରୁଡ଼ି, ବନ୍ୟା, ବଜ୍ରପାତ, ଭୂକମ୍ପ ଆଦିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଦୁଃଖ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକଂ ଦ୍ୱିଧା ପ୍ରୋକ୍ତଂ ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରଭେଦତଃ ।

ବାତପିତ୍ତାଦିକଂ ଦୁଃଖଂ ବାହ୍ୟମାଧ୍ୟାତ୍ମିକଂ ମତମ୍ ।। ୬୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୮ ।।

– ବାହ୍ୟ – ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭେଦରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୁଃଖ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ବାତ, ପିତ, ଶ୍ଳେଷ୍ମା ଆଦିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଦୁଃଖ ବାହ୍ୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୁଃଖ ମାନା ଯାଇଛି ।

ରାଗଦ୍ୱେଷାଦି ସମ୍ପନ୍ନମାନ୍ତରଂ ପରିକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।

ଆଧିଭୌତିକମେତଦ୍ଧି ଦୁଃଖଂ ରାଜାଦିଭୂତଜମ୍ ।। ୬୯ ।।

– ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଆଦିରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଦୁଃଖକୁ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୁଃଖ କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ଦୁଃଖ ରାଜା ଆଦିଙ୍କ କାରଣରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହା ଆଧିଭୌତିକ ଅଟେ ।। ୬୯ ।।

ଆଧିଦୈବିକମାଖ୍ୟାତଂ ଗ୍ରହଯକ୍ଷାଦିସମ୍ଭବମ୍ ।

ଦୁଃଖୈରେତୈରୁପେତସ୍ୟ କର୍ମବଦ୍ଧସ୍ୟ ଦେହିନଃ ।

ସ୍ୱର୍ଗେ ବା ଯଦି ବା ଭୂମୌ ସୁଖଲେଶୋ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।। ୭୦ ।।

– ଗ୍ରହ, ଯକ୍ଷ ଆଦିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଦୁଃଖ ଆଧିଦୈବିକ ଅଟେ । ଏହି ଦୁଃଖରେ ଯୁକ୍ତ ତଥା କର୍ମରେ ବଦ୍ଧ ଜୀବ ପାଇଁ ସ୍ୱର୍ଗରେ ତଥା ପୃଥିବୀରେ ଲେଶମାତ୍ର ହେଲେ ସୁଖ ନ ଥାଏ ।। ୭୦ ।।

ଅଥ ରାଜ୍ୟାଦି ସମ୍ପତ୍ତିଃ ସୁଖଂ ନାସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ର ନାସ୍ତୀତି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୂର୍ବକମାହ –

ତଟି (ଡି)ତ୍ସୁ ବୀଚିମାଲାସୁ ପ୍ରଦୀପସ୍ୟ ପ୍ରଭାସୁ ଚ ।

ସମ୍ପତ୍ସୁ କର୍ମମୂଳାସୁ କସ୍ୟ ବା ସ୍ଥିରତାମତିଃ ।। ୭୧ ।।

ବିଦ୍ୟୁତ୍ସୁ ତରଙ୍ଗମାଳାସୁ ଦୀପଶିଖାସୁ ଯଥା ସ୍ଥିରତାବୁଦ୍ଧିର୍ନାସ୍ତି, ତଥା କର୍ମମୂଳାସୁ ସମ୍ପତ୍ସ୍ୱପି ସ୍ଥିରତାବୁଦ୍ଧିର୍ବିବେକିନୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

– ଆକାଶୀୟ ବିଦ୍ୟୁତ୍, ତରଙ୍ଗ, ପ୍ରଦୀପର ପ୍ରଭା ଏବଂ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଅର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ କିଏ ସ୍ଥିର ମାନେ ଅର୍ଥାତ୍ କେହି ହେଲେ ନୁହନ୍ତି ।। ୭୧ ।।

ନନୁ ବିଦ୍ୟୁଦାଦିବିଲକ୍ଷଣତ୍ୱାତ୍ ସୁଖସାଧନତ୍ୱାଚ୍ଛରୀରଂ ବାଞ୍ଛାବିଷୟମସ୍ତ୍ୱିତ୍ୟତ୍ର – 'ଭଗବନ୍ନସ୍ଥିଚର୍ମସ୍ନାୟୁମଜ୍ଜାମାଂସ ଶୁକ୍ରଶୋଣିତ ଶ୍ଳେଷ୍ମାଶ୍ରୁଦୂଷିତେ ବିଣ୍ମୂତ୍ରବାତପିତ୍ତ–କଫ ସଂଘାତେ ଦୁର୍ଗନ୍ଧେ ନିଃସାରେ (ଶରୀରେ) କିଂ କାମୋପଭୋଗୈଃ[୭୭]' ଇତି ମୈତ୍ରେୟ ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣାହ –

---

୭୭. ମୈତ୍ରା. ଉ. – ୧/୨

ମଳକୋଶେ ଶରୀରେଽସ୍ମିନ୍ ମହାଦୁଃଖବିବର୍ଧନେ ।

ତଡ଼ିଦଙ୍କୁର[78] ସଙ୍କାଶେ କୋ ବା ରୁଚ୍ୟେତ ପଣ୍ଡିତଃ ।। ୭୨।।

ମଳକୋଶେ ମଳମୂତ୍ରାଦ୍ୟାଧାରଭୂତେ କ୍ଷଣିକେଽସ୍ମିନ୍ ଶରୀରେ କୋ ବା ପାପପିଣ୍ଡେ ବିବେକୀ ପ୍ରୀତିଂ କୁର୍ଯାତ୍, ନ କୋଽପି କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୨।।

– ମଳର ଭଣ୍ଡାର ମହାଦୁଃଖକୁ ବଢ଼ାଉଥିବା ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ର ଅଙ୍କୁର ପରି ଏହି ଶରୀର ବିଡାୟରେ କେଉଁ ବୁଦ୍ଧିମାନ ପ୍ରୀତି କରିବ ?

ନନୁ ଶରୀରସ୍ୟୈବ ପରମପ୍ରେମାସ୍ପଦତ୍ୱାତ୍ ତତ୍ର ରୁଚିରସ୍ତ୍ୱିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଚିଦାକାରମାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱଂ ବିହାୟ କଃ ।

ବିବେକୀ ରମତେ ଦେହେ ନଶ୍ୱରେ ଦୁଃଖ ଭାଜନେ ।। ୭୩।।

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପସ୍ୟାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍ ତସ୍ୟୈବ ପରମପ୍ରେମାସ୍ପଦତ୍ୱାତ୍ ତଦ୍ୱିହାୟ ନଶ୍ୱରେ ଦୁଃଖପାତ୍ରେ ଶରୀରେ କୋ ବିବେକୀ ରମତେ, ନ କୋଽପି ରମତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୩।।

– ନିତ୍ୟ, ଆନନ୍ଦ ଏବଂ ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱକୁ ଛାଡ଼ି କେଉଁ ବିବେକୀ ନଶ୍ୱର ଏବଂ ଦୁଃଖର ଆଧାରଭୂତ ଏହି ଦେହରେ ରମଣ କରିବ ।। ୭୩।।

ଅଥ ବିବେକିନୋ ନଶ୍ୱରେ ଶରୀରମାତ୍ର ଏବ ବିରକ୍ତିରିତି ନ, ତତ୍ – ସମ୍ବନ୍ଧିଷୁ ସର୍ବେଷ୍ୱପି ବିରକ୍ତିରିତ୍ୟାହ –

ବିବେକୀ ଶୁଦ୍ଧହୃଦୟୋ ନିଶ୍ଚିତାତ୍ମସୁଖୋଦୟଃ ।

ଦୁଃଖହେତୌ ଶରରେଽସ୍ମିନ୍ କଳତ୍ରେ ଚ ସୁତେଷ୍ୱେ ଚ ।। ୭୪।।

ଶୁଦ୍ଧହୃଦୟୋ ନିର୍ମଳାନ୍ତଃକରଣଃ ଅତଏବ ନିଶ୍ଚିତାତ୍ମସୁଖୋଦୟଃ ଶ୍ରୁତିଗୁରୁସ୍ୱାନୁଭବୈ-ର୍ନିଶ୍ଚିତ[79] ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟସୁଖସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିମାନ୍ ବିବେକୀ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ ବସ୍ତୁବିବେକୀ ଦୁଃଖହେତୌ ଉକ୍ତଲକ୍ଷଣସକଳଦୁଃଖକାରଣେଽସ୍ମିନ୍ ଶରୀରେ, କଳତ୍ରେ ସ୍ତ୍ରୀଷୁ, ସୁତେଷୁ (ବୈରାଗ୍ୟଂ ପରମଶ୍ନୁତେ ଇତି ପରେଣାନ୍ୱୟଃ) ।। ୭୪।।

---

୭୮. ବିଦ୍ୟୁଦଙ୍କୁରେ ଦୋଷଦ୍ୱୟଂ ତିଷ୍ଠତି – ୧–କ୍ଷଣିକତ୍ୱମ୍, ୨–ସ୍ପର୍ଶେ ସତି ସ୍ପୃଷ୍ଟସ୍ୟ ଶରୀରଦାହଃ । ତଦ୍ୱତ୍ ଶରୀରମପି ଆପାତରମଣୀୟଂ ଦୃଶ୍ୟତେ, ଉପଯୋଗେ ଚ ଇଷ୍ଟଲକ୍ଷ୍ୟାତ୍ ପରିଚ୍ୟୁତିକାରଣଂ ଭବତି ।

୭୯. ତୁଳନୀୟ – ଶାସ୍ତ୍ରତଃ ଗୁରୁତଃ ସ୍ୱତଃ । (ତନ୍ତ୍ରାଲୋକ)

ସୁହୃତ୍ସୁ ବନ୍ଧୁବର୍ଗେଷୁ ଧନେଷୁ କୁଳପଦ୍ଧତୌ ।

ଅନିତ୍ୟବୁଦ୍ଧ୍ୟା [୮୦] ସର୍ବତ୍ର ବୈରାଗ୍ୟଂ ପରମଶ୍ନୁତେ ।।୭୫।।

ସୁହୃତ୍ସୁ ମିତ୍ରେଷୁ ବାନ୍ଧବସମୂହେଷୁ କୁଳପଦ୍ଧତୌ କୁଳକ୍ରମେ ଧନେଷୁ ଗୋଧାନାଦି ଧନେଷୁ ସର୍ବତ୍ର ଏତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତସକଳବସ୍ତୁଷ୍ୱପି ଅନିତ୍ୟବୁଦ୍ଧ୍ୟା ପରଂ ବୈରାଗ୍ୟମ୍ ଅଶ୍ନୁତେ ଆଶ୍ରୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୫।।

– ବିବେକବାନ୍ ଶୁଦ୍ଧହୃଦୟବାଲା ତଥା ଆତ୍ମସୁଖ ପ୍ରତି ନିଶ୍ଚୟବାଲା ମନୁଷ୍ୟଦୁଃଖର କାରଣଭୂତ ଏହି ଶରୀର, ପତ୍ନୀ–ପୁତ୍ର–ମିତ୍ର–ବନ୍ଧୁବର୍ଗ–ଧନ ଏବଂ କୁଳପରମ୍ପରାରେ ଅନିତ୍ୟବୁଦ୍ଧି ହେତୁ ସର୍ବତ୍ର ପରମବୈରାଗ୍ୟର ଅନୁଭବ କରେ ।। ୭୪–୭୫।।

ଅଥୈବମାଦ୍ୟନିତ୍ୟବସ୍ତୁବିରକ୍ତସ୍ୟ ନିତ୍ୟବସ୍ତୁରାଗିଣଃ ସଂସାରଦୁଃଖବିଚ୍ଛେଦ-ହେତୌ ବୁଦ୍ଧିରୁତ୍ପଦ୍ୟେତ ଇତ୍ୟାହ –

ବିବେକିନୋ ବିରକ୍ତସ୍ୟ ବିଷୟେଷ୍ୱାତ୍ମରାଗିଣଃ ।

ସଂସାରଦୁଃଖବିଚ୍ଛେଦହେତୌ ବୁଦ୍ଧିଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ ।। ୭୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୬।।

– ବିଷୟ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ, ଆତ୍ମାରେ ଅନୁରକ୍ତ ବିବେକୀ ମନୁଷ୍ୟର ବୁଦ୍ଧି ସଂସାର ଦୁଃଖକୁ ନଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ ।। ୭୬।।

ଅଥ କୋଽସୌ ସଂସାରଦୁଃଖଚ୍ଛେଦହେତୁରିତ୍ୟତ୍ର ପିଣ୍ଡପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନସ୍ଥଳାର୍ଥଂ ଗର୍ଭୀକୃତ୍ୟ ବୃତ୍ତେନାହ –

ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବିବେକିନଃ ସୁକୃତିନଃ ଶୁଦ୍ଧାଶୟସ୍ୟାତ୍ମନେ ।

ବ୍ରହ୍ମୋପେନ୍ଦ୍ରମହେନ୍ଦ୍ରମୁଖ୍ୟବିଭବେଷ୍ୱସ୍ଥାୟିତାଂ ପଶ୍ୟତଃ ।

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦପଦେ ନିରାକୃତଜଗତ୍ ସଂସାରଦୁଃଖୋଦୟେ

ସାମ୍ବେ ଚନ୍ଦ୍ର ଶିରୋମଣୌ ସମୁଦୟେଦ୍ଭକ୍ତିର୍ଭବଧ୍ୱଂସିନୀ ।। ୭୭।।

ସୁକୃତିନଃ ନିଗମାଗମୋକ୍ତସତ୍କର୍ମିଣଃ ଶୁଦ୍ଧାଶୟସ୍ୟ ନିର୍ମଲାନ୍ତଃକରଣସ୍ୟ ଆତ୍ମନଃ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦବାଚ୍ୟସ୍ୟ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ ବିବେକିନଃ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞାକ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞବିବେକିନଃ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନିନୋ ବ୍ରହ୍ମୋପେନ୍ଦ୍ର ମହେନ୍ଦ୍ର ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦେବସମ୍ପତ୍ସୁ ଆସ୍ଥାୟିତାଂ କ୍ଷଣିକତ୍ୱଂ ପଶ୍ୟତୋ ଜାନତଃ,

---

୮୦. ବେଦାନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦହେତୁଭୂତବ୍ରହ୍ମଜିଜ୍ଞାସାର୍ଥମ୍ ଅନୁବନ୍ଧଚତୁଷ୍ଟୟମୁକ୍ତମ୍ –
୧–ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବସ୍ତୁବିବେକଃ ୨–ଇହାମୁତ୍ରାର୍ଥଫଳଭୋଗବିରାଗଃ
୩–ଶମଦମାଦିସାଧନପ୍ରାପ୍ତିଃ ୪–ମୁମୁକ୍ଷୁତ୍ୱମ୍

ଅତ ଏବ ସଂସାରହେୟବୁଦ୍ଧିମତୋ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦପଦେ ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାଶ୍ରୟେ ନିରାକୃତଜଗଦ୍ ସଂସାରଦୁଃଖୋଦୟେ, ସାମ୍ବେ ଉମାସମେତେ ଚନ୍ଦ୍ରଶିରୋମଣୌ 'ଚନ୍ଦ୍ରଲଲାଟାୟ କୃତ୍ତିବାସସେ ନମୋ ନମଃ' ଇତ୍ୟଥର୍ବଣଶ୍ରୁତେଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଧରାଦିନାନାଲୀଳା ବିଗ୍ରହକାରଣୀଭୂତମହାଲିଙ୍ଗେ ଭକ୍ତିଃ, ଅଷ୍ଟବିଦ୍ୟା ଭବଧ୍ୱଂସିନୀ ସତୀ ସମୁଦୟେଦ୍ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣସ୍ୟ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବସ୍ତୁବିବେକିନ ଐହିକାମୁଷ୍ମିକଫଲଭୋଗ-ବିରାଗଦ୍ୱାରା ରାଗଦ୍ୱେଷାଦିଶବ୍ଦାଦ୍ୟନ୍ତର୍ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟ ବିଷୟବୈମୁଖ୍ୟେନ ଶମଦମାଦିସମ୍ପତ୍ତ୍ୟା ମୁମୁକ୍ଷୁତ୍ୱେନ ସଂସାରଦୁଃଖନିବୃତ୍ତ୍ୟୁପାୟଭୂତେ ମହାଲିଙ୍ଗେ ଭକ୍ତିରୁଦ୍‌ପଦ୍ୟତ ଇତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଭବତି ।। ୭୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିରୋମଣୌ ଭକ୍ତସ୍ଥଳେ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନ-ସଂସାରହେୟସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ପଞ୍ଚମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୫।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଭକ୍ତସ୍ଥଳେ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନସଂସାରହେୟସ୍ଥଳ ପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ପଞ୍ଚମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୫।।

– ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟର ବିବେକରେ ଯୁକ୍ତ, ପୁଣ୍ୟବାନ୍, ପବିତ୍ର ହୃଦୟବାଲା, ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦିଙ୍କର ବୈଭବକୁ ଅସ୍ଥାୟୀ ଭାବୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦର ସ୍ଥାନଭୂତ, ଜଙ୍ଗମ ଏବଂ ସଂସରଣଶୀଳ ମୃତ୍ୟୁଲୋକର ଦୁଃଖକୁ ଦୂର କରୁଥିବା, ଅମ୍ବା ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରମୌଳିଙ୍କ ପ୍ରତି ସଂସାରକୁ ଦୂର କରୁଥିବା ଭକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ଅଥବା ହେବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୭।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣିର ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନସଂସାରହେୟସ୍ଥଳ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦିକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୫।।

ଷଷ୍ଠଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ 'ତଦ୍ୱିଜ୍ଞାନାର୍ଥଂ ସଦ୍‌ଗୁରୁମେବାଭିଗଚ୍ଛେତ୍ ସମିତ୍‌ପାଣିଃ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟଂ ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠମ୍[୮୧]' ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତେଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପିଣ୍ଡପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନସଂସାର ହେୟସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନଃ ସଂସାରନାଶକରଂ ମହାଲିଙ୍ଗଂ ଜିଜ୍ଞାସୁଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁମୁପୈତୀତି କୁମ୍ଭଜଂ ପ୍ରତି ଦୀକ୍ଷା–ଲକ୍ଷଣଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ –

ତତୋ ବିବେକସମ୍ପନ୍ନୋ ବିରାଗୀ ଶୁଦ୍ଧମାନସଃ ।
ଜିଜ୍ଞାସୁଃ ସର୍ବସଂସାରଦୋଷଧ୍ୱଂସକରଂ ଶିବମ୍ ।। ୧ ।।
ଉପୈତି ଲୋକବିଖ୍ୟାତଂ ଲୋଭମୋହବିବର୍ଜିତମ୍ ।
ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱବିଚାରଜ୍ଞଂ ବିମୁକ୍ତବିଷୟଭ୍ରମମ୍ ।। ୨ ।।
ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଂ ଛିନ୍ନସନ୍ଦେହବିଭ୍ରମମ୍ ।
ସର୍ବତନ୍ତ୍ରପ୍ରୟୋଗଜ୍ଞଂ ଧାର୍ମିକଂ ସତ୍ୟବାଦିନମ୍ ।। ୩ ।।
କୁଳକ୍ରମାଗତାଚାରଂ କୁମାର୍ଗାଚାରବର୍ଜିତମ୍ ।
ଶିବଧ୍ୟାନପରଂ ଶାନ୍ତଂ ଶିବତତ୍ତ୍ୱବିବେକିନମ୍ ।। ୪ ।।
ଭସ୍ମୋଦ୍‌ଧୂଳନନିଷ୍ଣାତଂ ଭସ୍ମତତ୍ତ୍ୱବିବେକିନମ୍ ।
ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରଣୋତ୍‌କଣ୍ଠଂ ଧୃତରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳିକମ୍ ।। ୫ ।।
ଲିଙ୍ଗଧାରଣସଂଯୁକ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗପୂଜାପରାୟଣମ୍ ।
ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗଯୋଗତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଂ ନିରୂଢ଼ାଦ୍ୱୈତବାସନମ୍ ।। ୬ ।।
ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସ୍ଥଲଭେଦଜ୍ଞଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁଂ ଶିବବାଦିନମ୍ ।

ଅତ୍ର ତତଃ ସଂସାରହେୟବୁଦ୍ଧ୍ୟୁତ୍‌ପତ୍ତ୍ୟନନ୍ତରଂ ଶୁଦ୍ଧମାନସୋ ନିର୍ମଳାନ୍ତଃକରଣତ୍ୱେନ ପିଣ୍ଡଶବ୍ଦବାଚ୍ୟଃ, ବିବେକସମ୍ପନ୍ନଃ ଶରୀରାତ୍ମବିବେକେନ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞାନବାନ୍, ବିରାଗୀ ଅନିତ୍ୟସୁଖବୈମୁଖ୍ୟେନ ସଂସାରହେୟବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ସାଧକଃ ସର୍ବସଂସାରଦୋଷ–ଧ୍ୱଂସକରଣମ୍, ଦୋଷଃ ଦୁଃଖମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ସାଂସାରିକସକଳଦୁଃଖ ନିବାରକଂ ଶିବମ୍, ପରବ୍ରହ୍ମାପରପର୍ଯ୍ୟାୟପରଶିବମହାଲିଙ୍ଗଂ ଜିଜ୍ଞାସୁଃ ସନ୍, ଶିବବାଦିନଂ ମହାଲିଙ୍ଗ–ସ୍ୱରୂପମୁପଦେଷ୍ଟାରଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁମୁପୈତୀତି ଯୋଜନା । ସ କୀଦୃଶ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ଲୋକବିଖ୍ୟାତ ଇତ୍ୟାଦିନା । ସର୍ବଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧଃ, ଲୋଭମୋହବିବର୍ଜିତଃ, ମୋହଃ ଅଜ୍ଞାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ,

---

୮୧. ମୁ. ଉ., ୨/୧୨

ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱବିଚାରଜ୍ଞଃ, ଦେହେନ୍ଦ୍ରିୟାଦିବୈଲକ୍ଷଣ୍ୟେନାତ୍ମଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞଃ, ବିମୁକ୍ତବିଷୟଭ୍ରମଃ

ଯସ୍ୟ ଯସ୍ୟ ପଦାର୍ଥସ୍ୟ ଯା ଯା ଶକ୍ତିରୁଦାରିତା[୮୨] ।
ସା ସା ସର୍ବେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ ସ ସ ସର୍ବୋ ମହେଶ୍ୱରଃ ।।

ଇତି ସର୍ବମଙ୍ଗଳାଗମସ୍ଥିତେଃ ।

ଶବ୍ଦଜାତମଶେଷଂ ତୁ ଧତ୍ତେ ଶର୍ବସ୍ୟ ବଲ୍ଲଭା ।
ଅର୍ଥଜାତମଶେଷଂ ତୁ ଧତ୍ତେ ମୁଗ୍ଧେନ୍ଦୁଶେଖର[୮୩] ।।

ଇତି ବାୟୁ ସଂହିତୋକ୍ତେଶ୍ଚ ସର୍ବସ୍ୟାପି ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ଶିବଶକ୍ତିମୟତ୍ୱାତ୍ ତୟୋରଭେଦାଦ୍ ବିଗଳିତବିଷୟଗତଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତଏବ ନିରୂଢ଼ାଦ୍ୱୈତବାସନଃ ଦୃଢ଼ୀଭୂତାଦ୍ୱୈତସଂସ୍କାରବିଶିଷ୍ଟଃ, ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଃ ଶିବାଗମସିଦ୍ଧାନ୍ତାଭିଜ୍ଞଃ, ଛିନ୍ନସନ୍ଦେହବିଭ୍ରମଃ ନିରାକୃତ ସଂଶୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସର୍ବତନ୍ତ୍ରପ୍ରୟୋଗଜ୍ଞଃ ଚତୁଃଷଷ୍ଟିତନ୍ତ୍ରପ୍ରୟୋଗଜ୍ଞଃ, ଧାର୍ମିକଃ ଶିବଧର୍ମନିଷ୍ଠଃ, ସତ୍ୟବାଦୀ, କୁଳକ୍ରମଗତାଚାରଃ ଗୁରୁବଂଶକ୍ରମାନୁଗତାଚାରବାନ୍, କୁମାର୍ଗାଚାରବର୍ଜିତଃ କୁଳପ୍ରାପ୍ତସମୟାଚାରବର୍ଜିତଃ, ଶିବଧ୍ୟାନପରଃ ଶିବଲିଙ୍ଗଚିନ୍ତାନିଷ୍ଠଃ, ଶାନ୍ତଃ ରାଗଦ୍ୱେଷରହିତଃ, ଶିବତତ୍ତ୍ୱବିବେକୀ ଶିବପରଶିବସ୍ୱରୂପଜ୍ଞଃ, ଭସ୍ମୋଦ୍ଧୂଳନନିଷ୍ଣାତଃ, ତତ୍ର କୁଶଳୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଭସ୍ମତତ୍ତ୍ୱବିବେକୀ ଭସ୍ମସ୍ୱରୂପବିବେକବାନ୍, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରଣୋତ୍କଣ୍ଠଃ, ତଦ୍ରୋତ୍ସୁକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଧୃତରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳିକଃ, ଲିଙ୍ଗଧାରଣସଂଯୁକ୍ତଃ ବାହ୍ୟାନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗଧାରଣବାନ୍, ଲିଙ୍ଗପୂଜାପରାୟଣଃ ବାହ୍ୟାନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗପୂଜାନିଷ୍ଠଃ, ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗଯୋଗତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଃ ଶିବବୀଜସମ୍ବନ୍ଧତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଃ, ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସ୍ଥଳଭେଦଜ୍ଞଃ, ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସ୍ଥଳ-ଗତୈକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଳଭେଦଜ୍ଞାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିବବାଦୀ ମାଙ୍ଗଲ୍ୟବଚନପ୍ରୟୋକ୍ତା, ଏବଂ ବିଧସଲ୍ଲକ୍ଷଣସମ୍ପନ୍ନଂ ଶ୍ରୀମନ୍ତଂ ସଦ୍ଗୁରୁସ୍ୱାମିନଂ ସଂସାରହେୟବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ପକ୍ୱଶିଷ୍ୟଃ, ମୁମୁକ୍ଷୁରିତି ଯାବଦ୍ ଉପୈତି ଉପାୟନପାଣିଃ ସନ୍ ଅଧିଗଚ୍ଛେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧-୭ ।।

ଦୀକ୍ଷାଲକ୍ଷଣ-ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟସ୍ଥଳ-ବର୍ଣ୍ଣନ

ଏହାପରେ ବିବେକସମ୍ପନ୍ନ ବିରାଗୀ ଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତବାଲା ଜିଜ୍ଞାସୁ ଶିଷ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାନ୍ତି । ଗୁରୁଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅଟେ -

ସେହି ଗୁରୁ ସମସ୍ତ ସଂସାରର ଦୋଷ (ଦୁଃଖ)ଦୂର କରୁଥିବା, କଲ୍ୟାଣକାରୀ, ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧ, ଲୋଭ-ମୋହ ରହିତ, ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ବିଚାରକ, ବିଷୟଭ୍ରମରୁ ମୁକ୍ତ, ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଜାଣିଥିବା, ସନ୍ଦେହରହିତ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଗର ଜ୍ଞାତା, ଧାର୍ମିକ, ସତ୍ୟବାଦୀ,

୮୨. ସ. ମ.
୮୩. ବା. ସଂ.

କୁଳକ୍ରମ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁବଂଶ ପରମ୍ପରାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଆଚାରକୁ ପାଳନ କରୁଥିବା, କୁମାର୍ଗର ଅନୁସରଣ ନ କରୁଥିବା, ଶିବଧ୍ୟାନରେ ଲିପ୍ତ, ଶାନ୍ତ, ଶିବତତ୍ତ୍ୱବିବେକୀ, ଭସ୍ମ ଲଗାଇବାରେ ନିଷ୍ଣାତ, ଭସ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ଜ୍ଞାତା, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ ଧାରଣ ପାଇଁ ଉତ୍ସୁକ, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳାକୁ ଧାରଣ କରୁଥିବା, ଲିଙ୍ଗଧାରଣରେ ଯୁକ୍ତ, ଲିଙ୍ଗପୂଜା ପରାୟଣ, ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗ ଯୋଗ ତତ୍ତ୍ୱର ଜ୍ଞାତା, ଦୃଢ଼ ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବନାବାଲା, ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସ୍ଥଳ ଭେଦର ଜ୍ଞାତା ଏବଂ ଶିବବାଦୀ ଅଟେ ।। ୧-୬।।

ଏବଂ ସଦ୍‌ଗୁରୁମଧିଗମ୍ୟ ତତ୍‌ସେବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତ୍ୟାହ –

ସେବେତ ପରମାଚାର୍ଯ୍ୟଂ ଶିଷ୍ୟୋ ଭକ୍ତିଭୟାନ୍ୱିତଃ ।। ୭।।
ଷଣ୍ମାସାନ୍ ବତ୍ସରଂ ବାପି ଯାବଦେଷ ପ୍ରସୀଦତି ।

ଆପ୍ତସ୍ଥାନାଙ୍ଗସଦ୍‌ଭାବୈଃ ସେବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।

– ଭକ୍ତି ଏବଂ ଭୟରେ[୮୪] ଯୁକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ, ପରମାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଛଅ ମାସ ଅଥବା ଏକ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଯେତେବେଳ ଯାଏଁ ଗୁରୁ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇନାହାନ୍ତି, ସେବା କରିବା ଦରକାର ।। ୭-୮।।

ଅଥ ତଦ୍‌ବିଜ୍ଞାପନପ୍ରକାରଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ପ୍ରସନ୍ନଂ ପରମାଚାର୍ଯ୍ୟଂ ଭକ୍ତ୍ୟା ମୁକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶକମ୍ ।। ୮।।
ପ୍ରାର୍ଥୟେଦଗ୍ରତଃ ଶିଷ୍ୟଃ ପ୍ରାଞ୍ଜଳିର୍ବିନୟାନ୍ୱିତଃ ।
ଭୋ କଲ୍ୟାଣ ମହାଭାଗ ଶିବଜ୍ଞାନମହୋଦଧେ ।। ୯।।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟବର୍ଯ୍ୟ ସଂପ୍ରାପ୍ତଂ ରକ୍ଷ ମାଂ ଭବରୋଗିଣମ୍ ।

ଭକ୍ତ୍ୟା ସେବୟା ପ୍ରସନ୍ନମନୁଗ୍ରହୋନ୍ମୁଖଂ ମୁକ୍ତିପ୍ରଦର୍ଶକଂ ପରାପରମୋକ୍ଷ-ପ୍ରଦର୍ଶକଂ ପରମାଚାର୍ଯ୍ୟଂ ମହାଗୁରୁଂ ବିନୟାନ୍ୱିତଃ ଭୟଭକ୍ତି ସମନ୍ୱିତଃ ଶିଷ୍ୟଃ ପ୍ରାଞ୍ଜଳିଃ ମୁକୁଳିତକରଃ ସନ୍ ଅଗ୍ରତଃ ପୁରତଃ ପ୍ରାର୍ଥୟେତ୍ । କିମିତ୍ୟତ୍ର ଭୋ କଲ୍ୟାଣ ମଙ୍ଗଳାତ୍ମକ ମହାଭାଗ ଅତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମୁଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟବର୍ଯ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ତମ ଭବରୋଗିଣଂ ସଂସାରାର୍ତ୍ତଂ ସଂପ୍ରାପ୍ତଂ ସମାଗତଂ ମାଂ ରକ୍ଷ ପାହୀତି ।। ୮-୯।।

– ପ୍ରସନ୍ନ ତଥା ମୋକ୍ଷର ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ପରମାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇ ଶିଷ୍ୟ ଭକ୍ତିର ସହିତ ହାତ ଯୋଡ଼ି କରି ନମ୍ରତା ପୂର୍ବକ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ – ହେ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ମହାଭାଗ, ଶିବଜ୍ଞାନର ସମୁଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଥିବା ମତେ ଭବରୋଗୀକୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।। ୮-୧୦।।

---

୮୪. ଭକ୍ତିଃ ଗୁରୁଂ ପ୍ରତି ଭୟଂ ଚ ସଂସାରାତ୍ । ଅତଏବୋଭାଭ୍ୟାଂ ଯୁକ୍ତଃ ।।

ଏବଂ ପ୍ରାର୍ଥିତବନ୍ତଂ ଶିଷ୍ୟଂ ଗୁରୁରୁପଦେଶାଙ୍ଗଭୂତଦୀକ୍ଷୟା ଯୋଜୟେଦିତ୍ୟାହ –

ଇତି ଶୁଦ୍ଧେନ ଶିଷ୍ୟେଣ ପ୍ରାର୍ଥିତଃ ପରମୋ ଗୁରୁଃ ।। ୧୦।।
ଶକ୍ତିପାତଂ ସମାଲୋକ୍ୟ ଦୀକ୍ଷୟା ଯୋଜୟେଦମୁମ୍ ।

ଇତି ଏବଂ ପ୍ରକାରେଣ ଶୁଦ୍ଧେନ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣେନ ଶିଷ୍ୟେଣ ପ୍ରାର୍ଥିତୋ ବିଜ୍ଞାପିତଃ ପରମୋ ଗୁରୁଃ ମହାଗୁରୁଃ, ତସ୍ୟେତି ଶେଷଃ । ଶକ୍ତିପାତଂ ତୀବ୍ରତରଶକ୍ତିପାତଂ ସମାଲୋକ୍ୟ ସମ୍ୟଗବଲୋକ୍ୟ ଅମୁମ୍ ଅଗ୍ରତଃ ସ୍ଥିତଂ ଶିଷ୍ୟଂ ଦୀକ୍ଷୟା ଯୋଜୟେତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦।।

– ଶୁଦ୍ଧ ଶିଷ୍ୟଦ୍ୱାରା ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇଥିବା ପରମଗୁରୁ ଶକ୍ତିପାତର ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକୁ ପରୀକ୍ଷାକରି ଏହି ଶିଷ୍ୟକୁ ଦୀକ୍ଷାରେ ଯୁକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୦–୧୧।।

କା ନାମ ଦୀକ୍ଷେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଦୀୟତେ ଚ ଶିବଜ୍ଞାନଂ କ୍ଷୀୟତେ ପାଶବନ୍ଧନମ୍ ।। ୧୧।।
ଯସ୍ମାଦତଃ ସମାଖ୍ୟାତା ଦୀକ୍ଷେତୀୟଂ ବିଚକ୍ଷଣୈଃ ।

ଯସ୍ମାତ୍ 'ଦା ଦାନେ' ଇତି ଧାତୁଗତ୍ୟା ଶିବଜ୍ଞାନଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ପରଶିବାଖ୍ୟ-ମହାଲିଙ୍ଗଜ୍ଞାନଂ ଦୀୟତେ ସ୍ୱାତ୍ମାଭେଦେନ ପ୍ରଦାସ୍ୟତେ, ପାଶବନ୍ଧନଂ ମଳମାୟାକର୍ମବନ୍ଧନଂ 'କ୍ଷି କ୍ଷୟେ' ଇତି ଧାତୁଗତ୍ୟା କ୍ଷୀୟତେ, ଅତ ଇୟଂ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାତ୍ମିକା ଶକ୍ତିରେବ ଦୀକ୍ଷେତି ବିଚକ୍ଷଣୈଃ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈଃ ସମ୍ୟଗାଖ୍ୟାତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧।।

– ଯେହେତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିବଜ୍ଞାନ ଦିଆଯାଏ ତଥା ପାଶବନ୍ଧନର ନାଶ ହୁଏ, ତେଣୁ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଏହାକୁ (ସଂସ୍କାରାତ୍ମକ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ) ଦୀକ୍ଷା କହନ୍ତି ।। ୧୧–୧୨।।

ଅଥେୟଂ ଦୀକ୍ଷା ତ୍ରିବିଧେତ୍ୟାହ –

ସା ଦୀକ୍ଷା ତ୍ରିବିଧା ପ୍ରୋକ୍ତା ଶିବାଗମବିଶାରଦୈଃ ।। ୧୨।।
ବେଧାରୂପା କ୍ରିୟାରୂପା ମନ୍ତ୍ରରୂପା ଚ ତାପସ ।

– ହେ ତପସ୍ୱୀ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଶୈବାଗମର ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଏହି ଦୀକ୍ଷାକୁ ତିନି ପ୍ରକାରର କହିଥାନ୍ତି – ବେଧାରୂପା, କ୍ରିୟାରୂପା ତଥା ମନ୍ତ୍ରରୂପା ।।୧୨–୧୩।।

ଅଥ ତଦ୍‌ଦୀକ୍ଷାତ୍ରୟ ଲକ୍ଷଣମାହ –

ଗୁରୋରାଲୋକମାତ୍ରେଣ ହସ୍ତମସ୍ତକଯୋଗତଃ ।। ୧୩।।
ଯଃ ଶିବତ୍ୱସମାବେଶୋ ବେଧା ଦୀକ୍ଷେତି ସା ମତା ।

ଶ୍ରୀଗୁରୋର୍ନିରୀକ୍ଷଣମାତ୍ରେଣ ହସ୍ତମସ୍ତକସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ଯୋ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାତ୍ମକଶିବତତ୍ତ୍ୱ-

ସମାବେଶୋଦ୍ଭବତି, ସା ବେଧା ଦୀକ୍ଷେତି, ସ୍ମୃତେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଗୁରୋର୍ଦୃଷ୍ଟିଗର୍ଭେସ୍ଥିତ୍ୱା କରକମଳେ ସମୁତ୍ପନ୍ନସ୍ୟାତ୍ମନଶ୍ଚିନ୍ମୟସ୍ୱରୂପୋପଦେଶୋ ବେଧାଦୀକ୍ଷେତି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟମ୍ ।। ୧୩।।

ମାନ୍ତ୍ରୀ ଦୀକ୍ଷେତି ସା ପ୍ରୋକ୍ତା ମନ୍ତ୍ରମାତ୍ରୋପଦେଶିନୀ ।। ୧୪।।

ମନ୍ତ୍ରମାତ୍ରୋପଦେଶିନୀ ସୋଽହମିତି ପ୍ରଣବମନ୍ତ୍ରସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ପ୍ରାଣିନଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରମାତ୍ରୋପଦେଶୋ[୮୫] ଯୋଦ୍ଭବତି, ସା ମନନତ୍ରାଣଧର୍ମିଣୀ ମାନ୍ତ୍ରୀ ଦୀକ୍ଷେତି କଥ୍ୟତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪।।

– ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଦେଖି ନିଜର ହାତ ତା'ର ମସ୍ତକ ଉପରେ ରଖନ୍ତି । ଏହିପରି ଭାବରେ (ଶିଷ୍ୟ ଭିତରେ) ଯେଉଁ ଶିବତ୍ୱର ସମାବେଶ ହୁଏ, ତାହାକୁ ବେଧାଦୀକ୍ଷା କହନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରର କେବଳ ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ମାନ୍ତ୍ରୀଦୀକ୍ଷା କୁହାଯାଏ ।। ୧୩–୧୪।।

କୁଣ୍ଡମଣ୍ଡଳିକୋପେତା କ୍ରିୟା ଦୀକ୍ଷା କ୍ରିୟୋତ୍ତରା ।

କଳଶବନ୍ଧ – ସ୍ୱସ୍ତିକମଣ୍ଡଳସଂଯୁକ୍ତା କ୍ରିୟାପରା ଲିଙ୍ଗଧାରଣକ୍ରିୟାସମେତା କ୍ରିୟା ଦୀକ୍ଷେତ୍ୟର୍ଥଃ ।

– କୁଣ୍ଡ ଓ ମଣ୍ଡଳରେ ଯୁକ୍ତ କ୍ରିୟାପ୍ରଧାନା ଦୀକ୍ଷା କ୍ରିୟାଦୀକ୍ଷା ଅଟେ । ଅଥ ତତ୍ପ୍ରକାରଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ଶ୍ଳୋକୈଃ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

ଶୁଭମାସେ ଶୁଭତିଥୌ ଶୁଭକାଳେ ଶୁଭେଽହନି ।। ୧୫।।
ବିଭୂତିଂ ଶିବଭକ୍ତେଭ୍ୟୋ ଦତ୍ତ୍ୱା ତାମ୍ବୁଲପୂର୍ବକମ୍ ।
ଯଥାବିଧି ଯଥାଯୋଗଂ ଶିଷ୍ୟମାନୀୟ ଦେଶିକଃ ।। ୧୬।।
ସ୍ନାତଂ ଶୁକ୍ଳାମ୍ବରଧରଂ ଦନ୍ତଧାବନପୂର୍ବକମ୍ ।
ମଣ୍ଡଳେ ସ୍ଥାପୟେଚ୍ଛିଷ୍ୟଂ ପ୍ରାଙ୍ମୁଖଂ ତମୁଦଙ୍ମୁଖଃ ।। ୧୭।।
ଶିବସ୍ୟ ନାମ କୀର୍ତ୍ତିଂ ଚ ଚିନ୍ତାମପି ଚ କାରୟେତ୍ ।

ଶୁଭମାସେ ମାଘାଦି ଶୁଭମାସେ ଶୁଭତିଥୌ ଭଦ୍ରାଦି[୮୬] ଶୁଭତିଥୌ ଶୁଭେଽହନି ସୋମଶୁକ୍ରାଦିଶୁଭବାସରେ ଶୁଭକାଳେ ଅମୃତଯୁକ୍ତଶୁଭମୁହୂର୍ତ୍ତେ ବିଧ୍ୟୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତକ୍ରମେଣ ଶିବଭକ୍ତେଭ୍ୟସ୍ତାମ୍ବୂଲପୂର୍ବକଂ ବିଭୂତିଂ ଦତ୍ତ୍ୱା ଆଚାର୍ଯ୍ୟୋ ଦନ୍ତଧାବନ–

---

୮୫. ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋପଦେଶଃ ଶୈବାନାଂ କୃତେ କ୍ରିୟତେ । ଅନ୍ୟସମ୍ପ୍ରଦାୟିନାଂ କୃତେ ତତ୍ତତ୍ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଚଳିତମନ୍ତ୍ରାଣାମୁପଦେଶୋ ଭବତି । ଯଥା ବୈଷ୍ଣବେଭ୍ୟଃ 'ଓଁ ନମୋ ଭଗବତେ ବାସୁଦେବାୟ' ଇତି ଦ୍ୱାଦଶାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରସ୍ୟୋପଦେଶଃ ।

୮୬. ନନ୍ଦା ଭଦ୍ରା ଜୟା ରିକ୍ତା ପୂର୍ଣ୍ଣା ଚ ତିଥୟଃ କ୍ରମାତ୍ ।

ପୂର୍ବକଂ ସ୍ନାତଂ ଶୁକ୍ଲାମ୍ବରଧରଂ ଶିଷ୍ୟଂ ସ୍ୱସମୀପମାହୂୟ ପ୍ରାଙ୍ମୁଖଂ କୃତ୍ୱା ସ୍ୱୟମୁଦଙ୍ମୁଖଃ ସନ୍ ସ୍ୱସ୍ତିକମଣ୍ଡଲେ ସ୍ଥାପୟେତ୍ । ଅନନ୍ତରମ୍ – 'ଅପି ବା ଯଶ୍ଚାଣ୍ଡାଳଃ ଶିବେତି ବାଚଂ ବଦେତ୍ତେନ ସହ ସଂବସେତ୍ତେନ ସହ ସଂବିଶେତ୍ତେନ ସହ ଭୁଞ୍ଜୀତ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସକଲପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତରୂପଶିବନାମକୀର୍ତ୍ତନଂ ଶିବଧ୍ୟାନଂ ଚ କାରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫–୧୭।।

– ଗୁରୁ ଶୁଭ ମାସ, ଶୁଭ ତିଥି, ଶୁଭ ଦିନ ଏବଂ ଶୁଭ କାଳରେ ତାମ୍ବୁଲ ସହିତ ଭସ୍ମକୁ ଶିବଭକ୍ତଙ୍କର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ଦେଇ କରି ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧି ଅନୁସାରେ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଆଣିବା ଉଚିତ୍ । ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଶିଷ୍ୟ ଦନ୍ତଧାବନ ସ୍ନାନାଦି ସାରି ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶିଷ୍ୟକୁ ମଣ୍ଡପରେ ପୂର୍ବଦିଗରୁ ମୁଖକରି ବସାଇବେ ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ଉତ୍ତରାଭିମୁଖ କରି ବସିବେ । ସେ ଶିଷ୍ୟକୁ ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଓ ଶିବନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରାଇବେ ।। ୧୫–୧୮।।

ଅନନ୍ତରମ୍ –

ବିଭୂତିପଟ୍ଟଂ ଦତ୍ତ୍ୱାଗ୍ରେ ଯଥାସ୍ଥାନଂ ଯଥାବିଧି ।। ୧୮ ।।
ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମମୟୈସ୍ତତ୍ର ସ୍ଥାପିତୈଃ କଳଶୋଦକୈଃ ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ ସମମୃତ୍ୱିଗ୍‌ଭିସ୍ତ୍ରିଃ ଶିଷ୍ୟମଭିଷିଞ୍ଚୟେତ୍ ।। ୧୯ ।।

ପ୍ରଥମଂ ଯଥାବିଧି ଯଥାସ୍ଥାନଂ ବିଭୂତିଧାରଣଂ କୃତ୍ୱା ତତ୍ର ତସ୍ମିନ୍ ମଣ୍ଡଳେ ସ୍ଥାପିତୈଃ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମମୟୈଃ ଈଶାନାଦିପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ[87]ସ୍ୱରୂପୈଃ କଳଶୋଦକୈଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାତ୍ମକ କଳଶୋଦକୈଃ ଋତ୍ୱିଗ୍‌ଭିଃ ଭୁବନପ୍ରସିଦ୍ଧପଞ୍ଚାଚାର୍ଯ୍ୟସମ୍ପ୍ରଦାୟାନୁଗୈଃ ଋତ୍ୱିଗ୍‌ଭିଃ ସମମ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ତତ୍ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏବାଚାର୍ଯ୍ୟପଟ୍ଟାଭିଷିକ୍ତଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟଂ ତ୍ରିରଭିଷିଞ୍ଚୟେତ୍ ।। ୧୮–୧୯ ।।

– ଏହାପରେ ଯଥାସ୍ଥାନ ଏବଂ ବିଧି ଅନୁସାରେ ଭସ୍ମର ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରାଇବେ । ପୁଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସେଠାରେ ସ୍ଥାପିତ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ[88] ଯୁକ୍ତ କଳଶମାନଙ୍କ ଜଳରେ ଋତ୍ୱିଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତିନିଥର ଶିଷ୍ୟର ଅଭିଷେକ କରାଇବେ ।। ୧୮–୧୯ ।।

ଅଥ ମାଂସପିଣ୍ଡଂ ମନ୍ତ୍ରପିଣ୍ଡଂ ବିଧାତୁଂ ମନ୍ତ୍ରୋପଦେଶଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ଅଭିଷିଚ୍ୟ ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟମାସୀନଂ ପରିତଃ ଶୁଚିମ୍ ।
ତତଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ଶୈବୀଂ ସଂସାରଭୟତାରିଣୀମ୍ ।।୨୦।।

---

୮୭. ସଦ୍ୟୋଜାତ, ବାମଦେବ, ଅଘୋର, ତତ୍‌ପୁରୁଷ ଏବଂ ଈଶାନ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ ଅଟନ୍ତି ।

୮୮. ମତାନ୍ତରରେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର, ଈଶ୍ୱର ଏବଂ ସଦାଶିବଙ୍କୁ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ କୁହାଯାଏ ।

ତସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣକର୍ଣ୍ଣେ ତୁ ନିଗୂଢ଼ମପି କୀର୍ତ୍ତୟେତ୍ ।
ଛନ୍ଦୋ ରୂପମୃଷିଂ ଚାସ୍ୟ ଦେବତାନ୍ୟାସପଦ୍ଧତିମ୍ ।। ୨୧ ।।

ଅଭିଷିଚ୍ୟ ତତସ୍ତଦନନ୍ତରଂ ଗୁରୁଃ । ଶୁଚିଂ ସମୀପେ ସ୍ଥିତଂ ଶିଷ୍ୟଂ ପ୍ରତି ତସ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣକର୍ଣ୍ଣେ ସଂସାରଭୟତାରିଣୀଂ ଶୈବୀଂ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧିନୀଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ନମଃ ଶିବାୟ ଚେତି ଶ୍ରୀରୁଦ୍ରପ୍ରସିଦ୍ଧାଂ ବିଦ୍ୟାଂ ପରତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶିନୀଂ ନିଗୂଢ଼ଂ ପରଶ୍ରୁତିଗୋଚରୀଭୂତଂ ଯଥା ନ ଭବତି ତଥା କୀର୍ତ୍ତୟେତ୍, ଉପଦିଶେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅସ୍ୟାଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟା ରୂପଂ ସ୍ୱରୂପଂ ଛନ୍ଦଃ ଋଷିଂ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ରଷ୍ଟାରଂ ମହର୍ଷି ଦେବତାନ୍ୟାସପଦ୍ଧତିମ୍ ଅଧିଦେବତାପ୍ରତ୍ୟଧିଦେବତା-ରୂପପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ ପଞ୍ଚସାଦାଖ୍ୟପର୍ଯ୍ୟାୟନାମବଦାଚାରାଦିପଞ୍ଚତ୍ରିଲିଙ୍ଗ କରାଙ୍ଗନ୍ୟାସମାର୍ଗଂ ନ୍ୟାସକ୍ରମମିତ୍ୟର୍ଥଃ, କୀର୍ତ୍ତୟେଦିତ୍ୟନୁଷଙ୍ଗଃ । ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରସ୍ଥିତ ପ୍ରଣବମୟ ମହାଲିଙ୍ଗଂ କରତଳେ ସ୍ଥାପୟିତୁଂ ପ୍ରଥମମାଧାରାଦିପଞ୍ଚଚକ୍ରେଷୁ ନକାରାଦିବୀଜମୟାଚାରାଦିଲିଙ୍ଗପଞ୍ଚକଂ ଶିବାଗମୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣୋପଦିଶେଦିତି ରହସ୍ୟମ୍ ।। ୨୦-୨୧ ।।

- ଗୁରୁ ସେଠାରେ ବସିଥିବା ସବୁ ପ୍ରକାରରେ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ଶିଷ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣ କାନରେ ସଂସାର ଭୟତାରିଣୀ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ବିଦ୍ୟା (ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ)କୁ ଗୁପ୍ତ ଭାବରେ କହିବା ଉଚିତ୍ । (ତା ସହିତ ସେହି ବିଦ୍ୟାର) ଛନ୍ଦ, ସ୍ୱରୂପ, ଋଷି, ଦେବତା, ନ୍ୟାସ ପଦ୍ଧତିକୁ ମଧ୍ୟ ବତାଇବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୦-୨୧ ।।

ଇତି ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଲିଙ୍ଗଧାରଣସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଏତତ୍ ସୋମସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ସର୍ବଲିଙ୍ଗଂ ସ୍ଥାପୟତି ପାଣିମନ୍ତ୍ରଂ ପବିତ୍ରମ୍ ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଶ୍ରୀଗୁରୁବିଧୀୟମାନଲିଙ୍ଗ ଧାରଣସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି । ପାଣୌ ମନନାତ୍ ତ୍ରାୟତ ଇତି ପାଣିମନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ରାଦୌ ଧାରଣୀୟଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଶତି -

ସ୍ଫାଟିକଂ ଶୈଳଜଂ ବାପି ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମୟଂ ତୁ ବା ।
ବାଣଂ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତଂ ବା ଲିଙ୍ଗମେକଂ ସମାହରେତ୍ ।। ୨୨ ।।

ଶୈଳଜଂ ଶ୍ରୀଶୈଳାଦିମହାପର୍ବତଶିଳାସମ୍ଭବମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ଏତେଷ୍ୱେକଂ ପରୀକ୍ଷ୍ୟ ଗୃହ୍ଣୀୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

- ଲିଙ୍ଗଧାରଣସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ -

(ଏହାପରେ ଗୁରୁ) ସ୍ଫଟିକ ପଥର, ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ମଣି, ନର୍ମଦେଶ୍ୱର ଅଥବା ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତମଣିରେ ନିର୍ମିତ ଗୋଟିଏ ଲିଙ୍ଗ ଆଣିବେ ।। ୨୨ ।।

ଅଥ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗେ ଶିବକଳାମାବହୟେଦିତ୍ୟାହ –

ସର୍ବଲକ୍ଷଣସମ୍ପନ୍ନେ ତସ୍ମିଲ୍ଲିଙ୍ଗେ ବିଶୋଧିତେ ।
ପୀଠସ୍ଥିତେଽଭିଷିକ୍ତେ ଚ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦିପୂଜିତେ ।। ୨୩।।
ମନ୍ତ୍ରପୂତେ କଳାଂ ଶୈବୀଂ ଯୋଜୟେଦ୍ବିଧିନା ଗୁରୁଃ ।

ଶିଳ୍ପଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତସର୍ବଲକ୍ଷଣସମ୍ପନ୍ନେ ପଞ୍ଚଗବ୍ୟୈଃ[୮୯] ପରିଶୁଦ୍ଧେ ପଞ୍ଚାମୃତାଭିଷିକ୍ତେ[୯୦] ସୁଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦିନା ପରିପୂଜିତେ ମୂଳପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରସଂସ୍କୃତେ କରପୀଠସ୍ଥିତେ ତସ୍ମିନ୍ ଲିଙ୍ଗେ, ଗୁରୁଃ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ, ଶୈବୀଂ କଳାଂ ଶିଷ୍ୟମସ୍ତକସ୍ଥିତାଂ ଶିବକଳାଂ ବିଧ୍ୟୁକ୍ତ-ପ୍ରକାରେଣ ଆବାହୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତତ୍ପ୍ରକାର ଇତ୍ଥମ୍ – ଶିଷ୍ୟମସ୍ତକେ ସୁଗନ୍ଧେନ ପଞ୍ଚାରଚକ୍ରଂ[୯୧] ବିଲିଖ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ପ୍ରଣବଂ ପଞ୍ଚଦଳେଷୁ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାଣି ବିଭାବ୍ୟ,

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦାଂ ନିରୁପମପଦାଂ ନିଷ୍କଳାଂ ନିର୍ବିଶେଷାଂ
ନିର୍ବ୍ୟାଜେନୋର୍ଧ୍ୱମାୟାବିରଚିତବପୁଷଂ ବିଶ୍ୱବନ୍ଦ୍ୟାଂ ପରାଂ ତାମ୍ ।
ଆଧାରାମାଦିଶକ୍ତିଂ ଗୁଣଗଣନମିତାଂ ଦେବଦେବୀଂ ଶିବାଖ୍ୟାଂ
ବନ୍ଦେ ହୃତ୍ପଦ୍ମପୀଠେ ପରମଶିବପଦାଂ ଶ୍ରୀମତୀମୂର୍ଧ୍ୱସଂଜ୍ଞାମ୍ ।।

ଇତି ସକଳଜଗଦ୍ବ୍ୟବହାରପ୍ରବୃତ୍ତିକାଂ ଚରାଚରଚୈତନ୍ୟତେଜୋରୂପିଣୀଂ ଶିବକଳାଂ ଧ୍ୟାତ୍ୱା ଗନ୍ଧାଦିନାଽଭ୍ୟର୍ଚ୍ୟ ପ୍ରଦୀପାଦ୍ ଦୀପାନ୍ତରମିବ 'କ୍ରୋଂ' ଇତ୍ୟଙ୍କୁଶ-ମୁଦ୍ରୟାଽଽକୃଷ୍ୟାଽଽବାହ୍ୟ ତଦାରଂ ବିଚିନ୍ତ୍ୟ ପୁନର୍ଗନ୍ଧାଦ୍ୟୁପଚାରୈଃ ସମ୍ପୂଜୟେଦିତି ।। ୨୩।।

– ସର୍ବଲକ୍ଷଣସମ୍ପନ୍ନ ସେହି ଲିଙ୍ଗକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରି ପୀଠ ଉପରେ ରଖି ତା'ର ଅଭିଷେକ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଗନ୍ଧ-ପୁଷ୍ପ ଆଦିଦ୍ୱାରା ତାହାର ପୂଜା କରିବା ପରେ ମନ୍ତ୍ରରେ ପବିତ୍ରିତ ସେହି ଲିଙ୍ଗରେ ବିଧିପୂର୍ବକ ଶୈବୀକଳାର ସଂଯୋଜନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୩-୨୪।।

ଅଥ ଲିଙ୍ଗପ୍ରାଣସାମରସ୍ୟଂ କୃତ୍ୱା ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଶିଷ୍ୟହସ୍ତେ ସ୍ଥାପୟେଦିତ୍ୟାହ –

ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରାଣମାଦାୟ ଲିଙ୍ଗେ ତତ୍ର ନିଧାପୟେତ୍ ।। ୨୪।।
ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ତସ୍ୟ ତୁ ପ୍ରାଣେ ସ୍ଥାପୟେଦେକଭାବତଃ ।
ଏବଂ କୃତ୍ୱା ଗୁରୁର୍ଲିଙ୍ଗଂ ଶିଷ୍ୟହସ୍ତେ ନିଧାପୟେତ୍ ।। ୨୫।।

---

୮୯. ପଞ୍ଚଗବ୍ୟ – ଗାଈକ୍ଷୀର, ଦହି, ଘିଅ, ମୂତ୍ର ଓ ଗୋବରର ମିଶ୍ରଣ ।

୯୦. ପଞ୍ଚାମୃତ – ଗାଈକ୍ଷୀର, ଦହି, ଘିଅ, ମଧୁ ଓ ଚିନିର ମିଶ୍ରଣ ।

୯୧. ପଞ୍ଚାରଚକ୍ର –

ତତ୍ର ଲିଙ୍ଗେ ଶିବକଳାଭରିତଲିଙ୍ଗେ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ଜୀବକଳାରୂପଂ ପ୍ରାଣମ୍ ଆଦାୟ ଆକୃଷ୍ୟ ନିଧାପୟେତ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପୟେତ୍ । ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବକଳାପୂରିତଲିଙ୍ଗଂ ତସ୍ୟ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରାଣେ ପ୍ରଣବରୂପତ୍ୱେନ ଜୀବକଳାରୂପେ ପ୍ରାଣେ ଏକଭାବସ୍ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ସ୍ଥାପୟେତ୍, ନିୟୋଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ପ୍ରକାରେଣ ଗୁରୁର୍ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବଜୀବକଳାସାମରସ୍ୟାତ୍ମକଂ କୃତ୍ୱା ଶିଷ୍ୟକରକମଳେ ସ୍ଥାପୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪-୨୫ ।।

- ତା'ପରେ ଶିଷ୍ୟର ପ୍ରାଣକୁ ନେଇକରି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଙ୍କୁଶ ମୁଦ୍ରାଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ କରି ସେହି ଲିଙ୍ଗରେ ସ୍ଥାପିତ କରି ତା'ପରେ ସେହି ଲିଙ୍ଗକୁ ଶିଷ୍ୟର ପ୍ରାଣରେ ଏକୀଭାବରେ ସ୍ଥାପିତ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଏହିପରି ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ଗୁରୁ ଲିଙ୍ଗଙ୍କୁ ଶିଷ୍ୟର ହାତରେ ରଖିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୪-୨୫ ।।

ଶିଷ୍ୟଂ ଶିକ୍ଷୟତି -

ପ୍ରାଣବଦ୍ଧାରଣୀୟଂ ତତ୍ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିଦଂ ତବ ।
କଦାଚିତ୍ କୁତ୍ରଚିଦ୍ୱାପି ନ ବିୟୋଜୟ ଦେହତଃ ।। ୨୬ ।।

ଭୋ ଶିଷ୍ୟ, ତଦିଦଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ତବ ତ୍ୱୟା ପ୍ରାଣବଦ୍ଧାରଣୀୟମ୍, ଜାତୁ କ୍ୱାପି ଦେହତୋ ନ ବିୟୋଜୟ ଶରୀରାଦ୍ୱିୟୁକ୍ତଂ ମା କୁର୍ବିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬ ।।

- (ଏହାପରେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେବେ) ଏହି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗକୁ ତୁମେ ନିଜର ପ୍ରାଣ ପରି ଶରୀରରେ ଧାରଣ କରିବ । କେବେ ବି କେଉଁଠାରେ ଏହାକୁ ଶରୀରରୁ ଅଲଗା କରିବ ନାହିଁ ।

ଯଦି ପ୍ରମାଦେନ ଶରୀରାଦ୍ୱିୟୁକ୍ତଂ ଚେତ୍ତଦା କିଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ -

ଯଦି ପ୍ରସାଦାତ୍ ପତିତେ ଲିଙ୍ଗେ ଦେହାନ୍ ମହୀତଳେ ।
ପ୍ରାଣାନ୍ ବିମୁଞ୍ଚ ସହସା ପ୍ରାପ୍ତୟେ ମୋକ୍ଷସମ୍ପଦଃ ।। ୨୭ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟଂ ବଳାତ୍କାରେଣ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗେ ଦୁର୍ମରଣଂ କିଂ ନ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରୋକ୍ତମ୍ - ପ୍ରାପ୍ତୟେ ମୋକ୍ଷସମ୍ପଦ ଇତି । ଅନ୍ୟଥା ନରକ ଏବେତି ଭାବଃ ।। ୨୭ ।।

- ଯଦି ଅସାବଧାନ ହେତୁ ଏହି ଲିଙ୍ଗ ଶରୀରରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ପୃଥିବୀ ଉପରେ ପଡ଼ିଯିବ, ତେବେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ତୁରନ୍ତ ନିଜର ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ ଦେବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୭ ।।

ଇତି ସମ୍ବୋଧିତଃ ଶିଷ୍ୟୋ ଗୁରୁଣା ଶାସ୍ତ୍ରବେଦିନା ।
ଧାରୟେଚ୍ଛାଙ୍କରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଶରୀରେ ପ୍ରାଣଯୋଗତଃ ।। ୨୮ ।।

ଯାବତ୍‌ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ଶରୀରେ ପ୍ରାଣସ୍ତିଷ୍ଠତି, ତାବତ୍‌ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞେନ ଗୁରୁଣା ବୋଧିତଃ ଶିଷ୍ୟଃ ଶାଙ୍କରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଧାରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– ଶାସ୍ତ୍ରବେତ୍ତା ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହିପରି ବୁଝାଯାଇଥିବା ଶିଷ୍ୟ ସେହି ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ପ୍ରାଣଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶରୀରରେ ସଂଯୁକ୍ତ ରଖେ ।। ୨୮ ।।

ଅଥ କିମସ୍ୟ ଧାରଣେନ ପ୍ରୟୋଜନଂ କୈରଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଧାରଣଂ ପୁଣ୍ୟଂ ସର୍ବପାପପ୍ରଣାଶନମ୍ ।
ଆଦୃତଂ ମୁନିଭିଃ ସର୍ବୈରାଗମାର୍ଥବିଶାରଦୈଃ ।। ୨୯ ।।

ବୀରଶୈବାଗମାଭିଜ୍ଞୈର୍ମୁନିଭିଃ ସର୍ବୈରପ୍ୟଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– (ଏହିପରି) ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ପୁଣ୍ୟପ୍ରଦ ଏବଂ ସମସ୍ତ ପାପକୁ ନାଶ କରିବାବାଲା ଅଟେ। ଆଗମତତ୍ତ୍ୱର ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ମୁନିମାନେ ଏହାକୁ ଆଦରପୂର୍ବକ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।। ୨୯ ।।

ଅଥୈବଂ ଲିଙ୍ଗଧାରଣଂ ମୋକ୍ଷକାଙ୍‌କ୍ଷିଭିର୍ମୁନିଭିର୍ଦ୍ୱିଧାଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଲିଙ୍ଗଧାରଣମାଖ୍ୟାତଂ ଦ୍ୱିଧା ସର୍ବାର୍ଥସାଧକୈଃ ।
ବାହ୍ୟମାଭ୍ୟନ୍ତରଂ ଚେତି ମୁନିଭିର୍ମୋକ୍ଷକାଙ୍‌କ୍ଷିଭିଃ ।। ୩୦ ।।

ସର୍ବାର୍ଥସାଧକଂ ଭୋଗମୋକ୍ଷପ୍ରଦମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୦ ।।

– ସର୍ବାର୍ଥ ସାଧକ ଏହି ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ମୁନିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭେଦରେ ଦୁଇପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି ।। ୩୦ ।।

କିମିଦମାନ୍ତରମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିଦ୍‌ରୂପଂ ପରମଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଶାଙ୍କରଂ ସର୍ବକାରଣମ୍ ।
ଯତ୍ତସ୍ୟ ଧାରଣଂ ଚିତ୍ତେ ତଦାନ୍ତରମୁଦାହୃତମ୍ ।। ୩୧ ।।

ଚିଦ୍‌ରୂପଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକଂ ପରମମ୍ । ଅତଏବ ଦେଶକାଲୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ ସର୍ବକାରଣଂ ଦେଶକାଲାକାରଲକ୍ଷଣବିଶ୍ୱକାରଣଂ ଶାଙ୍କରଂ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧି ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗମସ୍ତି, ତସ୍ୟ ମହାଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଚିତ୍ତେ ସ୍ୱହୃଦ୍ କମଲେ ଯଦ୍ଧାରଣଂ ଧ୍ୟାନରୂପେଣ ଧାରଣମ୍, ତଦ୍ ଆନ୍ତରମ୍ ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗଧାରଣମିତ୍ୟୁଦାହୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ସମସ୍ତ ସଂସାରର କାରଣ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଚିଦ୍‌ରୂପ ଲିଙ୍ଗ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ। ଚିତ୍ତରେ ତାହାର ଧାରଣ କରିବାକୁ ଆନ୍ତର ଧାରଣ କୁହାଯାଏ ।। ୩୧ ।।

ଅଥୈତତ୍ ସ୍ୱରୂପଂ ବହୁଧା ପ୍ରକାଶୟତି –

ଚିଦ୍‌ରୂପଂ ହି ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଶିବାଖ୍ୟଂ ବିଶ୍ୱକାରଣମ୍ ।
ନିରସ୍ତବିଶ୍ୱକାଲୁଷ୍ୟଂ ନିଷ୍କଳଂ ନିର୍ବିକଳ୍ପକମ୍ ।। ୩୨ ।।
ସତ୍ତାନନ୍ଦପରିସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିମୁଲ୍ଲାସକଳାମୟମ୍ ।
ଅପ୍ରମେୟମନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟଂ ମୁମୁକ୍ଷୁଭିରୁପାସିତମ୍ ।। ୩୩ ।।
ପରଂବ୍ରହ୍ମ ମହାଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରପଞ୍ଚାତୀତମବ୍ୟୟମ୍ ।

ଜଡ଼ବିଲକ୍ଷଣତ୍ୱାଚ୍ଚିଦ୍‌ରୂପମ୍ ଜୀବବିଲକ୍ଷଣତ୍ୱାଦ୍‌ପରମ୍, ଅତଏବ ଚରାଚର-ପ୍ରପଞ୍ଚକାରଣଂ ନିରସ୍ତସମସ୍ତଦୋଷଂ ନିରବୟବଂ ଭେଦରହିତଂ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦପ୍ରକାଶାତ୍ମକତ୍ୱେନ ବ୍ୟାପ୍ରିୟମାଣତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତସପ୍ତଦଶକଳାସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦିପ୍ରମାଣାଗମ୍ୟଂ ବକ୍ତୁମଶକ୍ୟଂ ମୋକ୍ଷକାଙ୍‌କ୍ଷିଭିର୍ଭଜନୀୟଂ ବିଶ୍ୱାତୀତଂ କାଳତ୍ରୟାବାଧ୍ୟଂ ଶିବାଖ୍ୟଂ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ମହାଲିଙ୍ଗମିତି ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨-୩୩ ।।

- ଶିବ ନାମକ ଚିଦ୍‌ରୂପ ପରମତତ୍ତ୍ୱ ବିଶ୍ୱର କାରଣ ଅଟେ । ସମସ୍ତ ମଳିନତାରୁ ରହିତ ତାହା ନିଷ୍କଳ ଏବଂ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଅଟେ, ସତ୍, ଚିତ୍ ଏବଂ ଆନନ୍ଦର ସ୍ଫୁରତାର ସମ୍ମୁଲାସ କଳାରେ ଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଅପ୍ରମେୟ, ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପାସିତ ଅଟେ । ଏହିପରି ପ୍ରପଞ୍ଚାତୀତ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂସାରରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ କ୍ଷୟ ରହିତ ପରବ୍ରହ୍ମରୂପ ଲିଙ୍ଗ ମହାଲିଙ୍ଗ ଅଟେ ।। ୩୨-୩୩ ।।

ନନ୍ୱେତାଦୃଶସ୍ୟ ମହାଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ସ୍ଥାନଧ୍ୟାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱାତ୍ (ତତ୍) କଥମୁପାସନୀୟଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ -

ତଦେବ ସର୍ବଭୂତାନାମନ୍ତସ୍ତ୍ରିସ୍ଥାନଗୋଚରମ୍ ।। ୩୪ ।।
ମୂଳାଧାରେ ଚ ହୃଦୟେ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ସର୍ବଦେହିନାମ୍ ।
ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ସଦା ଭାତି ଯଦ୍ ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟାହୁରାଗମାଃ ।। ୩୫ ।।

ତଦେବଂ ପୂର୍ବୋକ୍ତମହାଲିଙ୍ଗମେବ ସମସ୍ତପ୍ରାଣିନାମନ୍ତଃ ତ୍ରିସ୍ଥାନଗୋଚରଂ ସ୍ଥାନତ୍ରୟବଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯଦ୍ ଶିବାଗମପ୍ରସିଦ୍ଧମହାଲିଙ୍ଗତତ୍ତ୍ୱମ୍ ଆଗମା ଉପନିଷଦୋ ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟାହୁଃ, ତଜ୍ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ସର୍ବଦେହିନାଂ ସମସ୍ତପ୍ରାଣିନାଂ ପୂର୍ବହୃଦୟେ ମୂଳାଧାରେ, ମଧ୍ୟହୃଦୟେ ହୃଦୟେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱହୃଦୟେ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ସଦା ଭାତି, ଗୁରୁପଦେଶାଦ୍ୱିଜ୍ଞେୟ ମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪-୩୫ ।।

- ତାହା (ମହାଲିଙ୍ଗ) ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଭିତରେ ତିନି ସ୍ଥାନରେ ରହେ । ସେହି ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି - ସମସ୍ତ ଶରୀରଧାରୀଙ୍କର ମୂଳାଧାର, ହୃଦୟ ଓ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟ । ସେହି ଜ୍ୟୋତିରୂପୀ ଲିଙ୍ଗ ଏଥିରେ ସଦା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଆଗମଶାସ୍ତ୍ର ଏହାକୁ ବ୍ରହ୍ମ କହନ୍ତି ।। ୩୪-୩୫ ।।

ନନ୍ୱଖଣ୍ଡିତସ୍ୟ ମହାଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଖଣ୍ଡିତତ୍ୱଂ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନମବ୍ୟକ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମ ସନାତନମ୍ ।
ଉପାସନାର୍ଥମନ୍ତଃସ୍ଥଂ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ସ୍ୱମାୟୟା ।। ୩୬ ।।

ଅଖଣ୍ଡିତମପ୍ରକଟଂ ନିତ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମଶବ୍ଦାଭିଧେୟମ୍ ଅନ୍ତଃସ୍ଥଂ ଲିଙ୍ଗମ୍ ଏକମପି, ଉପାସନାର୍ଥଂ ଭକ୍ତାନାଂ ଧ୍ୟାନପୂଜାର୍ଥଂ ସ୍ୱମାୟୟା ସ୍ୱସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟାପରପର୍ଯ୍ୟାୟମାୟାଶକ୍ତ୍ୟା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ସ୍ଥାନଭେଦେନ ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟରୂପଂ ଜ୍ଞାତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅବ୍ୟକ୍ତ ସନାତନ ବ୍ରହ୍ମରୂପ ଲିଙ୍ଗ ଉପାସନା ପାଇଁ ନିଜର ମାୟାରେ (ମୂଳାଧାର ଆଦି) ଅନ୍ତଃସ୍ଥାନରେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇଛି ।। ୩୬ ।।

ନନୁ ପରବ୍ରହ୍ମ ଲିଙ୍ଗରୂପମିତି କଥଂ ବ୍ୟବହ୍ରିୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଲୟଂ ଗଚ୍ଛତି ଯତ୍ରୈବ ଜଗଦେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।
ପୁନଃ ପୁନଃ ସମୁତ୍ପତ୍ତିଂ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମ ଶାଶ୍ୱତମ୍ ।। ୩୭ ।।

ଯତ୍ର ବ୍ରହ୍ମଣି ଏତଚ୍ଚରାଚରଂ ଜଗଦ୍ ଲୟଂ ଗଚ୍ଛତି, ପୁନଃ ପୁନରୁତ୍ପତ୍ତିଂ ଗଚ୍ଛତୀତି ତଚ୍ଛାଶ୍ୱତଂ ବ୍ରହ୍ମ ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– ଯେଉଁଥିରେ ଏହି ଚର-ଅଚର ଜଗତ୍ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ ତଥା ପୁନଃ ପୁନଃ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହା ଶାଶ୍ୱତ (ନିତ୍ୟ) ବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଲିଙ୍ଗ ଅଟେ ।। ୩୭ ।।

ଉକ୍ତାର୍ଥଂ ନିଗମୟତି –

ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗମିତିଖ୍ୟାତଂ ସତ୍ତାନନ୍ଦଚିଦାତ୍ମକମ୍ ।
ବୃହତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ବୃଂହଣତ୍ୱାଚ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମଶବ୍ଦାଭିଧେୟକମ୍ ।। ୩୮ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକଂ ଲିଙ୍ଗଂ ମହାଲିଙ୍ଗଂ ବୃହତ୍ତ୍ୱାନ୍ ମହତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ବୃଂହଣତ୍ୱାଦ୍ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟ୍ୟୁନ୍ମୁଖତ୍ୱାଚ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମଶବ୍ଦାଭିଧେୟକମିତି ଖ୍ୟାତଂ ପ୍ରଖ୍ୟାତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ପରବ୍ରହ୍ମୈବ ମହାଲିଙ୍ଗଂ ମହାଲିଙ୍ଗମେବ ପରବ୍ରହ୍ମେତି ଭାବଃ ।। ୩୮ ।।

– ଏହି କାରଣରୁ ସେହି ଚିଦ୍ ଆନନ୍ଦମୟୀ ସତ୍ତା ଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଆନ୍ତି । ସବୁଠାରୁ ବୃହତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କର ପୋଷକ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେହି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ତତ୍ତ୍ୱ 'ବ୍ରହ୍ମ' ଶବ୍ଦରେ ବାଚ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ଏହିପରି ଭାବରେ ପରବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ମହାଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ମହାଲିଙ୍ଗ ହିଁ ପରବ୍ରହ୍ମ ଅଟନ୍ତି ।। ୩୮ ।।

ଅଥୋକ୍ତସ୍ଥାନେଷ୍ୱେକତ୍ର ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନମାନ୍ତରଲିଙ୍ଗ ଧାରଣମିତ୍ୟାହ –

ଆଧାରେ ହୃଦୟେ ବାପି ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ବା ନିରନ୍ତରମ୍ ।
ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନମାନ୍ତରଂ ଲିଙ୍ଗଧାରଣମ୍ ।। ୩୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୯ ।।

ଅଥ କେନ ପ୍ରକାରେଣାନୁସନ୍ଧେୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆଧାରେ କନକପ୍ରଖ୍ୟଂ ହୃଦୟେ ବିଦ୍ରୁମପ୍ରଭମ୍ ।
ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ସ୍ଫଟିକଚ୍ଛାୟଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଯୋଗୀ ବିଭାବୟେତ୍ ।। ୪୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୦ ।।

– ଯୋଗୀ ମୂଳାଧାରରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣର, ହୃଦୟରେ ମୂଂଗା ବର୍ଣ୍ଣର ଓ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟରେ ସ୍ଫଟିକ ଆଭା ଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗର ଧ୍ୟାନ କରେ ।। ୪୦ ।।

ଅଥେଦମନ୍ତଲିଙ୍ଗଧାରଣଂ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଧାରଣାପେକ୍ଷୟା ବିଶିଷ୍ଟମିତ୍ୟାହ –

ନିରୁପାଧିକମାଖ୍ୟାତଂ ଲିଙ୍ଗସ୍ୟାନ୍ତରଧାରଣମ୍ ।
ବିଶିଷ୍ଟଂ କୋଟିଗୁଣିତଂ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଧାରଣାତ୍ ।। ୪୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୧ ।।

– ଏହି ନିରୁପାଧିକ ଲିଙ୍ଗର ଆନ୍ତର ଧାରଣ ବାହ୍ୟ ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ଅପେକ୍ଷା କୋଟି ଗୁଣରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।। ୪୧ ।।

ଯେ ଧାରୟନ୍ତି ହୃଦୟେ ଲିଙ୍ଗଂ ଚିଦ୍ରୂପମୈଶ୍ୱରମ୍ ।
ନ ତେଷାଂ ପୁନରାବୃତ୍ତିର୍ଘୋର ସଂସାରମଣ୍ଡଳେ ।। ୪୨ ।।

ପରମୁକ୍ତିରେବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– ଯେଉଁ ଜନମାନେ ହୃଦୟରେ ଚିଦ୍‌ରୂପ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଘୋର ସଂସାରମଣ୍ଡଳରେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୪୨ ।।

ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନମାତ୍ମବିଦ୍ୟାପରିଶ୍ରମଃ ।
ଗୁରୂପାସନାଶକ୍ତିଶ୍ଚ କାରଣଂ ମୋକ୍ଷସମ୍ପଦାମ୍ ।। ୪୩ ।।

'ଆତ୍ମଲାଭାନ୍ନ ପରଂ ବିଦ୍ୟତେ' ଇତି ଶ୍ରୁ(ସ୍ମୃ)ତେର୍ନାହମୀଶ୍ୱର ଇତ୍ୟଜ୍ଞାନନିବାରକୀ–ଭୂତାତ୍ମବିଦ୍ୟାନୈଶିତ୍ୟଂ[୯୨] ଗୁରୁଭଜନ ସାମର୍ଥ୍ୟୟୋରପ୍ୟନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନଂ ମୋକ୍ଷସମ୍ପଦ୍ କାରଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗର ଧ୍ୟାନ, ଆତ୍ମବିଦ୍ୟାରେ ପରିଶ୍ରମ (ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରବଣ–ମନନ) ତଥା ଗୁରୁସେବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ – ଏ ତିନୋଟି ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତିର କାରଣ

---

୯୨. ନୈଶିତ୍ୟଂ ତୀକ୍ଷ୍ଣତା ତୀବ୍ରୋତ୍କଣ୍ଠା ବା ।

ଅଟନ୍ତି ।। ୪୩।।

ତସ୍ମାଦଚଞ୍ଚଳହୃଦୟାନାଂ ଶିବଯୋଗିନାମନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନ ଏବ ରୁଚିର୍ନ ବାହ୍ୟ ଇତ୍ୟାହ -

ବୈରାଗ୍ୟଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତାନାଂ ଯୋଗିନାଂ ସ୍ଥିରଚେତସାମ୍ ।
ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନେ ରୁଚିର୍ବାହ୍ୟେ ନ ଜାୟତେ ।। ୪୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୪।।

- ଏହି କାରଣରୁ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ବୈରାଗ୍ୟରେ ଯୁକ୍ତ ସ୍ଥିର ଚିତ୍ତ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ରୁଚି ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନରେ ଥାଏ, ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନରେ ନୁହେଁ ।। ୪୪।।

କିମୁତ ପରିପକ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଦୟୋଽପି ସୁଜ୍ଞାନଯୋଗେନୈବ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ପଶ୍ୟନ୍ତୀତ୍ୟାହ -

ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁଶ୍ଚ ରୁଦ୍ରଶ୍ଚ ବାସବାଦ୍ୟାଶ୍ଚ ଲୋକପାଃ ।
ମୁନୟଃ ସିଦ୍ଧଗନ୍ଧର୍ବା ଦାନବା ମାନବାସ୍ତଥା ।। ୪୫।।
ସର୍ବେ ଚ ଜ୍ଞାନଯୋଗେନ ସର୍ବକାରଣକାରଣମ୍ ।
ପଶ୍ୟନ୍ତି ହୃଦୟେ ଲିଙ୍ଗଂ ପରମାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ।। ୪୬।।

ଅତ୍ର 'ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁରୁଦ୍ରେନ୍ଦ୍ରାସ୍ତେ ସମ୍ପ୍ରସୂୟନ୍ତେ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ କାର୍ଯ୍ୟକୋଟି ପ୍ରବିଷ୍ଟ ରୁଦ୍ରୋ ବିବକ୍ଷିତଃ, ନ ତୁ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତିକାରଣୀଭୂତ ମହାଲିଙ୍ଗରୁଦ୍ର ଇତ୍ୟନୁସନ୍ଧେୟମ୍ ।। ୪୫-୪୬।।

- ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର (ଅବର କୋଟିର ରୁଦ୍ର), ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଲୋକପାଳ ମୁନିଗଣ, ସିଦ୍ଧ ଗନ୍ଧର୍ବ, ଦାନବ ତଥା ମାନବ ସମସ୍ତେ ଜ୍ଞାନଯୋଗଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କାରଣର କାରଣ ପରମାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଲିଙ୍ଗର ହୃଦୟରେ ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରନ୍ତି ।। ୪୫-୪୬।।

ତସ୍ମାତ୍ ସାଂସାରିକ ଦୁଃଖନିବୃତ୍ତ୍ୟର୍ଥମନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗାନୁସନ୍ଧାନମେବ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ -

ତସ୍ମାତ୍ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ଶାଙ୍କରଂ ଲିଙ୍ଗମୁତ୍ତମମ୍ ।
ଅନ୍ତର୍ବିଭାବୟେଦ୍ ବିଦ୍ୱାନଶେଷକ୍ଲେଶମୁକ୍ତୟେ ।। ୪୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୭।।

- ଏଥିପାଇଁ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସମସ୍ତ କ୍ଲେଶରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟାସରେ ଉତ୍ତମ ଶିବଲିଙ୍ଗର ଧ୍ୟାନ ନିଜ ଭିତରେ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୭।।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ୍ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗଧାରଣଂ କିମର୍ଥମିତ୍ୟାକାଙ୍କ୍ଷାୟାମାହ -

ଅନ୍ତର୍ଧାରୟିତୁଂ ଲିଙ୍ଗମଶକ୍ତଃ ଶକ୍ତ ଏବ ବା ।
ବାହ୍ୟଂ ଚ ଧାରୟେଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ତଦ୍ରୂପମିତି ନିଶ୍ଚୟାତ୍ ।। ୪୮।।

ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗଧାରଣେ ଯଦ୍ୟଶକ୍ତଃ ଶକ୍ତ ଏବ ବା, ସ୍ଫଟିକଶିଳାଦିନିର୍ମିତ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗଂ

ତଦ୍ରୂପମିତି ହୃଦୟକମଳାପ୍ରିତ ଚିନ୍ମୟମହାଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପବଦିତି ନିଶ୍ଚୟାଦ୍ ସନ୍ଦେହରାହିତ୍ୟେନ ଧାରୟେତ୍ ।

ବିନ୍ଦୁସ୍ୱରୂପାମଳମୂଳପୀଠଂ ନାଦସ୍ୱରୂପଂ ସ୍ଫୁରଦୂର୍ଧ୍ୱପୀଠମ୍ ।
କଳାମୃତିର୍ଯଗ୍ ଗତ ଗୋମୁଖାଢ୍ୟଂ ଚିଦ୍ରୂପଲିଙ୍ଗଂ ହୃଦୟାବ୍ଜସଂସ୍ଥମ୍।।

ଇତି ଶିବାଲୋକବଚନାଦ୍ ତଦ୍ରୂପବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗମନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗସ୍ମରଣାର୍ଥଂ ବୀରଶୈବୋ ଧାରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗକୁ ଧାରଣ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଅ ଅଥବା ଅସମର୍ଥ, ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗକୁ ଅନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗର ରୂପ ଭାବି ତାହାର ଧାରଣ ଅବଶ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୮ ।।

ଅଥ ମହାଲିଙ୍ଗଭେଦଂ ନିରୂପୟତି –

ଲିଙ୍ଗଂ ତୁ ତ୍ରିବିଧଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସ୍ଥୂଳଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ପରାତ୍ପରମ୍ ।
ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗମିଦଂ ସ୍ଥୂଳଂ ଯଦ୍ ବାହ୍ୟେ ଧାର୍ଯତେ ତନୌ ।। ୪୯ ।।
ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିଦଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ଯଦନ୍ତର୍ଭାବନାମୟମ୍ ।
ପରାତ୍ପରଂ ତୁ ଯତ୍ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗଂ ତଦୁଚ୍ୟତେ ।। ୫୦ ।।

ଲିଙ୍ଗଂ ତୁ ମହାଲିଙ୍ଗ ମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ତତ୍ ସ୍ଥୂଳଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ପରାତ୍ପରମିତି ତ୍ରିବିଧମ୍ । ତତ୍ର ଯଦ୍ ବାହ୍ୟେ ତନୌ ଧାର୍ଯତେ, ତଦିଦମିଷ୍ଟଲିଙ୍ଗଂ ସ୍ଥୂଳମ୍ । ଯଦ୍ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗମନ୍ତଃ ହୃଦୟକମଳେ ଭାବନାମୟଂ ସନ୍ମାତ୍ରଭାବନାରୂପଂ ତତ୍ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ସୂକ୍ଷ୍ମମ୍, ଯଦ୍ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ପରାତ୍ପରମିତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତଦ୍ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯–୫୦ ।।

– ଏହି ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥୂଳ, ସୂକ୍ଷ୍ମ, ପରାତ୍ପର ଭେଦରେ ତିନି ପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି। ଯାହା ବାହାର ଶରୀରରେ ଧାରଣ କରାଯାଏ, ସେହି ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥୂଳ ଅଟେ । ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଟେ, ଯାହା ଅନ୍ତର୍ଭାବନା ରୂପ ଅଟେ । ଯାହାକୁ ପରାତ୍ପର ଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ, ତାହାକୁ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ ।। ୪୯–୫୦ ।।

ନନ୍ୱିଦଂ ସ୍ଥୂଳଲିଙ୍ଗଂ କିମର୍ଥଂ ଧାରଣୀୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭାବନାତୀତ ମବ୍ୟକ୍ତଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ଶିବାଭିଧମ୍ ।
ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗ ମିଦଂ ସାକ୍ଷାଦନିଷ୍ଟପରିହାରତଃ ।
ଧାରୟେଦବଧାନେନ ଶରୀରେ ସର୍ବଦା ବୁଧଃ ।। ୫୧ ।।

ଅବ୍ୟକ୍ତଂ ରୂପାଦ୍ୟଭାବାଦବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚରମ୍, ସମଲମାନସବୃତ୍ତ୍ୟଗମ୍ୟତ୍ୱାଦ୍, ଭାବନାତୀତଂ ଶିବାଭିଧଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ନିଗମାଗମପ୍ରସିଦ୍ଧଶିବାଖ୍ୟପରବ୍ରହ୍ମୈବ, ଅନିଷ୍ଟପରିହାରତଃ ସଂସାରପାଶଲକ୍ଷଣାନିଷ୍ଟପରିହାରତଃ, ଇଷ୍ଟରୂପପରାତ୍ପରମୁକ୍ତି–ପ୍ରଦାନତଃ, ସାକ୍ଷାତ୍

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗମିଦମ୍ – 'ଇଷ୍ଟମୂର୍ଜଂ ତପସାନୁଯଚ୍ଛତି' ଇତ୍ୟଥର୍ବଶିରଃ ସିଦ୍ଧଂ ଲିଙ୍ଗ ବୁଧୋ ନିଗମାଗମନିପୁଣଃ, ଶରୀରେ ସାବଧାନେନ ସଦା ଧାରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧।।

– ଭାବନାରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଅତଏବ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଶିବ ନାମକ ପରବ୍ରହ୍ମ ଅନିଷ୍ଟକୁ ପରିହାର କରୁଥିବାରୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗ ଅଟନ୍ତି । ବିଦ୍ୱାନ୍ ସାବଧାନ ହୋଇ ସର୍ବଦା ଏହାକୁ ଶରୀରରେ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୧ ।।

ଅଥେଦମିଷ୍ଟଲିଙ୍ଗଂ ଶରୀରେ କୁତ୍ର ଧାରଣୀୟ ମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନି ବା କଣ୍ଠଦେଶେ ବା କକ୍ଷେ ବକ୍ଷଃସ୍ଥଲେଽପି ବା ।
କୁକ୍ଷୌ ହସ୍ତସ୍ଥଲେ ବାପି ଧାରୟେଲ୍ଲିଙ୍ଗମୈଶ୍ୱରମ୍ ।। ୫୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୨ ।।

– ଶିରୋପରି (ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ), କଣ୍ଠରେ, ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅଥବା ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ, କୁକ୍ଷି ଅର୍ଥାତ୍ ପେଟ ଉପରେ ଅଥବା ହାତରେ ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୨।।

ଅଥ ନିଷେଧସ୍ଥାନମାହ –

ନାଭେରଧସ୍ତାଲ୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଧାରଣଂ ପାପକାରଣମ୍ ।
ଜଟାଗ୍ରେ ତ୍ରିକଭାଗେ ଚ ମଳସ୍ଥାନେ ନ ଧାରୟେତ୍ ।। ୫୩ ।।

ତ୍ରିକଭାଗଃ ପୃଷ୍ଟଭାଗ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୩ ।।

– ନାଭି ତଳେ ଲିଙ୍ଗକୁ ଧାରଣ କରିବା ପାପର କାରଣ ଅଟେ । ଜଟାର ଅଗ୍ରଭାଗରେ, ପୃଷ୍ଟ ଭାବରେ ତଥା ମଳସ୍ଥାନରେ ଲିଙ୍ଗର ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୩।।

ଅଥେଦଂ ଲିଙ୍ଗଂ କୁତ୍ର ପୂଜନୀୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଲିଙ୍ଗଧାରୀ ସଦା ଶୁଦ୍ଧୋ ନିଜଲିଙ୍ଗଂ ମନୋରମମ୍ ।
ଅର୍ଚ୍ଚୟେଦ୍ ଗନ୍ଧପୁଷ୍ପାଦ୍ୟୈଃ କରପୀଠେ ସମାହିତଃ ।। ୫୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୪ ।।

– ଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ସଦା ଶୁଦ୍ଧ ଅଟେ । (ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି) ସମାହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ହୋଇ ନିଜର ମନୋରମ ଲିଙ୍ଗକୁ କରରୂପୀ ପୀଠ ଉପରେ ଗନ୍ଧ–ପୁଷ୍ପ ଆଦିରେ ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୪ ।।

ବାହ୍ୟପୀଠାର୍ଚ୍ଚନାଦେତତ୍ କରପୀଠାର୍ଚ୍ଚନଂ ବରମ୍ ।
ସର୍ବେଷାଂ ବୀରଶୈବାନାଂ ମୁମୁକ୍ଷୂଣାଂ ନିରନ୍ତରମ୍ ।। ୫୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୫ ।।

– ମୋକ୍ଷାର୍ଥି ସମସ୍ତ ବୀରଶୈବଙ୍କ ପାଇଁ କରପୀଠାର୍ଚ୍ଚନ ବାହ୍ୟପୀଠାର୍ଚ୍ଚନ ଅପେକ୍ଷା ସଦା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।। ୫୫ ।।

ଅଥେଦଂ ଲିଙ୍ଗଧାରଣଂ କୈରଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବ୍ରହ୍ମ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦୟୋ ଦେବା ମୁନୟୋ ଗୌତମାଦୟଃ ।
ଧାରୟନ୍ତି ସଦା ଲିଙ୍ଗମୁତ୍ତମାଙ୍ଗେ ବିଶେଷତଃ ।। ୫୬ ।।
ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟାଦିଶକ୍ତୟଃ ସର୍ବାଃ ଶିବଭକ୍ତିକବିଭାବିତାଃ ।
ଧାରୟନ୍ତ୍ୟଲିକାଗ୍ରେଷୁ ଶିବଲିଙ୍ଗମହର୍ନିଶମ୍ ।। ୫୭ ।।

ଅନେନ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷୟୋରପି ଲିଙ୍ଗଧାରଣମୁକ୍ତଂ ଭବତି ।। ୫୬-୫୭ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ଦେବତାଗଣ, ଗୌତମ ଆଦି ମୁନିବୃନ୍ଦ, ବିଶେଷରୂପେ ଏହି ଲିଙ୍ଗକୁ ଉତ୍ତମାଙ୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୀର୍ଷରେ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଶିବଭକ୍ତିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଦି ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଏହି ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ଦିନରାତି ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରନ୍ତି ।। ୫୬-୫୭ ।।

ଅଥେଦଂ ଲିଙ୍ଗଧାରଣଂ କୁତ୍ରୋକ୍ତମିତ୍ୟାହ –

ବେଦଶାସ୍ତ୍ରପୁରାଣେଷୁ କାମିକାଦ୍ୟାଗମେଷୁ ଚ ।
ଲିଙ୍ଗଧାରଣମାଖ୍ୟାତଂ ବୀରଶୈବସ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟାତ୍ ।। ୫୮ ।।

– ବେଦ, ଶାସ୍ତ୍ର, ପୁରାଣ ତଥା କାମିକ ଆଦି ଆଗମମାନଙ୍କରେ ବୀରଶୈବ ପାଇଁ ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ଆବଶ୍ୟକ କୁହାଯାଇଛି ।। ୫୮ ।।

ଅଥ ଶ୍ରୁତୌ କୁତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଋଗିତ୍ୟାହ ପବିତ୍ରଂ ତେ ବିତତଂ ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ପତେ ।
ତସ୍ମାତ୍ ପବିତ୍ରଂ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଧାର୍ଯ୍ୟଂ ଶୈବମନାମୟମ୍ ।। ୫୯ ।।

'ପବିତ୍ରଂ ତେ ବିତତଂ ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ପତେ' ଇତି ଋଗ୍‌ବେଦ ଆହ । ଭୋ ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ପତେ ତେ ତବ ଲିଙ୍ଗମିତି ଶେଷଃ । ବିତତଂ ଶିବାଦିଭୂମ୍ୟନ୍ତଂ ବିସ୍ତୃତଂ, ପବିତ୍ରଂ ପାବନଂ, ତସ୍ମାଦ୍ ଅନାମୟଂ ଦୋଷରହିତଂ ଶୈବଂ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଧାରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– ଋଗ୍‌ବେଦ କହିଛି– 'ହେ ବ୍ରହ୍ମଣସ୍ପତେ' (ବ୍ରହ୍ମନ୍) ଏହି ଶିବଲିଙ୍ଗ ବିତତ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବାଦି ଧରଣୀ ଅନ୍ତଃ ଛତିସ ତତ୍ତ୍ୱରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ । ଏଣୁ ତୁମ ପାଇଁ ପବିତ୍ର । ଏହି କାରଣରୁ ଅନାମୟ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୯ ।।

ନନୁ କିମସ୍ୟ ଧାରଣେନେତ୍ୟାହ –

ବ୍ରହ୍ମେତି ଲିଙ୍ଗମାଖ୍ୟାତଂ ବ୍ରହ୍ମଣଃ ପତିରୀଶ୍ୱରଃ ।
ପବିତ୍ରଂ ତଦ୍ଧି ବିଖ୍ୟାତଂ ତତ୍‌ସମ୍ପର୍କାତ୍ତନୁଃ ଶୁଚିଃ ।। ୬୦ ।।

ତଦ୍ ପବିତ୍ରମିତି ତତ୍‌ସମ୍ପର୍କାତ୍ ତନୁଃ ଶରୀରଂ ପବିତ୍ରଂ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦।।

– ଲିଙ୍ଗକୁ ବ୍ରହ୍ମ କୁହାଯାଇଛି । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ପତି ଅର୍ଥାତ୍ ଈଶ୍ୱର ଶିବ ଅଟନ୍ତି। ଏହିପରି ଲିଙ୍ଗକୁ ପବିତ୍ର କୁହାଯାଇଛି । ତାହାର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ତାହାକୁ ଧାରଣ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ ପବିତ୍ର ହୋଇଯାଏ ।। ୬୦।।

ଅଥୈତାଦୃଶଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଦୀକ୍ଷୟା ରହିତୋ ନ ଧାରୟେଦିତ୍ୟାହ –

ଅତପ୍ତତନୁରଜ୍ଞୋ ବୈ ଆମଃ ସଂସ୍କାରବର୍ଜିତଃ ।
ଦୀକ୍ଷୟା ରହିତଃ ସାକ୍ଷାନ୍ନାପ୍ନୁୟାଲ୍ଲିଙ୍ଗମୁତ୍ତମମ୍ ।। ୬୧।।

ଅତପ୍ତତନୁଃ ତପୋରହିତଦେହଃ, ଆମଃ ଅପରିପକ୍ୱଃ, ଅବୈରାଗ୍ୟଶୀଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ସଂସ୍କାରବର୍ଜିତଃ ଶିବସଂସ୍କାରରହିତଃ, ଅଜ୍ଞଃ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବସ୍ତୁ ବିବେକଶୂନ୍ୟଃ, ଦୀକ୍ଷୟା ରହିତଃ, ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମ୍ ଉତ୍ତମଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠଲିଙ୍ଗଂ ନାପ୍ନୁୟାଦ୍ ନ ଧାରୟେତ୍। ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ – 'ଅତପ୍ତତନୂର୍ନ ତଦାମୋ ଅଶ୍ନୁତେ[୯୩]' ଇତି ଶ୍ରୁତିଃ । ତଦ୍ ଆମ ଇତି ବିଚ୍ଛେଦଃ, ତଦ୍ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅନେନ ସୁପ୍ରସନ୍ନେନ ଗୁରୁଣା ଦତ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗମେବ ଭୋଗମୋକ୍ଷପ୍ରଦମ୍, ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ଧୃତଂ ବିଫଳମିତି ସୂଚିତମ୍ ।। ୬୧।।

– ତପସ୍ୟା ରହିତ ଅଜ୍ଞାନୀ ଆମ–କଞ୍ଚା ଅର୍ଥାତ୍ ଅପରିପକ୍ୱ ଅନ୍ତଃକରଣବାଲା ସଂସ୍କାରହୀନ ତଥା ଦୀକ୍ଷା ରହିତ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱତଃ ଉତ୍ତମ ଲିଙ୍ଗକୁ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ପାପାସ୍ପଦ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୧।।

ଅଥ ଲିଙ୍ଗଧାରଣେ ଯାଜୁଷୀ ଶ୍ରୁତିରପ୍ୟସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଅଘୋରା ପାପକାଶୀତି ଯା ତେ ରୁଦ୍ରଶିବା ତନୂଃ ।
ଯଜୁଷା ଗୀୟତୋ ଯସ୍ମାତ୍ ତସ୍ମାଚ୍ଛୈବୋଽଘବର୍ଜିତଃ ।। ୬୨।।

'ଯା ତେ ରୁଦ୍ର ଶିବା ତନୂରଘୋରା ପାପକାଶିନୀ[୯୪]' ଇତି ଶ୍ରୀରୁଦ୍ରଶ୍ରୁତିଃ । ଅସ୍ୟାଃ ଶ୍ରୁତେରୟମର୍ଥଃ – ଭୋ ରୁଦ୍ର, ତେ ତବ, ଶିବା ମଙ୍ଗଳସ୍ୱରୂପା, ଯା ତନୂଃ, 'ଲିଙ୍ଗଂ ତୁ ଶିବୟୋର୍ଦେହଃ' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଃ ଶିବଶକ୍ତ୍ୟା(ତ୍ମିକା) ଲିଙ୍ଗମୂର୍ତ୍ତିଃ, ସା ଅଘୋରା ଶାନ୍ତା, ଅପାପକାଶୀ ଅପାପେଷୁ ଭକ୍ତେଷୁ କାଶତ ଇତି ଅପାପକାଶୀ, ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗରୂପେଣ ତତ୍ର ସ୍ଥିତା, ଇତି ଯଜୁଷା ଯଜୁର୍ବେଦେନ, ଯସ୍ମାଦ୍ ଗୀୟତେ, ତସ୍ମାଦ୍ ଶୈବଃ ଶିବଲିଙ୍ଗସମ୍ବନ୍ଧୀ, ଅଘବର୍ଜିତଃ ପାପରହିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୨।।

---

୯୩. ଋ. ସଂ., ୯/୮୩/୧

୯୪. ଯା ତେ ରୁଦ୍ର ଶିବା ତନୂରଘୋରାଽପାପକାଶିନୀ ।
ତୟା ନସ୍ତନ୍ୱା ଶନ୍ତମୟା ଗିରିଶନ୍ତାଭିଚାକଶୀହି ।। (ବା. ସଂ., ୧୬/୨)

– ଯଜୁର୍ବେଦ କହୁଛି – ହେ ରୁଦ୍ର ! ଆପଣଙ୍କର ଶରୀର ଅଘୋର, ପାପରହିତ ଏବଂ ମଙ୍ଗଳକାରୀ ଅଟେ । ଏଣୁ ଲିଙ୍ଗକୁ ଧାରଣ କରିବାବାଲା ଶିବ ଉପାସକ ନିଷ୍ପାପ ଅଟେ ।। ୬୨।।

ଅଥ ଲିଙ୍ଗଧାରଣସ୍ଥଲଂ ସମାପ୍ୟ ତତ୍‌ସମ୍ବନ୍ଧସ୍ୟ ଭସ୍ମଧାରଣସ୍ଥଲଂ ସୂଚୟତି –

ଯୋ ଲିଙ୍ଗଧାରୀ ନିୟତାନ୍ତରାତ୍ମା

ନିତ୍ୟଂ ଶିବାରାଧନବଦ୍ଧଚିତ୍ତଃ ।

ସ ଧାରୟେତ୍ ସର୍ବମଲାପହତ୍ୟୈ

ଭସ୍ମାମଲଂ ଚାରୁ ଯଥା ପ୍ରୟୋଗମ୍ ।। ୬୩।।

ଯଃ ପୁରୁଷଃ ଲିଙ୍ଗଧାରୀ ଲିଙ୍ଗଧାରଣସମ୍ପନ୍ନଃ, ନିୟତାନ୍ତରାତ୍ମା ନିର୍ମଲାନ୍ତଃକରଣଃ, ନିତ୍ୟଂ ଶିବପୂଜାବଦ୍ଧଚିତ୍ତଃ, ସ ଶିବଲିଙ୍ଗଧାରକଃ ସର୍ବମଲାପହତ୍ୟୈ ସର୍ବଦୋଷନିବୃତ୍ତ୍ୟୈ ଚାରୁ ମନୋହରମ୍, ଅମଲଂ ନିର୍ମଲଂ ଭସ୍ମ ଯଥାପ୍ରୟୋଗଂ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଧାରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୩।।

– ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗଧାରୀ, ସଂଯତଚିତ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିତ୍ୟ ଶିବାରାଧନାରେ ଦତ୍ତପ୍ରାଣ, ସେ ସମସ୍ତ ପାପକୁ ନାଶ କରିବା ପାଇଁ ସୁନ୍ଦର ଏବଂ ନିର୍ମଳ ଭସ୍ମକୁ ବିଧି-ବିଧାନ ସହିତ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୩।।

ଇତି ଶ୍ରୀବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟୋ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ଭକ୍ତସ୍ଥଲେ ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟ ଲିଙ୍ଗଧାରଣପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଷଷ୍ଠଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ (୬)

ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଭକ୍ତସ୍ଥଲେ ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟଲିଙ୍ଗଧାରଣ-ପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଷଷ୍ଠଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ (୬)

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟଲିଙ୍ଗଧାରଣପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୬।।

ସପ୍ତମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ 'ଭୂତ୍ୟୈ ନ ପ୍ରମଦିତବ୍ୟମ୍[୯୫]' ଇତି ଶ୍ରୁତିପ୍ରସିଦ୍ଧଭସ୍ମଧାରଣସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ । ଅତ୍ରାଦୌ ନିରୂପାଧିକଭସ୍ମଧାରଣଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ନିରୂପୟତି –

ଭସ୍ମଧାରଣସଂଯୁକ୍ତଃ ପବିତ୍ରୋ ନିୟତାଶୟଃ ।
ଶିବାଭିଧାନଂ ଯଦ୍ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଭାସନାଦ୍‌ଭସିତଂ ତଥା ।। ୧ ।।
ମହାଭସ୍ମେତି ସଞ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ମହାଦେବଂ ପ୍ରଭାମୟମ୍ ।
ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଯେ ମହାଭାଗା ମୁଖ୍ୟାସ୍ତେ ଭସ୍ମଧାରିଣଃ ।। ୨ ।।

ଭସ୍ମଧାରଣସଂଯୁକ୍ତଃ ଶିବଲିଙ୍ଗଧାରକଃ, ନିୟତାଶୟଃ – 'ଭସ୍ମଧାନାଦ୍ ସନ୍ଧାନଂ ଭବତି, ଭସ୍ମଧାନାଦ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ସ୍ମରଣଂ ଭବତି ତସ୍ମାଦ୍ ଧ୍ୟାନାଦ୍ ସ୍ଥାଣୁତ୍ୱଂ ଚ ଗଚ୍ଛତି । ସ ଏଷ ଭସ୍ମଜ୍ୟୋତିଃ' ଇତି ଭସ୍ମଜାବାଲଶ୍ରୁତେ[୯୬]ର୍ଭସ୍ମଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗମୟମିତି ନିୟମିତଚିତ୍ତଃ ସନ୍ ପବିତ୍ରଃ ଶୁଦ୍ଧୋ ଯଦ୍ ଭସ୍ମଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବାଭିଧାନଂ ପରଶିବପରବ୍ରହ୍ମାଭିଧାନଂ ସଦ୍ ପ୍ରୋକ୍ତମିତି ପ୍ରଭାମୟଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପମ୍, ତଂ ମହାଦେବଂ ଭାସନାଦ୍ ପ୍ରକାଶନାଦ୍ ଭସିତଂ ଭସିତମିତି ତଥା ମହାଭସ୍ମେତି ସଞ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ମହାଭାଗାଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଯେ କେଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗ ଧାରକା ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ, ତେ ମୁଖ୍ୟା ମୁଖ୍ୟ ଭସ୍ମଧାରିଣୋ ନିରୁପାଧିକ ଭସ୍ମଧାରିଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧-୨ ।।

ଭସ୍ମଧାରଣସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ –

ଭସ୍ମଧାରଣ ଯୁକ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତ ଆଶୟବାଲା ତଥା ପବିତ୍ର ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଶିବଙ୍କର (ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ରୂପ) ନାମ କୁହାଯାଇଛି (ତାହା ଶିବଙ୍କର) ଭାସନ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକାଶନ କରୁଥିବାରୁ ତାହା ଭସିତ ଅର୍ଥାତ୍ ମହାଭସ୍ମ ଅଟେ। ଏହିପରି ପ୍ରଭାମୟ ମହାଦେବଙ୍କର ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ଧ୍ୟାନ କରି (ମନ୍ତ୍ର ଜପ ଆଦି) ଅନ୍ୟ କାମ କରନ୍ତି ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ମୁଖ୍ୟ ଭସ୍ମଧାରୀ ।। ୧-୨ ।।

ଅଥ ସୋପାଧିକଭସ୍ମ ସ୍ୱରୂପଂ ନିରୂପୟତି –

ଶିବାଗ୍ନ୍ୟାଦିସମୁଦ୍‌ପନ୍ନଂ ମନ୍ତ୍ରନ୍ୟାସାଦିଯୋଗତଃ ।
ତଦୁପାଧିକମିତ୍ୟାହୁର୍ଭସ୍ମତନ୍ତ୍ରବିଶାରଦାଃ ।। ୩ ।।

ଯଦ୍ ଭସ୍ମ ମନ୍ତ୍ରନ୍ୟାସାଦିଯୋଗତଃ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମମନ୍ତ୍ରନ୍ୟାସାଦିସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍

---

୯୫. ତୈ. ଉ., ୧୧/୧

୯୬. ଅୟମୁଦ୍‌ଧୃତାଂଶୋ ଭସ୍ମଜାବାଲୋପନିଷଦି ନ ପ୍ରାପ୍ୟତେ ।

ଶିବାଗ୍ନ୍ୟାଦିସମୁତ୍‌-ପନ୍ନଂ ଶିବମନ୍ତ୍ରସଂସ୍କୃତାଗ୍ନିସମୁତ୍‌ପନ୍ନଂ ଭବତି, ତତ୍ ତଦ୍ ଭସ୍ମ ତନ୍ତ୍ର ବିଶାରଦାଃ ଶିବାଗମପ୍ରବୀଣା ଉପାଧିକଂ ଭସ୍ମ ସୋପାଧିକଂ ଭସ୍ମେତ୍ୟାହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩।।

– ମନ୍ତ୍ରନ୍ୟାସ ଆଦି ଯୋଗରେ ଶିବାଗ୍ନିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଭସ୍ମକୁ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସୋପାଧିକ ଭସ୍ମ କୁହନ୍ତି ।। ୩।।

ଅଥାସ୍ୟ ଭସ୍ମନଃ କାରଣଭେଦେନ ନାମପଞ୍ଚକମସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ବିଭୂତିର୍ଭସିତଂ ଭସ୍ମ କ୍ଷାରଂ ରକ୍ଷେତି ଭସ୍ମନଃ ।
ଏତାନି ପଞ୍ଚନାମାନି ହେତୁଭିଃ ପଞ୍ଚଭିର୍ଭୃଶମ୍ ।। ୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪।।

– ଭସ୍ମର ବିଭୂତି, ଭସିତ, ଭସ୍ମ, କ୍ଷାର ଓ ରକ୍ଷା – ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ନାମ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପାଞ୍ଚଟି କାରଣରୁ ହୋଇଛି ।। ୪।।

ତଦ୍ କାରଣମନ୍ୱର୍ଥନାମ କୃତ୍ୱା କଥୟତି –

ବିଭୂତିର୍ଭୂତିହେତୁତ୍ୱାଦ୍ ଭସିତଂ ତତ୍ତ୍ୱଭାସନାଦ୍ ।
ପାପାନାଂ ଭର୍ତ୍ସନାଦ୍ ଭସ୍ମକ୍ଷରଣାଦ୍ କ୍ଷାରମାପଦାମ୍ ।। ୫।।
ରକ୍ଷଣାଦ୍ ସର୍ବଭୂତେଭ୍ୟୋ ରକ୍ଷେତି ପରିଗୀୟତେ ।

ଅଣିମାଦ୍ୟଷ୍ଟୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକାରଣତ୍ୱାଦ୍ ବିଭୂତିଃ ଶିବତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶନାଦ୍ ଭସିତମ୍, ପାପାନାଂ ମନୋବାକ୍ କାୟଜନ୍ୟାନାଂ ଭର୍ତ୍ସନାଦ୍ ଭୟୋତ୍‌ପାଦନାଦ୍ ଭସ୍ମ, ଆପଦାଂ ତାପ-ତ୍ରୟୋତ୍‌ପନ୍ନବିପଦାଂ କ୍ଷାରଣାଦ୍ କ୍ଷୟୀକରଣାତ୍ କ୍ଷାରମ୍, ସର୍ବଭୂତେଭ୍ୟୋ ଗ୍ରହଯକ୍ଷାଦିଭ୍ୟୋ (ରକ୍ଷଣାଦ୍) ରକ୍ଷେତି ପରିଗୀୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫।।

– ଭୂତି ଅର୍ଥାଦ୍ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ବିଭୂତି କୁହାଯାଏ। ଭସିତ ନାମର ତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ଭାସନ କରିବା। ପାପର ଭର୍ତ୍ସନ (ନାଶ) କରୁଥିବାରୁ ଏହା ଭସ୍ମ ଏବଂ ଆପତ୍ତିଗୁଡ଼ିକର କ୍ଷରଣ କରୁଥିବାରୁ କ୍ଷାର କୁହାଯାଏ । ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ରକ୍ଷା କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ରକ୍ଷା କୁହାଯାଏ ।। ୫-୬।।

ନନ୍ୱେକବିଧକ୍ରିୟାଭେଦଃ କିଂ ନିବନ୍ଧନ ଇତ୍ୟତ୍ର ଗୋମୂଳକ ଇତ୍ୟାହ –

ନନ୍ଦା ଭଦ୍ରା ଚ ସୁରଭିଃ ସୁଶୀଳା ସୁମନାସ୍ତଥା ।। ୬।।
ପଞ୍ଚ ଗାବୋ ବିଭୋର୍ଜାତାଃ ସଦ୍ୟୋଜାତାଦିବକ୍ତ୍ରତଃ ।

ଶିବସ୍ୟ ସଦ୍ୟୋଜାତମୁଖାନ୍ନନ୍ଦା, ବାମଦେବବଦନାଦ୍ ଭଦ୍ରା, ଅଘୋରାସ୍ୟାଦ୍ ସୁରଭିଃ ତତ୍‌ପୁରୁଷବକ୍ତ୍ରାତ୍ ସୁଶୀଳା, ଈଶାନାନନାତ୍ ସୁମନାଃ। ଏବଂ ପଞ୍ଚ ଗାବୋ ଜାତାଃ। ତତ୍‌କୃତୋଦ୍ଧୟଂ କାର୍ଯ୍ୟଭେଦ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

– ନନ୍ଦା, ଭଦ୍ରା, ସୁରଭି, ସୁଶୀଳା ଓ ସୁମନା – ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ଗାଇ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସଦ୍ୟୋଜାତ ଆଦି ପାଞ୍ଚଟି ମୁଖରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି । (ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ସଦ୍ୟୋଜାତ ରୁ ନନ୍ଦା, ବାମଦେବରୁ ଭଦ୍ରା, ଅଘୋର ଓ ସୁରଭି, ତତ୍ପୁରୁଷ ମୁଖରୁ ସୁଶୀଳା ଓ ଈଶାନ ନାମକ ମୁଖରୁ ସୁମନା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି) ।। ୬–୭ ।।

ତର୍ହି କିମାସାଂ ରୂପମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କପିଲା କୃଷ୍ଣା ଚ ଧବଳା ରକ୍ତା ତଥୈବ ଚ ।। ୭ ।।
ନନ୍ଦାଦୀନାଂ ଗବାଂ ବର୍ଣ୍ଣାଃ କ୍ରମେଣ ପରିକୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।

ତଥୈବ କ୍ରମେଣେତି ସମ୍ବନ୍ଧଃ ।। ୭ ।।

– ସେହି ନନ୍ଦା ଆଦି ଗାଈଙ୍କର ରଙ୍ଗ କ୍ରମଶଃ କପିଳ, କୃଷ୍ଣ, ଶ୍ୱେତ, ଧୂମ୍ର ଓ ରକ୍ତ ବତା ଯାଇଛି ।। ୭ ।।

ଅଥ କୟା ଗବା କୀଦୃଶଂ ଭସ୍ମୋତ୍ପନ୍ନ ମିତ୍ୟତ୍ରାହ ବୃହଜ୍ଜାବାଲଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥମେବ –

ସଦ୍ୟୋଜାତାଦ୍‌ବିଭୂତିଶ୍ଚ ବାମାଦ୍‌ଭସିତମେବ ଚ ।। ୮ ।।
ଅଘୋରାଦ୍ ଭସ୍ମ ସଜାତଂ ତତ୍ପୁରୁଷାଦ୍ କ୍ଷାରନାମ ଚ ।
ରକ୍ଷା ଚେଶାନବକ୍ତ୍ରାଚ୍ଚ ନନ୍ଦାଦିଦ୍ୱାରତୋଦ୍ଭବବତ୍ ।। ୯ ।।

ସଦ୍ୟୋଜାତ ମୁଖୋତ୍ପନ୍ନନନ୍ଦୟା ବିଭୂତିଃ, ବାମଦେବମୁଖୋଦ୍‌ଭୂତଭଦ୍ରୟା ଭସିତମ୍, ଅଘୋରମୁଖସଞ୍ଜାତ ସୁରଭି ଗବା ଭସ୍ମ, ତତ୍ପୁରୁଷମୁଖାବିର୍ଭୂତ ସୁଶୀଳୟା କ୍ଷାରମ୍, ଈଶାନମୁଖନିର୍ଗତସୁମନସା ରକ୍ଷା, ଅଭବଦାସୀଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮–୯ ।।

– ସଦ୍ୟୋଜାତରୁ ବିଭୂତି, ବାମଦେବରୁ ଭସିତ, ଅଘୋରରୁ ଭସ୍ମ, ତତ୍ପୁରୁଷରୁ କ୍ଷାର ଏବଂ ଈଶାନ ବକ୍ତ୍ରରୁ ରକ୍ଷା ନାମକ ଭସ୍ମ ନନ୍ଦା ଆଦିଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉତ୍ପନ୍ନ କରାଯାଇଛି ।। ୮–୯ ।।

ଅଥୈଷାଂ ବିନିଯୋଗମାହ –

ଧାରୟେନ୍ନିତ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟେଷୁ ବିଭୂତିଂ ଚ ପ୍ରଯତ୍ନତଃ ।
ନୈମିତ୍ତିକେଷୁ ଭସିତଂ କ୍ଷାରଂ କାମ୍ୟେଷୁ ସର୍ବଦା ।। ୧୦ ।।
ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତେଷୁ ସର୍ବେଷୁ ଭସ୍ମ ନାମ ଯଥାବିଧି ।
ରକ୍ଷା ଚ ମୋକ୍ଷକାର୍ଯ୍ୟେଷୁ ପ୍ରୟୋକ୍ତବ୍ୟା ସଦା ବୁଧୈଃ ।। ୧୧ ।।

ବୁଧୈଃ ବୀରଶୈବମତ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନୈଃ ପ୍ରୟୋକ୍ତବ୍ୟଂ ଧାର୍ଯ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୦–୧୧ ।।

– ନିତ୍ୟକର୍ମରେ ବିଭୂତି, ନୈମିତିକରେ ଭସିତ, କାମ୍ୟକର୍ମରେ କ୍ଷାର, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କର୍ମରେ ଭସ୍ମ ଓ ମୋକ୍ଷକାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଲୋକ ରକ୍ଷା ନାମକ ଭସ୍ମକୁ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଓ ଧାରଣ କରନ୍ତି ।। ୧୦–୧୧।।

ଅଥୈବଂ ବିଧି ଭସ୍ମନାଂ ବର୍ଣ୍ଣମାହ –

ନନ୍ଦାଦୀନାଂ ତୁ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣାଃ କପିଳାଦ୍ୟାଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।
ତ ଏବ ବର୍ଣ୍ଣା ବିଖ୍ୟାତା ଭୂତ୍ୟାଦୀନାଂ ଯଥାକ୍ରମମ୍ ।। ୧୨।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୨।।

– ନନ୍ଦା ଆଦି ଗାଈମାନଙ୍କର କପିଳ ଆଦି ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି, ଭୂତି ଆଦି ଭସ୍ମମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ କ୍ରମରେ ସେହି ରଙ୍ଗ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।। ୧୨।।

ଅଥୈତଦ୍ ଭସ୍ମୋତ୍ପତ୍ତିଶ୍ଚତୁର୍ବିଧେତ୍ୟାହ –

ଭସ୍ମୋତ୍ପାଦନମୁଦ୍ଦିଷ୍ଟଂ ଚତୁର୍ଧା ତନ୍ତ୍ରବେଦିଭିଃ ।
କଳ୍ପଂ ଚୈବାନୁକଳ୍ପଂ ତ୍ୱପକଳ୍ପମକଳ୍ପକମ୍ ।। ୧୩।।
ଏଷାମାଦିମମୁତ୍କୃଷ୍ଟମନ୍ୟଦ୍ ସର୍ବମଭାବତଃ ।

କଳ୍ପାନୁକଳ୍ପାପକଳ୍ପାକଳ୍ପାଖ୍ୟଚତୁର୍ବିଧଭସ୍ମସ୍ୱାଦିମଂ ପ୍ରାଥମିକଂ କଳ୍ପଂ ଭସ୍ମୋତ୍କୃଷ୍ଟମ୍, ଅନ୍ୟଦ୍ ସର୍ବଂ ଶିଷ୍ଟଂ ତ୍ରିବିଧଂ ଭସ୍ମ ଅଭାବତଃ କଳ୍ପଭସ୍ମାଲାଭାଦଙ୍ଗୀକରଣୀୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩ ।।

– ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍ ଭସ୍ମର ଉତ୍ପାଦନ ଚାରି ପ୍ରକାର କହିଛନ୍ତି – କଳ୍ପ, ଅନୁକଳ୍ପ, ଉପକଳ୍ପ ଓ ଅକଳ୍ପ । ଏଥିରୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ । ତାହାର ଅଭାବରେ ବାକିସବୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।। ୧୩–୧୪।।

ଅଥ ତେଷାଂ ସ୍ୱରୂପଂ କ୍ରମେଣ କଥୟତି –

ଯଥାଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତବିଧିନା ଗୃହୀତ୍ୱା ଗୋମୟଂ ନବମ୍ ।। ୧୪।।
ସଦ୍ୟେନ ବାମଦେବେନ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ପିଣ୍ଡମନୁତ୍ତମମ୍ ।
ଶୋଷୟେଦ୍ ପୁରୁଷେଣୈବ ଦହେଦ୍ ଘୋରାଚ୍ଛିବାଗ୍ନିନା ।। ୧୫।।
କଳ୍ପଂ ତଦ୍ ଭସ୍ମ ବିଜ୍ଞେୟମନୁକଳ୍ପମଥୋଚ୍ୟତେ ।
ବନେଷୁ ଗୋମୟଂ ଯଚ୍ଚ ଶୁଷ୍କଂ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀକୃତଂ ତଥା ।। ୧୬।।
ଦଗ୍ଧଂ ଚୈବାନୁକଳ୍ପାଖ୍ୟମାପଣାଦିଗତଂ ତୁ ଯତ୍ ।
ବସ୍ତ୍ରେଣୋତ୍ତାରିତଂ ଭସ୍ମ ଗୋମୂତ୍ରାବଦ୍ଧପିଣ୍ଡିତମ୍ ।। ୧୭।।

ଦଗ୍ଧଂ ପ୍ରାଗୁକ୍ତବିଧିନା ଭବେଦ୍ ଭସ୍ମୋପକଳ୍ପକମ୍ ।
ଅନ୍ୟୈରାପାଦିତଂ ଭସ୍ମାପ୍ୟକଳ୍ପମିତି ନିଶ୍ଚିତମ୍ ।। ୧୮।।

ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ନନ୍ଦାଦିଭିରାବିର୍ଭୂତନୂତନଗୋମୟଂ ସଦ୍ୟୋନ ସଦ୍ୟୋଜାତ-ମନ୍ତ୍ରେଣାନ୍ତରେ ଗୃହୀତ୍ୱା ବାମଦେବମନ୍ତ୍ରେଣ ପିଣ୍ଡୀକୃତ ତତ୍ପୁରୁଷମନ୍ତ୍ରେଣ ଶୋଷୟିତ୍ୱା ଶିବମନ୍ତ୍ରସଂସ୍କୃତାଗ୍ନିନା ଘୋରାଦଘୋରମନ୍ତ୍ରାଦ୍ ଦହେଦ୍ ଭସ୍ମୀକୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ। ଅଥୈଶାନମନ୍ତ୍ରେଣ ବିଲ୍ୱାଦିପାତ୍ରେକ ସ୍ଥାପିତଂ ତଦ୍ ଭସ୍ମ କଳ୍ପମିତି ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ-ମିତ୍ୟର୍ଥଃ। ଅରଣ୍ୟେଷୁ ଯଚ୍ଛୁଷ୍କଂ ଗୋମୟଂ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀକୃତ୍ୟ ପୂର୍ବବଦ୍ଦଗ୍ଧଂ ଭସ୍ମାନୁକଳ୍ପାଖ୍ୟ-ମିତ୍ୟର୍ଥଃ। ଅତ୍ର ମନ୍ତ୍ରତ୍ରୟଲୋପଃ। ଆପଣାଦିଗତଂ ଯଦ୍ ଭସ୍ମାସ୍ତି ତଦ୍ ବସ୍ତ୍ରେଣ ସଂଶୋଧିତଂ ସଦ୍ ପୁନର୍ଗୋମୂତ୍ରେଣ ପିଣ୍ଡିକୃତଂ ସଦ୍ ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରାଗୁକ୍ତବିଧିନା ଦଗ୍ଧଂ ଚେଦୁପକଳ୍ପାଖ୍ୟଂ ଭସ୍ମ ଭବେଦ୍ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ। ଅନ୍ୟୈଃ ଅମନ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈଃ, ଆପାଦିତଂ ସମ୍ପାଦିତଂ ଭସ୍ମ ଅକଳ୍ପମିତି କଳ୍ପିତଂ କଥିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪-୧୮।।

ଭସ୍ମୋତ୍ପାଦାନ ବିଧି[୯୭]

ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧିରେ ସଦ୍ୟୋଜାତ ମନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଗାଈର ସଜ ଗୋବର ନେଇ ତତ୍କାଳ ବାମଦେବ ମନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ତାର ସୁନ୍ଦର ପିଣ୍ଡ ତିଆରି କରିବା ଉଚିତ୍। ତତ୍ପୁରୁଷ ମନ୍ତ୍ରରେ ତାହାକୁ (ଖରାରେ) ସୁଖାଇବେ ଏବଂ ଅଘୋର ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ତାହାକୁ ସେଠାରେ ଜଳାଇବେ। ଏହିପରି ବିଧିରେ ନିର୍ମିତ ଭସ୍ମକୁ 'କଳ୍ପ' କୁହାଯାଏ।

ଏହାପରେ ଅନୁକଳ୍ପକୁ ବତାଉଛନ୍ତି । ବଣରେ ଗାଈର ଯେଉଁ ସୁଖିଲା ଓ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା ଗୋବର ଥାଏ, ତାହାକୁ ଜଳାଇଲେ ଅନୁକଳ୍ପ ନାମକ ଭସ୍ମ ତିଆରି ହୁଏ । ଯେଉଁ ଭସ୍ମକୁ ଦୋକାନରୁ ଆଣି କନାରେ ଚଲାଇ ଗୋମୂତ୍ରରେ ପିଣ୍ଡ ତିଆରି କରି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବିଧିରେ ଜଳାଇଲେ ତାହା ଉପକଳ୍ପ ଭସ୍ମ ହୁଏ। ଅନ୍ୟ (ବିଧାନକୁ ଜାଣି ନଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି) ଦ୍ୱାରା ତିଆରି କରାଯାଇଥିବା ଭସ୍ମକୁ ଅକଳ୍ପ କୁହାଯାଏ । (ଏହା ଶାସ୍ତ୍ରର) ନିଶ୍ଚୟ ଅଟେ ।। ୧୪-୧୮।।

ଅଥୈବଂ ବିଧଭସ୍ମନା ସ୍ନାନଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ଏଷ୍ୱେକତମମାଦାୟ ପାତ୍ରେଷୁ କଳଶାଦିଷୁ ।
ତ୍ରିସନ୍ଧ୍ୟମାଚରେଦ୍ ସ୍ନାନଂ ଯଥାସମ୍ଭବମେବ ବା ।। ୧୯।।

---

୯୭. ଏହି ବିଧି ବୃହଜ୍ଜାବାଲୋପନିଷଦ୍‌ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ।

କଳଶାଦିପାତ୍ରେଷୁ ଭିନ୍ନତୟା ସ୍ଥାପିତେଷ୍ୱେଷୁ ଭସ୍ମସୁ, ଏକତମଂ ଭସ୍ମାଦାୟ, ତ୍ରିକାଲମେକକାଲଂ ବା ସ୍ନାନଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦେବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– କଳଶ ଆଦି ପାତ୍ରରେ ରଖା ଯାଇଥିବା ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଭସ୍ମ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଭସ୍ମକୁ ନେଇ ତିନି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ (ପ୍ରାତଃ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଏବଂ ସାୟଂକାଳ) ତିନି ଥର ସ୍ନାନ କରିବେ ଅଥବା ଯଥାଶକ୍ତି ଥରେ ସ୍ନାନ କରିବେ ।

କଥଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ନାନକାଲେ କରୌ ପାଦୌ ପ୍ରକ୍ଷାଲ୍ୟ ବିମଲାମ୍ଭସା ।
ବାମହସ୍ତତଲେ ଭସ୍ମ କ୍ଷିପ୍ତ୍ୱାଚ୍ଛାଦ୍ୟାନ୍ୟପାଣିନା ।। ୨୦ ।।
ଅଷ୍ଟକୃତ୍ୱାଥ ମୂଲେନ ମୌନୀ ଭସ୍ମାଭିମନ୍ତ୍ର୍ୟ ଚ ।
ଶିର ଈଶାନମନ୍ତ୍ରେଣ ପୁରୁଷେଣ ମୁଖଂ ତଥା ।। ୨୧ ।।
ହୃଦ୍ ପ୍ରଦେଶାଘୋରେଣ ବାମଦେବେନ ଗୁହ୍ୟକମ୍ ।
ପାଦୌ ସଦ୍ୟେନ ସର୍ବାଙ୍ଗଂ ପ୍ରଣବେନୈବ ସେଚୟେତ୍ ।। ୨୨ ।।

ଭସ୍ମସ୍ନାନକାଲେ ସ୍ୱଚ୍ଛୋଦକେନ ହସ୍ତୌ ପାଦୌ ପ୍ରକ୍ଷାଲ୍ୟ ବାମକରତଲେ ଭସ୍ମ ସଂସ୍ଥାପ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣପାଣିନାଦ୍ଧଚ୍ଛାଦ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣୋରୌ ନିବେଶ୍ୟ 'ମୌନୀ ଭସ୍ମାଭିମନ୍ତ୍ରୟେତ୍' ଇତି ଶିବାଗମବଚନାଦ୍ ମୌନୀ ଭୂତ୍ୱା ମୂଲେନାଷ୍ଟବାରମଭିମନ୍ତ୍ର୍ୟ ଶିରୋମୁଖହୃଦୟ ନାଭିପାଦେଷୁ ପ୍ରଣତି ପୂର୍ବକୈରୀଶାନାଦିମନ୍ତ୍ରୈ[୯୮]ରଭ୍ୟୁକ୍ଷୟେତ୍ ପ୍ରଣବେନ ସର୍ବାଙ୍ଗଂ ପ୍ରୋକ୍ଷୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦–୨୨ ।।

---

୯୮. ଈଶାନ ଆଦି ମନ୍ତ୍ର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅଟେ –

ଈଶାନ – ଈଶାନଃ ସର୍ବବିଦ୍ୟାନାମୀଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଭୂତାନାମ୍ । ବ୍ରହ୍ମାଧିପତି ର୍ବ୍ରହ୍ମଣୋ–ଅଧିପତିର୍ବ୍ରହ୍ମା ଶିବୋ ମେଦ୍ଧସ୍ତୁ ସଦାଶିବୋମ୍ ।

ତତ୍ପୁରୁଷ – ତତ୍ପୁରୁଷାୟ ବିଦ୍ମହେ ମହାଦେବାୟ ଧୀମହି ତନ୍ନୋ ରୁଦ୍ରଃ ପ୍ରଚୋଦୟାତ୍

ଅଘୋର – ଅଘୋରେଭ୍ୟୋଦ୍ଧଥ ଘୋରେଭ୍ୟୋ ଘୋରଘୋରତରେଭ୍ୟଃ । ସର୍ବେଭ୍ୟଃ ସର୍ବସର୍ବେଭ୍ୟୋ ନମସ୍ତେଦ୍ଧସ୍ତୁ ରୁଦ୍ରରୂପେଭ୍ୟଃ ।

ବାମଦେବ – ବାମଦେବାୟ ନମୋ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠାୟ ନମଃ, ଶ୍ରେଷ୍ଠାୟ ନମୋ ରୁଦ୍ରାୟ ନମଃ, କାଲାୟ ନମଃ, କାଲବିବରଣାୟ ନମୋ, ବଲବିକରଣାୟ ନମୋ, ବଲାୟ ନମୋ, ବଲପ୍ରମଥନାୟ ନମଃ, ସର୍ବଭୂତଦମନାୟ ନମୋ, ମନୋନ୍ମନାୟ ନମଃ ।

ସଦ୍ୟୋଜାତ – ସଦ୍ୟୋଜାତଂ ପ୍ରପଦ୍ୟାମି ସଦ୍ୟୋଜାତାୟ ବୈ ନମୋ ନମଃ । ଭବେ ଭବେନାତିଭବେ ଭବସ୍ୱ ମାଂ ଭବୋଦ୍ ଭବାୟ ନମଃ ।

ଭସ୍ମ ସ୍ନାନ ସମୟରେ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳରେ ଉଭୟ ହାତ ଓ ଗୋଡ଼କୁ ଧୋଇ ବାମହାତ ପାପୁଲିରେ ଭସ୍ମକୁ ରଖିବ । ଡାହାଣ ହାତରେ ତାହାକୁ ଘୋଡ଼େଇ ଆଠ ଥର ମୂଳମନ୍ତ୍ର (ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ)ରେ ମୌନ ହୋଇ ଭସ୍ମର ଅଭିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବ। ତା'ପରେ ଈଶାନ ମନ୍ତ୍ରରେ ଶିର, ତତ୍‌ପୁରୁଷ ମନ୍ତ୍ରରେ ମୁଖ, ଅଘୋର ମନ୍ତ୍ରରେ ହୃଦୟ, ବାମଦେବରେ ଗୁହ୍ୟ, ସଦ୍ୟୋଜାତ ମନ୍ତ୍ରରେ ପାଦ ତଥା ଓଁକାରରେ ସର୍ବାଙ୍ଗର ଅଭିଷେକ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୦-୨୨।।

ଅଥେଦଂ ଜଳସ୍ନାନାଦୁତ୍‌କୃଷ୍ଟମିତ୍ୟାହ –

ଭସ୍ମନା ବିହିତଂ ସ୍ନାନମିଦମାଗ୍ନେୟମୁତ୍ତମମ୍ ।
ସ୍ନାନେଷୁ ବାରୁଣାଦ୍ୟେଷୁ ମୁଖ୍ୟମେତନ୍ମଲାପହମ୍ ।। ୨୩।।

ଗଙ୍ଗୋଦକଦିବ୍ୟବାୟବ୍ୟାଦିସ୍ନାନେଷୁ ଭସ୍ମନା ବିହିତଂ ସ୍ନାନମିଦମାଗ୍ନେୟମୁତ୍ତମମ୍, ଅଗ୍ନେଃ ସର୍ବଭସ୍ମକତ୍ୱେନୈତଦାଗ୍ନେୟସ୍ନାନମ୍, ସକଳମଳାପହମିତି ମୁଖ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩।।

– ଭସ୍ମରେ କରାଯାଉଥିବା ଏହି ସ୍ନାନକୁ 'ଆଗ୍ନେୟ ସ୍ନାନ' କୁହାଯାଏ । ବାରୁଣ ଆଦି (ସାତ ପ୍ରକାର)[୯୯] ସ୍ନାନ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ମୁଖ୍ୟ ତଥା ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଓ ବାହ୍ୟ ମଳକୁ ଦୂର କରିଥାଏ ।। ୨୩।।

ନନୁ ଜଳାଦିସ୍ନାନସ୍ୟ ସକଳମଳନିବର୍ତ୍ତକତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭସ୍ମସ୍ନାନବତାଂ ପୁଂସାଂ ଯଥାଯୋଗଂ ଦିନେ ଦିନେ ।
ବାରୁଣାଦ୍ୟୈରଲଂ ସ୍ନାନୈର୍ବାହ୍ୟଦୋଷାପହାରିଭିଃ ।। ୨୪।।

ଯଥାଯୋଗଂ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ପ୍ରକାରମନତିକ୍ରମ୍ୟ ପ୍ରତିଦିନଂ ଭସ୍ମ ସ୍ନାନବତାଂ ପୁଂସାଂ ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରମଳକ୍ଷୟାଦ୍ ଭସ୍ମନୋ ଜ୍ଞାନାଙ୍ଗତ୍ୱାଦ୍ ବାହ୍ୟମଳମାତ୍ର ନିବର୍ତ୍ତକୈର୍ଜଳାଦି-ସ୍ନାନୈରଲଂ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– ପ୍ରତିଦିନ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଭସ୍ମସ୍ନାନ କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କର ବାହ୍ୟ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ବାରୁଣ ଆଦି ସ୍ନାନ କରିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।

ଅତଏବ ଯତିଭିର୍ଜଳସ୍ନାନାଦାଗ୍ନେୟମେବ ଶ୍ରେଷ୍ଠମିତି ଭସ୍ମସ୍ନାନମେବ ବିଧୀୟତେ ଇତ୍ୟାହ –

---

୯୯. ମାନ୍ତ୍ର, ଭୌମ, ଆଗ୍ନେୟ, ବାୟବ୍ୟ, ଦିବ୍ୟ, ବାରୁଣ ଓ ମାନସ – ଏହିପରି ସାତ ପ୍ରକାରର ସ୍ନାନ ଅଟେ ।

ଆଗ୍ନେୟଂ ଭସ୍ମନା ସ୍ନାନଂ ଯତିଭିସ୍ତୁ ବିଧୀୟତେ ।
ଆର୍ଦ୍ରସ୍ନାନାଦ୍ ପରଂ ଭସ୍ମ ଆର୍ଦ୍ରେ ଜନ୍ତୁବଧୋ ଧ୍ରୁବମ୍ ।। ୨୫ ।।

ଭସ୍ମନା ସ୍ନାନମାଗ୍ନେୟମିତି ଯତିଭିର୍ବିଧୀୟତେ, ବହ୍ନେଃ ପ୍ରକାଶତ୍ୱେନ ଜ୍ଞାନପ୍ରଦତ୍ୱାତ୍। ଭସ୍ମସ୍ନାନଂ (ଯତିଭିଃ) ଆର୍ଦ୍ରସ୍ନାନାତ୍ପରଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠମ୍। ଆଦ୍ରେ ଜଳସ୍ନାନେ ଜନ୍ତୁବଧ ଇତି ଧ୍ରୁବଂ ନିଶ୍ଚୟଃ, ଜଳଚର ପ୍ରାଣି ପୀଡ଼ନୟା ଶୈତ୍ୟେନ ଚ ପ୍ରାଣିହିଂସାକରମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅତ୍ର ତାଦୃଶଦୋଷାଭାବାଚ୍ଚ ।। ୨୫ ।।

– ଯତି ଜନ ଭସ୍ମରେ ଆଗ୍ନେୟସ୍ନାନ କରନ୍ତି । ଭସ୍ମସ୍ନାନ ଆଦ୍ରସ୍ନାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳସ୍ନାନଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ । କାରଣ ଜଳସ୍ନାନରେ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି ହିଂସା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ହୁଏ ।। ୨୫ ।।

ଅଥ ଜଳସ୍ୟ ଦୋଷାନ୍ତର ମୁଦ୍ଭାବୟତି –

ଆର୍ଦ୍ରଂ ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିଦ୍ୟାତ୍ ପ୍ରକୃତିଂ ବନ୍ଧନଂ ବିଦୁଃ।
ପ୍ରକୃତେସ୍ତୁ ପ୍ରହାଣାର୍ଥଂ ଭସ୍ମନା ସ୍ନାନମିଷ୍ୟତେ ।। ୨୬ ।।

ଆର୍ଦ୍ରଂ ଜଳଂ ପ୍ରକୃତିଂ ଗର୍ଭବାସ ପ୍ରକୃତିଂ ବିଦ୍ୟାତ୍, ରକ୍ତଶୁକ୍ଲୟୋର୍ଜଳମୟତ୍ୱାତ୍, 'ସ ବା ଏଷ ପୁରୁଷୋଽନ୍ନରସମୟଃ[100]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ। ପ୍ରକୃତିଂ ବନ୍ଧନଂ ଭୋଜ୍ୟଭୋଜନ ରୂପେଣ ପୁରୁଷସ୍ୟ ପାଶରୂପଂ ବିଦୁଃ, ଅଭିଜ୍ଞାଃ ଜାନନ୍ତି, 'ପୁରୁଷଃ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥୋ ହି ଭୁଙ୍କ୍ତେ ପ୍ରକୃତିଜାନ୍ ଗୁଣାନ୍[101]' ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଃ ପୁରୁଷସ୍ୟ ପ୍ରକୃତିବଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍, ପ୍ରକୃତେସ୍ତୁ ପ୍ରହାଣାର୍ଥଂ ଜଳସ୍ନାନୋତ୍ଥଦୋଷନିବୃତ୍ୟର୍ଥଂ ଭସ୍ମନା ସ୍ନାନମିଚ୍ଛାବିଷୟୀକ୍ରିୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬ ।।

– ଜଳକୁ ପ୍ରକୃତି ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ । (ବିଦ୍ୱାନ୍) ପ୍ରକୃତିକୁ ବନ୍ଧନ ମାନନ୍ତି। ଏହି ପ୍ରକୃତି ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧନକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଭସ୍ମଦ୍ୱାରା ସ୍ନାନ କରାଯାଏ ।। ୨୬ ।।

ଅଥେଦଂ ଭସ୍ମନା ସ୍ନାନଂ କୈରଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟା ବିବୁଧାଃ ସର୍ବେ ମୁନୟୋ ନାରଦାଦୟଃ ।
ଯୋଗିନଃ ସନକାଦ୍ୟାଶ୍ଚ ବାଣାଦ୍ୟା ଦାନବା ଅପି ।। ୨୭ ।।
ଭସ୍ମସ୍ନାନଯୁତାଃ ସର୍ବେ ଶିବଭକ୍ତିପରାୟଣାଃ ।
ନିର୍ମୁକ୍ତଦୋଷକଲିଳା ନିତ୍ୟଶୁଦ୍ଧା ଭବନ୍ତି ହି ।। ୨୮ ।।

କଲିଳାଃ ସମୂହା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭-୨୮ ।।

---

୧୦୦. ତୈ. ଉ. ୨/୧

୧୦୧. ଭ. ଗୀ., ୧୩/୨୧

– ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବତା, ନାରଦ ଆଦି ମୁନିଗଣ, ସନକ ଆଦି ଯୋଗୀ, ବାଣ ଆଦି ରାକ୍ଷସ – ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଭସ୍ମ ସ୍ନାନରେ ଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଶିବ ଭକ୍ତିରେ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇ ଦୋଷରୂପୀ ପଙ୍କରୁ ଅଥବା ଦୋଷସମୂହରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ନିତ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି ।। ୨୭–୨୮ ।।

ଅଥ ଭସ୍ମୋଦ୍ଧୂଳନଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡଧାରଣଂ ଚ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟାହ –

ନମଶ୍ଶିବାୟେତି ଭସ୍ମ କୃତ୍ୱା ସପ୍ତାଭିମନ୍ତ୍ରିତମ୍ ।
ଉଦ୍ଧୂଳୟେତ୍ ତେନ ଦେହଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଚାପି ଧାରୟେତ୍ ।। ୨୯ ।।

ଭସ୍ମ ନମଶ୍ଶିବାୟେତି ମନ୍ତ୍ରେଣ ସପ୍ତାଭିମନ୍ତ୍ରିତଂ ସପ୍ତଜନ୍ମକୃତଦୋଷନିବୃତ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ସପ୍ତବାରମଭିମନ୍ତ୍ରିତଂ କୃତ୍ୱା ତେନ ଭସ୍ମନା ଦେହମୁଦ୍ଧୂଳୟେତ୍, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଚାପି ଦେହେ ରଚୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– 'ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ' – ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ଭସ୍ମକୁ ସାତ ଥର ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଏହାପରେ ଶରୀର ଉପରେ ତାହାର ଉଦ୍ଧୂଳନ (ଉଡ଼ାଇବା) କରିବା ଉଚିତ୍ ତଥା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ମଧ୍ୟ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୯ ।।

ଅତ୍ରୋଦ୍ଧୂଳନାପେକ୍ଷୟା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରସ୍ୟାଧିକ୍ୟମାହ –

ସର୍ବାଙ୍ଗୋଦ୍ଧୂଳନଂ ଚାପି ନ ସମାନଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରକୈଃ ।
ତସ୍ମାଦ୍ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରମେବୈକଂ ଲିଖେଦୁଦ୍ଧୂଳନଂ ବିନା ।। ୩୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୦ ।।

– ସମସ୍ତ ଶରୀରକୁ ଭସ୍ମରେ ଉଦ୍ଧୂଳନ କରିବା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ ଧାରଣର ସମାନତା ନୁହେଁ । ଏଣୁ (ଇଚ୍ଛା ନଥିଲେ) ଉଦ୍ଧୂଳନ ବିନା ମଧ୍ୟ କେବଳ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୦ ।।

ଅଥ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ କଦା କଥଂ କୁତ୍ର ଧାରଣୀୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଧାରୟେନ୍ନିତ୍ୟଂ ଭସ୍ମନା ସଲିଲେନ ଚ ।
ସ୍ଥାନେଷୁ ପଞ୍ଚଦଶସୁ ଶରୀରେ ସାଧକୋତ୍ତମଃ ।। ୩୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୧ ।।

– ଉତ୍ତମ କୋଟି (ସ୍ତର)ର ସାଧକ ପ୍ରତିଦିନ ଭସ୍ମ ଓ ପାଣି ମିଶାଇ ଶରୀରର ପନ୍ଦରଟି ସ୍ଥାନରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୧ ।।

ତାନି କାନୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଉତ୍ତମାଙ୍ଗେ ଲଲାଟେ ଚ ଶ୍ରବଣଦ୍ୱିତୟେ ତଥା ।
ଗଳେ ଭୁଜଦ୍ୱୟେ ଚୈବ ହୃଦି ନାଭୌ ଚ ପୃଷ୍ଠକେ ।। ୩୨ ।।
ବାହୁଯୁଗ୍ମେ କକୁଦ୍ଦେଶେ ମଣିବନ୍ଧଦ୍ୱୟେ ତଥା ।
ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଭସ୍ମନା ଧାର୍ଯ୍ୟଂ ମୂଳମନ୍ତ୍ରେଣ ସାଧକୈଃ ।। ୩୩ ।।

ତ୍ରିୟାୟୁଷତ୍ରିୟମ୍ବକପ୍ରଣବପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରୈର୍ଧାରୟେତ୍, 'ଶିରୋଲଲାଟକଣ୍ଠସ୍କନ୍ଧବକ୍ଷଃସ୍ଥଳେଷୁ ତ୍ରିୟାୟୁଷତ୍ରିୟମ୍ବକୈସ୍ତିସ୍ରୋ ରେଖାଃ କୁର୍ବୀତ। ବ୍ରତମେତଚ୍ଛାମ୍ଭବମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ।। ୩୨-୩୩ ।।

- ଉତ୍ତମ ସାଧକ ମୂଳମନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଶିର, ଲଲାଟ, ଦୁଇ କାନ, ଗଳା, ଦୁଇ ଭୁଜ, ହୃଦୟ, ନାଭି, ପୀଠି, ଦୁଇ ବାହୁ, କକୁଦ (କାନ୍ଧର ମଧ୍ୟଭାଗ) ଦୁଇ ମଣିବନ୍ଧରେ ଭସ୍ମରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ ଧାରଣ କରେ ।। ୩୨-୩୩ ।।

ଅଥ ତଦଭିମନ୍ତ୍ରଣପ୍ରକାରପୂର୍ବକଂ ସମନ୍ତ୍ରକତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରଣସ୍ୟ ଫଳମାହ -

ବାମହସ୍ତତଳେ ଭସ୍ମ କ୍ଷିପ୍ତ୍ୱାଚ୍ଛାଦ୍ୟାନ୍ୟପାଣିନା ।
ଅଗ୍ନିରିତ୍ୟାଦିମନ୍ତ୍ରେଣ ସ୍ପୃଶନ୍ ବାରାଭିମନ୍ତ୍ର୍ୟ ଚ ।। ୩୪ ।।
ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରମୁକ୍ତସ୍ଥାନେଷୁ ଦଧ୍ୟାତ୍ ସଜଳଭସ୍ମନା ।
ଶିବଂ ଶିବ (କ)ରଂ ଶାନ୍ତଂ ସ ପ୍ରାପ୍ନୋତି ନ ସଂଶୟଃ ।। ୩୫ ।।

'ଅଗ୍ନିରିତି ଭସ୍ମ ବାୟୁରିତି ଭସ୍ମ ଜଳମିତି ଭସ୍ମ ସ୍ଥଳମିତି ଭସ୍ମ ବ୍ୟୋମେତି ଭସ୍ମ ସର୍ବଂ ହ ବା ଇଦଂ ଭସ୍ମ ମନ ଏତାନି ଚକ୍ଷୂଷିଂ ଭସ୍ମାନି[୧୦୨]' ଇତି ମନ୍ତ୍ରେଣ ସ୍ପୃଶନ୍ ବାରା ଉଦକେନ ସପ୍ତବାରଂ ମୂଳେନାଭିମନ୍ତ୍ରୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪-୩୫ ।।

- ଯେଉଁ ଭକ୍ତ ଏହାପରେ ପୁଣି ବାମହସ୍ତରେ ଭସ୍ମ ରଖିକରି ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ତାକୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କରି (ଘୋଡ଼ାଇ) 'ଅଗ୍ନିରିତି ଭସ୍ମ.......' ମନ୍ତ୍ରରେ ଜଳଦ୍ୱାରା ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ କରି (ଶରୀରର) ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଜଳ ସହିତ ଭସ୍ମରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରେ, ସେ ଶାନ୍ତ ଶିବ-ଶଙ୍କରଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୩୪-୩୫ ।।

ଅଥ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରରଚନା ପ୍ରକାରମାହ -

ମଧ୍ୟାଙ୍ଗୁଳିତ୍ରୟେଣୈବ ସ୍ୱଦକ୍ଷିଣକରସ୍ୟ ତୁ ।
ଷଡଙ୍ଗୁଳାୟତଂ ମାନମପି ବାଦ୍ଧଲିକମାନକମ୍ ।। ୩୬ ।।
ନେତ୍ରଯୁଗ୍ମପ୍ରମାଣେନ ଭାଲେ ଦଧ୍ୟାତ୍ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରକମ୍ ।

---

୧୦୨. ଭସ୍ମଜବାଲୋପ.

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୬।।

– ନିଜର ଡାହାଣ ହାତରେ ତର୍ଜନୀ, ମଧ୍ୟମା ଓ ଅନାମିକା – ଏହି ତିନି ଆଙ୍ଗୁଠିରେ ଛଅ ଆଙ୍ଗୁଳି ଲମ୍ୱା ଅଥବା ମସ୍ତକ ଯେତିକି ଲମ୍ୱା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ମସ୍ତକରେ ଲଗାଇବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୬।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରୀକରଣମାହ –

ମଧ୍ୟମାନାମିକାଙ୍ଗୁଷ୍ଠୈରନୁଲୋମବିଲୋମତଃ ।। ୩୭।।
ଧାରୟେଦ୍ୟସ୍ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଙ୍କଂ ସ ରୁଦ୍ରୋ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।

ମଧ୍ୟମାନାମିକାଭ୍ୟାମ୍ ଅନୁଲୋମତଃ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣତୋ ରେଖାଦ୍ୱୟଂ ତନ୍ମଧ୍ୟେ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠେନ ବିଲୋମତଃ ଅପ୍ରଦକ୍ଷିଣତଃ, ଏକାଂ ରେଖାଂ ରଚୟେତ୍ । ଏବଂ ଧୃତ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରୋ ରୁଦ୍ର ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱାଦ୍ ପୂର୍ବାପେକ୍ଷୟା ବିଶେଷ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭।।

– ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟମା, ଅନାମିକା ଓ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠରେ ଅନୁଲୋମ–ବିଲୋମ ବିଧିରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରେ, ସେ ରୁଦ୍ର ହୋଇଯାଏ ।। ୩୭।।

ଅଥ ତଲ୍ଲକ୍ଷଣଂ କଥୟତି –

ଋଜୁ ସରଳଂ ଶ୍ୱେତଂ ଶୁଭ୍ରମ୍ ଅନୁବ୍ୟାପ୍ତମ୍ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନମ୍, ସ୍ନିଗ୍ଧଂ ସାନ୍ଦ୍ରଂ ଶ୍ରୋତ୍ର-ପ୍ରମାଣକଂ ଶ୍ରବଣପରିମିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮।।

– ସରଳ, ଶ୍ୱେତ, ପରସ୍ପର ପାଖାପାଖି, ଚିକଣ ଓ କାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଏହିପରି ଉତ୍ତମ ଲକ୍ଷଣ ଯୁକ୍ତ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ସର୍ବସିଦ୍ଧି ଦାୟକ ଅଟେ ।। ୩୮।।

ଅଥାସ୍ୟ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ସୂଚୟତି –

ପ୍ରାତଃକାଲେ ଚ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ସାୟାହ୍ନେ ଚ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରକମ୍ ।। ୩୯।।
କଦାଚିଦ୍ ଭସ୍ମନା କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ସ ରୁଦ୍ରୋ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।
ଏବଂ ବିଧଂ ବିଭୂତ୍ୟା ଚ କୁରୁତେ ଯସ୍ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରକମ୍ ।
ସ ରୌଦ୍ରଧର୍ମସଂଯୁକ୍ତସ୍ତ୍ରୟୀମୟ ଇତି ଶ୍ରୁତିଃ ।। ୪୦।।

ଯୋ ବିଭୂତ୍ୟା ଚ ଭସ୍ମନା ଏବଂ ବିଧମ୍ ଋଜୁଶ୍ୱେତାଦିସଲ୍ଲକ୍ଷଣୋପେତଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରକଂ କୁରୁତେ, ସ ରୌଦ୍ରଧର୍ମସଂଯୁକ୍ତୋ ରୁଦ୍ରସମ୍ବନ୍ଧୀ ଯୋ ଧର୍ମଃ ଶିବାଚାରଃ, ତେନ ସଂଯୁକ୍ତଃ ସନ୍ ତ୍ରୟୀମୟୋ ବେଦତ୍ରୟସ୍ୱରୂପ ଇତି ଶ୍ରୁତିଃ, 'ଯଃ ଇଦଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଧରତେ ସ ବେଦତ୍ରୟଧାରୀ ଭବତି, ସ ସନ୍ତତଂ ତ୍ରେତାଗ୍ନିର୍ଭବତି ସ ପୁଷ୍କରତ୍ରୟସ୍ନାତୋ ଭବତି । ଯସ୍ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରୀ ପୁରୁଷଃ ସ ରୁଦ୍ରଃ ସ ପରମେଷ୍ଠୀ, ଯ ଇଦଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଧୃତବନ୍ତଂ ପୁରୁଷଂ ପଶ୍ୟତି, ସ ସର୍ବପାପେଭ୍ୟୋ

ବିନିର୍ମୁକ୍ତୋ ଭବତି, ସ ସର୍ବବେଦାଧ୍ୟୟନଜନ୍ୟ-ଫଳବାନ୍ ଭବତି[୧୦୩]' ଇତି ବୃହଜ୍ଜାବାଲାଦିବହୁଶ୍ରୁତିସିଦ୍ଧୋଽଦ୍ଧୟମର୍ଥଃ । ତସ୍ମାତ୍ ପ୍ରାତରାଦି କାଲତ୍ରୟେ କଦାଚିତ୍ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଯଃ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍, ସ ରୁଦ୍ରଃ ଶିବ ଏବ ନ ସଂଶୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୯-୪୦।।

- ପ୍ରାତଃକାଳ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଓ ସାୟଂକାଳରେ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ଭସ୍ମରେ (ସ୍ନାନ କରୁଥିବା ଅଥବା ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରୁଥିବା ପୁରୁଷ) ରୁଦ୍ର ହୋଇଯାଏ, ଏଥିରେ ସଂଶୟ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଯିଏ ଭସ୍ମରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଲଗାନ୍ତି, ସେ ରୁଦ୍ରଧର୍ମରେ ଯୁକ୍ତ ତଥା ବେଦସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯାଏ - ଏହା ଶ୍ରୁତି କହେ ।। ୩୯-୪୦।।

ଅଥୈତାଦୃଶଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ କୈର୍ଧୃତମିତ୍ୟତ୍ରାହ -

ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁଶ୍ଚ ରୁଦ୍ରଶ୍ଚ ଦେବାଃ ଶକ୍ରପୁରୋଗମାଃ ।
ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଧାରୟନ୍ତ୍ୟେବ ଭସ୍ମନା ପରିକଳ୍ପିତମ୍ ।। ୪୧ ।।
ବସିଷ୍ଠାଦ୍ୟା ମହାଭାଗା ମୁନୟଃ ଶ୍ରୁତିକୋବିଦାଃ ।
ଧାରୟନ୍ତି ସଦାକାଳଂ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଂ ଭସ୍ମନା କୃତମ୍ ।। ୪୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍'।। ୪୧-୪୨।।

- ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଦେବତାଗଣ ଭସ୍ମରେ ତିଆରି ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର କୁ ଧାରଣ କରନ୍ତି। ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ପାରଙ୍ଗତ ବଶିଷ୍ଠ ଆଦି ବିଦ୍ୱାନ୍ ଭସ୍ମରେ ତିଆରି ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରକୁ ସଦା ଧାରଣ କରନ୍ତି ।। ୪୧-୪୨।।

ଅଥେଦଂ କୁତ୍ର ବିହିତମିତ୍ୟତ୍ରାହ -

ଶୈବାଗମେଷୁ ବେଦେଷୁ ପୁରାଣେଷ୍ୱଖିଳେଷୁ ଚ ।
ସ୍ମୃତୀତିହାସକଳ୍ପେଷୁ ବିହିତଂ ଭସ୍ମପୁଣ୍ଡ୍ରକମ୍ ।।
ଧାରଣୀୟଂ ସମସ୍ତାନାଂ ଶୈବାନାଂ ଚ ବିଶେଷତଃ ।। ୪୩।।

କଳ୍ପେଷୁ କଳ୍ପସୂତ୍ରେଷ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩।।

- ଶୈବାଗମ, ବେଦ, ସମସ୍ତ ପୁରାଣ, ସ୍ମୃତି, ଇତିହାସ ତଥା କଳ୍ପଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କରେ ଭସ୍ମପୁଣ୍ଡ୍ରର ବିଧାନ (ବର୍ଣ୍ଣିତ) ଅଛି । ଏହାକୁ ସମସ୍ତେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଶୈବ (ଶିବ ଭକ୍ତ)ମାନେ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୩।।

ଅଥାନେନ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣେନ ସକଳପାପକ୍ଷୟ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଭସ୍ମଧାରଣସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି -

---

୧୦୩. ଇଦମୁଦ୍ଧରଣଂ ବୃହଜ୍ଜାବାଲୋପନିଷଦି ନୋପଲଭ୍ୟତେ ।

ନାସ୍ତିକୋ ଭିନ୍ନମର୍ଯ୍ୟାଦୋ ଦୁରାଚାରପରାୟଣଃ ।
ଭସ୍ମତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରୀ ଚେନ୍ମୁଚ୍ୟତେ ସର୍ବକିଲ୍ବିଷୈଃ ।। ୪୪।।

ବେଦବିରୁଦ୍ଧାଚାରନିଷ୍ଠୋ ନାସ୍ତିକଃ ଶରୀରେନ୍ଦ୍ରିୟବୁଦ୍ଧିବ୍ୟତିରେକେଣ କଶ୍ଚିଦାତ୍ମା ନାସ୍ତୀତି ବଦନ୍ ଚାର୍ବାକାଦିଃ । ଅତ ଏବ ଦୁରାଚାରପରାୟଣସ୍ତାଦୃଶୋଽପି ଭସ୍ମତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରଧାରୀ ଚେତ୍, ସର୍ବକିଲ୍ବିଷୈଃ ସମସ୍ତପାପୈର୍ମୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪।।

– ନାସ୍ତିକ, ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ନିୟମଗୁଡ଼ିକା ଉଲ୍ଲଂଘନ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ଦୁରାଚାରୀ ମଧ୍ୟ ଯଦି ଭସ୍ମ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରିବ, ତେବେ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯିବ ।। ୪୪।।

ଅଥ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଭସ୍ମନା ବିହିତସ୍ନାନସ୍ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଙ୍କିତ ମସ୍ତକଃ ।
ଶିବାର୍ଚ୍ଚନପରୋ ନିତ୍ୟଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମଣି ଧାରୟେତ୍ ।। ୪୫।।

ମସ୍ତକୋ ଲଲାଟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୫।।

ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ –

ଯିଏ ଭସ୍ମରେ ସ୍ନାନ କରୁଥିବେ, ମସ୍ତକରେ ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଧାରଣ କରୁଥିବେ ତଥା ପ୍ରତିଦିନ ଶିବଙ୍କର ପୂଜା କରୁଥିବେ, ସେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୫।।

କିମନେନ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣାଦେବ ମୁଚ୍ୟନ୍ତେ ସର୍ବପାତକୈଃ ।
ଦୁଷ୍ଟଚିତ୍ତା ଦୁରାଚାରା ଦୁଷ୍ପ୍ରଜ୍ଞା ଅପି ମାନବାଃ ।। ୪୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୬।।

– ଦୂଷିତ ମନବାଲା, ଦୁରାଚାରୀ, ଭ୍ରଷ୍ଟବୁଦ୍ଧି ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ କେବଳ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣରେ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୪୬।।

ନନ୍ୱେତେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷାଃ କଥମୁତ୍ପନ୍ନାଃ ? କୁତ ଏତାଦୃକ୍ ସାମର୍ଥ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପୁରା ତ୍ରିପୁରସଂହାରେ ତ୍ରିନେତ୍ରୋ ଜଗତାଂ ପତିଃ ।
ଉଦପଶ୍ୟତ୍ ପୁରାଂ ଯୋଗମୁନ୍ମୀଲିତବିଲୋଚନଃ ।। ୪୭।।
ନିପେତୁସ୍ତସ୍ୟ ନେତ୍ରେଭ୍ୟୋ ବହବୋ ଜଲବିନ୍ଦବଃ ।
ତେଭ୍ୟୋ ଜାତା ହି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।। ୪୮।।

ରୁଦ୍ରନେତ୍ରସମୁଦ୍‌ପନ୍ନା ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ଲୋକପାବନାଃ ।

ପୂର୍ବଂ ତ୍ରିପୁରସଂହାରପ୍ରସ୍ତାବେ ଜଗତାଂ ପତିଃ ବିଶ୍ୱପତିଃ ତ୍ରିନେତ୍ରଃ ସୋମସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ନିନୟନଃ ଶିବଃ ଉନ୍ମୀଳିତ ବିଲୋଚନଃ ସଂହାରକାଳ ଏବ ଲଲାଟ ନେତ୍ରସ୍ୟୋନ୍ମେଷାଦ୍ ବିକଶିତ ନେତ୍ରତ୍ରୟଃ ସନ୍ ପୁରାଂ ତ୍ରିପୁରାଣାଂ ଯୋଗଂ ସମ୍ବନ୍ଧମ୍ ଉପଦଶ୍ୟଦ୍ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ଦୃଷ୍ଟବାନ୍ । ତସ୍ୟ ନେତ୍ରେଭ୍ୟୋ ବହବଃ ଜଲବିନ୍ଦବଃ ଉଦକକଣାଃ ନିପେତୁଃ ଭୂମୌ ପତିତାଃ । ତେଭ୍ୟୋ ଜଲବିନ୍ଦୁଭ୍ୟୋ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ଜାତାଃ । ହି ଯସ୍ମାଦ୍ କାରଣାଦ୍ ରୁଦ୍ରନେତ୍ରସମୁଦ୍‌ପନ୍ନାସ୍ତସ୍ମାଦ୍ କାରଣାଦ୍ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତାସ୍ତତ ଏବ ଲୋକପାବନା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । 'ଅତ୍ର ପୁରା ତ୍ରିପୁରବଧାୟୋନ୍ମୀଲିତାକ୍ଷୋଽହଂ (ଅଭବମ୍) ତେଭ୍ୟୋ ଜଲବିନ୍ଦବୋ ଭୂମୌ ପତିତାସ୍ତେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ଜାତାଃ ସର୍ବାନୁଗ୍ରହାର୍ଥାୟ । ତେଷାଂ ନାମୋଚ୍ଚାରଣେନ ଦଶଶତଗୋଦାନଫଳଂ ଭବତି, ଦର୍ଶନସ୍ପର୍ଶନାଭ୍ୟାଂ ଦ୍ୱିଗୁଣଂ ତ୍ରିଗୁଣଂ ଫଳଂ ଭବତି । ଅତ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ବକ୍ତୁଂ ନ ଶକ୍ୟମ୍[୧୦୪]' ଇତି ବୃହଜ୍ଜାବାଲାଦିଶ୍ରୁତିଃ ।। ୪୭-୪୮ ।।

– ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ବିଶ୍ୱର ସ୍ୱାମୀ ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କର ତ୍ରିପୁର ସଂହାର ସମୟରେ ଆଖି ଖୋଲି କରି ଯୌଗିକ ଦୃଷ୍ଟି (ଶାମ୍ଭବୀ ମୁଦ୍ରା)ରେ (ଚିରକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ପୁରମାନଙ୍କର ଯୋଗକୁ ଦେଖିଲେ ତ ତାଙ୍କର ନେତ୍ରରୁ ଯେଉଁ ଅଶ୍ରୁ (ପୃଥିବୀ ଉପରେ) ପଡ଼ିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ହୋଇଗଲେ । (ରୁଦ୍ରଙ୍କ ଆଖିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ସଂସାରରେ) ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଲେ ।। ୪୭-୪୮ ।।

ଏବଂ ରୁଦ୍ରନେତ୍ର ସମୁଦ୍‌ପନ୍ନତ୍ୱାଦ୍ ତଦ୍‌କାଳଭେଦେନାଷ୍ଟତ୍ରିଂଶଦ୍ ପ୍ରକାରେଣୋତ୍ପତ୍ତିଂ ଭଜନ୍ତ ଇତ୍ୟାହ –

ଅଷ୍ଟତ୍ରିଂଶଦ୍‌ପ୍ରଭେଦେନ ଭବନ୍ତ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଭେଦତଃ ।। ୪୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୯ ।।

– ରୁଦ୍ରଙ୍କ ନେତ୍ରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ତଥା ଲୋକପାବନ ଏହି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଉତ୍ପତ୍ତି ଭେଦରେ ଅଠତିରିଶ ପ୍ରକାରର ଥାଏ ।। ୪୯ ।।

ଅଥ କସ୍ମାନ୍ନେତ୍ରାଦ୍ କିୟନ୍ତ ଉତ୍ପନ୍ନା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନେତ୍ରାଦ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ମନଃ ଶମ୍ଭୋଃ କପିଲା ଦ୍ୱାଦଶୋଦିତାଃ ।
ଶ୍ୱେତାଃ ଷୋଡ଼ଶ ସଞ୍ଜାତାଃ ସୋମରୂପାଦ୍ୱିଲୋଚନାଦ୍ ।। ୫୦ ।।

---

୧୦୪. ବୃହଜ୍ଜାବାଲୋପନିଷଦି ସପ୍ତମବ୍ରାହ୍ମଣେ ଅଷ୍ଟମଖଣ୍ଡେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷବର୍ଣ୍ଣନଂ ଶ୍ରୂୟତେ, କିନ୍ତ୍ୱାନୁପୂର୍ବୀ ଭିନ୍ନାଽସ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣା ଦଶବିଧା ଜାତା ବହ୍ନିରୂପାଦ୍ୱିଲୋଚନାତ୍ ।
ଏବମୁତ୍ପତ୍ତିଭେଦେନ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ବହୁଧା ସ୍ମୃତାଃ [୧୦୫] ।। ୫୧ ।।

ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ମନୋ ନେତ୍ରାତ୍ କପିଳାଃ କପିବର୍ଣ୍ଣା ଦ୍ୱାଦଶ ଦ୍ୱାଦଶ ଭେଦବନ୍ତୋ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ଉଦିତାଃ, ଉତ୍ପନ୍ନା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସୂର୍ଯ୍ୟନେତ୍ରସ୍ୟ ତପିନ୍ୟାଦିଦ୍ୱାଦଶକଳାତ୍ମକତ୍ୱାତ୍ । ସୋମରୂପାଦ୍ୱିଲୋଚନାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରନୟନାତ୍ ଶ୍ୱେତାଃ ଶୁଭ୍ରବର୍ଣ୍ଣାଃ ଷୋଡ଼ଶ ଷୋଡ଼ଶଭେଦବନ୍ତଃ ସଞ୍ଜାତା ଉତ୍ପନ୍ନାଃ, ତନ୍ନେତ୍ରଯସ୍ୟାମୃତାଦିଷୋଡ଼ଶକଳାତ୍ମକତ୍ୱାତ୍ ବହ୍ନିରୂପାଦ୍ୱିଲୋଚନାଦ୍ ବହ୍ନିନୟନାତ୍ କୃଷ୍ଣାଃ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣାଃ ଦଶବିଧାଃ ଦଶଭେଦବନ୍ତଃ ଜାତା ଉତ୍ପନ୍ନାଃ, ତନ୍ନେତ୍ରସ୍ୟ ଧୂମ୍ରାର୍ଚ୍ଚିଃ ପ୍ରଭୃତିଦଶକଳାତ୍ମକତ୍ୱାତ୍ । ଏବମୁତ୍ପତ୍ତିଭେଦେନ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷା ବହୁଧା ବହୁବିଧାଃ ସ୍ମୃତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦-୫୧ ।।

– ଶିବଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ନେତ୍ରରୁ ବାର ପ୍ରକାରର[୧୦୬] କପିଳବର୍ଣ୍ଣର (ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ) ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବାର କୁହାଯାଇଛି । ଚନ୍ଦ୍ରରୂପକ ନେତ୍ରରୁ ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣର ଷୋହଳ[୧୦୭] ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ହେଲେ । ବହ୍ନିରୂପକ ନେତ୍ରରୁ ଦଶ[୧୦୮] ପ୍ରକାରର କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ । ଏହିପରି ଉତ୍ପତ୍ତି ଭେଦରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଅନେକ (୧୨ + ୧୬ + ୧୦ = ୩୮) ପ୍ରକାରର ଅଟନ୍ତି ।। ୫୦-୫୧ ।।

ଅଥ ଧାର୍ଯ୍ୟରୁଦ୍ରାକ୍ଷଲକ୍ଷଣମାହ –

ଅଚ୍ଛିଦ୍ରଂ କନକପ୍ରଖ୍ୟମନନ୍ୟଧୃତମୁତ୍ତମମ୍ ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଂ ଧାରୟେତ୍ ପ୍ରାଜ୍ଞଃ ଶିବପୂଜାପରାୟଣଃ ।। ୫୨ ।।

ଅଚ୍ଛିଦ୍ରମକୃମିଚୁମ୍ବିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୨ ।।

– ଛିଦ୍ର ରହିତ (କୀଟଦଂଷ୍ଟ୍ର ରହିତ), ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଯାହାକୁ କେହି ଧାରଣ କରିନାହାନ୍ତି, ତାହା ଉତ୍ତମ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଅଟେ । ଶିବପୂଜା ପରାୟଣ ବୁଦ୍ଧିମାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହିପରି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୨ ।।

ଅଥ କୁତ୍ର କଥଂ କତି ଧାରଣୀୟା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

---

୧୦୫. ତୁଳନୀୟ – ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଜାବାଲୋପନିଷଦ୍ ।

୧୦୬. ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ତପିନୀ-ତାପିନୀ ଆଦି ବାରଟି କଳା ଅଛି । ତେଣୁ ସେଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟା ବାର ।

୧୦୭. ଚନ୍ଦ୍ରମାଙ୍କର ଅମୃତା ଆଦି ଷୋହଳ କଳାରୁ ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣର ଷୋହଳ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ।

୧୦୮. ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଧୂମ୍ରାର୍ଚ୍ଚିଷ ଆଦି ଦଶକଳାରୁ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ଦଶପ୍ରକାର ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ।

ଯଥାସ୍ଥାନଂ ଯଥାବକ୍ତ୍ରଂ ଯଥାଯୋଗଂ ଯଥାବିଧି ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣଂ ବକ୍ଷ୍ୟେ ରୁଦ୍ରସାଯୁଜ୍ୟସିଦ୍ଧୟେ ।। ୫୩।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୩।।

– (ଏବେ ମୁଁ) ଶିବସାଯୁଜ୍ୟ[୧୦୯] ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ, ଯୋଗ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତବିଧି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣ ବତାଇବି ।। ୫୩।।

ପ୍ରତିଜ୍ଞାୟ ସ୍ଥାନଂ ସଂଖ୍ୟାଂ ଚାହ –

ଶିଖାୟାମେକମେକାସ୍ୟଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଂ ଧାରୟେଦ୍ ବୁଧଃ ।
ଦ୍ୱିତ୍ରିଦ୍ୱାଦଶବକ୍ତ୍ରାଣି ଶିରସି ତ୍ରୀଣି ଧାରୟେତ୍ ।। ୫୪।।
ଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶଦ୍ଧାରୟେନ୍ ମୂର୍ଧ୍ନି ନିତ୍ୟମେକାଦଶାନନାନ୍ ।
ଦଶସପ୍ତପଞ୍ଚବକ୍ତ୍ରାନ୍ ଷଟ୍ ଷଟ୍ କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟେ ବହେତ୍ ।। ୫୫।।
ଷଡ଼ଷ୍ଟବଦନାଦ୍ କଣ୍ଠେ ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶଦ୍ଧାରୟେତ୍ ସଦା ।
ପଞ୍ଚାଶଦ୍ଧାରୟେଦ୍ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଚତୁର୍ବକ୍ତ୍ରାଣି ବକ୍ଷସି ।। ୫୬।।
ତ୍ରୟୋଦଶ ମୁଖାନ୍ ବାହ୍ୱୋଧରେତ୍ ଷୋଡ଼ଶ ଷୋଡ଼ଶ[୧୧୦] ।
ପ୍ରତ୍ୟେକଂ ଦ୍ୱାଦଶ ବହେନ୍ନବାସ୍ୟାନ୍ ମଣିବନ୍ଧୟୋଃ ।। ୫୭।।
ଚତୁର୍ଦଶମୁଖଂ ଯଜ୍ଞସୂତ୍ରମଷ୍ଟୋତ୍ତରଂ ଶତମ୍ ।
ଧାରୟେତ୍ ସାର୍ବକାଳଂ ତୁ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଂ ଶିବପୂଜକଃ ।। ୫୮ ।।

ଅତ୍ର ଦଶସପ୍ତପଞ୍ଚବକ୍ତ୍ରାନ୍ ଷଟ୍ ଷଟ୍ କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ ଇତ୍ୟତ୍ର ଦଶମୁଖଂ ଦ୍ୱୟଂ ପଞ୍ଚମୁଖଂ ଦ୍ୱୟଂ ସପ୍ତମୁଖଂ ଦ୍ୱୟମ୍ ଏବଂ ଷଟ୍ ଷଟ୍ କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟେ ଧାରଣୀୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ, 'ସମଂ ସ୍ୟାଦଶ୍ରୁତତ୍ୱାଦ୍' ଇତି ନ୍ୟାୟାଦ୍, 'ଷଟ୍ ଷଟ୍ କର୍ଣ୍ଣୟୋରେକମେକମ୍' ଇତି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଜାବାଲଶ୍ରୁତେଃ .। ଏକମେକଂ ବା କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟେ ଧାରୟେତ୍ । ଏବଂ କଣ୍ଠେଽପି ଷଡ଼ଷ୍ଟବଦନାନ୍ ସମତ୍ୱେନ ଧାରୟେଦିତି । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ଅୟଂ ଭାବଃ – ଶୁଦ୍ଧମିଶ୍ର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣଭୁବନାଧୀଶଶିବାଷ୍ଟବିଦ୍ୟେଶ୍ୱରଶତରୁଦ୍ରସଂଖ୍ୟା ଚ ଯଜ୍ଞୋପବୀତଧାରଣେନ ଭୁବନାଧ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଃ, ବର୍ଣ୍ଣସଂଖ୍ୟାତ ବକ୍ଷୋମାଳୟା ବର୍ଣ୍ଣାଧ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଃ, ପଦସଂଖ୍ୟାତ ମଣିବନ୍ଧବାହୁକଣ୍ଠମାଳୟା ପଦାଧ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଃ, ଷଡ଼ଙ୍ଗପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମପ୍ରଣବମନ୍ତ୍ରସଂଖ୍ୟାତକର୍ଣ୍ଣାଭରଣେନ

---

୧୦୯. ଚାରିପ୍ରକାରର ମୁକ୍ତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି – ସାଲୋକ୍ୟ, ସାମୀପ୍ୟ, ସାରୂପ୍ୟ ଏବଂ ସାଯୁଜ୍ୟ । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ସାଯୁଜ୍ୟ ମୁକ୍ତି ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଟେ ।

୧୧୦. ତୁଳନୀୟ – ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଜାବାଲୋପନିଷଦ୍ ।

ମନ୍ତ୍ରାଧ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଃ, ଶିବଶକ୍ତ୍ୟାତ୍ମକକର୍ଣ୍ଣାଭରଣେନ ବା ତତ୍ତ୍ୱସଂଖ୍ୟାତମସ୍ତକମାଲୟା କଳାଧ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଃ। ଏବଂ ରୂପଷଡ଼ଧ୍ୱକାରଣୀଭୂତପରଶିବବ୍ରହ୍ମମୟଶିଖାଗତୈକରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣେନ ପରଶିବସ୍ୱରୂପ[111] ଏବ 'ଯୋ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଂ ଧତ୍ତେ ସ ସତ୍ୟଂ ପରମଃ ଶିବଃ ସ ସତ୍ୟଂ ପରମଃ ଶିବଃ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ।। ୫୪–୫୮ ।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ଗୋଟିଏ ଏକମୁଖୀ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ଶିଖାରେ ଧାରଣ କରେ । ଦୁଇ, ତିନି ଓ ବାରମୁଖୀ ଏହି ତିନି ପ୍ରକାର ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ଶିରରେ ଧାରଣ କରେ । ଏକାଦଶମୁଖୀ ଛତିଶ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ମସ୍ତକ ଉପରେ ତଥା ଦଶ, ସାତ ତଥା ପାଞ୍ଚମୁଖବାଲା ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ଛଅ–ଛଅ ସଂଖ୍ୟାରେ ଦୁଇ କାନରେ ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଛଅ ଏବଂ ଅଷ୍ଟମୁଖୀର ବତିଶଟି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ କଣ୍ଠରେ ଧାରଣ କରେ । ଚାରିମୁଖୀ ପଚାଶଟି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ବିଦ୍ୱାନ୍ ବକ୍ଷରେ ଧାରଣ କରେ । ତେରଟି ମୁଖବାଲା ଷୋହଳ–ଷୋହଳ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ଦୁଇ ଭୁଜରେ ଧାରଣ କରେ । ନବମୁଖୀ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷରୁ ବାର–ବାରଟି ଦୁଇ ମଣିବନ୍ଧରେ ଧାରଣ କରେ । ଚଉଦମୁଖୀ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷରୁ ଏକ ଶହ ଆଠଟି ଶିବାର୍ଚ୍ଚକ ସବୁ ସମୟରେ ଯଜ୍ଞୋପବୀତ ଭାବରେ ଧାରଣ କରେ ।। ୫୪–୫୮ ।।

ଅଥୈବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣାଦ୍ ସର୍ବପାପକ୍ଷୟ ଇତ୍ୟାହ –

ଏବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରୀ ଯଃ ସର୍ବକାଳେ ତୁ ବର୍ତ୍ତତେ ।
ତସ୍ୟ ପାପକଥା ନାସ୍ତି ମୂଢସ୍ୟାପି ନ ସଂଶୟଃ ।। ୫୯ ।।

ଏବମୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଏଷୁ ସ୍ଥାନେଷୁ ସଦା ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରିଣୋ ମୂଢସ୍ୟାପି ପାପବାର୍ତ୍ତା ନାସ୍ତି, କୁତଃ ପାପସମ୍ବନ୍ଧ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– ଏହିପରି ଯିଏ ସବୁ ସମୟରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରେ, ସିଏ ମୂର୍ଖ (ଶାସ୍ତ୍ର ଅନଭିଜ୍ଞ, ଅତଏବ ନିରଙ୍କୁଶଚାରୀ) ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାର ପାପ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୫୯ ।।

---

୧୧୧. ଶୈବ ଦର୍ଶନରେ ଷଡ଼ଧ୍ୱାର ରହସ୍ୟ ଭେଦରେ ଶିବତ୍ୱଲାଭ କୁହାଯାଇଛି । ସେହି ଅଧ୍ୱ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର – କାଳାଧ୍ୱ ଏବଂ ଦେଶାଧ୍ୱ । ସେହି ଦୁଇଟିର କ୍ରମଶଃ ମନ୍ତ୍ର-ବର୍ଣ୍ଣ–ପଦ ତଥା କଳା–ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଭୁବନ ନାମକ ତିନି–ତିନି କରି ଛଅଟି ଭେଦ ହୁଏ । ଅଧ୍ୱର ଅର୍ଥ–ମାର୍ଗ, ଅନେକତ୍ୱରୁ ଏକତ୍ୱକୁ ଯିବାର ମାର୍ଗ । ଭୁବନର ତତ୍ତ୍ୱରେ, ତତ୍ତ୍ୱର କଳାରେ ତଥା ମନ୍ତ୍ରର ପଦରେ, ପଦର ବର୍ଣ୍ଣରେ ଲୟ ହେବା ପରେ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ କଳା ଶେଷ ରହନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇଟିର ପରସ୍ପର ଲୟ ହେବାପରେ ନାଦ, ନାଦରୁ ବିନ୍ଦୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଏହି ବିନ୍ଦୁ ହେଉଛି ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମ । ଏହାର ଲୟ ହେବା ପରେ ପରବ୍ରହ୍ମ ଅଥବା ପରଶିବତ୍ୱର ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।

ନନୁ କ୍ଷୁଦ୍ରପାପ ସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବା ମହାପାତକସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବ୍ରହ୍ମହା ମଦ୍ୟପାୟୀ ଚ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣହୃଦ୍ ଗୁରୁତଳ୍ପଗଃ ।
ମାତୃହା ପିତୃହା ଚୈବ ଭ୍ରୂଣହା କୃତଘାତକଃ ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣାଦେବ ମୁଚ୍ୟତେ ସର୍ବପାତକୈଃ ।। ୬୦ ।।

ଅତ୍ର ସର୍ବଶବ୍ଦେନାନୁପାତକାନି ସଂଗୃହୀତାନୀତି ବୋଧ୍ୟମ୍ ।। ୬୦ ।।

– ବ୍ରହ୍ମଘାତୀ, ମଦ୍ୟପାୟୀ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଚୋର, ଗୁରୁପତ୍ନୀ ସହିତ ସମାଗମ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ମାତା-ପିତାଙ୍କର ହତ୍ୟାକାରୀ, ଭ୍ରୂଣହତ୍ୟାକାରୀ, କୃତଘ୍ନ ମଧ୍ୟ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣ କରି ସବୁ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୬୦ ।।

ଅଥ ବିଶେଷମାହ –

ଦର୍ଶନାତ୍ ସ୍ପର୍ଶନାଚ୍ଚୈବ ସ୍ମରଣାଦପି ପୂଜନାତ୍ ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣାଲ୍ଲୋକେ ମୁଚ୍ୟନ୍ତେ ପାତକୈର୍ଜନାଃ ।। ୬୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୧ ।।

– ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ଦର୍ଶନ, ସ୍ପର୍ଶ, ସ୍ମରଣ, ପୂଜନ ତଥା ଧାରଣରେ ଲୋକ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୬୧ ।।

ଅତ୍ର 'ଜନ' ଶବ୍ଦେନ କୋ ବା ବିବକ୍ଷିତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ବାନ୍ତ୍ୟଜୋ ବାପି ମୂର୍ଖୋ ବା ପଣ୍ଡିତୋଽପି ବା ।
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣାଦେବ ମୁଚ୍ୟତେ ସର୍ବପାତକୈଃ ।। ୬୨ ।।

ଅନେନ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣେ ସର୍ବେଽପ୍ୟଧିକାରିଣ ଇତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଭବତି ।। ୬୨ ।।

– ବ୍ରାହ୍ମଣ ହେଉ ଅଥବା ଅନ୍ତ୍ୟଜ, ମୂର୍ଖ ହେଉ ଅଥବା ପଣ୍ଡିତ, କେବଳ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣରେ ସବୁ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାନବଜାତି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ ପାଇଁ ଅଧିକାରୀ ଅଟେ ।। ୬୨ ।।

ନନ୍ୱନେନ ପାପକ୍ଷୟମାତ୍ରଂ ବା, ପୁଣ୍ୟମପି କିଞ୍ଚିଦସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଗବାଂ କୋଟିପ୍ରଦାନସ୍ୟ ଯତ୍ ଫଳଂ ଭୁବି ଲଭ୍ୟତେ ।
ତତ୍ ଫଳଂ ଲଭତେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟୋ ନିତ୍ୟଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣାତ୍ ।। ୬୩ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୩ ।।

– ପୃଥିବୀ ଲୋକରେ ଏକ କୋଟି ଗାଇ ଦାନ କଲେ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ମନୁଷ୍ୟ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ନିତ୍ୟ ଧାରଣ କରି ସେହି ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୬୩ ।।

ଅଥାସ୍ୟୋଦାବନ୍ନିମାତ୍ରମେବ, ନ, କ୍ରିୟାଭେଦେନାନ୍ୟୋଽପି ଚମତ୍କାରୋଽସ୍ତୀତ୍ୟାହ -

ମୃତ୍ୟୁକାଲେ ଚ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଂ ନିଷ୍ପୀଡ୍ୟ ସହ ବାରିଣା ।

ଯଃ ପିବେଚ୍ଚିନ୍ତୟନ୍ ରୁଦ୍ରଂ ରୁଦ୍ରଲୋକଂ ସ ଗଚ୍ଛତି ।। ୬୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୪।।

– ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷକୁ ପାଣି ସହିତ ଘୋରିକି ଯିଏ ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ପାନ କରେ, ସିଏ ରୁଦ୍ରଲୋକକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ ।। ୬୪।।

ଏବଂ ନିଶ୍ଚିତ୍ୟ ଯେ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରିଣଃ ସନ୍ତି, ତେ ରୁଦ୍ରା ଏବେତ୍ୟାହ -

ଭସ୍ମୋଦ୍ଧୂଳିତସର୍ବାଙ୍ଗା ଧୃତରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳିକାଃ ।

ଯେ ଭବନ୍ତି ମହାତ୍ମାନସ୍ତେ ରୁଦ୍ରା ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୬୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୫।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶରୀରରେ ଭସ୍ମ ଧାରଣ କରି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି, ସେହି ମହାତ୍ମା ରୁଦ୍ର ହିଁ ଅଟନ୍ତି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୬୫।।

ଅଥ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣଶୂନ୍ୟେନ ଦ୍ୱିଜେନ ବିଧୀୟମାନଂ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକାଦିକଂ କର୍ମାପି ବ୍ୟର୍ଥମିତ୍ୟାହ -

ନିତ୍ୟାନି କାମ୍ୟାନି ନିମିତ୍ତଜାନି

କର୍ମାଣି ସର୍ବାଣି ସଦାଽପି କୁର୍ବନ୍ ।

ଯୋ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧରୋ ଯଦି ସ୍ୟାଦ୍

ଦ୍ୱିଜୋ ନ ତସ୍ୟାସ୍ତି ଫଲୋପପତ୍ତିଃ ।। ୬୬।।

ଉପପତ୍ତିଃ ପ୍ରାପ୍ତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୬।।

– ନିତ୍ୟ, କାମ୍ୟ ଏବଂ ନୈମିତ୍ତିକ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ସର୍ବଦା କରୁଥିବା ଯେଉଁ ଦ୍ୱିଜ ଭସ୍ମ ଏବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରେ, ତାଙ୍କୁ କର୍ମର ଫଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୬୬।।

ତସ୍ମାଦ୍ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମାଚାରନିଷ୍ଠେଷୁ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧର ଏକ ଏବ ଗରୀୟାନିତ୍ୟାହ -

ସର୍ବେଷୁ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମସଙ୍ଗତେଷୁ ନିତ୍ୟଂ ସଦାଚାରପରାୟଣେଷୁ ।

ଶ୍ରୁତିସ୍ମୃତିଭ୍ୟାମିହ ଚୋଦ୍ୟମାନୋ ବିଭୂତିରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧରଃ ସମାନଃ ।।୬୭।।

ବ୍ରାହ୍ମଣାଦିବର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଦ୍ୟାଶ୍ରମସଂଯୁତେଷୁ ସର୍ବେଷୁ ବିଷୟେ ଇହ ଲୋକେ ବିଭୂତିରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧରଃ ସମାନୋ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧର ଏକ ଏବ ଶ୍ରୁତିସ୍ମୃତିଭ୍ୟାଂ ଚୋଦ୍ୟମାନଃ ଶ୍ଳାଘନୀୟଃ ।। ୬୭।।

– ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମୀ ତଥା ନିତ୍ୟ ସଦାଚାରରେ ଯୁକ୍ତ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭସ୍ମ ଏବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରୀ ଶ୍ରୁତି ଏବଂ ସ୍ମୃତି ଦ୍ୱାରା ସମାନ ଭାବରେ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀଷଡ୍‌ସ୍ଥଳବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ପ୍ରଣୀତେ ବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ଭକ୍ତସ୍ଥଳେ ବିଭୂତିରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ସପ୍ତମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ ସ୍ଥଳନାମା ସପ୍ତମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୭।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣସ୍ଥଳ ନାମକ ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୭।।

ଅଷ୍ଟମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥୈବଂ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁଦ୍ରାକ୍ଷଧାରଣସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶାର୍ଥଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ଜପେଦିତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ଜପସ୍ଥଳମଗସ୍ତ୍ୟାୟ ନିରୂପୟତି ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ –

ଧୃତଶ୍ରୀଭୂତି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଃ ପ୍ରୟତୋ ଲିଙ୍ଗଧାରକଃ ।
ଜପେତ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀବିଦ୍ୟାଂ ଶିବତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରବୋଧିନୀମ୍ ।। ୧ ।।

ଧୃତମାଙ୍ଗଲ୍ୟଭୂତି ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ପବିତ୍ରିତଃ ଶିବଲିଙ୍ଗଧାରକଃ ଶିବତତ୍ତ୍ୱପ୍ରବୋଧିନୀଂ ପରଶିବ–ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶିନୀଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀବିଦ୍ୟାଂ ନମଶ୍ଶିବାୟେତି ଶ୍ରୀରୁଦ୍ରମନ୍ତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରଂ ଜପେତ୍, ମାନସୋପାଂଶୁ ବାଚିକ ସ୍ୱରୂପେଣୋଚ୍ଚରେତ୍ 'ଜପ ଅବ୍ୟକ୍ତାୟାଂ ବାଚି' ଇତି ଧାତୋରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଜପ ସ୍ଥଳବର୍ଣ୍ଣନ –

ବିଭୂତି ଏବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରୁଥିବା, ପବିତ୍ର ତଥା ଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ଜ୍ଞାନ କରାଉଥିବା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ବିଦ୍ୟା (ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର – ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ)ର ଜପ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧ ।।

ନନୁ ଶିବତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶକାନାଂ ମନ୍ତ୍ରାଣାଂ ବାହୁଲ୍ୟାଦ୍ କିମିତ୍ୟେଷ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ର ଏବ ଜପ୍ୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବତତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ପରଂ ନାସ୍ତି ଯଥା ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ତରଂ ମହତ୍ ।
ତଥା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ରାନ୍ନାସ୍ତି ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତରଂ ମହତ୍ ।। ୨ ।।

'ଶିବ ଏକୋ ଧ୍ୟେୟଃ' ଇତ୍ୟାଦିଶ୍ରୁତେଃ ଶିବତତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ପରଂ ବ୍ୟତିରିକ୍ତଂ ମହଦ୍ ବୃହଦ୍ ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ତରଂ ଯଥା ନାସ୍ତି ତଥା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରାଦ୍ ନମଶ୍ଶିବାୟେତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରାଦ୍ ମହଦ୍ ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତରଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ,

ବିଦ୍ୟାସୁ ଶ୍ରୁତିରୁତ୍କୃଷ୍ଟା ରୁଦ୍ରୈକାଦଶିନୀ ଶ୍ରୁତୌ ।
ତତ୍ର ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ତସ୍ୟାଂ ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱୟମ୍ ।।

ଇତି ପୌରାଣିକୋକ୍ତେଃ ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱୟସ୍ୟ ବେଦସାରତ୍ୱାଦ୍ ତତ୍ରତ୍ୟାକାରସ୍ୟ ଋକ୍‌ସାମସଂଗ୍ରହରୂପତ୍ୱାଦ୍ ତୟୋରକାରାଦ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଇକାରସ୍ୟ ଯଜୁଃ ସଂଗ୍ରହରୂପତ୍ୱାଦ୍, ତସ୍ୟେକାରଦ୍ୟତ୍ୱାଦ୍, ଶକାରସ୍ୟାଥର୍ବସଂଗ୍ରହରୂପତ୍ୱାଦ୍, ତସ୍ୟ ଶକାରାଦ୍ୟତ୍ୱାଦ୍, ବକାରସ୍ୟ ବ୍ୟାକରଣସଂଗ୍ରହରୂପତ୍ୱାଦ୍, ତସ୍ୟ ବକାରାଦ୍ୟତ୍ୱାଦ୍, ଏବଂ ବେଦବେଦାଙ୍ଗସାରରୂପତ୍ୱାଦ୍

ତାଦୃକ୍ ଶିବଶବ୍ଦଘଟିତ ତ୍ୱେନୈଷ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ର ଏବ ସର୍ବମନ୍ତ୍ରୋତ୍କୃଷ୍ଟ[୧୧୨] ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

ଯେଉଁପରି ଶିବତତ୍ତ୍ୱଠାରୁ ଅଧିକ ଅନ୍ୟ କିଛି ତତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ, ସେହିପରି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରୁ ଅଧିକ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମନ୍ତ୍ର ନାହିଁ ।। ୨ ।।

ଏବଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରେ ଶିବେ ଚ ଜ୍ଞାତେ ସତି ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତରୈର୍ଦ୍ଦେବତାନ୍ତରୈଃ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାତେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମନ୍ତ୍ରେ କିଂ ବା ମନ୍ତ୍ରାନ୍ତରୈଃ ଫଳମ୍ ।
ଜ୍ଞାନେ ଶିବେ ଜଗନ୍ମୂଳେ କିଂ ଫଳଂ ଦେବତାନ୍ତରୈଃ ।। ୩ ।।

'ଏକୋ ହ ବୈ ନାରାୟଣ ଆସୀତ୍'[୧୧୩] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବିଷ୍ଣାଦିସକଳବିଶ୍ୱମୂଳତ୍ୱେନ ପରଶିବେ ଜ୍ଞାତେ ସତି ତଦୀୟସୃଷ୍ଟ୍ୟନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱେନ ଜନନମରଣପରିପୀଡ଼ିତୈର୍ବିଷ୍ଣାଦି-ଦେବତାନ୍ତରୈଃ କିଂ ଫଳମ୍ ? ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ଫଳମିତ୍ୟର୍ଥଃ । 'ନହି ଭିକ୍ଷୁକୋ ଭିକ୍ଷୁକାନ୍ତରଂ ଯାଚୟତି, (ତେ) ସତ୍ୟନ୍ୟସ୍ମିନ୍ ଅଭିକ୍ଷୁକେ ଦାତରି' ଇତି ନ୍ୟାୟାତ୍ । ନନୁ – 'ଏକୋ ହ ବୈ ନାରାୟଣ ଆସୀତ୍' ଇତ୍ୟତ୍ର 'ସଦେବ ସୋମ୍ୟେଦମଗ୍ର ଆସୀତ୍'[୧୧୪] ଇତ୍ୟାଦିବ୍ରହ୍ମପ୍ରତିପାଦକବାକ୍ୟ ସାମ୍ୟତାଶ୍ରବଣାତ୍ କଥମୁତ୍ପତ୍ତିପରତ୍ୱମିତି ଚେନ୍ନ, 'ରୋହିତୋ ଲୋହିତାଦାସୀଚ୍ଛକ୍ତେରାସୀତ୍ ପରାଶରଃ' ଇତିବଦୁତ୍ପତ୍ତିସତ୍ତା–ପରତୋପପତ୍ତେଃ । ନ ଚ ତଦ୍ଧେତୁଶ୍ରବଣାଭାବାତ୍ କଥମୁତ୍ପତ୍ତିପରତ୍ୱମିତି ବାଚ୍ୟମ୍, 'ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁରୁଦ୍ରେନ୍ଦ୍ରାସ୍ତେ ସମ୍ପ୍ରସୂୟନ୍ତେ' ଇତି ଶିଖୋପନିଷଦ୍ୱଚନାଦ୍ ବିଷ୍ଣୋରୁତ୍ପତ୍ତେଃ ଶ୍ରୂୟମାଣତ୍ୱାତ୍ ତଦନୁସାରେଣୋତ୍ପତ୍ତି-ପରତାସମ୍ଭବାତ୍ । ନ ଚାତ୍ର ନାରାୟଣସ୍ୟୋତ୍ପତ୍ତିର୍ନ ଶ୍ରୂୟତେ, କିନ୍ତୁ ବିଷ୍ଣୋରେବ ତସ୍ୟ ନାରାୟଣାଂଶୀଭୂତତ୍ୱାତ୍, 'ଆଦିତ୍ୟାନାମହଂ ବିଷ୍ଣୁଃ'[୧୧୫] ଇତି ଗୀତତ୍ୱାଦ୍ ଅଂଶପରତ୍ୱମେବେତି ବାଚ୍ୟମ୍, ମୁଖ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମରୁଦ୍ରମଧ୍ୟପଠିତ ବିଷ୍ଣୁଶବ୍ଦସ୍ୟାଂଶପରତ୍ୱାତ୍ ସମ୍ଭବାତ୍ ପ୍ରାୟଃ ପାଠ ବିରୋଧାତ୍, 'ବିଷ୍ଣୁରିତ୍ଥା ପରମମସ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଜାତୋ ବୃହନ୍ନଭିପାତି ତୃତୀୟମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ମହାବିଷ୍ଣୋରେବୋତ୍ପତ୍ତିଶ୍ରବଣାଚ୍ଚ,

---

୧୧୨. 'ଶିବ' ସ୍ୱରୂପ ଦୁଇ ଅକ୍ଷରର ଅକାର ଋକ୍ ଓ ସାମର, ଇକାର ଯଜୁଷ୍ ର 'ଶ'କାର ଅଥର୍ବର ଏବଂ ବକାର ବ୍ୟାକରଣର ସଂଗ୍ରହରୂପ ହୋଇଥିବାରୁ 'ଶିବ' ପଦ ବେଦ-ବେଦାଙ୍ଗର ସାର ଅଟେ । ଏଣୁ ଏହା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ର ଅଟେ ।

୧୧୩. ନାରାୟଣୋପ. – ୨

୧୧୪. ଛା. ଉ. – ୬/୨/୯

୧୧୫. ଭ. ଗୀ. – ୧୦/୨୧

ଅଜାତ ଇତ୍ୟେବଂ କଶ୍ଚିଦ୍ ଭୀରୁଃ ପ୍ରପଦ୍ୟତେ ।
ରୁଦ୍ର ଯତ୍ତେ ଦକ୍ଷିଣଂ ମୁଖଂ ତେନ ମାଂ ପାହି ନିତ୍ୟମ୍[୧୧୬] ।।

ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତେଃ କାରଣୀଭୂତମହାରୁଦ୍ରସ୍ୟାଜାତତ୍ୱଶ୍ରବଣାଚ୍ଚେତି ଦିକ୍ ।। ୩।।

– ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରର କଣ ଆବଶ୍ୟକତା ? ସଂସାରର କାରଣଭୂତ ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ଅନ୍ୟ ଦେବତାଜ୍ଞାନରେ କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ? ।। ୩।।

ନନୁ ସପ୍ତକୋଟିମହାମନ୍ତ୍ରେଷୁ କୋଽପ୍ୟସ୍ୟ ସମାନମନ୍ତ୍ରୋ ନାସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସପ୍ତକୋଟିଷୁ ମନ୍ତ୍ରେଷୁ ମନ୍ତ୍ରଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋ ମହାନ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମାବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିଦେବେଷୁ ଯଥା ଶମ୍ଭୁର୍ମହତ୍ତରଃ ।। ୪।।

ସର୍ବମନ୍ୟତ୍ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ହେୟାନ୍ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିକାନ୍ ସୁରାନ୍ ।
ଶିବ ଏବ ସଦା ଧ୍ୟେୟଃ ସର୍ବସଂସାର ନାଶନଃ ।।

ଇତି ପିପ୍ପଲାଦଶ୍ରୁତେଃ, 'ଅଜାତ ଇତ୍ୟୁଦାହୃତଃ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚ ମୁମୁକ୍ଷୂପାସ୍ୟ-ତ୍ୟାହଜାତତ୍ୱେନ ବ୍ରହ୍ମାଦିଷୁ ଶିବୋ ଯଥା ମହାନ୍, ତଥା ସପ୍ତକୋଟିମହାମନ୍ତ୍ରେଷୁ ବେଦସାରତ୍ୱାଦ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରୋ ମହାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪।।

– ସାତକୋଟି ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ସେହି ପ୍ରକାର ମହାନ୍ ଯେପରି ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ଦେବତା ମଧ୍ୟରେ ଶିବ ମହାନ୍ ଅଟନ୍ତି ।। ୪।।

ନନୁ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିସକଳବିଶ୍ୱମୂଳତ୍ୱାଦ୍ ଶିବଃ ସର୍ବୋତ୍ତମୋ ଭବତୁ, ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ–ମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ କଥଂ ସର୍ବୋତ୍ତମତ୍ୱମିତ୍ୟାଶଙ୍କ୍ୟାହ –

ଅଶେଷଜଗତାଂ ହେତୁଃ ପରମାତ୍ମା ମହେଶ୍ୱରଃ ।
ତସ୍ୟ ବାଚକମନ୍ତ୍ରୋଽୟଂ ସର୍ବମନ୍ତ୍ରୈକକାରଣମ୍ ।। ୫।।

ଶିବୋ ଯଥା ସକଳଜଗତ୍‌କାରଣମ୍, ତଥା ତଦ୍ୱାଚକମନ୍ତ୍ରୋଽପି ସକଳମନ୍ତ୍ରକାରଣ-ମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫।।

– ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱର କାରଣ ପରମାତ୍ମା ଶିବ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବାଚକ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ସମସ୍ତ ମନ୍ତ୍ରର ଏକମାତ୍ର ହେତୁ ଅଟେ ।। ୫।।

ତତ୍‌କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ତସ୍ୟାଭିଧାନମନ୍ତ୍ରୋଽୟମଭିଧେୟଶ୍ଚ ସ ମୃତଃ ।
ଅଭିଧାନାଭିଧେୟତ୍ୱାନ୍ ମନ୍ତ୍ରାତ୍ ସିଦ୍ଧଃ ପରଃ ଶିବଃ ।। ୬।।

ଅୟଂ ମନ୍ତ୍ରସ୍ତସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ଅଭିଧାନମନ୍ତ୍ରଃ, ନାମ୍ନୋ ମନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ସଃ ଶିବଃ

୧୧୬. ଶ୍ୱେ. ଉ. ୪/୨୧

ଅଭିଧେୟଶ୍ଚ ତନ୍ମନ୍ତ୍ରେଣାଭିଧାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତି ସ୍ମୃତଃ, ଅଭିଧାନାଭିଧେୟତ୍ୱାତ୍, ଶିବାଭିଧାନାଭିଧେୟତ୍ୱାତ୍ । ମନ୍ତ୍ରାଦସ୍ମାନ୍ମନ୍ତ୍ରାତ୍ ପରଃ ଶିବଃ ସିଦ୍ଧଃ ପ୍ରକାଶିତଃ, ମନ୍ତ୍ରାଣାଂ ଯଜନୀୟ ଦେବତା ପ୍ରକାଶକତ୍ୱେନୈତନ୍ମନ୍ତ୍ରାଭାବେ ଶିବସ୍ୟ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିରେବ ନ ସ୍ୟାତ୍। କିଂ ତାବତେତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ଶିବସ୍ୟ ସକଲତତ୍ତ୍ୱୋପାଦାନକାରଣତ୍ୱାତ୍ ତଦ୍ୱାଚକ ପଞ୍ଚାଶଦ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟତ୍ୱଂ ଚ ଯୁକ୍ତମିତି ତସ୍ୟ ସକଲମନ୍ତ୍ରମୂଳତ୍ୱାତ୍ ତତ୍‌ପ୍ରକାଶକତ୍ୱେନ ସକଲମନ୍ତ୍ରକାରଣତ୍ୱମିତି । ତତ୍ କଥମିତି ଚେତ୍, ଉଚ୍ୟତେ –

ଅଥାଦ୍ୟାସ୍ତିଥୟଃ ସର୍ବାଃ ସ୍ୱରାଃ ବିନ୍ଦ୍ୱବସାନକାଃ ।
ତଦନ୍ତଃ କାଲଯୋଗେନ ସୋମସୂର୍ଯ୍ୟୌ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତୌ ।।
ପୃଥିବ୍ୟାଦୀନି ତତ୍ତ୍ୱାନି ପୁରୁଷାନ୍ତାନି ପଞ୍ଚସୁ ।
କ୍ରମାତ୍ କାଦିଷୁ ବର୍ଗେଷୁ ମକାରାନ୍ତେଷୁ ସୁବ୍ରତେ ।।
ବାୟ୍ୱଗ୍ନିସଲିଲେନ୍ଦ୍ରାଣାଂ ଧାରଣାନାଂ ଚତୁଷ୍ଟୟମ୍ ।।
ତଦୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱେଶାଦିବିଖ୍ୟାତଂ ପୁରସ୍ତାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମପଞ୍ଚକମ୍ ।
ଆମୂଲାତ୍ତତ୍‌କ୍ରମାତ୍ ଜ୍ଞେୟା କ୍ଷାନ୍ତା ସୃଷ୍ଟିରୁଦାହୃତା ।।
ସର୍ବେଷାଂ ଚୈବ ମନ୍ତ୍ରାଣାଂ ବିଦ୍ୟାନାଂ ଚ ଯଶସ୍ୱିନୀ ।
ଇୟଂ ଯୋନିଃ ସମାଖ୍ୟାତା ସର୍ବତନ୍ତ୍ରେଷୁ ସର୍ବଦା[୧୧୭] ।।

ଇତି ଶ୍ରୀପରାତ୍ରିଂଶିକାଶାସ୍ତ୍ରସ୍ଥିତ୍ୟା ଶିବ ଇତ୍ୟତ୍ର ଶକାରସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଦିପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମବାଚକତ୍ୱାତ୍, ବକାରସ୍ୟ ମାୟାତତ୍ତ୍ୱବାଚକତ୍ୱେନ ତତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରୂପକଲାଦିକ୍ଷିତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକତ୍ୱାତ୍, ଏବଂ ଶକାରବକାରୟୋଃ ଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱବାଚକତ୍ୱାତ୍, ଅକାରସ୍ୟ ଶିବତତ୍ତ୍ୱକଳାରୂପ-ଷୋଡ଼ଶସ୍ୱରମୟତ୍ୱାତ୍, ଇକାରସ୍ୟେଚ୍ଛାଶକ୍ତିବାଚକତ୍ୱାତ୍, ଏବଂ ଶବ୍ଦାର୍ଥମୟପ୍ରପଞ୍ଚୟୋରନ୍ତ-ର୍ଭାବାତ୍ ସକଲମନ୍ତ୍ରକାରଣତ୍ୱମ୍, ମାତୃକାଦେଃ ସକଲଶବ୍ଦପ୍ରପଞ୍ଚୋପାଦାନକାରଣତ୍ୱାତ୍ ।

ପଞ୍ଚାଶନ୍ନିଜଦେହଜାକ୍ଷରଭବୈର୍ନାନାବିଧୈର୍ଧାତୁଭିର୍ବହ୍ୱର୍ଥୈଃ
ପଦବାକ୍ୟମାନଜନକୈରର୍ଥାବିନାଭାବିତୈଃ ।
ସାଭିପ୍ରାୟସଦର୍ଥକର୍ମଫଲଦାନନ୍ଦୈରନନ୍ତୈରିଦଂ ବିଶ୍ୱଂ
ବ୍ୟାପ୍ୟ ଚିଦାତ୍ମନାହମହମିତ୍ୟୁଜ୍ଜୃମ୍ଭସେ ମାତୃକେ ।।
ପଞ୍ଚାଶଦ୍ୱର୍ଣ୍ଣମାଲା ବହୁବିଧନିନଦୋଚ୍ଚାରଣାତ୍
ତତ୍ତ୍ୱଜାଲବ୍ୟକ୍ତିବ୍ୟାପାରସତ୍ତାନିରିଶଗୁରୁମୁଖାମ୍ନାୟବିଦ୍ୟାସ୍ୱରୂପାଃ ।
ଧାତ୍ରାଦ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିପୂର୍ବଂ ଶ୍ରୁତିମୁଖବିବିଧାନେକସିଦ୍ଧାନ୍ତବିଦ୍ୟା

---

୧୧୭. ପ. ତ୍ରି., ୫–୮

ନାନାଭାଷାଃ କ୍ରିୟାଭିଃ ପ୍ରକଟୟତି ଯତଃ ସୈବ ତେ ସାଙ୍ଗବେଦେ ।।
ଇତି ଦୂର୍ବାସ ଭଗବଦୁକ୍ତେରିତି ।। ୬ ।।

– ତାଙ୍କର (ଶିବଙ୍କର) ବାଚକ ହେଉଛି ଏ ମନ୍ତ୍ର । ସେ (ଦେବ) ହେଉଛନ୍ତି ଏହାର ବାଚ୍ୟ । ବାଚ୍ୟ – ବାଚକ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେବାରୁ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ପରମଶିବଙ୍କର ସିଦ୍ଧି ମିଳେ ।। ୬ ।।

ବିଶେଷ – ପରାତ୍ରୀଶିକା ଅନୁସାରେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚିଶ ତତ୍ତ୍ୱ 'କ' ଠାରୁ 'ମ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚିଶ ଅକ୍ଷରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଏହିପରି ଆଦିକ୍ଷାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ ଅଟେ । ତେଣୁ ଏହି ସୃଷ୍ଟି ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ 'ଶିବାୟ' ପଦର 'ଶ'କାର ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମର ଓ 'ବ' କାର ମାୟାତତ୍ତ୍ୱର ବାଚକ ଅଟନ୍ତି । ଏହିପରି 'ଶିବାୟ' ଶବ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟିର ବାଚକ ଅଟେ ।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ୍ ଦ୍ୱ୍ୟକ୍ଷରତ୍ୱମେବ ଯୁକ୍ତମ୍, କିମିତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରରୂପେଣ ସର୍ବଶ୍ରୁତି-ଶିରୋଗତଃ ସନ୍ ମନ୍ତ୍ରୋଦ୍ଧୟଂ ପ୍ରତିଭାତି ? ଅତ୍ର ନମସ୍କାରେଣ ଜୀବତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନମଃ ଶବ୍ଦଂ ବଦେଦ୍ ପୂର୍ବଂ ଶିବାୟେତି ତତଃ ପରମ୍ ।
ମନ୍ତ୍ରଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋ ହ୍ୟେଷ ସର୍ବଶ୍ରୁତିଶିରୋଗତଃ ।। ୭ ।।

ଶିବଜୀବୈକ୍ୟପ୍ରକାଶନାର୍ଥଂ ନମଃ ଶବ୍ଦପୂର୍ବକତ୍ୱେନ ଚିତ୍ତତ୍ୱେନ ଚ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ରୂପେଣ ସର୍ବଶ୍ରୁତିଶିରୋଗତଃ ସନ୍ ମନ୍ତ୍ରୋଦ୍ଧୟଂ ପ୍ରତିଭାତି । ଅତ୍ର ନମସ୍କାରେଣ ଜୀବତ୍ୱମ୍, ଶିବଶବ୍ଦେନ ପରବ୍ରହ୍ମତ୍ୱମ୍, ଆୟେନୈକ୍ୟମ୍, 'ଅୟ ଗତୌ' ଇତି ଧାତୋରିତି ଭାବଃ ।। ୭ ।।

– ପ୍ରଥମେ 'ନମଃ' ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ତା'ପରେ ଶିବାୟ । ଏହା ହେଉଛି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ର, ଯାହା ସମସ୍ତ ବେଦର ଶିର ଅଟେ ।। ୭ ।।

ନନୁ ସଚ୍ଚିଦ୍‌ଘନସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମଣଃ ଶିବ ଇତ୍ୟଭିଧାନଂ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆଦିତଃ ପରିଶୁଦ୍ଧତ୍ୱାନ୍ ମଳତ୍ରୟବିୟୋଗତଃ ।
ଶିବ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ଶମ୍ଭୁଶ୍ଚିଦାନନ୍ଦଘନଃ ପ୍ରଭୁଃ ।। ୮ ।।

ଚିଦାନନ୍ଦଘନଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଃ ପ୍ରଭୁଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଃ ଶମ୍ଭୁଃ ସୁଖଭୋକ୍ତୃତ୍ୱାଦ୍ ସୁଖପ୍ରଦତ୍ୱାଚ୍ଚ ପରବ୍ରହ୍ମ ଆଦିତଃ କଦାପି (ସର୍ବଦା) ମଳତ୍ରୟବିୟୋଗତଃ ଆଣବାଦିମଳତ୍ରୟ ସମ୍ବନ୍ଧାଭାବେନ ପରିଶୁଦ୍ଧତ୍ୱାଦ୍ ନିର୍ମଳତ୍ୱାଦ୍ ଶିବ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ, 'ବଶ କାନ୍ତୌ' ଇତି ଧାତୋଃ ସ୍ୱଚ୍ଛପ୍ରକାଶରୂପତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୮ ।।

– ଚିଦାନନ୍ଦଘନ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଶୁଦ୍ଧ ତଥା (ଆଣବ, ମାୟୀୟ, କର୍ମ) ତିନି ମଳରୁ ରହିତ ହେବା ହେତୁ ଶିବ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୮ ।।

ଅଥ ସକଳ ମଙ୍ଗଳାବାସ ଭୂମିତ୍ୱାଚ୍ଚ ଶିବଶବ୍ଦାଭିଧେୟଂ ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟାହ –

ଆସ୍ପଦତ୍ୱାଦଶେଷାଣାଂ ମଙ୍ଗଳାନାଂ ବିଶେଷଃ ।

ଶିବଶବ୍ଦାଭିଧେୟୋ ହି ଦେବଦେବସ୍ତ୍ରିୟମ୍ବକଃ ।। ୯ ।।

ଅତ୍ର ତ୍ରିୟମ୍ବକଶବ୍ଦେନ ସୃଷ୍ଟିସ୍ଥିତ୍ୟାଦିକାରଣଂ ପରବ୍ରହ୍ମୋଚ୍ୟତେ, ସୂର୍ଯ୍ୟାଦୀନାଂ ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିକାରଣତ୍ୱାତ୍ 'ଋତଂ ସତ୍ୟଂ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମପୁରୁଷଂ କୃଷ୍ଣ ପିଙ୍ଗଳମ୍ । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେତଂ ବିରୂପାକ୍ଷମ୍'[୧୧୮] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । ତ୍ରିୟମ୍ବକୋ ଦେବଦେବୋ ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାମପି ଦେବଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ, ଅଶେଷାଣାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ମଙ୍ଗଳାନାଂ ବିଶେଷତୋ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିଭ୍ୟୋଽଦ୍ଧିକତ ଆସ୍ପଦତ୍ୱାଦ୍ ଆଶ୍ରୟତ୍ୱାତ୍ ଶିବଶବ୍ଦାଭିଧେୟୋ ହି, 'କଲ୍ୟାଣଂ ମଙ୍ଗଳଂ ଶିବମ୍' ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ ।। ୯ ।।

– ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ମଙ୍ଗଳର ସ୍ଥାନ (ଆଧାର) ହୋଇଥିବାରୁ ଦେବାଧିଦେବ ତ୍ର୍ୟମ୍ବକ ଶିବ ଶବ୍ଦ ବାଚ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।। ୯ ।।

ନନ୍ୱନେକ ନାମ୍ନାଂ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍ ଶିବଶବ୍ଦେନୈବ କିମିତି ପରବ୍ରହ୍ମାଭି–ଧୀୟତେ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଂ ପରବ୍ରହ୍ମପ୍ରକାଶକମ୍ ।

ମୁଖ୍ୟବୃତ୍ତ୍ୟା ତଦନ୍ୟେଷାଂ ଶବ୍ଦାନାଂ ଗୁଣବୃତ୍ତୟଃ ।। ୧୦ ।।

ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱୟଂ ମୁଖ୍ୟବୃତ୍ତ୍ୟା ପରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରକାଶକମ୍, ତଦନ୍ୟେଷାଂ ଶବ୍ଦାନାଂ ଶିବଶବ୍ଦାତିରିକ୍ତଭବାଦିଶବ୍ଦାନାଂ ଗୁଣବୃତ୍ତ୍ୟା ସିଂହୋ ମାଣବକ ଇତ୍ୟାଦିବଦ୍ ଗୁଣଯୋଗେନ ପରବ୍ରହ୍ମପ୍ରକାଶକତ୍ୱମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– 'ଶିବ' ଏହି ଦୁଇ ଅକ୍ଷରର ସମୁଚ୍ଚୟ ମୁଖ୍ୟବୃତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭିଧା ଦ୍ୱାରା ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ପ୍ରକାଶକ ଅଟେ । ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଏହାଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷଣାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୧୦ ।।

ଅଥୋକ୍ତାର୍ଥମୁପସଂହରତି –

ତସ୍ମାନ୍ମୁଖ୍ୟତରଂ ନାମ ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱୟମ୍ ।

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପସ୍ୟ ଶମ୍ଭୋରମିତତେଜସଃ ।। ୧୧ ।।

ଏତନ୍ନାମାବଲମ୍ବେନ ମନ୍ତ୍ରଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଃ ସ୍ମୃତଃ ।

ମହାନିତି ଶେଷଃ । ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱୟମପରିମିତପ୍ରକାଶରୂପସ୍ୟ

---

୧୧୮. ତୈ. ଆ. – ୧୦/୧୨/୧

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଘନସ୍ୟ ଶମ୍ଭୋଃ ପରବ୍ରହ୍ମଣୋ ମୁଖ୍ୟତରମତ୍ୟନ୍ତମୁଖ୍ୟଂ ନାମ । ଏତନ୍ନାମାବଲମ୍ବେନ ଏତନ୍ନାମଘଟିତତ୍ୱେନ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋ ମନ୍ତ୍ରୋ ମହାନିତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧ ।।

– ଏହି କାରଣରୁ 'ଶିବ' ଏହି ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ରୂପ ଅସୀମ ତେଜସ୍ୱୀଶମ୍ଭୁଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ନାମ ଅଟେ ।। ୧୧ ।।

ଅଥ କିମନେନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ କିଂ ଫଳମିତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକମାହ –

ଯସ୍ମାଦତଃ ସଦା ଜପ୍ୟୋ ମୋକ୍ଷକାଙ୍କ୍ଷିଭିରାଦରାତ୍ ।। ୧୨ ।।
ଯଥାନାଦିର୍ମହାଦେବଃ ସିଦ୍ଧଃ ସଂସାରମୋଚକଃ ।
ତଥା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋ ମନ୍ତ୍ରଃ ସଂସାରକ୍ଷୟକାରକଃ ।। ୧୩ ।।

ଯସ୍ମାତ୍ ଶିବନାମଘଟିତତ୍ୱେନ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରୋ ମହାନ୍, ଅତଃ ତସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ମୋକ୍ଷକାଙ୍କ୍ଷିଭିଃ ପୁରୁଷୈରାଦରାତ୍ ସଦା ଜପ୍ୟଃ । ଅତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ –

ସର୍ବମନ୍ୟତ୍ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ହେୟାନ୍ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିକାନ୍ ସୁରାନ୍ ।
ଶିବ ଏବ ସଦା ଧ୍ୟେୟଃ ସର୍ବସଂସାରନାଶନଃ ।।

ଇତି ପିପ୍ପଳାଦଶ୍ରୁତେଃ ଅନାଦିଭୂତଃ ପରଶିବୋ ଯଥା ସଂସାରପାଶବିମୋଚକ ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧଃ । ତଥା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରଃ ସଂସାରପାଶକ୍ଷୟକାରକ ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧଃ –

ଅଶେଷପାଶବିଚ୍ଛିତ୍ତ୍ୟୈ ଶିବ ଇତ୍ୟକ୍ଷରଦ୍ୱୟମ୍ ।
ଅଲଂ ନମସ୍କ୍ରିୟାଯୁକ୍ତୋ ମୁକ୍ତୟେ କଳ୍ପିତୋ ମନୁଃ ।।

ଇତି ବ୍ରହ୍ମୋତ୍ତରଖଣ୍ଡବଚନାଦିତି ।। ୧୨–୧୩ ।।

– ଏହି ନାମକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିବାରୁ ଉକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରକୁ 'ପଞ୍ଚାକ୍ଷର' କୁହାଯାଏ। ତେଣୁ ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜନ ଏହାକୁ ଆଦରର ସହିତ ଜପ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯେପରି ଅନାଦି ମହାଦେବ ସଂସାରର ମୋଚକ ଭାବରେ ସିଦ୍ଧ (ପ୍ରସିଦ୍ଧ), ସେହିପରି ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ସଂସାର ନାଶକାରକ ଅଟେ ।। ୧୨–୧୩ ।।

ନନ୍ୱୟଂ ମନ୍ତ୍ରଃ ଶିବବତ୍ ସଂସାରକ୍ଷୟକାରକଶ୍ଚେତ୍, ବିଶ୍ୱକାରଣତ୍ୱଂ (ତାଂ) ତଦ୍ୱଦସ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପଞ୍ଚଭୂତାନି ସର୍ବାଣି ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ରକାଣି ଚ ।
ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ପଞ୍ଚାପି ପଞ୍ଚକର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ଚ ।। ୧୪ ।।
ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମଣି ପଞ୍ଚାପି କୃତ୍ୟାନି ସହ କାରଣୈଃ ।
ବୋଧାନି ପଞ୍ଚଭିର୍ବର୍ଣ୍ଣୈଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମହାମନୋଃ ।। ୧୫ ।।

ପୃଥିବ୍ୟାଦିପଞ୍ଚଭୂତାନି, ଗନ୍ଧାଦିପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ରାଃ, ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିରୂପଘ୍ରାଣାଦି

ପଞ୍ଚଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି, କ୍ରିୟାଶକ୍ତିରୂପୋପସ୍ଥାଦିପଞ୍ଚକର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି, ପଞ୍ଚସାଦାଖ୍ୟପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ-ପର୍ଯ୍ୟାୟାଚାରାଦିପଞ୍ଚଲିଙ୍ଗାନି, ଭବମୃଡ଼ହରାଦିକାରଣେଶୈଃ ସହ ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିପଞ୍ଚ-କୃତ୍ୟାନି ପଞ୍ଚବିଧାନି ସର୍ବାଣ୍ୟପି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମହାମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ପଞ୍ଚଭିର୍ବର୍ଣ୍ଣୈର୍ବୋଧ୍ୟାନି ପ୍ରକାଶ୍ୟାନୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪-୧୫।।

– ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମହାମନ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ପଞ୍ଚମହାଭୂତ, ପଞ୍ଚ ତନ୍ମାତ୍ରା, ପଞ୍ଚଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟ, ପଞ୍ଚକର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟ, ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ (ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର, ଈଶ୍ୱର ଏବଂ ସଦାଶିବ) ପଞ୍ଚସାଦାଖ୍ୟ – (ସଦ୍ୟୋଜାତ, ତତ୍ପୁରୁଷ, ବାମଦେବ, ଅଘୋର ଏବଂ ଈଶାନ) ତଥା ପାଞ୍ଚ କାରଣ ସହିତ ପଞ୍ଚକୃତ୍ୟ (ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ସଂହାର, ନିଗ୍ରହ ଓ ଅନୁଗ୍ରହ) ବୁଝାଯିବା ଉଚିତ୍।। ୧୪-୧୫।।

ନନ୍ୱାଲୋକେନ ଘଟାଦିବଦ୍ ପ୍ରକାଶ୍ୟାନି ବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକୁଣ୍ଡଳାଦିବତ୍ ପ୍ରକାଶ୍ୟାନି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପଞ୍ଚଧା ପଞ୍ଚଧା ଯାନି ପ୍ରସିଦ୍ଧାନି ବିଶେଷତଃ ।
ତାନି ସର୍ବାଣି ବସ୍ତୂନି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମୟାନି ହି ।। ୧୬।।

ପଞ୍ଚଶକ୍ତିପଞ୍ଚାଙ୍ଗୁଳିବଚନାଦାନାଦିପଞ୍ଚକର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟାର୍ଥାଃ। ମନୋବୁଦ୍ଧ୍ୟହଙ୍କାର ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷାଦୀନି ପଞ୍ଚ ପଞ୍ଚ ପ୍ରକାରେଣ ଯାନି ବିଶେଷତଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧାନି, ତାନି ସର୍ବାଣି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକୁଣ୍ଡଳନ୍ୟାୟେନ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମୟାନି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରକାର୍ଯ୍ୟାଣି ତତ୍ପ୍ରକାଶ୍ୟାନି ଚେତ୍ୟର୍ଥଃ, ବର୍ଣ୍ଣାନାଂ ଶକ୍ତିରୂପତ୍ୱାଦିତି ।। ୧୬।।

– ବିଶେଷ ଭାବରେ ପାଞ୍ଚ-ପାଞ୍ଚ ସଂଖ୍ୟାରେ ଯେତେ ବସ୍ତୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ସେ ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମୟ ଅଟନ୍ତି ।। ୧୬।।

ନନୁ ମୋକ୍ଷକାରଣଂ ପ୍ରଣବଃ, ପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟାଂ ତଦଭାବାଦ୍ କଥଂ ମୋକ୍ଷ-ପ୍ରଦତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଓଁକାରପୂର୍ବୋ ମନ୍ତ୍ରୋଽୟଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମୟଃ ପରଃ ।
ଶୈବାଗମେଷୁ ବେଦେଷୁ ଷଡ଼କ୍ଷର ଇତି ସ୍ମୃତଃ ।। ୧୭।।

ପର ଉକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମୟୋଽୟଂ ମନ୍ତ୍ରଃ ଓଁକାରପୂର୍ବଃ ଷଡ଼କ୍ଷର ଇତି ଶିବାଗମେଷୁ ବେଦେଷୁ ସ୍ମୃତଃ । ଶ୍ରୀରୁଦ୍ରେ – 'ନମସ୍ତାରାୟ ନମଃ ଶମ୍ଭବେ ଚ' ଇତି ଈଶାନମନ୍ତ୍ରାନ୍ତେ – 'ମେ ଅସ୍ତୁ ସଦାଶିବୋମ୍' ଇତି ଚ ଶ୍ରୂୟମାଣତ୍ୱାତ୍ । 'ଓଁ କାରାମୃତୟା ଭାତି ଶାନ୍ତ୍ୟତୀତଃ ପରଃ ଶିବଃ' 'ଶିବୋ ବା ପ୍ରଣବଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ ପ୍ରଣବୋ ବା ଶିବଃ ସ୍ମୃତଃ । ବାଚ୍ୟବାଚକୟୋର୍ଭେଦୋ ନାତ୍ୟନ୍ତଂ ବିଦ୍ୟତେ କ୍ୱଚିତ୍ ।' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଃ, ଇତି ପୌରାଣିକୋକ୍ତେଶ୍ଚ ଶିବପ୍ରଣବୟୋରଭେଦାତ୍ ଓଁକାରା ପୂର୍ବତ୍ୱେନ ଷଡ଼କ୍ଷର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭।।

– ପାଞ୍ଚ ଅକ୍ଷରଯୁକ୍ତ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଓଁକାର ପୂର୍ବକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଷଡ଼କ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଶୈବାଗମ ତଥା ବେଦମାନଙ୍କର ଜଣାଯାଏ ।। ୧୭।।

ଅଥ –

ପ୍ରଥମଂ ତାରକାରୂପଂ ଦ୍ୱିତୀୟଂ ଦଣ୍ଡ ଉଚ୍ୟତେ ।
ତୃତୀୟଂ କୁଣ୍ଡଲାକାରଂ ଚତୁର୍ଥଂ ଚାର୍ଧଚନ୍ଦ୍ରକମ୍ ।।
ପଞ୍ଚମଂ ଦର୍ପଣାକାରଂ ଷଷ୍ଠଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ସ୍ୱରୂପକମ୍ ।
ନକାରସ୍ତାରକାରୂପଂ ମକାରୋ ଦଣ୍ଡ ଉଚ୍ୟତେ ।।
ଶିକାରଃ କୁଣ୍ଡଲାକାରୋ ବକାରଶ୍ଚାର୍ଧଚନ୍ଦ୍ରକଃ ।
ଯକାରୋ ଦର୍ପଣାକାର ଓଁକାରଃ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣରାଟ୍ ।।

ଇତି ଶିବାଗମବଚନାଦ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର କଳ୍ପତରୋର୍ବୀଜଭୂତସ୍ୟ ଓଁକାରସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ନିରୂପୟତି –

ମନ୍ତ୍ରନ୍ୟାସାଦିଭୂତେନ ପ୍ରଣବେନ ମହାମନୋଃ ।
ପ୍ରବୋଧତେ ମହାଦେବଃ କେବଲଶ୍ଚିଦ୍‌ସୁଖାତ୍ମକଃ ।। ୧୮ ।।

ମହାମନ୍ତ୍ରରୂପସ୍ୟାସ୍ୟ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରସ୍ୟାଦିଭୂତେନ ପ୍ରଣବେନ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକଃ ପରଶିବଃ ପ୍ରକାଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, 'ଯୋ ବୈ ରୁଦ୍ରଃ ସ ଭଗବାନ୍' ଇତ୍ୟୁପକ୍ରମ୍ୟ ଯ ଓଁକାରଃ ସ ପ୍ରଣବୋ, ଯଃ ପ୍ରଣବ ସ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ଯଃ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ସୋଽନନ୍ତୋ, ଯୋଽନନ୍ତସ୍ତତାରଂ, ଯତ୍ତାରଂ ତଦ୍ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ, ଯଦ୍ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ତଚ୍ଛୁକ୍ଲଂ, ଯଚ୍ଛୁକ୍ଲଂ ତଦ୍ୱୈଦ୍ୟୁତଂ, ଯଦ୍ୱୈଦ୍ୟୁତଂ ତଦ୍‌ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ, ସ ଏକଃ ସ ଏକୋ ରୁଦ୍ରଃ, ସ ଈଶାନଃ, ସ ଭଗବାନ୍, ସ ମହେଶ୍ୱରଃ, ସ ମହାଦେବଃ[୧୧୯] ଇତ୍ୟଥର୍ବଶିରଃ ଶ୍ରୁତ୍ୟା ପ୍ରଣବ ଏବ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକଂ ପରବ୍ରହ୍ମେତି ଶ୍ରୂୟମାଣତ୍ୱାଦିତି ।। ୧୮ ।।

– ମହାମନ୍ତ୍ର ଏବଂ ତାହାର ନ୍ୟାସ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଣବ ଜୋଡ଼ିଲେ କେବଳ ଚିଦାନନ୍ଦ ମହାଦେବଙ୍କର ପ୍ରବୋଧନ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୮ ।।

ନନୁ ଶିବଃ ପ୍ରଣବେନ ବିନା କେନାପି ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରଣବେନୈକବର୍ଣ୍ଣେନ ପରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ।
ଅଦ୍ୱିତୀୟଂ ପରାନନ୍ଦଂ ଶିବାଖ୍ୟଂ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚକମ୍ ।। ୧୯ ।।

'ଶିବଂ ପରାତ୍‌ପରଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ନିତ୍ୟଂ ସର୍ବଗମବ୍ୟୟମ୍' ଇତି ଶିବାଗମୋକ୍ତେଃ ଶିବାଖ୍ୟଂ ପରାନନ୍ଦଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ଅଦ୍ୱିତୀୟମ୍ 'ଏକମେବାଦ୍ୱିତୀୟମ୍' ଇତି

୧୧୯. ଅଥ. ଉ., ୨/୩

ଶ୍ରୁତେର୍ଦ୍ଵିତୀୟ ଶୂନ୍ୟମ୍, 'ନେହ ନାନାସ୍ତି କିଞ୍ଚନ'[120] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚକମ୍, ଅତଏବ ପ୍ରାପଞ୍ଚିକ ଭେଦଶୂନ୍ୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରଣବେନୈକବର୍ଣ୍ଣେନ ପ୍ରଣବରୂପୈକବର୍ଣ୍ଣେନ, ପ୍ରଣବେନୈବେତ୍ୟର୍ଥଃ, ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ପ୍ରବୋଧତେ, ପ୍ରଣବାଂଶୀଭୂତାକାରୋକାରମକାରାଣାଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦବାଚକତ୍ଵାଦିତି । ଏବଂ ଚ ନମଶ୍ଶିବାୟେତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାଣ୍ୟାଚାର ଗୁରୁଶିବ୍‌ଚର ପ୍ରସାଦଲିଙ୍ଗ ବୀଜାକ୍ଷରାଣି, ଓଁକାରୋ ମହାଲିଙ୍ଗବୀଜମିତି ବୀଜବୃକ୍ଷରୂପପ୍ରଣବପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଏବ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଳ ବୀଜମିତି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟମ୍ ।। ୧୯ ।।

– ଏକ ବର୍ଣ୍ଣ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରଣବଦ୍ଵାରା ଅଦ୍ଵିତୀୟ ପରାନନ୍ଦସ୍ଵରୂପ ପ୍ରପଞ୍ଚ ରହିତ ଶିବ ନାମକ ପରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।। ୧୯ ।।

ନନ୍ଵସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗଷଟ୍ ସ୍ଥଳ ଯୋଗକାରଣସ୍ୟ ପ୍ରଣବସ୍ୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣ–ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରକାଶକତ୍ଵମସ୍ତୁ, ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମପ୍ରତିପାଦକତ୍ଵଂ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାଜପାଗାୟତ୍ରୀମନ୍ତ୍ର–ଯୋଗପୂର୍ବକଂ ତତ୍‌ସ୍ଵରୂପଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

ପରମାତ୍ମମନୁର୍ଜ୍ଞେୟଃ ସୋଽହଂ ରୂପଃ ସନାତନଃ ।
ଜାୟତେ ହସୟୋର୍ଲୋପାଦୋମିତ୍ୟେକାକ୍ଷରୋ ମନୁଃ ।। ୨୦ ।।

ପରମାତ୍ମମନୁଃ ପରମାତ୍ମମନ୍ତ୍ରଃ ସୋଽହଂରୂପଃ ପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞାନରୂପ ଇତି ଜ୍ଞେୟଃ ଯୋଽସୌ ପୁରୁଷଃ ସୋଽହମ୍ ଇତି ଶ୍ରୁତିଗୁରୂପଦେଶସ୍ଵାନୁଭବୈର୍ବିଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଃ, ଏବଂ ପ୍ରତିଦିନଂ ଷଟ୍‌ଶତାଧିକମେକବିଂଶତିସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟାତଂ ଜପିତ୍ଵାଽଥାସ୍ୟ ଭେଦଘଟିତତ୍ଵାତ୍ କେବଲକୁମ୍ଭକେନ ସକାରହକାରୟୋସ୍ତ୍ୟାଗାତ୍ ସନାତନୋ ନିତ୍ୟଃ ଓଁମିତ୍ୟେକାକ୍ଷରମନୁ– ଜାୟତେ । ତତଃ କିମିତି ଚେତ୍ ? ଉଚ୍ୟତେ, ସକାରସ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରବୀଜତ୍ଵେନ ବେଦ୍ୟରୂପତ୍ଵାତ୍, ହାକରସ୍ୟାର୍କବୀଜତ୍ଵେନ ବେଦନରୂପତ୍ଵାତ୍ ଏବଂରୂପସକାରହକାରୟୋସ୍ତ୍ୟାଗାତ୍ ବୃତ୍ତିଶୂନ୍ୟବେଦକମାତ୍ରପ୍ରକାଶକରୂପ ଓଁକାର ଏବାବଶିଷ୍ୟତ ଇତି ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରତିପାଦକଃ ପ୍ରଣବ ଇତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଭବତି । ତେନ ଶିବଜୀବୈକ୍ୟଲକ୍ଷଣ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗ ସାମରସ୍ୟରୂପଶ୍ରୁତ୍ୟାଗମ– ପ୍ରସିଦ୍ଧପରମୁକ୍ତିରିତି ବୋଧମ୍।। ୨୦।।

– ସୋଽହମ୍ କୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ସନାତନମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ । 'ସୋଽହମ୍' ର 'ହ' ଏବଂ 'ସ'କୁ ଲୋପ ହେଲେ ଓମ୍ ବାକି ରହେ । ଏହା ଏକାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଅଟେ ।। ୨୦।।

ବିଶେଷ – 'ସୋଽହମ୍'ରେ 'ହ'କାର ସୂର୍ଯ୍ୟବୀଜ ହୋଇଥିବାରୁ ବେଦକ ଅଟେ ତଥା ସକାର ଚନ୍ଦ୍ରବୀଜ ହୋଇଥିବାରୁ ବେଦ୍ୟ ଅଟେ । 'ସ'କାର ଏବଂ 'ହ'କାର ଅର୍ଥାତ୍

୧୨୦. ବୃ. ଉ. – ୪/୪/୧୯

ବେଦ୍ୟ ଓ ବେଦକକୁ ଦୂର କଲେ ମାତ୍ର ପ୍ରକାଶ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଏହି ଓମ୍ (ଓଁ) ହେଉଛି ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମର ପ୍ରତୀକ ।

ଏବଂ ସ୍ଥିତେ ପ୍ରଣବେନ ନିଷ୍କଳଜ୍ଞାନଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟା ସକଳଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରଣବ ସହିତ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟା ସକଳନିଷ୍କଳ (ଜ୍ଞାନମିତି) ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପ୍ରଣବେନୈବ ମନ୍ତ୍ରେଣ ବୋଧତେ ନିଷ୍କଳଃ ଶିବଃ ।
ପଞ୍ଚାକ୍ଷରେଣ ମନ୍ତ୍ରେଣ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମତନୁସ୍ତଥା ।। ୨୧ ।।
ନିଷ୍କଳଃ ସଂବିଦାକାରଃ ସକଳୋବିଶ୍ୱମୂର୍ତ୍ତିତଃ ।
ଉଭୟାତ୍ମା ଶିବୋ ମନ୍ତ୍ରେ ଷଡ଼କ୍ଷରମୟେ ସ୍ଥିତଃ ।। ୨୨ ।।

ଅତ୍ର ନିଷ୍କଳଶବ୍ଦେନ ଶୁଦ୍ଧଚିଦ୍ରୂପତ୍ୱମୁଚ୍ୟତେ, ସକଳଶବ୍ଦେନ ପ୍ରପଞ୍ଚବିଶିଷ୍ଟତ୍ୱମୁଚ୍ୟତେ। ଏବଂ ଚ ପ୍ରଣବମନ୍ତ୍ରେଣୈବ ନିଷ୍କଳଃ ଶିବଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକଃ ପରଶିବଃ ବୋଧତେ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ। ପଞ୍ଚାକ୍ଷରେଣ ମନ୍ତ୍ରେଣ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମତନୁଃ ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମମୟଃ ଶିବସ୍ତଥା ବୋଧତେ, 'ସର୍ବଂ ଖଲ୍ୱିଦଂ ବ୍ରହ୍ମ'[121] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଉଭୟାତ୍ମା ଶିବଃ ସକଳନିଷ୍କଳରୂପଃ ପରମାତ୍ମା ଷଡ଼କ୍ଷରମୟୋ ମନ୍ତ୍ରେ ପ୍ରଣବଯୁକ୍ତପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟାଂ ସ୍ଥିତଃ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ଯଦ୍ୟପି – 'ଅକାରଂ ବ୍ରହ୍ମାଣଂ ନାଭୌ, ଉକାରଂ ବିଷ୍ଣୁଂ ହୃଦୟେ, ମକାରଂ ରୁଦ୍ରଂ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ, ଓଁକାରଂ ସର୍ବେଶ୍ୱରଂ ଦ୍ୱାଦଶାନ୍ତେ'[122] ଇତି ତାପନୀୟଶ୍ରୁତେଃ ପ୍ରଣବସ୍ୟାପି ସପ୍ରପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମମୟତ୍ୱମେବ, ତଥାପି ବେଦ୍ୟସଂସ୍କାରାତ୍ମକ ବିନ୍ଦୁଘଟିତତ୍ୱେନ ସୂକ୍ଷ୍ମପ୍ରପଞ୍ଚମୟତ୍ୱାନ୍ନିଷ୍କଳତ୍ୱବ୍ୟପଦେଶଃ। ସ୍ଥୂଳପ୍ରପଞ୍ଚମୟସ୍ୟ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରଦ୍ରୁମସ୍ୟ ପ୍ରଣବୋ ବୀଜମ୍, ତସ୍ୟ ଅକାରୋକାରମକାର ବିନ୍ଦୁନାଦଲକ୍ଷଣ ପଞ୍ଚାବୟବସମ୍ପନ୍ନତ୍ୱାଦିତି ସଂକ୍ଷେପଃ ।। ୨୧–୨୨ ।।

– ପ୍ରଣବ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା କେବଳ ନିଷ୍କଳ ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହୁଏ । ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ପଞ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମାତ୍ମକ ଶରୀରରୂପୀ ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୧ ।।

ବିଶେଷ – ଉପନିଷଦ୍‌ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଣବକୁ ସପ୍ରପଞ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମ କୁହାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବିକତା ହେଉଛି, ଏଥିରେ ଯେଉଁ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଅଛି, ତାହା ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ଅଟେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ନିଷ୍କଳ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରିବ । ପ୍ରଣବ ବୀଜ ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ଏବଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ବିଦ୍ୟା ଏହାର ବୃକ୍ଷ ।

– ଷଡ଼ାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ସଂବିଦାକାର ନିଷ୍କଳ ତଥା ବିଶ୍ୱମୂର୍ତ୍ତି ସକଳ ଉଭୟ ପ୍ରକାରର ଶିବରୂପ ରହିଛି ।। ୨୨ ।।

---

୧୨୧. ଛା. ଉ., ୩/୧୪/୧

୧୨୨. ନୃ. ଉ., ୩/୪

ଅଥାସ୍ୟ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ନାମାନି କଥୟତି –

ମୂଲଂ ବିଦ୍ୟା ଶିବଃ ଶୈବସୂତ୍ରଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରସ୍ତଥା ।

ଏତାନି ନାମଧେୟାନି କୀର୍ତ୍ତିତାନି ମହାମନୋଃ ।। ୨୩ ।।

ମହାମନୋଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମହାମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ମୂଲଂ ବିଦ୍ୟା ଶିବଃ ଶୈବସୂତ୍ରଂ ତଥା ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଇତ୍ୟେତାନି ନାମଧେୟାନି ବର୍ଣ୍ଣସଂଖ୍ୟୟା କୀର୍ତ୍ତିତାନୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩ ।।

– ଏହି ମହାମନ୍ତ୍ରର ମୂଳ, ବିଦ୍ୟା, ଶିବ, ଶୈବସୂତ୍ର ଓ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର – ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ନାମ କୁହାଯାଇଛି ।। ୨୩ ।।

ଅଥୈତାଦୃଶୀଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ପ୍ରଣବେନ ସହ ଷଡ଼ାକ୍ଷରୀଂ ବିଦ୍ୟାଂ ଜପେଦିତ୍ୟାହ –

ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମିମାଂ ବିଦ୍ୟାଂ ପ୍ରଣବେନ ଷଡ଼କ୍ଷରୀମ୍ ।

ଜପେଦ୍ ସମାହିତୋ ଭୂତ୍ୱା ଶିବପୂଜାପରାୟଣଃ ।। ୨୪ ।।

ସମାହିତ ଏକାଗ୍ରଚିତଃ ସନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୪ ।।

– ଶିବପୂଜାରେ ରତ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରଣବ ସହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଣବ ଜୋଡ଼ି କରି ଛଅ ଅକ୍ଷରବାଲା ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ବିଦ୍ୟାର ଜପ ସମାହିତ ଚିତ୍ତ ହୋଇ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୪ ।।

କଥଂ ଜପେଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରାଣାୟାମତ୍ରୟଂ କୃତ୍ୱା ପ୍ରାଙ୍ମୁଖୋଦଙ୍ମୁଖୋଽପି ବା ।

ଚିନ୍ତୟନ୍ ହୃଦୟାମ୍ଭୋଜେ ଦେବଦେବଂ ତ୍ରିୟମ୍ବକମ୍ ।। ୨୫ ।।

ସର୍ବାଲଙ୍କାରସଂଯୁକ୍ତଂ ସାମ୍ବଂ ଚନ୍ଦ୍ରାର୍ଧଶେଖରମ୍ ।

ଜପେଦେତାଂ ମହାବିଦ୍ୟାଂ ଶିବରୂପାମନନ୍ୟଧୀଃ ।। ୨୬ ।।

ଶୁଦ୍ଧେ ସ୍ଥଳେ ମୃଗାଜିନଚିତ୍ରକମ୍ବଳାଦ୍ୟାସ୍ତରଣେ ସିଦ୍ଧପଦ୍ମାଦ୍ୟାସନେ ପ୍ରାଙ୍ମୁଖୋଦଙ୍–ମୁଖୋ ବୋପବିଶ୍ୟ ଭସ୍ମରୁଦ୍ରାକ୍ଷାଲଙ୍କୃତଃ ସନ୍ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜକୋ ଭୂତ୍ୱା

ଅସମ୍ପୂଜ୍ୟ ଶିବଂ ପଶ୍ଚାତ୍ ଫଲଂ ବକ୍ତୁଂ ନ ଶକ୍ୟତେ ।

ସହସ୍ରଂ ବା ତଦର୍ଦ୍ଧଂ ବା ତଦର୍ଦ୍ଧଂ ବା ଶତାଷ୍ଟକମ୍ ।

ଅଷ୍ଟୋତ୍ତରସହସ୍ରଂ ବା ଜପଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦତନ୍ଦ୍ରଧୀଃ ।।

ପୂଜାକୋଟିସମଂ ସ୍ତୋତ୍ରଂ ସ୍ତୋତ୍ରକୋଟିସମୋ ଜପଃ ।

ଜପକୋଟିସମଂ ଧ୍ୟାନଂ ଧ୍ୟାନକୋଟିସମୋ ଲୟଃ ।।

ଇତି ଶିବାଗମବଚନାଦ୍ ଶିବପୂଜାନନ୍ତରଂ ପୁନଃ ପ୍ରାଣାୟାମଂ କୃତ୍ୱା କରଷଡ଼ଙ୍ଗଂ ବିନ୍ୟସ୍ୟ ହୃଦୟକମଲେ ତ୍ରିୟମ୍ବକଂ ମଣ୍ଡଳତ୍ରୟଗୁଣତ୍ରୟ – ଦେବତ୍ରୟାଦି–ତ୍ରିବିଧ–ବସ୍ତୁକାରଣୀଭୂତଂ ଦେବଦେବଂ ଭବାନୀପତିଂ ସର୍ବାଲଙ୍କାର ସଂଯୁକ୍ତଂ ଚନ୍ଦ୍ରାର୍ଧଶେଖରଂ ଶିବମ୍

ଅନନ୍ୟଧୀଃ ପରିଚିନ୍ତୟନ୍, ଏକାଂ ମହାବିଦ୍ୟାମୁକ୍ତବିଧେଷ୍ୱେକ ପ୍ରକାରେଣ ଗୁରୂପଦିଷ୍ଟମାର୍ଗେଣ ସଗର୍ଭଜପଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫-୨୬।।

– ପୂର୍ବାଭିମୁଖ ଅଥବା ଉତ୍ତରାଭିମୁଖ ହୋଇ ବସି କରି ତିନିଥର ପ୍ରାଣାୟାମ କରିବା ପରେ ସାଧକ ନିଜର ହୃଦୟକମଳରେ ପ୍ରଥମେ ସର୍ବାଳଙ୍କାର ଯୁକ୍ତ ପାର୍ବତୀ ସହିତ ତିନି ନେତ୍ରଧାରୀ ଭଗବାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ଙ୍କର ଧ୍ୟାନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ତା'ପରେ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ହୋଇ ଏହି ଶିବରୂପୀ ମହାବିଦ୍ୟାର ଜପ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୫-୨୬।।

ଅଥ ଜପଭେଦଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

ଜପସ୍ତୁ ତ୍ରିବିଧଃ ପ୍ରୋକ୍ତୋ ବାଚିକୋପାଂଶୁମାନସଃ ।
ଶ୍ରୂୟତେ ଯସ୍ତୁ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥୈର୍ଯଥା ବର୍ଣ୍ଣସମନ୍ୱୟଃ ।। ୨୭।।
ବାଚିକଃ ସ ତୁ ବିଜ୍ଞେୟ, ସର୍ବପାପପ୍ରଭଞ୍ଜନଃ ।
ଈଷତ୍ ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ଧରପୁଟଂ ଯୋ ମନ୍ଦମଭିଧୀୟତେ ।। ୨୮।।
ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥୈରଶ୍ରୁତଃ ସୋଽୟମୁପାଂଶୁଃ ପରିକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।
ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱାଧରମସ୍ପନ୍ଦି ଜିହ୍ୱାଗ୍ରଂ ଯୋଽନ୍ତରାତ୍ମନା ।
ଭାବ୍ୟତେ ବର୍ଣ୍ଣରୂପେଣ ସ ମାନସ ଇତି ସ୍ମୃତଃ ।। ୨୯।।

ଜପୋ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରସ୍ତୁ ବାଚିକ ଇତି, ଉପାଂଶୁରିତି, ମାନସ ଇତି ତ୍ରିବିଧଃ । ତତ୍ର ଯସ୍ତୁ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରୋ ଯଥାବର୍ଣ୍ଣସମନ୍ୱୟଂ ବର୍ଣ୍ଣସନ୍ତାନମନତିକ୍ରମ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥୈଃ ଶ୍ରୂୟତେ, ସ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରୋ ମନୋବଚନକାୟଜନ୍ୟ ସର୍ବପାପନିବାରକୋ ବାଚିକଜପ ଇତି ବିଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯଃ ଯୋ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଃ କିଞ୍ଚିଦଧରପୁଟଂ ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥୈରଶ୍ରୁତଃ ସନ୍ ମନ୍ଦମଭିଧୀୟତେ, ସୋଽୟମୁପାଂଶୁଜପ ଇତି ପରିକୀର୍ତ୍ତିତଃ। ଯଃ ଯୋ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରଃ ଅଧରମସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ଅସ୍ପନ୍ଦିଜିହ୍ୱାଗ୍ରଂ ସ୍ପନ୍ଦନରହିତଜିହ୍ୱାଗ୍ରଂ ଯଥା ଭବତି ତଥା ବର୍ଣ୍ଣରୂପେଣାନ୍ତରାତ୍ମନା ମନ୍ତ୍ରାକ୍ଷରସ୍ୱରୂପବତା ଚିତ୍ତେନ ଭାବ୍ୟତେ, ସଃ ସ ମନ୍ତ୍ରୋଚ୍ଚାରୋ ମାନସ ଇତି ମାନସଜପ ଇତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୭-୨୯।।

– ତିନି ପ୍ରକାରର ଜପ କୁହାଯାଇଛି – ବାଚିକ, ଉପାଂଶୁ ଓ ମାନସ । ଯାହା ବର୍ଣ୍ଣକ୍ରମାନୁସାରେ ପାଖରେ ବସିଥିବା ଲୋକଙ୍କଦ୍ୱାରା ଶୁଣାଯାଇପାରେ ସମସ୍ତ ପାପର ନାଶକକୁ ସେହି ଜପକୁ ବାଚିକ ଜପ ନାମରେ ଜଣାଯାଏ । ଉଭୟ ଓଠକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଯାହା ବହୁତ ଧୀର ଶବ୍ଦରେ କୁହାଯାଏ ଯେପରି ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଲୋକ ଶୁଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ତାହା ଉପାଂଶୁ ଜପ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଯେଉଁଥିରେ ଓଠ ଦୁଇଟି ପରସ୍ପରକୁ ଛୁଅନ୍ତି ନାହିଁ,

ଜିହ୍ୱାଗ୍ର ହଲେ ନାହିଁ, ତଥା ଯାହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣରୂପରେ ଅନ୍ତଃ ମନରେ ଚିନ୍ତନ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ମାନସ ଜପ କୁହାଯାଏ ।। ୨୭-୨୯ ।।

ବିଶେଷ – ବସ୍ତୁତଃ ଏ ସମସ୍ତ ଜପ ବାଚିକ ହିଁ ଅଟନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ ମାନସ ଜପ ମଧ୍ୟମା ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ ବିନା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଅଥାସ୍ୟ ଜପଯଜ୍ଞସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟମୁଦ୍ଭାବୟତି –

ଯାବନ୍ତଃ କର୍ମଯଜ୍ଞାଦ୍ୟା ବ୍ରତଦାନତପାଂସି ଚ ।
ସର୍ବେ ତେ ଜପଯଜ୍ଞସ୍ୟ କଳାଂ ନାର୍ହନ୍ତି ଷୋଡ଼ଶୀମ୍ ।। ୩୦ ।।

ଯାବନ୍ତଃ କର୍ମଯଜ୍ଞାଦ୍ୟା ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୋମାଦୟଃ ସନ୍ତି, ବ୍ରତଦାନତପାଂସି ଯାବନ୍ତି ସନ୍ତି, ତେ ସର୍ବେ ଜପଯଜ୍ଞସ୍ୟ ଷୋଡ଼ଶୀଂ କଳାଂ ପ୍ରତି ଷୋଡ଼ଶଭାଗେଷ୍ୱେକଭାଗଂ ଚ ପ୍ରତି ନାର୍ହନ୍ତି ନ ସମାନା ଭବନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ଯେତେ କର୍ମଯଜ୍ଞାଦି ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୋମ ଆଦି ଅଛନ୍ତି, ଯେତେ ବ୍ରତ, ଦାନ ଓ ତପ ରୂପ ଯଜ୍ଞ ଅଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତ ଜପଯଜ୍ଞର ଷୋହଳକଳାର ଏକ ଅଂଶର ମଧ୍ୟ ସମାନ ନୁହନ୍ତି ।। ୩୦ ।।

ଅଥୋକ୍ତ ତ୍ରିବିଧଜପାନାଂ ମାହାତ୍ମ୍ୟମେକପ୍ରକାରଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ବାଚିକସ୍ୟୈତଜ୍ଜପଯଜ୍ଞସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିତମ୍ ।
ତସ୍ମାଚ୍ଛତଗୁଣୋପାଂଶୁଃ ସହସ୍ରା (ସହସ୍ରଂ) ମାନସଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୩୧ ।।

ବାଚିକଯଜ୍ଞସ୍ୟ ଯଦେତନ୍ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ କୀର୍ତ୍ତିତଂ, ତସ୍ମାଦ୍ ବାଚିକ ଜପାଦ୍ ଉପାଂଶୁଜପଃ ଶତଗୁଣଃ, ତସ୍ମାଦୁପାଂଶୋର୍ମାନସଃ ସହସ୍ରଃ ସହସ୍ରଗୁଣ ଇତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ବାଚିକ ଜପ ଯଜ୍ଞର ଏହି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବତାଯାଇଛି । ତାହାଠାରୁ ଶତ ଗୁଣରେ ଉକ୍ରୃଷ୍ଟ ହେଉଛି ଉପାଂଶୁ ଓ ସହସ୍ର ଗୁଣରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହେଉଛି ମାନସ ଜପ ।। ୩୧ ।।

ତର୍ହ୍ୟେତେଷୁ କୋ ବା ଜପଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇତ୍ୟତ୍ର ମୋକ୍ଷାର୍ଥିଭିର୍ମାନସ ଏବ ଜପଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇତ୍ୟାହ –

ବାଚିକାଦ୍ ତଦୁପାଂଶୋଶ୍ଚ ଜପାଦସ୍ୟ ମହାମନୋଃ ।
ମାନସୋ ହି ଜପଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠୋ ଘୋରସଂସାରନାଶକଃ ।। ୩୨ ।।

ଅସ୍ୟ ମହାମନୋଃ ବାଚିକାଜ୍ଜପାଦୁପାଂଶୋଶ୍ଚ ଜପାଦ୍, ମାନସୋ ଜପଃ କ୍ରୂରସଂସାର-ନାଶକଃ ସନ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– ଏହି ମହାମନ୍ତ୍ରର ବାଚିକ ତଥା ଉପାଂଶୁ ଜପ ଅପେକ୍ଷା ମାନସ ଜପ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ । ତାହା ଭୟାନକ ସଂସାରର ନାଶ କରିବାବାଲା ଅଟେ ।। ୩୨ ।।

ତର୍ହି ତୟୋଃ କା ଗତିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଏତେଷ୍ୱେତେନ ବିଧିନା ଯଥାଭାବଂ ଯଥାକ୍ରମମ୍ ।
ଜପେଦ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀମିତାଂ ବିଦ୍ୟାଂ ପାଶବିମୁକ୍ତୟେ ।। ୩୩।।

ଏତେଷୁ ବିଷୟେଷୁ ବାଚିକାଦିଜପବିଷୟେଷୁ ଏତେନ ବିଧିନା ଏତଦୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଯଥାକ୍ରମଂ କ୍ରମମନତିକ୍ରମ୍ୟ ଯଥା ଭାବଂ ଯଥା ସମ୍ଭବମ୍ ଏତାଂ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ବିଦ୍ୟାଂ ପାଶବିମୁକ୍ତୟେ ମଳମାୟାଦି ପଞ୍ଚପାଶବିମୁକ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ଜପେଦ୍, ଉଚ୍ଚରେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩।।

– ଏହି ତିନି ପ୍ରକାର ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରରେ ଭକ୍ତି ଭାବନା ସହିତ ବତା ଯାଇଥିବା କ୍ରମରେ ଭବପାଶରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ଜପ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୩।।

ଅଥ ଅନେନୈବ ମନ୍ତ୍ରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନଂ ଚ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନେନ ମୂଳମନ୍ତ୍ରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରପୂଜୟେଦ୍ ।
ନିତ୍ୟଂ ନିୟମସମ୍ପନ୍ନଃ ପ୍ରୟତାତ୍ମା ଶିବାତ୍ମକଃ ।। ୩୪।।

ନିୟମସମ୍ପନ୍ନଃ ଯମନିୟମାଦିସମ୍ପନ୍ନଃ ସନ୍, ପ୍ରୟତାତ୍ମା ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣବାନ୍ ସନ୍, ଶିବାତ୍ମକଃ 'ନାରୁଦ୍ରୋ ରୁଦ୍ରମର୍ଚ୍ଚୟେଦ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ଶିବଭାବସମ୍ପନ୍ନଃ, ଅନେନ ମୂଳମନ୍ତ୍ରେଣ ଏତଦ୍ ପ୍ରଣବପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ନିତ୍ୟଂ ସଦା ପୂଜୟେଦ୍ ବିଭବେନ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪।।

– ଶିବଭକ୍ତ ବିଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନିୟମାନୁସାରେ ଏହି ମୂଳମନ୍ତ୍ରରେ ଶିବଲିଙ୍ଗର ନିତ୍ୟ ପୂଜନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୪।।

ନନ୍ୱସ୍ୟ ସମନ୍ତ୍ରକଶିବପୂଜନସ୍ୟ କିଂ ଫଳମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭକ୍ତ୍ୟା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରେଣୈବ ଯଃ ଶିବଂ ସକୃଦର୍ଚ୍ଚୟେଦ୍ ।
ସୋଽପି ଗଚ୍ଛେଚ୍ଛିବସ୍ଥାନଂ ମନ୍ତ୍ରସ୍ୟାସ୍ୟୈବ ଗୌରବାଦ୍ ।। ୩୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୫।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ଭକ୍ତି ପୂର୍ବକ ଶିବଙ୍କର ଥରେ ମାତ୍ର ପୂଜା କରେ, ସେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ମହିମାରେ ଶିବସ୍ଥାନକୁ ଯାଏ ।। ୩୫।।

ନନୁ ବ୍ରତନିୟମାଦିନା ସଦ୍‌ଗତି ସମ୍ଭବାତ୍ ପୂଜା କିମର୍ଥଂ ବିଧେୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅବ୍‌ଭକ୍ଷା ବାୟୁଭକ୍ଷାଶ୍ଚ ଯେ ଚାନ୍ୟେ ବ୍ରତକର୍ଶିତାଃ ।
ତେଷାମେତୈର୍ବ୍ରତୈର୍ନାସ୍ତି ଶିବଲୋକସମାଗମଃ ।। ୩୬।।

ଅବ୍‌ଭକ୍ଷା ଜଳାହାରିଣଃ, ବାୟୁଭକ୍ଷାଶ୍ଚ ବାୟୁପର୍ଣ୍ଣାହାରିଣଃ, ଯେ ଚାନ୍ୟେ ବ୍ରତକର୍ଶିତାଃ

କୃଚ୍ଛ୍ରଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣାଦିବ୍ରତକୃଶା ଯେ ସନ୍ତି, ତେଷାମେତୈର୍ବ୍ରତୈଃ ଶିବଲୋକପ୍ରାପ୍ତିର୍ନାସ୍ତୀ-ତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କେବଳ ଜଳ ପିଇ କରି ଅଥବା ବାୟୁ ସେବନ କରି ବ୍ରତ କରନ୍ତି ତଥା ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ବ୍ରତ କରିବାବାଲା ଅଛନ୍ତି, ସେହି ବ୍ରତରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶିବଲୋକର ପ୍ରାପ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।। ୩୬।।

ତସ୍ମାଜ୍ଜପଯଜ୍ଞାଦୟଃ ସର୍ବେ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନସ୍ୟ କୋଟ୍ୟଂଶେନାପି ନୋ ସମା ଇତ୍ୟାହ –

ତସ୍ମାତ୍ତପାଂସି ଯଜ୍ଞାଶ୍ଚ ବ୍ରତାନି ନିୟମାସ୍ତଥା ।
ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାର୍ଚ୍ଚନସ୍ୟୈତେ କୋଟ୍ୟଂ ଶେନାପି ନୋ ସମାଃ ।। ୩୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୭।।

– ତେଣୁ ତପସ୍ୟା, ଯଜ୍ଞ, ବ୍ରତ ଓ ନିୟମ – ଏ ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ପୂଜନ ଓ ଜପର କୋଟିଏ ଭାଗରୁ ଏକ ଭାଗ ସହିତ ସମାନ ନୁହଁନ୍ତି ।। ୩୭।।

ନନୁ ଶିବାର୍ଚ୍ଚନେ ନିର୍ମଳଜ୍ଞାନାଦିସମ୍ପନ୍ନୋଽଧିକାରୀତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାଦ୍ ଅଶୁଦ୍ଧବୁଦ୍ଧୀନାଂ କା ଗତିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଶୁଦ୍ଧୋ ବା ବିଶୁଦ୍ଧୋ ବା ସକୃଦ୍ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରେଣ ଯଃ ।
ପୂଜୟେଦ୍ ପତିତୋ ବାପି ମୁଚ୍ୟତେ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୩୮ ।।

ପତିତୋ ବ୍ରତଭ୍ରଷ୍ଟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ମୁଚ୍ୟତେ ସର୍ବପାପୈଃ ପ୍ରମୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ଅଶୁଦ୍ଧ (ଜନ୍ମରୁ ଅଶୁଦ୍ଧ ଅଥବା ପରେ ଅଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା) ଅଥବା ପତିତ, ଯେ କେହି ମଧ୍ୟ ଥରେ ମାତ୍ର ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରରେ ପୂଜା କରେ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୩୮ ।।

ଅଥ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ସକୃଦୁଚ୍ଚାରଣାଦେବ ସର୍ବେଷାମପି ସର୍ବପାପକ୍ଷୟଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ସକୃଦୁଚ୍ଚାରମାତ୍ରେଣ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମହାମନୋଃ ।
ସର୍ବେଷାମପି ଜନ୍ତୂନାଂ ସର୍ବପାପକ୍ଷୟୋ ଭବେତ୍ ।। ୩୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୯ ।।

– ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମହାମନ୍ତ୍ରର କେବଳ ଥରେ ମାତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଲେ ସମସ୍ତ ଜୀବଙ୍କର ପାପକ୍ଷୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୯ ।।

ନନୁ ଶିବାଗମପ୍ରସିଦ୍ଧା ମନ୍ତ୍ର ବହବଃ ସନ୍ତି, ତେଭ୍ୟଃ କସ୍ମାଦସ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ-ମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନ୍ୟେଦ୍ଧପି ବହବଃ ମନ୍ତ୍ରା ବିଦ୍ୟନ୍ତେ ସକଳାଗମେ ।
ଭୂୟୋ ଭୂୟଃ ସମଭ୍ୟାସାଦ୍ ପୁରୁଷାର୍ଥପ୍ରଦାୟିନଃ ।। ୪୦।।
ଏଷ ମନ୍ତ୍ରୋ ମହାଶକ୍ତିରୀଶ୍ୱରପ୍ରତିପାଦକଃ ।
ସକୃଦୁଚ୍ଚାରଣାଦେବ ସର୍ବସିଦ୍ଧିପ୍ରଦାୟକଃ ।। ୪୧।।

ସକଳାଗମେ ସମସ୍ତଶିବାଗମେ, ଏତତ୍‌ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀବ୍ୟତିରିକ୍ତମନ୍ତ୍ରା ବହବଃ ସନ୍ତି, ତେ ପୁରଶ୍ଚରଣବାହୁଲ୍ୟାଦ୍ ପୁରୁଷାର୍ଥପ୍ରଦାୟିନଃ । ଏଷ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରୋ ମହାଶକ୍ତିଃ ମହାସାମର୍ଥ୍ୟବାନ୍, ଈଶ୍ୱରସ୍ୟ ବିଶ୍ୱମୟବିଶ୍ୱୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣସାମରସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦକଃ । ତସ୍ମାଦ୍ ସକୃଦୁଚ୍ଚାରଣାଦେବ ସର୍ବସିଦ୍ଧିପ୍ରଦାୟକ ଇତ୍ୟସ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦-୪୧ ।।

– ସମସ୍ତ ଆଗମରେ ଅନ୍ୟ ବହୁତ ମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ସମସ୍ତ ବାରମ୍ବାର ଅଭ୍ୟାସ କଲା ପରେ ଫଳ ଦେଇଥା'ନ୍ତି । ଏହି ମନ୍ତ୍ର ମହାଶକ୍ତି ସମ୍ପନ୍ନ ଏବଂ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ବାଚକ ଅଟେ । ଏଥିପାଇଁ ଥରେ ମାତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।। ୪୦-୪୧ ।।

ଅଥ ସମନ୍ତ୍ରକ ପୂଜାଫଳଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ସମୁଚ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ ପୁଷ୍ପଂ ଲିଙ୍ଗେ ବିନିଃକ୍ଷିପେଦ୍ ।
ଯସ୍ତସ୍ୟ ବାଜପେୟାନାଂ ସହସ୍ରଫଳମିଷ୍ୟତେ ।। ୪୨ ।।

ନିକ୍ଷିପେଦ୍ ସମର୍ପୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୨ ।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଶିବଲିଙ୍ଗ ଉପରେ ପୁଷ୍ପ ଚଢାଏ, ତାକୁ ହଜାରେ ବାଜପେୟ ଯଜ୍ଞର ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।। ୪୨ ।।

ଅଥ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ଜପଫଳଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଅଗ୍ନିହୋତ୍ରଂ ତ୍ରୟୋବେଦା ଯଜ୍ଞାଶ୍ଚ ବହୁଦକ୍ଷିଣାଃ ।
ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଜପସ୍ୟୈତେ କୋଟ୍ୟଂଶେନାପି ନୋ ସମାଃ ।। ୪୩।।

ଅଗ୍ନିହୋତ୍ରଂ ସାୟଂପ୍ରାତର୍ବିଧୀୟମାନାଗ୍ନିହୋତ୍ରମ୍, ତ୍ରୟୋ ବେଦା ଋଗ୍-ଯଜୁଃ ସାମାଧ୍ୟୟନମ୍, ଯଜ୍ଞା ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୋମାଦ୍ୟାଃ, ବହୁଦକ୍ଷିଣାଃ ଷୋଡ଼ଶମହାଦାନରୂପାଃ, ଏତେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଜପସ୍ୟ କୋଟ୍ୟଂଶେନାପି ସମାନା ନ ଭବନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩।।

– ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର, ତିନି ବେଦର ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ, ବହୁତ ଦକ୍ଷିଣାଯୁକ୍ତ ଯଜ୍ଞ – ଏ ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଜପର କୋଟିଏ ଭାଗରୁ ଏକ ଭାଗର ସମକକ୍ଷ ନୁହଁନ୍ତି ।। ୪୩।।

ଅଥୈତନ୍ମନ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧିମତାଂ ମହାପୁରୁଷାଣାଂ ମାହାତ୍ମ୍ୟପ୍ରତିପାଦନଦ୍ୱାରା ତସ୍ୟାଧିକ୍ୟଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ପୁରା ସାନନ୍ଦଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରଃ ଶିବଜ୍ଞାନପରାୟଣଃ ।
ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଂ ସମୁଚ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ ନାରକାନୁଦତାରୟତ୍ ।। ୪୪ ।।

ପୁରା ଶିବଜ୍ଞାନ ଯୋଗନିଷ୍ଠଃ ସାନନ୍ଦଗଣେଶଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରଂ ବାଚକରୂପେଣୋଚ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ ନାରକାନ୍ ଅଷ୍ଟାବିଂଶତି କୋଟି ନାୟକନରକସ୍ଥିତାନ୍ ପାପିନ ଉଦତାରୟଦ୍ ଉଦ୍ଧୃତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଶିବଜ୍ଞାନପରାୟଣ ସାନନ୍ଦ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଅଠେଇଶ କୋଟି ନରକବାସୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ ।। ୪୪ ।।

ସିଦ୍ଧ୍ୟା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରସ୍ୟାସ୍ୟ ଶତାନନ୍ଦଃ ପୁରା ମୁନିଃ ।
ନରକଂ ସ୍ୱର୍ଗମକରୋଦ୍ ସଙ୍ଗିରସ୍ୟାପି ପାପିନଃ ।। ୪୫ ।।

ପୁରା ଶତାନନ୍ଦଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପସ୍ୟ ସିଦ୍ଧ୍ୟା ପାପିନଃ ସଙ୍ଗିରସ୍ୟ ନରକମପି ସ୍ୱର୍ଗମକରୋଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫ ।।

– ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଶତାନନ୍ଦ ନାମକ ଋଷି ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରର ସିଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ସଙ୍ଗିର ନାମକ ପାପୀର ନର୍କକୁ ସ୍ୱର୍ଗ କରି ଦେଇଥିଲେ ।। ୪୫ ।।

ଉପମନ୍ୟୁଃ ପୁରା ଯୋଗୀ ମନ୍ତ୍ରେଣାନେନ ସିଦ୍ଧିମାନ୍ ।
ଲବ୍ଧବାନ୍ ପରମେଶାନାଚ୍ଛୈବଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରବକ୍ତୃତାମ୍ ।। ୪୬ ।।

ଶିବଶାସ୍ତ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟତାଂ ଲବ୍ଧବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬ ।।

– ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଉପମନ୍ୟୁ ନାମକ ଯୋଗୀ ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଶୈବଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରବକ୍ତୃତାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିଲେ ।। ୪୬ ।।

ବଶିଷ୍ଠବାମଦେବାଦ୍ୟା ମୁନୟୋ ମୁକ୍ତକିଲ୍ବିଷାଃ ।
ମନ୍ତ୍ରେଣାନେନ ସଂସିଦ୍ଧା ମହାତେଜସ୍ୱିନୋଽଭବନ୍ ।। ୪୭ ।।

ମୁକ୍ତକିଲ୍ବିଷା ବିମୁକ୍ତପାପକର୍ମାଣଃ, ବଶିଷ୍ଠ–ବାମଦେବାଦ୍ୟା ଋଷୟଃ, ଅନେନ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରେଣ, ସିଦ୍ଧିମନ୍ତଃ ସନ୍ତଃ, ମହାତେଜସ୍ୱିନଃ ଶାପାନୁଗ୍ରହସମର୍ଥା ଅଭବନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭ ।।

– ଏହି ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ବଶିଷ୍ଠ–ବାମଦେବ ଆଦି ମୁନିମାନେ ପାପ ରହିତ ହୋଇ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧ ଏବଂ ମହାତେଜସ୍ୱୀ ହୋଇଥିଲେ ।। ୪୭ ।।

ଅଥ ବ୍ରହ୍ମାଦୟୋଽପ୍ୟେତନ୍ମନ୍ତ୍ର ସାମର୍ଥ୍ୟାଦେବ ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିକୃତ୍ୟାଧିକାରିଣୋ ଜାତା ଇତ୍ୟାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାଂ ଚ ଦେବାନାଂ ଜଗତ୍ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିକର୍ମଣି ।
ମନ୍ତ୍ରସ୍ୟାସ୍ୟୈବ ମାହାତ୍ମ୍ୟାତ୍ ସାମର୍ଥ୍ୟମୁପଜାୟତେ ।। ୪୮ ।।

ବ୍ରହ୍ମା-ବିଷ୍ଣୁ-ରୁଦ୍ରାଦି ଦେବାନାଂ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟି-ସ୍ଥିତି-ସଂହାରାଦି କର୍ମଣି ସାମର୍ଥ୍ୟମସ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ପ୍ରଭାବାଦେବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮।।

– ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି (ସ୍ଥିତି, ପ୍ରଳୟ) ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମା (ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର) ଆଦିଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ମହିମାରେ ହୋଇଥାଏ ।। ୪୮।।

କିଂ ବହୁନା, ଅସ୍ୟ ପ୍ରଣବ ସହିତ ଷଡ଼ାକ୍ଷରମନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ଜପେନ ତଦ୍‌କୃତ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜନେନ ଚ ମୋକ୍ଷମେବାପ୍ନୋତୀତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

କିମିହ ବହୁଭିରୁକ୍ତୈର୍ମନ୍ତ୍ରମେବଂ ମହାତ୍ମା
ପ୍ରଣବ ସହିତମାଦୌ ଯସ୍ତୁ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାଖ୍ୟମ୍ ।
ଜପତି ପରମଭକ୍ତ୍ୟା ପୂଜୟନ୍ ଦେବଦେବଂ
ସ ଗତଦୁରିତବନ୍ଧୋ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀଂ ପ୍ରୟାତି ।। ୪୯।।

ଅତ୍ର ଯାଦି ସୃଷ୍ଟିଷଡ଼କ୍ଷର୍ଯ୍ୟା ଶରୀରନ୍ୟାସମ୍, ନାଦିପ୍ରଣବାନ୍ତସଂହାର ପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟା ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସମ୍, ଶିବାୟ ନମ ଓମିତି ସ୍ଥିତିପଞ୍ଚାକ୍ଷର୍ଯ୍ୟା କରନ୍ୟାସଂ କୃତ୍ୱା ଗୁରୂପଦିଷ୍ଟ-ମାର୍ଗେଣ ପ୍ରଣବପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଂ ଜପେତ୍ । ସ୍ତ୍ରୀଶୂଦ୍ରାଦିଜାତୀନାଂ ଶିବାୟ ନମ ଇତି ଜପବିଧିଃ ।। ୪୯।।

– ଆହୁରି ଅଧିକ କହିବାର କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ? ଯେଉଁ ମହାତ୍ମା ପ୍ରଣବ ଯୁକ୍ତ ଏହି ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ନାମକ ମନ୍ତ୍ରର ପରମ ଭକ୍ତି ସହିତ ଦେବାଧିଦେବ ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କରଙ୍କର ପୂଜା କରି ଜପ କରେ, ସେ ପାପରୂପୀ ବନ୍ଧନକୁ ନାଶ କରି ମୋକ୍ଷରୂପୀ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୪୯।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଳବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ମାହେଶ୍ୱରେଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣୌ ଭକ୍ତସ୍ଥଳେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଅଷ୍ଟମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ସମାପ୍ତଃ ।। ୮।।

ଇତି ଶ୍ରୀମତପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣି ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଭକ୍ତସ୍ଥଳେ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀ ଜପପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଅଷ୍ଟମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୮।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦି ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୮।।

ଇତି ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପସ୍ଥଳମ୍ ।

ନବମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟାସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟାସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟିତୁଂ ପୂର୍ବମୁକ୍ତମପି ଭକ୍ତସ୍ଥଲଂ ବିଶେଷତଃ ସ୍ମାରୟତି ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ –

ଭୂତିରୁଦ୍ରାକ୍ଷସଂଯୁକ୍ତୋ ଲିଙ୍ଗଧାରୀ ସଦାଶିବଃ ।
ପଞ୍ଚାକ୍ଷରଜପୋଦ୍ୟୋଗୀ ଶିବଭକ୍ତ ଇତି ସ୍ମୃତଃ ।। ୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– ଭସ୍ମ ଏବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗଧାରୀ ସଦାଶିବ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରର ଜପରେ ରତ ରହନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଶିବଭକ୍ତ କୁହାଯାଏ ଅଥବା ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସଦା ଶିବପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଜପରେ ଉଦ୍ୟମୀ, ତାଙ୍କୁ ଶିବଭକ୍ତ ଭାବରେ ଗଣାଯାଏ ।। ୧ ।।

ଭକ୍ତିଭେଦଂ ନିରୂପୟତି –

ଶ୍ରବଣଂ କୀର୍ତ୍ତନଂ ଶମ୍ଭୋଃ ସ୍ମରଣଂ ପାଦସେବନମ୍ ।
ଅର୍ଚ୍ଚନଂ ବନ୍ଦନଂ ଦାସ୍ୟଂ ସଖ୍ୟମାତ୍ମନିବେଦନମ୍ ।। ୨ ।।
ଏବଂ ନବବିଧା ଭକ୍ତିଃ ପ୍ରୋକ୍ତା ଦେବେନ ଶମ୍ଭୁନା ।
ଦୁର୍ଲଭା ପାପିନାଂ ଲୋକେ ସୁଲଭା ପୁଣ୍ୟକର୍ମଣାମ୍ ।। ୩ ।।

ଶମ୍ଭୋଃ ଶ୍ରବଣଂ ଶିବକଥାଶ୍ରବଣମ୍, କୀର୍ତ୍ତନଂ ସ୍ତୋତ୍ରମ୍, ସ୍ମରଣଂ ଧ୍ୟାନମ୍, ପଦସେବନଂ ପାଦମର୍ଦ୍ଦନମ୍, ଅର୍ଚ୍ଚନଂ ପୂଜନମ୍, ବନ୍ଦନଂ ନତିଃ, ଦାସ୍ୟଂ ଭୃତ୍ୟତ୍ୱମ୍, ସଖ୍ୟଂ ମିତ୍ରତ୍ୱମ୍, ଆତ୍ମନିବେଦନଂ ସ୍ୱାତ୍ମସର୍ପଣମ୍। ଏବଂ ଭକ୍ତିର୍ନବବିଧେତି କ୍ରୀଡାଶୀଳେନ ଦେବେନ ପ୍ରୋକ୍ତା । ଲୋକେ ପାପିନାଂ ଦୁର୍ଲଭା, ପୁଣ୍ୟକର୍ମଣାଂ ଧର୍ମଶାଳିନାଂ ସୁଲଭେତ୍ୟର୍ଥଃ।।୨–୩।।

ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କରଙ୍କର କଥାର ଶ୍ରବଣ, ତାଙ୍କର ସ୍ମରଣ, ତାଙ୍କର ପଦଯୁଗଳର ପୂଜା, ଅର୍ଚ୍ଚନା ତଥା ବନ୍ଦନା କରିବା, ନିଜକୁ ତାଙ୍କର ଦାସ ଭାବିବା, ତାଙ୍କୁ ନିଜର ମିତ୍ର ଭାବିବା ତଥା ନିଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସମର୍ପିତ କରିବା – ଏହିପରି ଭଗବାନ୍ ଶମ୍ଭୁ ନବ ପ୍ରକାର ଭକ୍ତିର ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି। ଏହି ଭକ୍ତିମାର୍ଗ ସଂସାରରେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ ଓ ପୁଣ୍ୟକର୍ମା ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସୁଲଭ ଅଟେ।। ୨–୩।।

ଅଥୈବଂବିଧଭକ୍ତିମାନେବ ଭକ୍ତ ଇତ୍ୟାହ –

ଅଧମେ ଚୋତ୍ତମେ ବାପି ଯତ୍ର କୁତ୍ରଚିଦୂର୍ଜିତା ।
ବର୍ତ୍ତତେ ଶାଙ୍କରୀ ଭକ୍ତିଃ ସ ଭକ୍ତ ଇତି ଗୀୟତେ ।। ୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪ ।।

ଅଧମ ଅଥବା ଉତ୍ତମ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଭକ୍ତି ତୀବ୍ର ହେଲେ ତାହାକୁ ଭକ୍ତ କୁହାଯାଏ ।। ୪ ।।

ଅଥ ଭକ୍ତିମାନେବ ଶିବପ୍ରିୟ ଇତ୍ୟାହ –

ଭକ୍ତିଃ ସ୍ଥିରୀକୃତା ଯସ୍ମିନ୍ ମ୍ଲେଚ୍ଛେ ବା ଦ୍ୱିଜସତ୍ତମେ ।
ଶମ୍ଭୋଃ ପ୍ରିୟଃ ସବିପ୍ରଶ୍ଚ ନ ପ୍ରିୟୋ ଭକ୍ତିବର୍ଜିତଃ ।। ୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫ ।।

ଯେଉଁ ମ୍ଲେଚ୍ଛ ଅଥବା ଉତ୍ତମ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଭକ୍ତି ସ୍ଥିର ଅଟେ, ସେହି ମ୍ଲେଚ୍ଛ ଅଥବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶିବଙ୍କର ପ୍ରିୟ ହୋଇଥାଏ । ଯିଏ ଭକ୍ତିବର୍ଜିତ, ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରିୟ ନୁହେଁ ।। ୫ ।।

ଅନେନ ପୂର୍ବୋକ୍ତୋତ୍ତମାଧମାବପି ସ୍ଫୁଟୀକୃତୌ । ଅଥ ସା ଭକ୍ତିର୍ଦ୍ୱିବିଧେତ୍ୟାହ –

ସା ଭକ୍ତିର୍ଦ୍ୱିବିଧା ଜ୍ଞେୟା ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରଭେଦତଃ ।
ବାହ୍ୟା ସ୍ଥୂଳାନ୍ତରା ସୂକ୍ଷ୍ମା ବୀରମାହେଶ୍ୱରାଦୃତା ।। ୬ ।।

ବୀରମାହେଶ୍ୱରପ୍ରୀତିବିଷୟିଣୀ ଭକ୍ତିର୍ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତର ଲକ୍ଷଣସ୍ଥୂଳସୂକ୍ଷ୍ମଭେଦେନ ଦ୍ୱିବିଧେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

ସେହି ଭକ୍ତି ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭେଦରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଜାଣିବା ଉଚିତ୍। ସ୍ଥୂଳ ଭକ୍ତିକୁ ବାହ୍ୟ କୁହାଯାଏ। ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭକ୍ତି ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭକ୍ତି ଅଟେ। ଏହା (ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭକ୍ତି) ଅଧିକ ଆଦରଣୀୟ ଅଟେ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଦ୍ୱାରା ।। ୬ ।।

ଅଥ ନାମ ବାହ୍ୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସିଂହାସନେ ଶୁଦ୍ଧଦେଶେ ସୁରମ୍ୟେ ରତ୍ନଚିତ୍ରିତେ ।
ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ପୂଜା ଯା ସା ବାହ୍ୟା ଭକ୍ତିରୁଚ୍ୟତେ ।। ୭ ।।

ସୁରମ୍ୟେ ଅତ୍ୟନ୍ତମନୋହରେ, ଶୁଦ୍ଧଦେଶେ ଷଟ୍ ସମ୍ମାର୍ଜନ ପରିଶୁଦ୍ଧସ୍ଥାନେ, ରତ୍ନଚିତ୍ରିତେ ନବରତ୍ନୈର୍ବିଚିତ୍ରୀକୃତେ, ସିଂହାସନେ ସିଂହବିଷ୍ଟରେ, ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଯା ପୂଜା, ସା ବାହ୍ୟା ଭକ୍ତିରିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭ ।।

ଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନରେ ରତ୍ନଜଟିତ ସିଂହାସନ ଉପରେ ଶିବଲିଙ୍ଗର ଯେଉଁ ପୂଜା କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ବାହ୍ୟଭକ୍ତି କୁହାଯାଏ ।। ୭ ।।

ଏବଂ ଶିବଭକ୍ତବିଧୀୟମାନାଂ ବାହ୍ୟାଂ ଭକ୍ତିମୁକ୍ତ୍ୱାଦଥ ଶିବଯୋଗିବିଧୀୟମାନାମାନ୍ତରାଂ ଭକ୍ତିମୁପପାଦୟତି –

ଲିଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣଂ ସମାଧାୟ ପ୍ରାଣେ ଲିଙ୍ଗଂ ତୁ ଶାମ୍ଭବମ୍ ।
ସ୍ୱଛଂ ମନସ୍ତଥା କୃତ୍ୱା ନ କିଞ୍ଚିଚ୍ଚିନ୍ତୟେଦ୍ ଯଦି ।। ୮ ।।
ସାଭ୍ୟନ୍ତରା ଭକ୍ତିରିତି ପ୍ରୋଚ୍ୟତେ ଶିବଯୋଗିଭିଃ ।
ସା ଯସ୍ମିନ୍ ବର୍ତ୍ତତେ ତସ୍ୟ ଜୀବନଂ ଭ୍ରଷ୍ଟବୀଜବତ୍ ।। ୯ ।।

ଶିବଲିଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣଂ ସମାଧାୟ ସଂସ୍ଥାପ୍ୟ, ପ୍ରାଣେ ଜୀବକଳାରୂପେ ପ୍ରାଣେ ଶାମ୍ଭବଂ ଲିଙ୍ଗଂ ତୁ ଶିବକଳାରୂପଂ ଲିଙ୍ଗଂ ସମାଧାୟ ସଂସ୍ଥାପ୍ୟ, ମନଃ ସ୍ୱଛଂ କୃତ୍ୱା, ଯଦି ନ କିଞ୍ଚିଚ୍ଚିନ୍ତୟେତ୍, ସା ଲିଙ୍ଗପ୍ରାଣସମରସରୂପା ଚିନ୍ତା, ଆଭ୍ୟନ୍ତରା ଭକ୍ତିରିତି ଶିବଯୋଗିଭିଃ ପ୍ରୋଚ୍ୟତେ । ସାଦଭ୍ୟନ୍ତରା ଭକ୍ତିର୍ଯସ୍ମିନ୍ ବର୍ତ୍ତତେ, ତସ୍ୟ ଜୀବନଂ ଭ୍ରଷ୍ଟବୀଜବତ୍ ଭର୍ଜିତବୀଜବତ୍ ପୁନର୍ନ ଜନନକାରଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮–୯ ।।

ଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରାଣ ତଥା ପ୍ରାଣରେ ଲିଙ୍ଗକୁ ସମାହିତ କରି ମନକୁ ସ୍ୱଛ ରଖି ସାଧକ ଯଦି ଅନ୍ୟ କାହାରି ଚିନ୍ତା ନ କରେ, ତେବେ ଶିବଯୋଗୀମାନେ ତାହାକୁ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଭକ୍ତି କହିଥାନ୍ତି। ସେପରି ଭକ୍ତି ଯାହା ଭିତରେ ଥାଏ, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନ ଭଜା ହୋଇଥିବା ବୀଜ ପରି ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ଭଜା ବୀଜର ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିର ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୮–୯ ।।

ଏବଂ ନିର୍ବୀଜଦୀକ୍ଷାପ୍ରସିଦ୍ଧାଭ୍ୟନ୍ତରଭକ୍ତିମାନେବ ମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟାହ –

ବହୁନାତ୍ର କିମୁକ୍ତେନ ଗୁହ୍ୟାଦ୍ ଗୁହ୍ୟତରା ପରା ।
ଶିବଭକ୍ତିର୍ନ ସନ୍ଦେହସ୍ତୟା ଯୁକ୍ତୋ ବିମୁଚ୍ୟତେ ।। ୧୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୦ ।।

ଏହି ବିଷୟରେ ଅଧିକ କହିବାରେ କ'ଣ ଲାଭ ? ଶିବଭକ୍ତି ପରା ତଥା ଗୁହ୍ୟଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଗୁହ୍ୟତର ଅଟେ । ସେଥିରେ ଯୁକ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଯାଏ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୧୦ ।।

ନନ୍ୱେତାଦୃଶୀ ଭକ୍ତିଃ କସ୍ମାଦ୍ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରସାଦାଦେବ ସା ଭକ୍ତିଃ ପ୍ରସାଦୋ ଭକ୍ତିସମ୍ଭବଃ ।
ଯଥୈବାଙ୍କୁରତୋ ବୀଜଂ ବୀଜତୋ ବା ଯଥାଙ୍କୁରଃ ।। ୧୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୧ ।।

ସେହି ଭକ୍ତି ପ୍ରସାଦ ଅର୍ଥାତ୍ କୃପାରୁ ମିଳିଥାଏ । ପ୍ରସାଦ ଭକ୍ତିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ଯେପରି ବୀଜରୁ ଅଙ୍କୁର ଏବଂ ଅଙ୍କୁରରୁ ବୀଜ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ସେହିପରି ସମ୍ବନ୍ଧ ଭକ୍ତି ଏବଂ କୃପା ମଧ୍ୟରେ ଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଉଭୟ ଅନାଦି ଅଟନ୍ତି ।।୧୧ ।।

ଅଥୈବଂରୂପାଭକ୍ତିରେକେନୈବ ଜନ୍ମନା ଦୁର୍ଲଭେତ୍ୟାହ –

ପ୍ରସାଦପୂର୍ବିକା ଯେୟଂ ଭକ୍ତିର୍ମୁକ୍ତିବିଧାୟିନୀ ।

ନୈବ ସା ଶକ୍ୟତେ ପ୍ରାପ୍ତୁଂ ନରୈରେକେନ ଜନ୍ମନା ।। ୧୨।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୨।।

ଯେଉଁ ଭକ୍ତି ପ୍ରସାଦ ପରେ ମିଳି ଥାଏ, ତାହା ମୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏ ପ୍ରକାର ଭକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଗୋଟିଏ ଜନ୍ମାରେ ପ୍ରାପ୍ତ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।। ୧୨।।

ତର୍ହି କତିଜନ୍ମଭିର୍ଲଭ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନେକଜନ୍ମ ଶୁଦ୍ଧାନାଂ[୧୨୩] ଶ୍ରୌତସ୍ମାର୍ତ୍ତାନୁବର୍ତ୍ତିନାମ୍ ।

ବିରକ୍ତାନାଂ ପ୍ରବୁଦ୍ଧାନାଂ ପ୍ରସୀଦତି ମହେଶ୍ୱରଃ ।। ୧୩।।

ଅନେକ ଜନ୍ମ କୃତ ଶିବ ଧ୍ୟାନପୂଜାଦିପରିଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତାନାଂ ଶ୍ରୁତିସ୍ମୃତ୍ୟୁକ୍ତ-ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକକର୍ମାନୁଷ୍ଠାନାନାଂ କାମ୍ୟକର୍ମନିସ୍ପୃହାଣାଂ ସୁଜ୍ଞାନିନାଂ ଶିବଃ ପ୍ରସନ୍ନୋ ଭବତି, ତତ୍‌ପ୍ରସାଦାତ୍ତାଦୃଶୀ ଭକ୍ତିର୍ଲଭ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ମ୍ଲେଚ୍ଛାଦୀନାଂ ଶ୍ରୌତସ୍ମାର୍ତ୍ତ କର୍ମନିଷ୍ଠତ୍ୱାଭାବେଽପି ପୂର୍ବଜନ୍ମନି ଶିବଭକ୍ତେଭ୍ୟଃ କୃତୋପକାରବଶାତ୍ ଶିବଭକ୍ତି–ରାବିର୍ଭବେଦିତି ଭାବଃ ।। ୧୩।।

ଅନେକ ଜନ୍ମରେ (ଉତ୍ତମ କର୍ମ ଫଳରେ) ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ଲୋକମାନେ, ବେଦ, ପୁରାଣ ଓ ସ୍ମୃତିଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାର୍ଗରେ ଚାଲନ୍ତି । ବିରାଗଯୁକ୍ତ ତଥା ଜ୍ଞାନୀ ହୋଇଥାନ୍ତି, ପରମେଶ୍ୱର ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଉପରେ କୃପା କରିଥାନ୍ତି ।। ୧୩।।

ନନ୍ୱନେକଜନ୍ମଲଭ୍ୟଶିବଭକ୍ତ୍ୟା କତିଜନ୍ମଭିର୍ମୁକ୍ତିଃ, ସା କୀଦୃଶୀ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ–

ପ୍ରସନ୍ନେ ସତି ମୁକ୍ତୋଽଦ୍ଧଭୂନ୍ମୁକ୍ତଃ ଶିବସମୋ ଭବେତ୍ ।

ଅଳ୍ପଭକ୍ତ୍ୟାପି ଯୋ ମର୍ତ୍ତ୍ୟସ୍ତସ୍ୟ ଜନ୍ମତ୍ରୟାତ୍‌ପରମ୍ ।। ୧୪।।

ଶିବେ ପ୍ରସନ୍ନେ ସତି ମୁକ୍ତୋ ଭବେତ୍, ମୁକ୍ତଃ ଶିବସମୋ ଭବେତ୍ ଯୋ ମର୍ତ୍ତସ୍ତସ୍ୟ ଅଳ୍ପଭକ୍ତ୍ୟା ଜନ୍ମତ୍ରୟାତ୍‌ପରଂ ମୁକ୍ତିଃ, ପୂର୍ଣ୍ଣଭକ୍ତିମତ ଏକେନୈବ ଜନ୍ମନା ମୁକ୍ତିରିତି ଭାବଃ । ଅତ୍ର ଶିବସମାନତ୍ୱଂ ଶିବାଭେଦ ଏବ ନ ତତ୍‌ସମଶ୍ଚାଭ୍ୟଧିକଶ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ ।[୧୨୪] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ଶିବସମାନତ୍ୱାଭାବାତ୍, ଶିବାନ୍ନିକୃଷ୍ଟସ୍ୟ ତତ୍‌ସମତ୍ୱାସମ୍ଭବାତ୍ । 'ଗଗନଂ ଗଗନାକାରମ୍' ଇତ୍ୟାଦ୍ୟନନ୍ୟୋପମୈବାଭେଦ ଇତି ଭାବଃ, 'ଶିବସ୍ୱରୂପୋ ଭବତି ଶିବସ୍ୱରୂପୋ ଭବତି' ଇତି ବୃଦ୍ଧଜାବାଲଶ୍ରୁତେଶ୍ଚ ।

---

୧୨୩. ତୁଳନୀୟ– ଅନେକଜନ୍ମ ସଂସିଦ୍ଧିସ୍ତତୋ ଯାତି ପରାଂ ଗତିମ୍ । (ଭ.ଗୀ., ୬/୪୫)

୧୨୪. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୮

ଏକେନ ଜନ୍ମନା ମୁକ୍ତିର୍ବୀରାଣାଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରି ।
ଇତରେଷାଂ ତୁ ଶୈବାନାଂ ମୁକ୍ତିର୍ଜନ୍ମତ୍ରୟାଦ୍‌ପରମ୍ ।।

ଇତି ବୀରାଗମବଚନାଦ୍ ବୀରଶୈବାନାମେକେନୈବ ଜନ୍ମନା ମୁକ୍ତିଃ, ଇତରେଷାଂ ଶୈବାନାଂ ଜନ୍ମତ୍ରୟାଦ୍‌ପରଂ ମୁକ୍ତିରିତି ଭାବଃ ।। ୧୪ ।।

– (ଶିବ) ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ ମୁକ୍ତ ହୁଏ (ସେ) ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଶିବ ସମ ହୋଇଯାଏ । ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଭକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ତିନି ଜନ୍ମ ପରେ (ମୁକ୍ତି) ମିଳିଥାଏ ।। ୧୪ ।।

ନନୁ କା ନାମାଳ୍ପଭକ୍ତିଃ ? ମୁକ୍ତସ୍ୟ ପୁନରୁଦ୍‌ପତ୍ତିରସ୍ତି ବା ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ଯୋନିଯନ୍ତ୍ରପୀଡ଼ା ବୈ ଭବେନ୍ନୈବାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।
ସାଙ୍ଗା ନ୍ୟୂନା ଚ ଯା ସେବା ସା ଭକ୍ତିରିତି କଥ୍ୟତେ ।। ୧୫ ।।

'ନ ସ ପୁନରାବର୍ତ୍ତତେ ନ ସ ପୁନରାବର୍ତ୍ତତେ'[୧୨୫] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ଯୋନିଯନ୍ତ୍ରପୀଡ଼ା ପୁନରୁତ୍ପତ୍ତିର୍ନାସ୍ତି । ଉକ୍ତନବବିଧାଙ୍ଗଯୁକ୍ତା ସେବା ପୂର୍ଣ୍ଣଭକ୍ତିଃ, କିଞ୍ଚିନ୍ନ୍ୟୂନାଦଳ୍ପ ଭକ୍ତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– (ଶିବଭକ୍ତକୁ) ଗର୍ଭବାସର ଦୁଃଖ ସହିବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥାଏ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ନବ ପ୍ରକାର ଭକ୍ତି ଅଙ୍ଗ (ପ୍ରକାର) ସହିତ ଯାହା ନ୍ୟୂନ ସେବା, ତାହା ଅଳ୍ପଭକ୍ତି କୁହାଯାଏ ।। ୧୫ ।।

ଅଥ – 'ଯଦ୍ଧି ମନସା ଧ୍ୟାୟତି ତଦ୍‌ବାଚା ବଦତି ତତ୍‌କର୍ମଣା କରୋତି' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସା ଭକ୍ତିସ୍ତ୍ରିବିଧେତ୍ୟାହ –

ସା ପୁନର୍ଭିଦ୍ୟତେ ତ୍ରେଧା ମନୋବାକ୍‌କାୟସାଧନୈଃ ।
ଶିବରୂପାଦିଚିନ୍ତା ଯା ସା ସେବା ମାନସୀ ସ୍ମୃତା ।
ଜପାଦି ବାଚିକୀସେବା କର୍ମପୂଜା ଚ କାୟିକୀ ।। ୧୬ ।।

ସା ସାଙ୍ଗା ଭକ୍ତିର୍ମନୋବଚନକାୟଲକ୍ଷଣ କରଣୈସ୍ତ୍ରିଧା ଭିନ୍ନା ଭବତି । ତତ୍ର ଶିବଲିଙ୍ଗାଦି ସ୍ୱରୂପଚିନ୍ତା ମାନସୀ, ଶିବମନ୍ତ୍ର ଜପସ୍ତୁତିରୂପା ବାଚିକୀ, କାୟେନ ବିଧୀୟମାନା ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜା କାୟିକୀ ସେବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– ମନ, ବାଣୀ ଏବଂ ଶରୀର ରୂପୀ ତିନି ସାଧନ ଅନୁସାରେ ସେହି ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ (ମାନସିକ, ବାଚିକ, ଦୈହିକ ଭେଦରେ) ତିନି ପ୍ରକାରର । ଶିବଙ୍କର ରୂପ (ରଙ୍ଗ, ସ୍ଥାନ, ଆଭରଣ, ବାହନ, ଗୁଣ, ଲୀଳା) ଆଦି ଚିନ୍ତନ ମାନସୀ ସେବା କୁହାଯାଏ । ଜପ ଆଦି ବାଚିକୀ ସେବା ତଥା କର୍ମଦ୍ୱାରା ପୂଜା କାୟିକୀ ଭକ୍ତି ଅଟେ ।। ୧୬ ।।

---

୧୨୫. ଛା. ଉ., ୮/୧୫/୧

ଅଥୈବଂ ବିଧରୂପା ସେବା ବାହ୍ୟାଦିଭେଦେନ ତ୍ରିବିଧେତ୍ୟାହ –

ବାହ୍ୟମାଭ୍ୟନ୍ତରଂ ଚୈବ ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରମେବ ବା ।
ମନୋବାକ୍ କାୟଭେଦୈଶ୍ଚ ତ୍ରିଧା ତଦ୍ ଭଜନଂ ବିଦୁଃ ।। ୧୭।।

ଦୀକ୍ଷାତ୍ରୟଯୁକ୍ତ ମନୋବାକ୍ କାୟଭେଦବତ୍ ପୂର୍ବୋକ୍ତଭଜନଂ ବାହ୍ୟମିତ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରମିତି ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରମିତି ତ୍ରିଧା ବିଦୁଃ, ଅଭିଜ୍ଞା ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ମନ, ବାଣୀ ଓ ଶରୀର ଭେଦରେ ତିନି ପ୍ରକାରର ଭକ୍ତିକୁ ମାନନ୍ତି । ସେହି ଭକ୍ତି ବାହ୍ୟ, ଆଭ୍ୟନ୍ତର ତଥା ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତର ଭେଦରେ ତିନି ପ୍ରକାରର ଅଟେ ।। ୧୭।।

ଅଥ କିମେଷାଂ ସ୍ୱରୂପମିତ୍ୟତ୍ର ମାନସାଦିସ୍ୱରୂପକଥନପୂର୍ବକମାହ –

ମନୋ ମହେଶଧ୍ୟାନାଢ୍ୟଂ ନାନ୍ୟଧ୍ୟାନରତଂ ମନଃ ।
ଶିବନାମରତା ବାଣୀ ବାଙ୍‌ମତା ଚୈବ ନେତରା ।। ୧୮।।
ଲିଙ୍ଗୈଃ ଶିବସ୍ୟ ଚୋଦ୍ଦିଷ୍ଟୈସ୍ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଦିଭିରଙ୍କିତଃ ।
ଶିବୋପଚାରନିରତଃ କାୟଃ କାୟୋ ନ ଚେତରଃ ।। ୧୯।।

ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟୈଃ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତୈଃ, ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରାଦିଭିଃ ଭସ୍ମତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ରରୁଦ୍ରାକ୍ଷାଭରଣରୂପୈଃ, ଶିବସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗୈଃ, ଚିହ୍ନୈଃ, ଅଙ୍କିତଃ ମୁଦ୍ରିତଃ ସନ୍ ଶିବୋପଚାରନିରତଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାତତ୍ପର ଏବ କାୟଃ, ଅନ୍ୟୋ ନ କାୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୮–୧୯।।

– ମନ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଧ୍ୟାନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିବା ଉଚିତ୍, ଅନ୍ୟ ଧ୍ୟାନରେ ନୁହେଁ । ବାଣୀ ଶିବଙ୍କ ନାମର ଜପ–କୀର୍ତ୍ତନ କରିବା ଉଚିତ୍, ଅନ୍ୟ ନାମର ନୁହେଁ । ଶିବଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲିଙ୍ଗାଦି ତ୍ରିପୁଣ୍ଡ୍ର ଚିତ୍ରିତ ଶରୀର ଶିବପୂଜା ରତ ହେବା ଉଚିତ୍, ଅନ୍ୟ ବ୍ୟାପାରରେ ନୁହଁ (ଏହିପରି ମାନସିକ, ବାଚିକ ଓ ଶାରୀରିକ ତିନି ପ୍ରକାରର ଭକ୍ତି ହୋଇଥାଏ) ।। ୧୮–୧୯।।

ଅଥ ବାହ୍ୟାଦିକଂ ଲକ୍ଷୟତି –

ଅନ୍ୟାତ୍ମବିଦିତଂ ବାହ୍ୟଂ ଶମ୍ଭୋରଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚନାଦିକମ୍ ।
ତଦେବ ତୁ ସ୍ୱସଂବେଦ୍ୟମାଭ୍ୟନ୍ତରମୁଦାହୃତମ୍ ।
ମନୋ ମହେଶପ୍ରବଣଂ ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରମୁଚ୍ୟତେ ।। ୨୦।।

ଶମ୍ଭୋରଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚନାଦିକଂ ଶିବପୂଜାଦିକର୍ମ ଅନ୍ୟାତ୍ମବିଦିତଂ ପରଦୃଷ୍ଟିଗୋଚରୀଭୂତଂ ବାହ୍ୟମ୍, ତଦେବ ତୁ ତଦର୍ଚ୍ଚନାଦିକଂ ସ୍ୱ ସଂବେଦ୍ୟଂ ପରଦୃଷ୍ଟି ଶ୍ରୁତ୍ୟଗୋଚରତ୍ୱେନ ସ୍ୱମାତ୍ରଗୋଚରମାଭ୍ୟନ୍ତରମ୍, ମନୋ ମହେଶପ୍ରବଣଂ ଶିବଲିଙ୍ଗାସକ୍ତଂ ମନୋ

ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରମ୍, କାକାକ୍ଷିନ୍ୟାୟେନୋଭୟତ୍ର[126] ବ୍ୟାପ୍ତମିତି ଶାସ୍ତ୍ର ଜ୍ଞୈରୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦।।

– ଶିବଙ୍କର ଯେଉଁ ଅଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚନା ଆଦିକୁ ଅନ୍ୟମାନେ ଜାଣନ୍ତି–ଦେଖନ୍ତି, ତାହା ବାହ୍ୟପୂଜା ଅଟେ । ନିଜ ମନରେ ନିଜପାଇଁ କରାଯାଇଥିବା ପୂଜା, ଯାହାକୁ କେବଳ ପୂଜକ ହିଁ ଜାଣିଥାଏ, ଆଭ୍ୟନ୍ତର ପୂଜା କୁହାଯାଏ । ନିଜର ମନକୁ ଶିବଙ୍କଠାରେ ଆସକ୍ତ କରିଦେବାକୁ ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରପୂଜା କୁହାଯାଏ ।। ୨୦।।

ଅଥୈବଂ ରୂପମାନସାଦି ବାହ୍ୟାଦିତ୍ରିବିଧଭଜନମେବ ପଞ୍ଚଧା ଭବତୀତ୍ୟାହ –

ପଞ୍ଚଧା କଥ୍ୟତେ ସଦ୍‌ଭିସ୍ତଦେବ ଭଜନଂ ପୁନଃ ।
ତପଃ କର୍ମ ଜପୋ ଧ୍ୟାନଂ ଜ୍ଞାନଂ ଚେତ୍ୟନୁପୂର୍ବକମ୍ ।। ୨୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୧ ।।

– ସନ୍ଥମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସେହି ଭକ୍ତି ପାଞ୍ଚପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି । କ୍ରମରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି – ତପସ୍ୟା, କର୍ମ, ଜପ, ଧ୍ୟାନ ଓ ଜ୍ଞାନ ।। ୨୧ ।।

ଅଥ କିମେଷାଂ ସ୍ୱରୂପମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବାର୍ଥେ ଦେହସଂଶୋଷସ୍ତପଃ କୃଚ୍ଛାଦି ନୋ ମତମ୍ ।
ଶିବାର୍ଚ୍ଚା କର୍ମ ବିଜ୍ଞେୟଂ ବାହ୍ୟଂ ଯାଗାଦି ନୋଚ୍ୟତେ ।। ୨୨ ।।
ଜପଃ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାଭ୍ୟାସଃ ପ୍ରଣବାଭ୍ୟାସ ଏବ ବା ।
ରୁଦ୍ରାଧ୍ୟାୟାଦିକାଭ୍ୟାସୋ ନ ବେଦାଧ୍ୟୟନାଦିକମ୍ ।। ୨୩ ।।
ଧ୍ୟାନଂ ଶିବସ୍ୟ ରୂପାଦିଚିନ୍ତା ନାମ୍ୟାଦିଚିନ୍ତନମ୍ ।
ଶିବାଗମାର୍ଥବିଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞାନଂ ନାନ୍ୟାର୍ଥବେଦନମ୍ ।
ଇତି ପଞ୍ଚପ୍ରକାରୋଦ୍ଦିଷ୍ଟଂ ଶିବଯଜ୍ଞଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୨୪ ।।

ଶିବପୂଜାର୍ଥଂ ସାମ୍ରଗୀସମ୍ପାଦନେ ଶରୀରସଂଶୋଷ ଏବ ତପଃ, କୃଚ୍ଛାଦି କୃଚ୍ଛଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣାଦିନା ଦେହଶୋଷୋ ନ ତପ ଇତି ସମ୍ମତମ୍ । ଶିବାର୍ଚ୍ଚା ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜୈବ କର୍ମେତି ବିଜ୍ଞେୟମ୍, ତତ୍‌ଫଳସ୍ୟ ଶାଶ୍ୱତତ୍ୱାତ୍ । ବାହ୍ୟଂ ଯାଗାଦି ତଦ୍‌ଭିନ୍ନବହୁବିତ୍ତବ୍ୟାୟାସସାଧ୍ୟଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୋମଯାଗାଦି କର୍ମେତି ନୋଚ୍ୟତେ, ତତ୍‌ଫଳସ୍ୟ ନଶ୍ୱରତ୍ୱାତ୍ ।

୧୨୬. କୁଆର ଆଖିଡୋଳା ଦୁଇଟି ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ପୁତଳୀ ଗୋଟିଏ ଥାଏ । ତାହାକୁ ସେ ଦୁଇ ଡୋଳାରେ କ୍ରମରେ ବୁଲାଇଥାଏ ଦେଖିବା ପାଇଁ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ପଦ ପୂର୍ବପଦ ଓ ଉତ୍ତର ପଦ ସହିତ କ୍ରମରେ ଯୋଡ଼ିହୋଇ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କଲେ ତାକୁ କାକାକ୍ଷିନ୍ୟାୟ କୁହାଯାଏ ।

ବେଦାଧ୍ୟୟନାଦିକଂ ନ ଜପଃ, "ତ୍ରୈଗୁଣ୍ୟବିଷୟା ବେଦା ନିସ୍ତ୍ରୈଗୁଣ୍ୟୋ ଭବାର୍ଜୁନ[127]" ଇତି ଭଗବତୈବ ନିୟମିତତ୍ୱାଦିତି, କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଚାକ୍ଷରାଭ୍ୟାସଃ ପ୍ରଣବାଭ୍ୟାସ ଏବ ବା ରୁଦ୍ରାଧ୍ୟାୟାଦିକାଭ୍ୟାସଃ। ଆଦିଶବ୍ଦେନ ଅଥର୍ବଶିରଶ୍ଶିଖାଦି, ଏତେଷାମାବୃତ୍ତି-ଲକ୍ଷଣୋଽଭ୍ୟାସୋ ଜପ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ନାତ୍ମାଦିଚିନ୍ତନଂ ଧ୍ୟାନଂ ପରିମିତଶରୀରେନ୍ଦ୍ରିୟା-ଦ୍ୟୁପାଧିସଂବଳିତାହମାତ୍ମଚିନ୍ତନଂ ନ ଧ୍ୟାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ, କିନ୍ତୁ ଶିବସ୍ୟ ରୂପାଦିଚିନ୍ତା ଶିବଲିଙ୍ଗଚିନ୍ତା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରତ୍ୱାଦି ବିଶିଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିଚିନ୍ତା ଚ ଧ୍ୟାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ନାନ୍ୟାର୍ଥ ବେଦନଂ ଜ୍ଞାନଂ ସାଂଖ୍ୟାଦ୍ୟନ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥଜ୍ଞାନଂ ନ ଜ୍ଞାନମ୍ । କିନ୍ତୁ ଶିବାଗମାର୍ଥବିଜ୍ଞାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ବିଧକାୟ ବାଙ୍ମାନସ ଲକ୍ଷଣ ପୂଜା ତପୋଜପଧ୍ୟାନ ଜ୍ଞାନରୂପ-ପଞ୍ଚ ପ୍ରକାରୋଽୟଂ ଶିବଯଜ୍ଞ ଇତି ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୨୨-୨୪ ।।

– ଶିବଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଦେହକୁ ଶୁଖାଇବା ତପ ଅଟେ, ନ କି କୃଚ୍ଛ୍ର[128] ଆଦି[129] । ଶିବଲିଙ୍ଗର ପୂଜାକୁ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ବାହ୍ୟଯାଗ ଆଦି କର୍ମ କୁହାଯାଏ ନାହିଁ ।। ୨୨।।

ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଅଥବା ପ୍ରଣବର ଅଭ୍ୟାସକୁ ଜପ କୁହାଯାଏ ଅଥବା ରୁଦ୍ରାଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀ ପାଠ ଜପ କୋଟିରେ ଆସେ, ବେଦାଧ୍ୟୟନ ନୁହେଁ । ଶିବଙ୍କର ରୂପ ଆଦି ଚିନ୍ତନ ଧ୍ୟାନ ଅଟେ, ଆତ୍ମଚିନ୍ତନ ନୁହେଁ । ଶୈବାଗମର ଅର୍ଥକୁ ଜାଣିବା ବିଜ୍ଞାନ ଅଟେ, ଅନ୍ୟ ସାଂଖ୍ୟ ଆଦି ବିଷୟକୁ ଜାଣିବା ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଶିବଯଜ୍ଞ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର ଅଟେ ।। ୨୩-୨୪ ।।

ଅଥାନେନ ପଞ୍ଚଯଜ୍ଞେନ ପରୟା ଭକ୍ତ୍ୟା ଯଃ ଶଙ୍କରଂ ପୂଜୟତି ସ ଭକ୍ତ ଇତ୍ୟାହ -

ଅନେନ ପଞ୍ଚଯଜ୍ଞେନ ଯଃ ପୂଜୟତି ଶଙ୍କରମ୍ ।
ଭକ୍ତ୍ୟା ପରମୟା ଯୁକ୍ତଃ ସ ବୈ ଭକ୍ତ ଇତୀରିତଃ ।। ୨୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୫ ।।

---

୧୨୭. ଭ. ଗୀ., ୨/୪୫

୧୨୮. ଗୋମୂତ୍ର, ଗୋବର, ଗୋଦୁଗ୍ଧ, ଗୋଦଧି, ଗୋଘୃତ ଏବଂ କୁଶୋଦକର ଭକ୍ଷଣ ତଥା ଏକରାତ୍ରି ଉପବାସକୁ କୃଚ୍ଛ୍ର ବ୍ରତ କୁହାଯାଏ ।

୧୨୯. 'ଆଦି' ପଦରେ ଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣ, ସାନ୍ତପନ ଆଦି ବ୍ରତ ବୁଝାଯାଏ । ଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣ ବ୍ରତରେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ପନ୍ଦର ଗ୍ରାସ, ତା'ପରେ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ପ୍ରତିପଦାଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କମ୍ କରି ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ଉପବାସ ତଥା ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରତିପଦାଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାସ ବଢ଼ାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ପୁନଃ ପନ୍ଦର ଗ୍ରାସ ଭୋଜନ କରାଯାଏ । ସାନ୍ତପନ ବ୍ରତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚାରିଦିଗରେ ଅଗ୍ନି ଜଳାଇ ଶରୀରକୁ ତପ୍ତ କରାଯାଏ ।

– ଏହି ପାଞ୍ଚଯଜ୍ଞ ଦ୍ୱାରା ଯିଏ ଶିବଙ୍କର ପୂଜା କରନ୍ତି, ପରମ ଭକ୍ତିରେ ଯୁକ୍ତ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଭକ୍ତ କୁହାଯାଏ ।। ୨୫।।

ଅଥୈବଂ ବିଧଶିବଭକ୍ତପୂଜନେ ସଦ୍‌ଗତିରବମାନେ ଘୋରନରକ ଇତ୍ୟାହ –

ପୂଜନାଚ୍ଛିବଭକ୍ତସ୍ୟ ପୁଣ୍ୟା ଗତିରବାପ୍ୟତେ ।
ଅବମାନାନ୍ମହା ଘୋରୋ ନରକୋ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୨୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୬।।

– ଶିବଭକ୍ତଙ୍କର ପୂଜନ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତମ ଗତି ମିଳିଥାଏ । ତାଙ୍କର ଅପମାନ କଲେ ମହାଭୟଙ୍କରକ ନର୍କ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ଏଥିରେ ସଂଶୟ ନାହିଁ ।। ୨୬।।

ଅଥ ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ ବିଧେୟାବିଧେୟମାହ –

ଶିବଭକ୍ତୋ ମହାତେଜାଃ ଶିବଭକ୍ତିପରାଙ୍ମୁଖାନ୍ ।
ନ ସ୍ପୃଶେନ୍ନୈବ ବୀକ୍ଷେତ ନ ତୈଃ ସହ ବସେତ୍ କ୍ୱଚିତ୍ ।। ୨୭।।

ଶିବଭକ୍ତୋ ମହାତେଜସ୍ୱୀ ଭବତି । ତସ୍ମାଦଶିବଭକ୍ତାନାଂ ଦର୍ଶନସ୍ପର୍ଶନ ସହବାସଂ ସକୃଦପି ନ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍, ଯଦି କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ତେଜୋନ୍ମାନ୍ଦ୍ୟଂ ଭବେଦିତି ଭାବଃ ।। ୨୭।।

– ମହାତେଜସ୍ୱୀ ଶିବଭକ୍ତ ଶିବଭକ୍ତିରୁ ପରାଙ୍ମୁଖ (ବିମୁଖ) ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସ୍ପର୍ଶ, ଦର୍ଶନ ଏବଂ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କ ସହିତ ନିବାସ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । (କାରଣ ଏଥିରେ ତେଜ କ୍ଷୀଣ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ) ।। ୨୭।।

ଅଥ ବିଧେୟମାହ –

ଯଦା ଦୀକ୍ଷାପ୍ରବେଶଃ ସ୍ୟାଲ୍ଲିଙ୍ଗଧାରଣପୂର୍ବକଃ ।
ତଦା ପ୍ରଭୃତି ଭକ୍ତୋଦ୍ଧସୌ ପୂଜୟେତ୍ ସ୍ୱାଗମସ୍ଥିତାମ୍ ।। ୨୮।।

ଲିଙ୍ଗଦୀକ୍ଷାନନ୍ତରଂ ଭକ୍ତଃ ସ୍ୱାଗମସ୍ଥିତାନ୍ ବୀରଶୈବାଗମସ୍ଥିତାନ୍ ପ୍ରତିଦିନଂ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮।।

– ଯେତେବେଳେ (ଶିବଭକ୍ତର) ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଦୀକ୍ଷା ହୋଇଯାଏ, ତା'ପରେ ଏହି ଭକ୍ତ ନିଜର (ଅର୍ଥାତ୍ ଶୈବ) ଆଗମରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୮।।

ସ୍ୱମାର୍ଗାଚାରନିରତାଃ ସଜାତୀୟା ଦ୍ୱିଜାସ୍ତୁ ଯେ ।
ତେଷାଂ ଗୃହେଷୁ ଭୁଞ୍ଜୀତ ନେତରେଷାଂ କଦାଚନ ।। ୨୯।।

'ଶିବୋକ୍ତାଂ ଜାତିମର୍ଯ୍ୟାଦାଂ ଯୋଦ୍ଧତୀତ୍ୟ ଭୁବି ବର୍ତ୍ତତେ । ସ ଚଣ୍ଡାଳ ଇତି ଜ୍ଞେୟଃ' ଇତ୍ୟାଦିବଚନପ୍ରାମାଣ୍ୟାତ୍ ଶିବଦୀକ୍ଷାଗ୍ନିଦଗ୍ଧମଳତ୍ରୟପୂର୍ବକପ୍ରାପ୍ତମନ୍ତ୍ରପିଣ୍ଡତ୍ୱାଦ୍ ଦ୍ୱିଜନ୍ମନାଂ

ବୀରଶୈବମତୋଚିତାଚାର ନିଷ୍ଠାନାଂ ସ୍ୱଜାତିସମ୍ଭବାନାଂ ଭକ୍ତମାହେଶ୍ୱରାଣା–ମାଳୟେଷୁ ତେଷାଂ ପଙ୍‌କ୍ତୌ ଚ ଭୁଞ୍ଜୀୟାତ୍, ନାନ୍ୟତ୍ରେତି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟମ୍ ।। ୨୯ ।।

– ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିଜର ମାର୍ଗ ତଥା ନିଜର ଆଚାରରେ ନିରତ ହୋଇଥିବାରୁ ସଜାତୀୟ ଅଟେ, ଭକ୍ତ ତାଙ୍କରି ଘରେ ଭୋଜନ କରିବା ଉଚିତ୍, କେବେହେଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଘରେ ନୁହେଁ ।। ୨୯ ।।

ସ୍ୱମାର୍ଗାଚାରବିମୁଖୈର୍ଭବିଭିଃ ପ୍ରାକୃତାତ୍ମଭିଃ ।
ପ୍ରେଷିତଂ ସକଳଂ ଦ୍ରବ୍ୟମାତ୍ମଲୀନମପି ତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୩୦ ।।

ଆତ୍ମଲୀନମପି ସ୍ୱାଧୀନମପି ତ୍ୟଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ନିଜର ମାର୍ଗ ଏବଂ ଆଚାରରୁ ବିମୁଖ ସଂସାରୀ ଲୋକଦ୍ୱାରା ଦିଆଯାଇଥିବା ଅନ୍ନ ଆଦି ଯଦି ନିଜର ଅଧିକାରରେ ଆସୁଛି, ତେବେ ବି ତା'ର ତ୍ୟାଗ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୦ ।।

ନାର୍ଚ୍ଚୟେଦନ୍ୟଦେବାଂସ୍ତୁ ନ ସ୍ମରେନ୍ନ ଚ କୀର୍ତ୍ତୟେତ୍ ।
ନ ତନ୍ନିବେଦ୍ୟମାଶ୍ନୀୟାଚ୍ଛିବଭକ୍ତୋ ଦୃଢ଼ବ୍ରତଃ ।। ୩୧ ।।

ଦୃଢ଼ବ୍ରତୋ ଦୃଢ଼ତରଶିବବ୍ରତୀ ଶିବଭକ୍ତଃ, ଅନ୍ୟଦେବାନ୍ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦ୍ୟନ୍ୟଦେବାନ୍ ନାର୍ଚ୍ଚୟେଦ୍ ହସ୍ତାଭ୍ୟାଂ ନ ପୂଜୟେତ୍, ନ ଚ କୀର୍ତ୍ତୟେଦ୍ ନ ସ୍ତୁତିଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍, ନ ସ୍ମରେଦ୍ ମନସାପି ନ ଧ୍ୟାୟେତ୍, ତଦର୍ପିତାନ୍ନାଦିଦ୍ରବ୍ୟଂ ନାଶ୍ନୀୟାନ୍ନ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦିତ୍ୟାର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଦୃଢ଼ ଶିବଭକ୍ତ ଅନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପୂଜା କରିବା, ସ୍ମରଣ କରିବା ତଥା କୀର୍ତ୍ତନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ (ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ) । ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ନିବେଦିତ ନୈବେଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଖାଇବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୩୧ ।।

ଯଦ୍‌ଗୃହେଷ୍ୱନ୍ୟଦେବୋଽସ୍ତି ତଦ୍‌ଗୃହାଣି ପରିତ୍ୟଜେତ୍ ।
ନାନ୍ୟଦେବାର୍ଚ୍ଚକାନ୍ ମର୍ତ୍ତ୍ୟାନ୍ ପୂଜାକାଳେ ନିରୀକ୍ଷୟେତ୍ ।। ୩୨ ।।

ପୂଜାକାଳେ ଶିବଲିଙ୍ଗ ପୂଜାକାଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୨ ।।

– ଯେଉଁ ଘରେ ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଛି, ସେହି ଘରକୁ ଛାଡ଼ି ଦେବା ଉଚିତ୍ । ଶିବପୂଜା ସମୟରେ ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଦେଖିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୩୨ ।।

ସଦା ଶିବୈକନିଷ୍ଠାନାଂ ବୀରଶୈବାଧ୍ୱବର୍ତ୍ତିନାମ୍ ।
ନ ହି ସ୍ଥାବରଲିଙ୍ଗାନାଂ ନିର୍ମାଲ୍ୟାଦ୍ୟୁପଯୁଜ୍ୟତେ ।। ୩୩ ।।

ସଦା ନିରନ୍ତରମ୍, ଶିବଲିଙ୍ଗୈକନିଷ୍ଠାନାଂ ବୀରଶୈବମାର୍ଗବର୍ତ୍ତନବତାଂ

ଦେବର୍ଷିମାନବପ୍ରତିଷ୍ଠିତାଦିସ୍ଥାବରଲିଙ୍ଗନିର୍ମାଲ୍ୟପ୍ରସାଦଦ୍ରବ୍ୟମଯୋଗ୍ୟମ୍, ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ ।। ୩୩।।

– ଯିଏ ସଦାଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା–ବିଶ୍ୱାସ ଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି, ବୀରଶୈବମାର୍ଗର ଅନୁଯାୟୀ, ତାଙ୍କୁ ମାଳା ଆଦି ଅର୍ପଣ କରିବା ଉଚିତ୍, ସ୍ଥାବର ଲିଙ୍ଗ (ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରସ୍ତର ଆଦିରେ ନିର୍ମିତ) କୁ ନୁହେଁ ।। ୩୩ ।।

ନନୁ ବୀରଶୈବାନାଂ ସ୍ଥାବରଲିଙ୍ଗପ୍ରସାଦମଯୋଗ୍ୟଂ ଚିତ୍ତଲିଙ୍ଗସ୍ୟାପାୟେ ପ୍ରାପ୍ତେ ସତ୍ୟୌଦାସୀନ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯତ୍ର ସ୍ଥାବରଲିଙ୍ଗାନାମପାୟଃ ପରିବର୍ତ୍ତତେ ।
ଅଥବା ଶିବଭକ୍ତାନାଂ ଶିବଲାଞ୍ଛନଧାରିଣାମ୍ ।। ୩୪ ।।
ତତ୍ର ପ୍ରାଣାନ୍ ବିହାୟାପି ପରିହାରଂ ସମାଚରେତ୍ ।
ଶିବାର୍ଥଂ ମୁକ୍ତଜୀବଶ୍ଚେଚ୍ଛିବସାୟୁଜ୍ୟମାପ୍ନୁୟାତ୍ ।। ୩୫ ।।

ଯତ୍ର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାବର ଲିଙ୍ଗାନାଂ ପ୍ରତ୍ୟୁହଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ, ଅଥବା ଗଜାଜିନଗଙ୍ଗାକପାଳ–କାଳଦଗ୍ଧକାମକାଳପୁରଭସ୍ମନିଭକଣ୍ଠାକମଣ୍ଡଳୁଭିକ୍ଷାପାତ୍ରଦଣ୍ଡଭସ୍ମଘୁଟିକାରୂପଶିବଲାଞ୍ଛନ ଧାରିଣାଂ ଜଙ୍ଗମଦେବାନାମୁକ୍ତନବବିଧ ଭକ୍ତିମତାଂ ଶିବଭକ୍ତାନାମପାୟୋ ବା ଯତ୍ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ, ତତ୍ର ପାର୍ବତ୍ୟାଚାରେଣ ପ୍ରାଣାନ୍ ବିହାୟାପି ନିବାରଣଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ ।। ୩୪–୩୫ ।।

– ଯେଉଁଠାରେ ସ୍ଥାବର ଲିଙ୍ଗର ଅଥବା ଶିବଙ୍କର ଚିହ୍ନ ଭସ୍ମ ଆଦି ଧାରଣ କରିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ବିନାଶ ହୁଏ, ସେଠାରେ ପ୍ରାଣର ଆହୁତି ମଧ୍ୟ ଦେଇ ତାହାର ନିରାକରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯିଏ ଶିବଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରେ, ସେ ଶିବ ସାୟୁଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ ।

(ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ ଅପମୃତ୍ୟୁ ବୋଲି ମନରେ ଭାବନା ନ ଆଣିବା ପାଇଁ ଏପରି କୁହାଯାଇଛି ।) ।। ୩୪–୩୫ ।।

ଅଥ ବୀରଭଦ୍ରାଚାର–ବସବେଶ୍ୱରାଚାରଂ ସୂଚୟନ୍ ଭକ୍ତାଚାରଭେଦଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଶିବନିନ୍ଦାକରଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଘାତୟେଦଥବା ଶପେତ୍ ।
ସ୍ଥାନଂ ବା ତତ୍ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଗଚ୍ଛେଦ୍ ଯଦ୍ୟକ୍ଷମୋ ଭବେତ୍ ।। ୩୬ ।।

ହନ୍ତୁଂ ଶପ୍ତୁଂ ଯଦ୍ୟସମର୍ଥଃ, କର୍ଣ୍ଣୌ ପିଧାୟ ତତ୍ ସ୍ଥାନଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଗଚ୍ଛେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬।।

– ଶିବଙ୍କର ନିନ୍ଦକକୁ ଦେଖି ତାକୁ ମାରିଦେବା ଉଚିତ୍ ଅଥବା ଅଭିଶାପ ଦେଇ ନିବୃତ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯଦି ଏହି ଉଭୟ ଉପାୟରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ତେବେ ସେହି ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଯିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୬।।

ଯତ୍ର ଚାଚାରନିନ୍ଦାଽସ୍ତି କଦାଚିତ୍ତତ୍ର ନ ବ୍ରଜେତ୍ ।
ଯଦ୍‌ଗୃହେ ଶିବନିନ୍ଦାଽସ୍ତି ତଦ୍‌ଗୃହାଣି ପରିତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୩୭ ।।

ଆଚାରନିନ୍ଦା ଶିବାଚାର ନିନ୍ଦେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୭ ।।

– ଯେଉଁଠାରେ ଶିବାଚାରର ନିନ୍ଦା କରାଯାଏ, ସେଠାକୁ ଯିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ଘରେ ଶିବନିନ୍ଦା ହୁଏ, ସେ ଘର ଛାଡ଼ିଦେବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୭ ।।

ନନୁ ଶିବନିନ୍ଦାକରସ୍ୟ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତମସ୍ତି ବା ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଃ ସର୍ବଭୂତାଧିପତିଂ ବିଶ୍ୱେଶାନଂ ବିନିନ୍ଦତି ।
ନ ତସ୍ୟ ନିଷ୍କୃତିଃ ଶକ୍ୟା କର୍ତ୍ତୁଂ ବର୍ଷଶତୈରପି ।। ୩୮ ।।

'ଈଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଭୂତାନାମ୍[୧୩୦]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସକଳପ୍ରାଣ୍ୟଧିପତିଂ ସର୍ବେଶ୍ୱରଂ ଯୋ ନିନ୍ଦତି, ତସ୍ୟ ବର୍ଷଶତୈରପି ନିଷ୍କୃତିଃ କର୍ତ୍ତୁଂ ଶକ୍ୟା ନ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ଯିଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ, ବିଶ୍ୱର ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ନିନ୍ଦା କରେ, ତାହାର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ଶହେ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।। ୩୮ ।।

ନନ୍ୱେବଂ ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟାନ୍ୟଦେବତାସ୍ମରଣଂ ଚାଯୋଗ୍ୟଂ ଚେତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟାବନ୍ଦନାଦିପୂର୍ବକର୍ମଣଃ କା ଗତିଃ ? ତସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟାଦ୍ୟୁପାସନାରୂପତ୍ୱାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବପୂଜାପରୋ ଭୂତ୍ୱା ପୂର୍ବକର୍ମ ବିସର୍ଜୟେତ୍ ।
ଅଥବା ପୂର୍ବକର୍ମ ସ୍ୟାତ୍ ସା ପୂଜା ନିଷ୍ଫଳା ଭବେତ୍ ।। ୩୯ ।।

ଶିବପୂଜାପରଃ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଦୀକ୍ଷାଯୁକ୍ତଃ ସନ୍ ଶିବପୂଜାପର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୯ ।।

– ଶିବପୂଜାରେ ତତ୍ପର ହୋଇ ଅନ୍ୟ ପୂର୍ବକର୍ମ (ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଉପାସନା) ର ତ୍ୟାଗ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ । ଯଦି (ଶିବପୂଜା ସହିତ) ପୂର୍ବକର୍ମର ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟାସ ରହିବ, ତେବେ ସେହି ଶିବପୂଜା ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୯ ।।

ଅଥ ନୈତାବନ୍ମାତ୍ରମ୍, ପାତିତ୍ୟଂ ଚ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ଉତ୍ତମାଂ ଗତିମାଶ୍ରିତ୍ୟ ନୀଚାଂ ବୃତ୍ତିଂ ସମାଶ୍ରିତଃ ।
ଆରୂଢ଼ପତିତୋ ଜ୍ଞେୟଃ ସର୍ବକର୍ମବହିଷ୍କୃତଃ ।। ୪୦ ।।

ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୦ ।।

– (ଶିବପୂଜା ରୂପକ) ଉତ୍ତମ ଗତିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ମଧ୍ୟ ଯିଏ ନୀଚବୃତ୍ତି (ନିମ୍ନକୋଟି

---

୧୩୦. ଭ. ଗୀ. – ୧୮/୬୧

ଅର୍ଚ୍ଚନ-ପୂଜନ)କୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ, ତାକୁ ଆରୂଢ଼ପତିତ (ଉଚ୍ଚପଦରୁ ପତିତ) ଏବଂ ସର୍ବକର୍ମ ବହିଷ୍କୃତ ଜାଣିବା ଦରକାର ।। ୪୦।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ପ୍ରଣବପଞ୍ଚାକ୍ଷରୀଜପଶୀଲତ୍ୱାଦ୍ ନରସ୍ତୁତିଶ୍ଚ ଗର୍ହିତେତ୍ୟାହ –

ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋପଦେଶୀ ଚ ନରସ୍ତୁତିକରୋ ଯଦି ।
ସୋଦ୍ଧଲିଙ୍ଗୀ ସ ଦୁରାଚାରୀ କୁକବିଃ ସ ତୁ ବିଶ୍ଚ୍ୟୁତଃ ।। ୪୧ ।।

ପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋପଦେଶୀ ପ୍ରଣବପଞ୍ଚାକ୍ଷରୋପଦେଶୀ ଶିବଭକ୍ତୋ ଯଦି ନରସ୍ତୁତିକରଃ ସ୍ୟାତ୍, ସ ଅଲିଙ୍ଗୀ ଶିବଲିଙ୍ଗ ରହିତଃ, ଦୁରାଚାରୀ କୁକବିଃ କୁତ୍ସିତକବିଃ, ବିଶ୍ଚ୍ୟୁତୋ ବିଗତଶାସ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ପଞ୍ଚାକ୍ଷରର ଉପଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିବା ସାଧକ ଯଦି ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ସ୍ତୁତି କରେ, ତେବେ ସେ ଅଲିଙ୍ଗୀ, ଦୁରାଚାରୀ ଓ କୁକବି ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୁଏ ।। ୪୧ ।।

ଚର୍ମପାତ୍ରେ ଜଲଂ ତୈଲଂ ନ ଗ୍ରାହ୍ୟଂ ଭକ୍ତିତତ୍ପରୈଃ ।
ଗୃହ୍ୟତେ ଯଦି ଭକ୍ତେନ ରୌରବଂ ନରକଂ ବ୍ରଜେତ୍ ।। ୪୨ ।।

ଭକ୍ତିତତ୍ପରୈଃ ଶିବଭକ୍ତିତତ୍ପରୈରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୨ ।।

– (ଶିବ) ଭକ୍ତିରେ ନିରତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଚମଡ଼ାର ପାତ୍ରରେ ଜଳ କିମ୍ବା ତୈଳ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଯଦି ଶିବ ଭକ୍ତ (ଏପରି) ଗ୍ରହଣ କରେ, ତେବେ ରୌରବ ନାମକ ନର୍କକୁ ଯାଏ ।। ୪୨ ।।

ନନୁ ଲିଙ୍ଗିଭିଃ ପୂର୍ବକର୍ମ ତ୍ୟଜନୀୟମିତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାଦ୍ ତସ୍ୟ ଜାତାଶୌଚାଦି କର୍ମାଚରଣୀୟଂ ବା ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ତସ୍ୟ ସୂତକଂ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସଙ୍ଗିନଃ ।
ଜନ୍ମନୋତ୍‌ଥଂ ମୃତୋତ୍‌ଥଂ ଚ ବିଦ୍ୟତେ ପରମାର୍ଥତଃ ।। ୪୩ ।।

'ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସଙ୍ଗିନଃ ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ ଜନ୍ମନୋତ୍‌ଥଂ ମରଣେନୋତ୍‌ଥଂ କିଞ୍ଚିଦପି କୁଲୋଚ୍ଛିଷ୍ଟସୂତକଂ ଚ ପରମାର୍ଥତୋ ନ ବିଦ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ (ପରମାର୍ଥତଃ) ଜନନାଶୌଚ ଅଥବା ମରଣାଶୌଚ ସାମାନ୍ୟମାତ୍ର ହୋଇ ନ ଥାଏ ।। ୪୩ ।।

ତର୍ହି ସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ରଜଃସୂତକମସ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରତାୟାସ୍ତୁ ଋତୌ ନାର୍ଯ୍ୟା ନ ସୂତକମ୍ ।
ତଥା ପ୍ରସୂତିକାୟାସ୍ତୁ ସୂତକଂ ନୈବ ବିଦ୍ୟତେ ।। ୪୪ ।।

ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାନିଷ୍ଠାୟାଃ ସ୍ତ୍ରିୟଃ, ରତୌ ସୂତକଂ ମାସିକରଜୋଦର୍ଶନକୃତସୂତକମ୍, ତଥା ପ୍ରସୂତିକାୟାଃ ଶିଶୁପ୍ରସୂତିପ୍ରଯୁକ୍ତାୟାଶ୍ଚ ସୂତକଂ ଚ ନ ବିଦ୍ୟେତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪।।

– ସଦା ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ କରୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ରଜସ୍ୱଳା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେହିପରି ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସୂତକ ଅଶୁଦ୍ଧି ହୋଇ ନ ଥାଏ ।। ୪୪।।

ତର୍ହି ଗୃହସୂତକସ୍ୟ କା ଗତିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଗୃହେ ଯସ୍ମିନ୍ ପ୍ରସୂତା ସ୍ତ୍ରୀ ସୂତକଂ ନାତ୍ର ବିଦ୍ୟତେ ।
ଶିବପାଦାମ୍ବୁସଂସ୍ପର୍ଶାତ୍ ସର୍ବପାପଂ ପ୍ରଣଶ୍ୟତି ।। ୪୫।।

ତଦ୍‌ଗୃହେ ତୟା ଶିବପୂଜାକରଣସମୟେ ଶିବପାଦାମ୍ବୁପତନାତ୍ ସର୍ବପାପଂ ସକଳସୂତକୋତ୍‌ଥପାପଂ ନଶ୍ୟତୀତି ଗୃହସୂତକଂ ଚ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରତା ନାରୀ ସୂତକୀ ତୁ ରଜସ୍ୱଳା ।
ରବିରଗ୍ନିର୍ଯଥା ବାୟୁସ୍ତଦ୍ୱତ୍ କୋଟିଶୁଚିର୍ଭବେତ୍ ।।

ଇତି ଶିବାଗମବଚନାତ୍ ଶିବଭକ୍ତାନାଂ ନ କିମପି ସୂତକମସ୍ତୀତି ଭାବଃ ।। ୪୫।।

– ଏହିପରି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଯେଉଁ ଘରେ ଶିଶୁ ଜନ୍ମ କରନ୍ତି, ସେହି ଘର ସୂତକ ଅଶୌଚ ହୁଏ ନାହିଁ । ଶିବ ପାଦୋଦକ ସ୍ପର୍ଶରେ ସମସ୍ତ ପାପ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ (ଯେଉଁଠାରେ ଶିବଭକ୍ତା ସ୍ତ୍ରୀ ଶିବପୂଜାରେ ରତ ଥାଏ, ସେହି ଘରେ ପ୍ରସୂତି ଅଶୌଚ ହୁଏ ନାହିଁ) ।। ୪୫।।

ନନୁ ପୁରା ବିଧୀୟମାନଶିବକ୍ଷେତ୍ରତୀର୍ଥଯାତ୍ରାଦିକଂ ଚ ପରିତ୍ୟଜନୀୟଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବସ୍ଥାନାନି ତୀର୍ଥାନି ବିଶିଷ୍ଟାନି ଶିବାର୍ଚ୍ଚକଃ ।
ଶିବଯାତ୍ରୋତ୍ସବଂ ନିତ୍ୟଂ ସେବେତ ପରୟା ମୁଦା ।। ୪୬।।

ଶିବାର୍ଚ୍ଚକ ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗପୂଜକଃ ଶିବଭକ୍ତୋ ବିଶିଷ୍ଟାନି ଶ୍ରେଷ୍ଠାନି ଶିବସ୍ଥାନାନି ଶ୍ରୀପର୍ବତାଦିସ୍ଥାନାନି, ତୀର୍ଥାନି ତ୍ରିମକୁଟାଦିତୀର୍ଥାନି, ଶିବଯାତ୍ରୋତ୍ସବଂ ଚ ନିତ୍ୟଂ ସେବେ-ତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬।।

– ଶିବପୂଜା କରୁଥିବା ଭକ୍ତ ଶିବସ୍ଥାନ ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ, ଶିବଯାତ୍ରା ଓ ଶିବୋତ୍ସବକୁ ପରମ ଆନନ୍ଦର ସହିତ ନିତ୍ୟ ସେବନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୬।।

ଶିବକ୍ଷେତ୍ରୋତ୍ସବମହାଯାତ୍ରାଦର୍ଶନକାଙ୍କ୍ଷିଣାମ୍ ।
ମାର୍ଗେଽନ୍ନପାନଦାନଂ ଚ କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ମାହେଶ୍ୱରୋ ଜନଃ ।। ୪୭।।

ଶିବକ୍ଷେତ୍ରୋତ୍ସବୋଦ୍‌ଭୂତ ଯାତ୍ରାଦର୍ଶନକାଙ୍କ୍ଷିଣାଂ ସର୍ବେଷାଂ ଚ ମାହେଶ୍ୱରୋ ଜନଃ ଶିବଭକ୍ତଜନୋ ମାର୍ଗେଽନ୍ନୋଦକଦାନଂ ଚ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭।।

– ଶିବକ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିବା ଉତ୍ସବ ଓ ଯାତ୍ରାକୁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶିବଭକ୍ତମାନେ ମାର୍ଗରେ ଅନ୍ନ–ଜଳ ଆଦି ଦାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୭ ।।

ନନୁ ବସ୍ତ୍ରାଦିଦାନଂ ବିହାୟ ଅନ୍ନତୋୟଦାନମେବ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନାନ୍ନତୋୟସମଂ ଦାନଂ ଚ ଚାହିଂସାପରଂ ତପଃ ।
ତସ୍ମାନ୍ମାହେଶ୍ୱରୋ ନିତ୍ୟମନ୍ନତୋୟପ୍ରଦୋ ଭବେତ୍ ।। ୪୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୮ ।।

– ଅନ୍ନ ଏବଂ ଜଳଦାନ ପରି ଦାନ ନାହିଁ । ଅହିଂସାଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତପ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଶିବଭକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟହ ଅନ୍ନ–ଜଳର ଦାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୮ ।।

ନନୁ ତର୍ହି କନ୍ୟାଦାନଂ ଚ କସ୍ମାୟ (ଅ)ପି ଦାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ୱମାର୍ଗାଚାରବର୍ତ୍ତିଭ୍ୟଃ ସ୍ୱଜାତିଭ୍ୟଃ ସଦବ୍ରତୀ ।
ଦଦ୍ୟାତ୍ ତେଭ୍ୟଃ ସମାଦଦ୍ୟାତ୍ କନ୍ୟାଂ କୁଳ ସମୁଦ୍ଭବାମ୍ ।। ୪୯ ।।

ସଦାବ୍ରତୀ ନିତ୍ୟଶିବାଚାରବ୍ରତୀ ଶିବଭକ୍ତଃ ସ୍ୱମାର୍ଗାଚାରବର୍ତ୍ତିଭ୍ୟୋ ବୀରଶୈବାଚାରମାର୍ଗବର୍ତ୍ତିଭ୍ୟଃ ସ୍ୱଜାତୀୟଶିବଭକ୍ତେଭ୍ୟଃ କୁଳସମୁଦ୍ଭବାଂ ସ୍ୱକୀୟ କୁଳସମୁତ୍ପନ୍ନାଂ କନ୍ୟାଂ ଦଦ୍ୟାତ୍ ତେଭ୍ୟଃ ସମାଦଦ୍ୟାତ୍, ଆନୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯ ।।

– ସର୍ବଦା ଶିବଙ୍କର ବ୍ରତ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ଜାତି ତଥା ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଆଚାରର ପାଳନ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ କନ୍ୟାଦାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ଏବଂ ସେହିପରି କୁଳୋତ୍ପନ୍ନ କନ୍ୟାକୁ ବିବାହ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୯ ।।

ଏବଂ ବହୁବିଧଶିବାଚାରସମ୍ପନ୍ନୋ ବୀରବ୍ରତୀ ଶିବଭକ୍ତଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଚ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟୁଭୟସ୍ଥଳଂ ସୂଚୟନ୍ ଭକ୍ତସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଏବମାଚାରସଂଯୁକ୍ତୋ ବୀରଶୈବୋ ମହାବ୍ରତୀ ।
ପୂଜୟେତ୍ ପରୟା ଭକ୍ତ୍ୟା ଗୁରୁଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଚ ସନ୍ତତମ୍ ।। ୫୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୦ ।।

– ଏହିପରି ଆଚାରଯୁକ୍ତ ମହାବ୍ରତୀ ବୀରଶୈବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତିର ସହିତ ଗୁରୁ ଏବଂ ଶିବଲିଙ୍ଗର ପୂଜା କରେ ।। ୫୦ ।।

ଇତି ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟାସ୍ଥଳମ୍

ଅଥୋଭୟସ୍ଥଲମ୍

'ଯସ୍ୟ ଦେବେ ପରା ଭକ୍ତିର୍ଯଥା ଦେବେ ତଥା ଗୁରୌ'[୧୩୧] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର-ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଶିବଗୁର୍ବୋରଭେଦଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଗୁରୋରଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚନେନାପି ସାକ୍ଷାଦଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚିତଃ ଶିବଃ ।
ତୟୋର୍ନାସ୍ତି ଭିଦା କିଞ୍ଚିଦେକତ୍ୱାଦ୍ ତତ୍ତ୍ୱରୂପତଃ ।। ୫୧ ।।

ଗୁରୋଃ ପୂଜନେନ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଦ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଣ ପୂଜିତଃ, ତୟୋଃ ଶିବଗୁର୍ବୋଃ, ତତ୍ତ୍ୱରୂପତଃ, ପରମାର୍ଥତଃ, ଏକତ୍ୱାଦ୍ ଏକରୂପତ୍ୱାଦ୍, କିଞ୍ଚିଦପି ଭିଦା ଭେଦୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧ ।।

– ଗୁରୁଙ୍କର ପୂଜା କଲେ ମଧ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ସାକ୍ଷାତ୍ ପୂଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ହୋଇଥିବାରୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧରେ ସାମାନ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ ନାହିଁ ।। ୫୧ ।।

ତସ୍ମାତ୍ –

ଯଥା ଦେବେ ଜଗନ୍ନାଥେ ସର୍ବାନୁଗ୍ରହକାରକେ ।
ତଥା ଗୁରୁବରେ କୁର୍ଯ୍ୟାଦୁପଚାରାନ୍ ଦିନେ ଦିନେ ।। ୫୨ ।।

ଉପଚାରାନ୍ ଭକ୍ତ୍ୟାଦ୍ୟୁପଚାରାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୨ ।।

– (ଭକ୍ତ) ପ୍ରତିଦିନ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପରେ କୃପା କରୁଥିବା ବିଶ୍ୱର ସ୍ୱାମୀ ଶିବଙ୍କୁ ଯେମିତି ପୂଜା କରେ, ସେହିପରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୁରୁଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୨ ।।

ନନୁ ଶିବଗୁର୍ବୋରଭେଦେ ଶିବବଦ୍ ଗୁରୁରତ୍ୟପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୋ ମହାଦେବଃ ସର୍ବେଷାମାତ୍ମମାୟୟା ।
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୋ ଗୁରୁରୂପେଣ ବର୍ତ୍ତତେ ଭକ୍ତିସିଦ୍ଧୟେ ।। ୫୩ ।।

ମହାଦେବଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବେଷାମାତ୍ମମାୟୟା ଶକ୍ତ୍ୟା ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୋଽପି ଭକ୍ତିସିଦ୍ଧୟେ ଲଲାଟନେତ୍ରଚନ୍ଦ୍ରକଳାଭୁଜଦ୍ୱୟତିରୋଧାନଂ କୃତ୍ୱା ଗୁରୁରୂପେଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଃ ସନ୍ ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩ ।।

– (ଯେଉଁ) ମହାଦେବ ନିଜର ମାୟାରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି, (ସେ) ଭକ୍ତିର ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଗୁରୁରୂପରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି ।। ୫୩ ।।

ନନୁ ଶିବବଦ୍ ଗୁରୋରିଷ୍ଟାର୍ଥପ୍ରଦତ୍ୱାଦର୍ଶନାତ୍ କିମର୍ଥଂ ପୂଜନୀୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

---

୧୩୧. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୨୩

ଶିବଜ୍ଞାନଂ ମହାଘୋରସଂସାରାର୍ଣବତାରକମ୍ ।
ଧ୍ରି (ଦୀ)ୟତେ ଯେନ ସ ଗୁରୁଃ କସ୍ୟ ବନ୍ଦ୍ୟୋ ନ ଜାୟତେ ।। ୫୪ ।।

ଯେନ ଗୁରୁଣା ମହାଭୟଙ୍କର ସଂସାର ସମୁଦ୍ରତାରକଂ ଶିବଜ୍ଞାନଂ ଦୀୟତେ ଉପଦିଶ୍ୟତେ, ସ ଗୁରୁଃ କସ୍ୟ କେନ ବନ୍ଦ୍ୟୋ ନ ଭବତି, ଜନନମରଣ ପରିପୀଡ଼ିତୈଃ ସର୍ବୈରପି ବନ୍ଦ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪ ।।

– ଯାହାଦ୍ୱାରା ମହାଭୟଙ୍କର ସଂସାରରୂପୀ ସମୁଦ୍ର ପାରି କରୁଥିବା ଶିବଜ୍ଞାନ ଦିଆଯାଉଛି, ସେହିଗୁରୁ କାହାଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦନୀୟ ନୁହନ୍ତି ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତଙ୍କର ପୂଜ୍ୟ) ।। ୫୪ ।।

ନନୁ ତାଦୃଶଶିବଜ୍ଞାନଂ କୀଦୃଶମିତି ତଓନ୍ମାହାତ୍ମ୍ୟପୂର୍ବକଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଯତ୍କଟାକ୍ଷକଳାମାତ୍ରାତ୍ ପରମାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ଲଭ୍ୟତେ ଶିବରୂପତ୍ୱଂ ସ ଗୁରୁଃ କେନ ନାର୍ଚ୍ଚିତଃ ।। ୫୫ ।।

ଯତ୍କଟାକ୍ଷକଳାମାତ୍ରାଦିତି । ଅୟଂ ଭାବଃ – ଅତ୍ର ବନ୍ଧମୋକ୍ଷଦଶୟୋରପ୍ୟହମିତି ଧର୍ମିଣଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱେନାନ୍ଧଜାତ୍ୟନ୍ଧବଧିରମୂକାଦି (ଦେ)ରପି ସ୍ୱାତ୍ମନି ସଂଶୟ–ବିପର୍ଯ୍ୟୟାଭାବାତ୍ 'ସର୍ବଂ ଜ୍ଞାନଂ ଧର୍ମିଣ୍ୟଭ୍ରାନ୍ତଂ ପ୍ରକାରେ ତୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟଃ' ଇତି ସର୍ବସମ୍ମତତ୍ୱେନାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନ ସ୍ୱାତ୍ମତାଦାତ୍ମ୍ୟାପନ୍ନସ୍ୟ ପୁରୁଷସ୍ୟ ବିଭାଗ ପରାମର୍ଶମହିମ୍ନା ବହ୍ନେର୍ବିସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗା ଇବ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତ୍ୱାତ୍, ଅଥୈବଂ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟାପରପର୍ଯ୍ୟାୟ ମାୟାଶକ୍ତିପରିକଳ୍ପିତବ୍ୟାମୋହବିଶାଦବିଜ୍ଞାତପରମାନନ୍ଦ ଲକ୍ଷଣସ୍ୱାତ୍ମଶିବତ୍ୱଂ ଦଶମଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେନ ଲଭ୍ୟତେ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ, ସ ଗୁରୁଃ କେନ ନାର୍ଚ୍ଚ୍ୟତେ, ସର୍ବୈଣାପି ମୁମୁକ୍ଷୁଣାଦ୍ଧର୍ଚ୍ଚନୀୟ ଏବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫ ।।

– ଯାହାଙ୍କର କୃପା କଟାକ୍ଷର ଏକ କଳାରେ ପରମ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଶିବଭାବର ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ, ସେହି ଗୁରୁଙ୍କର କିଏ ପୂଜା ନ କରେ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠଗୁରୁଙ୍କର ପୂଜା କରନ୍ତି ।)

ଏବଂ ରୂପଶ୍ରୀଗୁରୋର୍ହିତମେବାଚରଣୀୟମ୍, ତଦାଜ୍ଞୋଲ୍ଲଘଂନଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ–ମିତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱୋଭୟଫଳଂ ସମାପୟତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ –

ହିତମେବ ଚରେନ୍ନିତ୍ୟଂ ଶରୀରେଣ ଧନେନ ଚ ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟୋପଶାନ୍ତସ୍ୟ ଶିବଜ୍ଞାନମହାନିଧେଃ ।। ୫୬ ।।

– ଶରୀର ଏବଂ ଧନଦ୍ୱାରା ଉପଶାନ୍ତ (ଅର୍ଥାତ୍ ରାଗଦ୍ୱେଷ ଆଦିରୁ ରହିତ) ତଥା ଶିବଜ୍ଞାନର ମହାନିଧିସ୍ୱରୂପ ଗୁରୁଙ୍କର ନିତ୍ୟ ହିତ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୬ ।।

ଗୁରୋରାଜ୍ଞାଂ ନ ଲଙ୍ଘେତ ସିଦ୍ଧିକାମୀ ମହାମତିଃ ।
ତଦାଜ୍ଞାଲଙ୍ଘନେନାପି ଶିବାଜ୍ଞାଚ୍ଛେଦକୋ ଭବେତ୍ ।। ୫୭।।

ମହାମତିଃ ବିବେକୀ ସନ୍ ସିଦ୍ଧିକାମ ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ଗୁରୋରାଜ୍ଞାଂ ନ ଲଙ୍ଘେତ, ଯଦି ଲଙ୍ଘେତ ଶିବାଜ୍ଞାଭଙ୍ଗକୃଦ୍ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୭।।

– ସିଦ୍ଧିକୁ ଚାହୁଁଥିବା ମହାମତିମାନ୍ (ଶିଷ୍ୟ) ଗୁରୁ ଆଜ୍ଞାର ଉଲଂଘନ ନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞାର ଉଲ୍ଲଘନ କଲେ ଶିବାଜ୍ଞା ର ଉଲଘନକର୍ତ୍ତା ହୋଇଥାଏ ।। ୫୭।।

ଇତ୍ୟୁଭୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ତ୍ରିବିଧସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଲମ୍

ଯଥା ଗୁରୌ ଯଥା ଲିଙ୍ଗେ ଭକ୍ତିମାନ୍ ପରିବର୍ତ୍ତତେ ।
ଜଙ୍ଗମେ ଚ ତଥା ନିତ୍ୟଂ ଭକ୍ତିଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ବିଚକ୍ଷଣଃ ।। ୫୮।।

ବିଚକ୍ଷଣଃ ପ୍ରବୀଣଶିବଭକ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୮।।

– ତ୍ରିବିଧ ସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନ – ଭକ୍ତିମାନ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧିମାନ (ଶିଷ୍ୟ/ସାଧକ) ଯେପରି ଗୁରୁ ଏବଂ ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରତି ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ କରେ, ସେହିପରି ଜଙ୍ଗମ (ଶିବଯୋଗୀ)ଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଭକ୍ତି କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୮।।

ନନୁ ଭକ୍ତିସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ଶିବ ଏବ ଗୁରୁରୂପେଣାବତୀର୍ଣ୍ଣ ଇତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱେନ ଶିବବଦ୍ ଗୁରୌ ଭକ୍ତିଃ କର୍ତ୍ତୁମୁଚିତା, ଜଙ୍ଗମେ ଚ ତଥା ଭକ୍ତିଃ, କିମର୍ଥଂ ବିଧେୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଏକ ଏବ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଦ୍ ସର୍ବାନୁଗ୍ରହକାରକଃ ।
ଗୁରୁଜଙ୍ଗମଲିଙ୍ଗାତ୍ମା ବର୍ତ୍ତତେ ଭୁକ୍ତିମୁକ୍ତିଦଃ ।। ୫୯।।

ସାକ୍ଷାଦ୍ 'ଅତୋଽସ୍ମିନ୍ ଲୋକେ ବେଦେ ଚ ପ୍ରଥିତଃ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ[୩୨]' ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେର୍ଲୋକବେଦପ୍ରସିଦ୍ଧଃ ସନ୍ ସକଳଭକ୍ତାନୁଗ୍ରହକରଃ ପ୍ରଭୁଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଃ ପରମେଶ୍ୱର ଏକ ଏବ ଗୁରୁଜଙ୍ଗମଲିଙ୍ଗାତ୍ମା ଗୁରୁଲିଙ୍ଗଜଙ୍ଗମାତ୍ମକଃ ସନ୍ ଭୁକ୍ତିମୁକ୍ତିଦୋ ଭୋଗମୋକ୍ଷପଦଃ ସନ୍ ବର୍ତ୍ତତ ଇତି ଶିବବଜ୍ଜଙ୍ଗମେଷ୍ୱପି ଭକ୍ତିଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯।।

– ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହ କରୁଥିବା, ଭୋଗ (ଭୁକ୍ତି) ଓ ମୋକ୍ଷ (ମୁକ୍ତି) ଦେଉଥିବା ଏକମାତ୍ର ଶିବ ଗୁରୁ, ଜଙ୍ଗମ ତଥା ଲିଙ୍ଗ ରୂପରେ ଅଛନ୍ତି ।। ୫୯।।

ଅଥ ଲିଙ୍ଗାପେକ୍ଷୟା ଜଙ୍ଗମସ୍ୟାଧିକ୍ୟଂ ବକ୍ତୁଂ ଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରଥମମୁପପାଦୟତି

ଲିଙ୍ଗଂ ଚ ଦ୍ୱିବିଧଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଜଙ୍ଗମାଜଙ୍ଗମାତ୍ମନା ।
ଅଜଙ୍ଗମେ ଯଥା ଭକ୍ତିର୍ଜଙ୍ଗମେ ଚ ତଥା ସ୍ମୃତା ।। ୬୦।।

ଜଙ୍ଗମାଜଙ୍ଗମାତ୍ମନା ଚରସ୍ଥିରଭେଦେନ ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ଦ୍ୱିବିଧମିତି ପ୍ରୋକ୍ତମ୍ । ଅଜଙ୍ଗମେ ସ୍ଥିରଲିଙ୍ଗେ ଯଥା ଭକ୍ତିର୍ବିଧୀୟତେ ତଥା ଜଙ୍ଗମେଷ୍ୱପି ଚରଲିଙ୍ଗେଷ୍ୱପି ଭକ୍ତିଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦।।

– ଜଙ୍ଗମ ଓ ଅଜଙ୍ଗମ (ସ୍ଥାବର) ଭାବରେ ଲିଙ୍ଗ ଦୁଇପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି । ଅଜଙ୍ଗମ ପ୍ରତି ଯେପରି ଭକ୍ତି, ଜଙ୍ଗମ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭକ୍ତି କୁହାଯାଇଛି ।। ୬୦।।

ନନୁ କିମନୟୋଃ ସ୍ୱରୂପମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଜଙ୍ଗମଂ ତୁ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ମୃଚ୍ଛିଲାଦିବିନିର୍ମିତମ୍ ।
ତଦ୍ୱରଂ ଜଙ୍ଗମଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବଯୋଗୀତି ବିଶ୍ରୁତମ୍ ।। ୬୧।।

ମୃଚ୍ଛିଲାଦିବିନିର୍ମିତଂ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗମସ୍ତି, ତଦଜଙ୍ଗମଂ ସ୍ଥିରଲିଙ୍ଗମ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୧ ।।

– ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗ ଅଜଙ୍ଗମ (ସ୍ଥାବର), ତାହା ମାଟି ଅଥବା ପଥର ଆଦିରେ ନିର୍ମିତ । ଜଙ୍ଗମ ଲିଙ୍ଗ ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ଏବଂ ତାହା ଶିବଯୋଗୀ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।। ୬୧ ।।

ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଚରେ ମନ୍ତ୍ରସଂସ୍କାରଲ୍ଲିଙ୍ଗେ ବସତି ଶଙ୍କରଃ ।
ସଦାକାଲଂ ବସତ୍ୟେବ ଚରଲିଙ୍ଗେ ମହେଶ୍ୱରଃ ।। ୬୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୨ ।।

– ଶ୍ରେଷ୍ଠତାର କାରଣ ବତାଉଛନ୍ତି –

ସ୍ଥାବର ଲିଙ୍ଗରେ ଶିବଙ୍କର ନିବାସ ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ସଂସ୍କାର କରିବା ପରେ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଚରଲିଙ୍ଗ (ଶିବଯୋଗୀ)ରେ ମହେଶ୍ୱର ସର୍ବଦା (ସଂସ୍କାର ର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ) ନିବାସ କରନ୍ତି ।। ୬୨ ।।

ତସ୍ମାଚ୍ଛିବଯୋଗିନଂ ପ୍ରତି କୃତଦାନପୂଜାଫଲଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

ଶିବଯୋଗିନି ଯଦ୍ ଦତ୍ତଂ ତଦକ୍ଷୟଫଲଂ ଭବେତ୍ ।
ତସ୍ମାତ୍ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ତସ୍ମୈ ଦେୟଂ ମହାତ୍ମନେ ।। ୬୩।।
ଯତ୍ ଫଲଂ ଲଭତେ ଜନ୍ତୁଃ ପୂଜୟା ଶିବଯୋଗିନଃ ।
ତଦକ୍ଷୟମିତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସକଳାଗମପାରଗୈଃ ।। ୬୪।।

ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ ଆଗମଃ ପ୍ରମାଣମିତି ସୂଚିତମ୍ । ଅତ୍ର –

---

୧୩୨. ଭ. ଗୀ., ୧୫/୧୮

ଦର୍ଶନାଦର୍ଚ୍ଚନାତ୍ ତସ୍ୟ ତ୍ରିସପ୍ତକୁଳସଂଯୁତାଃ ।
ଜନା ମୁକ୍ତିପ୍ରଦଂ ଯାନ୍ତି କିଂ ପୁନସ୍ତଦ୍‌ପରାୟଣାଃ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନମନୁସନ୍ଧେୟମ୍ ।। ୬୩-୬୪ ।।

– ଶିବଯୋଗୀକୁ ଯାହା କିଛି ଦିଆଯାଏ, ତାହା ଅକ୍ଷୟ ଫଳକାରକ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସେହି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାସରେ ଦେବା ଉଚିତ୍ । ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ପୂଜା କରି ଜୀବ ଯେଉଁ ଫଳକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ, ସମସ୍ତ ଆଗମର ବିଦ୍ୱାନ୍ ତାହାକୁ (ଫଳକୁ) ଅକ୍ଷୟ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି ।। ୬୩-୬୪ ।।

ଏବଂ ତତ୍‌ପୂଜାଫଳମୁକ୍ତ୍ୱା ତଦବମାନଫଳଂ ଚ ପ୍ରକାଶୟତି –

ନାବମନ୍ୟେତ କୁତ୍ରାପି ଶିବଯୋଗିନମାଗତମ୍ ।
ଅବମାନାତ୍ ଭବେତ୍ତସ୍ୟ ଦୁର୍ଗତିଶ୍ଚ ନ ସଂଶୟଃ ।। ୬୫ ।।

କୁତ୍ରାପି ଅନ୍ତର୍ବହିଃ କ୍ୱାପି ସମାଗତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୫ ।।

– ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସିଥିବା ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର କେଉଁଠାରେ ହେଲେ ଅପମାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଅପମାନ କଲେ ତାଙ୍କର (ଅପମାନ କର୍ତ୍ତାଙ୍କର) ଦୁର୍ଗତି ହୋଇଥାଏ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୬୫ ।।

ତସ୍ମାଚ୍ଛିବଯୋଗୀ ପୂଜନୀୟ ଇତି ବଦନ୍ ତ୍ରିବିଧସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଶିବଯୋଗୀ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଦିତି କୈଂକର୍ଯ୍ୟଭକ୍ତିତଃ ।
ପୂଜୟେଦାଦରେଣୈବ ଯଥା ଲିଙ୍ଗଂ ଯଥା ଗୁରୁଃ ।। ୬୬ ।।

କୈଂକର୍ଯ୍ୟଭକ୍ତିର୍ଭୃତ୍ୟାଚାର ରୂପା ଭକ୍ତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୬ ।।

– ଶିବଯୋଗୀ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବ ଅଟେ – ଏହିପରି ଭାବି ସେବକ ଭାବରେ ଯେପରି ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଗୁରୁଙ୍କର ପୂଜା (ସେବା) କରାଯାଏ, ସେହିପରି ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୬ ।।

ଇତି ତ୍ରିବିଧସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଚତୁର୍ବିଧସାରାୟସ୍ଥଳମ୍

ପାଦୋଦକଂ ଯଥା ଭକ୍ତ୍ୟା ସ୍ୱୀକରୋତି ମହେଶିତୁଃ ।
ତଥା ଶିବାମ୍ବୁନୋର୍ନିତ୍ୟଂ ଗୁରୁଜଙ୍ଗମୟୋରପି ।। ୬୭ ।।

ଅତ୍ର ମହେଶିତୁଃ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୭ ।।

– ଚତୁର୍ବିଧ ସାରାୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ –

(ସାଧକ) ଯେପରି ଭଗବାନ୍ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଚରଣୋଦକ ଭକ୍ତିର ସହିତ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ, ସେହିପରି ନିତ୍ୟ ଗୁରୁ ତଥା ଜଙ୍ଗମଙ୍କର ଚରଣୋଦକ ନେବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୭।।

ଅଥ ପାଦୋଦକ ଧାରଣସ୍ୱରୂପ କଥନପୂର୍ବକଂ ତତ୍ ଫଳମାହ –

ସର୍ବମଙ୍ଗଳମାଙ୍ଗଲ୍ୟଂ ସର୍ବପାବନପାବନମ୍ ।
ସର୍ବସିଦ୍ଧିକରଂ ପୁଂସାଂ ଶମ୍ଭୋଃ ପାଦାମ୍ବୁଧାରଣମ୍ ।। ୬୮ ।।

ଶିବଲିଙ୍ଗଚରଣତୀର୍ଥଧାରଣଂ ସମସ୍ତମଙ୍ଗଳାନାଂ ମଙ୍ଗଳଂ ସତ୍ ସକଳପାବନାନାଂ ପାବନଂ ସତ୍ ପୁରୁଷାଣାଂ ସର୍ବସିଦ୍ଧିକରଂ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୮ ।।

– ଶିବଙ୍କର ପାଦୋଦକ ସମସ୍ତ ମଙ୍ଗଳର ମଙ୍ଗଳ, ସମସ୍ତ ପବିତ୍ରର ପବିତ୍ର ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିର ଦାତା । (ତେଣୁ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ୍)।। ୬୯ ।।

ଅଥ ନିର୍ମାଲ୍ୟପତ୍ର ପୁଷ୍ପଧାରଣଫଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଶିରସା ଧାରୟେଦ୍ୟସ୍ତୁ ପତ୍ରଂ ପୁଷ୍ପଂ ଶିବାର୍ପିତମ୍ ।
ପ୍ରତିକ୍ଷଣଂ ଭବେତ୍ ତସ୍ୟ ପୌଣ୍ଡରୀକକ୍ରିୟାଫଳମ୍ ।। ୬୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୯ ।।

– (ଯେଉଁ ଭକ୍ତ) ଶିବଙ୍କୁ ଚଢ଼ା ଯାଇଥିବା ପତ୍ର ଓ ପୁଷ୍ପକୁ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରେ, ତାହାକୁ ପ୍ରତିକ୍ଷଣ ପୌଣ୍ଡରୀକ କ୍ରିୟା (ଭାଗ)ର ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୯ ।।

ନନୁ ଶିବନିର୍ମାଲ୍ୟମଗ୍ରାହ୍ୟମିତି ପୁରାଣାଦୌ ଶ୍ରୂୟତେ (ତତ୍) କଥଂ ଗ୍ରାହ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦ୍ ରୁଦ୍ରଭୁକ୍ତାନ୍ନଂ ରୁଦ୍ରପୀତଂ ଜଳଂ ପିବେତ୍ ।
ରୁଦ୍ରାଘାତଂ ସଦା ଜିଘ୍ରେଦିତି ଜାବାଲିକୀ ଶ୍ରୁତିଃ ।। ୭୦ ।।

ରୁଦ୍ରଭକ୍ତାନ୍ନଂ ରୁଦ୍ରସମର୍ପିତପ୍ରସାଦାନ୍ନଂ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦ୍ ଭକ୍ଷୟେତ୍, ରୁଦ୍ରପୀତଂ ରୁଦ୍ରପ୍ରସାଦୋଦକଂ ପିବେତ୍, ରୁଦ୍ରାଘ୍ରାତଂ ରୁଦ୍ରସମର୍ପିତକୁସୁମଂ ଜିଘ୍ରେତ୍, ଇତି ଜାବାଲିକୀ ଶ୍ରୁତିରାହେତ୍ୟର୍ଥଃ। 'ରୁଦ୍ରେଣାତ୍ତମଶ୍ନନ୍ତି, ରୁଦ୍ରେଣ ପୀତଂ ପିବନ୍ତି, ରୁଦ୍ରେଣାଘ୍ରାତଂ ଜିଘ୍ରନ୍ତି' ଇତି ଜାବାଲଶ୍ରୁତିଃ। ତସ୍ମାତ୍ ପୁରାଣାଦିଷୁ ଶ୍ରୂୟମାଣାତନ୍ନିଷେଧସ୍ତୁ ଚଣ୍ଡାଧିକାରବିଶିଷ୍ଟସ୍ଥାବରଲିଙ୍ଗପରୋ ନ ତୁ ବାଣାଦିଲିଙ୍ଗପରଃ,

ବାଣଲିଙ୍ଗେ ସ୍ୱୟଂ ଭୂତେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତେ ହୃଦି ସ୍ଥିତେ।
ଶାଳଗ୍ରାମଶିଳୋଦ୍ଭୂତେ ଶମ୍ଭୋର୍ନୈ ବେଦ୍ୟୋଭକ୍ଷଣମ୍ ।।

ଇତି ବଚନାତ୍। ଅନ୍ୟଥା ଶ୍ରୁତିବିରୁଦ୍ଧପୁରାଣବଚନ ପ୍ରମାଣମେବ ଭବେଦିତି ନ ସାର୍ବତ୍ରିକ ଇତି ସଂକ୍ଷେପଃ, ଏବଂ ଶ୍ରୁତିସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ ।। ୭୦ ।।

ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଅନ୍ନର ଭୋଜନ କରିବା ଉଚିତ୍। ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଜଳ ପାନ କରିବା ଉଚିତ୍। ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଆଘ୍ରାଣଯୁକ୍ତ ପୁଷ୍ପକୁ ଆଘ୍ରାଣ କରିବା ଉଚିତ୍, ଏପରି ଜାବାଲୋପନିଷଦ୍‌ରେ[୧୩୩] କୁହାଯାଇଛି।। ୭୦।।

ଅର୍ପୟିତ୍ୱା ନିଜେ ଲିଙ୍ଗେ ପତ୍ରଂ ପୁଷ୍ପଂ ଫଳଂ ଜଳମ୍ ।
ଅନ୍ନାଦ୍ୟଂ ସର୍ବଭୋଜ୍ୟଂ ଚ ସ୍ୱୀକୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ଭକ୍ତିମାନ୍ନରଃ ।। ୭୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୧ ।।

ଭକ୍ତିମାନ୍ ମନୁଷ୍ୟ ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ, ଫଳ, ଜଳ, ଅନ୍ନ ଆଦି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗକୁ ଅର୍ପିତ କରି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୧ ।।

ଅଥ ଗୁରୁପ୍ରସାଦବିମୁଖାନାଂ ମୁକ୍ତିର୍ନାସ୍ତୀତି ସର୍ବସମ୍ମତତ୍ୱେନାପରିମିତିତେଜସଃ ଶିବସ୍ୟ 'ଈଶାନଃ ସର୍ବବିଦ୍ୟାନାମ୍'[୧୩୪] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସକଳବିଦ୍ୟାଧୀଶ୍ୱରତ୍ୱାତ୍, ତତ୍ରୈବ 'ମେ ଅସ୍ତୁ ସଦାଶିବମ୍' ଇତି ତାରକବ୍ରହ୍ମରୂପପ୍ରଣବାଭେଦେନ ଶ୍ରୂୟମାଣତ୍ୱାଚ୍ଚ ସକଳଲୋକଗୁରୁତ୍ୱାତ୍ ତତ୍ ପ୍ରସାଦୋଦ୍ଧବଶ୍ୟଂ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଇତ୍ୟାହ –

ଗୁରୁତ୍ୱାତ୍ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ଶମ୍ଭୋରମିତତେଜସଃ ।
ତସ୍ମୈ ନିବେଦିତଂ ସର୍ବଂ ସ୍ୱୀକାର୍ଯଂ ତତ୍ ପରାୟଣୈଃ ।। ୭୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୨ ।।

– ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅମିତ ତେଜସ୍ୱୀ ଶିବ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପିତ ସବୁ କିଛି ତାଙ୍କର ଭକ୍ତଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକାର କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୨ ।।

ତର୍ହ୍ୟସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗପ୍ରସାଦସ୍ୟ କୋଽଧିକାରୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯେ ଲିଙ୍ଗଧାରିଣୋ ଲୋକେ ଯେ ଶିବୈକପରାୟଣାଃ ।
ତେଷାଂ ତୁ ଶିବନିର୍ମାଲ୍ୟମୁଚିତଂ ନାନ୍ୟଜନ୍ତୁଷୁ ।। ୭୩ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୩ ।।

– ଏହି ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ଜନ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଯିଏ ଏକମାତ୍ର ଶିବଙ୍କର ଭକ୍ତ, ସେମାନଙ୍କର ଶିବଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ୍, ଅନ୍ୟ ଜୀବଙ୍କର ନୁହେଁ ।। ୭୩ ।।

---

୧୩୩. ଅହରହରଭ୍ୟର୍ଚ୍ୟ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ତତ୍ର ରୁଦ୍ରସୂକ୍ତୈରଭିଷିଚ୍ୟ ତଦେବ ସ୍ନପନପୟଃ ତ୍ରିଃପୀତ୍ୱା ମହାପାତକେଭ୍ୟୋ ବିମୁଚ୍ୟତେ । ଭସ୍ମଜାବାଲୋ.

୧୩୪. ବା. ସଂ., ୮/୭

ତର୍ହି ଶିବପ୍ରସାଦାନ୍ନଭୋଜନସ୍ୟ କିଂ ଫଳମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନ୍ନଜାତେ ତୁ ଭକ୍ତେନ ଭୁଜ୍ୟମାନେ ଶିବାର୍ପିତେ ।

ସିକ୍ଥେ ସିକ୍ଥେଽଶ୍ୱମେଧସ୍ୟ ଯତ୍ଫଳଂ ତଦବାପ୍ୟତେ ।। ୭୪ ।।

ପରିପକ୍ୱତଣ୍ଡୁଳବ୍ୟକ୍ତିଃ ସିକ୍ଥଶବ୍ଦେନୋଚ୍ୟତେ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୪ ।।

– ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଅନ୍ନର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କଣ (ଅନ୍ନ)କୁ ପ୍ରାପ୍ତ କଲେ ଭକ୍ତଦ୍ୱାରା ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ଯାହା ଫଳ, ତାହା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୭୫ ।।

ଅଥାସ୍ୟାନଧିକାରିଣଃ ସୂଚୟତି –

ନିର୍ମାଲ୍ୟଂ ନିର୍ମଳଂ ଶୁଦ୍ଧଂ ଶିବେନ ସ୍ୱୀକୃତଂ ଯତଃ ।

ନିର୍ମଲୈସ୍ତତ୍ପରୈର୍ଧାର୍ଯ୍ୟଂ ନାନ୍ୟୈଃ ପ୍ରାକୃତଜନ୍ତୁଭିଃ ।। ୭୫ ।।

ଶିବଲିଙ୍ଗଦୀକ୍ଷାରହିତାଃ ପ୍ରାକୃତାଃ, ତେଽନଧିକାରିଣଃ, ତୈର୍ନ ଧାର୍ଯ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିବଦୀକ୍ଷାୟା ନିର୍ମଲୈଃ, ତତ୍ପରୈଃ ଶିବଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠୈର୍ଧାର୍ଯ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୫ ।।

– ଯେହେତୁ ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥାଏ, ତେଣୁ ନିର୍ମାଲ୍ୟ (ନୈବେଦ୍ୟ) ନିର୍ମଳ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହେବା ଉଚିତ୍, ଅନ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ (ପ୍ରାକୃତ, ଅଶୁଦ୍ଧ) ଲୋକ (ଜନ୍ତୁ)ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନୁହେଁ ।। ୭୫ ।।

ତଦେବ ସ୍ଫୁଟୟତି –

ଶିବଭକ୍ତିବିହୀନାନାଂ ଜନ୍ତୁନାଂ ପାପକର୍ମଣାମ୍ ।

ବିଶୁଦ୍ଧେ ଶିବନିର୍ମାଲ୍ୟେ ନାଧିକାରୋଽସ୍ତି କୁତ୍ରଚିତ୍ ।। ୭୬ ।।

ଅୟଂ ଭାବଃ – ବ୍ୟାପକୀଭୂତଶିବସ୍ୟାଷ୍ଟତନୁ ପରିକଳ୍ପିତତ୍ୱେନ ସାଧାରଣୀଭୂତଦେବତାନ୍ତରପୂଜାୟାଂ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧିପୁଷ୍ପୋଦକୀଭୂତଚନ୍ଦ୍ରଗଙ୍ଗାଭ୍ୟାଂ ପରିପୁଷ୍ଟସ୍ୟ ଧାନ୍ୟସ୍ୟାଗ୍ନିରୂପରୁଦ୍ରଜିହ୍ୱୟା ପରିପଚ୍ୟମାନତ୍ୱାଦ୍ ଏତଦୁଭୟତ୍ର ସର୍ବପ୍ରାଣିନାମପ୍ୟଧିକାରୋଽସ୍ତି, ତଥାପ୍ୟସାଧାରଣଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାୟାଂ ଶିବଲିଙ୍ଗପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରେ ଚ ଶିବଦୀକ୍ଷାସମ୍ପନ୍ନ ଏବାଧିକାରୀତି ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ ।। ୭୬ ।।

– ଶିବଭକ୍ତି ରହିତ ପାପକର୍ମରେ ରତ ଜୀବମାନଙ୍କର ବିଶୁଦ୍ଧ ଶିବନିର୍ମାଲ୍ୟ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ ।। ୭୬ ।।

ଅଥ ପ୍ରସାଦମହତ୍ତ୍ୱଂ ସଂସୂଚୈତତ୍ସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ –

ଶିବଲିଙ୍ଗପ୍ରସାଦସ୍ୟ ସ୍ୱୀକାରାଦ୍ୟତ୍ଫଳଂ ଭବେତ୍ ।

ତଥା ପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରାଦ୍ ଗୁରୁଜଙ୍ଗମୟୋରପି ।। ୭୭ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ଗୁରୁଂ ମହାଦେବଂ ଶିବଯୋଗିନମେବ ଚ ।
ପୂଜୟେଦ୍ ତଦ୍ ପ୍ରସାଦାନ୍ନଂ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦ୍ ପ୍ରତିବାସରମ୍ ।। ୭୮ ।।

ପୂଜୟେଦ୍ ତନୁ ମନୋଧନୈଃ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଦ୍ ପ୍ରସାଦାନ୍ନମେବ ପ୍ରତିବାସରଂ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦ୍ ।। ୭୭-୭୮ ।।

– ଶିବଲିଙ୍ଗ ପ୍ରସାଦ ଗ୍ରହଣରେ ଯେଉଁଫଳ ମିଳିଥାଏ, ସେହିଫଳ ଗୁରୁ ଏବଂ ଜଙ୍ଗମ (ଶିବଯୋଗୀ)ଙ୍କର ପ୍ରସାଦରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଗୁରୁ, ଲିଙ୍ଗ (ମହାଦେବ) ତଥା ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ପ୍ରତିଦିନ ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ଏବଂ ତାଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ସ୍ୱରୂପ ଅନ୍ନକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୭-୭୮ ।।

ଇତି ଚତୁର୍ବିଧସାରାୟସ୍ଥଳମ୍

ସୋପାଧି-ନିରୁପାଧି ସହଜଦାନସ୍ଥଲାନି

ଅଥ – ଦେହଦାନାଦ୍ ସତ୍ୟସିଦ୍ଧିରର୍ଥଦାନାଚ୍ଚ ନିର୍ବୃତ୍ତିଃ ।
ପ୍ରାଣଦାନାଦ୍ ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧିରେବଂ ସର୍ବଂ ସ୍ଥିରଂ ଭବେଦ୍ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଗୁରୁଲିଙ୍ଗ ଜଙ୍ଗମୋଦ୍ଦେଶେନ ଯଥାଶକ୍ତି ଦାନଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟେ ଶିବଯୋଗିନି ଭକ୍ତିମାନ୍ ।
ଦାନଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ଯଥାଶକ୍ତିତଦ୍ପ୍ରସାଦଯୁତଃ ସଦା ।। ୭୯ ।।

ତଦ୍ବିଷୟ ଇତି ଶେଷଃ ।। ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୯ ।।

– ସୋପାଧି ନିରୁପାଧି ସହଜଦାନ ସ୍ଥଲବର୍ଣ୍ଣନ –

ଭକ୍ତିମାନ୍ (ସାଧକ) ଶିବଲିଙ୍ଗ, ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର କୃପାରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସଦା ନିଜର ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଦାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୯ ।।

ଅଥ ତଦ୍ଦାନସ୍ୱରୂପଂ ବିଶଦୟତି –

ଦାନଂ ଚ ତ୍ରିବିଧଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସୋପାଧିନିରୁପାଧିକମ୍ ।
ସହଜଂ ଚେତି ସର୍ବେଷାଂ ସର୍ବତନ୍ତ୍ର ବିଶାରଦୈଃ ।। ୮୦ ।।

ଦାନଂ ଚ ପ୍ରାଣଦେହାର୍ଥରୂପଦାନତ୍ରୟଂ ସୋପାଧିକଂ ନିରୁପାଧିକଂ ସହଜଂ ଚେତି ତ୍ରିରୂପବଦିତି ସମସ୍ତାଗମପ୍ରବୀଣୈଃ ସର୍ବେଷାଂ ଶିବଭକ୍ତାନାଂ ପ୍ରୋକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୦ ।।

– ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରର ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୋପାଧି, ନିରୁପାଧି ଓ ସହଜ ଭେଦରେ ଦାନ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ତିନି ପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି ।। ୮୦ ।।

ତତ୍ର ସୋପାଧିଦାନସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଫଳାଭିସନ୍ଧିସଂଯୁକ୍ତଂ ଦାନଂ ଯଦ୍ବିହିତଂ ଭବେତ୍ ।

ତତ୍ ସୋପାଧିକମାଖ୍ୟାତଂ ମୁମୁକ୍ଷୁଭିରନାଦୃତମ୍ ।। ୮୧ ।।

ତୁଚ୍ଛଫଳାଭିଳାଷସଂଯୁକ୍ତମତମେବ ମୁମୁକ୍ଷୁଭିରୁପେକ୍ଷିତଂ ଯଦ୍‌ଦାନଂ ବିହିତଂ ସ୍ୟାତ୍, ତତ୍ ସୋପାଧିକମିତ୍ୟୁକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୧ ।।

– ଯେଉଁ ଦାନ ଫଳର ଇଚ୍ଛା (ଅଭିସନ୍ଧି)ରେ କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ସୋପାଧିକ ଦାନ କୁହାଯାଏ । ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ଜନ ଏପରି ଦାନକୁ ଆଦର କରି ନ ଥାନ୍ତି ।। ୮୧ ।।

ଅଥ ନିରୁପାଧିଦାନସ୍ଥଳଂ ଲକ୍ଷୟତି –

ଫଳାଭିସନ୍ଧିନିର୍ମୁକ୍ତମୀଶ୍ୱରାର୍ପିତକାଙ୍‌କ୍ଷିତମ୍ ।

ନିରୁପାଧିକମାଖ୍ୟାତଂ ଦାନଂ ଦାନବିଶାରଦୈଃ ।। ୮୨ ।।

ତୁଚ୍ଛଫଳେଚ୍ଛାରହିତମୀଶ୍ୱରାର୍ପଣାଭିବାଞ୍ଛୟା ବିହିତଂ ଯଦ୍ ଦାନଂ ତଦ୍ ଦାନତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱରୂପ-ଜ୍ଞୈର୍ନିରୁପାଧିକଦାନମିତ୍ୟାଖ୍ୟାତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୨ ।।

– ଦାନର ବିଶାରଦ ଦ୍ୱାରା ଫଳର ଇଚ୍ଛା ନ ରଖି ଈଶ୍ୱରାର୍ପଣବୁଦ୍ଧିରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଦାନକୁ ନିରୁପାଧିକ ଦାନ କୁହାଯାଏ ।। ୮୨ ।।

ସହଜଦାନସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଅଦାତୃଦାତୃଦେୟାନାଂ ଶିବଭାବଂ ବିଚିନ୍ତୟନ୍ ।

ଆତ୍ମନୋଽକର୍ତ୍ତୃଭାବଂ ଚ ଯଦ୍‌ଦତ୍ତଂ ସହଜଂ ଭବେତ୍ ।। ୮୩ ।।

ପରିଗୃହୀତୃପ୍ରଦାତୃଦେୟାନାଂ ଶିବତ୍ୱଂ ଚିନ୍ତୟନ୍, ଆତ୍ମନଃ ସ୍ୱସ୍ୟାକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱଂ ଭାବୟନ୍ ଯଦ୍‌ଦାନଂ ଦତ୍ତମ୍, ତତ୍ ସହଜଦାନଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । 'ଭୋକ୍ତା ଭୋଜ୍ୟଂ ପ୍ରେରିତାରଂ ଚ ମତ୍ୱା ସର୍ବଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତ୍ରିବିଧଂ ବ୍ରହ୍ମମେକମ୍[୧୩୫]' ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟୋପକ୍ରମଗତିପିଣ୍ଡସ୍ଥଳ ରହସ୍ୟମନ୍ତ୍ରୋପସଂହାରରୂପସହଜଦାନସ୍ଥଳେଽପି ବୋଧ୍ୟମ୍ ।। ୮୩ ।।

– ପରିଗୃହୀତ ଦାତା ଏବଂ ଦେୟକୁ ଶିବରୂପ ଭାବି ତଥା (ଦାନ ବିଷୟରେ) ନିଜକୁ କର୍ତ୍ତା ବୋଲି ନ ଭାବି ଦିଆଯାଉଥିବା ଦାନକୁ ସହଜଦାନ କୁହାଯାଏ ।। ୮୩ ।।

ଏଷୁ କିଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସହଜଂ ଦାନମୁତ୍କୃଷ୍ଟଂ ସର୍ବଦାନୋତ୍ତମୋତ୍ତମମ୍ ।

ଶିବଜ୍ଞାନପ୍ରଦଂ ପୁଂସାଂ ଜନ୍ମରୋଗନିବର୍ତ୍ତକମ୍ ।। ୮୪ ।।

---

୧୩୫. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୧/୧୨

ସହଜଂ ଦାନଂ ସର୍ବଦାନୋତ୍ତମାନାମୁତ୍ତମମିତି, ଉତ୍କୃଷ୍ଟଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠମିତ୍ୟର୍ଥଃ । କଥମିତ୍ୟତ୍ର ପୁଂସାଂ ଜନନମରଣଲକ୍ଷଣମହାରୋଗ ନିବାରକୀଭୂତଶିବତାଦାତ୍ମ୍ୟଜ୍ଞାନପ୍ରଦମିତ୍ୟୁତ୍ତରମ୍ ।।୮୪।।

– ସହଜଦାନ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଏବଂ ସବୁପ୍ରକାର ଦାନ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତମ ଅଟେ । ତାହା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଶିବଜ୍ଞାନ ଦେବାବାଲା ତଥା ଜନ୍ମରୂପୀ ରୋଗକୁ ଦୂର କରିବାବାଲା ଅଟେ ।।୮୪।।

ନନୁ ଗୁରୁଲିଙ୍ଗଜଙ୍ଗମୋଦ୍ଦେଶେ ନୈବଂ ଭାବନୟା ଦତ୍ତମେବ ସହଜଂ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବାୟ ଶିବଭକ୍ତାୟ ଦୀୟତେ ଯଦି କିଞ୍ଚନ ।
ଭକ୍ତ୍ୟା ତଦପି ବିଖ୍ୟାତଂ ସହଜଂ ଦାନମୁତ୍ତମମ୍ ।।୮୫।।

ଶିବାୟ ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗାତିରିକ୍ତସ୍ଥାବରଲିଙ୍ଗରୂପିଣେ ଶିବାୟ ଦତ୍ତଂ କ୍ଷେତ୍ରାଦିଦାନମ୍, ବିରକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିବ୍ୟତିରିକ୍ତଶିବଭକ୍ତେଭ୍ୟଶ୍ଚ ଦତ୍ତମପି ସହଜଂ ଦାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।।୮୫।।

– ଶିବଙ୍କୁ ଅଥବା ଶିବଭକ୍ତକୁ ଯାହା କିଛି ଭକ୍ତିପୂର୍ବକ ଦିଆଯାଏ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ ସହଜ ଦାନ ଭାବରେ ପରିଚିତ ।।୮୫।।

ଅଥ ତଦ୍ଦାନଫଲମାହ –

ଦାନାଦ୍ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସହସ୍ରସ୍ୟ ସତ୍ପାତ୍ରେ ଯତ୍ଫଲଂ ଭବେଦ୍ ।
ଏକପୁଷ୍ପପ୍ରଦାନେନ ଶିବେ ତତ୍ଫଲମିଷ୍ୟତେ ।।୮୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।।୮୬।।

– ଉତ୍ତମ ଏବଂ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଏକ ସହସ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଦେଲେ ଯେଉଁ ଫଳ ହୋଇଥାଏ, ଶିବଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍ପ (ଭକ୍ତି ପୂର୍ବକ) ଅର୍ପଣ କରିଲେ ସେହି ଫଳ ମିଳିଥାଏ (ହୋଇଥାଏ) ।।୮୬।।

ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ର – 'ଈଶାନଃ ସର୍ବବିଦ୍ୟାନାମ୍[୧୩୬]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସକଳ-ବିଦ୍ୟାନିଧିତ୍ୱାଜ୍ଜଗଦ୍ଗୁରୁତ୍ୱେନ ସତ୍ପାତ୍ରତମତ୍ୱାଦିତ୍ୟଭିପ୍ରାୟେଣାହ –

ଶିବ ଏବ ପରଂ ପାତ୍ରଂ ସର୍ବବିଦ୍ୟାନିଧିର୍ଗୁରୁଃ ।
ତସ୍ମୈଦତ୍ତଂ ତୁ ଯତ୍କିଞ୍ଚିତ୍ତଦନନ୍ତଫଲଂ ଭବେତ୍ ।।୮୭।।

ଅୟମପ୍ୟେକୋକ୍ତାର୍ଥଃ – ଶିବ ଏବ ପରଂ ପାତ୍ରଂ ତଥା ସର୍ବବିଦ୍ୟାନିଧିର୍ଗୁରୁଶ୍ଚ ପରଂ ପାତ୍ରମ୍ । ତସ୍ମୈ ଶିବାୟ ଗୁରବେ ଚ ଦତ୍ତମନନ୍ତଫଲମିତି ।।୮୭।।

– ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୟାର ଆକର ଗୁରୁରୂପୀ ଶିବ ହିଁ (ଦାନର) ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପାତ୍ର

---

୧୩୬. ବା. ସଂ. – ୮/୭

ଅଟନ୍ତି ଅଥବା ଶିବ ଏବଂ ସର୍ବବିଦ୍ୟାନିଧି ଗୁରୁ ଉଭୟ ଉତ୍ତମୋତ୍ତମ ପାତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଯାହା କିଛି ଦିଆଯାଏ, ତାହା ଅନନ୍ତ ଫଳବାଳା ହୁଏ ।। ୮୭।।

ଏବଂ ଶିବଯୋଗିନୋଽପି ଦତ୍ତମପୀତ୍ୟାହ –

ଶିବଯୋଗୀ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବଜ୍ଞାନମହୋଦଧିଃ ।
ଯତ୍ କିଞ୍ଚିଦ୍ ଦୀୟତେ ତସ୍ମୈ ତଦ୍ଦାନଂ ପରମାର୍ଥିକମ୍ ।। ୮୮ ।।

ପରମାର୍ଥିକମ୍ ଅପରିମିତ ଫଳଦସହଜଦାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୮ ।।

– ଶିବଜ୍ଞାନର ସମୁଦ୍ରରୂପ ଶିବଯୋଗୀ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଯାହା କିଛି ଦିଆଯାଏ, ସେହି ଦାନ ପରମ ଅର୍ଥ (ଶିବ ସାଯୁଜ୍ୟ)କୁ ଦେବାବାଲା ହୋଇଥାଏ ।। ୮୮ ।।

ଅଥ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱରମହତ୍ତ୍ୱମେବ ବିଶେଷୟତି –

ଶିବଯୋଗୀ ମହତ୍ପାତ୍ରଂ ସର୍ବେଷାଂ ଦାନକର୍ମଣି ।
ତସ୍ମାନ୍ନାସ୍ତି ପରଂ କିଞ୍ଚିତ୍ ପାତ୍ରଂ ଶାସ୍ତ୍ରବିଚାରତଃ ।। ୮୯ ।।

ଦାନକର୍ମଣି ଦାନକର୍ମବିଷୟେ ସର୍ବେଷାଂ ସତ୍ପାତ୍ରାଣାଂ ଶିବଯୋଗୀ ମହାପାତ୍ରମ୍, ତସ୍ମାଦ୍ ପରଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ପାତ୍ରଂ ଶାସ୍ତ୍ରବିଚାରତଃ କିଞ୍ଚିଦପି ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୯ ।।

– ଦାନକର୍ମ ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଶିବଯୋଗୀ ଉତ୍ତମପାତ୍ର ଅଟେ । ଶାସ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ କେହି ସତ୍ପାତ୍ର ନାହାନ୍ତି ।। ୮୯ ।।

ଅଥ ତଦ୍ ଦାନଫଳମାହ –

ଭିକ୍ଷାମାତ୍ରପ୍ରଦାନେନ ଶାନ୍ତାୟ ଶିବଯୋଗିନେ ।
ଯତ୍ଫଳଂ ଲଭ୍ୟତେ ନୈତଦ୍ ଯଜ୍ଞକୋଟିଶତୈରପି ।। ୯୦ ।।

ଭିକ୍ଷାମାତ୍ରଂ କେବଳମାତ୍ରମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୯୦ ।।

– ଶାନ୍ତ ଶିବଯୋଗୀକୁ କେବଳଭିକ୍ଷା ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ଗ୍ରାସ ଦେବାରେ ଯେଉଁ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା କୋଟି ଯଜ୍ଞରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥାଏ ।। ୯୦ ।।

ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଯୋଗିନି ସନ୍ତୃପ୍ତେ ତୃପ୍ତୋ ଭବତି ଶଙ୍କରଃ ।
ତତ୍ତୃପ୍ତ୍ୟା ତନ୍ମୟଂ ବିଶ୍ୱଂ ତୃପ୍ତିମେତି ଚରାଚରମ୍ ।। ୯୧ ।।

'ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ (ବେଦ) ବ୍ରହ୍ମୈବ ଭବତି[୧୩୭]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବରୂପତ୍ୱାଦ୍ ତତ୍ତୃପ୍ତ୍ୟା ଶିବସ୍ତୃପ୍ତୋ ଭବତି, ତତ୍ତୃପ୍ତ୍ୟା 'ସର୍ବୋ ବୈ ରୁଦ୍ରଃ' ଇତି ଶ୍ରୁତେସ୍ତନ୍ମୟଂ ବିଶ୍ୱଂ ତୃପ୍ତିମେତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୧ ।।

---

୧୩୭. ମୁ. ଉ., ୨/୨/୯

– ଶିବଯୋଗୀ ତୃପ୍ତ ହେବା ପରେ ସ୍ୱୟଂ ଶିବ ତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ତୃପ୍ତିରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ବ୍ୟାପ୍ତ ଚର-ଅଚର ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ତୃପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୯୧ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ଶିବଯୋଗିନ ଏବ ତୃପ୍ତି କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ତସ୍ମାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ଯେନ କେନାପି କର୍ମଣା ।
ତୃପ୍ତିଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ସଦାକାଲମନ୍ନାଦ୍ୟୈଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ।। ୯୨ ।।

ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ଯଯା କୟାଚିଦ୍ କ୍ରିୟୟା ସଦାକାଲମନ୍ନପାନାଦିନା ଶିବଯୋଗିନସ୍ତୃପ୍ତିଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୨ ।।

– ଏହି କାରଣରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟାସ କରି ଯେକୌଣସି କର୍ମଦ୍ୱାରା ସବୁ ସମୟରେ ଅନ୍ନ ଆଦିଦ୍ୱାରା ଶିବଯୋଗୀକୁ ତୃପ୍ତ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୯୨ ।।

ଅଥୈବଂ ରୂପସତ୍ପାତ୍ରେଷୁ ସହଜଦାନସମ୍ପନ୍ନଃ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବ ଏବେତ୍ୟାହ –

ନିରୁପାଧିକଚିଦ୍ରୂପପରାନନ୍ଦାତ୍ମବସ୍ତୁନି ।
ସମାପ୍ତଂ ସକଲଂ ଯସ୍ୟ ସ ଦାନୀ ଶଙ୍କରଃ ସ୍ୱୟମ୍ ।। ୯୩ ।।

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣଗୁରୁଲିଙ୍ଗଜଙ୍ଗମାତ୍ମନି ପରମଶିବେ ଯସ୍ୟ ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ ଶରୀରାର୍ଥପ୍ରାଣରୂପଂ ସକଲଂ ବସ୍ତୁ ସମାପ୍ତଂ ସମର୍ପିତଂ ଭବେତ୍, ସ ସହଜଦାନୀ ସ୍ୱୟମେବ ଶିବ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୩ ।।

– କୌଣସି ଆକାଂକ୍ଷା ନ ଥିବା ଚିଦ୍ରୂପ ପରାନନ୍ଦତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ନାମରେ ଯାହାର ସବୁକିଛି ସମାପ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ସମର୍ପିତ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ଦାନୀ ସ୍ୱୟଂ ଶଙ୍କର ହୋଇଯାଏ ।। ୯୩ ।।

ଅଥୈବମୁକ୍ତାଖିଳାଚାରସମ୍ପନ୍ନଃ ସହଜଦାନୀ ଶିବଭକ୍ତ ଏବ ମାହେଶ୍ୱରତାମୁପୈତୀତି ବୃତ୍ତେନାହ –

ଉକ୍ତାଖିଳାଚାରପରାୟଣୋଽସୌ
ସଦା ବିତନ୍ୱନ୍ ସହଜଂ ତୁ ଦାନମ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମାଦିସମ୍ପତ୍ସୁ ବିରକ୍ତଚିତ୍ତୋ
ଭକ୍ତୋ ହି ମାହେଶ୍ୱରତାମୁପୈତି ।। ୯୪ ।।

ଅକ୍ଷରାର୍ଥସ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟତ୍ୱାଦ୍ ଭାବାର୍ଥୋ ଲିଖ୍ୟତେ –

ଦେହଦ୍ରବ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରାଣି ଗୁରୁଲିଙ୍ଗ ଜଙ୍ଗମେଷୁ ସମର୍ପ୍ୟ ଶ୍ରୀଗୁରୁକରକମଳେ ସମୁତ୍ପତ୍ୟ ଜଙ୍ଗମଦେବତୀର୍ଥପ୍ରସାଦେନୈବ ଶରୀରଂ ଧୃତ୍ୱା ମହାଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟାପେକ୍ଷୀ ଶିବଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରୀୟସଦାଚାରବାନ୍ ସନ୍ ମାହେଶ୍ୱର ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧୋ ଭବେତ୍ ।। ୯୪ ।।

– ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ଆଚରଣକୁ କରୁଥିବା, ସଦା ସହଜଦାନ ଦେଉଥିବା ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମା ଆଦିଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ମନରେ ଆଗ୍ରହ (ରାଗ) ନ ରଖିଥିବା ଏହି ଭକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର ହୋଇଯାଏ ।। ୯୪।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ନବବିଧସ୍ଥଲପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୯ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାର ଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ କ୍ରିୟାସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ ନାମ ନବମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୯ ।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଭକ୍ତମାର୍ଗକ୍ରିୟାସ୍ଥଲବର୍ଣ୍ଣନ ନାମକ ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୯ ।।

ଇତି ଦାନତ୍ରୟସ୍ଥଲମ୍

ଦଶମଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭକ୍ତସ୍ଥଲନିରୂପଣାନନ୍ତରମଗସ୍ତ୍ୟଃ ଶ୍ରୀରେଣୁକଂ ପରିପୃଚ୍ଛତି –

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚ

ଭକ୍ତସ୍ଥଲଂ ସମାଖ୍ୟାତଂ ଭବତା ଗଣନାୟକ ।
କେନ ବା ଧର୍ମଭେଦେନ ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରୋ ଭବେତ୍ ।। ୧ ।।

ଭକ୍ତଃ ଶିବଭକ୍ତଃ କେନ ଧର୍ମଭେଦେନ ଆଚାରଭେଦେନେତ୍ୟର୍ଥଃ, ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ୟାଦିତି ପ୍ରଶ୍ନାର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ –

ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ଗଣନାୟକ, ଭକ୍ତସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନ ଆପଣ କଲେ । (ଏବେ କୁହନ୍ତୁ) କେଉଁ ଧର୍ମଭେଦରେ ଭକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର ହୁଏ ।। ୧ ।।

ରେଣୁକ ଉବାଚ

କେବଲେ ସହଜେ ଦାନେ ନିଷ୍ଣାତଃ ଶିବତତ୍ପରଃ ।
ବ୍ରହ୍ମାଦିସ୍ଥାନବିମୁଖୋ ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୨ ।।

କେବଲେ ସହଜେ ଦାନେ ନିଷ୍ଣାତଃ କୁଶଲଃ ସନ୍ ବ୍ରହ୍ମାଦିପଦନିସ୍ପୃହଃ ଶିବଭକ୍ତଃ ଶିବତତ୍ପରଃ ଶିବୈକନିଷ୍ଠଃ ସନ୍ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ –

(ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି) କେବଲ ସହଜ ଦାନରେ ନିଷ୍ଣାତ ଏବଂ ଶିବଭକ୍ତିରେ ନିରତ ତଥା ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ପଦର ଅଭିଳାଷୀ ନୁହେଁ, ସେହି ଭକ୍ତକୁ ମାହେଶ୍ୱର କୁହାଯାଏ ।। ୨ ।।

ତଦେବ ସୂଚୟତି –

ଭକ୍ତେର୍ଯଦା ସମୁତ୍କର୍ଷୋ ଭବେଦ୍ ବୈରାଗ୍ୟଗୌରବାତ୍ ।
ତଦା ମାହେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରୋକ୍ତୋ ଭକ୍ତଃ ସ୍ଥିରବିବେକବାନ୍ ।। ୩ ।।

ଭକ୍ତେଃ ଶିବଭକ୍ତେଃ ସମୁତ୍କର୍ଷଃ ସମୁଚିତୋତ୍କର୍ଷୋ ବୈରାଗ୍ୟଗୌରବାଦ୍ ବୈରାଗ୍ୟ–ମହତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ଯଦା କାଲେ ଭବେତ୍, ତଦା ତସ୍ମିନ୍ କାଲେ ସ୍ଥିରବିବେକବାନ୍ ସ୍ଥିରୀଭୂତ–ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବସ୍ତୁବିବେକବାନ୍ ଶିବଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱର ଇତି ପ୍ରୋକ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩ ।।

– ଯେତେବେଳେ ବୈରାଗ୍ୟର ଅଧିକତା ରୁ ଭକ୍ତିର ଉତ୍କର୍ଷ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସେହି ସ୍ଥିର ବିବେକବାଲା ଭକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର କୁହାଯାଏ ।। ୩ ।।

ନନ୍ୱସ୍ୟାପି ସ୍ଥଳଭେଦାଃ ସନ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ର ତଦ୍‌ଭେଦମୁପଦିଶତି –

ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳଂ ବକ୍ଷ୍ୟେ ଯଥୋକ୍ତଂ ଶମ୍ଭୁନା ପୁରା ।
ମାହେଶ୍ୱରପ୍ରଶଂସାଦୌ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠା ତତଃ ପରମ୍ ।। ୪ ।।
ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିରାସଶ୍ଚ ତଥା ଦ୍ୱୈତନିରାକୃତିଃ ।
ଆହ୍ୱାନବର୍ଜନଂ ପଶ୍ଚାଦଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରାକୃତିଃ ।। ୫ ।।
ସର୍ବଗତ୍ୱନିରାସଶ୍ଚ ଶିବତ୍ୱଂ ଶିବଭକ୍ତୟୋଃ ।
ଏବଂ ନବବିଧଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ମାହେଶ୍ୱରମହାସ୍ଥଳମ୍ ।। ୬ ।।

ପୁରା ପୂର୍ବକାଳେ ଶିବେନ ଯଥୋକ୍ତଂ ତଥା ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳଭେଦଂ ବକ୍ଷେ, ଶୃଣ୍ୱିତି ଶେଷଃ । ଆଦୌ ମାହେଶ୍ୱରପ୍ରଶଂସାସ୍ଥଳମ୍, ତତଃପରଂ ତଦନନ୍ତରଂ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଳମ୍, ତଦନନ୍ତରଂ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିରସନସ୍ଥଳମ୍, ତଥା ତଦନନ୍ତରମ୍ ଅଦ୍ୱୈତନିରସନସ୍ଥଳମ୍, ପଶ୍ଚାଦାହ୍ୱାନନିରସନସ୍ଥଳମ୍, ଅନନ୍ତରମଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରସନସ୍ଥଳମ୍, ଅନନ୍ତରଂ ସର୍ବଗତ୍ୱନିରାସନ-ସ୍ଥଳମ୍, ଅନନ୍ତରମଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରସନସ୍ଥଳମ୍, ଅନନ୍ତରଂ ସର୍ବଗତ୍ୱନିରାସନସ୍ଥଳମ୍, ଅନନ୍ତରଂ ଶିବଜଗନ୍ମୟସ୍ଥଳମ୍, ଅଥ ଭକ୍ତଦେହିକ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳମ୍ । ଏବଂ ମାହେଶ୍ୱର ମହାସ୍ଥଳଂ ନବବିଧଂ ନବପ୍ରକାରବଦିତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ କଥିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ପୁରା ଶମ୍ଭୁନା ଯଥୋକ୍ତଂ ତଥା ବକ୍ଷ୍ୟ ଇତ୍ୟନେନୋକ୍ତଂ ବକ୍ଷ୍ୟମାଣଂ ଚ ସର୍ବଂ ନ ସ୍ୱ କପୋଳକଳ୍ପିତମିତି ସୂଚିତମ୍ । ଅତ୍ରାଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱ-ନିରସନାନନ୍ତରମାହ୍ୱାନ ନିରସନଂ ବକ୍ତୁମୁଚିତମିତି କେଷାଞ୍ଚିଦାଶୟଃ ପରାସ୍ତଃ, ଶିବୋକ୍ତକ୍ରମ-ବିରୋଧାଦିତି, ତଥାପି ଶିବସ୍ୟ ବ୍ୟାପକତ୍ୱାଦାହ୍ୱାନଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତି ନୋକ୍ତମ୍, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗ ପ୍ରତିପତ୍ତିବିରୋଧାଦ୍ ପୁନରାହ୍ୱାନଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତି କଥିତତ୍ୱାନ୍ନ ଶଙ୍କାବକାଶଃ ।। ୫–୬ ।।

– ଯେପରି ପୂର୍ବେ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ମାହେଶ୍ୱର ସ୍ଥଳ ବିଷୟରେ କହିଛନ୍ତି (ମୁଁ) ବତାଇବି । ପ୍ରଥମେ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳର ପ୍ରଶଂସା, ତା'ପରେ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ନିଷ୍ଠା ଏବଂ ପୂର୍ବ ଆଶ୍ରମର ତ୍ୟାଗ, ସେହିପରି ଅଦ୍ୱୈତର ନିରାକରଣ, ଆହ୍ୱାନବର୍ଜନ, ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିର ନିରାକରଣ ତଥା ସର୍ବଗତ୍ୱର ନିରାସ, ଶିବଜଗନ୍ମୟ ସ୍ଥଳ ଏବଂ ଶେଷରେ ଭକ୍ତଦେହିକ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ – ଏହିପରି ମାହେଶ୍ୱର ମହାସ୍ଥଳ ନଅ ପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି ।। ୪–୬ ।।

ଅଥୋଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେଣ ତଦବାନ୍ତରସ୍ଥଳାନାଂ ଲକ୍ଷଣଂ ବକ୍ଷ୍ୟେ, ଶ୍ରୂୟତାମିତ୍ୟାହ –

ଆଦିତଃ କ୍ରମଶୋ ବକ୍ଷ୍ୟେ ସ୍ଥଳଭେଦସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ସମାହିତେନ ମନସା ଶ୍ରୂୟତାଂ ଭବତା ମୁନେ ।। ୭ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭ ।।

– ହେ ମୁନି, (ମୁଁ) ସ୍ଥଳଭେଦର ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ କହିବି । ଆପଣ ମନଯୋଗ ପୂର୍ବକ ଶୁଣନ୍ତୁ ।। ୭।।

ଅତ୍ର – 'ବିଶ୍ୱାଧିକୋ ରୁଦ୍ରୋ ମହର୍ଷିଃ । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଂ ଜନୟାମାସ ପୂର୍ବଂ ସ ନୋ ବୁଦ୍ଧ୍ୟା ଶୁଭୟା ସଂଯୁନକ୍ତୁ'[୧୩୮] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରାଦିଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ମହେଶ୍ୱରପ୍ରଶଂସାପୂର୍ବକଂ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରପଞ୍ଚେନ ପ୍ରକାଶୟତି –

ବିଶ୍ୱସ୍ମାଦଧିକୋ ରୁଦ୍ରୋ ବିଶ୍ୱାନୁଗ୍ରହକାରକଃ ।
ଇତି ଯସ୍ୟ ସ୍ଥିରା ବୁଦ୍ଧିଃ ସ ବୈ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୮ ।।

ସମସ୍ତଦେବଦାନବାଦିବିଶ୍ୱାନୁଗ୍ରାହକଃ ରୁଦ୍ରଃ 'ଏକ ଏବ (ଏକୋ ହି) ରୁଦ୍ରୋ ନ ଦ୍ୱିତୀୟୋଦ୍ଧବତସ୍ଥେ ଦ୍ୱିତୀୟାୟ ତସ୍ଥୁଃ'[୧୩୯] ଇତି ଶ୍ରୁତି ପ୍ରସିଦ୍ଧରୁଦ୍ରଃ, ବିଶ୍ୱସ୍ମାତ୍ 'ବିଶ୍ୱଂ ନାରାୟଣଂ ହରିମ୍' ସ ଇତି ଶ୍ରୁତିପ୍ରସିଦ୍ଧବିଶ୍ୱରୂପନାରାୟଣାଦ୍ ଅଧିକ ଇତି ଯସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିର୍ଦୃଢା, ସ ବୈ ମାହେଶ୍ୱର ଇତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

– ଭଗବାନ୍ ଶିବ ବିଶ୍ୱଠାରୁ ଅଧିକ ଅଟନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ବିଶ୍ୱ ଉପରେ ଅନୁଗ୍ରହ କରିଲାବାଲା – ଏହିପରି ଯାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି (ଧାରଣା) ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଯାଏ, ତାହାଙ୍କୁ ମାହେଶ୍ୱର କୁହାଯାଏ ।। ୮ ।।

ଅଥ 'ନ ତତ୍ସମଶ୍ଚାଭ୍ୟଧିକଶ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ[୧୪୦]' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥମନୁସରନ୍ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୱରୂପମାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟୈର୍ମଳିନପ୍ରାୟୈର୍ନିର୍ମଳେ ପରମେଶ୍ୱରେ ।
ସାମ୍ୟୋକ୍ତିଂ ଯୋ ନ ସହତେ ସ ବୈ ମାହେଶ୍ୱରାଭିଧଃ ।। ୯ ।।

'ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁରୁଦ୍ରେନ୍ଦ୍ରାସ୍ତେ ସମ୍ପ୍ରସୂୟନ୍ତେ' ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାଂ ଜନନମରଣ-ପରିପୀଡ଼ିତତ୍ୱେନ ସମଳତ୍ୱାତ୍, 'ନ କାରଣମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେରେତତ୍ କାରଣୀଭୂତଶିବସ୍ୟା-ଜାତତ୍ୱେନ ନିର୍ମଳତ୍ୱାତ୍, 'କାରଣଂ ତୁ ଧ୍ୟେୟଃ ସର୍ବୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟସମ୍ପନ୍ନଃ ସର୍ବେଶ୍ୱରଶ୍ଚ ଶମ୍ଭୁରାକାଶମଧ୍ୟେ' ଇତ୍ୟଗ୍ରେଶ୍ରୂୟମାଣତ୍ୱାତ୍ ତୈଃ ସହ ସାମ୍ୟୋକ୍ତିଂ ଯୋ ନ ସହତେ, ସ ମାହେଶ୍ୱରାଖ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯ ।।

– ଯିଏ ମଳିନପ୍ରାୟ ବ୍ରହ୍ମା ଆଦିଙ୍କ ସହିତ ନିର୍ମଳ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ତୁଳନାକୁ ସହି ପାରେନି, ତାହାର ନାମ ମାହେଶ୍ୱର ଅଟେ ।। ୯ ।।

---

୧୩୮. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୩/୪
୧୩୯. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୩/୨
୧୪୦. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୮

ଅଥ – 'ଈଶାନଃ ସର୍ବବିଦ୍ୟାନାମୀଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ବ୍ରହ୍ମାଧିପତିର୍ବ୍ରହ୍ମଣୋଽଧିପତିର୍ବ୍ରହ୍ମା ଶିବୋ ମେ ଅସ୍ତୁ ସଦାଶିବୋମ୍'[୧୪୧] ? ଇତି ଈଶାନମନ୍ତ୍ରାର୍ଥମ୍ –

ଈଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ହୃଦ୍ଦେଶେଽର୍ଜୁନ ତିଷ୍ଠତି ।
ଭ୍ରାମୟନ୍ ସର୍ବଭୂତାନି ଯନ୍ତ୍ରାରୂଢ଼ାନି ମାୟୟା ।
ତମେବ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛ ସର୍ବଭାବେନ ଭାରତ[୧୪୨] ।।

ଇତି ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର୍ଥଂ ଚାନୁସ୍ମରନ୍ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଈଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାଂ ମହାନିତି ।
ବୁଦ୍ଧିଯୋଗାତ୍ ତଦାସକ୍ତୋ ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୧୦ ।।

ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାଂ ଚତୁର୍ମୁଖପ୍ରଭୃତୀନାଂ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ସମସ୍ତପଶୁପ୍ରାଣିନାମ୍ ଈଶ୍ୱରଃ ପ୍ରେରକୀଭୂତପରମେଶ୍ୱର ଏବ ଏକ ମହାନ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତି ବୁଦ୍ଧିଯୋଗାତ୍ ତଦାସକ୍ତଃ ମହେଶ୍ୱରାସକ୍ତୋ ଭକ୍ତଃ ଶିବଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱର ଇତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– 'ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟରେ ପରମେଶ୍ୱର ମହାନ୍ ଅଟନ୍ତି' – ଏହିପରି ବିଚାରରେ ଯେଉଁ ଭକ୍ତ ସେହି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଆସକ୍ତ ରହେ, ତାକୁ ମାହେଶ୍ୱର କୁହାଯାଏ ।। ୧୦ ।।

ଅଥ ଶିବ ଏକ ଏକୋ ମୁକ୍ତିଦ ଇତି ଯୋ ଜାନାତି ସ ମାହେଶ୍ୱର ଇତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ବ୍ରହ୍ମାଦିଦେବତାଜାଲଂ ମୋହିତଂ ମାୟୟା ସଦା ।
ଅଶକ୍ତଂ ମୁକ୍ତିଦାନେ ତୁ କ୍ଷୟାତିଶୟସଂଯୁତମ୍ ।। ୧୧ ।।
ଅନାଦିମୁକ୍ତୋ ଭଗବାନେକ ଏବ ମହେଶ୍ୱରଃ ।
ମୁକ୍ତିଦଶ୍ଚେତି ଯୋ ବେଦ ସ ବୈ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୧୨ ।।

କ୍ଷୟାତିଶୟସଂଯୁତଂ ଜନନମରଣାତିଶୟେନ ସଂଯୁକ୍ତଂ ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦି ଦେବତାନୀକଂ ନିରନ୍ତଂ ମାୟୟା ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟାପରପର୍ଯ୍ୟାୟମାୟାଶକ୍ତ୍ୟା ମୋହିତମ୍ ଅନ୍ଧୀକୃତଂ ସଦ୍ ମୁକ୍ତିଦାନେ ତୁ ପରାପରମୁକ୍ତିପ୍ରଦାନେ ଅଶକ୍ତମ୍ ଅସମର୍ଥମ୍ । ଅନାଦିମୁକ୍ତୋ ନିତ୍ୟମୁକ୍ତୋ ଭଗବାନ୍ ଷଡ୍‌ଗୁଣୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟସମ୍ପନ୍ନୋ ମହେଶ୍ୱରଃ 'ତତ୍ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ (ଯତ୍ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ) ସ ଏକଃ (ଯ ଏକଃ) ସ ଏକୋ ରୁଦ୍ରଃ ସ ଈଶାନଃ ସ ଭଗବାନ୍ ସ ମହେଶ୍ୱରଃ ସ ମହାଦେବଃ'[୧୪୩] ? ଇତ୍ୟଥର୍ବଶିରଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧପରମେଶ୍ୱର ଏକ ଏବ ମୁକ୍ତିଦଶ୍ଚେତି

୧୪୧. ନାରାୟଣୋପ. ୪/୨୧ ୧୪୨. ଭ. ଗୀ., ୧୮/୬୧
୧୪୩. ଅଥ. ଉ., ୨/୩

ପରାପରମୁକ୍ତିପ୍ରଦ ଇତି ଯୋ ବେଦ ଜାନାତି, ସ ବୈ ମାହେଶ୍ୱର ଇତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧-୧୨ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବତାଙ୍କର ସମୂହ ସର୍ବଦା ମାୟାଗ୍ରସ୍ତ ଅଟେ । କ୍ଷୟ ଏବଂ ଅତିଶୟରେ ଯୁକ୍ତ ସେହି ସମୂହ ମୁକ୍ତି ଦେବା ପାଇଁ ଅସମର୍ଥ ଅଟନ୍ତି । କେବଳ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ହିଁ ଅନାଦିମୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ସେ ମୁକ୍ତି ପ୍ରଦାତା ବୋଲି ଯିଏ ଜାଣେ, ତାକୁ ମାହେଶ୍ୱର କୁହାଯାଏ ।। ୧୧-୨ ।।

ଅଥ ବ୍ରହ୍ମାଦିମାହୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ତୃଣବଦ୍ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଶିବାନନ୍ଦ ତତ୍ପରୋ ବୀରମାହେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାହ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ –

କ୍ଷୟାତିଶୟସଂଯୁକ୍ତା ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିସମ୍ପଦଃ ।
ତୃଣବନ୍ମନ୍ୟତେ ଯୁକ୍ତ୍ୟା ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ସଦା ।। ୧୩ ।।
ଶବ୍ଦସ୍ପର୍ଶାଦିସମ୍ପନ୍ନେ ସୁଖଲେଶେ ତୁ ନିଃସ୍ପୃହଃ ।
ଶିବାନନ୍ଦେ ସମୁତ୍କଣ୍ଠୋ ବୀରମାହେଶ୍ୱରୋ ଭବେତ୍ ।। ୧୪ ।।

ବିନାଶାତିଶୟେନ (ଯାଭ୍ୟାଂ) ସଂଯୁକ୍ତା ବ୍ରହ୍ମାବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିସମ୍ପଦୋ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ଶିବଭକ୍ତୋ ଯୁକ୍ତ୍ୟା ଅନିତ୍ୟମିତି ବୁଦ୍ଧ୍ୟା ତୃଣବତ୍ ସଦା ମନୁତେ ଜାନାତି । ତସ୍ମାତ୍ ଶବ୍ଦସ୍ପର୍ଶାଦିସମ୍ପନ୍ନେ ସୋପାଧିକେ ସୁଖଲେଶେ ତୁଚ୍ଛସୁଖେ ନିଃସ୍ପୃହଃ ସନ୍ ଶିବାନନ୍ଦେ ନିତ୍ୟସୁଖେ ସମୁତ୍କଣ୍ଠଃ ପ୍ରୀତିମାନ୍ ବୀରମାହେଶ୍ୱରୋ ଭବେତ୍ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩-୧୪ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦିଙ୍କର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷୟଶୀଳ ଏବଂ ଅତିଶୟଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ବୀର ମାହେଶ୍ୱର ତାହାକୁ ସଦା ତୃଣବତ୍ (ତୁଚ୍ଛ) ମନେ କରେ । ସେ ଶବ୍ଦ, ସ୍ପର୍ଶ ଆଦିରେ ଯୁକ୍ତ କ୍ଷଣିକ ସୁଖର ଇଚ୍ଛା ରଖେ ନାହିଁ ତଥା ଶିବାନନ୍ଦର ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ରହେ । ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି ବୀର ମାହେଶ୍ୱର ହୋଇଥାଏ ।। ୧୩-୧୪ ।।

ଅଥ ତଦାଚାରଭେଦସ୍ଥିତିଂ ଚ ଷଡ୍‌ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପରସ୍ତ୍ରୀସଙ୍ଗନିର୍ମୁକ୍ତଃ ପରଦ୍ରବ୍ୟପରାଙ୍ମୁଖଃ ।
ଶିବାର୍ଥକାର୍ଯ୍ୟସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବାଗମପରାୟଣଃ ।। ୧୫ ।।
ଶିବସ୍ତୁତିରସାସ୍ୱାଦମୋଦମାନମନାଃ ଶୁଚିଃ ।
ଶିବୋତ୍କର୍ଷପ୍ରମାଣାନାଂ ସମ୍ପାଦନସମୁଦ୍ୟତଃ ।। ୧୬ ।।
ନିର୍ମମୋ ନିରହଙ୍କାରୋ ନିରସ୍ତକ୍ଲେଶପଞ୍ଜରଃ ।
ଅସ୍ପୃଷ୍ଟମଦସମ୍ବନ୍ଧୋ ମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟାବେଶବର୍ଜିତଃ ।। ୧୭ ।।

ନିରସ୍ତମଦନୋନ୍ମେଷୋ ନିର୍ଧୂତକ୍ରୋଧବିପ୍ଲବଃ ।
ସଦା ସନ୍ତୁଷ୍ଟହୃଦୟଃ ସର୍ବପ୍ରାଣିହିତେ ରତଃ ।। ୧୮ ।।
ନିବାରଣସମୁଦ୍ୟୋଗୀ ଶିବକାର୍ଯ୍ୟବିରୋଧିନାମ୍ ।
ସହଚାରୀ ସଦାକାଲଂ ଶିବୋତ୍କର୍ଷାଭିଧାୟିଭିଃ ।। ୧୯ ।।
ଶିବାପକର୍ଷସମ୍ପ୍ରାପ୍ତୌ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗେଽପ୍ୟଶଙ୍କିତଃ ।
ଶିବୈକନିଷ୍ଠଃ ସର୍ବାତ୍ମା ବୀରମାହେଶ୍ୱରୋ ଭବେତ୍ ।। ୨୦ ।।

ନିରସ୍ତକ୍ଲେଶପଞ୍ଜରୋ ନିବାରିତାବିଦ୍ୟା(ଦି)କ୍ଲେଶସମୂହବାନ୍, ନିର୍ଧୂତକ୍ରୋଧବିପ୍ଲବଃ ନିବାରିତକ୍ରୋଧବାଧାବାନ୍, ଶିବୈକନିଷ୍ଠଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକନିଷ୍ଠଃ, ସର୍ବାତ୍ମା ପୂର୍ଣ୍ଣୋଽହଂ ଭାବବାନ୍, ନିରହଙ୍କାରଃ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଶରୀରାଦ୍ୟହଂଭାବଶୂନ୍ୟଃ। ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ଏବମାଦିବିଶେଷଣ-ବିଶିଷ୍ଟଃ ଶ୍ରୀବୀରଶୈବୋ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ନିରସ୍ତକ୍ଲେଶପଞ୍ଜକ ଇତି ପାଠାନ୍ତରମ୍ ।। ୧୫-୨୦ ।।

– ପରସ୍ତ୍ରୀ ସମାଗମ କରୁ ନଥିବା, ଅନ୍ୟର ଧନକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିବା, ଶିବଙ୍କ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା, ଶୈବାଗମର ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା, ଶିବସ୍ତୁତି ରସର ଆସ୍ୱାଦ ପାଇ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଉଥିବା, ପବିତ୍ର, ଶିବଙ୍କର ମହାନତାର ପ୍ରମାଣଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ରିତ କରିବାରେ ଉଦ୍ୟତ, (ଆସକ୍ତି) ମମତା ରହିତ, ଅହଙ୍କାର ଶୂନ୍ୟ, (ଅବିଦ୍ୟା ଅସ୍ମିତା ଆଦି) କ୍ଲେଶର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ, ମଦର ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ, ମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟର ଆବେଶରୁ ରହିତ, କାମଭାବନା ଶୂନ୍ୟ, କ୍ରୋଧର ପ୍ରଭାବରୁ ଦୂର, ସଦା ସନ୍ତୋଷଯୁକ୍ତ, ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ହିତରେ ରତ, ଶିବଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିରୋଧ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ନିବାରଣରେ ରତ, ଶିବୋତ୍କର୍ଷର ପ୍ରଚାରରେ ରତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସହ ସହଚାରୀ, ଶିବଙ୍କର ଅପକର୍ଷ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ତତ୍ପର, କେବଳ ଶିବଙ୍କଠାରେ ନିଷ୍ଠା ରଖିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବୀରମାହେଶ୍ୱର ଅଟେ ।। ୧୫-୨୦ ।।

ଇତି ମାହେଶ୍ୱରପ୍ରଶଂସାସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଅନେନ ମାହେଶ୍ୱରେଣ ବିଧୀୟମାନାଂ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାଂ ନବଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅସ୍ୟ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟୋକ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାମହାସ୍ଥଳମ୍ ।
ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେଽପି ସମ୍ପନ୍ନେ ଯଦତ୍ୟାଜ୍ୟଂ ବିଧୀୟତେ ।। ୨୧ ।।

ଯଦ୍ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଲଂ ପ୍ରାଣାତ୍ୟୟେ ସମ୍ପନ୍ନେଽପି ପ୍ରାଣସଙ୍କଟେ ପ୍ରାପ୍ତେ ସତ୍ୟପି ଅତ୍ୟାଜ୍ୟଂ ତ୍ୟକ୍ତୁମଯୋଗ୍ୟଂ ବିଧୀୟତେ, ତଲ୍ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାମହାସ୍ଥଲମ୍ ଅସ୍ୟ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକତତ୍ପରସ୍ୟ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଉକ୍ତଂ କଥିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

– ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ – ପ୍ରାଣ ସଙ୍କଟ ସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ଲିଙ୍ଗର ତ୍ୟାଗର ବିଧାନ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ଏହି ମାହେଶ୍ୱରର ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୨୧ ।।

କୀଦୃଶୋଽୟଂ ପ୍ରାଣସଙ୍କଟ ଇତ୍ୟତ୍ର –

ଭବେଦ୍ ପ୍ରାଣପରିତ୍ୟାଗଚ୍ଛେଦନଂ ଶିରସୋଽପି ବା ।
ନ ତ୍ୱନଭ୍ୟର୍ଚ୍ଚ୍ୟ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦ୍ ଭଗବନ୍ତଂ ତ୍ରିୟମ୍ବକମ୍ ।।

ଇତି ଶିବଧର୍ମବଚନାନୁସାରେଣ କଥୟତି –

ଅପଗଚ୍ଛତୁ ସର୍ବସ୍ୱଂ ଶିରଚ୍ଛେଦନମସ୍ତୁ ବା ।
ମାହେଶ୍ୱରୋ ନ ମୁଞ୍ଚେତ ଲିଙ୍ଗପୂଜାମହାବ୍ରତମ୍ ।। ୨୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୨ ।।

– ସମସ୍ତ ଧନ–ସମ୍ପତ୍ତି ଚାଲିଯାଉ ଅଥବା ମୁଣ୍ଡ କଟିଯାଉ, ମାହେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗପୂଜା ରୂପକ ମହାବ୍ରତକୁ କେବେ ତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ ।। ୨୨ ।।

ଅଥ ଯେ ଶିବପୂଜାବ୍ୟତିରେକେଣ ନ ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି, ତେଷାଂ ହସ୍ତେ କରତଲାମଲ–କବନ୍ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀରୁଲ୍ଲସତୀତ୍ୟାହ –

ଲିଙ୍ଗପୂଜାମକୃତ୍ୱା ତୁ ଯେ ନ ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି ମାନବାଃ ।
ତେଷାଂ ମହାତ୍ମନାଂ ହସ୍ତେ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀରୁପସ୍ଥିତା ।। ୨୩ ।।

ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀରୁପସ୍ଥିତା ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଇଦଂ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାୟାଃ ଫଳମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଭବତି ।। ୨୩ ।।

– ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ନ କରି ଭୋଜନ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେହି ମହାତ୍ମାଙ୍କ ହାତରେ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଦା ଉପସ୍ଥିତ ରହନ୍ତି ।। ୨୩ ।।

ଅଥେମମର୍ଥମେବ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

କିମନ୍ୟୈର୍ଧର୍ମକଲିଲୈଃ କୀକଷାର୍ଥପ୍ରଦାୟିଭିଃ ।
ସାକ୍ଷାନ୍ମୋକ୍ଷପ୍ରଦଃ ଶମ୍ଭୋର୍ଧର୍ମୋ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନାତ୍ମକଃ ।। ୨୪ ।।

ଶମ୍ଭୋଃ ଶିବସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନାତ୍ମକୋ ଧର୍ମଃ ସାକ୍ଷାନ୍ମୋକ୍ଷପ୍ରଦଃ । ତସ୍ମାଦ୍ ଅନ୍ୟୈଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାତିରିକ୍ତୈଃ କୀକଷାର୍ଥପ୍ରଦାୟିଭିଃ କୁତ୍ସିତାର୍ଥଦାୟିଭିଃ ଧର୍ମକଲିଲୈଃ କ୍ଷୁଦ୍ରଧର୍ମୈଃ କିମ୍ ? କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪ ।।

– କ୍ଷୁଦ୍ର ଘୃଣାସ୍ପଦ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ଅନ୍ୟ ମଳିନ ଧର୍ମରୁ କ'ଣ ଲାଭ ? ଶମ୍ଭୁଙ୍କର ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନାତ୍ମକ ଧର୍ମ ସାକ୍ଷାତ୍ ମୋକ୍ଷଦେବାବାଲା ଅଟେ ।। ୨୪।।

ଅଥ ଲିଙ୍ଗାର୍ପିତାନ୍ନପାନପ୍ରାଶନମହତ୍ତ୍ୱମାହ –

ଅର୍ପିତେନାନ୍ନପାନେନ ଲିଙ୍ଗେ ନିୟମପୂଜିତେ ।
ଯେ ଦେହବୃତ୍ତିଂ କୁର୍ବନ୍ତି ମହାମାହେଶ୍ୱରା ହି ତେ ।। ୨୫।।

ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୫।।

– ଲିଙ୍ଗକୁ ନିୟମିତ ଭାବରେ ପୂଜା କରି ଅର୍ପିତ ଅନ୍ନ-ପାନଦ୍ୱାରା ଯେ ଦେହକୁ ଜୀବିତ ରଖନ୍ତି, ସେ ହେଉଛନ୍ତି ମହା ମାହେଶ୍ୱର ।। ୨୫।।

ଅଥ – 'ଯଦ୍ଧି ମନସା ଧ୍ୟାୟତି ତଦ୍ୱାଚା ବଦତି ତତ୍କର୍ମଣା କରୋତି' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ତ୍ରିକରଣପୂର୍ବକଂ ଶିବଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାଃ ଶିବା ଏବେତ୍ୟାହ –

ଚିନ୍ମୟେ ଶାଙ୍କରେ ଲିଙ୍ଗେ ସ୍ଥିରଂ ଯେଷାଂ ମନଃ ସଦା ।
ବିମୁକ୍ତେତରସର୍ବାର୍ଥଂ ତେ ଶିବା ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୨୬।।

ଯେଷାଂ ମନୋ ବିମୁକ୍ତତରସର୍ବାର୍ଥଂ ତ୍ୟକ୍ତସ୍ୱର୍ଗାଦିତୁଚ୍ଛଫଳାଭିଲାଷଂ ସତ୍ ଚିଦ୍ରୂପେ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ସଦା ସ୍ଥିରଂ ତେ ଶିବା ଭୂରୁଦ୍ରାଃ, ଅତ୍ର ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ ନ ସଂଶୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬।।

– ଯାହାଙ୍କର ମନ ଚିନ୍ମୟ ଶାଙ୍କର ଲିଙ୍ଗରେ ସଦା ସ୍ଥିର ରହେ, (ମୋକ୍ଷ) ବ୍ୟତୀତ ସମସ୍ତ ବିଷୟକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି, ସେ ଶିବ ଅଟନ୍ତି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୨୬।।

ନନ୍ୱସ୍ମିନ୍ ଚିଦ୍ରୂପଲିଙ୍ଗେ ମନୋମାତ୍ରବିଶ୍ରାନ୍ତିରୁକ୍ତେତ୍ୟାଶଙ୍କ୍ୟ ସୂତ୍ରାନ୍ତରେଣ କରଣତ୍ରୟବିଶ୍ରାନ୍ତିଂ ଚ ଦର୍ଶୟତି –

ଲିଙ୍ଗେ ଯସ୍ୟ ମନୋ ଲୀନଂ ଲିଙ୍ଗସ୍ତୁତିପରା ଚ ବାକ୍ ।
ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନପରୌ ହସ୍ତୌ ସ ରୁଦ୍ରୋ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୨୭।।

ଇତି ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭।।

– ଯାହାର ମନ ଲିଙ୍ଗରେ ଲୀନ, ଯାହାର ବାଣୀ ଲିଙ୍ଗର ସ୍ତୁତି କରିବାରେ ନିରତ, ଯାହାଙ୍କର ଦୁଇ ହାତ ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ବ୍ୟସ୍ତ, ସେ ରୁଦ୍ର ଅଟନ୍ତି – ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୨୭।।

ଏବଂ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠସ୍ୟାଗ୍ନିହୋତ୍ରାଦିକର୍ମଣା ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠସ୍ୟ କିଂ ତସ୍ୟ କର୍ମଣା ସ୍ୱର୍ଗହେତୁନା ।
ନିତ୍ୟାନନ୍ଦଶିବପ୍ରାପ୍ତିର୍ଯସ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରେଷୁ ନିଶ୍ଚିତା ।। ୨୮।।

ଯସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠସ୍ୟ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦଶିବପଦପ୍ରାପ୍ତିଃ ଶାସ୍ତ୍ରେଷୁ ବେଦାଗମପୁରାଣେଷୁ ନିଶ୍ଚିତେତି ତସ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗହେତୁନା ଅଗ୍ନିହୋତ୍ରାଦିକର୍ମଣା କିମ୍ ? କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– ଯେଉଁ ଭକ୍ତଙ୍କର ଶିବାନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତି ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ, ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ରତ ତାଙ୍କର (ଭକ୍ତ) ସ୍ୱର୍ଗହେତୁକ କର୍ମ କରିବାରେ କ'ଣ ଲାଭ ?

ଅଥାସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାପରଂ ଶାନ୍ତଂ ଭୂତିରୁଦ୍ରାକ୍ଷସଂଯୁତମ୍ ।
ପ୍ରଶଂସନ୍ତି ସଦାକାଳଂ ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟା ଦେବତା ମୁଦା ।। ୨୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୯ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବତା ଲିଙ୍ଗରେ ନିଷ୍ଠା ରଖୁଥିବା, ଶାନ୍ତ, ଭସ୍ମ ଏବଂ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଧାରଣ କରୁଥିବା (ଭକ୍ତ)ର ଆନନ୍ଦର ସହିତ ସଦା ପ୍ରଶଂସା କରିଥାନ୍ତି ।। ୨୯ ।।

ଇତି ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିରସନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ –

ଗୁରୁସଂସ୍କୃତଭାବଃ ସନ୍ ଗୁରୁନିର୍ମିତଦେହବାନ୍ ।
ବିସ୍ମୃତ୍ୟ ପୂର୍ବଦୁର୍ଭାବଂ ତଦଧୀନଃ ସମାଚରେତ୍ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ତସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠସ୍ୟ ପ୍ରାତିକୂଲ୍ୟେନ ପ୍ରାପ୍ତ-ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିରସନସ୍ଥଳଂ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଲିଙ୍ଗୈକନିଷ୍ଠହୃଦୟଃ ସଦା ମାହେଶ୍ୱରୋ ଜନଃ ।
ପୂର୍ବାଶ୍ରୟଗତାନ୍ ଧର୍ମାଂସ୍ତ୍ୟଜେଦ୍ ସ୍ୱାଚାରରୋଧକାନ୍ ।। ୩୦ ।।

ନିରନ୍ତରଂ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକନିଷ୍ଠଚିତ୍ତୋ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ସ୍ୱାଚାର ରୋଧକାନ୍ ସ୍ୱସମୟାଚାର ବିରୋଧିନଃ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିଷ୍ଠାନ୍ ଧର୍ମାନ୍ ପ୍ରାକୃତାଚାରାନ୍ ତ୍ୟଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– (ପୂର୍ବାଶ୍ରୟ ନିରସନ ସ୍ଥଳବର୍ଣ୍ଣନ) – ଏକମାତ୍ର ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ନିଷ୍ଠା ରଖୁଥିବା ମାହେଶ୍ୱର ଜନ ନିଜର ଆଚାର (ଶୈବାଚାର)ର ବିରୋଧୀ ପୂର୍ବ ସ୍ୱୀକୃତ ଧର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୦ ।।

ତର୍ହ୍ୟୟଂ କୀଦୃଶ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ୱଜାତିକୁଳଜାନ୍ ଧର୍ମାନ୍ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାବିରୋଧିନଃ ।
ତ୍ୟଜନ୍ ମାହେଶ୍ୱରୋ ଜ୍ଞେୟଃ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିରାସକଃ ।। ୩୧ ।।

ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାବିରୋଧିନୋ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାପ୍ରତିକୂଳାନ୍ ସ୍ୱଜାତିକୁଳଜାନ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣତ୍ୱାଦିଜାତି-କୁଳାଦିକୁଳପ୍ରାପ୍ତାନ୍ ଧର୍ମାନ୍ ଜାତପ୍ରେତାଶୌଚାଦୀନ୍ ତ୍ୟଜନ୍ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟ ନିରାସକ ଇତି ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ନିଜର ଜାତି ନିଜର କୁଳର ଧର୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ଜନନାଶୌଚ ମରଣାଶୌଚାଦି ଯଦି ତାହା ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାର ବିରୋଧୀ, ତେବେ ସେ ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ପୂର୍ବାଶ୍ରୟ ନିରାସକ ଭକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର ନାମରେ ଜଣାଯାଏ ।। ୩୧ ।।

ନନୁ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟପ୍ରାପ୍ତନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ କର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗୋ ପ୍ରତ୍ୟବାୟ ଶ୍ରବଣାତ୍ କଥଂ ତଦ୍ଧର୍ମାସ୍ତ୍ୟଜନୀୟା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବସଂସ୍କାରଯୋଗେନ ବିଶୁଦ୍ଧାନାଂ ମହାତ୍ମନାମ୍ ।
କିଂ ପୂର୍ବକାଳିକୈର୍ଧର୍ମୈଃ ପ୍ରାକୃତାନାଂ ହି ତେ ମତାଃ ।। ୩୨ ।।

ପୂର୍ବୋକ୍ତଦାନକ୍ଷପଣଲକ୍ଷଣଦୀକ୍ଷାରୂପଶିବସଂସ୍କାର ସମ୍ବନ୍ଧେନ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠୟା ଚ ବିଧୂତବୃତ୍ତବର୍ତ୍ତିଷ୍ୟମାଣସକଳକଲ୍ମଷତ୍ୱେନ ନିର୍ମଳାନାଂ ଶିବଶରଣାନାଂ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟପ୍ରାପ୍ତ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକାଦି କର୍ମଭିଃ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ? ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ନନୁ ପ୍ରତ୍ୟବାୟ ନିବୃତ୍ତିରେବ ପ୍ରୟୋଜନମିତି ଚେନ୍ନ ।

ନେହାଭିକ୍ରମନାଶୋଽସ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟବାୟୋ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।
ସ୍ୱଳ୍ପମପ୍ୟସ୍ୟ ଧର୍ମସ୍ୟ ତ୍ରାୟତେ ମହତୋ ଭୟାତ୍[୧୪୪] ।।

ଇତି ଭଗବତୈବ ଭାଷିତ ତ୍ୱାତ୍ । ଅସ୍ୟାୟମର୍ଥଃ – 'ଅତ୍ୟାଶ୍ରମିଭ୍ୟଃ ପରମଂ ପବିତ୍ରମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତିସିଦ୍ଧାନ୍ତିତବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମେ ଇହ ଅଭିକ୍ରମ ଆତ୍ମାଭିମୁଖୀକରଣପ୍ରବୀଣଗୁରୁକାରୁଣ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତଭୂତିଧାରଣାଦ୍ୟାଚାରକ୍ରମଃ, ତସ୍ୟ ନାଶୋ ନାସ୍ତି ବିସ୍ମୃତିଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ତଦେକନିଷ୍ଠୟା ସଦା ବିଧୀୟମାନତ୍ୱେନ ବିଚ୍ଛେଦୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ନନ୍ୱେବଂ ଚେତ୍, ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ-କର୍ମଲୋପାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟବାୟଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ–ପ୍ରତ୍ୟବାୟୋ ନ ବିଦ୍ୟତ ଇତି । କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ଅସ୍ୟ ଧର୍ମସ୍ୟ ଶିବାନୁସନ୍ଧାନାଙ୍ଗଭୂତଭୂତିଧାରଣାଦି ଧର୍ମସ୍ୟ ସ୍ୱଳ୍ପମପି ଲେଶମାତ୍ରମପି ମହତୋ ଭୟାଦ୍ ମହାପାତକାଦିଭୟାଦ୍ ତ୍ରାୟତ ଇତି ଯଥା ପୂର୍ବାଶ୍ରମଧର୍ମପରିତ୍ୟାଗେ ସନ୍ନ୍ୟାସିନାଂ ପ୍ରତ୍ୟବାୟୋ ନାସ୍ତି, ତଥା ଶିବାଶ୍ରୟନିଷ୍ଠାନାଂ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟଧର୍ମପରିତ୍ୟାଗେ

୧୪୪. ଭ. ଗୀ., ୨/୪୦

ପ୍ରତ୍ୟବାୟୋ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ । ତେ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟଧର୍ମାଃ ପ୍ରାକୃତାନାଂ ହି ମାୟାସମ୍ବନ୍ଧିନାମେବ ମତାଃ ପ୍ରୋକ୍ତା ଇତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ ।। ୩୨ ।।

– ଶିବସଂସ୍କାର ଯୋଗରେ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପୂର୍ବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏବଂ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଧର୍ମରେ କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? ସେହି ଧର୍ମ ପ୍ରାକୃତ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି ।। ୩୨ ।।

ବିଶେଷ – ଯେପରି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସନ୍ନ୍ୟାସ ପୂର୍ବାଶ୍ରମ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗରେ ଦୋଷ ଦୁଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଶୈବଧର୍ମ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ଅନ୍ୟ ଧର୍ମାଚରଣକୁ ତ୍ୟାଗ କରେ, ତେବେ ସେ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରିବା ଦରକାର ନାହିଁ, ଏହି କଥାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଟୀକାକାର 'ନେହାଭିକ୍ରମନାଶୋଽସ୍ତି...........' ଏହି ଗୀତାବାକ୍ୟକୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଛନ୍ତି। ତସ୍ମାତ୍ –

ଶିବସଂସ୍କାରଯୋଗେନ ଶିବଧର୍ମାନୁଷଙ୍ଗିଣାମ୍ ।
ପ୍ରାକୃତାନାଂ ନ ଧର୍ମେଷୁ ପ୍ରବୃତ୍ତିରୁପପଦ୍ୟତେ ।। ୩୩ ।।

ନୋପପଦ୍ୟତେ, ନ ଜାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩ ।।

– ଶିବସଂସ୍କାର ଯୋଗରେ ଶିବଧର୍ମର ପାଳନ କରୁଥିବା ପ୍ରାକୃତ ଜନର (ଅନ୍ୟ) ଧର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୩୩ ।।

ନନୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟେଷୁ ଦ୍ୱୈବିଧ୍ୟଂ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଶୁଦ୍ଧାଃ ପ୍ରାକୃତାଶ୍ଚେତି ଦ୍ୱିବିଧା ମାନୁଷାଃ ସ୍ମୃତାଃ ।
ଶିବସଂସ୍କାରିଣଃ ଶୁଦ୍ଧାଃ ପ୍ରାକୃତା ଇତରେ ମତାଃ ।। ୩୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୪ ।।

– ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଇପ୍ରକାରର ଅଟନ୍ତି – ବିଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ । ଶିବସଂସ୍କାରରେ ଯୁକ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ଅଟନ୍ତି । ଅନ୍ୟମାନେ ପ୍ରାକୃତ ଜନ ଅଟନ୍ତି ।। ୩୪ ।।

ନନୁ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମଧର୍ମେଷୁ ଦ୍ୱୈବିଧ୍ୟଂ ନ ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମାଦିଧର୍ମାଣାଂ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହି ଦ୍ୱିଧା ମତା ।
ଏକା ଶିବେନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟା ବ୍ରହ୍ମଣା କଥିତାଽପରା ।। ୩୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୫ ।।

– ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମାଦି ଧର୍ମର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦୁଇପ୍ରକାରର ମନା ଯାଇଛି – ଗୋଟିଏ ଶିବଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଟେ, ଅନ୍ୟଟି ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।। ୩୫ ।।

ତର୍ହି କୋ ଧର୍ମଃ କସ୍ୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବୋକ୍ତଧର୍ମନିଷ୍ଠା ତୁ ଶିବାଶ୍ରମନିଷେବିଣାମ୍ ।
ଶିବସଂସ୍କାରହୀନାନାଂ ଧର୍ମଃ ପୈତାମହଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୩୬ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୬ ।।

– ଶୈବାଶ୍ରମରେ ରହୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଶିବୋକ୍ତ ଧର୍ମରେ ନିଷ୍ଠା ହୋଇଥାଏ । ଶିବସଂସ୍କାରରୁ ହୀନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ଇତି ପୂର୍ବାଶ୍ରମନିରସନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତନିରସନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ମାହେଶ୍ୱରୋ ଯଥା ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାବିରୋଧୀତ୍ୱାତ୍ ପୂର୍ବାଶ୍ରୟନିରାସକ୍ତଃ ତଥା ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାବିରୋଧୀତ୍ୱାତ୍ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତନିରାସକୋଽପି ଭବେଦିତି ତେନ ବିଧୀୟମାନ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତ ନିରସନସ୍ଥଳଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପୂଜ୍ୟପୂଜକୟୋର୍ଲିଙ୍ଗଜୀବୟୋର୍ଭେଦବର୍ଜନେ ।
ପୂଜାକର୍ମାଦ୍ୟସମ୍ପତ୍ତେର୍ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାବିରୋଧତଃ ।। ୩୭ ।।
ସର୍ବାଦ୍ୱୈତବିଚାରସ୍ୟ ଜ୍ଞାନାଭାବୋ ବ୍ୟବସ୍ଥିତେଃ ।
ଭବେନ୍ମାହେଶ୍ୱରଃ କର୍ମୀ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତନିରାସକଃ ।। ୩୮ ।।

ପୂଜ୍ୟପୂଜକୟୋଃ ଶିବଲିଙ୍ଗଭକ୍ତୟୋଃ ଭେଦାଭାବେ ସତି ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠା–ବିରୋଧାତ୍ ପୂଜାକର୍ମାଦିସମ୍ପତ୍ତ୍ୟଭାବାତ୍ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତବିଚାରସ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥିତେଃ ବର୍ତ୍ତନସ୍ୟ ଜ୍ଞାନାଭାବେଽନୁପପନ୍ନତ୍ୱେ ସତି କର୍ମୀ ମାହେଶ୍ୱରଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାଦିକର୍ମନିଷ୍ଠବୀର–ମାହେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତନିରାସକଃ ସ୍ୟାତ୍ 'ଯାବଦାୟୁସ୍ତ୍ରୟୋବନ୍ଦ୍ୟା ବେଦାନ୍ତୋ ଗୁରୁରୀଶ୍ୱରଃ' ଇତି ବେଦାନ୍ତବଚନାତ୍ 'କ୍ରିୟାଦ୍ୱୈତଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍' ଇତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତବଚନାଚ୍ଚ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠୋ ମାହେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତଂ ନ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତି ଭାବଃ ।। ୩୭–୩୮ ।।

– ପୂଜ୍ୟ ପୂଜକ ଅର୍ଥାତ୍ ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଜୀବର ଭେଦକୁ ଦୂର କରିବା, ପୂଜାକର୍ମାଦିର ଅପ୍ରାପ୍ତି, ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାର ବିରୋଧ, ସମସ୍ତ ଅଦ୍ୱୈତ ବିଚାରର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଜ୍ଞାନର ଅଭାବ ହେଲେ କର୍ମୀ (ବ୍ୟକ୍ତି) ସର୍ବାଦ୍ୱୈତ ନିରାସକ ମାହେଶ୍ୱର ହୋଇଥାଏ ।। ୩୭–୩୮ ।।

ଅଥ ଭେଦେନ କ୍ରିୟମାଣପୂଜାପ୍ରକାରଃ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରେରକଂ ଶଙ୍କରଂ ବୁଦ୍ଧ୍ୱା ପ୍ରେର୍ଯ୍ୟମାତ୍ମାନମେବ ଚ ।
ଭେଦାତ୍ ତଂ ପୂଜୟେନ୍ନିତ୍ୟଂ ନ ଚାଦ୍ୱୈତପରୋ ଭବେତ୍ ।। ୩୯ ।।

ଜୀବାନାଂ ଧର୍ମାଧର୍ମଗୋଚରୀଭୂତ ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତିପ୍ରେରକଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ତତ୍‌ପ୍ରେର୍ଯ୍ୟା ଜୀବା ଇତି ବୁଦ୍ଧ୍ୱା ଏବଂ ବିଧଭେଦାତ୍ ତଂ ପରମେଶ୍ୱରଂ ନିତ୍ୟଂ ପୂଜୟେତ୍ ଅଦ୍ୱୈତପରୋ ନ ଭବେତ୍, ପୂଜାବିରୋଧାଦିତି ।। ୩୯ ।।

– ଶଙ୍କରଙ୍କୁ ପ୍ରେରକ ତଥା ନିଜକୁ ପ୍ରେର୍ଯ୍ୟ ମାନି କରି ଭେଦଜ୍ଞାନ ପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟ ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଅଦ୍ୱୈତପରକ ହେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୩୯ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣ ଭେଦମୁପପାଦୟତି –

ପତିଃ ସାକ୍ଷାନ୍ ମହାଦେବଃ ପଶୁରେଷ ତଦାଶ୍ରୟଃ ।
ଅନୟୋଃ ସ୍ୱାମି ଭୃତ୍ୟତ୍ୱମଭେଦେ କଥମିଷ୍ୟତେ ।। ୪୦ ।।

ମହାଦେବଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ 'ପତି ବିଶ୍ୱସ୍ୟ' ଇତି ସ୍ମୃତେଃ ପତିଃ ଜଗତ୍‌ପତିଃ, ତଦାଶ୍ରୟ ଏଷ ଜୀବଃ ପଶୁଃ, ଅନୟୋଃ ଶିବଜୀବରୂପପତିପଶ୍ୱୋଃ, ଅଭେଦେ ଭେଦାଭାବେ ସ୍ୱାମିଭୃତ୍ୟତ୍ୱଂ କଥମିଷ୍ୟତେ ଇଚ୍ଛାବିଷୟୀକ୍ରିୟତେ ? ନ କଥଞ୍ଚିଦପୀତି ସ୍ୱାମିଭୃତ୍ୟତ୍ୱ-ଲକ୍ଷଣଭେଦେନୈବ ପୂଜନୀୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦ ।।

– ମହାଦେବ ସାକ୍ଷାତ୍ ପତି ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅଧିନରେ ରହୁଥିବା ଏହି ଜୀବ ପଶୁ ଅଟେ । ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱସ୍ୱାମୀଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ତେବେ ଅଭେଦ ମାନିଲେ ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହେବ ? ।। ୪୦ ।।

ନନ୍ୱୟଂ ଭେଦଭାବଃ କିୟତ୍‌ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମନୁବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସାକ୍ଷାତ୍‌କୃତଂ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଯଦା ଭବତି ବୋଧତଃ ।
ତଦାଦ୍ୱୈତସମାପତ୍ତିର୍ଜ୍ଞାନହୀନସ୍ୟ ନ କ୍ୱଚିତ୍ ।। ୪୧ ।।

ବୋଧତଃ ଶ୍ରୁତିଗୁରୁସ୍ୱାନୁଭବବୋଧତଃ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ପରଶିବପରବ୍ରହ୍ମାଖ୍ୟମହାଲିଙ୍ଗ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଯଦା ସାକ୍ଷାତ୍‌କୃତଂ ଭବତି, ଦଶମଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେନ ସ୍ୱାତ୍ମାଭେଦେନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକୃତଂ ଭବତି, ତଦା ଅଦ୍ୱୈତ ସମାପ୍ତିରଦ୍ୱୈତସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିଃ, ଜ୍ଞାନହୀନସ୍ୟ ଶ୍ରୁତିଗୁରୁସ୍ୱାନୁଭାବରହିତସ୍ୟ କେବଳକର୍ମଯୁତସ୍ୟ କ୍ୱଚିତ୍ କଦାଚିତ୍ କିଞ୍ଚିଦପି ନ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ଜ୍ଞାନ ହେତୁ ଯେତେବେଳେ ପରତତ୍ତ୍ୱର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଅଦ୍ୱୈତର ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନହୀନ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏହାର ପ୍ରାପ୍ତି କେବେ ହୋଇ ନଥାଏ ।। ୪୧ ।।

ନନୁ କର୍ମଣଃ କସ୍ମାନ୍ନାଦ୍ୱୈତସିଦ୍ଧିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭେଦସ୍ୟ କର୍ମହେତୁତ୍ୱାଦ୍ ବ୍ୟବହାରଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ ।
ଲିଙ୍ଗପୂଜାଦିକର୍ମସ୍ଥୋ ନ ଚାଦ୍ୱୈତଂ ସମାଚରେତ୍ ।। ୪୨ ।।

ଭେଦସ୍ୟ ବ୍ୟବହାରୋ ଜୀବେଶ୍ୱରଭେଦବ୍ୟବହାରଃ, କର୍ମହେତୁତ୍ୱାଦ୍ ଶିବପୂଜାଦିକ୍ରିୟା ହେତୁତ୍ୱେନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ, ଅତଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାଜପାଦିକର୍ମନିଷ୍ଠଃ ଅଦ୍ୱୈତଂ ନ ସମାଚରେତ୍। ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗପୂଜାଦିକର୍ମନିଷ୍ଠସ୍ୟ ଅଦ୍ୱୈତବୋଧାଦିର୍ଭାବୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– କର୍ମହେତୁ ଭେଦ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଲିଙ୍ଗପୂଜାଦି କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଅଦ୍ୱୈତ ଆଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୪୨ ।।

ଅଥୋକ୍ତାର୍ଥମୁପସଂହରତି –

ପୂଜାଦିବ୍ୟବହାରଃ ସ୍ୟାଦ୍ ଭେଦାଶ୍ରୟତୟା ସଦା ।
ଲିଙ୍ଗପୂଜାପରସ୍ତସ୍ମାନ୍ନାଦ୍ୱୈତେ ନିରତୋ ଭବେତ୍ ।। ୪୩।।

ଲିଙ୍ଗପୂଜାନିଷ୍ଠଃ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ଅଦ୍ୱୈତେ ନିରତ ଆସକ୍ତୋ ନ ଭବେତ୍, ନ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩।।

– ଭେଦକୁ ଆଧାର କରି ପୂଜାଦି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଲିଙ୍ଗପୂଜାରେ ରତ (ଭକ୍ତ) ଅଦ୍ୱୈତରେ ନିରତ ହେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୪୩।।

ଇତ୍ୟଦ୍ୱୈତନିରସନସ୍ଥଲମ୍ ।

ଅଥାହ୍ୱାନନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାର୍ଥମଦ୍ୱୈତଂ ନିରସ୍ୟ ଦ୍ୱୈତାଙ୍ଗୀକାରବାନ୍ ମାହେଶ୍ୱରଃ ଶୈବ ଇବ ପୂଜାର୍ଥଂ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଶିବଂ ନାବାହୟେଦିତ୍ୟାହ୍ୱାନନିରସନସ୍ଥଲଂ କଥୟତି –

ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନପରଃ ଶୁଦ୍ଧଃ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତନିରାସକଃ ।
ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ଶିବାକାରେ ନ ତମାବାହୟେଚ୍ଛିବମ୍ ।। ୪୪।।

ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନପରଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାତତ୍ପରଃ ସନ୍ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତନିରାସକଃ ଶୁଦ୍ଧଃ ନିତ୍ୟଶୁଦ୍ଧ–ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ଶିବାକରେ ଶିବସ୍ୱରୂପବତି ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ତଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧଂ ଶିବଂ ନାବାହୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪।।

– ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ରତ ସର୍ବାଦ୍ୱୈତର ନିଷେଧ କରୁଥିବା ପରିଶୁଦ୍ଧ (ବୀର ମାହେଶ୍ୱର) ଶିବରୂପୀ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ସେହି ଶିବଙ୍କର ଆବାହନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୪୪।।

ଅଥ କସ୍ମାଦିତ୍ୟତ୍ର କାରଣମାହ –

ଯଦା ଶିବକଳାଯୁକ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଦଦ୍ୟାନ୍ ମହାଗୁରୁଃ ।
ତଦାରଭ୍ୟ ଶିବସ୍ତତ୍ର ତିଷ୍ଠତ୍ୟାହ୍ୱାନମତ୍ର କିମ୍ ।। ୪୫।।

ଅତ୍ର ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଆହ୍ୱାନଂ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ? ନ କିଞ୍ଚିଦ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୫ ।।

– (ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି) ମହାଗୁରୁ ଯେଉଁଦିନ ଶିବକଳାଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗ (ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ) ଦିଅନ୍ତି, ସେହିଦିନଠାରୁ ଶିବ ସେଥିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ଆବାହନର କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ?

ପୁନଶ୍ଚ କାରଣାନ୍ତରମାହ –

ସସଂସ୍କାରେଷୁ ଲିଙ୍ଗେଷୁ ସଦା ସନ୍ନିହିତଃ ଶିବଃ ।

ତତ୍ରାହ୍ୱାନଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ପ୍ରତିପତ୍ତିବିରୋଧକମ୍ ।। ୪୬ ।।

ପୁନରାହ୍ୱାନଂ ପୂର୍ବାହ୍ୱାନବିରୋଧୀ, ତଦ୍ୱିସର୍ଜନାନନ୍ତରଭାବିତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୪୬ ।।

– ସଂସ୍କାରଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗରେ ଶିବ ସର୍ବଦା ସନ୍ନିହିତ ରହନ୍ତି । ସେଥିରେ ଭକ୍ତି ଅଥବା ଜ୍ଞାନର ବିରୋଧୀ ଆବାହନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୪୬ ।।

ଅଥାହ୍ୱାନାସମ୍ଭବାଦେବ ବିସର୍ଜନଂ ଚ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ନାହ୍ୱାନଂ ନ ବିସର୍ଗଂ ଚ ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ତୁ କାରୟେତ୍ ।

ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାପରୋ ନିତ୍ୟମିତି ଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟଃ ।। ୪୭ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୭ ।।

– ଲିଙ୍ଗପୂଜାରେ ନିଷ୍ଠା ରଖୁଥିବା (ଭକ୍ତ)ଜନ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ଶିବଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ ଅଥବା ବିସର୍ଜନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଏହା ଶାସ୍ତ୍ରର ନିଶ୍ଚୟ ଅଟେ।। ୪୭ ।।

ଇତ୍ୟାହ୍ୱାନନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶିବଲିଙ୍ଗମେବ ଶିବ ଇତ୍ୟଭିପ୍ରାୟେଣାହ୍ୱାନଂ ନିରାକୃତ୍ୟ ପୃଥିବ୍ୟାଦ୍ୟଷ୍ଟ-ମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱଂ ଚ ନ ସମ୍ଭବତି, ଭେଦାଦିତି ତେନ ମାହେଶ୍ୱରେଣ ବିଧୀୟମାନାଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରସନ-ସ୍ଥଲଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

ଯଥାତ୍ମଶିବୟୋରୈକ୍ୟଂ ନ ମତଂ କର୍ମସଙ୍ଗିନଃ ।

ତଥା ଶିବାଦ୍ ପୃଥିବ୍ୟାଦେରଦ୍ୱୈତମପି ନେଷ୍ୟତେ ।। ୪୮ ।।

କର୍ମସଙ୍ଗିନଃ ଶିବପୂଜାଦିକର୍ମନିଷ୍ଠସ୍ୟ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଆତ୍ମଶିବୟୋର୍ଜୀବଲିଙ୍ଗୟୋ ଐକ୍ୟମେକତ୍ୱଂ ଯଥା ନ ମତଂ ସମ୍ମତମ୍, ପୂଜ୍ୟପୂଜକବିବେକାସମ୍ଭବାଦ୍, ତଥା ଶିବାଦ୍ ଭୂମ୍ୟାଦେରଦ୍ୱୈତମଭେଦୋଽପି ନେଷ୍ୟତେ, ଭୂମ୍ୟାଦ୍ୟଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିଷ୍ୱାତ୍ମନୋଽପି ପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱାଦିତି

ଭାବଃ ।। ୪୮ ।।

(ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରସନସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେପରି (ଶିବପୂଜା, ଲିଙ୍ଗଧାରଣ ଆଦି) କର୍ମରେ ଆସକ୍ତି ରଖିଥିବା ଆତ୍ମା ଏବଂ ଶିବ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟ ମାନ୍ୟ ନୁହେଁ, ସେହିପରି ପୃଥିବୀ ଆଦିଙ୍କର ଶିବ ସହିତ ଐକ୍ୟ ଇଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।। ୪୮ ।।

ଅଥ ଶିବସ୍ୟ ପୃଥିବ୍ୟାଦେରଭେଦୋଽପି ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପୃଥିବ୍ୟାଦ୍ୟଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱମୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତମ୍ ।
ତଦଧିଷ୍ଠାତୃଭାବେନ ନ ସାକ୍ଷାଦେକଭାବତଃ ।। ୪୯ ।।

'ଯସ୍ୟ ପୃଥ୍ୱୀ ଶରୀରମ୍'[୧୪୫] ଇତ୍ୟାରଭ୍ୟ 'ଯସ୍ୟାତ୍ମା ଶରୀରମ୍'[୧୪୬] ଇତ୍ୟନ୍ତବୃହଦାରଣ୍ୟଶ୍ରୁତିପ୍ରୋକ୍ତାଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱଂ ତଦଧିଷ୍ଠାତୃଭାବେନ ପୃଥିବ୍ୟାଦ୍ୟଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିତ୍ୱଂ ତଦଧିଷ୍ଠାତୃଭାବେନ ପୃଥିବ୍ୟାଦ୍ୟଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତ୍ୟଧିଷ୍ଠାତୃତ୍ୱେନ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତମ୍, 'ବିଶ୍ୱଂ ମହେଶ୍ୱର ଭବାନଧିତିଷ୍ଠତୀତି ବିଶ୍ୱାତ୍ମତାମୁପଚରନ୍ତି ଯଦାଗମାସ୍ତେ' ଇତ୍ୟଭିଯୁକ୍ତୋକ୍ତେଃ । ଯଥା ସ୍ତନସ୍ତନ୍ୟୟୋର୍ଭେଦେଽପି ସ୍ତନଂ ପିବନ୍ତୀତି ବ୍ୟବହାରଃ ତଥା ଅଭେଦବ୍ୟବହାର ଔପଚାରିକଃ, ସାକ୍ଷାଦେକଭାବତୋ ନ ।

ଦ୍ୱୟମୁଷ୍ଣଂ ଦ୍ୱୟଂ ଶୀତମନୁଷ୍ଣାଶୀତଳଂ ଦ୍ୱୟମ୍ ।
ଦ୍ୱୟମସ୍ପର୍ଶମିତ୍ୟଷ୍ଟୌ ପାନ୍ତୁ ବୋ ହରମୂର୍ତ୍ତୟଃ ।।

ଇତି ତାସାଂ ପରସ୍ପରଭିନ୍ନତ୍ୱାତ୍, ଶରୀରଶରୀରିଭାବସ୍ୟ ଭେଦଘଟିତତ୍ୱାଚ୍ଚେତି ।। ୪୯ ।।

– ଈଶ୍ୱର ପୃଥିବୀ ଆଦି ଅଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର ରୂପ ଅଟନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଈଶ୍ୱର ଏହି ଅଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଅଟନ୍ତି, ସେ ସବୁରୁ ଅଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି ।। ୪୯ ।।

ବିଶେଷ – ଯେପରି ସ୍ତନ ଓ ଦୁଗ୍ଧ ଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବାଳକ ସ୍ତନପାନ କରିଛି ବୋଲି ଲୋକରେ ଲାକ୍ଷଣିକ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି, ସେହିପରି ପୃଥିବୀ ଆଦି ଶିବଙ୍କର ଶରୀର ଭାବରେ କଥନ ଲାକ୍ଷଣିକ । 'ଯସ୍ୟ ପୃଥିବୀ ଶରୀରମ୍' ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତିବାକ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ।

ଅଥ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣଭାବାଚ୍ଚ ତୟୋରୈକ୍ୟଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟାହ –

ପୃଥିବ୍ୟାଦିକମିଦଂ ସର୍ବଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତା ମହେଶ୍ୱରଃ ।
ନୈତତ୍ସାକ୍ଷାନ୍ମହେଶୋଽୟଂ କୁଲାଲୋ ମୃତ୍ତିକା ଯଥା ।। ୫୦ ।।

'ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁରୁଦ୍ରେନ୍ଦ୍ରାସ୍ତେ ସମ୍ପ୍ରସୂୟନ୍ତେ ସର୍ବାଣି ଚେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ସହ ଭୂତୈର୍ନ କାରଣମ୍ ।

---

୧୪୫. ବୃ. ଉପ. – ୩/୭/୩
୧୪୬. ବୃ. ଉପ. – ୩/୭/୨୩

କାରଣଂ ତୁ ଧ୍ୟେୟଃ ଶମ୍ଭୁରାକାଶମଧ୍ୟେ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ପୃଥିବ୍ୟାଦେଃ କାର୍ଯ୍ୟକୋଟି-ପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱୋଚ୍ଛିବସ୍ୟ କାରଣରୂପତ୍ୱାତ୍ । ଏବଂ ଚ ମୃଚ୍ଛବ୍ଦୋପଲକ୍ଷିତଘଟାଦେଃ କୁଲାଳସ୍ୟ ଚ ଯଥୈକ୍ୟଂ ନ ସମ୍ଭବତି, ତଥା କାର୍ଯ୍ୟରୂପଭୂମ୍ୟାଦେଃ କାରଣାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ଚାଭେଦୋ ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦।।

– ପୃଥିବୀ ଆଦି ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ମହେଶ୍ୱର ସବୁର କର୍ତ୍ତା । ଏ ସମସ୍ତ ସାକ୍ଷାତ୍ ମହେଶ୍ୱର ନୁହନ୍ତି, ଯେପରି ମାଟି ଓ କୁମ୍ଭାର (ଏକ ନୁହନ୍ତି) ।

ନନୁ ଘଟକୁଲାଲୟୋରିବେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଭୂମ୍ୟାଦେରାତ୍ୟନ୍ତିକଭେଦଃ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପୃଥିବ୍ୟାଦ୍ୟାତ୍ମପର୍ଯ୍ୟନ୍ତପ୍ରପଞ୍ଚୋ ହ୍ୟଷ୍ଟଧା ସ୍ଥିତଃ ।
ତନୁରୀଶସ୍ୟ ଚାତ୍ମାୟଂ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱନିୟାମକଃ ।। ୫୧ ।।

ପୃଥିବ୍ୟପ୍ତେଜୋବାୟ୍ୱାକାଶଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ନିହୋତ୍ରିରୂପେଣାତ୍ମପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମଷ୍ଟଧା ସ୍ଥିତଃ ପ୍ରପଞ୍ଚଃ ସର୍ବୋଦ୍ଧପୀଶସ୍ୟ ଶରୀରମ୍ । ଅୟମୀଶଃ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱନିୟାମକଃ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକ ଶରୀର-ପ୍ରେରକୀଭୂତ ଆତ୍ମା ଶରୀରୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ଚ ଘଟକୁଲାଲୟୋର୍ଦେହଦେହିଭାବ ଶୂନ୍ୟତ୍ୱାତ୍ ତତୋ ବିଶେଷ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧ ।।

– ପ୍ରପଞ୍ଚ (ସମସ୍ତ ଜଗତ୍) ପୃଥିବୀରୁ ଆତ୍ମାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀ, ଜଳ, ତେଜ, ବାୟୁ, ଆକାଶ, ଚନ୍ଦ୍ରମା, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅଗ୍ନି ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା) ଆଠ ପ୍ରକାରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ସମସ୍ତ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶରୀର ଅଟେ ଏବଂ ଏହି ଆତ୍ମା ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକର ନିୟାମକ ଅଟେ ।। ୫୧ ।।

ତର୍ହ୍ୟଭେଦଃ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶରୀରଭୂତାଦେତସ୍ମାତ୍ ପ୍ରପଞ୍ଚାତ୍ ପରମେଷ୍ଠିନଃ ।
ଆତ୍ମଭୂତସ୍ୟ ଦେବସ୍ୟ ନାଭେଦୋ ନ ପୃଥକ୍ ସ୍ଥିତିଃ ।। ୫୨ ।।

ପରମେଷ୍ଠିନଃ ଶିବସ୍ୟ ଶରୀରଭୂତାଦ୍ ଏତସ୍ମାଦ୍ ଇଦମିତ୍ୟଙ୍ଗୁଳିନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟତ୍ୱେନ ପ୍ରତୀୟମାନାତ ପ୍ରପଞ୍ଚାଦ୍ ଅଭେଦୋ ନ, ଭେଦ ଏବେତ୍ୟର୍ଥଃ। ତଥାପ୍ୟାତ୍ମଭୂତସ୍ୟ ବିଶ୍ୱଶରୀରିଣୋ ଦେବସ୍ୟ ନ ପୃଥକ୍ ସ୍ଥିତିଃ, ଘଟପଟୟୋରିବ ପରସ୍ପରବାହ୍ୟତ୍ୱେ ସ୍ଥିତିର୍ନାସ୍ତି, ଶିବସ୍ୟ ବ୍ୟାପକତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୫୨ ।।

– ପରମେଷ୍ଠୀଙ୍କର ଶରୀରଭୂତ ଏହି ପ୍ରପଞ୍ଚଠାରୁ ଆତ୍ମଭୂତ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଅଭେଦ ନାହିଁ ଏବଂ ଘଟ–ପଟ ପରି ସର୍ବଥା ତାଙ୍କର ପୃଥକ୍ ସ୍ଥିତି ନାହିଁ ।। ୫୨ ।।

ତର୍ହି ଭେଦଃ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଚେତନତ୍ୱାତ୍ ପୃଥିବ୍ୟାଦେରଜ୍ଞତ୍ୱାଦାତ୍ମନସ୍ତଥା ।

ସର୍ବଜ୍ଞସ୍ୟ ମହେଶସ୍ୟ ନୈକରୂପତ୍ୱମିଷ୍ୟତେ ।। ୫୩।।

ଭୂମ୍ୟାଦେର୍ଜଡ଼ତ୍ୱାଦ୍ ଆତ୍ମନଃ ଅଗ୍ନିହୋତ୍ରିଣୋ ଯଜମାନସ୍ୟାଜ୍ଞତ୍ୱାଦ୍, କିଞ୍ଚିଜ୍ଜ୍ଞତ୍ୱାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ, ମହେଶସ୍ୟ ଚରାଚରଲକ୍ଷଣବିଶ୍ୱଶରୀରସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ସର୍ବଜ୍ଞତ୍ୱାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଏକରୂପତ୍ୱଂ ରୂପଶରୀରଶରୀରିଣୋରୈକ୍ୟଂ ନେଷ୍ୟତେ ନେଚ୍ଛାବିଷୟୀକ୍ରିୟତେ । ତସ୍ମାଦ୍ ଭେଦ ଏବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

– ପୃଥିବୀ ଆଦି ଅଚେତନ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଡ଼ ଅଟନ୍ତି । ଜୀବାତ୍ମା ଅଜ୍ଞ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଳ୍ପଜ୍ଞ ଅଟେ । ପରମେଶ୍ୱର ସର୍ବଜ୍ଞ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ତିନିଙ୍କର ଏକରୂପତା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ନନ୍ୱେବଂ ଭେଦଜ୍ଞାନବାନ୍ କୋଽସାବିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇତି ଯଶ୍ଚିନ୍ତୟେନ୍ନିତ୍ୟଂ ପୃଥିବ୍ୟାଦେରଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିଃ ।

ବିଲକ୍ଷଣଂ ମହାଦେବଂ ସୋଽଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରାସକଃ ।। ୫୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୪।

– ଯେଉଁ ସାଧକ ଏହିପରି ମହାଦେବଙ୍କୁ ପୃଥିବୀ ଆଦି ଅଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିଠାରୁ ବିଲକ୍ଷଣ ମାନେ ଏବଂ ଧ୍ୟାନ କରେ, ତାଙ୍କୁ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରାସକ ମନା ହୁଏ ।। ୫୪।।

ଇତି ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତିନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ସର୍ବଗତନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାବିରୋଧିସର୍ବଗତନିରସନସ୍ଥଲଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ସର୍ବଗତ୍ୱେ ମହେଶସ୍ୟ ସର୍ବତ୍ରାରାଧନଂ ଭବେତ୍ ।

ନ ଲିଙ୍ଗମାତ୍ରେ ତନ୍ନିଷ୍ଠୋ ନ ଶିବଂ ସର୍ବଗଂ ସ୍ମରେତ୍ ।। ୫୫।।

ମହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ସର୍ବଗତ୍ୱେ ସର୍ବତ୍ରାରାଧନଂ ସ୍ୟାତ୍, ଲିଙ୍ଗମାତ୍ରେ ନ ସ୍ୟାତ୍, ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠଃ ଶିବଂ ସର୍ବଗତଂ ନ ସ୍ମରେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫।।

(ସର୍ବଗତନିରସନ ସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) –

ପ୍ରଶ୍ନ – ଯେହେତୁ ମହେଶ୍ୱର ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ତେଣୁ ତାଙ୍କର ସର୍ବତ୍ର ଆରାଧନା କରାଯାଇପାରିବ । କେବଳ ଲିଙ୍ଗରେ ନୁହେଁ । ଯଦି ଶିବଙ୍କୁ କେବଳ ଲିଙ୍ଗରେ ସ୍ଥିତ ମନା ହେବ ତେବେ ସେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେବେ ନାହିଁ (ତେବେ ଲିଙ୍ଗପୂଜା କିପରି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେବ) ।। ୫୫।।

ନନୁ ଶିବସ୍ୟ ସର୍ବଗତ୍ୱାଭାବେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନତ୍ୱେନ ଲୋକେ ଭକ୍ତବାହୁଲ୍ୟାତ୍

ତତ୍ତଚ୍ଛରୀରସଙ୍ଗତେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗାନାଂ ଚ ବାହୁଲ୍ୟାଦେକତ୍ର ବିଶ୍ରମିତାଶେଷଶରୀରଭାରସ୍ୟାନ୍ୟତ୍ରାବସ୍ଥାନାସମ୍ଭବାଦ୍ କଥଂ ତତ୍ର ତତ୍ର ସ୍ଥିତିଃ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସର୍ବଗୋଽପି ସ୍ଥିତଃ ଶମ୍ଭୁଃ ସ୍ୱାଧାରେ ହି ବିଶେଷତଃ ।
ତସ୍ମାଦନ୍ୟତ୍ର ବିମୁଖ୍ୟଃ ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ଯଜେଚ୍ଛିବମ୍ ।। ୫୬ ।।

ଶମ୍ଭୁଃ ସର୍ବଗୋଽପି ବ୍ୟାପକୋଽପି ସ୍ୱାଧାରେ ସ୍ୱାଶ୍ରୟୀଭୂତଲିଙ୍ଗେ ବିଶେଷତଃ ଅତିଶୟେନ ସ୍ଥିତୋ ଭବତି । ତସ୍ମାଦନ୍ୟତ୍ର ବିମୁଖଃ ସନ୍ ସ୍ୱେଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗେ ଶିବଂ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୬ ।।

ଉତ୍ତର – ଯଦିଓ ଶିବ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅଟନ୍ତି, ତଥାପି ନିଜର ଆଧାର ଅର୍ଥାତ୍ ଲିଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସ୍ଥିତ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ବିମୁଖ ହୋଇ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ହିଁ ଶିବଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୬ ।।

ନନୁ ସର୍ବଗତଃ ଶିବସ୍ତତ୍ର ତତ୍ର ଲିଙ୍ଗେ କଥଂ ବିଶେଷେଣ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଃ ସର୍ବଗତଶ୍ଚାପି ସ୍ୱାଧାରେ ବ୍ୟଜ୍ୟତେ ଭୃଶମ୍ ।
ଶମୀଗର୍ଭେ ଯଥା ବହ୍ନିର୍ବିଶେଷେଣ ବିଭାବ୍ୟତେ ।। ୫୭ ।।

ବୃକ୍ଷସ୍ଥିତେ । ବହ୍ନିଃ ଶମୀବୃକ୍ଷେ ଯଥା ବିଶେଷେଣ ଭାସତେ, ତଥା ଶିବଃ ସର୍ବଗତୋଽପି ସ୍ୱାଧାରେ ଲିଙ୍ଗେ ଭୃଶମ୍ ଅତିଶୟେନ ବ୍ୟଜ୍ୟତେ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୭ ।।

– ଯଦ୍ୟପି ଶିବ ସର୍ବଗତ ତଥାପି ନିଜର ଆଧାର ଅର୍ଥାତ୍ ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ଯେପରି ଅଗ୍ନି ସମସ୍ତ ବୃକ୍ଷରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶମୀ ବୃକ୍ଷରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୭ ।।

ନନୁ ଲିଙ୍ଗେ କିମର୍ଥଂ ବିଶେଷେଣ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସର୍ବଗତ୍ୱଂ ମହେଶସ୍ୟ ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରବିନିଶ୍ଚିତମ୍ ।
ତଥାପ୍ୟାଶ୍ରୟଲିଙ୍ଗେନ ପୂଜାର୍ଥମଧିକା ସ୍ଥିତିଃ ।। ୫୮ ।।

ଅତ୍ରାଦି (ପି) ଶବ୍ଦେନ ଗୁରୁଚରମୂର୍ତ୍ତୀ ଲକ୍ଷ୍ୟେତେ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୮ ।।

– ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ସର୍ବବ୍ୟାପକତା ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ । ତଥାପି ଆଶ୍ରୟଭୂତ ଲିଙ୍ଗ ଆଦିରେ ପୂଜା ପାଇଁ ବିଶେଷ ସ୍ଥିତି ହୋଇଥାଏ ।। ୫୮ ।।

ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ – 'ଯା ତେ ରୁଦ୍ର'[୧୪୭] ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥମେବ ଶ୍ଳୋକମୁଖେନୋପନ୍ୟସ୍ୟତି –

---

୧୪୭. ଯା ତେ ରୁଦ୍ର ଶିବା ତନୂରଘୋରାଽପାପକାଶିନୀ (ଶୁ. ଯ. ବା. ସଂ., ୧୬/୨)

ନିତ୍ୟଂ ଭାସି ତଦୀୟସ୍ତ୍ୱଂୟା ତେ ରୁଦ୍ର ଶିବା ତନୂଃ ।
ଅଘୋରାଦ୍ଧପାପକାଶୀତି ଶ୍ରୁତିରାହ ସନାତନୀ ।। ୫୯ ।।

ଭୋ ରୁଦ୍ର ତେ ତବ ଯା ତନୂଃ ଶିବଲିଙ୍ଗମୂର୍ତ୍ତିଃ, ଶିବା ମଙ୍ଗଳା, ଅଘୋରା ଅଭୟଙ୍କରା, ଅପାପକାଶୀ ଦୋଷରହିତା । ତ୍ୱଂ ତଦୀୟୋ ଲିଙ୍ଗସମ୍ବନ୍ଧୀ ସନ୍ ନିତ୍ୟଂ ଭାସୀତି ସନାତନୀ ନିତ୍ୟା ଶ୍ରୁତିରାହ କଥୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– ହେ ରୁଦ୍ର, ଆପଣଙ୍କର ଯେଉଁ ଅଘୋର ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭୟଙ୍କର ମଙ୍ଗଳକାରୀ ଦୋଷରହିତ (ଲିଙ୍ଗରୂପୀ) ଶରୀର ଅଛି ସନାତନୀ ଶ୍ରୁତି କହୁଛି, ସେହି ଶରୀରଯୁକ୍ତ ତୁମେ ନିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଅଛ ।। ୫୯ ।।

ତସ୍ମାଦିଷ୍ଟଲିଙ୍ଗମେବ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟାହ –

ତସ୍ମାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ସର୍ବସ୍ଥାନପରାଙ୍ମୁଖଃ ।
ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ମହାଦେବଂ ପୂଜୟେତ୍ ପୂଜକୋତ୍ତମଃ ।। ୬୦ ।।

ତସ୍ମାତ୍ ଶ୍ରୁତିପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ ପୂଜକୋତ୍ତମୋ ମହେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ସର୍ବସ୍ଥାନବିମୁଖଃ ସନ୍ ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ସ୍ୱସମ୍ବନ୍ଧୀବତୀଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ମହାଦେବଂ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦ ।।

– ତେଣୁ ଉତ୍ତମ ପୂଜକ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନରୁ ପରାଙ୍ମୁଖ ହୋଇ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ମହାଦେବଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୦ ।।

ଏବଂ ବୁଦ୍ଧ୍ୱା ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ଯଜନ୍ନେବ ସର୍ବଗତ୍ୱନିରାସକ ଇତ୍ୟାହ –

ଶିବସ୍ୟ ସର୍ବଗତ୍ୱେଽପି ସର୍ବତ୍ର ରତିବର୍ଜିତଃ ।
ସ୍ୱେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ଯଜନ୍ ଦେବଂ ସର୍ବଗତ୍ୱନିରାସକଃ ।। ୬୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୧ ।।

– ଯଦିଓ ଶିବ ସର୍ବଗାମୀ ଅଟନ୍ତି, ତଥାପି ସର୍ବତ୍ର ଅନୁରାଗ ରହିତ ହୋଇ କେବଳ ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ଯିଏ ଦେବଙ୍କର ପୂଜା କରନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ସର୍ବଗତ୍ୱ ନିରାସକ କୁହାଯାଏ ।। ୬୧ ।।

ଇତି ସର୍ବଗତ୍ୱନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶିବଜଗନ୍ମୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ମହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ପୂଜାର୍ଥଂ ସର୍ବଗତ୍ୱେ ନିରାକୃତେଽପି ପ୍ରମାଣବଳାତ୍ ସର୍ବଗତ୍ୱଂ ଯଥାଙ୍ଗୀକ୍ରିୟତେ, ତଥା ପ୍ରମାଣବଳାତ୍ ସର୍ବମୟତ୍ୱଂ ଚାଙ୍ଗୀକରଣୀୟମିତି ଶିବଜଗନ୍ମୟସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ପୂଜାବିଧୌ ନିୟମ୍ୟତ୍ୱାଲ୍ଲିଙ୍ଗମାତ୍ରେ ସ୍ଥିତଂ ଶିବମ୍ ।
ପୂଜୟନ୍ନପି ଦେବସ୍ୟ ସର୍ବଗତ୍ୱଂ ବିଭାବୟେତ୍ ।। ୬୨।।

ଶିବସ୍ୟ ସର୍ବନିୟାମକତ୍ୱେଽପି ପୂଜାକାଳେ ଭକ୍ତନିୟାମ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଭକ୍ତାଧୀନତ୍ୱାଲ୍ଲିଙ୍ଗମାତ୍ରେ ସ୍ଥିତଂ ଶିବଂ ଭକ୍ତଃ ପୂଜୟନ୍ନପି ଦେବସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥିତସ୍ୟ ପ୍ରକାଶାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ସର୍ବଗତ୍ୱଂ ବିଭାବୟେତ୍, ଅନ୍ୟଥା କୁମ୍ଭକାରବତ୍ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାଦିତି ।। ୬୨।।

(ଶିବଜଗନ୍ମୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପୂଜାବିଧି ନିୟମିତ ହେବା ଫଳରେ ଲିଙ୍ଗମାତ୍ରରେ ସ୍ଥିତ ଶିବଙ୍କର ପୂଜା କରି ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତ ଦେବାଧିଦେବଙ୍କର ସର୍ବବ୍ୟାପକତାର ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୨।।

ଏବଂ ସର୍ବଗତ୍ୱେ ସିଦ୍ଧେ ଶିବସ୍ୟ 'ଆତ୍ମନ ଆକାଶଃ ସମ୍ଭୂତଃ, ଆକାଶାଦ୍ୱାୟୁଃ, ବାୟୋରଗ୍ନିଃ, ଅଗ୍ନେରାପଃ, ଅଦ୍‌ଭ୍ୟଃ ପୃଥିବୀ'[୧୪୮] ଇତି ଶ୍ରୁତେରଭିନ୍ନନିମିତ୍ତୋପାଦାନ-କାରଣତ୍ୱଶ୍ରବଣାଦ୍ ବହୁଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ଶିବଜଗନ୍ମୟତ୍ୱଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଯସ୍ମାଦେତତ୍ ସମୁତ୍‌ପନ୍ନଂ ମହାଦେବାଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।
ତସ୍ମାଦେତନ୍ନ ଭିଦ୍ୟେତ ଯଥା କୁମ୍ଭାଦିକଂ ମୃଦଃ ।। ୬୩।।

ଯସ୍ମାନ୍ ମହାଦେବାଦିତି ସମ୍ବନ୍ଧଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୩।।

– ଯେହେତୁ ଏହି ଚରାଚର ମହାଦେବଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ, ତେଣୁ ଯେପରି ମାଟିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କୁମ୍ଭ ଆଦି ମାଟିରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି, ସେହିପରି ଏହା ମହାଦେବଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ।। ୬୩।।

ଶିବତତ୍ତ୍ୱାତ୍ ସମୁତ୍‌ପନ୍ନଂ ଜଗତସ୍ମାନ୍ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।
ଫେନୋର୍ମିବୁଦ୍‌ବୁଦାକାରଂ ଯଥା ସିନ୍ଧୋର୍ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।। ୬୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୪।।

– ଯେପରି ସମୁଦ୍ରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଫେଣ, ଲହଡ଼ି, ବୁଦ୍‌ବୁଦ୍ ଆଦି ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି, ସେହିପରି ଶିବତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି ଜଗତ୍ ତାଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ।। ୬୪।।

ଯଥା ତନ୍ତୁଭିରୁତ୍ପନ୍ନଃ ପଟସ୍ତନ୍ତୁମୟଃ ସ୍ମୃତଃ ।
ତଥା ଶିବାତ୍ ସମୁତ୍‌ପନ୍ନଂ ଶିବ ଏବ ଚରାଚରମ୍ ।। ୬୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୫।।

– ଯେପରି ତନ୍ତୁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ପଟ ତନ୍ତୁମୟ କୁହାଯାଏ, ସେହିପରି ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଶିବ ହିଁ ଅଟେ ।। ୬୫।।

---

୧୪୮. ତୈ. ଉ., – ୨/୧

ନନୁ ମୃଦାଦୀନାଂ ବିକାରିତ୍ୱାତ୍ ଶିବସ୍ୟ ନିର୍ବିକାରିତ୍ୱାଦ୍ ଭକ୍ତଦୃଷ୍ଟାନ୍ତୋ ବିଷମ ଇତ୍ୟାହ –

ଆତ୍ମଶକ୍ତିବିକାସେନ ଶିବୋ ବିଶ୍ୱାତ୍ମନା ସ୍ଥିତଃ ।
କୁଟୀଭାବାଦ୍ ଯଥା ଭାତି ପଟଃ ସ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରସାରଣାତ୍ ।। ୬୬ ।।

ପଟଃ ସ୍ୱତାଦାତ୍ମ୍ୟାପନ୍ନପ୍ରସରଣଶକ୍ତ୍ୟା କୁଟୀଭାବାତ୍ ପ୍ରସ୍ଥାନକୁଟୀଭାବାଦ୍ ଯଥା ଭାତି, ତଥା ଶିବୋଽପି ସ୍ୱାତ୍ମଶକ୍ତିବିକାସେନ ବିଶ୍ୱାତ୍ମନା ସ୍ଥିତଃ ସନ୍ ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୬ ।।

– ଶିବ ନିଜର ଶକ୍ତିର ବିକାସରେ ବିଶ୍ୱରୂପରେ ସେହିପରି ସ୍ଥିତ, ଯେପରି ପଟ ନିଜର ପ୍ରସାରରେ ତମ୍ବୁ ଭାବରେ ଶୋଭା ପାଇଥାଏ ।। ୬୬ ।।

ନନୁ ପ୍ରସାରଣଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଯଥା ପଟସ୍ୟାପି ବିକାରଭାକ୍ତ୍ୱମ୍, ତଥା ଶିବସ୍ୟାପି ସ୍ୱସମବେତଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ବିକାରିତା ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାନ୍ତରମୁପନ୍ୟସନ୍ନୁକ୍ତାର୍ଥମୁପସଂହରତି –

ତସ୍ମାଚ୍ଛିବମୟଂ ସର୍ବଂ ଜଗଦେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।
ତଦଭିନ୍ନତୟା ଭାତି ସର୍ପତ୍ୱମିବ ରଜ୍ଜୁତଃ ।। ୬୭ ।।

ରଜ୍ଜୁଃ ସ୍ୱନିଷ୍ଠଦୀର୍ଘବୃତ୍ତଗୋଧୂମବର୍ଣ୍ଣତାଶକ୍ତିବଶାଦ୍ ବିକାରରାହିତ୍ୟେନ ଯଥା ସର୍ପତ୍ୱେନ ଭାତି, ତଥା ଶିବୋଽପି ବିକାରରାହିତ୍ୱେନ ସ୍ୱସମବେତମାୟାଶକ୍ତ୍ୟା ବିଶ୍ୱାଭିନ୍ନତୟା ଭାତି, ତସ୍ମାଦ୍ ସର୍ବମେତଚ୍ଚରାଚରଂ ବିଶ୍ୱଂ ଶିବମୟଂ ନ ତଦ୍ୱ୍ୟତି–ରିକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୭ ।।

– ତେଣୁ ଶିବମୟ ଏହି ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପତ୍ୱ[୧୪୯] ପରି ସେହି ଶିବଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ପରି ଭାସିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୭ ।।

ଅଥ ଦାର୍ଢ୍ୟାର୍ଥମୁଦାହୃତଦ୍ୱୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ବହୁଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ରଜ୍ଜୌ ସର୍ପତ୍ୱବଦ୍ ଭାତି ଶୁକ୍ତୌ ଚ ରଜତତ୍ୱବତ୍ ।
ଚୋରତ୍ୱବଦପି ସ୍ଥାଣୌ ମରୀଚ୍ୟାଂ ଚ ଜଳତ୍ୱବତ୍ ।। ୬୮ ।।
ଗନ୍ଧର୍ବପୁରବଦ୍ୱ୍ୟୋମ୍ନି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣେ ।
ନିରସ୍ତଭେଦସଦ୍ଭାବେ ଶିବେ ବିଶ୍ୱଂ ବିରାଜତେ ।। ୬୯ ।।

ରଜ୍ଜ୍ୱାଂ ଗୋଧୂମବର୍ଣ୍ଣତାଶକ୍ତ୍ୟା ସର୍ପତ୍ୱବତ୍, ଶୁକ୍ତୌ ଧାବଲ୍ୟଶକ୍ତ୍ୟା ରଜତତ୍ୱବତ୍, ସ୍ଥାଣୌ ଦୀର୍ଘଶକ୍ତ୍ୟା ପୁରୁଷତ୍ୱବତ୍, ମରୀଚ୍ୟାଂ ସ୍ୱଚ୍ଛତୋଦ୍ରେକଶକ୍ତ୍ୟା ଜଳତ୍ୱବତ୍ କାଳଶକ୍ତ୍ୟା ବ୍ୟୋମ୍ନି ଗନ୍ଧର୍ବନଗରବତ୍, ନିରସ୍ତସମସ୍ତପ୍ରାପଞ୍ଚିକ ଭେଦବତି ନିର୍ବିକାରେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ

---

୧୪୯. ମନ୍ଦାନ୍ଧକାର ହେତୁ ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପ ଭ୍ରମ ହୋଇଥାଏ । ରଜ୍ଜୁର ବକ୍ରତ୍ୱ ଆଦି ଦୋଷ ହେତୁ ସର୍ପର ଧର୍ମ ସର୍ପତ୍ୱର ଆରୋପ ହୋଇଥାଏ, ସର୍ପର ନୁହେଁ । ସର୍ପ ରଜ୍ଜୁଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଏବଂ ଅନାରୋପ୍ୟ ଅଟେ ।

ପରଶିବବ୍ରହ୍ମଣି, ତତ୍‌ସମବେତବିମର୍ଶଶକ୍ତିପ୍ରତିସ୍ଫୁରଣାୟମାନମାୟାଶକ୍ତ୍ୟା ବିଶ୍ୱଂ ତଦଭିନ୍ନତୟା ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୮-୬୯ ।।

– ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପତ୍ୱ, ଶୁକ୍ତିରେ ରଜତତ୍ୱ, ସ୍ଥାଣୁରେ ଚୋରତ୍ୱ, ମୃଗମରୀଚିକାରେ ଜଳତ୍ୱ, ଆକାଶରେ ଗନ୍ଧର୍ବନଗରତ୍ୱର ଆରୋପ ପରି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଭେଦ ରହିତ ଶିବଙ୍କଠାରେ ବିଶ୍ୱ ଆଭାସିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୮-୬୯ ।।

ନନ୍ୱେଭିର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତୈର୍ବିଶ୍ୱଂ ପ୍ରାତୀତିକଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାନ୍ତରମାହ –

ପତ୍ରଶାଖାଦିରୂପେଣ ଯଥା ତିଷ୍ଠତି ପାଦପଃ ।
ତଥା ଭୂମ୍ୟାଦିରୂପେଣ ଶିବ ଏକୋ ବିରାଜତେ ।। ୭୦ ।।

ବୃକ୍ଷୋ ଯଥା କାଳଶକ୍ତ୍ୟା ବିକାରରାହିତ୍ୟେନ ସ୍ୱାନ୍ତର୍ଲୀନସ୍ୱବିଜାତୀୟପତ୍ରପୁଷ୍ପାଦି-ଭେଦବିଶିଷ୍ଟତ୍ୱେନ ଭାତି, ତଥା ଶିବ ଏବ ସ୍ୱସମବେତ ଶକ୍ତିତାଦାତ୍ମ୍ୟକ୍ରୋଡ଼ୀକୃତ-ଭୂମ୍ୟାଦିରୂପେଣ ପ୍ରତିସ୍ଫୁରଣଗତ୍ୟା ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତତ୍ର ଧୃତ୍ୟା ଧରଣିଃ, କରୁଣୟା ଜଲମ୍, ଉଜ୍ଜ୍ୱଲତୟା ତେଜଃ, ପରମାନନ୍ଦସ୍ପନ୍ଦନେନ ବାୟୁଃ, ଚିଦ୍‌ବ୍ୟାପ୍ତ୍ୟା ବ୍ୟୋମ, ଚିତିସଙ୍କୋଚ ଚିତ୍ତବିଶିଷ୍ଟୋ ଜୀବ ଇତି ବିବେକଃ । ନନୁ ବୃକ୍ଷସ୍ୟ ସାବୟବତ୍ୱାତ୍, ସଦାଭାସସଂଯୁକ୍ତଶିବସ୍ୟ ନିରବୟବତ୍ୱାତ୍, ତତ୍‌ସମବେତଶକ୍ତେରପି ତଦଭିନ୍ନତ୍ୱେନ ତଥାତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ସାବୟବପ୍ରପଞ୍ଚ-ରୂପେଣ ଭାସନଂ ସମ୍ଭବତୀତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ଶକ୍ତେଃ ଶିବାଭିନ୍ନତ୍ୱେ ସତି ଦୁର୍ଘଟକାରିତ୍ୱେନ ଅହିକୁଣ୍ଡଳନ୍ୟାୟେନ ସ୍ୱାସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟପରିକଳ୍ପିତ ଭେଦୋପସ୍ଥିତିପରମାଣୁକାର୍ଯ୍ୟଭୂତଦ୍ୱ୍ୟଣୁକାଦାବିବ ତତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରୂପମାୟାଶକ୍ତେଃ ସାଂଶତ୍ୱେ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାତ୍ 'ବିଷ୍ଟଭ୍ୟାହମିଦଂ କୃତ୍ସ୍ନମେକାଂଶେନ ସ୍ଥିତୋ ଜଗତ୍'[୧୫୦] ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଶ୍ଚ । ପ୍ରାତୀତିକ ପ୍ରପଞ୍ଚରୂପେଣାପି ସ୍ୱଶକ୍ତିନ୍ୟୂନୀଭାବେନ ଶିବ ଏବ ଭାସତେ, ଶୁକ୍ତିରଜତୟୋଃ ପରସ୍ପରସତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ମେଳକାଂଶୋ ନାସ୍ତୀତି ବଦତା ନିଷେଧପ୍ରତିଯୋଗିତ୍ୱେନ ସମାନଯୋଗେନ ଚ ସୋଽପ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟ ଏବ, ଉତ୍ତର-କ୍ଷଣବାଧମାନତ୍ୱାତ୍ ଶକ୍ତିନ୍ୟୂନୀଭାବନିବନ୍ଧନେତି ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱଂ ଶିବମୟମେବେତି ସଂକ୍ଷେପଃ । ବସ୍ତୁତସ୍ତୁ ବାଧ ଏବ ନାସ୍ତି, ଘଟପଟୟୋରିବ ଶୁକ୍ତିରଜତୟୋରପି ବସ୍ତୁତ୍ୱାତ୍ । ନାପି ଶୁକ୍ତିଜ୍ଞାନେନ ରଜତଜ୍ଞାନସ୍ୟ ବାଧଃ, ଘଟପଟଜ୍ଞାନୟୋରିବ ଭିନ୍ନକାଳଭିନ୍ନବିଷୟତ୍ୱାତ୍ । ନନ୍ୱେକସ୍ମିନ୍ନେବ ଧର୍ମିଣି ଇଦଂ ରଜତଂ ନେଦଂ ରଜତମିତି ବିରୁଦ୍ଧାବଭାସଦ୍ୱୟସ୍ୟ ପ୍ରାମାଣ୍ୟାସମ୍ଭବାତ୍, ଅଥୋତ୍ତର କାଳିକରଜତାଭାବଜ୍ଞାନେନ ପୂର୍ବୋତ୍ପନ୍ନରଜତଜ୍ଞାନସ୍ୟ ବାଧୋଽଙ୍ଗୀକ୍ରିୟତ ଇତି ଚେନ୍ନ ଜ୍ଞାନାନାଂ ତ୍ରିକ୍ଷଣାବସ୍ଥାୟିତ୍ୱ ନିୟମେନ ରଜତାଭାବଜ୍ଞାନସ୍ଥିତିକାଲେ ରଜତଜ୍ଞାନସ୍ୟାଭାବାତ୍ । କିଞ୍ଚ, ବାଧ୍ୟବାଧକଭାବସ୍ୟ

---

୧୫୦. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୪୨

ଦଣ୍ଡଭାଣ୍ଡନ୍ୟାୟେନ ପରସ୍ପରାନ୍ୱୟସାପେକ୍ଷତ୍ୱେନ ଜ୍ଞାନାନାଂ ଗୁଣତ୍ୱେନ ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧାଭାବାତ୍ । ତସ୍ମାଦ୍ ଘଟପଟଜ୍ଞାନୟୋରିବୋନ୍ମେଷନିମେଷୟୋରଙ୍ଗୀ କରଣୀୟତ୍ୱେନ ବାଧସ୍ୟ ବାଭାବାଦିତି ଦିକ୍ ।। ୭୦।।

– ଯେପରି ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ (ଅନେକ) ପତ୍ର, ଶାଖା ଆଦି ରୂପରେ ସ୍ଥିତ ହୁଏ, ସେହିପରି ଏକ ଶିବ (ଅନେକ) ଭୂମି ଆଦି ରୂପରେ ବିରାଜମାନ ହୋଇଛନ୍ତି।। ୭୦।।

ବିଶେଷ – ପ୍ରକାଶସ୍ୱରୂପ ଶିବ ନିଜ ଭିତରେ ସମବେତ ବିମର୍ଶଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ରୂପରେ ଭାସିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଧୃତିରୁ ଧରଣୀ, କରୁଣାରୁ ଜଳ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତାରୁ ତେଜ, ଆନନ୍ଦସ୍ପନ୍ଦନରୁ ଜୀବ ରୂପରେ ଶିବ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଶିବ ଯଦ୍ୟପି ନିରଂଶ ଅଟନ୍ତି, ତଥାପି ନିଜର ଦୁର୍ଘଟକାରିଣୀ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ନାନା ଏବଂ ସାବୟମରୂପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ହୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରତିଭାସିକ ପ୍ରତୀତି ରୂପରେ ନିଜର ଶକ୍ତିର ନ୍ୟୁନତାଦ୍ୱାରା ଶିବ ହିଁ ଭାସିତ ହୁଅନ୍ତି । ଟୀକାକାର ବାଧବାଧକ ଭାବ ସ୍ୱୀକାର କରିନାହାନ୍ତି, କାରଣ ଶୁକ୍ତିରେ ରଜତର ପ୍ରତୀତି ଏବଂ ବାଧର କାଳ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । 'ଇଦଂ ରଜତମ୍' 'ନେଦଂ ରଜତମ୍' ଏପରି ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନର ବୋଧ ଭିନ୍ନ ଅଟେ। ଜ୍ଞାନଗୁଣ ଏବଂ ନିରଂଶ ଅଟେ । ତେଣୁ ସେଠାରେ ତାହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ରଜତଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଶୁକ୍ତିଜ୍ଞାନ ଶିବଙ୍କର ଉନ୍ମେଷ ନିମେଷ ଅଟେ ।

ଇତି ଶିବଜଗନ୍ମୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭକ୍ତଦେହିକଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲମ୍

ଅଥୈବଂ ଶିବସ୍ୟ ଜଗନ୍ମୟତ୍ୱେଽପି –

ବେଦବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟାର୍ଥସନ୍ଧାନାତୀତବର୍ତ୍ତନଃ ।
ଭକ୍ତଭାବପରାନନ୍ଦୋ ଭକ୍ତଭାବୈକଗୋଚରଃ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଭକ୍ତହୃଦୟେ ପ୍ରକାଶତ ଇତି ଭକ୍ତଦେହିକ–ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲଂ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ସମସ୍ତଜଗଦାତ୍ମାଽପି ଶଙ୍କରଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ।
ଭକ୍ତାନାଂ ହୃଦୟାମ୍ଭୋଜେ ବିଶେଷେଣ ବିରାଜତେ ।। ୭୧ ।।

ଶଙ୍କରଃ ସୁଖଙ୍କରଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ସମସ୍ତଜଗଦାତ୍ମାଽପି ଭାବାଭାବରୂପପ୍ରପଞ୍ଚ–ମୟୋଽପି ଭକ୍ତାନାଂ ସ୍ୱଭକ୍ତାନାଂ ହୃଦୟାମ୍ଭୋଜେ ହୃଦୟକମଳେ ବିଶେଷେଣ ବିରାଜତେ ଆଧିକ୍ୟେନ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

– (ଭକ୍ତଦେହିକ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯଦ୍ୟପି ଶଙ୍କର ପରମେଶ୍ୱର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାରରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଛନ୍ତି, ତଥାପି ଭକ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟ କମଳରେ ସେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବିରାଜମାନ ।। ୭୧ ।।

ତତ୍‌କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କୈଳାସେ ମନ୍ଦରେ ଚୈବ ହିମାଦ୍ରୌ କନକାଚଳେ ।
ହୃଦୟେଷୁ ଚ ଭକ୍ତାନାଂ ବିଶେଷେଣ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଃ ।। ୭୨ ।।

ଏଷୁ ସ୍ଥାନେଷୁ ଯଥା ଶିବୋ ବିଶେଷେଣ ଭାସତେ, ତଥା ସ୍ୱଭକ୍ତାନାଂ ହୃଦୟେ ଭାସତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୨ ।।

– କୈଳାସ, ମନ୍ଦର, ହିମାଳୟ ତଥା କନକାଚଳ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁମେରୁ ପର୍ବତରେ ତଥା ଭକ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟରେ (ଶିବ) ବିଶେଷ ଭାବରେ ରହନ୍ତି ।। ୭୨ ।।

ନନ୍ୱପରିଚ୍ଛିନ୍ନଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ କଥଂ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଃ ସନ୍ ଭକ୍ତହୃଦୟେଷୁ ରାଜତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସର୍ବାତ୍ମାପି ପରିଚ୍ଛିନ୍ନୋ ଯଥା ଦେହେଷୁ ବର୍ତ୍ତତେ ।
ତଥା ସ୍ୱକୀୟଭକ୍ତେଷୁ ଶଙ୍କରୋ ଭାସତେ ସଦା ।। ୭୩ ।।

ସର୍ବାତ୍ମାତ୍ୱପି ପରମେଶ୍ୱରୋ ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ ମନୁଷ୍ୟଲକ୍ଷଣସକଳଦେହେଷୁ ଭିନ୍ନାନ୍ତଃକରଣବିଶିଷ୍ଟେଷୁ ପ୍ରତିବିମ୍ବଗତ୍ୟା ଯଥା ଭାସତେ, ତଥା ସ୍ୱକୀୟଭକ୍ତେଷୁ ସଦା ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୩ ।।

– ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପକ ପରମାତ୍ମା ଦେବାଦି ଦେହରେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଯେପରି ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଭାବରେ ରହନ୍ତି, ସେହିପରି ଶଙ୍କର ନିଜର ଭକ୍ତଜନରେ ସଦା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୭୩ ।।

ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ ପ୍ରମାଣଗର୍ଭିତ ବଚନମାହ –

ନିତ୍ୟଂ ଭାତି ତ୍ୱଦୀୟେଷୁ ଯା ତେ ରୁଦ୍ର ଶିବତନୁଃ ।
ଅଘୋରାଽପାପକାଶୀତି ଶ୍ରୁତିରାହ ସନାତନୀ ।। ୭୪ ।।

ଭୋ ରୁଦ୍ର ତେ ତବ ଯା ତନୂଃ ଶିବଲିଙ୍ଗମୂର୍ତ୍ତି, ଅଘୋରା ସୌମ୍ୟା, ଅପାପକାଶୀ ଦୋଷରହିତା, ସା ଲିଙ୍ଗମୂର୍ତ୍ତି, ତ୍ୱଦୀୟେଷୁ ତ୍ୱତ୍‌ସମ୍ବନ୍ଧିଷୁ ଭକ୍ତେଷୁ ନିତ୍ୟଂ ଭାତୀତି ସନାତନୀ ନିତ୍ୟା ଶ୍ରୁତିରାହେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୪ ।।

– ହେ ରୁଦ୍ର, ତୁମ୍ଭର ଶିବା, ଅଘୋରା, ଅପାପକାଶିନୀ ଯେଉଁ ଶରୀର ଅଛି,

ତାହା ତୁମ୍ଭର ଭକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ – ଏପରି ସନାତନୀ ଶ୍ରୁତି କହିଅଛି ।। ୭୪।।

ନନୁ ଶିବଭକ୍ତବ୍ୟତିରିକ୍ତେଷୁ ନ ଭାସତେ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଶୁଦ୍ଧେଷୁ ବିରକ୍ତେଷୁ ବିବେକିଷୁ ମହାତ୍ମସୁ ।

ଶିବସ୍ତିଷ୍ଠତି ସର୍ବାତ୍ମା ଶିବଲାଞ୍ଛନଧାରିଷୁ ।। ୭୫।।

ବିଶୁଦ୍ଧେଷୁ ବିରକ୍ତେଷୁ ଷଡ୍‌ସ୍ଥଲଜ୍ଞାନିଷୁ ଚରମୂର୍ତ୍ତିଷ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ, ବିବେକିଷୁ ମହାତ୍ମସୁ ଶୁକାଦିଯୋଗିଷ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଶିବଲାଞ୍ଛନଧାରିଷୁ ଭୂତିରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାତ୍ରଧାରିଷୁ ଚେତ୍ୟର୍ଥଃ, ସର୍ବାତ୍ମା ଶିବଃ, ନିତ୍ୟଂ ତିଷ୍ଠତି ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୫।।

– ବିଶୁଦ୍ଧ, ବୈରାଗ୍ୟଯୁକ୍ତ, ବିବେକୀ ତଥା ଶିବଚିହ୍ନକୁ ଧାରଣ କରିଥିବା ମହାତ୍ମାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବାତ୍ମା ଶିବ ବିରାଜମାନ ରହନ୍ତି ।। ୭୫।।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ୍ ସାଧାରଣତ୍ୱାଦ୍ ଶିବଭକ୍ତିଷୁ କୋ ବିଶେଷ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିତ୍ୟଂ ସନ୍ତୋଷଯୁକ୍ତାନାଂ ଜ୍ଞାନନିର୍ଧୂତକର୍ମଣାମ୍ ।

ମାହେଶ୍ୱରାଣାମନ୍ତଃସ୍ଥୋ ବିଭାତି ପରମେଶ୍ୱରଃ ।। ୭୬।।

ଶିବଜ୍ଞାନେନ ନିର୍ଧୂତକଲ୍ମଷବତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ଶିବସୁଖାନୁଭାବିନାଂ ପରମେଶ୍ୱରାଣାଂ ନିର୍ମଳଦର୍ପଣେ ମୁଖାଦେଃ ସ୍ଫୁଟତୟା ଭାସନମିବାତିସ୍ଫୁଟତୟା ତେଷାମନ୍ତସ୍ଥଃ ସନ୍ ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୬।।

– ନିତ୍ୟ ସନ୍ତୋଷଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିଥିବା ମାହେଶ୍ୱର ଭକ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟରେ ସ୍ଥିତ ପରମେଶ୍ୱର ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୭୬।।

ଅଥ ବକ୍ଷ୍ୟମାଣପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲଂ ସୂଚୟତି –

ଅନ୍ୟତ୍ର ଶମ୍ଭୋ ରତିମାତ୍ରଶୂନ୍ୟୋ ନିଜେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ନିୟତାନ୍ତରାତ୍ମା ।

ଶିବାତ୍ମକଂ ବିଶ୍ୱମିଦଂ ବିବୁଧ୍ୟ ମାହେଶ୍ୱରୋଽସୌ ଭବତି ପ୍ରସାଦୀ।। ୭୭।।

ଶମ୍ଭୋଃ ଶିବାଦ୍ ଅନ୍ୟତ୍ର ଦେବତାନ୍ତରେ ରତିମାତ୍ରଶୂନ୍ୟଃ ପ୍ରୀତିଲେଶେନାପି ରହିତଃ ସନ୍ ନିଜେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ ନିୟତାନ୍ତରାତ୍ମା ନିୟମିତାନ୍ତଃକରଣବାନସୌ ମାହେଶ୍ୱରଃ ଇଦଂ ବିଶ୍ୱମ୍ ଇଦମିତ୍ୟଙ୍ଗୁଳିନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟତ୍ୱେନ ଭାସମାନଂ ବିଶ୍ୱଂ ଶିବାତ୍ମକମୁକ୍ତଦୃଷ୍ଟାନ୍ତୈଃ ଶିବମୟମିତି ବିବୁଧ୍ୟନ୍ ସନ୍ ପ୍ରସାଦୀ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । 'ଶିବ ଏକୋ ଧ୍ୟେୟଃ ଶିବଶଙ୍କରଃ ସର୍ବମନ୍ୟଦ୍ ପରିତ୍ୟଜ' ଇତ୍ୟତ୍ର ଶ୍ରୁତିଃ ।। ୭୭।।

– ଶମ୍ଭୁ ଅତିରିକ୍ତ ବିଷୟରେ ଅନାସକ୍ତ, ନିଜର ଇଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗରେ ସଂଯତ ଅନ୍ତଃକରଣ ବାଲା ତଥା ଏହି ସଂସାରକୁ ଶିବସ୍ୱରୂପ ଜାଣୁଥିବା ମାହେଶ୍ୱର ହିଁ (ସର୍ବଦା) ପ୍ରସାଦୀ

ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରସନ୍ନ ରହି ଅନ୍ୟକୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରିବାବାଲା ପ୍ରସାଦୀ ସ୍ଥଳର ସାଧକ ହୋଇଥାଏ ।। ୭୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ନବବିଧସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୦।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ନବବିଧସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୦।।

ଏକାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭକ୍ତସ୍ଥଲନିରୂପଣାନନ୍ତରମଗସ୍ତ୍ୟଃ ଶ୍ରୀରେଣୁକଂ ପରିପୃଚ୍ଛତି –

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚ

ଭକ୍ତସ୍ଥଲଂ ସମାଖ୍ୟାତଂ ଭବତା ଗଣନାୟକ ।
କେନ ବା ଧର୍ମଭେଦେନ ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରୋ ଭବେତ୍ ।। ୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– (ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ଗଣନାୟକ, ସାକ୍ଷାତ୍ ଲିଙ୍ଗରେ ନିଷ୍ଠା ଆଦି ଧର୍ମରେ ଯୁକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର ର ଆପଣ ବର୍ଣ୍ଣନ କଲେ । ଏହି ମାହେଶ୍ୱର ପୁଣି 'ପ୍ରସାଦୀ' କାହିଁକି କୁହାଯାଏ ? ।। ୧ ।।

ରେଣୁକ ଉବାଚ

ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାଦିଭାବେନ ଧ୍ୱସ୍ତପାପନିବନ୍ଧନଃ ।
ମନଃପ୍ରସାଦଯୋଗେନ ପ୍ରସାଦୀତ୍ୟେଷ କଥ୍ୟତେ ।। ୨ ।।

ଉକ୍ତ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାଦିସ୍ଥଲପରିଜ୍ଞାନତଦାଚରଣତୋ ଧ୍ୱସ୍ତପାପସମୂହ ଏଷ ମାହେଶ୍ୱରୋ ମନୋନୈର୍ମଲ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧେନ ପ୍ରସାଦୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରତି ନିଷ୍ଠା ଆଦି ଭାବଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ପାପରୂପୀ ବନ୍ଧନକୁ ନଷ୍ଟ କରିଥିବା ମାହେଶ୍ୱର (ଭକ୍ତ) ମନର ପ୍ରସନ୍ନତା ହେତୁ 'ପ୍ରସାଦୀ' କୁହାଯାଇଥାଏ ।। ୨ ।।

ଅଥୈତତ୍ ସ୍ଥଲଂ କୀଦୃଶଂ କୀଦୃଗ୍‌ବିଧମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲମିତ୍ୟେତଦସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟବୋଧକମ୍ ।
ଅନ୍ତରସ୍ଥଲଭେଦେନ ସପ୍ତଧା ପରିକୀର୍ତ୍ତିତମ୍ ।। ୩ ।।

ଏତତ୍ ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଲମସ୍ୟ ଭକ୍ତମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଲୋକ୍ତସଦାଚାରସମୂହସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱ-ବୋଧକମବାନ୍ତରସ୍ଥଲଭେଦେନ ସପ୍ତବିଧମିତି ପରିକୀର୍ତ୍ତିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩ ।।

– ଏହି ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ ଏହାଙ୍କର ମହିମାର ଜ୍ଞାପକ ଅଟେ । ଅନ୍ତର୍ଗତ ସ୍ଥଳ ଭେଦରେ ଏହା ସାତ ପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି ।। ୩ ।।

ଅଥ ତତ୍‌କଥମିତ୍ୟତ୍ରୋଦ୍ଦିଶତି –

ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳମାଦୌ ତୁ ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟକଂ ତତଃ ।
ତତୋ ଲିଙ୍ଗପ୍ରଶଂସା ଚ ତତୋ ଜଙ୍ଗମଗୌରବମ୍ ।। ୪ ।।
ତତୋ ଭକ୍ତସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ତତଃ ଶରଣକୀର୍ତ୍ତନମ୍ ।
ଶିବପ୍ରସାଦମାହାତ୍ମ୍ୟମିତି ସପ୍ତପ୍ରକାରକମ୍ ।। ୫ ।।

ଶରଣକୀର୍ତ୍ତନଂ ତନ୍ମହତ୍ତ୍ୱକୀର୍ତ୍ତନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ସପ୍ତପ୍ରକାରକମିତ୍ୟୁତ୍ତରମ୍ ।। ୪–୫ ।।

– ପ୍ରଥମ ପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଳ, ତୃତୀୟ ଲିଙ୍ଗପ୍ରଶଂସା ତା'ପରେ ଜଙ୍ଗମଗୌରବ, ତା'ପରେ ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟ, ତା'ପରେ ଶରଣକୀର୍ତ୍ତନସ୍ଥଳ ଏବଂ ଶେଷରେ ଶିବପ୍ରସାଦମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଳ – ଏହିପରି ସାତ ପ୍ରକାରର ।। ୪–୫ ।।

ଅଥୋଦ୍ଦିଷ୍ଟାନାଂ ସ୍ଥଳାନାଂ କ୍ରମାଲ୍ଲକ୍ଷଣମୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

କ୍ରମାଲ୍ଲକ୍ଷଣମେତେଷାଂ କଥୟାମି ମହାମୁନେ ।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।।

ଅଥ – ଚିତ୍ତସ୍ୟ ହି ପ୍ରସାଦେନ ହନ୍ତି କର୍ମ ଶୁଭାଶୁଭମ୍ ।
ପ୍ରସନ୍ନାତ୍ମାତ୍ମନି ସ୍ଥିତ୍ୱା ସୁଖମକ୍ଷୟମଶ୍ନୁତେ ।।

ଇତି ମୈତ୍ରେୟଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଶିବପ୍ରସାଦଜାୟମାନମନଃ ପ୍ରସନ୍ନତାଂ ଦ୍ୱାଦଶସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ନୈର୍ମଲ୍ୟଂ ମନସୋ ଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରସାଦ ଇତି କଥ୍ୟତେ ।
ଶିବସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗରୂପସ୍ୟ ପ୍ରସାଦାଦେବ ସିଦ୍ଧ୍ୟତି ।। ୬ ।।

ମନସଶ୍ଚିତ୍ତସ୍ୟ ନୈର୍ମଲ୍ୟଂ ଲିଙ୍ଗଂ ନିର୍ମଲତ୍ୱଚିହ୍ନଂ ପ୍ରସାଦଇତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏଷ ମନୋନିର୍ମଲତ୍ୱରୂପ୍ରସାଦୋ ଲିଙ୍ଗରୂପସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ପ୍ରସାଦାତ୍ ସିଦ୍ଧ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

– ହେ ମହାମୁନି, କ୍ରମରେ ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ କହୁଛି । ମନର ନିର୍ମଳତାରୂପୀ ଚିହ୍ନକୁ ପ୍ରସାଦ କହନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସାଦ ଲିଙ୍ଗରୂପୀ ଶିବଙ୍କର କୃପାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬ ।।

ନନୁ କୋଽୟଂ ଚିତ୍ତନୈର୍ମଲ୍ୟଲକ୍ଷଣପ୍ରସାଦ କାରଣୀଭୂତ ଶିବପ୍ରସାଦ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବପ୍ରସାଦଂ ଯଦ୍‌ଦ୍ରବ୍ୟଂ ଶିବାୟ ବିନିବେଦିତମ୍ ।
ନିର୍ମାଲ୍ୟଂ ତତ୍ତୁ ଶୈବାନାଂ ମନୋନୈର୍ମଲ୍ୟକାରଣମ୍ ।। ୭ ।।

ଶିବାୟ ବିନିବେଦିତଂ ସମର୍ପିତଂ ଯଦ୍ ଦ୍ରବ୍ୟଂ ତଦ୍ ଶିବପ୍ରସାଦଃ, ତନ୍ନିର୍ମାଲ୍ୟଂ ତୁ ବିଶେଷଶୈବାନାଂ ବୀରଶୈବାନାଂ ମନୋନୈର୍ମଲ୍ୟକାରଣଂ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭ ।।

– ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଶିବପ୍ରସାଦରେ ନିର୍ମଳତା ବୀରଶୈବଙ୍କର ମନର ନିର୍ମଳତାର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ।। ୭ ।।

ଅଥୈବଂ ରୂପଶିବପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରବାନ୍ ପ୍ରସାଦୀତ୍ୟାହ –

ମନଃ ପ୍ରସାଦସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ନିର୍ମଲଜ୍ଞାନକାରଣମ୍ ।
ଶିବପ୍ରସାଦଂ ସ୍ୱୀକୁର୍ବନ୍ ପ୍ରସାଦୀତ୍ୟେଷ କଥ୍ୟତେ ।। ୮ ।।

ଜ୍ଞାନକାରଣଂ ଶିବଜ୍ଞାନକାରଣଂ ଶିବପ୍ରସାଦଂ ନିର୍ମାଲ୍ୟଂ ଶିବଲିଙ୍ଗପ୍ରସାଦରୂପ-ଶିବନିର୍ମାଲ୍ୟଂ ମନଃପ୍ରସାଦସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ଚିତ୍ତନୈର୍ମଲ୍ୟସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ସ୍ୱୀକୁର୍ବନ୍ ଏଷ ବୀରମାହେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରସାଦୀତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

– ମନର ପ୍ରସନ୍ନତାର ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ନିର୍ମଳଜ୍ଞାନର କାରଣଭୂତ ଶିବପ୍ରସାଦକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାବାଲା ପ୍ରସାଦୀ କୁହାଯାଏ ।। ୮ ।।

ତସ୍ମାତ୍ – 'ଆହାରଶୁଦ୍ଧ୍ୟା (ଶୁଦ୍ଧୌ) ତତ୍ତ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଃ' ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ ଶୁଦ୍ଧଶିବନିର୍ମାଲ୍ୟ ଭକ୍ଷଣେନ ସକଲତତ୍ତ୍ୱଶୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ମନୋନୈର୍ମଲ୍ୟଂ ଲଭତେ ଭକ୍ତ ଇତ୍ୟାହ –

ଅନ୍ନଶୁଦ୍ଧ୍ୟା ହି ସର୍ବେଷାଂ ତତ୍ତ୍ୱଶୁଦ୍ଧିରୁଦାହୃତା ।
ବିଶୁଦ୍ଧମନ୍ନଜାତଂ ହି ଯଚ୍ଛିବାୟ ସମର୍ପିତମ୍ ।। ୯ ।।
ତଦେବଂ ସର୍ବକାଲଂ ତୁ ଭୁଞ୍ଜାନୋ ଲିଙ୍ଗତତ୍ପରଃ ।
ମନଃପ୍ରସାଦମତୁଲଂ ଲଭତେ ଜ୍ଞାନକାରଣମ୍ ।। ୧୦ ।।

ଅନ୍ନଶୁଦ୍ଧ୍ୟା ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରାଣିନାଂ ତତ୍ତ୍ୱଶୁଦ୍ଧିର୍ଦେହାକ୍ଷଭୁବନପ୍ରପଞ୍ଚ ଶୁଦ୍ଧିରିତି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈରୁଦାହୃତା । ଯଚ୍ଛିବାୟ ସମର୍ପିତମନ୍ନଜାତଂ ଶୁଦ୍ଧଂ ତଦନ୍ନଜାତମେବ ଲିଙ୍ଗତତ୍ପରଃ ସନ୍ ସଦାକାଲଂ ଭୁଞ୍ଜାନଃ ପ୍ରସାଦୀ ଅତୁଲଂ ଶିବଜ୍ଞାନକାରଣଂ ମନଃପ୍ରସାଦଂ ମନୋନୈର୍ମଲ୍ୟଂ ଲଭତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯-୧୦ ।।

– ଅନ୍ନ ଶୁଦ୍ଧିରେ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱଶୁଦ୍ଧି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ତାହା ହେଉଛି ବିଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ନ ଯାହା ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ହୋଇଥାଏ । ଲିଙ୍ଗର ଆରାଧନାରେ ତତ୍ପର ସଦା ସେହି ଅନ୍ନକୁ ଖାଉଥିବା ଭକ୍ତ ଜ୍ଞାନରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅସୀମ ମନଃପ୍ରସାଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୯-୧୦ ।।

ତସ୍ମାଦାତ୍ମଭୋଗାର୍ଥଂ ନିୟମିତଂ ସଦ୍ ଯଦ୍ୟଦ୍ ଦ୍ରବ୍ୟଂ ପ୍ରାପ୍ତଂ ଭବତି, ତତ୍ସର୍ବଂ 'ଯଦ୍ୟଦାତ୍ମହିତଂ ବସ୍ତୁ ....ଶିବାର୍ପିତମ୍' ଇତି ଶିବରହସ୍ୟବଚନାନୁସାରେଣ ଶିବାୟ ସମର୍ପ୍ୟ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦିତ୍ୟାହ –

ଆତ୍ମଭୋଗାୟ ନିୟତଂ ଯଦ୍ୟଦ୍ ଦ୍ରବ୍ୟଂ ସମାହିତମ୍ ।
ତତ୍ତଦ୍ ସମର୍ପ୍ୟ ଦେବାୟ ଭୁଞ୍ଜୀତାତ୍ମ ବିଶୁଦ୍ଧୟେ ।। ୧୧ ।।

ଆତ୍ମଭୋଗାୟ ନିୟମିତଂ ସତ୍ ସମାହିତଂ ସମ୍ପାଦିତଂ ତତ୍ତତ୍ ଶିବଲିଙ୍ଗଦେବାୟ ସମର୍ପ୍ୟାତ୍ମବିଶୁଦ୍ଧୟେ ଚିତ୍ତଶୁଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ଭୁଞ୍ଜୀୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧ ।।

– ଆତ୍ମଭୋଗ ନିମନ୍ତେ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏକତ୍ରିତ କରାଯାଏ, ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ସେହି–ସେହି (ଦ୍ରବ୍ୟ କୁ) ମହାଦେବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ କରି ଖାଇବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୧ ।।

ଅଥାସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧେନ ଦେବେନ ଭିଷଜା ଜନ୍ମରୋଗିଣାମ୍ ।
ଯଦ୍ୟଦ୍ ପ୍ରସାଦିତଂ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ତତ୍ତଜ୍ଜନ୍ମରସାୟନମ୍ ।। ୧୨ ।।

ଜନ୍ମରୋଗିଣାଂ ଭବରୋଗିଣାଂ ଭିଷଜା ବୈଦ୍ୟେନ ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧେନ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ନିରନ୍ତର ସିଦ୍ଧେନ ଦେବେନ ପରମେଶ୍ୱରେଣ ଯଦ୍ ଦ୍ରବ୍ୟଂ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ପ୍ରସାଦିତଂ ପ୍ରସାଦୀକୃତମ୍, ତତ୍ତଦ୍ ଜନ୍ମରସାୟନଂ ସଂସାରବ୍ୟାଧିରସାୟନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨ ।।

– ଜନ୍ମରୂପୀ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧ ବୈଦ୍ୟରୂପୀ ଶିବଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭୋଗ ଲଗାଇ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ସବୁ ପ୍ରସାଦ କରାଯାଇଛି, ତାହା ସବୁ ଜନ୍ମ ରସାୟନ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁନର୍ଜନ୍ମରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ଔଷଧି ଅଟନ୍ତି ।। ୧୨ ।।

ଅଥ ଐହିକାରୋଗ୍ୟାଦିକାରଣଂ ଚେତ୍ୟାହ –

ଆରୋଗ୍ୟକାରଣଂ ପୁଂସାମନ୍ତଃ କରଣଶୁଦ୍ଧିମ୍ ।
ତାପତ୍ରୟମହାରୋଗସମୁଦ୍ଧରଣଭେଷଜମ୍ ।। ୧୩ ।।
ବିଦ୍ୟାବୈଶଦ୍ୟକରଣଂ ବିନିପାତବିଘାତନମ୍ ।
ଦ୍ୱାରଂ ଜ୍ଞାନାବତାରସ୍ୟ ମୋହୋଚ୍ଛେଦସ୍ୟ କାରଣମ୍ ।। ୧୪ ।।
ବୈରାଗ୍ୟସମ୍ପଦୋ ମୂଲଂ ମହାନନ୍ଦପ୍ରବର୍ଧନମ୍ ।
ଦୁର୍ଲଭଂ ପାପଚିତ୍ତାନାଂ ସୁଲଭଂ ଶୁଦ୍ଧକର୍ମଣାମ୍ ।। ୧୫ ।।
ଆଦୃତଂ ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦୈର୍ବସିଷ୍ଠାଦୈଶ୍ଚ ତାପସୈଃ ।
ଶିବସ୍ୱୀକୃତମନ୍ନାଦ୍ୟଂ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟଂ ସିଦ୍ଧିକାଂକ୍ଷିଭିଃ ।। ୧୬ ।।

ଅତ୍ର ପୁନସ୍ତଦିତ୍ୟନୁବର୍ତ୍ତତେ । ତତ୍ ପ୍ରସାଦଦ୍ରବ୍ୟଂ ପୁଂସାମାରୋଗ୍ୟକାରଣଂ ସଦ୍ ଅନ୍ତଃକରଣଶୁଦ୍ଧିଦମ୍ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକାଦିତାପତ୍ରୟ ଲକ୍ଷଣମହାରୋଗୋନ୍ମୂଲନୌଷଧମ୍ ବିଦ୍ୟାବିଶେଷ ସିଦ୍ଧିକାରଣଂ ବିନିପାତଃ କୃତ୍ରିମଦୋଷସ୍ତସ୍ୟ ଘାତକମ୍, ଶିବଜ୍ଞାନାବତାରସ୍ୟ ଦ୍ୱାରମ୍, ଅଜ୍ଞାନୋଚ୍ଛେଦକାରଣମ୍, ବୈରାଗ୍ୟସମ୍ପଦୋ ମୂଳକାରଣମ୍, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶକମ୍, ପାପିଷ୍ଠାନାଂ ଦୁର୍ଲଭଂ, ପୁଣ୍ୟାତ୍ମନାଂ ସୁଲଭଂ, ବ୍ରହ୍ମାଦିଦେବୈର୍ବସିଷ୍ଠାଦି ମୁନିଭିଃ ପ୍ରୀତିବିଷୟୀକୃତମ୍ । ଏବଂ ରୂପଂ ଶିବସ୍ୱୀକୃତମନ୍ନାଦ୍ୟଂ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୱୀକୃତାନ୍ନାଦିପ୍ରସାଦ–

ଦ୍ରବ୍ୟଂ ସିଦ୍ଧିକାଂକ୍ଷିଭିରିହ ପରତ୍ର ଭୋଗମୋକ୍ଷଲକ୍ଷଣ ସିଦ୍ଧିକାଂକ୍ଷିଭିଃ ପ୍ରସାଦିଭିଃ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩-୧୬।।

– ସିଦ୍ଧି ଚାହୁଁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଶିବଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଅନ୍ନାଦି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ୍ । ସେହି ଅନ୍ନାଦିର ବିଶେଷତା ହେଉଛି – ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିର ଆରୋଗ୍ୟର କାରଣ, ତାଙ୍କର ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରିବାବାଲା, ତିନି ତାପରୂପୀ ମହାରୋଗରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାପାଇଁ ଔଷଧ, ବିଦ୍ୟାକୁ ବିଶଦ କରିଥାଏ, ପତନ ଅର୍ଥାତ୍ କୃତ୍ରିମଦୋଷ ର ରୋଧକ, ଜ୍ଞାନାବତାରର ଦ୍ୱାର ତଥା ମୋହୋଚ୍ଛେଦର କାରଣ । ବୈରାଗ୍ୟରୂପୀ ସମ୍ପତ୍ତିର ମୂଳ ତଥା ମହାନନ୍ଦକୁ ବଢ଼େଇବାବାଲା, ପାପୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁର୍ଲଭ ତଥା ଶୁଦ୍ଧ ଆଚାରବାଲାଙ୍କ ପାଇଁ ସୁଲଭ, ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ଦେବତା ତଥା ବଶିଷ୍ଠ ଆଦି ତପସ୍ୱୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସାଦର ଆଦର କରାଯାଇଛି ।। ୧୩-୧୬।।

ଅଥୈତତ୍ ପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରେଣ ସର୍ବପାପକ୍ଷୟଶ୍ଚ ଭବତୀତ୍ୟାହ –

ପତ୍ରଂ ପୁଷ୍ପଂ ଫଳଂ ତୋୟଂ[୧୫୧] ଯଚ୍ଛିବାୟ ନିବେଦିତମ୍ ।
ତତ୍ତତ୍ସ୍ୱୀକାରଯୋଗେନ ସର୍ବପାପକ୍ଷୟୋ ଭବେତ୍ ।। ୧୭।।

ଯଦ୍ ଯଦ୍ ଦ୍ରବ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୭।।

– ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ, ଫଳ, ଜଳ – ଯାହା କିଛି ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଅଟେ, ତାହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସମସ୍ତପାପ କ୍ଷୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୭।।

ଅଥ ଶିବଲିଙ୍ଗପ୍ରସାଦବଦେବ ଶ୍ରୀଗୁରୁଶିବଯୋଗିନୋରପି ପ୍ରସାଦଃ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଯଥା ଶିବପ୍ରସାଦାନ୍ନଂ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟଂ ଲିଙ୍ଗତତ୍ପରୈଃ ।
ତଥା ଗୁରୋଃ ପ୍ରସାଦାନ୍ନଂ ତଥୈବ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।। ୧୮।।

ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠୈଃ ପ୍ରସାଦିଭିର୍ଯ୍ୟା ପ୍ରସାଦାନ୍ନଂ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟମ୍, ତଥା ଶ୍ରୀଗୁରୁଶିବଯୋଗିନାଂ ଚାନ୍ନପ୍ରସାଦୋଽପି ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮।।

– ଲିଙ୍ଗ ଆରାଧନାରେ ତତ୍ପର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିବପ୍ରସାଦରୂପୀ ଅନ୍ନ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ଗୁରୁ ଏବଂ ଶିବଯୋଗୀମାନଙ୍କର ପ୍ରସାଦାନ୍ନ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୮।।

ଇତି ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲମ୍

---

୧୫୧. ତୁଳନୀୟ –

ପତ୍ରଂ ପୁଷ୍ପଂ ଫଳଂ ତୋୟଂ ଯୋ ମେ ଭକ୍ତ୍ୟା ପ୍ରୟଚ୍ଛତି ।
ତଦହଂ ଭକ୍ତ୍ୟୁପହୃତମଶ୍ନାମି ପ୍ରୟତାତ୍ମନଃ ।। (ଭ.ଗୀ, ୯/୨୬)

ଅଥ ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପ୍ରସାଦନିଷ୍ଠେନ ଜ୍ଞାତବ୍ୟଂ ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଗୁରୁରେବାତ୍ର ସର୍ବେଷାଂ କାରଣଂ ସିଦ୍ଧିକର୍ମଣାମ୍ ।
ଗୁରୁରୂପୋ ମହାଦେବୋ ଯତଃ ସାକ୍ଷାଦୁପସ୍ଥିତଃ ।। ୧୯ ।।

ଅତ୍ର ଲୋକେ ଭୋଗମୋକ୍ଷଲକ୍ଷଣସକଳସିଦ୍ଧିକର୍ମଣାଂ ଗୁରୁରେବ କାରଣମ୍, 'ନ ଗୁରୋରଧିକଂ ନ ଗୁରୋରଧିକମ୍' ଇତି ଶିବରହସ୍ୟବଚନାତ୍ । ଯତଃ ପରମେଶ୍ୱର ଏବ ସାକ୍ଷାଦ୍ ଗୁରୁରୂପଃ ସନ୍ ଉପସ୍ଥିତସ୍ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– ଏହି ଜଗତରେ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିକର୍ମର କାରଣ ଗୁରୁ ହିଁ ଅଟନ୍ତି । କାରଣ ଗୁରୁ ରୂପରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ମହାଦେବ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୧୯ ।।

ନନୁ ନିଷ୍କଳଃ ଶିବଃ କିମର୍ଥଂ ସକଳଗୁରୁରୂପେଣ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିଷ୍କଳୋ ହି ମହାଦେବୋ ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନମହୋଦଧିଃ ।
ସକଳୋ ଗୁରୁରୂପେଣ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକୋ ଭବେତ୍ ।। ୨୦ ।।

ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାର୍ଣ୍ଣବ ପରମେଶ୍ୱରୋ ନିଷ୍କଳୋଽପି ନିରବୟବୋଽପି ଗୁରୁରୂପେଣ ସକଳଃ ସନ୍ କରଚରଣାଦିବିଶିଷ୍ଟଃ ସନ୍ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକୋ ଭବେତ୍, ଲୋକାନୁଗ୍ରହାର୍ଥଂ ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦ ।।

– ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନର ସମୁଦ୍ର ମହାଦେବ ନିଷ୍କଳ ଅଟନ୍ତି । ସେ ହିଁ ଗୁରୁରୂପରେ ସକଳ ହୋଇ ସର୍ବାନୁଗ୍ରହର କାରକ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୨୦ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ଗୁରୁଶିବୟୋର୍ଭେଦୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଯଃ ଶିବଃ ସ ଗୁରୁର୍ଜ୍ଞେୟୋ ଯୋ ଗୁରୁଃ ସ ଶିବଃ ସ୍ମୃତଃ ।
ନ ତୟୋରନ୍ତରଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ଜ୍ଞାନାବାପ୍ତୌ ମହାମତିଃ ।। ୨୧ ।।

ଗୁରୋର୍ମୋକ୍ଷକାରଣୀଭୂତଜ୍ଞାନପ୍ରଦତ୍ୱେନ ଶିବଭିନ୍ନତ୍ୱାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ଜ୍ଞାନାନୁଦୟ-ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ତଦର୍ଥଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃକ୍ ତୟୋରନ୍ତରଂ ଭେଦଂ ନ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

– ଯିଏ ଶିବ, ସେ ହିଁ ଗୁରୁ ଜାଣ । ଯିଏ ଗୁରୁ, ସେ ହିଁ ଶିବ କୁହାଯାଇଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁ ଶିବସାଯୁଜ୍ୟରୂପ ମୋକ୍ଷର କାରଣଭୂତ ଜ୍ଞାନର ଦାତା ହୋଇଥିବାରୁ ଶିବଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଜ୍ଞାନଲାଭ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ ଭେଦ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୨୧ ।।

'ଯଥାହଂ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ଗୁରୁରମ୍ବିକୟା ସହ' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଃ ଶିବସଦୃଶଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁଂ ପ୍ରାକୃତୈଃ ସଦୃଶମନୁକ୍ତ୍ୱା ପୂଜୟେଦିତ୍ୟାହ –

ହସ୍ତପାଦାଦିସାମ୍ୟେନ ନେତରୈଃ ସଦୃଶଂ ବଦେତ୍ ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟଂ ଜ୍ଞାନଦଂ ଶୁଦ୍ଧଂ ଶିବରୂପତୟା ସ୍ଥିତମ୍ ।। ୨୨।।

ଶୁଦ୍ଧଂ ନିର୍ମଳାନ୍ତଃକରଣଂ ଶିବଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକମ୍ ଉମାମହେଶ୍ୱରରୂପେଣ ସ୍ଥିତଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁଂ ହସ୍ତପାଦାଦିସାମ୍ୟେନ ପ୍ରାକୃତୈଃ ସଦୃଶଂ ସନ୍ତଂ ନ ବଦେତ୍ ।। ୨୨।।

– ଜ୍ଞାନପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା, ଶୁଦ୍ଧ ତଥା ଶିବରୂପରେ ସ୍ଥିତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ହାତ–ପାଦ ଆଦି ସାମ୍ୟତା ହେତୁ ଅନ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ ପରି କହିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୨୨।।

ତେନ କିଂ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟାବମାନେନ ଶ୍ରେୟଃପ୍ରାପ୍ତିର୍ବିହନ୍ୟତେ ।
ତସ୍ମାନ୍ନିଃଶ୍ରେୟସପ୍ରାପ୍ତ୍ୟୈ ପୂଜୟେତ୍ ତଂ ସମାହିତଃ ।। ୨୩।।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟାବମାନେନ ପ୍ରାକୃତଜନସମୋକ୍ତ୍ୟା ଭୋଗମୋକ୍ଷଲକ୍ଷଣଶ୍ରେୟଃ ପ୍ରାପ୍ତିର୍ବିହନ୍ୟତେ । ତସ୍ମାଦ୍ ନିଃଶ୍ରେୟସପ୍ରାପ୍ତ୍ୟୈ ଭୋଗମୋକ୍ଷାବାପ୍ତ୍ୟୈ ସମାହିତ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତଃ ସନ୍ ତଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁଂ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩।।

– ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅପମାନକଲେ ମୋକ୍ଷଲାଭରେ ବିଘ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ନିଃଶ୍ରେୟସର ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ସମାହିତ ଚିତ୍ତ ହୋଇ ତାଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୩।।

ଅଥ 'ଯସ୍ୟ ଦେବେ ପରା ଭକ୍ତିର୍ଯଥା ଦେବେ ତଥା ଗୁରୌ' ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥଂ ପ୍ରକଟୟନ୍ ଗୁରୁମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଗୁରୁଭକ୍ତିବିହୀନସ୍ୟ ଶିବଭକ୍ତିର୍ନ ଜାୟତେ ।
ତତଃ ଶିବେ ଯଥା ଭକ୍ତିସ୍ତଥା ଭକ୍ତିର୍ଗୁରାବପି ।। ୨୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୪।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଗୁରୁଭକ୍ତିରୁ ରହିତ, ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଶିବଭକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଯେପରି ଶିବଙ୍କଠାରେ ସେହିପରି ଗୁରୁଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୪।।

ଇତି ଗୁରୁମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଲିଙ୍ଗମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଗୁରୁକୃପାପ୍ରକାଶ୍ୟ ଲିଙ୍ଗ ମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟଯୋଗେନ ନିଜଜ୍ଞାନାତିରେକତଃ ।
ଲିଙ୍ଗସ୍ୟାପି ଚ ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଂ ବିଭାବ୍ୟତେ ।। ୨୫।।

ଗୁରୁମାହାତ୍ମ୍ୟଜ୍ଞାନଯୋଗେନ ନିଜଜ୍ଞାନାଧିକ୍ୟାଦ୍ ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟମପି ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଂ ସଦ୍ ବିଭାବ୍ୟତେ ବିଜ୍ଞାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫ ।।

– ଗୁରୁଙ୍କର ମହିମାରୁ ନିଜର ଜ୍ଞାନର ଅଧିକତାଠାରୁ ଲିଙ୍ଗର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ।। ୨୫ ।।

ଲିଙ୍ଗମାହାତ୍ମ୍ୟ ସ୍ଥଳବର୍ଣ୍ଣନ –

ନନୁ ଲିଙ୍ଗଜ୍ଞାନବ୍ୟତିରେକେଣ ତନ୍ମାହାତ୍ମ୍ୟଜ୍ଞାନାସମ୍ଭବାଦ୍ ଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପଂ କେନ ଜ୍ଞାପିତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବସ୍ୟ ବୋଧଲିଙ୍ଗଂ ଯଦ୍ ଗୁରୁବୋଧିତଚେତସା ।
ତଦେବ ଲିଙ୍ଗଂ ବିଜ୍ଞେୟଂ ଶାଙ୍କରଂ ସର୍ବକାରଣମ୍ ।। ୨୬ ।।

ଶିବସ୍ୟ ଯଦ୍ ବୋଧଲିଙ୍ଗଂ ଚିନ୍ମୟଲିଙ୍ଗମସ୍ତି, ତଚ୍ଛାଙ୍କରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ସର୍ବକାରଣଂ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦି-ସର୍ବବିଶ୍ୱକାରଣଂ ସଦ୍ ଗୁରୁବୋଧିତଚେତସୈବ ବିଜ୍ଞେୟଂ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍, ଗୁରୁଣୈବ ଜ୍ଞାପିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬ ।।

– ଗୁରୁଦ୍ୱାରା ପ୍ରବୋଧିତ ଚିତ୍ତବାଲା ମନୁଷ୍ୟ ଶିବଙ୍କର ଯେଉଁ ବୋଧଲିଙ୍ଗ, ତାକୁ ହିଁ ସର୍ବକାରଣଶାଙ୍କର ଲିଙ୍ଗ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୬ ।।

ଅଥ ତତ୍ କୀଦୃଶମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରଂ ପବିତ୍ରମମଲଂ ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମ ସନାତନମ୍ ।
ଶିବାଭିଧାନଂ ଚିନ୍ମାତ୍ରଂ ସଦାନନ୍ଦଂ ନିରଙ୍କୁଶମ୍ ।। ୨୭ ।।
କାରଣଂ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ବେଦାନାମପି କାରଣମ୍ ।
ପୂରଣଂ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ତାରଣଂ ଜନ୍ମବାରିଧେଃ ।। ୨୮ ।।
ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟମନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟଂ ଯୋଗିନାମାତ୍ମନି ସ୍ଥିତମ୍ ।
କଥଂ ବିଜ୍ଞାୟତେ ଲୋକେ ମହାଗୁରୁଦୟାଂ ବିନା ।। ୨୯ ।।

ଅତ୍ର ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ପୂରଣମିତ୍ୟନେନ 'ଶିଖଣ୍ଡ୍ୟଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନ' ସ୍ୱାତ୍ମୈକରସେନ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣବିଶ୍ୱମୟତ୍ୱମୁକ୍ତମ୍ । ଯୋଗିନାଂ ଶିବଯୋଗିଭିରନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟଂ ସଦ୍ ଆତ୍ମନି ନିଜସ୍ୱରୂପେ ସ୍ଥିତମ୍ । ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟଂ 'ସ୍ଥାଣୁବଜ୍ଜ୍ୱଲତି ଲିଙ୍ଗମଦୃଶ୍ୟମ୍' ଇତି ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତମାନାନ୍ତରାଗମ୍ୟତ୍ୱେନ ସ୍ୱୟମେବ ଭାସମାନଂ ପରଶିବାଖ୍ୟପରବ୍ରହ୍ମମହାଲିଙ୍ଗମ୍ । 'ତଜ୍ଜ୍ଞାନଂ ସଦ୍‌ଗୁରୋର୍ଜ୍ଞେୟଂ ନାନ୍ୟଥା ଶାସ୍ତ୍ରକୋଟିଭିଃ' ଇତି ଶିବରହସ୍ୟବଚନମପ୍ୟସ୍ତୀତି ଲୋକେ ମହାଗୁରୁଦୟାଂ ବିନା କଥଂ କେନ ପ୍ରକାରେଣ ବିଜ୍ଞାୟତେ । କେନାପି ପ୍ରକାରେଣ ଜ୍ଞାତୁମଶକ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭–୨୯ ।।

– ଶିବ ନାମକ ଲିଙ୍ଗ ପରମ ପବିତ୍ର, ନିର୍ମଳ, ସନାତନ, ବ୍ରହ୍ମ, ଚିନ୍ମାତ୍ର, ସଦାନନ୍ଦ, ନିରଙ୍କୁଶ, ସମସ୍ତ ଲୋକର କାରଣ, ବେଦମାନଙ୍କର କାରଣ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱର ପୂରକ, ଜନ୍ମରୂପୀ ସମୁଦ୍ରକୁ ପାର କରିବାବାଲା, ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ, ଅନିର୍ଦେଶ୍ୟ, ଯୋଗୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ରହିବାବାଲା ଅଟେ । ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ମହାକୃପା ବିନା ଏହି ସଂସାରରେ ଏପରି ଲିଙ୍ଗର ଜ୍ଞାନ କିପରି ହେବ ? ।। ୨୭–୨୯ ।।

ନନ୍ୱସ୍ମଦାଦୀନାଂ ଗୁରୁଦୟାବ୍ୟତିରେକେଣ ବିଜ୍ଞାତୁମଶକ୍ୟତ୍ୱେଽପି ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାଂ ସର୍ବଜ୍ଞତ୍ୱେନ ତଦପେକ୍ଷା ନାସ୍ତୀତି କଥମୁକ୍ତାର୍ଥସିଦ୍ଧିରିତ୍ୟତ୍ର – 'ବରାହୋ ବିଷ୍ଣୁର୍ନିମମଜ୍ଜ ଭୂମୌ ବ୍ରହ୍ମୋତ୍ପପାତ ଦିବମାଶୁ ଗୃଧ୍ର' ଇତି ଲିଙ୍ଗସୂତ୍ରୋ(କ୍ତା)ଭିପ୍ରାୟେଣୋକ୍ତାର୍ଥଂ ସ୍ଥାପୟତି –

ବ୍ରହ୍ମଣା ବିଷ୍ଣୁନା ପୂର୍ବଂ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଜ୍ୟୋତିରାତ୍ମକମ୍ ।
ଅପରିଚ୍ଛେଦ୍ୟମଭବତ୍ କେନ ବା ପରିଚୋଦ୍ୟତେ ।। ୩୦ ।।

ଜ୍ୟୋତିରାତ୍ମକଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟଂ ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମଣା ବିଷ୍ଣୁନା ଚ ପୂର୍ବମପରିଚ୍ଛେଦ୍ୟଂ ଜ୍ଞାତୁମଯୋଗ୍ୟମଭବତ୍, ତନ୍ମହାଶିବଲିଙ୍ଗଂ କେନ ବା ପରିଚୋଦ୍ୟତେ ? କେନ ବିଜ୍ଞାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ପୂର୍ବକାଳରେ ଯେଉଁ ଜ୍ୟୋତିସ୍ୱରୂପ ଲିଙ୍ଗର ବ୍ରହ୍ମା ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁ ଜ୍ଞାନ ପାଇ ନଥିଲେ, ତାହାକୁ କିଏ ଜାଣି ପାରିବ ?

ନନୁ ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟଗମ୍ୟଂ ଲିଙ୍ଗଂ କୀଦୃଶମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବହୁନାତ୍ର କିମୁକ୍ତେନ ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମ ସନାତନମ୍ ।
ଯୋଗିନୋ ଯତ୍ର ଲୀୟନ୍ତେ ମୁକ୍ତପାଶନିବନ୍ଧନାଃ ।। ୩୧ ।।

ଅତ୍ର ବହୁଭାଷଣେନ କିମ୍ ? ବିଶ୍ୱଲୟଗମନକାରଣଂ ନିତ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମୈବ ଲିଙ୍ଗଂ ଯତ୍ର ପରବ୍ରହ୍ମାତ୍ମନି ଶିବଲିଙ୍ଗେ ସନକାଦିଯୋଗିନୋ ମୁକ୍ତପାଶନିବନ୍ଧନା ବିସୃଷ୍ଟାବିଦ୍ୟାଦି ପଞ୍ଚକ୍ଲେଶ ପାଶବନ୍ଧନାଃ ସନ୍ତୋ ଲୀୟନ୍ତେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟଂ ଭଜନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଏଠାରେ ଅଧିକ କହିବାରେ କ'ଣ ଲାଭ ? ଏହି ଲିଙ୍ଗରୂପୀ ବ୍ରହ୍ମ ସନାତନ ଅଟେ । ଯୋଗୀଜନ ପାଶବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଏଥିରେ ସମାହିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୩୧ ।।

ନନୁ ବ୍ରହ୍ମୈବ ଲିଙ୍ଗଂ ଚେତ୍ କିମସ୍ୟ ପୀଠମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପୀଠିକା ପରମା ଶକ୍ତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ସାକ୍ଷାତ୍ ପରଃ ଶିବଃ ।
ଶିବଶକ୍ତିସମାଯୋଗଂ ବିଶ୍ୱଂ ଲିଙ୍ଗଂ ତଦୁଚ୍ୟତେ ।। ୩୨ ।।

'କ୍ରିୟାଶକ୍ତ୍ୟାତ୍ମକଂ ପୀଠଂ ଜ୍ଞାନଶକ୍ତ୍ୟାତ୍ମନଃ ପ୍ରଭୋଃ'[୧୫୨] ଇତି ଶିବାଗମବଚନାତ୍

୧୫୨. ଶି. ଆ.

ପରମାଶକ୍ତିଃ ସର୍ବୋକୃଷ୍ଟା କ୍ରିୟାଶକ୍ତିଃ ପୀଠମ୍, ସାକ୍ଷାତ୍ପରଃ ଶିବଶ୍ଚିଦ୍ରୂପପରମେଶ୍ୱରଃ ଏବ ଲିଙ୍ଗମ୍ । ଶିବ ଶକ୍ତିସମାଯୋଗଂ ଶିବଶକ୍ତିସମ୍ବନ୍ଧବତ୍ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ବିଶ୍ୱମ୍ ।

'ନ ବଜ୍ରଚକ୍ରାଙ୍କସରୋରୁହାଙ୍କଂ ଲିଙ୍ଗାଙ୍କିତଂ ପଶ୍ୟ ଜଗଦ୍ଭଗାଙ୍କମ୍'[୧୫୩]
'ଜ୍ଞାନକର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟୈର୍ବିଶ୍ୱଂ ଚିଦ୍କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗରୂପକମ୍'[୧୫୪]
ଇତି ପୁରାଣୋକ୍ତେଃ ସର୍ବଜଗଦ୍ରୂପମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– ପୀଠିକା (ଅର୍ଘା) ପରମାଶକ୍ତି ଅଟେ । ଲିଙ୍ଗ ସାକ୍ଷାତ୍ ପରମଶିବ ଅଟେ ଶିବ ଏବଂ ଶକ୍ତିଙ୍କର ସମାଯୋଗକୁ ବିଶ୍ୱଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ ।। ୩୨ ।।

ଅଥୈବଂ ରୂପଂ ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମାଦୟଃ ସମ୍ପୂଜ୍ୟ ମହଦୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ପ୍ରାପ୍ତବନ୍ତ ଇତ୍ୟାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦୟଃ ସୁରାଃ ସର୍ବେ ମୁନୟଃ ଶୌନକାଦୟଃ ।
ଶିବଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନାଦେବ ସ୍ୱଂ ସ୍ୱଂ ପଦମବାପ୍ନୁୟୁଃ ।। ୩୩ ।।

ଅତ୍ର – 'ତବ ଶ୍ରିୟୈ ମରୁତୋଦ୍ଧମର୍ଜୟନ୍ତ ରୁଦ୍ର ଯତ୍ତେ ଜନିମଂ ଚାରୁଚିତ୍ରମ୍ । ପଦଂ ଯଦ୍ୱିଷ୍ଣୋରୁପମଂ ନିଧାୟି'[୧୫୫] ଇତି ଋଗ୍ବେଦଶ୍ରୁତିଃ । ଅୟମର୍ଥଃ – ଭୋ ରୁଦ୍ର ମରୁତୋ ବ୍ରହ୍ମାଦୟୋ ଦେବାଃ, ଶ୍ରିୟୈ ବିଷ୍ଣୋଃ ପଦଂ ସ୍ଥାନଂ ବୈକୁଣ୍ଠାଦିକମ୍ ଉପମଂ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଂ ନିଧାୟି ମନସି ନିଧାୟ ଚାରୁ ମନୋହରଂ ଚିତ୍ରଂ ବିଚିତ୍ରଂ ଜନିମମ୍ ଆବିର୍ଭାବସ୍ଥାନଂ ଲିଙ୍ଗମ୍ ଅମର୍ଜୟନ୍ତ ଅର୍ଚ୍ଚିତବନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ବୈକୁଣ୍ଠାଦିସ୍ଥାନଂ ମହଦୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ଚ ବିଷ୍ଣୁଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାମହିମ୍ନା ଲବ୍ଧାନିତି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତୀକୃତ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଦୟୋ ଦେବାଃ ସର୍ବେଽପି ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ଶ୍ରିୟୈ ପୂଜିତବନ୍ତ ଇତି ଯାବତ୍ ।। ୩୩ ।।

– ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବତା ତଥା ଶୌନକ ଆଦି ଋଷିଗଣ ଶିବଲିଙ୍ଗର ପୂଜା କରି ହିଁ ନିଜ–ନିଜ ପଦକୁ ପାଇଲେ ।। ୩୩ ।।

ନନୁ ଶିବସ୍ୟାପି ବିଶ୍ୱାଧିକତ୍ୱାପିମହଦୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ କସ୍ୟଚିଦୁପାସନୟା ସମାଗତଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଶ୍ୱାଧିପତ୍ୱମୀଶସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗମୂର୍ତ୍ତେଃ ସ୍ୱଭାବଜମ୍ ।
ଅନନ୍ୟଦେବସାଦୃଶ୍ୟଂ ଶ୍ରୁତିରାହ ସନାତନୀ ।। ୩୪ ।।

'ବିଶ୍ୱାଧିପୋ ରୁଦ୍ରୋ ମହର୍ଷି । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଂ ଜନୟାମାସ ପୂର୍ବମ୍'[୧୫୬] 'ନ

---

୧୫୩. ପୁ.
୧୫୪. ପୁ.
୧୫୫. ଋ. ବେ., ୫/୩/୩
୧୫୬. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୩/୪

ତଦ୍‌ସମଶ୍ଚାପ୍ୟଧିକଶ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ'[୧୫୭] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତେର୍ଲିଙ୍ଗମୂର୍ତ୍ତେରୀଶସ୍ୟ ପରମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଅନନ୍ୟଦେବସାଦୃଶ୍ୟଂ ବିଶ୍ୱାଧିପତ୍ୱଂ ଚରାଚରପ୍ରପଞ୍ଚନିୟାମକତ୍ୱଂ ସ୍ୱଭାବଜଂ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧମିତି ସନାତନୀ ଶ୍ରୁତିରାହେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪ ।।

– ଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ବିଶ୍ୱାଧିପ ହେବା ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ତାଙ୍କ ପରି ବିଶ୍ୱାଧିପତ୍ୱ କୌଣସି ଅନ୍ୟ ଦେବତାଠାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ – ଏହିପରି ସନାତନୀ ଶ୍ରୁତି ଅର୍ଥାତ୍ ବେଦ କହେ ।। ୩୪ ।।

ଇତି ଲିଙ୍ଗମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଜଙ୍ଗମମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଗୁରୁଲିଙ୍ଗମହତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ସଂବେଦ୍ୟଂ ଜଙ୍ଗମସ୍ଥଳଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଗୁରୁଶିଷ୍ୟସମାରୂଢ଼ଲିଙ୍ଗମାହାତ୍ମ୍ୟସମ୍ପଦଃ ।
ସର୍ବଂ ଚିଦ୍ରୂପବିଜ୍ଞାନାଜ୍ଜଙ୍ଗମାଧିକ୍ୟମୁଚ୍ୟତେ ।। ୩୫ ।।

'ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ ପୂର୍ବରୂପମନ୍ତେବାସ୍ୟୁତ୍ତରରୂପଂ ବିଦ୍ୟାସନ୍ଧିଃ'[୧୫୮] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ-ମଧ୍ୟଗତଶିବଲିଙ୍ଗମହତ୍ତ୍ୱସମ୍ପଦଃ ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱପ୍ରପଞ୍ଚଂ ଚିଦ୍ରୂପବିଜ୍ଞାନାତ୍ ଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାରୂପତ୍ୱେନ ବିଜ୍ଞାନାଦ୍ ଜଙ୍ଗମାଧିକ୍ୟମୁଚ୍ୟତେ, ଗୁରୁଶିଷ୍ୟୟୋରିଷ୍ଟପ୍ରାଣଭାବେଷ୍ଟୁ ତାଦାତ୍ମ୍ୟଭାବୟୋ ସମାରୂଢ଼ଲିଙ୍ଗମହତ୍ତ୍ୱସମ୍ପତ୍ତ୍ୟା ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱଂ ଶିବଶକ୍ତ୍ୟାତ୍ମକମିତି ବିଜ୍ଞାନମେବ ଜଙ୍ଗମାଧିକ୍ୟ-ମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୫ ।।

– (ଜଙ୍ଗମମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁ–ଶିଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ଲିଙ୍ଗମାହାତ୍ମ୍ୟ ରୂପ ସମ୍ପତ୍ତିଠାରୁ ଚିଦ୍‌ରୂପଜ୍ଞାନ କାରଣରୁ ଜଙ୍ଗମଲିଙ୍ଗର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଅଧିକ ଅଟେ ।। ୩୫ ।।

ଅଥ କେ ତେ ଜଙ୍ଗମା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜାନନ୍ତ୍ୟତିଶୟାଦ୍ ଯେ ତୁ ଶିବଂ ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶକମ୍ ।
ସ୍ୱ ସ୍ୱ ରୂପତୟା ତେ ତୁ ଜଙ୍ଗମା ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।। ୩୬ ।।

'ତସ୍ୟ ଭାସା ସର୍ବମିଦଂ ବିଭାତି'[୧୫୯] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ଯେ ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶକଂ ସ୍ୱକୀୟ ଚିଦ୍ କ୍ରିୟା ଶକ୍ତିଭ୍ୟାଂ ପ୍ରପଞ୍ଚପ୍ରକାଶଂ ଶିବମତିଶୟେନ ସର୍ବାସର୍ବଶବ୍ଦାର୍ଥୟୋର୍ମାୟାକାର୍ଯ୍ୟକୋଟି-ପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱେନାଦ୍ଧସନାତନତ୍ୱାଦ୍ ଏତଜ୍ଜୀବନଭୂତଜ୍ଞତ୍ୱକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱୟୋଃ ସନାତନତ୍ୱାତ୍, ଅନ୍ୟଥା

---

୧୫୭. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୮

୧୫୮. ତୈ. ଉ., ୧/୧୧/୧

୧୫୯. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୧୪

ସ୍ୱବିଷୟକଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ସ୍ଫଟିକାଦିପ୍ରକାଶବଜ୍ଜଡ଼ତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍, ତୟୋର୍ଜୀବେଶ୍ୱର ସାଧାରଣୀଭୂତାସ୍ମଦ୍‌ରୂପାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱନିଜସ୍ୱଭାବତ୍ୱାତ୍ ସ୍ୱୟଂ ତଦନତିରିକ୍ତ ଇତି ଦୃଢ଼ତର ନିଶ୍ଚୟେନ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପୟୋ ଜାନନ୍ତି ତେ ଜଙ୍ଗମା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶ୍ୱର ପ୍ରକାଶକ ଶିବଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ହେତୁ ଆତ୍ମରୂପରେ ଜାଣନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଜଙ୍ଗମ କୁହାଯାଏ ।। ୩୬ ।।

ଅଥ ଶିବଯୋଗୀତ୍ୱେନ ପ୍ରସିଦ୍ଧଜଙ୍ଗମମହତ୍ତ୍ୱଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଯେ ପଶ୍ୟନ୍ତି ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଚିଦ୍ରୂପଂ ଶିବଯୋଗତଃ ।
ନିର୍ଦ୍ଧୂତମଲସଂସ୍ପର୍ଶାସ୍ତେ ସ୍ମୃତାଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ।। ୩୭ ।।

ଯେ ଜଙ୍ଗମା ଦେବା ବିଶ୍ୱଂ ଶିବଯୋଗତୋ ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧାଭାବେ ଚିଦ୍‌ବାହ୍ୟତ୍ୱେନ ସଙ୍କଟତାପତ୍ତେଃ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧୋଽଙ୍ଗୀକରଣୀୟ ଏବ । ସ ଚ ସଂଯୋଗରୂପୋ ନ ଭବତି, ତସ୍ୟ କ୍ରିୟାପୂର୍ବତ୍ୱେନ ଭିନ୍ନଦେଶସ୍ଥିତୟୋରେବୋପପଦ୍ୟତ ଇତି ବ୍ରହ୍ମବାହ୍ୟଦେଶାଭାବେନ ତାଦାତ୍ମ୍ୟରୂପ ଏବେତ୍ୟୁପପାଦିତତ୍ୱାଚ୍ଚିଦ୍ରୂପଂ ଚିତ୍‌କ୍ରିୟାସ୍ୱରୂପମିତି ପଶ୍ୟନ୍ତି ଜାନନ୍ତି, ତେ ନିର୍ଦ୍ଧୂତମଲସଂସ୍ପର୍ଶା ନିର୍ଗତାଣବାଦିମଲସମ୍ବନ୍ଧିନଃ ଶିବଯୋଗିନ ଇତି ସ୍ମୃତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– ଯିଏ ନିଜର ଶିବଯୋଗସାମର୍ଥ୍ୟରେ ଜଗଜ୍ଜାଲରୁ ଚିଦ୍‌ରୂପରେ ଜାଣନ୍ତି, ନଷ୍ଟମଲସ୍ପର୍ଶବାଲା ସେମାନେ ଶିବଯୋଗୀ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୩୭ ।।

ଘୋରସଂସାରତିମିରପରିଧ୍ୱଂସନକାରଣମ୍ ।
ଯେଷାମସ୍ତି ଶିବଜ୍ଞାନଂ ତେ ମତାଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ।। ୩୮ ।।

ଭୟଙ୍କର ସଂସାରାନ୍ଧକାରନିବାରକଂ ଶିବାଧିକ୍ୟଜ୍ଞାନଂ ଯେଷାମସ୍ତି, ତେ ଶିବଯୋଗିନ ଇତି ମତାଃ ସ୍ମୃତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ଯାହାଙ୍କ ପାଖରେ ଘୋର ସଂସାରରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରର ନାଶକ ଶିବଜ୍ଞାନ ଅଛି, ସେମାନେ ଶିବଯୋଗୀ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୩୮ ।।

ଅଥ ତେ କୀଦୃଶାଃ କଥଂ ତିଷ୍ଠନ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜିତକାମା ଜିତକ୍ରୋଧା ମୋହଗ୍ରନ୍ଥିବିଭେଦିନଃ ।
ସମଲୋଷ୍ଟାଶ୍ମକନକାଃ ସାଧବଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ।। ୩୯ ।।
ସମାଃ ଶତ୍ରୌ ଚ ମିତ୍ରେ ଚ ସାକ୍ଷାତ୍‌କୃତଶିବାତ୍ମକାଃ ।
ନିସ୍ପୃହା ନିରହଙ୍କାରା ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଶିବଯୋଗିନଃ ।। ୪୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୯–୪୦ ।।

– କାମ ଏବଂ କ୍ରୋଧକୁ ଜିତିଥିବା, ମୋହ ରୂପ ଗ୍ରନ୍ଥିକୁ ନଷ୍ଟ କରିଥିବା, ମାଟିର ଢ଼େଲା, ପଥର ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେ ସମାନ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିବା ସାଧୁ ଶିବଯୋଗୀ ଅଟନ୍ତି । ଶତ୍ରୁ ଓ ମିତ୍ରଠାରେ ସମଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପନ୍ନ, ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିଥିବା ଏବଂ ନିସ୍ପୃହ ଓ ନିରହଙ୍କାର ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା (ଜୀବନ ବିତାଉଥିବା) ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବଯୋଗୀ ଅଟନ୍ତି ।। ୩୯–୪୦।।

ଏବମୁକ୍ତ ଲକ୍ଷଣଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନାଃ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବା ଏବେତ୍ୟାହ –

ଦୁର୍ଲଭଂ ହି ଶିବଜ୍ଞାନଂ ଦୁର୍ଲଭଂ ଶିବଚିନ୍ତନମ୍ ।
ଯେଷାମେତଦ୍ ଦ୍ୱୟଂ ଚାସ୍ତି ତେ ହି ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବାତ୍ମକାଃ ।। ୪୧ ।।

ଶିବଜ୍ଞାନଂ ଶିବାଧିକ୍ୟଜ୍ଞାନଂ ଶିବଚିନ୍ତନମ୍ ଉକ୍ତଯୁକ୍ତିଭିଃ ସ୍ୱୟମେବ ଶିବ ଇତି ମନନଂ ଚ ଦୁର୍ଲଭମ୍ । ଏତଦ୍ ଦ୍ୱୟଂ ଯେଷାମସ୍ତି, ତେ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବରୂପା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ । ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ । ଯାହାଙ୍କ ପାଖରେ ଏ ଦୁଇଟି ଅଛି, ସେମାନେ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବସ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି ।। ୪୧ ।।

ଅଥ ପୁନସ୍ତେଷାଂ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ଶ୍ଳୋକଦ୍ୱୟେନାହ –

ପାଦାଗ୍ରରେଣବୋ ଯତ୍ର ପତନ୍ତି ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।
ତଦେବ ସଦନଂ ପୁଣ୍ୟଂ ପାବନଂ ଗୃହମେଧିନାମ୍ ।। ୪୨ ।।
ସର୍ବସିଦ୍ଧିକରଂ ପୁଂସାଂ ଦର୍ଶନଂ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।
ସ୍ପର୍ଶନଂ ପାପଶମନଂ ପୂଜନଂ ମୁକ୍ତିସାଧନମ୍ ।। ୪୩ ।।

ଶିବଯୋଗିନାଂ ଜଙ୍ଗମଦେବାନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଗୃହମେଧିନାଂ ଗୃହସ୍ଥାନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ ପୁଣ୍ୟଂ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ପାବନଂ ପବିତ୍ରମ୍ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୨–୪୩।।

– ଶିବଯୋଗୀମାନଙ୍କର ପାଦର ଅଗ୍ରଭାଗର ଧୂଳି ଯେଉଁଠାରେ ପଡ଼େ, ଗୃହସ୍ଥଙ୍କର ସେହିଘର ପୁଣ୍ୟପ୍ରଦ ଓ ପବିତ୍ର ହୋଇଯାଏ । ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ଦର୍ଶନ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ସର୍ବସିଦ୍ଧିକର ଅଟେ । ତାଙ୍କର ସ୍ପର୍ଶ ପାପର ଶମନ କରିବାବାଲା ଏବଂ ପୂଜନ ମୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବାବାଲା ଅଟେ ।। ୪୨–୪୩।।

ଅଥୈବଂ ତାଦୃଶଶିବଯୋଗିନାଂ ସମ୍ପର୍କାଦ୍ ସର୍ବେପ୍ସିତାର୍ଥ ସିଦ୍ଧିରିତ୍ୟାହ –

ମହତାଂ ଶିବତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟବେଦିନାମନୁମୋଦିନାମ୍ ।
କିଂ ବା ଫଳଂ ନ ସିଦ୍ଧ୍ୟେତ ସମ୍ପର୍କାଚ୍ଛିବଯୋଗିନାମ୍ ।। ୪୪ ।।

ଶିବରହସ୍ୟାଭିପ୍ରାୟବେଦିନାଂ ଶିବସୁଖାନୁମୋଦିନାଂ ମହତାଂ ସତ୍ପୁରୁଷାଣାଂ

ଶିବଯୋଗିନାଂ ଜଙ୍ଗମଦେବାନାଂ ସମ୍ପର୍କାଦ୍ କିଂ ବା ଫଳଂ ନ ସିଦ୍ଧ୍ୟେତ୍ ? ସର୍ବଂ ସିଦ୍ଧ୍ୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ଶିବତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକୁ ଜାଣିଥିବା, ଶିବସ୍ୱରୂପ ସୁଖରେ ରମଣ କରୁଥିବା, ମହାନ୍ ଶିବଯୋଗୀଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କ'ଣ କ'ଣ ଫଳ ନ ମିଳେ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାମନା ର ସିଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ) ।। ୪୪ ।।

ଇତି ଜଙ୍ଗମମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଗୁରୁଲିଙ୍ଗଜଙ୍ଗମମହତ୍ତ୍ୱଲମ୍ପଟସ୍ୟ ଭକ୍ତସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ଦ୍ୱାଦଶସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଗୁରୋର୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟକଥନାଚ୍ଛିବଯୋଗିନାମ୍ ।
ସିଦ୍ଧଂ ଭକ୍ତସ୍ୟ ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ତଥାପ୍ୟେଷ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ ।। ୪୫ ।।

ଗୁରୁଲିଙ୍ଗ ଜଙ୍ଗମେଷ୍ୱେବଂ ବିଧମାହାତ୍ମ୍ୟଜ୍ଞାନପୂର୍ବକଂ ଭକ୍ତେଃ କ୍ରିୟମାଣତ୍ୱେନ ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ସିଦ୍ଧମିତି । ତଥୈବାୟଂ ଶାସ୍ତ୍ରେ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ ଉତ୍କର୍ଷେଣ ଭଣ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫ ।।

– ଯଦିଓ ଗୁରୁ, ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଲେ ଭକ୍ତର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ, ତଥାପି ଏହି ଭକ୍ତର ପ୍ରଶଂସା (ଆଗାମୀ ଶ୍ଳୋକରେ) କରାଯାଇଛି ।। ୪୫ ।।

ଅଥ କେ ଭକ୍ତା ଇତ୍ୟତ୍ର – 'ଯଦ୍ଧି ମନସା ଧ୍ୟାୟତି ତଦ୍ୱାଚା ବଦତି ତଦ୍ କର୍ମଣା କରୋତି' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟର୍ଥାନୁସାରେଣ ଭକ୍ତସ୍ୱରୂପମାହ –

ଯେ ଭଜନ୍ତି ମହାଦେବଂ ପରମାତ୍ମାନମବ୍ୟୟମ୍ ।
କର୍ମଣା ମନସା ବାଚା ତେ ଭକ୍ତା ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।। ୪୬ ।।

ହସ୍ତାଭ୍ୟାମର୍ଚ୍ଚନାରୂପକାୟିକକ୍ରିୟୟା ଶିବମୂର୍ତ୍ତିଧ୍ୟାନରୂପମାନସକ୍ରିୟୟା ସ୍ତୁତିରୂପବାଚିକ କ୍ରିୟୟା ଚ ଯେ ପରମାତ୍ମାନଂ ଲିଙ୍ଗରୂପିଣଂ ମହାଦେବଂ ଭଜନ୍ତି, ତେ ଭକ୍ତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬ ।।

– (ଭକ୍ତର ଲକ୍ଷଣ) – ଯିଏ ଅବ୍ୟୟ, ପରମାତ୍ମା ମହାଦେବଙ୍କର ମନ, ବାଣୀ ଏବଂ କର୍ମରେ ଭଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ସେବା କରନ୍ତି, ସେ ଭକ୍ତ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୪୬ ।।

ଶିବଭକ୍ତେର୍ଜାତିଭେଦୋଽସ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଦୁର୍ଲଭା ହି ଶିବେ ଭକ୍ତିଃ ସଂସାରଭୟତାରିଣୀ ।
ସା ଯତ୍ର ବର୍ତ୍ତତେ ସାକ୍ଷାଦ୍ ସ ଭକ୍ତଃ ପରିଗୀୟତେ ।। ୪୭ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୭।।

– ସଂସାରରୂପୀ ଭୟରୁ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଶିବଭକ୍ତି ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ । ତାହା ଯାହା ଭିତରେ ଅଛି, ସେ ସାକ୍ଷାତ୍ ଭକ୍ତ କୁହାଯାଏ ।। ୪୭।।

ତସ୍ମାଜ୍ଜନନମରଣ ପରିପୀଡ଼ିତାନାଂ ଜନାନାଂ ଶିବଭକ୍ତିବ୍ୟତିରେକେଣ କେନାପି ସତ୍କର୍ମଣା ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

କିଂ ବେଦୈଃ କିଂ ତତଃ ଶାସ୍ତ୍ରୈଃ କିଂ ଯଜ୍ଞୈଃ କିଂ ତପୋବ୍ରତୈଃ ।
ନାସ୍ତି ଚେଚ୍ଛାଙ୍କରୀ ଭକ୍ତିର୍ଦେହିନାଂ ଜନ୍ମରୋଗିଣାମ୍ ।। ୪୮।।

ଶାସ୍ତ୍ରୈଃ ବେଦାର୍ଥାନୁଗୈଃ ଶିବାଗମସୂତ୍ରପୁରାଣାଦିଭିରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୮।।

– ଜନ୍ମରୂପୀ ରୋଗରେ ଗ୍ରସ୍ତ ଦେହଧାରୀ ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରେ ଯଦି ଶିବଭକ୍ତି ନାହିଁ, ତେବେ (ଅଧୀତ) ବେଦଶାସ୍ତ୍ର (ଅନୁଷ୍ଠିତ) ଯଜ୍ଞ, ତପ ଓ ବ୍ରତରେ କି ଲାଭ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଭକ୍ତି ବିନା ସବୁକିଛି ବ୍ୟର୍ଥ ।। ୪୮।।

ଅଥ ଶିବଭକ୍ତିବ୍ୟତିରେକେଣ ବିଧୀୟମାନଂ ସତ୍କର୍ମ ବିଫଳଂ ବିପରୀତଫଳଂ ଚେତି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକମାହ –

ଶିବଭକ୍ତିବିହୀନସ୍ୟ ସୁକୃତଂ ଚାପି ନିଷ୍ଫଳମ୍ ।
ବିପରୀତଫଳଂ ଚ ସ୍ୟାଦ୍ ଦକ୍ଷସ୍ୟାପି ମହାଧ୍ୱରେ ।। ୪୯।।

ସ୍ୟାତ୍, ଅଭବଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯।।

– ଯିଏ ଶିବଭକ୍ତିରୁ ରହିତ, ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ । ଦକ୍ଷଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମହାଯଜ୍ଞରେ (ଶିବଭକ୍ତି ବିନା) ବିପରୀତ ଫଳ ମିଳିଲା[୧୬୦] ।। ୪୯।।

ଅଥ ଶିବଭକ୍ତ୍ୟା ଦୁଷ୍କର୍ମାପି ସତ୍କର୍ମ ଭବେଦିତି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୂର୍ବକମାହ –

---

୧୬୦. ପ୍ରଜାପତି ଦକ୍ଷ ଶିବଙ୍କର ପୂର୍ବ ପତ୍ନୀ ସତୀଙ୍କର ପିତା ଥିଲେ । ପ୍ରଜାପତି ହୋଇଥିବାରୁ ଦକ୍ଷଙ୍କର ଗର୍ବ ଥିଲା ଏବଂ ଶିବ କେବେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ନଥିଲେ । ତେଣୁ ଦକ୍ଷ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଅପ୍ରସନ୍ନ ରହୁଥିଲେ । ଥରେ ଦକ୍ଷ ଯଜ୍ଞର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଆମନ୍ତ୍ରିତ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସତୀ ସେଠାକୁ ଗଲେ । ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳରେ ଶିବଙ୍କ ପାଇଁ ଆସନ ନ ଦେଖି ଏବଂ ଶିବଙ୍କର ପ୍ରତିମା ଦ୍ୱାରପାଳ ସ୍ଥାନରେ ରଖାଯାଇଛି ଦେଖି ସତୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଅପମାନକୁ ସହି ନପାରି ଯଜ୍ଞାଗ୍ନିରେ ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରିଦେଲେ । ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ବୀରଭଦ୍ରାଦି ଯଜ୍ଞ ବିଧ୍ୱଂସ କରିଦେଲେ ଓ ଦକ୍ଷର ମୁଣ୍ଡକାଟି ଯଜ୍ଞ କୁଣ୍ଡରେ ପକାଇଦେଲେ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତପାପକର୍ମାଦ୍ଧପି ଶିବଭକ୍ତ୍ୟା ବିଶୁଦ୍ଧ୍ୟତି ।
ଚଣ୍ଡୋ ଯଥା ପୁରା ଭକ୍ତ୍ୟା ପିତୃହାଦ୍ଧପି ଶିବୋଦ୍ଧଭବତ୍ ।। ୫୦।।

ଶିବଃ ଶିବଗଣାଧୀଶ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୦।।

– ଅତ୍ୟନ୍ତ ପାପ କରିବାବାଲା ମଧ୍ୟ ଶିବଭକ୍ତିରେ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି ପୂର୍ବେ ପିତୃଘାତୀ ଚଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଶିବଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଶିବସ୍ୱରୂପ ହୋଇଗଲା ।। ୫୦।।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେତ୍, ଶିବଭକ୍ତାନାଂ ପୁଣ୍ୟପାପସମ୍ବନ୍ଧୋଦ୍ଧସ୍ତି ବା ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସୁକୃତଂ ଦୁଷ୍କୃତଂ ଚାପି ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ ନାସ୍ତି ହି ।
ଶିବଭକ୍ତିବିହୀନାନାଂ କର୍ମପାଶନିବନ୍ଧନମ୍ ।। ୫୧ ।।

ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୧ ।।

– ଶିବଭକ୍ତ ପାଇଁ ପୁଣ୍ୟ ନାହିଁ କି ପାପ ନାହିଁ । କର୍ମପାଶର ବନ୍ଧନ କେବଳ ଶିବଭକ୍ତି ରହିତ (ଜୀବ)ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅଟେ ।। ୫୧ ।।

ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନାହ –

ଶିବାଶ୍ରିତାନାଂ ଜନ୍ତୂନାଂ କର୍ମଣା ନାସ୍ତି ସଙ୍ଗମଃ ।
ବାଜିନାଂ ଦିନନାଥସ୍ୟ କଥଂ ତିମିରଜଂ ଭୟମ୍ ।। ୫୨ ।।

ଦିନନାଥସ୍ୟ ରବେର୍ବାଜିନାମଶ୍ୱାନାଂ ଯଥାନ୍ଧକାରପ୍ରଯୁକ୍ତଭୀର୍ନାସ୍ତି ତଥା ଶିବଭକ୍ତାନାଂ କର୍ମଣା ପୁଣ୍ୟପାପମୟେନ କର୍ମଣା ସଙ୍ଗମଃ ସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୨ ।।

– ଶିବଙ୍କର ଆଶ୍ରିତ ଜୀବମାନଙ୍କୁ କର୍ମଫଳ ମିଳି ନଥାଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଘୋଡ଼ାକୁ ଅନ୍ଧକାରର ଭୟ କିପରି ହେବ ? ।। ୫୨ ।।

ନିରୋଦ୍ଧୁଂ ନ କ୍ଷମଂ କର୍ମ ଶିବଭକ୍ତାନ୍ ବିଶୃଙ୍ଖଲାନ୍ ।
କଥଂ ମତ୍ତଗଜାନ୍ ରୁନ୍ଧେଚ୍ଛୃଂଖଳା ବିସତନ୍ତୁଜା ।। ୫୩।।

ଶିବଦୀକ୍ଷୟାଦ୍ଧଣବାଦିମଲତ୍ରୟସ୍ୟ ନିବୃତ୍ତତ୍ୱେନ ବିଶୃଙ୍ଖଲାନ୍ ଶିବଭକ୍ତାନ୍ କର୍ମ ନିରୋଦ୍ଧୁଂ ନ କ୍ଷମଂ ନ ସମର୍ଥମ୍ । ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ – ମୃଣାଳତନ୍ତୁନିର୍ମିତା ଶୃଙ୍ଖଳା ଯଥା ମତ୍ତଗଜଂ ନ ରୁନ୍ଧେତ୍ ତଥେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

– ବିଶୃଙ୍ଖଳ ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧନ ରହିତ ଶିବଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ କର୍ମ ବାନ୍ଧି ପାରିବ ନାହିଁ । ମତ୍ତ ହାତୀକୁ ବିସତନ୍ତୁ (ପଦ୍ମ ନାଡ଼ର ତନ୍ତୁ)ର ଶୃଙ୍ଖଳା (ଜଞ୍ଜୀର) କିପରି ବାନ୍ଧି ପାରିବ ? ।। ୫୩।।

ତସ୍ମାଚ୍ଛିବଭକ୍ତ ଏବ ପୂଜ୍ୟ ଇତ୍ୟାହ –

ବ୍ରାହ୍ମଣଃ କ୍ଷତ୍ରିୟୋ ବାଽପି ବୈଶ୍ୟୋ ବା ଶୂଦ୍ର ଏବ ବା ।
ଅନ୍ତ୍ୟଜୋ ବା ଶିବେ ଭକ୍ତଃ ଶିବବନ୍ମାନ୍ୟ ଏବ ସଃ ।। ୫୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୪।।

– ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଥବା କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ ଅଥବା ଶୂଦ୍ର ଅଥବା ଚାଣ୍ଡାଳ ଶିବଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି ରଖେ, ତେବେ ସେ ଶିବଙ୍କ ପରି ମାନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୪।।

ନନୁ ଶୂଦ୍ରାଦୀନାଂ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦ୍ୟପେକ୍ଷୟା ନିକୃଷ୍ଟତ୍ୱାଦ୍ କଥଂ ତେଷାଂ ତତ୍ସମାନତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଭକ୍ତିସମାବେଶେ କ୍ୱ ଜାତିପରିକଳ୍ପନା ।
ଇନ୍ଧନେଷ୍ୱଗ୍ନିଦଗ୍ଧେଷୁ କୋ ବା ଭେଦଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।। ୫୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୫।।

– ଶିବଭକ୍ତିର ସମାବେଶ ହେବା ପରେ ଜାତିର ପରିକଳ୍ପନା କେଉଁଠାରୁ ସମ୍ଭବ ? ଜାଳେଣୀ (ଇନ୍ଧନ) ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗରେ ଦଗ୍ଧ ହେବା ପରେ ଅଗ୍ନି ଓ ଜାଳେଣୀ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ ଭେଦ କହି ହେବ ? ।। ୫୫।।

ତସ୍ମାଚ୍ଛିବଭକ୍ତା ଏବ ଗଣେଶ୍ୱରା ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ସମାପୟତି –

ଶୁଦ୍ଧା ନିୟମସଂଯୁକ୍ତାଃ ଶିବାର୍ପିତଫଳାଗମାଃ ।
ଅର୍ଚ୍ଚୟନ୍ତି ଶିବଂ ଲୋକେ ବିଜ୍ଞେୟାସ୍ତେ ଗଣେଶ୍ୱରାଃ ।। ୫୬।।

ଯେ ଶୁଦ୍ଧା ଦୀକ୍ଷୟା ପରିପୂତା ନିୟମସମ୍ପନ୍ନାଃ ଶିବବ୍ରତିନଃ ଶିବାର୍ପିତ ଫଳାଗମଃ, ତଦର୍ପିତପୁଣ୍ୟପାପଫଳାଗମାଃ ସନ୍ତୋ ଲୋକେ ଶିବଲିଙ୍ଗମର୍ଚ୍ଚୟନ୍ତି, ତେ 'ନାଶିବସ୍ୟ ଶିବୋପାପ୍ତି (ର୍ଘଟତେ କଳ୍ପକୋଟିଭି)' 'ନାରୁଦ୍ରୋ ରୁଦ୍ରମର୍ଚ୍ଚୟେଦ୍' ଇତ୍ୟାଦିବଚନୈ-ର୍ଗଣେଶ୍ୱରା ଇତି ରୁଦ୍ରା ଇତି ବିଜ୍ଞେୟା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୬।।

– (ଦୀକ୍ଷାଦିରେ) ପରିଶୁଦ୍ଧ, ନିୟମଯୁକ୍ତ, ନିଜର ଅର୍ଚ୍ଚନାର ଫଳ ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ କରୁଥିବା ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏହି ସଂସାରରେ ଶିବଙ୍କର ଅର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଗଣେଶ୍ୱର ନାମରେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୫୬।।

ଇତି ଭକ୍ତମାହାତ୍ମ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶରଣମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଗୁରୁଲିଙ୍ଗାଦିମହତ୍ତ୍ୱଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଶିବ ଏକ ଏବ ରକ୍ଷକ ଇତି ପ୍ରପଦ୍ୟମାନସ୍ୟ ଶରଣସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଗୁରୁଲିଙ୍ଗାଦିମାହାତ୍ମ୍ୟବୋଧାନ୍ୱେଷଣସଙ୍ଗତଃ ।
ସର୍ବାତ୍ମନା ଶିବାପତ୍ତିଃ ଶରଣସ୍ଥାନମୁଚ୍ୟତେ ।। ୫୭ ।।

ଗୁରୁଲିଙ୍ଗଶିବଯୋଗିଶିବଭକ୍ତମହତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନାନ୍ୱେଷଣସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ସର୍ବାତ୍ମନା ନାନାପ୍ରକାରେଣାପି ଶିବାପତ୍ତିଃ ଶିବ ଏକ ଏବ ରକ୍ଷକ ଇତି ପ୍ରପନ୍ନତା ଶରଣସ୍ଥାନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୭ ।।

– (ଶରଣ ମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁ, ଲିଙ୍ଗ ଆଦି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୱେଷଣ ସହିତ ସବୁ ପ୍ରକାରେ ଶିବଙ୍କର ଶରଣରେ ଯିବା ଶରଣସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୫୭ ।।

ଅଥ ତଦେବ ବିଶଦୟତି –

ବ୍ରହ୍ମାଦିବିବୁଧାନ୍ ସର୍ବାନ୍ ମତ୍ତ୍ୱା ପ୍ରାକୃତବୈଭବାନ୍ ।
ପ୍ରପଦ୍ୟତେ ଶିବଂ ଯତ୍ତୁ ଶରଣଂ ତଦୁଦାହୃତମ୍ ।। ୫୮ ।।

'ଶିବ ଏକୋ ଧ୍ୟେୟଃ ଶିବଙ୍କରଃ ସର୍ବମନ୍ୟଦ୍ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ପ୍ରାକୃତବୈଭବାନ୍ ପ୍ରକୃତିଜନ୍ୟସମ୍ପତ୍ତିମତୋ ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିଦେବାନ୍ ମୁକ୍ତ୍ୱା ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ଶିବଂ ଯଦ୍ ପ୍ରପଦ୍ୟତେ ପ୍ରପନ୍ନତ୍ୱେନାଶ୍ରୟତେ, ତଦ୍ ଶରଣଂ ଶରଣସ୍ଥଳମିତ୍ୟୁଦାହୃତଂ କଥିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୮ ।।

– ପ୍ରକୃତିର ବୈଭବରେ ଯୁକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଦି ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଯିଏ ଶିବଙ୍କର ଶରଣରେ ଯାଏ, ତାହାକୁ ଶରଣ କୁହାଯାଏ ।। ୫୮ ।।

ଅଥ ଶରଣାଗତସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଂ ବିଶଦୟତି –

ଶରଣ୍ୟଃ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ଶଙ୍କରଃ ଶଶିଶେଖରଃ ।
ସର୍ବାତ୍ମନା ପ୍ରପନ୍ନସ୍ତଂ ଶରଣାଗତ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୫୯ ।।

ଶଶିଶେଖରଃ ଶଙ୍କରଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ସକଳପ୍ରାଣିନାଂ ଶରଣ୍ୟୋ ରକ୍ଷଣେ ସମର୍ଥ ଇତି ତଂ ସର୍ବାତ୍ମନା ସର୍ବପ୍ରକାରେଣ ପ୍ରପନ୍ନୋ ରକ୍ଷିଷ୍ୟତୀତି ପ୍ରପନ୍ନଃ ଶରଣାଗତଃ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ମସ୍ତକରେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଅଛନ୍ତି, ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଶରଣ ଶଙ୍କର ଅଟନ୍ତି । ଯିଏ ସବୁ ପ୍ରକାର ତାଙ୍କର ଶରଣରେ ଯାଏ, ତାହାକୁ ଶରଣାଗତ କୁହାଯାଏ ।। ୫୯ ।।

ଅଥ ଶରଣାର୍ଥିସ୍ୱରୂପଂ କଥୟତି –

ବିମୁକ୍ତଭୋଗଲାଳସ୍ୟୋ ଦେବତାନ୍ତରନିସ୍ପୃହଃ ।
ଶିବମଭ୍ୟର୍ଥୟନ୍ ମୋକ୍ଷଂ ଶରଣାର୍ଥୀତି ଗୀୟତେ ।। ୬୦ ।।

ବିମୁକ୍ତ ଭୋଗଲମ୍ପଟତ୍ୱବାନ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିପଦବ୍ୟାଂ ବିରକ୍ତଃ ସନ୍ ଶିବଂ ପ୍ରତି ମୋକ୍ଷମଭ୍ୟର୍ଥୟନ୍ ଶରଣାର୍ଥୀତି ଗୀୟତେ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦।।

– ଯାହାଙ୍କର ଭୋଗ ଲାଳସା ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେ ନିସ୍ପୃହ ଅଟନ୍ତି, ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ଶିବଙ୍କଠାରେ ମୋକ୍ଷର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଅର୍ଥାତ୍ ଯାଚନା କରନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଶରଣାର୍ଥୀ କୁହାଯାଏ ।। ୬୦।।

ଏବଂ ଶିବଂ ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ କିମପି ସତ୍‌କର୍ମ ମାସ୍ତ୍ୱିତ୍ୟାହ –

ଯେ ପ୍ରପନ୍ନା ମହାଦେବଂ ମନୋବାକ୍‌କାୟକର୍ମଭିଃ ।
ତେଷାଂ ତୁ କର୍ମଜାତେନ କିଂ ବା ଦେବତାଦିତର୍ପଣୈଃ ।। ୬୧।।

ଯେ ମହାଦେବଂ ଶିବଂ ମନୋବାକ୍ କାୟକର୍ମଭିଃ ଧ୍ୟାନସ୍ତୁତିପୂଜାକର୍ମଭିଃ ରକ୍ଷେତି (ରକ୍ଷିଷ୍ୟତୀତି) ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ତେଷାଂ କର୍ମଜାତେନ ଯଜ୍ଞାଦିକର୍ମ ସମୂହେନ ଦେବପ୍ରଭୃତି-ତର୍ପଣେନ ଚ କିଂ ବା ? କିମପି ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୧।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମନ, ବାଣୀ ଏବଂ କର୍ମରେ ମହାଦେବଙ୍କର ଶରଣରେ ଯାଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଯାଗ ଆଦି କର୍ମସମୂହ ଓ ଦେବତାଦି ତର୍ପଣରେ କ'ଣ ଲାଭ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କର ତର୍ପଣାଦି କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ) ।। ୬୧।।

କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ର ତଦର୍ଥଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ସର୍ବେଷାମପି ଯଜ୍ଞାନାଂ କ୍ଷୟଃ ସ୍ୱର୍ଗଃ ଫଳାୟତେ ।
ଅକ୍ଷୟଂ ଫଳମାପ୍ନୋତି ପ୍ରପନ୍ନଃ ପରମେଶ୍ୱରମ୍ ।। ୬୨।।

ଅକ୍ଷୟଂ ଫଳଂ ମୋକ୍ଷମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୨।।

– ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯଜ୍ଞର ଫଳ ସ୍ୱର୍ଗ କ୍ଷୟଶୀଳ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶରଣରେ ଆସେ, ସେ ଅକ୍ଷୟ ଫଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବ ସାଯୁଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ ।। ୬୨।।

ପାପିନାଂ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରପନ୍ନପାରିଜାତସ୍ୟ ଭବସ୍ୟ ପରମାତ୍ମନଃ ।
ପ୍ରପତ୍ତ୍ୟା କିଂ ନ ଜାୟତେ ପାପିନାମପି ଦେହିନାମ୍ ।। ୬୩।।

ଶରଣାଗତକଳ୍ପଦ୍ରୁମସ୍ୟ ପରମାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ପ୍ରପତ୍ତ୍ୟା ରକ୍ଷକତ୍ୱେନ ପ୍ରପତ୍ତ୍ୟା ପାପିନାଂ ପ୍ରାଣିନାମପି କିଂ ନ ଜାୟେତ, ସର୍ବଂ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୩।।

– ପରମାତ୍ମା ଶିବ ଶରଣାଗତ (ପ୍ରପନ୍ନ) ପାଇଁ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ତୁଲ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଏହିପରି ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରପତ୍ତିରେ ପାପୀ ଜୀବଙ୍କୁ କ'ଣ ନ ମିଳେ ? ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁ କିଛି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୩।।

ତସ୍ମାଦ୍ ଶିବ ପ୍ରପନ୍ନା ଏବ ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଇତ୍ୟାହ –

ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ମହାଦେବଂ ପରିପକ୍ୱାନ୍ତରାତ୍ମନାମ୍ ।
ଜନ୍ମୈବ ଜନ୍ମ ନାନ୍ୟେଷାଂ ବୃଥା ଜନନସଙ୍ଗିନାମ୍ ।। ୬୪ ।।

ମହାଦେବଂ ପ୍ରପଦ୍ୟ ପରିପକ୍ୱାନ୍ତଃକରଣାନାଂ ପୁଂସାଂ ଜନ୍ମୈବ ଜନ୍ମପଞ୍ଚକମ୍, ବୃଥା ଜନନଭାଜାମପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ଜନ୍ମ ନ ଜନ୍ମୈବ ନ ବୃଥେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୪ ।।

– ମହାଦେବଙ୍କର ଶରଣରେ ଯାଇଥିବା ତଥା ପରିଶୁଦ୍ଧ ହୃଦୟବାଲାଙ୍କର ଜନ୍ମ ହିଁ ଜନ୍ମ ଅଟେ (ସଫଳ ଅଟେ) । ବାକି ଜନ୍ମ ନେଉଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ବ୍ୟର୍ଥ ଅଟେ ।। ୬୪ ।।

ଅଥ ତଦେବ ବିଶଦୟତି –

ଦୁର୍ଲଭଂ ମାନୁଷଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ଜନନଂ ଜ୍ଞାନସାଧନମ୍ ।
ଯେ ନ ଜାନନ୍ତି ଦେବେଶଂ ତେଷାମାତ୍ମା ନିରର୍ଥକଃ ।। ୬୫ ।।

ଦୁର୍ଲଭଂ ମାନୁଷଂ ଜନନଂ ଜନ୍ମ ପ୍ରାପ୍ୟ ଜ୍ଞାନସାଧନମାତ୍ମଜ୍ଞାନପ୍ରଦଂ, ଦେବେଶଂ ପରଶିବଂ ଯେ ନ ଜାନନ୍ତି, ତେଷାମାତ୍ମା ଜୀବୋ ନିରର୍ଥକଃ, ଅପ୍ରୟୋଜକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୫ ।।

– ଜ୍ଞାନର ସାଧନଭୂତ ଦୁର୍ଲଭ ମନୁଷ୍ୟଜନ୍ମକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ମଧ୍ୟ ଯିଏ ଦେବେଶ ଅର୍ଥାତ୍ ପରମାତ୍ମା ଶିବଙ୍କୁ ଜାଣେ ନାହିଁ, ତା'ର ଜୀବନ ବ୍ୟର୍ଥ ଅଟେ ।। ୬୫ ।।

ଅଥ 'କୁଳଂ ପବିତ୍ରଂ ଜନନୀ କୃତାର୍ଥା' ଇତି ସୂତସଂହିତାନୁସାରେଣ ଶରଣମହତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ତତ୍ସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ତତ୍କୁଳଂ ହି ସଦା ଶୁଦ୍ଧଂ ସଫଳଂ ତସ୍ୟ ଜୀବିତମ୍ ।
ଯସ୍ୟ ଚିତ୍ତଂ ଶିବେ ସାକ୍ଷାଦ୍ ବିଲୀନମବହିର୍ମୁଖମ୍ ।। ୬୬ ।।

ଯସ୍ୟ ଚିତ୍ତଂ ସଦା ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବଲିଙ୍ଗେ ଅବହିର୍ମୁଖଂ ବହିର୍ମୁଖଂ ଯଥା ନ ଭବତି ତଥା ବିଲୀନଂ ବିଶେଷେଣ ଲୟଂ ଗତମ୍, ତତ୍କୁଳଂ ଶୁଦ୍ଧଂ ତସ୍ୟ ଜୀବିତଂ ଜୀବନଂ ସଫଳମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୬ ।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅବହିର୍ମୁଖ ମନ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଇଛି, ତା'ର କୁଳ ସଦା ଶୁଦ୍ଧ ତଥା ତା'ର ଜୀବନ ସଫଳ ହୋଇଯାଏ ।। ୬୬ ।।

ଇତି ଶରଣମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପ୍ରସାଦମହତ୍ତ୍ୱସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପୂର୍ବୋକ୍ତଗୁରୁଲିଙ୍ଗାଦିମହତ୍ତ୍ୱାନୁଭବସ୍ଥିତେଃ ଶିବପ୍ରସାଦଲଭ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ତଦ୍

ପ୍ରସାଦମହତ୍ତ୍ୱଂ କଥୟତି –

ଗୁରୁଲିଙ୍ଗାଦିମାହାତ୍ମ୍ୟବିଶେଷାନୁଭବସ୍ଥିତିଃ ।
ଯସ୍ମାଚ୍ଛିବପ୍ରସାଦାତ୍ ସ୍ୟାତ୍ତଦସ୍ୟ ମହିମୋଚ୍ୟତେ ।। ୬୭।।

ଗୁରୁଲିଙ୍ଗଜଙ୍ଗମଶିବଭକ୍ତ ଶିବଶରଣମହତ୍ତ୍ୱବିଶେଷାନୁଭବସ୍ଥିତିର୍ଯସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ଶିବପ୍ରସାଦାତ୍ ସ୍ୟାତ୍, ତସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ଅସ୍ୟ ଶିବପ୍ରସାଦସ୍ୟ ମହିମା ମହତ୍ତ୍ୱମ୍ ଉଚ୍ୟତେ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୭।।

– ଯେଉଁ ଶିବପ୍ରସାଦରୁ ଗୁରୁ, ଲିଙ୍ଗ ଆଦି ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବିଶେଷର ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ଏହି (ଶିବପ୍ରସାଦର) ମହିମା ଅଟେ ।। ୬୭।।

ନନୁ ଶିବପ୍ରସାଦଃ କଥଂ ଗୁରୁଲିଙ୍ଗାଦିମହତ୍ତ୍ୱବିଶେଷାନୁଭବସ୍ଥିତି ହେତୁରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସଦା ଲିଙ୍ଗୈକନିଷ୍ଠାନାଂ ଗୁରୁପୂଜାନୁଷଙ୍ଗିନାମ ।
ପ୍ରପନ୍ନାନାଂ ବିଶୁଦ୍ଧାନାଂ ପ୍ରସୀଦତି ମହେଶ୍ୱରଃ ।। ୬୮।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୮।।

– ଯିଏ ସର୍ବଦା ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ରତ, ଗୁରୁପୂଜାରେ ତତ୍ପର, ପ୍ରପନ୍ନ ତଥା ବିଶୁଦ୍ଧ ଅଟନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଉପରେ ପରମେଶ୍ୱର ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୬୮।।

ସ ଚ ଶିବପ୍ରସାଦଃ କୀଦୃଶସ୍ତେନ କିଂ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରସାଦୋଽପି ମହେଶସ୍ୟ ଦୁର୍ଲଭଃ ପରିକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।
ଘୋରସଂସାରସନ୍ତାପନିବୃତ୍ତିର୍ଯେନ ଜାୟତେ ।। ୬୯।।

ଇତରେଷାମଲିଙ୍ଗିନାଂ ଦୁର୍ଲଭଃ । ତେନ ଶିବପ୍ରସାଦେନ ଭୟଙ୍କର ସାଂସାରିକତାପତ୍ରୟ ନିବୃତ୍ତିର୍ଜାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୯।।

– ଯାହାଦ୍ୱାରା ଘୋର ସଂସାର ସନ୍ତାପର ନିବୃତ୍ତି ହୋଇଯାଏ, ସେହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରସନ୍ନତା ଅଥବା କୃପା ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଲଭ କୁହାଯାଇଛି ।। ୬୯।।

ନନୁ 'ତମେବଂ (ତଂ) ବେଦାନୁବଚନେନ ବ୍ରାହ୍ମଣା ବିବିଦିଷନ୍ତି ଯଜ୍ଞେନ ଦାନେନ ତପସାଽନାଶକେନ'[୧୬୧] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ଯଜ୍ଞାଦୀନାଂ ବିଜ୍ଞାନସାଧନତ୍ୱଶ୍ରବଣାତ୍ ତେନୈବ ସାଂସାରିକଦୁଃଖନିବୃତ୍ତେଃ କିଂ ମହେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦେନେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଜ୍ଞାସ୍ତପାଂସି ମନ୍ତ୍ରାଣାଂ ଜପଶ୍ଚିନ୍ତା ପ୍ରବୋଧନମ୍ ।
ପ୍ରସାଦାର୍ଥଂ ମହେଶସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିତାନି ନ ସଂଶୟଃ ।। ୭୦।।

---

୧୬୧. ବୃ. ଉ., ୪/୨୨

ଅତ୍ର ଚିନ୍ତା ଧ୍ୟାନମ୍, ପ୍ରବୋଧନଂ ଶିବାଧିକ୍ୟଜ୍ଞାନମ୍ ।

– ଯଜ୍ଞ, ତପ, ମନ୍ତ୍ରର ଜପ, ଧ୍ୟାନ, ଜ୍ଞାନ ଏଗୁଡ଼ିକ ସବୁ (ସାଧନ ରୂପରେ) ଶିବଙ୍କର ପ୍ରସନ୍ନତା ପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୭୦।।

ନନୁ ମୋକ୍ଷସ୍ୟ ଭକ୍ତିମୂଳକତ୍ୱାତ୍ କିଂ ପ୍ରସାଦେନେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରସାଦମୂଳା ସର୍ବେଷାଂ ଭକ୍ତିରବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ।
ଶିବପ୍ରସାଦହୀନସ୍ୟ ଭକ୍ତିଶ୍ଚାପି ନ ସିଦ୍ଧ୍ୟତି ।। ୭୧।।

ସର୍ବେଷାଂ ସମସ୍ତଜନାନାଂ ଅବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ ଅନନ୍ୟଗାମିନୀ ଭକ୍ତିଃ ପ୍ରସାଦମୂଳା, ଶିବପ୍ରସାଦଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ଭକ୍ତିରେବ ନ ସିଦ୍ଧ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧।।

– (ଶିବଙ୍କର) ପ୍ରସାଦରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ସମସ୍ତଙ୍କର ଭକ୍ତି ଅବ୍ୟଭିଚାରିଣୀ (ଏକ ନିଷ୍ଠ) ହୋଇଥାଏ । ଶିବପ୍ରସାଦରୁ ରହିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଭକ୍ତି ସଫଳ ହୋଇନଥାଏ । (ଅର୍ଥାତ୍ ଭକ୍ତି ଭାବ ଆସି ନଥାଏ) ।। ୭୧।।

ତସ୍ମାତ୍ –

ଗର୍ଭସ୍ଥୋ ଜାୟମାନୋ ବା ଜାତୋ ବା ବ୍ରାହ୍ମଣୋଽଥବା ।
ଅନ୍ତ୍ୟଜୋ ବାପି ମୁଚ୍ୟେତ ପ୍ରସାଦେ ସତି ଶାଙ୍କରେ ।। ୭୨।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୨।।

– ତେଣୁ ଶିବଙ୍କର ପ୍ରସନ୍ନତା ହେଲେ ଗର୍ଭସ୍ଥ, ଜନ୍ମ ହେଉଥିବା, ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବା, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଥବା ଚାଣ୍ଡାଳ କେହି ବି ହେଉ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୭୨।।

ଅଥ ବ୍ରହ୍ମାଦୟୋଽପି ଶିବପ୍ରସାଦେନୈବ ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧା ଇତ୍ୟାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟା ବିବୁଧାଃ ସର୍ବେ ସ୍ୱସ୍ୱସ୍ଥାନନିବାସିନଃ ।
ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧା ଭବନ୍ତ୍ୟେବ ପ୍ରସାଦାତ୍ ପାରମେଶ୍ୱରାତ୍ ।। ୭୩।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୩।।

– ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ସମସ୍ତ ଦେବଗଣ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରସାଦରୁ ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ରହି ନିତ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୭୩।।

ନନୁ ସର୍ବଶିବାତ୍ମକଜ୍ଞାନେନୈବ ସାଂସାରିକଦୁଃଖନିବୃତ୍ତେଃ କିଂ ପ୍ରସାଦେନେତ୍ୟତ୍ର –

ଭୋକ୍ତା ଭୋଗ୍ୟଂ ପ୍ରେରୟିତା ଭୋଗୋପକରଣାନି ଚ ।
ସର୍ବଂ ଶିବମୟଂ ଭାତି ପ୍ରସାଦାତ୍ ପାରମେଶ୍ୱରାତ୍ ।।

ଇତି ସୂତସଂହିତାବଚନାନୁସାରେଣାହ –

ପ୍ରସାଦେ ଶାମ୍ଭବେ ସିଦ୍ଧେ ପରମାନନ୍ଦକାରଣେ ।
ସର୍ବଂ ଶିବମୟଂ ବିଶ୍ୱଂ ଦୃଶ୍ୟତେ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୭୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୪।।

– ପରମ ଆନନ୍ଦର ହେତୁଭୂତ ଶାମ୍ଭବ ପ୍ରସାଦ ସିଦ୍ଧ (ପ୍ରାପ୍ତ) ହେଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାର ଶିବମୟ ଦେଖାଯାଏ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୭୪।।

ଅଥ ଶିବପ୍ରସାଦମହତ୍ତ୍ୱଂ ପୁନଃ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ସଂସାରଚକ୍ରନିର୍ବାହନିମିତ୍ତଂ କର୍ମ କେବଲମ୍ ।
ପ୍ରସାଦେନ ବିନା ଶମ୍ଭୋର୍ନ କସ୍ୟାପି ନିବର୍ତ୍ତତେ ।। ୭୫।।

ସଂସାରଚକ୍ରନିର୍ବାହକାରଣଂ କର୍ମୈବ, ତଦ୍ ଯଜ୍ଞାଦିନା ନ ନଶ୍ୟତି, ତସ୍ୟାପି କର୍ମରୂପତ୍ୱେନ ପୁନଃ ପରିପୋଷକତ୍ୱାଦ୍ । ତସ୍ମାଦ୍ କସ୍ୟାପି ଶିବପ୍ରସାଦେନ ବିନା କର୍ମ ନ ନଶ୍ୟତୀତି ଭାବଃ ।। ୭୫।।

– ସଂସାରଚକ୍ରର ପରିଭ୍ରମଣର କାରଣ ହେଉଛି କେବଳ କର୍ମ । ଶିବଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ବିନା କାହାର ବି କର୍ମ (ବନ୍ଧନ) ନଷ୍ଟ (ସମାପ୍ତ) ହୋଇ ନଥାଏ ।। ୭୫।।

ବହୁନାତ୍ର କିମୁକ୍ତେନ ନାସ୍ତି ନାସ୍ତି ଜଗତ୍‌ତ୍ରୟେ ।
ସମାନମଧିକଂ ଚାପି ପ୍ରସାଦସ୍ୟ ମହେଶିତୁଃ ।। ୭୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୬।।

– ଏ ବିଷୟରେ କ'ଣ ବା ଅଧିକ କହିବା ? ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରସାଦରୁ ଅଧିକ ଅଥବା ତା ସହିତ ସମାନ ତିନି ଲୋକରେ କିଛି ନାହିଁ ।। ୭୬।।

ଶିବପ୍ରସାଦେ ସତି ଯୋଗଭାଜି
ସର୍ବଂ ଶିବୈକାତ୍ମତୟା ବିଭାତି ।
ସ୍ୱକର୍ମମୁକ୍ତଃ ଶିବଭାବିତାତ୍ମା
ସ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି ନିଗଦ୍ୟତେଽସୌ ।। ୭୭।।

ଯୋଗଭାଜି ସ୍ୱରୂପହାନି ବୃଦ୍ଧି ବ୍ୟତିରେକେଣ ସଜାତୀୟସମରସଶିବଯୋଗବତି ଶିବପ୍ରସାଦେ ସତି ସିଦ୍ଧେ ସତି ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱଂ କୃତ୍ସ୍ନଂ ଜଗଦ୍ ଶିବୈକାତ୍ମତୟା ଶିବାଭେଦେନ ବିଭାତି । ତସ୍ମାଦ୍ ଶିବଭାବିତାତ୍ମା ଶିବାଭେଦେନ ଭାବିତ ସ୍ୱରୂପବାନ୍ ସୋଽସୌ ପ୍ରସାଦୀ ସ୍ୱକର୍ମମୁକ୍ତଃ କର୍ମଣୋଽପି ଶିବମୟତ୍ୱେନ ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପତୟାଽପ୍ରତିବନ୍ଧକତ୍ୱାଦ୍ ସ୍ୱକର୍ମପାଶ–ବିନିର୍ମୁକ୍ତଃ ସନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି ନିଗଦ୍ୟତେ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୭।।

– ଶିବପ୍ରସାଦରେ ଯୁକ୍ତ ହେବା ପରେ ସବୁ କିଛି ଶିବମୟ ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ। ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବ ଭାବନାମୟ ଅଟେ, ସିଏ ନିଜର କର୍ମରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୭୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ପ୍ରଣୀତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ପ୍ରସାଦିନଃ ସପ୍ତବିଧସ୍ଥଲପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମୈକାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୧।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ପ୍ରସାଦିନଃ ସପ୍ତବିଧ-ପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମୈକାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୧ ।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ପ୍ରସାଦୀର ସପ୍ତବିଧ ସ୍ଥଳ ନାମକ ଏକାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ ଜ୍ଞାନବତୀ ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୧ ।।

ଦ୍ୱାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲମ୍

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚ

ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରଶ୍ଚେତି ପ୍ରସାଦୀତି ନିବୋଧିତଃ ।
ଏକ ଏବ କଥଂ ଚୈଷ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୧ ।।

ଏକ ଏବ ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରସାଦୀତି ନିବୋଧିତଃ । ଏଷ ଚ କଥଂ କେନ ପ୍ରକାରେଣ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତ ଇତି ପ୍ରଶ୍ନାର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– (ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ –

ଏକ ହିଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଭକ୍ତ ମାହେଶ୍ୱର ଏବଂ ପ୍ରସାଦୀ ହୋଇଥାଏ, ଏହା ଆପଣ ମତେ କହିଲେ । ସେହି (ପ୍ରସାଦୀ) ପୁଣି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ବୋଲି କିପରି କୁହାଯାଏ ।। ୧ ।।

ଶ୍ରୀରେଣୁକ ଉବାଚ –

ଭକ୍ତୋ ମାହେଶ୍ୱରଶ୍ଚୈଷ ପ୍ରସାଦୀତି ବ କୀର୍ତ୍ତିତଃ ।
କର୍ମପ୍ରାଧାନ୍ୟଯୋଗେନ ଜ୍ଞାନଯୋଗୋଦ୍ଭବସ୍ୟ କଥ୍ୟତେ ।। ୨ ।।

ଏଷ ଅୟଂ ଶିବଲିଙ୍ଗଦୀକ୍ଷାସମ୍ପନ୍ନଃ କର୍ମପ୍ରାଧାନ୍ୟଯୋଗେନ ଏବଂରୂପକର୍ମକାଣ୍ଡୋକ୍ତ କ୍ରିୟାପ୍ରଧାନଯୋଗେନ ଭକ୍ତ ଇତି, ମାହେଶ୍ୱର ଇତି, ପ୍ରସାଦୀତି, କୀର୍ତ୍ତିତଃ । ଅସ୍ୟ ଏବଂ ବିଧରୂପତ୍ରୟସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଜ୍ଞାନଯୋଗୋ ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡୋକ୍ତଜ୍ଞାନଯୋଗଃ କଥ୍ୟତେ । ଅନେନ ଜ୍ଞାନଯୋଗେନ ପ୍ରସାଦ୍ୟେବ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ଶ୍ରୀରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ –

(ଜଣେ ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି) ଯେଉଁ ଭକ୍ତ, ମାହେଶ୍ୱର ଏବଂ ପ୍ରସାଦୀ କୁହାଯାଏ, ତାହା କର୍ମପ୍ରାଧାନ୍ୟ କାରଣରୁ । (ପ୍ରସାଦୀ) ଏହାର ଜ୍ଞାନଯୋଗ କୁହାଯାଉଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନଯୋଗ କାରଣରୁ ପ୍ରସାଦୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୨ ।।

ଅଥ କୋଽୟଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତ୍ୟତ୍ର –

ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱମୟଃ ପ୍ରାଣଃ ସର୍ବଜ୍ଞାନମୟଃ ଶିବଃ ।
ଅନୟୋର୍ଯୋଗମେବୈତତ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିହୋଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି ବୀରାଗମୋକ୍ତରୂପପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗବାନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତ୍ୟାହ –

ଲିଙ୍ଗଂ ଚିଦାତ୍ମକଂ ବ୍ରହ୍ମ ତଚ୍ଛକ୍ତିଃ ପ୍ରାଣରୂପିଣୀ ।
ତଦ୍ରୂପଲିଙ୍ଗବିଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୩ ।।

ଚିଦ୍ରୂପଂ ବ୍ରହ୍ମୈବ ଶିବଲିଙ୍ଗମ୍, ତଚ୍ଛକ୍ତିଃ ଶିବଲିଙ୍ଗପୀଠଶକ୍ତିଃ ପ୍ରାଣରୂପିଣୀ ପ୍ରଣବାତ୍ମପ୍ରାଣସ୍ୱରୂପବତୀ, ପ୍ରଣବସ୍ୟ ବେଦ୍ୟସଂସ୍କାରଲକ୍ଷଣବିନ୍ଦୁଘଟିତତ୍ୱାଦ୍ ଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାସାମରସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣୋନ୍ମେଷଶକ୍ତିଘଟିତତ୍ୱାଚ୍ଚ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱମୟତ୍ୱମୁକ୍ତମ୍ । ତଦ୍ରୂପ ଲିଙ୍ଗବିଜ୍ଞାନୀ ତଦ୍‌ପ୍ରକାରକ ଲିଙ୍ଗଜ୍ଞାନବାନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩।।

– ଚିଦ୍ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ଲିଙ୍ଗ ଅଟେ । ତାହାର ଶକ୍ତି ପ୍ରାଣ ଅଟେ । ଏହି ରୂପ ଯୁକ୍ତ ଲିଙ୍ଗକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଜାଣିଥିବା (ଭକ୍ତ) ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୩।।

ଅଥାସ୍ୟାପି ସ୍ଥଲଭେଦାଃ ସନ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲଂ ଚୈତତ୍ ପଞ୍ଚସ୍ଥଲସମନ୍ୱିତମ୍ ।
ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲଂ ଚାଦୌ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନଂ ତତଃ ।। ୪।।
ଶିବଯୋଗସମାଧିଶ୍ଚ ତତୋ ଲିଙ୍ଗନିଜସ୍ଥଲମ୍ ।
ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲଂ ଚାଥ କ୍ରମାଦେଷାଂ ଭେଦୋଚ୍ୟତେ ।। ୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪–୫।।

– ଏହି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ଥଳ ପାଞ୍ଚ ସ୍ଥଳରେ ଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ, ତା'ପରେ ଶିବଯୋଗସମାଧି, ତା'ପରେ ନିଜଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥଳ ଏବଂ ଅନ୍ତରେ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗି ସ୍ଥଳ ଅଟେ । କ୍ରମଶଃ ଏମାନଙ୍କର ଭେଦ ବତା ଯାଉଛି ।। ୪–୫।।

'ଅଥ ପ୍ରାଣେଷ୍ୱନ୍ତର୍ମନସୋ ଲିଙ୍ଗମାହୁଃ' 'ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ପ୍ରାଣମୁନ୍ନୟତ୍ୟପାନଂ ପ୍ରତ୍ୟଗସ୍ୟତି । ମଧ୍ୟେ ବାମନମାସୀନଂ ବିଶ୍ୱେଦେବା ଉପାସତେ ।'[୧୬୨] ଇତ୍ୟଥର୍ବଶିରଃ କଠବଲ୍ଲୀ–ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପ୍ରାଣାପାନସମାଘାତାତ୍ କନ୍ଦମଧ୍ୟାଉଦ୍‌ଦୁତ୍‌ଥିତମ୍ ।
ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ତଦାଖ୍ୟାତଂ ପ୍ରାଣାପାନନିରୋଧିଭିଃ ।। ୬।।

ପ୍ରାଣାପାନ ସମାଘାତାଦ୍ ଦେଶିକୋପଦେଶେନ ପ୍ରାଣାପାନବାୟୁସଂଘଟ୍ଟନେ ସତି କନ୍ଦମଧ୍ୟାଦ୍ ନାଭିକନ୍ଦମଧ୍ୟାଦ୍ ଯଜ୍ଜ୍ୟୋତିରୁତ୍‌ଥିତମ୍ ଉଦ୍‌ଭୂତଂ ଭବତି, ତଦ୍ ତଜ୍ଜ୍ୟୋତିଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିତି ପ୍ରାଣାପାନବାୟୁନିରୋଧବଦ୍‌ଭିଃ ଶିବଯୋଗିଭିରାଖ୍ୟାତଂ କଥିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

– ପ୍ରାଣ ଓ ଅପାନ (ବାୟୁର) ପରସ୍ପର ଆଘାତରେ କନ୍ଦମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଜ୍ୟୋତି ଉଠେ, ପ୍ରାଣ ଏବଂ ଅପାନର ନିରୋଧ କରୁଥିବା ଯୋଗୀ ଲୋକ ତାହାକୁ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ କୁହନ୍ତି ।। ୬।।

---

୧୬୨. କଠୋ., ୨/୬/୩

ନନ୍ୱିଦଂ କେନ ବିଜ୍ଞାତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରାଣୋ ଯତ୍ର ଲୟଂ ଯାତି ଭାସ୍କରେ ତୁହିନଂ ଯଥା ।

ତତ୍‌ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମୁଦ୍ଦିଷ୍ଟଂ ତଦ୍ଧରୀ ସ୍ୟାତ୍ ତଦାକୃତିଃ ।। ୭ ।।

ପ୍ରାଣଃ ପ୍ରାଣବାୟୁଃ, ଯତ୍ର ଯସ୍ମିନ୍ ପରବ୍ରହ୍ମମୟଶିବଲିଙ୍ଗେ ଲୟଂ ଭାସ୍କରେ ତୁହିନମିବ ଯାତି, ତସ୍ମାତ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଦ୍ଦିଷ୍ଟମୁପଦିଷ୍ଟମ୍, ତଦ୍ଧରୀ ତତ୍‌ପରାମର୍ଶୀ ତଦାକୃତିଃ ତତ୍‌ସ୍ୱରୂପଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଦେଶକାଳାଦ୍ୟଚ୍ଛିନ୍ନତତ୍ତ୍ୱେନ ସାମାନ୍ୟାକାରେଣ ଭାସମାନ–ଚିଦହନ୍ତୈବ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିତି ଭାବଃ ।। ୭ ।।

– ଯେପରି ତୁହିନ ଅର୍ଥାତ୍ କାକର ସୂର୍ଯ୍ୟ (ଉତ୍ତାପ)ରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ଯାହାର ପ୍ରାଣ ପରବ୍ରହ୍ମମୟ ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ । ତାହାକୁ ଧାରଣ କରୁଥିବା (ବ୍ୟକ୍ତି) ସେହିପରି ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୭ ।।

ଅଥ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ କେଷାଂ ସ୍ଫୁରତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନିନାଂ ଯୋଗଯୁକ୍ତାନାମନ୍ତଃ ସ୍ଫୁରତି ଦୀପବତ୍ ।

ଚିଦାକାରଂ ପରବ୍ରହ୍ମଲିଙ୍ଗମଜ୍ଞୈର୍ନ ଭାବ୍ୟତେ ।। ୮ ।।

ଚିଦାକାରଂ ସ୍ଫୁରଣଂ ପରବ୍ରହ୍ମଲିଙ୍ଗଂ ପରବହ୍ମମୟପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ଯୋଗଯୁକ୍ତାନାଂ. ଶିବଯୋଗଯୁକ୍ତାନାଂ ଜ୍ଞାନିନାଂ ଶିବଜ୍ଞାନିନାଂ ଅନ୍ତଃ ହୃଦୟକମଳେ ଦୀପବଦ୍ ସ୍ଫୁରତି ପ୍ରକାଶତେ, ଅଜ୍ଞୈଃ ଗୁରୂପଦେଶରହିତୈଃ ପ୍ରାକୃତୈର୍ନ ଭାବ୍ୟତେ ନ ହୃଦୟଙ୍ଗମୀକ୍ରିୟତେ। ହୃଦୟେ ବୈ ବ୍ରହ୍ମ ସୋମସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ନିମଣ୍ଡଳେ ନିବାତଦୀପୋପମସ୍ଥାୟି, 'ହୃଦ୍ୟନ୍ତର୍ଜ୍ୟୋତିଃ ପୁରୁଷଃ'[୧୬୩] ଇତ୍ୟାଦ୍ୟୁପନିଷଦ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ ।। ୮ ।।

– ଚିଦାକାର ପରବ୍ରହ୍ମ ଜ୍ଞାନୀ ତଥା ଶିବଯୋଗୀ ଯୋଗଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୀପ ପରି ଚମକି ଥାଏ । ଅଜ୍ଞାନୀ ତାହାକୁ ଜାଣିପାରି ନ ଥାନ୍ତି ।। ୮ ।।

ଅଥୈତାଦୃଶପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ବିହାୟ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠା ମୂଢ଼ା ଇତ୍ୟାହ –

ଅନ୍ତଃସ୍ଥିତଂ ପରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଜ୍ୟୋତୀରୂପଂ ଶିବାତ୍ମକମ୍ ।

ବିହାୟ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗସ୍ଥା ବିମୂଢ଼ା ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।। ୯ ।।

ଅତ୍ର ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗମିଷ୍ଟଲିଙ୍ଗାତିରିକ୍ତପ୍ରାକୃତ ଲିଙ୍ଗପରମ୍, ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଚିଦାନନ୍ଦଘନ–ତ୍ୱେନାନ୍ତରତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୯ ।।

---

୧୬୩. ବୃ. ଉ., ୪/୩/୭

– ଶିବାତ୍ମକ ଜ୍ୟୋତିରୂପ ତଥା ନିଜର ଭିତରେ ଥିବା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗକୁ ଛାଡ଼ି ବାହ୍ୟ ଲିଙ୍ଗରେ ଆସ୍ଥା ରଖିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ମୂର୍ଖ କୁହାଯାଏ ।। ୯ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗବିମୁଖଃ ସନ୍ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗପରାମର୍ଶ୍ୟୈବ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତ୍ୟାହ –

ସଂବିଲ୍ଲିଙ୍ଗପରାମର୍ଶୀ ବାହ୍ୟବସ୍ତୁପରାଙ୍ମୁଖଃ ।

ଯଃ ସଦା ବର୍ତ୍ତତେ ଯୋଗୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୧୦ ।।

ବାହ୍ୟବସ୍ତୁଶବ୍ଦେନ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗଂ ତତ୍ପୂଜାସାଧନୀଭୂତ ଦ୍ରବ୍ୟଂ ଚ କଥ୍ୟତେ । ତତ୍ର ବିମୁଖଃ ସନ୍ ସଦା ନିରନ୍ତରଂ ସବିଲ୍ଲିଙ୍ଗପରାମର୍ଶୀ ଅଭ୍ୟନ୍ତରେ ଚିଦ୍ରୂପପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ ବିଚାରବାନ୍ ଯଃ ଶିବଯୋଗୀ ବର୍ତ୍ତତେ, ସ ଶିବଯୋଗୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– ଯିଏ ସିଂବିତ୍‌ରୂପୀ ଲିଙ୍ଗର ବାରମ୍ବାର ଧ୍ୟାନ କରେ ତଥା ବାହ୍ୟବସ୍ତୁରୁ ପରାଙ୍ମୁଖ ହୋଇ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ, ସେହି ଯୋଗୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଇଥାଏ ।। ୧୦ ।।

ନନୁ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗାଦୌ ବୈମୁଖ୍ୟଂ କିଂ ନିବନ୍ଧନମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ମାୟାବିକଳ୍ପଜଂ ବିଶ୍ୱଂ ହେୟଂ ସଞ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ନିତ୍ୟଶଃ ।

ଚିଦାନନ୍ଦମୟେ ଲିଙ୍ଗେ ବିଲୀନଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗବାନ୍ ।। ୧୧ ।।

ବିଶ୍ୱଂ ମାୟାବିକଳ୍ପଜଂ ମାୟିକଗୁଣଭେଦ ସଞ୍ଜାତମିତି ହେୟଂ ତ୍ୟଜନୀୟମିତି ସଞ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ସମ୍ୟଗ୍ ବିଭାବ୍ୟ ନିତ୍ୟଶଃ ସଦା ଚିଦାନନ୍ଦମୟେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପ ଲିଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗେ ବିଲୀନୋ ମନୋଲୟବାନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗବାନିତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧ ।।

– ପ୍ରତିଦିନ ବିଶ୍ୱକୁ ମାୟାବିକଳ୍ପରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଭାବୁଥିବା ଚିଦାନନ୍ଦମୟ ଲିଙ୍ଗରେ ସଦା ଲୀନ ରହୁଥିବା (ବ୍ୟକ୍ତି) ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ଅଟେ ।। ୧୧ ।।

ନନୁ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ନାଦବିନ୍ଦୁକଳାତୀତତ୍ୱାଦ୍ ପ୍ରାଣସ୍ୟ ନାଦବିନ୍ଦୁକଳାରୂପତ୍ୱାଦ୍ କଥଂ ତସ୍ୟ ପୀଠରୂପତ୍ୱଂ ସମ୍ଭବତୀତି ଶଙ୍କାଂ ଶମୟନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ସତ୍ତା ପ୍ରାଣମୟୀ ଶକ୍ତିଃ ସଦ୍ରୂପଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗକମ୍ ।

ତତ୍ସାମରସ୍ୟବିଜ୍ଞାନାଦ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୧୨ ।।

ସତୋ ଭାବଃ ସତ୍ତେତି, ଅସ୍ମୀତ୍ୟୁତ୍ତମପୁରୁଷାନ୍ତର୍ଗତସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିରେବ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ପ୍ରାଣମୟୀ ଜୀବନଭୂତା ଶକ୍ତିଃ, ତାଦୃଶସ୍ଫୁରଣାଭାବେ ଜଡ଼ତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍, ସଦ୍ରୂପଂ ତାଦୃଶସ୍ଫୁରଣ– ବଦୁତ୍ତମପୁରୁଷମୟଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତତ୍ସାମରସ୍ୟବିଜ୍ଞାନାଦ୍ ତୟୋଃ ଶିବଶକ୍ତ୍ୟୋ ରନ୍ୟୋନ୍ୟସାମରସ୍ୟବିଜ୍ଞାନାଦ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨ ।।

– (ମୁଁ ଅଛି – ଏହିପରି ଅନୁଭବ କରୁଥିବା) ସତ୍ତା ହିଁ ପ୍ରାଣମୟୀ ଶକ୍ତି ଅଟେ । ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ (ଶିବ) ମଧ୍ୟ ସଦ୍‌ରୂପ ଅଟେ । (ଏହି ସତ୍ତାରୂପ ଶକ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରାଣରୂପ ଶିବ)

ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କର ସାମରସ୍ୟର ବିଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୧୨ ।।

ଇତି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନା ବିଧୀୟମାନସକଳଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରସିଦ୍ଧପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନପ୍ରକାରଂ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅନ୍ତର୍ଗତଂ ଚିଦାକାରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବମୟଂ ପରମ୍ ।
ପୂଜ୍ୟତେ ଭାବପୁଷ୍ପୈର୍ଯଦ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନଂ ହି ତଦ୍ ।। ୧୩ ।।

ହୃଦ୍ କମଳଗତଂ ଚିଦାକାରଂ ଘଟସ୍ୟ କମ୍ବୁଗ୍ରୀବାଦିମତ୍ତ୍ୱମିବ ଚିଦ୍‌ସ୍ଫୁରଣମାକାରଂ ସ୍ୱରୂପଂ ଯସ୍ୟ ତାଦୃଶଂ ପରଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଂ ଯଦ୍ ଶିବମୟଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବସ୍ୱରୂପବିଶ୍ୱପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ଭାବପୁଷ୍ପୈରନ୍ତଃକରଣବୃତ୍ତିବିଶେଷୈଃ ପୂଜ୍ୟତେ, ତଦ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନମିତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩ ।।

– (ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) –

(ହୃଦୟ କମଳ) ଭିତରେ ଯେଉଁ ଚିଦ୍ ସ୍ୱରୂପ ଶିବମୟ ଉତ୍ତମ ଲିଙ୍ଗ ଅଛି, ତାହାର ଯେଉଁ ଭାବନାତ୍ମକ ପୁଷ୍ପରେ ପୂଜା କରାଯାଏ, ତାହା ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ ଅଟେ ।। ୧୩ ।।

ଅଥ କୁତ୍ର ପୂଜନୀୟମିତ୍ୟତ୍ର ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାଶ୍ରୟଭୂତୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱହୃଦ୍‌କମଳଂ ବର୍ଣ୍ଣୟିତ୍ୱା ଭାବପୁଷ୍ପୈଃ ପୂଜନୀୟମିତ୍ୟାହ –

ଅନ୍ତଃପବନସଂସ୍ପୃଷ୍ଟେ ସୁସୂକ୍ଷ୍ମାମ୍ବରଶୋଭିତେ ।
ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରବିଗଳଦ୍ ସୁଧାସେକାତିଶୀତଳେ ।। ୧୪ ।।
ବଦ୍ଧେନ୍ଦ୍ରିୟନବଦ୍ୱାରେ ବୋଧଦୀପେ ହୃଦାଳୟେ ।
ପଦ୍ମପୀଠେ ସମାସୀନଂ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବବିଗ୍ରହମ୍ ।
ଭାବୟିତ୍ୱା ସଦାକାଳଂ ପୂଜୟେଦ୍ ଭାବବସ୍ତୁଭିଃ ।। ୧୫ ।।

ଅନ୍ତଃ ପବନ ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟେ ପ୍ରାଣବାୟୁବ୍ୟାପ୍ତେ ସୁସୂକ୍ଷ୍ମାମ୍ବର ଶୋଭିତେ ଅତିସୂକ୍ଷ୍ମାକାଶବିଳସିତେ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରଗତ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳସ୍ରବଦ୍ ସୁଧାସେ କେନାତିଶୀତଳେ ପ୍ରତିବନ୍ଧଶ୍ରୋତ୍ରାଦି ପଞ୍ଚେନ୍ଦ୍ରିୟନବଦ୍ୱାରେ ଶିବଜ୍ଞାନପ୍ରଦୀପେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱହୃଦୟସଦନେ ପଦ୍ମପୀଠେ ଦ୍ୱାଦଶଦଳକମଳ କର୍ଣ୍ଣିକାୟାଂ ସମାସୀନଂ ବିଦ୍ୟମାନଂ ଶିବବିଗ୍ରହଂ ମଙ୍ଗଳମୂର୍ତ୍ତି ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ଭାବୟିତ୍ୱା ଗୁରୁପଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାରେଣ ଧ୍ୟାତ୍ୱା ଭାବବସ୍ତୁଭିର୍ମାନସିକପଦାର୍ଥୈଃ ସଦା ପୂଜୟେ–ଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪–୧୫ ।।

– ଅନ୍ତଃପବନ (ପ୍ରାଣବାୟୁ)ରେ ସଂସ୍ପୃଷ୍ଟ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆକାଶରେ ସୁଶୋଭିତ ସହସ୍ରାରରେ ସ୍ଥିତ ଚନ୍ଦ୍ରମାରେ ଦ୍ରବିତ ହେଉଥିବା ଅମୃତର ସିଞ୍ଚନରେ ଶୀତଳ, ବନ୍ଧ ନବ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରୂପୀ ଦ୍ୱାରବାଲା, ବୋଧଦୀପରେ ଯୁକ୍ତ ହୃଦୟ ଭିତରେ କମଳ ଉପରେ ବିରାଜମାନ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କର ଭାବନା କରି ସବୁ ସମୟ ତାଙ୍କର ଭାବବସ୍ତୁଦ୍ୱାରା[୧୬୪] ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୪–୧୫।।

ଅଥ ତାନି ବସ୍ତୁନି କାନୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

** କ୍ଷମାଦ୍ଧଭିଷେକସଲିଲଂ ବିବେକୋ ବସ୍ତ୍ରମୁଚ୍ୟତେ ।**
ସତ୍ୟମାଭରଣଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ବୈରାଗ୍ୟଂ ପୁଷ୍ପମାଳିକା ।। ୧୬।।
ଗନ୍ଧଃ ସମାଧିସମ୍ପତ୍ତିରକ୍ଷତା ନିରହଂକୃତିଃ ।
ଶ୍ରଦ୍ଧା ଧୂପୋ ମହାଜ୍ଞାନଂ ଜଗଦ୍‌ଭାସିପ୍ରଦୀପିକା ।। ୧୭।।
ଭ୍ରାନ୍ତିମୂଳପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟ ନିବେଦ୍ୟଂ ତନ୍ନିବେଦନମ୍ ।
ମୌନଂ ଘଣ୍ଟାପରିସ୍ପନ୍ଦସ୍ତାମ୍ବୁଳଂ ବିଷୟାର୍ପଣମ୍ ।। ୧୮।।
ବିଷୟଭ୍ରାନ୍ତିରାହିତ୍ୟଂ ତତ୍‌ପ୍ରଦକ୍ଷିଣକଳ୍ପନା ।
ବୁଦ୍ଧେସ୍ତଦାତ୍ମିକା ଶକ୍ତିର୍ନମସ୍କାରକ୍ରିୟା ମତା ।। ୧୯।।
ଏବଂ ବିଧୈର୍ଭାବଶୁଦ୍ଧୈରୁପଚାରୈରଦୂଷିତୈଃ ।
ପ୍ରତ୍ୟୁନ୍ମୁଖମନା ଭୂତ୍ୱା ପୂଜୟେଲ୍ଲିଙ୍ଗମାନ୍ତରମ୍ ।। ୨୦।।

କ୍ଷମୈବାଭିଷେକୋଦକମ୍ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବସ୍ତୁବିବେକ ଏବ ବସନମ୍, ସତ୍ୟମନନ୍ତ-ବଚନମାଭରଣମ୍, ବୈରାଗ୍ୟମ୍ ଇହାମୁତ୍ରଫଳଭୋଗବିଭାଗ ଏବ କୁସୁମମାଳିକା, ଚିତ୍ତୈକାଗ୍ରତୈବ ଗନ୍ଧଃ, ନିରହଙ୍କାର ଏବାକ୍ଷତାଃ, ବିଶ୍ୱାସ ଏବ ଧୂପଃ, ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶକଂ ମହାଜ୍ଞାନଂ ଦୀପଃ । ଅତ୍ର ଭ୍ରାନ୍ତିଶବ୍ଦେନାଜ୍ଞାନଂ ଲକ୍ଷ୍ୟତେ, ନାହମୀଶ୍ୱର ଇତ୍ୟଜ୍ଞାନସ୍ୟ ମୂଳପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟ ଶରୀରାଦ୍ୟହଙ୍କାରବର୍ଗସ୍ୟ ଯନ୍ନିବେଦନଂ ତନ୍ନୈବେଦ୍ୟମ୍, ମୌନଂ ଘଣ୍ଟାନାଦଃ, ତସ୍ୟ ଅନାହତନାଦାନୁସନ୍ଧାନହେତୁତ୍ୱାତ୍ । ବିଷୟାଣାଂ ମାତୃମାନମେୟାତ୍ମକାନାଂ

---

୧୬୪. ତୁଳନୀୟ –

ରତ୍ନୈଃ କଳ୍ପିତମାସନଂ ହିମଜଲୈଃ ସ୍ନାନଂ ଚ ଦିବ୍ୟାମ୍ବରଂ
ନାନାରତ୍ନବିଭୂଷିତଂ ମୃଗମଦାମୋଦାଙ୍କିତଂ ଚନ୍ଦନମ୍ ।।
ଜାତୀ ଚମ୍ପକବିଲ୍ୱପତ୍ରରଚିତଂ ପୁଷ୍ପଂ ଚ ଧୂପଂ ତଥା
ଦୀପଂ ଦେବ ଦୟାନିଧେ ପଶୁପତେ ହୃତ୍ କଳ୍ପିତଂ ଗୃହ୍ୟତାମ୍ ।।

(ଶି. ମ. ପୁ.)

ଫେନାଦେସ୍ତରଙ୍ଗଦ୍ୱାରା ସମୁଦ୍ରେଃକଲୋଲୀଭାବ ଇବ ମେୟଂ ମାନେ ମାନଂ ମାତରି ତଂ ପରମପ୍ରମାତରି ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେ ଲୟଚିନ୍ତନମେବ ପୂଗପର୍ଣ୍ଣଚୂର୍ଣ୍ଣାତ୍ମକତାମ୍ବୂଳ ସମର୍ପଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ବିଷୟାଣାଂ ଶବ୍ଦାଦୀନାଂ ଶିବାପେକ୍ଷୟା ଭଦ୍ରଭ୍ରାନ୍ତିରାହିତ୍ୟଂ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣମ୍, ବୁଦ୍ଧେସ୍ତଦାତ୍ମିକା ଲିଙ୍ଗରୂପତା ଶକ୍ତିଃ ସାମର୍ଥ୍ୟଂ ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତେର୍ଲିଙ୍ଗେ ଲୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ସ ଚ ନମସ୍କାରଃ । ଏବଂ ବିଧୈର୍ଭାବଶୁଦ୍ଧୈରନିନ୍ଦିତୈରୁପଚାରୈରବହିର୍ମୁଖମନାଃ ସନ୍ ଆନ୍ତରଂ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ପୂଜୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬-୨୦।।

– (ଏହି ପୂଜାରେ) କ୍ଷମା ଅଭିଷେକ ଜଳ, ବିପେକ ବସ୍ତ୍ର, ସତ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର, ବୈରାଗ୍ୟ ପୁଷ୍ପମାଳା, ସମାଧି ଗନ୍ଧ, ନିରହଙ୍କାରତା ଅକ୍ଷତ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ଧୂପ, ମହାଜ୍ଞାନ ଜଗଦ୍‌ଭାସକ ଦୀପ, ମୂଳପ୍ରପଞ୍ଚର ଭ୍ରମ ନୈବେଦ୍ୟ, ମୌନ ଘଣ୍ଟା ବାଦନ, କାମ କ୍ରୋଧ ଆଦି ବିଷୟର ସମର୍ପଣ ତାମ୍ବୁଳ, ବିଷୟ ଭ୍ରମ ଦୂର ହୋଇଯିବା ପ୍ରଦକ୍ଷିଣା, ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତିର ଲିଙ୍ଗରେ ଲୟ ହେବା ନମସ୍କାର କୁହାଯାଇଛି । ଏହିପରି ଦୋଷ ରହିତ ଭାବଶୁଦ୍ଧ ପୂଜାସାଧନଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ହୋଇ ଆନ୍ତର (ହୃଦୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ) ଶିବଲିଙ୍ଗର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୬-୨୦।।

ଇତି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶିବଯୋଗସମାଧିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ 'ଯୋଗଚିତ୍ତବୃତ୍ତିନିରୋଧଃ'[୧୬୫] ଇତି ଯୋଗସୂତ୍ରାନୁସାରେଣ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନଲଭ୍ୟ ଶିବଯୋଗସମାଧିସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଅନ୍ତଃକ୍ରିୟାରତସ୍ୟାସ୍ୟ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନକ୍ରମୈଃ ।
ଶିବାତ୍ମଧ୍ୟାନସମ୍ପତ୍ତିଃ ସମାଧିରିତି କଥ୍ୟତେ ।। ୨୧ ।।

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନକ୍ରମୈଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନପ୍ରକାରୈଃ, ଅନ୍ତରଙ୍ଗକ୍ରିୟାତତ୍ପରସ୍ୟାସ୍ୟ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନଃ ଶିବାତ୍ମଧ୍ୟାନସମ୍ପତ୍ତିଃ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗରୂପଶିବଜୀବସମାନସାମରସ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନ ସମ୍ପତ୍ତିରେବ ସମାଧିରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

(ଶିବଯୋଗ ସମାଧିସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) –

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ କ୍ରମରେ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ପୂଜାରେ ନିରତ ଏହାଙ୍କୁ (ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀଙ୍କୁ) ଯେଉଁ ଶିବଧ୍ୟାନ ରୂପକ ସମ୍ପତ୍ତିର ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ, ତାହା ସମାଧି କୁହାଯାଏ ।। ୨୧ ।।

୧୬୫. ପା. ଯୋ. ସୂ., ୧/୨

ତଦ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ର – 'ଯୋଽସାବସୌ ପୁରୁଷଃ ସୋଽହମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣାଜପାଗାୟତ୍ରୀରୂପଶିବଯୋଗେନ ସମାଧିଂ କଥୟତି –

ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱୋପରିଗତଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଭାସୁରମ୍ ।
ସ୍ୱପ୍ରକାଶମନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟମବାଙ୍ମାନସଗୋଚରମ୍ ।। ୨୨ ।।
ଉମାଖ୍ୟୟାମହାଶକ୍ତ୍ୟା ଦୀପିତଂ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପୟା ।
ହଂସରୂପଂ ପରାତ୍ମାନଂ ସୋଽହଂ ଭାବେନ ଭାବୟେତ୍ ।
ତଦେକତାନତା ସିଦ୍ଧିଃ ସମାଧିଃ ପରମୋ ମତଃ ।। ୨୩ ।।

ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱୋପରିଗତଂ ଭୂମ୍ୟାଦିଶିବାନ୍ତଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣତ୍ୱେନ ବିଦ୍ୟମାନଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପେଣ ପ୍ରକାଶମାନମ୍, 'ଯତୋ ବାଚୋ ନିବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଅପ୍ରାପ୍ୟ ମନସା ସହ'[୧୬୬] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବାଙ୍ମନୋମାର୍ଗାତୀତମ୍ ଅତ ଏବେଦମେତାଦୃଗିତି ଲକ୍ଷିତୁମଶକ୍ୟଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାଦିମାନାନ୍ତରାଗମ୍ୟଂ ଶୁକ୍ଳପଟନ୍ୟାୟେନ ସ୍ୱସମବେତସ୍ଫୁରଣରୂପୋମାଖ୍ୟମହାଶକ୍ତିପ୍ରଦୀପିତଂ ହଂସରୂପଂ ପରମାତ୍ମନଂ ସୋଽହଂ ଭାବେନ ସ ଏବାହମିତି ଭାବେନ ଭାବୟେତ୍ । ତଦେକତାନତାସିଦ୍ଧିଃ ତୟୋର୍ଜୀବେଶ୍ୱରୟୋରେକତ୍ୱସିଦ୍ଧିଃ, ପରମଃ ସମାଧିଃ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସମାଧିରିତି ମତଂ ସମ୍ମତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଚ୍ଛବ୍ଦବାଚ୍ୟସ୍ୟ ଷଡଧ୍ୱୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣତ୍ୱେନ ସୂତ–ସଂହିତୋକ୍ତେଃ, ଅକାରାଦି ହକାରାନ୍ତବର୍ଣ୍ଣାଧ୍ୱପାଶବଦ୍ଧସ୍ୟ ଜୀବାତ୍ମନଶ୍ଚ 'ଅହମସ୍ମି ପ୍ରଥମଜା'[୧୬୭] 'ଅହମାଦିର୍ହି ଦେବାନାମ୍'[୧୬୮] 'ଅହଂ ସର୍ବସ୍ୟ ପ୍ରଭବୋ ମତ୍ତଃ ସର୍ବଂ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ'[୧୬୯] ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରମାଣବଲାଦ୍ 'ଅକାରଃ ଶିବ ଆଖ୍ୟାତୋ ହକାରଃ ଶକ୍ତିରୁଚ୍ୟତେ'[୧୭୦] ଇତି ବକ୍ଷ୍ୟମାଣପ୍ରକାରେଣ ଷଡ଼ଧ୍ୱକାରଣୀଭୂତାନାହତନାଦଲକ୍ଷଣ ପରାବାକ୍ ଶକ୍ତିମୟାସ୍ମଦ୍ରୂପସମାବିଷ୍ଟାତ୍ମକତ୍ୱାନତିରିକ୍ତତ୍ୱେନ ତାଦାତ୍ମ୍ୟଚିନ୍ତନଂ ସମାଧିରିତି ଭାବଃ ।। ୨୨–୨୩ ।।

– (ପୃଥିବୀ ଆଦି) ସମସ୍ତ ଛିତଶ ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ, ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦରୂପରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ, ସ୍ୱପ୍ରକାଶ, ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ବାଣୀ ଏବଂ ମନର ସୀମାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ, ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଉମା ନାମକ ମହାଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଦୀପିତ ହଂସରୂପ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ସୋଽହଂ ଭାବ (ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ସେ ହିଁ ଅଟେ, ସେ ମୁଁ ହିଁ ଅଟେ – ଏହି ପ୍ରକାର ଭାବ)ରେ ଚିନ୍ତନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।

---

୧୬୬. ତୈ. ଉ., ୨/୪/୧
୧୬୭. ତୈ. ଉ., ୩/୧୦/୬
୧୬୮. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୨
୧୬୯. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୮
୧୭୦. ସି. ଶି., ୨୦/୩୯

ଏହିପରି ଭାବନା ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରଣିତ (ଅର୍ଥାତ୍ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ବିଚାର ନ ଆସିବା) କୁ ସମାଧି କୁହାଯାଏ ।। ୨୨-୨୩।।

ଅଥ -

ପ୍ରାଣରୂପ ଇହ ଜୀବ ଉଚ୍ୟତେ ଲିଙ୍ଗରୂପ ଇତି ଶଙ୍କରଃ ସ୍ମୃତଃ ।
ଯସ୍ତଦୈକ୍ୟମିତି ବେଦିତାନୟୋଃ ପ୍ରାଣିଲିଙ୍ଗବିଦସୌ ଶିବଯୋଗୀ ।।

ଇତି ଶଙ୍କରସଂହିତାବଚନାନୁସାରେଣ ସମାଧିସ୍ଥସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମାହ -

ପରବ୍ରହ୍ମ ମହାଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରାଣୋ ଜୀବଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।
ତଦେକଭାବମନନାଦ୍ ସମାଧିସ୍ଥଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୨୪।।

ମହାଲିଙ୍ଗମେବ ପରବ୍ରହ୍ମ ପରବ୍ରହ୍ମାଖ୍ୟପରଶିବତତ୍ତ୍ୱମିତି ପ୍ରୋକ୍ତମ୍, 'ପ୍ରାଣାରୂଢ଼ୋ ଭବେଜ୍ଜୀବଃ' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଃ ପ୍ରାଣଃ ପ୍ରାଣ ଏବ ଜୀବ ଇତି ପ୍ରୋକ୍ତଃ। ତଦେକ ଭାବମନନାଦ୍ ଲିଙ୍ଗପ୍ରାଣମଧିକୃତ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନୟୋର୍ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗିନୋଃ ଶିବଜୀବୟୋଃ ସମାନ-ସମରସୈକ୍ୟଚିନ୍ତାବାନ୍ ସମାଧିସ୍ଥଃ ଶିବଯୋଗସମାଧିନିଷ୍ଠ ଇତି ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

- ମହାଲିଙ୍ଗକୁ ପରମବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ପ୍ରାଣକୁ ଜୀବ କୁହାଯାଇଛି । ସେହି ଦୁହିଁକୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ଜାଣୁଥିବା (ବ୍ୟକ୍ତି) ଭକ୍ତକୁ ସମାଧିସ୍ଥ କୁହାଯାଏ ।। ୨୪।।

ଅଥ 'ଗୁଦମବଷ୍ଟଭ୍ୟାଧରାଦ୍ୱାୟୁମୁତ୍ଥାପ୍ୟ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନଂ ତ୍ରିଃ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣୀକୃତ୍ୟ ମଣିପୂରକଂ ଗତ୍ୱା ଅନାହତମତିକ୍ରମ୍ୟ ବିଶୁଦ୍ଧୌ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ନିରୁଧ୍ୟ ଆଜ୍ଞାମନୁଧ୍ୟାୟନ୍ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରଂ ଧ୍ୟାୟନ୍ ତ୍ରିମାତ୍ରୋଽହମିତି ସର୍ବଦା ଧ୍ୟାୟେତ୍'[୧୭୧] ଇତି ହଂସୋପନିଷଦ୍ୱଚନାନୁ-ସାରେଣ ସକଳସମାଧିଂ ପ୍ରକାଶୟତି -

ଅନ୍ତଃ ଷଟ୍‌ଚକ୍ରରୂଢ଼ାନି ପଙ୍କଜାନି ବିଭାବୟେତ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମାଦିସ୍ଥାନଭୂତାନି ଭ୍ରୂମଧ୍ୟାନ୍ତାନି ମୂଳତଃ ।। ୨୫।।
ଭ୍ରୂମଧ୍ୟାଦୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱଭାଗେ ତୁ ସହସ୍ରଦଳମମ୍ବୁଜମ୍ ।
ଭାବୟେତ୍ତତ୍ର ବିମଳଂ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବଂ ତଦନ୍ତରେ ।। ୨୬।।
ସୂକ୍ଷ୍ମରନ୍ଧ୍ରଂ ବିଜାନୀୟାଦ୍ ତତ୍‌କୈଳାସପଦଂ ବିଦୁଃ ।
ତତ୍ରସ୍ଥଂ ଭାବୟେଚ୍ଛମ୍ଭୁଂ ସର୍ବକାରଣକାରଣମ୍ ।। ୨୭।।

ଅନ୍ତଃ ଜୀବେଶ୍ୱରାଶ୍ରୟୀଭୂତସୂକ୍ଷ୍ମଶରୀରମଧ୍ୟେ, ଷଟ୍‌ଚକ୍ରରୂଢ଼ାନି ଷଟ୍‌ଚକ୍ରୋତ୍ପନ୍ନାନି ପଙ୍କଜାନି ଷଟ୍‌କମଳାନି ମୂଳତ ଆଧାରମାରଭ୍ୟ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟାନ୍ତାନି ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରାନ୍ତାନି ବ୍ରହ୍ମାଦି

---

୧୭୧. ହଂସୋ., ୪

ସ୍ଥାନଭୂତାନି ଭାବୟେଦ୍ ଗୁରୂପଦିଷ୍ଟପ୍ରକାରେଣ ଚିନ୍ତୟେତ୍ । ଭ୍ରୂମଧ୍ୟାହର୍ଦ୍ଧ୍ୱଭାଗେ ତୁ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ସହସ୍ରଦଳମମ୍ବୁଜଂ ସହସ୍ରଶକ୍ତିଦଳାଳଂକୃତକମଲଂ ଭାବୟେତ୍ । ତତ୍ର ତତ୍କମଲମଧ୍ୟେ ବିମଳଂ ନିର୍ମଳଂ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବଂ ସୋମମଣ୍ଡଳଂ ଭାବୟେତ୍ । ଏତଦନ୍ତରେ ତଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳମଧ୍ୟେ ସୂକ୍ଷ୍ମରନ୍ଧ୍ରଂ ବାଲାଗ୍ରସମାନାତିସୂକ୍ଷ୍ମରନ୍ଧ୍ରଂ ବିଜାନୀୟାଦ୍ ଉପଦେଶାଜ୍ଜାନୀୟାତ୍ । ତତ୍ ତତ୍ସୂକ୍ଷ୍ମରନ୍ଧ୍ରଂ କୈଳାସପଦଂ କୈଳାସସ୍ଥାନଂ ସଦ୍ ବିଦୁଃ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞା ଜାନୀୟୁଃ । ତତ୍ରସ୍ଥଂ ଶମ୍ଭୁଂ ଶିବଂ ସର୍ବକାରଣକାରଣଂ ବ୍ରହ୍ମାଦିକାରଣେଶାନାମପି କାରଣୀଭୂତଂ ସନ୍ତଂ ଭାବୟେତ୍ ସ୍ୱାତ୍ମାଭେଦେନ ଧ୍ୟାୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫-୨୭।।

– (ସାଧକ) ନିଜ ଭିତରେ ଛଅ ଚକ୍ର[୧୭୨] ଉପରେ ସ୍ଥିତ ଛଅ କମଳର ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ମୂଳାଧାରରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଭ୍ରୂମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଛି । ତଥା ବ୍ରହ୍ମା ଆଦିଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଟେ[୧୭୩] । ଭ୍ରୂମଧ୍ୟର ଉପରି ଭାଗରେ ସହସ୍ରଦଳ କମଳର ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ । ତା' ଭିତରେ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବର ଧ୍ୟାନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ସେହି ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଛିଦ୍ରର ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ । ସେହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଛିଦ୍ରକୁ କୈଳାଶ କୁହାଯାଇଛି । ସେଠାରେ ସମସ୍ତ କାରଣର କାରଣ ଶିବ ବିରାଜମାନ କରିଛନ୍ତି – ଏହିପରି ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୫-୨୭।।

ଅଥାଧାର ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନଗତପୃଥ୍ୱୀଜଳ ସଂଘଟ୍ଟେନ ମଣିପୂରକାଖ୍ୟନାଭିକନ୍ଦମୁତ୍ପତ୍ୟ ତଦନୁଦ୍ଭୂତାନାହତାଖ୍ୟହୃଦୟଦ୍ୱାଦଶଦଳକମଳେ ତପିନ୍ୟାଦିଦ୍ୱାଦଶକଳାଯୁକ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳଂ ଭାତି । ତଦୁପରି ଷୋଡ଼ଶଦଳଯୁକ୍ତବିଶୁଦ୍ଧିକମଳେ ଅମୃତାଦି ଷୋଡ଼ଶକଳାଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳଂ ବିଭାତି । ତଦୁପରି ଦ୍ୱିଦଳଯୁକ୍ତାଜ୍ଞାଚକ୍ରେ ଜ୍ୱଳିନ୍ୟାଦି ଦଶକଳାତ୍ମକବହ୍ନିମଣ୍ଡଳଂ ପ୍ରକାଶତେ । ତଦୁପରି ସହସ୍ରଦଳାଳଂକୃତ ବ୍ରହ୍ମଚକ୍ରେ ତଦଷ୍ଟାତ୍ରିଂଶତ୍କଳୋପେତକୁଣ୍ଡଳୀ ମଣ୍ଡଳୋପରି ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗସମାରସ୍ୟଲକ୍ଷଣଶିବଯୋଗସମାଧିସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନଃ ଶିବାନନ୍ଦବ୍ୟତିରେକେଣ ମାୟିକ ସୁଖାନୁଭବୋ ନାସ୍ତୀତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନାହ –

ବହିର୍ବାସନୟା ବିଶ୍ୱଂ ବିକଲ୍ପାର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶତେ ।
ଅନ୍ତର୍ବାସିତଚିତ୍ତାନାମାତ୍ମାନନ୍ଦଃ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୨୮ ।।

---

୧୭୨. ଛଅ ଚକ୍ର ହେଉଛନ୍ତି – ମୂଳାଧାର, ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ, ମଣିପୂର, ଆନାହତ, ଶାକିନୀ ଏବଂ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ର ।

୧୭୩. ବ୍ରହ୍ମାଦି ଦେବତା ସ୍ଥାନ – ୧.ମୂଳାଧାର-ବ୍ରହ୍ମା, ୨.ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ-ବିଷ୍ଣୁ, ୩.ମଣିପୁର-ରୁଦ୍ର, ୪.ଅନାହତ-ଈଶ୍ୱର, ୫.ଶାକିନୀ-ସଦାଶିବ, ୬.ଆଜ୍ଞା-ଶିବ + ଶକ୍ତି ସହସ୍ରାରରେ ଶିବ ଏବଂ ଶକ୍ତିଙ୍କର ଯୁଗ୍ମରୂପ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଇଦମିତି ବହିର୍ମୁଖେନ ସଂସ୍କାରେଣ ସର୍ବଂ ଜଗଦ୍ ସଙ୍କଳ୍ପ ବିକଳ୍ପାର୍ଥଂ ପ୍ରକାଶତେ । ଅହମିତ୍ୟନ୍ତର୍ମୁଖେ ପରିମିଳିତଚିତ୍ତାନାମ୍ ଆତ୍ମାନନ୍ଦଃ ଶିବାନନ୍ଦ ଏବ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮।।

– ବହିର୍ବାସନା ହେତୁ ବିକଳ୍ପାତ୍ମକ ବିଷୟବାଲା ବିମ୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଚିତ୍ତ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ଅଟେ, ତାଙ୍କର ଆତ୍ମାନନ୍ଦର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହୋଇଥାଏ ।। ୨୮।।

ନନୁ ବହିର୍ବାସନା କଥଂ ଗଚ୍ଛତୀତି ତତ୍ରାହ –

ଆତ୍ମାରଣିସମୁଦ୍‌ଭୂତେନ ପ୍ରମୋଦମଥନାଦ୍ ସୁଧୀଃ ।
ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ଦହେଦ୍ ସର୍ବଂ ପାଶଜାଲଂ ଜଗନ୍ମୟମ୍ ।। ୨୯।।

ସୁଧୀଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ପ୍ରମୋଦମଥନାଦ୍ ଶିବସୁଖସ୍ୟ ବିଚାରାଦ୍ ଆତ୍ମାରଣିସମୁଦ୍‌ଭୂତେନ ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ଶିବାଭେଦଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ସର୍ବଂ ଜଗନ୍ମୟଂ ମଳମାୟାଦିପାଶସମୂହଂ ଦହେଦ୍ ଭସ୍ମୀକୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ପ୍ରମୋଦରୂପୀ (ଶିବାନନ୍ଦରୂପୀ) ବିଚାର ମନ୍ଥନଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମାରୂପୀ[୧୭୪] ଅରଣୀରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ଜଗଦ୍‌ରୂପ ସମସ୍ତ ପାଶଜାଲକୁ ଦଗ୍ଧ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୯।।

ଅଥ ଶିବଧ୍ୟାନମହତ୍ତ୍ୱଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟନ୍ ଶିବଯୋଗସମାଧିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ସଂସାରବିଷବୃକ୍ଷସ୍ୟ ପଞ୍ଚକ୍ଲେଶପଲାଶିନଃ[୧୭୫] ।
ଛେଦନେ କର୍ମମୂଳସ୍ୟ ପରଶୁଃ ଶିବଭାବନା ।। ୩୦।।

ଧର୍ମାଧର୍ମଲକ୍ଷଣକର୍ମମୂଳସ୍ୟ ଅବିଦ୍ୟାଦି ପଞ୍ଚକ୍ଲେଶଲକ୍ଷଣପର୍ଣ୍ଣବତୋ ଜନନମରଣ ଲକ୍ଷଣ ସଂସାରବିଷବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଛେଦନେ ଶିବଧ୍ୟାନମେବ ପରଶୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦।।

– କର୍ମରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି ସଂସାର ବିଷବୃକ୍ଷ (ସଦୃଶ) ଅଟେ । (ଅବିଦ୍ୟା, ଅସ୍ମିତା, ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଏବଂ ଅଭିନିବେଶ ଅର୍ଥାତ୍ ମୃତ୍ୟୁର ଭୟ) (ଏହି) ପାଞ୍ଚ କ୍ଲେଶ ଏହାର ପତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ଏହାକୁ କାଟିବା ପାଇଁ ଶିବଭାବନା କୁରାଢ଼ି ପରି ଅଟେ ।। ୩୦।।

ଅଜ୍ଞାନରାକ୍ଷସୋନ୍ମେଷକାରିଣଃ ସଂହୃତାତ୍ମନଃ ।
ଶିବଧ୍ୟାନଂ ତୁ ସଂସାରତମସଶ୍ଚଣ୍ଡଭାସ୍କରଃ ।। ୩୧।।

---

୧୭୪. ତୁଳନୀୟ –

ଆତ୍ମାନମରଣିଂ କୃତ୍ୱା ପ୍ରଣବଂ ଚୋତ୍ତରାରଣିମ୍ ।
ଜ୍ଞାନନିର୍ମଥନାଭ୍ୟାସାଦ୍ ପାଶଂ ଦହତି ପଣ୍ଡିତଃ ।। (କୈବଲ୍ୟୋପନିଷଦ୍ ୧୧)

୧୭୫. ଅବିଦ୍ୟାଽସ୍ମିତାରାଗଦ୍ୱେଷାଭିନିବେଶାଃ ପଞ୍ଚକ୍ଲେଶାଃ (ପ. ଯୋ. ସୂ., ୨/୩)

ଅଜ୍ଞାନଲକ୍ଷଣରାକ୍ଷସନୟନୋନ୍ମୀଳନ କାରିଣୋ ନିବିଡ଼ତର ସଂସାରାନ୍ଧକାରସ୍ୟ ଶିବଧ୍ୟାନଂ ଚଣ୍ଡଭାସ୍କରଃ ପ୍ରଚଣ୍ଡମାର୍ତଣ୍ଡ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଆତ୍ମାକୁ ଆବୃତ୍ତ କରୁଥିବା ଅଜ୍ଞାନରୂପୀ ରାକ୍ଷସକୁ ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ କରୁଥିବା ସଂସାରରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଶିବଧ୍ୟାନ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପରି ଅଟେ ।। ୩୧।।

ଇତି ଶିବଯୋଗସମାଧିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଲିଙ୍ଗନିଜସ୍ଥଳମ୍

ଅଥୈବଂବିଧଶିବଯୋଗସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତଲିଙ୍ଗନିଜସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ସ୍ୱାନ୍ତସ୍ଥଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭବସ୍ଥିତିଃ ।
ଯସ୍ୟୈବ ପରଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ନିଜମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।। ୩୨ ।।

ସ୍ୱାତ୍ମନି ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ସ୍ଥିତସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଯଥା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭବସ୍ଥିତିର୍ଦ୍ଦେଶକାଳାକାରକୃତସଙ୍କୋଚାଭାବେନ ସାମାନ୍ୟତୋଽହମିତି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭବସ୍ଥିତିରସ୍ତି, ସୈବ ପରଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ମହାଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ନିଜମିତି ନିଜସ୍ୱରୂପମିତି ବୁଧୈରାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନିଭିରୁଚ୍ୟତେ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

ଅଥ ତତ୍ ସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରକଟୟତି –

ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦୟୋ ଦେବାଃ ସର୍ବେ ବେଦାଦୟସ୍ତଥା ।
ଲୀୟନ୍ତେ ଯତ୍ର ଗମ୍ୟନ୍ତେ ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମ କେବଲମ୍ ।। ୩୩।।

ବ୍ରହ୍ମାବିଷ୍ଣୁପ୍ରଭୃତିଦେବା ବେଦାଗମପୁରାଣାଦିଶବ୍ଦସମୂହାଶ୍ଚ ଯତ୍ର ଲୟଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ପୁନଃ ପ୍ରକାଶୟନ୍ତି, ତଦ୍ ଲିଙ୍ଗଂ ଲିଙ୍ଗଶବ୍ଦାଭିଧେୟଂ କେବଲଂ ବ୍ରହ୍ମ ବ୍ରହ୍ମୈବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩।।

– ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ସମସ୍ତ ଦେବ ତଥା ବେଦ (ଆଗମ, ପୁରାଣ, ସ୍ମୃତି) ଆଦି ଯେଉଁଠାରେ ଲୀନ ହୁଅନ୍ତି ତଥା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି, ସେହି ଲିଙ୍ଗ କେବଳ ବ୍ରହ୍ମ ଅଟେ ।। ୩୩।।

ନନୁ ଲିଙ୍ଗଶବ୍ଦାଭିଧେୟଂ ବିଶ୍ୱୋତ୍ପତ୍ତିଲୟସ୍ଥାନଂ ବ୍ରହ୍ମୈବ ଚେତ୍, ତଚ୍ଛିବସ୍ୱରୂପଂ ବା ତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତଂ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିଦାନନ୍ଦମୟଃ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବ ଏବ ନିରଞ୍ଜନଃ ।
ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ନାନ୍ୟଦ୍ ଯତଃ ସ୍ୟାଦ୍ୱିଶ୍ୱସମ୍ଭବଃ ।। ୩୪ ।।

ଯତୋ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଲିଙ୍ଗାଦ୍ ବିଶ୍ୱସମ୍ଭବୋ ବିଶ୍ୱୋତ୍ପତ୍ତିଃ ସ୍ୟାଦ୍, ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଲିଙ୍ଗଂ ଚିଦାନନ୍ଦମୟଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଃ, ନିରଞ୍ଜନଃ ଦୋଷରହିତଃ, ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତଃ ଶିବ ଏବେତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ନାନ୍ୟତ୍, ଅନ୍ୟଦ୍ୱସ୍ତୁ ନୋଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪ ।।

– ଚିତ୍ ଆନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ନିରଞ୍ଜନ (ନିଷ୍କଳଙ୍କ) ଶିବ ହିଁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଆନ୍ତି ତାଙ୍କଠାରୁ ବିଶ୍ୱର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।। ୩୪ ।।

ଅଥ ନିଷ୍କର୍ଷମାହ –

ବହୁନାତ୍ର କିମୁକ୍ତେନ ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।
ଶିବାଭିଧଂ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ଚିଦ୍ରୂପଂ ଜଗଦାସ୍ପଦମ୍ ।। ୩୫ ।।

ଅତ୍ର ଅସ୍ମିନ୍ ବିଷୟେ ବହୁଭାଷଣେନ କିମ୍ ? ଜଗଦାଧାରଭୂତସ୍ଫୁରଣସ୍ୱଭାବଂ ପରବ୍ରହ୍ମୈବ ଶିବାଭିଧଂ ପରଶିବାଭିଧାନଂ ଲିଙ୍ଗଂ ନିଜଲିଙ୍ଗମିତି। ବୁଧୈଃ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈରୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୫ ।।

– ଏ ବିଷୟରେ ଅଧିକ କହିବାରେ କ'ଣ ଲାଭ ? ଶିବ ନାମକ ପରବ୍ରହ୍ମ, ଯେ କି ଚିଦ୍‌ରୂପ ଓ ସଂସାରର ଆଧାର ଅଟନ୍ତି, ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୩୫ ।।

ମାୟିକବେଦାନ୍ତ ମତସିଦ୍ଧଂ ଲିଙ୍ଗଂ ନିଜଲିଙ୍ଗଂ ନ ଭବତୀତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟଜାଂ ବିଦ୍ୟାଂ ଲିଙ୍ଗମାହୁସ୍ତଥାଦ୍ଧପରେ ।
ତଦସଜ୍‌ଜ୍ଞେୟରୂପତ୍ୱାଲ୍ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମରୂପିଣଃ ।। ୩୬ ।।

ବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟଜାଂ 'ପ୍ରଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମ, ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମି, ତତ୍ତ୍ୱମସି, ଅୟମାତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମ' ଇତ୍ୟାଦି ବେଦାନ୍ତବାକ୍ୟପ୍ରକାଶିକାଂ ବିଦ୍ୟାଂ ତଥା ତଦ୍ ପ୍ରକାଶକଂ ନିଜଲିଙ୍ଗଂ ସଦ୍ ଅପରେ ବେଦାନ୍ତଜ୍ଞାନିନ ଆହୁଃ, ତଦ୍ ତଦ୍ୱେଦାନ୍ତବାକ୍ୟପ୍ରକାଶିତଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମରୂପିଣଃ ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପିଣୋ ଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଜ୍ଞେୟରୂପତ୍ୱାଦ୍ ନିଜଲିଙ୍ଗରୂପଚିଦହଂ ପ୍ରକାଶବେଦ୍ୟତ୍ୱାଦ୍, ଅସଦ୍ ଅପ୍ରଶସ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ପ୍ରମାଣାନାଂ ପ୍ରମାତୃଭିତ୍ତିଲଗ୍ନତ୍ୱେନୈବ ପ୍ରମେୟ ପ୍ରକାଶକତ୍ୱ–ନିୟମାଦ୍, ଅନ୍ୟଥା ବୌଦ୍ଧମତପ୍ରବେଶାପତ୍ତେଃ, ବ୍ରହ୍ମାଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ପ୍ରମେୟପଦପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱେନ ପ୍ରମାତ୍ରନ୍ତରସାପେକ୍ଷତ୍ୱାଦିତି ।। ୩୬ ।।

– ଯେଉଁ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ (ତତ୍ତ୍ୱମସି, ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମି, ଅୟମାତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମ, ପ୍ରଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମ[୧୭୬]) ବେଦାନ୍ତ ମହାବାକ୍ୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଜ୍ଞାନକୁ ଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି, ତାଙ୍କର କଥନ ଅସଙ୍ଗତ ଅଟେ, କାରଣ ବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଲିଙ୍ଗ ଜ୍ଞେୟ ଅଟେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କଥିତ ବ୍ରହ୍ମ ଅବାଙ୍–ମନସ ଗୋଚର ଅଟେ ।। ୩୬ ।।

ଅଥ ମତାନ୍ତରଂ ନିରାକରୋତି –

---

୧୭୬. ସାମବେଦ – ତତ୍ତ୍ୱମସି । ଋଗ୍‌ବେଦ – ପ୍ରଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମ । ଯଜୁର୍ବେଦ – ଅୟମାତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମ । ଅଥର୍ବବେଦ – ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମି ।

ଅବ୍ୟକ୍ତଂ ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟାହୁର୍ଜଗତାଂ ମୂଳକାରଣମ୍ ।
ଲିଙ୍ଗୀ ମହେଶ୍ୱରଶ୍ଚେତି ମତମେତଦସଙ୍ଗତମ୍ ।। ୩୭ ।।

ଜଗତାଂ ମୂଳକାରଣମବ୍ୟକ୍ତଂ ମାୟାତତ୍ତ୍ୱଂ ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟାହୁଃ, ମହେଶ୍ୱରୋ ଲିଙ୍ଗୀ ଚେତି ଲିଙ୍ଗବାନିତ୍ୟାହୁଃ । ଏତନ୍ ମତମ୍ 'ମାୟାଂ ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିନ୍ଦ୍ୟାନ୍ ମାୟିନଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରମ୍'[୧୭୭] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରାଣାଂ ମତମ୍, ଅସଙ୍ଗତଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନାମସମ୍ମତମ୍, ପ୍ରକୃତେର୍ଜଡ଼ତ୍ୱେନ ହେୟକୋଟିପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱାଦିତି ।। ୩୭ ।।

(କିଛି ବିଦ୍ୱାନ୍) ସଂସାରର ମୂଳକାରଣ ଅବ୍ୟକ୍ତତତ୍ତ୍ୱକୁ ଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ଏବଂ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଲିଙ୍ଗୀ । ଏହି ମତ ଅସଙ୍ଗତ ଅଟେ କାରଣ ପ୍ରକୃତି ଜଡ଼ ଅଟେ । ତେଣୁ ହେୟ ଅଟେ । ଶୈବମତ ଅନୁସାରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶକ୍ତି ଚେତନ ଅଟେ ।। ୩୭ ।।

ଅଥ –

ନ ତତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ଭାତି ନ ଚନ୍ଦ୍ରତାରକଂ
ନେମା ବିଦ୍ୟୁତୋ ଭାନ୍ତି କୁତୋଽୟମଗ୍ନିଃ ।
ତମେବ ଭାନ୍ତମନୁଭାତି ସର୍ବଂ
ତସ୍ୟ ଭାସା ସର୍ବମିଦଂ ବିଭାତି ।।

ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନାଂ ସମ୍ମତଂ ନିଜଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ନ ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ଭାତି ତତ୍ରେନ୍ଦୁର୍ନ ବିଦ୍ୟୁନ୍ନ ଚ ପାବକଃ ।
ନ ତାରକା ମହାଲିଙ୍ଗେ ଦ୍ୟୋତମାନେ ପରାତ୍ମନି ।। ୩୮ ।।

ପରାତ୍ମନି ପରମାତ୍ମନି ମହାଲିଙ୍ଗେ ଦ୍ୟୋତମାନେ ସତି ତତ୍ର ତସ୍ମିନ୍ ମହାପ୍ରକାଶେ ନ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ନ ଭାତି, ନେନ୍ଦୁଃ ଚନ୍ଦ୍ରୋ ନ ଭାତି, ପାବକୋ ନ ଭାତି, ବିଦ୍ୟୁଚ୍ଚ ନ ଭାତି, ନକ୍ଷତ୍ରାଣି ଚ ନ ଭାନ୍ତି ।। ୩୮ ।।

– ସେହି ପରମାତ୍ମା ମହାଲିଙ୍ଗ ପ୍ରକାଶମାନ ହେବା ପରେ ନା ସୂର୍ଯ୍ୟ, ନା ଚନ୍ଦ୍ରମା, ନା ବିଦ୍ୟୁତ୍ (ବିଜୁଳି) ନା ଅଗ୍ନି ଏବଂ ନା ତାରାମାନେ ଚମକନ୍ତି[୧୭୮] ।। ୩୮ ।।

ତର୍ହି ତେଷାଂ ଭାସନଂ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

---

୧୭୭. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୪/୧୦

୧୭୮. ତୁଳନୀୟ –
ନ ତତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ଭାତି ନ ଚନ୍ଦ୍ରତାରକଂ ନେମା ବିଦ୍ୟୁତୋ ଭାନ୍ତି କୁତୋଽୟମଗ୍ନିଃ ।
ତମେବ ଭାନ୍ତମନୁଭାତି ସର୍ବଂ ତସ୍ୟ ଭାସା ସର୍ବମିଦଂ ବିଭାତି ।।(ଶ୍ୱେ. ଉ.,୬/୧୪)

ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟଂ ପରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ଶ୍ରୁତିରାହ ଶିବାତ୍ମକମ୍ ।
ତସ୍ୟ ଭାସା ସର୍ବମିଦଂ ପ୍ରତିଭାତି ନ ସଂଶୟଃ ।। ୩୯ ।।

ଶିବାତ୍ମକଂ ପରଂ ଲିଙ୍ଗଂ ମହାଲିଙ୍ଗମେବ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟମନ୍ୟାନପେକ୍ଷପ୍ରକାଶରୂପମ୍ । ତସ୍ମାତ୍ ତସ୍ୟ ଭାସା ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗ ପ୍ରକାଶନୈବ ଇଦଂ ସର୍ବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରାଦିକଂ ସର୍ବଂ ପ୍ରତିଭାତି । ଅତ୍ର ସନ୍ଦେହୋ ନାସ୍ତୀତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତିରାହେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟଂ ଭାବଃ – ବହ୍ନ୍ୟର୍କସୋମାନାଂ ମାତୃମାନମେୟାତ୍ମକତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚରୂପତ୍ୱାଦ୍ ଏତେଷାଂ ପ୍ରକାଶୋ ମହାଲିଙ୍ଗପ୍ରକାଶାଧୀନ ଇତି ସିଦ୍ଧତ୍ୱେନ ପୁନସ୍ତନ୍ମହାଲିଙ୍ଗଂ ବେଦାନ୍ତଜନ୍ୟଜ୍ଞାନ ପ୍ରକାଶ୍ୟମିତ୍ୟଙ୍ଗୀକୃତଂ ଚେତ୍, ପରାଧୀନପ୍ରକାଶତ୍ୱେନାତ୍ୟନ୍ତଜଡ଼ତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ଅପ୍ରମେୟଂ ସ୍ୱପ୍ରକାଶଂ ବସ୍ତୁ ନିଜଲିଙ୍ଗଶବ୍ଦାର୍ଥଃ । ଅସ୍ମିନ୍ମତେ ନିଗମାଗମାଦିପ୍ରମାଣାନାଂ ସ୍ୱଶକ୍ତିମୟତ୍ୱେନ ସ୍ୱସଂବେଦ୍ୟତ୍ୱାନ୍ନ ଦୋଷ ଇତି ।। ୩୯ ।।

– ଶ୍ରୁତି ଶିବାତ୍ମକ ପରଲିଙ୍ଗକୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ କୁହେ । ତାହାର ପ୍ରକାଶରେ ଏ ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ହେଉଛି, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୩୯ ।।

ବିଶେଷ – ଅଗ୍ନି, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରମା – ପ୍ରମାତା, ପ୍ରମାଣ ଓ ପ୍ରମେୟ ରୂପ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ତ୍ରିପୁଟୀ ମହାଲିଙ୍ଗର ଅଧୀନରେ ରହି ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଦି ମହାଲିଙ୍ଗକୁ ବେଦାନ୍ତ ଜନ୍ୟ ଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ମାନିବା, ତେବେ ପରପ୍ରକାଶ୍ୟ ହେବା କାରଣରୁ ଏହି ମହାଲିଙ୍ଗ ଘଟାଦି ପରି ଜଡ଼ ହୋଇଯିବ । ଏଣୁ ସେହି ମହାଲିଙ୍ଗ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱସଂବେଦ୍ୟ ଅଟେ ।

ଅଥ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ଲିଙ୍ଗମହତ୍ତ୍ୱମୁକ୍ତ୍ୱା ନିଜଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଲିଙ୍ଗାନ୍ନାସ୍ତି ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଯଦସ୍ମାଜ୍ଜାୟତେ ଜଗତ୍ ।
ଯଦେତଦ୍ରୂପତାଂ ଧତ୍ତେ ଯଦତ୍ର ଲୟମଶ୍ନୁତେ ।। ୪୦ ।।

ଯତ୍ର ଲିଙ୍ଗେ ଯତୋ ଯସ୍ମାତ୍ କାରଣାଦ୍ ଯଜ୍ଜଗଜ୍ଜାୟତେ ଉତ୍ପଦ୍ୟତେ, ଯଜ୍ଜଗଦ୍ ଏତଦ୍ରୂପତାଂ ସ୍ଥିତିରୂପତାଂ ଧତ୍ତେ ଦଧାତି, ଯଜ୍ଜଗଦ୍ ଲୟଂ ସଂହାରମ୍ ଅଶ୍ନୁତେ ଅନୁଭବତି, ତସ୍ମାଦ୍ କାରଣାଦ୍ ଅସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗାଦ୍ ଅନ୍ୟାନପେକ୍ଷଭାସମାନସ୍ୱପ୍ରକାଶମୟନିଜଲିଙ୍ଗାଦ୍ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି ।। ୪୦ ।।

– ଲିଙ୍ଗଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି ତତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ, କାରଣ ଏଥିରୁ ସଂସାର ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ସେଥିରେ ହିଁ ସଂସାର ସ୍ଥିତ ଏବଂ ସେଥିରେ ହିଁ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ ।। ୪୦ ।।

ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ନିଜରୂପମିତି ଧ୍ୟାନାତ୍ ତଦବସ୍ଥା ପ୍ରଜାୟତେ ।। ୪୧ ।।

ତସ୍ମାତ୍ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଂ ପରବ୍ରହ୍ମୈବ ନିଜରୂପଂ ଲିଙ୍ଗମିତି ଧ୍ୟାନାତ୍ ଚିନ୍ତନାତ୍ ତଦବସ୍ଥା ଲିଙ୍ଗମେବ ନିଜମିତ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଜାୟତେ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ଏହି କାରଣରୁ ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ପରଲିଙ୍ଗ ଅଟେ । 'ସେ ହିଁ ନିଜର ରୂପ ଅଟେ' ଏହିପରି ଧ୍ୟାନ କରିବାରୁ ନିଜଲିଙ୍ଗାବସ୍ଥା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।। ୪୧।।

ଇତି ଲିଙ୍ଗନିଜସ୍ଥଲମ୍

ଅଥାଙ୍ଗଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଲିଙ୍ଗନିଜାଙ୍ଗିନମଙ୍ଗଲିଙ୍ଗିନଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ନିରୂପୟତି –

ଜ୍ଞାନମଙ୍ଗମିତି ପ୍ରାହୁର୍ଜ୍ଞେୟଂ ଲିଙ୍ଗଂ ସନାତନମ୍ ।
ବିଦ୍ୟତେ ତଦ୍ଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ସୋଽଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀତି କୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୪୨।।

ଜ୍ଞାନଂ ଶିବଜ୍ଞାନବାନ୍ ଜୀବଃ, ଅଙ୍ଗମ୍ ଅଙ୍ଗମିତି ପ୍ରାହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଜ୍ଞେୟଂ ତେନ ଶିବଜ୍ଞାନବତାନେନ ସାକ୍ଷାତ୍ କରଣୀୟଂ ବସ୍ତୁ ସନାତନଂ ନିତ୍ୟଂ ଲିଙ୍ଗମିତି ପ୍ରାହୁଃ, 'ଦ୍ୱା ସୁପର୍ଣ୍ଣା ସମୁଚ୍ଚା ସଖାୟା'[୧୭୯] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । ଏତଦ୍ ଦ୍ୱୟମ୍ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନୋ ବର୍ତ୍ତତେ, ସୋଽଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ କୀର୍ତ୍ତିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– (ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – (ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ) ଜ୍ଞାନକୁ ଅଙ୍ଗ ଏବଂ ଜ୍ଞେୟକୁ ସନାତନ ଲିଙ୍ଗ କହିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇଟିର ଜ୍ଞାନ ଯାହାର ଥାଏ, ସେ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୪୨।।

ଅଥୈବଂ ଚେଦ୍ ଭେଦବାଦିମତପ୍ରବେଶୋ ଜାତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଙ୍ଗେ ଲିଙ୍ଗଂ ସମାରୂଢ଼ଂ ଲିଙ୍ଗେ ଚାଙ୍ଗମୁପସ୍ଥିତମ୍ ।
ଏତଦସ୍ତିଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ସ ଭବେଦଙ୍ଗଲିଙ୍ଗବାନ୍ ।। ୪୩।।

ଅଙ୍ଗେ ଜୀବାତ୍ମନି ଲିଙ୍ଗଂ ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ସମାରୂଢ଼ଂ ସାମରସ୍ୟେ ନାସ୍ତି, ଲିଙ୍ଗେ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଅଙ୍ଗଂ ଜୀବ ଉପସ୍ଥିତଂ ସାମରସ୍ୟେନାସ୍ତି । ଏତଦ୍ ଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟାସ୍ତି ବୀଜାଙ୍କୁରନ୍ୟାୟେ ନୈବଂ ବିଧଜ୍ଞାନଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନୋଽସ୍ତି, ସୋଽଙ୍ଗଲିଙ୍ଗବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩।।

– ଅଙ୍ଗରେ ଲିଙ୍ଗ ଆରୂଢ଼ ଅଟେ ଏବଂ ଲିଙ୍ଗରେ ଅଙ୍ଗ ଓତପ୍ରୋତ ଅଟେ ବୀଜାଙ୍କୁର ନ୍ୟାୟରେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାନ ଯାହା ପାଖରେ ଥାଏ, ସେ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗବାନ୍ ହୋଇଥାଏ ।। ୪୩।।

ନନ୍ୱତ୍ର ଜ୍ଞାନମାତ୍ରମେବ ବିବକ୍ଷିତଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

---

୧୭୯. ମୁ. ଉ., ୩/୧/୧

ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଯଃ ସତତଂ ଲିଙ୍ଗଂ ସ୍ୱାନ୍ତଃସ୍ଥଂ ଜ୍ୟୋତିରାତ୍ମକମ୍ ।

ପୂଜୟେଦ୍ ଭାବୟେନ୍ନିତ୍ୟଂ ତଂ ବିନ୍ଦ୍ୟାଦଙ୍ଗଲିଙ୍ଗିନମ୍ ।। ୪୪ ।।

ଯଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ୱାନ୍ତଃସ୍ଥ ସ୍ୱହୃଦୟକମଲସ୍ଥଂ ଜ୍ୟୋତିରାତ୍ମକଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟଂ ସତତଂ ନିତ୍ୟଂ ଲିଙ୍ଗଂ ନିଜଲିଙ୍ଗଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ସାମରସ୍ୟରୂପଂ ଶ୍ରୁତିଗୁରୁସ୍ୱାନୁଭବୈର୍ବିଦିତ୍ୱା ପୂଜୟେଦ୍ ଧ୍ୟାୟେଦ୍ ତଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନଂ ବିନ୍ଦ୍ୟାଦ୍ ଜାନୀୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ଭିତରେ ଥିବା ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଲିଙ୍ଗକୁ ଶାସ୍ତ୍ର, ଗୁରୁ ଅଥବା ନିଜର ଅନୁଭବଦ୍ୱାରା ଜାଣି ନିତ୍ୟ ତାହାର ପୂଜା ତଥା ଭାବନା କରେ, ତାକୁ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୪ ।।

ଅଥ ନିଜଲିଙ୍ଗପର୍ଯ୍ୟାୟନାମାନ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ତତ୍ର ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତବାନ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଇତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଜ୍ଞାୟତେ ଲିଙ୍ଗମେବୈକଂ ସର୍ବୈଃ ଶାସ୍ତ୍ରୈଃ ସନାତନୈଃ ।

ବ୍ରହ୍ମେତି ବିଶ୍ୱଧାମେତି ବିମୁକ୍ତେଃ ପରମିତ୍ୟପି ।। ୪୫ ।।

ମୁକ୍ତିରୂପମିଦଂ ଲିଙ୍ଗମିତି ଯସ୍ୟ ମନଃସ୍ଥିତିଃ ।

ସ ମୁକ୍ତୋ ଦେହଯୋଗେଦ୍ଧପି ସ ଜ୍ଞାନୀ ସ ମହାଗୁରୁଃ ।। ୪୬ ।।

ଏବଂ ନିଜଲିଙ୍ଗମେବ ପରବ୍ରହ୍ମେତି, ଜଗଦାଧାରମିତି, ପରମୁକ୍ତିସ୍ଥାନମିତି, 'ବାଚା ବିରୂପନିତ୍ୟୟା' ଇତି ଶ୍ରୁତେରାରମ୍ଭବିବକ୍ଷାଧ୍ୟବସାୟୋକ୍ତିରୂପେଣ ଶିବଶକ୍ତିମୟତ୍ୱାଦ୍ ସନାତନୈଃ ନିତ୍ୟୈଃ ସର୍ବୈଃ ଶାସ୍ତ୍ରୈଃ ନିଗମାଗମାଦିପ୍ରମାଣୈର୍ଜ୍ଞାୟତେ, ଇଦଂ ନିଜଲିଙ୍ଗଂ ମୁକ୍ତିରୂପଂ ପରମୁକ୍ତିସ୍ୱରୂପମିତି ଯସ୍ୟ ପ୍ରାଣିଲିଙ୍ଗିନୋ ମନଃ ସ୍ଥିତିଃ, ସ ଦେହଯୋଗେଦ୍ଧପି ମୁକ୍ତଃ ପୁନର୍ଜନ୍ମାନ୍ତରାଭାବାଜ୍ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ, ସ ଜ୍ଞାନୀ ସ ଏବ ଶିବଜ୍ଞାନବାନ୍, ସ ମହାଗୁରୁଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫-୪୬ ।।

– ଏକମାତ୍ର ଲିଙ୍ଗକୁ ସମସ୍ତ ସନାତନ ଶାସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରାବ୍ରହ୍ମ, ବିଶ୍ୱଧାମ, ମୁକ୍ତିପଦ ରୂପରେ ବତାଯାଇଛି । 'ଏହି ଲିଙ୍ଗ ମୁକ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଅଟେ' – ଏହିପରି ଯିଏ ମନରେ ଜାଣେ, ସେ ଦେହରେ ଯୁକ୍ତ ରହି ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ (ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ) ଅଟେ । ସେ ଜ୍ଞାନୀ ଏବଂ ସେ ମହାଗୁରୁ ଅଟେ ।। ୪୫-୪୬ ।।

ଅଥୈବଂ ଲିଙ୍ଗନିଜଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନାଂ ମୁକ୍ତିର୍ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଅନାଦିନିଧନଂ ଲିଙ୍ଗଂ କାରଣଂ ଜଗତାମିତି ।

ଯେ ନ ଜାନନ୍ତି ତେ ମୂଢ଼ା ମୋକ୍ଷମାର୍ଗବହିଷ୍କୃତାଃ ।। ୪୭ ।।

ଅନାଦିନିଧନମ୍ ଉତ୍ପତ୍ତିବିନାଶ ରହିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୭ ।।

– ଆଦି ଏବଂ ଅନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଉତ୍ପତ୍ତି–ବିନାଶ ରହିତ ଲିଙ୍ଗ ସଂସାରର କାରଣ ଅଟେ – ଏପରି ଯେଉଁ ଲୋକ ଜାଣି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ମୂର୍ଖ ଅଟନ୍ତି ତଥା ମୋକ୍ଷମାର୍ଗରୁ ବହିଷ୍କୃତ ଅଟନ୍ତି ।। ୪୭।।

ଅଥ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନାଦିଧର୍ମବାନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ୍ୟେବ ଜ୍ଞାନପରିପାକବଶାଦ୍ ଶରଣ ଇତ୍ୟଭିଧାନବାନିତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଯଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନଭାବପୂର୍ବୈ –
ର୍ଧର୍ମୈରୁପେତଃ ଶିବଭାବିତାତ୍ମା ।
ସ ଏବ ତୁର୍ଯଃ ପରିକୀର୍ତ୍ତିତୋଽସୌ
ସଂବିଦ୍ୱିପାକାଚ୍ଛରଣାଭିଧାନଃ ।। ୪୮ ।।

ଯଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗପୂଜାଚାରପ୍ରମୁଖୈଃ ଧର୍ମୈଃ ଶିବାଚାରୈଃ ସମେତଃ ସନ୍ ଲିଙ୍ଗରୂପେଣ ଭାବିତାଙ୍ଗସ୍ୱରୂପବାନ୍, ତୁର୍ଯଃ ଭକ୍ତାପେକ୍ଷୟା ଚତୁର୍ଥଃ, ସ ଏବାସୌ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ଜ୍ଞାନପରିପାକବଶାଦ୍ ଶରଣ ଇତ୍ୟଭିଧାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ଯିଏ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ ଭାବରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମରେ ଯୁକ୍ତ ତଥା ଆତ୍ମାରେ ସର୍ବଦା ଶିବଙ୍କର ଭାବନା କରେ, ସେ ଚତୁର୍ଥ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସଂବିଦ୍‌ର ପରିପାକ କାରଣରୁ ସେ ଶରଣସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୪୮ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯେ୍ୟଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନଃ ପଞ୍ଚସ୍ଥଳ ପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଦ୍ୱାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।।୧୨।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯେ୍ୟଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିପଞ୍ଚସ୍ଥଲ-ପ୍ରସଙ୍ଗନାମା ଦ୍ୱାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୨ ।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିପଞ୍ଚସ୍ଥଲପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦି ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୨ ।।

ତ୍ରୟୋଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ଶରଣସ୍ଥଲମ୍

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟପ୍ରଶ୍ନଃ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି –

ମାହେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରସାଦୀତି ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀତି ବୋଧିତଃ ।
କଥମେଷ ସମାଦିଷ୍ଟଃ ପୁନଃ ଶରଣସଂଜ୍ଞକଃ ।। ୧ ।।

ମାହେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରସାଦୀତି ବୋଧିତଃ । ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ୍ୟେବ ପୁନଃ କଥଂ କେନ ପ୍ରକାରେଣ ଶରଣାଭିଧାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– (ଶରଣସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ମାହେଶ୍ୱର ପ୍ରସାଦୀ ଏବଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀର ଜ୍ଞାନ କରାଇଲେ । ଏହି (ମାହେଶ୍ୱର) ଶରଣସ୍ଥଳୀ କିପରି କୁହାଯାଏ । (କୃପୟା ଏହା କୁହନ୍ତୁ) ।। ୧ ।।

ଅସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୟୋତ୍ତରଂ ନିରୂପୟତି ରେଣୁକ ଉବାଚେତି –

ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ ଜ୍ଞାନରୂପଃ ସତୀ ଜ୍ଞେୟଃ ଶିବଃ ପତିଃ ।
ଯତ୍ ସୌଖ୍ୟଂ ତତ୍‌ସମାବେଶେ ତଦ୍ୱାନ୍ ଶରଣନାମବାନ୍ ।। ୨ ।।

ଜ୍ଞାନରୂପଃ ଶିବଜ୍ଞାନମେବ ସ୍ୱରୂପଂ ଯସ୍ୟ ସ ତାଦୃଶଃ, ଶିବଜ୍ଞାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗସାମରସ୍ୟବାନ୍ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସତୀତି ଜ୍ଞେୟଃ । ଶିବଃ ଶିବଲିଙ୍ଗମେବ ପତିଃ ପତିରିତି ଜ୍ଞେୟଃ । ତତ୍ ସମାବେଶେ ତୟୋରଙ୍ଗଲିଙ୍ଗରୂପୟୋଃ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷୟୋଃ ସମାନସମରସରୂପଯୋଗେ ଯତ୍ ସୌଖ୍ୟଂ 'ଯଥା ସ୍ତ୍ରିୟା ସମ୍ପରିଷ୍ୱକ୍ତୋ ନ ବାହ୍ୟଂ କିଞ୍ଚନ ବେଦ ନାନ୍ତରମ୍'[୧୮୦] ଇତି ବୃହଦାରଣ୍ୟକଶ୍ରୁତିପ୍ରସିଦ୍ଧଂ ଯତ୍‌ସୌଖ୍ୟମସ୍ତି, ତଦ୍ୱାନ୍ ତାଦୃଶ ସୌଖ୍ୟବାନ୍ ଶରଣନାମବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

– ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ଜ୍ଞାନରୂପ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୀ ସତୀ ଅଟନ୍ତି । ଜ୍ଞେୟ ଶିବ ତାଙ୍କର ପତି ଅଟନ୍ତି । ଏହି ସତୀ ଏବଂ ପତିଙ୍କର (ସାମରସ୍ୟ ଅଥବା ଯାମଳରୂପର) ଯେଉଁ ସୁଖ, ତାହାକୁ ଅନୁଭବ କରିବାବାଲା ଶରଣସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୨ ।।

ଅଥ ଅସ୍ୟାପି ସ୍ଥଲଭେଦୋଽସ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ଥଲମେତତ୍ ସମାଖ୍ୟାତଂ ଚତୁର୍ଧା ଧର୍ମଭେଦତଃ ।
ଆଦୌ ଶରଣମାଖ୍ୟାତଂ ତତସ୍ତାମସବର୍ଜନମ୍ ।। ୩।।

---

୧୮୦. ବୃ. ଉ., ୪/୩/୨୧

ତତୋ ନିର୍ଦେଶମୁଦ୍ଦିଷ୍ଟଂ ଶୀଲସମ୍ପାଦନଂ ତତଃ ।

କ୍ରମାଲ୍ଲକ୍ଷଣମେତେଷାଂ କଥୟାମି ନିଶାମ୍ୟତାମ୍ ।। ୪ ।।

ଏତତ୍ ସ୍ଥଲଂ ଶରଣସ୍ଥଲଂ ଧର୍ମଭେଦତ ଆଚାରଭେଦାତ୍ ଚତୁର୍ଧା ଚତୁର୍ବିଧମିତି ସମାଖ୍ୟାତମ୍ । ଆଦୌ ଶରଣସ୍ଥଲମ୍, ତଦନନ୍ତରଂ ତାମସନିରସନସ୍ଥଲମ୍, ତତୋ ନିର୍ଦେଶସ୍ଥଲମ୍, ଅଥ ଶୀଲସମ୍ପାଦନସ୍ଥଲମ୍ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟମୁପଦିଷ୍ଟମ୍ । ଏଷାଂ ଚତୁର୍ଣ୍ଣାଂ ଲକ୍ଷଣଂ କ୍ରମାଦ୍ ବଦିଷ୍ୟାମି, ଶ୍ରୂୟତାମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩–୪ ।।

– ଧର୍ମଭେଦରେ ଏହି ସ୍ଥଳ ଚାରି ପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମେ ଶରଣସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ତାମସନିରସନସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ନିର୍ଦେଶସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ଶୀଲସମ୍ପାଦନସ୍ଥଳ ଅଟେ । କ୍ରମରେ ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ବତାଉଛି, ଶୁଣ ।। ୩–୪ ।।

ସତୀ ଚାହଂ ପତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ହୃଦିଯୁକ୍ତଃ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରଭୁଃ ।

ପ୍ରାପଞ୍ଚିକସୁଖଂ ନାସ୍ତି ଶରଣସ୍ଥଲମୁତ୍ତମମ୍ ।।

ଇତି ଶଙ୍କରସଂହିତାବଚନାନୁସାରେଣ ଶରଣସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ସତୀବ ରମଣେ ଯସ୍ତୁ ଶିବେ ଶକ୍ତିଂ ବିଭାବୟନ୍ ।

ତଦନ୍ୟବିମୁଖଃ ସୋଽୟଂ ଜ୍ଞାତଃ ଶରଣନାମବାନ୍ ।। ୫ ।।

ରମଣେ ପ୍ରାଣକାନ୍ତବିଷୟେ ସତୀବ ପତିବ୍ରତା ସ୍ତ୍ରୀବ ଯସ୍ତୁ ଶିବେ ଶିବଲିଙ୍ଗବିଷୟେ ସ୍ୱାତ୍ମାନଂ ଶକ୍ତିଂ ସ୍ତ୍ରିୟଂ ଭାବୟନ୍ ତଦନ୍ୟବିମୁଖଃ ଶିବଲିଙ୍ଗାଦନ୍ୟତ୍ର ଦେବତାନ୍ତରେ ତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ମୁଖଃ ସନ୍ ଅସ୍ତି, ସୋଽୟଂ ଶରଣବାନ୍ ଶରଣସ୍ଥଲବାନିତି ଜ୍ଞାତୋ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫ ।।

– ଯେପରି ସତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ରମଣରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରିୟତମ ପତି ପ୍ରତି ଭାବନା ରଖେ, ସେହିପରି ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବଙ୍କ ବିଷୟରେ ନିଜକୁ ଶକ୍ତି ଭାବରେ ଭାବନା ରଖେ ତଥା ଶିବ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ (ଦେବତା)ଙ୍କ ପ୍ରତି ବିମୁଖ ରହେ, ସେ ଶରଣବାନ୍ ନାମରେ ଜଣାଯାଏ ।। ୫ ।।

ଅଥ ବହୁଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ଶିବଲିଙ୍ଗାସକ୍ତ ଏବ ଶରଣ ଇତ୍ୟୁପପାଦୟତି –

ପରିଜ୍ଞାତେ ଶିବେ ସାକ୍ଷାତ୍ କୋ ବାନ୍ୟମଭିକାଂକ୍ଷତି ।

ନିଧାନେ ମହତି ପ୍ରାପ୍ତେ କଃ କାଚଂ ଯାଚତେଽନ୍ୟତଃ ।। ୬ ।।

ଶିବେ ପରମଶିବେ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧଶ୍ରୁତ୍ୟାଦିପ୍ରମାଣୈଃ ପରିଜ୍ଞାତେ ବ୍ରହ୍ମାଦିଭ୍ୟୋ ମହାନିତି ଜ୍ଞାତେ ସତି କୋ ବାନ୍ୟଂ କାଂକ୍ଷତି, ନ କାଂକ୍ଷତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯଥା ମହତି ନିଧାନେ ପ୍ରାପ୍ତେ ସତି ଅନ୍ୟତଃ ଅନ୍ୟସ୍ମାଦ୍ କାଚଂ କାଚମଣିଂ କୋ ଯାଚତେ ? ନ କୋଽପି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଥା ଶିବାଦନ୍ୟତ୍ର ଦେବତାନ୍ତରେ ବିମୁଖଃ ଶରଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

– ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍ ଜ୍ଞାନ ହେବାପରେ କିଏ ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଅଛି ଯିଏ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କୁ ଇଚ୍ଛା କରିବ ? ବିପୁଳ ଧନରାଶି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ପରେ କିଏ ଅନ୍ୟଠାରୁ କାଚର ଯାଚନା କରିଥାଏ ।। ୬ ।।

ଶିବାନନ୍ଦଂ ସମାସାଦ୍ୟ କୋ ବାନ୍ୟମୁପତିଷ୍ଠତେ ।
ଗଙ୍ଗାମୃତଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କଃ କାଂକ୍ଷେତ୍ ମୃଗତୃଷ୍ଣିକାମ୍ ।। ୭ ।।

ଶିବାନନ୍ଦଂ ଶିବଲିଙ୍ଗସୁଖଂ ସମାସାଦ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ୟ କୋ ଦେବତାନ୍ତରମ୍ ଉପତିଷ୍ଠତେ ଆଶ୍ରୟତି, ନାଶ୍ରୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଗଙ୍ଗୋଦକଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କୋ ମୃଗତୃଷ୍ଣିକାଂ ମରୀଚିକାଜଳଂ କାଂକ୍ଷେଦ୍ ଇଚ୍ଛେତ୍, ତଥା ଶିବାଦନ୍ୟତ୍ର ବିମୁଖଃ ଶରଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭ ।।

– ଶିବଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ କରି କିଏ ଅନ୍ୟର ଉପାସନା କରିବ ? ଗଙ୍ଗାଜଳ ରୂପୀ ଅମୃତକୁ ଛାଡ଼ି କିଏ ମରୀଚିକାର ଇଚ୍ଛା କରିବ ? ।। ୭ ।।

ସଂସାରତିମିରଚ୍ଛେଦେ ବିନା ଶଙ୍କରଭାସ୍କରମ୍ ।
ପ୍ରଭବନ୍ତି କଥଂ ଦେବାଃ ଖଦ୍ୟୋତା ଇବ ଦେହିନାମ୍ ।। ୮ ।।

ଖଦ୍ୟୋତା ଅଳ୍ପପ୍ରକାଶିନଃ ପ୍ରାଣିବିଶେଷାଃ ଯଥାନ୍ଧକାରନିବାରଣେ ସମର୍ଥା ନ ଭବନ୍ତି, ଭାସ୍କରଃ ସମର୍ଥୋ ଭବତି, ତଥା ସଂସାରତିମିରଚ୍ଛେଦେ ଶଙ୍କରଭାସ୍କରଂ ବିନା ବ୍ରହ୍ମାଦୟୋ ଦେବାଃ ସମର୍ଥା ନ ଭବନ୍ତୀତି ଶିବାଦନ୍ୟତ୍ର ବିମୁଖଃ ଶରଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

– ଯେଉଁ ଦେବତାମାନେ ସଂସାରୀ ଜୀବଙ୍କ ପାଇଁ ଜୁଳୁଜୁଳିଆ ପୋକ ପରି ସେମାନେ ଶଙ୍କରରୂପୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିନା ସଂସାରରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରକୁ ନାଶ କରିବାରେ କିପରି ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିବେ ? ।। ୮ ।।

ସଂସାରାର୍ତ୍ତଃ ଶିବଂ ଯାୟାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମାଦୈଃ କିଂ ଫଳଂ ସୁରୈଃ ।
ଚକୋରସ୍ତୃଷିତଃ ପଶ୍ୟେଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରଂ କିଂ ତାରକା ଅପି ।। ୯ ।।

ତୃଷିତଃ ପିପାସାର୍ଦିତଚକୋରଃ, ଚନ୍ଦ୍ରଂ ଯଥା ପଶ୍ୟେତ୍, ତାରକା ନ ପଶ୍ୟେତ୍, ତଥା ସଂସାରେଣ ଶ୍ରମିତୋ ବ୍ରହ୍ମାଦୈଃ କିଂ ଫଳମିତି ଶିବମେବାଶ୍ରୟେତ୍ । ତାଦୃଶଚକୋର-ବଦନ୍ୟତ୍ର ବିମୁଖଃ ଶିବଶରଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯ ।।

– ସଂସାରରେ ପୀଡ଼ିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଶିବଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବା ଉଚିତ୍ । ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବତାଙ୍କଠାରୁ କିଛି ଫଳ ମିଳିବାରେ ନାହିଁ । ତୃଷାର୍ତ୍ତ ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ ଦେଖେ । କ'ଣ ସେ ତାରାମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ (ଦେଖେ) ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖେ ନାହିଁ ।। ୯ ।।

ଶିବ ଏବ ସମସ୍ତାନାଂ ଶରଣ୍ୟଃ ଶରଣାର୍ଥିନାମ୍ ।
ସଂସାରୋରଗଦଷ୍ଟାନାଂ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବଦୋଷହା ।। ୧୦ ।।

ଶିବଜ୍ଞାନେ ସମୁତ୍ପନ୍ନେ ପରାନନ୍ଦଃ ପ୍ରକାଶତେ ।

ତଦାସକ୍ତମନା ଯୋଗୀ ନାନ୍ୟତ୍ର ରମତେ ସୁଧୀଃ ।। ୧୧ ।।

ସଂସାରସର୍ପଦଷ୍ଟାନାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ଶରଣାର୍ଥିନାଂ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବଦୋଷଘ୍ନଃ ଶିବ ଏବ ରକ୍ଷକ ଇତି ଶିବମାହାତ୍ମ୍ୟଜ୍ଞାନେ ସମୁତ୍ପନ୍ନେ ସତି ପରମାନନ୍ଦାବିର୍ଭାବୋ ଜାୟତେ। ତଦାସକ୍ତଚିତ୍ତଃ ଶିବଯୋଗୀ ଅନ୍ୟତ୍ର ଦେବତାନ୍ତରେ ନ ରମତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦-୧୧ ।।

– ସଂସାରରୂପୀ ସର୍ପଦ୍ୱାରା ଦଂଶିତା (ବିଷମୂର୍ଚ୍ଛିତ) ସମସ୍ତ ଶରଣାର୍ଥିଙ୍କ ପାଇଁ ଶିବ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଶରଣ ଯେ କି ସର୍ବଜ୍ଞ ତଥା ସର୍ବଦୋଷହାରୀ ଅଟନ୍ତି । ଶିବଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବା ପରେ ପରାନନ୍ଦର ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କଠାରେ ଆସକ୍ତମନା ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଯୋଗୀ ଅନ୍ୟତ୍ର ଆନନ୍ଦର ଆସ୍ୱାଦନ କରେ ନାହିଁ ।। ୧୦-୧୧ ।।

ଅଥୋକ୍ତାର୍ଥମୁପସଂହରନ୍ ଶରଣସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ତସ୍ମାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରୟତ୍ନେନ ଶଙ୍କରଂ ଶରଣଂ ଗତଃ ।

ତଦନନ୍ତସୁଖଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ମୋଦତେ ନାନ୍ୟଚିନ୍ତୟା ।। ୧୨ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ କାରଣାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନେନ ମନୋବାକ୍ କାୟକର୍ମଣା ଶିବଂ ଶରଣଂ ଗତୋ ରକ୍ଷଣବିଚକ୍ଷଣା ଇତି ଜ୍ଞାତ୍ୱା ପ୍ରପନ୍ନଃ, ତଦନନ୍ତସୁଖଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ତସ୍ମାଚ୍ଛିବାଦ୍ ଅନନ୍ତସୁଖଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ମୋଦତେ, ଅନ୍ୟଚିନ୍ତୟା ଦେବତାନ୍ତରଚିନ୍ତୟା ନ ମୋଦତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨ ।।

– ଏଥିପାଇଁ ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାସ କରି ଶଙ୍କରଙ୍କର ଶରଣରେ ଯାଇଥିବା ଯୋଗୀ ସେହି ଅନନ୍ତ ସୁଖକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଆନନ୍ଦମୟ ରହେ, ଅନ୍ୟର (ଦେବତା) ଧ୍ୟାନ କରିବାରେ ନୁହେଁ ।। ୧୨ ।।

ଇତି ଶରଣସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ତାମସନିରସନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଶରଣେନ ବିଧୀୟମାନ ତାମସ ନିରାକରଣସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଶିବାସକ୍ତପରାନନ୍ଦମୋଦିନା ଗୁରୁଣା ଯତଃ ।

ନିରସ୍ୟନ୍ତେ ତମୋଭାବାଃ ସ ତାମସନିରାସକଃ ।। ୧୩ ।।

ଶିବାସକ୍ତଃ ସନ୍ ପରାନନ୍ଦାନୁମୋଦିନା ଗୁରୁଣା ଶ୍ରେଷ୍ଠେନ ଶରଣେନ ତମୋଭାବାସ୍ତମୋବିକାରା ଯତଃ କାରଣାଦ୍ ନିରସ୍ୟନ୍ତେ ନିବାର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ, ତତଃ ତସ୍ମାଦ୍ ସ ତାମସନିରାସକୋ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩ ।।

– ଶିବଠାରେ ଆସକ୍ତ, ତେଣୁ ପରାନନ୍ଦରେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଥିବା ଯେଉଁ

ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ତମୋଭାବ ନିରସ୍ତ କରିଦିଆଯାଏ, ସେ ତାମସନିରାସକ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୧୩।।

ନନୁ ତମୋଭାବାଃ କିମର୍ଥଂ ନିରାକରଣୀୟା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯସ୍ୟ ଜ୍ଞାନଂ ତମୋମିଶ୍ରଂ ନ ତସ୍ୟ ଗତିରିଷ୍ୟତେ ।
ସତ୍ତ୍ୱଂ ହି ଜ୍ଞାନଯୋଗସ୍ୟ ନୈର୍ମଲ୍ୟଂ ବିଦୁରୁତ୍ତମାଃ ।। ୧୪।।

ନୈର୍ମଲ୍ୟଂ ନିର୍ମଳସାଧନଂ ସଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ତସ୍ମାଦ୍ ତମୋବିକାରା ନିରାକରଣୀୟା ଇତି ଭାବଃ ।। ୧୪।।

– ଯାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ତମୋଗୁଣ ମିଶ୍ରିତ ଅଟେ, ତାଙ୍କର ସଦ୍‌ଗତି ହୁଏ ନାହିଁ। ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ସତ୍ତ୍ୱକୁ ଜ୍ଞାନଯୋଗର ନୈର୍ମଲ୍ୟର କାରଣ କୁହନ୍ତି ।। ୧୪।।

ଅଥ –

ସତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ସୁଖଂ ଚ ଜ୍ଞାନଂ ଚ ବୈରାଗ୍ୟଂ ସୌଖ୍ୟମେବ ଚ ।
ଦୁଃଖପ୍ରବୃତ୍ତିରାଗୌ ଚ ଲୌହିତ୍ୟଂ ରଜସୋ ଭବେଦ୍ ।।
ମୋହୋ ଭ୍ରାନ୍ତିସ୍ତଥାଲସ୍ୟଂ କାର୍ଷ୍ଣ୍ୟଂ ଚ ତମସୋ ଭବେଦ୍ ।।

ଇତି ସୂତସଂହିତାବଚନାନୁସାରେଣ ଗୁଣତ୍ରୟଯୁକ୍ତାନ୍ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଶମୋ ଦମୋ ବିବେକଶ୍ଚ ବୈରାଗ୍ୟଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବନା ।
କ୍ଷାନ୍ତିଃ କାରୁଣ୍ୟସମ୍ପତ୍ତିଃ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସତ୍ୟସମୁଦ୍‌ଭବା ।। ୧୫।।
ଶିବଭକ୍ତିଃ ପରୋ ଧର୍ମଃ ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ବାନ୍ଧବାଃ ।
ଏତୈର୍ଯୁକ୍ତୋ ମହାଯୋଗୀ ସାତ୍ତ୍ୱିକଃ ପରିକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୧୬।।

ଶମଃ କ୍ଷାନ୍ତିଃ (ମନସୋ ନିଗ୍ରହୋ ବା), ଦମୋ ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟ ନିଗ୍ରହଃ, ବିବେକୋ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବସ୍ତୁବିଚାରଃ, ବୈରାଗ୍ୟଂ ବିଷୟବିରକ୍ତିଃ, ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବନା ଅଖଣ୍ଡଧ୍ୟାନମ୍, କ୍ଷାନ୍ତିଃ (ତିତିକ୍ଷା) କ୍ଷମା, କାରୁଣ୍ୟସମ୍ପତ୍ତିଃ ଭୂତଦୟା, ସତ୍ୟସମୁଦ୍‌ଭବା ଯଥାର୍ଥବସ୍ତୁସମ୍ଭବା ଶ୍ରଦ୍ଧା ବିଶ୍ୱାସଃ, ଶିବଭକ୍ତିଃ, ପରୋଧର୍ମ ଉତ୍କୃଷ୍ଟଶିବାଚାରଃ, ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ବାନ୍ଧବାଃ ଏତେ ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧିନଃ । ଏତୈର୍ଦଶଗୁଣୈର୍ଯୁକ୍ତୋ ମହାଯୋଗୀ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଇତି ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣଯୁକ୍ତ ଇତି ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୧୫–୧୬।।

– ଶମ, ଦମ, ବିବେକ, ବୈରାଗ୍ୟ, ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବନା ଅର୍ଥାତ୍ ଅଖଣ୍ଡ ଜ୍ଞାନ, କ୍ଷମା, କରୁଣା, ସତ୍ୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଶିବଭକ୍ତି, ପରମଧର୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଶୈବାଚାର, ଏ ସମସ୍ତ ଶିବଜ୍ଞାନର ବନ୍ଧୁ ଅଟନ୍ତି । ଏ ସବୁରେ ଯୁକ୍ତ ମହାଯୋଗୀ ସାତ୍ତ୍ୱିକ କୁହାଯାଇଥାଏ।

ନନ୍ୱେତୈର୍ଗୁଣୈର୍ଯୁକ୍ତସ୍ୟ ମହାଯୋଗିନଃ କଦାଚିଦ୍ ବା କାମକ୍ରୋଧାଦୟଃ ସମ୍ଭବନ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କାମକ୍ରୋଧମହାମୋହମଦମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟବାରଣାଃ ।
ଶିବଜ୍ଞାନମୃଗେନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ କଥଂ ତିଷ୍ଠନ୍ତି ସନ୍ନିଧୌ ।। ୧୭ ।।

ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ମତ୍ତମନୋଗଜନିଗ୍ରହକରତ୍ୱେନ ସିଂହରୂପତ୍ୱାତ୍ ତସ୍ୟ ସନ୍ନିଧୌ କାମକ୍ରୋଧାଦିଗଜସ୍ଥିତେରବକାଶୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭ ।।

– କାମ, କ୍ରୋଧ, ମହାମୋହ, ମହାମଦ, ମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟ ରୂପୀ ହାତୀମାନେ ଶିବଜ୍ଞାନ ରୂପୀ ସିଂହ ପାଖରେ କିପରି ରହି ପାରିବେ ?

ଅଥ ରଜୋଗୁଣଯୁକ୍ତଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

ଯତ୍ର କୁତ୍ରାପି ବା ଦ୍ୱେଷ୍ଟି ପ୍ରପଞ୍ଚେ ଶିବରୂପିଣି ।
ଶିବଦ୍ୱେଷୀ ସ ବିଜ୍ଞେୟୋ ରଜସାବିଷ୍ଟମାନସଃ ।। ୧୮ ।।

ଯୋ ରଜସାବିଷ୍ଟମାନସୋ ରଜୋଗୁଣକାର୍ଯଭୂତ କାମକ୍ରୋଧାଦ୍ୟାବୃତଚିତ୍ତଃ ସନ୍ ଶିବରୂପିଣି ପ୍ରପଞ୍ଚେ ଯତ୍ର କ୍ୱାପି ଦ୍ୱେଷ୍ଟି, ସ ଶିବଦ୍ୱେଷୀ ରାଜସ ଇତି ଶେଷଃ, ବିଜ୍ଞେୟୋ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮ ।।

– ଶିବରୂପ ପ୍ରପଞ୍ଚରେ ଯେଉଁଠି ହେଲେ ବି ଯିଏ ଦ୍ୱେଷ କରେ, ରଜୋଗୁଣ ଯୁକ୍ତ ଚିତ୍ତବାଲା ସେ ଶିବଦ୍ୱେଷୀ ବୋଲି ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୮ ।।

ଅଥ ତମୋଗୁଣଯୁକ୍ତଂ ଲକ୍ଷୟତି –

ଯୋ ଦ୍ୱେଷ୍ଟି ସକଲାନ୍ ଲୋକାନ୍ ଯୋ ବାଦ୍ଧହଙ୍କୁରୁତେ ସଦା ।
ଯୋଦ୍ଧସତ୍ୟଭାବନାଯୁକ୍ତଃ ସ ତାମସ ଇତି ସ୍ମୃତଃ ।। ୧୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୯ ।।

– ଯିଏ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଦ୍ୱେଷ କରେ ଅଥବା ଯିଏ ସର୍ବଦା ଅହଙ୍କାରଯୁକ୍ତ ରହେ ତଥା ଯିଏ ଅସତ୍ୟ ଭାବନାରେ ଯୁକ୍ତ ଅଟେ, ସେ ତାମସ ଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ।। ୧୯ ।।

ଅଥାୟଂ ତମୋଗୁଣଃ ଶିବଶରଣାନାଂ ନାସ୍ତୀତି ଶ୍ଳୋକଦ୍ୱୟେନୋକ୍ତ୍ୱା ତାମସ-ନିରସନସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ତମୋମୂଳା ହି ସଞ୍ଜାତା ରାଗଦ୍ୱେଷାଦିପାଦପାଃ ।
ଶିବଜ୍ଞାନକୁଠାରେଣ ଛେଦ୍ୟନ୍ତେ ହି ନିରନ୍ତରମ୍ ।। ୨୦ ।।

ତମୋଗୁଣରୂପମୂଳବନ୍ତଃ ସନ୍ତଃ ସଞ୍ଜାତା ରାଗଦ୍ୱେଷାଦିପାଦପାଃ କାମକ୍ରୋଧାଦି ରାଜସବୃକ୍ଷାଃ ଶିବଜ୍ଞାନକୁଠାରେଣ ସାତ୍ତ୍ୱିକଶିବଜ୍ଞାନରୂପପରଶୁନା ସଦା ଛେଦ୍ୟନ୍ତେ ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ ।। ୨୦ ।।

– ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଆଦି ତମୋମୂଳକ ବୃକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି (ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ସବୁ ତମୋଗୁଣ କାରଣରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି) । ଏ ସମସ୍ତ ଶିବଜ୍ଞାନ ରୂପକ କୁରାଢ଼ୀରେ ସର୍ବଦା କଟାଯାଆନ୍ତି ।। ୨୦।।

ନନୁ ତମୋମୂଳକତ୍ୱେନ ସଞ୍ଜାତରାଗଦ୍ୱେଷାଦିପାଦପାନାଂ ଶିବଜ୍ଞାନକୁଠାରେଣ ଛେଦନମସ୍ତୁ, ଏତଦ୍ କାରଣୀଭୂତତମୋଗୁଣନିବୃତ୍ତିଃ କେନ ଭବେଦ୍, ତଦ୍ୱିନା ତଦଙ୍କୁର-ନିବୃତ୍ତିର୍ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଜ୍ଞାନସମୁତ୍ପନ୍ନେ ସହସ୍ରାଦିତ୍ୟସନ୍ନିଭେ ।
କୁତସ୍ତମୋବିକାରାଃ ସ୍ୟୁର୍ମହତାଂ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।। ୨୧ ।।

ସହସ୍ରାଦିତ୍ୟସଙ୍କାଶେ ଶିବଜ୍ଞାନେ ସମୁତ୍ପନ୍ନେ ସତି ମହତାଂ ମହାପୁରୁଷାଣାଂ ଶିବଯୋଗିନାଂ ଶିବଶରଣାନାଂ ତମୋବିକାରାଃ ତମୋଙ୍କୁରାଃ କୁତଃ ସ୍ୟୁଃ କସ୍ମାତ୍ କାରଣାଦ୍ ଭବେୟୁଃ ? କାରଣୀଭୂତସ୍ୟ ତମସୋ ମୂଳନାଶାଦିତି ଭାବଃ ।। ୨୧ ।।

– ସହସ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ସମାନ ଶିବଜ୍ଞାନର ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବାପରେ ମହାଶିବ-ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ତମୋ ବିକାର କେଉଁଠାରେ ?

ଇତି ତାମସନିରସନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ନିର୍ଦେଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ତାମସନିରାକରଣେନ ଭାସମାନନିର୍ଦେଶସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ନିରାକୃତ୍ୟ ତମୋଭାଗଂ ସଂସାରସ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମ୍ ।
ନିର୍ଦିଶ୍ୟତେ ତୁ ଯଜ୍ ଜ୍ଞାନଂ ସ ନିର୍ଦେଶ ଇତି ସ୍ମୃତଃ ।। ୨୨।।

ସଂସାରପ୍ରବୃତ୍ତେର୍ମୂଳକାରଣଂ ତମୋଭାଗଂ ନିରାକୃତ୍ୟ ଯଦ୍ ଜ୍ଞାନଂ ନିର୍ଦିଶ୍ୟତେ ଉପଦିଶ୍ୟତେ, ସ ତଦ୍ ଜ୍ଞାନଂ ନିର୍ଦେଶ ଇତି ନିର୍ଦେଶସ୍ଥଲମିତି ସ୍ମୃତଃ ସ୍ମୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨।।

– (ନିର୍ଦେଶସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସଂସାରର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଅର୍ଥାତ୍ ମୂଳକାରଣ ଭୂତ ତମୋଭାଗକୁ ଦୂର କରି ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହା ନିର୍ଦେଶ କୁହାଯାଏ ।। ୨୨।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନଂ କେନୋପଦିଶ୍ୟତେ ଇତ୍ୟତ୍ର ଗୁରୁରେବେତି ତନ୍ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ବହୁଧା ପ୍ରକାଶୟତି –

ଗୁରୁରେବ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରକାଶୟତି ଦେହିନାମ୍ ।
କୋ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟଂ ବିନା ଲୋକେ ତମସୋ ବିନିବର୍ତ୍ତକଃ ।। ୨୩।।

(ଯଥା) ଲୋକେ ସୂର୍ଯ୍ୟଂ ବିନା ତମୋନିରାକରଣଦ୍ୱାରା ପଦାର୍ଥପ୍ରକାଶକୋ

(କୋଽପ୍ୟନ୍ୟୋ) ନାସ୍ତି, ତଥା ଗୁରୁଂ ବିନା ତମୋନିରାକରଣଦ୍ୱାରା ପରତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶକୋ (କୋଽପି) ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩।।

– ଗୁରୁ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପରମତତ୍ତ୍ୱର ଜ୍ଞାନ କରାଇଥାନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ସଂସାରରେ ଅନ୍ଧକାରର ବିନିବର୍ତ୍ତକ କିଏ ହୋଇପାରିବ ? ।। ୨୩।।

ପୁନର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଅନ୍ତରେଣ ଗୁରୁଂ ସିଦ୍ଧଂ କଥଂ ସଂସାରନିଷ୍କୃତିଃ ।
ନିଦାନଜ୍ଞଂ ବିନା ବୈଦ୍ୟଂ କିଂ ବା ରୋଗୋ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।। ୨୪।।

ସିଦ୍ଧଂ ଗୁରୁମନ୍ତରେଣ ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧଗୁରୁଂ ବିନେତ୍ୟର୍ଥଃ, ସଂସାରନିଷ୍କୃତିଃ ଭବରୋଗନିବୃତ୍ତିଃ କଥଂ ସ୍ୟାଦ୍ କଥଂ ଭବେଦ୍ ? ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ – ନିଦାନମ୍ ଏତଦ୍ ହେତୁକସ୍ୟାସ୍ୟ ରୋଗସ୍ୟେଦମୌଷଧମିତି ରୋଗଜ୍ଞାନପୂର୍ବକଚିକିତ୍ସାଭିଜ୍ଞଂ ବୈଦ୍ୟଂ ବିନା ରୋଗୋ ନିବର୍ତ୍ତତେ କିଂ ବା ? ନ ନିବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯଥା ନିଦାନଜ୍ଞାନସହିତେନ ବୈଦ୍ୟେନ ବିନା ରୋଗୋ ନ ନିବର୍ତ୍ତତେ, ତଥା ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧଗୁରୁବ୍ୟତିରେକେଣ ସଂସାରନିବୃତ୍ତିର୍ନ ସମ୍ଭବତୀତି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟମ୍ ।। ୨୪।।

– ସିଦ୍ଧଗୁରୁଙ୍କ ବିନା ସଂସାରର ନିଷ୍କୃତି ଅର୍ଥାତ୍ ନିବୃତ୍ତି କିପରି ସମ୍ଭବ ? କ'ଣ ନିଦାନଜ୍ଞ ବୈଦ୍ୟ ବିନା ରୋଗର ନିବୃତ୍ତି ହୋଇଥାଏ ।। ୨୪।।

ନନ୍ୱୟଂ ଗୁରୁଃ କଥଂ ଜ୍ଞାୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଜ୍ଞାନମଳିନଂ ଚିତ୍ତଦର୍ପଣଂ ଯୋ ବିଶୋଧୟେତ୍ ।
ପ୍ରଜ୍ଞାବିଭୂତିଯୋଗେନ ତମାହୁର୍ଗୁରୁସତ୍ତମମ୍ ।। ୨୫।।

ଅଜ୍ଞାନମଳିନଂ ଚିତ୍ତଦର୍ପଣଂ ଯଃ ପ୍ରଜ୍ଞାବିଭୂତିଯୋଗେନ 'ପ୍ରଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୧୮୧] ଇତି ଶ୍ରୁତି ପ୍ରସିଦ୍ଧଶିବଜ୍ଞାନବିଭୂତି ସମ୍ବନ୍ଧେନ ଶୋଧୟେଦ୍ ନିର୍ମଳଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ । ତଂ ଗୁରୁସତ୍ତମଂ ଗୁରୁଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ସନ୍ତମ୍ ଆହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫।।

– ଯିଏ ପ୍ରଜ୍ଞାରୂପୀ ଭସ୍ମରେ ଅଜ୍ଞାନମଳିନ ଚିତ୍ତଦର୍ପଣକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରେ, ତାକୁ (ବିଦ୍ୱାନ୍) ଉତ୍ତମ ଗୁରୁ କହିଥା'ନ୍ତି ।। ୨୫।।

ଅଥ ତାଦୃଶଗୁରୁକଟାକ୍ଷାଦ୍ ସକଳ ସିଦ୍ଧିର୍ଭବତୀତ୍ୟାହ –

ଅପରୋକ୍ଷିତତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୱଭାବିନଃ ।
ଗୁରୋଃ କଟାକ୍ଷେ ସଂସିଦ୍ଧେ କୋ ବା ଲୋକେଷୁ ଦୁର୍ଲଭଃ ।। ୨୬।।

ଅପରୋକ୍ଷିତ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପେଣ ସାକ୍ଷାଦ୍ କୃତ ଶିବତତ୍ତ୍ୱବତୋ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୱଭାବିନଃ –

---

୧୮୧. ଐ. ଉ., ୩/୫/୩

ବିକଳ୍ପରହିତଂ ଜ୍ଞାନଂ ନିଷେଧରହିତା କ୍ରିୟା ।
ଅଲୋକରଞ୍ଜକଂ ରୂପଂ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମ୍ ।।

ଇତି ବାସିଷ୍ଠବଚନାଦ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୱରୂପବତୋ ଗୁରୋଃ ସଦ୍‌ଗୁରୋଃ କଟାକ୍ଷେ କୃପାରସପୂରିତାପାଙ୍ଗେ ସଂସିଦ୍ଧେ ସତି ଲୋକେଷୁ କୋ ବା ଦୁର୍ଲଭଃ, ନ କୋଽପ୍ୟଲଭ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଭୋଗମୋକ୍ଷଲକ୍ଷଣସକଳସିଦ୍ଧିର୍ଭବତୀତି ଭାବଃ ।। ୨୬ ।।

– ତତ୍ତ୍ୱର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କରିଥିବା ଅତଏବ ସ୍ୱଭାବତଃ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଗୁରୁଙ୍କର କୃପା ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାପରେ ଲୋକରେ କ'ଣ ବା ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ ।। ୨୬ ।।

ନନ୍ୱେତାଦୃଶଗୁରବଃ ସନ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ର –

ଗୁରବୋ ବହବଃ ସନ୍ତି ଶିଷ୍ୟବିତ୍ତାପହାରକାଃ ।
ଶିଷ୍ୟହୃତ୍ତାପହାରସ୍ତୁ ଗୁରୁରେକୋଽପି ଦୁର୍ଲଭଃ ।।

ଇତି ଶିବରହସ୍ୟବଚନାନୁସାରେଣାହ –

କୈବଲ୍ୟକଳ୍ପତରବୋ ଗୁରବଃ କରୁଣାଳୟାଃ ।
ଦୁର୍ଲଭା ହି ଜଗତ୍ୟସ୍ମିନ୍ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପରାୟଣାଃ ।। ୨୭ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭ ।।

– କୈବଲ୍ୟରୂପୀ ଫଳ ଦେବା ପାଇଁ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ତୁଲ୍ୟ, କରୁଣାର ସାଗର ତଥା ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପରାୟଣ ଗୁରୁ ଏହି ସଂସାରରେ ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ ।। ୨୭ ।।

ତସ୍ମାଚ୍ଛିବଲିଙ୍ଗତତ୍‌ପରଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଃ ପ୍ରାକୃତଗୁରୁଭ୍ୟଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତି ବଦନ୍ ନିର୍ଦ୍ଦେଶସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

କ୍ଷୀରାବ୍ଧିରିବ ସିନ୍ଧୂନାଂ ସୁମେରୁରିବ ଭୂଭୃତାମ୍ ।
ଗ୍ରହାଣାମିବ ତିଗ୍ମାଂଶୁର୍ମଣୀନାମିବ କୌସ୍ତୁଭଃ ।। ୨୮ ।।
ଦ୍ରୁମାଣାମିବ ଭଦ୍ରଶ୍ରୀର୍ଦେବାନାମିବ ଶଙ୍କରଃ ।
ଗୁରୁଃ ଶିବଃ ପରଃ ଶ୍ଳାଘ୍ୟୋ ଗୁରୂଣାଂ ପ୍ରାକୃତାତ୍ମନାମ୍ ।। ୨୯ ।।

ଭଦ୍ରଶ୍ରୀର୍ମଲୟଜ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୮–୨୯ ।।

– ଯେପରି ସମୁଦ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କ୍ଷୀରସାଗର, ପର୍ବତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁମେରୁ, ଗ୍ରହମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ମଣିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌସ୍ତୁଭ, ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦନ ତଥା ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ଶ୍ଳାଘ୍ୟ ଅଟନ୍ତି, ସେହିପରି ପ୍ରାକୃତ ଗୁରୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶିବଜ୍ଞାନୀ ଗୁରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ପ୍ରଶଂସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।। ୨୮–୨୯ ।।

ଇତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଶୀଲସମ୍ପାଦନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶ୍ରୀଗୁରୁନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟଜ୍ଞାନଯୋଗାତ୍ ଶିବତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ଜିଜ୍ଞାସା ଶୀଲମିତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଶୀଲବତଃ ସ୍ୱରୂପଂ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଜିଜ୍ଞାସା ଶିବତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ଶୀଲମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।
ନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟଯୋଗାଦାର୍ଯାଣାଂ ତଦ୍ୱାନ୍ ଶୀଲୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୩୦ ।।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟାଣାଂ ପୂର୍ବୋକ୍ତଲକ୍ଷଣବଦାଚାର୍ଯୈର୍ନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯୋଗାଦ୍ ଉପଦେଶ୍ୟ-ଜ୍ଞାନଯୋଗାଦ୍ ଶିବତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ଜିଜ୍ଞାସା ଜ୍ଞାତୁମିଚ୍ଛା ଶୀଲମିତି ବୁଧୈଃ ଜ୍ଞାନିଭିରୁଚ୍ୟତେ, ତଦ୍ୱାନ୍ ତାଦୃଶଜିଜ୍ଞାସାଲକ୍ଷଣଶୀଲବାନ୍ ଶୀଲୀତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– (ଶୀଲ ସମ୍ପାଦନସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଉପଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଶିବତତ୍ତ୍ୱର ଜିଜ୍ଞାସାକୁ ଶୀଳ କୁହନ୍ତି । ତାହା ଯାହା ପାଖରେ ଅଛି, ସେ ଶୀଳୀ କୁହାଯାଏ ।। ୩୦ ।।

ଅଥ ନିଷ୍କର୍ଷମାହ –

ପ୍ରପନ୍ନାର୍ତ୍ତିହରେ ଦେବେ ପରମାତ୍ମନି ଶଙ୍କରେ ।
ଭାବସ୍ୟ ସ୍ଥିରତାଯୋଗଃ ଶୀଲମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।। ୩୧ ।।

ପାଳୟସ୍ୱେତି ଶରଣାଗତାନାଂ କ୍ଲେଶହରେ ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଶିବେ ଚିତ୍ତସ୍ଥିରୀକରଣଂ ଶୀଲମିତି ବୁଧୈଃ ଶିବଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞୈଃ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଶରଣାଗତର କଷ୍ଟକୁ ଦୂର କରୁଥିବା ଦେବାଧିଦେବ ପରମାତ୍ମା ଶଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରତି ଭାବର ସ୍ଥିରତାକୁ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ଶୀଳ କୁହନ୍ତି ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣ ତଲ୍ଲକ୍ଷଣମାହ –

ଶୀଲଂ ଶିବୈକବିଜ୍ଞାନଂ ଶିବଧ୍ୟାନୈକତାନତା ।
ଶିବପ୍ରାପ୍ତିସମୁତ୍କଣ୍ଠା ତଦ୍ୟୋଗୀ ଶୀଲବାନ୍ ସ୍ମୃତଃ ।। ୩୨ ।।

ଶିବେ ବିଜ୍ଞାନଂ ଶିବ ଏବ ବିଶେଷଜ୍ଞାନଂ ଶିବଧ୍ୟାନୈକତାନତା ଶିବଧ୍ୟାନ ଏବ ଅନନ୍ୟବୃତ୍ତିତ୍ୱଂ ଶୀଲମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ତଦ୍ୟୋଗୀ ଶୀଲବିଶିଷ୍ଟଃ ଶିବଜ୍ଞାନ ସମୁତ୍କଣ୍ଠାତଃ ଶିବାଭିଗମନଲାଳସ୍ୟାତ୍ ଶୀଲବାନିତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– କେବଳ ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ଶିବଙ୍କର ନିରନ୍ତର ଧ୍ୟାନ ଏବଂ ଶିବପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠାଶୀଳତା ଯାହା ପାଖରେ ଅଛି, ତାକୁ ଶୀଳବାନ୍ କୁହାଯାଏ ।। ୩୨ ।।

ଇମମର୍ଥମେବ ସ୍ଫୁଟୀକୃତ୍ୟାହ –

ଶିବାଦନ୍ୟତ୍ର ବିଜ୍ଞାନେ ବୈମୁଖ୍ୟଂ ଯସ୍ୟ ସୁସ୍ଥିରମ୍ ।
ତଦାସକ୍ତମନୋବୃତ୍ତିସ୍ତମାହୁଃ ଶୀଲଭାଜନମ୍ ।। ୩୩।।

ଶିବାତ୍ ଶିବଲିଙ୍ଗାଦ୍ ଅନ୍ୟତ୍ର ବିଜ୍ଞାନେ ଦେବତାନ୍ତର ବିଶେଷଜ୍ଞାନେ ବୈମୁଖ୍ୟଂ ବିମୁଖତ୍ୱଂ ଯସ୍ୟ ଶରଣସ୍ୟ ସୁସ୍ଥିର ଦୃଢ଼ମ୍, ଯସ୍ୟ ମନୋବୃତ୍ତିଃ ମନୋବ୍ୟାପାରଃ, ତଦାସକ୍ତା ଶିବଲିଙ୍ଗ ଏବ ଲମ୍ପଟା, ତଂ ଶୀଲଭାଜନଂ ଶୀଲଭଜକଂ ସନ୍ତମ୍ ଆହୁଃ ।। ୩୩।।

– ଶିବ ବ୍ୟତିରିକ୍ତ ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ଯାହାଙ୍କର ପରାଙ୍ମୁଖତା ସ୍ଥିର ଅଟେ ତଥା ଯାହାଙ୍କର ମନୋବୃତ୍ତି ତାଙ୍କଠାରେ (ଶିବ) ଆସକ୍ତ ଅଟେ, ସେ ଶୀଳର ପାତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ଶୀଳବାନ୍ ଅଟନ୍ତି ।। ୩୩।।

ଅତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ପତିବ୍ରତାୟା ଯଚ୍ଛୀଲଂ ପତିରାଗାଦ୍ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ ।
ତଥା ଶିବାନୁରାଗେଣ ସୁଶୀଲୋଦ୍ଧଭକ୍ତ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୩୪ ।।

ପତିବ୍ରତାୟା ଯଚ୍ଛୀଲଂ ପାତିବ୍ରତ୍ୟଂ ପତିରାଗାଦ୍ ପୁରୁଷପ୍ରୀତିବଶାଦ୍ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ, ତଥା ଶିବାନୁରାଗେଣ ଶିବୋପରି ପ୍ରୀତ୍ୟା ଅଭକ୍ତଃ ଅବିମୁକ୍ତଃ ଶରଣଃ ସୁଶୀଲଃ ଶୋଭନଶୀଲବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶରଣଲିଙ୍ଗୟୋଃ ସତୀପତିଭାବସ୍ୟୋକ୍ତତ୍ୱାଦ୍ ପତିବ୍ରତା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କଥିତଃ ।। ୩୪ ।।

– ଯେପରି ପତିବ୍ରତାର ଯାହା ଶୀଳ, ତା'ର ପ୍ରଶଂସା ପତିଙ୍କ ପ୍ରତି ତା'ର ରାଗାତ୍ମିକା ଭାବନା କାରଣରୁ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ କାରଣରୁ ଅଭକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରୀତିରୁ ଅବିମୁକ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସୁଶୀଳ କୁହାଯାଏ ।। ୩୪ ।।

ଅଥୈମମର୍ଥମେବ ବିଶଦୟତି –

ପତିଂ ବିନା ଯଥା ସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ସେବାନ୍ୟସ୍ୟ ତୁ ଗର୍ହଣା ।
ଶିବଂ ବିନା ତଥାନ୍ୟେଷାଂ ସେବା ନିନ୍ଦ୍ୟା କୃତାତ୍ମନାମ୍ ।। ୩୫।।

ସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ପତିଂ ବିନା ପ୍ରାଣକାନ୍ତଂ ବିନା, ଅନ୍ୟସ୍ୟ ପରପୁରୁଷସ୍ୟ ସେବା ଯଥା ଗର୍ହଣା ନିନ୍ଦିତା, ତଥା କୃତାତ୍ମନାଂ କୃତକୃତ୍ୟାନାଂ ଶିବଶରଣାନାଂ ଶିବଂ ବିନା ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ବିନା ଅନ୍ୟେଷାଂ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିଦେବାନାଂ ସେବା ନିନ୍ଦ୍ୟା ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୫।।

– ଯେପରି ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପତି ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷର ସେବା ନିନ୍ଦନୀୟ ଅଟେ, ସେହିପରି ଶିବଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କର ସେବା କୃତକୃତ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ନିନ୍ଦନୀୟ ଅଟେ ।। ୩୫।।

ଅଥୋକ୍ତାର୍ଥଂ ସଂଗୃହ୍ୟାହ –

ବହୁନାତ୍ର କିମୁକ୍ତେନ ଶିବଜ୍ଞାନୈକନିଷ୍ଠତା ।
ଶୀଲମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ସଦ୍‌ଭିଃ ଶୀଲବାଂସ୍ତତ୍ପରୋ ମତଃ ।। ୩୬।।

ଅତ୍ର ଶୀଲବିଷୟେ ବହୁଭାଷଣେନ କିଂ ଶିବଜ୍ଞାନୈକନିଷ୍ଠତା ଶ୍ରୀଗୁରୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିବଜ୍ଞାନ ଏକସ୍ମିନ୍ନେବ ନିଷ୍ଠା ଶୀଲମିତି ସତ୍ପୁରୁଷୈରୁଚ୍ୟତେ ତତ୍ପରସ୍ତଚ୍ଛୀଲାସକ୍ତଃ ଶୀଲବାନିତି ମତଃ ସମ୍ମତି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬।।

– ଏ ବିଷୟରେ ଅଧିକ କହିବାରେ କ'ଣ ଲାଭ ? ସଜ୍ଜନ ଲୋକ ଶିବଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ଏକନିଷ୍ଠତାକୁ ଶୀଳ କହନ୍ତି ଏବଂ ସେଥିରେ ଯିଏ ରତ ରହେ, ସେ ଶୀଳବାନ୍ ମାନା ଯାଇଥାଏ ।। ୩୬।।

ଅଥୈବଂ ବିଧଶୀଲବାନ୍ ଶରଣ ଏବ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଇତି ଶରଣସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି-

ଶିବାତ୍ମବୋଧୈକରତଃ ସ୍ଥିରାଶୟଃ
ଶିବଂ ପ୍ରପନ୍ନୋ ଜଗତାମଧୀଶମ୍ ।
ଶିବୈକନିଷ୍ଠାହିତଶୀଲଭୂଷଣଃ
ଶିବୈକ୍ୟବାନେଷ ହି କଥ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।। ୩୭।।

ଶିବାତ୍ମବୋଧୈକରତୋ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗଜ୍ଞାନୈକନିଷ୍ଠଃ ସନ୍ ଜଗତାମଧୀଶଂ ଶିବଂ ପ୍ରପନ୍ନୋ ରକ୍ଷେତି ଶରଣଂ ଗତଃ ସ୍ଥିରାଶୟଃ ଶିବଶରଣୟୋର୍ଦୃଢ଼ୀଭୂତସତୀପତିଭାବଯୁକ୍ତଚିତ୍ତଃ ଶିବୈକନିଷ୍ଠାହିତଶୀଲଭୂଷଣଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକନିଷ୍ଠାକୃତିଶୀଲାଲଙ୍କାରବାନେଷ ଶରଣଃ ଶିବୈକ୍ୟବାନିତି ବୁଧୈଃ ଶିବଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରବୀଣୈଃ କଥ୍ୟତେ ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭।।

– କେବଳ ଶିବ ବୋଧରେ ରତ, ସ୍ଥିର ଭାବନାରେ ଯୁକ୍ତ, ସଂସାରର ସ୍ୱାମୀ ଶିବଙ୍କର ଶରଣରେ ଯାଇଥିବା, ଶିବଙ୍କଠାରେ ନିଷ୍ଠାରୂପୀ ଆଭୂଷଣକୁ ଧାରଣ କରିଥିବା ଏହି ମନୁଷ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଶିବୈକ୍ୟବାନ୍ କୁହାଯାଇଥାଏ ।। ୩୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀମତ୍‌ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ଶରଣସ୍ୟ ଚତୁଃସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ତ୍ରୟୋଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୩।।

ଇତି ଶ୍ରୀମତ୍ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଶରଣସ୍ୟ ଚତୁଃସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗନାମା ତ୍ରୟୋଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୩।।

– ଏହପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଶରଣର ଚତୁଃସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ତ୍ରୟୋଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୩।।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ଐକ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟପ୍ରଶ୍ନଃ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି –

ତାମସତ୍ୟାଗସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ନିର୍ଦ୍ଦେଶାଚ୍ଛୀଲତସ୍ତଥା ।

ଶରଣାଖ୍ୟସ୍ୟ ଭୂୟୋଦ୍ଧସ୍ୟ କଥମୈକ୍ୟନିରୂପଣମ୍ ।। ୧ ।।

ତମୋଭାଗନିରାକରଣାଦ୍ ଜ୍ଞାନନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ ତଥା ଶୀଳସମ୍ପାଦନାତ୍ ଶରଣାଖ୍ୟସ୍ୟାସ୍ୟ ଏତାବନ୍ମାତ୍ରେଣ କଥମୈକ୍ୟନିରୂପଣମ୍ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗୟୋର୍ଭେଦଘଟିତତ୍ୱାଦିତି ।। ୧ ।।

– (ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ତାମସ ଗୁଣର ତ୍ୟାଗ, ଜ୍ଞାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ତଥା ଶୀଳସମ୍ପାଦନ ଦ୍ୱାରା ଶରଣ ନାମକ ସାଧକର ପୁନଃ ଐକ୍ୟ କିପରି ହୋଇଥାଏ ? ।। ୧ ।।

ଅସ୍ୟୋତ୍ତରଂ ଦଦାତି – ଶ୍ରୀରେଣୁକ ଉବାଚେତି –

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାଦିଯୋଗେନ ସୁଖାତିଶୟମେୟିବାନ୍ ।

ଶରଣାଖ୍ୟଃ ଶିବେନୈକ୍ୟଭାବନାଦୈକ୍ୟବାନ୍ ଭବେତ୍ ।। ୨ ।।

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାଦିଯୋଗେନ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗପୂଜାବୈମୁଖ୍ୟେନାନ୍ତର୍ଲିଙ୍ଗପୂଜାଧ୍ୟାନଯୋଗେନ ସୁଖାତିଶୟଂ ଶିବସୁଖାତିଶୟମ୍ ଏୟିବାନ୍ ଲବ୍ଧବାନ୍ ଶରଣାଖ୍ୟଃ ଶିବେନ ଶିବଲିଙ୍ଗେନ ଐକ୍ୟଭାବନାଦ୍ ଏକତ୍ୱଚିନ୍ତନାଦ୍ ଐକ୍ୟବାନ୍ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟବାନ୍ ଭବେତ୍ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ। ଅୟଂ ଭାବଃ – ଲିଙ୍ଗାତ୍ମନୋର୍ଭେଦୋ ନ ସମ୍ଭବତି, ଚିଦେକରୂପତ୍ୱାତ୍ । ନନୁ ଚିଦ୍ରୂପତ୍ୱେଽପି ବ୍ୟକ୍ତିଭେଦୋଽସ୍ତୀତି ଚେତ୍ ଉଚ୍ୟତେ – ସ ଜୀବଃ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଚିତ୍ପ୍ରକାଶରୂପୋ ବା ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନଚିତ୍ ପ୍ରକାଶରୂପୋ ବା ? ନାଦ୍ୟଃ, ପରିମିତଘଟାଦି ପ୍ରକାଶବତ୍ ସ୍ୱବିଷୟସ୍ୱ ମାତ୍ର ନିଷ୍ଠତ୍ୱେନ ପରବିଷୟପର ସ୍ୱରୂପେଷ୍ୱନ୍ଧବଧିରପ୍ରାୟତ୍ୱେନ ଚୈତ୍ରୋ ମୈତ୍ରାଦ୍ ଭିନ୍ନଃ, ମୈତ୍ରଶ୍ଚୈତ୍ରାଦ୍ ଭିନ୍ନଃ, ଚୈତ୍ରମହଂ ଜାନାମି, ମୈତ୍ରମହଂ ଜାନାମି ଇତି ବାହ୍ୟାଭ୍ୟନ୍ତରାନୁସନ୍ଧାନଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତି, ଚୈତ୍ରୋଽହମିତି ପ୍ରକାଶସ୍ୟ ତନ୍ମାତ୍ରନିଷ୍ଠତ୍ୱାତ୍, ମୈତ୍ରସ୍ୱରୂପତଦ୍ୱିଷୟଯୋ-ରନ୍ଧବଧିରପ୍ରାୟତ୍ୱାତ୍, ଏବଂ ମୈତ୍ରୋଽହମିତି ପ୍ରକାଶଃ ସ୍ୟାଦିତି। ଅଥାପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରକାଶତ୍ୱେ ତାଦୃଶପ୍ରକାଶଦ୍ୱୟାଙ୍ଗୀକାରୋ ନ ସମ୍ଭବତି, ସେବ୍ୟସେବକ ଭାବାଦ୍ୟସମ୍ଭବାତ୍, ପ୍ରକାଶୈକ୍ୟେ କଳ୍ପିତ ଭେଦମାଦାୟ ତତ୍ସମ୍ଭବାତ୍ ପ୍ରକାଶୈକ୍ୟମଙ୍ଗୀକରଣୀୟମ୍, ସର୍ବାସର୍ବଶବ୍ଦୟୋର୍ମାୟା-କାର୍ଯ୍ୟକୋଟି ପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱେନାନ୍ତରାଳିକତ୍ୱାତ୍, ଜ୍ଞତ୍ୱକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱୟୋରେବ ସ୍ୱାଭାବିକତ୍ୱାଦିତି ତଦେକତ୍ୱଚିନ୍ତନାଦୈକ୍ୟବାନ୍ ସ୍ୟାଦିତି ।। ୨ ।।

– ଶ୍ରୀ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ –

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ ଧ୍ୟାନଯୋଗଦ୍ୱାରା ଅତିଶୟ ସୁଖପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିବା ଶରଣ ନାମକ ସାଧକ ଶିବଙ୍କ ସହିତ ଐକ୍ୟଭାବ କାରଣରୁ ଐକ୍ୟବାନ୍ ହୋଇଯାଏ ।। ୨ ।।

ବିଶେଷ – ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ଆତ୍ମାର ଭେଦ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏ ଦୁଇଟି ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି । ଉଭୟ ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ନିତାନ୍ତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ, କାରଣ ସେତେବେଳେ ନିଜର ଜ୍ଞାନ ହେବା ସମୟରେ ଘଟ ପଟ ଆଦିର ଜ୍ଞାନ ହୋଇ ନଥାଏ । ସେ ଦୁଇଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ, କାରଣ ସେପରି ହେଲେ ଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟାଘାତ ହୋଇଯିବ । ଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ଶିବ ଏବଂ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ସେବ୍ୟ–ସେବକ ଭାବ ହେବା ଉଚିତ୍ । ତେଣୁ ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ କଳ୍ପନା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭେଦ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଐକ୍ୟ ଭାବନା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଥାସ୍ୟାପି ସ୍ଥଲଭେଦାଃ ସନ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଐକ୍ୟସ୍ଥଲମିଦଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଚତୁର୍ଧା ମୁନିପୁଙ୍ଗବ ।
ଐକ୍ୟମାଚାରସମ୍ପତ୍ତିରେକଭାଜନମେବ ଚ ।
ସହଭୋଜନମିତ୍ୟେଷାଂ କ୍ରମାଲ୍ଲକ୍ଷଣମୁଚ୍ୟତେ ।। ୩।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩।।

– ହେ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଏହି ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ ଚାରି ପ୍ରକାରର କୁହାଯାଇଛି । ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ, ଆଚାର ସମ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ, ଏକଭାଜନସ୍ଥଳ ଏବଂ ସହଭୋଜନ ସ୍ଥଳ । ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ କ୍ରମରେ କୁହାଯାଉଛି ।। ୩ ।।

'ଏକମେବ ତଦ୍‌ଭବତ୍ୟବିକଳ୍ପୋ ନାବିକଳ୍ପୋଽପି ନାତ୍ର କାଚନ ଭିଦାସ୍ତି ନୈବାତ୍ର କାଚନ ଭିଦାସ୍ତ୍ୟତ୍ର ଭିଦାମିବ ମନ୍ୟମାନଃ ଶତଧା ସହସ୍ରଧା ଭିନ୍ନୋ ମୃତ୍ୟୋର୍ମୃତ୍ୟୁ–ମାପ୍ନୋତି। ତଦେତଦ୍ ଦ୍ୱୟଂ ସ୍ୱପ୍ରକାଶମ୍'[୧୮୨] ଇତ୍ୟୁତ୍ତରତାପନୀୟଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ବିଷୟାନନ୍ଦକଣିକାନିସ୍ପୃହୋ ନିର୍ମଳାଶୟଃ ।
ଶିବାନନ୍ଦମହାସିନ୍ଧୁମଜ୍ଜନାଦୈକ୍ୟମୁଚ୍ୟତେ ।। ୪ ।।

ବିଷୟାନନ୍ଦକଣିକାନିସ୍ପୃହଃ ଶବ୍ଦାଦିବିଷୟାନନ୍ଦଶୀକରେଷୁ ବିରକ୍ତଃ ସନ୍ ନିର୍ମଳାଶୟୋ ନିର୍ମଳଚିତ୍ତବାନେବ ଶିବାନନ୍ଦମହାସିନ୍ଧୁ ମଜ୍ଜନାତ୍ ଶିବାନନ୍ଦମହାସମୁଦ୍ରେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟାନୁ–ପ୍ରବେଶନାଦ୍ ଐକ୍ୟ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ଥଳମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪ ।।

---

୧୮୨. ନୃ. ଉ. ଉ. ୮/୭

– ବିଷୟାନନ୍ଦ ପ୍ରତି ନିସ୍ପୃହ ନିର୍ମଳଚିତ୍ତ ଯୁକ୍ତ ସାଧକ ଶିବାନନ୍ଦ ମହାସମୁଦ୍ରରେ ମଜ୍ଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ସାମରସ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ କରିଲେ ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ କୁହାଯାଇଥାଏ ।। ୪।।

ନନ୍ୱିଦମୈକ୍ୟଂ କୀଦୃଶସ୍ୟ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିର୍ଧୂତମଲସମ୍ବନ୍ଧୋ ନିଷ୍କଲଙ୍କମନୋଗତଃ ।
ଶିବୋଽହମିତି ଭାବେନ ନିରୂଢ଼ୋ ହି ଶିବୈକ୍ୟତାମ୍ ।। ୫।।

ନିବାରିତାଣବାଦିମଲସମ୍ପର୍କବାନ୍ କଳଙ୍କରହିତମନୋବ୍ୟାପାରବାନ୍ ଶିବୋଽହମିତି ପରାମର୍ଶନେନ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟତାଂ ନିରୂଢ଼ୋ ହି ଭଜ (ବ)ତୀତି ପ୍ରସିଦ୍ଧମ୍ ।। ୫।।

– ମଳକୁ ଦୂର କରି ତା'ଠାରୁ ଅସମ୍ବନ୍ଧ, ନିଷ୍କଳଙ୍କ ମନବାଲା ସାଧକ 'ଶିବୋଽହମ୍' – ଏହି ଭାବନାରେ ଶିବୈକ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୫।।

ଅଥ କିଂ ପଶ୍ୟନ୍ନାସ୍ତୀ (ସ୍ତ ଇ)ତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବେନୈକ୍ୟଂ ସମାପନ୍ନଶ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପିଣା ।
ନ ପଶ୍ୟତି ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ମାୟାକଳ୍ପିତବୈଭବମ୍ ।। ୬।।

ମାୟାଶକ୍ତିପରିକଳ୍ପିତଂ ବିଶ୍ୱମପଶ୍ୟନ୍ନାସ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

– ଚିତ୍ ଆନନ୍ଦରୂପକ ଶିବଙ୍କ ସହିତ ଐକ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ମନୁଷ୍ୟ ମାୟାଦ୍ୱାରା ରଚିତ ବୈଭବଯୁକ୍ତ ସଂସାର ଜାଲକୁ ଦେଖେ ନାହିଁ ।। ୬।।

ତତ୍କୁତୋ ନ ପଶ୍ୟତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବୁଦ୍ବୁଦୋଦ୍‌ଭେଦବିଜୃମ୍ଭୀ ତତ୍ତ୍ୱବୀଚିମାନ୍ ।
ମାୟାସିନ୍ଧୁର୍ଲୟଂ ଯାତି ଶିବୈକ୍ୟବଡ଼ବାନଲେ ।। ୭।।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବୁଦ୍‌ବୁଦୋଦ୍‌ଭେଦବିଜୃମ୍ଭୀ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୂପବୁଦ୍‌ବୁଦାବିର୍ଭାବେନ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁଃ, ତତ୍ତ୍ୱବୀଚିମାନ୍ ଷଡ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱଲକ୍ଷଣବୀଚିମାନ୍ ମାୟାସିନ୍ଧୁଃ ଶିବୈକ୍ୟବଡ଼ବାନଲେ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟରୂପ ବଡ଼ବାଗ୍ନୌ ଲୟଂ ଯାତି । ଅତଃ କାରଣାଦ୍ ପ୍ରପଞ୍ଚଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତି, ଉପାଦାନକାରଣନାଶାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟନାଶସ୍ୟାବଶ୍ୟମଙ୍ଗୀକରଣୀୟତ୍ୱାତ୍ ।। ୭।।

– ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୂପୀ ବୁଦ୍‌ବୁଦ୍‌ର ଉଦ୍‌ଭବର ବନ୍ୟାଯୁକ୍ତ, ଛତିଶ ତତ୍ତ୍ୱରୂପୀ ତରଙ୍ଗଯୁକ୍ତ ମାୟାରୂପୀ ସମୁଦ୍ର ଶିବୈକ୍ୟରୂପୀ ବାଡ଼ବାଗ୍ନିରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ ।। ୭।।

ଅଥ ତଦେବ ବିଶଦୟତି –

ମାୟାଶକ୍ତିତିରୋଧାନାଚ୍ଛିବେ ଭେଦବିକଳ୍ପନା ।
ଆତ୍ମନସ୍ତଦ୍ୱିନାଶେ ତୁ ନାଦ୍ୱୈତାତ୍କିଞ୍ଚିଦିଷ୍ୟତେ ।। ୮।।

ଶିବେ ମାୟାଶକ୍ତେସ୍ତିରୋଧାନାତ୍ ପ୍ରସରଣାଦ୍ ଆତ୍ମନୋ ଜୀବସ୍ୟ ଭେଦବିକଳ୍ପନା

ସ୍ୟାତ୍ । ତଦ୍ଵିନାଶେ ମାୟାପ୍ରସରଣସ୍ୟ ନାଶେ ଅଦ୍ଵୈତାତ୍ କିଞ୍ଚିଦ୍ ଈଷଦ୍‌ଭେଦୋଽପି ନେଷ୍ୟତେ ନେଚ୍ଛାବିଷୟୀକ୍ରିୟତେ ।। ୮ ।।

– ମାୟାଶକ୍ତି ଶିବଙ୍କଠାରେ ତିରୋଧାନ ହେବା ପରେ ଜୀବର ଶିବଠାରୁ ଭେଦ ଥାଏ । ତାହା ନଷ୍ଟ ହେବା ପରେ ଅଦ୍ଵୈତ ଅତିରିକ୍ତ କିଛି ରହେ ନାହିଁ ।। ୮ ।।

ନନୁ ଶିବଜୀବୟୋଃ ପତି–ପଶୁ ଲକ୍ଷଣଭେଦଶ୍ରବଣାତ୍ କଥଂ କିଞ୍ଚିଦ୍ ଭେଦୋଽପି ନେଷ୍ୟତ ଇତ୍ୟୁକ୍ତମିତ୍ୟତ୍ର –

ଅହମେକୋ ନ ମେ କଶ୍ଚିନ୍ନାହମନ୍ୟସ୍ୟ କସ୍ୟଚିତ୍ ।
ନ ତଂ ପଶ୍ୟାମି ଯସ୍ୟାହଂ ନ ତଂ ପଶ୍ୟାମି ଯୋ ମମ ।।

ଇତି ଦେବୀକାଲୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧଶିବାଦ୍ଵୈତଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପଶୁତ୍ଵଂ ଚ ପତିତ୍ଵଂ ଚ ମାୟାମୋହବିକଳ୍ପିତମ୍ ।
ତସ୍ମିନ୍ ପ୍ରଳୟମାପନ୍ନେ କଃ ପଶୁଃ କୋ ନୁ ବା ପତିଃ ।। ୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୯ ।।

– ପଶୁଭାବ ଏବଂ ପତିଭାବ ହେଉଛନ୍ତି ମାୟାମୋହର ବିକଳ୍ପନା । ସେହି ମାୟାମୋହର ପ୍ରଳୟ ହେବାପରେ କିଏ ପଶୁ ଏବଂ କିଏ ପତି ।। ୯ ।।

ଅଥାସ୍ୟ ସଂସାରସ୍ୟ ଭେଦବଲ୍ମୀକନିଷ୍ଠ ସର୍ପରୂପତ୍ଵାତ୍ କିମସ୍ୟୌଷଧମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଘୋରସଂସାରସର୍ପସ୍ୟ ଭେଦବଲ୍ମୀକଶାୟିନଃ ।
ବାଧକଂ ପରମାଦ୍ଵୈତଭାବନା ପରମୌଷଧମ୍ ।। ୧୦ ।।

ଭେଦବଲ୍ମୀକଶାୟିନୋ ଜଡ଼ାଜଡ଼ଭେଦଃ, ଜୀବାଜୀବଭେଦଃ, ଜୀବଜଡ଼ଭେଦଃ, ଜୀବେଶ୍ଵରଭେଦଃ, ଜଡ଼େଶ୍ଵରଭେଦ ଇତ୍ୟେବଂ ରୂପପଞ୍ଚବିଧଭେଦବିଶିଷ୍ଟବଲ୍ମୀକଘିତସ୍ୟ ଘୋରସଂସାରସର୍ପସ୍ୟ ଜନନମରଣାଦିଭୟଙ୍କରସ୍ୟ ସଂସାରସର୍ପସ୍ୟ ବାଧକମୌଷଧଂ ପରମାଦ୍ଵୈତଭାବନା ଜଡ଼ଚେତନୈକ୍ୟଭାବନେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– ଏହି ପରମାଦ୍ଵୈତ ଭାବନା ଭେଦରୂପୀ[୧୮୩] ହୁଙ୍କାରେ ଶୋଇଥିବା ଭୟଙ୍କର ସଂସାରରୂପୀ ସର୍ପର ବାଧକ ପରମ ଔଷଧି ଅଟେ ।। ୧୦ ।।

ନନ୍ଵସ୍ୟ ସଂସାରସ୍ୟ ଭେଦବୁଦ୍ଧିସମୁତ୍ପନ୍ନମହାସାଗରତ୍ଵାଦିମଂ କେନୋପାୟେନ କୋ ବା ତରତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

---

୧୮୩. ଏହି ଭେଦ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର – ଜଡ଼ ଅଜଡ଼ ଭେଦ, ଜୀବ–ଅଜୀବ ଭେଦ, ଜୀବ–ଜଡ଼ ଭେଦ, ଜୀବ–ଈଶ୍ଵର ଭେଦ ଏବଂ ଜଡ଼–ଈଶ୍ଵର ଭେଦ ।

ଭେଦବୁଦ୍ଧିସମୁତ୍ପନ୍ନ ମହାସଂସାରସାଗରମ୍ ।
ଅଦ୍ୱୈତବୁଦ୍ଧିପୋତେନ ସମୁତ୍ତରତି ଦେଶିକଃ ।। ୧୧ ।।

ଦେଶିକଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୧ ।।

– ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଥବା ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଭାବନାଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଭେଦବୁଦ୍ଧିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ମହାସଂସାର ସାଗରକୁ ଅଦ୍ୱୈତ ବୁଦ୍ଧିରୂପୀ ଜାହଜରେ ପାରି ହୋଇଥାଏ ।। ୧୧ ।।

ନନ୍ୱିୟଂ ସଂସୃତିଃ କାମରକ୍ଷଃ କ୍ରିୟାକାରୀ କାଳରାତ୍ରିର୍ଭବତି (ନ୍ତୀ) କେନ ନଶ୍ୟତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଜ୍ଞାନତିମିରୋଦ୍ରିକ୍ତା କାମରକ୍ଷଃ କ୍ରିୟାକରୀ ।
ସଂସାରକାଳରାତ୍ରିସ୍ତୁ ନଶ୍ୟେତଦ୍ୱୈତ ଭାନୁନା ।। ୧୨ ।।
ତସ୍ମାଦଦ୍ୱୈତଭାବସ୍ୟ ସଦୃଶୋ ନାସ୍ତି ଯୋଗିନାମ୍ ।
ଉପାୟୋ ଘୋରସଂସାରମହାତାପନିବୃତ୍ତୟେ ।। ୧୩ ।।

ଅଜ୍ଞାନତିମିରୋଦ୍ରିକ୍ତା ଅଜ୍ଞାନଲକ୍ଷଣଗାଢ଼ାନ୍ଧକାରେଣୋତ୍ପନ୍ନା ସତୀ କାମରକ୍ଷଃ କ୍ରିୟାକରୀ କାମଲକ୍ଷଣରାକ୍ଷସକୃତ୍ୟଂ କୁର୍ବତୀ ସଂସାରକାଳରାତ୍ରିଃ ଅଦ୍ୱୈତଭାନୁନା ଶିବାଦ୍ୱୈତସୂର୍ଯ୍ୟେଣ ନାଶ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨–୧୩ ।।

– ଅଜ୍ଞାନରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ, କାମରୂପୀ ରାକ୍ଷସୀ କୃତ୍ୟ କରୁଥିବା ସଂସାରରୂପୀ କାଳରାତ୍ରି ଶିବାଦ୍ୱୈତରୂପୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ନଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଘୋର ସଂସାରରୂପୀ ମହାତାପକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଅଦ୍ୱୈତଭାବ ପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ ।। ୧୨–୧୩ ।।

ଅଥ ଶିବାଦ୍ୱୈତାତିଶୟମୁକ୍ତ୍ୱା ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନୈକ୍ୟସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଅଦ୍ୱୈତଭାବନାଜାତଂ କ୍ଷଣମାତ୍ରେଽପି ଯଦ୍ ସୁଖମ୍ ।
ତଦ୍ସୁଖଂ କୋଟିବର୍ଷେଣ ପ୍ରାପ୍ୟତେ ନୈବ ଭୋଗିଭିଃ ।। ୧୪ ।।
ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିସମାଲୀନଜଗତଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ।
ଶିବାନନ୍ଦପରିସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିର୍ମୁକ୍ତିରିତ୍ୟଭିଧୀୟତେ ।। ୧୫ ।।

ଭୋଗିଭୀ ରାଜଭୋଗିଭିରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୪–୧୫ ।।

– ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବନାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ତଥା କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସୁଖ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ରାଜଭୋଗୀ ଲୋକ କୋଟିଏ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ନଥାନ୍ତି । ଯିଏ ସଂସାରକୁ ନିଜର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିରେ ଲୀନ କରି ନେଇଛି, ସେପରି ଶିବଯୋଗୀର ଶିବାନନ୍ଦ ପରିସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିକୁ ମୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ ।। ୧୪–୧୫ ।।

ଇତ୍ୟୈକ୍ୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଆଚାରସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଯଥା ରବିଃ ସର୍ବରସାନ୍ ପ୍ରଭୁଙ୍‌କ୍ତେ ହୁତାଶନଶ୍ଚାପି ହି ସର୍ବଭକ୍ଷକଃ ତଥୈବ ଯୋଗୀ ବିଷୟାନ୍ ପ୍ରଭୁଙ୍‌କ୍ତେ ନ ଲିପ୍ୟତେ କର୍ମଶୁଭାଶୁଭୈଶ୍ଚ ।'

ଇତି ଶିବରହସ୍ୟବଚନାନୁସାରେଣ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ସଦାଚାରସମ୍ପତ୍ତିଂ ଦ୍ୱାଦଶସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଶିବୈକଭାବନାପନ୍ନଶିବତ୍ୱୋ ଦେହବାନପି ।
ଦେଶିକୋ ହି ନ ଲିପ୍ୟେତ ସ୍ୱାଚାରୈଃ ସୂତକାଦିଭିଃ ।। ୧୬ ।।

ଶିବୈକଭାବନୟା ଲବ୍ଧଶିବତ୍ୱବାନ୍ ଦେଶିକଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟୋ ଦେହବାନପି ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସନ୍ ସୂତକାଦିଭିଃ ସୂତକପ୍ରଭୃତିଭିଃ ସ୍ୱାଚାରୈଃ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୈଃ, ନ ଲିପ୍ୟେତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– (ଆଚାରସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – 'ଶିବ ହିଁ ଏକ ମାତ୍ର ସତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି' – ଏପରି ଭାବନାରେ ଯୁକ୍ତ ତେଣୁ ଶିବତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶରୀର ଧାରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୂତକ ଆଦି ନିଜ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅଥବା ସମାଜର ଆଚାରରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୂଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୧୬ ।।

କସ୍ମାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବାଦ୍ୱୈତପରିଜ୍ଞାନେ ସ୍ଥିତେ ସତି ମନସ୍ୱିନାମ୍ ।
କର୍ମଣାଂ କିଂ ନୁ ଭାବ୍ୟଂ ସ୍ୟାଦକୃତେନ କୃତେନ ବା ।। ୧୭ ।।

ମନସ୍ୱିନାଂ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟନିଷ୍ଠଚିତ୍ତବୃତ୍ତୀନାଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନେ ସ୍ଥିରେ ସତି ଅକୃତେନ କର୍ମଣା ଦୁଷ୍କର୍ମଣା କୃତେନ ବା ସତ୍‌କର୍ମଣା ବା କିଂ ନୁ ଭାବ୍ୟଂ ସ୍ୟାତ୍, ନ କିଞ୍ଚିଦପି ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭ ।।

– ଶିବାଦ୍ୱୈତର ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ମନସ୍ୱୀମାନଙ୍କର ସତ୍‌କର୍ମ ଅଥବା ଅସତ୍‌କର୍ମର କୌଣସି ଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୧୭ ।।

ତତ୍‌କୃତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶମ୍ଭୋରେକତ୍ୱଭାବେନ ସର୍ବତ୍ର ସମଦର୍ଶନଃ ।
କୁର୍ବନ୍ନପି ମହାକର୍ମ ନ ତତ୍‌ଫଳମବାପ୍ନୁୟାତ୍ ।। ୧୮ ।।

ସର୍ବତ୍ର ସମଦର୍ଶନୋ ଲୋଷ୍ଟାଶ୍ମକାଞ୍ଚନାଦିଷୁ ସର୍ବତ୍ର ସମଦର୍ଶନଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଃ ଶମ୍ଭୋରେକତ୍ୱଭାବେନ ଐକ୍ୟଭାବେନ ମହାକର୍ମ ପୁଣ୍ୟପାପରୂପ ମହାକର୍ମ କୁର୍ବନ୍ନପି ତତ୍‌ଫଳଂ ନାପ୍ନୁୟାତ୍ । ସର୍ବସ୍ୟାପି ଶିବମୟତ୍ୱେନ ଦର୍ଶନାତ୍ ତଲ୍ଲେପୋ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ ।। ୧୮ ।।

– (ଜୀବାତ୍ମା ଏବଂ) ଶିବଙ୍କର ଏକତ୍ୱ ଭାବନା ହେତୁ ସର୍ବତ୍ର ଏକ ଏବଂ ତୁଲ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିବାଲା ମହାନ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ବଡ଼ ବଡ଼ ସତ୍ ଅଥବା ଅସତ୍ କର୍ମକୁ କରୁଥିଲେ ମଧ ତାହାର ଫଳରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୧୮।।

ସୁକୃତୀ ଦୁଷ୍କୃତୀ ବାପି ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ବାନ୍ତ୍ୟଜୋଽପି ବା ।
ଶିବୈକଭାବଯୁକ୍ତାନାଂ ସଦୃଶୋ ଭବତି ଧ୍ରୁବମ୍ ।। ୧୯।।

ଶିବୈକଭାବଯୁକ୍ତାନାଂ ସର୍ବତ୍ର ଶିବାଭେଦଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତାନାଂ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟାନାଂ ସୁକୃତୀ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ବା ଦୁଷ୍କୃତୀ ପାପାତ୍ମା ବା ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ଅନ୍ତ୍ୟଜୋ ବା ଶ୍ୱପଚୋ ବା ସଦୃଶଃ ସମାନୋ ଭବତି ଧ୍ରୁବଂ ନିଶ୍ଚୟଃ ।। ୧୯।।

– ପୁଣ୍ୟକର୍ମା ହେଉ ଅଥବା ପାପୀ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ହେଉ ଅଥବା ଚଣ୍ଡାଳ, ଶିବୈକଭାବରେ ଯୁକ୍ତ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ତାହା ସବୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସମାନ ହୋଇଥାଏ[୧୮୪] ।। ୧୯।।

ନନୁ ଶିବଜ୍ଞାନିନାମପି ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମପ୍ରାପ୍ତଧର୍ମାଃ କଥଂ ତ୍ୟଜନୀୟା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମସଦାଚାରୈର୍ଜ୍ଞାନିନା କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ।
ଲୌକିକସ୍ତୁ ସଦାଚାରଃ ଫଳାଭାବେଽପି ଭାବ୍ୟତେ ।। ୨୦।।

ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମପ୍ରାପ୍ତୈର୍ବ୍ରାହ୍ମଣାଦିବର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଦ୍ୟାଶ୍ରମପ୍ରାପ୍ତୈଃ ସଦାଚାରୈଃ, ଜ୍ଞାନିନାଂ ଶିବଜ୍ଞାନିନାଂ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ ଲୌକିକସ୍ତୁ ସଦାଚାରୋ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମଗତନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକ ସଦାଚାରଃ ଫଳାଭାବେଽପି ଭାବ୍ୟତେ ବିଧୀୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦।।

– ଶିବଜ୍ଞାନୀଙ୍କର ଲୌକିକ ବର୍ଣ୍ଣ–ଆଶ୍ରମର ସଦାଚାରର କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା । (ନିତ୍ୟ, ନୈମିତ୍ତିକ ଆଦି) ଲୌକିକ ସଦାଚାର ଫଳ ନଦେଉ ଥିଲେ ମଧ ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ ।। ୨୦।।

ନନୁ ଜ୍ଞାନିନାମପି ଶରୀରସମ୍ବନ୍ଧସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ତେ ପରିତ୍ୟଜନୀୟାଃ, ଅକରଣେ ପ୍ରତ୍ୟବାୟଶ୍ରବଣାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିର୍ଦଗ୍ଧକର୍ମବୀଜସ୍ୟ ନିର୍ମଳଜ୍ଞାନବହ୍ନିନା ।
ଦେହିବଦ୍ ଭାସମାନସ୍ୟ ଦେହଯାତ୍ରା ତୁ ଲୌକିକୀ ।। ୨୧।।

---

୧୮୪. ତୁଳନା – ଅତ୍ର ପିତାଽପିତା ଭବତି --- ଅନନ୍ୱାଗତଂ ପୁଣ୍ୟେନାନନ୍ୱାଗତଂ ପାପେନ ---- । (ବୃ ଉ., ୪/୩/୨୨)

ନିର୍ମଳଶିବସଂବିଦ୍ବହ୍ନିନା ପୁନରୁତ୍ପତ୍ତିଶଙ୍କାଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ନିତରାମତିଶୟେନ ଦଗ୍ଧପୁଣ୍ୟପାପଲକ୍ଷଣକର୍ମବୀଜବତଃ ଶିବଜ୍ଞାନିନଃ ପ୍ରତ୍ୟବାୟ ସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତ୍ୟେବ । ଦଗ୍ଧପଟନ୍ୟାୟେନ ଶରୀରୀବ ଭାସମାନସ୍ୟ ତସ୍ୟ ଦେହଯାତ୍ରା ତୁ କର-ଚରଣସଞ୍ଚାଳନାଦିବ୍ୟବହୃତିଷ୍ଟୁ ଲୌକିକୀ ବିଦେହକୈଷଲ୍ୟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟଷ୍ଟିରେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧।।

– ନିର୍ମଳ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ଯାହାର କର୍ମବୀଜ ଦଗ୍ଧ ହୋଇଯାଇଛି, ଦେହୀ ପରି ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥିବା ସେହି ଶରୀରଧାରୀଙ୍କର ଦେହଯାତ୍ରା (ଆହାର, ନିଦ୍ରା ଆଦି) ଲୌକିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ପରି ହୋଇଥାଏ । (କିନ୍ତୁ ସେହି ଯାତ୍ରାରେ ଫଳ ଏବଂ ସଂସ୍କାର ହୁଏ ନାହିଁ ।) ।। ୨୧।।

ଅଥ – 'ତସ୍ୟ ତାବଦେବ ଚିରଂ ଯାବନ୍ନ ବିମୋକ୍ଷ୍ୟେଽଥ ସଂପତ୍ସ୍ୟେ'[୧୮୫] 'ତସ୍ୟ ପୁତ୍ରା ଦାୟମୁପୟନ୍ତି ସୁହୃଦଃ ସାଧୁକୃତ୍ୟାଂ ଦ୍ୱିଷନ୍ତଃ ପାପକୃତ୍ୟାମ' 'ଯଥା ପୁଷ୍କରପଲାଶ ଆପୋ ନ ଶ୍ଳିଷ୍ୟନ୍ତ ଏବମେବବିଦି ପାପଂ କର୍ମ ନ ଶ୍ଳିଷ୍ୟତେ'[୧୮୬] 'ସା ଉତ୍ତମଃ ପୁରୁଷଃ ସ ତନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟେତି'[୧୮୭] ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣାହ –

ଶିବଜ୍ଞାନସମାପନ୍ନସ୍ଥିରବୈରାଗ୍ୟଲକ୍ଷଣଃ ।
ସ୍ୱକର୍ମଣା ନ ଲିପ୍ୟେତ ପଦ୍ମପତ୍ରମିବାମ୍ଭସା ।। ୨୨।।

ଶିବଜ୍ଞାନଲବ୍ଧଦୃଢ଼ବୈରାଗ୍ୟଚିହ୍ନଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଃ ସ୍ୱକର୍ମଣା ସ୍ୱେଚ୍ଛାକର୍ମଣା ଅମ୍ଭସା ଜଲେନ ପଦ୍ମପତ୍ରମିବ ନ ଲିପ୍ୟେତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨।।

– ଶିବଜ୍ଞାନରେ ଯୁକ୍ତ ସ୍ଥିର ବୈରାଗ୍ୟବାଲା ସାଧକ ନିଜର କର୍ମରେ ସେହିପରି ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ଯେପରି ଜଳରେ ପଦ୍ମ ପତ୍ର ।। ୨୨।।

'ଯଥା ବାୟୁଃ ସୁଶୀଘ୍ରୋଽପି ମୁକ୍ତ୍ୱାକାଶଂ ନ ଗଚ୍ଛତି' ଇତି ନିଃଶ୍ୱାସ–କାରିକାନୁସାରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠସ୍ୟ ସର୍ବାପି କ୍ରିୟା ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାରୂପେତି ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଗଚ୍ଛଂସ୍ତିଷ୍ଠନ୍ ସ୍ୱପନ୍ ବାପି ଜାଗ୍ରନ୍ ବାପି ମହାମତିଃ ।
ଶିବଜ୍ଞାନସମାଯୋଗାଚ୍ଛିବପୂଜାପରଃ ସଦା ।। ୨୩।।

ମହାମତିଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଃ, ଗଚ୍ଛନ୍ ଗମନସମୟେ ତିଷ୍ଠନ୍, ସ୍ଥିତିସମୟେ ସ୍ୱପନ୍ ନିଦ୍ରାସମୟେ ଜାଗ୍ରନ୍, ବିଷୟଦର୍ଶନସମୟେ ସଦା ନିରନ୍ତରଂ ଶିବଜ୍ଞାନସମାଯୋଗାତ୍

---

୧୮୫. ଛା. ଉ., ୬/୧୪/୨

୧୮୬. ଛା. ଉ., ୪/୧୪/୩

୧୮୭. ଛା. ଉ., ୮/୧୨/୩

ଶିବାନୁସନ୍ଧାନସମ୍ବନ୍ଧାତ୍ ଶିବପୂଜାପରଃ ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩।।

– ଚାଲୁଥିବା, ଠିଆ ହୋଇଥିବା, ଶୋଇଥିବା ଅଥବା ଜାଗ୍ରତ ଥିବା ମହାମତିମାନ୍ ଶିବଜ୍ଞାନରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ସର୍ବଦା ଶିବପୂଜା କରୁଥାଏ[୧୮୮] ।। ୨୩।।

ନନୁ ବିଷୟଦର୍ଶନସମୟେ କଥଂ ଶିବାନୁସନ୍ଧାନମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଦ୍ୟତ୍ପଶ୍ୟତି ସାମୋଦଂ ବସ୍ତୁ ଲୋକେଷୁ ଦେଶିକଃ ।
ଶିବଦର୍ଶନସମ୍ପତ୍ତିସ୍ତତ୍ର ତତ୍ର ମହାତ୍ମନଃ ।। ୨୪।।

ଦେଶିକଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଃ, ଲୋକେଷୁ ଯଦ୍ୟଦ୍ବସ୍ତୁ ଘଟପଟାଦିକଂ ସାମୋଦଂ ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତଂ ସନ୍ ପଶ୍ୟତି, ତତ୍ର ତତ୍ର ତସ୍ମିଂସ୍ତସ୍ମିନ୍ ବସ୍ତୁନି ମହାତ୍ମନଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଶିବଦର୍ଶନସମ୍ପତ୍ତିଃ ଶିବାଲୋକନସମ୍ପତ୍ତିର୍ଭବେତ୍ ଶିବାତିରେକେଣ ପଦାର୍ଥାନ୍ତରାଭାବାତ୍ ଚିନ୍ମୟତ୍ୱବୁଦ୍ଧିର୍ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ସଂସାରରେ ଆନନ୍ଦର ସହିତ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖେ, ସେ ସବୁରେ ସେହି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଶିବ ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୨୪।।

ଅଥ –

ଆତ୍ମା ତ୍ୱଂ ଗିରିଜା ମତିଃ ପରିଚରାଃ ପ୍ରାଣାଃ ଶରୀରଂ ଗୃହଂ
ପୂଜା ତେ ବିଷୟୋପଭୋଗରଚନା ନିଦ୍ରା ସମାଧିସ୍ଥିତିଃ ।
ସଞ୍ଚାରଃ ପଦୟୋଃ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣବିଧିଃ ସ୍ତୋତ୍ରାଣି ସର୍ବା ଗିରୋ
ଯଦ୍ୟତ୍ କର୍ମ କରୋମି ତତ୍ତଦଖିଳଂ ଶମ୍ଭୋ ତବାରାଧନମ୍ ।।

ଇତ୍ୟଭିଯୁକ୍ତବଚନାନୁସାରେଣ ତ୍ରିକରଣଶୁଦ୍ଧଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜୋପଚାରଂ ତ୍ରିଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ ଆଚାରସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଯଦ୍ୟଚ୍ଚିନ୍ତୟତେ ଯୋଗୀ ମନସା ଶୁଦ୍ଧଭାବନଃ ।
ତତ୍ତଚ୍ଛିବମୟତ୍ୱେନ ଶିବଧ୍ୟାନମୁଦାହୃତମ୍ ।। ୨୫।।

ଶୁଦ୍ଧଭାବନୋ ନିର୍ମଳଭାବନାବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୫।।

– ଶୁଦ୍ଧଭାବନାବାଲା ଯୋଗୀ ମନରେ ଯାହାର ଯାହାର ଧ୍ୟାନ କରେ, ସେ ସବୁ ଶିବମୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଶିବଧ୍ୟାନ କୁହାଯାଏ ।। ୨୫।।

---

୧୮୮. ତୁଳନୀୟ – ଆତ୍ମା ତ୍ୱଂ ଗିରିଜା ମତିଃ ସହଚରାଃ ପ୍ରାଣାଃ ଶରୀରଂ ଗୃହଂ ପୂଜା ତେ ବିଷୟୋପଭୋଗରଚନା ନିଦ୍ରା ସମାଧିସ୍ଥିତିଃ । ସଞ୍ଚାରଃ ପଦୟୋଃ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣବିଧିଃ ସ୍ତୋତ୍ରାଣି ସର୍ବା ଗିରଃ ଯଦ୍ୟତ୍ କର୍ମ କରୋମି ତତ୍ତଦଖିଳଂ ଶମ୍ଭୋ ତବାରାଧନମ୍ ।। (ଶି. ମ. ପୁ.)

ଯଦ୍ କିଞ୍ଚିଦ୍ ଭାଷିତଂ ଲୋକେ ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ଶିବଯୋଗିନା ।
ଶିବସ୍ତୋତ୍ରମିଦଂ ସର୍ବଂ ଯସ୍ମାଦ୍ ସର୍ବାତ୍ମକଃ ଶିବଃ ।। ୨୬ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୬ ।।

– ଶିବଯୋଗୀ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଏହି ସଂସାରରେ ଯାହା କିଛି କହେ, ତାହା ସବୁ ଶିବସ୍ତୋତ୍ର ହୋଇଯାଏ କାରଣ ଶିବ ସବୁରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି ।। ୨୬ ।

ଯା ଯା ଚେଷ୍ଟା ସମୁତ୍ପନ୍ନା ଜାୟତେ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।
ସା ସା ପୂଜା ମହେଶସ୍ୟ ସର୍ବଦା ତଦ୍‌ଗତାତ୍ମନାମ୍ ।। ୨୭ ।।

ଶିବଯୋଗିନାଂ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟାନାଂ ଯା ଯା ଚେଷ୍ଟା କାୟକ୍ରିୟା ଜାୟତେ, ତଦ୍‌ଗତାତ୍ମନାଂ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ପ୍ରବିଷ୍ଟସ୍ୱରୂପବତାଂ ତେଷାଂ ସା ସା କ୍ରିୟା ସର୍ବଦା ମହେଶସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ପୂଜେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୭ ।।

– ଶିବଯୋଗିମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଚେଷ୍ଟା (ତାଙ୍କ ଶରୀରରେ) ଉତ୍ପନ୍ନହୁଏ, ସେ ସମସ୍ତ ଶିବମୟ ଆତ୍ମାଯୁକ୍ତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସଦାଶିବଙ୍କର ପୂଜା ହୋଇଥାଏ ।। ୨୭ ।।

ଇତ୍ୟାଚାର ସମ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥୈକଭାଜନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ପରେବ୍ୟୟେ ସର୍ବ ଏକୀଭବନ୍ତି'[୧୮୯] ଇତି ମୁଣ୍ଡକୋପନିଷଦ୍‌ବଚନାନୁସାରେଣ ସର୍ବାଚାରସମ୍ପତ୍ତିମତଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଏକଭାଜନସ୍ଥଲଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ବିଶ୍ୱଂ ଶିବମୟଂ ଚେତି ସଦା ଭାବୟତୋ ଧିୟା ।
ଶିବୈକଭାଜନାତ୍ମତ୍ୱାଦେକଭାଜନମୁଚ୍ୟତେ ।। ୨୮ ।।

ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଶିବୈକ୍ୟଭାଜନାତ୍ମତ୍ୱାଦ୍ ଶିବୈକାଶୟତ୍ୱାଦ୍ ଏକଭାଜନସ୍ଥଲମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– (ଏକଭାଜନସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – 'ଏ ବିଶ୍ୱ ହେଉଛି ଶିବମୟ' – ମନରେ ଏପରି ଭାବନା କରି ଶିବୈକଭାଜନାତ୍ମକ ହେବାକୁ ଏକଭାଜନ କୁହାଯାଏ ।। ୨୮ ।।

ନନୁ କିମନେନ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ୱସ୍ୟ ସର୍ବସ୍ୟ ଲୋକସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟାଦ୍ୱୈତଦର୍ଶନାତ୍ ।
ଏକଭାଜନଯୋଗେନ ପ୍ରସାଦୈକ୍ୟମତିର୍ଭବେତ୍ ।। ୨୯ ।।

---

୧୮୯. ମୁ. ଉ., ୩/୨/୭

ସ୍ୱସ୍ୟ ସ୍ୱାତ୍ମନଃ ସର୍ବସ୍ୟ ଲୋକସ୍ୟ ସମସ୍ତଜନସ୍ୟ ଅଦ୍ୱୈତଦର୍ଶନାଦ୍ ଅହମିତି ଚିଦୈକ୍ୟଦର୍ଶନାଦ୍ ଏକଭାଜନଯୋଗେନ ଏକକୂଟତ୍ୱେନ ପ୍ରସାଦୈକ୍ୟମତିଃ ଶିବପ୍ରସାଦ ଏବ ସ୍ୱପ୍ରସାଦଃ, ସ୍ୱପ୍ରସାଦ ଏବ ଶିବପ୍ରସାଦଃ, ସ ଏଷ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତ ଇବ ଭାସମାନସ୍ୟ ଶିବଭକ୍ତସ୍ୟ ପ୍ରସାଦ ଇତି ପ୍ରସାଦୈକ୍ୟମତିର୍ଭବେଦିତି ଚରମୂର୍ତ୍ତିପାଦୋଦକପ୍ରସାଦାବପି ଶିବସ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୟ ଚ ଯୋଗ୍ୟାବିତି ଭାବଃ ।। ୨୯ ।।

– ନିଜର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାର ତଥା ଶିବଙ୍କୁ ଏକ ଭାବୁଥିବା ଏକ ପାତ୍ର ହେବାରୁ ପ୍ରସାଦବିଷୟିଣୀ ଅଦ୍ୱୈତ ବୁଦ୍ଧି ହୁଏ । ଏହିପରି ଚରମୂର୍ତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟର ପାଦୋଦକ ଏବଂ ଶିବଲିଙ୍ଗ ସ୍ନାନ କରାଯାଇଥିବା ଜଳ ଉଭୟ ସମାନ ରୂପରେ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।। ୨୯ ।।

ନନୁ ଶିବସ୍ୟ ବିଶ୍ୱସ୍ୟୈକରୂପତ୍ୱେ ତୟୋଃ ସ୍ଥିତିଃ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବେ ବିଶ୍ୱମିଦଂ ସର୍ବଂ ଶିବଃ ସର୍ବତ୍ର ଭାସତେ ।
ଆଧାରାଧେୟଭାବେନ ଶିବସ୍ୟ ଜଗତଃ ସ୍ଥିତିଃ ।। ୩୦ ।।

ଶିବେ ବିଶ୍ୱଂ ବିଶ୍ୱସ୍ମିନ୍ ଶିବ ଇତି ବୀଜାଙ୍କୁରନ୍ୟାୟେନାଧାରାଧେୟଭାବେନ ସମ୍ବନ୍ଧେନ ସାମରସ୍ୟେନ ଶିବସ୍ୟ ଜଗତଃ ସ୍ଥିତିରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ଏହି ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ଶିବ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି ଏବଂ ଶିବ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରକାଶମାନ ହୋଇଛନ୍ତି। ଏହିପରି ଶିବ ଏବଂ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ଆଧାର–ଆଧେୟ ସ୍ଥିତିର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବ ଏବଂ ଜଗତ୍ ଉଭୟ ଉଭୟଙ୍କର ଆଧାର ଏବଂ ଆଧେୟ ଅଟନ୍ତି ।) ।। ୩୦ ।।

ଏବଂ ଚିଦେକଭାଜନତାଂ ପ୍ରାପ୍ତସ୍ୟ ମାୟିକଭେଦେନ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଚିଦେକଭାଜନଂ ଯସ୍ୟ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତେଃ ଶିବାତ୍ମକମ୍ ।
ନାନ୍ୟଦ୍ ତସ୍ୟ କିମେତେନ ମାୟାମୂଳେନ ବସ୍ତୁନା ।। ୩୧ ।।

ଯସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତେର୍ମନୋବ୍ୟାପାରସ୍ୟ ଚିଦ୍ ମନୋବ୍ୟାପାରରୂପା ଜ୍ଞପ୍ତିରେବ ଶିବାତ୍ମକମେକଭାଜନଂ ଶିବସ୍ୱରୂପୈକଭାଜନମ୍, ତସ୍ୟ ମାୟାମୂଳେନ ମାୟାମୂଳକେନ ଏତେନ ଭେଦେନ କିଂ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ଶିବାତ୍ମକ ଏବଂ ମାତ୍ର ଚୈତନ୍ୟ ବିଷୟବାଲା, ଅନ୍ୟ ବିଷୟବାଲା ନୁହେଁ, ତାଙ୍କୁ ଏହି ମାୟାମୂଳକ ବସ୍ତୁରେ କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ? ।। ୩୧ ।।

ନନ୍ୱିଦଂ ବିଶ୍ୱଂ କଥଂ ଶିବାତ୍ମକମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିଦ୍ ପ୍ରକାଶୟତେ ବିଶ୍ୱଂ ତଦ୍ୱିନା ନାସ୍ତି ବସ୍ତୁ ହି ।
ଚିଦେକନିଷ୍ଠଚିତ୍ତାନାଂ କିଂ ମାୟାପରିକଳ୍ପିତୈଃ ।। ୩୨ ।।

ବିଶ୍ୱଂ ଘଟାଦ୍ୟୁପଲକ୍ଷିତନିଖିଳପ୍ରପଞ୍ଚଂ ଚିଦ୍ ପ୍ରକାଶୟତେ । ତଦ୍ୱିନା ଚିଦ୍ ପ୍ରକାଶଂ ବିନା ବସ୍ତୁ ଘଟାଦିବସ୍ତୁ ନାସ୍ତି । ବିଷୟସଦ୍ଭାବୋପଗମେ ସଂବିଦେବ ଭଗବତୀ ଶରଣମିତି ପ୍ରାଭାକରା ଅପି ମନ୍ୟନ୍ତେ । ଅତୋ ଯଦ୍ୟଦଧୀନତୟା ଭାସତେ, ତତ୍ତଦାତ୍ମକଂ ଜଲତରଙ୍ଗାଦିବଦିତି ଚିଦେକନିଷ୍ଠଚିତ୍ତାନାଂ ମାୟାପରିକଳ୍ପିତୈଃ ପ୍ରାଗଞ୍ଜକବେଦ୍ୟପଦାର୍ଥୈଃ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– ଚିଦ୍ ହିଁ ଘଟ ଆଦିରେ ଉପଲକ୍ଷିତ ସମସ୍ତ ପ୍ରପଞ୍ଚମୟ ବିଶ୍ୱକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ତାହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ନାହିଁ । ଯାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ କେବଳ ଏକମାତ୍ର ଚିଦ୍‌ରେ ଲାଗିଥାଏ, ତା'ର ମାୟା ପରିକଳ୍ପିତ (ବସ୍ତୁ)ରେ କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? ।। ୩୨।।

ଅଥୈକଭାଜନସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ବୃତ୍ତିଶୂନ୍ୟେ ସ୍ୱହୃଦୟେ ଶିବଲୀନେ ନିରାକୁଲେ ।

ଯଃ ସଦା ବର୍ତ୍ତତେ ଯୋଗୀ ସ ମୁକ୍ତୋ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୩୩।।

ଯଃ ଶିବଯୋଗୀ ବୃତ୍ତିଶୂନ୍ୟେ ବ୍ୟାପାରଶୂନ୍ୟେ ନିରାକୁଲେ କ୍ଷୋଭରହିତେ ଶିବଲୀନେ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଭୂତେ ସ୍ୱହୃଦୟେ ସଦା ବର୍ତ୍ତତେ, ସ ମୁକ୍ତଃ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ସନ୍ଦେହୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩।।

– ଯେଉଁ ଯୋଗୀ ସର୍ବଦା ବୃତ୍ତିଶୂନ୍ୟ ଶିବରେ ଲୀନ, ଅତଏବ ନିରାକୁଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଶାନ୍ତ, ନିଜର ହୃଦୟରେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ରହେ, ସେ ମୁକ୍ତ ଅଟେ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୩୩।।

ଇତ୍ୟେକଭାଜନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ସହଭୋଜନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଅଗ୍ରାହ୍ୟମଗ୍ରାହ୍ୟେଣ ବାୟୁଂ ବାୟବ୍ୟେନ ସୋମଂ ସୌମ୍ୟେନ ଗ୍ରସତି ସ୍ୱେନ ତେଜସା ତସ୍ମାଦୁପସଂହର୍ତ୍ରେ ମହାଗ୍ରାସାୟ ବୈ ନମୋ ନମଃ' ଇତ୍ୟଥର୍ବଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣୈକଭାଜନସ୍ଥଲନିଷ୍ଠସ୍ୟ ସହଭୋଜନସ୍ଥଲଂ ଦଶଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଗୁରୋଃ ଶିବସ୍ୟ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପତୟା ସ୍ମୃତିଃ ।

ସହଭୋଜନମାଖ୍ୟାତଂ ସର୍ବଗ୍ରାସାତ୍ମଭାବତଃ ।। ୩୪।।

ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ଚ ସ୍ୱରୂପତୟା ସ୍ୱାତ୍ମାଭେଦେନ ଅସ୍ମତ୍ପ୍ରତ୍ୟୟାନତିରିକ୍ତତ୍ୱେନ ସ୍ମୃତିଃ ସର୍ବଗ୍ରାସାତ୍ମଭାବତୋ ଘଟୋ ମୟା ଜ୍ଞାତ ଇତି ବିଶ୍ୱଭେଦଗ୍ରସନମେବ ସ୍ୱରୂପତ୍ୱାତ୍ ସହଭୋଜନମ୍ ଅନୁଭୂତପଦାର୍ଥସ୍ୟ ପୁନଃ ସ୍ୱାତ୍ମବିଶ୍ରାନ୍ତତ୍ୱେନ ପରାମର୍ଶଲକ୍ଷଣଂ ସହଭୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪।।

– (ସହଭୋଜନସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁ, ଶିବ ଓ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ରୂପରେ ସ୍ମରଣ ସର୍ବଗ୍ରାସାତ୍ମଭାବ ହୋଇଥିବାରୁ ସହଭୋଜନ କୁହାଯାଏ ।। ୩୪।।

ଅଥ ନିଷ୍କର୍ଷମାହ –

ଶିବଂ ବିଶ୍ୱଂ ଗୁରୁଂ ସାକ୍ଷାଦ୍ ଯୋଜୟେନ୍ନିତ୍ୟମାତ୍ମନି ।
ଏକତ୍ୱେନ ଚିଦାକାରେ ତଦିଦଂ ସହଭୋଜନମ୍ ।। ୩୫।।

ସାକ୍ଷାଚ୍ଚିଦାକାର ଆତ୍ମନି ଶିବଂ ଗୁରୁଂ ବିଶ୍ୱଂ ଚ ଏକତ୍ୱେନ ଏକରୂପତ୍ୱେନ ନିତ୍ୟଂ ସଂଯୋଜୟେତ୍ । ସଂଯୋଜନଂ ନାମ ଅସ୍ମଦ୍ରୂପାନତିରିକ୍ତତ୍ୱେନ ପରାମର୍ଶନଂ ଯଦସ୍ତି ତଦିଦଂ ସହଭୋଜନମ୍ । ଅତ୍ର ଗୁରୁଶିବୟୋରସ୍ମଦ୍ରୂପାନତିରିକ୍ତତ୍ୱାଦ୍ ସ୍ୱାତ୍ମୈକ୍ୟେନ ସଂଯୋଜନଂ ସମ୍ଭବତି, ଇଦଂ ରୂପତୟା ଭାସମାନସ୍ୟ ଜଡ଼ସ୍ୟ କଥମାତ୍ମୈକ୍ୟ ସଂଯୋଜନଂ ସମ୍ଭବତୀତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ତସ୍ୟାପ୍ୟୁକ୍ତରୀତ୍ୟାତ୍ମବିଶ୍ରାନ୍ତତ୍ୱାଦ୍ । ଅନ୍ୟଥା ସ୍ମୃତିର୍ନ ସ୍ୟାତ୍, ସଂସାରସ୍ୟାପି ସବିଷୟତ୍ୱେନୈବାତ୍ମସମବେତତ୍ୱାଦ୍ ।। ୩୫।।

– ଶିବ, ବିଶ୍ୱ ଏବଂ ଗୁରୁଙ୍କୁ ପ୍ରତିଦିନ ସାକ୍ଷାତ୍ ଚିଦାକାର ଆତ୍ମାରେ ଏକ ରୂପରେ ଜୋଡ଼ିବା ସହଭୋଜନ କୁହାଯାଏ ।। ୩୫।।

ବିଶେଷ – ସହଭୋଜନର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଶିବ, ଗୁରୁ ଏବଂ ବିଶ୍ୱକୁ ନିଜର ସ୍ୱରୂପଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପରାମର୍ଶ କରିବା ।

ଅଥ ପୁନରପି ନିଷ୍କର୍ଷମାହ –

ଅୟଂ ଶିବୋ ଗୁରୁଶ୍ଚୈବ ଜଗଦେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।
ଅହଂ ଚେତି ମତିର୍ଯସ୍ୟ ନାସ୍ତ୍ୟସୌ ବିଶ୍ୱଭୋଜକଃ ।। ୩୬।।

ଅୟଂ ଶିବଃ, ଏଷ ଗୁରୁଃ ସ୍ୱାମୀ, ଏତଦ୍ ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମାତ୍ମକଂ ବିଶ୍ୱମ୍, ଅହଂ ଚ ଇତି ଯସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିର୍ଭେଦ ବୁଦ୍ଧିର୍ନାସ୍ତି, ସୋଽସୌ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟୋ ବିଶ୍ୱଭୋଜକୋ ଜଗଦ୍ଭେଦ ଭକ୍ଷକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬।।

– ଏ ହେଉଛନ୍ତି ଶିବ, ଏ ହେଉଛନ୍ତି ଗୁରୁ, ଏହା ହେଉଛି ଚରାଚରା ଜଗତ୍ ଏବଂ ଏ ହେଉଛି ମୁଁ – ଏପରି ଯାହାର ଭେଦବୁଦ୍ଧି ଥାଏ, ସେ ବିଶ୍ୱଭୋଜକ ହୋଇ ନ ଥାଏ ।। ୩୬।।

ଅଥେତୋଽପି ନିଷ୍କର୍ଷମାହ –

ଅହଂ ଭୃତ୍ୟଃ ଶିବଃ ସ୍ୱାମୀ ଶିଷ୍ୟୋଽହଂ ଗୁରୁରେବ ବୈ ।
ଇତି ଯସ୍ୟ ମତିର୍ନାସ୍ତି ସ ଚାଦ୍ୱୈତପଦେ ସ୍ଥିତଃ ।। ୩୭।।

ଶିବଃ ସ୍ୱାମୀ ଅହଂ ଭୃତ୍ୟ ଏବ ଗୁରୁରହଂ ଶିଷ୍ୟ ଇତି ଯସ୍ୟ ମତିର୍ଭେଦବୁଦ୍ଧିର୍ନାସ୍ତି, ସ ଚ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଃ, ଅଦ୍ୱୈତପଦେ ବିଶ୍ୱଭେଦଗ୍ରାସାତ୍ମକଶିବାଦ୍ୱୈତସ୍ଥାନେ ସ୍ଥିତଃ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭।।

– ମୁଁ ସେବକ ଅଟେ ଏବଂ ଶିବ ସ୍ୱାମୀ ଅଟନ୍ତି, ମୁଁ ଶିଷ୍ୟ ଅଟେ ଏବଂ ସେ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି – ଏପରି ଭେଦବୁଦ୍ଧି ଯାହାର ନାହିଁ, ସେ ଅଦ୍ୱୈତପଦରେ ସ୍ଥିତ ଅଟେ ।। ୩୭।।

ଅଥୈବଂ ବିଧସହଭୋଜନ ସମ୍ପନ୍ନ ଏବ ବିଶ୍ୱହୋମୀତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟାହ –

ପରାହନ୍ତାମୟେ ସ୍ୱାତ୍ମପାବକେ ବିଶ୍ୱଭାସ୍ୱତି ।
ଇଦନ୍ତାହବ୍ୟହୋମେନ ବିଶ୍ୱହୋମୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୩୮ ।।

ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ମୂଳାହଙ୍କାରମୟେ ସ୍ୱାତ୍ମାଗ୍ନୌ ଇଦନ୍ତାରୂପହବନ-ଦ୍ରବ୍ୟହୋମେନ ବିଶ୍ୱହୋମିତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ବିଶ୍ୱକୁ ଆଭାସିତ କରୁଥିବା ଅହନ୍ତାରୂପୀ ଆତ୍ମାରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ଇଦନ୍ତାରୂପୀ ହବ୍ୟର ହୋମ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶ୍ୱହୋମୀ କୁହାଯାଏ ।। ୩୮ ।।

ନନୁ କାସୌ ପରାହନ୍ତେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅହଂ ଶିବୋ ଗୁରୁଶ୍ଚାହମହଂ ବିଶ୍ୱଂ ଚରାଚରମ୍ ।
ଯୟା ବିଜ୍ଞାୟତେ ସମ୍ୟକ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣାହନ୍ତେତି ସା ସ୍ମୃତା ।। ୩୯ ।।

ଶିବୋଽହଂ ଗୁରୁରହଂ ଚ ଚରାଚରଂ ବିଶ୍ୱମହମିତି ଯୟା ଚିତ୍ୟା ସମ୍ୟଗ୍ ବିଜ୍ଞାୟତେ, ଅତ୍ର – 'ପ୍ରତ୍ୟବମର୍ଶାତ୍ମାସୌ ଚିତିଃ ସ୍ୱରସବାହିନୀ ପରାବାଗ୍ରୂପା, ଆଦ୍ୟନ୍ତପ୍ରତ୍ୟାହତ-ବର୍ଣ୍ଣଗଣା ସତ୍ୟହନ୍ତା ସା।'[୧୯୦] ଇତି ପଞ୍ଚାଶିକାଶାସ୍ତ୍ରସ୍ଥିତ୍ୟା ଦେଶକାଳାଦ୍ୟାକାରକୃତ-ସଙ୍କୋଚରାହିତ୍ୟେନ ତଦ୍ୱାଚକସକଳମାତୃକାର୍ଣ୍ଣକ୍ରୋଡ଼ୀକାରଲକ୍ଷଣପ୍ରତ୍ୟାହୃତାକାର ହକାରସମ୍ମେଳନାତ୍ମକତଦନ୍ତର୍ଗତବେଦ୍ୟସଂସ୍କାର ଲକ୍ଷଣବିନ୍ଦୁସ୍ପନ୍ଦସ୍ଫୁରିତପରଶକ୍ତିଶିବାତ୍ମକ-ତ୍ୱେନ ସ୍ଥୂଳପ୍ରପଞ୍ଚୋତ୍ପତ୍ତେଃ ପ୍ରାକ୍ ତତ୍କାରଣତ୍ୱେନାନ୍ତରସନ୍ୟାୟେନ ସାମାନ୍ୟତୋଽହମିତି ପଶ୍ଚାଦ୍ ଅନ୍ୟବ୍ୟାମିଶ୍ରମସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଂ ଭେଦାଶକ୍ୟାବଭାସନଂ ପ୍ରତିବିମ୍ବମିତି ତଲ୍ଲକ୍ଷଣଯୋଗ-ସାମ୍ୟେନ ପ୍ରତିବିମ୍ବଗତ୍ୟା ବିଶ୍ୱମୟତ୍ୱେନ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ରେଣ ଭାସମାନା ପୂର୍ଣ୍ଣାହନ୍ତେତି ସ୍ମୃତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୯ ।।

---

୧୯୦. ତୁଳନୀୟ –

ଚିତିଃ ପ୍ରତ୍ୟବମର୍ଶାତ୍ମା ପରାବାକ୍ ସ୍ୱରସୋଦିତା ।
ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟମେତନ୍ମୁଖ୍ୟଂ ତଦୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟଂ ପରମାତ୍ମନଃ ।। (ଈ. ପ୍ର. ୧/୫/୧୩)

– ମୁଁ ହେଉଛି ଶିବ, ମୁଁ ହେଉଛି ଗୁରୁ ଏବଂ ଚରାଚର ବିଶ୍ୱ ମୁଁ ଅଟେ – ଏହିପରି ଯାହାଦ୍ୱାରା ଜଣାଯାଏ, ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣାହନ୍ତା (କୁହାଯାଏ) ।। ୩୯ ।।

ବିଶେଷ – ଏହି ସଂସାର ହେଉଛି ଅକାରଠାରୁ କ୍ଷକାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୫୦ଟି ବର୍ଣ୍ଣର ବିକାସର ଫଳ । ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ଅ ହ ଦୁଇଟି ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତ୍ୟାହୃତ କରି ନେବା ପରେ, ତାହାର ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ରୂପରେ ପ୍ରତ୍ୟାହରଣ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବିନ୍ଦୁ ଅ ହ ର ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ରୂପ ଅଟେ । ଏଥିରେ ମୟୂରାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରହେ । ଏହା ହେଉଛି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅହଂଭାବ, ଯେଉଁଥିରେ ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଥୋକ୍ତଲକ୍ଷଣବିଶ୍ୱହୋମ୍ୟେବ ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞଦୀକ୍ଷିତ ଇତ୍ୟାହ –

ଆଧାରବହ୍ନୌ ଚିଦ୍ରୂପେ ଭେଦଜାତଂ ଜଗଦ୍ଧବିଃ ।
ଜୁହୋତି ଜ୍ଞାନଯଜ୍ୱା ଯଃ ସ ଜ୍ଞେୟୋ ବିଶ୍ୱହବ୍ୟଭୁକ୍ ।। ୪୦ ।।

ଚିଦ୍ରୂପେ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପେ ଆଧାରବହ୍ନୌ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରଗତବହ୍ନୌ ଭେଦଜାତଂ ମାୟାକଳ୍ପିତଂ ଜଗଦ୍ଧବିଃ ବିଶ୍ୱହବିଃ ଯୋ ଜୁହୋତି, ସ ବିଶ୍ୱହବ୍ୟଭୁଗ୍ ବିଶ୍ୱହବିର୍ଭୋକ୍ତା ଜ୍ଞାନଯଜ୍ୱା ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞଦୀକ୍ଷିତ ଇତି ଜ୍ଞେୟୋ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦ ।।

– ଯିଏ ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞର କର୍ତ୍ତା, ଚିଦ୍‌ରୂପୀ ଆଧାରବହ୍ନି ଅର୍ଥାତ୍ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରରେ ସ୍ଥିତ ତେଜରେ ଭେଦସମୂହବାଲା ଜଗଦ୍‌ରୂପୀ ହବିର ହବନ କରନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱହବ୍ୟଭୁକ୍ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୦ ।।

ନନୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷବହ୍ନୌ ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତ କାଷ୍ଠାଦୌ ନିକ୍ଷିପ୍ତେ ସତି ତନ୍ନାଶୋ (ନ) ଦୃଶ୍ୟତେ, ଜ୍ଞାନାଗ୍ନୌ ନିକ୍ଷିପ୍ତଜଗତୋ ନାଶଃ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିଦାକାରେ ପରାକାଶେ ପରମାନନ୍ଦଭାସ୍ୱତି ।
ବିଲୀନଚିତ୍ତବୃତ୍ତୀନାଂ କା ବା ବିଶ୍ୱକ୍ରମସ୍ଥିତିଃ ।। ୪୧ ।।

ଚିଦାକାରେ ପରାକାଶେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱହୃତ୍‌କମଳକର୍ଣ୍ଣିକାବିବରେ ପରମାନନ୍ଦଭାସ୍ୱତି ନିତ୍ୟାନନ୍ଦମୟମହାଲିଙ୍ଗାଖ୍ୟଭାନୌ ବିଲୀନଚିତ୍ତବୃତ୍ତୀନାଂ ଲୟୀଭୂତମନୋବ୍ୟାପାରବତାଂ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟାନାଂ ବିଶ୍ୱକ୍ରମସ୍ଥିତିଃ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପାରବର୍ତ୍ତନମ୍, (କା) କାପି ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ପରମ ଆନନ୍ଦରୂପୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାମକ ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ପରାକାଶରେ ଯାହାର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ବିଲୀନ ହୋଇଯାଇଛି, ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶ୍ୱକ୍ରମ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶ୍ୱବ୍ୟବହାରର କ’ଣ ସ୍ଥିତି ହୋଇପାରିବ ? ।। ୪୧ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ସହଭୋଜନସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ମୁକ୍ତିସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନା କଥୟତି –

ନିରସ୍ତବିଶ୍ୱସମ୍ବାଧେ ନିଷ୍କଳଙ୍କେ ଚିଦମ୍ବରେ ।
ଭାବୟେଲ୍ଲୀନମାତ୍ମାନଂ ସାମରସ୍ୟସ୍ୱଭାବତଃ ।। ୪୨ ।।
ସୈଷା ବିଦ୍ୟା ପରା ଜ୍ଞେୟା ସତ୍ତାନନ୍ଦପ୍ରକାଶିନୀ ।
ମୁକ୍ତିରିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ସଦ୍‌ଭିର୍ଜଗନ୍ମୋହନିବର୍ତ୍ତିନୀ ।। ୪୩।।

ନିବାରିତଜନନମରଣାଦିକ୍ଳେଶେ ଦୋଷରହିତେ ଚିଦାକାଶସ୍ୱରୂପେ ମହାଲିଙ୍ଗେ, ଅଙ୍ଗଶବ୍ଦବାଚ୍ୟମାତ୍ମାନଂ ସ୍ୱରୂପହାନିବୃଦ୍ଧିବ୍ୟତିରେକେଣ ସଜାତୀୟ ସମାନସମରସଭାବେନ ଲୀନଂ ସ୍ଥିରସିଦ୍ଧିମନ୍ତଂ ଭାବୟେତ୍ । ସୈଷା ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପପ୍ରକାଶିନୀ ପରା ବିଦ୍ୟେତି ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟା ଜଗନ୍ମୋହନିବର୍ତ୍ତିନୀ ବିଶ୍ୱଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିନିବର୍ତ୍ତିନୀ ପରା ମୁକ୍ତିରିତି ସତ୍‌ପୁରୁଷୈରୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨-୪୩।।

- ବିଶ୍ୱର ବାଧା ଅର୍ଥାତ୍ ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁ ଆଦିର ବନ୍ଧନ ଯେଉଁଠାରେ ଦୂର ହୋଇଯାଇଛି, ଏହିପରି ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଚିଦାକାଶରେ ନିଜକୁ ସାମରସ୍ୟସ୍ୱଭାବରେ ଲୀନ ବୁଝିବା ଉଚିତ୍ । ସଜ୍ଜନମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହା ଜଗତ୍‌ର ମୋହ ଦୂର କରୁଥିବା ମୁକ୍ତି କୁହାଯାଇଛି ।। ୪୨-୪୩।।

ଅଥାୟଂ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଏବ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀ ନିବାସସ୍ଥାନଭୂତ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ସହଭୋଜନସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି -

ଭକ୍ତାଦିଧାମାର୍ପିତ ଧର୍ମଯୋଗାଦ୍ ପ୍ରାପ୍ତୈକଭାବଃ ପରମାଦ୍‌ଭୁତେନ।
ଶିବେନ ଚିଦ୍‌ବ୍ୟୋମମୟେନ ସାକ୍ଷାନ୍ମୋକ୍ଷଶ୍ରିୟୋ ଭାଜନତାମୁପୈତି ।। ୪୪।।

ଚିଦ୍‌ବ୍ୟୋମମୟେନ ଊର୍ଧ୍ୱହୃତ୍‌କମଳମଧ୍ୟସ୍ଥଚିଦାକାଶସ୍ୱରୂପେଣ ପରମାଦ୍‌ଭୁତେନ ପରମାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟରୂପେଣ ଶିବେନ ଶିବଲିଙ୍ଗେନ ସ୍ୱରୂପହାନିବୃଦ୍ଧିବ୍ୟତିରେକେଣ ସମାନ-ସମରସତ୍ୱେନ ଲବ୍ଧୈକତ୍ୱବାନ୍ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟୋ ଭକ୍ତାଦି ଧାମାର୍ପିତଧର୍ମଯୋଗାଦ୍ ଭକ୍ତାଦିସ୍ଥଳଗତସଦାଚାରସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟା ଭାଜନତାମ୍ ଆଶ୍ରୟତ୍ୱମ୍ ଉପୈତି ପ୍ରାପ୍ନୋତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪।।

- ଭକ୍ତ ଆଦି ସ୍ଥଳ ନିମନ୍ତେ ସମର୍ପିତ ଧର୍ମଯୋଗ କାରଣରୁ ଚିଦାକାଶମୟ ପରମ ଅଦ୍‌ଭୁତ ଶିବଲିଙ୍ଗ ସହିତ ଐକ୍ୟକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଐକ୍ୟସ୍ଥଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ସାକ୍ଷାତ୍ ମୋକ୍ଷର ପାତ୍ର ହୋଇଥାଏ ।। ୪୪।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଷଟ୍‌ସ୍ଥଳବ୍ରହ୍ମଣି ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଚତୁର୍ବିଧସ୍ଥଳପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୪।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାର ଧୁରୀଣ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ଚତୁର୍ବିଧସ୍ଥଲପ୍ରସଙ୍ଗନାମା ଚତୁର୍ଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୪ ।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଚତୁର୍ବିଧସ୍ଥଲପ୍ରସଙ୍ଗ-ନାମକ ଚତୁର୍ଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ ଜ୍ଞାନବତୀ ହିନ୍ଦି ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୪ ।।

ପଞ୍ଚଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲାନି, ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭକ୍ତାଦିଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟାନ୍ତଷଟ୍ସ୍ଥଲୋକ୍ତପିଣ୍ଡାଦିସହଭୋଜନାନ୍ତଚତୁଶ୍ଚତ୍ୱାରିଂଶ-ଦବାନ୍ତର ସ୍ଥଳନିରୂପତିସଦାଚାର ସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମାଦିସଙ୍କଳ୍ପବିକଳ୍ପଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ପ୍ରାକୃତାଚାରନିବୃତ୍ୟା ସହଭୋଜନସମ୍ପନ୍ନତ୍ୱାଲ୍ଲିଙ୍ଗରୂପତ୍ୱେନ ତଦାଚରଣୀୟ ଲିଙ୍ଗାଚାରସ୍ଥଳାନି ନିରୂପୟତି ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ –

ଷଟ୍ସ୍ଥଲୋକ୍ତସଦାଚାରସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଯଥାକ୍ରମମ୍ ।
ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲାନି କଥ୍ୟନ୍ତେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିପରାଣି ଚ ।। ୧ ।।

ଅଙ୍ଗଷଟ୍ ସ୍ଥଳୋକ୍ତ ସଦାଚାରସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟ କ୍ରମେଣ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିପରାଣି ଲିଙ୍ଗଷଟ୍ସ୍ଥଲାନି କଥ୍ୟନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧ ।।

– (ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଶ୍ରୀରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ଛଅ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସଦାଚାରରେ ସମ୍ପନ୍ନ ସାଧକର ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିପରକ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ କ୍ରମରେ କୁହାଯାଉଛି ।। ୧ ।।

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟପ୍ରଶ୍ନଃ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି –

ଭକ୍ତାଦ୍ୟୈକ୍ୟାବସାନାନି ଷଡୁକ୍ତାନି ସ୍ଥଲାନି ଚ ।
ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲାନି କାନୀହ କଥ୍ୟନ୍ତେ କତି ବା ପୁନଃ ।। ୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨ ।।

– ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ଭକ୍ତସ୍ଥଳଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଐକ୍ୟସ୍ଥଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛଅ ସ୍ଥଳ କୁହାଯାଇଛି । ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥଳ କେଉଁ କେଉଁଟି ଏବଂ କେତୋଟି ତାହା କୁହନ୍ତୁ (ବତାନ୍ତୁ) ।। ୨ ।।

ଶ୍ରୀରେଣୁକ ଉବାଚ

ଗୁର୍ବାଦିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନ୍ତା ଭକ୍ତାଦିସ୍ଥଲସଂଶ୍ରିତାଃ ।
ସ୍ଥଲଭେଦାଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତ୍ୟନ୍ତେ ପଞ୍ଚାଶଦ୍ ସପ୍ତ ଚାଧୁନା ।। ୩ ।।

ଭକ୍ତାଦ୍ୟୈକ୍ୟାନ୍ତାଙ୍ଗ ଷଟ୍ସ୍ଥଲ ସଂଶ୍ରିତା ଦୀକ୍ଷାଗୁର୍ବାଦି ବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନ୍ତାଃ ସପ୍ତୋତ୍ତର ପଞ୍ଚାଶଲ୍ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲଭେଦା ଅଧୁନା କଥ୍ୟନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩ ।।

– ଭକ୍ତ ଆଦି ଛଅ ସ୍ଥାନରେ ଆଧୃତ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ ସ୍ଥଳଠାରୁ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତାବନ ସ୍ଥଳଭେଦ (ଏବେ) ବର୍ତ୍ତମାନ ବତାଯିବ ।। ୩ ।।

ଅଥ ଭକ୍ତସ୍ଥଳଗତ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଭେଦାନ୍ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଆଦୌ ନବ ସ୍ଥଳାନୀହ ଭକ୍ତସ୍ଥଳସମାଶ୍ରୟାତ୍ ।

କଥ୍ୟନ୍ତେ ଗୁଣସାରେଣ ନାମାନ୍ୟେଷାଂ ପୃଥକ୍ ଶୃଣୁ ।। ୪ ।।

ଇହ ଲିଙ୍ଗଷଟ୍ସ୍ଥଳେ ଭକ୍ତସ୍ଥଳସମାଶ୍ରୟାଦ୍ ଆଦୌ ନବ ସ୍ଥଳାନି ଗୁଣସାରେଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱେନ । ଏଷାଂ ନବସ୍ଥଳାନାଂ ନାମାନି ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ କଥ୍ୟନ୍ତେ । ଶୃଣ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪ ।।

– ଭକ୍ତସ୍ଥଳକୁ ଆଧାର କରି ଏଠାରେ ପ୍ରଥମେ ନବସ୍ଥଳ ସେମାନଙ୍କ ଗୁଣ ଅନୁସାରେ କୁହାଯାଉଛି । ସେମାନଙ୍କର ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ନାମକୁ ଶୁଣ ।। ୪ ।।

ଅଥ ତାନ୍ୟୁଦ୍ଦିଶତି –

ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳଂ ପୂର୍ବଂ ତତଃ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳମ୍ ।

ପ୍ରଜ୍ଞାଗୁରୁସ୍ଥଳଂ ଚାଥ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ତତଃ ।। ୫ ।।

ଭବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ଚାଥ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ତତଃ ।

ସ୍ୱୟଂ ପରଂ ଚରଂ ଚେତି ତେଷାଂ ଲକ୍ଷଣମୁଚ୍ୟତେ ।। ୬ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫–୬ ।।

– ପ୍ରଥମେ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳ, ତାପରେ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳ, ପୁନଃ ପ୍ରଜ୍ଞାଗୁରୁସ୍ଥଳ ତାପରେ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ । ପୁନଃ ଭାବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ, ତାପରେ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ, ସ୍ୱୟଂସ୍ଥଳ, ପରସ୍ଥଳ ଏବଂ ଚରସ୍ଥଳ । ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ କୁହାଯାଉଛି ।। ୫–୬ ।।

ଅଥ –

ଦୀୟତେ ଚ ଯଥା ଜ୍ଞାନଂ କ୍ଷୀୟତେ ଚ ମଳତ୍ରୟମ୍ ।

ସା ଦୀକ୍ଷା ସଂଜ୍ଞିତା ତସ୍ୟାଂ ଗୁରୁର୍ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁର୍ମତଃ ।।

ଇତି ବାତୁଳୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଏବ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁରିତି କଥୟତି –

ଦୀୟତେ ପରମଂ ଜ୍ଞାନଂ କ୍ଷୀୟତେ ପାଶବନ୍ଧନମ୍ ।

ଯୟା ଦୀକ୍ଷେତି ସା ତସ୍ୟାଂ ଗୁରୁର୍ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୭ ।।

ଯଥା ପରମଜ୍ଞାନମ୍ ଉତ୍କୃଷ୍ଟଶିବଜ୍ଞାନଂ 'ଦା ଦାନେ' ଇତି ଧାତୁ ଗତ୍ୟା ଦୀୟତେ, ପାଶବନ୍ଧନଂ ମଳମାୟାଦିପାଶବନ୍ଧନଂ 'କ୍ଷି କ୍ଷୟେ' ଇତି ଧାତୁଗତ୍ୟା କ୍ଷୀୟତେ, ସା ଦୀକ୍ଷେତି ମତା ସମ୍ମତା । ତସ୍ୟାଂ ଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାଲକ୍ଷଣଦୀକ୍ଷାୟାଂ ଗୁରୁଃ 'ଗୃ ନିଗରଣେ' ଇତି ଧାତୁଗତ୍ୟା ଉପଦେଶକୃଚ୍ଛିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟୋ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁରିତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭ ।।

– (ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯାହାଦ୍ୱାରା ପରମଜ୍ଞାନ ଦିଆଯାଏ ଏବଂ ପାଶବନ୍ଧନର କ୍ଷୟ କରାଯାଏ, ତାହା ଦୀକ୍ଷା ଅଟେ । ସେହି ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଗୁରୁ

ଅଟନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ କୁହାଯାଇଛି ।। ୭।।

ଅଥ ଗୁରୁସ୍ୱରୂପଂ ବିଶଦୟତି –

ଗୁଣାତୀତଂ ଗୁକାରଂ ଚ ରୂପାତୀତଂ ରୁକାରକମ୍ ।
ଗୁଣାତୀତମରୂପଂ ଚ ଯୋ ଦଦ୍ୟାତ୍ ସ ଗୁରୁଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୮।।

ଗୁକାରଂ ପ୍ରାକୃତଗୁଣାତୀତମ୍, ରୁକାରମ୍ ଅଶୁଦ୍ଧମାୟାରୂପାତୀତମ୍, ଗୁଣାତୀତମରୂପଂ ଚ ମଣ୍ଡଳତ୍ରୟାତ୍ମକଗୁଣତ୍ରୟଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟବୈନ୍ଦବକଳାଶୂନ୍ୟଚିନ୍ମୟବସ୍ତୁ ଯୋ ଦଦାତି ଉପଦିଶତି, ସ ଗୁରୁଃ ସ୍ମୃତଃ, ଗୁରୁରିତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮।।

– 'ଗୁ' ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି – ଗୁଣାତୀତ, 'ରୁ'ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି – ରୂପାତୀତ। ଯାହା ଗୁଣଠାରୁ ଅଧିକ ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ଗୁଣ ଏବଂ ରୂପ ରହିତ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଦିଏ ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ଜ୍ଞାନ କରାଇଥାଏ, ସେ ଗୁରୁ କୁହାଯାଏ ।। ୮।।

ଅଥୈତତ୍ ପ୍ରସଙ୍ଗାଦାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୱରୂପଂ ଚ ବିଶଦୟତି –

ଆଚିନୋତି ଚ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥାନାଚାରେ ସ୍ଥାପୟତ୍ୟଲମ୍ ।
ସ୍ୱୟମାଚରତେ ଯସ୍ମାଦାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ତେନ ଚୋଚ୍ୟତେ ।। ୯।।

ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥାନ୍ ବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ର ରହସ୍ୟାର୍ଥାନ୍ ପ୍ରକଟୀକୃତ୍ୟ କଥୟତି, ଆଚାରେ ବୀରଶୈବାଚାରେ ଶିଷ୍ୟାନ୍ ଅଲମ୍ ଆଧିକ୍ୟେନ ସ୍ଥାପୟତି ନିମୟୟତି, ସ୍ୱୟଂ ଚ ବୀରଶୈବାଚାରାନ୍ ଆଚରତେ, ତେନ ହି ତେନ କାରଣେନ 'ଆଚାର୍ଯ୍ୟୋ[୧୯୧] ବକ୍ତା କୁଶଲୋଽସ୍ୟ ଲବ୍ଧଃ'[୧୯୨] ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯।।

– ଯିଏ ଶାସ୍ତ୍ରର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟର ସଞ୍ଚୟନ କରେ ଏବଂ ନିଜ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ତା'ର ବୋଧ କରାଏ ତଥା ସ୍ୱୟଂ ତାହାର ଆଚରଣ କରିଥାଏ, ଏପରି କରିଥିବାରୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଇଥାଏ ।। ୯।।

ଅଥ ଦେଶିକଶବ୍ଦନିର୍ବଚନଂ ଚ କୃତ୍ୱା ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟ ଏବ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁରିତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନୋକ୍ତଦୀକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଷଡ଼ଧ୍ୱାତୀତଯୋଗେନ ଯତତେ ଯସ୍ତୁ ଦେଶିକଃ ।
ମାୟାଚ୍ଛିତାରଣୋପାୟହେତୁର୍ବିଶ୍ୱଗୁରୁଃ ଶିବଃ ।। ୧୦।।

---

୧୯୧. 'ଆଚାର୍ଯ୍ୟୋ ଇତ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ଥାନେ କଠୋପନିଷଦି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟୋ ଇତି ପାଠେ ଲଭ୍ୟତେ।'

୧୯୨. କଠୋପ. – ୧/୨/୭

ଜ୍ଞାନାନ୍ମୁକ୍ତିଂ ଦିଶତି ଯଃ ସ ଦେଶିକ ଇତି ସ୍ମୃତଃ ଇତି କାମିକବାକ୍ୟପ୍ରସିଦ୍ଧୋ ଯୋ ଦେଶିକଃ ଷଡ଼ଧ୍ୱତୀତଯୋଗେନ 'ଅଧ୍ୱନାମଧ୍ୱପତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ୟାଧ୍ୱନଃ ପାରମୟ' ଇତି ଶ୍ରୁତିପ୍ରସିଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣପଦାଦିଷଡ଼ଧ୍ୱାତୀତ ଯୋଗେନ ଯତତେ ଉଦ୍ୟୋଗବାନାସ୍ତେ, ସ ଶିବଃ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟୋ ମାୟାବ୍ଧିତାରଣୋପାୟହେତୁଭୂତୋ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦।।

– ଯେଉଁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଷଡ଼ଧ୍ୱାରୁ ଅଧିକ ଯୋଗକୁ ନେଇ ପ୍ରଯତ୍ନ କରନ୍ତି, ସେ ଦେଶିକ ଅଟନ୍ତି । ମାୟାରୂପୀ ସମୁଦ୍ରକୁ ପାର କରିବାର ଉପାୟ ବତାଉଥିବା ବିଶ୍ୱଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି, ସେ ଶିବ ଅଟନ୍ତି ।। ୧୦।।

ଅଥ କଥମୟଂ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁରିତ୍ୟାହ –

ଅଖଣ୍ଡଂ ଯେନ ଚୈତନ୍ୟଂ ବ୍ୟଜ୍ୟତେ ସର୍ବବସ୍ତୁଷୁ ।
ଆତ୍ମଯୋଗପ୍ରଭାବେଣ ସ ଗୁରୁର୍ବିଶ୍ୱଭାସକଃ ।। ୧୧ ।।

ସର୍ବବସ୍ତୁଷୁ ନୀଳପୀତାଦି ସକଳବସ୍ତୁଷୁ, ଆତ୍ମଯୋଗପ୍ରଭାବେଣ ସାନୁଭବବଳାଦ୍ ଅଖଣ୍ଡଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକଂ ଚୈତନ୍ୟଂ ଯେନ ବ୍ୟଜ୍ୟତେ, ନୀଳପୀତାଦିପ୍ରତିନିୟତ ପଦାର୍ଥାବଭାସନକାଳେଽପ୍ୟହମିତ୍ୟଖଣ୍ଡଚୈତନ୍ୟମନୁବର୍ତ୍ତତ ଏବ, ଅନ୍ୟଥା ତଦ୍ୱେଦ୍ୟଦର୍ଶନଂ ନ ସ୍ୟାଦିତି ସ୍ଫୁଟୀକ୍ରିୟତେ, ସ ଗୁରୁର୍ବିଶ୍ୱଭାସକୋ ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧ ।।

– ଯାହାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଜର ଯୋଗର ପ୍ରଭାବରେ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁରେ ଅଖଣ୍ଡ ଚୈତନ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କରାଯାଏ, ସେହି ଗୁରୁ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରକାଶକ ଅଟନ୍ତି ।। ୧୧ ।।

ଇତି ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ –

ବୋଧବୋଧକଭାବେନ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରେଣ ଶାସ୍ୟତେ ।
ଶିଷ୍ୟୋ ହି ଯେନ ଗୁରୁଣା ସ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରୁଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି ବାତୁଲୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁରସୌ ଶିକ୍ଷାହେତୁଃ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ବୋଧକଃ ।
ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରପ୍ରବକ୍ତା ଚ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରିତୀର୍ଯ୍ୟତେ ।। ୧୨ ।।

ଅସୌ ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ବୋଧକଃ ସନ୍ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରପ୍ରବକ୍ତା ଶିଷ୍ୟକୃତ–ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୟୋତ୍ତରଂ ଦତ୍ତ୍ୱା ଶିକ୍ଷାହେତୁଶ୍ଚ ଶିକ୍ଷାକରଣଃ ସନ୍ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରିତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨ ।।

– (ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଏହି ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟକୁ ଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିବାରୁ ତାହାର ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଅଟେ । ଯିଏ (ଶିଷ୍ୟଦ୍ୱାରା ପଚରା ଯାଇଥିବା) ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତି, ସେ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୧୨।।

ଅଥାମୁମେବାର୍ଥଂ ସ୍ଫୁଟୟତି –

ବୋଧକୋଽୟଂ ସମାଖ୍ୟାତୋ ବୋଧମେତଦିତି ସ୍ଫୁଟମ୍ ।
ଶିଷ୍ୟେ ନିଯୁଜ୍ୟତେ ଯେନ ସ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରୁଚ୍ୟତେ ।। ୧୩।।

ଅୟଂ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତବୋଧକଃ ପରତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, 'ନ ସୋଽସ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟୋ ଲୋକେ ଯଃ ଶବ୍ଦାନୁଗମାଦୃତେ'[୧୯୩] ଇତି ବୈୟାକରଣୋକ୍ତେଃ ସ୍ଫୁଟଂ ଦେଶିକୋପଦେଶ-ସ୍ଫୁଟୀଭୂତମ୍ ଏତତ୍ ଶିବଯୋଗଜ୍ଞାନଂ ବୋଧମ୍ ଇତି ଯେନ ଗୁରୁଣା ଶିଷ୍ୟଃ ସମାଖ୍ୟାତୋ ବୋଧକଃ ସନ୍ ନିଯୁଜ୍ୟତେ ନିୟମ୍ୟତେ, ସ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩।।

– ଏହା (ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତର) ବୋଧକ ଅର୍ଥାତ୍ ପରତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରକାଶକ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏହା (ଅନ୍ୟଟି) ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଯୋଗ ବୋଧ ଅଟେ। ଯିଏ ଶିଷ୍ୟରେ ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ନିଯୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ନିୟମିତ କରେ, ସେ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ କୁହାଯାଏ ।। ୧୩।।

ଅଥ – 'ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ ପୂର୍ବରୂପଂ ଅନ୍ତେବାସ୍ୟୁତ୍ତରରୂପଂ ବିଦ୍ୟା ସନ୍ଧିଃ[୧୯୪]' 'ଆଚାର୍ଯ୍ୟୋଽନ୍ତେବାସିନମନୁଶାସ୍ତି'[୧୯୫] ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଦ୍ୱୈବିଧ୍ୟେନ ତତ୍ସ୍ୱରୂପଂ ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ସଂସାରତିମିରୋନ୍ମାଥିଶରଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରମରୀଚୟଃ ।
ବାଚୋ ଯସ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ତମାଚାର୍ଯ୍ୟଂ ପ୍ରଚକ୍ଷତେ ।। ୧୪।।

ଯସ୍ୟ ବାଚ ଉପଦେଶବାକ୍ୟାନି ସଂସାରତିମିରବିନାଶନେ ଶରଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରମରୀଚୟ ଇବ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତେ, ତମ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଂ ସନ୍ତଂ ପ୍ରଚକ୍ଷତେ କଥୟନ୍ତି ।। ୧୪।।

– ସଂସାରରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରକୁ ନଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଯାହାଙ୍କର ବାଣୀ ଶରତ୍‌କାଳୀନ ଚନ୍ଦ୍ରମା ତୁଲ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ, (ବିଦ୍ୱାନ୍) ତାଙ୍କୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି ।। ୧୪।।

ଦଦାତି ଯଃ ପତିଜ୍ଞାନଂ ଜଗନ୍ମାୟାନିବର୍ତ୍ତକମ୍ ।
ଅଦ୍ୱୈତବାସନୋପାୟଂ ତମାଚାର୍ଯ୍ୟବରଂ ବିଦୁଃ ।। ୧୫।।

---

୧୯୩. 'ଅନୁବିଦ୍ଧମିବ ଜ୍ଞାନଂ ସର୍ବଂ ଶବ୍ଦେନ ଭାସତେ' – ଇତି ଶ୍ଳୋକୋତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧମ୍ । (ବାକ୍ୟପ. ୧/୧୨୩)

୧୯୪. ତୈ. ଉ., ୧/୨-୩

୧୯୫. ତୈ. ଉ., ୧୧/୧

ଯୋ ଜଗନ୍ମାୟାନିବର୍ତ୍ତକଂ ପ୍ରାପଞ୍ଚିକଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିନିବର୍ତ୍ତକଂ ପତିଜ୍ଞାନମ୍, 'ପତିଂ ବିଶ୍ୱସ୍ୟାତ୍ମେଶ୍ୱରଂ ଶାଶ୍ୱତଂ ଶିବମଚ୍ୟୁତମ୍'[୧୯୬] ଇତି ନାରାୟଣୋପନିଷଦ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧସ୍ୱାତ୍ମା-ଭିନ୍ନଶିବଜ୍ଞାନଂ ଦଦାତି ପ୍ରକାଶୟତି, ତମ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟବରମ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ସନ୍ତଂ ବିଦୁଃ, ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– ଯିଏ ସଂସାରର ମାୟାକୁ ଦୂର କରୁଥିବା ପତିଜ୍ଞାନ ଦିଅନ୍ତି, ଅଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନର ଉପାୟଭୂତ ସେହି ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ।। ୧୫ ।।

ଅଥ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନଃ ସନ୍ ଶିଷ୍ୟସନ୍ଦେହବାରକ ଏବ ଗୁରୁଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନାହ –

ପୂର୍ବପକ୍ଷଂ ସମାଦାୟ ଜଗଦ୍‌ଭେଦବିକଳ୍ପନମ୍ ।
ଅଦ୍ୱୈତକୃତସିଦ୍ଧାନ୍ତୋ ଗୁରୁରେବ ଗୁଣାଧିକଃ ।। ୧୬ ।।

ଜଗଦ୍‌ଭେଦବିକଳ୍ପନଂ ପ୍ରାପଞ୍ଚିକଭେଦଦ୍ୱୈବିଧବିଶିଷ୍ଟଂ ପୂର୍ବପକ୍ଷଂ ସମାଦାୟ ଅଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟ ଅଦ୍ୱୈତକୃତସିଦ୍ଧାନ୍ତବାନେଷ ଗୁରୁଃ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରେବ ଗୁଣାଧିକଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– ଜଗଦ୍ ବିଷୟକ ଭେଦର ବିକଳ୍ପନାକୁ ପୂର୍ବପକ୍ଷ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପକ୍ଷ ଭାବରେ ଯିଏ ଅଦ୍ୱୈତବାଦକୁ ସ୍ଥାପିତ କରେ, ସେହି ଗୁରୁ ଗୁଣାଧିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।। ୧୬ ।।

ସନ୍ଦେହବନସନ୍ଦୋହସମୁଚ୍ଛେଦକୁଠାରିକା ।
ଯତ୍ ସୂକ୍ତିଧାରା ବିମଳା ସ ଗୁରୂଣାଂ ଶିଖମଣିଃ ।। ୧୭ ।।

ବିମଳା ନିର୍ମଳା ଯତ୍‌ସୂକ୍ତିଧାରା ଯସ୍ୟ ଗୁରୋରୁପଦେଶବାକ୍ୟଧାରା ସନ୍ଦେହବନ ସନ୍ଦୋହସମୁଚ୍ଛେଦକୁଠାରିକା ସଂଶୟାରଣ୍ୟସମୁଚ୍ଛେଦପରଶୁଃ, ସ ଗୁରୂଣାଂ ଶିଖାମଣିଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭ ।।

– ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ନିର୍ମଳ ସୂକ୍ତିଧାରା ସନ୍ଦେହରୂପୀ ଜଙ୍ଗଲ ସମୂହକୁ କାଟିବା ପାଇଁ କୁରାଢ଼ୀ ପରି, ସେ ଗୁରୁମାନଙ୍କର ଶିଖାମଣି ଅଟେ ।। ୧୭ ।।

ଅଥୈମମେବାର୍ଥଂ ବିଶେଷୟତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ –

ଯତ୍‌ସୂକ୍ତିଦର୍ପଣାଭୋଗେ ନିର୍ମଳେ ଦୃଶ୍ୟତେ ସଦା ।
ମୋକ୍ଷଶ୍ରୀର୍ବିମ୍ବରୂପେଣ ସ ଗୁରୁର୍ଭବତାରକଃ ।। ୧୮ ।।

---

୧୯୬. ନା. ଉ., ୧୩/୧

ନିର୍ମଲେ ଯସ୍ୟୋପଦେଶୋକ୍ତିଦର୍ପଣମଣ୍ଡଲେ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀର୍ବିମ୍ବରୂପେଣ ପ୍ରତିବିମ୍ବ-ରୂପେଣତ୍ୟର୍ଥଃ, ଦୃଶ୍ୟତେ ପ୍ରକାଶତେ, ସ ଗୁରୁର୍ଭବତାଽଙ୍କଃ ସଂସାରାର୍ଣବତାରକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮ ।।

– ଯାହାର ନିର୍ମଳ ସୂକ୍ତିରୂପୀ ଦର୍ପଣର ବିସ୍ତାରରେ ମୋକ୍ଷଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଦା ବିମ୍ବରୂପରେ ଦେଖା ଯାଆନ୍ତି, ସେହି ଗୁରୁ ସଂସାରରୁ ପାର କରିବାବାଲା ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୧୮ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣାହ –

ଶିଷ୍ୟାଣାଂ ହୃଦୟାଲେଖ୍ୟଂ ପ୍ରଦ୍ୟୋତୟତି ଯଃ ସ୍ୱୟମ୍ ।
ଜ୍ଞାନଦୀପିକୟାଽନେନ ଗୁରୁଣା କଃ ସମୋ ଭବେତ୍ ।। ୧୯ ।।

ଯଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟାଣାଂ ହୃଦୟାଲେଖ୍ୟଂ ହୃତ୍କମଳସ୍ଥ ନିଜରୂପଚିତ୍ରଂ ଜ୍ଞାନଦୀପିକୟା ଜ୍ଞାନଦୀପେନ ପ୍ରଦ୍ୟୋତୟତି ପ୍ରକାଶୟତି ଅନେନ ଗୁରୁଣା ଶିକ୍ଷାଗୁରୁଣା କଃ ସମୋ ଭବେତ୍, ନ କୋଽପି ସମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– ଯିଏ ସ୍ୱୟଂ ନିଜର ଜ୍ଞାନଦୀପରେ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ହୃଦୟଚିତ୍ରକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥାନ୍ତି (ଅର୍ଥାତ୍ ଚିତ୍ତକୁ ନିର୍ମଳ କରି ସେଥିରେ ନିଜ ସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କର ପ୍ରକାଶ କରାଇଥାନ୍ତି), ତାଙ୍କ ପରି ଅନ୍ୟ କିଏ ? ଅର୍ଥାତ୍ କେହି ନାହିଁ ।। ୧୯ ।।

ଅଥୈତାଦୃଶଗୁରୁରସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାସ୍ତି ଦୁର୍ଲଭ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ପରମାଦ୍ୱୈତବିଜ୍ଞାନପରମୌଷଧିଦାନତଃ ।
ସଂସାରରୋଗନିର୍ମାଥୀ ଦେଶିକଃ କେନ ଲଭ୍ୟତେ ।। ୨୦ ।।

ଶିବକାରୁଣ୍ୟରହିତେନ କେନାପି ନ ଲଭ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦ ।।

– ପରମ ଅଦ୍ୱୈତବିଜ୍ଞାନରୂପୀ ପରମ ଔଷଧି ଦାନରେ ସଂସାରରୂପୀ ରୋଗକୁ ନଷ୍ଟ କରୁଥିବା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କାହାକୁ ମିଳେ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କର କରୁଣାରେ ହିଁ ଏପରି ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇଥାଏ ।। ୨୦ ।।

ଇତି ଶିକ୍ଷାଗୁରୁସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନଗୁରୁସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ଶିବରୂପାନୁସନ୍ଧାୟି ଜ୍ଞାନଂ ଯେନୋପଦିଶ୍ୟତେ ।
ମୁମୁକ୍ଷୋର୍ମୋକ୍ଷ ସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ସ ଜ୍ଞାନଗୁରୁରୁଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି ବାତୁଳୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଜ୍ଞାନଗୁରୁସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଉପଦେଷ୍ଟୋପଦେଶାନାଂ ସଂଶୟଚ୍ଛେଦକାରକଃ ।

ସମ୍ୟଗ୍‌ଜ୍ଞାନପ୍ରଦଃ ସାକ୍ଷାଦେଷ ଜ୍ଞାନଗୁରୁଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୨୧ ।।

ଉପଦେଶାନାଂ ରହସ୍ୟାର୍ଥାନାମ୍ ଉପଦେଷ୍ଟା ଉପଦେଶକୃତ୍ ସଂଶୟଚ୍ଛେଦକାରକଃ ଶିଷ୍ୟସନ୍ଦେହବାରକ ଏଷ ଶିକ୍ଷାଗୁରୁରେବ ସମ୍ୟକ୍ ସାକ୍ଷାଦ୍ ଜ୍ଞାନପ୍ରଦଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତ-ଶିବୋ ଜ୍ଞାନପ୍ରଦଃ ସନ୍ ଜ୍ଞାନଗୁରୁରିତି ସ୍ମୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

– (ଜ୍ଞାନଗୁରୁସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – (ଶିବଯୋଗର) ଉପଦେଶର ଉପଦେଷ୍ଟା, (ଶିଷ୍ୟର) ସଂଶୟକୁ ଦୂର କରୁଥିବା, ସମୀଚୀନ ଜ୍ଞାନକୁ ଦେଉଥିବା (ବ୍ୟକ୍ତି) ସାକ୍ଷାଦ୍ ଜ୍ଞାନଗୁରୁ କୁହାଯାଏ ।। ୨୧ ।।

ନନୁ ଶିବଜ୍ଞାନଂ କୀଦୃଶଂ ତତ୍‌କଥଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକରୋତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିରସ୍ତବିଶ୍ୱସମ୍ଭେଦଂ ନିର୍ବିକାରଂ ଚିଦମ୍ବରମ୍ ।

ସାକ୍ଷାତ୍‌କରୋତି ଯୋ ଯୁକ୍ତ୍ୟା ସ ଜ୍ଞାନଗୁରୁରୁଚ୍ୟତେ ।। ୨୨ ।।

ନିରସ୍ତବିଶ୍ୱସମ୍ଭେଦଂ ନ କିଞ୍ଚିଦବେଦିଷମିତି ଶୂନ୍ୟପ୍ରତୀତିବଲାନ୍ନିରାକୃତବିଶ୍ୱଭେଦଂ ବିକାରରହିତଂ ଚିଦାକାଶଂ ଚିଦ୍‌ବ୍ୟୋମ ଯୁକ୍ତ୍ୟା ସ୍ଫୁଟତରଭାସମାନନୀଳଖାଦି-ପ୍ରମାତ୍ରନ୍ୱେଷଣଦ୍ୱାରା ପାରମାର୍ଥିକପ୍ରମାତୃଲାଭ ଇହୋପଦିଶ୍ୟତ ଇତି ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତସ୍ୱାନୁଭବଯୁକ୍ତ୍ୟା ଯଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକରୋତି, ସ ଜ୍ଞାନଗୁରୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

– ବିଶ୍ୱର ଭେଦକୁ ନିରାସ କରୁଥିବା ନିର୍ବିକାର ଚିଦାକାଶର ଯିଏ (ଅଦ୍ୱୈତ ଶାସ୍ତ୍ରର) ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରନ୍ତି, ସେ ଜ୍ଞାନଗୁରୁ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୨୨ ।।

ଅଥ ଶିବଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରସ୍ତୌତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ –

କଳଙ୍କବାନସୌ ଚନ୍ଦ୍ରଃ କ୍ଷୟବୃଦ୍ଧିପରିପ୍ଲୁତଃ ।

ନିଷ୍କଳଙ୍କସ୍ଥିତୋ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରମା ନିର୍ବିକାରବାନ୍ ।। ୨୩ ।।

କ୍ଷୟବୃଦ୍ଧିପରିପ୍ଲୁତଃ କ୍ଷୟବୃଦ୍ଧିପୀଡ୍ୟମାନଃ, ଅସୌ ଚନ୍ଦ୍ରଃ କଳଙ୍କବାନ୍ । ନିର୍ବିକାରବାନ୍ ବିକାରରହିତୋ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ଚିଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ, ନିଷ୍କଳଙ୍କସ୍ଥିତଃ କଳଙ୍କ ରହିତଃ ସନ୍ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩ ।।

– ଏହି (ଆକାଶରେ ଦୃଶ୍ୟମାନ) ଚନ୍ଦ୍ରମା କଳଙ୍କଯୁକ୍ତ ତଥା ହ୍ରାସ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧିରେ ପୀଡ଼ିତ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରମା ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଏବଂ ନିର୍ବିକାର ଅଟେ ।। ୨୩ ।।

ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥତିମିରଂ ହନ୍ତି ପ୍ରଦୀପୋ ମଣିନିର୍ମିତଃ ।

ସର୍ବଗାମି ତମୋ ହନ୍ତି ବୋଧଦୀପୋ ନିରଙ୍କୁଶଃ ।। ୨୪ ।।

ମଣିନିର୍ମିତୋ ରତ୍ନନିର୍ମିତୋ ଦୀପଃ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥାନ୍ଧକାରଂ ନିବାରୟତି,

ନିରଙ୍କୁଶୋଦ୍ଧନର୍ଗଳୋ ବୋଧଦୀପଶ୍ଚିଦ୍ପ୍ରଦୀପଃ ସର୍ବଗାମି ତମଃ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନଂ ତମୋ ନିବାରୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– ମଣି ନିର୍ମିତ ଦୀପ ପାଖରେ ଥିବା ଅନ୍ଧକାରକୁ ଦୂର କରେ, କିନ୍ତୁ ନିର୍ବାଧ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଦୀପ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅନ୍ଧକାରକୁ ଦୂର କରିଥାଏ ।। ୨୪।।

ଅଥ ଶିବଜ୍ଞାନୋପଦେଶତତ୍ପରଂ ଶ୍ରୀଗୁରୁଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରସ୍ତୌତି –

ସର୍ବାର୍ଥସାଧକଜ୍ଞାନବିଶେଷାଦେଶତତ୍ପରଃ ।
ଜ୍ଞାନାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ସମସ୍ତାନାମନୁଗ୍ରହକରଃ ଶିବଃ ।। ୨୫।।

ଭୋଗମୋକ୍ଷଲକ୍ଷଣସର୍ବପ୍ରୟୋଜନସାଧକଶିବଜ୍ଞାନବିଶେଷୋପଦେଶାସକ୍ତୋ ଜ୍ଞାନଗୁରୁରେବ ସମସ୍ତାନାଂ ମୁମୁକ୍ଷୂଣାମ୍ ଅନୁଗ୍ରହକରଃ, ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫।।

– ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥର ସାଧନଭୂତ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନର ଦାନରେ ତତ୍ପର ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ କୃପା କରୁଥିବା ଜ୍ଞାନାଚାର୍ଯ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବ ଅଟନ୍ତି ।। ୨୫।।

କଟାକ୍ଷଚନ୍ଦ୍ରମା ଯସ୍ୟ ଜ୍ଞାନସାଗରବର୍ଦ୍ଧନଃ ।
ସଂସାରତିମିରଚ୍ଛେଦୀ ସ ଗୁରୁର୍ଜ୍ଞାନପାରଗଃ ।। ୨୬।।

ଯସ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ କଟାକ୍ଷଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ଶିବଜ୍ଞାନୋଦଧିବର୍ଦ୍ଧନଃ ସଂସାରତିମିରଚ୍ଛେଦୀ, ସ ଗୁରୁଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଃ, ଜ୍ଞାନପାରଗଃ ପରାପରଜ୍ଞାନପାରଙ୍ଗତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬।।

– ଯାହାଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ କଟାକ୍ଷରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଜ୍ଞାନରୂପୀ ସାଗରକୁ ବଢ଼ାଇଥାଏ, ସଂସାରରୂପୀ ଅନ୍ଧକାରର ନାଶ କରୁଥିବା ସେହି ଗୁରୁ ଜ୍ଞାନର ପାରଗାମୀ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୨୬।।

ଅଥ ତମେବ ଗୁରୁଂ ଭାନୁତ୍ୱେନ ବର୍ଣ୍ଣୟନ୍ ତତୋଽପ୍ୟାଧିକ୍ୟଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ବହିସ୍ତିମିରବିଚ୍ଛେତ୍ତା ଭାନୁରେଷ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।
ବହିରନ୍ତସ୍ତମଚ୍ଛେଦୀ ବିଭୁର୍ଦେଶିକଭାସ୍କରଃ ।। ୨୭।।

ଏଷ ଭାନୁଃ, ବହିସ୍ତିମିର ବିଚ୍ଛେତ୍ତା ବାହ୍ୟାନ୍ଧକାରନିବାରକଃ, ବିଭୁଃ ଚିଦ୍‌ବ୍ୟାପକୋ ଦେଶିକଭାସ୍କରୋ ଜ୍ଞାନାଚାର୍ଯ୍ୟସୂର୍ଯ୍ୟୋ ବହିରନ୍ତସ୍ତମଚ୍ଛେଦୀ, ନାୟଂ ଶିବ ଇତି ବିଷୟଗତମଜ୍ଞାନମ୍, ନାହଂ ଶିବ ଇତ୍ୟନ୍ତର୍ଗତାଜ୍ଞାନଂ ଚ ଭିନତ୍ତୀତି ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୨୭।।

– ଏହା (ପ୍ରାକୃତିକ ସୂର୍ଯ୍ୟ) ବାହ୍ୟ ଅନ୍ଧକାରର ନାଶକ ଅଟେ କିନ୍ତୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟରୂପୀ ବ୍ୟାପକ-ସୂର୍ଯ୍ୟ ବାହ୍ୟ ଏବଂ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଅଜ୍ଞାନାନ୍ଧକାରର ନାଶ କରିଥାଏ ।। ୨୭।।

ବିଶେଷ – ଏହି ସଂସାର ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଏପରି ବିଚାର ବାହ୍ୟ ଅଜ୍ଞାନ ଅଟେ। ମୁଁ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ – ଏପରି ଭାବିବା ଆନ୍ତର ଅଜ୍ଞାନ ଅଟେ ।

ଅଥ ଶିବବେଦକଂ ଶିବଜ୍ଞାନଂ ସୂଚୟିତ୍ୱା ଜ୍ଞାନଗୁରୁସ୍ଥଳଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ସମାପୟତି –

କଟାକ୍ଷଲେଶମାତ୍ରେଣ ବିନା ଧ୍ୟାନାଦିକଳ୍ପନମ୍ ।

ଶିବତ୍ୱଂ ଭାବୟେଦ୍ୟତ୍ର ସ ବେଦଃ ଶାମ୍ଭବୋ ମତଃ ।। ୨୮ ।।

ଧ୍ୟାନ ଧାରଣାଦି ସଙ୍କଳ୍ପଂ ବିନା ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ କୃପାଦ୍ଵପାଙ୍ଗଦର୍ଶନମାତ୍ରେଣ ଶିବତ୍ୱଂ ଭାବୟେତ୍ ସ୍ଫୁଟଂ ଭବେତ୍, ସ ବେଦଃ ଶାମ୍ଭବ ଇତି ମତଃ ସମ୍ମତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– ଯାହାଦ୍ୱାରା ଧ୍ୟାନ ଆଦି କଳ୍ପନା ବିନା କେବଳ କୃପାକଟାକ୍ଷରେ ଶିବତ୍ୱର ଭାବନା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଯାଏ, ତାହା ଶାମ୍ଭବଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ ।। ୨୮ ।।

ଶିବବେଦକରେ ଜ୍ଞାନେ ଦତ୍ତେ ଯେନ ସୁନିର୍ମଳେ ।

ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ଭବେଚ୍ଛିଷ୍ୟଃ ସ ଗୁରୁର୍ଜ୍ଞାନସାଗରଃ ।। ୨୯ ।।

ଯେନ ଶ୍ରୀଗୁରୁଣା ଶିବବେଦକରେ ସ୍ୱାତ୍ମଶିବତାସ୍ଫୁଟୀକରଣପ୍ରବୀଣେ ନିର୍ମଳେ ଶିବଜ୍ଞାନେ ଦତ୍ତେ ସତି ଶିଷ୍ୟୋ ଜୀବନ୍ନପି ମୁକ୍ତଃ ସ୍ୟାତ୍, ସ ଗୁରୁଃ ଶିବଜ୍ଞାନସାଗର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– ଯାହାଦ୍ୱାରା ଶିବଭାବନା ଉତ୍ପନ୍ନ କରୁଥିବା ନିର୍ମଳଜ୍ଞାନ ଦିଆଯିବା ଦ୍ୱାରା ଶିଷ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ସେହି ଗୁରୁ ଜ୍ଞାନର ସାଗର ଅଟନ୍ତି ।। ୨୯ ।।

ଇତି ଜ୍ଞାନଗୁରୁ ସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ 'ଇଷ୍ଟମୂର୍ଜଂ ତପସାନୁଯଚ୍ଛତି' ଇତ୍ୟାର୍ଥଣୀ ଶ୍ରୁତିଃ, ଏତଦ୍ୱିବରଣରୂପେଣ –

ସକଳଂ ଦୃକ୍କଳାଗ୍ରାହ୍ୟମିଷ୍ଟଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ମହତ୍ ।
ଇଷ୍ଟାବାପ୍ତିକରଂ ସାକ୍ଷାଦନିଷ୍ଟପରିହାରକମ୍ ।।
ଇଷ୍ଟମୂର୍ଜଂ ସ୍ୱଭକ୍ତାନାମନୁଯଚ୍ଛତି ସର୍ବଦା ।
ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗମିତି ପ୍ରାହ ତସ୍ମାଦାଥର୍ବଣୀ ଶ୍ରୁତି ।।

ଇତି ବାତୁଳତନ୍ତ୍ରବଚନେନ ଜ୍ଞାନଗୁରୁପଦିଷ୍ଟକ୍ରିୟା ଯତ୍ର ଲୟଂ ଗଚ୍ଛତି, ତତ୍ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗ–ସ୍ଥଳମିତି ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଗୁରୋର୍ବିଜ୍ଞାନଯୋଗେନ କ୍ରିୟା ଯତ୍ର ବିଲୀୟତେ ।

ତତ୍କ୍ରିୟା ଲିଙ୍ଗମାଖ୍ୟାତଂ ସର୍ବୈରାଗମପାରଗୈଃ ।। ୩୦ ।।

ଗୁରୋଃ ଜ୍ଞାନଗୁରୋଃ, ବିଜ୍ଞାନଯୋଗେନ ବିଶେଷଜ୍ଞାନଯୋଗେନ କ୍ରିୟା ଯତ୍ର ଯସ୍ମିନ୍ନଧିକରଣେ ବିଲୀୟତେ ତତ୍ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗଂ କ୍ରିୟାର୍ଥକମିଷ୍ଟଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟାଗମପାରଗୈଃ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତପାରଙ୍ଗତୈଃ ସର୍ବୈର୍ବୀରଶୈବାଚାର୍ଯ୍ୟୈରାଖ୍ୟାତଂ ପ୍ରୋକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– (କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁଙ୍କର ବିଜ୍ଞାନ ଯୋଗରେ ଯାହାଙ୍କଠାରେ କ୍ରିୟା ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସମସ୍ତ ଆଗମପାରଙ୍ଗ ତାଙ୍କୁ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ।। ୩୦ ।।

ନନୁ କିଂ ତତ୍‌ସ୍ୱରୂପମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରାନନ୍ଦ ଚିଦାକାରଂ ପରବ୍ରହ୍ମୈବ କେବଲମ୍ ।
ଲିଙ୍ଗଂ ସଦ୍ରୂପତାପନ୍ନଂ ଲକ୍ଷ୍ୟତେ ବିଶ୍ୱସିଦ୍ଧୟେ ।। ୩୧ ।।

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଂ ସଦ୍ ଅନ୍ତର୍ମୁଖଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପଂ ସଦ୍ ଅସ୍ତିତାରୂପଂ ଗତଂ କେବଳଂ ପରବ୍ରହ୍ମୈବ ବିଶ୍ୱସିଦ୍ଧୟେ ସମସ୍ତସତ୍‌କ୍ରିୟାସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ଲିଙ୍ଗମ୍ ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗମିତି ଲକ୍ଷ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ପରାନନ୍ଦ ଚିଦାକାର ତଥା କେବଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରବ୍ରହ୍ମ ବିଶ୍ୱର ରଚନା (ଅଥବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ରିୟା)ର ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ସଦ୍‌ରୂପତା (ସ୍ଥୂଳରୂପତା) କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ସା ସିଦ୍ଧିଃ କଥଂ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଲିଙ୍ଗମେବ ପରଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ଭବତି ବ୍ରହ୍ମ କେବଲମ୍ ।
ତସ୍ମାତ୍ ତତ୍‌ପୂଜନାଦେବ ସର୍ବକର୍ମଫଲୋଦୟଃ ।। ୩୨ ।।

ପରଂଜ୍ୟୋତିଃ ସ୍ୱରୂପଂ କେବଳଂ ପରବ୍ରହ୍ମୈବ କ୍ରିୟାର୍ଥଲିଙ୍ଗମ୍ । ତସ୍ମାତ୍ ତତ୍‌ପୂଜନାଦେବ ସର୍ବକର୍ମଫଲୋଦୟଃ ସକଲସତ୍‌କର୍ମଫଲାବିର୍ଭାବୋ ଭବତି (ଜାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ) ।। ୩୨ ।।

– ପରଜ୍ୟୋତି କେବଳ ପରବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ଲିଙ୍ଗ (ରୂପରେ ସ୍ଥିତ), ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପୂଜାରେ ସମସ୍ତ କର୍ମଫଳର ଉଦୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୨ ।।

ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗମେବ ଶ୍ରେଷ୍ଠମିତ୍ୟାହ –

ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ କ୍ରିୟାଃ ସର୍ବା ଲିଙ୍ଗପୂଜୈକତତ୍‌ପରାଃ ।
ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଯୋଗିନଃ ସର୍ବେ ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ବିଶିଷ୍ୟତେ ।। ୩୩ ।।

ସର୍ବେ ଯୋଗିନଃ ସନକାଦିସମସ୍ତଯୋଗିନଃ ସର୍ବାଃ କ୍ରିୟାଃ ସମସ୍ତା ଯୋଗାଦିକ୍ରିୟାଃ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗପୂଜୈକତତ୍‌ପରାଃ ସନ୍ତୋ ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ, ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗଂ ବିଶିଷ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩ ।।

– ସମସ୍ତ ଯୋଗୀଜନ ସମସ୍ତ କ୍ରିୟାକୁ ଛାଡ଼ି କେବଳ ଲିଙ୍ଗପୂଜାରେ ତତ୍ପର ହୁଅନ୍ତି । ତେଣୁ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।। ୩୩।।

ନନୁ ସନକାଦୀନାଂ ଯଜ୍ଞାଦିକ୍ରିୟାପରିତ୍ୟାଗଃ କିଂ ନିବନ୍ଧନ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଜ୍ଞାଦୟଃ କ୍ରିୟାଃ ସର୍ବା ଲିଙ୍ଗପୂଜାଂଶସମ୍ମିତାଃ ।

ଇତି ଯତ୍ ପୂଜ୍ୟତେ ସିଦ୍ଧୈସ୍ତତ୍କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗମୁଚ୍ୟତେ ।। ୩୪।।

ଯଜ୍ଞାଦୟଃ କ୍ରିୟାଃ ସର୍ବା ଲିଙ୍ଗପୂଜାଲେଶଭାଜିନ ଇତି ମତ୍ୱା ସନକାଦିଭିଃ ସିଦ୍ଧୈର୍ଯଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ପୂଜ୍ୟତେ, ତସ୍ମାତ୍ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗଂ ସକଳକ୍ରିୟାର୍ଥଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪।।

– 'ଯଜ୍ଞ ଆଦି ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା ଲିଙ୍ଗପୂଜାର ଅଂଶମାତ୍ର ସମାନ' – ଏହି ଭାବନାରେ ସିଦ୍ଧଜନ ଯାହାଙ୍କର ପୂଜା କରନ୍ତି, ତାହା କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ ।। ୩୪।।

ତସ୍ମାଲ୍ଲିଙ୍ଗପୂଜା ସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ କାପି କ୍ରିୟା ମାସ୍ତିତ୍ୟାହ –

କିଂ ଯଜ୍ଞୈରଗ୍ନିହୋତ୍ରାଦ୍ୟୈଃ କିଂ ତତୋଭିଶ୍ଚ ଦୁଷ୍କରୈଃ ।

ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରତିର୍ଯସ୍ୟ ସ ସିଦ୍ଧଃ ସର୍ବକର୍ମସୁ ।। ୩୫।।

ସର୍ବକର୍ମସୁ ସକଳକର୍ମବିଷୟେ ସିଦ୍ଧଃ ସିଦ୍ଧିମାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୫।।

– ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର ଆଦି ଯଜ୍ଞ ତଥା ଚାନ୍ଦ୍ରାୟଣ ଆଦି ଦୁଷ୍କର ତପସ୍ୟାର କ'ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ? ଯାହାଙ୍କର ଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନରେ ରତି ଅଛି, ସେ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି ।। ୩୫।।

ଅଥ କିମୁ ବ୍ରହ୍ମାଦୟୋଽପୀଷ୍ଟଲିଙ୍ଗପୂଜାମହିମ୍ନୈବ ଜଗନ୍ନିର୍ମାଣାଦିକ୍ରିୟାସିଦ୍ଧିମନ୍ତଃ ସନ୍ତଃ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସ୍ଥାନେଷୁ ଲସନ୍ତୀତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦୟଃ ସର୍ବେ ବିବୁଧା ଲିଙ୍ଗମାଶ୍ରିତାଃ ।

ସିଦ୍ଧାଃ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ପଦେ ଭାନ୍ତି ଜଗତନ୍ତ୍ରାଧିକାରିଣଃ ।। ୩୬।।

ସିଦ୍ଧାଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧାସ୍ତେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଜଗତ୍ତନ୍ତ୍ରାଧିକାରିଣଃ ଜଗନ୍ନିର୍ମାଣାଦିକ୍ରିୟାଧିକାରିଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୬।।

– ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ସମସ୍ତ ଦେବତା ଲିଙ୍ଗର ଆଶ୍ରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ସିଦ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥିତ ଅଟନ୍ତି ତଥା ଜଗତର ତନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ସୃଜନ ଆଦିର ଅଧିକାରୀ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ସମସ୍ତ ଦେବତା ଲିଙ୍ଗ ଉପରେ ଆଶ୍ରିତ ହୋଇ ନିଜ ନିଜ ପଦରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ହୋଇଛନ୍ତି ।। ୩୬।।

ଇତି କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭାବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଭାବଗ୍ରାହ୍ୟମନୀଡ଼୍ୟାଖ୍ୟଂ ଭାବାଭାବକରଂ ପରମ୍ । କଳାସର୍ଗକରଂ ଦେବଂ ଯେ ବିଦୁସ୍ତେ ଜହୁସ୍ତନୁମ୍ ।'[୧୯୭] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ, 'ନିଷ୍କଳଂ ଭାବଲିଙ୍ଗଂ ସ୍ୟାଦ୍ ଭାବଗ୍ରାହ୍ୟଂ ପରାତ୍ପରମ୍' ଇତି ବାତୁଳତନ୍ତ୍ରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ କ୍ରିୟେବ ଭାବୋଽପି ଯତ୍ର ଲୟଂ ଗଚ୍ଛତି, ତଦ୍ଭାବଲୟକାରଣୀଭୂତ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିତି ଭାବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

କ୍ରିୟା ଯଥା ଲୟଂ ପ୍ରାପ୍ତା ତଥା ଭାବୋଽପି ଲୀୟତେ ।
ଯତ୍ର ତଦ୍ ଦେଶିକୈରୁକ୍ତଂ ଭାବଲିଙ୍ଗମିତି ସ୍ଫୁଟମ୍ ।। ୩୭ ।।

ଯଥା କ୍ରିୟାଲୟସ୍ଥାନଂ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗଂ ତଥା ଭାବଲୟସ୍ଥାନଂ ଭାବଲିଙ୍ଗଂ ଭାବଲୟକାରଣୀଭୂତଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗମିତି ଦେଶିକୈଃ ସ୍ଫୁଟମୁକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– (ଭାବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେପରି କ୍ରିୟା (କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗରେ) ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେପରି ଏଠାରେ ଭାବ ମଧ୍ୟ ଲୀନ ହୋଇଥାଏ । ତାହାକୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବଲିଙ୍ଗ କହିଥାନ୍ତି ।। ୩୭ ।।

ଅଥାନୟୋଃ କିଂ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ର ଭାବଲିଙ୍ଗଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

ଭାବେନ ଗୃହ୍ୟତେ ଦେବୋ ଭଗବାନ୍ ପରମଃ ଶିବଃ ।
କିଂ ତେନ କ୍ରିୟତେ ତସ୍ୟ ନିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣୋ ହି ସ ସ୍ମୃତଃ ।। ୩୮ ।।

ଭଗବାନ୍ ଷଡ୍ଗୁଣୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟସମ୍ପନ୍ନଃ ପରମେଶ୍ୱରୋ ଭାବେନ ଗୃହ୍ୟତେ ନିର୍ମଳାନ୍ତଃ-କରଣବୃତ୍ତ୍ୟା ପ୍ରକାଶ୍ୟତ ଇତି ତେନ ବାହ୍ୟକ୍ରିୟାଲୟେନ କିଂ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍, ନ କିଞ୍ଚିଦ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ସଃ ପରମେଶ୍ୱରୋ ହି ଯସ୍ମାଦ୍ କାରଣାନ୍ନିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣୋ ନିତ୍ୟତୃପ୍ତ ଇତି ସ୍ମୃତଃ, ତସ୍ମାଦ୍ କାରଣାଦ୍ କ୍ରିୟାପୂଜନେନ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– ଭଗବାନ୍ ପରମ ଶିବ ଭାବ (ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ମଳ ହୃଦୟ ଭାବନା) ଦ୍ୱାରା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ସେଥିରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ବାହ୍ୟ ପୂଜାଦି) ତାଙ୍କର କ'ଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ? ସେ ତ ନିତ୍ୟ, ପୂର୍ଣ୍ଣ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୩୮ ।।

ଅଖଣ୍ଡପରମାନନ୍ଦବୋଧରୂପଃ ପରଃ ଶିବଃ ।
ଭକ୍ତାନାମୁପଚାରେଣ ଭାବଯୋଗାତ୍ ପ୍ରସୀଦତି ।। ୩୯ ।।

ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ପରମାନନ୍ଦଚିଦ୍ରୂପଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ଶିବଭକ୍ତାନାଂ ଭକ୍ତିପୂର୍ବକମାନସୋ-

---

୧୯୭. ଶ୍ୱେ. ଉ., – ୫/୧୪

ପଚାରେଣ ଭାବଯୋଗାଦ୍ ମନସ୍ ସନ୍ନିବେଶାଦ୍ ପ୍ରସୀଦତି ପ୍ରସନ୍ନୋ ଭବତୀତି ଭାବଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରଶସ୍ତମିତି ଭାବଃ ।। ୩୯ ।।

– ପରମଶିବ ଅଖଣ୍ଡ, ପରମାନନ୍ଦ ଏବଂ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି । ଭକ୍ତଙ୍କର ଉପଚାର (ଅର୍ଥାତ୍ ପୂଜନ ସାମଗ୍ରୀ) ଦ୍ୱାରା ସେ ଭାବ ହେତୁ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ।। ୩୯ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ଭାବଲିଙ୍ଗମେବ ପ୍ରଶସ୍ତମିତି କଣ୍ଠୋକ୍ତ୍ୟୈବାହ –

ମୃଚ୍ଛିଳାବିହିତାଲ୍ଲିଙ୍ଗାଦ୍ ଭାବଲିଙ୍ଗଂ ବିଶିଷ୍ୟତେ ।
ନିରସ୍ତସର୍ବଦୋଷତ୍ୱାଦ୍ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗପ୍ରବେଶନାଦ୍ ।। ୪୦ ।।

ମୃଚ୍ଛିଳାଦିନିର୍ମିତାଲ୍ଲିଙ୍ଗାଦ୍ ଭାବଲିଙ୍ଗଂ ଭାବଲୟକାରଣୀଭୂତପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ବିଶିଷ୍ୟତେ ବିଶିଷ୍ଟଂ ଭବତି । କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ନିରସ୍ତସର୍ବଦୋଷତ୍ୱାଦ୍ ଛେଦନଭେଦନାଦିଦୋଷରହିତତ୍ୱାଦ୍ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗପ୍ରବେଶନାଦିତି ।। ୪୦ ।।

– ମାଟି ଏବଂ ପଥର ଲିଙ୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ଭାବଲିଙ୍ଗ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ କାରଣ ସମସ୍ତ ଦୋଷ ସେଥିରେ ନିରସ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ତଥା ତାହା (ଭକ୍ତଙ୍କର) ଜ୍ଞାନମାର୍ଗରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥାଏ ।। ୪୦ ।।

ଅଥ ଭାବଲିଙ୍ଗିନଂ କଥୟତି –

ବିହାୟ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗାନି ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ମନସି ସ୍ମରନ୍ ।
ପୂଜୟେଦ୍ ଭାବପୁଷ୍ପୈର୍ଯୋ ଭାବଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୪୧ ।।

ଯୋ ମୃଚ୍ଛିଳାଦିନିର୍ମିତ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗାନି ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ 'ତଦ୍ ପ୍ରାଣେଷ୍ୱନ୍ତର୍ମନସୋ ଲିଙ୍ଗମାହୁଃ' ଇତ୍ୟାଥର୍ବଣଶ୍ରୁତିପ୍ରସିଦ୍ଧଚିନ୍ମୟପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ ମନସି ହୃଦ୍‌କମଳେ ସ୍ମରନ୍ ସନ୍ ଭାବପୁଷ୍ପୈଃ ଭାବକଳ୍ପିତାହିଂସାଦ୍ୟଷ୍ଟପୁଷ୍ପୈଃ ପୂଜୟେତ୍, ସ ଭାବଲିଙ୍ଗୀତି ଭାବଗୋଚରୀଭୂତ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗବାନିତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ଯେଉଁ ଭକ୍ତ ବାହ୍ୟ ଲିଙ୍ଗକୁ ଛାଡ଼ି ଚିଦ୍‌ଲିଙ୍ଗକୁ ମନରେ ସ୍ମରଣ କରି ଭାବପୁଷ୍ପରେ ପୂଜା କରେ, ସେ ଭାବଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୪୧ ।।

ଅଥ ତଦ୍‌ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗପୂଜକ ଏବ ଶିବଯୋଗୀତି କଥ୍ୟତେ –

ମୂଳାଧାରେଽଥବା ଚିତ୍ତେ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ବା ମୁନିର୍ମଳମ୍ ।
ଦୀପାକାରଂ ଯଜନ୍ ଲିଙ୍ଗଂ ଭାବଦ୍ରବ୍ୟୈଃ ସ ଯୋଗବାନ୍ ।। ୪୨ ।।

ମୂଳାଧାରେ ମୂଳକମଳେ ଅଥବା ଚିତ୍ତେ ମଧ୍ୟହୃଦୟେ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱହୃଦୟୋ ବା ଦୀପାକାରମ୍, 'ହୃଦୟକମଳମଧ୍ୟେ ଦୀପବଦ୍ବେଦସାରଂ ପ୍ରଣବମୟମତର୍କ୍ୟଂ ଯୋଗିଭିର୍ଧ୍ୟାନଗମ୍ୟମ୍' ଇତି ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରସିଦ୍ଧଦୀପୋଗମମ୍ ଅତ୍ୟନ୍ତନିର୍ମଳଂ ଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗଂ

ଭାବଦ୍ରବ୍ୟୈଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତଭାବପୁଷ୍ପୈର୍ଯଃ ପୂଜୟେତ୍, ସ ଯୋଗବାନ୍ ଶିବଯୋଗବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨।।

– ମୂଳାଧାର, ହୃଦୟ ଅଥବା ଭ୍ରୂମଧ୍ୟରେ ନିର୍ମଳ ଦୀପକଳିକା ଆକାରର ଲିଙ୍ଗର ଭାବଦ୍ରବ୍ୟରେ ଯିଏ ପୂଜା କରେ, ସେ ଶିବଯୋଗୀ ଅଟେ ।। ୪୨।।

ଅଥ ଭାବପୂଜାମେବ ବିଶେଷୟିତ୍ୱା ଶିବଯୋଗୀ କ୍ରିୟାଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠୋ ନେତି କଥୟତି –

ସ୍ୱାନୁଭୂତିପ୍ରମାଣେନ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେନ ସଂଯୁତଃ ।
ଶିଳାମୃଦ୍‌ଦାରୁସମ୍ଭୂତଂ ନ ଲିଙ୍ଗଂ ପୂଜୟତ୍ୟସୌ ।। ୪୩।।

ଅସୌ ଶିବଯୋଗୀ ସ୍ୱାନୁଭୂତିପ୍ରମାଣେନ ଅହମସ୍ମୀତ୍ୟକର୍ମକସ୍ୱାନୁଭବପ୍ରମାଣେନ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେନ ଚିନ୍ମୟପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗେନ ସଂଯୁକ୍ତଃ ସନ୍ ପାଷାଣମୃତ୍‌କାଷ୍ଠନିର୍ମିତଂ ଲିଙ୍ଗଂ ନ ପୂଜୟେଦ୍ ନାର୍ଚ୍ଚୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩।।

– ଯିଏ ନିଜର ଅନୁଭବରେ ପ୍ରମାଣିତ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ସିଏ ପଥର, ମାଟି ଅଥବା କାଠର ଲିଙ୍ଗର ପୂଜା କରେ ନାହିଁ ।। ୪୩।।

ଅଥ ଭାବସିଦ୍ଧଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗପୂଜାଂ ବିଶିଷ୍ଟୀକୃତ୍ୟ ଭାବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

କ୍ରିୟାରୂପା ତୁ ଯା ପୂଜା ସା ଜ୍ଞେୟା ସ୍ୱଳ୍ପସଂବିଦାମ୍ ।
ଅନ୍ତରା ଭାବପୂଜା ତୁ ଶିବସ୍ୟ ଜ୍ଞାନିନାଂ ମତା ।। ୪୪।।

ଶିବସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ କ୍ରିୟାରୂପା ତୁ ଯା ପୂଜା କର୍ମକାଣ୍ଡପ୍ରସିଦ୍ଧକ୍ରିୟାସ୍ୱରୂପିଣୀ ଯା ପୂଜାଽସ୍ତି, ସା ସ୍ୱଳ୍ପସଂବିଦାମ୍ ଅଜ୍ଞାନିନାମେବ ମତା ସମ୍ମତା ସତୀ ଜ୍ଞେୟା ଆନ୍ତରା ଭାବପୂଜା ତୁ ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡପ୍ରସିଦ୍ଧାନ୍ତଃପୂଜା ଜ୍ଞାନିନାଂ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଶିବଜ୍ଞାନିନାଂ ମତା ସମ୍ମତା ।। ୪୪।।

– ଶିବଙ୍କର ଯେଉଁ କ୍ରିୟାରୂପୀ (ବାହ୍ୟ) ପୂଜା ଅଛି, ତାହା ଅଳ୍ପଜ୍ଞାନୀ ଲୋକଙ୍କଦ୍ୱାରା କରାଯାଏ । ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଭାବପୂଜା ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ପୂଜା ମନା ଯାଏ ।। ୪୪।।

ଇତି ଭାବଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – 'ଅଚିନ୍ତ୍ୟଂ ଚାପ୍ରମେୟଂ ଚ ବ୍ୟକ୍ତାବ୍ୟକ୍ତଂ ପରଂ ଚ ଯତ୍ । ସୂକ୍ଷ୍ମାଦ୍ ସୂକ୍ଷ୍ମତରଂ ଜ୍ଞାନଂ ତନ୍ମେ ମନଃ ଶିବସଙ୍କଳ୍ପମସ୍ତୁ' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ 'ପରାତ୍‌ପରଂ ତୁ ଯତ୍ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗଂ ତଦୁଚ୍ୟତେ । ଭାବନାତୀତମବ୍ୟକ୍ତଂ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ଶିବାଭିଧମ୍' ଇତି ପ୍ରବୃତ୍ତବାତୁଳୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ଭାବଲିଙ୍ଗପ୍ରକାଶକଜ୍ଞାନଲୟସ୍ଥାନଂ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗାଗରପର୍ଯ୍ୟାୟଂ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ତଦ୍‌ଭାବଜ୍ଞାପକଜ୍ଞାନଂ ଲୟଂ ଯତ୍ର ସମଶ୍ନୁତେ ।
ତଜ୍ ଜ୍ଞାନ ଲିଙ୍ଗମାଖ୍ୟାତଂ ଶିବତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥକୋବିଦୈଃ ।। ୪୫ ।।

ତଦ୍‌ଭାବଜ୍ଞାପକଜ୍ଞାନଂ ତଦ୍‌ଭାବଲିଙ୍ଗପ୍ରକାଶକଜ୍ଞାନଂ ଯତ୍ର ଲୟଂ ଗଚ୍ଛତି, ତଦ୍ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗଂ ଜ୍ଞାନାଶ୍ରୟୀଭୂତତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗମିତି ଶିବତତ୍ତ୍ୱରହସ୍ୟାର୍ଥବେଦିଭିର୍ବୀରଶୈବୈରାଖ୍ୟାତ-ମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫ ।।

– (ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସେହି (ଶିବ) ଭାବର ଜ୍ଞାପକ ଜ୍ଞାନ ଯାହାଠାରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ଶିବତତ୍ତ୍ୱରୂପୀ ଅର୍ଥ (ଅଥବା ଶିବ ତତ୍ତ୍ୱର ଅର୍ଥ)କୁ ଜାଣିଥିବା ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ।। ୪୫ ।।

ଅଥ ତଦେବ ବିଶଦୟତି –

ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତିଭେଦନିର୍ମୁକ୍ତଂ ତ୍ରିଗୁଣାତୀତବୈଭବମ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମ ଯଦ୍ ବୋଧତେ ତତ୍ତୁ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗମୁଦାହୃତମ୍ ।। ୪୬ ।।

ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁରୁଦ୍ରଲକ୍ଷଣମୂର୍ତ୍ତିତ୍ରୟଭେଦରହିତଂ ସତ୍ତ୍ୱରଜସ୍ତମୋରୂପଗୁଣତ୍ରୟୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ-ତୁର୍ଯ୍ୟତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତସମ୍ପତ୍ତିମଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ ବୋଧତେ ଶ୍ରୁତିଗୁରୁତ୍ତ୍ୱାନୁଭବୈଃ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ, ତଜ୍ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗଂ ଜ୍ଞାନସ୍ୟାଶ୍ରୟୀଭୂତତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬ ।।

– (ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଓ ରୁଦ୍ର ରୂପୀ) ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଭେଦରୁ ରହିତ (ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜସ୍, ତମସ୍) ତିନିଗୁଣରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବୈଭବବାଲା ଯେଉଁ ବ୍ରହ୍ମ ବତା ଯାଆନ୍ତି, ତାହା ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ ।। ୪୬ ।।

ଅଥ ତଦ୍ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

ସ୍ଥୂଳେ କ୍ରିୟାସମାପତ୍ତିଃ ସୂକ୍ଷ୍ମେ ଭାବସ୍ୟ ସମ୍ଭବଃ ।
ସ୍ଥୂଳସୂକ୍ଷ୍ମପଦାତୀତେ ଜ୍ଞାନମେବ ପରାତ୍ମନି ।। ୪୭ ।।

ସ୍ଥୂଳେ ସ୍ଥୂଳରୂପେଷ୍ଟଲିଙ୍ଗେ କ୍ରିୟାରୂପପୂଜାସମ୍ପତ୍ତିଃ, ସୂକ୍ଷ୍ମେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗେ ଭାବୋଦ୍‌ଭବଃ, ନିର୍ମଲତ୍ତ୍ୱମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ଥୂଳସୂକ୍ଷ୍ମପଦାତୀତେ ପରାତ୍ମନି ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗରୂପପରମାତ୍ମନି ଜ୍ଞାନମେବ ।। ୪୭ ।।

– ସ୍ଥୂଳ (ଲିଙ୍ଗ) ବିଷୟରେ କ୍ରିୟାର ସମାପତ୍ତି (ପ୍ରାପ୍ତି) ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ରିୟା କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ସୂକ୍ଷ୍ମଲିଙ୍ଗ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଭାବମୟ ସାମଗ୍ରୀର ଆବଶ୍ୟକତା ହୁଏ । ଯାହା ସ୍ଥୂଳ ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଉଭୟ ସ୍ତରରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସେହି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ହିଁ (ପୂଜା ସମ୍ଭାର) ଅଟେ ।। ୪୭ ।।

ନନୁ ଉପାସନାର୍ଥଂ ସ୍ଥୂଳସୂକ୍ଷ୍ମରୂପାଣି ଶିବସ୍ୟାବଶ୍ୟମପେକ୍ଷଣୀୟାନୀତ୍ୟତ୍ରାହ -

କଳ୍ପିତାନି ହି ରୂପାଣି ସ୍ଥୂଳାନି ପରମାତ୍ମନଃ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମାଣ୍ୟପି ଚ ତୈଃ କିଂ ବା ପରବୋଧଂ ସମାଚରେତ୍ ।। ୪୮ ।।

ପରମାତ୍ମନଃ ସ୍ଥୂଳସୂକ୍ଷ୍ମରୂପାଣାଂ ମାୟାକଳ୍ପିତତ୍ୱେନ କେବଲମୁମୁକ୍ଷୂଣାଂ ତୈଃ ପ୍ରୟୋଜନାଭାବାତ୍ ପରବୋଧଂ ପରବ୍ରହ୍ମମୟତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗମେବ ସମାଚରେତ୍ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱେନ ଜାନୀୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ସ୍ଥୂଳ ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉଭୟ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ମାୟାଦ୍ୱାରା କଳ୍ପିତ ରୂପ ଅଟନ୍ତି। ତାଙ୍କଠାରୁ କ'ଣ ବା ଲାଭ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ଉଭୟ ମୋକ୍ଷସାଧନ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ପରବୋଧରୂପକ ତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗକୁ ଆଚରଣରେ ରଖିବା ଉଚିତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୪୮ ।।

ଅଥ ଉତ୍କୃଷ୍ଟପରବୋଧାଭିଜ୍ଞ ଏବ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୀତି କଥୟତି –

ପରାତ୍ପରଂ ତୁ ଯଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ ପରମାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ।

ଶିବାଖ୍ୟଂ ଜ୍ଞାୟତେ ଯେନ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୀତି କଥ୍ୟତେ ।। ୪୯ ।।

ପରାତ୍ପରଂ ବିଶ୍ୱାପେକ୍ଷୟା ପରମୁତ୍କୃଷ୍ଟଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱଂ ତଦାଶ୍ରୟତ୍ୱାତ୍ ତତୋଽପ୍ୟୁତ୍କୃଷ୍ଟଂ ପରମାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣଂ ଶିବାଖ୍ୟଂ ଯତ୍ପରବ୍ରହ୍ମ, ତଦ୍ ଯେନ ଜ୍ଞାୟତେ, ସ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୀତି ଭଣ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯ ।।

– ଯିଏ ପରାତ୍ପର ପରମାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଶିବ ନାମକ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଜାଣିଛି, ସେ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୀ କୁହାଯାଏ ।। ୪୯ ।।

ଅଥ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗ୍ୟେବ ପରମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ବାହ୍ୟକ୍ରିୟାଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଚିନ୍ତାମପି ଚ ମାନସୀମ୍ ।

ଅଖଣ୍ଡଜ୍ଞାନରୂପତ୍ୱଂ ଯୋ ଭଜେନ୍ମୁକ୍ତ ଏବ ସଃ ।। ୫୦ ।।

ଯୋ ବାହ୍ୟକ୍ରିୟାମ୍ ଇଷ୍ଟଲିଙ୍ଗସମ୍ବନ୍ଧିନୀଂ ବାହ୍ୟକ୍ରିୟା ପୂଜାମ୍, ମାନସୀଂ ଚିନ୍ତାମଣି ଚ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗ ସମ୍ବନ୍ଧିନୀମାନ୍ତରଧ୍ୟାନପୂଜାଂ ଚ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଅଖଣ୍ଡଜ୍ଞାନରୂପତ୍ୱଂ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତୃପ୍ତିଲିଙ୍ଗଂ ଭଜେତ୍, ସ ମୁକ୍ତ ଏବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

– ଯିଏ ବାହ୍ୟ କ୍ରିୟା ଏବଂ ମାନସ ଧ୍ୟାନକୁ ଛାଡ଼ି ଅଖଣ୍ଡ ଜ୍ଞାନ ରୂପତାର ଭଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ସେବନ କରେ, ସେ ମୁକ୍ତ ହିଁ ଅଟେ ।। ୫୦ ।।

ଇତି ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ସ୍ୱୟଂସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ପରଂ ଜ୍ୟୋତିରୂପସମ୍ପଦ୍ୟ ସ୍ୱେନ ରୂପେଣାଭିନିଷ୍ପଦ୍ୟତେ । ସ ଉତ୍ତମଃ ପୁରୁଷସ୍ତତ୍ର ପର୍ଯେତି ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ –

ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗପରିଜ୍ଞାନାନନ୍ଦଃ ସ ଶିବଲାଞ୍ଛନଃ ।
ବାହ୍ୟକର୍ମପରିତ୍ୟାଗୀ ସ ସ୍ୱୟଂ ଲିଙ୍ଗମୁଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି ବାତୁଲୋତ୍ତରବଚନାଚ୍ଚ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୈବ ସ୍ୱୟଂ ସ୍ଥଳ ସମ୍ପନ୍ନ ଇତି ନିରୂପୟତି –

ତଦ୍‌ଭାବଜ୍ଞାପକଜ୍ଞାନଂ ଯତ୍ର ଜ୍ଞାନେ ଲୟଂ ବ୍ରଜେତ୍ ।
ତଦ୍ୱାନେଷ ସମାଖ୍ୟାତଃ ସ୍ୱାଭିଧାନୋ ମନୀଷିଭିଃ ।। ୫୧ ।।

ତଦ୍‌ଭାବଜ୍ଞାପକଜ୍ଞାନଲୟସ୍ଥାନବାନେଷ ଜ୍ଞାନଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ୱାଭିଧାନଃ ସ୍ୱୟଂଲିଙ୍ଗାଭିଧାନ ଇତି ମନୀଷିଭିଃ ଶିବଜ୍ଞାନିଭିଃ ସମାଖ୍ୟାତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧ ।।

– (ସ୍ୱୟଂସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସେହି ଅର୍ଥାତ୍ ଭାବଲିଙ୍ଗର ଜ୍ଞାପକ ଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନରେ ଲୀନ ହୁଏ, ସେହି ଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମନୀଷି (ବୁଦ୍ଧିମାନ୍) ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା 'ସ୍ୱୟଂ' ନାମରେ କୁହାଯାଇ ଥାଏ ।। ୫୧ ।।

ଅଥ ତଦାଚାରଂ ପ୍ରକାଶୟତି ସୂତ୍ରଚତୁଷ୍ଟୟେନ –

ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦାଚାରସନ୍ତୁଷ୍ଟୋ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗପରାୟଣଃ ।
ଆତ୍ମସ୍ଥସକଳାକାରଃ ସ୍ୱାଭିଧୋ ମୁନିସତ୍ତମଃ ।। ୫୨ ।।

ଜ୍ୟୋତିଲିଙ୍ଗପରାୟଣୋ ବାହ୍ୟଲିଙ୍ଗବୈମୁଖ୍ୟେନ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠଃ ସ୍ୱୈରାଚାରସନ୍ତୁଷ୍ଟଃ ଶିବାତ୍ମନି ବିଦ୍ୟମାନସକଳାକାରବାନ୍ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବ ସ୍ୱୟଂଲିଙ୍ଗାଭିଧାନବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୨ ।।

– ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଆଚାରରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗର ଅର୍ଚ୍ଚନାରେ ତତ୍ପର, ନିଜର ଆତ୍ମାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆକାର ଅଥବା ବିଶ୍ୱକୁ ରଖିବାବାଲା ମୁନିସତ୍ତମ ସ୍ୱୟଂ କୁହାଯାଏ ।। ୫୨ ।।

ନିର୍ମମୋ ନିରହଙ୍କାରୋ ନିରସ୍ତକ୍ଲେଶପଞ୍ଚକଃ ।
ଭିକ୍ଷାଶୀ ସମବୁଦ୍ଧିଶ୍ଚ ମୁକ୍ତପ୍ରାୟୋ ମୁନିର୍ଭବେତ୍ ।। ୫୩ ।।

ବିଷୟେଷୁ ମମତାଶୂନ୍ୟଃ ଶରୀରାଦିଷ୍ୱହମିତ୍ୟଭିମାନଶୂନ୍ୟଃ, ଅବିଦ୍ୟାଦିପଞ୍ଚକ୍ଲେଶ- ରହିତଃ, ଭିକ୍ଷାନ୍ନଭୋକ୍ତା, ଲୋଷ୍ଟାଶ୍ମକାଞ୍ଚନେଷୁ ସମବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ମୁନିଃ ସ୍ୱୟଂଲିଙ୍ଗାଭିଧାନବାନ୍ ଯତିଃ, ମୁକ୍ତପ୍ରାୟଃ ପରମୁକ୍ତସଦୃଶଃ ସ୍ୟାତ୍ ଚରମଦେହତ୍ୱାଦିତି ।। ୫୩ ।।

– ବିଷୟ ପ୍ରତି ମମତା ରହିତ, ଶରୀରରେ ଆତ୍ମଭାବନାରୂପ ଅହଙ୍କାରରୁ ରହିତ ତଥା (ଅବିଦ୍ୟା ଆଦି) ପାଞ୍ଚ କ୍ଲେଶକୁ ସମାପ୍ତ କରିଦେଉଥିବା, ଭିକ୍ଷା ମାଗି ଭୋଜନ କରୁଥିବା ସମବୁଦ୍ଧି ମୁନି ମୁକ୍ତପ୍ରାୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୩ ।।

ଯଦୃଚ୍ଛାଲାଭସନ୍ତୁଷ୍ଟୋ ଭସ୍ମନିଷ୍ଠୋ ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟଃ ।
ସମବୃତ୍ତିର୍ଭବେଦ୍ ଯୋଗୀ ଭିକ୍ଷୁକେ ବା ନୃପେଦ୍ଧଥବା ।। ୫୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୪।।

– ଯେତିକି ଏବଂ ଯାହାକିଛି ମିଳୁଛି, ସେଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଭସ୍ମଧାରଣ କରିବାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ରଖିବାବାଲା, ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ, ଭିକ୍ଷକ ଅଥବା ରାଜାଙ୍କ ବିଷୟରେ ସମାନ ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ବ୍ୟବହାରବାଲା ଶିବଯୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୪।।

ପଶ୍ୟନ୍ ସର୍ବାଣି ଭୂତାନି ସଂସାରସ୍ଥାନି ସର୍ବଶଃ ।
ସ୍ମୟମାନଃ ପରାନନ୍ଦେ ଲୀନାତ୍ମା ବର୍ତ୍ତତେ ସୁଧୀଃ ।। ୫୫।।

ସୁଧୀଃ ଶୋଭନବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ସ୍ୱୟଂଲିଙ୍ଗଯତିଃ ସର୍ବଶଃ ସର୍ବତ୍ର ସଂସାରସ୍ଥାନି ସଂସାରଚକ୍ର ସ୍ଥିତାନି ସର୍ବାଣି ଭୂତାନି ପଶ୍ୟନ୍ ସ୍ମୟମାନଃ ସନ୍ ବିସ୍ମୟବାନ୍ ସନ୍ ପରାନନ୍ଦ ପରମାନନ୍ଦମୟ ମହାଲିଙ୍ଗେ ଲୀନାତ୍ମା ଲୟଂ ଗତଃ ସନ୍ ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ସାଧକ ପରାନନ୍ଦରେ ସଦା ଲୀନ ଅତଏବ ସଂସାରରେ ରହୁଥିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ (ପ୍ରସନ୍ନତା) ସହିତ ଦେଖି ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ (ରହିଥାଏ)।। ୫୫।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଯତୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ନିତ୍ୟକର୍ମୋକ୍ତ୍ୱା ସ୍ୱୟଂସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଧ୍ୟାନଂ ଶୈବଂ ତଥା ଜ୍ଞାନଂ ଭିକ୍ଷା ଚୈକାନ୍ତଶୀଳତା ।
ଯତେଶ୍ଚତ୍ୱାରି କର୍ମାଣି ନ ପଞ୍ଚମମିହେଷ୍ୟତେ ।। ୫୬।।

ଶିବଜ୍ଞାନଂ ଶିବାଧିକ୍ୟଜ୍ଞାନମ୍, ଶିବଧ୍ୟାନମ୍, ଭିକ୍ଷାହାରଃ ଏକାନ୍ତଶୀଳତ୍ୱମ୍ – ଯତେଃ ସ୍ୱୟଂ ଲିଙ୍ଗଶିବଯୋଗିନ ଏତାନି ଚତ୍ୱାରି କର୍ମାଣି । ପଞ୍ଚକର୍ମ ନେଚ୍ଛାବିଷୟୀ–କ୍ରିୟତେ ।। ୫୬।।

– ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ, ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ, ଭିକ୍ଷା ଏବଂ ଏକାନ୍ତବାସ – ଏହି ଚାରି ପ୍ରକାରର କର୍ମ ଶିବଯୋଗୀର ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସଂସାରରେ ପଞ୍ଚମକର୍ମ ଇଚ୍ଛା କରି ନଥାଏ ।। ୫୬।।

ଇତି ସ୍ୱୟଂ ସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଚରସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – 'ଆତ୍ମରତିରାତ୍ମକ୍ରୀଡ଼ ଆତ୍ମ ମିଥୁନ ଆତ୍ମାନନ୍ଦଃ ସ ସ୍ୱରାଟ୍ ଭବତି । ତସ୍ୟ ସର୍ବେଷୁ ଲୋକେଷୁ କାମଚାରୋ ଭବତି'[୧୯୮] ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ –

---

୧୯୮. ଛା. ଉ., ୭/୨୫/୨

ଅହଂମମତ୍ୱଶୂନ୍ୟାତ୍ମା ନିଜବୋଧୈକରୂପଦୃକ୍ ।
ସ୍ୱୟମେବ ସ୍ୱୟଂ ଭୂତ୍ୱା ଚରତୀତି ଚରଃ ସ୍ମୃତଃ ।।

ଇତି ବାତୁଲୋତ୍ତରବଚନାଚ୍ଚ ସ ସ୍ୱୟଂଲିଙ୍ଗସମ୍ପନ୍ନ ଏବ ସ୍ୱୟଂ ଭୂତ୍ୱା ସଞ୍ଚରତୀତି ଚରଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳରୂପ ଇତି କଥୟତି –

ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନ ସମ୍ପନ୍ନୋ ଧ୍ୱସ୍ତାହଂମମତାକୃତିଃ ।
ସ୍ୱୟମେବ ସ୍ୱୟଂ ଭୂତ୍ୱା ଚରତୀତି ଚରାଭିଧଃ ।। ୫୭।।

– (ଚରସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯିଏ ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନରେ ସମ୍ପନ୍ନ, ଯିଏ ଅହଙ୍କାର ଓ ମମକାର (ମୁଁ ଏବଂ ମୋର) ଭାବନାକୁ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ଏବଂ ଏହିପରି ସ୍ୱୟଂ ସ୍ଥଳୀ ହୋଇ ସ୍ୱୟଂ ଏହି ସଂସାରରେ ସଞ୍ଚାର କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଚରସ୍ଥଳ କହନ୍ତି ।। ୫୭।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଚରଲିଙ୍ଗସ୍ୟାଚାରଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

କାମକ୍ରୋଧାଦିନିର୍ମୁକ୍ତଃ ଶାନ୍ତିଦାନ୍ତିସମନ୍ୱିତଃ ।
ସମବୁଦ୍ଧ୍ୟା ଚରେଦ୍ ଯୋଗୀ ସର୍ବତ୍ର ଶିବବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ।। ୫୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୮ ।।

– କାମ କ୍ରୋଧ ଆଦିରୁ ରହିତ, ଶମ, ଦମରେ ଯୁକ୍ତ, ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ଶିବବୁଦ୍ଧି ରଖିଥିବା ଯୋଗୀ ସର୍ବତ୍ର ସମତ୍ୱ ବୁଦ୍ଧିରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୮ ।।

ଇଦଂ ମୁଖ୍ୟମିଦଂ ହୀନମିତି ଚିନ୍ତାମକଳ୍ପୟନ୍ ।
ସର୍ବତ୍ର ସଞ୍ଚରେଦ୍ ଯୋଗୀ ସର୍ବଂ ବ୍ରହ୍ମେତି ଭାବୟନ୍ ।। ୫୯ ।।

ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୯ ।।

– 'ଏହା ମୁଖ୍ୟ ଅଟେ, ଏହା ଗୌଣ ଅଟେ' – ଏପରି ବିଚାର ନ କରି ତଥା 'ସବୁ କିଛି ବ୍ରହ୍ମ ଅଟେ'[୧୯୯] – ଏହିପରି ଭାବନା ରଖି ଯୋଗୀ ସର୍ବତ୍ର ସଞ୍ଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୫୯ ।।

ନ ସମ୍ମାନେଷୁ ସଂପ୍ରୀତିଂ ନାବମାନେଷୁ ଚ ବ୍ୟଥାମ୍ ।
କୁର୍ବାଣଃ ସଞ୍ଚରେଦ୍ ଯୋଗୀ କୂଟସ୍ଥେ ସ୍ୱାତ୍ମନି ସ୍ଥିତଃ ।। ୬୦ ।।

କୂଟସ୍ଥେ ସ୍ୱାତ୍ମନି ତୁର୍ଯ୍ୟସାକ୍ଷିକପ୍ରତ୍ୟଗାତ୍ମଲକ୍ଷଣନିଜରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନଃ ଶିବଯୋଗୀ ସମ୍ମାନେଷୁ ସଂପ୍ରୀତିମବମାନେଷୁ ଦୁଃଖଂ ଚ ନ କୁର୍ବାଣଃ ଅକୁର୍ବାଣଃ ସନ୍ ସଞ୍ଚରେତ୍ ।। ୬୦ ।।

---

୧୯୯. ତୁଳନୀୟ –
ସର୍ବଂ ଖଲ୍ୱିଦଂ ବ୍ରହ୍ମ ତଜ୍ଜଲାନ୍ ଇତିଶାନ୍ତୋପାସୀତ – (ଛା. ଉ., ୩/୧୪/୧)

– ସମ୍ମାନ ମିଳିଲେ ହର୍ଷ ଏବଂ ଅପମାନ ମିଳିଲେ ବିଷାଦ ନ କରି ଶିବଯୋଗୀ କୂଟସ୍ଥ ଆତ୍ମାରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୦।।

ଅପ୍ରାକୃତୈର୍ଗୁଣୈଃ ସ୍ୱୀୟୈଃ ସର୍ବଂ ବିସ୍ମାପୟନ୍ ଜନମ୍ ।
ଅଦ୍ୱୈତପରମାନନ୍ଦମୁଦିତୋ ଦେହିବଚ୍ଚରେତ୍ ।। ୬୧ ।।

ଶିବାଦ୍ୱୈତୋଦ୍ଭୂତପରମାନନ୍ଦସନ୍ତୋଷିତଃ ଶିବଯୋଗୀ ଅପ୍ରାକୃତୈର୍ଲୋକୋତ୍ତରୈଃ ସ୍ୱକୀୟୈର୍ଗୁଣୈଃ ସର୍ବଜନଂ ବିସ୍ମୟଯୁକ୍ତଂ ସନ୍ତଂ କୁର୍ବନ୍ ସନ୍ ଶରୀରୀବ ଚରେତ୍ ଚରତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୧ ।।

– ନିଜର ଅଲୌକିକ ଗୁଣରେ ସମସ୍ତ ସଂସାରକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚକିତ କରି ତଥା ଅଦ୍ୱୈତ ପରମାନନ୍ଦରେ ଆନନ୍ଦିତ (ସେହି ଶିବଯୋଗୀ ସାଧାରଣ) ମନୁଷ୍ୟ ପରି ଆଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୧ ।।

ନ ପ୍ରପଞ୍ଚେ ନିଜେ ଦେହେ ନ ଧର୍ମେ ନ ଚ ଦୁଷ୍କୃତେ ।
ଗତବୈଷମ୍ୟଧୀର୍ଧୀରୋ ଯତିଶ୍ଚରତି ଦେହିବତ୍ ।। ୬୨ ।।

ଗତବୈଷମ୍ୟଧୀଃ ବିଧିନିଷେଧାଦିଷୁ ବିଗତବିଷମବୁଦ୍ଧିଃ ଧୀରଃ ସ୍ଥିରଚିତ୍ତଃ ଯତିଃ ଶିବଯୋଗୀ, ନିଜେ ଦେହେ ସତି ଦେହିବତ୍ ପ୍ରାକୃତବତ୍ ପ୍ରପଞ୍ଚେ ନ ଚରତି, ଧର୍ମେ ପୁଣ୍ୟକୃତ୍ୟେ ପାପକୃତ୍ୟେଽପି ନ ଚରତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୨ ।।

– ଯୋଗୀ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂସାର, ନିଜର ଶରୀର ଧର୍ମ ତଥା ଅଧର୍ମ ବିଷୟରେ ବୈଷମ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିରୁ ରହିତ ହୋଇ ସାଧାରଣ ଦେହୀ ପରି ବ୍ୟବହାର କରେ ।। ୬୨ ।।

ଅଥ ଚରଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ପ୍ରାକୃତୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତିପରାଙ୍ମୁଖମନଃ ସ୍ଥିତିଃ ।
ଚିଦାନନ୍ଦନିଜାତ୍ମସ୍ଥୋ ମୋଦତେ ମୁନିପୁଙ୍ଗବଃ ।। ୬୩ ।।

ପ୍ରକୃତିତତ୍ତ୍ୱସମୁଦ୍ଭୂତବ୍ରହ୍ମ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦ୍ୟୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟସମ୍ପତ୍ତିବିମୁଖୀଭୂତଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର୍ଯତିଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପନିଷ୍ଠଃ ସନ୍ ମୋଦତେ ସୁଖମନୁଭବନ୍ନାସ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୩ ।।

– ପ୍ରକୃତିର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବୈଭବ ପ୍ରତି ପରାଙ୍ମୁଖ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଃସ୍ପୃହ ମନବାଲା ଅତଏବ ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଆତ୍ମାରେ ସ୍ଥିତ ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମାର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିବାବାଲା ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଦା ଆନନ୍ଦମୟ ରହେ ।। ୬୩ ।।

ଇତି ଚରସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପରସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ତଦ୍‌ବ୍ରହ୍ମାହମିତି ଜ୍ଞାତ୍ୱା ବ୍ରହ୍ମ ସମ୍ପଦ୍ୟତେ ଧ୍ରୁବମ୍'[200] ଇତ୍ୟମୃତ– (ବ୍ରହ୍ମ) ବିନ୍ଦୁ ଶ୍ରୁତେଃ –

ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱୟଂ ତ୍ୱମାସାଦ୍ୟ ଚରତୋ ନ ପରଃ ସ୍ମୃତଃ ।
ଅସୌ ତତୋଦ୍ଧତୀତବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମତ୍ୱେନ ପରଃ ସ୍ମୃତଃ ।।

ଇତି ବାତୁଳୋତ୍ତରବଚନାଚ୍ଚ ସ୍ୱରୂପସିଦ୍ଧତ୍ୱେନ ଚରତସ୍ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ପରଂ ନାସ୍ତୀତି ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ପରଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲଂ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ସ୍ୱୟମେବ ସ୍ୱୟଂ ଭୂତ୍ୱା ଚରତଃ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପତଃ ।
ପରଂ ନାସ୍ତୀତି ବୋଧସ୍ୟ ପରତ୍ୱମଭିଧୀୟତେ ।। ୬୪ ।।

ସ୍ୱୟମେବ ସ୍ୱୟଂ ଭୂତ୍ୱା ଚରତସ୍ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପତଃ ପରଂ ନାସ୍ତୀତି ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ପରଲିଙ୍ଗତ୍ୱମଭିଧୀୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୪ ।।

– (ପରସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସ୍ୱୟମେବ ସ୍ୱୟଂ ହୋଇ ନିଜର ସ୍ୱରୂପରେ ଆଚରଣ କରୁଥିବା (ଶିବଯୋଗୀ) (ଶିବଙ୍କ ଅତିରିକ୍ତ) କେହି ଅନ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଏହି ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କର ପରତ୍ୱ କୁହାଯାଏ ।। ୬୪ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ବର୍ତ୍ତନାପ୍ରକାରମାହ –

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଃ ସର୍ବକୃତ୍ୟେଷୁ ସ୍ୱଂ ପରତ୍ୱେନ ଭାବିତଃ ।
ତୃଣୀକୁର୍ବନ୍ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ବର୍ତ୍ତତେ ଶିବଯୋଗିରାଟ୍ ।। ୬୫ ।।

ସ୍ୱଂ ପରତ୍ୱେନ ବିଶ୍ୱାଧିକତ୍ୱେନ ଭାବିତଃ ପରାମୃଷ୍ଟଃ ଶିବଯୋଗିରାଟ୍ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱରଃ ସର୍ବକୃତ୍ୟେଷୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଃ ସନ୍ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଜଗଦ୍‌ସମୂହଂ ତୃଣୀକୁର୍ବନ୍ ସନ୍ ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୫ ।।

– ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ନିଜକୁ ପରତତ୍ତ୍ୱ ଭାବରେ ଜାଣୁଥିବା ତଥା ସଂସାରକୁ ତୃଣ ପରି ତୁଚ୍ଛ ଭାବୁଥିବା (ଯୋଗୀ) ଶିବଯୋଗିରାଟ୍ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୫ ।।

ଅଥ ସ କଥଂ ମୋଦତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମସମାଚାରମାର୍ଗନିଷ୍ଠାପରାଙ୍ମୁଖଃ ।
ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଂ ସ୍ୱମାତ୍ମାନଂ ପଶ୍ୟନ୍ ଯୋଗୀ ତୁ ମୋଦତେ ।। ୬୬ ।।

ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୬ ।।

---

୨୦୦. ବ୍ର. ବି. ଉ., – ୮

– ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଆଚରଣ ପଥରୁ ପରାଙ୍ମୁଖ ହୋଇଥିବା ଶିବଯୋଗୀ ନିଜକୁ ପର ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଭାବି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୬।।

ଅଥ କିମିଦଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଶ୍ୱାତୀତଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଶିବାଖ୍ୟଂ ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପକମ୍ ।
ତଦେବାହମିତି ଜ୍ଞାନୀ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଃ ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୬୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୭।।

– ବିଶ୍ୱାତୀତ ଶିବ ନାମକ ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ପର ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତିମ ତତ୍ତ୍ୱ ଅଟେ । 'ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅଟେ' – ଏହିପରି ଜ୍ଞାନ ରଖିଥିବା (ଯୋଗୀ) ପର ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ କୁହାଯାଏ ।। ୬୭।।

ନନୁ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପତ୍ୱେ ବ୍ରହ୍ମବନ୍ମୁକ୍ତ ଏବ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଚଲଂ ଧ୍ରୁବମାତ୍ମାନମନୁପଶ୍ୟନ୍ନିରନ୍ତରମ୍ ।
ନିରସ୍ତବିଶ୍ୱବିଭ୍ରାନ୍ତିର୍ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ଭବେନ୍ମୁନିଃ ।। ୬୮ ।।

ଅଚଲମଚଞ୍ଚଲଂ ଧ୍ରୁବଂ ନିତ୍ୟମାତ୍ମାନଂ ସ୍ୱରୂପଂ ନିରନ୍ତରମଖଣ୍ଡିତ୍ୱେନ ଅନୁପଶ୍ୟନ୍ ଅନନ୍ୟତ୍ୱେନ ପଶ୍ୟନ୍ ମୁନିଃ ଶିବଯୋଗୀ ନିରସ୍ତବିଶ୍ୱବିଭ୍ରାନ୍ତିଃ ନିରାକୃତପ୍ରାପଞ୍ଚିକ ଭ୍ରାନ୍ତିମାନ୍ ସନ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଆହାରବ୍ୟବହାରାଦିନା ଜୀବନ୍ନପି ପୁନର୍ଜନ୍ମାନ୍ତରାଭାବାନ୍ମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୮ ।।

– ନିଜକୁ ନିରନ୍ତର ଅଚଳ, ଧ୍ରୁବ ଭାବୁଥିବା ତଥା ଯାହାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭ୍ରମ ଦୂର ହୋଇଯାଇଛି, ଏପରି ମୁନି ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୬୮ ।।

ନନୁ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମଗତସମାଚାର ପରିତ୍ୟାଗେନ କର୍ମଦେବତାଃ କୁପିତା ଭବନ୍ତୀତି କଥଂ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟାଃ କିଂ ନୁ କୁର୍ବନ୍ତି ଦେବତାଃ କର୍ମମାର୍ଗଗାଃ ।
କର୍ମାତୀତପଦସ୍ଥସ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପିଣଃ ।। ୬୯ ।।

ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱୟମେବ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପିଣଃ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପବାନ୍ ସନ୍ କର୍ମାତୀତ ପଦସ୍ଥସ୍ୟ ପୁଣ୍ୟପାପାଦି କର୍ମକାଣ୍ଡୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନଗତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ କର୍ମମାର୍ଗଗା ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦ୍ୟା ଦେବତାଃ କିଂ ନୁ କୁର୍ବନ୍ତି ନ କିମପି କର୍ତ୍ତୁଂ କୁଶଳା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୯ ।।

– କର୍ମରୁ ଅଧିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପଦରେ ସ୍ଥିତ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଯୋଗୀର କର୍ମମାର୍ଗୀ ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ଦେବଗଣ କ'ଣ କରିପାରିବେ ? ।। ୬୯ ।।

ପୁନରୟଂ ଶିବଯୋଗ୍ୟେବାଜ୍ଞାନଂ ବିମୋଚୟତୀତ୍ୟାହ –

ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ସଞ୍ଚରେଦ୍ ଯୋଗୀ ବିମୁଞ୍ଚନ୍ ଦେହମାନିତାମ୍ ।
ଦର୍ଶନୈଃ ସ୍ପର୍ଶନୈଃ ସର୍ବାଜ୍ଞାନପି ବିମୋଚୟେଦ୍ ।। ୭୦।।

ଦେହମାନିତାଂ ଦେହାଭିମାନଂ ବିମୁଞ୍ଚନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ସଞ୍ଚରନପି ସ୍ୱୈରାଚାର ସମ୍ପନ୍ନୋଽପି ଦର୍ଶନସ୍ପର୍ଶନାଭ୍ୟାଂ ସର୍ବାନଜ୍ଞାନ୍ ପ୍ରାକୃତଜନାନ୍ ବିମୋଚୟେଦ୍ ମୁକ୍ତାନ୍ କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୦।।

– ଦେହଭାବ (ଅହଂ ଭାବ ଓ ମମ ଭାବ)କୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ଯୋଗୀ ଏହି ସଂସାରରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଆଚରଣ କରେ ତଥା ନିଜର ଦର୍ଶନ ଏବଂ ସ୍ପର୍ଶରେ ସମସ୍ତ ଅଜ୍ଞାନୀଙ୍କୁ ବିମୁକ୍ତ କରିଦିଏ ।। ୭୦।।

ଅଥ – ନିରଞ୍ଜନଃ ପରମଂ ସାମ୍ୟମୁପୈତି ଦିବ୍ୟମ୍ ଇତି ଶ୍ରୁତେ ପରଲିଙ୍ଗରୂପ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱର ଏବ ଶିବଭାବସମ୍ପନ୍ନତ୍ୱାଜ୍ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପରସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ନିତ୍ୟେ ନିର୍ମଳଭାବନେ ନିରୁପମେ ନିର୍ଧୂତବିଶ୍ୱଭ୍ରମେ
ସତ୍ତାନନ୍ଦଚିଦାତ୍ମକେ ପରଶିବେ ସାମ୍ୟଂ ଗତଃ ସଂଯମୀ ।
ପ୍ରଧ୍ୱସ୍ତାଶ୍ରମବର୍ଣ୍ଣଧର୍ମନିଗଳଃ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦସଞ୍ଚାରବାନ୍
ଦେହୀବାଦ୍ଭୁତବୈଭବୋ ବିଜୟତେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସୁଧୀଃ ।। ୭୧।।

ନିତ୍ୟେ ନିର୍ମଳସ୍ୱରୂପେ ଉପମାତୀତେ ନିରସ୍ତସମସ୍ତ ଦୋଷେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାତ୍ମକେ ପରଶିବେ ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱଯୋଗାତ୍ ସାମ୍ୟଂ ଗତଃ ପ୍ରଧ୍ୱସ୍ତଚତୁର୍ବର୍ଣ୍ଣଚତୁରାଶ୍ରମଧର୍ମଶୃଙ୍ଖଳଃ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦାଚାରବାନ୍ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରବାନ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସୁଧୀଃ ପରଲିଙ୍ଗରୂପଶିବଯୋଗୀଦେହୀବ ଦେହବାନପି ଅଦ୍ଭୁତବୈଭବଃ ସନ୍ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଭୂତମହତ୍ତ୍ୱସମ୍ପତ୍ତିମାନ୍ ସନ୍ ବିଜୟତେ ସର୍ବୋତ୍କର୍ଷେଣ ବର୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

– ନିତ୍ୟ, ନିର୍ମଳ, ଭାବରୂପ, ଅନୁପମ, ସମସ୍ତ ଭ୍ରମର ନାଶକ, ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ, ପରଶିବ ସହିତ ସାମରସ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ କରିଥିବା ସଂଯମୀ ଆଶ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣଧର୍ମର ବନ୍ଧନ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ଧ୍ୱଂସ (ଛିଡ଼ାଇ) କରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜର ଇଚ୍ଛାନୁସାର ବିଚରଣ କରୁଥିବା ବିଦ୍ୱାନ୍ ଅଦ୍ଭୁତ ବୈଭବରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଜନ ପରି ବ୍ୟବହାର କରେ ।। ୭୧।।

ଇତି ଶ୍ରୀମତ୍ଷଟ୍ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣୌ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଲେ ଭକ୍ତସ୍ଥଲଗତନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ପଞ୍ଚଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ସମାପ୍ତଃ ।। ୧୫।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣା ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଭକ୍ତସ୍ଥଳସ୍ୟ ନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗନାମା ପଞ୍ଚଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୫ ।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଭକ୍ତସ୍ଥଳର ନବବିଧଲିଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ପଞ୍ଚଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ ଜ୍ଞାନବତୀ ହିନ୍ଦି ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୫ ।।

ଷୋଡ଼ଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ କ୍ରିୟାପଗମସ୍ଥଳମ୍

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟପ୍ରଶ୍ନଃ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି –

ସ୍ଥଳାନାଂ ନବକଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଭକ୍ତସ୍ଥଳସମାଶ୍ରୟମ୍ ।
ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳେ ସିଦ୍ଧଂ ସ୍ଥଳଭେଦଂ ବଦସ୍ୱ ମେ ।। ୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– (କ୍ରିୟାଗମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – (ହେ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଆପଣ) ଭକ୍ତସ୍ଥଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନବ ସ୍ଥଳର ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଛନ୍ତି । ମାହେଶ୍ୱର ସ୍ଥଳରେ ସିଦ୍ଧସ୍ଥଳ ଭେଦର ବର୍ଣ୍ଣନ ମତେ କୁହନ୍ତୁ ।। ୧ ।।

ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରଂ ବକ୍ତି, ରେଣୁକ ଉବାଚେତି –

ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳେ ସନ୍ତି ସ୍ଥଳାନି ନବ ତାପସ ।
କ୍ରିୟାଗମସ୍ଥଳଂ ପୂର୍ବଂ ତତୋ ଭାବାଗମସ୍ଥଳମ୍ ।। ୨ ।।
ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଳଂ ଚାଥ ସକାୟସ୍ଥଳମୀରିତମ୍ ।
ତତୋଽକାୟସ୍ଥଳଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ପରକାୟସ୍ଥଳଂ ତତଃ ।। ୩ ।।
ଧର୍ମାଚାରସ୍ଥଳଂ ଚାଥ ଭାବାଚାରସ୍ଥଳଂ ତତଃ ।
ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଳଂ ଚେତି କ୍ରମାଦେଷାଂ ଭେଦୋଚ୍ୟତେ ।। ୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨–୪ ।।

– ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ତପସ୍ୱୀ, ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳରେ ନବ ସ୍ଥଳ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ କ୍ରିୟାଗମସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ଭାବାଗମସ୍ଥଳ, ତଦ୍‌ପଶ୍ଚାଦ୍ ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଳ ପୁଣି ସକାୟସ୍ଥଳ କୁହାଯାଇଛି । ଏହାପରେ ଅକାୟସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ପରକାୟସ୍ଥଳ କୁହାଯାଇଛି । ଧର୍ମାଚାରସ୍ଥଳ, ପୁଣି ଭାବାଚାରସ୍ଥଳ ଓ ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଳ ଅଛନ୍ତି । ଏବେ କ୍ରମରେ ଏମାନଙ୍କର ଭେଦ କୁହାଯାଉଛି ।। ୨–୪ ।।

ଅଥ – 'ଯାନ୍ୟନବଦ୍ୟାନି କର୍ମାଣି ତାନି ସେବିତବ୍ୟାନି ନୋ ଇତରାଣି'[୨୦୧] ଇତି ଶ୍ରୁତେ, ଅଙ୍ଗକ୍ରିୟା ବହୁଫଳଂ ବୀରଶୈବେ ମହେଶ୍ୱରି ଇତି ବାତୁଲତନ୍ତ୍ରବଚବାଚ୍ଚ ପୂର୍ବୋକ୍ତପରସ୍ଥଳସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱର ଏବ ଶିବଃ, ତସ୍ୟ ପୂଜୈବ କ୍ରିୟା, ତଦ୍‌ପରାଗମ ଏବ କ୍ରିୟାଗମ ଇତି କ୍ରିୟାଗମସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

---

୨୦୧. ତୈ. ଉ., ୧୧/୧

ଶିବୋ ହି ପରମଃ ସାକ୍ଷାତ୍ ପୂଜା ତସ୍ୟ କ୍ରିୟୋଚ୍ୟତେ ।
ତତ୍ପରା ଆଗମା ଯସ୍ମାତ୍ ତଦୁକ୍ତୋଽୟଂ କ୍ରିୟାଗମଃ ।। ୫।।

ପରମଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତପରଲିଙ୍ଗଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱର ଏବ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବୋ ହି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତଃ ଶିବଃ, ତସ୍ୟ ପୂଜା କ୍ରିୟୋଚ୍ୟତେ, କ୍ରିୟେତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଆଗମା ଯସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ତତ୍ପରାଃ କ୍ରିୟାପ୍ରଧାନାଃ, ତତ୍ ତସ୍ମାତ୍ କାରଣାଦ୍ ଅୟଂ କ୍ରିୟାଗମ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫।।

– ପରଲିଙ୍ଗ ଶିବଯୋଗୀ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବ ଅଟେ । ତାଙ୍କର ପୂଜାକୁ କ୍ରିୟା କୁହାଯାଏ । ସେହି କ୍ରିୟାକୁ ବତାଉଥିବା ଆଗମ କ୍ରିୟାଗମ କୁହାଯାଏ ।। ୫।।

ଅଥ ତତ୍ପୂଜାକ୍ରିୟାମେବ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବିଶେଷୟତି –

ପ୍ରକାଶତେ ଯଥା ନାଗ୍ନିରରଣ୍ୟାଂ ମନ୍ଥନଂ ବିନା ।
କ୍ରିୟାଂ ବିନା ତଥାନ୍ତଃସ୍ଥୋ ନ ପ୍ରକାଶୋ ଭବେଚ୍ଛିବଃ ।। ୬।।

ଅରଣ୍ୟାଂ ଦାରୁପାତ୍ରେ ବହ୍ନିର୍ମନ୍ଥନଂ ବିନା ଯଥା ନ ପ୍ରକାଶତେ, ତଥା ପୂଜାକ୍ରିୟାଂ ବିନା ଅନ୍ତଃସ୍ଥୋ ଲିଙ୍ଗମଧ୍ୟସ୍ଥଃ ଶିବଃ ପ୍ରକାଶୋ ନ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

– ଯେପରି ଅରଣିରେ (ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରୂପରେ ଥିବା) ଅଗ୍ନି ମନ୍ଥନ ବିନା ପ୍ରକଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି କ୍ରିୟା ବିନା ଭିତରେ ଥିବା ଶିବ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।। ୬।।

ଅଥ ସା ପୂଜା କଥଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ଯଥା ବିଧିଲୋପଃ ସ୍ୟାଦ୍ୟଥା ଦେବଃ ପ୍ରସୀଦତି ।
ଯଥାଗମଃ ପ୍ରମାଣଂ ସ୍ୟାତ୍ତଥା କର୍ମ ସମାଚରେତ୍ ।। ୭।।

ବିଧିଲୋପ ଇତିକର୍ତ୍ତବ୍ୟତା ଲକ୍ଷଣନିୟମଲୋପ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ବିଧେର୍ଲୋପେ ଶିବୋ ନ ପ୍ରସୀଦତି, ତଥାଗମସ୍ୟାପ୍ରାମାଣ୍ୟଂ ପ୍ରାପ୍ନୁୟାତ୍ । ତସ୍ମାଦ୍ ଯଥା ବିଧେର୍ଲୋପୋ ନ ଭବତି, ତଥା ପୂଜା କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭।।

– ଯେପରି ବିଧାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଇତିକର୍ତ୍ତବ୍ୟତାର ଲୋପ ନ ହେବ ଏବଂ ଯେଉଁ ବିଧିରେ ଦେବ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବ ପ୍ରସନ୍ନ ହେବେ ଏବଂ ଯେଉଁଥିରେ ଆଗମ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଆଗମ ଯେଉଁ କାମକୁ କରିବା ପାଇଁ କହେ), ସେହିପରି କର୍ମ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭।।

ନନୁ ଶିବପୂଜା କିମର୍ଥଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଧିଃ ଶିବନିୟୋଗୋଽୟଂ ତସ୍ମାଦ୍ ବିହିତକର୍ମଣି ।
ଶିବାରାଧନବୁଦ୍ଧ୍ୟୈବ ନିରତଃ ସ୍ୟାଦ୍ ବିଚକ୍ଷଣଃ ।। ୮।।

ବିହିତକର୍ମଣି ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତକର୍ମଣ୍ୟୟଂ ବିଧିଃ ଶିବପୂଜା କର୍ତ୍ତବ୍ୟେତି ବିଧିଃ ଶିବନିୟୋଗଃ ଶିବସ୍ୟାଜ୍ଞାରୂପଃ, ତସ୍ମାଦ୍ ବିଚକ୍ଷଣଃ ପ୍ରବୀଣଃ ଶିବାରାଧନବୁଦ୍ଧୌ ନିରତ ଆସକ୍ତଃ ସ୍ୟାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ଶିବାଜ୍ଞାନଲଙ୍ଘନେ ନରକଂ ବ୍ରଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

– ଆଗମଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ବିହିତ କର୍ମବିଷୟରେ ଏହା ଶିବଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଅଟେ – ଏହିପରି ବୁଝି ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶିବାରାଧନବୁଦ୍ଧିରେ (ପୂଜା କର୍ମରେ) ନିରତ ହେବା ଉଚିତ୍ ।। ୮ ।।

ଅଥ ଶିବପୂଜାପ୍ରକାରଃ କଥଂ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଗୁରୋରାଦେଶମାସାଦ୍ୟ ପୂଜୟେତ୍ ପରମେଶ୍ୱରମ୍ ।
ପୂଜିତେ ପରମେଶାନେ ପୂଜିତାଃ ସର୍ବଦେବତାଃ ।। ୯ ।।

ଗୁରୂପଦିଷ୍ଟପ୍ରକାରେଣ ଶିବଲିଙ୍ଗଂ ପୂଜୟେତ୍ । ତସ୍ମିନ୍ ପୂଜିତେ ସର୍ବେ ଦେବାଃ ପୂଜିତାଃ ସ୍ୟୁଃ, ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ସର୍ବଦେବମୟତ୍ୱେନ ସର୍ବଦେବାଃ ପ୍ରସନ୍ନାଃ ସ୍ୟୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।

– (ଶିବଭକ୍ତ) ଗୁରୁଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ନେଇ ପରମେଶ୍ୱର ଶିବଙ୍କର ପୂଜା ହେଲେ ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କର ପୂଜା ହୋଇଥାଏ ।। ୯ ।।

ନନୁ ଶିବପୂଜନସ୍ୟ କିଂ ଫଲମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସଦା ଶିବାର୍ଚ୍ଚନୋପାୟସାମଗ୍ରୀବ୍ୟଗ୍ରମାନସଃ ।
ଶିବଯୋଗରତୋ ଯୋଗୀ ମୁଚ୍ୟତେ ନାତ୍ର ସଂଶୟଃ ।। ୧୦ ।।

ସର୍ବଦା ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାସାଧନସାମଗ୍ରୀ ସମ୍ପାଦନରୂପଶିବଯୋଗନିଷ୍ଠଃ ଶିବଯୋଗୀ ମଲମାୟାଦିପାଶମୁକ୍ତୋ ଭବତି । ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ ସଂଶୟୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– ଶିବଙ୍କର ପୂଜାସାମଗ୍ରୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାରେ ସଦା ବ୍ୟସ୍ତ ଚିତ୍ତବାଲା ତଥା ଶିବଯୋଗରେ ନିରନ୍ତର ଯୁକ୍ତ ଯୋଗୀ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୧୦ ।।

ନନୁ – 'ଜ୍ଞାନାଦେବ ତୁ କୈବଲ୍ୟମ୍' ଇତ୍ୟାଦିବଚନୈର୍ଜ୍ଞାନସ୍ୟୈବ ମୋକ୍ଷସାଧତ୍ୱଂ ପ୍ରତୀୟତେ, ନ କର୍ମଣ ଇତ୍ୟାଶଙ୍କ୍ୟ –

ନ କ୍ରିୟାରହିତଂ ଜ୍ଞାନଂ ନ ଜ୍ଞାନରହିତା କ୍ରିୟା ।
ଅପଶ୍ୟନ୍ନନ୍ଧକୋ ଦଗ୍ଧୋଦ୍ଧଗଚ୍ଛନ୍ ପଙ୍ଗୁଶ୍ଚ ଦହ୍ୟତେ ।।

ଇତି ଶିବରହସ୍ୟବଚନାନୁସାରେଣ ସମାଧତେ –

ଅନ୍ଧପଙ୍ଗୁବଦନ୍ୟୋନ୍ୟସାପେକ୍ଷେ ଜ୍ଞାନକର୍ମଣୀ ।
ଫଲୌପ୍ରାପ୍ତୌ ବିରକ୍ତସ୍ୟ ତସ୍ମାତ୍ ତଦ୍ଦ୍ୱୟମାଚରେତ୍ ।। ୧୧ ।।

ଜ୍ଞାନକର୍ମଣୀ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟେ ଅନ୍ଧପଙ୍ଗୁବଦନ୍ୟୋନ୍ୟସାପେକ୍ଷେ ଇତି ତଦ୍ଦ୍ୱୟଂ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟା-ଦ୍ୱୟମ୍ । ତସ୍ମାତ୍ ଫଲୋପ୍ରାପ୍ତୌ ପରାପରମୁକ୍ତିରୂପଫଲୋପ୍ରାପ୍ତୌ ବିରକ୍ତ ଆଚରେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧ ।।

– ଅନ୍ଧ ଏବଂ ପଙ୍ଗୁ ପରି ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମ ପରସ୍ପର ସାପେକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଫଳର ଉତ୍ପତ୍ତିରେ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ ଯୋଗୀ ଏହି ଦୁଇଟି କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୧।।

ନନୁ ସିଦ୍ଧଜ୍ଞାନିନାଂ କର୍ମଣା ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନେ ସିଦ୍ଧେଽପି ବିଦୁଷାଂ କର୍ମାପି ବିନିଯୁଜ୍ୟତେ ।
ଫଳାଭିସନ୍ଧିରହିତଂ ତସ୍ମାତ୍ କର୍ମ ନ ସନ୍ତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୧୨।।

'ନ କର୍ମଣା' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ କାମ୍ୟକର୍ମପରତ୍ୱାଦ୍ ବିଦୁଷାଂ ଜ୍ଞାନେ ସିଦ୍ଧେଽପି ବେଦାନ୍ତେଷ୍ୱଗ୍ନିହୋତ୍ରବତ୍ ଫଳାପେକ୍ଷାରହିତଂ କର୍ମ ବିଧୀୟତ ଏବ, ତତ୍ତଦାଶ୍ରମବିହିତ କର୍ମପରିତ୍ୟାଗେ ପତିତ୍ୟାତ୍ –

ଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରଧାନଂ ନ ତୁ କର୍ମହୀନଂ
କର୍ମ ପ୍ରଧାନଂ ନ ତୁ ଚିଦ୍ୱିହୀନମ୍ ।
ତସ୍ମାଦ୍ ଦ୍ୱୟୋରେବ ଭବେତ୍
ପ୍ରସିଦ୍ଧିର୍ନହ୍ୟେକପକ୍ଷୋ ବିହଗଃ ପ୍ରଯାତି ।।

ଇତ୍ୟଭିଯୁକ୍ତୋକ୍ତେଶ୍ଚ ନିଷ୍କାମକର୍ମାନୁଷ୍ଠାନଂ ନ ସନ୍ତ୍ୟଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨ ।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନୀଲୋକଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ କର୍ମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଯଦିଓ ଫଳର ଇଚ୍ଛାରୁ ରହିତ ହୁଅ, ତଥାପି କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୧୨ ।।

ଆଚାରସ୍ୟାଧିକ୍ୟଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଆଚାର ଏବ ସର୍ବେଷାମଲଙ୍କାରାୟ କଳ୍ପ୍ୟତେ ।
ଆଚାରହୀନଃ ପୁରୁଷୋ ଲୋକେ ଭବତି ନିନ୍ଦିତଃ ।। ୧୩।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୩।।

– ଆଚାର ହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଳଙ୍କାର ହୋଇଥାଏ । ଆଚାରହୀନ ପୁରୁଷଲୋକରେ ନିନ୍ଦାର ପାତ୍ର ହୋଇଥାଏ ।। ୧୩।।

ତସ୍ମାତ୍ ସତ୍କର୍ମାଚରଣବାନ୍ ଭବେଦିତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା କ୍ରିୟାଗମସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଜ୍ଞାନେନାଚାରଯୁକ୍ତେନ ପ୍ରସୀଦତି ମହେଶ୍ୱରଃ ।
ତସ୍ମାଦାଚାରବାନ୍ ଜ୍ଞାନୀ ଭବେଦାଦେହପାତନମ୍ ।। ୧୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୪।।

– ସଦାଚାରଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ମହେଶ୍ୱର ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ତେଣୁ ଜ୍ଞାନୀ ଶରୀରର ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଚାରବାନ୍ ହେବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୪।।

ଇତି କ୍ରିୟାଗମସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଭାବାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଯଂ ଯଥୋପାସତେ ତଦେବ ଭବତି ଯଦ୍‌ଭାବଂ ତଦ୍ ଭବତି ଯଥାକାରି ତଥାଚାରି ତଥା ଭବତି' ଇତି ବୃହଦାରଣ୍ୟକଶ୍ରୁତେଃ, 'ଶିବଭାବାନୁସନ୍ଧାନାଚ୍ଛିବୋ ଭାବେ ପ୍ରକାଶତେ' ଇତି ଯୋଗଜାଗମସ୍ଥିତେଶ୍ଚ ନିଷ୍କାମକର୍ମାନୁଷ୍ଠାନବତୋ ବିରକ୍ତସ୍ୟ ଭାବଚିହ୍ନମେବ ଭାବାଗମସ୍ଥଲମିତି ନିରୂପୟତି –

ଭାବଚିହ୍ନାନି ବିଦୁଷୋ ଯାନି ସନ୍ତି ବିରାଗିଣଃ ।
ତାନି ଭାବାଗମତ୍ୱେନ ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ସର୍ବଦେହିନାମ୍ ।। ୧୫ ।।

ବିରାଗିଣଃ ଅସତ୍‌କ୍ରିୟାଫଳବିରକ୍ତସ୍ୟ ବିଦୁଷୋ ଜ୍ଞାନିନଃ ଶିବଯୋଗିନଃ, ଯାନି ଭାବଚିହ୍ନାନି ସନ୍ତି, ତାନି ସର୍ବଦେହିନାଂ ପ୍ରାକୃତାନାଂ ଭାବାଗମତ୍ୱେନ ବର୍ତ୍ତନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– (ଭାବାଗମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ବୈରାଗ୍ୟଯୁକ୍ତ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ଙ୍କର ଯେଉଁ ଭାବଚିହ୍ନ ଥାଏ, ତାହା ହିଁ ସମସ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ଭାବାଗମ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାବରୂପୀ ଆଗମଶାସ୍ତ୍ର ରୂପରେ ପ୍ରମାଣ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୫ ।।

ଅଥ ପୂର୍ବୋକ୍ତଜ୍ଞାନାଚାରାପେକ୍ଷୟା ଭାବ ଏବ ବିଶିଷ୍ଟ ଇତି ସୂତ୍ର ଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଶିବୋଽହମିତି ଭାବୋଽପି ଶିବତାପତ୍ତିକାରଣମ୍ ।
ନ ଜ୍ଞାନମାତ୍ରଂ ନାଚାରୋ ଭାବଯୁକ୍ତଃ ଶିବୋ ଭବେତ୍ ।। ୧୬ ।।

ଶିବୋଽହମିତି ଭାବଃ ଶିବତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତିକାରଣମ୍, ଜ୍ଞାନମାତ୍ରଂ ନ, ଶିବତାପତ୍ତିକାରଣଂ ନ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଆଚାରଃ କେବଳସତ୍‌କ୍ରିୟାଚାରୋଽପି ନ, ଶିବତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତିକାରଣଂ ନ, କିନ୍ତୁ ଭାବଯୁକ୍ତଃ ଶିବୋଽହମିତି ଭାବେନ ସଂଯୁକ୍ତ ଏବ ଶିବଃ ଶିବସ୍ୱରୂପୋ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– ଶିବୋଽହମ୍ (ମୁଁ ଶିବ ଅଟେ) ଏହି ଭାବ ମଧ ଶିବତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତିର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । କେବଳ ଜ୍ଞାନ ଅଥବା କେବଳ ଆଚାର ଯୁକ୍ତ ନୁହଁ, ବରଂ କେବଳ ଭାବଯୁକ୍ତ ଭକ୍ତ ଶିବ ହୋଇପାରେ ।। ୧୬ ।।

ନନୁ ଜ୍ଞାନଭାବୟୋଃ କୋ ଭେଦ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନଂ ବସ୍ତୁପରିଚ୍ଛେଦୋ ଧ୍ୟାନଂ ତଦ୍‌ଭାବକାରଣମ୍ ।
ତସ୍ମାଦ୍ ଜ୍ଞାତେ ମହାଦେବେ ଧ୍ୟାନଯୁକ୍ତୋ ଭବେତ୍ ସୁଧୀଃ ।। ୧୭ ।।

ବସ୍ତୁପରିଚ୍ଛେଦ ଇଦମେତାଦୃଶମିତି ବସ୍ତୁସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକଂ ଜ୍ଞାନମ୍, ତଦ୍‌ଭାବକାରଣଂ ନିର୍ଣ୍ଣୀତସ୍ୟ ବସ୍ତୁନୋ ଭାବସ୍ୟ ଧର୍ମଲାଭସ୍ୟ କାରଣଂ ଧ୍ୟାନଂ ତଦେବାହମିତି ମନନମ୍। ତସ୍ମାଦ୍ ଶିବେ ଜ୍ଞାତେ ସତି ସୁଧୀଃ ସୁଜ୍ଞାନୀ ଧ୍ୟାନଯୁକ୍ତୋ ଭାବେନ ସଂଯୁକ୍ତୋ ଭବେତ୍ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭ ।।

– ଜ୍ଞାନ ବସ୍ତୁର ପରିଚ୍ଛେଦ ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ବାସ୍ତବିକ ସ୍ୱରୂପର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଧ୍ୟାନ ସେହି ଭାବର କାରଣ ଅଟେ । ତେଣୁ ମହାଦେବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶିବଧ୍ୟାନରେ ଯୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୭।।

ଅଥ କଥଂ ଭାବୟେଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚ ସର୍ବତ୍ର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଂ ମହେଶ୍ୱରମ୍ ।
ଭାବୟେତ୍ ପରମାନନ୍ଦଲବ୍ଧୟେ ପଣ୍ଡିତୋତ୍ତମଃ ।। ୧୮ ।।

ଅନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚ ଶରୀରାନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୮ ।।

– ଉତ୍ତମ ପଣ୍ଡିତ ପରମାନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଶରୀର ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ସର୍ବତ୍ର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଓ ତାଙ୍କର ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୮।।

ଅଥ ସା କ୍ରିୟାପୂଜା ଭାବରହିତା ଚେଦ୍ ବୃଥେତି ସଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନାହ –

ଅର୍ଥହୀନା ଯଥା ବାଣୀ ପତିହୀନା ଯଥା ସତୀ ।
ଶ୍ରୁତିହୀନା ଯଥା ବୁଦ୍ଧିର୍ଭାବହୀନା ତଥା କ୍ରିୟା ।। ୧୯ ।।

ଶ୍ରୁତିହୀନା ବେଦଶ୍ରୁତିସମ୍ମତିରହିତା ବୁଦ୍ଧିର୍ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– ଯେପରି ଅର୍ଥହୀନ ବାଣୀ, ପତିହୀନ ସତୀ ସ୍ତ୍ରୀ, ବେଦଜ୍ଞାନ ରହିତ ବୁଦ୍ଧି ସେହିପରି ଶିବଭାବନା ରହିତ କ୍ରିୟା ବ୍ୟର୍ଥ ଅଟେ ।। ୧୯।।

ଚକ୍ଷୁର୍ହୀନୋ ଯଥା ରୂପଂ ନ କିଞ୍ଚିଦ୍ୱୀକ୍ଷିତୁଂ କ୍ଷମଃ ।
ଭାବହୀନସ୍ତଥା ଯୋଗୀ ନ ଶିବଂ ଦ୍ରଷ୍ଟୁମୀଶ୍ୱରଃ ।। ୨୦ ।।

ଈଶ୍ୱରଃ ସମର୍ଥ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୦।।

– ଯେପରି ଚକ୍ଷୁ ବିହନୀ ମନୁଷ୍ୟ କିଛି ଦେଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନଥାଏ, ସେହିପରି ଭାବହୀନ ଯୋଗୀ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇନଥାଏ ।। ୨୦।।

ଭାବଶୁଦ୍ଧେନ ମନସା ପୂଜୟେତ୍ ପରମେଷ୍ଠିନମ୍ ।
ଭାବହୀନାଂ ନ ଗୃହ୍ଣାତି ପୂଜାଂ ସୁମହତୀମପି ।। ୨୧ ।।

ଭାବଶୁଦ୍ଧେନ ଧ୍ୟାନଶୁଦ୍ଧେନେତ୍ୟର୍ଥଃ । ସଃ ସ ପରମେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୧।।

– ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ଭାବ ଯୁକ୍ତ ମନଦ୍ୱାରା ପରମେଶ୍ୱର ଶିବଙ୍କର ପୂଜା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଭାବହୀନ ବିଶିଷ୍ଟ ପୂଜାର ପରମେଶ୍ୱର ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ ।। ୨୧।।

ଅଥ –

ଭ୍ରମଦ୍‌ଭ୍ରମରଚିନ୍ତାୟାଂ କୀଟୋଽପି ଭ୍ରମରାୟତେ ।
ଶିବଚିନ୍ତାସମାକ୍ରାନ୍ତଃ ଶିବରୂପୀ ଭବେଦ୍ ଧ୍ରୁବମ୍ ।।

ଇତି ବୀରାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଭାବମହତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ନୈରନ୍ତର୍ଯ୍ୟେଣ ସମ୍ପନ୍ନେଭାବେ ଧ୍ୟାତୁଂ ଶିବଂ ପ୍ରତି ।
ତଦ୍ ଭାବୋ ଜାୟତେ ଯଦ୍ୱତ୍ କ୍ରିମେଃ କୀଟସ୍ୟ ଚିନ୍ତନାତ୍ ।। ୨୨।।

କ୍ରିମେଃ କୀଟସ୍ୟ ଭ୍ରମରସ୍ୟ ଚିନ୍ତନାଦ୍ ଯଦ୍ୱଦ୍ ଯଥା ତଦ୍‌ଭାବୋ ଭ୍ରମରକୀଟଭାବୋ ଜାୟତେ, ତଥା ଭାବେ ଚିତ୍ତେ ଚିତ୍ତବିଶିଷ୍ଟେ ଶିବଂ ଧ୍ୟାତୁଂ ନୈରନ୍ତର୍ଯ୍ୟେଣ ସମ୍ପନ୍ନେ ସତି ତଦ୍‌ଭାବଃ ଶିବସ୍ୱରୂପ ଏବ ଜାୟତେ, ଶିବଂ ପ୍ରତୀୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨।।

– ଯେପରି କୃମି ଭ୍ରମରର ଚିନ୍ତା କରି କରି ଭ୍ରମର ହୋଇଥାଏ, ସେପରି ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନରେ ନିରନ୍ତର ଭାବରେ ଯୁକ୍ତ ଯୋଗୀ ମଧ୍ୟ ଶିବ ହୋଇଯାଏ ।। ୨୨।।

ଅଥ ନିଷ୍କଳଶିବଚିନ୍ତନେ ଯଦ୍ୟସମର୍ଥଃ, ତଦ୍ୱିଭୂତିଂ ବା ଚିନ୍ତୟେଦିତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଭାବାଗମସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ନିଷ୍କଳଙ୍କଂ ନିରାକାରଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ଶିବଭିଧମ୍ ।
ନିର୍ଧ୍ୟାତୁମସମର୍ଥୋଽପି ତଦ୍ୱିଭୂତିଂ ବିଭାବୟେତ୍ ।। ୨୩।।

ତଦ୍ୱିଭୂତିଂ ସର୍ବଜ୍ଞତ୍ୱାଦିମହଦୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୩।।

– ଯଦି କୌଣସି ଭକ୍ତ ଶିବ ନାମକ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ନିରାକାର ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଧ୍ୟାନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ନହୁଏ, ତେବେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଶିବଙ୍କର ସର୍ବଜ୍ଞତା ଆଦି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଧ୍ୟାନ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୩।।

ଇତି ଭାବାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଜ୍ଞାନୀ ବିଜ୍ଞାନତତ୍ପରଃ' ଇତ୍ୟମୃତବିନ୍ଦୁଶ୍ରୁତେ, 'ଜ୍ଞାନମେତଚ୍ଛୈବସଂସ୍ଥମ୍' ଇତି ପତିପରାତନ୍ତ୍ରବଚନାଚ୍ଚ ତଦ୍‌ଭାବାଗମସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପରଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନଚିହ୍ନମେବ ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଲମିତି ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପରସ୍ୟ ଜ୍ଞାନଚିହ୍ନାନି ଯାନି ସନ୍ତି ଶରୀରିଣାମ୍ ।
ତାନି ଜ୍ଞାନାଗମତ୍ୱେନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ବିମୁକ୍ତୟେ ।। ୨୪।।

ପରସ୍ୟ ଭାବାଗମସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପରମଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନଚିହ୍ନାନ୍ୟେବ ପ୍ରାକୃତାନାଂ ପଶୁଜନାନାଂ ବିମୁକ୍ତୟେ ତଦ୍‌ଗତୟେ ଜ୍ଞାନାଗମତ୍ୱେନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– (ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପର ଅର୍ଥାତ୍ ଭାବାଗମ ସମ୍ପନ୍ନ ଜ୍ଞାନଯୋଗୀର ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନଚିହ୍ନ ଥାଏ, ସେହିସବୁ ସାମାନ୍ୟ ଦେହଧାରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମୋକ୍ଷାର୍ଥ ଜ୍ଞାନାଗମ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୪।।

ଅଥ – 'ଯଥେହ କର୍ମଚିତୋ ଲୋକଃ କ୍ଷୀୟତେ, ଏବମେବାମୁତ୍ର ପୁଣ୍ୟଚିତୋ ଲୋକଃ କ୍ଷୀୟତେ'[୨୦୨] 'ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଦେବଂ ମୃତ୍ୟୁପାଶାଦ୍ ଛିନତ୍ତି'[୨୦୩] ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ପୂର୍ବୋକ୍ତକେବଲଭାବକର୍ମଭ୍ୟାଂ ଫଳଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଜ୍ଞାନମେବ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବିଶେଷୟତି –

ଭାବେନ କିଂ ଫଳଂ ପୁସାଂ କର୍ମଣାଂ ବା କିମିଷ୍ୟତେ ।
ଭାବକର୍ମସମାଯୁକ୍ତଂ ଜ୍ଞାନମେବ ବିମୁକ୍ତିଦମ୍ ।। ୨୫।।

ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମୀତ୍ୟପରୋକ୍ଷଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୫।।

– କେବଳ ଭାବଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ କିଛି ଫଳ ମିଳିବ ନାହିଁ । କେବଳ କର୍ମଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ଭାବ ଏବଂ କର୍ମ ଉଭୟରେ ଯୁକ୍ତ ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମୋକ୍ଷଦାୟକ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୫।।

କେବଳଂ କର୍ମମାତ୍ରେଣ ଜନ୍ମକୋଟିଶତୈରପି ।
ନାତ୍ମନାଂ ଜାୟତେ ମୁକ୍ତିର୍ଜ୍ଞାନଂ ମୁକ୍ତେର୍ହି କାରଣମ୍ ।। ୨୬।।

ହି 'ନ କର୍ମଣା'[୨୦୪] ଇତି 'ତରତି ଶୋକମାତ୍ମବିତ୍'[୨୦୫] ଇତ୍ୟାଦି ବହୁସୁତ୍ୟାଦି-ପ୍ରସିଦ୍ଧୋଦ୍ଧୟମର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୬।।

– କେବଳ କର୍ମଦ୍ୱାରା କୋଟି କୋଟି ଜନ୍ମରେ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମାର ମୁକ୍ତି ହୋଇ ନଥାଏ ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମୁକ୍ତିର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ଅଟେ ।। ୨୬।।

ଅଥ କର୍ମଣା ମୁକ୍ତିର୍ନାସ୍ତୀତ୍ୟେଦେବ ନ, କିନ୍ତୁ କର୍ମ ଜ୍ଞାନହୀନଂ ଚେଦ୍ ପୁନଃ ସଂସାରକାରଣମିତ୍ୟାହ –

ଜ୍ଞାନହୀନଂ ସଦା କର୍ମ ପୁଂସାଂ ସଂସାରକାରଣମ୍ ।
ତଦେବ ଜ୍ଞାନଯୋଗେନ ସଂସାରବିନିବର୍ତକମ୍ ।। ୨୭।।

---

୨୦୨. ଛା. ଉ., ୮/୧/୬

୨୦୩. ତୁଳନୀୟ – ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଦେବଂ ସର୍ବପାଶାପହାନିଃ (ଶ୍ୱେ. ଉ., ୧/୧୧)

୨୦୪. କୈ. ଉ., ୩

୨୦୫. ଛା. ଉ., ୭/୧/୩

ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭।।

– ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନହୀନ କର୍ମ ସଦା ସଂସାର ଅର୍ଥାତ୍ ପୁନର୍ଜନ୍ମର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ସେହି କର୍ମ ଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତ ହେଲେ ସଂସାରର ବିନିବର୍ତ୍ତକ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋକ୍ଷପ୍ରଦ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୭।।

ଅଥ ଜ୍ଞାନହୀନଂ କର୍ମ କଥଂ ପୁନଃ ସଂସାରକାରଣମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଫଳଂ କ୍ରିୟାବତାଂ ପୁଂସାଂ ସ୍ୱର୍ଗାଦ୍ୟଂ ନଶ୍ୱରଂ ଯତଃ ।

ତସ୍ମାତ୍ ସ୍ଥାୟିଫଳପ୍ରାପ୍ତ୍ୟୈ ଜ୍ଞାନମେବ ସମଭ୍ୟସେତ୍ ।। ୨୮।।

'ତେ ତଂ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ସ୍ୱର୍ଗଲୋକଂ ବିଶାଳଂ କ୍ଷୀଣେ ପୁଣ୍ୟେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକଂ ବିଶନ୍ତି'[୨୦୬] ଇତ୍ୟାଦିବଚନବଳାତ୍ କେବଳକ୍ରିୟାନିଷ୍ଠାନାଂ ପୁଂସାଂ ସ୍ୱର୍ଗାଦ୍ୟଂ ଫଳଂ ନଶ୍ୱରଂ ନାଶଶୀଳମ୍, ତସ୍ମାତ୍ ସ୍ଥାୟିମୋକ୍ଷଫଳପ୍ରାପ୍ତ୍ୟୈ ଜ୍ଞାନମେବ ସମ୍ୟଗଭ୍ୟସେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮।।

– ଯେହେତୁ କ୍ରିୟାବାନ୍ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର କ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗ ଆଦି ଫଳ ନଶ୍ୱର ହୋଇଥାଏ, ତେଣୁ ସ୍ଥାୟୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନଶ୍ୱର ଫଳର ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଜ୍ଞାନର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୨୮।।

ନନୁ ତଜ୍ଜ୍ଞାନଂ କଥମଭ୍ୟସନୀୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶାସ୍ତ୍ରାଭ୍ୟାସାଦିଯତ୍ନେନ ସଦ୍‌ଗୁରୋରୁପଦେଶତଃ ।

ଜ୍ଞାନମେବ ସମଭ୍ୟସ୍ୟେତ୍ କିମନ୍ୟେନ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ।। ୨୯।।

ଶାସ୍ତ୍ରାଭ୍ୟାସାଦିଯତ୍ନେନ ନିଗମାଗମଶିରଃ ସିଦ୍ଧବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରାଭ୍ୟାସାଦିପ୍ରଯତ୍ନେନ ସଦ୍‌ଗୁରୋରୁପଦେଶତୋଽନୁଗ୍ରହାତ୍ ଜ୍ଞାନମେବ ଶିବଜ୍ଞାନମେବ ସମଭ୍ୟସ୍ୟେତ୍ ସମ୍ୟଗଭ୍ୟାସଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ । ଅନ୍ୟେନ ପାଶବହବିର୍ଭକ୍ଷଣୋପଯୁକ୍ତପୂର୍ବମୀମାଂସାଦିଶାସ୍ତ୍ରେଣ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ? ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରୟୋଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯।।

– ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ଆଦି ପ୍ରୟାସ ତଥା ସଦ୍‌ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଅନ୍ୟ ସାଧନର କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? ।। ୨୯।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନମହତ୍ତ୍ୱଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଜ୍ଞାନଂ ପରଶିବାଦ୍ୱୈତପରିପାକବିନିଶ୍ଚୟଃ ।

ଯେନ ସଂସାରସମ୍ବନ୍ଧବିନିବୃତ୍ତିର୍ଭବେତ୍ ସତାମ୍ ।। ୩୦।।

ପରବ୍ରହ୍ମଲିଙ୍ଗାଦନ୍ୟନ୍ନାସ୍ତୀତି ପରିପକ୍ୱନିଶ୍ଚୟ ଏବ ଜ୍ଞାନଂ ଯେନ ଜ୍ଞାନେନ ସତାଂ ସଂସାରବାଧାନିବୃତ୍ତିର୍ଭବେଦିତି ।। ୩୦।।

---

୨୦୬. ଭ. ଗୀ., ୯/୨୧

– ଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ ହେଉଛି – ପରଶିବଙ୍କର ଅଦ୍ୱୈତଭାବର ପରିପାକ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ନିଶ୍ଚିତ ଅବଧାରଣା । ଏହାଦ୍ୱାରା ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କୁ ସଂସାରର ନିବୃତ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୦।।

ଅଥ ତଦେବ ବିଶଦୟତି –

ଶିବାତ୍ମକମିଦଂ ସର୍ବଂ ଶିବାଦନ୍ୟନ୍ନ ବିଦ୍ୟତେ ।
ଶିବୋଽହମିତି ଯା ବୁଦ୍ଧିସ୍ତଦେବ ଜ୍ଞାନମୁତ୍ତମମ୍ ।। ୩୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୧ ।।

– ଏ ସମସ୍ତ ହେଉଛି ଶିବାତ୍ମକ, ଶିବ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ, ମୁଁ ମଧ ଶିବ ଅଟେ – ଏହିପରି ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧି, ତାହା ହେଉଛି ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନ ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନମହତ୍ତ୍ୱଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଅନ୍ଧୋ ଯଥା ପୁରସ୍ଥାନି ବସ୍ତୂନି ଚ ନ ପଶ୍ୟତି ।
ଜ୍ଞାନହୀନସ୍ତଥା ଦେହୀ ନାତ୍ମସ୍ଥଂ ବୀକ୍ଷତେ ଶିବମ୍ ।। ୩୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୨ ।।

– ଯେପରି ଅନ୍ଧବ୍ୟକ୍ତି ସମ୍ମୁଖରେ ଥିବା ବସ୍ତୁମାନଙ୍କୁ ଦେଖିପାରେ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଜ୍ଞାନହୀନ ଜୀବ ନିଜ ଭିତରେ ଥିବା ଶିବଙ୍କୁ ଦେଖେ ନାହିଁ ।। ୩୨ ।।

ନନୁ ଶିବଦର୍ଶନେନ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବସ୍ୟ ଦର୍ଶନାଦ୍ ପୁଂସାଂ ଜନ୍ମରୋଗନିବର୍ତ୍ତନମ୍ ।
ଶିବଦର୍ଶନମପ୍ୟାହୁଃ ସୁଲଭଂ ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁଷାମ୍ ।। ୩୩ ।।

ଅତ୍ର ସ୍ୟାଦିତି ଶେଷଃ । ଜନ୍ମରୋଗନିବର୍ତ୍ତନଂ ସ୍ୟାଦିତି ସମ୍ବନ୍ଧଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୩ ।।

– ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଜନ୍ମରୂପୀ ରୋଗ ଦୂର ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନରୂପୀ ନେତ୍ରବାଲା ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଶିବଙ୍କର ଦର୍ଶନ ମଧ ସୁଲଭ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୩ ।।

ତସ୍ମାଦ୍ ଜ୍ଞାନେନ ବିନା ଅଜ୍ଞାନନିବୃତ୍ତିର୍ନାସ୍ତୀତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଦୀପଂ ବିନା ଯଥା ଗେହେ ନାନ୍ଧକାରୋ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।
ଜ୍ଞାନଂ ବିନା ତଥା ଚିତ୍ତେ ମୋହୋଽପି ନ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।। ୩୪ ।।

ଜ୍ଞାନଂ ବିନା ଶିବଜ୍ଞାନଂ ବିନେତ୍ୟର୍ଥଃ । ମୋହୋଽଜ୍ଞାନମ୍ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୪ ।।

– ଯେପରି ଘର ଭିତରର ଅନ୍ଧକାର ଦୀପ ବିନା ଦୂର ହୁଏନି, ସେହିପରି ଚିତ୍ତରେ ଥିବା ମୋହ (ରୂପକ ଅନ୍ଧକାର) ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ବିନା ଦୂର ହୋଇ ନଥାଏ ।। ୩୪ ।।

ଇତି ଜ୍ଞାନାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ସକାୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଶରୀରମାଦ୍ୟଂ ଖଳୁ ଧର୍ମସାଧନମ୍'[୨୦୭] ଇତି ବଚନାନୁସାରେଣ ତଚ୍ଛିବଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ଶରୀରସ୍ୟ କ୍ରିୟାଭାବଜ୍ଞାନକାରଣତ୍ୱେନାତ୍ମତ୍ୱନିରୂପଣାଦୟଂ ଲୋକଃ ସକାୟ ଇତି ଷଡ୍‌ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ସକାୟସ୍ଥଲଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପରସ୍ୟ ଯା ତନୁର୍ଜ୍ଞେୟାଦ୍ଧଦେହକର୍ମାଭିମାନିନଃ ।
ତୟା ସକାୟୋ ଲୋକୋଽୟଂ ତଦାତ୍ମତ୍ୱନିରୂପଣାତ୍ ।। ୩୫ ।।

ଅଦେହକର୍ମାଭିମାନିନଃ ସ୍ଥୂଲୋଽହମହଂ କରୋମୀତି ଲୌକିକବଦ୍ ଦେହକର୍ମାଭିମାନଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ପରସ୍ୟ ପୂର୍ବୋକ୍ତଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ପରୈର୍ଜ୍ଞେୟା ଯା ତନୁରସ୍ତି, ତୟା ତନ୍ୱା ତଦାତ୍ମତ୍ୱନିରୂପଣାତ୍ ତଚ୍ଛରୀରସ୍ୟ ଆତ୍ମତ୍ୱନିରୂପଣାତ୍ ଅୟଂ ଲୋକଃ ସକାୟ ଇତି କାୟେନ ସହିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୫ ।।

– (ସକାୟସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – (ସ୍ଥୂଳ ଆଦି ବିଶିଷ୍ଟ) ଦେହ ଏବଂ କର୍ମର ଯିଏ ଅଭିମାନୀ ନୁହେଁ, ଏହିପରି ପର ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନସ୍ଥଳୀର ଯେଉଁ ଜ୍ଞେୟ ଶରୀର ଅଛି, ତାହାଦ୍ୱାରା ଏହି ଲୋକ ସକାୟ କୁହାଯାଏ, କାରଣ ତାହାର (ଜ୍ଞାନୀ) ଶରୀର ଆତ୍ମା ରୂପରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୫ ।।

ନନୁ ଦେହାଭିମାନଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ପରଯୋଗିନଃ କାୟାପେକ୍ଷା କିମର୍ଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କାୟଂ ବିନା ସମସ୍ତାନାଂ ନ କ୍ରିୟା ନ ଚ ଭାବନା ।
ନ ଜ୍ଞାନଂ ଯତ୍ତତୋ ଯୋଗୀ କାୟବାନେବ ସଞ୍ଚରେତ୍ ।। ୩୬ ।।

ଯଦ୍ୟସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ସମସ୍ତାନାଂ ଚ କାୟଂ ବିନା କ୍ରିୟାଧ୍ୟାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱାତ୍ ଶିବଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ କାୟବାନେବ ସଞ୍ଚରେଦିତି ।। ୩୬ ।।

– କାୟ (ଶରୀର) ବିନା ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କର କ୍ରିୟା, ଭାବନା ଅଥବା ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନଥାଏ, ତେଣୁ ଯୋଗୀ କାୟବାନ୍ ହୋଇ (ସଂସାରରେ) ବିଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୬ ।।

---

୨୦୭. କୁ. ସଂ.

ନନ୍ୱସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ଶିବଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନତ୍ୱାତ୍ କିମିତି କାୟାପେକ୍ଷତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବୈକଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତସ୍ୟ ଯୋଗିନୋଽପି ମହାତ୍ମନଃ ।

କାୟଯୋଗେନ ସିଦ୍ଧ୍ୟନ୍ତି ଭୋଗମୋକ୍ଷାଦୟଃ ସଦା ।। ୩୭।।

ମୋକ୍ଷସ୍ୟ ଜ୍ଞାନମୂଳତ୍ୱାତ୍, ଜ୍ଞାନସ୍ୟ କାୟମୂଳତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୩୭।।

– ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନରେ ଯୁକ୍ତ ମହାନ୍ ଆତ୍ମାବାଲା ଯୋଗୀର ମଧ୍ୟ ଭୋଗ, ମୋକ୍ଷ ଆଦି (କର୍ମ) ସର୍ବଦା କାୟଯୋଗରେ ହିଁ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୭।।

ଅତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

କାଷ୍ଠଂ ବିନା ଯଥା ବହ୍ନିର୍ଜାୟତେ ନ ପ୍ରକାଶବାନ୍ ।

ମୂର୍ତ୍ତିଂ ବିନା ତଥା ଯୋଗୀ ନାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶବାନ୍ ।। ୩୮।।

– ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୮।।

– ଯେପରି ଅଗ୍ନି କାଷ୍ଠ ବିନା ପ୍ରକାଶବାନ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ମୂର୍ତ୍ତି (ଶରୀର) ବିନା ଯୋଗୀ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରକାଶ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ।। ୩୮ ।।

ପୁନଶ୍ଚ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାନ୍ତରମାହ –

ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ମନୈବ ଦେବସ୍ୟ ଯଥାପୂଜ୍ୟତ୍ୱକଳ୍ପନା ।

ତଥା ଦେହାତ୍ମନୈବାସ୍ୟ ପୂଜ୍ୟତ୍ୱଂ ପରଯୋଗିନଃ ।। ୩୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୯ ।।

– ଯେପରି ମୂର୍ତ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜ୍ୟ ମନା ହୁଏ, ସେହିପରି ପରଯୋଗୀ ମଧ୍ୟ ଦେହ ଧାରଣ କରିଥିବାରୁ ପୂଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୩୯ ।।

କିମୁତ ଶିବୋଽପି ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟାତ୍ମନୈବ ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦୀନ୍ କରୋତୀତ୍ୟାହ –

ନିଷ୍କଳୋ ହି ମହାଦେବଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ସଦାଶିବଃ ।

ଜଗତ୍ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିସଂସିଦ୍ଧ୍ୟୈ ମୂର୍ତ୍ତିମାନେବ ଭାସତେ ।। ୪୦।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୦।।

– ନିଷ୍କଳ (ତଥାପି) ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅତଏବ ମହାଦେବ ହିଁ ସଦାଶିବ, ଜଗତ୍‌ର ସୃଷ୍ଟି ଆଦି କରିବା ପାଇଁ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ୍ ହୋଇ (ସର୍ବତ୍ର) ଭାସିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୪୦।।

ଅଥ ବ୍ରହ୍ମାଦିଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନିନୋଽପି କାୟବନ୍ତ ଏବେତ୍ୟାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୟା ଦେବତାଃ ସର୍ବା ମୁନୟୋଽପି ମୁମୁକ୍ଷବଃ ।

କାୟବନ୍ତୋ ହି କୁର୍ବନ୍ତି ତପଃ ସର୍ବାର୍ଥସାଧକମ୍ ।। ୪୧।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୧।।

– ବ୍ରହ୍ମା ଆଦି ସମସ୍ତ ଦେବତା, ମୋକ୍ଷ ଚାହୁଁଥିବା ସମସ୍ତ ମୁନିଗଣ ମଧ୍ୟ ସର୍ବାର୍ଥ ସାଧକ ତପକୁ ଶରୀର ଧାରଣ କରି ହିଁ କରିଥାନ୍ତି ।। ୪୧ ।।

ଅଥ – 'ବୈରାଗ୍ୟେଣ ବପୁସ୍ତ୍ୟାଗୋ ନୈବ କାର୍ଯ୍ୟୋ ମନୀଷିଭିଃ' ଇତି ଦେବୀକାଲୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଶରୀରସ୍ୟ ସକଳସିଦ୍ଧିମୂଳତ୍ୱାନ୍ନ ତତ୍ପରିତ୍ୟାଗୋ ଯୁକ୍ତ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ସକାୟସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ତପୋ ହି ମୂଳଂ ସର୍ବାସାଂ ସିଦ୍ଧୀନାଂ ଯଜ୍ଜଗତ୍ତ୍ରୟେ ।
ତପସ୍ତତ୍କାୟମୂଳଂ ହି ତସ୍ମାତ୍ କାୟଂ ନ ସନ୍ତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୪୨ ।।

ସର୍ବାସାଂ ସିଦ୍ଧୀନାଂ ତପଃ କାରଣମ୍, ତପସଃ ଶରୀରଂ କାରଣମ୍, ତସ୍ମାତ୍ କାୟଂ ବୈରାଗ୍ୟେଣ ନ ପରିତ୍ୟଜେଦିତି ।। ୪୨ ।।

– ତିନି ଲୋକରେ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିର ମୂଳ କାରଣ ତପ ଅଟେ ଏବଂ ସେହି ତପ କାୟମୂଳ (ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀରଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ କରାଯାଏ) ଅଟେ । ତେଣୁ ଶରୀରର ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୪୨ ।।

ଇତି ସକାୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଅକାୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – 'ଅଚ୍ଛାୟମ୍'[୨୦୮] 'ଅଶରୀରମ୍'[୨୦୯] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ପରଯୋଗିନଶ୍ଚୌପଚାରିକଦେହିତ୍ୱାଦକାୟ ଇତି ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଔପଚାରିକଦେହିତ୍ୱାଜ୍ଜଗଦାତ୍ମତ୍ୱଭାବନାତ୍ ।
ମାୟାସମ୍ବନ୍ଧରାହିତ୍ୟାଦକାୟୋ ହି ପରଃ ସ୍ମୃତଃ ।। ୪୩ ।।

ପର ଉକ୍ତଲକ୍ଷଣସକାୟଃ ପରଯୋଗୀ, ଔପଚାରିକଦେହିତ୍ୱାତ୍ ଦେହାଭିମାନ-ଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଜଗଦାତ୍ମତ୍ୱଭାବନାତ୍ 'ସ୍ୱଶକ୍ତିପ୍ରଚୟୋ ବିଶ୍ୱମ୍'[୨୧୦] ଇତି ଶିବସୂତ୍ରସ୍ଥିତେଃ ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱଂ ଶିବସ୍ୱଭାବଭୂତଚିତ୍କ୍ରିୟାଶକ୍ତିମୟମ୍, ତଦ୍ୱିଷୟତ୍ୱାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ତଦ୍ବାହ୍ୟତ୍ୱେନାପ୍ରମେୟ କାର୍ଯ୍ୟଂ ସ୍ୟାଦିତି ଚିନ୍ତନାଦ୍ ମାୟାସମ୍ବନ୍ଧରହିତ୍ୟାତ୍, ଅତଏବାନ୍ୟୋନ୍ୟଭାବଲକ୍ଷଣଭେଦ-ବୁଦ୍ଧିରାହିତ୍ୟାଦ୍ ଅକାୟ ଇତି ସ୍ମୃତଃ, ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– (ଅକାୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପର ଅର୍ଥାତ୍ ସକାୟ ପରଯୋଗୀ ଔପଚାରିକ

---

୨୦୮. ବୃ. ଉ., ୩/୮/୮

୨୦୯. ଛା. ଉ., ୮/୧୨/୧

୨୧୦. ଶି. ସୂ., ୩/୩୦

(ଗୌଣ ରୂପରେ) ଦେହ ଧାରଣ କରି, ସଂସାରକୁ ନିଜର ସ୍ୱରୂପ ଭାବି ଏବଂ ମାୟାର ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ରହିତ ହୋଇ ଅକାୟ ମନାଯାଏ ।। ୪୩।।

ନନ୍ୱସ୍ୟ ଦେହାଭିମାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନାକାୟତ୍ୱେଽପି ଦେହସମ୍ବନ୍ଧସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍ ତତ୍କୃତବିକାରୋଽସ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରସ୍ୟ ଦେହଯୋଗେଽପି ନ ଦେହାଶ୍ରୟବିକ୍ରିୟା ।

ଶିବସ୍ୟେବ ଯତସ୍ତସ୍ମାଦକାୟୋଽୟଂ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୪୪।।

ଶିବସ୍ୟ ଦେହଯୋଗେଽପି ଯଥା ଶରୀରପ୍ରଯୁକ୍ତକାମାଦିବିକାରୋ ନାସ୍ତି । ତଥା ପରଯୋଗିନଃ ଶିବତୁଲ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଦେହପ୍ରଯୁକ୍ତବିକାରୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪।।

– ଯେପରି ଶିବ ପର ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କଠାରେ ଦେହ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ବିକାର ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ପର ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବସ୍ୱରୂପ ଯୋଗୀ ଦେହଧାରଣ କରିଥିଲେ ମଧ (ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର) ଶରୀରଦ୍ୱାରା ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା କ୍ରିୟା ସବୁର ସଂସ୍କାର ରୂପ ବିକାର ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଯୋଗୀ ଅକାୟ କୁହାଯାଏ ।। ୪୪।।

ନନ୍ୱକାୟକାୟତ୍ୱେନ ଭାସନଂ କିଂ ପ୍ରଯୁକ୍ତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରଲିଙ୍ଗେ ବିଲୀନସ୍ୟ ପରମାନନ୍ଦଚିନ୍ମୟେ ।

କୃତୋ ଦେହେନ ସମ୍ବନ୍ଧୋ ଦେହିବଦ୍ଭାସନଂ ଭ୍ରମଃ ।। ୪୫।।

ଦ୍ରଷ୍ଟୃଣାଂ ଭ୍ରମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୫।।

– ପରମ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ଚିନ୍ମୟ ପରଲିଙ୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ପରମଶିବରେ ବିଲୀନ ଯୋଗୀର ଦେହ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ କେଉଁଠି ରହେ ? ଅର୍ଥାତ୍ ରହେ ନାହିଁ । ସେ ଯେଉଁ ଦେହଧାରୀ ଦେଖାଯାଏ ତାହା ଭ୍ରମ ଅଟେ ।। ୪୫।।

ଅଥ ଦେହସମ୍ବନ୍ଧେ ସତ୍ୟପି ତେନ ବାଧକଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଦେହାଭିମାନହୀନସ୍ୟ ଶିବଭାବେ ସ୍ଥିତାତ୍ମନଃ ।

ଜଗଦେତଚ୍ଛରୀରଂ ସ୍ୟାଦ୍ ଦେହେନୈକେନ କା ବ୍ୟଥା ।। ୪୬।।

ଦେହାଭିମାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ଶିବଭାବେ ସ୍ଥିତସ୍ୱରୂପବତ୍ ଏତତ୍ ପରଯୋଗିନଃ ଶିବବଦ୍ ବିଶ୍ୱଂ ଶରୀରଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟେକେନ ଶରୀରେଣ କା ବ୍ୟଥା ନ କାଽପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬।।

– ଦେହାଭିମାନରୁ ରହିତ ଅତଏବ ଶିବଭାବରେ ସ୍ଥିତ (ଯୋଗୀ) ପାଇଁ ଏହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାର ତାଙ୍କର ଶରୀର ଅଟେ । ତେବେ ଏକ (ଦୃଶ୍ୟମାନ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ) ଶରୀରରୁ କ'ଣ ହାନି ଲାଭ ? ।। ୪୬।।

ଅଥ ଶିବବତ୍ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟାଭାବାତ୍ କସ୍ମାନ୍ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଜ୍ଞାନୈକନିଷ୍ଠସ୍ୟ ନାହଙ୍କାରଭବଭ୍ରମଃ ।
ନ ଚେନ୍ଦ୍ରିୟଭବଂ ଦୁଃଖଂ ତ୍ୟକ୍ତଦେହାଭିମାନିନଃ ।। ୪୭ ।।

ଶିବାହଂ ଭାବନିଷ୍ଠସ୍ୟ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଶରୀରାହଙ୍କାରଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ନାହମୀଶ୍ୱର ଇତି ତତ୍କୃତ ଭ୍ରାନ୍ତିରିନ୍ଦ୍ରିୟଜନ୍ୟଂ ଦୁଃଖଂ ଚ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭ ।।

– ଯେଉଁ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ସର୍ବଦା ଜ୍ଞାନରେ ରତ, ତାଙ୍କର ଅହଙ୍କାରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଭ୍ରମ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯିଏ ଦେହାଭିମାନର ତ୍ୟାଗ କରି ଦେଇଛି, ତା'ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜନ୍ୟ ଦୁଃଖ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୪୭ ।।

ଅଥୋକ୍ତାର୍ଥମେବ ସ୍ଫୁଟୀକୃତ୍ୟାକାୟସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ନ ମନୁଷ୍ୟୋ ନ ଦେବୋଽହଂ ନ ଯକ୍ଷୋ ନୈବ ରାକ୍ଷସଃ ।
ଶିବୋଽହମିତି ଯୋ ବୁଦ୍ଧ୍ୟାତ୍ ତସ୍ୟ କିଂ ଦେହକର୍ମଣା ।। ୪୮ ।।

ତସ୍ୟାକାୟସ୍ୟ ଶାରୀରକକର୍ମଣା କିମ୍, କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍, ନ କ୍ଵିମପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୮ ।।

– 'ମୁଁ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ଦେବତା ନୁହେଁ, ଯକ୍ଷ ନୁହେଁ ଓ ରାକ୍ଷସ ନୁହେଁ, ମୁଁ କେବଳ ଶବ ଅଟେ' – ଯିଏ ନିଜକୁ ଏପରି ଭାବେ, ତା'ର ଶରୀର କର୍ମରୁ କ'ଣ ଲାଭ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀରଦ୍ୱାରା କରାଯାଉଥିବା କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ସେ ଉପଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ) ।। ୪୮ ।।

ଇତ୍ୟକାୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ପରକାୟସ୍ଥଳମ୍

'ସଏବୈଂ (ବେଦୈ) ତତ୍ ପରମଂ ବ୍ରହ୍ମଧାମ'[୨୧୧] ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତେଃ ଅକାୟପରଯୋଗୀ ପ୍ରକୃତିମାୟାତୀତ ଇତି ପରବ୍ରହ୍ମଶରୀରତ୍ୱାଦ୍ ପରକାୟ ଇତି ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ବଶୀକୃତତ୍ୱାଦ୍ ପ୍ରକୃତେର୍ମାୟାମାର୍ଗାତିବର୍ତନାତ୍ ।
ପରକାୟୋଽୟମାଖ୍ୟାତଃ ସତ୍ୟଜ୍ଞାନସୁଖାତ୍ମକଃ ।। ୪୯ ।।

ଅୟମକାୟଃ ଶିବଯୋଗୀ ପ୍ରକୃତେର୍ବଶୀକୃତତ୍ୱାଦ୍ ବଶୀକୃତେର୍ମାୟାମାର୍ଗୋଲ୍ଲଙ୍ଘନାତ୍ ସତ୍ୟଜ୍ଞାନସୁଖାତ୍ମକଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପବାନ୍ ପରକାୟ ଇତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯ ।।

---

୨୧୧. ମୁ. ଉ., ୩/୨/୧

– (ପରକାୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପ୍ରକୃତିକୁ ନିଜର ଅଧୀନ କରିଥିବାରୁ ଏବଂ ମାୟା ମାର୍ଗର ଅତିକ୍ରମଣ କରିଥିବାରୁ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଏହି ଯୋଗୀ ପରକାୟ କୁହାଯାଏ ।। ୪୯ ।।

ନନ୍ୱେବଂ ପରକାୟତ୍ୱେ କଥିତେଽପି ସ୍ଥୂଳଶରୀରସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍ କଥମଧୁନୈବ ପରକାୟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରବ୍ରହ୍ମବପୁର୍ଯସ୍ୟ ପ୍ରବୋଧାନନ୍ଦଭାସୁରମ୍ ।
ପ୍ରାକୃତେନ ଶରୀରେଣ କିମେତେନାସ୍ୟ ଜାୟତେ ।। ୫୦ ।।

ଚିଦାନନ୍ଦାଭ୍ୟାଂ ପ୍ରକାଶମାନଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ଯସ୍ୟ ବପୁଃ ଶରୀରଂ ଜାୟତେ, ଅସ୍ୟ ପରକାୟସ୍ୟ ପ୍ରାକୃତେନ ଶରୀରେଣ କିମ୍ ? ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଭେଦାଭାବବୁଦ୍ଧିରୂପମାୟା-ମାର୍ଗୋଲ୍ଲଙ୍ଘନେନ ତତ୍କାର୍ଯ୍ୟରୂପପ୍ରକୃତିତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ବଶୀକରଣାତ୍ ସାଗରତରଙ୍ଗନ୍ୟାୟେନ ସ୍ୱାଧୀନୀ-କରଣାତ୍ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ଭବେନ ଶରୀରେଣ କିଂ ବାଧକମ୍ ? ନ କିମପିବାଧକମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

– ପ୍ରକୃଷ୍ଟବୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ପରଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଆନନ୍ଦରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ଯାହାଙ୍କର ଶରୀର ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯାଇଛି, ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତିର ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି ସ୍ଥୂଳ ଶରୀରର କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଶରୀରରେ ବିହିତ କର୍ମରେ ସେ ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ନାହିଁ) ।। ୫୦ ।।

ନନୁ ତଥାପି ଶରୀରମେବ ପ୍ରତିବନ୍ଧକମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସମ୍ୟଗ୍ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିସନ୍ଦଗ୍ଧଜନ୍ମବୀଜକଳେବରଃ ।
ଶିବତତ୍ତ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ଯଃ ପରକାୟଃ ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୫୧ ।।

ସମ୍ୟଗ୍ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ଦୃଢ଼ତରଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ସନ୍ଦଗ୍ଧଂ ପୁନରୁତ୍ପତ୍ତିଶଙ୍କା ଯଥା ନ ଭବତି ତଥା ସମ୍ୟଗ୍ ଦଗ୍ଧଂ ଜନ୍ମୈବ ବୀଜଂ ଯସ୍ୟ ତାଦୃଶଂ କଳେବରୋ ଭବାନ୍ତର-କାରଣୀଭୂତ ସୂକ୍ଷ୍ମଶରୀରୋ ଯସ୍ୟ ସ ତଥାବିଧଃ ଶିବତତ୍ତ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ପରଶିବସ୍ୱରୂପବାନ୍ ଯୋ ଅସ୍ତି, ସଃ ପରକାୟ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଜନ୍ମରୋଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକସ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମଶରୀରସ୍ୟ ନଷ୍ଟତ୍ୱାତ୍ ସ୍ଥୂଳଶରୀରେ ସତ୍ୟପି ବାଧକଂ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ ।। ୫୧ ।।

– ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ (ଅର୍ଥାତ୍ 'ସର୍ବଂ ଶିବମୟମ୍' ଏହିପରି ଜ୍ଞାନ) ରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ଯାହାଙ୍କର ଜନ୍ମର କାରଣଭୂତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶରୀର ଜଳିଯାଇଛି, ତଥା ଯିଏ ଶିବ ତତ୍ତ୍ୱାବଲମ୍ବୀ ଅଟନ୍ତି, ସେ ପରକାୟ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୫୧ ।।

ନନୁ ଶରୀରସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱେନେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରାନୁବୃତ୍ତେର୍ବାଧକମେବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ମନୋବୃତ୍ତିବାସନାଃ କର୍ମସମ୍ଭବାଃ ।
ଯତ୍ର ଯାନ୍ତି ଲୟଂ ତେନ ସକାୟୋଽଦ୍ୱୟଂ ପରାତ୍ମନା ।। ୫୨ ।।

କର୍ମସମ୍ଭବାଃ କର୍ମପାଶସମ୍ଭୂତା ମନୋବୃତ୍ତିବାସନା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାର୍ଥବାସନା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ଚ ଦଶେନ୍ଦ୍ରିୟ ବ୍ୟାପାରା ଯତ୍ର ଲୟଂ ଯାନ୍ତି, ତେନ ପରାତ୍ମନା ପରବ୍ରହ୍ମଣା ଅୟଂ ଏଷ ପରକାୟଃ ସକାୟଃ କାୟେନ ସହିତଃ ସନ୍ ବର୍ତ୍ତତେ । ଏତତ୍ କାୟସ୍ୟାପି ବ୍ରହ୍ମମୟତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୫୨ ।।

– କର୍ମଦ୍ୱାରା ଉତ୍ପନ୍ନ ମାନସିକ ଭାବନା ସଂସ୍କାର ତଥା ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସବୁ ଯେଉଁଥିରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ସେହି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ସକାୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୨ ।।

ନନୁ ଶରୀରସ୍ୟ କଥଂ ବ୍ରହ୍ମମୟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରାହନ୍ତାମନୁପ୍ରାପ୍ୟ ପଶ୍ୟେଦ୍ ବିଶ୍ୱଂ ଚିଦାତ୍ମକମ୍ ।
ସଦେହୋଦ୍ଧତିଭ୍ରମସ୍ତସ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତା ହି ଶିବାତ୍ମତା ।। ୫୩ ।।

ପରାହନ୍ତାଂ ପରବ୍ରହ୍ମପରଶିବପରାତ୍ମପର୍ଯ୍ୟାୟପରତତ୍ତ୍ୱମେବ ସ୍ୱୟମିତି ଭାବମନୁ-ପ୍ରାପ୍ୟ ବିଶ୍ୱଂ ସକଳଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଚିଦାତ୍ମକଂ ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱଭାବଭୂତଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱାତ୍ତନ୍ମୟମିତି ଯଃ ପଶ୍ୟତି, ତସ୍ୟ ସନ୍ଦେହଃ ଦେହେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନତ୍ୱମ୍, ଅତିଭ୍ରମଃ ପଶ୍ୟତାଂ ପ୍ରାକୃତାନାଂ ଭ୍ରମଃ। ନିଶ୍ଚିତା ହି ଶିବାତ୍ମତା, କିନ୍ତୁ ତସ୍ୟ ଶରୀରସ୍ୟ ଶିବାତ୍ମତା ନିଶ୍ଚିତା, ଶକ୍ତିମୟତ୍ୱାଦିତି ।। ୫୩ ।।

– ପର ଅହନ୍ତା (ଅର୍ଥାତ୍ 'ଅହଂ ପରଃ ଶିବଃ' ଅଥବା 'ଅହଂ ସର୍ବମ୍' ଏହି ଭାବନା) କୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଯୋଗୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱକୁ ଚିନ୍ମୟ ଦେଖେ । ତାହାର ଶିବରୂପତା ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ (ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପରେ ଶିବ ହୋଇଯାଏ) । ତାହାଙ୍କୁ ସଦେହ ଭାବିବା ବଡ଼ ଭ୍ରମ ଅଟେ ।। ୫୩ ।।

ତର୍ହି ସ ପରକାୟଃ ଶିବବଦକାୟଃ ସନ୍ ପରମମୁକ୍ତ ଏବ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଂ ଚିଦାକାରଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ସାକ୍ଷାଦ୍ୱିଚିନ୍ତୟନ୍ ।
ଦେହବାନପି ନିର୍ଦେହୋ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ହି ସାଧକଃ ।। ୫୪ ।।

ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଂ ସାକ୍ଷାଚ୍ଚିଦାକରଂ ଜ୍ୟୋତିରିତି ଚିନ୍ତୟନ୍ ସାଧକୋ ଦେହବାନପି ପୁନର୍ଦେହାନ୍ତରାଭାବାନ୍ନିର୍ଦେହୋ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଇତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪ ।।

– ନିଜର ସ୍ୱରୂପକୁ ଚିଦାକାର ଏବଂ ସାକ୍ଷାତ୍ ଜ୍ୟୋତିଃ ସ୍ୱରୂପ ଜାଣୁଥିବା ଦେହବାନ୍ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁତଃ ଦେହରହିତ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ସାଧକ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପରେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଅଟେ ।। ୫୪ ।।

ତଦେବୋପପାଦୟତି –

ଦେହସ୍ତିଷ୍ଠତୁ ବା ଯାତୁ ଯୋଗିନଃ ସ୍ୱାତ୍ମବୋଧିନଃ ।
ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିର୍ଭବେତ୍ ସଦ୍ୟଶ୍ଚିଦାନନ୍ଦପ୍ରକାଶିନୀ ।। ୫୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୫।।

– ଯାହାଙ୍କର ଆତ୍ମସାକ୍ଷାତ୍କାର ହୋଇସାରିଛି, ଏପରି ଯୋଗୀର ଶରୀର ରହୁ କି ଯାଉ, ତାହାଙ୍କୁ ଚିଦାନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରିବାବାଲା ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତି ତତ୍କାଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।। ୫୫।।

ଅଥ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଆତ୍ମଜ୍ଞାନାବସାନଂ ହି ସଂସାରପରିପୀଡ଼ନମ୍ ।
ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟେଽପି କିଂ ଲୋକସ୍ତିମିରେଣୋପରୁଦ୍ଧ୍ୟତେ ।। ୫୬।।

ଉପରୁଦ୍ଧ୍ୟତେ ବ୍ୟାପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୬।।

– ସଂସାରର ପୀଡ଼ା ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥାଏ । କ'ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପରେ ମଧ୍ୟ ସଂସାର ଅନ୍ଧକାରରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ଥାଏ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ନ ଥାଏ) ।। ୫୬।।

ଅଥ ପରକାୟସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଦେହାଭିମାନନିର୍ମୁକ୍ତଃ କଳାତୀତପଦାଶ୍ରୟଃ ।
କଥଂ ଯାତି ପରିଚ୍ଛେଦଂ ଶରୀରେଷୁ ମହାବୁଧଃ ।। ୫୭।।

ଶରୀରକଳାଭିମାନଶୂନ୍ୟଃ ସନ୍ ଶରୀରସ୍ୟ ପାଞ୍ଚଭୌତିକତ୍ୱାତ୍ ତତ୍କାରଣୀଭୂତ-ନିବୃତ୍ତ୍ୟାଦି କଳାତୀତ ପରବ୍ରହ୍ମ ପଦାଶ୍ରିତୋ ମହାବୁଧଃ ପରମଜ୍ଞାନୀ ପରକାୟଃ ଶରୀରେଷୁ ପରିଚ୍ଛେଦଂ ପରିମିତତ୍ୱଂ କଥଂ କେନ ପ୍ରକାରେଣ ଯାତି ? ନ କେନାପି ଯାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୫୭।।

– ଯିଏ ଦେହାଭିମାନରୁ ରହିତ ଏବଂ କଳାତୀତ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଷ୍କଳ ପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛନ୍ତି, ଏପରି ମହାବିଦ୍ୱାନ୍ ଶରୀର ବିଷୟରେ ସୀମିତ କିପରି ହୋଇପାରିବେ ? ।। ୫୭।।

ଇତି ପରକାୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଧର୍ମାଚାରସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – 'ଯ (ଦ୍ୟେବ) ଦବିଦ୍ୟାଧିଗମଃ ସ୍ୱ (ଗମସ୍ୟ) ଧର୍ମସ୍ୟାନୁଚରଣଂ ସ୍ୱାଶ୍ରମେଷ୍ୱେବାନୁକ୍ରମଣଂ ସ୍ୱଧର୍ମ ଏବ ସଂବର୍ଧତେ ସ୍ତମ୍ଭଶାଖେବେତରାଣ୍ୟନେନୋର୍ଧ୍ୱଭାଗ୍ ଭବତ୍ୟନ୍ୟଥା ପତତି'[୨୧୨] ଇତି ମୈତ୍ରେୟଶ୍ରୁତେସ୍ତସ୍ୟ ପରକାୟସ୍ୟାଚାର ଏବ ସର୍ବଜନାନାଂ

---

୨୧୨. ମୈ. ଉ., ୪/୩

ଧର୍ମାଚାର ଇତି ଧର୍ମାଚାରସ୍ଥଲଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ତସ୍ୟୈବ ପରକାୟସ୍ୟ ସମାଚାରୋ ଯ ଇଷ୍ୟତେ ।

ସ ଧର୍ମଃ ସର୍ବଲୋକାନାମୁପକାରାୟ କଳ୍ପ୍ୟତେ ।। ୫୮ ।।

ତସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମକାୟସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଯ ଆଚାର ଇଚ୍ଛାବିଷୟୀକ୍ରିୟତେ, ସ ଧର୍ମଃ ସନ୍ ସମସ୍ତଜନାନାମ୍ ଉପକାରାୟ କଳ୍ପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୮ ।।

– (ଧର୍ମାଚାର ସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଏପରି ପରକାୟ ଶିବଯୋଗୀର ଯାହା ଆଚରଣ ହୁଏ, ତାହା କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଏପରି ଧର୍ମ ସମସ୍ତ ଜନଙ୍କର ଉପକାର କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୮ ।।

ଅଥ ତଦ୍ଧର୍ମାଚାରଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଅହିଂସା ସତ୍ୟମସ୍ତେୟଂ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟଂ ଦୟା କ୍ଷମା ।

ଦାନଂ ପୂଜା ଜପୋ ଧ୍ୟାନମିତି ଧର୍ମସ୍ୟ ସଂଗ୍ରହଃ ।। ୫୯ ।।

ଦାନଂ ସହଜଦାନମ୍, ପୂଜା ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜା, ଧ୍ୟାନଂ ଶିବଲିଙ୍ଗଚିନ୍ତନମ୍, ଜପଃ ଶୈବପଞ୍ଚାକ୍ଷରାଭ୍ୟାସ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୯ ।।

– ଅହିଂସା, ସତ୍ୟ, ଚୋରୀ ନ କରିବା (ଅଚୌର୍ଯ୍ୟ), ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଦୟା, କ୍ଷମା, ଦାନ, ପୂଜା (ଶିବଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ), ଜପ (ପଞ୍ଚାକ୍ଷରର ଜପ), ଧ୍ୟାନ (ଶିବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ) – ଏ ସବୁ ଧର୍ମର ସଂଗ୍ରହ ଅଟେ ।। ୫୯ ।।

ନନ୍ୱିଦଂ ଧର୍ମାଚରଣଂ କିମର୍ଥଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବେନ ବିହିତୋ ଯସ୍ମାଦାଗମୈର୍ଧର୍ମସଂଗ୍ରହଃ ।

ତସ୍ମାତ୍ତମାଚରନ୍ ବିଦ୍ୱାନ୍ ତତ୍ପ୍ରସାଦାୟ କଳ୍ପ୍ୟତେ ।। ୬୦ ।।

ଆଗମୈଃ ଶିବେନ ଧର୍ମସମୂହୋ ବିହିତ ଇତି ବିଧେୟ ଏବ । ତସ୍ମାଦ୍ଧର୍ମାଚାରବାନ୍ ଶିବପ୍ରସାଦାୟ ସମର୍ଥୋ ଭବତି, ଅନ୍ୟଥା ଶିବପ୍ରସାଦଶୂନ୍ୟଃ ସନ୍ ନରକଂ ବ୍ରଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦ ।।

– ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଶିବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିହିତ ଧର୍ମସଂଗ୍ରହର ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ ଉଦଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ସବୁର ଆଚରଣ କରୁଥିବା ବିଦ୍ୱାନ୍ ତାଙ୍କୁ (ଶିବଙ୍କୁ) ପ୍ରସନ୍ନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୦ ।।

ନନୁ ସ ଧର୍ମଃ କଥଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଧର୍ମଂ ନ ସ୍ପୃଶେଦ୍ କିଞ୍ଚିଦ୍ ବିହିତଂ ଧର୍ମମାଚରେଦ୍ ।

ତଂ ଚ କାମବିନିର୍ମୁକ୍ତଂ ତମପି ଜ୍ଞାନପୂର୍ବକମ୍ ।। ୬୧ ।।

ବିହିତମହିଂସାଦିରୂପମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୧ ।।

– ଅଧର୍ମର ତିଳେମାତ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । (ଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା) ବିହିତ ଧର୍ମର ଆଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ । ତାହାର (ଧର୍ମର) ଫଳ ଇଚ୍ଛା ନ କରି ଆଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ଏବଂ ତାହା (ନିଷ୍କାମ କର୍ମ) ଜ୍ଞାନୀ ହୋଇ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୧ ।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନଂ କୀଦୃଶମିତ୍ୟତ୍ର –

ମାତୃବତ୍ ପରଦାରାଂଶ୍ଚ ପରଦ୍ରବ୍ୟାଣି ଲୋଷ୍ଟବତ୍ ।
ଆତ୍ମବତ୍ ସର୍ବଭୂତାନି ଯଃ ପଶ୍ୟତି ସ ଧର୍ମରାଟ୍ ।।

ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନାହ –

ଆତ୍ମବତ୍ ସର୍ବଭୂତାନି ସଂପଶ୍ୟେଦ୍ ଯୋଗବିତ୍ତମଃ ।
ଜପଦେକାତ୍ମତାଭାବାନ୍ନିଗ୍ରହାଦିବିରୋଧତଃ ।। ୬୨ ।।

ଯୋଗବିତ୍ତମୋ ଯୋଗୀଶ୍ୱରୋ ଜଗଦେକାତ୍ମତାଭାବାଜ୍ଜପତଃ ପ୍ରକାଶୈକରୂପତ୍ୱ-ଚିନ୍ତନାନ୍ନିଗ୍ରହାଦିବିରୋଧତୋ ନିଗ୍ରହାନୁଗ୍ରହୟୋରବକାଶାଭାବାଦ୍ ସର୍ବଭୂତାନି ଆତ୍ମବତ୍ ସ୍ୱାତ୍ମବତ୍ ସଂପଶ୍ୟେତ୍, ଅପକ୍ଷପାତେନ ପଶ୍ୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୨ ।।

– ଯୋଗକୁ ଜାଣିଥିବା ସାଧକ ସଂସାରକୁ ଏକମାତ୍ର ପରମାତ୍ମରୂପ ଜାଣି ନିଗ୍ରହ – ଅନୁଗ୍ରହକୁ ଅବସର ନ ଦେଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଆତ୍ମବତ୍ ଦେଖେ ।। ୬୨।।

ଏବଂ ପଶ୍ୟତୋ ମମକାରୋ ନୈବେତ୍ୟାହ –

ଏକ ଏବ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଜ୍ଜଗଦେତଦିତି ସ୍ଫୁଟମ୍ ।
ପଶ୍ୟତଃ କିଂ ନ ଜାୟେତ ମମକାରୋ ହି ବିଭ୍ରମଃ ।। ୬୩।।

ଶିବ ଏକ ଏବୈତଜ୍ଜଗଦିତି ସ୍ଫୁଟଂ ସାକ୍ଷାଦ୍ ପଶ୍ୟତଃ କିଂ ନ ଜାୟେତ୍ ? ସର୍ବଂ ସ୍ୟାଦେବ। ତସ୍ମିନ୍ ଜଗତି ମମକାରଃ ପ୍ରତିନିୟତମସ୍ତୁ ମମେତ୍ୟଭିମାନୋ ବିଭ୍ରମୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୩।।

– ଏକମାତ୍ର ଶିବ ଏହି ଜଗଦ୍ ରୂପରେ ଅଛନ୍ତି, ଏପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିବା ଯୋଗୀକୁ କ'ଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁ କିଛି ତାକୁ ମିଳିଥାଏ । ମମକାର (ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ମୋର, ଏହା ମୋର ନୁହେଁ – ଏପରି ଜ୍ଞାନ) ଭ୍ରମାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୩।।

ଅଥ ତଦ୍ଧର୍ମାଚାରଂ ବିରକ୍ତୋଽପି ନ ତ୍ୟଜେଦିତ୍ୟାହ –

ଧର୍ମ ଏବ ସମସ୍ତାନାଂ ଯତଃ ସଂସିଦ୍ଧିକାରଣମ୍ ।
ନିଃସ୍ପୃହୋଽପି ମହାଯୋଗୀ ଧର୍ମମାର୍ଗଂ ଚ ନ ତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୬୪।।

ସଂସିଦ୍ଧିକାରଣଂ ଭୋଗମୋକ୍ଷକାରଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୪।।

– ଧର୍ମ ହିଁ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିର କାରଣ । ତେଣୁ ଯୋଗୀ ନିଃସ୍ପୃହ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମମାର୍ଗର ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ (ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମାଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍) ।। ୬୪।।

ନନୁ ଜ୍ଞାନିନାଂ କିଂ ଧର୍ମାଚରଣେନେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନାମୃତେନ ତୃପ୍ତୋଽପି ଯୋଗୀ ଧର୍ମଂ ନ ସଂତ୍ୟଜେତ୍ ।
ଆଚାରଂ ମହତାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ହି ଲୌକିକାଃ [୨୧୩] ।। ୬୫।।

ଜ୍ଞାନାମୃତେନ ଶିବଜ୍ଞାନାମୃତେନ ତୃପ୍ତୋଽପି ମହାଯୋଗୀ ଲୋକହିତାର୍ଥଂ ଧର୍ମାଚାରଂ ନ ପରିତ୍ୟଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୫।।

– ଜ୍ଞାନରୂପକ ଅମୃତରେ ତୃପ୍ତ ଯୋଗୀ ଧର୍ମର ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ। କାରଣ ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ସଂସାରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୬୫ ।।

ଅଥ କାରଣାନ୍ତରମପ୍ୟାହ –

ସଦାଚାରପ୍ରିୟଃ ଶମ୍ଭୁଃ ସଦାଚାରେଣ ପୂଜ୍ୟେତ୍ ।
ସଦାଚାରଂ ବିନା ତସ୍ୟ ପ୍ରସାଦୋ ନୈବ ଜାୟତେ ।। ୬୬।।

ଜ୍ଞାନିନୋଽପି ଶିବପ୍ରସାଦସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥମହିଂସା ଧର୍ମାଚରଣମାବଶ୍ୟକମିତି ଭାବଃ ।। ୬୬।।

– ସଦାଚାର ପ୍ରିୟ ଶିବଙ୍କର ସଦାଚାରରେ ହିଁ ପୂଜା କରାଯାଏ । ସଦାଚାର ବିନା ସେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।। ୬୬।।

ଇତି ଧର୍ମାଚାରସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭାବାଚାରସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ଜ୍ୟୋତୀରୂପଂ ଶିବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଂ ବିଶ୍ୱତେଜୋନିବର୍ତ୍ତକମ୍ ।
ଆଶୟଂ ଭାସୟନ୍ତଂ ଚ ଭାବୟସ୍ତନ୍ମୟୋ ଭବେତ୍ ।।

ଇତି କାମିକବଚନାନୁସାରେଣ ଧର୍ମାଚାରସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଭାବ ଏବ ସର୍ବେଷାଂ ଭାବାଚାର ଇତ୍ୟୁପପାଦୟତି –

---

୨୧୩. ତୁଳନୀୟ –
ଯଦ୍ୟଦାଚରତି ଶ୍ରେଷ୍ଠସ୍ତତ୍ତଦେବେତରୋ ଜନଃ ।
ସ ଯତ୍ପ୍ରମାଣଂ କୁରୁତେ ଲୋକସ୍ତଦନୁବର୍ତ୍ତତେ ।। (ଭ.ଗୀ., ୩/୨୧)

ଭାବ ଏବାସ୍ୟ ସର୍ବେଷାଂ ଭାବାଚାରଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।

ଭାବୋ ମାନସଚେଷ୍ଟାତ୍ମା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ଶିବାଶ୍ରୟଃ ।। ୬୭ ।।

ଅସ୍ୟ ଧର୍ମାଚାରସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଭାବ ଏବ ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରାକୃତାନାଂ ଭାବାଚାର ଇତି ପରିକୀର୍ତ୍ତିତଃ । ଭାବୋ ନାମ କ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ – ମାନସେତି । ମନୋବ୍ୟାପାରରୂପଃ ସନ୍ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଶିବାଶ୍ରୟୋଽନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚ ପୂର୍ଣ୍ଣଶିବ ଏବ ଆଶ୍ରୟୋ ଯସ୍ୟ, ତାଦୃଶସ୍ତୁ ବିଶେଷଣଭାବ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୭ ।।

– (ଭାବାଚାରସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଏହି ଧର୍ମାଚାରସ୍ଥଳୀ ଯୋଗୀର ଭାବ ହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସଦାଚାର କୁହାଯାଇଛି । ଭାବର ଅର୍ଥ ହେଉଛି – ମାନସିକ ଚେଷ୍ଟା ଅର୍ଥାତ୍ ବିଚାରାତ୍ମିକା କ୍ରିୟା । ଏହା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଶିବଙ୍କୁ ଆଶ୍ରିତ କରି ହୋଇଥାଏ ।। ୬୭ ।।

ଅଥ ଭାବଯୁକ୍ତକର୍ମ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

ଭାବନାବିହିତଂ କର୍ମ ପାବନାଦପି ପାବନମ୍ ।

ତସ୍ମାଦ୍ ଭାବନୟା ଯୁକ୍ତଂ ପରଧର୍ମଂ ସମାଚରେତ୍ ।। ୬୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୮ ।।

– ଭାବନା ସହିତ ବିହିତ କର୍ମ (ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି କର୍ମକୁ କରୁଥିବା, କରାଉଥିବା ତଥା ସ୍ୱୟଂ କର୍ମ ମଧ୍ୟ ଶିବ ହିଁ ଅଟନ୍ତି – ଏପରି ଭାବନାରେ କରାଯାଇଥିବା କର୍ମ) ପବିତ୍ରରୁ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର ଅଟେ । ଏହି କାରଣରୁ ଶିବ ଭାବନାରେ ଯୁକ୍ତ ପର ଧର୍ମର ଆଚରଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୬୮ ।।

ନନୁ ଭାବେନ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭାବେନ ହି ମନଃଶୁଦ୍ଧିର୍ଭାବଶୁଦ୍ଧିଶ୍ଚ କର୍ମଣା ।

ଇତି ସଞ୍ଚିନ୍ତ୍ୟ ମନସା ଯୋଗୀ ଭାବଂ ନ ସଂତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୬୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୯ ।।

– ଭାବଦ୍ୱାରା ମନ ଶୁଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଭାବଶୁଦ୍ଧି (ଶିବାରାଧନ ଆଦି) କର୍ମରେ ହୁଏ । ଏପରି ଭାବି ଯୋଗୀ କେବେ ହେଲେ ଭାବର ତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ ।। ୬୯ ।।

ନନୁ ଭାବେନ କର୍ମସିଦ୍ଧିଶ୍ଚେତ୍ ପ୍ରତିବନ୍ଧକଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବଭାବନୟା ସର୍ବଂ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକାଦିକମ୍ ।

କୁର୍ବନ୍ନପି ମହାଯୋଗୀ ଗୁଣଦୋଷୈର୍ନ ବାଧତେ ।। ୭୦ ।।

ଶିବ ଏବ କର୍ତ୍ତେତି ଶିବଭାବନୟା (କର୍ମ) କୁର୍ବନ୍ ଯୋଗୀ ଗୁଣଦୋଷୈର୍ନ ଲିପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୦ ।।

– ମହାଯୋଗୀ ଶିବଭାବନା ସହିତ ସମସ୍ତ ନିତ୍ୟ ନୈମିତ୍ତିକ ଆଦି (କାମ୍ୟ) କର୍ମକୁ କରି ମଧ (ସେହି କର୍ମଗୁଡ଼ିକର) ଗୁଣ ଅଥବା ଦୋଷରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ସେଥିରୁ ଜାତ ପୁଣ୍ୟ ଅଥବା ପାପ) ବାଧିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୭୦।।

ନନୁ ପରଯୋଗୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକକର୍ମସଙ୍ଗାଭାବାଦ୍ କଥଂ ତଦାଚରଣମଙ୍ଗୀକୃତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନ୍ତଃ ପ୍ରକାଶମାନସ୍ୟ ସଂବିଦ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ସନ୍ତତମ୍ ।
ଭାବେନ ଯଦୁପସ୍ଥାନଂ ତଦ୍‌ସନ୍ଧ୍ୟାବନ୍ଦନଂ ବିଦୁଃ ।। ୭୧ ।।

ଅନ୍ତଃ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ହୃତ୍‌କମଲେ ନିରନ୍ତରଂ ଭାସମାନସ୍ୟ ଚିଦାଦିତ୍ୟସ୍ୟ ଭାବେନ ଯଦୁପସ୍ଥାନମନୁବର୍ତ୍ତନମ୍, ତତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟାବନ୍ଦନମିତି ବୀରଶୈବାଚାର୍ଯ୍ୟା ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

– ନିଜ ଭିତରେ ପ୍ରକାଶମାନ ସଂବିଦ୍ ରୂପକ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଶିବଭାବନାଦ୍ୱାରା ନିରନ୍ତର ଯେଉଁ ଉପସ୍ଥାନ[୨୧୪] ଅଛି (ବିଦ୍ୱାନ୍ ଲୋକ) ତାହାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାବନ୍ଦନ କହନ୍ତି ।। ୭୧ ।।

ତର୍ହି ହୋମୋଦ୍ଧପ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଇତି ସ କୀଦୃଶ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ସର୍ବେଷାଂ ବିଷୟାଣାଂ ସମର୍ପଣମ୍ ।
ଅନ୍ତର୍ମୁଖେନ ଭାବେନ ହୋମକର୍ମେତି ଗୀୟତେ ।। ୭୨ ।।

ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ଚିଦଗ୍ନୌ, ଅନ୍ତର୍ମୁଖେନ ଭାବେନ ଅବହିର୍ମୁଖେନ ଭାବେନ ସର୍ବେଷାଂ ବିଷୟାଣାଂ ଯଦ୍‌ସମର୍ପଣଂ ସାଗରତରଙ୍ଗନ୍ୟାୟେନ ଲୟଚିନ୍ତନଂ ତଦେକଲୋକୀଭାବଚିନ୍ତନଂ ଯଦସ୍ତି, ତଦ୍ ହୋମକର୍ମେତି ଗୀୟତେ କଥ୍ୟତ ଇଥ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୨ ।।

– ଆତ୍ମରୂପୀ ଜ୍ୟୋତି ଅର୍ଥାତ୍ ଚିଦଗ୍ନିରେ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ଭାବରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକର ସମର୍ପଣ ହୋମକର୍ମ କୁହାଯାଏ ।। ୭୨ ।।

ଏବଂ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକକର୍ମାଣି ଭାବୟନ୍ ସଙ୍ଗରହିତଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟାହ –

ଭାବୟେତ୍ ସର୍ବକର୍ମାଣି ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକାନି ଚ ।
ଶିବପ୍ରୀତିକରାଣ୍ୟେବ ସଙ୍ଗରାହିତ୍ୟସିଦ୍ଧୟେ ।। ୭୩।।

ସଂସାରସମ୍ବନ୍ଧନିବୃତ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ନିତ୍ୟନୈମିତ୍ତିକାନି ସର୍ବାଣି କର୍ମାଣି ଶିବପ୍ରୀତି-କାରାଣ୍ୟେବେତି ଭାବୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୩।।

---

୨୧୪. ପ୍ରାତଃକାଳ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେଇ 'ଉଦ୍ୱୟଂ..... ।' ''ଉଦୁତ୍ୟଂ.......।' 'ଚିତ୍ରଂ ଦେବାନାଂ ......।' ତଥା 'ତଚ୍ଚକ୍ଷୁର୍ଦେବହିତଂ......।' ଏହି ଚାରୋଟି ମନ୍ତ୍ରକୁ ଦୁଇ ହାତ ଉପରକୁ ଉଠାଇ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ସୂର୍ଯ୍ୟୋପସ୍ଥାନ କୁହାଯାଏ ।

– ସଂସାରର ଆସକ୍ତିରୁ ରହିତ ହେବା ପାଇଁ ସାଧକ ନିତ୍ୟ, ନୈମିତ୍ତିକ ଆଦି ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରିବାବାଲା ବୋଲି ବୁଝିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୩।।

ନନୁ କର୍ମଣଃ ସଙ୍ଗହେତୁତ୍ୱାଦ୍ କଥଂ ସଙ୍ଗରାହିତ୍ୟଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶିବେ ନିବେଶ୍ୟ ସକଳଂ କାର୍ଯ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟଂ ବିବେକତଃ ।
ବର୍ତ୍ତତେ ଯୋ ମହାଭାଗଃ ସ ସଙ୍ଗରହିତୋ ଭବେତ୍ ।। ୭୪।।

ବିବେକତଃ କର୍ତ୍ତା କାରୟିତା କର୍ମ ତତ୍ଫଳଂ ଚ ଶିବ ଏବେତି ବିବେକତଃ କାର୍ଯ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମଯୋଗ୍ୟଂ ଚ ଶିବେ ନିବେଶ୍ୟ ସମର୍ପ୍ୟ ଯୋ ମହାଭାଗୋ ମହାପୁରୁଷୋ ବର୍ତ୍ତତେ, ସ ସଙ୍ଗରହିତୋ ଭବସଙ୍ଗରହିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୪।।

– ଯେଉଁ ମହାଭାଗ୍ୟଶାଳୀ ସାଧକ ବିବେକ ପୂର୍ବକ କରଣୀୟ ଅକରଣୀୟ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ କରିଦିଏ, ସେ ଆସକ୍ତି ରହିତ ହୋଇଯାଏ ।। ୭୪।।

ନନୁ ଭବସଙ୍ଗରାହିତ୍ୟଂ ଶିବଦର୍ଶନେନ ବିନା ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆତ୍ମାନମଖିଳଂ ବସ୍ତୁ ଶିବମାନନ୍ଦଚିନ୍ମୟମ୍ ।
ଏକଭାବେନ ସତତଂ ସମ୍ପଶ୍ୟନ୍ନେବ ପଶ୍ୟତି ।। ୭୫।।

ଆତ୍ମାନଂ ସ୍ୱାତ୍ମାନମ୍ ଅଖିଳଂ ବସ୍ତୁ ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱମ୍ ଆନନ୍ଦଚିନ୍ମୟଂ ପରଶିବଂ ଚ ଏକଭାବେନ ଏକତ୍ୱେନ ସତତଂ ପଶ୍ୟନ୍ନେବ ଚିଦ୍ରୂପତ୍ୱାଚ୍ଛିବଜୀବୈକ୍ୟଂ ଶିବସ୍ୱଭାବଭୂତ-ଚିତ୍କ୍ରିୟାବ୍ୟାପ୍ତତ୍ୱାଦ୍ ତଦବାହ୍ୟତ୍ୱେନ ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱଂ ଶିବାତ୍ମକମିତି ପଶ୍ୟନ୍ନେବ ପଶ୍ୟତି ଶିବଂ ପଶ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୫।।

– ଆତ୍ମା ସମସ୍ତ ସଂସାର ତଥା ଚିନ୍ମୟ ଆନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କୁ ଏକଭାବରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ସମସ୍ତ ଶିବ ହିଁ ଅଟନ୍ତି – ଏପରି ଭାବନା) ନିରନ୍ତର ଦେଖୁଥିବା (ସାଧକ) ହିଁ ବାସ୍ତବିକ ଦର୍ଶନ କରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଶିବଦ୍ରଷ୍ଟା ଅଟେ) ।। ୭୫।।

ଇତି ଭାବାଚାରସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – 'ସତ୍ୟଂ ଜ୍ଞାନମନନ୍ତଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୨୧୫] ଇତି ଶ୍ରୁତେସ୍ତସ୍ୟ ଭାବାଚାରସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନାଚାର ଏବ ସର୍ବଦେହିନାଂ ଜ୍ଞାନାଚାର ଇତି ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଅସ୍ୟ ଜ୍ଞାନସମାଚାରୋ ଯୋଗିନଃ ସର୍ବଦେହିନାମ୍ ।
ଜ୍ଞାନାଚାରୋ ଯଦୁକ୍ତୋଦ୍ଦୟଂ ଜ୍ଞାନାଚାରଃ ସ କଥ୍ୟତେ ।। ୭୬।।

---

୨୧୫. ତୈ. ଉ., ୨/୧/୧

ଭାବାଚାରସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟାସ୍ୟ ଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନସମାଚାର ଏବ ସର୍ବଦେହିନାଂ ଜ୍ଞାନାଚାର ଇତି ଯଦ୍ୟସ୍ମାତ୍ କାରଣାଦୁକ୍ତଃ, ତସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ସୋଽୟଂ ଜ୍ଞାନାଚାର ଇତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୬।।

– (ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – (ଭାବାଚାର ସମ୍ପନ୍ନ) ଏହି ଯୋଗୀର ଜ୍ଞାନାଚାର ହିଁ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ଜ୍ଞାନାଚାର କୁହାଯାଏ । ଏହା ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଳ ଅଟେ ।। ୭୬।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନାଚାରମେବ ଲକ୍ଷଣପୂର୍ବକଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଶିବାଦ୍ୱୈତପରଂ ଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।
ସିଦ୍ଧେନ ବାପ୍ୟସିଦ୍ଧେନ ଫଳଂ ଜ୍ଞାନାନ୍ତରେଣ କିମ୍ ।। ୭୭।।

ଶିବାଦ୍ୱୈତମେବ ପରଂ ପ୍ରଧାନଂ ଯସ୍ୟ ତାଦୃଶଂ ଜ୍ଞାନଂ ବୁଧୈର୍ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ, ଶାସ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧେନ ବା ତଦସିଦ୍ଧେନ ବା ଜ୍ଞାନାନ୍ତରେଣ ଭିନ୍ନଜ୍ଞାନେନ କିଂ ଫଳଂ ନ କିମପ୍ୟତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୭।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପୂର୍ବକ ଜ୍ଞାନକୁ ହିଁ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ କହନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧି ଦେଉ ଅଥବା ନ ଦେଉ, ତାହା ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ ହେଉ ଅଥବା ଶାସ୍ତ୍ର ବିରୁଦ୍ଧ, ସେଥିରୁ କ'ଣ ଲାଭ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟର୍ଥ ଅଟେ ।। ୭୭।।

ଅଥ ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିର୍ମଳଂ ହି ଶିବଜ୍ଞାନଂ ନିଃଶ୍ରେୟସକଳଂ ପରମ୍ ।
ରାଗଦ୍ୱେଷାଦିକଲୁଷଂ ଭୂୟଃ ସଂସୃତିକାରଣମ୍ ।। ୭୮।।

ଶିବଜ୍ଞାନଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନଂ ନିର୍ମଳମ୍ ଆଣବାଦିମଳସଙ୍ଗରହିତଂ ସତ୍ ପରଂ ନିଃଶ୍ରେୟ କାରଣଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ମୋକ୍ଷପ୍ରଦମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତଭେଦଜ୍ଞାନଂ ରାଗଦ୍ୱେଷାଦିକଲୁଷଂ କାମକ୍ରୋଧାଦିମିଶ୍ରଂ ସତ୍ ଭୂୟଃ ପୁନଃ ପୁନଃ ସଂସୃତିକାରଣଂ ଯାତାଯାତକାରଣମିତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୮।।

– ଶିବଜ୍ଞାନ ହିଁ ନିର୍ମଳ (ଅର୍ଥାତ୍ ଆଣବ, ମାୟୀୟ ଓ କାର୍ମ – ଏହି ତିନି ମଳରୁ ରହିତ) । ଅତଏବ ମୋକ୍ଷ ଦାୟକ ଅଟେ । ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ-ରାଗ-ଦ୍ୱେଷ ଆଦି କାରଣରୁ ମଳିନ ଅଟେ, ତାହା ସଂସାର ଅର୍ଥାତ୍ ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ଅଟେ ।। ୭୮।।

ଏବଂ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପମୁକ୍ତ୍ୱା ତଦାଚାରସ୍ୱରୂପଂ କଥୟତି –

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଂ ମହାଜ୍ଞାନଂ ପରତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶକମ୍ ।
ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତୋ ଯୋ ଜ୍ଞାନାଚାରଃ ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୭୯।।

ପରତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶକଂ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣମ୍ ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ମହାଜ୍ଞାନଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନମବଲମ୍ବ୍ୟ ଧୃତ୍ୱା ଯ ଆଚାରଃ ପ୍ରବୃତ୍ତଃ, ସ ଜ୍ଞାନାଚାର ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୯।।

– ପରସ୍ୱରର (ଅର୍ଥାତ୍ ପରମଶିବ ନାମକ ତତ୍ତ୍ୱ) ପ୍ରକାଶକ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଭାସ କରୁଥିବା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଜ୍ଞାନକୁ ଆଧାର କରି ଯିଏ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ, ସେ ଜ୍ଞାନାଚାର କୁହାଯାଏ ।। ୭୯।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନାଚାରିଣଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ନିର୍ବିକଳ୍ପେ ପରେ ଧାମ୍ନି ନିଷ୍କଲେ ଶିବନାମନି ।
ଜ୍ଞାନେନ ଯୋଜୟେତ୍ ସର୍ବଂ ଜ୍ଞାନାଚାରୀ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୮୦।।

ନିଷ୍କଲେ ନିରବୟବେ ନିର୍ବିକଳ୍ପେ ଭେଦରହିତେ ଶିବନାମାନି ଶିବ ଇତ୍ୟଭିଧାନବତି ପରେ ଧାମ୍ନି ପରବ୍ରହ୍ମାଧାରେ ସର୍ବଂ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଜ୍ଞାନେନ ଅଭେଦଜ୍ଞାନେନ ଯୋ ଯୋଜୟେତ୍, ସ ଜ୍ଞାନାଚାରୀତି କୀର୍ତ୍ତିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୦।।

– ଯିଏ ସବୁକିଛି ନିଷ୍କଳ, ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଶିବ ନାମକ ପରଧାମରେ ଜୋଡ଼ି ଦିଏ, ସେ ଜ୍ଞାନାଚାରୀ କୁହାଯାଏ ।। ୮୦।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଜ୍ଞାନାଚାରିଣଃ କର୍ମକାର୍ପଣ୍ୟଂ ନାସ୍ତୀତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଜ୍ଞାନଂ ମୁକ୍ତିପ୍ରଦଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ଗୁରୁଦୃଷ୍ଟିପ୍ରସାଦତଃ ।
କଃ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ କର୍ମକାର୍ପଣ୍ୟେ ବାଞ୍ଛାଂ ସଂସାରବର୍ଧନେ ।। ୮୧।।

ମୁକ୍ତିପଦଂ ପରାପରମୋକ୍ଷପ୍ରଦଂ ଶିବଜ୍ଞାନଂ ଗୁରୁକୃପାଦୃଷ୍ଟିପ୍ରସନ୍ନତାବଶାଦ୍ ପ୍ରାପ୍ୟ ସଂସାରବର୍ଧନେ କର୍ମକାର୍ପଣ୍ୟେ ବାଞ୍ଛାମ୍ ଇଚ୍ଛାଂ କଃ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ? ନ କୋଽପି କୁର୍ଯ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୧।।

– ଗୁରୁଙ୍କର କୃପାଦୃଷ୍ଟିରେ ମୁକ୍ତିଦାୟକ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ମ କାରଣରୁ ଦୁଃଖଦାୟୀ ସଂସାରକୁ ବଢ଼େଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବ ? ।। ୮୧।।

କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

କର୍ମ ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ଦଗ୍ଧଂ ନ ପ୍ରରୋହେଦ୍ କଥଞ୍ଚନ ।
ଯଦାହୁଃ ସଂସୃତେର୍ମୂଳଂ ପ୍ରବାହାନୁଗତଂ ବୁଧାଃ ।। ୮୨।।

ଯତ୍ କର୍ମ ବୁଧାଃ ସଂସୃତେର୍ମୂଳଂ ମୂଳକାରଣଂ ସତ୍ ପ୍ରବାହାନୁଗତଂ ଜଳପ୍ରବାହ-ନ୍ୟାୟେନାନାଦିତ୍ୱେନ ଶ୍ରୁତେରନୁଗତଂ ସଦ୍ ଆହୁଃ, ତତ୍‌କର୍ମବନ୍ଧନଂ ଶିବଜ୍ଞାନାଗ୍ନିନା ଦଗ୍ଧଂ ସତ୍ କଥଞ୍ଚନ କେନାପି ପ୍ରକାରେଣ ନ ପ୍ରରୋହେଦ୍ ନାଙ୍କୁରେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୨।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ଲୋକ ପ୍ରବାହାନୁଗତ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନାଦି ପରମ୍ପରାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଯେଉଁ କର୍ମକୁ

ସଂସାରର କାରଣ ମାନନ୍ତି, ସେହି କର୍ମ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ଜଳିଗଲା ପରେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସଂସାରର ଅଙ୍କୁରଣ କରେ ନାହିଁ ।। ୮୨।।

ତର୍ହି କର୍ମବନ୍ଧନଂ କସ୍ୟେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନେନ ହୀନଃ ପୁରୁଷଃ କର୍ମଣା ବଦ୍ଧ୍ୟତେ ସଦା ।
ଜ୍ଞାନିନଃ କର୍ମସଙ୍କଳ୍ପା ଭବନ୍ତି କିଲ ନିଷ୍ଫଲାଃ ।। ୮୩।।

'ଯଥା ପୁଷ୍କରପଲାଶ ଆପୋ ନ ଶ୍ଲିଷ୍ୟନ୍ତେ, ଏବମେବଂବିଦି ପାପକର୍ମ ନ ଶ୍ଲିଷ୍ୟତେ' 'ସ ଉତ୍ତମଃ ପୁରୁଷଃ' ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ,

ଅଦ୍ୱୈତ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ସକଳାଃ କ୍ରିୟାଃ ।
ସନ୍ତି ଦଗ୍ଧପଟନ୍ୟାୟାତ୍ କ୍ରିୟାମାତ୍ରା ହି ନ କ୍ରିୟାଃ ।।

ଇତି ବୀରାଗମୋକ୍ତେଶ୍ଚ ଜ୍ଞାନିନଃ କର୍ମପାଶୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୩।।

– ଜ୍ଞାନରହିତ ପୁରୁଷ ସଦା କର୍ମଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ଜ୍ଞାନୀର କର୍ମସଙ୍କଳ୍ପ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୩।।

ଅଥ ଜ୍ଞାନାଚାରସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଶୁଦ୍ଧାଚାରେ ଶୁଦ୍ଧଭାବୋ ବିବେକୀ
ଜ୍ୟୋତିଃ ପଶ୍ୟନ୍ ସର୍ବତଶ୍ଶୈବମେକମ୍ ।
ଜ୍ଞାନଧ୍ୱସ୍ତପ୍ରାକୃତାତ୍ମପ୍ରପଞ୍ଚେ
ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଶ୍ଚେଷ୍ଟତେ ଦିବ୍ୟଯୋଗୀ ।। ୮୪।।

ଶୁଦ୍ଧାଚାରେ ନିର୍ମଲଜ୍ଞାନାଚାରେ ଶୁଦ୍ଧଭାବେ ନିର୍ମଲଭାବବାନ୍ ବିବେକୀ, ଏବଂ ପ୍ରତିଯୋଗିରହିତଂ ଶୈବଂ ତେଜଃ ସର୍ବତଃ ପଶ୍ୟନ୍ ଜ୍ଞାନଧ୍ୱସ୍ତପ୍ରାକୃତାତ୍ମପ୍ରପଞ୍ଚଃ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନନାଶିତପ୍ରକୃତିନ୍ୟଦେହପ୍ରପଞ୍ଚବାନ୍ ଦିବ୍ୟଯୋଗୀ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରକାଶରୂପଃ ଶିବଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସନ୍ ଚେଷ୍ଟତେ ଲୌକିକବଦ୍ ବ୍ୟବହରତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୪।।

– ବିଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନାଚାର ହେବା ପରେ ଶୁଦ୍ଧ ଭାବନାବାଲା ଅତଏବ ବିବେକପୂର୍ଣ୍ଣ ଦିବ୍ୟଯୋଗୀ ସର୍ବତ୍ର ଏକ (ଶିବାତ୍ମକ) ଜ୍ୟୋତିର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରି ତଥା ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରପଞ୍ଚକୁ ନଷ୍ଟ କରିବାବାଲା ହୋଇ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ତଥାପି ସେ ସାମାନ୍ୟ ଜନ ପରି ବ୍ୟବହାର କରେ ।। ୮୪।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଲାଶ୍ରିତନବଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ଷୋଡ଼ଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୬।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳାଶ୍ରିତ ନବଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗନାମା ଷୋଡ଼ଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୬ ।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ମାହେଶ୍ୱର ସ୍ଥଳାଶ୍ରିତନବଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଷୋଡ଼ଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୬ ।।

ସପ୍ତଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳମ୍

(ଅଥ କାୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳମ୍)

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟପ୍ରଶ୍ନଃ । ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି –

ସ୍ଥଳାନି ତାନି ଚୋକ୍ତାନି ଯାନି ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳେ ।
ବଦସ୍ୱ ସ୍ଥଳଭେଦଂ ମେ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳସଂଶ୍ରିତମ୍ ।। ୧ ।।

ବଦସ୍ୱ ଉପଦିଶେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– (ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – (ହେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ) ମାହେଶ୍ୱର ସ୍ଥଳରେ ଯେତେ ସ୍ଥଳ ଅଛି, ଆପଣ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନ କଲେ । ଏବେ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳରେ ଆସୁଥିବା ସ୍ଥଳଭେଦକୁ ମତେ ବତାଅ ।। ୧ ।।

ଶ୍ରୀରେଣୁକ ଉବାଚ

ସ୍ଥଳଭେଦା ନବ ପ୍ରୋକ୍ତାଃ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳସଂଶ୍ରିତାଃ ।
କାୟାନୁଗ୍ରହଣଂ ପୂର୍ବମିନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହଂ ତତଃ ।। ୨ ।।
ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହଣଂ ପଶ୍ଚାତ୍ ତତଃ କାୟାର୍ପିତଂ ମତମ୍ ।
କରଣାର୍ପିତମାଖ୍ୟାତଂ ତତୋ ଭାବାର୍ପିତଂ ମତମ୍ ।। ୩ ।।
ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଳଂ ତତଃ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଶୁଶ୍ରୂଷାସ୍ଥଳମେବ ଚ ।
ତତଃ ସେବ୍ୟସ୍ଥଳଂ ତୈଷାଂ କ୍ରମଶଃ ଶୃଣୁ ଲକ୍ଷଣମ୍ ।। ୪ ।।

ଶ୍ରୀରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନବ ସ୍ଥଳଭେଦ କୁହାଯାଇଛି । ସେ ସବୁ ହେଉଛନ୍ତି – କାୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳ, ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳ, କାୟାର୍ପିତସ୍ଥଳ, କରଣାର୍ପିତସ୍ଥଳ, ଭବାର୍ପିତସ୍ଥଳ, ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଳ, ସୁଶ୍ରୁଷୁସ୍ଥଳ ଏବଂ ସେବ୍ୟସ୍ଥଳ । ଏବେ ଏମାନଙ୍କର କ୍ରମରେ ଲକ୍ଷଣ ଶୁଣ ।। ୨–୪ ।।

ଅଥ କାୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – 'ଶୁଚିଃ ସମଗ୍ରୀବଶିରଃ ଶରୀରଃ'[୨୧୬] ଇତି କୈବଲ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ ସ ଜ୍ଞାନାଚାରବାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ସ୍ୱରୂପଶରୀରଂ ଦର୍ଶୟନ୍ନନୁଗୃହ୍ଣାତୀତି କାୟାନୁଗ୍ରାହକ ଇତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ନିରୂପୟତି –

---

୨୧୬. କୈ. ଉ., ୫

ଅନୁଗୃହ୍ଣାତି ଯଲ୍ଲୋକାନ୍ ସ୍ୱକାୟଂ ଦର୍ଶୟନ୍ନସୌ ।

ତସ୍ମାଦେବ ସମାଖ୍ୟାତଃ କାୟାନୁଗ୍ରହନାମକଃ ।। ୫।।

ଅସୌ ଜ୍ଞାନାଚାରସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ ଯଦ୍ୟସ୍ମାତ୍ କାରଣାତ୍ ସ୍ୱକାୟଂ ଦର୍ଶୟନ୍ ସନ୍ ଲୋକାନ୍ ପ୍ରାକୃତାନ୍ (ଜନାନ୍) ଅନୁଗୃହ୍ଣାତ୍ୟନୁଗ୍ରହଂ କରୋତି, ତସ୍ମାଦେଷ କାୟାନୁଗ୍ରହନାମକଃ କାୟାନୁଗ୍ରହ ଇତ୍ୟଭିଧାନବାନିତି ସମାଖ୍ୟାତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫।।

– (କାୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଏହି ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନାଚାରସମ୍ପନ୍ନ ଶିବଯୋଗୀ (ପରବ୍ରହ୍ମ ରୂପ) ନିଜର ଶରୀରର ଦର୍ଶନ କରାଇ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ଅନୁଗ୍ରହ କରେ, ତେଣୁ ଏହାକୁ କାୟାନୁଗ୍ରହ ନାମକ ସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୫।।

ତତ୍କଥମିତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଯଥା ଶିବୋଽନୁଗୃହ୍ଣାତି ମୂର୍ତ୍ତିମାବିଶ୍ୟ ଦେହିନଃ ।

ତଥା ଯୋଗୀ ଶରୀରସ୍ଥଃ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକୋ ଭବେତ୍ ।। ୬।।

ଶିବୋ ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରାଦିମୂର୍ତ୍ତିମାବିଶ୍ୟ ଦେହିନଃ ପ୍ରାଣିନୋଽନୁଗ୍ରହଂ କରୋତି, ତଥା ଯୋଗୀ ଶରୀରସ୍ଥଃ ସନ୍ ଶିବଦୀକ୍ଷାସଂସ୍କୃତଦିବ୍ୟଶରୀରସ୍ଥଃ ସନ୍ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

ଅଥ ଶିବବଦସଙ୍ଗଶ୍ଚେତ୍ୟାହ –

ଶିବଃ ଶରୀରଯୋଗେଽପି ଯଥା ସଙ୍ଗବିବର୍ଜିତଃ ।

ତଥା ଯୋଗୀ ଶରୀରସ୍ଥୋ ନିଃସଙ୍ଗୋ ବର୍ତ୍ତତେ ସଦା ।। ୭।।

ସୁଖଦୁଃଖାଦିସଙ୍ଗରହିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭।।

– ଯେପରି ଶିବ (ସ୍ୱୟଂ) ଶରୀର ଧାରଣ କରି ମଧ୍ୟ (ନିଜର ସେହି ଶରୀର ପ୍ରତି) ଆସକ୍ତି ରହିତ ଅଟନ୍ତି, ସେହିପରି ଯୋଗୀ ଶରୀର ଧାରଣ କରି ସଦା (ନିଜର ଶରୀର ପ୍ରତି) ଅନାସକ୍ତ ରହେ ।। ୭।।

ଏବଂ ଶିବଯୋଗିନଃ ଶିବସମାନତ୍ୱମୁକ୍ତ୍ୱା ତସ୍ୟ ମାୟାପ୍ରପଞ୍ଚଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତୀତି ଶିବ ଏବେତି ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକମୁପପାଦୟତି –

ଶିବଭାବନୟା ଯୁକ୍ତଃ ସ୍ଥିରୟା ନିର୍ବିକଳ୍ପୟା ।

ଶିବୋ ଭବତି ନିର୍ଧୂତମାୟାବେଶପରିପ୍ଲବଃ ।। ୮।।

ଅତ୍ର ଶିବଯୋଗୀତି ଶେଷଃ । ଭେଦରହିତୟା ଦୃଢ଼ୟା ଶିବୋଽହଂଭାବନୟା ଯୁକ୍ତୋ ନିବାରିତମାୟାବେଶୋପପ୍ଲବଃ ସନ୍ ଶିବ ଏବ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮।।

– ଦୃଢ଼ ଏବଂ ବିକଳ୍ପରହିତ ଶିବଭାବନାରେ ଯୁକ୍ତ, ଅତଏବ ମାୟାର ଆବେଶର ଉପଦ୍ରବରୁ ରହିତ ସେ (ଯୋଗୀ) ଶିବ ହିଁ ହୋଇଯାଏ ।। ୮ ।।

ନନୁ କଥଂ ତସ୍ୟ ମାୟାବେଶୋପପ୍ଲବୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିଷୁ ଲୀନାସୁ ଶିବେ ଚିଦ୍‌ସୁଖସାଗରେ ।
ଅବିଦ୍ୟାକଳ୍ପିତଂ ବସ୍ତୁ ନାନ୍ୟତ୍ ପଶ୍ୟତି ସଂଯମୀ ।। ୯ ।।

ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦୟୋଃ ସମୁଦ୍ରସ୍ଥାନାପନ୍ନେ ପରମଶିବେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିଷୁ ମନୋବ୍ୟାପାରେଷୁ ଲୟଂ ଗତେଷୁ ସତ୍‌ସୁ ଶିବଯୋଗୀ ମାୟାକଳ୍ପିତବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରଂ ନ ପଶ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯ ।।

– ଚିତ୍ ଏବଂ ଆନନ୍ଦର ସମୁଦ୍ର ପରି ଶିବଙ୍କଠାରେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ଲୀନ ହୋଇଯିବା ପରେ ଏହି ସଂଯମୀ (ଶିବଯୋଗୀ) ଅବିଦ୍ୟାଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖେ ନାହିଁ (ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାର ତାକୁ ଶିବମୟ ଶିବସ୍ୱରୂପ ହିଁ ଦେଖା ଯାଇଥାଏ) ।। ୯ ।।

ଅଥ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ନେଦଂ ରଜତମିତ୍ୟୁକ୍ତେ ଯଥା ଶୁକ୍ତିଃ ପ୍ରକାଶତେ ।
ନେଦଂ ଜଗଦିତି ଜ୍ଞାତେ ଶିବତତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୧୦ ।।

ଉକ୍ତେ ଜ୍ଞାତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୦ ।।

– 'ଏହା ରୂପା ନୁହେଁ' – ଏପରି କହିବା ପରେ ଯେପରି (ଦ୍ରଷ୍ଟାକୁ) ଶୁକ୍ତି ଦେଖା ଯାଇଥାଏ, ସେହିପରି 'ଏହା ସଂସାର ନୁହେଁ' – ଏପରି ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ଶିବତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୦ ।।

ଅଥ ପୁନର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଯଥା ସ୍ୱପ୍ନକୃତଂ ବସ୍ତୁ ପ୍ରବୋଧେନୈବ ଶାମ୍ୟତି ।
ତଥା ଶିବସ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନେ ସଂସାରଂ ନୈବ ପଶ୍ୟତି ।। ୧୧ ।।

ଏଷ ଶିବଯୋଗୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୧ ।।

– ଯେପରି ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖିଥିବା ବସ୍ତୁ (ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ) ଜାଗରଣ ପରେ ରହେ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଶିବଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହେବାପରେ ଯୋଗୀ ସଂସାରକୁ ଦେଖେ ନାହିଁ ଏହି ସଂସାର ତାକୁ ସ୍ୱପ୍ନଗତ ବିଷୟ ପରି ମିଥ୍ୟା ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୧ ।।

ଅଥ ପୁନର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଅଜ୍ଞାନମେବ ସର୍ବେଷାଂ ସଂସାରଭ୍ରମକାରଣମ୍ ।
ତନ୍ନିବୃତ୍ତୌ କଥଂ ଭୂୟଃ ସଂସାରଭ୍ରମଦର୍ଶନମ୍ ।। ୧୨ ।।

ଯଥା ଶୁକ୍ତ୍ୟଜ୍ଞାନଂ ରଜତଭ୍ରାନ୍ତିକାରଣମ୍, ତଥା ଶିବବିଷୟକମଜ୍ଞାନଂ ସଂସାରଭ୍ରାନ୍ତି-କାରଣମ୍। ତନ୍ନିବୃତ୍ତୌ ଶୁକ୍ତ୍ୟଜ୍ଞାନନିବୃତ୍ତୌ ଯଥା ରଜତଭ୍ରମୋ ନିବର୍ତ୍ତତେ, ତଥା ଶିବବିଷୟକା-ଜ୍ଞାନନିବୃତ୍ତୌ ସାଂସାରିକଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯଥା ଶୁକ୍ତିରେବ ରଜତମ୍, ତଥା ଶିବ ଏବ ବିଶ୍ୱମିତି ଭାବଃ ।। ୧୨ ।।

– ସମସ୍ତ ଜୀବଙ୍କର ସଂସାରଭ୍ରମର କାରଣ ଅଜ୍ଞାନ (ଯଥାର୍ଥ ବସ୍ତୁର ଜ୍ଞାନ ନ ହେବା) ଅଟେ । ସେହି ଅଜ୍ଞାନର ନିବୃତ୍ତି ହେବା ପରେ ପୁନଃ ସଂସାରଭ୍ରମର ଦର୍ଶନ କିପରି ହୋଇପାରିବ ? ।। ୧୨ ।।

ବିଶେଷ – ଯେପରି ଶୁକ୍ତିକାନୁଯୋଗିକ ରଜତ ପ୍ରତିଯୋଗିକ ସମ୍ବନ୍ଧର ନିବୃତ୍ତି ହେବା ପରେ ଶୁକ୍ତି ହିଁ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହିଯାଏ, ସେହିପରି ଶିବତତ୍ତ୍ୱାନୁଯୋଗିକ ସଂସାର ପ୍ରତିଯୋଗିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିବୃତ୍ତ ହେବା ପରେ ଶିବ ହିଁ ଶେଷ ରହି ଯାଆନ୍ତି ।

ତସ୍ମାଦୟଂ ଶିବଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଇତି ବଦନ୍ କାୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

> ଗଳିତାହଂକୃତିଗ୍ରନ୍ଥିଃ କ୍ରୀଡ଼ାକଳ୍ପିତବିଗ୍ରହଃ ।
> ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଶ୍ଚରେଦ୍ ଯୋଗୀ ଦେହିବନ୍ନିରୁପାଧିକଃ ।। ୧୩ ।।

ନିବୃତ୍ତପରିଚ୍ଛିନ୍ନଶରୀରାଦ୍ୟହଙ୍କାରବାନ୍ କ୍ରୀଡ଼ାର୍ଥଂ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପରିକଳ୍ପିତକଳେବରଃ, ଅତ ଏବ ନିରୁପାଧିକଃ, ପ୍ରତିବନ୍ଧରହିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସନ୍ ଦେହିବଦ୍ ଦେହବାନିବ ଲୋକାନୁଗ୍ରହାର୍ଥଂ ସଞ୍ଚରେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩ ।।

– ଯାହାର ଅହଙ୍କାର ନାମ ଗ୍ରନ୍ଥି (ମୁଁ ଏହି ଶରୀର ଅଟେ, ମୋର ନାମ ଅମୁକ ଇତ୍ୟାଦି ଦୃଢ଼ ଭାବନା) ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି, ଏବଂ ଯିଏ ଲୋକ ଲୀଳା ନିମନ୍ତେ ଶରୀର ଧାରଣ କରିଛି, ଏପରି ଉପାଧିରହିତ ଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସଂସାରରେ ବ୍ୟବହାର ଓ ବିଚରଣ କରେ ।। ୧୩ ।।

ଇତି କାୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲମ୍

ଅଥେନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ତ୍ରିରୁନ୍ନତଂ ସ୍ଥାପ୍ୟ ସମଂ ଶରୀରଂ ହୃଦୀନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ମନସା ସନ୍ନିବେଶ୍ୟ'[୨୧୭] ଇତିଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ତସ୍ୟା କାୟାନୁଗ୍ରହସଜ୍ଞନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ବିବେଚନମେବ ସର୍ବେଷାମିନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲମିତି ନିରୂପୟତି –

୨୧୭. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୨/୮

ଦର୍ଶନାତ୍ ପରକାୟସ୍ୟ କରଣାନାଂ ବିବେକତଃ ।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ ସର୍ବେଷାଂ ତତ୍ତ୍ୱବେଦିଭିଃ ।। ୧୪ ।।

ପରକାୟସ୍ୟ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟକାୟାନୁଗ୍ରହସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଦର୍ଶନାତ୍, କରଣାନାମିନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବିବେକତଃ ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରାକୃତାନାମିନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହ ଇତି ତତ୍ତ୍ୱବେଦିଭିସ୍ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନିଭିଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ କଥିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪ ।।

– (ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପରକାୟ ଯୋଗୀର ଦର୍ଶନ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକର ବିବେକ (ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସବୁ ଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ନୁହଁନ୍ତି, ଶିବ ହିଁ ଅଟନ୍ତି – ଏପରି ଜ୍ଞାନ)କୁ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ଜନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହ କହନ୍ତି ।। ୧୪ ।।

ଅଥ ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ର ତଦିନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ସ୍ୱାର୍ଥେଷୁ ସତି ସଙ୍ଗମେ ।

ରାଗୋ ବା ଜାୟତେ ଦ୍ୱେଷସ୍ତୌ ଯୋଗୀ ପରିବର୍ଜୟେତ୍ ।। ୧୫ ।।

ଲୋକେ ସମସ୍ତାନାଂ ଶ୍ରୋତ୍ରାଦୀନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ସ୍ୱସ୍ୱବିଷୟେଷୁ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସତି ରାଗୋ ବା ଦ୍ୱେଷୋ ବା ଜାୟତେ । ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀ ତୌ ରାଗଦ୍ୱେଷୌ ପରିବର୍ଜୟେତ୍, ପରିତ୍ୟଜେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ୱାର୍ଥ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜ ନିଜ ବିଷୟ (ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧ, ସ୍ପର୍ଶ, ଶବ୍ଦ) ସହିତ ସନ୍ନିକର୍ଷ ହେବା ପରେ ରାଗ (ଅନୁରାଗ) ଅଥବା ଦ୍ୱେଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । (ବିଷୟ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ରାଗ ଏବଂ ପ୍ରାପ୍ତିରେ ବାଧା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଦ୍ୱେଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ) । ଯୋଗୀ ଏହି ଉଭୟ ଭାବକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୧୫ ।।

ଏବଂ ଚ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରସ୍ୟ ଲୋକୋତ୍ତରତ୍ୱାଦନୁଗ୍ରହକରତ୍ୱମିତି ଭାବଃ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବହିର୍ବୃତ୍ତିଃ ପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟ ପ୍ରକାଶିନୀ ।

ଅନ୍ତଃ ଶିବେ ସମାବେଶୋ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟ କାରଣମ୍ ।। ୧୬ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୬ ।।

– ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକର ବାହ୍ୟ ବିଷୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରପଞ୍ଚ (ଅର୍ଥାତ୍ ସଂସାର ଏବଂ ତାହାର ସୁଖ–ଦୁଃଖ)କୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କରେ । ଯଦି ସେହି ବୃତ୍ତି ଅନ୍ତଃସ୍ଥିତ ଶିବସମାବେଶ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ତେବେ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂସାର ରାହିତ୍ୟର କାରଣ ହୁଏ ।। ୧୬ ।।

ଏବଂ ସ୍ଥିତେ –

କ୍ଷଣମନ୍ତଃ ଶିବଂ ପଶ୍ୟନ୍ କେବଳେନୈବ ଚେତସା ।

ବାହ୍ୟାର୍ଥାନାମନୁଭବଂ କ୍ଷଣଂ କୁର୍ବନ୍ ଦୃଗାଦିଭିଃ ।। ୧୭ ।।

ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟନିରୂଢ଼ୋଽପି ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟବିହୀନବାନ୍ ।
ଶିବାହିତମନା ଯୋଗୀ ଶିବଂ ପଶ୍ୟତି ନାପରମ୍ ।। ୧୮ ।।

ଅନ୍ତଃ ଅନ୍ତର୍ମୁଖଃ ସନ୍ କେବଳେନ ଚେତସା ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟସଙ୍ଗରହିତେନ ଚିତ୍ତେନ, କ୍ଷଣଂ ଶିବଂ ପଶ୍ୟନ୍, ଦୃଗାଦିଭିଶ୍ଚକ୍ଷୁରାଦିବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟୈଃ, ବାହ୍ୟାର୍ଥାନାଂ ଶବ୍ଦାଦିବାହ୍ୟ-ବିଷୟାଣାମ୍ ଅନୁଭବଂ କ୍ଷଣଂ କୁର୍ବନ୍, ଶିବାହିତମନା ଯୋଗୀ ଶିବେ ନିବେଶିତଚିତ୍ତଃ ପରଯୋଗୀ, ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟାନିରୂଢ଼ୋଽପି ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟାସକ୍ତୋଽପି ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟବିହୀନବାନ୍ ସନ୍ ଶିବଂ ପଶ୍ୟତି ଅନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚ ଶିବମେବ ପଶ୍ୟତି, ଅପରଂ ତଦନ୍ୟଂ ନ ପଶ୍ୟତୀତି ତଦିନ୍ଦ୍ରିୟବିବେଚନମନୁଗ୍ରହକରମିତି ଭାବଃ ।। ୧୭-୧୮ ।।

– କେବଳ ଚିତ୍ତଦ୍ୱାରା କ୍ଷଣମାତ୍ର ପାଇଁ ଶିବଙ୍କୁ ନିଜ ଭିତରେ ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରୁଥିବା ତଥା ବାହ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ନେତ୍ର ଆଦିରେ କ୍ଷଣମାତ୍ର ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ଯୋଗୀ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଯୁକ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରୁ ରହିତ ହୋଇ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ସମର୍ପିତ ମନବାଲା ହୋଇ ଶିବଙ୍କୁ ହିଁ ସର୍ବତ୍ର ଦେଖେ, କୌଣସି ଅନ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ନୁହେଁ ।। ୧୭-୧୮ ।।

ନନ୍ୱେବମନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚ ଶିବଂ ପଶ୍ୟତଃ ଶିବଯୋଗିନୋଽପି ପ୍ରାକୃତଜନବଜ୍ଜରା ମରଣାଦିଦର୍ଶନାତ୍ କଥଂ ଲୋକାନୁଗ୍ରାହକତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ଜରା ମରଣଂ ନାସ୍ତି ନ ପିପାସା ନ ଚ କ୍ଷୁଧା ।
ଶିବାହିତେନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ୟାସ୍ୟ ନିର୍ମାନସ୍ୟ ମହାତ୍ମନଃ ।। ୧୯ ।।

ଶିବାହିତେନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ୟ ଶିବନିବେଶିତେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରବତୋ ନିର୍ମାନସ୍ୟ ଦେହାଦ୍ୟ-ଭିମାନଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ମହାତ୍ମନୋ ମହାପୁରୁଷସ୍ୟ ଅସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜରାମରଣଂ ନାସ୍ତି, ତୟୋଃ ଶରୀରଧର୍ମତ୍ୱାତ୍, କ୍ଷୁତ୍ପିପାସେ ଚ ନ ସ୍ତଃ, ତୟୋଃ ପ୍ରାଣଧର୍ମତ୍ୱାଦିତି ।। ୧୯ ।।

– ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ସମର୍ପିତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବାଲା, ଅତଏବ ଦୈହିକ ଆଦି ଅଭିମାନରୁ ରହିତ ଏହି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଜରା, ମୃତ୍ୟୁ, ପିପାସା ଓ କ୍ଷୁଧାର କଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ଜରା-ମୃତ୍ୟୁ ଶରୀରର ଏବଂ କ୍ଷୁଧା-ପିପାସା ପ୍ରାଣର ଧର୍ମ ଅଟନ୍ତି ।। ୧୯ ।।

'ସର୍ବେଷୁ ଗାତ୍ରେଷୁ ଶିରଃ ପ୍ରଧାନଂ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ନୟନଂ ପ୍ରଧାନମ୍' 'ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ମନୋ ନାଥୋ ମନୋନାଥସ୍ତୁ ମାରୁତଃ' ଇତି ପୁରାଣବଚନାନୁସାରେଣ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରକାରଣୀଭୂତମନୋମାରୁତନିଗ୍ରହଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ପ୍ରକାଶୟତି –

ମନୋ ଯତ୍ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତେତ ତତ୍ର ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ଥିତିଃ ।
ଶିବେ ମନସି ସଂଲ୍ଲୀନେ କ୍ୱ ଚେନ୍ଦ୍ରିୟବିଚାରଣା ।। ୨୦ ।।

ଯତ୍ର ମନସ୍ଥିତିଃ (ତତ୍ର) ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ଥିତିଃ, ମନସି ଶିବେ ସଂଲ୍ଲୀନେ ସତି

ଇନ୍ଦ୍ରିୟବିଚାରଣା ଇନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରଃ କ୍ୱ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦।।

– ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ମନ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ସ୍ଥିତି ଚାହାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଏହି ମନ ଶିବରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ (ଆଧାରହୀନ) ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାପାର (ଗତି) କେଉଁଠାରେ ? ।। ୨୦।।

ଯଦ୍ୟଦ୍ ପଶ୍ୟନ୍ ଦୃଶା ଯୋଗୀ ମନସା ଚିନ୍ତୟତ୍ୟପି ।
ତତ୍ତଦ୍ ସର୍ବଂ ଶିବାକାରଂ ସଂବିଦ୍ରୂପଂ ପ୍ରକାଶୟତି ।। ୨୧ ।।

ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀ ଦୃଶା ଯଦ୍ୟଦ୍ ପଶ୍ୟତି, ମନସା ଚିନ୍ତୟତି, ତତ୍ତଦ୍ ସର୍ବଂ ଚିଦ୍ରୂପଂ ଶିବାକାରଂ ସନ୍ ପ୍ରକାଶତେ ମନୁତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

– ଶିବଯୋଗୀ ନେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଦେଖି ମନରେ ତା'ର ଧ୍ୟାନ କରେ, ସେହି ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ତାକୁ ଶିବାକାର ସଂବିଦ୍ ଭାବରେ ଭାସିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୨୧ ।।

ଅନେନାନ୍ତର୍ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟନିଗ୍ରହପ୍ରକାରୋ ଦର୍ଶିତଃ । ଅଥ ପ୍ରାଣନିଗ୍ରହପ୍ରକାରଂ ଦର୍ଶୟତି –

କରଣୈଃ ସହିତଂ ପ୍ରାଣଂ ମନସ୍ୟାଧାୟ ସଂଯମୀ ।
ଯୋଜୟେଦ୍ ସ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାଦ୍ ଯତ୍ର ନାସ୍ତି ଜଗଦ୍ଭ୍ରମଃ ।। ୨୨ ।।

କରଣୈର୍ନେତ୍ରାଦିକରଣୈଃ ସହିତଂ ପ୍ରାଣଂ ପ୍ରାଣବାୟୁଂ ମନସ୍ୟାଧାୟ ସଂସ୍ଥାପ୍ୟ ଯଃ ସଂଯମୀ ଶିବଯୋଗୀ ଯତ୍ର ବ୍ରହ୍ମଣି ଯୋଜୟେଦ୍, ନେତ୍ରାଦିକରଣାନାଂ ମନ ଏବ ପ୍ରାଣରୂପମ୍, ମନୋବାୟୁରୂପଂ ବେପବତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ଲୋକେ କ୍ୱଚିଲ୍ଲକ୍ଷ୍ୟେ ନେତ୍ରଚଞ୍ଚଳଂ ଚେଦ୍, ପ୍ରାଣବାୟୁନିରୋଧଦ୍ୱାରା ମନୋଲୟସ୍ୟାନୁଭୂୟମାନତ୍ୱାଚ୍ଚ ତ୍ରୟାଣାମୈକ୍ୟାଦ୍ ସାମରସ୍ୟେନ ସଂଯୋଜୟେଦ୍, ସ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବ ଏବ । ତସ୍ୟ ଜଗଦ୍ଭ୍ରମୋ ବିଶ୍ୱଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିର୍ନାସ୍ତି, ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର୍ବ୍ରହ୍ମଣି ଲୀନା ଚେଦ୍ ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରୋ ନିବର୍ତ୍ତତେ, ତଦଭାବାଦ୍ ବିଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିର୍ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

– (ନେତ୍ର ଆଦି) ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ପ୍ରାଣକୁ ମନରେ ସମାହିତ କରି ଯେଉଁ ଶିବଯୋଗୀ ଯେଉଁଥିରେ ତା'ର ଯୋଜନା (ଯୋଗ) କରେ, ସେହି ବସ୍ତୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଶିବରୂପ (ରେ ପ୍ରକାଶିତ) ହୁଏ । ସେଥିରେ ସଂସାରର ଭ୍ରମ ରହେ ନାହିଁ ।। ୨୨ ।।

ଅଥେନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟପ୍ରବୃତ୍ତ୍ୟା ଚ ବହିରନ୍ତଃ ଶିବଂ ଯଜନ୍ ।
ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଚାରୀ ସର୍ବତ୍ର ସୁଖୀ ଭବତି ସଂଯମୀ ।। ୨୩ ।।

ସଂଯମୀ ଶିବଯୋଗୀ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟାପ୍ରବୃତ୍ତ୍ୟା ଚ ଅନ୍ତର୍ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟପ୍ରବର୍ତ୍ତନେନ ଶିବମ୍

ଇଷ୍ଟପ୍ରାଣରୂପଶିବଲିଙ୍ଗଂ ଯଜନ୍ ପୂଜୟନ୍ ସର୍ବତ୍ର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୀଭୂତ୍ୱା ସୁଖୀ ଭବତି ସୁଖମନୁଭବନ୍ନାସ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩ ।।

– ସେହି ସଂଯମୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଯୋଗୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ନିଜର ଭିତର ତଥା ବାହାର ଜଗତରେ ସର୍ବତ୍ର ଶିବଙ୍କର ପୂଜା, ତାଙ୍କର ଧ୍ୟାନ, ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଦାନ ଆଦି କରେ । ସେ ସର୍ବତ୍ର ନିର୍ବୋଧ ଭ୍ରମଣ କରେ ଏବଂ ସୁଖୀ ରହେ ।। ୨୩।।

ଇତୀନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ପ୍ରାଣାନ୍ ପ୍ରପୀଡ୍ୟେହ ସ ମୁକ୍ତଚେଷ୍ଟଃ କ୍ଷୀଣେ ପ୍ରାଣେ ନାସିକୟୋଚ୍ଛ୍ବସୀତ'[୨୧୮] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣେନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନସ୍ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନମେବ ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଶିବସ୍ୟ ପରକାୟସ୍ୟ ଯତ୍ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନମ୍ ।
ତତ୍ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ ସର୍ବେଷାଂ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶିଭିଃ ।। ୨୪।।

ପରକାୟସ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମକାୟସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଯତ୍ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନଂ ପ୍ରାଣବାୟୁନିରୋଧେନ ଯତ୍ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନମସ୍ତି, ତତ୍ ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହ ଇତି ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶିଭିସ୍ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନିଭିଃ ପ୍ରୋକ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– (ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପରକାୟ (ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଗ୍ରହ ସମ୍ପନ୍ନ) ଶିବ (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଯୋଗୀ)ର ଯେଉଁ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନ (ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଣବାୟୁର ନିରୋଧ) ଅଟେ, ତାହା ତତ୍ତ୍ୱଦ୍ରଷ୍ଟା ମନୀଷିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହ କୁହାଯାଇଛି ।। ୨୪।।

ଅଥ ତତ୍ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନଂ କୀଦୃଶମିତ୍ୟାହ –

ପ୍ରାଣୋ ଯସ୍ୟ ଲୟଂ ଯାତି ଶିବେ ପରମକାରଣେ ।
କୁତସ୍ତସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିଃ କୁତଃ ସଂସାରଦର୍ଶନମ୍ ।। ୨୫।।

ଯସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ପ୍ରାଣଃ ପ୍ରାଣବାୟୁଃ ପରମକାରଣେ ଶିବେ ବ୍ରହ୍ମାଦିକାରଣେଶାନା[୨୧୯]ମପି କାରଣୀଭୂତେ ପରଶିବେ ଲୟଂ ଯାତି, ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିରିନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରଃ କୁତଃ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏବଂ ଚ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚଶିବଲିଙ୍ଗଦର୍ଶନଂ ତତ୍ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାବଲୋକନମିତି ଭାବଃ ।। ୨୫।।

---

୨୧୮. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୨/୯

୨୧୯. ବ୍ରହ୍ମା–ବିଷ୍ଣୁ–ରୁଦ୍ର–ଈଶ୍ୱରଃ ସଦାଶିବଶ୍ଚେତି ପଞ୍ଚକାରଣେଶାଃ ।

– ଯେଉଁ ଯୋଗୀର ପ୍ରାଣ ପରମକାରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ପଞ୍ଚକାରଣର ମଧ୍ୟ କାରଣଭୂତ ଶିବରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ତାହାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବ୍ୟାପାର କେଉଁଠାରେ ଏବଂ ସଂସାରଦର୍ଶନ କେଉଁଠାରେ ? ।। ୨୫।।

ଅଥ ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କରଣେଷ୍ୱୁ ନିବୃତ୍ତେଷୁ ସ୍ୱାର୍ଥସଙ୍ଗାତ୍ ପ୍ରଯତ୍ନତଃ ।
ତୈଃ ସମଂ ପ୍ରାଣମାରୋପ୍ୟ ସ୍ୱାନ୍ତେ ଶାନ୍ତମତିଃ ସ୍ୱୟମ୍ ।। ୨୬।।

କେବଲକୁମ୍ଭେନ ଶିବେ ପ୍ରାଣବାୟୌ ଲୟଂ ଗତେ ସତି କରଣେଷ୍ୱୁ ଚକ୍ଷୁରାଦିକରଣେଷ୍ୱୁ ସ୍ୱାର୍ଥସଙ୍ଗାତ୍ ଶବ୍ଦାଦିସ୍ୱବିଷୟସମ୍ବନ୍ଧାତ୍ ପ୍ରଯତ୍ନତଃ ସ୍ୱୟମେବ ନିବୃତ୍ତେଷୁ ସସ୍ୱୁ ସ୍ୱାନ୍ତେ ମନସି ତୈରିନ୍ଦ୍ରିୟୈଃ ସ୍ୟାତ୍ ।। ୨୬।।

– ପ୍ରଯତ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ କୁମ୍ଭକ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକ ନିଜ ନିଜ ବିଷୟରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ପ୍ରାଣକୁ ଏକରୂପ କରି ଯୋଗୀ ସ୍ୱୟଂ ଶାନ୍ତମନା ହୋଇଯାଏ ।। ୨୬।।

ଏବଂ ସ୍ଥିତେ –

ଶାନ୍ତତ୍ୱାତ୍ ପ୍ରାଣବୃତ୍ତୀନାଂ ମନଃ ଶାମ୍ୟତି ବୃତ୍ତିଭିଃ ।
ତଚ୍ଛାନ୍ତୌ ଯୋଗିନାଂ କିଞ୍ଚିଚ୍ଛିବାଦନ୍ୟନ୍ନ ଦୃଶ୍ୟତେ ।। ୨୭।।

ପ୍ରାଣବୃତ୍ତୀନାଂ ରେଚକପୂରକରୂପପ୍ରାଣବୃତ୍ତୀନାଂ ଶାନ୍ତତ୍ୱାତ୍ କେବଲକୁମ୍ଭକେନ ନିବୃତ୍ତତ୍ୱାତ୍, ମନୋ ବୃତ୍ତିଭିଃ ସଙ୍କଳ୍ପବିକଳ୍ପରୂପବୃତ୍ତିଭିଃ ସମଂ ସାମ୍ୟତି, ତଚ୍ଛାନ୍ତୌ ସଖାଂ ଯୋଗିନାଂ ଶିବାଦନ୍ୟନ୍ନ କିଞ୍ଚିଦପି ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୭।।

– ପ୍ରାଣର ବୃତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ (ଶ୍ୱାସ-ପ୍ରଶ୍ୱାସ ଅଥବା ରେଚକ-ପୂରକ) ଶାନ୍ତ ହେବା ପରେ ମନ ମଧ୍ୟ ସେହି ବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ତାହା ଅର୍ଥାତ୍ ମନ ଶାନ୍ତ ହେବା ପରେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ଶିବଙ୍କ ଅତିରିକ୍ତ ଅନ୍ୟ କିଛି, ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।। ୨୭।।

ଅଥାତ୍ର ଶଙ୍କାଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନୋଦ୍ଭାବ୍ୟ ତୃତୀୟେନ ନିରାକରୋତି –

ପ୍ରାଣ ଏବ ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ ଦେହଧାରଣକାରଣମ୍ ।
ତଦାଧାରଃ ଶିବଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ ସର୍ବକାରଣକାରଣମ୍ ।। ୨୮।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୮।।

– ପ୍ରାଣ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଶରୀର ଧାରଣ କରିବାର କାରଣ ଅଟେ ଏବଂ ସମସ୍ତ କାରଣର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ଶିବ ତାହାର (ପ୍ରାଣର) କାରଣ କୁହାଯାଇଛି ।। ୨୮।।

ଅସ୍ୟୋତ୍ତରମ୍ –

ନିରାଧାରଃ ଶିବଃ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରାଣସ୍ତେନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତଃ ।
ତଦାଧାରା ତନୁର୍ଜ୍ଞେୟା ଜୀବୋ ଯେନୈବ ଚେଷ୍ଟତେ ।। ୨୯ ।।

ତଦାଧାରା ପ୍ରାଣାଧାରେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– ଶିବ ନିରାଧାର ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରାଣ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଟେ । ଶରୀରକୁ ପ୍ରାଣର ଆଧାରବାଲା ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ । ଜୀବ ଏହି ପ୍ରାଣ କାରଣରୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ ।। ୨୯ ।।

ଯେନୈବ ପ୍ରାଣେନୈବ ଜୀବଶ୍ଚେଷ୍ଟତ ଇତି ସର୍ବସମ୍ମତତ୍ୱେନ ଶିବେ ପ୍ରାଣସ୍ୟ ଲୀନତ୍ୱାଦ୍ ଦେହଃ କଥଂ ତିଷ୍ଠତୀତି ଶଙ୍କା ? ଅସ୍ୟୋତ୍ତରମ୍ –

ଶିବେ ପ୍ରାଣୋ ବିଲୀନୋଽପି ଯୋଗିନୋ ଯୋଗମାର୍ଗତଃ ।
ସ୍ୱଶକ୍ତିବାସନା ଯୋଗାଦ୍ ଧାରୟତ୍ୟେବ ବିଗ୍ରହମ୍ ।। ୩୦ ।।

ଯୋଗିନଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ଯୋଗମାର୍ଗତଃ କେବଲକୁମ୍ଭରୂପଯୋଗମାର୍ଗାଦ୍ ପ୍ରାଣଃ ଶିବେ ବିଲୀନୋଽପି ଲୟଂ ତତୋଽପି ସ୍ୱଶକ୍ତିବାସନାଯୋଗାଦ୍ ନିଜଶକ୍ତିସଂସ୍କାରବଲାଦ୍ ବିଗ୍ରହଂ ଶରୀରଂ ଧାରୟତ୍ୟେବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ଯୋଗୀର ପ୍ରାଣ ନିଜର ଯୋଗମାର୍ଗରେ ଶିବଠାରେ ବିଲୀନ ହେବା ପରେ ନିଜର ଶକ୍ତିର ସଂସ୍କାରର ବଳରେ ଶରୀର ଧାରଣ କରିଥାଏ ।। ୩୦ ।।

ତର୍ହି ସ କଥଂ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ର ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ସ ଚାଭ୍ୟାସବଶାଦ୍ ଭୂୟଃ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱାତିବର୍ତ୍ତିନି ।
ନିଷ୍କଳଙ୍କେ ନିରାକାରେ ନିରସ୍ତାଶେଷବିକଳ୍ପେ ।। ୩୧ ।।

ସ ଚ ଜୀବାତ୍ମାଶ୍ରୟୀଭୂତପ୍ରାଣବାୟୁର୍ଭୂୟୋଽଭ୍ୟାସବଶାତ୍ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱାତିବର୍ତ୍ତିନି ଭୂମ୍ୟାଦି-ଶିବାନ୍ତତତ୍ତ୍ୱୋପରିବର୍ତ୍ତିନି ନିଷ୍କଳଙ୍କେ ଜରାମରଣାଦି ଦୋଷରହିତେ ନିରାକାରେ, ଅତଏବ ପ୍ରାକୃତନୀଳପୀତାଦ୍ୟାକାରରହିତେ ନିରସ୍ତାଶେଷବିକଳ୍ପେ ନିବୃତ୍ତସମସ୍ତବାଧେ ।। ୩୧ ।।

ଚିଦ୍ୱିଳାସପରିସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିପରିପୂର୍ଣ୍ଣସୁଖାଦ୍ୱୟେ ।
ଶିବେ ବିଲୀନଃ ସର୍ବାତ୍ମା ଯୋଗୀ ଚଳତି ନ କ୍ୱଚିତ୍ ।। ୩୨ ।।

ଚିଦ୍ୱିଳାସବାହୁଲ୍ୟେନ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣସୁଖାଦ୍ୱୟେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେଣ ଦ୍ୱିତୀୟଶୂନ୍ୟେ ପରମଶିବେ ବିଲୀନସର୍ବାତ୍ମା ଲୀୟଭୂତସର୍ବବ୍ୟାପାରବାନ୍ ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀ କ୍ୱଚିତ୍ କୁତ୍ରଚିତ୍ କଦାପି ନ ଚଳତି, ନ ସ୍ପନ୍ଦତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୨ ।।

– ଏବଂ ସେହି ପ୍ରାଣବାୟୁ ପୁନଃ ଅଭ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱାତିଶାୟୀ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ନିରାକାର ସମସ୍ତ ବାଧାରହିତ ଚିତ୍ ଶକ୍ତିର ବିକାସର ପରିସ୍ଫୁରଣରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନନ୍ଦରୂପ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବଠାରେ ଯେତେବେଳେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ

ଏପରି ସର୍ବାତ୍ମା ଯୋଗୀ କେଉଁଠାକୁ ଯାଏ ନାହିଁ (ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥିର ହୋଇ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ହୋଇଯାଏ) ।। ୩୧-୩୨ ।।

ଅଥ କିମିବ ନ ଚଳତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରଧ୍ୱସ୍ତବାସନାସଙ୍ଗାଦ୍ ପ୍ରାଣବୃତ୍ତିପରିକ୍ଷୟାଦ୍ ।
ଶିବୈକୀଭୂତସର୍ବାତ୍ମା ସ୍ଥାଣୁବଦ୍ ଭାତି ସଂଯମୀ ।। ୩୩ ।।

ସଂଯମୀ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱରଃ ପ୍ରଧ୍ୱସ୍ତବାସନାସଙ୍ଗାଦ୍ ବିନଷ୍ଟବିଷୟବାସନାସମ୍ପର୍କାଦ୍ ପ୍ରାଣବୃତ୍ତିକ୍ଷୟାଦ୍ ପ୍ରାକୃତବୈକୃତରୂପପ୍ରାଣବ୍ୟାପାରନାଶାଦ୍ ଶିବୈକୀଭୂତସର୍ବାତ୍ମା ଶିବଲିଙ୍ଗୈକରସୀଭୂତସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରବାନ୍ ସନ୍ ସ୍ଥାଣୁବଦ୍ କାଷ୍ଠବଦ୍ ନିଶ୍ଚଳତ୍ୱେନ ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୩ ।।

– ବାସନାର ଆସକ୍ତି ନଷ୍ଟ ହେବା ପରେ ତଥା ପ୍ରାଣବୃତ୍ତିର ପରିକ୍ଷୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିରାମ ହେବାରୁ ଶିବଙ୍କ ସହିତ ଏକ ହୋଇ ସର୍ବାତ୍ମା ଯୋଗୀ ସ୍ଥାଣୁ ପରି ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ (ଅର୍ଥାତ୍ ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇଯାଏ) ।। ୩୩ ।।

ଇତି ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ କାୟାର୍ପିତସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ଯଦା ଶିବାୟ ସ୍ୱାତ୍ମାନଂ ଦତ୍ତବାନ୍ ଦେଶିକାତ୍ମନେ ।
ତଦା ଶୈବୋ ଭବେଦ୍ ଦେବି ନ ତତୋଽସ୍ତି ପୁନର୍ଭବଃ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟଂ କାୟାର୍ପିତସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଶିବସ୍ୟ ପରରୂପସ୍ୟ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହିଣୋଽର୍ଚ୍ଚନେ ।
ତ୍ୟାଗୋ ଦେହାଭିମାନସ୍ୟ କାୟାର୍ପିତମୁଦାହୃତମ୍ ।। ୩୪ ।।

ସର୍ବାନୁ ଗ୍ରାହିଣଃ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକସ୍ୟ ପରରୂପସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମକାୟସ୍ୟ ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପରଯୋଗିନଃ ଶିବସ୍ୟାର୍ଚ୍ଚନେ ଶିବଲିଙ୍ଗପୂଜାବିଷୟେ ଦେହାଭିମାନସ୍ୟ ତ୍ୟାଗଃ କାୟାର୍ପିତମିତ୍ୟୁଦାହୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪ ।।

– (କାୟାର୍ପିତସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ଅନୁଗ୍ରହ କରୁଥିବା ପରରୂପ ଶିବଙ୍କର ପୂଜା ସମୟରେ ଦେହାଭିମାନର ତ୍ୟାଗକୁ କାୟାର୍ପିତ କୁହାଯାଏ ।। ୩୪ ।।

ଅଥ କିମନେନ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଦା ଯୋଗୀ ନିଜଂ ଦେହଂ ଶିବାୟ ବିନିବେଦୟେତ୍ ।
ତଦା ଭବତି ତଦ୍ରୂପଂ ଶିବରୂପଂ ନ ସଂଶୟଃ ।। ୩୫ ।।

ତଦ୍ରୂପଂ ଯୋଗିନଃ ସ୍ୱରୂପଂ ଶିବରୂପଂ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୫ ।।

– ଯେତେବେଳେ ଯୋଗୀ ନିଜର ଶରୀରକୁ ଶିବଙ୍କ ପାଇଁ ଅର୍ପିତ କରିଦିଏ, ସେତେବେଳେ ତାହାର ସେ ରୂପ ଶିବରୂପ ହୋଇଯାଏ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।। ୩୫ ।।

ନନୁ ଦେହମାତ୍ରଂ ସମର୍ପଣୀୟଂ ବା ଅନ୍ୟତ୍ କିଞ୍ଚିଦସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟପ୍ରୀତିହେତୂନି ବିଷୟାସଙ୍ଗଜାନି ଚ ।
ସୁଖାନି ସୁଖଚିଦ୍ରୂପେ ଶିବଯୋଗୀ ନିବେଦୟେତ୍ ।। ୩୬ ।।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟପ୍ରୀତିକାରଣୀଭୂତବିଷୟସମ୍ବନ୍ଧୋତ୍ପନ୍ନସୁଖଂ ଚିଦାନନ୍ଦରୂପେ ଶିବେ ନିବେଦୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ଯୋଗୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଆନନ୍ଦ ଦେଉଥିବାରୁ ସାଧନଭୂତ ତଥା ବିଷୟ ସହିତ ଆସଙ୍ଗ (ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲିପ୍ତତା)ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ସୁଖକୁ ଚିଦାନନ୍ଦ ରୂପ ଶିବଙ୍କୁ ଅର୍ପିତ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୬ ।।

ଅଥ ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଦର୍ଶନାତ୍ ସ୍ପର୍ଶନାଦ୍ ଭୁକ୍ତେଃ ଶ୍ରବଣାଦ୍ ଘ୍ରାଣନାଦପି ।
ବିଷୟେଭ୍ୟୋ ଯଦୁତ୍ପନ୍ନଂ ଶିବେ ତତ୍ସୁଖମର୍ପୟେତ୍ ।। ୩୭ ।।

ବିଷୟେଭ୍ୟ ଏତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତବସ୍ତ୍ରାଭରଣାଦିବିଷୟେଭ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୭ ।।

– ଯୋଗୀ ଦର୍ଶନ, ସ୍ପର୍ଶନ, ଭୋଜନ, ଶ୍ରବଣ ଓ ଘ୍ରାଣନ ତଥା ଧନ, ଜନ ଆଦି ଅନ୍ୟ ବିଷୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ସୁଖକୁ ଶିବଙ୍କଠାରେ ଅର୍ପଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୭ ।।

ଅଥ ଦେହଦ୍ୱାରେଣ ଯଦ୍ୟତ୍ ସୁଖଂ ପ୍ରାପ୍ତଂ ତତ୍ସର୍ବଂ ଶିବଲିଙ୍ଗାୟ ସମର୍ପଣୀୟମିତି ବଦନ୍ କାୟାର୍ପିତସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଦେହଦ୍ୱାରେଣ ଯଦ୍ୟତ୍ ସ୍ୟାତ୍ ସୁଖଂ ପ୍ରାସଙ୍ଗମାତ୍ମନଃ ।
ତତ୍ତନ୍ନିବେଦୟନ୍ ଶମ୍ଭୋର୍ଯୋଗୀ ଭବତି ନିର୍ମଳଃ ।। ୩୮ ।।

ଦେହଦ୍ୱାରେଣ ଦେହସମ୍ବନ୍ଧଦଶେନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରେଣ. ଯଦ୍ୟତ୍ସୁଖଂ ସ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରାସଙ୍ଗଂ ପ୍ରସକ୍ତଂ ସ୍ୟାତ୍, ତତ୍ତତ୍ସୁଖଂ ଶମ୍ଭୋଃ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ ନିବେଦୟେତ୍ ସମର୍ପୟନ୍ ସନ୍ ଯୋଗୀ

ଶିବଯୋଗୀ ନିର୍ମଳୋ ନିର୍ଲେପଃ ସନ୍ ଚରତି ସଞ୍ଚରତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । କାୟିନସୁଖସମର୍ପଣମେବ କାୟାର୍ପଣମିତି ଭାବଃ ।। ୩୮ ।।

– ଦେହଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସୁଖ ଆତ୍ମାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ଯୋଗୀ ସେହି ସେହି ସୁଖକୁ ଶିବଙ୍କୁ ନିବେଦିତ କରି ନିର୍ମଳ ହୋଇଯାଏ ।। ୩୮ ।।

– ଦେହଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସୁଖ ଆତ୍ମାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ଯୋଗୀ ସେହି ସେହି ସୁଖକୁ ଶିବଙ୍କୁ ନିବେଦିତ କରି ନିର୍ମଳ ହୋଇଯାଏ ।। ୩୮ ।।

ଇତି କାୟାର୍ପିତସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ କରଣାର୍ପିତସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ –

ଯସ୍ତୁ ବିଜ୍ଞାନବାନ୍ ଭବତି ଯୁକ୍ତେନ ମନସା ସଦା ।
ତସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ବଶ୍ୟାନି ସଦଶ୍ୱା ଇବ ସାରଥେଃ[୨୨୦] ।।

ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ କାୟାର୍ପିତସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ କରଣାର୍ପିତସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଆସଞ୍ଜନଂ ସମସ୍ତାନାଂ କରଣାନାଂ ପରାତ୍ପରେ ।
ଶିବେ ଯତ୍ ତଦିଦଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ କରଣାର୍ପିତମାଗମେ ।। ୩୯ ।।

ପରାତ୍ପରେ ବିଶ୍ୱସ୍ମାଦୁତ୍କୃଷ୍ଟପରଶକ୍ତ୍ୟପେକ୍ଷୟୋତ୍କୃଷ୍ଟେ ଶିବେ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ସମସ୍ତାନାମ୍ ଅନ୍ତର୍ବାହ୍ୟବର୍ତ୍ତିନାଂ କରଣାନାଂ ଯଦାସଞ୍ଜନଂ ସଂଯୋଜନକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱମସ୍ତି, ତଦିଦଂ କରଣାର୍ପିତମିତ୍ୟାଗମେ ବୀରଶୈବସିଦ୍ଧାନ୍ତେ ପ୍ରୋକ୍ତଂ କଥିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୯ ।।

– (କରଣାର୍ପିତସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପରାତ୍ପର ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ସମସ୍ତ ଲିଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକର ଯେଉଁ ସଂଯୋଜନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଶୈବାଗମରେ କରଣାର୍ପିତ କୁହାଯାଏ ।। ୩୯ ।।

ଅଥ କରଣାର୍ପକଂ କଥୟତି –

ଯଦ୍ୟତ୍କରଣମାଲମ୍ବ୍ୟ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ବିଷୟକଂ ସୁଖମ୍ ।
ତତ୍ତଚ୍ଛିବେ ସମର୍ପ୍ୟୈଷ କରଣାର୍ପକ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୪୦ ।।

ଯତ୍କରଣମାଲମ୍ବ୍ୟ ବିଷୟକଂ ସୁଖଂ ଯଦ୍ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ତତ୍କରଣସମ୍ବନ୍ଧଂ ତଦ୍ୱିଷୟସୁଖଂ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ସମର୍ପ୍ୟ ଏଷ କାୟାର୍ପିତସମ୍ପନ୍ନଃ କରଣାର୍ପକ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦ ।।

---

୨୨୦. କଠୋପ., ୧/୩/୬

– (ଶିବଯୋଗୀ) – ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଆଧାର କରି ବିଷୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ସୁଖର ଅନୁଭବ କରେ, ସେହି ସେହି ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଶିବଙ୍କ ପାଇଁ ଅର୍ପଣ କରିବାବାଲା କରଣାର୍ପକ କୁହାଯାଏ ।।୪୦।।

ଅଥ ତତ୍‌ପ୍ରକାରଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅହଙ୍କାରମଦୋଦ୍ରିକ୍ତମନ୍ତଃକରଣବାରଣମ୍ ।
ବଧ୍ନୀୟାଦ୍ ଯଃ ଶିବାଲାନେ ସ ଧୀରଃ ସର୍ବସିଦ୍ଧିମାନ୍ ।।୪୧।।

ଅହଙ୍କାରମମକାରରୂପୋ ଧ୍ୱାଧୋମଦମତ୍ତମନୋବୁଦ୍ଧିଚିତ୍ତଲକ୍ଷଣାନ୍ତଃକରଣଗଜଂ ଯଃ ଶିବାଲୋନେ ଶିବଲିଙ୍ଗରୂପବନ୍ଧନସ୍ତମ୍ଭେ ବଧ୍ନୀୟାଦ୍, ସଃ ସର୍ବସିଦ୍ଧିମାନ୍ ଧୀରଃ ।। ୪୧।।

– ଅହଙ୍କାରରୂପୀ ମଦରେ ମତ୍ତ ଅନ୍ତଃକରଣରୂପୀ ହାତୀକୁ ଯିଏ ଶିବରୂପୀ ଆଲାନ (ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧନଶୃଙ୍ଖଳା)ରେ ବାନ୍ଧେ, ସେହି ଧୀର ପୁରୁଷ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ (ଅଥବା ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିର ସ୍ୱାମୀ ଧୀର କୁହାଯାଏ) ।। ୪୧।।

ନନ୍ୱିନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବାହୁଲ୍ୟାନ୍ମନୋମାତ୍ରବନ୍ଧନେନ କଥଂ ଧୀରତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ମନଃ ପ୍ରଥମମୁଚ୍ୟତେ ।
ବଶୀକୃତେ ଶିବେ ତସ୍ମିନ୍ କିମନ୍ୟୈସ୍ତଦ୍ୱଶାନୁଗୈଃ ।।୪୨।।

ପ୍ରଥମଂ କାରଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ, 'ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ମନୋ ନାଥଃ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।।୪୨।।

– ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମନ ପ୍ରଥମ (ପ୍ରଧାନ) ଇନ୍ଦ୍ରିୟ କୁହାଯାଏ ଶିବଙ୍କ ବଶରେ ଥିବା ମନର ଅଧୀନରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ରହୁଥିବାରୁ, ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କ'ଣ କହିବା ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତଃ ଶିବଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଆସିଯାଆନ୍ତି) ।।୪୨।।

ନନ୍ୱେତାବତା କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବଶୀକାରୋ ନିବୃତ୍ତିରିତି ଗୀୟତେ ।
ଲକ୍ଷୀକୃତେ ଶିବେ ତେଷାଂ କୁତଃ ସଂସାରଗାହନମ୍ ।।୪୩।।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟବଶୀକରଣମେବ ନିବୃତ୍ତିରିତି ବିଦ୍ୱଦ୍‌ଭିର୍ଗୀୟତେ । ତେଷାମିନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଲକ୍ଷୀକୃତେ ସତି ସଂସାରନିମଜ୍ଜନଂ କୁତଃ, ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩।।

– ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ବଶରେ ହେବା ଅଥବା ବଶରେ କରାଯିବାକୁ ନିବୃତ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ସେ ସବୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ କରାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସାଂସାରିକ

ବନ୍ଧନ କେଉଁଠି ? (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବାର୍ପିତ ହେବା ପରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ଶିବମୟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି) ।। ୪୩।।

ନନ୍ୱିନ୍ଦ୍ରିୟବଶୀକାରମାତ୍ରେଣ କଥଂ ସଂସାରନିବୃତ୍ତିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସଂସାରବିଷକାନ୍ତାରସମୁଚ୍ଛେଦକୁଠାରିକା ।
ଉପଶାନ୍ତିର୍ଭବେତ୍ ପୁଂସାମିନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବଶୀକୃତୌ ।। ୪୪।।

ଉପଶାନ୍ତିର୍ନିରପେକ୍ଷେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୪।।

– ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ବଶରେ ଆସିବା ପରେ ସଂସାରରୂପୀ ବିଷବୃକ୍ଷର ଜଙ୍ଗଲକୁ କାଟିବା ପାଇଁ କୁରାଢୀରୂପୀ ଉପଶାନ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୪୪।।

ନନୁ ନିରପେକ୍ଷମାତ୍ରେଣ କଥଂ କର୍ମବନ୍ଧନିବୃତ୍ତିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟୈରେବ ଜାୟନ୍ତେ ପାପାନି ସୁକୃତାନି ଚ ।
ତେଷାଂ ସମର୍ପଣାଦୀଶେ କୁତଃ କର୍ମନିବନ୍ଧନମ୍ ।। ୪୫।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୫।।

– ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ହିଁ ପାପ ଓ ପୁଣ୍ୟ ଉଭୟ ହୋଇଥାଏ । ଶିବଙ୍କଠାରେ ସେ ସମସ୍ତ ସମର୍ପଣ କରିଦେବା ପରେ କର୍ମବନ୍ଧନ କେଉଁଠି ? (କାରଣ ଏପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେ ସବୁ ଦ୍ୱାରା କୃତ କର୍ମର ଉତ୍ତରଦାୟିତ୍ୱ ଶିବଙ୍କର ହୋଇଥାଏ) ।। ୪୫।।

ନନୁ ଶିବାର୍ପିତପଦାର୍ଥୈରଭିବୃଦ୍ଧିଶ୍ରବଣାଦ୍ ଶିବେ ପୁଣ୍ୟପାପସମର୍ପଣେନ ତଦଭିବୃଦ୍ଧିଃ କସ୍ମାନ୍ନ ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରକାଶମାନେ ଚିଦ୍ୱହ୍ନୌ ବହିରନ୍ତର୍ଜଗନ୍ମୟେ ।
ସମର୍ପ୍ୟ ବିଷୟାନ୍ ସର୍ବାନ୍ ମୁକ୍ତବଜ୍ଜାୟତେ ଜନଃ ।। ୪୬।।

ବହ୍ନିପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତପଦାର୍ଥାନାଂ ନାଶଦର୍ଶନାଦ୍ ବହିରନ୍ତର୍ଭାସମାନେ ବିଶ୍ୱରୂପେ ଚିଦଗ୍ନିରୂପ-ଶିବଲିଙ୍ଗେ ସମର୍ପିତାନାଂ ପଦାର୍ଥାନାମପି ନାଶୋଽବଶ୍ୟମଙ୍ଗୀକରଣୀୟ ଇତ୍ୟଭିବୃଦ୍ଧ୍ୟଭାବାତ୍ ସମସ୍ତବିଷୟାନ୍ ତତ୍ର ସମର୍ପ୍ୟ ଜନୋ ଜନନମରଣପରିପୀଡ଼ିତୋ ଦେହୀ ମୁକ୍ତବଜ୍ଜାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬।।

– ବାହ୍ୟ ଏବଂ ଆଭ୍ୟନ୍ତର ଜଗତ୍‌ବାଲା ଏବଂ ପ୍ରକାଶମାନ ଚିଦଗ୍ନିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟକୁ ସମର୍ପଣ କରି ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ପରି ହୋଇଥାଏ ।। ୪୬।।

ନନୁ ବହ୍ନିସମର୍ପଣସ୍ୟ ହୋମରୂପତ୍ୱାଦ୍ କିଂ ତତ୍‌ସାଧନମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିତ୍ତଦ୍ରବ୍ୟଂ ସମାଦାୟ ଜଗଜ୍ଜାତଂ ମହାହବିଃ ।
ଚିଦ୍ୱହ୍ନୌ ଜୁହ୍ୱତାମନ୍ତଃ କୁତଃ ସଂସାରବିପ୍ଲବଃ ।। ୪୭।।

ଜଗତଃ ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ରରୂପତ୍ୱେନ ଶବ୍ଦାଦିବିଷୟରୂପଂ ହବିଶ୍ଚିତ୍ତଦ୍ରବ୍ୟଂ ସଂଗୃହ୍ୟ ଅନ୍ତଃ ହୃଦୟକମଳସ୍ଥଚିଦ୍ୱହ୍ନୌ ଜୁହ୍ୱତାଂ ଶିବଯୋଗିନାଂ ସଂସାରବାଧଃ କୁତଃ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭।।

– ପଞ୍ଚତନ୍ମାତ୍ରାତ୍ମକ ସଂସାର (ଭିତରେ ଥିବା ଶବ୍ଦ–ସ୍ପର୍ଶ ଆଦି ବିଷୟ) ସମୂହ ତଥା ଚିତ୍ତରୂପୀ (ହବନୀୟ) ଦ୍ରବ୍ୟ ଭିତରେ ସ୍ଥିତ ଚୈତନ୍ୟରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ହୋମ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପାଇଁ ସଂସାର ଉପଦ୍ରବ କେଉଁଠାରେ ।। ୪୭।।

ନନ୍ୱେବଂରୂପବିଶ୍ୱହବନେନ ମୁକ୍ତବଜ୍ଜାୟମାନୋ ଜନଃ କୀଦୃଗ୍ରୂପ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ଚିଦ୍ରୂପେ ପ୍ରାଣବାୟୁନିବୋଧିତେ ।
ଜୁହ୍ୱନ୍ ସମସ୍ତ ବିଷୟାନ୍ ତନ୍ମୟୋ ଭବତି ଧ୍ରୁବମ୍ ।। ୪୮ ।।

ପ୍ରାଣବାୟୁପ୍ରକାଶିତେ ଚିଦ୍ରୂପେ ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ଶିବାଗ୍ନୌ ତତ୍ତଦ୍‌କରଣଜନ୍ୟ-ସୁଖାଦିବିଷୟାନ୍ ଜୁହ୍ୱନ୍ ଅର୍ପୟନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ତନ୍ମୟଶ୍ଚିନ୍ମୟଶିବସ୍ୱରୂପ ଏବ ଭବତି ଜାୟତେ (ଇତି) ଧ୍ରୁବଂ ନିଶ୍ଚୟ ।। ୪୮ ।।

– ପ୍ରାଣବାୟୁଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ଚିଦ୍‌ରୂପ ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତି ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବାଗ୍ନିରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟର ହୋମ କରିବାବାଲା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ତନ୍ମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିନ୍ମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯାଏ ।। ୪୮ ।।

ନନୁ କରଣାନାଂ ପ୍ରାକୃତତ୍ୱେନ କଥଂ ତଜ୍ଜନ୍ୟସୁଖାଦି ଶିବସମର୍ପଣଯୋଗ୍ୟ-ମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ସମସ୍ତାନି ଶରୀରଂ ଭୋଗସାଧନମ୍ ।
ଶିବପୂଜାଙ୍ଗଭାବେନ ଭାବୟନ୍ ମୁକ୍ତିମାପ୍ନୁୟାତ୍ ।। ୪୯ ।।

ଶରୀରାଦୀନାଂ ଶିବପୂଜାଙ୍ଗତ୍ୱାତ୍ ତଜ୍ଜନ୍ୟସୁଖାଦ୍ୟପି ଶିବସମର୍ପଣଯୋଗ୍ୟମେ-ବେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଇଦଂ କରଣାର୍ପଣଂ କାୟାର୍ପଣସ୍ଥଳେ ପ୍ରସଙ୍ଗାଦୁକ୍ତମିତି ନ ପୌନରୁକ୍ତ୍ୟମ୍ ।। ୪୯।।

– ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ତଥା ଭୋଗସାଧନ ଶରୀରକୁ ଶିବପୂଜାର ଅଙ୍ଗଭାବରେ ଭାବୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୪୯ ।।

ଇତି କରଣାର୍ପିତସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭାବାର୍ପିତସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – **ତସ୍ମାତ୍ ପ୍ରପଞ୍ଚସମ୍ବନ୍ଧଭାବଂ ହିତ୍ୱା ଶିବାତ୍ମକମ୍ ।**
ଭାବମାଶ୍ରିତ୍ୟ ଯତ୍ନେନ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ ବ୍ୟାପୃତିମୀଶ୍ୱରେ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ କରଣାର୍ପିତସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ବିଧୀୟମାନଂ ଭାବାର୍ପଣଂ ନିରୂପୟତି –

ଶିବେ ନିଶ୍ଚଲଭାବେନ ଭାବାନାଂ ଯତ୍ ସମର୍ପଣମ୍ ।
ଭାବାର୍ପିତମିଦଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଶିବସଦ୍‌ଭାବବେଦିଭିଃ ।। ୫୦।।

ଶିବେ ଶିବଲିଙ୍ଗବିଷୟେ ନିଶ୍ଚଲଭାବେନ ସ୍ଥିରଭାବେନ ଭାବାନାଂ ଯତ୍ ସମର୍ପଣମ୍, ତଦିଦଂ ଭାବାର୍ପିତମିତି ଶିବସଦ୍‌ଭାବବେଦିଭିଃ ପ୍ରୋକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦।।

– (ଭାବାର୍ପିତସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଶିବଙ୍କଠାରେ ଦୃଢ଼ ଭାବନା ରଖି ଭାବର ଯେଉଁ ସମର୍ପଣ କରାଯାଏ, ଶିବ ସଦ୍‌ଭାବବେତ୍ତାଗଣ ତାହାକୁ ଭାବାର୍ପିତ କହନ୍ତି ।। ୫୦।।

ଅଥ କୋ ନାମ ଭାବ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚିତ୍ତସ୍ଥସକଳାର୍ଥାନାଂ ମନନଂ ଯତ୍ତୁ ମାନସେ ।
ତଦର୍ପଣଂ ଶିବେ ସାକ୍ଷାନ୍ମାନସୋ ଭାବ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୫୧।।

ମାନସୋ ମନୋବିକାରୋ ଭାବୋ ଭାବ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ, 'ବିକାରୋ ମାନସୋ ଭାବଃ' ଇତ୍ୟମରଃ । ମାନସେ ମନୋବିକାରେ ଭାବେ ଚିତ୍ତସ୍ଥସକଳାର୍ଥାନାଂ ଚିତ୍ତନିଷ୍ଠ-ସକଳପଦାର୍ଥାନାଂ ଯନ୍ମନନମ୍ ଅନୁଭବରୂପଚିନ୍ତନଂ ଯଦସ୍ତି, ତତ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତେ ଶିବେ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଅର୍ପଣମ୍ ଅର୍ପିତମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧।।

– ଚିତ୍ତରେ ଥିବା ସକଳ ବିଷୟର ମନରେ ଯେଉଁ ମନନ ହୁଏ, ଶିବଙ୍କଠାରେ ତାହାର ସାକ୍ଷାତ୍ ଅର୍ପଣକୁ ମାନସଭାବ କୁହାଯାଏ ।। ୫୧।।

ଅଥ ତଦ୍‌ଭାବସ୍ୱରୂପଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବିଶେଷୟତି –

ଭାବ ଏବ ହି ଜନ୍ତୂନାଂ କାରଣଂ ବନ୍ଧମୋକ୍ଷୟୋଃ ।
ଭାବଶୁଦ୍ଧୌ ଭବେନ୍ମୁକ୍ତିର୍ବିପରୀତେ ତୁ ସଂସୃତିଃ ।। ୫୨।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୨।।

– ଭାବ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ବନ୍ଧନ ଓ ମୋକ୍ଷର କାରଣ ଅଟେ । ଭାବ ଶୁଦ୍ଧ ହେବା ପରେ (ଶିବାର୍ପିତ ହେବା ପରେ) ମୁକ୍ତି ଓ ବିପରୀତ ସ୍ଥିତି (ଅଶୁଦ୍ଧ ହେବା ପରେ) ସଂସାର ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧନ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୨।।

ଅଥ କା ନାମ ଭାବଶୁଦ୍ଧିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭାବସ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧିରାଖ୍ୟାତା ଶିବୋଽହମିତି ଯୋଜନା ।
ବିପରୀତସମାଯୋଗେ କୁତୋ ଦୁଃଖନିବର୍ତ୍ତନମ୍ ।। ୫୩।।

ଶିବୋଽହମିତି ସ୍ୱସ୍ୱରୂପାନୁଭବଯୋଗ ଏବ ଭାବସ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧିରିତି ବିଦ୍ୱଦ୍‌ଭିରାଖ୍ୟାତା ।

ବିପରୀତସମାଯୋଗେ ସତି ନାହଂ ଶିବ ଇତି ବିପରୀତଯୋଗେ ସତି ଦୁଃଖନିର୍ବର୍ତନଂ ସାଂସାରିକଦୁଃଖନିବୃତ୍ତିଃ କୁତଃ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

– 'ମୁଁ ଶିବ ଅଟେ' – ଏପରି ଯୋଜନା (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ)କୁ ଭାବଶୁଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ । ସେଥିରୁ ବିପରୀତ ଯୋଜନା (ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ। ଏହି ସଂସାର ଶିବ ଓ ମୋ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଅଟେ – ଏପରି ଯୋଜନା) ହେଲେ ଦୁଃଖ କିପରି ଦୂର ହୋଇପାରିବ ? ।। ୫୩।।

ନନ୍ୱିଦମିତି ଭାସମାନଂ ବିଶ୍ୱଂ କଥଂ ଭାବନୀୟମିତ୍ୟତ୍ର – 'ଭୋକ୍ତା ଭୋଜ୍ୟଂ ପ୍ରେରିତାରଂ ଚ ମତ୍ୱା ସର୍ବଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତ୍ରିବିଧଂ ବ୍ରହ୍ମ ଚୈତତ୍'[୨୨୧] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ କଥୟତି –

ଭୋକ୍ତା ଭୋଗ୍ୟଂ ଭୋଜୟିତା ସର୍ବମେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।
ଭାବୟନ୍ ଶିବରୂପେଣ ଶିବୋ ଭବତି ବସ୍ତୁତଃ ।। ୫୪।।

ଭୋକ୍ତା ଜୀବୋ ଭୋଗ୍ୟଂ ଭୋଗଯୋଗ୍ୟଂ ବସ୍ତୁ ଅବ୍ୟକ୍ତଂ ଭୋଜୟିତା ଭୋଗଦଃ ଶିବଃ। ଚରାଚରମେତତ୍ ସର୍ବଂ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ସ୍ୱନିଜସ୍ୱଭାବଭୂତଚିଦ୍କ୍ରିୟାଶକ୍ତିକାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଶିବରୂପେଣ ଭାବୟନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ବସ୍ତୁତଃ ପରମାର୍ଥତଃ ଶିବୋ ଭବତି, ଶିବ ଏବ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ବସ୍ତୁତ ଇତ୍ୟନେନାସ୍ୟ ମୁଖ୍ୟପକ୍ଷତ୍ୱଂ ସୂଚିତମ୍ ।। ୫୪।।

– (ଯେଉଁ ସାଧକ) ଭୋକ୍ତା ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ, ଭୋଜ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷୟ ତଥା ଭୋଜୟିତା ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବ ତଥା ଏହି ସମସ୍ତ ଚରାଚରର ଶିବରୂପରେ ଭାବନା କରେ (ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶିବ ଭାବେ) ସେ ବସ୍ତୁତଃ ଶିବ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୪।।

ଅଥ ପକ୍ଷାନ୍ତରେଣ ଭାବନାଂ କଥୟତି –

ମିଥ୍ୟେତି ଭାବୟନ୍ ବିଶ୍ୱଂ ବିଶ୍ୱାତୀତଂ ଶିବଂ ସ୍ମରନ୍ ।
ସତ୍ତାନନ୍ଦଚିଦାକାରଂ କଥଂ ବଦ୍ଧୁମିହାର୍ହତି ।। ୫୫।।

ବିଶ୍ୱଂ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତାଧ୍ୟାସଲକ୍ଷଣାବିଦ୍ୟାକାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ମିଥ୍ୟେତି ଭାବୟନ୍ ବିଶ୍ୱାତୀତଂ ବିଶ୍ୱୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ ଶିବଂ ସତ୍ତାନନ୍ଦଚିଦାକାରଂ ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଂ ସ୍ମରନ୍ ମଳମାୟାଦିପାଶୈର୍ବଦ୍ଧୁଂ କଥମିହାର୍ହତି ? ନ କେନାପି ପ୍ରକାରେଣାର୍ହତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫।।

– ଯିଏ ବିଶ୍ୱକୁ ମିଥ୍ୟା ଓ ଶିବଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାତୀତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦରୂପ ଭାବେ, ସିଏ ଏହି ସଂସାରରେ (ମାୟା ଆଦି ଫାସର) ବନ୍ଧନରେ କିପରି ଆସିବ ? ।। ୫୫।।

ଅଥ ଭାବନାନ୍ତରମାହ –

୨୨୧. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୧/୧୨

ସର୍ବଂ କର୍ମାର୍ଚ୍ଚନଂ ଶମ୍ଭୋର୍ବଚନଂ ତସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତନମ୍ ।
ଇତି ଭାବୟତୋ ନିତ୍ୟଂ କଥଂ ସ୍ୟାତ୍ କର୍ମବନ୍ଧନମ୍ ।। ୫୬ ।।

କ୍ରିୟମାଣଂ ସର୍ବଂ କର୍ମ ଶମ୍ଭୋଃ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟାର୍ଚ୍ଚନଂ, କଥ୍ୟମାନଂ ସର୍ବଂ ବଚନଂ ତସ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗସ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତନଂ ସ୍ତୁତିଃ, ଇତି ନିତ୍ୟଂ ଭାବୟତଃ କର୍ମକୃତବନ୍ଧନଂ କଥଂ ସ୍ୟାତ୍ ? ନ କେନାପି ପ୍ରକାରେଣ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୬ ।।

– ସମସ୍ତ କର୍ମ ଶିବଙ୍କର ପୂଜା ଅଟେ । ସମସ୍ତ ବଚନ ତାଙ୍କର ନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ଅଟେ[୨୨୨] ନିତ୍ୟ ଏପରି ଭାବନା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର କିପରି କର୍ମବନ୍ଧନ ହୋଇପାରିବ ? ।। ୫୬ ।।

ଅଥ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତିକରୀଂ ଭାବନାଂ କଥୟନ୍ ଭାବାର୍ପିତସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟଗତଂ ସୌଖ୍ୟଂ ଦୁଃଖଂ ବା କର୍ମସମ୍ଭବମ୍ ।
ଶିବାର୍ଥଂ ଭାବୟନ୍ ଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ଭବିଷ୍ୟତି ।। ୫୭ ।।

ଶ୍ରୋତ୍ରାଦିସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟଗତଂ ସୌଖ୍ୟଂ ସୁଖଂ ପାପକର୍ମସମ୍ଭବଂ ଦୁଃଖଂ ବା ଶିବାର୍ଥଂ ଶିବଲିଙ୍ଗାର୍ପିତପଦାର୍ଥତ୍ୱେନ ଭାବୟନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୭ ।।

– ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗତ (ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ଭୋଗ୍ୟ) ସୁଖ ଅଥବା ଦୁଃଖରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେହି ସମସ୍ତ ସୁଖ-ଦୁଃଖକୁ ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ସମର୍ପିତ କରୁଥିବା ଯୋଗୀ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୭ ।।

ଇତି ଭାବାର୍ପିତସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଯଥା ସିଦ୍ଧରସସ୍ପର୍ଶାତ୍ ତାମ୍ରଂ ଭବତି କାଞ୍ଚନମ୍ ।
ଗୁରୂପଦିଷ୍ଟଶ୍ରବଣାଚ୍ଛିଷ୍ୟସ୍ତନ୍ମୟସ୍ତଥା ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ତଦ୍‌ଭାବାର୍ପିତସମ୍ପନ୍ନେନ ପରଯୋଗିନା ଶିକ୍ଷଣୀୟଂ ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଲଂ କଥୟତି –

---

୨୨୨. ତୁଳନୀୟ –

ଆତ୍ମା ତ୍ୱଂ ଗିରିଜା ମତିଃ ସହଚରାଃ ପ୍ରାଣାଃ ଶରୀରଂ ଗୃହଂ
ପୂଜା ତେ ବିଷୟୋପଭୋଗରଚନା ନିଦ୍ରା ସମାଧିସ୍ଥିତିଃ ।
ସଞ୍ଚାରଃ ପଦୟୋଃ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣବିଧିଃ ସ୍ତୋତ୍ରାଣି ସର୍ବା ଗିରଃ
ଯଦ୍ୟତ୍ କର୍ମ କରୋମି ତତ୍ତଦଖିଲଂ ଶମ୍ଭୋ ତବାରାଧନମ୍ ।।

ଶାସନୀୟୋ ଭବେଦ୍ୟସ୍ତୁ ପରକାୟେନ ସର୍ବଦା ।
ତତ୍ ପ୍ରସାଦାତ୍ତୁ ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ସ ଶିଷ୍ୟ ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୫୮ ।।

ପରକାୟେନ ପରବ୍ରହ୍ମକାୟେନ ଭାବାର୍ପିତ ସମ୍ପନ୍ନେନ ଶିବଯୋଗିନା ଯଃ ସର୍ବଦା ଶାସନୀୟଃ ଶିକ୍ଷଣୀୟୋ ଭବେତ୍, ତତ୍ ପ୍ରସାଦାତ୍ ତଦ୍‌ଭାବାର୍ପିତସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ପ୍ରସାଦାତ୍, ମୋକ୍ଷାର୍ଥୀ ପରାପରମୋକ୍ଷାପେକ୍ଷୀ ସଃ ଶିଷ୍ୟ ଇତି କୀର୍ତ୍ତିତଃ କଥିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୮ ।।

– (ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପରକାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପରବ୍ରହ୍ମଶରୀରବାଲା ଯିଏ ଶିବଯୋଗୀଦ୍ୱାରା ସର୍ବଦା ଶାସନ ଯୋଗ୍ୟ ତଥା ତାଙ୍କର (ଶିବଯୋଗୀ) କୃପାରେ ମୋକ୍ଷ ଚାହେଁ, ସେ ଶିଷ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।। ୫୮ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣ ତଲ୍ଲକ୍ଷଣମାହ –

ଭାବୋ ଯସ୍ୟ ସ୍ଥିରୋ ନିତ୍ୟଂ ମନୋବାକ୍‌କାୟକର୍ମଭିଃ ।
ଗୁରୌ ନିଜେ ଗୁଣୋଦାରେ ସ ଶିଷ୍ୟ ଇତି ଗୀୟତେ ।। ୫୯ ।।

ଯସ୍ୟ ଭାବୋ ଗୁଣୋଦାରେ ଜ୍ଞାନବୈରାଗ୍ୟାଦିଗୁଣୋନ୍ନତେ ନିଜେ ଗୁରୌ ଶ୍ରୀଗୁରୌ ମନୋବାକ୍‌କାୟକର୍ମଭିର୍ଧ୍ୟାନସ୍ତୋତ୍ରପୂଜାରୂପକର୍ମଭିର୍ନିତ୍ୟଂ ସ୍ଥିରୋ ଦୃଢ଼ୋ ଭବେତ୍, ସ ଶିଷ୍ୟ ଇତି ଗୀୟତେ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ଭାବନା ନିଜର ଗୁଣୋଦାର (ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ, ବୈରାଗ୍ୟ ଆଦି କାରଣରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ) ଗୁରୁଙ୍କ ବିଷୟରେ ମନ, ବାଣୀ କର୍ମରେ ସର୍ବଦା ସ୍ଥିର ଅଟେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଯିଏ ମନ, ବାଣୀ ଓ କର୍ମରେ ସଦା ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତିଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ), ସେ ଶିଷ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।। ୫୯ ।।

ଅଥ ମୁଖ୍ୟଶିଷ୍ୟଲକ୍ଷଣମାହ –

ଶାନ୍ତୋ ଦାନ୍ତସ୍ତପଶ୍‌ଶୀଲଃ ସତ୍ୟବାକ୍ ସମଦର୍ଶନଃ ।
ଗୁରୌ ଶିବେ ସମାନସ୍ଥଃ ସ ଶିଷ୍ୟାଣାମିହୋତ୍ତମଃ ।। ୬୦ ।।

ଯଃ ଶାନ୍ତଃ ଅନ୍ତରିନ୍ଦ୍ରିୟନିଗ୍ରହବାନ୍, ଦାନ୍ତୋ ବାହ୍ୟେନ୍ଦ୍ରିୟନିଗ୍ରହବାନ୍, ତପଶ୍‌ଶୀଲୋ ଯମନିୟମାଦ୍ୟଷ୍ଟା[୨୨୩]ଙ୍ଗଲକ୍ଷଣତପୋଯୋଗନିଷ୍ଠଃ ସନ୍, ସତ୍ୟବାଗ୍ ଯଥାର୍ଥବାଦୀ ସନ୍, ସମଦର୍ଶନୋ ଲୋଷ୍ଟସୁବର୍ଣ୍ଣାଦିଷୁ ସମାନବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ସନ୍, ଶ୍ରୀଗୁରୌ ଶିବଲିଙ୍ଗେ ଚ ସମଦର୍ଶନବାନ୍ ସନ୍ ବର୍ତ୍ତତେ, ସ ଇହଲୋକେ ଶିଷ୍ୟାଣାମୁତ୍ତମଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦ ।।

– ଶାନ୍ତ (ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜର ମନର ନିୟନ୍ତ୍ରକ) ଦାନ୍ତ (ବାହ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ବଶରେ

---

୨୨୩. ଯମନିୟମାସନପ୍ରାଣାୟାମପ୍ରତ୍ୟାହାରଧାରଣାଧ୍ୟାନସମାଧୟୋଽଷ୍ଟାବଙ୍ଗାନି ।
(ପା.ଯୋ.ସୂ., ୨/୨୯)

ରକ୍ଷାବାଲା) ତପସ୍ୱୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଯମ-ନିୟମ ଆଦି ଆଠ ଯୋଗାଙ୍ଗର ଅଭ୍ୟାସୀ, ସଦା ସତ୍ୟ କହୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ସମଦର୍ଶୀ, ଗୁରୁ ଏବଂ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ସମାନଭାବ ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ସଂସାରରେ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଉତ୍ତମ କୁହାଯାଏ ।। ୬୦।।

ଅଥ ଶିଷ୍ଟାଚାରଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି -

ଗୁରୁମେବ ଶିବଂ ପଶ୍ୟେଚ୍ଛିବମେବ ଗୁରୁଂ ତଥା ।
ନୈତୟୋରନ୍ତରଂ କିଞ୍ଚିଦ୍ୱିଜାନୀୟାଦ୍ୱିଚକ୍ଷଣଃ ।। ୬୧।।

ବିଚକ୍ଷଣଃ ଶିଷ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୧।।

- ବିଦ୍ୱାନ୍ ଶିଷ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଶିବ ରୂପରେ ଓ ଶିବଙ୍କୁ ଗୁରୁ ରୂପରେ ଦେଖିବା ଉଚିତ୍ । ସେ ଏହି ଦୁଇଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଭେଦ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।। ୬୧।।

ଶିବାଚାରେ ଶିବଧ୍ୟାନେ ଶିବଜ୍ଞାନେ ଚ ନିର୍ମଳେ ।
ଗୁରୋରାଦେଶମାତ୍ରେଣ ପରାଂ ନିଷ୍ଠାମବାପ୍ନୁୟାତ୍ ।। ୬୨।।

ନିଷ୍ଠାଂ ବିଶ୍ୱାସଂ ପ୍ରାପ୍ନୁୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୨।।

- (ସେହିପରି ଗୁଣଯୁକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ) ଗୁରୁଙ୍କର କେବଳ ଆଦେଶ ମାତ୍ରରେ ଶିବାଚାର, ଶିବଧ୍ୟାନ ଓ ନିର୍ମଳ ଶିବଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୬୨।।

ଅଥ ଶ୍ରୀଗୁରୁକୃପାକଟାକ୍ଷମହତ୍ତ୍ୱଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି -

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବୁଦ୍ବୁଦୋଦ୍ଭୂତଂ ମାୟାସିନ୍ଧୁଂ ମହତ୍ତରମ୍ ।
ଗୁରୋଃ କବଳୟତ୍ୟାଶୁ କଟାକ୍ଷବଡ଼ବାନଳଃ ।। ୬୩।।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୂପବୁଦ୍ବୁଦାନାମ୍ ଉଦ୍ଭୂତମୁଦ୍ଭବନଂ ଯସ୍ମିନ୍ ସ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବୁଦ୍ବୁଦୋଦ୍ଭୂତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତାଦୃଶଂ ମହତ୍ତରଂ ମାୟାସିନ୍ଧୁଂ ଗୁରୋଃ କଟାକ୍ଷବଡ଼ବାନଲୋ ଝଟିତି କବଳୟତି ଗ୍ରସତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ନେତ୍ରସ୍ୟ ତୈଜସତ୍ୱାଦ୍ ବଡ଼ବାନଲତ୍ୱେନ ବର୍ଣ୍ଣନମ୍ ।। ୬୩।।

- ଗୁରୁଙ୍କର କୃପାକଟାକ୍ଷରୂପୀ ବଡ଼ବାନଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୂପୀ ବୁଦ୍ବୁଦ୍‌ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବିଶାଳ ମାୟାରୂପୀ ସମୁଦ୍ରକୁ ଶୀଘ୍ର କବଳିତ କରିଥାଏ ।। ୬୩।।

ଗୁରୋଃ କଟାକ୍ଷବେଧେନ ଶିବୋ ଭବତି ମାନବଃ ।
ରସବେଧାଦ୍ ଯଥା ଲୋହୋ ହେମତାଂ ପ୍ରତିପଦ୍ୟତେ ।। ୬୪।।

ମାନବଃ ଶିଷ୍ୟଜନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସମ୍ୟଗାବେଶୋ ବେଧ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୪।।

- ଯେପରି ରସ ଅର୍ଥାତ ପାରାଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ଧ ହେବାପରେ ଲୁହା ସୁନା ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ଗୁରୁଙ୍କର କଟାକ୍ଷ ବେଧରେ ମନୁଷ୍ୟ ଶିବ ହୋଇଯାଏ ।। ୬୪।।

ଅଥୈବଂ ଗୁରୁମହତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନୀ ଗୁରୋରାଜ୍ଞାଂ ନ ଲଙ୍ଘୟେଦିତ୍ୟାହ -

ନ ଲଙ୍ଘୟେଦ୍ ଗୁରୋରାଜ୍ଞାଂ ଜ୍ଞାନମେବ ପ୍ରକାଶୟନ୍ ।
ଶିବାସକ୍ତେନ ମନସା ସର୍ବସିଦ୍ଧିମବାପ୍ନୁୟାତ୍ ।। ୬୫ ।।

ଶିବାସକ୍ତେନ ଶିବଧ୍ୟାନ ନିଷ୍ଠେନ ମନସା ଜ୍ଞାନଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୫ ।।

– ଗୁରୁଙ୍କର ଆଜ୍ଞାର ଉଲଙ୍ଘନ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଆଜ୍ଞାଧୀନ ଶିଷ୍ୟ ଶିବଙ୍କଠାରେ ତଲ୍ଲୀନ ମନଦ୍ୱାରା ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ତଥା ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧିକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୬୫ ।।

ଅଥ ଗୁରୂପଦେଶରହସ୍ୟଂ ସୂଚୟତି –

ଶିବାଦନ୍ୟଜ୍ଜଗନ୍ମିଥ୍ୟା ଶିବଃ ସଂବିଦ୍ ସ୍ୱ ରୂପକଃ ।
ଶିବସ୍ତ୍ୱମିତି ନିର୍ଦିଷ୍ଟୋ ଗୁରୁଣା ମୁକ୍ତ ଏବ ସଃ ।। ୬୬ ।।

ଜଗତ୍ ଶିବାଦନ୍ୟମିତି ମିଥ୍ୟା, ଶିବସ୍ୱରୂପମେବେତ୍ୟର୍ଥଃ । ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହଶିବଃ ସଂବିଦ୍ ସ୍ୱ ରୂପକ ଇତି । ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ଚିଦନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱାତ୍ତରଙ୍ଗାଦିବଚ୍ଛିନ୍ନୟତ୍ୱମ୍, ଅନ୍ୟଥା ଚିଦ୍ ବାହ୍ୟତ୍ୱେନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ର ମାନାଭାବାଦସଦେବ ସ୍ୟାଦିତି ଭାବଃ । ଶିବସ୍ତ୍ୱମିତି ଚିଦ୍ରୂପତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ, 'ଐତଦାତ୍ମ୍ୟମିଦଂ ସର୍ବଂ ତତ୍ସତ୍ୟଂ ସ ଆତ୍ମା ତତ୍ତ୍ୱମସି ଶ୍ୱେତକେତୋ'[୨୨୪] ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତେଃ । ଇତି ଯଃ ଶିଷ୍ୟଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଣୋପଦିଷ୍ଟଃ, ସ ମୁକ୍ତ ବ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଏବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୬ ।।

– ଶିବଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଜଗତ୍ ମିଥ୍ୟା । ଶିବ ସଂବିଦ୍ ସ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି, ତୁମେ ମଧ୍ୟ ଶିବ ହିଁ ଅଟ – ଏହିପରି ଗୁରୁଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦିଷ୍ଟ ସାଧକ ହିଁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୬୬ ।।

ଅଥ ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଗୁରୋର୍ଲବ୍ଧ୍ୱା ମହାଜ୍ଞାନଂ ସଂସାରାମୟଭେଷଜମ୍ ।
ମୋଦତେ ଯଃ ସୁଖୀ ଶାନ୍ତଃ ସ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଏବ ହି ।। ୬୭ ।।

ଯଃ ଶିଷ୍ୟୋ ଗୁରୋଃ ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ ସଂସାରାମୟଭେଷଜଂ ଭବରୋଗସ୍ୟୌଷଧଂ ମହାଜ୍ଞାନଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ସୁଖୀ ଶିବସୁଖୀ ସନ୍ ମୋଦତେ ସୁଖମନୁଭବନ୍ନାସ୍ତେ, ସ ଶାନ୍ତୋ ରାଗଦ୍ୱେଷରହିତୋ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଏବେତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୭ ।।

– ଯିଏ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ସଂସାରରୂପୀ ରୋଗର ମହୌଷଧି ରୂପକ ମହାଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ନିଏ, ସିଏ ସୁଖୀ, ଶାନ୍ତ ଓ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୭ ।।

ଇତି ଶିଷ୍ୟସ୍ଥଳମ୍

---

୨୨୪. ଛା. ଉ., ୬/୯/୪

ଅଥ ଶୁଶ୍ରୂଷୁସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ତସ୍ମାଦୁପଶ୍ରିତାଦ୍ ସମ୍ୟକ୍ ସହଜଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ସଦ୍‌ଗୁରୋଃ ।
ଅନାୟାସେନ ସତତମାତ୍ମାଭ୍ୟାସରତୋ ଭବେତ୍ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ସ ଶିଷ୍ୟ ଏବ ଗୁରୁସେବାତତ୍ପରଃ ସନ୍ ରହସ୍ୟାର୍ଥଜିଜ୍ଞାସୁଃ ଶୁଶ୍ରୂଷୁରିତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ବୋଧମାନଃ ସ ଗୁରୁଣା ପରକାୟେନ ସର୍ବଦା ।
ତଚ୍ଛୁଶ୍ରୂଷାରତଃ ଶିଷ୍ୟଃ ଶୁଶ୍ରୂଷୁରିତି କୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।। ୬୮ ।।

ପରବ୍ରହ୍ମକାୟେନ ଶ୍ରୀଗୁରୁଣା ସଦା ବୋଧମାନଃ ସ ଶିଷ୍ୟଃ ତଚ୍ଛୁଶ୍ରୂଷାର-ତସ୍ତତ୍ସ୍ୱାଚ୍ଛୋତୁମିଚ୍ଛାୟାଂ ଲମ୍ପଟଃ ସନ୍ ଶୁଶ୍ରୂଷୁରିତି କୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୮ ।।

– (ଶୁଶ୍ରୂଷୁସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପରକାୟ ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ସର୍ବଦା ଉପଦିଷ୍ଟ ତଥା ତାଙ୍କର ସେବାରେ ନିରତ ଶିଷ୍ୟ ଶୁଶ୍ରୂଷୁ କୁହାଯାଏ ।। ୬୮ ।।

ଅଥ ତତ୍ ପ୍ରଶ୍ନପ୍ରକାରଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟତି –

କିଂ ସତ୍ୟଂ କିଂ ନ ବା ସତ୍ୟଂ କ ଆତ୍ମା କଃ ପରଃ ଶିବଃ ।
ଇତି ଶ୍ରବଣସଂସକ୍ତୋ ଗୁରୋଃ ଶିଷ୍ୟୋ ବିଶିଷ୍ୟତେ ।। ୬୯ ।।

ସତ୍ୟଂ ନିତ୍ୟଂ କିମ୍, ଅସତ୍ୟମ୍ ଅନିତ୍ୟଂ କିମ୍, ଆତ୍ମା ଜୀବଃ କଃ, ପରଃ ଶିବଃ ପରମାତ୍ମା କ ଇତି ଗୁରୋଃ ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ ସକାଶାଦ୍ ଶ୍ରବଣସଂସକ୍ତ ଉତ୍ତରବାକ୍ୟଶ୍ରବଣତତ୍ପରଃ ଶିଷ୍ୟଃ ଶୁଶ୍ରୂଷୁଃ ଶିଷ୍ୟଃ ବିଶିଷ୍ୟତେ, କେବଳସେବାସକ୍ତଶିଷ୍ୟାପେକ୍ଷୟା ବିଶିଷ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୯ ।।

– କ'ଣ ସତ୍ୟ ଅଟେ ? କ'ଣ ଅସତ୍ୟ ? କିଏ ଆତ୍ମା ଅଟେ ? କିଏ ପରଶିବ ଅଟେ ? – ଏହିପରି ଗୁରୁଠାରୁ ଉପଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ନିରତ ଶିଷ୍ୟ କେବଳ ସେବା କରୁଥିବା ଶିଷ୍ୟଠାରୁ ବିଶେଷ (କୃପାପାତ୍ର) ହୋଇଥାଏ ।। ୬୯ ।।

ନନୁ କଥଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଗୁରୋର୍ବାକ୍ୟଂ ଶିବସାକ୍ଷାଦ୍ କ୍ରିୟାବହମ୍ ।
ଉପଶାମ୍ୟତି ଯଃ ସ୍ୱାନ୍ତେ ସ ମୁକ୍ତିପଦମାପ୍ନୁୟାଦ୍ ।। ୭୦ ।।

ଯଃ ଶୁଶ୍ରୂଷୁଃ ଶିଷ୍ୟଃ ଶିବପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକରଣକ୍ରିୟାବହଂ ଶ୍ରୁତିସମ୍ମତୋପଦେଶବାକ୍ୟଂ ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଶ୍ରୁତ୍ୱା, ଅସକୃଦିତ୍ୟର୍ଥଃ, ସ୍ୱାନ୍ତେ ଚିତ୍ତେ ଉପଶାମ୍ୟତି ଶାନ୍ତୋ ଭବତି, ସ ମୁକ୍ତିପଦମାପ୍ନୁୟାଦ୍ ଲଭେତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୦ ।।

– ଗୁରୁଙ୍କର ଶିବସାକ୍ଷାତ୍କାର କରାଉଥିବା ବାକ୍ୟକୁ ଶୁଣି ଶୁଣି ଯେଉଁ ଶିଷ୍ୟ ନିଜର ମନରେ ଶାନ୍ତିଲାଭ କରେ, ସେ ମୁକ୍ତିପଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥାଏ ।। ୭୦।।

ନନୁ ସେବାମାତ୍ରେଣ ଗୁରୋର୍ମୁକ୍ତିଃ କିଂ ନ ସ୍ୟାଚ୍ଛିଷ୍ୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ବୁଧ୍ୟତି ଗୁରୋର୍ବାକ୍ୟଂ ବିନା ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ମାନସମ୍ ।
ତେଜୋ ବିନା ସହସ୍ରାଂଶୋଃ କଥଂ ସ୍ଫୁରତି ପଙ୍କଜମ୍ ।। ୭୧।।

ଗୁରୂପଦେଶବାକ୍ୟଂ ବିନା ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ମାନସଂ ହୃତ୍କମଳଂ ନ ବୁଧ୍ୟତି ନ ବିକସତି । ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ – ସହସ୍ରାଂଶୋଃ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ତେଜୋ ବିନା ପଙ୍କଜଂ କଥଂ ସ୍ଫୁରତି ବିକସତି, ନ କଥଞ୍ଚିଦପି ବିକସତି, ତଥେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

– ଗୁରୁଙ୍କର (ଉପଦେଶ) ବାକ୍ୟ ବିନା ଶିଷ୍ୟର ମନ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ତେଜ ବିନା କିପରି କମଳ ବିକସିତ ହେବ ? ।। ୭୧ ।।

ପୁନଶ୍ଚ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାନ୍ତରମାହ –

ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟୋଦୟମାତ୍ରେଣ ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତଃ ପ୍ରକାଶତେ ।
ଗୁରୋରାଲୋକମାତ୍ରେଣ ଶିଷ୍ୟୋ ବୋଧେନ ଭାସତେ ।। ୭୨।।

ଗୁରୂପଦେଶବାକ୍ୟାନାଲୋକମାତ୍ରେଣେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୨।।

– (ଯେପରି) ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉଦୟ ମାତ୍ରକେ ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତ ମଣି ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ, (ସେହିପରି) ଗୁରୁଙ୍କର (ଉପଦେଶ ରୂପକ) ଆଲୋକରେ ଶିଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତି ହେତୁ ଉଦ୍ଦିପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୭୨ ।।

ଅଥ – 'ତଦ୍ୱିଜ୍ଞାନାର୍ଥଂ ସ ଗୁରୁମେବାଭିଗଚ୍ଛେତ୍ ସମିତ୍ପାଣିଃ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟଂ ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠମ୍'[୨୨୫] ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତିବାକ୍ୟାନୁସାରେଣ ତଚ୍ଛ୍ରବଣାର୍ଥଂ ଗୁରୁସମର୍ପଣପ୍ରକାରମାହ –

ଅଦ୍ୱୈତପରମାନନ୍ଦପ୍ରବୋଧୈକପ୍ରକାଶକମ୍ ।
ଉପାୟଂ ଶୃଣୁୟାଚ୍ଛିଷ୍ୟଃ ସଦ୍‌ଗୁରୁଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ସାଞ୍ଜଳିଃ ।। ୭୩।।

ଉପାୟନପାଣିଃ ସଦ୍‌ଗୁରୁମଧିଗମ୍ୟ ସାଞ୍ଜଳିଃ ମୁକୁଳିତକରଯୁଗଳଃ ସନ୍ ଅପ୍ରତିଯୋଗିପରମାନନ୍ଦ ପ୍ରବୋଧସ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତୟା ପ୍ରକାଶକମ୍ ଉପାୟନ୍ ଉପଦେଶ-ରହସ୍ୟରୂପୋପାୟଂ ଶିଷ୍ୟଃ ଶୃଣୁୟାଦ୍ ପ୍ରଶ୍ନପୂର୍ବକଂ ଶୃଣୁୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୩।।

– ଶିଷ୍ୟ ଉତ୍ତମଗୁରୁଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି (ତାଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ) ହାତ ଯୋଡ଼ି (ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରଦ୍ଧାବନତ ହୋଇ) ଅଦ୍ୱୈତ ପରମାନନ୍ଦ ଜ୍ଞାନର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରକାଶକ ଉପାୟକୁ ଶୁଣିବା ଉଚିତ୍ ।। ୭୩।।

୨୨୫. ମୁ. ଉ., ୧/୧୨

ଅଥ ପ୍ରଶ୍ନପ୍ରକାରମୁପପାଦୟତି –

କିଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ପରମଂ ଜ୍ଞେୟଂ କେନ ସର୍ବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତାଃ ।

କସ୍ୟ ସାକ୍ଷାଦ୍‌କ୍ରିୟା ମୁକ୍ତିଃ କଥୟେତି ସମାସତଃ ।। ୭୪।।

ଭୋ ଶ୍ରୀଗୁରୋ ଜ୍ଞେୟଂ ପରମଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ କିମ୍, କେନ ବସ୍ତୁନା ସର୍ବେ ଚରାଚରାଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତାଃ, କସ୍ୟ ସାକ୍ଷାଦ୍‌କାରେଣ ମୁକ୍ତିର୍ମୋକ୍ଷୋ ଭବେଦ୍, ଏତଦ୍ ସର୍ବଂ ସମାସତଃ ସଂଗ୍ରହେଣ କଥୟ ଉପଦିଶେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୪।।

– କେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱ ପରମ ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଅତଏବ ଜ୍ଞେୟ ଅଟେ ? କାହା କାରଣରୁ ସମସ୍ତ ଚରାଚର ସ୍ଥିତ ଅଟନ୍ତି ? କାହାର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ମୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ, ଏହାକୁ ଆପଣ ସଂକ୍ଷେପରେ ବତାନ୍ତୁ (ଏହିପରି ଶିଷ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବ।) ।। ୭୪।।

ଅଥ –

ତସ୍ମୈ ସ ବିଦ୍ୱାନୁପସନ୍ନାୟ ସମ୍ୟକ୍
ପ୍ରଶାନ୍ତଚିତ୍ତାୟ ଶମାନ୍ୱିତାୟ ।
ଯେନାକ୍ଷରଂ ପୁରୁଷଂ ବେଦ ସତ୍ୟଂ
ପ୍ରୋବାଚ ତାଂ ତତ୍ତ୍ୱତୋ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାମ୍[୨୨୬] ।।

ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ତଦ୍‌ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ କଥୟତି –

ଇତି ପ୍ରଶ୍ନେ କୃତେ ପୂର୍ବଂ ଶିଷ୍ୟେଣ ନିୟତାତ୍ମନା

ବ୍ରୂୟାଦ୍ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଗୁରୁସ୍ତସ୍ମୈ ଯେନ ସ୍ୟାଦ୍ ସଂସୃତେର୍ଲୟଃ ।। ୭୫।।

ନିୟତାତ୍ମନା ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତେନେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୫।।

– ନିୟତାତ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତବାଲା ଶିଷ୍ୟ ଏହିପରି ପ୍ରଶ୍ନ କଲାପରେ ଗୁରୁ ସେହି ଶିଷ୍ୟକୁ (ସେହି) ତତ୍ତ୍ୱର ଉପଦେଶ ଦେବା ଉଚିତ୍, ଯେଉଁଥିରେ ସଂସାରର ଲୟ ହୋଇଯାଏ (ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧନ ଦୂର ହେବ) ।। ୭୫।।

ଅଥ କୃତ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୟ କ୍ରମେଣୋତ୍ତରଂ ବକ୍ତି –

ଶିବ ଏବ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଚିଦାନନ୍ଦସଦାକୃତିଃ ।

ସ ଯଥାର୍ଥସ୍ତଦନ୍ୟସ୍ୟ ଜଗତୋ ନାସ୍ତି ନିତ୍ୟତା ।। ୭୬।।

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଃ ଶିବ ଏବ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଂ ପରତତ୍ତ୍ୱମ୍ । ସ ଯଥାର୍ଥଃ, ନିତ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଦନ୍ୟସ୍ୟ ଚିଦ୍ୱିଜାତୀୟତ୍ୱେନ ଭାସମାନସ୍ୟ ଜଗତୋ ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିବିଶ୍ୱସ୍ୟ ନିତ୍ୟତ୍ୱଂ ଶିବବଦ୍ ସନାତନତ୍ୱଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୬।।

– (ଏହାପରେ ଗୁରୁ କହିବା ଉଚିତ୍) ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଶିବ ହିଁ ପରମ

---

୨୨୬. ମୁ. ଉ., ୧/୧୩

(ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତିମ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ) ତତ୍ତ୍ୱ ଅଟେ । ତାହା ଯଥାର୍ଥ ଅଟେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ସଂସାର ନିତ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ।। ୭୬।।

ଅଥ କେନ ସର୍ବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ଇତ୍ୟସ୍ୟୋତ୍ତରମାହ –

ଅଯଥାର୍ଥ ପ୍ରପଞ୍ଚୋଽୟଂ ପ୍ରତିତିଷ୍ଠତି ଶଙ୍କରେ ।
ସଦାତ୍ମନି ଯଥା ଶୁକ୍ତୌ ରଜତତ୍ୱଂ ବ୍ୟବସ୍ଥିତମ୍ ।। ୭୭।।

ଅଯଥାର୍ଥଃ, ଅନିତ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ – ସଦାତ୍ମନି ଜ୍ଞାନକର୍ମଲକ୍ଷଣୋଭୟେନ୍ଦ୍ରିୟଜ୍ଞାନଗୋଚରୀଭୂତତ୍ୱାଦ୍ ବ୍ୟାବହାରିକସଦ୍ରୂପେ ଶୁକ୍ତୌ ଶୁକ୍ତିକାଶକଲେ ରଜତତ୍ୱଂ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟମାତ୍ରଗୋଚରତ୍ୱେନୋତ୍ତରକ୍ଷଣବାଧମାନପ୍ରାତୀତିକରଜତତ୍ୱଂ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଂ ଯଥା ତିଷ୍ଠତି ତଥା ସନାତନେ ଶଙ୍କରେଽନିତ୍ୟପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୭।।

– ଏହି ମିଥ୍ୟା ପ୍ରପଞ୍ଚ ସତ୍ ସ୍ୱରୂପ ଶିବରେ ସେହିପରି ସ୍ଥିତ ଯେପରି ଶୁକ୍ତିରେ ରଜତ ଥାଏ ।। ୭୭।।

ଅଥ କସ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ୍କାରେଣ ମୁକ୍ତିରିତ୍ୟସ୍ୟୋତ୍ତରମାହ –

ଶିବୋଽହମିତି ଭାବେନ ଶିବେ ସାକ୍ଷାତ୍କୃତେ ସ୍ଥିରମ୍ ।
ମୁକ୍ତୋ ଭାବତି ସଂସାରନ୍ମୋହଗ୍ରନ୍ଥେର୍ବିଭେଦତଃ ।। ୭୮।।

ଶିବୋଽହମିତି ଭାବେନ ଦୃଢ଼ଭାବେନ ଶିବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକୃତେ ସତି ବିଭେଦତୋ ବିଶେଷଭେଦଃ ସଂସାରାତ୍ ସଂସାରରୂପାଦ୍ ମୋହଗ୍ରନ୍ଥେରଜ୍ଞାନଗ୍ରନ୍ଥେର୍ମୁକ୍ତୋ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୮।।

– 'ମୁଁ ଶିବ ଅଟେ' ଏହି ଭାବରେ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେବା ପରେ ସଂସାରରୂପୀ ମୋହଗ୍ରନ୍ଥିର ଛେଦନ ହେବା ପରେ ସାଧକ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୭୮।।

ଅଥୈବମୁକ୍ତାର୍ଥେ ଶିଷ୍ୟଂ ନିୟୋଜୟତି –

ଶିବଂ ଭାବୟ ଚାତ୍ମାନଂ ଶିବାଦନ୍ୟଂ ନ ଚିନ୍ତୟ ।
ଏବଂ ସ୍ଥିରେ ଶିବାଦ୍ୱୈତେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ଭବିଷ୍ୟସି ।।୭୯।।

ଭୋ ଶିଷ୍ୟ, ତ୍ୱମ୍ ଆତ୍ମାନଂ ତ୍ୱାଂ ଶିବଂ ସନ୍ତଂ ଭାବୟ, ଶିବଶିବଭକ୍ତୟୋରାତ୍ମତ୍ୱାବିଶେଷାଦିତି ଭାବଃ । ଇଦମିତି ଭାସମାନଂ ବିଶ୍ୱମପି ଶିବାଦନ୍ୟଂ ନ ଚିନ୍ତୟ, ଶିବସ୍ୱଭାବଭୂତଚିଦ୍କ୍ରିୟାନ୍ତର୍ଗତତ୍ୱାଜ୍ଜଲତରଙ୍ଗନ୍ୟାୟେନ ଶିବସ୍ୱରୂପମେବେତି ଚିନ୍ତୟେତ୍ୟର୍ଥଃ। ଏବଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତେ ସ୍ଥିରେ ସତି ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋ ଜୀବନ୍ନପି ମୁକ୍ତୋ ଭବିଷ୍ୟସୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୯।।

– 'ନିଜକୁ ଶିବ ଭାବ, ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ୟକୁ ନିଜର ବିଚାରର ବିଷୟ କର ନାହିଁ – ଏହିପରି ଶିବାଦ୍ୱୈତରେ ସ୍ଥିର ଭାବନା ହେବା ପରେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହେବ'।। ୭୯।।

ଅଥ ଶୁଶ୍ରୂଷୁସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଏବଂ ପ୍ରଚୋଦିତଃ ଶିଷ୍ୟୋ ଗୁରୁଣା ଗୁଣଶାଳିନା ।
ଶିବମେବ ଜଗଦ୍ ପଶ୍ୟନ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋଽଭିଜାୟତେ ।। ୮୦ ।।

ଏବମନେନ ପ୍ରକାରେଣ ଜ୍ଞାନବୈରାଗ୍ୟାଦିଗୁଣସମ୍ପନ୍ନେନ ଶ୍ରୀଗୁରୁଣା ପ୍ରକର୍ଷେଣ ବୋଧିତଃ ଶିଷ୍ୟୋ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଶିବମେବ ପଶ୍ୟନ୍ ଶିବାତିରିକ୍ତାବିଦ୍ୟାମୟମିତ୍ୟପଶ୍ୟନ୍ ଶିବସ୍ୱଭାବଭୂତ ଚିଦ୍ କ୍ରିୟାଶକ୍ତିମହତ୍ୱାଚ୍ଛିବାତ୍ମକମେବ ପଶ୍ୟନ୍ ସନ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତୋଽଭିଜାୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୦ ।।

– ଗୁଣବାନ୍ ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ କରୁଥିବା ଶିଷ୍ୟ ସଂସାରକୁ ଶିବସ୍ୱରୂପ ଦେଖି ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୦ ।।

ଇତି ଶୁଶ୍ରୂଷୁସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ସେବ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ଭିଦ୍ୟତେ ହୃଦୟଗ୍ରନ୍ଥିଚ୍ଛିଦ୍ୟନ୍ତେ ସର୍ବସଂଶୟାଃ ।
କ୍ଷୀୟନ୍ତେ ଚାସ୍ୟ କର୍ମାଣି ତସ୍ମିନ୍ ଦୃଷ୍ଟେ ପରାବରେ[୨୨୭] ।।

ଇତି ମୁଣ୍ଡକୋପନିଷଦ୍ବଚନାନୁସାରେଣ, 'ଦୃଷ୍ଟିଃ ସ୍ଥିରା ଯସ୍ୟ ବିନୈବ ଦୃଶ୍ୟଂ ବାୟୁଃ ସ୍ଥିରୋ ଯସ୍ୟ ବିନା ପ୍ରଯତ୍ନମ୍ । ଚିତ୍ତଂ ସ୍ଥିରଂ ଯସ୍ୟ ବିନାବଲମ୍ବଂ ସ ଏବ ଯୋଗୀ ସ ଗୁରୁଃ ସ ସେବ୍ୟଃ ।' ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ଗୁରୂପଦେଶସିଦ୍ଧ ଶୁଶ୍ରୂଷୁରେବ ସେବ୍ୟ ଇତି ତଦୀୟସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଗୁରୁବାକ୍ୟାମୃତାସ୍ୱାଦାଦ୍ ପ୍ରାପ୍ତବୋଧମହାଫଳଃ ।
ଶୁଶ୍ରୂଷୁରେବ ସର୍ବେଷାଂ ସେବ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ସେବ୍ୟ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୮୧ ।।

ଗୁରୂପଦେଶବାକ୍ୟରୂପାମୃତରସାସ୍ୱାଦନେନ ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନମହାଫଲବାନ୍ ଶୁଶ୍ରୂଷୁରେବ ସର୍ବୈଃ ସେବ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ସେବ୍ୟ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୧ ।।

– (ସେବ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶବାକ୍ୟ ରୂପୀ ଅମୃତକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଯାହାଙ୍କୁ ବୋଧ (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନରୂପୀ) ମହାଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି, ଏହିପରି ଶୁଶ୍ରୂଷୁ ହିଁ ସମସ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ଜନଙ୍କର ସେବ୍ୟ ହେବା କାରଣରୁ ସେବ୍ୟ କୁହାଯାଆନ୍ତି।। ୮୧ ।।

ଅଥ ସ ସେବ୍ୟ ଏବ ଗୁରୁବଦ୍ ପୂଜନୀୟ ଇତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣାହ –

ଗୁରୂପଦିଷ୍ଟେ ବିଜ୍ଞାନେ ଚେତସି ସ୍ଥିରତାଂ ଗତେ ।
ସାକ୍ଷାଦ୍ କୃତଶିବଃ ଶିଷ୍ୟୋ ଗୁରୁବଦ୍ ପୂଜ୍ୟତେ ସଦା ।। ୮୨ ।।

---

୨୨୭. ମୁ. ଉ., ୨/୨/୮

ବିଜ୍ଞାନେ ଶିବାଦ୍ୱୈତଲକ୍ଷଣବିଶେଷଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।।୮୨।।

– ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ବିଜ୍ଞାନ (ବିଶିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ) ଯେତେବେଳେ ଚିତ୍ତରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିଥିବା ଶିଷ୍ୟ ସର୍ବଦା ଗୁରୁଙ୍କ ପରି ପୂଜିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୨ ।।

ନନୁ ସ ସେବ୍ୟଃ ପୂଜନୀୟୋଽସ୍ତୁ, ଗୁରୁବତ୍ କସ୍ମାତ୍ ପୂଜନୀୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନାଦାଧିକ୍ୟସମ୍ପତ୍ତିର୍ଗୁରୋର୍ଯସ୍ମାଦୁପସ୍ଥିତା ।
ତସ୍ମାଜ୍ଜ୍ଞାନାଗମାଚ୍ଛିଷ୍ୟୋ ଗୁରୁବତ୍ ପୂଜ୍ୟତାଂ ବ୍ରଜେତ୍ ।।୮୩।।

ଶ୍ରୀଗୁରୋର୍ଯସ୍ମାଦ୍ ଜ୍ଞାନାଦ୍ ଅଧିକସମ୍ପତ୍ତିରୁପସ୍ଥିତା ସମାଗତା, ତସ୍ମାଦ୍ ଜ୍ଞାନାଗମାତ୍ ଶିଷ୍ୟଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁରିବ ପୂଜ୍ୟତାଂ ବ୍ରଜେତ୍ ଗଚ୍ଛେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୩ ।।

– ଯେଉଁ କାରଣରୁ (ଶିଷ୍ୟଠାରେ) ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନସମ୍ପଦ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ସେଥିପାଇଁ ସେହି ଜ୍ଞାନାଗମରେ ଶିଷ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କ ପରି ପୂଜ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୩।।

ଅଥ ହେତ୍ୱନ୍ତରମାହ –

ଶିବୋଽହମିତି ଭାବସ୍ୟ ନୈରନ୍ତର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ବିଶେଷତଃ ।
ଶିବଭାବେ ସମୁତ୍ପନ୍ନେ ଶିବବତ୍ ପୂଜ୍ୟ ଏବ ସଃ ।। ୮୪ ।।

ଶିବୋଽହମିତି ଭାବସ୍ୟ ନୈରନ୍ତର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ନିରବକାଶରୂପାଦ୍ ବିଶେଷାଦ୍ ଅଭ୍ୟାସବିଶେଷାଃ ଶିବଭାବେ ଶିବତ୍ୱେ ସମୁତ୍ପନ୍ନେ ସ୍ଫୁଟୀଭୂତେ ସତି ସ ଶୁଶ୍ରୂଷୁଃ ଶିବବତ୍ ପୂଜ୍ୟ ଏବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୪ ।।

– 'ମୁଁ ଶିବ ଅଟେ' ଏହି ଭାବନା ନିରନ୍ତର ହେଲେ (ଶିଷ୍ୟ ଭିତରେ) ଯେତେବେଳେ ଶିବଭାବ ବିଶେଷ ରୂପରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ଶିବ ପରି ପୂଜ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ।। ୮୪ ।।

ନନ୍ୱସ୍ୟ ସସଙ୍ଗତ୍ୱାତ୍ ଶିବସ୍ୟାସଙ୍ଗତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ଶିବବତ୍ ପୂଜନୀୟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଷୟାସକ୍ତଚିତ୍ତୋଽପି ବିଷୟାସଙ୍ଗବର୍ଜିତଃ ।
ଶିବଭାବଯୁତୋ ଯୋଗୀ ସେବ୍ୟଃ ଶିବ ଇବାପରଃ ।। ୮୫ ।।

ଅତ୍ର ଶିବଭାବଯୁତ ଇତି ହେତୁଗର୍ଭବିଶେଷଣମ୍ । ଯୋଗୀ ଶୁଶ୍ରୂଷୁଃ ଶିବଯୋଗୀ ବିଷୟନିଷ୍ଠ ଚିତ୍ତବାନପି ବିଷୟସଙ୍ଗବର୍ଜିତ ଏବ ଶିବଭାବଦାର୍ଢ୍ୟାଦ୍ ଦ୍ୱିତୀୟଃ ଶିବ ଇବ ସେବ୍ୟଃ ପୂଜନୀୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୫ ।।

– (ଏପରି ଶିଷ୍ୟ) ବିଷୟାସକ୍ତ ମନବାଲା ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବିଷୟାସକ୍ତ ରହିତ ହୋଇଥାଏ । (କାରଣ ଶରୀର ଧର୍ମ ହେତୁ ସେ ବିଷୟର ସେବନ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ

ସର୍ବତ୍ର ଶିବଦୃଷ୍ଟି ହେତୁ ସେ ବିଷୟର ଉପଭୋଗଜନ୍ୟ ପାପପୁଣ୍ୟରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନ ଥାଏ ।) ଶିବଭାବରେ ଯୁକ୍ତ ଯୋଗୀ ଅନ୍ୟତମ ଶିବ ପରି ପୂଜନୀୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୫।।

ମୁକ୍ତ ସଂଶୟପାଶତଃ ସ୍ଥିରମନା ବୋଧେ ଚ ମୁକ୍ତିପ୍ରଦେ
ମୋହଂ ଦେହଭୃତାଂ ଦୃଶା ବିଘଟୟନ୍ ମୂଲଂ ମହାସଂସୃତେଃ ।
ସତ୍ତାନନ୍ଦଚିଦାତ୍ମକେ ନିରୂପମେ ଶୈବେ ପରସ୍ମିନ୍ ପଦେ
ଲୀନାତ୍ମା କ୍ଷୟିତପ୍ରପଞ୍ଚବିଭବୋ ଯୋଗୀ ଜନୈଃ ସେବ୍ୟତେ ।। ୮୬।।

ସଂଶୟପାଶତଃ ଅହଂ ଶିବୋ ବା ନ ବେତି ସନ୍ଦେହପାଶତୋ ମୁକ୍ତୋ ବିମୁକ୍ତୋ ମୁକ୍ତିପ୍ରଦେ ପରାପରମୁକ୍ତିପ୍ରଦେ ବୋଧେ ନ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନେ ସ୍ଥିରମନାଃ ମୋହଂ ଦେହିନାମଜ୍ଞାନଂ ଦୃଶା କୃପାଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ବିଘଟୟନ୍ ନିବାରୟନ୍ । ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ ଉପମାତୀତେ ଶୈବେ ପରସ୍ମିନ୍ ପଦେ ଲୀନାତ୍ମା ତଦେକଲୋଲୀଭୂତନିଜସ୍ୱରୂପବାନ୍ ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀ କ୍ଷୟିତପ୍ରପଞ୍ଚବିଭବଃ ସନ୍ ସ୍ୱଶକ୍ତିଲୀନୀକୃତବିଶ୍ୱପ୍ରପଞ୍ଚବୈଭବଃ ସନ୍ ଜନୈଃ ସେବ୍ୟତେ ପୂଜ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅସ୍ୟ ପ୍ରସାଦିନୋଙ୍ଗତ୍ରୟସ୍ୟୈତଲ୍ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟଂ କ୍ରମେଣ ସଂଯୋଜନୀୟମିତି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଃ ।। ୮୬।।

– ସଂଶୟରୂପୀ ପାଶରୁ ମୁକ୍ତ, ମୁକ୍ତିପ୍ରଦ ଜ୍ଞାନବିଷୟରେ ଦୃଢ଼ ମତିବାଲା, ମହାସଂସାରର ମୂଳକାରଣ, ଦେହଧାରୀଙ୍କର ମୋହକୁ ନିଜର କୃପାକଟାକ୍ଷରେ ନଷ୍ଟ କରିବାବାଲା ତଥା ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ରୂପ ନିରୂପମ ଶିବପଦରେ ଲୀନ, ଅତଏବ ପ୍ରପଞ୍ଚର ବିସ୍ତାରକୁ ନଷ୍ଟ କରିବାବାଲା ଯୋଗୀ ସର୍ବଦା ଲୋକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସେବିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୬।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ବୀରଶୈବ ଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲାଶ୍ରିତନବଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ସପ୍ତଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣା ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲାଶ୍ରିତ-ନବଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗନାମା ସପ୍ତଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୭।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲାଶ୍ରିତନବଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗନାମକ ସପ୍ତଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୭।।

ଅଷ୍ଟାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

(ଅଥାତ୍ମସ୍ଥଲମ୍)

ଅଥ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲଭେଦାଃ କଥ୍ୟନ୍ତେ । ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟପ୍ରଶ୍ନଃ –

ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲସମ୍ବନ୍ଧାଃ ସ୍ଥଲଭେଦାଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତାଃ ।
ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲାରୂଢାନ୍ ସ୍ଥଲଭେଦାନ୍ ବଦସ୍ୱ ମେ ।। ୧ ।।

ସ୍ଥଲଭେଦାନ୍ ଅବାନ୍ତରଭେଦାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ବଦସ୍ୱ ଉପଦିଶେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – (ହେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଆପଣ) ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ ସମ୍ବନ୍ଧସ୍ଥଳର ଭେଦଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣନ କଲେ । ଏବେ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ଥଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସ୍ଥଳଭେଦଗୁଡ଼ିକ ମତେ କୁହନ୍ତୁ ।। ୧ ।।

ଅଥ ଶ୍ରୀରେଣୁକସ୍ତଦ୍‌ଭେଦଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ନିରୂପୟତି –

ସ୍ଥଲାନାଂ ନବକଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲାଶ୍ରିତମ୍ ।
ଆଦାବାତ୍ମସ୍ଥଲଂ ପ୍ରୋକ୍ତମନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଲଂ ତତଃ ।। ୨ ।।
ପରମାତ୍ମସ୍ଥଲଂ ପଶ୍ଚାନ୍ନିର୍ଦ୍ଦେହାଗମସଂଜ୍ଞକମ୍ ।
ନିର୍ଭାବାଗମସଂଜ୍ଞଂ ଚ ତତୋ ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଲମ୍ ।। ୩ ।।
ଆଦିପ୍ରସାଦନାମାଥ ତତୋଽନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦକମ୍ ।
ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦକଂ ଚାଥ ଶୃଣୁ ତେଷାଂ ଚ ଲକ୍ଷଣମ୍ ।। ୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨–୪ ।।

– ଶ୍ରୀ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ଥଳରେ ନଅ ସ୍ଥଳ କୁହାଯାଇଛି। ପ୍ରଥମ ଆତ୍ମସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ଅନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ପରମାତ୍ମସ୍ଥଳ । ଏହାପରେ ନିର୍ଦ୍ଦେହାଗମସ୍ଥଳ, ନିର୍ଭାବାଗମସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଳ । ତା'ପରେ ଆଦି ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ ତଥା ଅନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ ଏବଂ ଶେଷରେ ସେବାପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳ ଅଟେ । ଏବେ ଏସବୁର ଲକ୍ଷଣ ଶୁଣ ।। ୨–୪ ।।

ଅଥ – 'ଏଷ ଆତ୍ମା ଅପହତପାପ୍ମା ବିଜରୋ ବିମୃତ୍ୟୁର୍ବିଶୋକୋଽବିଜିଘତ୍ସୋଽପିପାସଃ ସତ୍ୟକାମଃ ସତ୍ୟସଙ୍କଳ୍ପଃ''[୨୨୮] ଇତି ଛନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତ୍ୟୁସାରେଣାୟଂ ସେବ୍ୟ ଏବାତ୍ମେତ୍ୟାତ୍ମସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

୨୨୮. ଛା. ଉ., ୮/୧/୪

ଜୀବଭାବଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଯଦା ତତ୍ତ୍ୱଂ ବିଭାବ୍ୟତେ ।

ଗୁରୋଷ୍ଟ ବୋଧଯୋଗେନ ତଦାତ୍ମାୟଂ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୫ ।।

ଅୟଂ ସେବ୍ୟ ଏବ ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ ଶିବଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧେନ ଜୀବଭାବଂ ଜୀବତ୍ୱଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଯଦା ପରତତ୍ତ୍ୱଂ ବିଭାବ୍ୟତେ, ତଦା ଆତ୍ମେତି ପରିକୀର୍ତ୍ତିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫ ।।

– (ଆତ୍ମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଏହା ଅର୍ଥାତ୍ ସେବ୍ୟସ୍ଥଳ ଗୁରୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବୋଧ କାରଣରୁ ଯେତେବେଳେ ଜୀବଭାବକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ତତ୍ତ୍ୱଭାବରେ ଜଣାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ତାହା ଆତ୍ମା କୁହାଯାଏ ।। ୫ ।।

ଅଥ କୋଽୟଂ ଜୀବ ଇତ୍ୟତ୍ର –

ବାଲାଗ୍ରଶତଭାଗେନ ଶତଧା କଳ୍ପିତେନ ତୁ ।
ଭାଗ ଆତ୍ମା ସ ବିଜ୍ଞେୟଃ ସ ଚାନନ୍ତ୍ୟାୟ କଳ୍ପ୍ୟତେ[୨୨୯] ।।

ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଜୀବସ୍ୱରୂପଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ବାଲାଗ୍ରଶତଭାଗେନ ସଦୃଶୋ ହୃଦୟସ୍ଥିତଃ ।

ଅନଶ୍ନନ୍ କର୍ମଫଳଂ ସର୍ବମାତ୍ମା ସ୍ଫୁରତି ଦୀପବତ୍ ।। ୬ ।।

ବାଲାଗ୍ରେତି କେଶାଗ୍ରଶତଭାଗେନ ସଦୃଶଃ ସନ୍ ସ୍ୱାର୍ଜିତ କର୍ମଫଳଂ ଭୁଞ୍ଜନ୍ ସନ୍ ହୃଦୟେ ହୃଦୟକମଳେ ସ୍ଥିତଃ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ନନ୍ୱେବଂ ଚେତ୍, ଶରୀରୈକଦେଶନିଷ୍ଠତ୍ୱେନ ପାଦେ ମେ ବେଦନା, ଶିରସି ସୁଖମିତି ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣଚୈତନ୍ୟୋପଲବ୍ଧିଃ କଥମିତ୍ୟାଶଙ୍କ୍ୟାହ – ଦୀପବଦିତି । ଦୀପସ୍ୟ ଗୃହୈକଦେଶନିଷ୍ଠତ୍ୱେଽପି ସ୍ୱପ୍ରଭୟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଗୃହଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ତଦନ୍ତର୍ଗତସକଲବସ୍ତୁପ୍ରକାଶକତ୍ୱଂ ଯଥା, ତଦ୍ୱଦ୍ ଜୀବସ୍ୟ ଶରୀରୈକଦେଶନିଷ୍ଠତ୍ୱେଽପି 'ପ୍ରଜ୍ଞୟା ଶରୀରଂ ସମାରୁହ୍ୟ' ଇତି ଶ୍ରୁତେସ୍ତଦ୍‌ବୁଦ୍ଧେର୍ବ୍ୟାପକତ୍ୱେନ ସର୍ବଂ ଶରୀରଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ସର୍ବାଙ୍ଗୀଣଚୈତନ୍ୟମନୁଭବନ୍ ଆତ୍ମା ଜୀବାତ୍ମା ସ୍ଫୁରତି ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

– ଗୋଟିଏ ବାଳର ଅଗ୍ରଭାଗର ଶହେ ଭାଗରୁ ଏକ ଭାଗ ପରି, ହୃଦୟରେ ସ୍ଥିତ, କର୍ମଫଳକୁ ଭୋଗ ନ କରୁଥିବା, ଆତ୍ମା ଦୀପ ପରି ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଏବଂ ପ୍ରକାଶ କରେ ।। ୬ ।।

ନନ୍ୱେବଂବିଧରୂପଂ ଜୀବସ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

---

୨୨୯. ତୁଳନୀୟ –

ବାଲାଗ୍ରଶତଭାଗସ୍ୟ ଶତଧା କଳ୍ପିତସ୍ୟ ଚ ।
ଭାଗୋ ଜୀବଃ ସ ବିଜ୍ଞେୟଃ ସ ଚାନନ୍ତ୍ୟାୟ କଳ୍ପତେ ।। (ଶ୍ୱେ.ଉ., ୫/୯)

ଆତ୍ମାପି ସର୍ବଭୂତାନାମନ୍ତଃକରଣମାଶ୍ରିତଃ ।
ଅଣୁଭୂତୋ ମଳାସଙ୍ଗାଦାଦିକର୍ମନିୟନ୍ତ୍ରିତଃ ।। ୭।।

ସର୍ବଭୂତାନାଂ ପଞ୍ଚଭୂତାନାମ୍ ଆତ୍ମାପି ପରମାର୍ଥତୋ ବ୍ୟାପକତ୍ୱାଶ୍ରୟୋଽପି ମଳାସଙ୍ଗାଦ୍ ଆଣବାଦିମଳବ୍ୟାପନାଦ୍ ଅଣୁଭୂତଃ ପରମାଣୁବଦତିସୂକ୍ଷ୍ମଃ ସନ୍ ଆଦିକର୍ମନିୟନ୍ତ୍ରିତଃ ପ୍ରାଚୀନକର୍ମପାଶବଦ୍ଧଃ ସନ୍ ଅନ୍ତଃକରଣମାଶ୍ରିତୋଽହଙ୍କାରମାଶ୍ରିତ-ବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭।।

– ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସ୍ଥିତ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ମଳରେ ସଂସକ୍ତ ହେବା କାରଣରୁ ଆଦି ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଚୀନତମ କର୍ମଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଅଣୁ ହୋଇ ରହେ। (ଅଥବା ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚ ମହାଭୂତଙ୍କର ଆତ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଆଶ୍ରୟ ପରମେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ମଳର ସଂସର୍ଗରେ ଅନାଦି କର୍ମବାସନାଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଅଣୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ ଭାବରେ ତତ୍ତଦ୍ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ) ।। ୭।।

ଅଥୈବମହଙ୍କାର ସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ଦେହ ସମ୍ବନ୍ଧୋଽପି ପ୍ରାପ୍ତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜପାଯୋଗାଦ୍ୟଥା ରାଗଃ ସ୍ଫଟିକସ୍ୟ ମଣେର୍ଭବେତ୍ ।
ତଥାଽହଙ୍କାରସମ୍ବନ୍ଧାଦାତ୍ମନୋ ଦେହ ମାନିତା ।। ୮ ।।

ପରିମିତାହଙ୍କାରସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ଦେହସମ୍ବନ୍ଧଃ ପ୍ରାପ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮।।

– ଯେପରି ସ୍ୱଚ୍ଛ ସ୍ଫଟିକ ମଣି ଜପାକୁସୁମ (ମନ୍ଦାରଫୁଲ) ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହେବାପରେ ଲାଲରଙ୍ଗର ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ଅହଙ୍କାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆସି ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ଦେହାଭିମାନୀ ହୋଇଯାଏ (ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହକୁ ହିଁ ନିଜର ସ୍ୱରୂପ ଭାବି ବସେ) ।। ୮।।

ନନୁ ସର୍ବଦୋଷରହିତସ୍ୟାତ୍ମନଃ କଥମୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଶରୀରସମ୍ବନ୍ଧଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଶରୀରୋଽପି ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପକୋଽପି ନିରଞ୍ଜନଃ ।
ଆତ୍ମା ମାୟାଶରୀରସ୍ଥଃ ପରିଭ୍ରମତି ସଂସୃତୌ ।। ୯।।

ପରାପରମୋକ୍ଷକାରଣୀଭୂତଶୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟାଶରୀରବତ୍ତ୍ୱେନାଶରୀରୋଽପି, ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନତ୍ୱାଦ୍, ବ୍ୟାପକୋଽପି, ଦୋଷରହିତତ୍ୱାନ୍ନିରଞ୍ଜନୋଽପି, କଳାଦିକ୍ଷିତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ-ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱକାରଣୀଭୂତସ୍ୱକୀୟାଧୋମାୟାଶକ୍ତିପରିକଳ୍ପିତଚନ୍ଦ୍ରକଳାବିଶିଷ୍ଟଶରୀରବାନ୍ ସନ୍ ସଂସାରେ ପରିଭ୍ରମତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯।।

– ଶରୀର ରହିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ, ବ୍ୟାପକ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ନିରଞ୍ଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୋଷ ରହିତ ଏହି ଆତ୍ମା ମାୟାଦ୍ୱାରା କଳ୍ପିତ ଶରୀରରେ ରହି ସଂସାରରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥାଏ ।। ୯।।

ଅଥୈବଂ ରୂପଜୀବସ୍ୟାମୃତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତିପ୍ରକାରମାହ –

ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପବିଜ୍ଞାନଂ ଦେହେନ୍ଦ୍ରିୟବିଭାଗତଃ ।

ଅଖଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମରୂପେଣ ତଦାତ୍ମପ୍ରାପ୍ତିରୁଚ୍ୟତେ ।। ୧୦ ।।

ଦେହେନ୍ଦ୍ରିୟବିଭାଗତ ଉକ୍ତଲକ୍ଷଣମାୟିକପ୍ରାକୃତସତ୍ତ୍ୱାଦିଗୁଣକାର୍ଯ୍ୟରୂପ-ଶରୀରେନ୍ଦ୍ରିୟାଦିବ୍ୟତିରିକ୍ତତ୍ୱେନ ଅଖଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମରୂପେଣ ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନବ୍ରହ୍ମରୂପେଣ ଆତ୍ମବିଜ୍ଞାନଂ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନଂ ଯଦା ଭବତି, ତଦାତ୍ମପ୍ରାପ୍ତିରାତ୍ମତ୍ୱଲାଭ ଉଚ୍ୟତେ, 'ଆତ୍ମଲାଭାନ୍ନ ପରଂ ବିଦ୍ୟତେ। ନେତି ସତି ନ ହୃଦ୍ୟଃ' ଇତି ଶ୍ରୁତେରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– ଯେତେବେଳେ ଦେହ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ବିଭାଗରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଆତ୍ମା ଦେହ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ–ଏପରି ବିଚାର ଦ୍ୱାରା) ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମ ଭାବରେ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପର ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ତାହାକୁ ଆତ୍ମପ୍ରାପ୍ତି କୁହାଯାଏ ।। ୧୦ ।।

ନନ୍ୱପରିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ବ୍ରହ୍ମ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଶରୀର ବିଶିଷ୍ଟଂ କିମର୍ଥଂ ଜାତମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ଚାସ୍ତି ଦେହସମ୍ବନ୍ଧୋ ନିର୍ଦେହସ୍ୟ ସ୍ୱଭାବତଃ ।

ଅଜ୍ଞାନକର୍ମଯୋଗେନ ଦେହୀ ଭବତି ଭୁକ୍ତୟେ ।। ୧୧ ।।

ଅଶରୀରସ୍ୟ ପରମାତ୍ମନଃ ପରମାର୍ଥଃ ଶରୀରସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତ୍ୟେବ, ତଥାପି ଭୁକ୍ତୟେ –

ଯଥା ନୃପଃ ସାର୍ବଭୌମପ୍ରଭାବାମୋଦବୃହିତଃ ।

କ୍ରୀଡନ୍ କରୋତି ପାଦାତିଧର୍ମ ତଦ୍ଧର୍ମଧର୍ମିତଃ [୨୩୦] ।।

ଇତି ଶିବଦୃଷ୍ଟି ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେନ ଅଖଣ୍ଡରସାସ୍ୱାଦପରିବୃଂହିତୋଽପି ଖଣ୍ଡରସାସ୍ୱାଦନାର୍ଥମିଚ୍ଛାୟାମଜ୍ଞାନ କର୍ମଯୋଗେନ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପରିକଳ୍ପିତାଣବାଦିମଳସମ୍ବନ୍ଧେନ ଦେହୀ ଭବତି, ଘୃତକାଠିନ୍ୟନ୍ୟାୟେନାଂଶତଃ ଶରୀରୀ ଭବତି । ତସ୍ମାଦଂଶୀଭୂତସ୍ୟ ଜ୍ଞାନାଦିମଳ–ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ନୃପ ଇବାହଂ ଶିବ ଇତି ଜ୍ଞାନଂ ନାସ୍ତୀତି ବୋଧମ୍ । ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ – 'ସ ବୈ ନୈବ ରେମେ । ତସ୍ମାଦେକାକୀ ନ ରମତେ । ସ ଦ୍ୱିତୀୟମୈଚ୍ଛତ୍ । ସ ଏତାବାନାସ[୨୩୧] ।' 'ତତ୍ସୃଷ୍ଟ୍ୱା ତଦେବାନୁପ୍ରାବିଶତ୍ । ତଦନୁପ୍ରବିଶ୍ୟ ସଚ୍ଚ ତ୍ୟଚ୍ଚାଭବତ୍[୨୩୨] ।' ଇତି ଶ୍ରୁତିଃ। 'ବିଷ୍ଟଭ୍ୟାହମିଦଂ କୃତ୍ସ୍ନମେକାଂଶେନ ସ୍ଥିତୋ ଜଗତ୍[୨୩୩]' ଇତି 'ମମୈବାଂଶୋ ଜୀବଲୋକେ ଜୀବଭୂତଃ ସନାତନଃ[୨୩୪]' ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତିଶ୍ଚ । ଶିବସ୍ୟ ନିରଂଶତ୍ୱେଽପି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତ୍ୱାତ୍ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ରପରିକଳ୍ପିତାଂଶଭାବଃ ସମ୍ଭବତି, ବସ୍ତ୍ରାପହରଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାତ୍ । କ୍ରିୟା ହି

---

୨୩୦. ଶି. ଦୃ., ୧/୩୭–୩୮

୨୩୧. ବୃ. ଉ., ୧/୪/୩

୨୩୨. ତୈ. ଉ., ୬/୪

୨୩୩. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୪୨

୨୩୪. ଭ. ଗୀ., ୧୫/୭

କର୍ମଣ୍ୟେବ ବିଶ୍ରାମ୍ୟେନ୍ନ ତୁ କର୍ତ୍ତରୀତି ନ୍ୟାୟାନ୍ନାତ୍ମନୋ ବନ୍ଧଃ । ବସ୍ତୁତସ୍ତୁ – 'ଆତ୍ମା ବା ଇଦମେକ ଏବାଗ୍ର ଆସୀତ୍[୨୩୫]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ, 'କଳା ସପ୍ତଦଶୀ ଦେବୀ ସ୍ୱାନ୍ତର୍ଲୀନଚରାଚରା' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଃ –

> ଇଦଂ ପୂର୍ବଂ ଜଗତ୍ ସର୍ବଂ ପ୍ରଳୟେ ପାରମେଶ୍ୱରେ ।
> ମାୟାଭିନ୍ନସ୍ୱମାୟାଖ୍ୟକାରଣାଭେଦରୂପତଃ ।।
> ବର୍ତ୍ତତେ ବାସନାରୂପେଣୈବ ନାଭାବରୂପତଃ ।

ଇତି ପାରାଶରୋପପୁରାଣବଚନାଚ୍ଚ ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନାତ୍ମସମବେତଚିଦ୍-କ୍ରିୟାସାମରସ୍ୟଲକ୍ଷଣଚିଦମ୍ବରଶକ୍ତୌ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନାସ୍ତୀତି ପରମାତ୍ମସ୍ଥଳେ ବକ୍ଷ୍ୟମାଣରୀତ୍ୟା ବହ୍ନିର୍ବିସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗାନିବ ସ୍ୱାତାଦାତ୍ମ୍ୟାପନ୍ନାନ୍ ଚିଦ୍‌କଣାନ୍ ତତ୍ତତ୍‌କର୍ମାନୁସାରେଣ ସୃଜତ୍ୟବତି ସଂହରତି ତିରୟତେଽନୁଗୃହ୍ଣାତୀତି ନ କାଚିଦନୁପପତ୍ତିଃ ।। ୧୧ ।।

– ଯିଏ ସ୍ୱଭାବରେ ଦେହ ରହିତ, ତା'ର ଦେହ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ କଦାପି ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଜାତ ନିଜର କର୍ମର ଯୋଗରେ (ଏହି ଆତ୍ମା) ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଶରୀରଧାରୀ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୧ ।।

ବିଶେଷ – ବସ୍ତୁତଃ ପରମାତ୍ମା ଅଶରୀରୀ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଲୀଳା ଇଚ୍ଛା କରି ସେ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର ହେତୁ ଦେହଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ବିଷୟରେ ଟୀକାକାର 'ଶିବଦୃଷ୍ଟି' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଛନ୍ତି । ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର ହେତୁ ସେ ଅଂଶୀ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । 'ଅଂଶେ ନାନା ବ୍ୟପଦେଶାତ୍' ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଆନନ୍ଦ ନିମନ୍ତେ ଏକତ୍ୱ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଦେହଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଜୀବ ତାହାର ଅଂଶ ଅଟେ । ପରାଶରଉପପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ପ୍ରଳୟକାଳରେ ଜଗତ୍ ଅଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟରେ ପରମେଶ୍ୱରରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ରହେ । ସିସୃକ୍ଷା ପରେ ଅଗ୍ନିରୁ ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ ପରି ଜୀବ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥାଏ ।

ତର୍ହ୍ୟସୌ ଜୀବଃ କିଂନାମକ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

> **ନାସୌ ଦେବୋ ନ ଗନ୍ଧର୍ବୋ ନ ଯକ୍ଷୋ ନୈବ ରାକ୍ଷସଃ ।**
> **ନ ମନୁଷ୍ୟୋ ନ ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ଚ ନ ଚ ସ୍ଥାବରବିଗ୍ରହଃ ।। ୧୨ ।।**

ତତ୍ତଚ୍ଛରୀରଯୋଗେନ ତତ୍ତନ୍ନାମ୍ନା ବିରାଜିତଃ । ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୨ ।।

– (ଏହି ଆତ୍ମା) ନା ଦେବ, ନା ଗନ୍ଧର୍ବ, ନା ଯକ୍ଷ, ନା ରାକ୍ଷସ ଅଟେ । ଏହା ମନୁଷ୍ୟ, ନା ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷୀ, ନା ସ୍ଥାବର ଶରୀରବାଲା ବୃକ୍ଷ ଆଦି ଅଟେ ।। ୧୨ ।।

---

୨୩୫. ଐ. ଉ., ୧/୧

ତର୍ହ୍ୟୟଂ କୀଦୃଶ ଇତ୍ୟତ୍ର – 'ସ୍ୱସ୍ୱକୃତ ଦୁଷ୍କର୍ମଣା ପରମେଶ୍ୱରପ୍ରେରଣୟା ବଦ୍ଧାଃ ସଂସାରିଣୋ ଜୀବାଃ' ଇତି ବୃଦ୍ଧଜାବାଲଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଦୃଗଯୁଗୈକ୍ୟାବଲୋକମିବ ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତସାମରସ୍ୟାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ରପରିକଳ୍ପିତଜୀବୋପାଧିନା ନାନାରୂପାଃ ସନ୍ତଃ ଶିବସ୍ୟ କ୍ରୀଡ଼ାଭାଜନରୂପା ଇତ୍ୟାହ –

ନାନାକର୍ମବିପାକାଶ୍ଚ ନାନାଯୋନିସମାଶ୍ରିତାଃ ।
ନାନାଯୋଗସମାପନ୍ନା ନାନାବୁଦ୍ଧିବିଚେଷ୍ଟିତାଃ ।। ୧୩ ।।
ନାନାମାର୍ଗସମାରୂଢ଼ା ନାନାସଙ୍କଳ୍ପକାରିଣଃ ।
ଅସ୍ୱତନ୍ତ୍ରାଶ୍ଚ କିଞ୍ଚିଜ୍ଜ୍ଞାଃ କିଞ୍ଚିତ୍ କର୍ମତ୍ୱହେତବଃ ।
ଲୀଳାଭାଜନତାଂ ପ୍ରାପ୍ତାଃ ଶିବସ୍ୟ ପରମାତ୍ମନଃ ।। ୧୪ ।।

ନାନାବିଧପ୍ରାଚୀନକର୍ମବିପାକବଶାଦ୍ 'ଦେବାଃ ଷୋଡ଼ଶଲକ୍ଷାଣି' ଇତ୍ୟୁଦାହୃତ-ବଚନାନୁସାରେଣ ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ମନୁଷ୍ୟାଦିନାନାଯୋନିସମାପନ୍ନା ନାନାବିଧସ୍ୱର୍ଗଭୋଗୋ-ପାୟଚିନ୍ତକା ନାନାବିଧବୁଦ୍ଧ୍ୟାକ୍ରାନ୍ତାଃ ସନ୍ତୋ ନାନାବିଧବୈଷ୍ଣବାଦିଦର୍ଶନମାର୍ଗପ୍ରବିଷ୍ଟା ନାନାସଙ୍କଳ୍ପକାରିଣଃ କିଞ୍ଚିଜ୍ଜ୍ଞାଃ କିଞ୍ଚିତ୍ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକାରଣୀଭୂତାଃ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟଶୂନ୍ୟା ଜୀବାଃ ପରମାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ଲୀଳାଭାଜନତାଂ ଗତାଃ, କ୍ରୀଡ଼ାଭାଣ୍ଡରୂପା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩–୧୪ ।।

– (ଯେଉଁ ଜୀବ) ନାନା କର୍ମବିପାକ ଯୁକ୍ତ । ଅତଏବ ଦେବ, ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ ଆଦି ନାନା ଯୋନିରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ତା'ପରେ ନାନା ସୁଖ ଦୁଃଖାତ୍ମକ ଭୋଗକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଅନେକ ପ୍ରକାରର ବିଚାର ଏବଂ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ଜୀବ ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ, ବୈଷ୍ଣବ ଆଦି ଅନେକ ଧର୍ମମାର୍ଗକୁ ଆଶ୍ରୟଣ କରି ଅନେକ ବିଚାର କରିଥାନ୍ତି । ଅସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଅଳ୍ପଜ୍ଞ, ଅଳ୍ପକର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଯୁକ୍ତ ଏହି ସବୁ (ଜୀବ) ପରମାତ୍ମା ଶିବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭିନୀତ ଲୀଳାର ପାତ୍ର ପରି ଅଟନ୍ତି ।। ୧୩–୧୪ ।।

ଅଥୈତେ କିଂ ଯାନ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଚୋଦିତାଃ ପରମେଶେନ ସ୍ୱସ୍ୱକର୍ମାନୁରୂପତଃ ।
ସ୍ୱର୍ଗ ବା ନରକଂ ବାପି ପ୍ରାଣିନୋ ଯାନ୍ତି କର୍ମିଣଃ ।। ୧୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୫ ।।

– କର୍ମ କରୁଥିବା ଏହି ପ୍ରାଣୀ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ନିଜ କର୍ମାନୁସାରେ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ସ୍ୱର୍ଗ ଅଥବା ନର୍କକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୧୫ ।।

ଅଥ ସ୍ୱର୍ଗନରକୟୋର୍ବା ତେଷାଂ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟମସ୍ତି କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପୁନଃ କର୍ମାବଶେଷେଣ ଜାୟନ୍ତେ ଗର୍ଭକୋଟରାତ୍ ।
ଜାତା ମୃତାଃ ପୁନର୍ଜାତାଃ ପୁନର୍ମରଣଭାଜିନଃ ।
ଭ୍ରମନ୍ତି ଘୋରସଂସାରେ ବିଶ୍ରାନ୍ତିକଥୟା ବିନା ।। ୧୬।।

ବିଶ୍ରାନ୍ତିକଥୟା ସ୍ୱସ୍ୱରୂପାବିଶ୍ରାନ୍ତିବାର୍ତ୍ତାବ୍ୟତିରେକେଣେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୬।।

– ପୁନଃ ଭୋଗରୁ ଅବଶିଷ୍ଟ କର୍ମ ନିମନ୍ତେ ଏହି ଜୀବ ଗର୍ଭରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି । (କିଛି କାଳ ପାଇଁ ଏହି ସଂସାରରେ ରହନ୍ତି । ପୁଣି) ଜନ୍ମ ହୋଇ ମରିଥାନ୍ତି । ପୁନଃ ଜନ୍ମ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ପୁନଃ ମୃତ୍ୟୁର ପାତ୍ର (ଯୋଗ୍ୟ) ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ଏହି ସଂସାରରେ ବିଶ୍ରାନ୍ତି ବିନା ଭ୍ରମଣ କରିଥାନ୍ତି ।। ୧୬।।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେତ୍, ସଂସାରଚକ୍ରପରିଭ୍ରମଣଂ ଶାଶ୍ୱତଂ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜୀବତ୍ୱଂ ଦୁଃଖସର୍ବସ୍ୱଂ ତଦିଦଂ ମଳକଳ୍ପିତମ୍ ।
ନିରସ୍ୟତେ ଗୁରୋର୍ବୋଧାଜ୍ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିଃ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୧୭।।

ଜୀବତ୍ୱମାଣବାଦିମଳକଳ୍ପିତମ୍, ଅଜ୍ଞାନାଦିମଳକଳ୍ପିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତସ୍ମାଦ୍ ଦୁଃଖସର୍ବ-ସ୍ୱରୂପମ୍। ତଦିତଂ ଦୁଃଖସର୍ବସ୍ୱରୂପଂ ଜୀବତ୍ୱଂ ଗୁରୋର୍ବୋଧାଦ୍ ଶ୍ରୀଗୁରୂପଦିଷ୍ଟଶିବାଦ୍ୱୈତ-ବୋଧାଦ୍, ନିରସ୍ୟତେ ନିବାର୍ଯ୍ୟତେ, ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିଃ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନଶକ୍ତିସାମର୍ଥ୍ୟଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭।।

– ଜୀବ ହେବା ଦୁଃଖ ସର୍ବସ୍ୱ ଅଟେ ଏବଂ ଏହି ଜୀବତ୍ୱ ମଳକଳ୍ପିତ ଅଟେ । ଗୁରୁଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ବୋଧଦ୍ୱାରା ଏହା ଦୂର ହୋଇଥାଏ ଏବଂ (ଜୀବକୁ) ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୭।।

ଇତ୍ୟାତ୍ମସ୍ଥଳମ୍

ଅଥାନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ଯଥା ସର୍ବଲୋକସ୍ୟ ଚକ୍ଷୁର୍ନ
ଲିପ୍ୟତେ ଚାକ୍ଷୁଷୈର୍ବାହ୍ୟଦୋଷୈଃ ।
ଏକସ୍ତଥା ସର୍ବଭୂତାନ୍ତରାତ୍ମା ନ
ଲିପ୍ୟତେ ଲୋକଦୁଃଖେନ ବାହ୍ୟଃ[୨୩୬] ।।

୨୩୬. କଠୋପ., ୨/୫/୧୧

ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ନିରାକୃତଜୀବଭାବସ୍ୟାତ୍ମନୋଽନ୍ତରାତ୍ମତ୍ୱଂ ଭବତୀତି ନିରୂପୟତି –

ଯଦା ନିରସ୍ତଂ ଜୀବତ୍ୱଂ ଭବେଦ୍ ଗୁର୍ବନୁବୋଧତଃ ।
ତଦାନ୍ତରାତ୍ମଭାବୋଽପି ନିରସ୍ତସ୍ୟ ଭବେଦ୍ ଧ୍ରୁବମ୍ ।। ୧୮ ।।

ଗୁର୍ବନୁବୋଧତୋ ଗୁରୂପଦେଶାଜ୍ଜୀବତ୍ୱଂ ଜୀବଭାବୋ ଯଦା ନିରସ୍ତଂ ଭବେତ୍, ତଦା ନିରସ୍ତସ୍ୟ ନିରସ୍ତଜୀବଭାବବତ ଆତ୍ମନୋଽନ୍ତରାତ୍ମଭାବୋ ଭବେତ୍ ସ୍ୟାତ୍ । ଧ୍ରୁବଂ ନିଶ୍ଚୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮ ।।

– (ଅନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶରେ ଯେତେବେଳେ ସାଧକର ଜୀବଭାବ ନିରସ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ତେବେ ନିରସ୍ତ ଜୀବବାଲା ସେହି ପୁରୁଷର ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଆନ୍ତରାତ୍ମ ଭାବ ମଧ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ।। ୧୮ ।।

ଅଥାନ୍ତରାତ୍ମସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଦେହସ୍ଥିତୋଽପ୍ୟୟଂ ଜୀବୋ ଦେହସଙ୍ଗବିବର୍ଜିତଃ ।
ବୋଧାତ୍ ପରାତ୍ମଭାବିତ୍ୱାଦନ୍ତରାତ୍ମେତି କୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୧୯ ।।

ଅୟଂ ଜୀବୋ ଦେହସ୍ଥିତୋଽପି ଦେହସଙ୍ଗରହିତଃ ସନ୍ ବୋଧାତ୍ ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନାତ୍ ପରାତ୍ମଭାବିତ୍ୱାତ୍ ପରମାତ୍ମନୋ ଭାବବତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ଅନ୍ତରାତ୍ମେତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– ଦେହ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିତ ଏହି ଜୀବ ଯେତେବେଳେ ଦେହ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତିରୁ ରହିତ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ବୋଧ କାରଣରୁ ତଥା ପରମାତ୍ମ ଭାବରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସେ ଅନ୍ତରାତ୍ମା କୁହାଯାଏ ।। ୧୯ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣୋପପାଦୟତି –

ଆତ୍ମାନ୍ତରାଳବର୍ତ୍ତିତ୍ୱାଜ୍ଜୀବାତ୍ମପରମାତ୍ମନୋଃ ।
ଯୋଗାଦୁଭୟଧର୍ମାଣାମନ୍ତରାତ୍ମେତି କୀର୍ତ୍ତିତଃ ।। ୨୦ ।।

ଆତ୍ମା ନିରସ୍ତଜୀବଭାବବାନ୍ ସେବ୍ୟଃ, ଶିଷ୍ୟୋପଦେଶସମୟେ ଜୀବାତ୍ମପରମାତ୍ମ-ନୋରନ୍ତରାଳବର୍ତ୍ତିତ୍ୱାତ୍, ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତିତ୍ୱାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଦା ଶିଷ୍ୟବୁଦ୍ଧିଃ ଶିକ୍ଷକତ୍ୱେନ ତଦନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମିତୟା ଶିବଧର୍ମଯୋଗାତ୍ ଆହାରବ୍ୟାହାରଦେର୍ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱେନ ଜୀବଧର୍ମଯୋଗାତ୍ । ଏବମୁଭୟଧର୍ମାଣାଂ ଯୋଗାଦ୍ ଅନ୍ତରାତ୍ମେତି କୀର୍ତ୍ତିତ ଇତି ।। ୨୦ ।।

– ଜୀବାତ୍ମା ଏବଂ ପରମାତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ଆତ୍ମା ସେହି ଉଭୟଙ୍କର ଧର୍ମରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଅନ୍ତରାତ୍ମା କୁହାଯାଏ ।। ୨୦ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣାହ –

ଅହଙ୍କାରସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱାଦିବିଭ୍ରମଃ ।
ନ ସ୍ୱଭାବ ଇତି ଜ୍ଞାନାଦନ୍ତରାତ୍ମେତି କଥ୍ୟତେ ।। ୨୧।।

ପରିଚ୍ଛିନ୍ନସ୍ୱରୂପାହଂଭାବବଶାଦ୍ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱାଦିବିଭ୍ରମଃ ସ୍ୟାତ୍, ନ ସ୍ୱଭାବତ ଇତି ଜ୍ଞାନାତ୍ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନସ୍ୱରୂପତ୍ୱଂ ନ ସ୍ୱାଭାବିକମିତି ଜ୍ଞାନାଦ୍ ଅନ୍ତରାତ୍ମେତି କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୨୧।।

– ଅହଙ୍କାରର ସମ୍ବନ୍ଧ ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ ଆଦିର ଭ୍ରମ ହୁଏ । (ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ) ଆତ୍ମାର ସ୍ୱଭାବ ନୁହେଁ, ଏପରି ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ସାଧକ ଅନ୍ତରାତ୍ମା କୁହାଯାଏ ।। ୨୧।।

ଅଥାସ୍ୟ ଶରୀରସମ୍ବନ୍ଧୋଽସ୍ତି ନ ବେତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣାହ –

ଯଥା ପଦ୍ମପଲାଶସ୍ୟ ନ ସଙ୍ଗୋ ବାରିଣା ଭବେତ୍ ।
ତଥା ଦେହଜୁଷୋଽପ୍ୟସ୍ୟ ନ ଶରୀରେଣ ସଙ୍ଗତିଃ ।। ୨୨।।
ନୀଡ଼ସ୍ଥିତୋ ଯଥା ପକ୍ଷୀ ନୀଡ଼ାଦ୍‌ଭିନ୍ନଃ ପ୍ରଦୃଶ୍ୟତେ ।
ଦେହସ୍ଥିତସ୍ତଥାତ୍ମାୟଂ ଦେହାଦନ୍ୟଃ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ।। ୨୩।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୨–୨୩।।

– ଯେପରି ପଦ୍ମପତ୍ରର ଜଳ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଦେହ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ଏହି ଜୀବର ଦେହ ସହିତ ସଙ୍ଗତି ହୁଏ ନାହିଁ । ବସାରେ ଥିବା ଚଢ଼େଇ ଯେପରି ବସାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଦେଖାଯାଏ, ସେହିପରି ଏହି ଆତ୍ମା ଦେହରେ ରହି ମଧ୍ୟ ଦେହଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୨–୨୩।।

ଅଥ ପୁନର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଆଚ୍ଛାଦ୍ୟତେ ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରୋ ମେଘୈରାସଙ୍ଗବର୍ଜିତୈଃ ।
ତଥାତ୍ମା ଦେହସଂଘାତୈରସଙ୍ଗପରିବେଷ୍ଟିତଃ ।। ୨୪।।

ଚନ୍ଦ୍ର ଆସଙ୍ଗ ବର୍ଜିତୈଃ ସ୍ୱସ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ସଙ୍ଗରହିତୈର୍ମେଘୈର୍ଯଥା ଆଚ୍ଛାଦ୍ୟତେ, ତଥା ଆତ୍ମା ନିବୃତ୍ତଜୀବଭାବଃ ସେବ୍ୟୋ ଦେହସଂଘାତୈଃ ସ୍ଥୂଳାଦିଦେହସମୂହୈଃ, ଅସଙ୍ଗଃ ସନ୍ ପରିବେଷ୍ଟିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– ଯେପରି ଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିତ ମେଘରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ଆତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦେହସମୂହରେ ଆବୃତ ହୋଇଯାଏ ।। ୨୪।।

ତର୍ହ୍ୟୟଂ କଂ ପଶ୍ୟନ୍ନାସ୍ତେ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିର୍ମମୋ ନିରହଙ୍କାରୋ ନିରସ୍ତୋପାଧିବିକ୍ଲବଃ ।
ଦେହସ୍ଥୋଽପି ସଦା ହ୍ୟାତ୍ମା ଶିବଂ ପଶ୍ୟତି ଯୋଗତଃ ।। ୨୫।।

ବିକ୍ଲବୋ ବାଧଃ । ଯୋଗୋ ଯୋଗସାମର୍ଥ୍ୟମ୍ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୫।।

– ମମକାର ଏବଂ ଅହଙ୍କାରରୁ ରହିତ ତଥା ଶରୀର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଆଦି ସମସ୍ତ ଉପାଧିରୁ ବର୍ଜିତ ଆତ୍ମା ଦେହରେ ସ୍ଥିତ ରହି ମଧ୍ୟ ଯୋଗର ସାମର୍ଥ୍ୟରେ ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରେ ।। ୨୫।।

ତର୍ହି ଶିବଂ ପଶ୍ୟନ୍ନୟଂ ତଥା ଭାସତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭୋକ୍ତୃଭୋଜ୍ୟପରିତ୍ୟାଗାତ୍ ପ୍ରେରକସ୍ୟ ପ୍ରସାଦତଃ ।
ଭୋକ୍ତୃତାଭାବଗଳିତଃ ସ୍ଫୁରତ୍ୟାତ୍ମା ସ୍ୱଭାବତଃ ।। ୨୬।।

ଭୋକ୍ତୃଭୋଜ୍ୟପରିତ୍ୟାଗାତ୍ ଭୋକ୍ତୃଜୀବେନ ଭୋଜ୍ୟବିଷୟପରିତ୍ୟାଗାତ୍ ପ୍ରେରକସ୍ୟେଶ୍ୱରସ୍ୟ ପ୍ରସନ୍ନତାବଶାତ୍ ଭୋକ୍ତୃତାଭାବଗଳିତଃ ସନ୍ ଭୋକ୍ତୃଲକ୍ଷଣ–ଜୀବଭାବବିଯୁକ୍ତଃ ସନ୍ ସ୍ୱଭାବତୋ ଜୀବେଶ୍ୱରସାଧାରଣୀଭୂତାତ୍ମତ୍ୱସ୍ୱରୂପତଃ ସ୍ଫୁରତି, ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬।।

– ଭୋକ୍ତା ଏବଂ ଭୋଜ୍ୟର ପରିତ୍ୟାଗରେ, ପ୍ରେରକ ଅର୍ଥାତ୍ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱଭାବରୁ ରହିତ ହୋଇ ଆତ୍ମା ନିଜର ସ୍ୱଭାବ ଅନୁସାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୬।।

ଅଥାନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରେରକତ୍ୱେନ ଶମ୍ଭୁରନ୍ତଃସ୍ଥିତଃ ସଦା ।
ତତ୍ ପରିଜ୍ଞାନଯୋଗେନ ଯୋଗୀ ନନ୍ଦତି ମୁକ୍ତବତ୍ ।। ୨୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭।।

– ଭଗବାନ ଶିବ ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରେରକ ଭାବରେ ସର୍ବଦା ଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନ ହେତୁ ଯୋଗୀ ମୁକ୍ତ ପରି ଆନନ୍ଦର ଅନୁଭବ କରେ ।। ୨୭।।

ଇତ୍ୟନ୍ତରାତ୍ମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପରମାତ୍ମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ –

ଏବଂ ବିଦିତ୍ୱା ପରମାତ୍ମରୂପଂ
ଗୁହାଶୟଂ ନିଷ୍କଳମଦ୍ୱିତୀୟମ୍ ।
ସମସ୍ତସାକ୍ଷିଂ ସଦସଦ୍ୱିହୀନଂ
ପ୍ରୟାତି ଶୁଦ୍ଧଂ ପରମାତ୍ମରୂପମ୍[୨୩୭] ।।

୨୩୭. କୈ. ଉ., ୨/୨୨–୨୩

ଇତି କୈବଲ୍ୟଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଅୟମନ୍ତରାତ୍ମୈବ ନିର୍ମଳତ୍ୱେନ ପରମାତ୍ମେତି ନିରୂପୟତି -

ନିର୍ଧୂତେ ତତ୍ପ୍ରବୋଧେନ ମଳେ ସଂସାରକାରଣେ ।

ସାମରସ୍ୟାତ୍ ପରାତ୍ମସ୍ଥାତ୍ ପରମାତ୍ମାୟମୁଚ୍ୟତେ ।। ୨୮ ।।

ଅୟମନ୍ତରାତ୍ମା ସଂସାରକାରଣେ ମଳେଽଜ୍ଞାନେ ତତ୍ପ୍ରବୋଧେନ ତଚ୍ଛିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନେନ ନିର୍ଧୂତେ ସତି ନିବାରିତେ ସତି ପରାତ୍ମସ୍ଥାତ୍ ପରମାତ୍ମସ୍ଥାତ୍ ସାମରସ୍ୟାତ୍ ସମରସଭାବାତ୍ ପରମାତ୍ମେତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– (ପରମାତ୍ମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସଂସାରର କାରଣଭୂତ ମଳ ନଷ୍ଟ ହେବାପରେ ପରାତ୍ମାରେ ସ୍ଥିତ ସାମରସ୍ୟ ହେତୁ ଏହି ଜୀବ ପରମାତ୍ମା କୁହାଯାଏ ।। ୨୮ ।।

ଅଥ କୋଽୟଂ ପରମାତ୍ମେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସର୍ବେଷାମାତ୍ମଭେଦାନାମୁତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱାତ୍ ସ୍ୱତେଜସା ।

ପରମାତ୍ମା ଶିବଃ ପ୍ରୋକ୍ତଃ ସର୍ବଗୋଽପି ପ୍ରକାଶବାନ୍ ।। ୨୯ ।।

ସ୍ୱତେଜସା ନିଜତେଜସା ସର୍ବଗୋଽପି ସର୍ବବ୍ୟାପକୋଽପି ପ୍ରକାଶବାନ୍ ଶିବଃ ସର୍ବେଷାମାତ୍ମଭେଦାନାମ୍ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱାତ୍ ପରମାତ୍ମେତି ପ୍ରୋକ୍ତ ଉଚ୍ୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– ନିଜର ତେଜ ହେତୁ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଏବଂ ପ୍ରକାଶମାନ ଶିବ ସମସ୍ତ ଆତ୍ମଭେଦ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହେବାରୁ ପରମାତ୍ମା କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୨୯ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣ ତଲ୍ଲକ୍ଷଣମାହ –

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବୁଦ୍ବୁଦସ୍ତୋମା ଯସ୍ୟ ମାୟାମହୋଦଧୌ ।

ଉନ୍ମଜ୍ଜନ୍ତି ନିମଜ୍ଜନ୍ତି ପରମାତ୍ମା ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୩୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୦ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ମାୟା ରୂପ ସମୁଦ୍ରରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୂପୀ ବୁଦ୍ବୁଦ୍ର ସ୍ତୋମ ଅର୍ଥାତ୍ ସମୂହ ବୁଡୁଥାନ୍ତି ଓ ଉଠୁଥାନ୍ତି, ସେ ପରମାତ୍ମା କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୩୦ ।।

ଅଥ ତତ୍ ସ୍ୱରୂପମେବ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଯସ୍ମିନ୍ ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣାଃ ସର୍ବେ ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗା ଇବ ପାବକାତ୍ ।

ଉତ୍ପତ୍ୟ ବିଲୟଂ ଯାନ୍ତି ତଦ୍ରୂପଂ ପରମାତ୍ମନଃ ।। ୩୧ ।।

ଯସ୍ମିନ୍ ବସ୍ତୁନି ସର୍ବେ ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣାଃ ସମସ୍ତଜୀବତେଜଃ ସମୂହା ବହ୍ନେର୍ଜାତା ବିସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗା ଇବ ଉତ୍ପତ୍ୟ ବିଲୟଂ ଯାନ୍ତି, ତତ୍ପରମାତ୍ମନୋ ରୂପଂ ସ୍ୱରୂପମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଯେପରି ଅଗ୍ନିରୁ ସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗ (ଅର୍ଥାତ୍ ଅଗ୍ନିକଣ) ସେହିପରି ଯେଉଁଥିରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି[୨୩୮], ତାହା ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ରୂପ ଅଟେ ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣାହ –

ଯସ୍ମିନ୍ ସମସ୍ତବସ୍ତୂନି କଲ୍ଲୋଲା ଇବ ବାରିଧୌ ।
ସମ୍ଭୂୟ ଲୟମାୟାନ୍ତି ତଦ୍ରୂପଂ ପରମାତ୍ମନଃ ।। ୩୨ ।।

ଯସ୍ମିନ୍ ବସ୍ତୁନି ଭୂମ୍ୟାଦିସମସ୍ତତତ୍ତ୍ୱାନି ସମୁଦ୍ରେ ବୃହତ୍ତରଙ୍ଗା ଇବ ସମ୍ଭୂୟ ଲୟମାୟାନ୍ତି, ତତ୍ ପରମାତ୍ମନୋ ରୂପମ୍ ।। ୩୨ ।।

– ଯେପରି ସମୁଦ୍ରରେ ଲହରୀ, ସେହିପରି ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ଯେଉଁଥିରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି[୨୩୯], ତାହା ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ରୂପ ଅଟେ ।। ୩୨ ।।

ପୁନଃ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣାହ –

ନିରସ୍ତମଲସମ୍ବନ୍ଧଂ ନିଃଶେଷଜଗଦାତ୍ମକମ୍ ।
ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱୋପରି ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସ୍ୱରୂପଂ ପରମାତ୍ମନଃ ।। ୩୩ ।।

ନିବାରିତାଣବାଦିମଲସମ୍ବନ୍ଧଂ ନାମରୂପାତ୍ମକସକଲଜଗଜ୍ଜୀବନଭୂତଂ ପରମାତ୍ମନଃ ସ୍ୱରୂପଂ ଭୂମ୍ୟାଦିଶିବାନ୍ତସକଲତତ୍ତ୍ୱୋପରି ପ୍ରୋକ୍ତମ୍ ।। ୩୩ ।।

– ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ମଳରୁ ଅସମ୍ବନ୍ଧ ତଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାରାତ୍ମକ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କୁହାଯାଇଛି ।। ୩୩ ।।

ଅଥ ପରମାତ୍ମା କଥଂ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଥା ବ୍ୟାପ୍ୟ ଜଗତ୍ ସର୍ବଂ ସ୍ୱଭାସା ଭାତି ଭାସ୍କରଃ ।
ତଥା ସ୍ୱଶକ୍ତିଭିର୍ବ୍ୟାପ୍ୟ ପରମାତ୍ମା ପ୍ରକାଶତେ ।। ୩୪ ।।

ଭାସ୍କରଃ ସ୍ୱକାନ୍ତ୍ୟା ଜଗତ୍ ସର୍ବଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ଯଥା ବର୍ତ୍ତତେ, ତଥା ପରମାତ୍ମା ଧୂମାବତ୍ୟାଦି ସ୍ୱକୀୟପଞ୍ଚଶକ୍ତିଭିର୍ବିଶ୍ୱଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଥାହି – ସୃଜ୍ୟସ୍ୟ ପାଞ୍ଚଭୌତିକତ୍ୱାଦ୍ ଭୂମ୍ୟାଂ ଧୂମାବତ୍ୟପରପର୍ଯ୍ୟାୟା ତିରୋଧାନଶକ୍ତିଃ, ଜଳେ ପୁଷ୍ଟିଲକ୍ଷଣା

---

୨୩୮. ତୁଳନୀୟ –

ଯଥା ସୁଦୀପ୍ତାତ୍ ପାବକାଦ୍ ବିସ୍ଫୁଲିଙ୍ଗାଃ ସହସ୍ର ପ୍ରଭବନ୍ତେ ସରୂପାଃ ।
ତଥାଽକ୍ଷରାଦ୍ ବିବିଧାଃ ସୋମ୍ୟ ଭାବାଃ ପ୍ରଜାୟନ୍ତେ ତତ୍ର ଚୈବାପିୟନ୍ତି ।।
(ମୁ. ଉ., ୨/୧)

୨୩୯. ତୁଳନୀୟ – ଜନ୍ମାଦ୍ୟସ୍ୟ ଯତଃ । (ବ୍ର. ସୂ., ୧/୨)

ପାଳନଶକ୍ତିଃ, ତେଜସି ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶକତାଲକ୍ଷଣା ସୃଷ୍ଟିଶକ୍ତିଃ, ବାୟୌ ଶୋଷକତାଲକ୍ଷଣା ସଂହାରଶକ୍ତିଃ, ନଭସି ବ୍ୟାପକଶିବୈକୀକରଣପ୍ରବୀଣାନୁଗ୍ରହାତ୍ମିକା ବିଭୁତାଶକ୍ତିଃ। ଏବଂ ପଞ୍ଚଭିର୍ବିଶ୍ୱଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଉକ୍ତୋଦ୍ଧୟମର୍ଥଃ ପଞ୍ଚାଶିକାଶାସ୍ତ୍ରେ –

ଧୂମାବତୀ ପୃଥିବ୍ୟାଂ ହ୍ଲାଦାପ୍‌ସୁ ଶୁଚୌ ତୁ ଭାସ୍ୱତୀ ପ୍ରଥତେ ।
ବାୟୌ ସ୍ପନ୍ଦା ବିଭ୍ୱୀ ନଭସି ବ୍ୟାପ୍ତଂ ଜଗଦ୍ ତାଭିଃ ।।
ଧୂମାବତୀ ତିରୋଧୌ ଭାସ୍ୱତ୍ୟବଭାସନେଦ୍ଧ୍ୱନାଂ ଶକ୍ତିଃ।
କ୍ଷୋଭେ ସ୍ପନ୍ଦା ବ୍ୟାପ୍ତୌ ବିଭ୍ୱୀ ହ୍ଲାଦା ଚ ପୁଷ୍ଟୌ ସ୍ୟାଦ୍ ।।

ଇତି । ଏବଂ ସ୍ୱଶକ୍ତିଭିର୍ବିଶ୍ୱଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ସ୍ୱକାନ୍ତ୍ୟା ବିଶ୍ୱଂ ବ୍ୟାପ୍ୟ ଭାସମାନସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଯଥାଦ୍ଧଭେଦଃ, ତଥା ଶିବାଦ୍ୱିଶ୍ୱସ୍ୟାଭେଦୋ ନାଶଙ୍କନୀୟଃ, ଭୂମ୍ୟାଦେଃ ଶକ୍ତିରୂପତ୍ୱାଦ୍, ଶକ୍ତୀନାଂ ଶିବସ୍ୱଭାବତ୍ୱାଦ୍ । ନୈବଂ ବିଶ୍ୱଂ ସାରତେଜୋ-ରୂପମ୍, କିନ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧମାତ୍ରମ୍, ସର୍ବାଂଶେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାଭାବାଦ୍ ବ୍ୟାପ୍ତାବେବ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଇତି ।। ୩୪।।

– ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ତେଜ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାରରେ ବ୍ୟାପ୍ତ କରି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ନିଜର ଶକ୍ତିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ପରମାତ୍ମା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୩୪।।

ବିଶେଷ – ସଂସାର ପାଞ୍ଚ ମହାଭୂତଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏହି ମହାଭୂତମାନଙ୍କରେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ପାଞ୍ଚଟି ଶକ୍ତି ସମବେତ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବିବରଣ ହେଉଛି – ପୃଥ୍ୱୀ – ଧୂମାବତୀ ଶକ୍ତି, ଜଳ – ହ୍ଲାଦିନୀ, ତେଜ – ଭାସ୍ୱତୀ, ବାୟୁ – ସ୍ପନ୍ଦା, ଆକାଶ – ବିଭ୍ୱୀ । ଏହା ଛଡ଼ା ତିରୋଧାନରେ ଧୂମାବତୀ, ଅବଭାସନରେ ଭାସ୍ୱତୀ, କ୍ଷୋଭରେ ସ୍ପନ୍ଦା, ବ୍ୟାପ୍ତିରେ ବିଭ୍ୱୀ ତଥା ପୁଷ୍ଟିରେ ହ୍ଲାଦିନୀ ଶକ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଏହିପରି ପରମେଶ୍ୱର ନିଜ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱକୁ ବ୍ୟାପ୍ତ କରି ରହିଥାନ୍ତି ।

ନନ୍ୱେବଂ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକତ୍ୱେନ ଭାସମାନତ୍ୱାଦୀଶ୍ୱରସ୍ୟ ବିଶ୍ୱବିକାରତ୍ୱଂ କସ୍ମାନ୍ନ ସମ୍ଭବତି ଇତ୍ୟାକ୍ଷେପସ୍ୟୋତ୍ତରଂ ବଦନ୍ ପରମାତ୍ମସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ବିଶ୍ୱତୋ ଭାସମାନୋଽପି ବିଶ୍ୱମାୟାବିଲକ୍ଷଣଃ ।
ପରମାତ୍ମା ସ୍ୱୟଂଜ୍ୟୋତୀରୂପୋ ଜୀବାତ୍ମନାଂ ଭବେତ୍ ।। ୩୫।।

ପରମାତ୍ମା ବିଶ୍ୱସ୍ମିନ୍ ସର୍ବତ୍ର ଭାସମାନୋଽପି ବିଶ୍ୱମାୟା ବିଲକ୍ଷଣୋ ବିଶ୍ୱୋପାଦାନ କାରଣୀଭୂତୋ ବ୍ୟୋମବଦ୍ ବିଶ୍ୱଗତଷଡ୍ ଭାବ ବିକାର[୨୪୦] ଦୋଷରହିତଃ ସନ୍

୨୪୦. ଜାୟତେଽସ୍ତି ବର୍ଦ୍ଧତେ ବିପରିଣମତେଽପକ୍ଷୀୟତେ ନଶ୍ୟତି ଇତି ଷଡ୍‌ଭାବବିକାରା ନିରୁକ୍ତ ଉକ୍ତାଃ ।

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେଣ ଜୀବାତ୍ମାନାଂ ସଂସାରହେୟବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନାନାଂ ଜ୍ୟୋତିରୂପୋ ବୁଦ୍ଧିପ୍ରକାଶକୋ ଭବତୀତି ।। ୩୫ ।।

– ପରମାତ୍ମା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱରେ ଭାସମାନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱମାୟାରୁ ବିଲକ୍ଷଣ ଅଟନ୍ତି । ସେ ଜୀବାତ୍ମାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱପ୍ରକାଶରୂପ ଅଟନ୍ତି ।। ୩୫ ।।

ଇତି ପରମାତ୍ମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ନିର୍ଦେହାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ଆଶ୍ରୟୋ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱତ୍ୟାଗାଦ୍ ପରୋ ଦମଃ ।
ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସଦା ଯୋଗୀ ଦେହତ୍ୟାଗାଦ୍ୱିମୁଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି ଦେବୀକାଲୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଦେହଧର୍ମଂ ନିରାକୃତ୍ୟ ପରମାତ୍ମସ୍ୱରୂପ-ଭାବନାବତଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ନିର୍ଦେହଗମସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଦେହିନୋଽପି ପରାତ୍ମତ୍ୱଭାବିନୋନିରହଙ୍କୃତେଃ ।
ନିରସ୍ତଦେହଧର୍ମସ୍ୟ ନିର୍ଦେହାଗମ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୩୬ ।।

ପରମାତ୍ମତ୍ୱଭାବିନୋଽହଙ୍କାର ମମକାର ଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ନିରସ୍ତଦେହଧର୍ମସ୍ୟ ନିରସ୍ତସ୍ଥୂଲତ୍ୱାଦି ଦେହଧର୍ମବତୋ ଦେହିନୋ ଦେହବତଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ନିର୍ଦେହାଗମୋ ନିର୍ଦେହପ୍ରାପ୍ତିରୁଚ୍ୟତେ, କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– (ନିର୍ଦେହାଗମସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅହଙ୍କାର ରହିତ ପରମାତ୍ମଭାବରେ ଯୁକ୍ତ ଶିବଯୋଗୀ ଯେତେବେଳେ ଦେହଧର୍ମରୁ ରହିତ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ନିର୍ଦେହାଗମ କୁହାଯାଏ ।। ୩୬ ।।

ଅଥ ପରମାତ୍ମଭାବବତଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ଦେହସମ୍ବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତୀତି ଷଡ୍‌ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଗଳିତେ ମମତାହନ୍ତେ ସଂସାରଭ୍ରମକାରଣେ ।
ପରାହନ୍ତାଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟସ୍ୟ କୁତୋ ଦେହଃ କୃତୋ ରତିଃ ।। ୩୭ ।।

ଶରୀରଃ ପ୍ରୀତିଶ୍ଚ କୁତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– ସଂସାର ଭ୍ରମର କାରଣଭୂତ ମମକାର ଓ ଅହଙ୍କାର ନଷ୍ଟ ହେବା ପରେ ପରାହନ୍ତାରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ଶିବଯୋଗୀର ଦେହ କେଉଁଠି ଏବଂ (ସେହି ଦେହରେ) ପ୍ରୀତି କେଉଁଠି ? (ଅର୍ଥାତ୍ ପରାହନ୍ତାରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ଯୋଗୀର ଶରୀର ପ୍ରତି ମମକାର ଭାବନା ରହେ ନାହିଁ ଏବଂ ତା ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ରହେ ନାହିଁ) ।। ୩୭ ।।

କେବଲେ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚୌଘେ ଗମ୍ଭୀରେ ଚିନ୍ମହୋଦଧୌ ।
ନିମଗ୍ନମାନସୋ ଯୋଗୀ କଥଂ ଦେହଂ ବିଚିନ୍ତୟେତ୍ ।। ୩୮ ।।

ନିବୃତ୍ତଚରାଚର ପ୍ରପଞ୍ଚସମୂହବତି ଅଗାଧେ ଚିଦ୍ ସମୁଦ୍ରେ ନିମଗ୍ନଚିତ୍ତଃ ଶିବଯୋଗୀ ଦେହଂ କେନ ପ୍ରକାରେଣ ଚିନ୍ତୟେତ୍ ? ନ କେନାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୮ ।।

– କେବଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଦ୍ୱିତୀୟ, ପ୍ରପଞ୍ଚରୁ ରହିତ, ଗମ୍ଭୀର, ଚୈତନ୍ୟରୂପ ସମୁଦ୍ରରେ ନିମଗ୍ନ ମନବାଲା ଯୋଗୀ ଦେହ ବିଷୟରେ କାହିଁକି ଚିନ୍ତା କରିବ ? ।। ୩୮ ।।

ଅପରିଚ୍ଛେଦ୍ୟମାତ୍ମାନଂ ଚିଦମ୍ବରମିତି ସ୍ମରନ୍
ଦେହଯୋଗେଽପି ଦେହସ୍ଥୈର୍ବିକାରୈର୍ନ ବିଲିପ୍ୟତେ ।। ୩୯ ।।

ସ୍ୱାତ୍ମାନଂ ପରିଚ୍ଛେଦରହିତ ଚିଦାକାଶଂ ସ୍ମରନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଦେହେ ସତ୍ୟପି ଦେହସ୍ଥେନ୍ଦ୍ରିୟ ବିକାରୈର୍ନ ଲିପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୯ ।।

– ନିଜକୁ ଅସୀମ ଏବଂ ଚିଦାକାଶ ରୂପ ଭାବୁଥିବା ଯୋଗୀ ଶରୀରରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଦେହରେ ସ୍ଥିତ (କାମ, କ୍ରୋଧ, ଲୋଭ ଆଦି) ବିକାରରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୩୯ ।।

ଅଖଣ୍ଡ ସଂବିଦାକାରମଦ୍ୱିତୀୟଂ ସୁଖାତ୍ମକମ୍ ।
ପରମାକାଶମାତ୍ମାନଂ ମନ୍ୱାନଃ କୁତ୍ର ମୁହ୍ୟତି ।। ୪୦ ।।

ସ୍ୱାତ୍ମାନମଖଣ୍ଡାଦ୍ୱିତୀୟଚିଦାନନ୍ଦାକାରଂ ପରମାକାଶଂ ସନ୍ତଂ ମନ୍ୱାନଃ 'ଆକାଶଶରୀରଂ ବହ୍ମ ସତ୍ୟାତ୍ମ ପ୍ରାଣାରାମଂ ମନ ଆନନ୍ଦଂ ଶାନ୍ତିସମୃଦ୍ଧମ୍' ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ (ତୈତ୍ତିରୀୟ)[୨୪୧] ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ଜାନନ୍ ଶିବଯୋଗୀ କୁତ୍ର କସ୍ମିନ୍ନଧିକରଣେ ଶରୀର୍ଯହମିତି ମୁହ୍ୟତି ? ନ କୁତ୍ରାପି, ବ୍ରହ୍ମାତିରିକ୍ତଦେଶାଭାବାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦ ।।

– ନିଜକୁ ଅଖଣ୍ଡ, ଚିଦାକାର, ଅଦ୍ୱିତୀୟ, ସୁଖସ୍ୱରୂପ, ପରମାକାଶ ଭାବୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି କେଉଁଠାରେ ହେଲେ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୪୦ ।।

ନନ୍ୱାକାଶସ୍ୟାପି ଘଟାଦ୍ୟୁପାଧିନା ପରିମିତିର୍ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଉପାଧିବିହିତା ଭେଦା ଦୃଶ୍ୟନ୍ତେ ଚୈକବସ୍ତୁନି ।
ଇତି ଯସ୍ୟ ମତିଃ ସୋଽୟଂ କଥଂ ଦେହମିତୋ ଭବେତ୍ ।। ୪୧।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୧ ।।

– ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁରେ ଯେଉଁ ଭେଦ ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ଉପାଧିଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଥାଏ – ଏପରି ଯାହାର ବୁଦ୍ଧି ଥାଏ, ସେ ଦେହରେ କିପରି ସୀମିତ ହୋଇପାରିବ ? ।। ୪୧।।

---

୨୪୧. ତୈ. ଉ., ୧/୬/୨

ଅଥ ତତ୍ କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଭେଦବୁଦ୍ଧିଃ ସମସ୍ତାନାଂ ପରିଚ୍ଛେଦସ୍ୟ କାରଣମ୍ ।
ଅଭେଦବୁଦ୍ଧୌ ଜାତାୟାଂ ପରିଚ୍ଛେଦସ୍ୟ କା କଥା ।। ୪୨ ।।

ଘଟାକାଶଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେନ ଭେଦସ୍ତାବଦୌପାଧିକ ଇତି ଜ୍ଞାତେ, ଅଭେଦବୁଦ୍ଧୌ ଦୃଢ଼ାୟାଂ ବସ୍ତୁପରିଚ୍ଛେଦକାରଣୀଭୂତଭେଦବୁଦ୍ଧେଃ ଶିଥିଳତ୍ୱାଦ୍ ପରିଚ୍ଛେଦବାର୍ତ୍ତା ନ କାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– ସମସ୍ତ ପରିଚ୍ଛେଦ ଅର୍ଥାତ୍ ପରିସୀମନର କାରଣ ଭେଦବୁଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । ଅଭେଦ ବୁଦ୍ଧି (ଅର୍ଥାତ୍ 'ସର୍ବଂ ଶିବମୟମ୍' ଏପରି ବୁଦ୍ଧି) ହେବା ପରେ ପରିଚ୍ଛେଦ କେଉଁଠାରେ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ତାହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ) ।। ୪୨ ।।

ଅଥ ତଦଦ୍ୱୈତଂ ପ୍ରକଟୀକୃତ୍ୟ ନିର୍ଦେହାଗମସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଶିବୋଽହମିତି ଯସ୍ୟାସ୍ତି ଭାବନା ସର୍ବଗାମିନୀ ।
ତସ୍ୟା ଦେହେନ ସମ୍ବନ୍ଧଃ କଥଂ ସ୍ୟାଦମିତାତ୍ମନଃ ।। ୪୩ ।।

ଶିବୋଽହମିତି ସର୍ବବ୍ୟାପକୀଭୂତା ଶିବାଦ୍ୱୈତଭାବନା ଯସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋଽସ୍ତି, ତସ୍ୟ ଅପରିମିତାତ୍ମନଃ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଶରୀରେଣ ସମ୍ବନ୍ଧଃ କଥଂ ସ୍ୟାଦ୍ ? ନ କଥଞ୍ଚିଦପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– 'ମୁଁ ଶିବ ଅଟେ' – ଏହିପରି ଯାହାଙ୍କର ସର୍ବବ୍ୟାପିନୀ ଭାବନା, ଅମିତାତ୍ମା ସେହି ଯୋଗୀର ଦେହରେ ସମ୍ବନ୍ଧ କିପରି ହୋଇପାରିବ ? ।। ୪୩ ।।

ଇତି ନିର୍ଦେହାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ନିର୍ଭାବାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ନୈବୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ଧାରୟେଚ୍ଚିତ୍ତଂ ନ ମଧ୍ୟଂ ନାପ୍ୟଧଃ କ୍ୱଚିତ୍ ।
ଅନ୍ତର୍ଭାବବିନିର୍ମୁକ୍ତଂ ସଦା କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ନିରାଶ୍ରୟମ୍ ।।

ଇତି ଦେବୀକାଳୋତ୍ତରବଚାନୁସାରେଣ ନିର୍ଦେହାଗମସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ନିର୍ଭାବାଗମସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ବ୍ୟତିରେକାତ୍ ସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ଭାବାନ୍ତରନିରାକୃତେଃ ।
ଭାବୋ ବିକାରନିର୍ମୁକ୍ତୋ ନିର୍ଭାବାଗମ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୪୪ ।।

ସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ନିର୍ଦେହସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକାଦ୍ ବ୍ୟତିରିକ୍ତତ୍ୱାଦ୍ ଭାବାନ୍ତରନିରାକୃତେ-ରନ୍ୟଭାବନିରାକରଣାଦ୍ ବିକାରନିର୍ମୁକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବିକାରବିନିର୍ମୁକ୍ତୋ ଭାବୋ ମନୋଭାବୋ ନିର୍ଭାବାଗମ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– (ନିର୍ଭାବାଗମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ନିଜର ନିର୍ଦେହ ସ୍ୱରୂପରୁ ଭିନ୍ନ ତଥା ଅନ୍ୟ ଭାବର ନିରାକରଣରୁ ବିକାର ରହିତ ଭାବ ନିର୍ଭାବାଗମ କୁହାଯାଏ ।। ୪୪।।

ଅଥ ତନ୍ନିର୍ଭାବଲକ୍ଷଣଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମେତି ଭାବସ୍ୟ ବସ୍ତୁଦ୍ୱୟ ସମାଶ୍ରୟଃ ।
ଏକୀଭୂତସ୍ୟ ଚିଦ୍‌ବ୍ୟୋମ୍ନି ତଦଭାବୋ ବିନିଶ୍ଚିତଃ ।। ୪୫।।

ଅହଂ ବ୍ରହ୍ମେତି ଭାବସ୍ୟାହମିତି ବ୍ରହ୍ମେତି ବସ୍ତୁଦ୍ୱୟାକ୍ଷେଣୋ ଭବେତ୍, ଚିଦ୍ ବ୍ୟୋମ୍ନି ଏକୀଭୂତସ୍ୟ ସମରସୀଭୂତସ୍ୟ ଭାବସ୍ୟ ତଦଭାବୋ ବସ୍ତୁଦ୍ୱୟାକ୍ଷେପାଭାବୋ ବିନିଶ୍ଚିତୋ ବିଶେଷେଣ ନିଶ୍ଚିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫।।

– 'ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମ ଅଟେ' ଏହି ଭାବ ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁ (ମୁଁ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମ) ଉପରେ ଆଧୃତ ଅଟେ । ଚିଦାକାଶରେ ଏକ ଅର୍ଥାତ୍ ସମରସ ହୁଏ । ତାହାର (ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ୱିତ୍ୱର) ଅଭାବ ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ ।। ୪୫।।

ଅଥାହଂ ବ୍ରହ୍ମାସ୍ମୀତି ଭାବସ୍ୟ କୋଟିଦ୍ୱୟାବଗାହିତ୍ୱେନ ବିକଳ୍ପଘଟିତତ୍ୱାଦ୍ ଅହମିତ୍ୟେକ ଭାବସ୍ୟ ବିକଳ୍ପଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଏକଭାବେନ ସ୍ଥିତସ୍ୟ ମାୟିକଜାତିଭେଦାଦି–ବାସନା ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଏକଭାବନିରୂଢ଼ସ୍ୟ ନିଷ୍କଳଙ୍କେ ଚିଦମ୍ବରେ ।
କ୍ୱ ଜାତିବାସନାଯୋଗଃ କ୍ୱ ଦେହିତ୍ୱଂ ପରିଭ୍ରମଃ ।। ୪୬।।

ନିରଞ୍ଜନେ ଚିଦାକାଶେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନାରୂଢ଼ସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜାତିବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ-ବାସନାସମ୍ବନ୍ଧଃ କ୍ୱ? ଦେହିତ୍ୱଂ ଶରୀରବତ୍ତ୍ୱଂ କ୍ୱ? ସଂସାରଚକ୍ରପରିଭ୍ରମଣଂ ଚ କ୍ୱେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୬।।

– ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଚିଦାକାଶରେ ଏକଭାବ ରଖିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଜାତିବାସନାର ଯୋଗ କେଉଁଠି, ଦେହୀର ଭାବନା କେଉଁଠି ଏବଂ ଜନ୍ମ–ମୃତ୍ୟୁର ଚକ୍ର କେଉଁଠି ? ।। ୪୬।।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ୍ ଧ୍ୟାନାଦୀନାଂ କା ଗତିରିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶୂନ୍ୟେ ଚିଦମ୍ବରେ ସ୍ଥାନେ ଦୂରେ ବାଙ୍‌ମାନସାଧ୍ୱନଃ ।
ବିଲୀନାତ୍ମା ମହାଯୋଗୀ କେନ କିଂ ବାଽପି ଭାବୟେତ୍ ।। ୪୭।।

'ଯତୋ ବାଚୋ ନିବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଅପ୍ରାପ୍ୟ ମନସା ସହ'[୨୪୨] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ବାଙ୍‌ମନୋମାର୍ଗା ଗୋଚରେ ନୀଳପୀତାଦ୍ୟାକାରଶୂନ୍ୟେ ଚିଦକାଶସ୍ଥାନେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟାପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ କେନ ପ୍ରକାରେଣ କିଂ ବା ବସ୍ତୁ ଭାବୟେତ୍ ? କେନାପି ପ୍ରକାରେଣ କିମପି ବସ୍ତୁ ଭାବନା ଯୋଗ୍ୟଂ ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭।।

୨୪୨. ତୈ. ଉ., ୨/୪/୧

– ବାଣୀ ଏବଂ ମନର ମାର୍ଗରୁ ଦୂର ଅର୍ଥାତ୍ ପର ଶୂନ୍ୟ ଚିଦାକାଶରେ ବିଲୀନ ଆତ୍ମବାଲା ମହାଯୋଗୀ କାହାଦ୍ୱାରା କ'ଣ ବା ଭାବନା କରିବ ।। ୪୭ ।।

ନନୁ ବିଧିନିଷେଧବାସନାଶୂନ୍ୟତ୍ୱେ ନିନ୍ଦାପ୍ରାପ୍ତିର୍ଭବେଦିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅବିଶୁଦ୍ଧେ ବିଶୁଦ୍ଧେ ବା ସ୍ଥଳେ ଦୀପ୍ତିର୍ଯଥା ରବେଃ ।
ପତତ୍ୟେବଂ ସଦାଦ୍ୱୈତୀ ସର୍ବତ୍ର ସମବୃତ୍ତିମାନ୍ ।। ୪୮ ।।

ରବେଃ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଦୀପ୍ତିଃ ପ୍ରକାଶୋ ବିଶୁଦ୍ଧସ୍ଥଳେଽବିଶୁଦ୍ଧସ୍ଥଳେ ଚ ଯଥା ପତତି, ଏବଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତୀ ସଦା ସର୍ବତ୍ର ସମବୃତ୍ତିମାନ୍ ସମାନବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତିମାନ୍ ସନ୍ ସଞ୍ଚରତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କିରଣ ଶୁଦ୍ଧ–ଅଶୁଦ୍ଧ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ପଡ଼େ, ସେହିପରି ଅଦ୍ୱୈତୀ ସର୍ବତ୍ର ସମଦୃଷ୍ଟିବାଲା ହୁଏ ।। ୪୮ ।।

କଥଂ ସଞ୍ଚରତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ବିଭେତି ଜରାମୃତ୍ୟୋର୍ନ କ୍ଷୁଧାୟା ବଶଂ ବ୍ରଜେତ୍ ।
ପରିପୂର୍ଣ୍ଣନିଜାନନ୍ଦଂ ସମାସ୍ୱାଦନ୍ ମହାସୁଖୀ ।। ୪୯ ।।

ମହାସୁଖୀ ଭୂତ୍ୱା ସଞ୍ଚରତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୯ ।।

– ଏହିପରି ଶିବଯୋଗୀ ଜରା ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ କୁ ଡରେ ନାହିଁ । ସେ ଭୋକ ଏବଂ ଶୋଷର ବଶରେ ହୁଏ ନାହିଁ । ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଜାନନ୍ଦର ଆସ୍ୱାଦନ କରି ସେ ମହାସୁଖୀ କୁହାଯାଏ ।। ୪୯ ।।

ଇତି ନିର୍ଭାବାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥୈବଂ ନିର୍ଭାବାଗମସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଭେଦଜ୍ଞାନାଭାବେନ ତନ୍ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଲଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଭେଦଶୂନ୍ୟେ ମହାବୋଧେ ଜ୍ଞାତ୍ରାଦିତ୍ରୟହୀନକଃ ।
ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ନଷ୍ଟଭାବେନ ନଷ୍ଟାଗମ ଇହୋଚ୍ୟତେ ।। ୫୦ ।।

ଦ୍ୱୈତଶୂନ୍ୟେ ମହାଶିବଜ୍ଞାନେ ଜ୍ଞାତୃଜ୍ଞାନଜ୍ଞେୟାତ୍ମକତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଇହ ନିର୍ଭାବଗମସମ୍ପନ୍ନଶିବଯୋଗିବିଷୟେ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ଭେଦଜ୍ଞାନସ୍ୟ ନଷ୍ଟଭାବେନ ନଷ୍ଟତ୍ୱେନ ନଷ୍ଟାଗମ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

– (ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଭେଦଶୂନ୍ୟ ପରେ ମହାବୋଧ ହେଲେ ଜ୍ଞାତା,

ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ, ଏହି ତିନିଟିରୁ ରହିତ, ଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ସେହି ନିର୍ଭାବାଗମ ଯୋଗୀର ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱୟଂ ନଷ୍ଟ ହେବା ପରେ[୨୪୩] ନଷ୍ଟାଗମ କୁହାଯାଏ ।

(ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞେୟ ରୂପ ତ୍ରିପୁଟୀର ନାଶ ହେବା ପରେ ମୋର ଏହି ତ୍ରିପୁଟୀ ଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା, ଏହି ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ନଷ୍ଟାଗମ କୁହାଯାଏ) ।। ୫୦ ।।

ନନୁ ଶିବଯୋଗିନଃ କଥଂ ତ୍ରିପୁଟୀକ୍ଷୟପ୍ରପଞ୍ଚଶୂନ୍ୟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଦ୍ୱୈତବାସନାବିଷ୍ଟଚେତସାଂ ପରଯୋଗିନାମ୍ ।

ପଶ୍ୟତାମନ୍ତରାତ୍ମାନଂ ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱଂ କଥମନ୍ୟଥା ।। ୫୧ ।।

ଅନ୍ୟଥା ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱଂ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତପଦାର୍ଥାନ୍ତରଜ୍ଞାତୃତ୍ୱମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅନ୍ତଃ ସ୍ୱହୃଦୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୧ ।।

– ଅଦ୍ୱୈତବାସନାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ତବାଲା ତଥା ଅନ୍ତରାତ୍ମାର ନିରନ୍ତର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରୁଥିବା ଯୋଗୀଙ୍କର ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱ କିପରି ହେବ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ଅନ୍ତରାତ୍ମାରୁ ଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ କିପରି କରି ପାରିବେ) ।। ୫୧ ।।

ନନୁ ତସ୍ୟାନ୍ୟଥା ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱାଭାବେ କିଂ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅକର୍ତ୍ତାଽହମବେତ୍ତାଽହମଦେହୋଽହଂ ନିରଞ୍ଜନଃ ।

ଇତି ଚିନ୍ତୟତଃ ସାକ୍ଷାତ୍ ସଂବିଦେବ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୫୨ ।।

ଏବଂ ଚିନ୍ତୟତଃ ଶିବଯୋଗିନଃ 'ଜ୍ଞାତୃଜ୍ଞାନଜ୍ଞେୟ ବିହୀନୋଽପି ସଦାଜ୍ଞାନମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେସ୍ତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚନାଶଂ କୃତ୍ୱା ବିଶିଷ୍ଟଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନମେବ ପ୍ରକାଶତେ । ଅୟମେବ ନଷ୍ଟାଗମ ପ୍ରକାଶ ଇତି ଭାବଃ ।। ୫୨ ।।

– 'ମୁଁ କର୍ତ୍ତା ନୁହେଁ' 'ମୁଁ ଜ୍ଞାତା ନୁହେଁ' 'ମୁଁ ଦେହ ନୁହେଁ' 'ମୁଁ ନିରଞ୍ଜନ ଅଟେ' - ଏପରି ଚିନ୍ତନ କରୁଥିବା (ଶିବଯୋଗୀ)କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ସଂବିତ୍‌ର ହିଁ ପ୍ରକାଶ ହୁଏ ।। ୫୨ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଜ୍ଞେୟାନ୍ତରଂ ଚ ନାସ୍ତ୍ୟେବେତ୍ୟାହ –

ନିରସ୍ତଭେଦଜଳ୍ପସ୍ୟ ନିରୀହସ୍ୟ ପ୍ରଶାମ୍ୟତଃ ।

ସ୍ୱେ ମହିମ୍ନି ବିଲୀନସ୍ୟ କିମନ୍ୟଜ୍ ଜ୍ଞେୟମୁଚ୍ୟତେ ।। ୫୩ ।।

ନିରସ୍ତ ଭେଦଜଳ୍ପସ୍ୟ 'ଦ୍ୱିତୀୟାଦ୍ ଭୟମେବ ପଶ୍ୟନ୍ତି' ଇତି ବୃହଦାରଣ୍ୟକ-ଶ୍ରୁତେର୍ଯୁକ୍ତ୍ୟା ଚ ନିରାକୃତଦ୍ୱୈତବାକ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରଶାମ୍ୟତୋ ରାଗଦ୍ୱେଷରହିତସ୍ୟ ସ୍ୱେ ମହିମ୍ନି

---

୨୪୩. ତୁଳନୀୟ– ତ୍ୟଜ ଧର୍ମଅଧର୍ମ ଚ ଉଭେ ସତ୍ୟାନୃତେ ତ୍ୟଜ ।
ଉଭେ ସତ୍ୟାନୃତେ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ଯେନ ତ୍ୟଜସି ତତ୍ତ୍ୟଜ ।। (ପଞ୍ଚଦଶୀ)

ସ୍ୱବିମର୍ଶେ ବିଲୀନସ୍ୟ ତଦେକନିଷ୍ଠସ୍ୟ ନିରୀହସ୍ୟ ବିରକ୍ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞେୟଂ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍ ଅନ୍ୟତ୍ କିମ୍ ? ନ କିମପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ନନ୍ୱତ୍ର ଯୁକ୍ତିଃ କିମିତି ଚେତ୍, ଉଚ୍ୟତେ – ଭେଦୋ ନାମ କିମନ୍ୟୋନ୍ୟାଭାବୋ ବା ବୈଧର୍ମ୍ୟଂ ବା ବସ୍ତୁସ୍ୱରୂପଂ ବେତି ତ୍ରେଧା ବିକଳ୍ପଃ । ଆଦ୍ୟେ ତତ୍ରାନ୍ୟତ୍ୱଂ ଭାବସ୍ୱଭାବୋ ବା ଭେଦନିବନ୍ଧନଃ କଶ୍ଚିଦୁପାଧିର୍ବେତି ଦ୍ୱିଧା ବିକଳ୍ପଃ । ତତ୍ର ନାଦ୍ୟଃ, ଭାବସ୍ୟାଭାବତ୍ୱ ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍, ଅନ୍ୟତ୍ୱସ୍ୟ ଭାବସ୍ୱଭାବତ୍ୱାତ୍, ଭାବାଦନ୍ୟୋଽଭାବ ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ । ନନୁ ଭାବାନାଂ ବାହୁଲ୍ୟାଦ୍ ଭାବସ୍ୟ ଭାବାନ୍ତରାନ୍ୟତ୍ୱଂ ସ୍ୱଭାବ ଇତି ଚେତ୍, ଅସ୍ତୁ, ତସ୍ୟ ବିଶେଷଘଟିତତ୍ୱାତ୍ । ଇହ ତୁ ଭେଦସାମାନ୍ୟଲକ୍ଷଣପ୍ରବିଷ୍ଟାନ୍ୟତ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ବିଷୟତ୍ୱେନ ନ ତଦୁତ୍ତରଂ ଭବିତୁମର୍ହତି, ତସ୍ୟ ଭେଦସିଦ୍ଧ୍ୟନନ୍ତରଭାବିତ୍ୱାତ୍ । କିଞ୍ଚ, ଭାବସ୍ୟ ଭାବାନ୍ତରାନ୍ୟତ୍ୱଂ ସ୍ୱଭାବ ଇତି ନିୟମସ୍ତତ୍ତଦ୍ଭାବକୃତୋ ବା ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତମହାପୁରୁଷକୃତୋ ବା ? ନାଦ୍ୟଃ, ଘଟାଦିଭାବସ୍ୟ ଜଡ଼ତ୍ୱେନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଭାବାତ୍ । ନ ଦ୍ୱିତୀୟଃ, କଳ୍ପନାୟାଃ ପ୍ରାଗନନ୍ୟତ୍ୱେନାନ୍ତରାଳିକତୟାନ୍ୟତ୍ୱସ୍ୟ ତତ୍ସ୍ୱଭାବତ୍ୱାସମ୍ଭବାତ୍ । ନନୁ ନ କେନାପି କୃତଃ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧ ଇତି ଚେତ୍, ତର୍ହି ସ୍ୱପ୍ରକାଶୋଽପି ଭବେତ୍, ବ୍ରହ୍ମବତ୍ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ । ନନୁ ବ୍ରହ୍ମାପି ମାନାନ୍ତରସିଦ୍ଧମିତି ନ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧମିତି ବାଚ୍ୟମ୍, ନିତ୍ୟତ୍ୱେନ କାରକବ୍ୟାପାରାସମ୍ଭବାତ୍, ସ୍ୱପ୍ରକାଶତ୍ୱେନ ଜ୍ଞାପକବ୍ୟାପାରାସମ୍ଭବାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ଜଡ଼ତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନାପ୍ୟନ୍ୟତ୍ୱଂ ଭେଦନିବନ୍ଧନଃ କଶ୍ଚିଦୁପାଧିଃ, ଆତ୍ମାଶ୍ରୟାଦିଦୋଷ- ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନାପି ଦ୍ୱିତୀୟଃ, ଘଟେ ପଟତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି, ପଟେ ଘଟତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି ବୈଧର୍ମ୍ୟମ୍, ଏବଂ ବିଧନିଶ୍ଚୟସ୍ୟ ଘଟପଟଭେଦସିଦ୍ଧ୍ୟନନ୍ତର ଭାବିତ୍ୱାତ୍ । ନ ଚ ଘଟପଟୟୋସ୍ତନ୍ତୁ–ମୟତ୍ୱମୃଣ୍ମୟତ୍ୱାଭ୍ୟାଂ ଭେଦଃ ସିଦ୍ଧ ଏବେତି ବାଚ୍ୟମ୍, ଘଟ ଏବ ମୃଣ୍ମୟତ୍ୱଂ ପଟେ (ଚ) ତନ୍ତୁମୟତ୍ୱମିତ୍ୟ ସାଧାରଣ ପ୍ରତୀତେର୍ଘଟପଟ ଭେଦସିଦ୍ଧ୍ୟଧୀ–ନତ୍ୱାତ୍, ତସ୍ୟା ଅଦ୍ୟାପି ସାଧ୍ୟକୋଟି ପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱାତ୍ । କିଞ୍ଚ, ତନ୍ତୁମୟତ୍ୱମୃଣ୍ମୟତ୍ୱୟୋ–ର୍ଭେଦସ୍ତତ୍ର ତଦବୟବଭେଦାଦିତି ପରମାଣୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାୟାଂ ନିରବୟବତ୍ୱେନ ଭେଦାଗ୍ରହାଦ୍ ମୂଳକ୍ଷୟକାରିଣ୍ୟନବସ୍ଥା ସ୍ୟାଦିତି । ନାପି ତୃତୀୟଃ, ବସ୍ତୁସ୍ୱରୂପଂ ହି ବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରସ୍ୱରୂପାନନୁଗାମୀତ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟମ୍, ଅନ୍ୟଥା ସ୍ୱରୂପସାଙ୍କର୍ଯାପତ୍ତେଃ, ଏବଂ ଚେଦଂ ରଜତମିତ୍ୟତ୍ର ଶୁକ୍ତିରେବ ରଜତାକାରେଣ ନିଶ୍ଚୀୟତ ଇତି ଭ୍ରାନ୍ତିଜ୍ଞାନୋଚ୍ଛେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ଦୂରତ୍ୱାଦିଦୋଷବଶାତ୍ ତଥା ନିଶ୍ଚୀୟତ ଇତି ଚେତ୍ ତର୍ହି ଇଙ୍ଗଲାଦିକମପି ରଜତତ୍ୱେନ କୁତୋ ନ ନିଶ୍ଚୀୟତେ ? ନ ଚ ବିଶେଷଦର୍ଶନସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରତିବନ୍ଧିକେତି ବାଚ୍ୟମ୍, ଶୁକ୍ତିକାୟାମପି ବିଶେଷାଦର୍ଶନସାମଗ୍ରୀସତ୍ତ୍ୱେ ନାନାରୋପପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ଅବିଶେଷଦର୍ଶନସାମଗ୍ରୀ–ପ୍ରାବଲ୍ୟାଦାରୋପଃ ସମ୍ଭବତୀତି ଚେନ୍ନ, ବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରେ ବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରସ୍ୱରୂପମନନୁପ୍ରବିଷ୍ଟମିତ୍ୟଙ୍ଗୀ–

ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ, ଏହି ତିନିଟିରୁ ରହିତ, ଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ସେହି ନିର୍ଭାବାଗମ ଯୋଗୀର ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱୟଂ ନଷ୍ଟ ହେବା ପରେ[243] ନଷ୍ଟାଗମ କୁହାଯାଏ ।

(ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞେୟ ରୂପ ତ୍ରିପୁଟୀର ନାଶ ହେବା ପରେ ମୋର ଏହି ତ୍ରିପୁଟୀ ଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା, ଏହି ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ନଷ୍ଟାଗମ କୁହାଯାଏ) ।। ୫୦ ।।

ନନୁ ଶିବଯୋଗିନଃ କଥଂ ତ୍ରିପୁଟୀକ୍ଷୟପ୍ରପଞ୍ଚଶୂନ୍ୟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଦ୍ୱୈତବାସନାବିଷ୍ଟଚେତସାଂ ପରଯୋଗିନାମ୍ ।
ପଶ୍ୟତାମନ୍ତରାତ୍ମାନଂ ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱଂ କଥମନ୍ୟଥା ।। ୫୧ ।।

ଅନ୍ୟଥା ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱଂ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତପଦାର୍ଥାନ୍ତରଜ୍ଞାତୃତ୍ୱମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅନ୍ତଃ ସ୍ୱହୃଦୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୧ ।।

– ଅଦ୍ୱୈତବାସନାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ତବାଲା ତଥା ଅନ୍ତରାତ୍ମାର ନିରନ୍ତର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରୁଥିବା ଯୋଗୀଙ୍କର ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱ କିପରି ହେବ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ଅନ୍ତରାତ୍ମାରୁ ଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ କିପରି କରି ପାରିବେ) ।। ୫୧ ।।

ନନୁ ତସ୍ୟାନ୍ୟଥା ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱାଭାବେ କିଂ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅକର୍ତ୍ତାଽହମବେତ୍ତାଽହମଦେହୋଽହଂ ନିରଞ୍ଜନଃ ।
ଇତି ଚିନ୍ତୟତଃ ସାକ୍ଷାତ୍ ସଂବିଦେବ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୫୨ ।।

ଏବଂ ଚିନ୍ତୟତଃ ଶିବଯୋଗିନଃ 'ଜ୍ଞାତୃଜ୍ଞାନଜ୍ଞେୟ ବିହୀନୋଽପି ସଦାଜ୍ଞାନମ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେସ୍ତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚନାଶଂ କୃତ୍ୱା ବିଶିଷ୍ଟଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନମେବ ପ୍ରକାଶତେ । ଅୟମେବ ନଷ୍ଟାଗମ ପ୍ରକାଶ ଇତି ଭାବଃ ।। ୫୨ ।।

– 'ମୁଁ କର୍ତ୍ତା ନୁହେଁ' 'ମୁଁ ଜ୍ଞାତା ନୁହେଁ' 'ମୁଁ ଦେହ ନୁହେଁ' 'ମୁଁ ନିରଞ୍ଜନ ଅଟେ' - ଏପରି ଚିନ୍ତନ କରୁଥିବା (ଶିବଯୋଗୀ)କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ସଂବିତ୍‌ର ହିଁ ପ୍ରକାଶ ହୁଏ ।। ୫୨ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଜ୍ଞେୟାନ୍ତରଂ ଚ ନାସ୍ତ୍ୟେବେତ୍ୟାହ –

ନିରସ୍ତଭେଦଜଳ୍ପସ୍ୟ ନିରୀହସ୍ୟ ପ୍ରଶାମ୍ୟତଃ ।
ସ୍ୱେ ମହିମ୍ନି ବିଲୀନସ୍ୟ କିମନ୍ୟଜ୍ ଜ୍ଞେୟମୁଚ୍ୟତେ ।। ୫୩ ।।

ନିରସ୍ତ ଭେଦଜଳ୍ପସ୍ୟ 'ଦ୍ୱିତୀୟାଦ୍ ଭୟମେବ ପଶ୍ୟନ୍ତି' ଇତି ବୃହଦାରଣ୍ୟକ-ଶ୍ରୁତେର୍ଯୁକ୍ତ୍ୟା ଚ ନିରାକୃତଦ୍ୱୈତବାକ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରଶାମ୍ୟତୋ ରାଗଦ୍ୱେଷରହିତସ୍ୟ ସ୍ୱେ ମହିମ୍ନି

---

୨୪୩. ତୁଳନୀୟ– ତ୍ୟଜ ଧର୍ମଅଧର୍ମ ଚ ଉଭେ ସତ୍ୟାନୃତେ ତ୍ୟଜ ।
ଉଭେ ସତ୍ୟାନୃତେ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ଯେନ ତ୍ୟଜସି ତତ୍ତ୍ୟଜ ।। (ପଞ୍ଚଦଶୀ)

ସ୍ୱବିମର୍ଶେ ବିଲୀନସ୍ୟ ତଦେକନିଷ୍ଠସ୍ୟ ନିରୀହସ୍ୟ ବିରକ୍ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞେୟଂ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟମ୍ ଅନ୍ୟତ୍ କିମ୍ ? ନ କିମପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ନନ୍ୱତ୍ର ଯୁକ୍ତିଃ କିମିତି ଚେତ୍, ଉଚ୍ୟତେ – ଭେଦୋ ନାମ କିମନ୍ୟୋନ୍ୟାଭାବୋ ବା ବୈଧର୍ମ୍ୟଂ ବା ବସ୍ତୁସ୍ୱରୂପଂ ବେତି ତ୍ରେଧା ବିକଳ୍ପଃ । ଆଦ୍ୟେ ତତ୍ରାନ୍ୟତ୍ୱଂ ଭାବସ୍ୱଭାବୋ ବା ଭେଦନିବନ୍ଧନଃ କଶ୍ଚିଦୁପାଧିର୍ବେତି ଦ୍ୱିଧା ବିକଳ୍ପଃ । ତତ୍ର ନାଦ୍ୟଃ, ଭାବସ୍ୟାଭାବତ୍ୱ ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍, ଅନ୍ୟତ୍ୱସ୍ୟ ଭାବସ୍ୱଭାବତ୍ୱାତ୍, ଭାବାଦନ୍ୟୋଽଭାବ ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ । ନନୁ ଭାବାନାଂ ବାହୁଲ୍ୟାତ୍ ଭାବସ୍ୟ ଭାବାନ୍ତରାନ୍ୟତ୍ୱଂ ସ୍ୱଭାବ ଇତି ଚେତ୍, ଅସ୍ତୁ, ତସ୍ୟ ବିଶେଷଘଟିତତ୍ୱାତ୍ । ଇହ ତୁ ଭେଦସାମାନ୍ୟଲକ୍ଷଣପ୍ରବିଷ୍ଟାନ୍ୟତ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ବିଷୟତ୍ୱେନ ନ ତଦୁତ୍ତରଂ ଭବିତୁମର୍ହତି, ତସ୍ୟ ଭେଦସିଦ୍ଧ୍ୟନନ୍ତରଭାବିତ୍ୱାତ୍ । କିଞ୍ଚ, ଭାବସ୍ୟ ଭାବାନ୍ତରାନ୍ୟତ୍ୱଂ ସ୍ୱଭାବ ଇତି ନିୟମସ୍ତତ୍ତଦ୍ଭାବକୃତୋ ବା ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତମହାପୁରୁଷକୃତୋ ବା ? ନାଦ୍ୟଃ, ଘଟାଦିଭାବସ୍ୟ ଜଡ଼ତ୍ୱେନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଭାବାତ୍ । ନ ଦ୍ୱିତୀୟଃ, କଳ୍ପନାୟାଃ ପ୍ରାଗନନ୍ୟତ୍ୱେନାନ୍ତରାଳିକତୟାନ୍ୟତ୍ୱସ୍ୟ ତତ୍ସ୍ୱଭାବତ୍ୱାସମ୍ଭବାତ୍ । ନନୁ ନ କେନାପି କୃତଃ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧ ଇତି ଚେତ୍, ତର୍ହି ସ୍ୱପ୍ରକାଶୋଽପି ଭବେତ୍, ବ୍ରହ୍ମବତ୍ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧତ୍ୱାତ୍ । ନନୁ ବ୍ରହ୍ମାପି ମାନାନ୍ତରସିଦ୍ଧମିତି ନ ସ୍ୱତଃ ସିଦ୍ଧମିତି ବାଚ୍ୟମ୍, ନିତ୍ୟତ୍ୱେନ କାରକବ୍ୟାପାରାସମ୍ଭବାତ୍, ସ୍ୱପ୍ରକାଶତ୍ୱେନ ଜ୍ଞାପକବ୍ୟାପାରାସମ୍ଭବାତ୍, ଅନ୍ୟଥା ଜଡ଼ତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନାପ୍ୟନ୍ୟତ୍ୱଂ ଭେଦନିବନ୍ଧନଃ କଶ୍ଚିଦୁପାଧିଃ, ଆତ୍ମାଶ୍ରୟାଦିଦୋଷ- ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନାପି ଦ୍ୱିତୀୟଃ, ଘଟେ ପଟତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି, ପଟେ ଘଟତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି ବୈଧର୍ମ୍ୟମ୍, ଏବଂ ବିଧନିଶ୍ଚୟସ୍ୟ ଘଟପଟଭେଦସିଦ୍ଧ୍ୟନନ୍ତର ଭାବିତ୍ୱାତ୍ । ନ ଚ ଘଟପଟୟୋସ୍ତନ୍ତୁ–ମୟତ୍ୱମୃଣ୍ମୟତ୍ୱାଭ୍ୟାଂ ଭେଦଃ ସିଦ୍ଧ ଏବେତି ବାଚ୍ୟମ୍, ଘଟ ଏବ ମୃଣ୍ମୟତ୍ୱଂ ପଟେ (ଚ) ତନ୍ତୁମୟତ୍ୱମିତ୍ୟ ସାଧାରଣ ପ୍ରତୀତେର୍ଘଟପଟ ଭେଦସିଦ୍ଧ୍ୟଧୀ–ନତ୍ୱାତ୍, ତସ୍ୟା ଅଦ୍ୟାପି ସାଧ୍ୟକୋଟି ପ୍ରବିଷ୍ଟତ୍ୱାତ୍ । କିଞ୍ଚ, ତନ୍ତୁମୟତ୍ୱମୃଣ୍ମୟତ୍ୱୟୋ–ର୍ଭେଦସ୍ତତ୍ର ତଦବୟବଭେଦାଦିତି ପରମାଣୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାୟାଂ ନିରବୟବତ୍ୱେନ ଭେଦାଗ୍ରହାତ୍ ମୂଳକ୍ଷୟକାରିଣ୍ୟନବସ୍ଥା ସ୍ୟାଦିତି । ନାପି ତୃତୀୟଃ, ବସ୍ତୁସ୍ୱରୂପଂ ହି ବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରସ୍ୱରୂପାନନୁଗାମୀତ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟମ୍, ଅନ୍ୟଥା ସ୍ୱରୂପସାଙ୍କର୍ଯ୍ୟାପତ୍ତେଃ, ଏବଂ ଚେଦିଦଂ ରଜତମିତ୍ୟତ୍ର ଶୁକ୍ତିରେବ ରଜତାକାରେଣ ନିଶ୍ଚୀୟତ ଇତି ଭ୍ରାନ୍ତିଜ୍ଞାନୋଚ୍ଛେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ଦୂରତ୍ୱାଦିଦୋଷବଶାତ୍ ତଥା ନିଶ୍ଚୀୟତ ଇତି ଚେତ୍ ତର୍ହି ଇଙ୍ଗଳାଦିକମପି ରଜତତ୍ୱେନ କୁତୋ ନ ନିଶ୍ଚୀୟତେ ? ନ ଚ ବିଶେଷଦର୍ଶନସାମଗ୍ରୀ ପ୍ରତିବନ୍ଧିକେତି ବାଚ୍ୟମ୍, ଶୁକ୍ତିକାୟାମପି ବିଶେଷାଦର୍ଶନସାମଗ୍ରୀସତ୍ତ୍ୱେନାନାରୋପପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ଅବିଶେଷଦର୍ଶନସାମଗ୍ରୀ–ପ୍ରାବଲ୍ୟାଦାରୋପଃ ସମ୍ଭବତୀତି ଚେନ୍ନ, ବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରେ ବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରସ୍ୱରୂପମନନୁପ୍ରବିଷ୍ଟମିତ୍ୟଙ୍ଗୀ–

କରଣୀୟତ୍ୱେନାନନ୍ତୁ ପ୍ରବିଷ୍ଟମିତି ବକ୍ତୁମଶକ୍ୟତ୍ୱେନ ସ୍ୱରୂପସାଙ୍କର୍ଯ୍ୟାପତ୍ତେରନିବାର୍ଯତ୍ୱେନ ଭେଦବାଦୋଚ୍ଛେଦପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍, ପୂର୍ବୋକ୍ତଦୋଷ-ପ୍ରସଙ୍ଗାଚ୍ଚ । କିଞ୍ଚ, ବସ୍ତୁନି ଭାସମାନୋ ଭେଦସ୍ତଦ୍ ବସ୍ତୁସ୍ୱରୂପାଭିନ୍ନୋ ବା ଭିନ୍ନୋ ବା ସ୍ୟାତ୍ ? ନାଦ୍ୟଃ, ଅତ୍ୟନ୍ତବିରୋଧାଦ୍ ଭେଦସ୍ୟାଭେଦତାସମ୍ଭବାତ୍ । ନ ଦ୍ୱିତୀୟଃ, ସୋଽପି ଭେଦଃ କୀଦୃଶ ଇତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟୁପରି ବିଚାର୍ଯ୍ୟମାଣୋଽନବସ୍ଥାମେବୋପସ୍ଥାପୟତୀତି ବିଶ୍ରାନ୍ତ୍ୟଭାବାତ୍ । ନାପ୍ୟଭେଦାତ୍ୟନ୍ତାଭାବୋ ଭେଦଃ, ଆତ୍ମାଶ୍ରୟପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ନାପ୍ୟୈକ୍ୟ- ପ୍ରତିଯୋଗୀ, ଏକତ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରତିଯୋଗ୍ୟଭାବାତ୍, ଦ୍ୱିତ୍ୱାଦୀନାଂ ତନ୍ମୂଲକତ୍ୱାତ୍ । ନାପି ବିଭାଗଃ, ତସ୍ୟ ସଂଯୋଗପୂର୍ବକତ୍ୱେନ ପୂର୍ବାପରଦିଶୋଃ ପୂର୍ବପଶ୍ଚିମାଚଲୟୋଶ୍ଚ କଦାପି ସଂଯୋଗାଭାବେନ ଭେଦାଭାବପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ । ତସ୍ମାଦ୍ ଗତ୍ୟନ୍ତରାଭାବେନ ଭେଦବ୍ୟବହାରସିଦ୍ଧ୍ୟର୍ଥଂ ସକଳସାମରସ୍ୟାତ୍ମନୋ ମହେଶ୍ୱରସ୍ୟେଚ୍ଛାବଶାତ୍ ସାଗରତରଙ୍ଗ-ନ୍ୟାୟେନାଭେଦପର୍ଯବସାୟିତ୍ୱେନ କଳ୍ପିତବିଭାଗୋ ଭେଦ ଇତ୍ୟଙ୍ଗୀକରଣୀୟତ୍ୱେନାପ୍ୟ-ଭେଦ ଏବ ସିଦ୍ଧ୍ୟତୀତି ଶିବାଦ୍ୱୈତସିଦ୍ଧାନ୍ତବାଦିନାଂ ଯୁକ୍ତିରୀଦୃଶୀତି ବିଚକ୍ଷଣୈର୍ବିମର୍ଶ-ନୀୟେତି ।। ୫୩।।

- ଭେଦବାକ୍ୟକୁ ଦୂର କରିଥିବା, ଇଚ୍ଛା ରହିତ ଶମ, ଦମାଦି ଯୁକ୍ତ ତଥା ନିଜର ମହିମାରେ ବିଲୀନ (ଶିବଯୋଗୀ) ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ କ'ଣ ଜ୍ଞେୟ କୁହାଯିବ ।। ୫୩।।

ବିଶେଷ – ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଭେଦ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଉଛି ଯେ ସାମରସ୍ୟସ୍ୱରୂପ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟବଶ ସାଗରତରଙ୍ଗ ନ୍ୟାୟରେ ତାଙ୍କଠାରେ ଭେଦ କିଛି କାଳ ବ୍ୟତିକ୍ରମରେ ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଭେଦ କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି କାରଣରୁ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଥୋକ୍ତ ସୂତ୍ରତ୍ରୟାର୍ଥମେବ ବିଶେଷୟତି –

ଏକୀଭୂତେ ନିଜାକାରେ ସଂବିଦା ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚୟା ।
କେନ କିଂ ବେଦନୀୟଂ ତଦ୍ୱେତ୍ତା କଃ ପରିଭାଷ୍ୟତେ ।। ୫୪।।

ନିଜାକାରେ ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପେ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚୟା ସଂବିଦା । ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନେନ ଏକୀଭୂତେ ସତି ସାମରସ୍ୟେ ସତି କେନ କିଂ ବସ୍ତୁ ବେଦନୀୟଂ ଜ୍ଞେୟଂ ସ୍ୟାତ୍, ତଦ୍ୱେତ୍ତା ଜ୍ଞାନେନ ଜ୍ଞେୟବେତ୍ତା ଚ କ ଇତି ପରିଭାଷ୍ୟତେ, 'ନାତଃ ପରଂ ବେଦିତବ୍ୟଂ ହି କିଞ୍ଚିତ୍' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ, 'ବେଦିତବ୍ୟଂ ନ କିଞ୍ଚନ' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଶ୍ଚାନ୍ୟୋନ୍ୟାଭାବନିବନ୍ଧନଭେଦ-ଘଟିତମାୟିକତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚଦର୍ଶନଂ ଶିବଯୋଗିନାଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪।।

- ନିଜର ସ୍ୱରୂପର ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚ ସଂବିଦାକାର ସହିତ ଏକରୂପ ହୋଇଯିବା ପରେ କାହାଦ୍ୱାରା କ'ଣ ବେଦନୀୟ ହେବ ଏବଂ ତାହାର ବେତ୍ତା (ଜ୍ଞାତା) କାହାକୁ କୁହାଯିବ ? ।। ୫୪।।

ତର୍ହି କୀଦୃଶଂ ପ୍ରପଞ୍ଚଦର୍ଶନଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟତ୍ର ବଦନ୍ ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ମହାସତ୍ତା ମହାସଂବିଦ୍ ବିଶ୍ୱରୂପା ପ୍ରକାଶତେ ।
ତଦ୍ୱିନା ନାସ୍ତି ବସ୍ତ୍ୱେକଂ ଭେଦବୁଦ୍ଧିଂ ବିମୁଞ୍ଚତଃ ।। ୫୫ ।।

ମହାସତ୍ତା ଗଗନକୁସୁମମିତ୍ୟାଦୌ ଅର୍ଥବଦ୍ ପଦୟୋରେବ ସମ୍ମେଳନରୂପ-ସଂଯୋଗାଦ୍ ତଦୁପରି ବିଭକ୍ତିଯୋଗାଚ୍ଚାର୍ଥବତ୍ତ୍ୱାଦ୍ ଗଗନକୁସୁମମଙ୍ଗୀକରଣୀୟମିତି ସଦସତ୍ ସକଳବସ୍ତୁବ୍ୟାପକତ୍ୱାନ୍ ମହାସତ୍ତେତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ, ହୃଦୟୋଲ୍ଲେଖଂ ବିନା ଗଗନକୁସୁମମିତି ବ୍ୟବହାରାସମ୍ଭବାନ୍ ମହାସଂବିଦିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ଏବଂ ସ୍ୱଶିରଚ୍ଛାୟାନୁଲ୍ଲଙ୍ଘନମିବ[୨୪୪] ସଦସଦ୍ୱିଶ୍ୱବ୍ୟାପକୀଭୂତଂ ବ୍ରହ୍ମଚୈତନ୍ୟମେବ ଜଗଦ୍ରୂପେଣ ଭାସତେ, ନ ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତଂ କିଞ୍ଚିଦିତି ଭେଦବୁଦ୍ଧିଂ ବିମୁଞ୍ଚତଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ମହାସତ୍ତାସ୍ଫୁରତ୍ତାକଚୈତନ୍ୟଂ ବିନା ଏକଂ ବସ୍ତୁ ଅନ୍ୟଦ୍ୱସ୍ତୁ ନାସ୍ତି, ସାଗରତରଙ୍ଗନ୍ୟାୟେନ ତଦ୍ବୁଦ୍ଧେରଭେଦବିଶ୍ରାନ୍ତତ୍ୱାଦିତି ।। ୫୫ ।।

– ମହାସତ୍ତା ମହାସଂବିଦ୍ ବିଶ୍ୱ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି । ଭେଦବୁଦ୍ଧି ରହିତ ଯୋଗୀ ନିମନ୍ତେ ତା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ବସ୍ତୁ ନାହିଁ ।। ୫୫ ।।

ଇତି ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଲମ୍

ଅଥାଦି ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ଯୋ ବ୍ରାହ୍ମଣଂ ବିଦଧାତି ପୂର୍ବଂ ଯୋ
ବୈ ବେଦାଂଶ୍ଚ ପ୍ରହିଣୋତି ତସ୍ମୈ ।
ତଂ ମହାଦେବମାତ୍ମବୁଦ୍ଧିପ୍ରକାଶଂ
ମୁମୁକ୍ଷୁର୍ବୈ ଶରଣମହଂ ପ୍ରପଦ୍ୟେ[୨୪୫] ।।

ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରମନ୍ତ୍ରାନୁସାରେଣ ନଷ୍ଟାଗମସମ୍ପନ୍ନଶିବଯୋଗ୍ୟେବ ସର୍ବାଦିଭୂତ-ଶିବପ୍ରସାଦବାନିତ୍ୟାଦିପ୍ରସାଦୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତି ତଦୀୟସ୍ଥଲଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ସର୍ବାଧିଷ୍ଠାତୃକଃ ଶମ୍ଭୁରାଦିସ୍ତସ୍ୟ ପ୍ରସାଦତଃ ।
ଆଦିପ୍ରସାଦୀତ୍ୟୁକ୍ତୋଽୟଂ ନିର୍ବିକାରପଦେସ୍ଥିତଃ ।। ୫୬ ।।

ବିଶ୍ୱାଧାରଭୂମିତ୍ୱାତ୍ତନ୍ନିୟାମକତ୍ୱାଚ୍ଛମ୍ଭୁରାଦିଃ ସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିପଞ୍ଚକୃତ୍ୟମୂଳକାରଣମ୍ । ତସ୍ୟ

---

୨୪୪. ତୁଳନୀୟ– ସ୍ୱପତା ସ୍ୱଶିରଚ୍ଛାୟାଂ ଯଦ୍ୱଲ୍ଲଙ୍ଘିତୁମୀହତେ ।
ପାଦୋଦ୍ଦେଶେ ଶିରୋ ନ ସ୍ୟାତ୍ତଥେୟଂ ବୈନ୍ଦବୀ କଳା ।।

୨୪୫. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୧୮

ସର୍ବାଦିଭୂତସ୍ୟ ଶମ୍ଭୋଃ ପ୍ରସାଦତୋ ନିର୍ବିକାରପଦେ ବିକାରରହିତ ନଷ୍ଟାଗମସ୍ଥଳେ ସ୍ଥିତୋଦ୍ଧଙ୍ଗଂ ଶିବଯୋଗୀ ଆଦିପ୍ରସାଦୀ ଆଦିପ୍ରସାଦବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୬ ।।

– (ଆଦିପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଶିବ ଆଦି (ଅର୍ଥାତ୍ ସୃଷ୍ଟି ଆଦି ପ୍ରପଞ୍ଚର ମୂଳକାରଣ) ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କର କୃପାରେ ନିର୍ବିକାର ପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଯୋଗୀ ଆଦିପ୍ରସାଦୀ କୁହାଯାଏ ।। ୫୬ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ଚତୁର୍ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅନେକଜନ୍ମଶୁଦ୍ଧସ୍ୟ ନିରହଙ୍କାରଭାବିନଃ ।
ଅପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟାଦିଦେବଃ ପ୍ରସୀଦତି ବିମୁକ୍ତୟେ ।। ୫୭ ।।

ଅନେକଜନ୍ମଭିଃ ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମନଃ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଦେହାଦ୍ୟଭିମାନଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ଅପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟ ପ୍ରାପଞ୍ଚିକଭେଦରହିତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ ଆଦିଦେବଃ ସର୍ବାଦିଦେବଃ ଶିବୋ ବିମୁକ୍ତୟେ ପରମୋକ୍ଷାୟ ପ୍ରସୀଦତି ପ୍ରସନ୍ନୋ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୭ ।।

– ଯିଏ ଅନେକ ଜନ୍ମରୁ ଶୁଦ୍ଧ, ଅହଂକାର ଭାବନାରୁ ରହିତ ତଥା ପ୍ରପଞ୍ଚରୁ ମୁକ୍ତ, ସେପରି ମନୁଷ୍ୟର ମୁକ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଭଗବାନ୍ ଶିବ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି[୨୪୬] ।। ୫୭ ।।

ଶିବପ୍ରସାଦସମ୍ପତ୍ତ୍ୟା ଶିବଭାବମୁପେୟୁଷି ।
ଶିବାଦନ୍ୟଜ୍ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଦୃଶ୍ୟତେ ନ ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ ।। ୫୮ ।।

ଶିବପ୍ରସାଦପ୍ରାପ୍ତ୍ୟା ଶିବତ୍ୱମୁପେୟୁଷି ବିଷୟେ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ଜଗଦ୍ ସମୂହଂ ଶିବାଦନ୍ୟଦିତି ଦୃଶ୍ୟତେ । ଇଦନ୍ତ୍ୱେନ ଦୃଶ୍ୟଂ ସନ୍ନ ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ । ଭେଦସ୍ୟ ନିରାକୃତତ୍ୱାଦ୍ ସାଗରତରଙ୍ଗନ୍ୟାୟେନାଭେଦେନ ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୮ ।।

– ଶିବଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହର ପ୍ରାପ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଶିବଭାବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରୁଥିବା (ଯୋଗୀ) ନିମନ୍ତେ ଏହି ସଂସାର ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଦେଖାଯାଏ, ଦେଖା ଯାଏନି ମଧ୍ୟ । (ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଯୋଗୀର ଇଚ୍ଛା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ କି ସେ ବ୍ୟବହାର ଜଗତରେ ଯୋଡ଼ି ହୋଇ ସଂସାରକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଦେଖିବ ଅଥବା ସଂସାରଠାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସ୍ୱଭାବରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ ଜଗତ୍‌କୁ ଶିବସ୍ୱରୂପ ଅଥବା ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବ) ।। ୫୮ ।।

ଶମ୍ଭୋଃ ଶିବପ୍ରସାଦେନ ସଂସାରଚ୍ଛେଦକାରିଣା ।
ମୋହଗ୍ରନ୍ଥିଂ ବିନିର୍ଭିଦ୍ୟ ମୁକ୍ତିଂ ଯାନ୍ତି ବିବେକିନଃ ।। ୫୯ ।।

ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟବିବେକିନଃ ସଂସାରଚ୍ଛେଦକାରିଣା ଶିବପ୍ରସାଦେନୈବ ଅଜ୍ଞାନଗ୍ରନ୍ଥିଂ ବିଦାର୍ଯ୍ୟ ପରମୋକ୍ଷଂ ଯାନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

---

୨୪୬. ତୁଳନୀୟ– ଅନେକଜନ୍ମସଂସିଦ୍ଧିସ୍ତତୋ ଯାତି ପରାଂ ଗତିମ୍ ।। (ଭ.ଗୀ., ୬/୪୫)

– ନିତ୍ୟା ନିତ୍ୟ ଭେଦକୁ ଜାଣିଥିବା ଲୋକ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ସଂସାରକୁ ଛେଦନ କରୁଥିବା କଲ୍ୟାଣମୟ କୃପାକଟାକ୍ଷରେ ମୋହଗ୍ରନ୍ଥିକୁ ଭେଦନ କରି ମୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୫୯ ।।

ନନୁ ଶିବପ୍ରସାଦେନ ବିନା ମୁକ୍ତିର୍ନାସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିନା ପ୍ରସାଦମୀଶସ୍ୟ ସଂସାରୋ ନ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।

ବିନା ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟଂ ଲୋକେ କୁତଃ ସ୍ୟାତ୍ ତମସୋ ଲୟଃ ।। ୬୦ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୦ ।।

– ଈଶ୍ୱରଙ୍କର କୃପା ବ୍ୟତୀତ ସଂସାରର ନିବୃତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ବିନା ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟରେ ସଂସାରରେ ଅନ୍ଧକାରର ଲୟ କିପରି ହେବ ? ।। ୬୦ ।।

ଅଥ ଶିବସ୍ୟ ସର୍ବାତ୍ମସ୍ୱପକ୍ଷପାତେନ କୃପାପ୍ରସାଦଂ ସଂସୂଚ୍ୟାଦିପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକଃ ଶମ୍ଭୁଃ କେବଲଂ କୃପୟା ପ୍ରଭୁଃ ।

ମୋଚୟେତ୍ ସକଲାନ୍ ଜନ୍ତୂନ୍ ନ କିଞ୍ଚିଦିହ କାରଣମ୍ ।। ୬୧ ।।

ପ୍ରଭୁଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଃ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକଃ ସର୍ବହିତୋଦ୍ଧପି ଶମ୍ଭୁଃ ଶିବଃ କେବଲଂ କୃପୟୈବ ସକଲାନ୍ ଜନ୍ତୂନ୍ ପ୍ରାଣିନୋ ମୋଚୟେତ୍ ପାଶମୁକ୍ତାନ୍ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍, ଇହ ପାଶମୋଚନବିଷୟେ ଶମ୍ଭୋଃ କିଞ୍ଚିତ୍‌କାରଣଂ ଚ ନାସ୍ତି, ସର୍ବାନୁଗ୍ରହକୃତ୍ୟସ୍ୟ ତତ୍‌ସ୍ୱଭାବତ୍ୱାଦିତି ।। ୬୧ ।।

– ପ୍ରଭୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅତଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ କୃପା କରୁଥିବା ଭଗବାନ ଶିବ ନିଜର କୃପାରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରିଦିଅନ୍ତି । ଏହି ମୋକ୍ଷ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।। ୬୧ ।।

ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥାନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ –
ଅଣୋରଣୀୟାନ୍ ମହତୋ ମହୀୟାନା
ତ୍ମାସ୍ୟ ଜନ୍ତୋର୍ନିହିତୋ ଗୁହାୟାମ୍ ।
ତମକ୍ରତୁଂ ପଶ୍ୟତି ବୀତଶୋକୋ
ଧାତୁଃ ପ୍ରସାଦାନ୍ ମହିମାନମୀଶମ୍[୨୪୭] ।।

---

୨୪୭. କଠୋପ., ୧/୨/୨୦

ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ତଦାଦିପ୍ରସାଦ୍ୟେବ ସର୍ବାଶ୍ରୟଃ ସନ୍ ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟାନୁଭବପ୍ରସାଦବାନିତ୍ୟନ୍ତ୍ୟ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଲୟଃ ସର୍ବପଦାର୍ଥାନାମନ୍ତ୍ୟ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।
ପ୍ରସାଦୋଽସ୍ୟାନୁଭବସ୍ତସ୍ୟ ତଦ୍ୱାନନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦବାନ୍ ।। ୬୨ ।।

ସର୍ବପଦାର୍ଥାନାଂ ଭୂମ୍ୟାଦିଶିବାନ୍ତପଦାର୍ଥାନାଂ ଲୟୋ ଲୟାଶ୍ରୟଃ ପରଶିବ ଏବାନ୍ତ୍ୟଃ ସର୍ବାନ୍ତ୍ୟ ଇତି ବୁଧୈରୁଚ୍ୟତେ । ତସ୍ୟ ସର୍ବାନ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ଅନୁଭବଃ ସାକ୍ଷାତ୍କାର ଏବ ପ୍ରସାଦଃ, ତଦ୍ୱାନ୍ ତଦନୁଭବବତେ, ଆଦିପ୍ରସାଦ୍ୟେବାନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦବାନିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୨।।

– (ଅନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ବିଦ୍ୱାନ୍ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥର ଅନ୍ତକୁ ଲୟ କୁହନ୍ତି । ସେହି ଲୟର ଅନୁଭବ ପ୍ରସାଦ କୁହାଯାଏ । ସେହି ପ୍ରସାଦ ଯାହା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅଛି, ସେ ଅନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦୀ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୨ ।।

ଅଥ ସର୍ବପଦାର୍ଥଲୟପ୍ରକାରଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଦେବତିର୍ଯ୍ୟଙ୍ମନୁଷ୍ୟାଦିବ୍ୟବହାରବିକଳ୍ପନା ।
ମାୟାକୃତା ପରେ ତତ୍ତ୍ୱେ ତଲ୍ଲୟେ ତତ୍କ୍ଷୟୋ ଭବେତ୍ ।। ୬୩।।

ତଲ୍ଲୟେ ମାୟାଲୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୩।।

– ଦେବତା, ତିର୍ଯକ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷୀ, ମନୁଷ୍ୟ ଆଦିଙ୍କର ବ୍ୟବହାରର ବିକଳ୍ପନା ମାୟାଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଅଟେ । ପରତତ୍ତ୍ୱରେ ତାହାର ଲୟ ହେବାପରେ ତାହାର ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାର ମଧ୍ୟ କ୍ଷୟ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୩।।

ଅୟଂ କଥଂ ମାୟାକ୍ଷୟ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସାକ୍ଷାତ୍ କୃତେ ପରେ ତତ୍ତ୍ୱେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଲକ୍ଷଣେ ।
କ୍ୱ ପଦାର୍ଥପରିଜ୍ଞାନଂ କୁତୋ ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱ ସମ୍ଭବଃ ।। ୬୪।।

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ ପରବ୍ରହ୍ମଣି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକୃତେ ସତି ମାୟାୟା ନିବୃତ୍ତତ୍ୱାତ୍ ତତ୍କଳ୍ପିତ ପଦାର୍ଥପରିଜ୍ଞାନଂ କ୍ୱ ? ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱସମ୍ଭବୋ ଜ୍ଞେୟଜ୍ଞାନାତିରିକ୍ତଜ୍ଞାତୃତ୍ୱସ୍ୟ ଆବିର୍ଭାବଶ୍ଚ କ୍ୱ ? ଜ୍ଞେୟାଦ୍ୟପେକ୍ଷୟା ଜ୍ଞାତୃତ୍ୱସ୍ୟ କଳ୍ପିତତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୬୪।।

– ସତ୍, ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦ ରୂପରେ ତତ୍ତ୍ୱର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେବାପରେ ପଦାର୍ଥର ଜ୍ଞାନ କେଉଁଠାରେ ଏବଂ ଜ୍ଞାତାର ସମ୍ଭାବନା କେଉଁଠାରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ଉଭୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ କାରଣ ଏ ସବୁ ମାୟୀର ସ୍ତରରେ ହିଁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମାୟା ଲୟ ହେବା ପରେ ଏମାନଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସ୍ୱତଃ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।) ।। ୬୪।।

ଅତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ସୁଷୁପ୍ତସ୍ୟ ଯଥା ବସ୍ତୁ ନ କିଞ୍ଚିଦପି ଭାସତେ ।
ତଥା ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଜୀବସ୍ୟ ନ କିଞ୍ଚିଦ୍ୱସ୍ତୁ ଦୃଶ୍ୟତେ ।। ୬୫।।

ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଜୀବସ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୫।।

– ଯେପରି ଗଭୀର ନିଦ୍ରାରେ ଶୋଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କିଛି ପ୍ରତୀତ ହୋଇ ନ ଥାଏ, ସେହିପରି ମୁକ୍ତଜୀବକୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଭାସିତ ହୁଏ ନାହିଁ (କାରଣ ସେ ନିଜର ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ) ।। ୬୫।।

ଅତ୍ର ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ପଦାର୍ଥଦର୍ଶନମସ୍ତୀତି ନାଶଙ୍କନୀୟମ୍, ଶିବାଭେଦେନୈବ ଦର୍ଶନାତ୍ ପ୍ରାକୃତତ୍ୱେନ କିମପି ନ ଦୃଶ୍ୟତ ଇତି । ଅଥ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୱରୂପଂ କୀଦୃଶମିତ୍ୟତ୍ର ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଯଥାକାଶମବିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ନିର୍ବିକାରଂ ସ୍ୱରୂପତଃ ।
ତଥା ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଜୀବସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପମବଶିଷ୍ୟତେ ।। ୬୬।।

ଅବଶିଷ୍ୟତେ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୬।।

– ଯେପରି ଆକାଶ ସ୍ୱରୂପତଃ ନିର୍ବିକାର ଏବଂ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଟେ, ସେହିପରି ମୁକ୍ତ ଜୀବର ସ୍ୱରୂପ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଟେ ।। ୬୬।।

ଅଥ ସ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ କିଂ ଜାନନ୍ କିଂ କୁର୍ବନ୍ କଥଂ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ କିଞ୍ଚିଦପି ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମେବ ବା ।
ସୁଖସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିସ୍ୱରୂପେଣ ନିଶ୍ଚଳା ସ୍ଥିତିରୁଚ୍ୟତେ ।। ୬୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୭।।

– ମୁକ୍ତ ଜୀବ ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଦର୍ଶନୀୟ ପଦାର୍ଥ ନାହିଁ କିମ୍ବା କୌଣସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ଆନନ୍ଦର ସ୍ଫୁରଣ ଭାବରେ ତାହାର ନିଶ୍ଚଳ ସ୍ଥିତି ରହେ ।। ୬୭।।

ଅଥ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ କୁତୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ର ବଦନ୍ନନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଶିବାଦ୍ୱୈତ ପରିଜ୍ଞାନଶିଥିଳାଶେଷବସ୍ତୁନଃ ।
କେବଲଂ ସଂବିଦୁଲ୍ଲାସଦର୍ଶିନଃ କେନ କୋ ଭବେତ୍ ।। ୬୮।।

ଶିବାଦ୍ୱୈତପରିଜ୍ଞାନେନ ନିବୃତ୍ତସକଲଭେଦବସ୍ତୁନଃ ଅତଏବ କେବଲଂ ଚିଦ୍ୱିଲାସଂ ପଶ୍ୟତଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରେଣ କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରେଣ ବା କେନାପି କିଂ ଭବେତ୍, କିଂ ପ୍ରୟୋଜନଂ ସ୍ୟାତ୍, ନ କିଞ୍ଚିଦିତ୍ୟନୟୋରାଦ୍ୟନ୍ତପ୍ରସାଦୟୋରୁପକ୍ରମୋପ-ସଂହାରନ୍ୟାୟେନୈକ୍ୟଂ ବିମର୍ଶନୀୟମ୍ ।। ୬୮।।

– ଶିବାଦ୍ୱୈତର ପରିଜ୍ଞାନ କାରଣରୁ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦଭାବ ରଖୁ ନଥିବା ତଥା କେବଳ ସଂବିତ୍ ଶକ୍ତିର ଉଲ୍ଲାସ ଦେଖୁଥିବା ଶିବଯୋଗୀର କାହାଠାରୁ (ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବ୍ୟାପାର ଅଥବା କୌଣସି ବସ୍ତୁରୁ) କ'ଣ ଲାଭ ହେବ ? ।। ୬୮।।

ଇତ୍ୟନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ଅନ୍ତଃଶରୀର ଏବାୟଂ ବାହ୍ୟଂ ଏବ ନ ସଂସ୍ଥିତଃ ।
ମହାନନ୍ଦପ୍ରସାଦୋଦ୍ଭୟଂ ସର୍ବତ୍ରୈବାବଭାସତେ ।।

ଇତି ସର୍ବଜ୍ଞାନୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ସେବ୍ୟଶିବଗୁରୁପ୍ରସାଦସମ୍ପନ୍ନୋଦ୍ଧନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦ୍ୟେବ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦୀତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ସେବ୍ୟୋ ଗୁରୁଃ ସମସ୍ତାନାଂ ଶିବ ଏବ ନ ସଂଶୟଃ ।
ପ୍ରସାଦୋଦ୍ଭବସ୍ୟ ପରାନନ୍ଦପ୍ରକାଶଃ ପରିକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।। ୬୯।।

ସମସ୍ତାନାଂ ସେବ୍ୟଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁଃ ଶିବ ଏବାତ୍ର ସନ୍ଦେହୋ ନାସ୍ତି । ଅସ୍ୟ ପ୍ରସାଦଃ ଶ୍ରୀଗୁରୁରୂପଶିବପ୍ରସାଦ ଏବ ପରାନନ୍ଦପ୍ରକାଶ ଇତି କୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।। ୬୯।।

– (ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସମସ୍ତଙ୍କର ଶିବ ହିଁ ସେବ୍ୟ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି। ଏହାଙ୍କର ପ୍ରସାଦ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁଗ୍ରହ ପରାନନ୍ଦପ୍ରକାଶ କୁହାଯାଏ ।। ୬୯।।

ସେବ୍ୟୋ ଗୁରୁଃ ସ୍ମୃତୋ ହ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରସାଦୋଦ୍ଧନୁଭବୋ ମତଃ ।
ତଦେକାବେଶରୂପେଣ ତଦ୍ୱାନ୍ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦବାନ୍ ।। ୭୦।।

ଗୁରୁଃ ଶିବସ୍ୱରୂପଶ୍ରୀଗୁରୁରେବ ସେବ୍ୟ ଇତି ସ୍ମୃତଃ । ଅସ୍ୟ ଶିବରୂପସ୍ୟ ଶ୍ରୀଗୁରୋରନୁଭବ ଉପଦେଶାନୁଭବ ଏବ ପ୍ରସାଦ ଇତି ସମ୍ମତଃ। ତଦେକାବେଶରୂପେଣ ତୟୋର୍ଗୁରୁପ୍ରସାଦୟୋରେକୀଭାବେନ ତଦ୍ୱାନ୍ ତତ୍ପ୍ରସାଦବାନନ୍ତ୍ୟପ୍ରସାଦ୍ୟେବ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦବାନ୍ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦୀତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୦।।

– ଶିବଯୋଗୀ ସେବ୍ୟ ଗୁରୁ କୁହାଯାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଅନୁଭବ ପ୍ରସାଦ କୁହାଯାଏ । ଯିଏ ଏହି ଦୁଇଟି ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁ ଓ ପ୍ରସାଦକୁ ଏକ ମାନନ୍ତି, ସେ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦବାନ୍ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୭୦।।

ଗୁରୁଦେବଃ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ପରତତ୍ତ୍ୱଂ ଗୁରୁଃ ସ୍ମୃତଃ ।
ତଦେକତ୍ୱାନୁଭାବେନ ନ କିଞ୍ଚିଦବଶିଷ୍ୟତେ ।। ୭୧।।

ଗୁରୁଶିବୟୋଃ ଶକ୍ତିଶକ୍ତିମଦ୍‌ଭାବେନ ତୟୋରୈକ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନେନ ଜ୍ଞାତବ୍ୟଂ ନ କିଞ୍ଚିଦବଶିଷ୍ୟତେ, ସର୍ବସ୍ୟାପି ବିଶ୍ୱସ୍ୟ ଶିବଶକ୍ତିମୟତ୍ୱାଦିତି ।। ୭୧ ।।

– ଗୁରୁଦେବ ପରତତ୍ତ୍ୱ ଅଟନ୍ତି । ପରତତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଏକ ଭାବିଲା ପରେ ଆଉ କିଛି ବାକି ରହେ ନାହିଁ ।। ୭୧ ।।

ଅଥ ପରମାନନ୍ଦବତଃ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିନଃ କ୍ୱାପି ପ୍ରୀତିର୍ନାସ୍ତୀତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଅପରିଚ୍ଛେଦ୍ୟମାତ୍ମସ୍ଥମବାଙ୍‌ମନସଗୋଚରମ୍ ।
ଆନନ୍ଦଂ ପଶ୍ୟତାଂ ପୁଂସାଂ ରତିରନ୍ୟତ୍ର କା ଭବେତ୍ ।। ୭୨ ।।

ପରିଚ୍ଛେଦରହିତଂ ବାଙ୍‌ମାନସୟୋରଗୋଚରଂ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଂ ପରମାନନ୍ଦମ୍ ଅପରୋକ୍ଷେଣ ପଶ୍ୟତାଂ ଶିବୟୋଗିନାମନ୍ୟତ୍ର ବିଷୟେଷୁ ରତିରଭିଳାଷୋ ନ କ୍ୱାପି ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୨ ।।

– ଅସୀମ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିତ, ବାଣୀ ଏବଂ ମନର ଅଗୋଚର, ଆନନ୍ଦର ସାକ୍ଷାତ୍ ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ କି ପ୍ରୀତି ହୋଇପାରିବ ? ।। ୭୨ ।।

ଜ୍ଞାନାମୃତେନ ତୃପ୍ତସ୍ୟ କିମନ୍ୟୈର୍ଭୋଜ୍ୟ ବସ୍ତୁଭିଃ ।
ଜ୍ଞାନାଦେବ ପରାନନ୍ଦଂ ପ୍ରକାଶୟତି ସଚ୍ଛିବଃ ।। ୭୩ ।।

ଜ୍ଞାନାମୃତେନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟସ୍ୟ ଶିବୟୋଗିନୋଽନ୍ୟୈଶ୍ଚିତ୍ ପୀୟୁଷବ୍ୟତିରିକ୍ତୈର୍ଭୋଜ୍ୟ-ପଦାର୍ଥୈଃ କିମ୍ ? ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସଚ୍ଛିବୋଽଗ୍ନେରୁଷ୍ଣତ୍ୱପ୍ରକାଶକତ୍ୱାଦୟମ୍ ଇବ ଶିବସ୍ୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାଃ ସ୍ୱଭାବାସ୍ତାଦୃଶଃ ଶିବୋ ଜ୍ଞାନାଦେବ ନିଜଜ୍ଞାନାଦେବ ପରାନନ୍ଦଂ ସ୍ୱସ୍ୱଭାବଭୂତନିତ୍ୟାନନ୍ଦଂ ପ୍ରକାଶୟତୀତି ।। ୭୩ ।।

– ଜ୍ଞାନାମୃତରେ ତୃପ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥର କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? ସଦାଶିବ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ହିଁ ପରାନନ୍ଦକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରନ୍ତି ।। ୭୩ ।।

ଅଥ ତଦେବ ବିଶଦୟତି –

ମୁକ୍ତିରେବ ପରା ତୃପ୍ତିଃ ସଚ୍ଚଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣା ।
ନିତ୍ୟତୃପ୍ତସ୍ୟ ମୁକ୍ତସ୍ୟ କିମନ୍ୟୈର୍ଭୋଗସାଧନୈଃ ।। ୭୪ ।।

ନିତ୍ୟତୃପ୍ତସ୍ୟ ସର୍ବଜ୍ଞତାଦ୍ୟୁପଲକ୍ଷିତନିତ୍ୟତୃପ୍ତିମତୋ ମୁକ୍ତସ୍ୟ ପରମମୁକ୍ତିମତଃ ଶିବୟୋଗିନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୪ ।।

– ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ମୁକ୍ତି ହିଁ ଅନ୍ତିମ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ତୃପ୍ତି ଅଟେ । ଯିଏ ନିତ୍ୟ ତୃପ୍ତ ଓ ନିତ୍ୟ ମୁକ୍ତ ଅଟେ, ତା'ର ଅନ୍ୟ ଭୋଗ ସାଧନରେ କ'ଣ ଲାଭ ? ।। ୭୪ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ପରମୁକ୍ତସ୍ୟାନ୍ତର୍ବହିଃ କିମପି କର୍ମ ନାସ୍ତୀତି ନିରୂପୟତି –

ନ ବାହ୍ୟଂ କର୍ମ ତସ୍ୟାସ୍ତି ନ ଚାନ୍ତର୍ନୈବ କୁତ୍ରଚିତ୍ ।

ଶିବୈକ୍ୟଜ୍ଞାନରୂଢ଼ସ୍ୟ ଦେହଭ୍ରାନ୍ତିଂ ବିମୁଞ୍ଚତଃ ।। ୭୫ ।।

ସ୍ୱରୂପହାନିବୃଦ୍ଧିବ୍ୟତିରେକେଣ ସଜାତୀୟସମାନସମରସଭାବେନ ଶିବୈକ୍ୟଜ୍ଞାନମାରୁହ୍ୟ ଦେହଭ୍ରାନ୍ତିଂ ବିମୁଞ୍ଚତସ୍ତସ୍ୟ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିନୋ ବହିରଙ୍ଗବିଧୀୟମାନପୂଜାକର୍ମ ନାସ୍ତି, ଅନ୍ତଶ୍ଚାନ୍ତରଙ୍ଗେ ବିଧୀୟମାନଧ୍ୟାନାଦିକର୍ମ ନାସ୍ତି, କୁତ୍ରଚିତ୍ କ୍ୱାପି ବିନ୍ଦୁତିରୋଭାବମଳମାୟାଦ୍ୟୁପଲକ୍ଷିତ କର୍ମପାଶୋଽପି ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୫ ।।

– ଯିଏ ଶିବୈକ୍ୟ ଜ୍ଞାନରେ ରୂଢ଼ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଦୃଢ଼ ଶିବୈକ୍ୟ ଜ୍ଞାନବାଲା ତଥା ଦେହଭ୍ରମ (ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହକୁ ଆତ୍ମା ଭାବିବାର ଭ୍ରମ)ରୁ ରହିତ ଅଟନ୍ତି, ଏପରି ମୁକ୍ତ ପୁରୁଷ ନିମନ୍ତେ କେଉଁଠାରେ କିଛି ବାହ୍ୟକର୍ମ ଏବଂ ଅନ୍ତ୍ୟ କର୍ମ କରଣୀୟ ହୋଇ ନଥାଏ ।। ୭୫ ।।

ଅଥ ପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ନ କର୍ମବନ୍ଧେ ନ ତପୋବିଶେଷେ

ନ ମନ୍ତ୍ରଯୋଗାଭ୍ୟସନେ ତଥୈବ ।

ଧ୍ୟାନେ ନ ବୋଧେ ଚ ତଥାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱେ

ମନଃ ପ୍ରବୃତ୍ତିଃ ପରଯୋଗଭାଜାମ୍ ।। ୭୬ ।।

ପରଯୋଗଭାଜାଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟପରଶିବଯୋଗଭାଜାଂ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିନାଂ ମନଃ ପ୍ରବୃତ୍ତିଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର୍ମନ୍ତ୍ରଯୋଗାଭ୍ୟସନେଽଜପାଗାୟତ୍ରୀରୂପସୋଽହଂମନ୍ତ୍ରଯୋଗାଭ୍ୟାସେ ନ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଥୈବ କର୍ମବନ୍ଧେ ଷଡ୍‌କର୍ମବନ୍ଧତ୍ରୟରୂପହଠଯୋଗେଽପି ନ, ତପୋବିଶେଷେ ଯୋଗାନାଂ ବିଶିଷ୍ଟରାଜଯୋଗେଽପି ନ, ଧ୍ୟାନେଽନାହତବ୍ରହ୍ମଧ୍ୟାନରୂପଲୟଯୋଗେଽପି ନ, କିନ୍ତୁ ତଥାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱେ ତଦ୍ୟୋଗଚତୁଷ୍ଟୟଚୈତନ୍ୟସ୍ୱରୂପେ ବୋଧେ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନେ ମନଃପ୍ରବୃତ୍ତିଃ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟଂ ଭାବଃ – ଦେଶିକୋପଦେଶେନାପରଦେହପାଣିପାଦଗୁହ୍ୟାନି ପ୍ରଥମଂ ସଂଶୋଧ୍ୟ ବନ୍ଧୟିତ୍ୱା ତଦନନ୍ତରଂ ପରାପଶ୍ୟନ୍ତୀମଧ୍ୟମାବୈଖରୀସ୍ୱରୂପରୁଦ୍ରବିଷ୍ଣୁବ୍ରହ୍ମେନ୍ଦ୍ରାଦିଦୈବତଲୟରାଜହଠମନ୍ତ୍ରଯୋଗାଦ୍ କ୍ରମେଣ ପୂର୍ବକାୟସ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷିନାସାରସନାସୁ ସଂଯୋଜ୍ୟାନନ୍ତରଂ ପୂର୍ବାପରକାୟକୀଳକଭୂତବିନ୍ଦୁମାୟାକାର୍ଯ୍ୟରୂପବାକ୍‌ତ୍ୱଚୌ ନିଶ୍ଚଳୀକୃତ୍ୟ ସର୍ବଯୋଗଜ୍ଞାନଜନନ କ୍ଷେତ୍ରଭୂତାବିମୁକ୍ତକ୍ଷେତ୍ରେ ପରବ୍ରହ୍ମପରଶିବପରଲିଙ୍ଗାପରପର୍ଯ୍ୟାୟନାମଭିଃ ସଂସେବ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପସେବିତ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏତଲ୍ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିନୋଽଙ୍ଗତ୍ରୟସ୍ୟ କ୍ରମେଣ ସମ୍ବନ୍ଧୟେଦିତି ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିସ୍ଥଲମ୍ ।। ୭୬ ।।

– ଯିଏ ପରଯୋଗରେ ଉଚ୍ଚସ୍ତରକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ମନର ପ୍ରବୃତ୍ତି

କର୍ମବନ୍ଧନ, ବିଶିଷ୍ଟତପ, ମନ୍ତ୍ରଯୋଗାଭ୍ୟାସ, ଧ୍ୟାନ, ବୋଧରେ ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱରେ ଅବଶ୍ୟ ହୁଏ ।। ୭୬ ।।

ବିଶେଷ – ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ଅ଼ପର କାୟ ହାତ, ପାଦ ଆଦିର ଶୋଧନ ହୁଏ । ତା'ପରେ ମୂଳବନ୍ଧ, ଉଡ୍ଡୀୟାନବନ୍ଧ, ବଜ୍ରାଳୀ ଆଦିଦ୍ୱାରା ପରା, ପଶ୍ୟନ୍ତୀ, ମଧ୍ୟମା, ବୈଖରୀ ସ୍ୱରୂପ ରୁଦ୍ର, ବିଷ୍ଣୁ, ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ଦେବତାଙ୍କର ଲୟ ହେବା ପରେ ପୂର୍ବକାୟକୁ କାନ, ଆଖି, ନାକ, ଜିହ୍ୱା ସହିତ ଜୋଡ଼ି ପୂର୍ବକାୟ ଅପରକାୟ ଉଭୟଙ୍କର କୀଳକ ସ୍ୱରୂପ ବିନ୍ଦୁ, ମାୟାର କାର୍ଯ୍ୟଭୂତ ବାଣୀ ଏବଂ ତ୍ୱଚା (ଚର୍ମ)କୁ ନିଶ୍ଚଳ କରିବା ପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗଜ୍ଞାନର ଜନନର କ୍ଷେତ୍ରଭୂତ ଅବିମୁକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ପରାଶିବଙ୍କର ସେବନ କରିବାବାଲା ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦୀ ହୋଇଥାଏ ।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲବିଷୟନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମାଷ୍ଟାଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୮ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣ ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲବିଷୟ-ନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମାଷ୍ଟଦଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୮ ।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିର ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଳ ବିଷୟ ନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୮ ।।

ଏକୋନବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥ ଶରଣସ୍ଥଲମ୍

(ଅଥ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଲମ୍)

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନଃ, ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି –

ସ୍ଥଲଭେଦାଃ ସମାଖ୍ୟାତାଃ ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗିସ୍ଥଲାଶ୍ରୟାଃ ।
କଥୟ ସ୍ଥଲଭେଦଂ ମେ ଶରଣସ୍ଥଲସଂଶ୍ରିତମ୍ ।। ୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– (ଶରଣସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – (ହେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଆପଣ) ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗୀ ସ୍ଥଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗଣନୀୟ ସ୍ଥଲଭେଦଗୁଡ଼ିକୁ ବତେଇଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶରଣସ୍ଥଳରେ ଆସୁଥିବା ସ୍ଥଲଭେଦଗୁଡ଼ିକ ବତାନ୍ତୁ ।। ୧ ।।

ଅଥ ଶ୍ରୀରେଣୁକସ୍ୟ ଉତ୍ତରଂ ବକ୍ତି ରେଣୁକ ଉବାଚେତି –

ଶରଣସ୍ଥଲମାଶ୍ରିତ୍ୟ ସ୍ଥଲଦ୍ୱାଦଶକଂ ମୟା ।
ଉଚ୍ୟତେ ନାମ ସର୍ବେଷାଂ ସ୍ଥଲାନାଂ ଶୃଣୁ ତାପସ ।। ୨ ।।

ସ୍ଥଲାନାମବାନ୍ତରସ୍ଥଲାନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨ ।।

– ଶ୍ରୀ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ତପସ୍ୱୀ, ଶରଣସ୍ଥଲକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ବାରଟି ସ୍ଥଳ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେହିସବୁ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ନାମ ବତାଉଛି ଶୁଣ ।। ୨ ।।

ଅତ ତାନି ସ୍ଥଲାନି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣୋଦ୍ଦିଶତି –

ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକଂ ପୂର୍ବଂ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକଂ ତତଃ ।
ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକଂ ଚାଥ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିକଂ ତତଃ ।। ୩ ।।
ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିକଂ ଚାଥ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିକଂ ତତଃ ।
ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲଂ ଚାଥ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲଂ ତତଃ ।। ୪ ।।
ମହାକାଶସ୍ଥଲଂ ଚାଥ କ୍ରିୟାୟାଶ୍ଚ ପ୍ରକାଶନମ୍ ।
ଭାବପ୍ରକାଶନଂ ପଶ୍ଚାଦ୍ ତତୋ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନମ୍ ।
ସ୍ୱରୂପଂ ପୃଥଗେତେଷାଂ କଥୟାମି ଯଥାକ୍ରମମ୍ ।। ୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫ ।।

– ପ୍ରଥମେ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକ, ତା'ପରେ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକ, ତା'ପରେ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକ, ତା'ପରେ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତି । ପୁଣି ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତି ନାମକ

ସ୍ଥଳ । ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଳ, ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶ ସ୍ଥଳ, ମହାକାଶସ୍ଥଳ, କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶ ସ୍ଥଳ, ଭାବପ୍ରକାଶ ସ୍ଥଳ ଏବଂ ଶେଷରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସ୍ଥଳ । ଏବେ ଏମାନଙ୍କର ପୃଥକ୍-ପୃଥକ୍ ସ୍ୱରୂପକୁ କ୍ରମରେ କହିବି ।। ୩-୫ ।।

ଅଥ – 'ଆଚାର୍ଯ୍ୟଃ ପୂର୍ବରୂପଂ ଅନ୍ତେବାସ୍ୟୁତ୍ତରରୂପଂ ବିଦ୍ୟାସନ୍ଧିଃ[୨୪୮]' ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟୁକ୍ତପ୍ରକାରେଣ,

ଅସ୍ମାଦ୍ ପ୍ରବିତତାଦ୍ ବନ୍ଧାଦ୍ ପରସଂସ୍ଥାନିରୋଧକାଦ୍ ।
ଦୀକ୍ଷୈନଂ ମୋଚୟେଦ୍ ପୂର୍ବଂ ଶୈବଂ ଧାମ ନୟତ୍ୟପି ।।

ଇତି ସ୍ୱାୟମ୍ଭୁବଚନାନୁସାରେଣ ଚାସ୍ୟ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିନଃ ସୁଲଭଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ଦୀକ୍ଷୟାଦ୍ଧପଗତଦ୍ୱୈତଂ ଯଜ୍ଜ୍ଞାନଂ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟୟୋଃ ।
ଆନନ୍ଦସ୍ୟୈକ୍ୟମେତେନ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକଂ ସ୍ମୃତମ୍ ।। ୬ ।।

ଗୁରୁଶିଷ୍ୟୟୋଃ ସେବ୍ୟଗୁରୁଶିଷ୍ୟୟୋରାନନ୍ଦସ୍ୟୈକ୍ୟଂ ନିଜାନନ୍ଦୈକୀଭୂତଂ ଦୀକ୍ଷୟାଦ୍ଧପଗତଦ୍ୱୈତଂ ଜ୍ଞାନଦାନମଲକ୍ଷୟରୂପଚିଦ୍କ୍ରିୟାଦୀକ୍ଷାନିବାରିତଦ୍ୱୈତଂ ଯଜ୍ଜ୍ଞାନମସ୍ତି, ଏତେନାନେନ ଜ୍ଞାନେନ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକଂ ସେବ୍ୟପ୍ରସାଦିନଃ ସୁଲଭଭୂତଦୀକ୍ଷା-ପାଦୋଦକମିତି ସ୍ମୃତମ୍ । ଶିବଦୀକ୍ଷାଗତଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନବଦ୍ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ନିଜାନନ୍ଦୈକ୍ୟମେବ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

– (ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଦୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱୈତ ରହିତ ହୋଇଥିବା ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ତାହାଦ୍ୱାରା ଗୁରୁ ଓ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ଯେଉଁ ଐକ୍ୟ, ତାହାକୁ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକ କୁହାଯାଏ । (ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ପ୍ରଥମେ ଗୁରୁଙ୍କର ଦୀକ୍ଷାରେ ଶିଷ୍ୟର ଭିତରେ ଥିବା ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ତାହା ଭିତରେ କେବଳ ପରାନନ୍ଦ ରୁହେ । ଗୁରୁ ଭିତରେ ପରାନନ୍ଦ ପ୍ରଥମରୁ ଥାଏ କାରଣ ସେ ତାଙ୍କର ଗୁରୁଦ୍ୱାରା ପୂର୍ବରୁ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଉଭୟଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ଏକ ହୋଇଯାଏ । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ଆନନ୍ଦ ହିଁ ଏକହିଁ ଅଟେ । ଗୁରୁ ଏବଂ ଶିଷ୍ୟ ଉପାଧି ଭେଦରେ ଏହା ଦୁଇଟି ପରି ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ଉପାଧି ଦୂର ହେବା ପରେ ଐକ୍ୟ ପ୍ରତିଭାସିତ ହୋଇଥାଏ ।) ।। ୬ ।।

ଅଥ ଦୀକ୍ଷାସଞ୍ଜାତଗୁରୁଶିଷ୍ୟୈକ୍ୟମେବ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକମିତି ପକ୍ଷାନ୍ତରେଣାହ –

ଅଥବା ପାଦଶବ୍ଦେନ ଗୁରୁରେବ ନିଗଦ୍ୟତେ ।
ଶିଷ୍ୟସ୍ତୋଦକଶବ୍ଦେନ ତୟୋରୈକ୍ୟଂ ତୁ ଦୀକ୍ଷୟା ।। ୭ ।।

---

୨୪୮. ତୈ. ଉ., ୩/୨-୩

ଅଥବା ତନ୍ନ ଚେତ୍, ପାଦଶବ୍ଦେନ ଶ୍ରୀଗୁରୁରେବ କଥ୍ୟତେ, ଉଦକଶବ୍ଦେନ ଶିଷ୍ୟୋ ନିଗଦ୍ୟତେ, ଦୀକ୍ଷୟା ନିଜକରସଞ୍ଜାତଶିଷ୍ୟମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନି ଘ୍ରାଣସ୍ୱରୂପଦୀକ୍ଷାବିଶେଷେଣ ତୟୋରୈକ୍ୟଂ ତୁ ପାଦୋଦକଶବ୍ଦବାଚ୍ୟଗୁରୁଶିଷ୍ୟୈକ୍ୟଂ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକମିତି ସ୍ମୃତିମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭।।

– ଅଥବା 'ପାଦ' ଶବ୍ଦରେ ଗୁରୁ ବୁଝାଯାଏ । 'ଉଦକ' ଶବ୍ଦରେ ଶିଷ୍ୟ ବୁଝାଯାଏ । ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଐକ୍ୟ ଦୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ ।। ୭।।

ଅଥ ଦୀକ୍ଷାପ୍ରକାଶିତସତ୍ୟଜ୍ଞାନାନନ୍ଦୈକ୍ୟମେବ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକମିତି ପକ୍ଷାନ୍ତରେଣ କଥୟତି –

ପରମାନନ୍ଦ ଏବୋକ୍ତଃ ପାଦଶବ୍ଦେନ ନିର୍ମଳଃ ।
ଜ୍ଞାନଂ ଚୋଦକଶବ୍ଦେନ ତୟୋରୈକ୍ୟଂ ତୁ ଦୀକ୍ଷୟା ।। ୮।।

ପାଦଶବ୍ଦେନ ମଳରହିତପରବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଉଚ୍ୟତେ, ଉଦକଶବ୍ଦେନ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନମୁଚ୍ୟତେ, ଦୀକ୍ଷୟା ହୃତ୍କମଲମଧ୍ୟସ୍ଥଚିଦ୍‌ଦୀକ୍ଷୟା ତୟୋରୈକ୍ୟଂ ତୁ, 'ବିଜ୍ଞାନମାନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୨୪୯] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । ଧର୍ମଧର୍ମିସ୍ୱରୂପାନନ୍ଦଜ୍ଞାନୈକ୍ୟଂ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକମିତି ସ୍ମୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮।।

– 'ପାଦ' ଶବ୍ଦରେ ନିର୍ମଳ ପରମାନନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ଏବଂ 'ଉଦକ' ଶବ୍ଦରେ ଜ୍ଞାନର ନିର୍ବଚନ ହୁଏ । ଏହି ଦୁଇଟିର ଐକ୍ୟ ଦୀକ୍ଷାରେ ହୁଏ ।। ୮।।

ଅଥ – ଯତୋ ବାଚୋ ନିବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଅପ୍ରାପ୍ୟ ମନସା ସହ ।
ଆନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମଣୋ ବିଦ୍ୱାନ୍ ନ ବିଭେତି କୁତଶ୍ଚନ[୨୫୦] ।।

ଇତି ବ୍ରହ୍ମୋ (ତୈତ୍ତିରୀୟୋ) ପନିଷଦ୍‌ବାକ୍ୟାନୁସାରେଣ ତଜ୍‌ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦମେବ ବିଶେଷୟତି –

ପରସଂବିତ୍ ପ୍ରକାଶାତ୍ମା ପରମାନନ୍ଦଭାବନାମ୍ ।
ଅଧିଗମ୍ୟ ମହାଯୋଗୀ ନ ଭେଦଂ କ୍ୱାପି ପଶ୍ୟତି ।। ୯।।

ମହାଯୋଗୀ ତତ୍‌ପାଦୋଦକଦୀକ୍ଷାସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ ପରସଂବିତ୍ ପ୍ରକାଶାତ୍ମା ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସ୍ୱରୂପବାନ୍ ସନ୍ ପରମାନନ୍ଦଭାବନାମ୍ ଅଧିଗମ୍ୟ ଭେଦଂ ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନାନନ୍ଦଭେଦଂ କ୍ୱାପି ନ ପଶ୍ୟତି, ତଦ୍‌ବାହ୍ୟଦେଶାଭାବାଦିତି ।। ୯।।

– ମହାଯୋଗୀ ପରାସଂବିତ୍ ପ୍ରକାଶରୂପ ହୋଇ ପରମାନନ୍ଦର ଭାବନାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ପରେ କେଉଁଠାରେ ଭେଦ ଦେଖେ ନାହିଁ ।। ୯।।

ଅତ ଏବ ନାନ୍ୟତ୍ କାଂକ୍ଷତୀତ୍ୟାହ –

---

୨୪୯. ବୃ. ଉ., ୩/୯/୨୮

୨୫୦. ତୈ. ଉ., ୨/୪/୯

ଦେଶକାଲାଦ୍ୟବଚ୍ଛେଦବିହୀନଂ ନିତ୍ୟନିର୍ମଲମ୍ ।

ଆନନ୍ଦଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ବୋଧେନ ନାନ୍ୟଦ୍ କାଂକ୍ଷତି ସଂଯମୀ ।। ୧୦।।

ସଂଯମୀ ଶିବଯୋଗୀ ଦେଶକାଲାଦ୍ୟବଚ୍ଛେଦବିହୀନଂ ଦେଶକାଲାକାରେଷୁ ବିଚ୍ଛେଦରାହିତ୍ୟେନ ବିଦ୍ୟମାନଂ ନିତ୍ୟନିର୍ମଲମାନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଂ ବୋଧେନ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପଣୈବ ପ୍ରାପ୍ୟ ଅନ୍ୟନ୍ନ କାଂକ୍ଷତି, ତଦ୍ବ୍ୟତିରିକ୍ତବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରାଭାବାଦିତି ।। ୧୦।।

– ସଂଯମଶୀଳ[୨୫୧] ଯୋଗୀ ଦେଶ–କାଳ ଆଦି (ଅର୍ଥାତ୍ ଆକାର)ର ସୀମାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ନିତ୍ୟ, ନିର୍ମଳ, ଆନନ୍ଦର ବୋଧ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ କିଛି ଅନ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଇଚ୍ଛା କରେ ନାହିଁ ।। ୧୦।।

ଅଥ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଜ୍ଞାନାମୃତମପି ସ୍ୱଚ୍ଛଂ ଗୁରୁକା (ୟୈକ)[୨୫୨] ସମ୍ଭବମ୍ ।

ଆସ୍ୱାଦ୍ୟ ରମତେ ଯୋଗୀ ସଂସାରାମୟବର୍ଜିତଃ ।। ୧୧ ।।

ଗୁରୁକୃପୋଦ୍ଭୂତଂ ନିର୍ମଳଂ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନାମୃତମାସ୍ୱାଦ୍ୟ ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ ଭବରୋଗମୁକ୍ତଃ ସନ୍ ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପେ କ୍ରୀଡ଼ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧ ।।

– (କେବଳ) ଗୁରୁଙ୍କ କୃପାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ମଳ ଜ୍ଞାନାମୃତର ଆସ୍ୱାଦନ କରି ଯୋଗୀ ସଂସାରରୂପୀ ଆମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ରୋଗରୁ ରହିତ ହୋଇ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପରେ ରମଣ କରେ ।। ୧୧ ।।

ଇତି ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ମାୟାମୟ (ମାତ୍ର)ମିଦଂ ଦ୍ୱୈତମଦ୍ୱୈତଂ ପରମାର୍ଥତଃ ।
ବିକଳ୍ପୋ ବିନିବର୍ତ୍ତେତ କଳ୍ପିତୋ ଯଦି କେନଚିଦ୍ ।।
ଉପଦେଶାଦୟଂ ବାଦୋ ଜ୍ଞାତେ ଦ୍ୱୈତଂ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।।

ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ ତଦ୍ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

---

୨୫୧. ଧ୍ୟାନ, ଧାରଣା ଓ ସମାଧି – ଏକତ୍ର ନାମ ହେଉଛି ସଂଯମ ।
ତ୍ରୟମେକସଂଯମଃ (ପା. ଯୋ. ସୂ., ୩/୪)

୨୫୨. ମା. କା., ୩/୧୭

ଗୁରୁଶିଷ୍ୟମୟଂ ଜ୍ଞାନଂ ଶିକ୍ଷା ଯୋଗିନମୀର୍ଯତେ ।
ତୟୋଃ ସମରସତ୍ୱଂ ହି ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକଂ ସ୍ମୃତମ୍ ।। ୧୨।।

ଯା ଶିକ୍ଷା ଗୁରୁଶିଷ୍ୟମୟଂ ଜ୍ଞାନଂ ପୂର୍ବବତ୍ ପାଦୋଦକଶବ୍ଦବାଚ୍ୟଗୁରୁଶିଷ୍ୟୟୋସ୍ତନ୍ମୟୀଭୂତଜ୍ଞାନଂ ଯୋଗିନଂ ତଦ୍‌ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନଶିବଯୋଗିନ୍ ଈର୍ଯତେ ପ୍ରେରୟତି, ତୟୋସ୍ତଚ୍ଛିକ୍ଷାଜ୍ଞାନୟୋଃ ସମରସତ୍ୱଂ ହି ସାମରସ୍ୟଂ ହି ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକମିତି ସ୍ମୃତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨।।

– (ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଶିକ୍ଷା ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଜ୍ଞାନର ମନନ ଓ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁ ଏବଂ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଏକରୂପତାର ଜ୍ଞାନ, ଯେଉଁଥିରୁ ଯୋଗୀକୁ ପ୍ରେରଣା ମିଳେ, ସେହି ଦୁଇଟି ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଜ୍ଞାନର ସମରସତା ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକ କୁହାଯାଏ ।। ୧୨।।

ଅଥୈବଂ ରୂପଜ୍ଞାନାମୃତଂ କୈଃ କେନ କସ୍ମାଲ୍ଲଭ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ମଥିତାଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରଜଳଧେର୍ଯୁକ୍ତିମନ୍ଥାନବୈଭବାତ୍[253] ।
ଗୁରୁଣା ଲଭ୍ୟତେ ବୋଧସୁଧା ସୁମନସାଂ ଗଣୈଃ ।। ୧୩।।

ଯୁକ୍ତିମନ୍ଥାନବୈଭବାଦ୍ ଯୁକ୍ତିରୂପମନ୍ଥନଦଣ୍ଡସାମର୍ଥ୍ୟାଦ୍ ମଥିତାତ୍, ଶାସ୍ତ୍ରଜଲଧେର୍ନିଗମାଗମାତ୍ମକବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରସମୁଦ୍ରାଦ୍ ଗୁରୁଣା ଶିକ୍ଷାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବୋଧସୁଧା ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନାମୃତଂ ସୁମନସାଂ ଗଣୈର୍ଦୀକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ୱୀକାରେଣ ଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତାନାଂ ଶିବଯୋଗିନାଂ ସମୂହୈର୍ଲଭ୍ୟତେ ଯଥା ସୁରଗୁରୋଃ ସମୁଦ୍ରମଥନବିଚାରେଣ ସୁରାଣାଂ ସୁଧା ପ୍ରାପ୍ତା, ତଥେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୩।।

– ତର୍କରୂପୀ ମନ୍ଥନଦଣ୍ଡରେ ଗୁରୁଦ୍ୱାରା ମଥିତ ନିଗମାଗମଶାସ୍ତ୍ରରୂପୀ ସମୁଦ୍ରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଶିବାଦ୍ୱୈତରୂପୀ ବୋଧସୁଧା ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୩।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଧର୍ମ ଧର୍ମିସ୍ୱରୂପଚିଦାନନ୍ଦୟୋସ୍ତତ୍ତ୍ୱଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ବିଶେଷୟତି –

ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରସମୁଦ୍‌ଭୂତାଂ ପରମାନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରିକାମ୍ ।
ପଶ୍ୟନ୍ତି ପରମାକାଶେ ମୁକ୍ତିରାତ୍ରୌ ମହାଧିୟଃ ।। ୧୪।।

ମହାଧିୟଃ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଶଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ମୁକ୍ତିରାତ୍ରୌ ପରମୁକ୍ତିଲକ୍ଷଣଗାଢ଼ାନ୍ଧକାରବତି ପରମାକାଶେ ପରବ୍ରହ୍ମଣଃ ସଦ୍ରୂପହୃଦୟାକାଶେ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରସମୁଦ୍‌ଭୂତାଂ ଚିଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରଭିତ୍ତୌ ଆବିର୍ଭୂତାଂ

---

୨୫୩. ତୁଳନୀୟ– ଘୃତମିବ ପୟସି ନିଗୂଢଂ ଭୂତେ ଭୂତେ ଚ ବସତି ବିଜ୍ଞାନମ୍ ।
ସତତଂ ମନ୍ଥୟିତବ୍ୟଂ ମନସା ମନ୍ଥାନଭୂତେନ ।। (ବ୍ର.ବି.ଉ., ୨୦)

ପରମାନନ୍ଦମୟୀଂ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଂ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଂ ପଶ୍ୟନ୍ତି ସ୍ୱସ୍ୱରୂପତ୍ୱେନ ପରାମୃଶ୍ୟନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪।।

– (ଚକୋର ରୂପୀ) ମହାବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଯୋଗୀ ମୁକ୍ତିର ରାତ୍ରିରେ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରମାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ପରମ ଆନନ୍ଦରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରିକାର ପରମାକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିଦାକାଶରେ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କରେ ।। ୧୪।।

ଅଥୈବମପାରପରମାନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ରିକାୟାଂ ଦୃଷ୍ଟାୟା ମନ୍ୟଦ୍ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ ଶ୍ରୋତବ୍ୟଂ ଚ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ଦୃଷ୍ଟେ ତସ୍ମିନ୍ ପରମାନନ୍ଦେ ଦେଶକାଳାଦିବର୍ଜିତେ ।
ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ ବିଦ୍ୟତେ ନାନ୍ୟଚ୍ଛ୍ରୋତବ୍ୟଂ ଜ୍ଞେୟମେବ ବା ।। ୧୫।।

ଦେଶକାଳାଦ୍ୟଖଣ୍ଡିତେ ତସ୍ମିନ୍ ପରାନନ୍ଦେ ଦୃଷ୍ଟେ ସତି, ଅନ୍ୟଦ୍ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ ଚକ୍ଷୁଷା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ ଶ୍ରୋତବ୍ୟଂ ଶ୍ରବଣେନ ଶ୍ରୋତବ୍ୟଂ ଜ୍ଞେୟମେବ ବା ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଂ ବା ନ (କିମପି) ବିଦ୍ୟତେ, ସର୍ବସ୍ୟାପି ପଦାର୍ଥସ୍ୟ ତତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱେନ ତଦଭିନ୍ନତ୍ୱାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫।।

ଅଥ ନାନ୍ୟଚ୍ଚ କାଂକ୍ଷତୀତ୍ୟାହ –

ଆତ୍ମାନନ୍ଦେନ ତୃପ୍ତସ୍ୟ କା ସ୍ପୃହା ବିଷୟେ ସୁଖେ ।
ଗଙ୍ଗାଜଳେନ ତୃପ୍ତସ୍ୟ କୂପତୋୟେ କୁତୋ ରତିଃ ।। ୧୬।।

ଆତ୍ମାନନ୍ଦେନ ନିଜାନନ୍ଦେନେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୬।।

– ଆତ୍ମାନନ୍ଦରେ ତୃପ୍ତ (ଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ)ର ବୈଷୟିକ ସୁଖରେ କି ଇଚ୍ଛା ହୋଇପାରେ ? (କାରଣ ବିଷୟସୁଖ ପରିଣାମରେ ଦୁଃଖଦାୟୀ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଆତ୍ମାନନ୍ଦ ନିତ୍ୟ ନିରନ୍ତର ସୁଖ ଅଟେ ।) ଯିଏ ଗଙ୍ଗାଜଳରେ ତୃପ୍ତ ଅଟେ, ତା'ର କୂପଜଳରେ କିପରି ଆସକ୍ତି ହେବ ? ।। ୧୬।।

ନନୁ ନିଜାନନ୍ଦେନ ତୃପ୍ତସ୍ୟ ପରଯୋଗିନଃ ପରିମିତିରସ୍ତି ନ ବେତ୍ୟତ୍ରାହ

ଯସ୍ମିନ୍ନପ୍ରାପ୍ତକଲ୍ଲୋଲେ ସୁଖସିନ୍ଧୌ ନିମଜ୍ଜତି ।
ସାମରସ୍ୟାନ୍ମହାଯୋଗୀ ତସ୍ୟ ସୀମା କୁତୋ ଭବେତ୍ ।। ୧୭।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୭।।

– (ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ, କାମ, କ୍ରୋଧ ଆଦି) ଲହରିରୁ ରହିତ ଯେଉଁ ସୁଖ ସମୁଦ୍ରରେ ସାମରସ୍ୟ ସହିତ ମହାଯୋଗୀ ନିମଗ୍ନ ରହେ, ସେହି ସମୁଦ୍ରର ଅଥବା ସେହି ଆନନ୍ଦର ସୀମା କିପରି ହୋଇପାରିବ ? ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଆନନ୍ଦକୁ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିହେବ ନାହିଁ ।। ୧୭।।

ନନ୍ୱସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ କଦାଚିତ୍ କୁତ୍ରଚିଦ୍ୱା ଭେଦଭ୍ରାନ୍ତିଃ ସମ୍ଭବତି କିମିତ୍ୟତ୍ର ବଦନ୍ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଗୁରୁପ୍ରସାଦଚନ୍ଦ୍ରେଣ ନିଷ୍କଳଙ୍କେନ ଚାରୁଣା ।
ଯନ୍ମନଃ କୁମୁଦଂ ନିତ୍ୟବୋଧିତଂ ତସ୍ୟ କୋ ଭ୍ରମଃ ।। ୧୮ ।।

ନିତ୍ୟବୋଧିତଂ ନିରନ୍ତରବିକସିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୮ ।।

– ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଅତଏବ ସୁନ୍ଦର ଗୁରୁଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ମନରୂପୀ ସମୁଦ୍ର ନିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ରହେ, ସେହି ମନରେ ଭେଦର ଭ୍ରାନ୍ତି କିପରି ହୋଇପାରିବ? ।। ୧୮ ।।

ଇତି ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ନାଧକ୍ଷଂ ନାପି ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ନ ଶବ୍ଦମପି ଶାଙ୍କରମ୍ ।
ଜ୍ଞାନମାଭାତି ବିମଲଂ ସର୍ବଥା ସର୍ବବସ୍ତୁଷୁ ।।

ଇତି ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବଚନାନୁସାରେଣ ତଚ୍ଛିକ୍ଷାପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ସୁଲଭଂ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକଂ ପ୍ରକାଶୟତି –

ତଦୈକ୍ୟସମ୍ପଦାନନ୍ଦଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞାନଗୁରୁର୍ମତଃ ।
ତତ୍‌ସାମରସ୍ୟଂ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକଂ ବିଦୁଃ ।। ୧୯ ।।

ଆନନ୍ଦଜ୍ଞାନମ୍ 'ବିଜ୍ଞାନମାନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୨୫୪] ଇତି ଶ୍ରୁତି ପ୍ରସିଦ୍ଧପାଦୋଦକଶବ୍ଦବାଚ୍ୟାନନ୍ଦ-ଜ୍ଞାନମେବ ଜ୍ଞାନଗୁରୁରିତି ମତଃ ସମ୍ମତଃ ତଦୈକ୍ୟସମ୍ପଦା ତଦାନନ୍ଦଜ୍ଞାନୟୋରୈକ୍ୟସମ୍ପତ୍ତ୍ୟା ତତ୍‌ସାମରସ୍ୟଂ ତୟୋଃ ସମରସ(1) ଭାବଃ ଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ଶିକ୍ଷାପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକଂ ସଦ୍ ବିଦୁର୍ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୯ ।।

– (ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – (ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ) ଆନନ୍ଦର ଜ୍ଞାନକୁ ଜ୍ଞାନଗୁରୁ ମାନିଥାନ୍ତି । ତାହାର ଐକ୍ୟର ସମ୍ପତ୍ତି ସହିତ ଶିଷ୍ୟର ସେହି ଜ୍ଞାନର ସାମରସ୍ୟ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକ କୁହାଯାଏ ।। ୧୯ ।।

ଅଥ ତଜ୍‌ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରକାଶଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣୋପଦିଶତି –

ଅବିଦ୍ୟାରାହୁନିର୍ମୁକ୍ତୋ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରଃ ସୁନିର୍ମଳଃ ।
ପ୍ରକାଶତେ ପରାକାଶେ ପରାନନ୍ଦମହାଦ୍ୟୁତିଃ ।। ୨୦ ।।

---

୨୫୪. ବୃ. ଉ., ୩/୯/୨୮

ଅଜ୍ଞାନଲକ୍ଷଣରାହୁସ୍ପର୍ଶରହିତୋଽତ୍ୟନ୍ତନିର୍ମଲୋ ମଲବାସନାଲେଶତୋଽପ୍ୟସଂସ୍ପୃଷ୍ଟ ଇତି ଯାବତ୍, ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରଃ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରଃ ପରାନନ୍ଦମହାଦ୍ୟୁତିଃ ପରମାନନ୍ଦରୂପ-ମହାକଳାପ୍ରକାଶବାନ୍ ସନ୍ ପରାକାଶେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟହୃଦୟାକାଶେ ପ୍ରକାଶତେ ରାଜତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦।।

– ଅବିଦ୍ୟାରୂପକ ରାହୁଠାରୁ ନିର୍ମୁକ୍ତ, ଅତଏବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱଚ୍ଛ ତଥା ପରାନନ୍ଦରୂପୀ ମହାଦ୍ୟୁତିବାଲା ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ର ପରାକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିଦାକାଶରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।। ୨୦।।

ତର୍ହ୍ୟୟଂ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରଃ କିଂ ବର୍ଧୟତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଜ୍ଞାନମେଘନିର୍ମୁକ୍ତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନସୁଧାକରଃ ।
ଆନନ୍ଦଜଲଧେର୍ବୃଦ୍ଧିମନୁପଶ୍ୟନ୍ ବିଭାସତେ ।। ୨୧।।

ନାହଂ ଶିବ ଇତ୍ୟଜ୍ଞାନାବରଣନିର୍ମୁକ୍ତୋଽଖଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନାହମିତି ବିଶ୍ୱତଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ-ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାଲକ୍ଷଣନିଜାନନ୍ଦସମୁଦ୍ରସ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିମନୁପଶ୍ୟନ୍ ବିଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧।।

– ଅଜ୍ଞାନରୂପୀ ମେଘରୁ ନିର୍ମୁକ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଆନନ୍ଦରୂପୀ ସମୁଦ୍ରର ବୃଦ୍ଧିକୁ ଦେଖି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଚମକେ ।। ୨୧।।

ଅଥୈବଂ ବିଧଜ୍ଞାନ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟେ କେ କିଂ ପଶ୍ୟନ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟେ ଜାତେ ଧ୍ୱସ୍ତମୋହତମୋଭରାଃ ।
ପଶ୍ୟନ୍ତି ପରମାଂ କାଷ୍ଠାଂ ଯୋଗିନଃ ସୁଖରୂପିଣୀମ୍ ।। ୨୨।।

ଶିବଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟେ ଜାତେ ସତି ବିନଷ୍ଟାଜ୍ଞାନାନ୍ଧକାରଭରାଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ପରମାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପିଣୀଂ ପରମାଂ କାଷ୍ଠାଂ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପସ୍ଥିତିଂ ପଶ୍ୟନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨।।

– ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ଉଦୟ ହେବା ପରେ ମୋହାନ୍ଧକାର ସମୂହର ନାଶ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୀ ସୁଖରୂପୀ ପରାକାଷ୍ଠା (ଅର୍ଥାତ୍ ଆନନ୍ଦର ଅନ୍ତିମସୀମା)କୁ ଦେଖନ୍ତି ।। ୨୨।।

ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରତ୍ୱେନ ବର୍ଣ୍ଣିତଂ ଶିବଜ୍ଞାନଂ ସୂର୍ଯ୍ୟତ୍ୱେନ ବର୍ଣ୍ଣୟନ୍ ବିଚିତ୍ରଂ ଦର୍ଶୟତି –

ମାୟାରଜନ୍ୟା ବିରମେ ବୋଧସୂର୍ଯ୍ୟେ ପ୍ରକାଶିତେ ।
ନିରସ୍ତସର୍ବବ୍ୟାପାରଶ୍ଚିତ୍ରଂ ସ୍ୱପିତି ସଂଯମୀ ।। ୨୩।।

ଲୋକେ ତାବନ୍ନିଶାବସାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟେ ଜାତେ ସତି ସର୍ବୋଽପି ଲୋକୋ ବିନିଦ୍ରଃ ସନ୍ ସବ୍ୟାପାରୋ ଭବତି, ମାୟାରୂପନିଶାବସାନେ ଚିଦାଦିତ୍ୟେ ପ୍ରକାଶିତେ ସତି ସଂଯମୀ ଯୋଗିଜନୋ ନିରସ୍ତବ୍ୟାପାରଃ ସନ୍ ସ୍ୱପିତୀତି ଚିତ୍ରମ୍ । ଉକ୍ତୋଽୟମର୍ଥଃ ଶ୍ରୀଭଗବଦ୍‌ଗୀତାୟାମ୍ –

ଯା ନିଶା ସର୍ବଭୂତାନାଂ ତସ୍ୟାଂ ଜାଗର୍ତି ସଂଯମୀ ।
ଯସ୍ୟାଂ ଜାଗ୍ରତି ଭୂତାନି ସା ନିଶା ପଶ୍ୟତୋ ମୁନେଃ[255] ।।

ଇତି ।। ୨୩।।

– ମାୟାରୂପୀ ରାତ୍ରିର ସମାପ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଉଦୟ ହେବା ପରେ ସଂଯମୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୋଗୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହାରରୁ ରହିତ ହୋଇ ଶୋଇଥିବା ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଷୁପ୍ତି ଅବସ୍ଥାର ଜୀବ ପରି ପରମାନନ୍ଦର ଅନୁଭବ କରିଥା'ନ୍ତି – ଏହା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ (କାରଣ ସାମାନ୍ୟ ଜନଙ୍କର ସମସ୍ତ ବ୍ୟବହାର ରାତ୍ରିରେ ନୁହେଁ, ଦିନରେ ହୋଇଥାଏ) ।। ୨୩।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ପରାନନ୍ଦାବିର୍ଭାବସ୍ତଦେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାବିଚ୍ଛିତ୍ତିବେଳାୟାଂ ପରଯୋଗିନଃ ।
ପ୍ରକାଶତେ ପରାନନ୍ଦଃ ପ୍ରପଞ୍ଚେନ ବିନା କୃତଃ ।। ୨୪।।

ଅନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାବିଚ୍ଛିତ୍ତିବେଳାୟାଂ ମାୟାରଜନ୍ୟା ବିରମ ଏବ ପ୍ରପଞ୍ଚେନ ବିନା କୃତୋ ନିରୁପାଧିକପରମାନନ୍ଦାବିର୍ଭାବ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୪।।

– ଅନାଦି ଅବିଦ୍ୟାର ନିବୃତ୍ତି ସମୟରେ ଯୋଗୀକୁ ପ୍ରପଞ୍ଚରହିତ ପରାନନ୍ଦ[256] ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ ।। ୨୪।।

ନନୁ ଶିବଯୋଗିନଃ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଏବ ସନ୍ତୀତି କଥଂ ନିରୁପାଧିକାନନ୍ଦାବିର୍ଭାବ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦେ ନିଜାକାରେ ବିମଳେ ପରତେଜସି ।
ବିଲୀନଚେତସାଂ ପୁଂସାଂ କୁତୋ ବିଶ୍ୱବିକଳ୍ପନା ।। ୨୫।।

ନିତ୍ୟାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ ବିମଳେ ନିର୍ମଳେ ନିଜାକାରେ ନିଜସ୍ୱରୂପବତି ପରତେଜସି ଚିଦାଦିତ୍ୟେ ବିଲୀନଚିତ୍ତାନାଂ ପୁଂସାଂ ସତ୍ପୁରୁଷାଣାଂ ଶିବଯୋଗିନାଂ ବିଶ୍ୱକଳ୍ପନା କୁତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫।।

– ନିତ୍ୟ ଆନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ନିର୍ମଳ ନିଜସ୍ୱରୂପ ପରତେଜରେ ଲୀନଚିତ୍ତ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବିଶ୍ୱର କଳ୍ପନା କେଉଁଠାରେ ? ।। ୨୫।।

---

୨୫୫. ଭ. ଗୀ., ୨/୬୯

୨୫୬. ଆନନ୍ଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ – ସପ୍ରପଞ୍ଚାନନ୍ଦ ଓ ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚାନନ୍ଦ । ସପ୍ରପଞ୍ଚାନନ୍ଦ ହେଉଛି ବିଷୟାନନ୍ଦର ଅପର ନାମ । ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚାନନ୍ଦ ଅପର ଓ ପର ଭେଦରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଅପର ଆନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର ଏବଂ ସଦାଶିବ ପଦରେ ସ୍ଥିତ ପ୍ରାଣିଙ୍କର ଅନୁଭବର ବିଷୟ ହୋଇଥାଏ । ଶକ୍ତି ଅଥବା ଶିବ ସ୍ୱରୂପର ସମାବେଶରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଆନନ୍ଦ ପରାନନ୍ଦ କୁହାଯାଏ ।

ଅଥ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାମ-ପ୍ୟାନନ୍ଦୋ ନ ସମ ଇତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

କୁତୋ ବ୍ରହ୍ମା କୁତୋ ବିଷ୍ଣୁଃ କୁତୋ ରୁଦ୍ରଃ କୁତୋ ରବିଃ ।
ସାକ୍ଷାତ୍କୃତପରାନନ୍ଦଜ୍ୟୋତିଷଃ ସାମ୍ୟକଳ୍ପନା ।। ୨୬ ।।

ବ୍ରହ୍ମାଦୀନାମାନନ୍ଦସ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ୍କୃତପରାନନ୍ଦଜ୍ୟୋତିଷଃ ଶିବଯୋଗିନ ଆନନ୍ଦାଂଶ ଲେଶତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ, 'ଅସ୍ୟୈବାନନ୍ଦସ୍ୟାନ୍ୟାନି ଭୂତାନି ମାତ୍ରାମୁପଜୀବନ୍ତି' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ, ଯୋଗିଶିବୟୋରଭେଦାଦିତି ।। ୨୬ ।।

– କେଉଁଠି ବ୍ରହ୍ମା, କେଉଁଠି ବିଷ୍ଣୁ, କେଉଁଠି ରୁଦ୍ର ଓ କେଉଁଠି ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଯିଏ ପରାନନ୍ଦ ତେଜର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିଛି, ତା'ର ସମାନତାର କଳ୍ପନା (କାହା ସହିତ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବନି) ।। ୨୬ ।।

ଇମମର୍ଥମେବ ସ୍ଫୁଟୟତି –

ଅପରୋକ୍ଷପରାନନ୍ଦବିଳାସସ୍ୟ ମହାତ୍ମନଃ ।
ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣ୍ୱାଦୟୋ ଦେବା ବିଶେଷାଃ ସୁଖବିନ୍ଦବଃ ।। ୨୭ ।।

ମହାତ୍ମନୋ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ୱଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୭ ।।

– ଯିଏ ଅପରୋକ୍ଷ ପରାନନ୍ଦର ବିଳାସରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ, ଏପରି ମହାତ୍ମାଙ୍କର (ତୁଳନାରେ) ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ ଆଦି ଦେବଗଣ ସୁଖର ବିଶିଷ୍ଟ ବିନ୍ଦୁ ସଦୃଶ ଅଟନ୍ତି ।। ୨୭ ।।

ଅଥ ତଜ୍ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦମେବ ବିଶିଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଯନ୍ମାତ୍ରାସହିତଂ ଲୋକେ ବାଞ୍ଛନ୍ତି ବିଷୟଂ ନରାଃ ।
ତଦପ୍ରମେୟମାନନ୍ଦଂ ପରମଂ କୋ ନ ବାଞ୍ଛତି ।। ୨୮ ।।

ନରା ଜନା ଲୋକେ ଇହ ଲୋକେ ଯନ୍ମାତ୍ରା ସହିତଂ ଯସ୍ୟ ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୟାଂଶେନ ସହିତଂ ବିଷୟସୁଖଂ ବାଞ୍ଛନ୍ତି, ତଦପ୍ରମେୟଂ ତସ୍ୟ ବିଷୟଜ୍ଞାନସୁଖସ୍ୟ ଅପ୍ରମେୟମପରିମିତଂ ପରାନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଂ କୋ ନ ବାଞ୍ଛତି, ସର୍ବେଽପି ବାଞ୍ଛନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮ ।।

– ଏହି ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟ ଯାହାର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ରା ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ମାତ୍ର ଆନନ୍ଦର କାମନା କରନ୍ତି, ସେହି ପରମ, ଅପ୍ରମେୟ ଆନନ୍ଦକୁ କିଏ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।। ୨୮ ।।

ଇତି ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ଅଦ୍ୱୈତଭକ୍ତିଯୁକ୍ତସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ସକଳା କ୍ରିୟା ।
ଆସ୍ତେ ଦଗ୍ଧପଟନ୍ୟାୟାଦ୍ କ୍ରିୟାମାତ୍ରଂ ହି ନ କ୍ରିୟା ।।

ଇତି ବୀରତନ୍ତ୍ରବିଚାରାନୁସାରେଣ ଏଷ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନ ଏବ ରଜ୍ଜୁସର୍ପନ୍ୟାୟେନ କଳ୍ପିତକ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିମାନିତି କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳଂ ବିଶଦୟତି –

ପରକାୟେ କ୍ରିୟାପତ୍ତିଃ କଳ୍ପିତୈବ ପ୍ରକାଶତେ ।
ରଜ୍ଜୌ ଭୁଜଙ୍ଗବଦ୍ ଯସ୍ମାଦ୍ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିମାନୟମ୍ ।। ୨୯ ।।

ପରବ୍ରହ୍ମକାୟେ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନେ ଶିବଯୋଗିନି କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତି ରଜ୍ଜୌ ସର୍ପତ୍ୱବଦ୍ ଯସ୍ମାଦ୍ କାରଣାଦ୍ କଳ୍ପିତୈବ ପ୍ରକାଶତେ, ତସ୍ମାଦୟଂ ଜ୍ଞାନପାଦୋଦକସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିମାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– (କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେହେତୁ ପରକାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପରବ୍ରହ୍ମ ଶରୀରବାଲା ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ଭିତର କ୍ରିୟାର ସ୍ଥିତି କଳ୍ପିତ ହୋଇ ଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ, ତେଣୁ ଦଉଡ଼ିରେ ସାପର ଭୟ ପରି ଏହି କ୍ରିୟା କରିବାବାଲା ହୋଇଥାଏ । (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଯୋଗୀର ଶରୀରରେ କ୍ରିୟାର ଦର୍ଶନ ଭ୍ରମମାତ୍ର ଅଟେ, ପରନ୍ତୁ ସେ ଶିବସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିବାରୁ 'ନିଷ୍କଳଂ ନିଷ୍କ୍ରିୟଂ ଶାନ୍ତମ୍' ହୋଇଥାଏ ।) ।। ୨୯ ।।

ଅତ ଏବ ଜ୍ଞାନିନଃ କର୍ମଫଳଂ ନାସ୍ତୀତି ଷଡ୍‌ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଜ୍ଞାନିନାଂ ଯାନି କର୍ମାଣି ତାନି ନୋ ଜନ୍ମହେତବଃ ।
ଅଗ୍ନିଦଗ୍ଧାନି ବୀଜାନି ଯଥା ନାଙ୍କୁରକାରଣମ୍ ।। ୩୦ ।।

ଜ୍ଞାନିନାଂ କର୍ମବୀଜାନି ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିଦଗ୍ଧାନୀତି ବହ୍ନିଦଗ୍ଧବୀଜବନ୍ନାଙ୍କୁରକାରଣମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– ଜ୍ଞାନିମାନଙ୍କର ଯେଉଁ କର୍ମ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ଜନ୍ମର କାରଣ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଯେପରି ନିଆଁରେ ଜଳି ଯାଇଥିବା ବୀଜ ଅଙ୍କୁରର କାରଣ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୩୦ ।।

ଅସ୍ମିନ୍ନର୍ଥେ – 'ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିଃ ସର୍ବକର୍ମାଣି ଭସ୍ମସାଦ୍ କୁରୁତେଽର୍ଜୁନ'[୨୫୭] ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତିଃ ତସ୍ମାଦ୍ ଜ୍ଞାନିନଃ କୃତେନାପି କର୍ମଣା ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟାହ –

କର୍ମଣା କିଂ କୃତେନାପି ଜ୍ଞାନିନୋ ନିରହଂକୃତେଃ ।
ବିକ୍ରିୟା ପ୍ରତିବିମ୍ବସ୍ଥା କିଂ କରୋତି ହିମଦ୍ୟୁତେଃ ।। ୩୧ ।।

ଅହଂ କରୋମୀତି ମୂଳାହଙ୍କାରଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ଶିବଜ୍ଞାନିନଃ କୃତେନାପି କର୍ମଣା

---

୨୫୭. ଭ. ଗୀ., ୪/୩୭

ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି, ଯଥା ପ୍ରତିବିମ୍ବସ୍ଥବିକାରୋ ବିମ୍ବରୂପସ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ନାସ୍ତି, ଜ୍ଞାନିକୋଦ୍ଧପ୍ରତିବିମ୍ବଚୈତନ୍ୟରୂପତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୩୧ ।।

– ଅହଙ୍କାର ରହିତ ଜ୍ଞାନୀଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥିବା କର୍ମରେ କ'ଣ ହୁଏ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନୀ ଉପରେ ସେ ସବୁ କର୍ମର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ ନାହିଁ ।) ହିମଦ୍ୟୁତି ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ପ୍ରତିବିମ୍ବରେ ଘଟିତ ହେଉଥିବା ବିକାରରୁ କ'ଣ ହୁଏ ? ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ଜ୍ଞାନିନି ପ୍ରତୀୟମାନା କ୍ରିୟା କଳ୍ପିତେତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ମେଘସମ୍ବନ୍ଧାଦ୍ ଯଥା ଗମନକଳ୍ପନା ।
ତଥା ଦେହସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧାଦାରୋପ୍ୟା ସ୍ୟାଦ୍ କ୍ରିୟାତ୍ମନଃ ।। ୩୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୨ ।।

– ଯେପରି ମେଘ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚାଲିଲା ପରି ଜଣପଡ଼େ (ପ୍ରକୃତରେ କିନ୍ତୁ ମେଘ ହିଁ ଏପଟ ସେପଟ ଚାଲନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରମା ନୁହେଁ) ସେହିପରି ଦେହ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେବାରୁ ଆତ୍ମା ଉପରେ କ୍ରିୟା ଆରୋପିତ ହୁଏ । (ଆତ୍ମା ତ 'ନିଷ୍କ୍ରିୟଂ ନିଷ୍କଳଂ ଶାନ୍ତଂ ନିରବଦ୍ୟଂ ନିରଞ୍ଜନମ୍' ଅଟେ ।) ।। ୩୨ ।।

ଅଥ କର୍ମ କୁର୍ବତୋଽପି ଜ୍ଞାନିନଃ କର୍ମଲେପୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ଜ୍ଞାନୀ କର୍ମନିରୂଢ଼ୋଽପି ଲିପ୍ୟତେ ନ କ୍ରିୟାଫଳୈଃ ।
ଘୃତାଦିନା ଯଥା ଜିହ୍ୱା ଭୋକ୍ତ୍ରୀ ଚାପି ନ ଲିପ୍ୟତେ ।। ୩୩ ।।

ନିରୂଢ଼ସ୍ତତ୍ପର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୩ ।।

– ଯେପରି (ଘୃତ ଆଦି) ଭୋଗ କରୁଥିବା ଜିହ୍ୱା ଘୃତ ଆଦିରେ ଉପଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଜ୍ଞାନୀ କର୍ମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଫଳରେ ଉପଲିପ୍ତ (ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଭାବିତ) ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୩୩ ।।

ନନୁ ଜିହ୍ୱାୟା ଜଲତତ୍ତ୍ୱମୟତ୍ୱେନାଙ୍ଗୁଲ୍ୟାଦିବଦ୍ ଘୃତାଦିଲେପୋ ନାସ୍ତି, ଜ୍ଞାନିନଃ କସ୍ମାତ୍ କର୍ମଫଲଲେପୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ର ଚାହ –

ନିରସ୍ତୋପାଧିସମ୍ବନ୍ଧେ ଜୀବେ ଯା ଯା କ୍ରିୟାସ୍ଥିତିଃ ।
ସା ସା ପ୍ରତୀତିମାତ୍ରେଣ ନିଷ୍ଫଳା ଚାତ୍ର ଲୀୟତେ ।। ୩୪ ।।

ନିବୃତ୍ତମୂଲାହଙ୍କାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଚିଦ୍ରୂପେ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତେ ଯା ଯା କ୍ରିୟାସ୍ଥିତିରସ୍ତି, ସା ସା ଦଗ୍ଧରଜ୍ଜୁନ୍ୟାୟେନ ପ୍ରତୀତି ମାତ୍ରେଣ ସ୍ଥିତ୍ୱା ନିଷ୍ଫଳା ସତୀ ସ୍ୱାତ୍ମନ୍ୟେବ ଲୀୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । କର୍ମଲେପସ୍ୟାହଙ୍କାରୋ ମୂଳମିତି ଶିବଜ୍ଞାନିନସ୍ତଦଭାବାଦ୍ କର୍ମଲେପୋ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ ।। ୩୪ ।।

– (ଅହଙ୍କାର ଏବଂ ମମକାର ରୂପ ଉପାଧିର ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ରହିତ ଜୀବଠାରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କ୍ରିୟା ହୁଏ, ସେହି ସେହି ପ୍ରତୀତି ମାତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇ ଏହି ଆତ୍ମାରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ ।। ୩୪ ।।

ନନୁ ଜ୍ଞାନିନଃ କର୍ମଲେପୋ ଯଥା ନାସ୍ତୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ, ତଥା ତସ୍ୟ କର୍ମୈବ ନାସ୍ତୀତି କୁତୋ ନୋଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଗଚ୍ଛଂସ୍ତିଷ୍ଠନ୍ ସ୍ୱପନ୍ ବାପି ନ ନିଷ୍କର୍ମାସ୍ତି କଶ୍ଚନ ।
ସ୍ୱଭାବୋ ଦେହିନାଂ କର୍ମ ଜ୍ଞାନିନାଂ ତତ୍ତୁ ନିଷ୍ଫଳମ୍ ।। ୩୫ ।।

ଅନେନ ରଜ୍ଜୁଭୁଜଙ୍ଗନ୍ୟାୟେନ ଶିବଯୋଗିନି କ୍ରିୟା ନିଷ୍ପତ୍ତିରାରୋପିତେତ୍ୟେତଦ୍-ପରାସ୍ତମ୍, କର୍ମ ଦେହିନାଂ ସ୍ୱଭାବ ଇତ୍ୟୁକ୍ତତ୍ୱାଦିତି ।। ୩୫ ।।

– ଚାଲୁ ଚାଲୁ, ବସୁ ବସୁ, ଶୋଇ ଶୋଇ କେହି ଶରୀରୀ କର୍ମ ରହିତ ହୁଏ ନାହିଁ । (ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତେ ସବୁ ସମୟରେ କର୍ମ କରୁଥାନ୍ତି କାରଣ ଯିଏ ଶରୀର ଧାରଣ କରିଛି, କର୍ମ କରିବା ତା'ର ସ୍ୱଭାବ ଅଟେ । ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି ଅଜ୍ଞାନୀ ଜନଙ୍କର କର୍ମ କାଳାନ୍ତରରେ ଫଳ ଦେଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ) ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର କର୍ମ ଫଳ ଦେଇ ନଥାଏ ।। ୩୫ ।।

ଅଥ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତେଃ ସର୍ବଦେହସ୍ୱଭାବତ୍ୱେଽପି ଜ୍ଞାନିନଃ କର୍ମଲେପୋ ନାସ୍ତୀତି ବଦନ୍ କ୍ରିୟାନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣମହାନନ୍ଦଭାବିନଃ ଶୁଦ୍ଧ ଚେତସଃ ।
ନ ଭବେତ୍ କର୍ମକାର୍ମଣ୍ୟଂ ନାନାଭୋଗଫଳପ୍ରଦମ୍ ।। ୩୬ ।।

ନିର୍ମଳାନ୍ତଃକରଣସ୍ୟ ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣପରାନନ୍ଦାନୁଭାବିନଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ନାନାବିଧ-ଭୋଗଫଳପ୍ରଦଂ ପୁଣ୍ୟପାପଲକ୍ଷଣକର୍ମପୀଡ଼ନଂ ନ ଭବେନ୍ନ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ଯିଏ ଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତବାଲା ଅତଏବ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାନନ୍ଦର ଭାବନାରେ ଓତପ୍ରୋତ ଅଟନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଭୋଗରୂପୀ ଫଳ ଦେବାବାଲା କର୍ମ କାର୍ପଣ୍ୟ (ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମଜନ୍ୟ ଦୁଃଖ) ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୩୬ ।।

ଇତି କ୍ରିୟା ନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – **ଚିରେଣ ସାଧ୍ୟମାନସ୍ୟ ଭାବୁକୈର୍ବିଗତକ୍ରମୈଃ ।**
ସ୍ଥିରଭାବୋ ହି ଭାବସ୍ୟ ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିରୁଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି କିରଣତନ୍ତ୍ରବଚନାନୁସାରେଣ ତତ୍ କ୍ରିୟାନିଷ୍ଠତ୍ତିମାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଶୁକ୍ତିରଜତନ୍ୟାୟେନ ଭାବନିଷ୍ଠତ୍ତିମାନିତି ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଭାବଃ ପ୍ରତୀୟମାନୋଽପି ପରକାୟେ ତୁ କଳ୍ପିତଃ ।
ଶୁକ୍ତୌ ରଜତବଦ୍ ଯସ୍ମାଦ୍ ଭାବନିଷ୍ଠତ୍ତିମାନୟମ୍ ।। ୩୭ ।।

ପରକାୟେ କ୍ରିୟାନିଷ୍ଠତ୍ତିମତି ଚିତ୍କାୟେ ପ୍ରତୀୟମାନୋ ଭାବୋ ଯସ୍ମାତ୍ ଶୁକ୍ତିରଜତବତ୍ କଳ୍ପିତଃ, ତସ୍ମାଦୟଂ କ୍ରିୟାନିଷ୍ଠତ୍ତିମାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଭାବନିଷ୍ଠତ୍ତିମାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– (ଭାବନିଷ୍ଠତ୍ତିସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପରକାୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପରବ୍ରହ୍ମଶରୀରଧାରୀ ଶିବଯୋଗୀର ଭିତରେ ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିବା ଭାବ କଳ୍ପିତ ଅଟେ (ବାସ୍ତବିକ ନୁହେଁ)। ଏହା ଶୁକ୍ତିରେ ରଜତ ପରି (ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଅଟେ)। ତେଣୁ ସେହି ଯୋଗୀ ଭାବ ନିଷ୍ଠତ୍ତିମାନ୍ ଅଟେ ।। ୩୭ ।।

ଅଥ ଜ୍ଞାନଯୋଗିନୋ ଭାବସମ୍ବନ୍ଧାଭାବେଽପି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାକାରେ ପରଶିବେ ଭାବଃ ସ୍ଥାପନୀୟ ଇତି ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଭାବେନ ନାସ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧଃ କେବଲଜ୍ଞାନଯୋଗିନଃ ।
ତଥାପି ଭାବଂ କୁର୍ବୀତ ଶିବେ ସଂସାରମୋଚକେ ।। ୩୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୮ ।।

– ଯଦ୍ୟପି କେବଳ ଜ୍ଞାନଯୋଗୀର ଭାବ ସହିତ କିଛି ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ଥାଏ, ତଥାପି ଯୋଗୀ ସଂସାରବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତି ଦେଉଥିବା ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।। ୩୮ ।।

ନନୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନିନଃ କିଂ ଭାବେନେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରବୋଧେଽପି ଭାବଂ ଶମ୍ଭୌ ନ ବର୍ଜୟେତ୍ ।
ଭାବୋ ହି ନିହିତସ୍ତସ୍ମିନ୍ ଭବସାଗରତାରକଃ ।। ୩୯ ।।

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣସଦାନନ୍ଦବୋଧସ୍ୱରୂପେ ଶମ୍ଭୌ ଭାବଂ ନ ବର୍ଜୟେତ୍ । କୁତଃ ? ଇତ୍ୟତ୍ରାହ ତସ୍ମିନ୍ ଶମ୍ଭୌ ସ୍ଥାପିତୋ ଭାବଃ ସଂସାର ସାଗରତାରକ ଇତି ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୯ ।।

– ପ୍ରବୋଧ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ସେବ୍ୟ–ସେବକ ଭାବ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ କାରଣ ଭାବସାଗରରୁ ପାର କରିବା ଭାବ ସେହି ଶିବଙ୍କଠାରେ ନିହିତ ଥାଏ ।। ୩୯ ।।

ଅନେନାସ୍ୟ ଭାବସ୍ୟାର୍ଥକ୍ରିୟାକାରିତ୍ୱେନ ଶୁକ୍ତିରଜତବୈଲକ୍ଷଣ୍ୟଂ ସୂଚିତମ୍ । ତସ୍ମାଚ୍ଛମ୍ଭୌ ଭାବଃ ସ୍ଥିରୀକରଣୀୟ ଇତି ଭାବଃ । ତର୍ହି ସ ଭାବୋ ନିତ୍ୟଃ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନିବର୍ତ୍ତ୍ୟ ଜନ୍ମଜଂ ଦୁଃଖଂ ଭାବଃ ଶୈବୋ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।
ଯଥା କାଷ୍ଠାଦିକଂ ଦଗ୍ଧ୍ୱା ସ୍ୱୟଂ ଶାମ୍ୟତି ପାବକଃ ।। ୪୦।।

ଜନ୍ମଜଂ ଦୁଃଖଂ ଭବରୋଗମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ । ଅନେନ ନିତ୍ୟମୁକ୍ତୋ ଭବତି ।। ୪୦।।

– (ଜନ୍ମଜନ୍ୟ ଦୁଃଖର ନିବୃତ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଶୈବଭାବର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ।) ଜନ୍ମ ହେତୁକ ଦୁଃଖର ନିବାରଣ କରିବା ପରେ ଶୈବଭାବ ସେହିପରି ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ ଯେପରି କାଷ୍ଠ ଆଦିକୁ ଜଳାଇବା ପରେ ଅଗ୍ନି ସ୍ୱୟଂ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୪୦।।

ଅଥ ଭବରୋଗନିବୃତ୍ତ୍ୟନନ୍ତରଂ ଭାବସ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି ବେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପ୍ରକାଶିତେ ଶିବାନନ୍ଦେ ତଦ୍ଭାବୈଃ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ।
ସିଦ୍ଧେ ସାଧ୍ୟେ ଚିରେଣାପି ସାଧନୈଃ କିଂ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ ।। ୪୧।।

ଭବରୋଗ ନିବୃତ୍ତ୍ୟନନ୍ତରଂ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦେ ପ୍ରକାଶିତେ ସତି ଶିବଭାବୈଃ ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି । ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଃ – ବହୁକାଳେ ସାଧ୍ୟେ ସିଦ୍ଧେ ସତି ସାଧନୈର୍ଯଥା ପ୍ରୟୋଜନଂ ନାସ୍ତି, ତଥେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୧ ।।

– ଶିବାନନ୍ଦ ପ୍ରକଟ ହେବା ପରେ ତାହାର ଭାବ (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ଆରାଧ୍ୟ-ଆରାଧକ ଆଦି ଭାବ)ର କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? (ତାହା ଅନାବଶ୍ୟକ) ବହୁତ ବିଳମ୍ବରେ ସାଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବା ପରେ ସାଧନର କ'ଣ ପ୍ରୟୋଜନ ? ।। ୪୧ ।।

ତର୍ହି ଭାବଲୟାନନ୍ତରଂ ଯୋଗୀ କଥଂ ଭାସତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଏକୀକୃତେ ଶିବେ ଭାବେ ଜ୍ଞାନେନ ସହ ସଂଯମୀ ।
ବିସ୍ମିତାତ୍ମସମାବେଶଃ ଶିବଭାବେ ବିଭାସତେ ।। ୪୨ ।।

କାର୍ଯ୍ୟନାଶଃ କାରଣାତ୍ମନାଶସ୍ଥିତିରେବେତି ଭାବେ ବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନେନ ସହ ଶିବୈକଲୋଲୀଭୂତେ ସତି ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିମାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟସଙ୍କଳିତସ୍ୱସ୍ୱରୂପ-ସମାବେଶବାନ୍ ସନ୍ ଶିବୋଽହମିତି ଭାବେ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– ଜ୍ଞାନ ସହିତ ଶିବଭାବନା ଏକ ହେବା ପରେ ନିଜର ଶିବସମାବେଶରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚକିତ ସଂଯମୀ ଶିବରୂପରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୪୨।।

ଅଥ ଭାବଜ୍ଞାନୟୋରଭେଦମୁପପାଦ୍ୟ ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିଫଳଂ ସମାପୟତି –

ନ ଭାବେନ ବିନା ଜ୍ଞାନଂ ନ ଭାବୋ ଜ୍ଞାନମନ୍ତରା ।
ମୋକ୍ଷାୟ କାରଣଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ତସ୍ମାଦୁଭୟମାଶ୍ରୟେତ୍ ।। ୪୩।।

ଭାବେନ ବିନା ବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନଂ ନାସ୍ତି, ତେନ (ବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନେନ) ବିନା ଭାବୋ

ନାସ୍ତୀତି ଭାବଜ୍ଞାନୟୋରନ୍ୟୋନ୍ୟକାରଣତ୍ୱଂ ପ୍ରୋକ୍ତମ୍ । ତସ୍ମାନ୍ମୋକ୍ଷାୟ ତଦୁଭୟମାଶ୍ରୟେଦିତି ।। ୪୩ ।।

– ଭାବ ବିନା ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ବିନା ଭାବ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୋକ୍ଷର କାରଣଭୂତ ଉଭୟଙ୍କର ଆଶ୍ରୟଣ କରିବା ଉଚିତ୍[୨୫୮] ।। ୪୩ ।।

ଇତି ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ଯା ମନଃ ପରେ ତତ୍ତ୍ୱେ ଲବ୍ଧଲକ୍ଷ୍ୟଂ ବିଲୀୟତେ ।
ତଥା ହ୍ୟଶେଷବିଜ୍ଞାନଂ ବିନାଶମୁପଗଚ୍ଛତି ।।

ଇତି ନିଶ୍ୱାସକାରିକାନୁସାରେଣ ସୋଽୟଂ ଭାବନିଷ୍ପନ୍ନ ଏବ ସ୍ୱପ୍ନବଦ୍ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିମାନିତି କଥୟତି –

ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ବ୍ୟବହାରୋଽପି ଜ୍ଞେୟାଭାବାଦ୍ ସ୍ୱଭାବତଃ ।
ସ୍ୱପ୍ନବଜ୍ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତ୍ୟା ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପନ୍ନ ଇତ୍ୟସୌ ।। ୪୪ ।।

ବ୍ୟବହାରେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାବହାରିକଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସ୍ୱଭାବତଃ ସ୍ଥିରତ୍ୱେନ ଜ୍ଞେୟାଭାବାଦ୍ ବିଷୟାଭାବାଦ୍ ଅସୌ ଭାବନିଷ୍ପତ୍ତିମାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଅସ୍ଥିରସ୍ୱପ୍ନସଦୃଶଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତ୍ୟା ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିମାନିତି ପ୍ରୋଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– (ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – (ଶିବଜ୍ଞାନରେ ସମ୍ପନ୍ନ ଶିବଯୋଗୀର) ବ୍ୟବହାରରେ ମଧ୍ୟ ତା'ର ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ସ୍ୱଭାବତଃ କିଛି ହୁଏ ନାହିଁ । (କାରଣ ଶିବ ବ୍ୟତୀତ ତାକୁ କିଛି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ନାହିଁ ।) ତେଣୁ ତା'ର ଜ୍ଞାନର ନିଷ୍ପତ୍ତି ସ୍ୱପ୍ନପରି ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ଶିବଯୋଗୀ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପନ୍ନ କୁହାଯାଏ ।। ୪୪ ।।

---

୨୫୮. ଯଦ୍ୟପି ଜ୍ଞାନ ଓ ଭାବ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟାଶ୍ରିତ ଅଟନ୍ତି, ତଥାପି ଜ୍ଞାନର ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଭାବର ଆବଶ୍ୟକତା ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଭାବ ପରକୋଟିର ନ ହୋଇ ଅବର କୋଟିର ହୋଇଥାଏ । ଅବରକୋଟିର ଭାବଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ପରକୋଟି ଭାବ ହୋଇଥାଏ । ଶିବସାମରସ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହାପରେ ଯୋଗୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ କି ସେ ପୁନଃ ଆନନ୍ଦର ଅନୁଭବ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପରଭାବ ସ୍ତରରେ ଅବରୋହଣ କରିବ ଅଥବା ନୁହେଁ । କାରଣ ଭଗବଦ୍‌ଭକ୍ତି ମୋକ୍ଷରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ, ଏହା କିଛି ସିଦ୍ଧ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ତେଣୁ ବଳୀ ଆଦି ରାଜାମାନେ ଭଗବାନଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମ ଜନ୍ମ ରେ ଭକ୍ତିର ଯାଚନା କରିଥିଲେ ।

ଅଥ ତଦେବୋପପାଦୟତି –

ସ୍ୱପ୍ନଜାତଂ ଯଥା ଜ୍ଞାନଂ ସହ ସ୍ୱାର୍ଥୈର୍ନିବର୍ତ୍ତତେ ।
ତଥାତ୍ମନି ପ୍ରକାଶେ ତୁ ଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞେୟଂ ନିବର୍ତ୍ତତେ ।। ୪୫।।

ସ୍ୱପ୍ନୋତ୍ପନ୍ନଂ ଜ୍ଞାନଂ ଯଥା ସ୍ୱବିଷୟୈଃ ସହ ନିବର୍ତ୍ତତେ, ତଥା ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପେ ପ୍ରକାଶିତେ ସତି ଜାଗ୍ରଦ୍ଦଶାଜ୍ଞାନେନ ସହ ଜ୍ଞେୟଂ ବିଶ୍ୱଂ ନିବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫।।

– ଯେପରି ସ୍ୱପ୍ନରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ଜ୍ଞାନ ନିଜର ଘଟ ପଟ ଆଦି ବିଷୟ ସହିତ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପର ପ୍ରକାଶ ହେବା ପରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ ଉଭୟ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ।। ୪୫।।

ନନୁ ସ୍ୱରୂପେ ପ୍ରକାଶିତେ ଜ୍ଞେୟଂ କସ୍ମାନ୍ନିବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ପରିପୂର୍ଣ୍ଣେ ମହାନନ୍ଦେ ପରମାକାଶଲକ୍ଷଣେ ।
ଶିବେ ବିଲୀନଚିତ୍ତସ୍ୟ କୁତୋ ଜ୍ଞେୟାନ୍ତରେ କଥା ।। ୪୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୬।।

– ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଅତ ଏବ ପରମାକାଶ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ଶିବଙ୍କଠାରେ ବିଲୀନ ଚିତ୍ତବାଲା ଶିବଯୋଗୀର ଅନ୍ୟ ଜ୍ଞେୟ ବିଷୟରେ କ'ଣ ଚର୍ଚ୍ଚା ? (ଅର୍ଥାତ୍ ତାହା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଜ୍ଞେୟ ନ ଥାଏ ।) ।। ୪୬।।

ନନୁ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନଂ କୀଦୃଶମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଖଣ୍ଡାନନ୍ଦସଂବିତ୍ତିସ୍ୱରୂପଂ ବ୍ରହ୍ମ କେବଲମ୍ ।
ମିଥ୍ୟା ତଦନ୍ୟଦିତ୍ୟେଷା ସ୍ଥିତିର୍ଜ୍ଞାନମିହୋଚ୍ୟତେ ।। ୪୭।।

ବ୍ରହ୍ମ ପରଶିବାଖ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମ କେବଲାଖଣ୍ଡାନନ୍ଦସଂବିତ୍ ସ୍ୱରୂପମ୍ । ତଦନ୍ୟଦ୍ ତଦ୍ ବ୍ୟତିରିକ୍ତଂ ମିଥ୍ୟୈବେଦମିତି ଭାସମାନଂ ଜଗଜ୍ଜାଲଂ ମୃଷେତ୍ୟେଷା ସ୍ଥିତିର୍ଜ୍ଞାନମିହୋଚ୍ୟତେ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଲଂ କଥ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୭।।

– ଅଖଣ୍ଡ ଆନନ୍ଦ ଓ (ଅଖଣ୍ଡ) ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ କେବଳ (ସତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି) । ଅନ୍ୟ ସବୁ କିଛି ମିଥ୍ୟା ଅଟେ – ଏଂପରି ସ୍ଥିତି ଏହି ସଂସାର ଅଥବା ଏହି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ ।। ୪୭।।

ଅଥ ବିଶେଷଲକ୍ଷଣଂ ଦର୍ଶୟତି –

ସତ୍ତାତ୍ମନାଭନୁବୃତ୍ତଂ ଯଦ୍ ଘଟାଦିଷୁ ପରଂ ହି ତଦ୍ ।
ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତମାନା ମିଥ୍ୟେତି ସ୍ଥିତିର୍ଜ୍ଞାନମିହୋଚ୍ୟତେ ।। ୪୮।।

'ସଦେବ ସୋମ୍ୟେଦମଗ୍ର ଆସୀତ୍'[259] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସତ୍ତାତ୍ମନା ସଦ୍ରୂପବ୍ରହ୍ମଣା ପରମ୍, ଅବ୍ୟୟତ୍ୱାଦ୍ ପରେଷୁ ଘଟାଦିଷୁ ଅନୁବୃତ୍ତମନୁଗତଂ ଯନ୍ନାମରୂପମସ୍ତି, ତଦ୍ ମିଥ୍ୟେତି ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତମାନା ନିବାର୍ଯ୍ୟମାଣା ସ୍ଥିତିରିହ ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– ଯିଏ ଘଟ ଆଦିରେ ସତ୍ତା ଭାବରେ ଅନୁବୃତ୍ତ (ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଟେ – 'ଘଟୋଽସ୍ତି' 'ପଟୋଽସ୍ତି' 'ମଠୋଽସ୍ତି' 'ସର୍ବତ୍ର ଅସ୍ତି' ଭାବେ ଭାସିତ ହୁଏ ।)

ତାହା ପରତତ୍ତ୍ୱ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବ ଅଟେ । ଯାହା ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତମାନ ଅଟେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ରହିଲେ, ଅନ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ, ଯେପରି ଘଟ ରହିଲେ ପଟ ରହେ ନାହିଁ) ତାହା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ଏପରି ସ୍ଥିତିକୁ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ ।। ୪୮ ।।

ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦାବିଦ୍ୟକବ୍ରହ୍ମାଦ୍ୱୈତାପେକ୍ଷୟାସ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଶିବାଦ୍ୱୈତସ୍ୟ କୋ ବିଶେଷ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅକାରଣମକାର୍ଯ୍ୟଂ ଯଦଶେଷୋପାଧିବର୍ଜିତମ୍ ।
ତଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ ତଦହଂ ଚେତି ନିଷ୍ଠା ଜ୍ଞାନମୁଦୀର୍ଯ୍ୟତେ ।। ୪୯ ।।

ଯଦ୍ ବସ୍ତୁ 'ନ ତସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟଂ କରଣଂ ଚ ବିଦ୍ୟତେ ନ ତତ୍ ସମଶ୍ଚାଭ୍ୟଧିକଶ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ'[260] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତେଃ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣଶୂନ୍ୟଂ ସଦଶେଷୋପାଧିବର୍ଜିତମ୍, ତଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ ତଦ୍ ତଦ୍ ବ୍ରହ୍ମୈବ । ଅହଂ ଚ ଚିରାଦିଦମିତି ଭାସମାନଂ ପାଞ୍ଚଭୌତିକମ୍ ଏବଂ ଚରାଚରମୟଂ ବିଶ୍ୱମିତି ନିଷ୍ଠାଦାର୍ଢ୍ୟଂ ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟୁତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱେନୋଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯ ।।

– ଯାହା କାରଣ ନୁହେଁ କି କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ତଥା ଯାହା ସମସ୍ତ ଉପାଧିରୁ ରହିତ ଅଟେ, ତାହା ବ୍ରହ୍ମ ଅଟେ ଏବଂ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅଟେ – ଏପରି ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ ।। ୪୯ ।।

ଅଥୈବଂ ଚିଦ୍ରୂପବ୍ରହ୍ମଣି ସାମରସ୍ୟଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠତ୍ତମତଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ସ୍ୱାତିରେକେଣ ତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚବ୍ୟବହାରୋ ନାସ୍ତୀତି ବଦନ୍ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠତ୍ତସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଜ୍ଞାତାପ୍ୟହଂ ଜ୍ଞେୟମିଦମିତି ବ୍ୟବହୃତିଃ କୁତଃ ।
ଅଭେଦବ୍ରହ୍ମସ୍ୱାରସ୍ୟେ ନିରସ୍ତାଖିଳବସ୍ତୁନି ।। ୫୦ ।।

'ନେହ ନାନାସ୍ତି କିଞ୍ଚନ'[261] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ନିରସ୍ତସମସ୍ତପ୍ରାପଞ୍ଚିକ ଭେଦବଦଦ୍ୱିତୀୟ–ବ୍ରହ୍ମସାମରସ୍ୟେ ସତ୍ୟହଂ ଜ୍ଞାତା ଜ୍ଞେୟମିଦମିତି ବ୍ୟବହୃତିଃ କୁତଃ ? ବ୍ୟବହାରଃ କସ୍ମାଦ୍ ? ନ କସ୍ମାଦପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

---

୨୫୯. ଛା. ଉ., ୬/୨/୯
୨୬୦. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୮
୨୬୧. ବୃ. ଉ., ୪/୪/୧୯

– ସମସ୍ତ ସାଂସାରିକ ପ୍ରପଞ୍ଚରୁ ରହିତ ଅଭେଦ ବ୍ରହ୍ମର ସାମରସ୍ୟରେ 'ମୁଁ ଜ୍ଞାତା ଅଟେ' 'ଏହା ଜ୍ଞେୟ ଅଟେ' – ଏପରି ବ୍ୟବହାର କେଉଁଠାରେ ସମ୍ଭବ ଅଟେ ।। ୫୦।।

ଇତି ଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ଏକ ଏବ ହି ଭୂତାତ୍ମା ଭୂତେ ଭୂତେ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଃ ।
ଏକଧା ବହୁଧା ଚୈବ ଦୃଶ୍ୟତେ ଜଳଚନ୍ଦ୍ରବଦ୍[୨୬୨] ।।

ଇତ୍ୟମୃତବିନ୍ଦୂପନିଷଦ୍ୱଚନାନୁସାରେଣ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ସୁଲଭୀଭୂତପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ନିରୂପୟତି –

ଯଥା ପିଣ୍ଡସ୍ଥ ଆକାଶସ୍ତଥାତ୍ମା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ୟତେ ।
ଏତଦର୍ଥ ବିବେକୋ ଯଃ ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲଂ ବିଦୁଃ ।। ୫୧ ।।

ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆକାଶୋ ଯଥା ପିଣ୍ଡେ ତିଷ୍ଠତି, ତଥା ପିଣ୍ଡସ୍ଥ ଆତ୍ମା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ୟତେ, ଅସ୍ୟେତି ଶେଷଃ । ଅସ୍ୟ ଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ ଏତଦର୍ଥବିବେକୋଽସ୍ତି, ତଦ୍ ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲଂ ସଦ୍ ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧ ।।

(ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେପରି ଏହି ପିଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀରରେ ସ୍ଥିତ ଆକାଶ ପୂର୍ଣ୍ଣ କୁହାଯାଏ[୨୬୩], ସେହିପରି ଏହି ପିଣ୍ଡରେ ସ୍ଥିତ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ କୁହାଯାଏ – ଏହି ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ, ତାହାକୁ ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲ କୁହାଯାଏ ।। ୫୧ ।।

ଅଥ ବ୍ୟତିରେକମୁଖେନାହ –

ଘଟୋପାଧିର୍ଯଥାକାଶଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ସ୍ୱରୂପତଃ ।
ତଥା ପିଣ୍ଡସ୍ଥିତୋ ହ୍ୟାତ୍ମା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୫୨ ।।

ଘଟୋପାଧିବିଶିଷ୍ଟ ଆକାଶୋ ଯଥା ସ୍ୱ ସ୍ୱ ରୂପତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଃ, ତଥା ଶରୀରସ୍ଥ ଆତ୍ମା ସ୍ୱସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପତଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ସନ୍ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୨ ।।

– ଯେପରି ଘଟରୂପ ଉପାଧିରେ ଯୁକ୍ତ ଆକାଶ ସ୍ୱରୂପତଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ, ସେହିପରି ଶରୀରରେ ସ୍ଥିତ ଆତ୍ମା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୨।।

ଅଥ ପିଣ୍ଡାକାଶବିବେକବନ୍ତଂ କଥୟତି –

---

୨୬୨. ବ୍ର. ବି. ଉ., ୧୨

୨୬୩. ତୁଳନୀୟ – ଯାବାନ୍ ବା ଏଷ ବାହ୍ୟାକାଶସ୍ତାବାନ୍ ବା ଏଷ ଆଭ୍ୟନ୍ତରାକାଶଃ (ଛା. ଉ., ୮/୧/୩)

ଅନ୍ତଃସ୍ଥିତଂ ପରାକାଶଂ ଶିବମଦ୍ୱୈତଲକ୍ଷଣମ୍ ।

ଭାବୟେଦ୍ ଯଃ ସୁମନସା ପିଣ୍ଡାକାଶଃ ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୫୩।।

ହୃଦୟାକାଶସ୍ଥିତଂ ମହାଚିଦାକାଶସ୍ୱରୂପମ୍ 'ଏକ ଏବ ରୁଦ୍ରୋ ନ ଦ୍ୱିତୀୟାୟ ତସ୍ଥେ (ତସ୍ଥୁଃ)'[୨୬୪] ଇତି ଶ୍ରୁତେରଦ୍ୱିତୀୟମ୍, 'ଶିବ ଏକୋ ଧ୍ୟେୟଃ' ଇତ୍ୟଥର୍ବଶିଖାଶ୍ରୁତି ପ୍ରସିଦ୍ଧପରଶିବଂ ନିରାଲମ୍ବେନ ମନସା ଯୋ ଧ୍ୟାୟେତ୍, ସ ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ୱରୂପ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

– ଅଦ୍ୱୈତ ଲକ୍ଷଣ ଶିବଙ୍କର ଯିଏ ଅନ୍ତଃସ୍ଥିତ ପରାକାଶ ରୂପରେ ଶୁଦ୍ଧମନରେ ଭାବନା କରେ, ସେ ପିଣ୍ଡାକାଶ କୁହାଯାଏ ।। ୫୩।।

ଅଥ – ଦେହଃ ଶିବାଳୟଃ ସାକ୍ଷାତ୍ତତ୍ରାସତେ ପରମଃ ଶିବଃ ।

ଇତି ନିଶ୍ଚୟସଦ୍‌ଭାବଃ ପିଣ୍ଡଜ୍ଞଂ ଲିଙ୍ଗମୁଚ୍ୟତେ ।।

ଇତି ବାତୁଲୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣୈବଂ ଧ୍ୟାୟତଃ ଶରୀରମେବ ଶିବାଗାରମ୍, ତସ୍ୟ ଶିବୋ ଭାସତ ଇତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଶିବାଗାରମିଦଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଶରୀରଂ ବୋଧଦୀପିତମ୍ ।

ଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱଘଟିତଂ ସୁମନଃ ପଦ୍ମପୀଠକମ୍ ।। ୫୪।।

ଶିବାଦିଭୂମ୍ୟନ୍ତଷଟ୍‌ତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱମୟସ୍ତମ୍ଭକୁଡ୍ୟାଦିନିର୍ମିତଂ ହୃତ୍‌କମଲଲକ୍ଷଣପଦ୍ମପୀଠେନ ଯୁକ୍ତଂ ଜ୍ଞାନଦୀପେନ ପ୍ରକାଶମାନମିଦଂ ଶରୀରମେବ ଶିବାଗାରମିତି ପ୍ରୋକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪।।

– ଛତିଶ ତତ୍ତ୍ୱରେ ରଚିତ ଶୁଦ୍ଧ ମନରୂପୀ କମଳପୀଠରେ ଯୁକ୍ତ ତଥା ବୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଜ୍ଞାନରେ ଦୀପିତ (ପ୍ରକାଶିତ) ଏହି ଶରୀର ଶିବଙ୍କର ଆଗାର (ଆବାସସ୍ଥଳ) କୁହାଯାଏ ।। ୫୪।।

ପରାକାଶସ୍ୱରୂପେଣ ପ୍ରକାଶଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ।

ହୃଦାକାଶଗୁହାଲୀନୋ ଦୃଶ୍ୟତେଽନ୍ତଃ ଶରୀରିଣାମ୍ ।। ୫୫।।

ଚିଦାକାଶସ୍ୱରୂପେଣ ପ୍ରକାଶମାନଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ପ୍ରାଣିନାଂ ହୃଦ୍‌ଗୁହାବିଲୀନଃ ସନ୍ ଉପଦେଶସିଦ୍ଧୈର୍ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫।।

– ପରାକାଶରୂପରେ ପ୍ରକାଶମାନ ପରମେଶ୍ୱର ଜୀବଙ୍କ ଭିତରେ ହୃଦୟାକାଶରୂପୀ ଗୁମ୍ଫାରେ ଲୀନ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି (ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଦେଶଦ୍ୱାରା) ।। ୫୫।।

---

୨୬୪. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୩/୨

କଥଂ ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ର ପକ୍ଷାନ୍ତରେଣ କଥୟତି –

ଏତଚ୍ଛିବପୁରଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସପ୍ତଧାତୁସମାବୃତମ୍ ।
ଅତ୍ର ହୃତ୍ପଙ୍କଜଂ ବେଶ୍ମ ସୂକ୍ଷ୍ମାମ୍ବରମନୋହରମ୍ ।। ୫୬।।
ତତ୍ର ସନ୍ନିହିତଂ ସାକ୍ଷାତ୍ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧଃ ପ୍ରକାଶାତ୍ମା ଜଲସ୍ଥାକାଶବଚ୍ଛିବଃ ।। ୫୭।।

ସପ୍ତଧାତୁଭିଃ ପୂର୍ଯ୍ୟତ ଇତ୍ୟେତଚ୍ଛରୀରମେବ ଶିବପୁରଂ ପତ୍ତନମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ପିଣ୍ଡଲକ୍ଷଣଶିବରାଜଧାନ୍ୟାଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଭୂତାନ୍ତରାକାଶରମ୍ୟଂ ହୃତ୍କମଲମେବାନ୍ତଃପୁରମ୍ । ତତ୍ର ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣତ୍ୱେନ ସିଦ୍ଧଃ ସନ୍ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପପରଶିବୋ ହୃଦୟସ୍ୟ ସ୍ୱଚ୍ଛତ୍ୱେନ ଜଲାନ୍ତର୍ଗତାକାଶବତ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରକାଶରୂପଃ ସନ୍ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୬-୫୭।।

– ସାତ ଧାତୁରେ[୨୬୫] ସମାବୃତ (ନିର୍ମିତ) ଏହି ଶରୀର ଶିବଙ୍କର ପୁର କୁହାଯାଏ । ଏଥିରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆକାଶରେ ଯୁକ୍ତ ଅତ ଏବ ମନୋହର ହୃଦୟ କମଳ ଶିବଙ୍କର ଅନ୍ତଃପୁର ଅଟେ । ଏଥିରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶମାନ ଶିବ ଜଳରେ ସ୍ଥିତ ଆକାଶ ପରି ବିରାଜମାନ ଅଟନ୍ତି ।। ୫୬-୫୭।।

ନନ୍ୱପରିଚ୍ଛିନ୍ନଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ କଥଂ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନହୃତ୍କମଲେ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ର ବଦନ୍ ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ଅନ୍ତରାକାଶବିମ୍ବସ୍ଥମଶେଷୋପାଧିବର୍ଜିତମ୍ ।
ଘଟାକାଶ ଇବ ଛିନ୍ନଂ ଭାବୟେଚ୍ଚିନ୍ମୟଂ ଶିବମ୍ ।। ୫୮।।

ହୃଦୟାକାଶସ୍ଥାନସ୍ଥଂ ସମସ୍ତୋପାଧିରହିତଂ ଚିନ୍ମୟଂ ଶିବଂ ଘଟାକାଶ ଇବ ବିଚ୍ଛିନ୍ନଂ ବିଭାବୟେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୮।।

– (ଯୋଗୀ) ହୃଦୟାକାଶ ବିମ୍ବରେ ସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ଉପାଧିରୁ ରହିତ, ଚିନ୍ମୟ ଶିବଙ୍କର ଘଟାକାଶ ପରି ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ରୂପରେ ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍ (ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ମହାକାଶ ଘଟରେ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ମଧ ଆକାଶ ହିଁ ଅଟେ, ସେହିପରି ଶିବ ହୃଦୟରେ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ମଧ ଶିବ ହିଁ ଅଟନ୍ତି ଏପରି ଭାବନା କରିବା ଉଚିତ୍) ।। ୫୮।।

ଇତି ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ସଦାଶିବାଦିତତ୍ତ୍ୱାନାଂ କାରଣଂ ବ୍ୟାପକଃ ପରଃ ।
ବିନ୍ଦୁରୂପଃ ଶିବୋ ଧ୍ୟେୟୋ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶ ଇତୀର୍ଯ୍ୟତେ ।।

୨୬୫. ଅନ୍ନ, ରସ, ରୁଧିର, ମାଂସ, ଚର୍ବି, ଅସ୍ଥି, ମଜ୍ଜା ଏବଂ ବୀର୍ଯ୍ୟ ।

ଇତି କିରଣାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ତତ୍‌ପିଣ୍ଡାକାଶସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ସୁଲଭୀଭୂତବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲଂ ନିରୂପୟତି –

ଯଥାକାଶୋ ବିଭୁର୍ଜ୍ଞେୟଃ ସର୍ବପ୍ରାଣ୍ୟୁପରି ସ୍ଥିତଃ ।
ତଥାତ୍ମେତ୍ୟୁପମାନାର୍ଥଂ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲଂ ବିଦୁଃ ।। ୫୯ ।।

ସର୍ବପ୍ରାଣ୍ୟୁପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟାକାଶୋ ଯଥା ବିଭୁଃ ସନ୍ ଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟଃ, ତଥାସ୍ୟ ପିଣ୍ଡୀକାଶସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ ଆତ୍ମା ସର୍ବପ୍ରାଣ୍ୟୁପରିବର୍ତ୍ତ୍ୟାକାଶବଦ୍ ବ୍ୟାପକୀଭୂତଃ ସନ୍ ବିଜ୍ଞାତୁଂ ଯୋଗ୍ୟ ଇତ୍ୟୁପମାନାର୍ଥମେବ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲଂ ବିଦୁର୍ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– (ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଉପରେ ସ୍ଥିତ ଆକାଶ ଯେପରି ବ୍ୟାପକ ଜଣାଯାଏ, ସେହିପରି ଆତ୍ମା ମଧ (ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଶରୀର ଭିତରେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ରୂପରେ ରହି ବ୍ୟାପକ ଅଟେ ।) ଏହି ତୁଳନାର ଅର୍ଥକୁ ବିଦ୍ୱାନମାନେ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଳ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ।। ୫୯ ।।

ଅଥ – ବାୟୁର୍ଯଥୈକୋ ଭୁବନଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟୋ ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବଭୂବ ।
ଏକସ୍ତଥା ସର୍ବଭୂତାନ୍ତରାତ୍ମା ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବହୁ (ହି)ଶ୍ଚ ।।

ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟୁକ୍ତଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ଚତୁର୍ଭିଃ ସୂତ୍ରୈସ୍ତଦେବ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଯଥୈକୋ ବାୟୁରାଖ୍ୟାତଃ ସର୍ବପ୍ରାଣିଗତୋ ବିଭୁଃ ।
ତଥାତ୍ମା ବ୍ୟାପକଃ ସାକ୍ଷାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରାଣିଗତଃ ସ୍ୱୟମ୍ ।। ୬୦ ।।

ସମସ୍ତପ୍ରାଣିନାଂ ପ୍ରାଣରୂପଂ ଗତୋ ବାୟୁରେକ ଏବ ବ୍ୟାପକଃ ସନ୍ନାଖ୍ୟାତଃ, ତଥାହମିତି ସ୍ୱୟଂ ସାକ୍ଷାଦ୍ ସର୍ବପ୍ରାଣିଗତ ଆତ୍ମା ବ୍ୟାପକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦ ।।

– ଯେପରି ଏକମାତ୍ର ବାୟୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କଠାରେ ରହେ ଏବଂ ବ୍ୟାପକ ଅଟେ, ସେହିପରି ଏକ ଆତ୍ମା ସାକ୍ଷାତ୍ ସ୍ୱୟଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀରେ ରହେ ଏବଂ ବ୍ୟାପକ ଅଟେ[୨୬୬] । (ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଭିତରେ ଏବଂ ବାହାରେ ସର୍ବତ୍ର ସ୍ଥିତ ଅଟେ ।) ।। ୬୦ ।।

ଯଥା ବହ୍ନିରମେୟାତ୍ମା ସର୍ବତ୍ରୈକୋଽପି ଭାସତେ ।
ତଥା ଶମ୍ଭୁଃ ସମସ୍ତାତ୍ମା ପରିଚ୍ଛେଦବିବର୍ଜିତଃ ।। ୬୧ ।।

ଅପରିମିତସ୍ୱରୂପବାନେକୋଽଗ୍ନିର୍ଯଥା ସାର ବୈଦ୍ୟୁତପାର୍ଥିବ ବାଡ଼ବକାଲଗ୍ନି-ରୂପେଣ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକଃ ସନ୍ ଭାସତେ, ତଥା ସର୍ବଚୈତନ୍ୟାତ୍ମକଶିବହ୍ନିରୂପପରମେଶ୍ୱର

---

୨୬୬. ତୁଳନୀୟ- ବାୟୁର୍ଯଥୈକୋ ଭୁବନଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟୋ ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବହିଶ୍ଚ ।
ଏକସ୍ତଥା ସର୍ବଭୂତାନ୍ତରାତ୍ମା ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବହିଶ୍ଚ ।।
(କଠୋପ., ୨/୫/୧୦)

ଏକ ଏବ ଦେବଦାନବମାନବତିର୍ଯକ୍ ସ୍ଥାବର ରୂପଚରାଚରପ୍ରାଣିଷ୍ୱହମିତି ବ୍ୟକ୍ତାବ୍ୟକ୍ତ-ରୂପେଣ ବ୍ୟାପକଃ ସନ୍ ବିରାଜତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୧ ।।

– ଯେପରି ଅପରିମେୟ ଅଗ୍ନି ଏକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ଭାସିତ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ସମସ୍ତଙ୍କର ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଶିବ ମଧ୍ୟ (ଏକ ହେଲେ ହେଁ) ଅପରିସୀମ ଅଟନ୍ତି'୬୭ ।। ୬୧ ।।

ସର୍ବେଷାଂ ଦେହିନାମନ୍ତଶ୍ଚିତ୍ ତତୋଦ୍ଧୟଂ ପ୍ରକାଶତେ ।
ତସ୍ମିନ୍ ପ୍ରତିଫଳତ୍ୟାତ୍ମା ଶିବୋ ଦର୍ପଣବଦ୍ ବିଭୁଃ ।। ୬୨ ।।

ସମସ୍ତଦେହିନାମନ୍ତଃ 'ଚିତ୍ତଂ ତୁ ଚେତୋ ହୃଦୟଂ କମଳଂ ସଲିଳଂ ଜଳମ୍' ଇତ୍ୟଭିଧାନ କୋଶପ୍ରସିଦ୍ଧହୃଦୟକମଳଂ ଦର୍ପଣବତ୍ ପ୍ରକାଶତେ । ତସ୍ମିନ୍ ଚିତ୍ତଦର୍ପଣେ ବ୍ୟାପକୀଭୂତଃ ଶିବ ଆତ୍ମା ସନ୍ ପ୍ରତିଫଳତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୨ ।।

– ସମସ୍ତ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଚିତ୍ତରୂପୀ ଜଳ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଯେପରି ଦର୍ପଣରେ ସେହିପରି ସେଥିରେ (ଚିତ୍ତରୂପୀ ଜଳରେ) ଆତ୍ମାରୂପୀ ଶିବ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଅନ୍ତି । (ଅଥବା ଶିବ ଆତ୍ମା ରୂପରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଚିତ୍ତକୁ ଦର୍ପଣ ଅଥବା ଶୁଦ୍ଧଜଳ ପରି ସ୍ୱଚ୍ଛ ହେବା ଉଚିତ୍ ।) ।। ୬୨ ।।

ଏକୋ ବଶୀକୃତଃ ସଂବିତ୍ ପ୍ରକାଶାତ୍ମା ପରାତ୍ପରଃ ।
ସର୍ବପ୍ରାଣିଗତୋ ଭାତି ତଥାପି ବିଭୁରୁଚ୍ୟତେ ।। ୬୩ ।।

ବିଶ୍ୱୋତ୍କୃଷ୍ଟପରାଶକ୍ତ୍ୟପେକ୍ଷୟା ଶ୍ରେଷ୍ଠଶ୍ଚିତ୍ପ୍ରକାଶାତ୍ମା ଶିବ ଏକ ଏବ ସର୍ବପ୍ରାଣିହୃଦୟକମଳଂ ଗତ୍ୱା ତତ୍ପରିମିତଃ ସନ୍ ଭାତି, ତଥା ସର୍ବାନୁସ୍ୟୂତତ୍ୱାଦ୍ୱିଭୁରିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୩ ।।

– ପରାତ୍ପର ଅତ ଏବ ଅବଶୀକୃତ ଅର୍ଥାତ୍ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ରହିତ ଅଥବା ସର୍ବତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାଶସ୍ୱରୂପ ପରମେଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛନ୍ତି । (ଅବ୍ୟାପକ ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ) ସେ ବ୍ୟାପକ କୁହାଯାଆନ୍ତି । (କାରଣ ତାଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟମାନ ଅବ୍ୟାପକତା ଉପାଧି ହେତୁକ ଅଟେ ।) ।। ୬୩ ।।

ଅଥ ବିନ୍ଧାକାଶସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

---

୨୬୭. ତୁଳନୀୟ– ଅଗ୍ନିର୍ଯଥୈକୋ ଭୁବନଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟୋ ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବଭୂବ ।
ଏକସ୍ତଥା ସର୍ବଭୂତାନ୍ତରାତ୍ମା ରୂପଂ ରୂପଂ ପ୍ରତିରୂପୋ ବହିଶ୍ଚ ।।
(କଠୋପ., ୨/୫/୯)

ଏକ ଏବ ଯଥା ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ତେଜସା ଭାତି ସର୍ବଗଃ ।
ତଥାତ୍ମା ଶକ୍ତିଭେଦେନ ଶିବଃ ସର୍ବଗତୋ ଭବେତ୍ ।। ୬୪।।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏକ ଏବ ସ୍ୱକୀୟ ବୃଷ୍ଟିହିମୋଷ୍ଣକିରଣତେଜସା ବ୍ୟାପକଃ ସନ୍ ଯଥା ଭାତି, ତଥା ଶିବସ୍ୱରୂପ ଆତ୍ମା ସ୍ୱକୀୟେଚ୍ଛାଜ୍ଞାନାଦିଶକ୍ତିଭିର୍ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକଃ ସନ୍ନାସ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୪।।

– ଯେପରି ଏକମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ତେଜରେ ସର୍ବଗାମୀ ଭାସିତ ହୁଅନ୍ତି, ସେହିପରି ପରମାତ୍ମା ଶିବ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଶକ୍ତିଭେଦରେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅଟନ୍ତି ।। ୬୪।।

ଇତି ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ମହାକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ବ୍ୟୋମାକାରଂ ମହାସୂକ୍ଷ୍ମଂ ବ୍ୟାପକଂ ଯୋ ନ ଭାବୟେତ୍ ।
ସଂସାରୀ ସ ଭବେଲ୍ଲୋକେ ବୀଜକୋଶକ୍ରିମିର୍ଯଥା ।।

ଇତି ଦେବୀକାଳୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣୋକ୍ତଲକ୍ଷଣବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ସୁଲଭଂ ମହାକାଶସ୍ଥଲଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ପିଣ୍ଡାଣ୍ଡସ୍ଥଂ ଯଥାକାଶଂ ନ ଭିନ୍ନଂ ତଦ୍ୱଦାତ୍ମନଃ ।
ଅଭିନ୍ନଃ ପରମାତ୍ମେତି ମହାକାଶସ୍ଥଲଂ ବିଦୁଃ ।। ୬୫।।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପିଣ୍ଡାଣ୍ଡଗତମାକାଶଂ ଯଥା ନ ଭିନ୍ନମ୍, ତଥାସ୍ୟ ବିନ୍ଦ୍ୱାକାଶସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନ, ଆତ୍ମନଶ୍ଚୈତନ୍ୟାତ୍ ପରମାତ୍ମା ଭିନ୍ନୋ ନେତ୍ୟଭିନ୍ନମେବ ମହାକାଶସ୍ଥଲଂ ସଦ୍ ଜାନନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୫।।

– (ମହାକାଶସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେପରି ପିଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର ଏବଂ ଅଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ (ପ୍ରାକୃତାଣ୍ଡ ଅଥବା ମାୟାଣ୍ଡ)ରେ ସ୍ଥିତ ଆକାଶ ପରସ୍ପର ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି, ସେହିପରି (ଜୀବାତ୍ମାଠାରୁ) ପରମାତ୍ମା ଅଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଏହାକୁ ଜାଣିବା ମହାକାଶସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୬୫।।

ଯଥା ନ ଭିନ୍ନମାକାଶଂ ଘଟେଷ୍ୱୁ ଚ ମଠେଷ୍ୱୁ ଚ ।
ତଥାଣ୍ଡେଷ୍ୱୁ ଚ ପିଣ୍ଡେଷ୍ୱୁ ସ୍ଥିତୋ ହ୍ୟାତ୍ମା ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।। ୬୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୬।।

– ଯେପରି ଘଟ ଅଥବା ମଠମାନଙ୍କରେ ସ୍ଥିତ ଅର୍ଥାତ୍ ସେଗୁଡ଼ିକଦ୍ୱାରା ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ଆକାଶ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ, ସେହିପରି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଏବଂ ବ୍ୟଷ୍ଟି ଶରୀରରେ ସ୍ଥିତ ଆତ୍ମା ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ।। ୬୬।।

ଅଥ ମହାଲିଙ୍ଗମେବ ମହାକାଶମିତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟମନୌପମ୍ୟମବାଙ୍ମନସଗୋଚରମ୍ ।
ସର୍ବତୋମୁଖସମ୍ପନ୍ନଂ ସତ୍ତାନନ୍ଦଂ ଚିଦାତ୍ମକମ୍ ।। ୬୭ ।।
କାଲାତୀତଂ କଲାତୀତଂ କ୍ରମଯୋଗାଦିବର୍ଜ୍ଜିତମ୍ ।
ସ୍ୱାନୁଭୂତିପ୍ରମାଣସ୍ଥଂ ଜ୍ୟୋତିଷାମୁଦୟସ୍ଥଲମ୍ ।। ୬୮ ।।
ଶିବାଖ୍ୟଂ ପରମଂ ବ୍ରହ୍ମ ପରମାକାଶଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ସଦ୍‌ଭିର୍ଯଦ୍ୱିନା ନ ଜଗତ୍‌ସ୍ଥିତିଃ ।। ୬୯ ।।

କଲାତୀତମଷ୍ଟତ୍ରିଂଶତ୍‌କଲାତୀତଂ କ୍ରମଯୋଗବିବର୍ଜ୍ଜିତମ୍ ଉତ୍ପତ୍ତ୍ୟାଦିକ୍ରମଯୋଗ-ରହିତଂ ଜ୍ୟୋତିଷାମୁଦୟସ୍ଥଲମ୍ ଅର୍କାଦିଜ୍ୟୋତିଷାମୁତ୍‌ପତ୍ତିସ୍ଥାନମ୍ ଅହମିତି ସ୍ୱାନୁଭୂତିପ୍ରମାଣଗମ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୭–୬୯ ।।

– ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଅତୁଳନୀୟ, ବାଣୀ ଓ ମନର ବିଷୟ ନ ହୋଇଥିବା ସର୍ବତୋମୁଖୀ, ସତ୍ ଚିତ୍ ଆନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ, କାଳରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ, କଳାତୀତ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଠତିରିଶ କଳାରୁ ରହିତ, ଉତ୍ପତ୍ତି ଆଦି କ୍ରମରୁ ରହିତ, ନିଜର ଅନୁଭବ ହିଁ ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ଏହିପରି ନକ୍ଷତ୍ର ଆଦି (ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ରାଦି)ର ଉତ୍ପତ୍ତିର ମୂଳକାରଣ, ପରମାକାଶ ସ୍ୱରୂପ ଶିବ ନାମକ ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସତ୍‌ପୁରୁଷମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଙ୍ଗ କୁହାଯାଏ । ତାଙ୍କ ବିନା ସଂସାରର ସତ୍ତା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।। ୬୭–୬୯ ।।

ଅଥୋକ୍ତମର୍ଥମେବ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

ପରମାକାଶମବ୍ୟକ୍ତଂ ପ୍ରବୋଧାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ଲିଙ୍ଗଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟଂ ପ୍ରାହୁର୍ଲୀୟନ୍ତେ ଯତ୍ର ଯୋଗିନଃ ।। ୭୦ ।।

ଯତ୍ର ମହାକାଶେ ଶିବଯୋଗିନୋ ଲୀୟନ୍ତ ଇତି ତଂ ମହାକାଶମବ୍ୟକ୍ତଂ ମନ୍ଦଭାଗୈ-ର୍ଗନ୍ତୁମଶକ୍ୟଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟଂ ଲିଙ୍ଗମିତି ସନ୍ତଃ ପ୍ରାହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୦ ।।

– ଯେଉଁଥିରେ ଯୋଗୀଜନ ଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ସେହି ପରମାକାଶ ଅବ୍ୟକ୍ତ, ଚିତ୍ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନ ଲିଙ୍ଗ କୁହନ୍ତି ।। ୭୦ ।।

ସଂବିଦେବ ପରାକାଷ୍ଠା ପରମାନନ୍ଦରୂପିଣୀ ।
ତାମାହୁଃ ପରମାକାଶଂ ମୁନୟୋ ମୁକ୍ତସଂଶୟାଃ ।। ୭୧ ।।

ବିଗତସଂଶୟା ବସିଷ୍ଠାଦିମୁନୟୋ ଯଂ ମହାକାଶମାହୁଃ । କିମିତ୍ୟାହୁରିତ୍ୟତ୍ର ତନ୍ମହାକାଶଂ ପରମାନନ୍ଦରୂପିଣୀ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟା ଚିତିରେବେତ୍ୟାହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

– ପରମାନନ୍ଦରୂପିଣୀ ସଂବିତ୍ ହିଁ ପରାକାଷ୍ଠା (ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତିମ ସୀମା) ଅଟେ।

ସଂଶୟ ରହିତ ମୁନିଗଣ ତାହାକୁ ପରମାକାଶ କୁହନ୍ତି ।। ୭୧ ।।

ଅଥ ତସ୍ମିନ୍ ମହାକାଶେ ଜଗଜ୍ଜାଲସ୍ୟାଭେଦଂ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତପୂର୍ବକଂ ଦର୍ଶୟତି –

ତରଙ୍ଗାଦି ଯଥା ସିନ୍ଧୋଃ ସ୍ୱରୂପାନ୍ନାତିରିଚ୍ୟତେ ।
ତଥା ଶିବାଚ୍ଚିଦାକାଶାଦ୍ ବିଶ୍ୱମେତନ୍ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।। ୭୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୨ ।।

– ଯେପରି (ସମୁଦ୍ରରେ ଉଠୁଥିବା) ଲହରୀ ଆଦି ସମୁଦ୍ରର ସ୍ୱରୂପଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି, ସେହିପରି ଚିଦାକାଶରୂପୀ ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବା ଏହି ବିଶ୍ୱ ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ।। ୭୨ ।।

ଅଥ ପୁନର୍ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାନ୍ତରମାହ –

ଯଥା ପୁଷ୍ପପଲାଶାଦି ବୃକ୍ଷରୂପାନ୍ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।
ତଥା ଶିବାତ୍ ପରାକାଶାଜ୍ଜଗତୋ ନାସ୍ତି ଭିନ୍ନତା ।। ୭୩ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୩ ।।

– ଯେପରି (ପଲାଶ) ବୃକ୍ଷର ପୁଷ୍ପ ଆଦି ବୃକ୍ଷଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି, ସେହିପରି ଜଗତ୍ ପରାକାଶରୂପ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ।। ୭୩ ।।

ନନୁ ଚିଦାକାଶସ୍ୟ ନିରବୟବତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ତତ୍ର ବିଶ୍ୱଂ ସ୍ଥିତଂ ସତ୍ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଥା ଜ୍ୟୋତୀଂଷି ଭାସନ୍ତେ ଭୂତାକାଶେ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ।
ତଥା ଭାନ୍ତି ପରାକାଶେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡାନି ବିଶେଷତଃ ।। ୭୪ ।।

ଜ୍ୟୋତୀଂଷି ନକ୍ଷତ୍ରାଣୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୪ ।।

– ଯେପରି ଭୂତାକାଶରେ[୨୬୮] ନକ୍ଷତ୍ରଗଣ ପୃଥକ୍-ପୃଥକ୍ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି, ସେହିପରି ପରାକାଶରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସବୁ ବିଶେଷ ରୂପରେ (ଅସଂଖ୍ୟ ରୂପରେ) ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି ।। ୭୪ ।।

ଅଥ ତମେବାଥ ବନ୍ଧବିଶେଷ୍ୟମହାକାଶସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ନିରସ୍ତୋପାଧି[୨୬୯] ସମ୍ବନ୍ଧଂ ନିର୍ମଳଂ ସଂବିଦାତ୍ମକମ୍ ।
ପରାକାଶଂ ଜଗଚ୍ଚିତ୍ରବିଳାସାଲମ୍ବଭିତ୍ତିକମ୍ ।। ୭୫ ।।

---

୨୬୮. ଆକାଶ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତିନି ପ୍ରକାରର – ଭୂତାକାଶ, ଚିତ୍ତାକାଶ, ଏବଂ ଚିଦାକାଶ । ଆଖି ବନ୍ଦ କଲେ ଯେଉଁ ଅନ୍ଧାର ଦେଖାଯାଏ, ତାହା ଭୂତାକାଶର ରୂପ ଅଟେ ।

୨୬୯. କାଦାଚିତ୍କତ୍ୱେ ସତୀତରବ୍ୟାବର୍ତ୍ତକତ୍ୱମୁପାଧିତ୍ୱମ୍ ।

ଉକ୍ତବିଶେଷଣବିଶିଷ୍ଟପରାକାଶଂ ଜଗଜ୍ଜାଲରୂପଚିତ୍ରବିଲାସସ୍ୟାଧାରଭୂତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏତତ୍ ପିଣ୍ଡାକାଶାଦିଲିଙ୍ଗତ୍ରୟଂ ଶରଣସ୍ୟାଙ୍ଗତ୍ରୟସ୍ୟ ସଂଯୋଜନୀୟମ୍ ।। ୭୫ ।।

– ଉପାଧି ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ରହିତ ନିର୍ମଳ ସଂବିତ୍ ସ୍ୱରୂପ ଆକାଶ ଜଗତ୍‌ର ଚିତ୍ରବିଚିତ୍ର ବିଳାସ ଅର୍ଥାତ୍ ବିସ୍ତାରର ଆଧାରଭିତ୍ତି ଅଟେ ।। ୭୫ ।।

ଇତି ମହାକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'କ୍ରିୟାବନ୍ତଃ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟା ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠାଃ' ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ[୨୭୦] 'ମୋକ୍ଷପ୍ରଦଂ ଚୈହିକସୌଖ୍ୟଦଂ ଚ ସର୍ବୋତ୍ତରଂ ଶାଙ୍କରକର୍ମ ସତ୍ୟମ୍' ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ମହାକାଶସ୍ୱରୂପଶିବଯୋଗ୍ୟେବ ତତ୍‌ସ୍ୱରୂପାନୁସନ୍ଧାନ-ରୂପକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶବାନିତି କଥୟତି –

ଶିବସ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ଚିଦାକାଶସ୍ୱରୂପିଣଃ ।
ଆତ୍ମତ୍ୱେନାନୁସନ୍ଧ୍ୟାନାତ୍ କ୍ରିୟାଦ୍ୟୋତନବାନ୍ ଯମୀ ।। ୭୬ ।।

ମହାକାଶସ୍ୱରୂପଃ ଶିବଯୋଗୀ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଚିଦାକାରମହାକାଶସ୍ୱରୂପିଣଃ ଶିବସ୍ୟ ସ୍ୱାତ୍ମତ୍ୱେନାନୁସନ୍ଧାନରୂପକ୍ରିୟାବାନିତି କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶନବାନିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୬ ।।

– (କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଚିଦାକାଶ ସ୍ୱରୂପ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିବଙ୍କ ଆତ୍ମା ରୂପରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଲେ ସଂଯମୀ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶବାନ୍ ହୁଏ ।। ୭୬ ।।

ଅଥ – 'ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତିର୍ବିବିଧୈବ ଶ୍ରୂୟତେ ସ୍ୱାଭାବିକୀ ଜ୍ଞାନବଲକ୍ରିୟା'[୨୭୧] ଚ' ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାତ୍ମିକା ସାପି ସତ୍ୟା ନିତ୍ୟୋଦିତପ୍ରଭା ।
ଅନନ୍ୟା ସ୍ୟାଚ୍ଚିଦାତ୍ ସୈବ ବସ୍ତୁତୋ ମୂର୍ତ୍ତିରେଶ୍ୱରୀ ।।

ଇତି ପୌଷ୍କରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତଦନୁସନ୍ଧାନକ୍ରିୟାମେବ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣୋପପାଦୟତି –

ନିଷ୍କଳଙ୍କଚିଦାନନ୍ଦଗଗନୋପମରୂପିଣଃ ।
ଶିବସ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ବୃତ୍ତିଶ୍ଚୈତନ୍ୟରୂପିଣୀ ।। ୭୭ ।।

ଏବମୁକ୍ତରୂପସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ବୃତ୍ତିଃ, ଅସ୍ତୀତି କ୍ରିୟାରୂପା ସ୍ଥିତିଃ, ଚୈତନ୍ୟରୂପିଣୀ ଶିବବଚ୍ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପିଣୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୭ ।।

---

୨୭୦. ମୁ. ଉ., ୩/୨/୧୦
୨୭୧. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୬/୮

– ନିଷ୍କଳଙ୍କ ଚିଦାନନ୍ଦ ଆକାଶରୂପ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିବଙ୍କର ବୃତ୍ତି (ଅର୍ଥାତ୍ – 'ମୁଁ ଶିବ ଅଟେ' – ଏପରି ଭାବନା) ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ।। ୭୭।।

ଅଥ ଶିବଯୋଗିନଃ ସ୍ୱରୂପାମର୍ଶନକ୍ରିୟାପି ତାଦୃଶୀତ୍ୟାହ –

ନିଷ୍କଳଙ୍କେ ନିରାକାରେ ନିତ୍ୟେ ପରମତେଜସି ।

ବିଲୀନଚିତ୍ତବୃତ୍ତସ୍ୟ ତଥା ଶକ୍ତିଃ କ୍ରିୟୋଚ୍ୟତେ ।। ୭୮।।

ଉକ୍ତରୂପେ ପରଶିବତେଜସି ବିଲୀନଚିତ୍ତବ୍ୟାପାରସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋଽନୁସନ୍ଧାନରୂପା ଯା କ୍ରିୟାଶକ୍ତିଃ, ସା ତଥା ପରଶିବତେଜୋରୂପିଣୀତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୮।।

– ନିଷ୍କଳଙ୍କ ନିରାକାର ନିତ୍ୟ ଏବଂ ପରମତେଜଃ ସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କଠାରେ ବିଲୀନ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିବାଲା (ଶିବଯୋଗୀ)ଙ୍କର ସେହି ପ୍ରକାର ଶକ୍ତି କ୍ରିୟା କୁହାଯାଏ ।। ୭୮।।

ନନୁ କିଂ ତଦନୁସନ୍ଧାନେନେତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଚ ସର୍ବଗଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ।

ତଦୈକ୍ୟଚିନ୍ତୟା ଯୋଗୀ ତାଦୃଶାତ୍ମା ପ୍ରକାଶତେ ।। ୭୯।।

'ସର୍ବଜ୍ଞଃ ପଞ୍ଚକୃତ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନଃ ସର୍ବେଶ୍ୱର ଈଶ୍ୱରଃ' ଇତି ବୃହଜ୍ଜାବାଲଶ୍ରୁତେଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ସର୍ବବ୍ୟାପକ ଇତି ବୁଦ୍ଧ୍ୱା ଯୋଗୀ ଶିବଯୋଗୀ ସମାନସମରସୈକ୍ୟଧ୍ୟାନେନ ତାଦୃଗାତ୍ମା ତତ୍ପ୍ରକାରସ୍ୱରୂପବାନ୍ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୯।।

– ପରମେଶ୍ୱର ସର୍ବଜ୍ଞାତା, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସହିତ ଐକ୍ୟଭାବନା ଦ୍ୱାରା ଯୋଗୀ ତାଦୃଶାତ୍ମା (ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବଜ୍ଞାତା ଆଦି ରୂପରେ) ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।। ୭୯।।

ନନୁ ଶିବଯୋଗିନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବ୍ୟାପାରସ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ଶିବଂ ପଶ୍ୟନ୍ତୀତ୍ୟାହ –

ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ବ୍ୟାପାରେ ବିଦ୍ୟମାନେଽପି ସଂଯମୀ ।

ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ମୁଖେନ ମନସା ଶିବଂ ପଶ୍ୟନ୍ ପ୍ରମୋଦତେ ।। ୮୦।।

ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ମୁଖେନ ପଶ୍ଚିମଚକ୍ରାଭିମୁଖେନ ମନସେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮୦।।

– ସଂଯମୀ ଶିବଯୋଗୀ ନିଜର ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ସମସ୍ତ ବ୍ୟାପାରରେ ବିଦ୍ୟମାନ ହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ମୁଖ (ଅର୍ଥାତ୍ ସେଥିରୁ ବିପରୀତ ସ୍ଥିତିରେ ସ୍ଥିତ) ମନଦ୍ୱାରା ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରି ପ୍ରମୁଦିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୮୦।।

ଅଥ କୀଦୃଶଂ ଶିବଂ କଥଂ ପଶ୍ୟନ୍ ମୋଦତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

କୂଟସ୍ଥମଚଲଂ ପ୍ରାଜ୍ଞଂ ଗୁଣାତୀତଂ ଗୁଣୋତ୍ତରମ୍ ।
ଶିବତତ୍ତ୍ୱଂ ସ୍ୱରୂପେଣ ପଶ୍ୟନ୍ ଯୋଗୀ ପ୍ରମୋଦତେ ।।୮୧।।

ଗୁଣୋତ୍ତରଂ ଜ୍ଞାନବୈରାଗ୍ୟାଦିଗୁଣୈଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ଜ୍ଞାନଂ କୁଶଳିନଂ କୂଟସ୍ଥଂ ତୁର୍ଯସାକ୍ଷିକପ୍ରତ୍ୟଗାତ୍ମାଦିସଂଜ୍ଞିତଂ ଗୁଣାତୀତଂ ମାୟିକସତ୍ତ୍ୱାଦିଗୁଣାତୀତମ୍ ଅଚଳଂ ଶିବତତ୍ତ୍ୱଂ ସ୍ୱରୂପେଣ ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପେଣ ପଶ୍ୟନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ପ୍ରମୋଦତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୧ ।।

– କୂଟସ୍ଥ ଅଚଳ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନବାନ୍ ଗୁଣରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଏବଂ ଗୁଣୋତ୍ତର (ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ ବୈରାଗ୍ୟ ଆଦି ଗୁଣରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ) ଶିବତତ୍ତ୍ୱକୁ ସ୍ୱରୂପରେ ଦେଖି (ଅର୍ଥାତ୍ ସେହି ଗୁଣଯୁକ୍ତ ଶିବ ମୁଁ ହିଁ ଅଟେ – ଏପରି ଜାଣୁଥିବା) ଯୋଗୀ ଆନନ୍ଦଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।। ୮୧।।

ଅଥ ଚିଦ୍ କ୍ରିୟାରୂପସ୍ୱରୂପସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଗଗନତଲଭାସମାନ-ଗନ୍ଧର୍ବନଗରୀବ ସର୍ବା କ୍ରିୟା ତାବଦସ୍ଥିରେତି ବଦନ୍ ପ୍ରକାଶତ ଇତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ପରାତ୍ମନି କ୍ରିୟା ସର୍ବା ଗନ୍ଧର୍ବନଗରୀମୁଖା ।
ପ୍ରକାଶତ ଇତି ପ୍ରୋକ୍ତଂ କ୍ରିୟାୟାସ୍ତୁ ପ୍ରକାଶନମ୍ ।। ୮୨।।

ପରାତ୍ମନି ପରଶିବସ୍ୱରୂପଶିବଯୋଗିବିଷୟେ ସର୍ବା କ୍ରିୟା ବ୍ୟୋମ୍ନି ଗନ୍ଧର୍ବନଗରୀବ ପ୍ରକାଶତ ଇତି କ୍ରିୟାୟାଃ ପ୍ରକାଶନଂ ତୁ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳମିତି ପ୍ରୋକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୨।।

– ଯେତେବେଳେ ପରମାତ୍ମାରେ ଘଟିତ ହେଉଥିବା ସମସ୍ତ କ୍ରିୟା ଗନ୍ଧର୍ବନଗରୀ ପରି (ତୁଚ୍ଛ) ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତାହାକୁ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶନ କୁହାଯାଏ ।। ୮୨।।

ଇତି କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଭାବପ୍ରକାଶସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ସ୍ୱଦୟାପୂର୍ଣ୍ଣଭାବସ୍ୟ ସ୍ୱେନୈବାପତିତସ୍ୟ ଚ ।
ତସ୍ୟୈବ ଭାସତେ ଭାବେ ସୋଦୟମାଦିମହେଶ୍ୱରଃ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ତତ୍ କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶନ ସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ସୁଲଭଂ ଭାବପ୍ରକାଶସ୍ଥଳଂ ନିରୂପୟତି –

ତରଙ୍ଗାଦ୍ୟା ଯଥା ସିନ୍ଧୌ ନ ଭିଦ୍ୟନ୍ତେ ତଥାତ୍ମନି ।
ଭାବା ବୁଦ୍ଧ୍ୟାଦୟଃ ସର୍ବେ ଯତ୍ତଦ୍ ଭାବପ୍ରକାଶନମ୍ ।। ୮୩।।

ତରଙ୍ଗଫେନାଦୟୋ ଭାବା ଯଥା ସମୁଦ୍ରେ ନ ଭିଦ୍ୟନ୍ତେ, ତଥା ସର୍ବେ ବୁଦ୍ଧ୍ୟାଦୟୋ ଭାବା ଆତ୍ମନି କ୍ରିୟାପ୍ରକାଶସମ୍ପନ୍ନେ ଶିବଯୋଗିଚୈତନ୍ୟେ ନ ଭିଦ୍ୟନ୍ତ ଇତି ଯତ୍ ତଦ୍ଭାବପ୍ରକାଶନଂ ସ୍ୟାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୩।।

– (ଭାବପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେପରି ସମୁଦ୍ରରେ ଉଠୁଥିବା ଲହରୀ (ସମୁଦ୍ର ଠାରୁ) ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ, ସେହିପରି ଆତ୍ମାରେ ଜାତ ହେଉଥିବା ବୁଦ୍ଧି ଆଦି ସମସ୍ତ ଭାବ (ଆତ୍ମାଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି – ଏପରି ଭାବ) ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବପ୍ରକାଶନ ଅଟେ ।। ୮୩।।

ଅଥ ତଦ୍‌ଭାବନାଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବିଶେଷୟତି –

ଶିବ ଏବ ଜଗତ୍ ସର୍ବଂ ଶିବ ଏବାହମିତ୍ୟପି ।

ଭାବୟନ୍ ପରମୋ ଯୋଗୀ ଭବଦୋଷୈର୍ନ ବାଧତେ ।। ୮୪।।

ସର୍ବଂ ଜଗଚ୍ଛିବ ଏବ, ତସ୍ମାଦହମପି ଶିବ ଏବେତି ଭାବୟନ୍ ମହାଶିବଯୋଗୀ ସାଂସାରିକ ଦୋଷୈର୍ନ ବାଧତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୪।।

– 'ଏହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାର ଶିବ ହିଁ ଅଟେ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଶିବ ହିଁ ଅଟେ – ଏହିପରି ଭାବନାବାଲା ପରମଯୋଗୀ ସଂସାର ଅଥବା ଜନ୍ମ ଦୋଷରେ ଉପଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୮୪।।

ଶିବଭାବେ ସ୍ଥିରେ ଜାତେ ନିର୍ଲେପସ୍ୟ ମହାତ୍ମନଃ ।

ଯେ ଯେ ଭାବାଃ ସମୁତ୍ପନ୍ନାସ୍ତେ ତେ ଶିବମୟାଃ ସ୍ମୃତାଃ ।। ୮୫।।

ନିର୍ଲେପସ୍ୟ ବିଷୟେଷୁ ଲେପରହିତସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮୫।।

– (ସାଂସାରିକ ବିଷୟ ବାସନାରୁ) ନିର୍ଲିପ୍ତ ମହାତ୍ମା ଶିବଯୋଗୀଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଭାବ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ସେ ସମସ୍ତ ଶିବମୟ ମନାଯାଏ ।। ୮୫।।

ଅଥ ତେ କେ ଭାବା ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଦ୍ୱିତୀୟଶିବାକାରଭାବନାଧ୍ୱସ୍ତକର୍ମଣା ।

ନ କିଞ୍ଚିଦ୍ ଭାବ୍ୟତେ ସାକ୍ଷାଦ୍ ଶିବାଦନ୍ୟନ୍ମହାତ୍ମନା ।। ୮୬।।

ଏବଂ ରୂପେଣ ଶିବଯୋଗିନା ଯଦ୍ୟଦ୍ ଭବ୍ୟତେ, ତଦ୍‌ସର୍ବଂ ଶିବମୟମିତି ଭାବଃ ।। ୮୬।।

– ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବାକାରର ଭାବନାରେ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ନାଶ କରିଥିବା ମହାତ୍ମା ଶିବଯୋଗୀକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଶିବଙ୍କ ଅତିରିକ୍ତ କିଛି ଦେଖା ଯାଏନି କି ଅନୁଭୂତ ହୁଏନି ।। ୮୬।।

ଅଥ ତତ୍ କଥମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଗଳିତାଜ୍ଞାନବନ୍ଧସ୍ୟ କେବଲାତ୍ମାନୁଭାବିନଃ ।

ଯତ୍ର ଯତ୍ରେନ୍ଦ୍ରିୟାସକ୍ତିସ୍ତତ୍ର ତତ୍ର ଶିବାତ୍ମତା ।। ୮୭।।

ଉକ୍ତରୂପସ୍ୟ ଯୋଗିନୋ ଯତ୍ର ଯତ୍ର ଭାବରୂପେନ୍ଦ୍ରିୟାସକ୍ତିସ୍ତତ୍ର ତତ୍ର ଭାବମୟ-ଶିବାତ୍ମତେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୭।।

– ଯାହାଙ୍କର ଅଜ୍ଞାନ ବନ୍ଧନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି, ଏହିପରି କେବଳାତ୍ମାର ଅନୁଭବ

କରିବାବାଲା ଶିବଯୋଗୀର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାସକ୍ତି ଥାଏ, ସେହି ସେହି ବିଷୟରେ ଶିବତ୍ୱହିଁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ[୨୭୨] ।। ୮୭ ।।

ନନୁ ରାଗଦ୍ୱେଷାଦିଭାବାନାଂ ବନ୍ଧହେତୁତ୍ୱାଦ୍ କଥଂ ଶିବମୟତ୍ୱମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ରାଗଦ୍ୱେଷାଦୟୋ ଭାବାଃ ସଂସାରକ୍ଲେଶକାରଣମ୍ ।
ତେଷାମୁପରମୋ ଯତ୍ର ତତ୍ର ଭାବଃ ଶିବାତ୍ମକଃ ।। ୮୮ ।।

ଯତ୍ର ଶିବଯୋଗିନି ବନ୍ଧକାରଣୀଭୂତରାଗଦ୍ୱେଷାଦିଭାବାନାମୁପରମୋଽସ୍ତି, ତତ୍ର ତସ୍ମିନ୍ ଶିବଯୋଗିନି ଭାବଃ ଶିବାତ୍ମକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୮ ।।

– ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଆଦି ଭାବ ସଂସାରରୂପୀ କ୍ଲେଶର କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ଯେଉଁଠାରେ ସେ ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ସେଥିରେ ଶିବାତ୍ମକଭାବ ଆସିଥାଏ ।। ୮୮ ।।

ତସ୍ମାଦୀଦୃଶଂ ଶିବଯୋଗିନଂ ତାପସୀ ଶକ୍ତିର୍ନାକ୍ରାମତୀତି ବଦନ୍ ଭାବପ୍ରକାଶସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଯଥା ସୂର୍ଯ୍ୟସମାକ୍ରାନ୍ତୌ ନ ଶକ୍ନୋତି ତମଃ ସଦା ।
ତଥା ପ୍ରକାଶମାତ୍ମାନଂ ନାବିଦ୍ୟାକ୍ରମତି ସ୍ୱୟମ୍ ।। ୮୯ ।।

ଅନ୍ଧକାରୋ ଯଥା ସୂର୍ଯ୍ୟମାବରିତୁଂ ନ ସମର୍ଥଃ, ତଥା ପ୍ରକାଶମାତ୍ମାନଂ ସ୍ୱଚ୍ଛପ୍ରକାଶରୂପଂ ଶିବଯୋଗିନମଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣଂ ତମ ଆବରିତୁଂ ନ ସମର୍ଥମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୯ ।।

– ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହେବା ପରେ ଅନ୍ଧକାର ରହେ ନାହିଁ, ସେହିପରି ପ୍ରକାଶମାନ ଆତ୍ମା ସମକ୍ଷରେ ଅବିଦ୍ୟାର ସ୍ୱୟଂ ଆକ୍ରମଣ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୮୯ ।।

ଇତି ଭାବପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ଗବାମନେକବର୍ଣ୍ଣାନାଂ କ୍ଷୀରସ୍ୟାପ୍ୟେକବର୍ଣ୍ଣତା ।
କ୍ଷୀରବଦ୍ ପଶ୍ୟତେ ଜ୍ଞାନଂ ଲିଙ୍ଗିନସ୍ତୁ ଗବାଂ ଯଥା[୨୭୩] ।।

ଇତ୍ୟମୃତବିନ୍ଦୂପନିଷଦ୍ୱଚନାନୁସାରେଣ –

ଶିବାଦିସ୍ମରଣଂ ଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞାନାଦ୍ ସତ୍ତା ପ୍ରକାଶତେ ।
ସତ୍ତୟାନନ୍ଦସମ୍ପ୍ରାପ୍ତିରାନନ୍ଦାଚ୍ଛୈବ ସିଦ୍ଧିଦଃ ।।

୨୭୨. ମୀରାବାଈଙ୍କର କୃଷ୍ଣଭକ୍ତିରେ ରୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତାଙ୍କର ପତି ରାଜା ରତ୍ନସିଂହ ପିଟାରାରେ ସାପ ବନ୍ଦ କରି ପଠାଇଥିଲେ । ସ୍ନାନ ପରେ ମୀରାବାଈ ଯେତେବେଳେ ପିଟାରା ଖୋଲିଲେ, ସେଥିରେ ଶାଳଗ୍ରାମ ମୂର୍ତ୍ତି ପାଇଥିଲେ ।

୨୭୩. ବ୍ର. ବି. ଉ., ୧୯

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତଦ୍ ଭାବପ୍ରକାଶନ ସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ସୁଲଭଂ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଂ ନିରୂପୟତି –

ମୁଖ୍ୟାର୍ଥେଦ୍ଵସମ୍ଭବେ ଜାତେ ଲକ୍ଷଣାଯୋଗସଂଶ୍ରୟାଦ୍ ।
ତଜ୍ଜ୍ଞାନଯୋଜନଂ ଯତ୍ତଦୁକ୍ତଂ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନମ୍ ।। ୯୦ ।।

ମୁଖ୍ୟାର୍ଥେଦ୍ଵଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୟୋର୍ମୁଖ୍ୟାର୍ଥେ ଅସମ୍ଭବେ ଜାତେ ସତି ଅଘଟିତେ ଜାତେ ସତି ଲକ୍ଷଣା ଯୋଗସଂଶ୍ରୟାଦ୍ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣୋପାଧିବିଶିଷ୍ଟଜୀବେଶ୍ୱରସଂଜ୍ଞକାଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୟୋର୍ଲକ୍ଷଣା ଯୋଗସମାଶ୍ରୟଣେନ ତଜ୍ଜ୍ଞାନଯୋଜନଂ ଯଦ୍ ତଦଙ୍ଗଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠଜ୍ଞାନଦ୍ୱୟସ୍ୟ ସମାନ-ସମରସଭାବେନ ସଂଯୋଜନଂ ଯଦସ୍ତି, ତଦ୍ ତସ୍ୟ ଭାବପ୍ରଭାବପ୍ରକାଶନସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ଭବତି । ଅୟଂ ଭାବଃ – ଘଟାବଚ୍ଛିନ୍ନାକାଶ ମହାକାଶବଦ୍ କୂଟସ୍ଥପରଚୈତନ୍ୟସ୍ୟ ନିତ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧ ଏବ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଃ । ଘଟଜଳାବଚ୍ଛିନ୍ନା-କାଶମେଘଜଳାବଚ୍ଛିନ୍ନାକାଶୟୋରିବାଙ୍ଗଲିଙ୍ଗୟୋରୁପାଧିରେବ ମୁଖ୍ୟାର୍ଥଃ । ତଚ୍ଚୈତନ୍ୟ ସାମରସ୍ୟଜ୍ଞାନମେବ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଇତି ।। ୯୦ ।।

– (ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅସମ୍ଭବ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଧିତ ହେବା ପରେ ଲକ୍ଷଣାର[୨୭୪] ସହାୟତାରେ ସେହି ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗର ଜ୍ଞାନର ଯେଉଁ ଯୋଜନା, ତାହା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନ କୁହାଯାଏ ।। ୯୦ ।।

---

୨୭୪. 'ତତ୍ତ୍ୱମସି' ମହାବାକ୍ୟରେ 'ତତ୍' ପଦର ବାଚ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ 'ତ୍ୱଂ' ପଦର ବାଚ୍ୟ ଜୀବ ଅଟେ । ଉଭୟ ପଦ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିରେ ଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ବ୍ରହ୍ମ ସର୍ବଜ୍ଞାତା, ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ, ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ଆଦି ଅଟନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ କି ଜୀବ ଅଳ୍ପଜ୍ଞ, ଅଳ୍ପ ଶକ୍ତିମାନ୍ ଓ ଅଳ୍ପ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଅଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧ କିପରି ସମ୍ଭବ ? ଏହାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଏଠାରେ ଭାଗତ୍ୟାଗ ଲକ୍ଷଣାର ଆଶ୍ରୟଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଉଭୟ ପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ସର୍ବ ଓ ଅଳ୍ପ ଅଂଶକୁ ତ୍ୟାଗ କଲେ ଉଭୟତ୍ର ସମାନ 'ଜ୍ଞ' ଅବଶେଷ ରହୁଛି । ଏହିପରି ଲକ୍ଷଣାଦ୍ୱାରା ତତ୍ ଓ ତ୍ୱଂ ଅଭେଦ ହେଉଛନ୍ତି । ଏହିପରି –

କାର୍ଯ୍ୟୋପାଧିରୟଂ ଜୀବଃ କରଣୋପାଧିରୀଶ୍ୱରଃ ।
କାର୍ଯ୍ୟକାରଣତାଂ ହିତ୍ୱା ପୂର୍ଣ୍ଣବୋଧୋଦ୍ଵବଶିଷ୍ୟତେ ।।

ଅନୁସାରେ ଜୀବର କାର୍ଯ୍ୟୋପାଧି ଓ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର କାରଣୋପାଧି ତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣବୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ଶେଷ ରହେ, ଯାହା କି ଏକ ଏବଂ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଅଟେ ।

ଅଥ ତଦେବ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ବିଶେଷୟତି –

ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧୋ ଜ୍ଞେୟାଭାବଃ ସ୍ୱଭାବତଃ ।
ଉପାଧିସହିତଂ ଜ୍ଞାନଂ ନ ଭେଦମତିବର୍ତ୍ତତେ ।। ୯୧ ।।

ମୁକ୍ତସ୍ୟ ପରମୁକ୍ତସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥକଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧଃ ସ୍ୱଭାବତୋ ଜ୍ଞେୟାଭାବ ଆତ୍ମାଶ୍ରୟାଦିଦୋଷରାହିତ୍ୟେନ ଜ୍ଞେୟଶୂନ୍ୟୋ ବେଦ୍ୟଶୂନ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଉପାଧିସହିତଂ ଜ୍ଞାନଂ ତସ୍ୟ ପରମୁକ୍ତସ୍ୟ ମୁଖ୍ୟାର୍ଥଭୂତଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗୋପାଧିବିଶିଷ୍ଟଜ୍ଞାନଂ ଭେଦଂ ନାତିବର୍ତ୍ତତେ ଭେଦମନତିକ୍ରମ୍ୟ ବର୍ତତେ, ଉପାଧିନାଶ ଏବ ଜ୍ଞାନସାମରସ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୧ ।।

– ଜୀବମୁକ୍ତର ଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟାର୍ଥରୂପ ଜ୍ଞାନରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଟେ । ଫଳତଃ ଜ୍ଞେୟର ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଟେ । ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଉପାଧି ସହିତ ଅଟେ, ସେଥିରେ ଭେଦର ଅଭାବ ରହେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଭେଦ ରହେ ।। ୯୧ ।।

ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ସଦ୍ଭିଃ ପରିଚ୍ଛେଦୋଽପି ବସ୍ତୁନଃ ।
ପରାତ୍ମନ୍ୟପରିଚ୍ଛେଦେ କୁତୋ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମ୍ଭବଃ ।। ୯୨ ।।

ବସ୍ତୁନୋ ଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗରୂପବସ୍ତୁନଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ଖଣ୍ଡିତ୍ୱଂ ଜ୍ଞାନମିତି ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନମିତି ସଦ୍ଭିଃ ସତ୍ପୁରୁଷୈରୁଚ୍ୟତେ । ଅପରିଚ୍ଛେଦେଽଖଣ୍ଡିତେ ପରାତ୍ମନି ନିରୂପାଧିକମହାଚୈତନ୍ୟେ ହି ଦ୍ୱୈତ ପ୍ରସିଦ୍ଧସ୍ୟ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମ୍ଭବ ଉଦ୍ଭବଃ କୁତଃ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୨ ।।

– ବିଦ୍ୱାନ୍ ବସ୍ତୁର ପରିଚ୍ଛେଦକୁ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କୁହନ୍ତି । (ଘଟତ୍ୱାବଚ୍ଛିନ୍ନ ଘଟରେ ଘଟତ୍ୱାବଚ୍ଛେଦ ହିଁ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ତାହା ଘଟକୁ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ବା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିଥାଏ ।) ପରମାତ୍ମା ପରିଚ୍ଛେଦ ରହିତ ଅଟନ୍ତି । ସେଠାରେ ବିଷୟବିଷୟୀ ଭାବ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧ କିପରି ସମ୍ଭବ ହେବ ।। ୯୨ ।।

ଜ୍ଞାନସ୍ୟାବିଷୟେ ତତ୍ତ୍ୱେ ଶିବାଖ୍ୟେ ଚିତ୍ ସୁଖାତ୍ମନି ।
ଆତ୍ମୈକତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନଂ ଜ୍ଞାନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ବୁଧୈଃ ।। ୯୩ ।।

ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ରକାଶତ୍ୱାତ୍ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତ ସଂବିଦନ୍ତରସ୍ୟାଽବିଷୟେଽଗୋଚରେ ଚିତ୍ ସୁଖାତ୍ମନି ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ ଶିବାଖ୍ୟେ ପରଶିବାଖ୍ୟେ ତତ୍ତ୍ୱେ ବସ୍ତୁନି, ଆତ୍ମୈକତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନଂ ସ୍ୱାତ୍ମନ ଏକତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନଂ ଜ୍ଞାନମିତି ବୁଧୈର୍ବିଦ୍ୱଦ୍ଭିରୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୩ ।।

– ଜ୍ଞାନର ଅବିଷୟଭୂତ ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ ଶିବ ନାମକ ତତ୍ତ୍ୱ ସହିତ ଆତ୍ମାର ଏକତ୍ୱର ଅନୁସନ୍ଧାନକୁ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଲୋକ ଜ୍ଞାନ କହନ୍ତି ।। ୯୩ ।।

ତଚ୍ଛିବଜ୍ଞାନମେବ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନମିତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି –

ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନମାନନ୍ଦଂ ସତ୍ତାକାରଂ ଜଗନ୍ମୟମ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମେତି ଲକ୍ଷଣଂ ଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନମିହୋଚ୍ୟତେ ।। ୯୪।।

ସତ୍ତାମନତିକ୍ରାନ୍ତତ୍ୱାଦ୍ୱିଶ୍ୱସ୍ୟ ତନ୍ମୟତ୍ୱମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ୱରୂପତୋ ହ୍ୟସତଃ ସତ୍ତାସମ୍ବନ୍ଧାସମ୍ଭବାତ୍, ସ୍ୱରୂପତଃ ସତଃ ସତ୍ତାନ୍ତରାନପେକ୍ଷଣାତ୍ ସଦ୍‌ରୂପତ୍ୱମେବେତି ନିଷ୍କର୍ଷଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୯୪।।

– ବ୍ରହ୍ମ ଅଖଣ୍ଡ ଆନନ୍ଦରୂପ ସତ୍ତାକାର ଅର୍ଥାତ୍ ସଦ୍‌ରୂପ ତଥା ଜଗନ୍ମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି – ଏହି ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ତାହା ଏହି ସଂସାରରେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ ।। ୯୪।।

ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନେ ସମୁତ୍‌ପନ୍ନେ ବିଶ୍ୱୋପାଧିବିବର୍ଜିତେ ।
ସର୍ବଂ ସଂବିନ୍ମୟଂ ଭାତି ତଦନ୍ୟନ୍ନୈବ ଦୃଶ୍ୟତେ ।। ୯୫।।

ବିଶ୍ୱୋପାଧିବିବର୍ଜିତେ ବିଶ୍ୱଭେଦରହିତେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନେ ସମୁତ୍‌ପନ୍ନେ ଆବିର୍ଭୂତେ ସତି ସର୍ବଂ ବିଶ୍ୱଂ ସଂବିନ୍ମୟଂ ଭାତି, ଚିଚ୍ଛକ୍ତିମୟମିତି ଭାତି । ତଦନ୍ୟତ୍ ଶିବଶକ୍ତ୍ୟୋରଭେଦାତ୍ ତଦନ୍ୟଦ୍ ବ୍ରହ୍ମାତିରିକ୍ତଂ ନ ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୫।।

– ବିଶ୍ୱରୂପ ଉପାଧିରୁ ରହିତ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବାପରେ ସବୁ କିଛି ଚିନ୍ମୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପ ଭାସିତ ହୁଏ । ତାହାଠାରୁ ଭିନ୍ନ କିଛି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।। ୯୫।।

ତସ୍ମାଦଦ୍ୱୈତବିଜ୍ଞାନମପବର୍ଗସ୍ୟ କାରଣମ୍ ।
ଭାବୟନ୍ ସତତଂ ଯୋଗୀ ସଂସାରେଣ ନ ଲିପ୍ୟତେ ।। ୯୬।।

ତସ୍ମାଦପବର୍ଗସ୍ୟ ପରାପରମୋକ୍ଷସ୍ୟ କାରଣଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନଂ ସତତଂ ଭାବୟନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ସଂସାରେଣ ନ ଲିପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୯୬।।

– ଏହି କାରଣରୁ 'ଅଦ୍ୱୈତ ବିଜ୍ଞାନ ଅପବର୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋକ୍ଷର କାରଣ ଅଟେ' – ଏପରି ନିରନ୍ତର ଭାବନା କରୁଥିବା ଯୋଗୀ ସଂସାରରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୯୬।।

ଅଥ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ନିତ୍ୟେ ନିର୍ମଳସତ୍ତ୍ୱଯୋଗିଷୁ ପରେ ନିର୍ବାସନେ ନିଷ୍କଳେ
ସର୍ବାତୀତପଦେ ଚରାଚରମୟେ ସତ୍ତାତ୍ମନି ଜ୍ୟୋତିଷି ।
ସଂବିଦ୍‌ବ୍ୟୋମ୍ନି ଶିବେ ବିଲୀନହୃଦୟସ୍ତଦ୍‌ଭେଦବୈମୁଖ୍ୟତଃ
ସାକ୍ଷାତ୍ ସର୍ବଗତୋ ବିଭାତି ବିଗଳଦ୍‌ବିଶ୍ୱଃ ସ୍ୱୟଂ ସଂଯମୀ ।। ୯୭।।

ନିତ୍ୟେ ନିରନ୍ତରେ ନିର୍ମଳସତ୍ତ୍ୱଯୋଗିଷୁ ପରେ ଶୁଦ୍ଧସତ୍ତ୍ୱଗୁଣବସ୍ତୁପ୍ରାଧାନ୍ୟେନ ବର୍ତ୍ତମାନେ ନିର୍ବାସନେ ବେଦ୍ୟବାସନାରହିତେ ନିଷ୍କଳେ ନିରବୟବେ ସର୍ବାତୀତପଦେ

ସର୍ବୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନଭୂତେ ଚରାଚରମୟେ ଚରାଚରପ୍ରପଞ୍ଚୋପାଦାନକାରଣୀଭୂତଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାଲକ୍ଷଣ-ଚିଦମ୍ବରଶକ୍ତିସ୍ୱରୂପେ ସତ୍ତାତ୍ମନି ପରମାର୍ଥିକସତ୍ତାରୂପିଣି ଜ୍ୟୋତିଷି ଭାସମାନେ ସଂବିଦ୍‌ବ୍ୟୋମ୍ନି ଶିବେ ଚିଦାକାଶରୂପପରଶିବେ ବିଲୀନହୃଦୟଃ, ତଦ୍ ଭେଦବୈମୁଖ୍ୟତଃ ଶିବାଦନ୍ୟତ୍ୱେ ବିମୁଖୀଭୂତତ୍ୱାଦ୍ ସର୍ବଗତୋ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକଃ ସଂଯମୀ ଶିବଯୋଗୀ ବିଗଲଦ୍ୱିଶ୍ୱଃ ସନ୍ ବିଗଳିତବିଶ୍ୱଭେଦବିଭବଃ ସନ୍ ସ୍ୱୟଂ ସାକ୍ଷାଦ୍ୱିଶେଷେଣ ଭାତି ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିବଶରଣୟୋଃ ସତିପତିତ୍ୱାଦେସ୍ତଲ୍ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟଂ ଶରଣସ୍ୟାଙ୍ଗତ୍ରୟସ୍ୟ ଯୋଜ୍ୟମ୍ ।। ୯୭।।

– ନିତ୍ୟ, ନିର୍ମଳ, ସତ୍ତ୍ୱଯୋଗୀ ମଧ୍ୟରେ ପର ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଧାନ, ବାସନାରହିତ, ନିଷ୍କଳ, ସର୍ବାତୀତ, ଚରାଚରମୟ, ସତ୍‌ସ୍ୱରୂପ, ତେଜୋମୟ, ଚିଦାକାଶରୂପୀ ଶିବଠାରେ ବିଲୀନ ହୃଦୟବାଲା, ଭେଦ ଭାବନା ରହିତ, ସଂସାରକୁ ତିରସ୍କୃତ କରୁଥିବା ସଂଯମୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଯୋଗୀ ସ୍ୱୟଂ ସାକ୍ଷାତ୍ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୯୭।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ଷଟ୍‌ସ୍ଥଳବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ଶରଣସ୍ଥଳବିଷୟଦ୍ୱାଦଶବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମୈକୋନବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୯।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍ ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣା ଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଶରଣସ୍ଥଳବିଷୟ ଦ୍ୱାଦଶବିଧଲିଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମୈକୋନବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୧୯।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିର ଶରଣସ୍ଥଳ ବିଷୟକ ଦ୍ୱାଦଶବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଏକୋନବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମ ଚତୁର୍ବେଦୀ କୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୧୯।।

ବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ଅଥୈକ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥାଗସ୍ତ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନଃ –

ସ୍ଥଲଭେଦାସ୍ତ୍ୱୟା ପ୍ରୋକ୍ତାଃ ଶରଣସ୍ଥଲସଂଶ୍ରିତାଃ ।
ଐକ୍ୟସ୍ଥଲଗତାନ୍ ବ୍ରୂହି ସ୍ଥଲଭେଦାନ୍ ଗଣେନ୍ଦ୍ର ମେ ।। ୧ ।।

ସ୍ଥଲଭେଦା ଅବାନ୍ତର ସ୍ଥଲଭେଦା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅଗ୍ରେଽପି ତଥା । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

– (ଐକ୍ୟସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅଗସ୍ତ୍ୟ କହିଲେ – ହେ ଗଣେଶ୍ୱର, ଆପଣ ଶରଣସ୍ଥଲରେ ଆସୁଥିବା (ଅବାନ୍ତର) ସ୍ଥଲଭେଦଗୁଡ଼ିକୁ କହିଲେ । ଏବେ ମତେ ଐକ୍ୟସ୍ଥଲରେ ଆସୁଥିବା ସ୍ଥଲଭେଦଗୁଡ଼ିକ କୁହନ୍ତୁ ।। ୧ ।।

ଅଥାସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୟୋତ୍ତରଂ ବକ୍ତି –

ସ୍ଥଲାନାଂ ନବକଂ ଚୈକ୍ୟସ୍ଥଲେଽସ୍ମିନ୍ ପରିକୀର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।। ୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨ ।।

ଅଥ ତଦବାନ୍ତର ସ୍ଥଲଭେଦଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣୋଦ୍ଦିଶତି –

ତତ୍ ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦୈକ୍ୟସ୍ଥଲମାଦୌ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତମ୍ ।
ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ଥଲଂ ଚାଥ ଚରାଚରଲୟସ୍ଥଲମ୍ ।। ୩ ।।
ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଲଂ ତତଃ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଭାଜନସ୍ଥଲମୁତ୍ତମମ୍ ।
ଅଙ୍ଗାଲେପସ୍ଥଲଂ ପଶ୍ଚାତ୍ ସ୍ୱପରାଜ୍ଞାସ୍ଥଲଂ ତତଃ ।। ୪ ।।
ଭାବାଭାବବିନାଶଂ ଚ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଲଂ ତତଃ ।
ତଦେଷାଂ କ୍ରମଶୋ ବକ୍ଷ୍ୟେ ଶୃଣୁ ତାପସ ଲକ୍ଷଣମ୍ ।। ୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩–୫ ।।

– ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ – ଏହି ଐକ୍ୟସ୍ଥଲରେ ନବ ସ୍ଥଳର ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଏ । ପ୍ରଥମ ସ୍ୱୀକୃତ ପ୍ରସାଦୈକ୍ୟସ୍ଥଳ ଅଟେ । ତା'ପରେ ଶିଷ୍ଟୌଦନସ୍ଥଳ, ଚରାଚର ଲୟସ୍ଥଳ, ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳ, ତା'ପରେ ଉତ୍ତମ ଭାଜନସ୍ଥଳ କୁହାଯାଇଛି । ତା'ପରେ ଭାବାଭାବବିନାଶସ୍ଥଳ ଓ ଶେଷରେ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ହେ ତପସ୍ୱୀ ! ଏବେ କ୍ରମଶଃ ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ବତାଉଛି, ଶୁଣ ।। ୨–୫ ।।

ଅଥ ଐକ୍ୟସ୍ଥଲଗତସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦୈକ୍ୟସ୍ଥଲମ୍ ।

ଅଥ – 'ଜ୍ଞାନ ପ୍ରସାଦେନ ବିଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱସ୍ତତସ୍ତୁ ତଂ ପଶ୍ୟତେ ନିଷ୍କଳଂ ଧ୍ୟାୟମାନଃ'[୨୭୫] ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ–

ଜ୍ଞାନୋତ୍ପତ୍ତିନିମିତ୍ତଂ ତୁ କ୍ରିୟା ଚର୍ଯ୍ୟା ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତା ।
ଯୋଗଂ ସାଲମ୍ବନଂ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ନିଷ୍ପ୍ରପଞ୍ଚଂ ବିଚିନ୍ତୟେତ୍[୨୭୬] ।।

ଇତି ଦେବୀକାଳୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତଜ୍ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗ୍ୟେବ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରାତ୍ ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦୀତି ନିରୂପୟତି –

ମୁଖ୍ୟାର୍ଥୋ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଶ୍ଚ ଯତ୍ର ନାସ୍ତି ଚିଦାତ୍ମନି ।
ବିଶୃଙ୍ଖଳତୟା ତସ୍ୟ ପ୍ରସାଦଃ ସ୍ୱୀକୃତୋ ଭବେତ୍ ।। ୬ ।।

ଚିଦାତ୍ମନି ଯତ୍ର ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସମ୍ପନ୍ନେ ଶିବଯୋଗିନି ମୁଖ୍ୟାର୍ଥୋ ଜୀବେଶ୍ୱରବିୟୋଗ-ରୂପମୁଖ୍ୟାର୍ଥୋ ନାସ୍ତି, ଲକ୍ଷଣାର୍ଥଶ୍ଚ ନିରୁପାଧିକଶିବାତ୍ମନୋର୍ନିତ୍ୟାବିୟୋଗରୂପଲକ୍ଷଣାର୍ଥଶ୍ଚ ନାସ୍ତି । ତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ବିଶୃଙ୍ଖଳତୟା ନିରଙ୍କୁଶତ୍ୱେନ ପ୍ରସାଦଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଃ ସ୍ୱୀକୃତୋଽଙ୍ଗୀକୃତୋ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬ ।।

– (ସ୍ୱୀକୃତ ପ୍ରସାଦୈକ୍ୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଚିଦାତ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସମ୍ପନ୍ନ ଯେଉଁଥିରେ ମୁଖ୍ୟାର୍ଥ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟାର୍ଥ ବିଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ନାହିଁ (ଉଭୟ ଅର୍ଥ ଏକ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି), ତାହାର ପ୍ରସାଦ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ଅଟେ ।। ୬ ।।

ଅଥୈତଦର୍ଥମେବ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶଦୟତି –

ମାତୃମେୟପ୍ରମାଣାଦିବ୍ୟବହାରେ ବିହାରିଣୀମ୍ ।
ସଂବିଦ୍ ସାକ୍ଷାଦ୍ କୃତିଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ଯୋଗୀ ସ୍ୱାତ୍ମନି ତିଷ୍ଠତି ।। ୭ ।।

ମାତୃମାନପ୍ରମେୟାଦିତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚପ୍ରଥମବ୍ୟବହାରେ ରମମାଣାଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଚିଦ୍-ସାକ୍ଷାଦ୍ କୃତିଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ଯୋଗୀ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ ସ୍ୱାତ୍ମନି ସ୍ୱୀକୃତ ପ୍ରସାଦବତି ସ୍ୱସ୍ୱରୂପେ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭ ।।

– ପ୍ରମାତା, ପ୍ରମେୟ ଓ ପ୍ରମାଣ ଆଦି ବ୍ୟବହାରରେ ରମଣ କରୁଥିବା ସଂବିଦ୍ ର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସମ୍ପନ୍ନ ଶିବଯୋଗୀ ନିଜର ସ୍ୱରୂପରେ ସ୍ଥିତ ହୁଏ ।। ୭ ।।

---

୨୭୫. ମୁ. ଉ., ୩/୧/୮

୨୭୬. ଦେ. କା., ୨୫

ଅଥୈବଂ ରୂପସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ପାଶବନ୍ଧନଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଦ୍ୱୈତ ବୋଧନିର୍ଧୂତଭେଦାବେଶସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ।

ସାକ୍ଷାତ୍କୃତମହାସଂବିତ୍ପ୍ରକାଶସ୍ୟ କ୍ୱ ବନ୍ଧନମ୍ ।। ୮ ।।

ଶିବାଦ୍ୱୈତବୋଧନିବାରିତାଙ୍ଗଲିଙ୍ଗଲକ୍ଷଣଜୀବେଶ୍ୱରଭେଦାବେଶବତଃ, ଅପରୋକ୍ଷୀ କୃତ ନିର୍ମଲଚିଦ୍ ପ୍ରକାଶସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ପାଶପଞ୍ଚକାଦ୍ ଭୂତବନ୍ଧନଂ କୁତଃ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮ ।।

– ଅଦ୍ୱୈତ ବୋଧଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱୈତ ଆବେଶକୁ ଦୂର କରୁଥିବା ତଥା ମହାସଂବିତ୍ ପ୍ରକାଶର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରୁଥିବା ଯୋଗୀର ବନ୍ଧନ କେଉଁଠାରେ ? (ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ) ।। ୮ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନିନଃ ପ୍ରପଞ୍ଚଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତୀତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ସଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଂ କଥୟତି –

ଚିଦାତ୍ମନି ଶିବେ ନ୍ୟସ୍ତଂ ଜଗଦେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।

ଜ୍ଞାୟତେ ତନ୍ମୟଂ ସର୍ବମଗ୍ନୌ କାଷ୍ଠାଦିକଂ ଯଥା ।। ୯ ।।

ଅଗ୍ନୌ ନ୍ୟସ୍ତଂ କାଷ୍ଠାଦିକଂ ଯଥାଗ୍ନିମୟଂ ସଦ୍ ଦୃଶ୍ୟତେ, ତଥା ଶିବେ ସ୍ଥାପିତଂ ବିଶ୍ୱଂ ଚିନ୍ମୟମେବ ଦୃଶ୍ୟତେ, ଶିବସ୍ୟ ଚିଦଗ୍ନିରୂପତ୍ୱାଦିତି ଭାବଃ ।। ୯ ।।

– ଯେପରି ଅଗ୍ନିରେ ରଖାଯାଇଥିବା କାଷ୍ଠ ଆଦି ତନ୍ମୟ (ଅର୍ଥାତ୍ ଅଗ୍ନି ସ୍ୱରୂପ) ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ଏହି ସମସ୍ତ ଚରାଚର ଜଗତ୍ (ଶିବମୟ ହୋଇଯାଏ) ।। ୯ ।।

ନନୁ ବହ୍ନୌ କାଷ୍ଠମିବ ଶିବେ ବିଶ୍ୱଂ ନ କେନାପି ନ୍ୟସ୍ତମ୍, ଶିବେନୈବ କଳ୍ପିତମ୍, ତତ୍ କଥଂ ତନ୍ମୟଂ ସଦ୍ ଭାତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ଭାତି ପୃଥ୍ୱୀ ନ ଜଳଂ ନ ତେଜୋ ନୈବ ମାରୁତଃ ।

ନାକାଶୋ ନ ପରଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଶିବେ ଦୃଷ୍ଟେ ଚିଦାତ୍ମନି ।। ୧୦ ।।

ମୃତ୍ତିକାୟାଂ ଜ୍ଞାତାୟାଂ ଘଟଶରାବାଦିକଂ ସର୍ବଂ ଯଥା ମୃଣ୍ମୟମେବ[୨୭୭], ନ ତଦ୍ ବ୍ୟତିରିକ୍ତମିତି ଜ୍ଞାୟତେ ତଥା ଚିଦାତ୍ମନି ଶିବେ ଦୃଷ୍ଟେ ସତି ତତ୍କାର୍ଯ୍ୟତ୍ୱାଦ୍ ଭୂମ୍ୟାଦିକଂ ତଦ୍ ଭିନ୍ନତ୍ୱେନ ନ ଭାତି, ତଦାତ୍ମକତ୍ୱେନୈବ ଭାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– ଚିଦାତ୍ମା ଶିବଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେବା ପରେ ପୃଥିବୀ, ଜଳ, ତେଜ, ବାୟୁ, ଆକାଶ ଅଥବା ପରତତ୍ତ୍ୱ (ଅନ୍ୟ ପଦାର୍ଥ) ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ନାହିଁ (ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଠାରୁ ଭିନ୍ନ

---

୨୭୭. ତୁଳନୀୟ – ଯଥା ସୌମ୍ୟୈକେନ ମୃତ୍ପିଣ୍ଡେନ ସର୍ବଂ ମୃଣ୍ମୟଂ ବିଜ୍ଞାତଂ ସ୍ୟାଦ୍ ବାଚାରମ୍ଭଣଂ ବିକାରୋ ନାମଧେୟଂ ମୃତ୍ତିକେତ୍ୟେବ ସତ୍ୟମ୍ । (ଛା.ଉ., ୧/୧/୪)

ନୁହେଁ, ଶିବମୟ ହିଁ ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ) ।। ୧୦।।

ଏବଂ ଶିବାତ୍ମକଂ ବିଶ୍ୱଂ ତତ୍ରୈବ ଲୀନଂ ଚିନ୍ତୟନ୍ ଯୋଗୀ ନ ଲିପ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେ ଚିଦାକାରେ ଜ୍ୱଳତ୍ୟନ୍ତର୍ନିରନ୍ତରମ୍ ।
ବିଲୀନଂ ନିଖିଲଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ପଶ୍ୟନ୍ ଯୋଗୀ ନ ଲିପ୍ୟତେ ।। ୧୧।।

ଅନ୍ତଃ ହୃଦ୍ରୂପାଷ୍ଟଦଳକମଳମଧ୍ୟେ ନିରନ୍ତରଂ ଚିଦ୍ରୂପେ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେ ମହାଲିଙ୍ଗେ ଜ୍ୱଳତି ସତି ପ୍ରକାଶିତେ ସତି ତସ୍ମିନ୍ ମହାଲିଙ୍ଗେ ଶିବଯୋଗୀ ନିଖିଳଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଶିବାଦିଭୂମ୍ୟନ୍ତଂ ବିଲୀନଂ ଲୟୀଭୂତଂ ପଶ୍ୟନ୍ ସନ୍ ନ ଲିପ୍ୟତେ ତନୁକରଣଭୁବନଭୋଗାତ୍ମକଷଟ୍ତ୍ରିଂ–ଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱୈର୍ନ ଲିପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୧।।

ହୃଦୟରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନଭାବରେ ଚିଦ୍ରୂପଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗର ପ୍ରକାଶନଫଳରେ ସେହି ମହାଲିଙ୍ଗରେ ବିଲୀନ ସମସ୍ତତତ୍ତ୍ୱକୁ (ଭୁବନ ଭୋଗାଦି) ଦେଖି ଶିବଯୋଗୀ କୌଣସିଠାରେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୧୧।।

ଅଥୈତଦର୍ଥମେବ ହୋମରୂପେଣ ବିଶେଷୟତି –

ଅନ୍ତର୍ମୁଖେନ ମନସା ସ୍ୱାତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ଚିନ୍ମୟେ ।
ସର୍ବାନପ୍ୟର୍ଥବିଷୟାନ୍ ଜୁହ୍ୱନ୍ ଯୋଗୀ ପ୍ରମୋଦତେ ।। ୧୨।।

ଅନ୍ତର୍ମୁଖେନ ମନସା ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ମୁଖେନ ମନସା ଚିନ୍ମୟେ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପବହ୍ନି ପ୍ରକାଶେ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥାନ୍ ଜୁହ୍ୱନ୍ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ସମର୍ପୟନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ପ୍ରମୋଦତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୨।।

– ଚିନ୍ମୟ ଆତ୍ମରୂପୀ ତେଜ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଗ୍ନିରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟର ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ମନଦ୍ୱାରା ହନନ କରୁଥିବା ଯୋଗୀ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୧୨।।

ଅଥ ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦିସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଜଲଧୌ ଶିବେ ସ୍ୱାତ୍ମନି ନିର୍ମଲଃ ।
ସମର୍ପ୍ୟ ସକଲାନ୍ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ବିଷୟାନ୍ ତତ୍ପ୍ରସାଦତଃ ।। ୧୩।।

ନିର୍ମଲଃ ଶିବଯୋଗୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦାନାଂ ସମୁଦ୍ରଭୂତେ ସ୍ୱାତ୍ମନି ସ୍ୱପ୍ରକାଶାତ୍ମନି ଶିବେ ସକଲାନ୍ ଶବ୍ଦାଦିପଦାର୍ଥାନ୍ ସମର୍ପ୍ୟ ତତ୍ପ୍ରସାଦତସ୍ତତ୍ପ୍ରସାଦରୂପେଣ ଭୁଙ୍କ୍ତ ଇତି ।। ୧୩।।

– ନିର୍ମଳ ଯୋଗୀ ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ସ୍ୱାତ୍ମଶିବରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟକୁ ସମର୍ପଣ କରି ସେହି (ଶିବଙ୍କ) କୃପାରେ ସେ ସବୁର ଭୋଗ କରେ ।। ୧୩।।

ଇତି ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦୀସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ମାୟାଂ ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିଦ୍ୟାତ୍'[୨୭୮] ଇତି ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ଗ୍ରନ୍ଥିଜନ୍ୟଂ କଳାକାଳବିଦ୍ୟାରାଗନୃମାତରଃ ।
ଗୁଣଧୀଗର୍ବଚିତ୍ତାକ୍ଷମାତ୍ରାଭୂତାନ୍ୟନୁକ୍ରମାତ୍[୨୭୯] ।।

ଇତି ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତଚ୍ଛିତ୍ପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରବତଃ ଶିବଯୋଗିନୋ ମାୟାତତ୍ତ୍ୱମେବ ଶିଷ୍ଟୋଦନମିତି ସୂତ୍ରଚତୁଷ୍ଟୟେନ କଥୟତି –

ପ୍ରକାଶତେ ଯା ସର୍ବେଷାଂ ମାୟା ସୈବୋଦନାକୃତିଃ ।
ଲୀୟତେ ତତ୍ର ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗେ ଶିଷ୍ଟଂ ତତ୍ପରିକୀର୍ତ୍ତିତମ୍ ।। ୧୪ ।।

ଯା ମାୟାମିଶ୍ରାଶୁଦ୍ଧାଧ୍ୱନିବାସିନାଂ ତନୁକରଣଭୁବନଭୋଗରୂପିଣୀ ଅଧୋମାୟାଦ୍ବସ୍ତି, ସୈବ ସର୍ବେଷାଂ ପ୍ରକାଶତେ ଲୀୟତେ ଚ । ତତ୍ କଳାଦିଭୂମ୍ୟନ୍ତତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକମାୟାତତ୍ତ୍ୱମେବ ଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗେ ଜ୍ଞାନଚିହ୍ନେ ତତ୍ର ବିଷୟେ ତତ୍ ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦିବିଷୟେ ଶିଷ୍ଟୋଦନାକୃତିର-ବଶିଷ୍ଟୋଦନାକାରବଦିତି ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪ ।।

– (ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯେଉଁ ମାୟା ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ (ଅର୍ଥାତ୍ ତତ୍ ତତ୍ ଶରୀର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହାରର ବିଷୟ ହୁଏ), ତାହା ଓଦନ ଅର୍ଥାତ୍ ଚାଉଳ ପରି ଅଟେ । ତାହାର ଯେଉଁ ସେହି ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପ ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ଲୟ ହେବା, ତାହାକୁ ଶିଷ୍ଟ କୁହାଯାଏ ।। ୧୪ ।।

ଜଗଦଙ୍ଗେ ପରିଗ୍ରସ୍ତେ ମାୟାପାଶବିଜୃମ୍ଭିତେ ।
ସ୍ୱାତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ବୋଧେନ ତଦେକମବଶିଷ୍ୟତେ ।। ୧୫ ।।

ମାୟାପାଶବିଜୃମ୍ଭିତେ କଳାଦିକ୍ଷିତ୍ୟନ୍ତତ୍ରିଂଶତ୍ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକମାୟାପାଶନିବନ୍ଧେ ଜଗଦଙ୍ଗେ ବିଶ୍ୱଶରୀରବତି ସ୍ୱାତ୍ମଜ୍ୟୋତିଷି ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନେ ବୋଧେନ ସ୍ୱାତ୍ମଜ୍ଞାନେନ ପରିଗ୍ରସ୍ତେ ସତି ଆକ୍ରାନ୍ତେ ସତି ତଦେକଂ ତନ୍ମାୟାତତ୍ତ୍ୱମେକମେବାବଶିଷ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫ ।।

– ମାୟାର ପାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାର କଳା, ବିଦ୍ୟା, ରାଗ, କାଳ, ନିୟତି ରୂପ ପାଞ୍ଚ କଞ୍ଚୁକ ତଥା ସେଥିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ପ୍ରକୃତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଭୂମି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିରିଶ ତତ୍ତ୍ୱରୂପୀ ପାଶରେ ବନ୍ଧା ଜଗତ୍ରୂପୀ ଶରୀରର ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତିରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯିବା ପରେ ଏକମାତ୍ର ମାୟାତତ୍ତ୍ୱ ଶେଷ ରହିଯାଏ ।। ୧୫ ।।

---

୨୭୮. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୪/୧୦

୨୭୯. ମୃ. ତଂ. ବି. ପା. – ୧୦/୧

ନନୁ ଶାରୀରିକସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ବୋଧାକ୍ରାନ୍ତତ୍ୱାତ୍ କଥଂ ମାୟାତତ୍ତ୍ୱମବଶିଷ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅଖଣ୍ଡସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପିଣଃ ।
ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟଧୀରସ୍ୟ ମାୟା କୈଙ୍କର୍ଯ୍ୟବାଦିନୀ ।। ୧୬ ।।

ଅଖଣ୍ଡସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣପରବ୍ରହ୍ମୈବ ଯସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଂ ତାଦୃଶସ୍ୟ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଧୀରସ୍ୟ ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ମାୟା କୈଙ୍କର୍ଯ୍ୟବାଦିନୀ ଦାସଭାବଂ ବଦନ୍ତୀ ସତ୍ୟାସ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୬ ।।

– ଏହି ମାୟା ଅଖଣ୍ଡ ସତ୍–ଚିତ୍–ଆନନ୍ଦ ରୂପ ପରବ୍ରହ୍ମ ହୋଇଥିବା ଧୀର ଏବଂ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଶିବଯୋଗୀର ଦାସୀ ହୋଇ ରହିଥାଏ ।। ୧୬ ।।

ଏବଂ ରୂପାୟାଂ ସ୍ଥିତୌ –

ବିଶ୍ୱସମ୍ମୋହିନୀ ମାୟା ବହୁଶକ୍ତିର୍ନିରଙ୍କୁଶା ।
ଶିବୈକତ୍ୱମୁପେତସ୍ୟ ନ ପୁରଃ ସ୍ଥାତୁମୀହତେ ।। ୧୭ ।।

ଜଗନ୍ମୋହିନୀ ମାୟା ବହୁବିଧଶକ୍ତିଭିରନର୍ଗଳାପି ଶିବେ ସମାନସମରସ-ଭାବମୁପେତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ପୁରତୋ ମୋହକତ୍ୱେନ ସ୍ଥାତୁଂ ନେହତେ ନେଚ୍ଛତୀତ୍ୟର୍ଥଃ।। ୧୭ ।।

– ସଂସାରକୁ ମୋହରେ ପକାଉଥିବା ତଥା ଅସୀମ ଶକ୍ତି ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ନିରଙ୍କୁଶ ମାୟା ଶିବୈକତ୍ୱକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିବା ଯୋଗୀ ସମ୍ମୁଖରେ ରହିବାକୁ ସାହସ କରେ ନାହିଁ ।। ୧୭ ।।

ଅଥ ତସ୍ୟ ଶିବୈକ୍ୟସ୍ୟ ବିଷୟନାଶଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେ ଚିଦାକାରେ ନିମଗ୍ନେନ ମହାତ୍ମନା ।
ଭୁଜ୍ୟମାନା ଯଥାଯୋଗଂ ନଶ୍ୟନ୍ତି ବିଷୟାଃ ସ୍ୱତଃ ।। ୧୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୮ ।।

– ଚିଦ୍‌ରୂପ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗରେ ନିମଗ୍ନ ମହାତ୍ମା ଶିବଯୋଗୀଦ୍ୱାରା ଯଥାଯୋଗ (ନିଜର ଯୋଗ୍ୟତା ଓ କ୍ରମ ଅନୁସାରେ) ଭୋଗ କରାଯାଉଥିବା ବିଷୟ ସ୍ୱୟଂ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି (ଯୋଗୀ ମଧ୍ୟରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି) ।। ୧୮ ।।

ଅଥ କଥଂ ଲୟଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶବ୍ଦାଦ୍ୟୋଦ୍ଧପି ବିଷୟା ଭୁଜ୍ୟମାନାସ୍ତଦିନ୍ଦ୍ରିୟୈଃ ।
ଆତ୍ମନ୍ୟେବ ବିଲୀୟନ୍ତେ ସରିତଃ ସାଗରେ ଯଥା ।। ୧୯ ।।

କାରଣାନ୍ତରବ୍ୟତିରେକେଣ ନଦୀସାଗରନ୍ୟାୟେନ[୨୮୦] ସ୍ୱତ ଏବ ଲୟଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ସ୍ୱୀକୃତପ୍ରସାଦସ୍ତୈଳବତ୍ ସାରଭୂତ ଚିଦାନନ୍ଦଃ, ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ତୁ ପିଣ୍ୟାକବନ୍ନିଃସାରା ମାୟେତି ତଦ୍‌ଭୋଗୋ ନିଃସାରଃ ସନ୍ ନଶ୍ୟତୀତି ଭାବଃ ।। ୧୯ ।।

– ଶବ୍ଦ ଆଦି (ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧ, ସ୍ପର୍ଶ) ବିଷୟ ଯୋଗୀର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ଭୁଜ୍ୟମାନ ହୋଇ ଆତ୍ମାରେ ସେହିପରି ବିଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ଯେପରି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ସାଗରରେ (ମିଶି ବିଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି) ।। ୧୯ ।।

ଅଥୈବଂ ବିନଷ୍ଟ ବିଷୟ ସମୂହବାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ କଥମାସ୍ତ ଇତ୍ୟତ୍ର ବଦନ୍ ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଅର୍ଥଜାତମଶେଷଂ ତୁ ଗ୍ରସନ୍ ଯୋଗୀ ପ୍ରଶାମ୍ୟତି ।
ସ୍ୱାତ୍ମନୈବାସ୍ଥିତୋ ଭାନୁସ୍ତେଜୋଜାଲମଶେଷତଃ ।। ୨୦ ।।

ଶିବଯୋଗୀ ଅଶେଷଂ ପଦାର୍ଥସମୂହଂ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପେଣ ଗ୍ରସନ୍ ତେଜୋଜାଲଂ ସ୍ୱକିରଣ–ସମୂହମ୍ ଅଶେଷତୋ ନିଶେଷଂ ଯଥା ଭବତି ତଥା ପ୍ରସନ୍ନୁପସଂହରନ୍ ଅସ୍ଥିତୋ ଭାନୁରିବ ଅସ୍ତଂ ଗଚ୍ଛନ୍ ଭାନୁରିବ ଶାମ୍ୟତି ସ୍ୱସ୍ଥୋ ଭବତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦ ।।

– ଯୋଗୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟଗ୍ରାମର ଉପଭୋଗ କରି ଆତ୍ମାରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇଯାଏ ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ (ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶିତ କରି ନିଜର ତେଜଜାଲକୁ ଏକାଠି କରି ସ୍ୱୟଂ ଅସ୍ତ ହୋଇଯାଏ) ।। ୨୦ ।।

ଇତି ଶିଷ୍ଟୋଦନସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଚରାଚରଲୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ –'ସୋଽବିଦ୍ୟାଗ୍ରନ୍ଥିଂ ବିକିରତୀହ ସୋମ୍ୟ[୨୮୧]' ଇତି ମୁଣ୍ଡକଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ବିଷସମ୍ବନ୍ଧିନୀ ଶକ୍ତିର୍ଯଥା ମନ୍ତ୍ରୈର୍ନିରୁଧ୍ୟତେ ।
ଯଥା ନ ତଦିତି କ୍ଷୀଣମେବଂ ପୁଂସୋ ମଲକ୍ଷୟଃ ।।

ଇତି କିରଣାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଚ କେବଲଚିଦ୍‌ପ୍ରସାଦସ୍ୱୀକାରେଣାବଶିଷ୍ଟମାୟୋଦନଃ ଶିବଯୋଗୀ ଚରାଚରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଂ ପରିପକ୍ୱାନୁସାରେଣ ବ୍ୟାପ୍ତମଲଶକ୍ତିଂ ପରିପକ୍ୱାନୁ–ସାରେଣ ବିନାଶକରଣେନ ଚରାଚରବିନାଶକ ଇତି କଥୟତି –

---

୨୮୦. ଯେପରି ସାଗରରେ ସ୍ୱଭାବତଃ ନଦୀ ମିଶି ଥାଏ, ସେହିପରି ଶିବଯୋଗୀର ସାଗର ସ୍ୱରୂପ ଆତ୍ମାରେ ବିଷୟ ସ୍ୱୟଂ ଉପଭୁକ୍ତ ହୋଇ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ ।

୨୮୧. ମୁ. ଉ., ୨/୧/୧୦

ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟେ ତୁ ସମାପନ୍ନେ ଚରଣାଚରଣେ ଗତେ ।
ନିର୍ଦେହୀ ସ ଭବେଦ୍ୟୋଗୀ ଚରାଚରବିନାଶକଃ ।। ୨୧ ।।

ଚରଣାଚରଣେ ଗତେ ଚରାଚରପ୍ରପଞ୍ଚଗତେ ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟେ ମହାଲିଙ୍ଗତାଦାତ୍ମ୍ୟେ ସମାପନ୍ନେ ପ୍ରାପ୍ତେ ସତି ସ ଯୋଗୀ ଶିଷ୍ଟୋଦନସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ ନିର୍ଦେହୀ ଭୂତ୍ୱା ଚରାଚର-ବିନାଶକୋ ଜଙ୍ଗମସ୍ଥାବରଗତମଳଶକ୍ତି ବିନାଶକୋ ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୧ ।।

– (ଚରାଚରଲୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) ଚର ତଥା ଅଚର ଯେତେବେଳେ ଲିଙ୍ଗ ସହିତ ଏକ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ଯୋଗୀ ଦେହ ରହିତ ହୋଇ ଚରାଚରର ବିନାଶକ ହୋଇଯାଏ ।। ୨୧ ।।

ଅଥ ସ ଶିବଯୋଗୀ ଚରାଚରବ୍ୟାପ୍ତମଳଶକ୍ତିନିବାରଣେନ ମାୟାପ୍ରପଞ୍ଚଂ ନ ପଶ୍ୟତୀତି ଷଡ୍‌ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅନାଦ୍ୟବିଦ୍ୟାମୂଳା ହି ପ୍ରତୀତିର୍ଜଗତାମିୟମ୍ ।
ସ୍ୱାତ୍ମୈକବୋଧାଦ୍ ତନ୍ନାଶେ କୁତୋ ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶନମ୍ ।। ୨୨ ।।

ଇଦମେତାଦୃଗିତି ପ୍ରତିନିୟତବିଶ୍ୱଭୁବନପ୍ରତୀତିର୍ଲୀଳାଶକ୍ତ୍ୟନାଦିକଳ୍ପିତ ମାୟୈବ ମୂଳକାରଣବତୀ ସ୍ୱାତ୍ମୈକବୋଧାଦ୍ ସ୍ୱାତ୍ମୈବେତି ବୋଧାଦ୍ ସ୍ୱାତ୍ମପ୍ରଧାନୀଭୂତଜ୍ଞାନାଦ୍ ତନ୍ନାଶେ ମଳଶକ୍ତିନାଶେ ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶନଂ ତନ୍ମୂଳକଜଗଦ୍ ଦର୍ଶନଂ କୁତୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୨ ।।

– ଜଗତ୍‌ର ଏହି ପ୍ରତୀତି ଅନାଦି ଅବିଦ୍ୟାର କାରଣ ଅଟେ । (ସଂସାରର) ନିଜର ଆତ୍ମା (ଶିବ) ସହିତ ଐକ୍ୟର ଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ସେହି ଅବିଦ୍ୟାର ନାଶ ହେବା ପରେ ବିଶ୍ୱର ଆଭାସ କେଉଁଠାରେ ? ।। ୨୨ ।।

ନନ୍ୱିଦଂ ବିଶ୍ୱଂ କୁତ୍ର ଲୟଂ ଗଚ୍ଛତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଥା ମେଘାଃ ସମୁଦ୍‌ଭୂତା ବିଲୀୟନ୍ତେ ନଭସ୍ତଳେ ।
ତଥାତ୍ମନି ବିଲୀୟନ୍ତେ ବିଷୟାଃ ସ୍ୱାନୁ ଭାବିନଃ ।। ୨୩ ।।

ନଭଃସ୍ଥଳେ ମେଘାଃ ସମ୍ଭୂୟ ବିଲୀୟନ୍ତେ ତଥା ସ୍ୱସ୍ୱରୂପାନୁଭାବିନଃ ଶିବଯୋଗିନ ଆତ୍ମନି ଚୈତନ୍ୟେ ବିଷୟାଃ ଶବ୍ଦାଦି ବିଷୟାଃ ସମୁଦ୍‌ଭୂତା ଉତ୍ପନ୍ନାଃ ସନ୍ତୋ ବିଲୀୟନ୍ତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩ ।।

– ଯେପରି ଆକାଶରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ମେଘ ଆକାଶରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ । ସେହିପରି ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପର ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ଶିବଯୋଗୀର ଆତ୍ମାରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବିଲୀନ ହୋଇଯାନ୍ତି ।। ୨୩ ।।

ଅଥେଦଂ ବିଶ୍ୱଂ ସ୍ୱାତ୍ମୈକବୋଧାଦ୍ କଥଂ ନଶ୍ୟତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ସ୍ୱପ୍ନେ ଦୃଷ୍ଟଂ ଯଥା ବସ୍ତୁ ପ୍ରବୋଧେ ଲୟମଶ୍ନୁତେ ।
ତଥା ସାଂସାରିକଂ ସର୍ବମାତ୍ମଜ୍ଞାନେ ବିନଶ୍ୟତି ।। ୨୪।।

ଆତ୍ମଜ୍ଞାନେ ସତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ନନ୍ୱେବଂ ଚେଦ୍ୱିଶ୍ୱସ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନସାଦୃଶ୍ୟାଙ୍ଗୀକାରାନ୍ମିଥ୍ୟାତ୍ୱପ୍ରସଙ୍ଗ ଇତି ନାଶକଂ ନୀୟମ୍, ସ୍ୱପ୍ନେନାପି ଫଳାଫଳଦର୍ଶନାତ୍ । ରେତଃ ପାପାଦି ଦର୍ଶନାଚ୍ଚ ସତ୍ୟତ୍ୱମେବେତି । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୪।।

– ଯେପରି ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖାଯାଇଥିବା ବସ୍ତୁ ଜାଗ୍ରତ ହେବା ପରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ସଂସାରର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଯାଏ ।। ୨୪।।

ପୁନଶ୍ଚ କାରଣାନ୍ତରମାହ –

ଜାଗ୍ରତ୍ ସ୍ୱପ୍ନସୁଷୁପ୍ତିଭ୍ୟଃ ପରାବସ୍ଥାମୁପେୟୁଷଃ ।
କିଂ ବା ପ୍ରମାଣଂ କିଂ ଜ୍ଞେୟଂ କିଂ ବା ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସାଧନମ୍ ।। ୨୫।।

ପରାବସ୍ଥାଂ ତନୁତ୍ରୟାଶ୍ରିତଜାଗ୍ରଦାଦ୍ୟବସ୍ଥାତୀତବୋଧଖେଚରୀମୁଦ୍ରାସୁଲଭ-ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟତୁରୀୟାବସ୍ଥାମ୍ ଉପେୟୁଷୋ ଗତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ କିଂ ବା ପ୍ରମାଣଂ କିଂ ଜ୍ଞେୟଂ କିଂ ବା ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସାଧନମ୍ ? ତ୍ରିପୁଟୀମୟପ୍ରପଞ୍ଚୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣତ୍ୱାତ୍ ତଦ୍ଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତିତି ଭାବଃ ।। ୨୫।।

– ଜାଗ୍ରତ, ସ୍ୱପ୍ନ, ସୁଷୁପ୍ତିରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁରୀୟ ଏବଂ ତୁରୀୟାତୀତ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଶିବଯୋଗୀ ପାଇଁ କ'ଣ ପ୍ରମାଣ ? କ'ଣ ଜ୍ଞେୟ ? ଏବଂ ଜ୍ଞାନର ସାଧନ କ'ଣ ? (ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ – ଏହି ତ୍ରିପୁଟୀ ଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ।) ।। ୨୫।।

ଅଥ ତତ୍ତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତପଦଂ ବିଶଦୟତି –

ତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତପଦଂ ଯତ୍ତଦ୍ ଦୂରଂ ବାଙ୍ମନସାଧ୍ୱନଃ ।
ଅନୁପ୍ରବିଶ୍ୟ ତଦ୍ୟୋଗୀ ନ ଭୂୟୋ ବିଶ୍ୱମୀକ୍ଷତେ ।। ୨୬।।

ଯତ୍ତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତ ପଦଂ ମୌନାନ୍ତମୁଦ୍ରାସୁଲଭ ତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତସ୍ଥାନମସ୍ତି, ବାଙ୍ମନସାଧ୍ୱନୋ ଦୂରଂ ସ୍ତୁତିଧ୍ୟାନୟୋରବିଷୟଂ ତତ୍ତୁର୍ଯ୍ୟାତୀତସ୍ଥାନମ୍ ଅନୁପ୍ରବିଶ୍ୟ ତଦ୍ୟୋଗୀ ତୁର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନ ଯୋଗବାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଭୂୟୋ ବିଶ୍ୱଂ ନେକ୍ଷତେ ନ ପଶ୍ୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬।।

– ଯେଉଁ ତୁରୀୟାତୀତ ଅବସ୍ଥା, ତାହା ବାଣୀ ଏବଂ ମନର ବିଷୟ ନୁହେଁ (ଦୂରରେ ଥାଏ) ସେଥିରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଯୋଗୀ ବିଶ୍ୱ ଆଡ଼କୁ ଦେଖେ ନାହିଁ ।। ୨୬।।

କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନାନ୍ୟଦ୍ ପଶ୍ୟତି ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରୋ ନାନ୍ୟଜ୍ଜାନାତି କିଞ୍ଚନ ।
ନାନ୍ୟଚ୍ଛୃଣୋତି ସନ୍ଦୃଷ୍ଟେ ଚିଦାନନ୍ଦମୟେ ଶିବେ ।। ୨୭।।

ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ ଶିବେ ସଂଦୃଷ୍ଟେ ସତୀତି ଶେଷଃ। ଅପରୋକ୍ଷୀକୃତେ ସତି ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରୋ ନିଜସ୍ୱରୂପସ୍ଥଃ ଶିବଯୋଗୀଶ୍ୱରଃ, ଅନ୍ୟଦ୍ ସ୍ୱାତିରିକ୍ତଂ ରୂପଂ ନ ପଶ୍ୟତି। ତାଦୃଶଂ ଶବ୍ଦଜାଲଂ ନ ଶୃଣୋତି, କିମପି ତଦନ୍ୟଂ ନ ଜାନାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ମଳଶକ୍ତି-କ୍ଷୟାଦ୍ ମାୟିକରୂପାଦିଦର୍ଶନଂ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ ।। ୨୭।।

– ଯେତେବେଳେ ଶିବଯୋଗୀ ଚିଦାନନ୍ଦମୟ ଶିବଙ୍କର ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନ (ସାକ୍ଷାତ୍କାର) କରି ନିଏ, ସେତେବେଳେ ସେ (ଶିବଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅଥବା ନିଜଠାରୁ ଭିନ୍ନ) ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଦେଖେ ନାହିଁ, ଜାଣେ ନାହିଁ ଏବଂ ଶୁଣେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ମଳଶକ୍ତି କ୍ଷୟ ହେବା ପରେ ତାଙ୍କୁ ମାୟିକ ରୂପ, ରସ ଆଦିର ଅନୁଭବ ହୁଏ ନାହିଁ ।। ୨୭।।

ଅଥୋକ୍ତାର୍ଥଂ ସ୍ଫୁଟୟନ୍ ଚରାଚରମଳନାଶସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଅସଦେବ ଜଗଦ୍ ସର୍ବଂ ସଦିବ ପ୍ରତିଭାସତେ ।
ଜ୍ଞାତେ ଶିବେ ତଦଜ୍ଞାନଂ ସ୍ୱରୂପମୁପପଦ୍ୟତେ ।। ୨୮।।

ସର୍ବଂ ଜଗଦ୍ ଅସଦେବ ଶିବାତିରେକେଣ ନାସ୍ତ୍ୟେବ, ସଦିବ ପ୍ରତିଭାସତେ ମଳଶକ୍ତିବଶାଦ୍ ତଦ୍ୱ୍ୟତିରେକେଣ ସଦିବ ଭାସତେ, ଶିବେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଲକ୍ଷଣେ ପରଶିବେ ଜ୍ଞାତେ ସାକ୍ଷାତ୍କୃତେ ସତି ତଦଜ୍ଞାନଂ ଭେଦପ୍ରତୀତିକାରଣଂ ତନ୍ମଲାଜ୍ଞାନଂ ନଷ୍ଟଂ ସଦ୍ ସ୍ୱରୂପଂ କାରଣୀଭୂତଚିଚ୍ଛକ୍ତ୍ୟାକାରମ୍ ଉପପଦ୍ୟତେ ଗଚ୍ଛତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତସ୍ମାଦ୍ ଶିବାତିରେକେଣ ସ୍ୱବିମର୍ଶନଂ ଶିବଯୋଗିନୋ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୮।।

– (ଶିବ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ପୂର୍ବରୁ) ଏହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସତ୍ ଜଗଦ୍ ସତ୍ ପରି ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ, ଶିବଜ୍ଞାନ ହେବା ପରେ ସେହି ଅଜ୍ଞାନ (ଅସତ୍‌କୁ ସତ୍ ଭାବିବାର ବୁଦ୍ଧି ଅଥବା ଭେଦାତ୍ମକଜ୍ଞାନ) ସ୍ୱରୂପକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ କାରଣ ସ୍ୱରୂପ ସ୍ୱୟଂ ଚିଦ୍‌ରୂପ ଅଟେ ।। ୨୮।।

ଇତି ଚରାଚରମଳଲୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ –

ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୂଳୋଦ୍ଧବାକ୍‌ଶାଖ ଏଷୋଦ୍ଧଶ୍ୱତ୍‌ଥଃ ସନାତନଃ ।
ତଦେବ ଶୁକ୍ଳଂ ତଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ ତଦେବାମୃତମୁଚ୍ୟତେ ।।

ତସ୍ମିନ୍ ଲୋକାଃ ଶ୍ରିତାଃ ସର୍ବେ ତଦୁ ନାତ୍ୟେତି କଶ୍ଚନ ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ଯଥା କୁଣ୍ଡଳିନୀଶକ୍ତିର୍ମାୟାକର୍ମାନୁସାରିଣୀ ।
ନାଦବିନ୍ଦ୍ୱାଦିକଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ ତସ୍ୟା ଇତି ଜଗତ୍‌ସ୍ଥିତିଃ [୨୮୨] ।।

ଇତି ବିଶ୍ୱସାରୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ଚରାଚରମଳଶକ୍ତିବିନାଶକସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ବିଚାରରୂପଃ ପରବିନ୍ଦୁରେବ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳମିତି ନିରୂପୟତି –

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଶତକୋଟୀନାଂ ସର୍ଗସ୍ଥିତିଲୟାନ୍ ପ୍ରତି ।
ସ୍ଥାନଭୂତୋ ବିମର୍ଶୋ ଯସ୍ତଦ୍‌ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳମୁଚ୍ୟତେ ।। ୨୯ ।।

ଅନେକକୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତିଲୟାନ୍ ପ୍ରତ୍ୟାଧାରଭୂତୋ ଯୋ ବିମର୍ଶଃ ଅସ୍ୟ ଚରାଚରମଳବିନାଶକସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନଃ ଶବ୍ଦବ୍ରହ୍ମରୂପବିଚାରୋଽସ୍ତି, ତଦ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳ-ମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୯ ।।

– (ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଶତ ଶତ, କୋଟି କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଗୁଡ଼ିକର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଏବଂ ପ୍ରଳୟ ନିମନ୍ତେ ଯାହା ସ୍ଥାନଭୂତ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଧାରସ୍ଥଳ ବିମର୍ଶ ଅଟେ, ତାହାକୁ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୨୯ ।।

ଅଥ ତଦ୍ୱିମର୍ଶସ୍ୱରୂପଂ ବିଶଦୟତି –

ବିମର୍ଶାଖ୍ୟା ପରାଶକ୍ତିର୍ବିଶ୍ୱୋଦ୍‌ଭାସନକାରିଣୀ ।
ସାକ୍ଷିଣୀ ସର୍ବଭୂତାନାଂ ସମିନ୍ଧେ ସର୍ବତୋମୁଖୀ ।। ୩୦ ।।

ଷଡଧ୍ୱସ୍ଥାରଲକ୍ଷଣଶବ୍ଦାର୍ଥବିଚାରପରତ୍ୱେନ ବିମର୍ଶାଖ୍ୟା ପରାଶକ୍ତିଃ ଶୁଦ୍ଧମାୟା ବିଶ୍ୱୋଦ୍‌ଭାସନକାରିଣୀ ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟରୂପଜ୍ଞାନାଦିଭିର୍ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶିନୀ ସର୍ବତତ୍ତ୍ୱାନାଂ ସାକ୍ଷିଣୀ ସର୍ବତୋମୁଖୀ ସତୀ ସମିନ୍ଧେ ଶୁଦ୍ଧାଧ୍ୱବାସିନାଂ ପରଶକ୍ତିସଦାଶିବେଶ୍ୱରୋ ବିଦ୍ୟାତତ୍ତ୍ୱଲକ୍ଷଣ-ତନୁକରଣଭୁବନଭୋଗରୂପେଣ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦ ।।

– (ଈଶ୍ୱରଙ୍କର) ବିମର୍ଶ ନାମକ ପରାଶକ୍ତି ଯାହାକି ବିଶ୍ୱ ରଚନାର କାରଣ ଅଟେ, ସମସ୍ତ ଭୂତଙ୍କର ସାକ୍ଷୀ ହୋଇ ସର୍ବତୋମୁଖୀ ହୋଇ (ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ନାନା ରୂପରେ) ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି ।। ୩୦ ।।

ଅଥ ତାମେବ ବିମର୍ଶକଳାଂ ବିଶେଷୟତି –

ବିଶ୍ୱଂ ଯତ୍ର ଲୟଂ ଯାତି ବିଭାତ୍ୟାତ୍ମା ଚିଦାକୃତିଃ ।
ସଦାନନ୍ଦମୟଃ ସାକ୍ଷାତ୍ ସା ବିମର୍ଶମୟୀ କଳା ।। ୩୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୧ ।।

---

୨୮୨. କ. ଉ., ୬/୧

– ଯେଉଁଥିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ଯାହା କାରଣରୁ ଆତ୍ମା ଚିତ୍ ଏବଂ ଆନନ୍ଦମୟ ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ସାକ୍ଷାତ୍ ବିମର୍ଶମୟୀ କଳା ଅଟେ ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଲାର୍ଥଂ ସୂଚୟନ୍ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧଲିଙ୍ଗାଙ୍ଗରୂପଶିବଜୀବୟୋଃ ସ ବିମର୍ଶ ଏବାଶ୍ରୟ ଇତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ପରାହନ୍ତାସମାବେଶପରିପୂର୍ଣ୍ଣବିମର୍ଶବାନ୍ ।
ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବଗଃ ସାକ୍ଷୀ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ମହେଶ୍ୱରଃ ।। ୩୨ ।।

ମହେଶ୍ୱରଃ ପରମେଶ୍ୱରଃ ପରାହନ୍ତା ସମାବେଶପରିପୂର୍ଣ୍ଣବିମର୍ଶବାନ୍ ଶିବଜୀବ-ସାଧାରଣୀଭୂତାତ୍ମତତ୍ତ୍ୱାକ୍ରମଣେନ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣବିମର୍ଶବାନ୍ ସନ୍ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବକର୍ତ୍ତା ସର୍ବଗଃ ସର୍ବବ୍ୟାପକଃ କର୍ମସାକ୍ଷୀ ଭବେତ୍, ଅନ୍ୟଥା ସ୍ଫଟିକାଦିପ୍ରକାଶବଜ୍ଜଡ଼ୋ[୨୮୩] ଭବେଦିତି ଭାବଃ ।। ୩୨ ।।

– ମହେଶ୍ୱର ପରାହନ୍ତାର ସମାବେଶରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବିମର୍ଶବାଲା, ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ସାକ୍ଷୀ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କର ରଚୟିତା ହୋଇଥାନ୍ତି ।। ୩୨ ।।

ଅଥ କିଂ ତସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ବିଶ୍ୱାଧାରମହାସଂବିତ୍ପ୍ରକାଶପରିପୂରିତମ୍ ।
ପରାହନ୍ତାମୟଂ ପ୍ରାହୁର୍ବିମର୍ଶଂ ପରମାତ୍ମନଃ ।। ୩୩ ।।

ପରମାତ୍ମନଃ 'ଅହମସ୍ମି ପ୍ରଥମଜା ଋତସ୍ୟ ପୂର୍ବଂ ଦେବେଭ୍ୟୋ ଅମୃତସ୍ୟ ନାଭିଃ[୨୮୪]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ । 'ଅହମାଦିର୍ହି ଦେବାନାମ୍[୨୮୫]' 'ଅହଂ ସର୍ବସ୍ୟ ପ୍ରଭବୋ ମତ୍ତଃ ସର୍ବଂ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ[୨୮୬]' ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଶ୍ଚ ପରସଂବିଦ୍ରୂପସ୍ୟାହମାତ୍ମନଃ ଶିବସ୍ୟ ମହାସଂବିତ୍ ପ୍ରକାଶପରିପୂରିତଂ ମହାଚିତ୍ପ୍ରକାଶପରିପୂର୍ଣ୍ଣଂ ବିଶ୍ୱାଧାରଂ ବିଶ୍ୱରୂପାବିଦ୍ୟାଲକ୍ଷଣାଧୋ-

---

୨୮୩. ତୁଳନୀୟ– ପ୍ରାଗିବାର୍ଥୋଽପ୍ରକାଶଃ ସ୍ୟାଦ୍ ପ୍ରକାଶାତ୍ମତୟା ବିନା ।
ନ ଚ ପ୍ରକାଶୋ ଭିନ୍ନଃ ସ୍ୟାଦାତ୍ମାର୍ଥସ୍ୟ ପ୍ରକାଶତ ।। (ଈ.ପ୍ର.୧/୫/୨)
ତଥା
ସ୍ୱଭାବମବଭାସସ୍ୟ ବିମର୍ଶଂ ବିଦୁରନ୍ୟଥା ।
ପ୍ରକାଶୋଽର୍ଥୋପରକ୍ତୋଽପି ସ୍ଫଟିକାଦିଜଡ଼ୋପମଃ ।। (ଈ.ପ୍ର.୧/୫/୧୧)

୨୮୪. ତୈ. ଉ., ୩/୧୦/୬

୨୮୫. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୨

୨୮୬. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୮

ମାୟାଧାରଂ ପରାହନ୍ତାମୟମ୍ ଯଥା ଘଟସ୍ୟ କମ୍ବୁଗ୍ରୀବାଦିମତ୍ତ୍ୱଂ ତଦନତିରିକ୍ତମ୍ ତଥା ଅହମୋ ଭାବୋଽହନ୍ତେତି 'ପୃ ପାଲନପୂରଣୟୋଃ' ଇତି ଧାତୁଗତ୍ୟାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟେନା ଶୁଦ୍ଧମିଶ୍ରଶୁଦ୍ଧାଧ୍ୱ-ଲକ୍ଷଣସକଳ ବିଶ୍ୱତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣଜୀବନଭୂତପରାହନ୍ତାମୟୋର୍ଧ୍ୱମାୟାରୂପଂ ବିମର୍ଶଂ ସନ୍ତଂ ପ୍ରାହୁଃ ଶିବାଦ୍ୱୈତଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରବୀଣାଃ ପ୍ରକର୍ଷେଣାହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟଂ ଭାବଃ – 'ପାଦୋଽସ୍ୟ ବିଶ୍ୱା ଭୂତାନି[୨୮୭]' ଇତି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚରାଚରପ୍ରପଞ୍ଚସ୍ୟ ମାହେଶ୍ୱରୀୟ ଚିତ୍ କ୍ରିୟାଲକ୍ଷଣଚର-ବିସ୍ତାରରୂପତ୍ୱାତ୍ ତତ୍ପ୍ରତିସ୍ଫୁରଣାୟମାନୋର୍ଧ୍ୱମାୟାରୂପା ବିମର୍ଶଶକ୍ତିରେବ ଘୃତକୀଟନ୍ୟାୟେ-ନୈକଦେଶବିକାରୀଭୂତା –

ବାଗୀଶ୍ୱରୀ ପରା ଦିବ୍ୟା କୁଟିଳା କୁଣ୍ଡଳୀ ପରା ।
ଶୁଦ୍ଧମାୟାପରୋ ବିନ୍ଦୁଃ ଶବ୍ଦବ୍ରହ୍ମେତି କଥ୍ୟତେ ।।

ଇତି ପୌଷ୍କରବଚନପ୍ରସିଦ୍ଧପର୍ଯ୍ୟାୟନାମବତୀ ଷଡ଼ଧ୍ୱଜନନୀତି ଦେଶିକୋପଦେଶେନ ବିଜ୍ଞେୟା । ଅସ୍ୟାଶ୍ଚିଦ୍ରୂପତ୍ୱେନ ନିରଂଶତ୍ୱେଽପ୍ୟଘଟନଘଟନାପଟୀୟସ୍ତ୍ୱେନ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ-କଳ୍ପିତାଂଶଭେଦସମ୍ଭବାନ୍ନ କଚିଦନୁପପତ୍ତିରିତି ।। ୩୩ ।।

– ବିଶ୍ୱର ଆଧାରଭୂତ ଯେଉଁ ମହାସଂବିତ୍, ତାହାର ପ୍ରକାଶରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବିମର୍ଶକୁ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ପରାହନ୍ତାମୟ କହନ୍ତି (ଯାହା ବିଶ୍ୱର ଆଧାରଭୂତ ମହାସଂବିତ୍‌ର ପ୍ରକାଶରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା ପରାହନ୍ତାମୟ ଅଟେ, ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ତାହାକୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ବିମର୍ଶ କହନ୍ତି) ।। ୩୩ ।।

ବିମର୍ଶ – 'ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତିର୍ବିଧୈବ ଶ୍ରୂୟତେ' ଏହି ମୁଣ୍ଡକ ଶ୍ରୁତି ଅନୁସାରେ ତଥା 'ପାଦୋଽସ୍ୟ ବିଶ୍ୱା ଭୂତାନି' ଋଚା ପରିପ୍ରେକ୍ଷିରେ ଏହି ଚରାଚର ସମସ୍ତ ପ୍ରପଞ୍ଚ ମାହେଶ୍ୱରୀୟ ଚିତ୍‌କ୍ରିୟାର ବିସ୍ତାର ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । ଏହି ଚିତ୍‌କ୍ରିୟା ହିଁ ବିମର୍ଶ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଧୃତକୀଟ ନ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଏହି ସମସ୍ତ ବିକାର ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ହିଁ ଅଂଶଭୂତ ଅଟେ । ଏହି ପରାବିଦ୍ୟା ଷଡଧ୍ୱାର ଜନୟିତ୍ରୀ ଅଟେ ।

ବିମର୍ଶଭାଣ୍ଡବିନ୍ୟସ୍ତବିଶ୍ୱତତ୍ତ୍ୱବିଜୃମ୍ଭଣଃ ।
ଅନନ୍ୟମୁଖସମ୍ପ୍ରେକ୍ଷୀ ମୁକ୍ତଃ ସ୍ୱାତ୍ମନି ତିଷ୍ଠତି ।। ୩୪ ।।

ମୁକ୍ତୋ ମାୟାପାଶପଟଳନିର୍ମୁକ୍ତଃ ଶିବଯୋଗୀ ବିମର୍ଶଭାଣ୍ଡସ୍ଥାପିତଶକ୍ତ୍ୟାଦି-ପୃଥିବ୍ୟନ୍ତସମସ୍ତତତ୍ତ୍ୱବୁଦ୍‌ବୁଦଃ ସନ୍ ସ୍ୱାତ୍ମନ୍ୟେବୋନ୍ମୁଖଃ ସନ୍ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପେଣ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୪ ।।

---

୨୮୭. ଋ. ସଂ., ୮/୪/୧୭

– ବିଶ୍ୱତତ୍ତ୍ୱର ବିଜୃମ୍ଭା ଅର୍ଥାତ୍ ବିସ୍ତାରକୁ ବିମର୍ଶରୂପୀ ଭାଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ପାତ୍ରରେ ରଖୁଥିବା, ଅନନ୍ୟମୁଖସମ୍ପ୍ରେକ୍ଷୀ (ଅନ୍ୟର ଅପେକ୍ଷା ନ କରୁଥିବା) ମୁକ୍ତ ଶିବଯୋଗୀ ନିଜର ସ୍ୱରୂପରେ ସ୍ଥିତ ରହେ ।। ୩୪।।

ଇତି ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଭାଜନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତିର୍ବିପୁଳା ବିକର୍ତ୍ତା (ର୍ତ୍ରୀ)
ସ୍ୱାଭାବିକୀ ରୁଦ୍ରସମାନଧର୍ମିଣୀ ।
ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟେଚ୍ଛାଦିସହସ୍ରରୂପା
ତନ୍ମେ ମନଃ ଶିବସଙ୍କଳ୍ପମସ୍ତୁ[୨୮୮] ।।

ଇତି ଶିବସଂକଳ୍ପଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ଯା ସା ମାହେଶ୍ୱରୀ ଶକ୍ତିଃ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହିକା ଶିବା ।
ଧର୍ମାନୁବର୍ତ୍ତନାଦେବ ପାଶ ଇତ୍ୟୁପଚର୍ଯତେ[୨୮୯] ।।

ଇତି ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତଦ୍‌ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ବିମର୍ଶସ୍ୟାଶ୍ରୟୀଭୂତା ତିରୋଭାବଶକ୍ତିରେବ ଭାଜନମିତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ନିରୂପୟତି –

ସମସ୍ତଜଗଦଣ୍ଡାନାଂ ସର୍ଗସ୍ଥିତ୍ୟନ୍ତକାରଣମ୍ ।
ବିମର୍ଶୋ ଭାସତେ ଯତ୍ର ତଦ୍ ଭାଜନମିହୋଚ୍ୟତେ ।। ୩୫।।

ସମସ୍ତଭୁବନାଣ୍ଡସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିକାରଣୀଭୂତବିମର୍ଶପରବିନ୍ଦୁର୍ଯତ୍ର ତିରୋଧାନରୂପଶିବସମବେତଶକ୍ତୌ ଭାସତେ, ତଦ୍ ତଚ୍ଛକ୍ତିସ୍ୱରୂପମ୍, ଇହ ଭାଣ୍ଡସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନଶିବଯୋଗିବିଷୟେ ଭାଜନମିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ଅୟଂ ଭାବଃ – ପଞ୍ଚକଞ୍ଚୁକଯୁକ୍ତଚୈତନ୍ୟସ୍ୟ ପୁରୁଷ ଇତ୍ୟଭିଧାନବତଃ ପାଶତ୍ରୟାନୁସାରିଣ୍ୟାଃ ଶିବଶକ୍ତେସ୍ତିରୋଭାବ ଇତ୍ୟୁପଚାରଃ ।। ୩୫।।

– (ଭାଜନସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ସମସ୍ତ ଜଗଦଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଏବଂ ସଂହାରର କାରଣଭୂତ ବିମର୍ଶ ଯେଉଁଥିରେ ଭାସିତ ହୋଇଥାଏ, ଏହି ସଂସାରରେ ତାହାକୁ ଭାଜନ କୁହନ୍ତି । (କଳା, ବିଦ୍ୟା, ରାଗ, କାଳ, ନିୟତି ନାମକ ପାଞ୍ଚ କଞ୍ଚୁକରେ ଆବୃତ ଚୈତନ୍ୟରୂପ ପୁରୁଷର ତିନି ମଳ ଯେତେବେଳେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ଭାଜନ କୁହାଯାଏ) ।। ୩୫।।

୨୮୮. ବାଜସନେୟସଂହିତାୟାମିଦଂ ସୂକ୍ତଂ ନୋପଲଭ୍ୟତେ ।

୨୮୯. ମୃ. ତଂ. ବି. ପା., ୭/୧୧

ବିମର୍ଶାଖ୍ୟା ପରା ଶକ୍ତିର୍ବିଶ୍ୱବୈଚିତ୍ର୍ୟକାରିଣୀ ।
ଯସ୍ମିନ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା ବ୍ରହ୍ମ ତଦିଦଂ ବିଶ୍ୱଭାଜନମ୍ ।। ୩୬ ।।

ବିଶ୍ୱବୈଚିତ୍ର୍ୟକାରିଣୀ ବିମର୍ଶାଖ୍ୟା ପରକୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିର୍ଯସ୍ମିନ୍ ତିରୋଭାବଶକ୍ତେର୍ଦୃକ୍କ୍ରିୟାସ୍ୱରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତା, ବ୍ରହ୍ମ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଂ ତଦିଦଂ ବହ୍ନ୍ୟୁଷ୍ଣତ୍ୱଶୁକ୍ଳପଟନ୍ୟାୟେନ[୧୯୦] ସ୍ୱସମବେତତିରୋଭାବଶକ୍ତିଦୃକ୍କ୍ରିୟାସ୍ୱରୂପଂ ବିଶ୍ୱଭାଜନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୬ ।।

– ବିଶ୍ୱର ବିଚିତ୍ର ରଚନା କରୁଥିବା ବିମର୍ଶ ନାମକ ଶକ୍ତି ଯେଉଁଥିରେ ସ୍ଥିତ, ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ବିଶ୍ୱର ଭାଜନ କୁହାଯାଏ ।। ୩୬ ।।

ଅଥ ତିରୋଭାବବିମର୍ଶୟୋଃ କିଥନ୍ମିଶ୍ରୀଭାବଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରକାଶୟତି –

ଅନ୍ତଃକରଣରୂପେଣ ଜଗଦଙ୍କୁରରୂପତଃ ।
ଯସ୍ମିନ୍ ବିଭାତି ଚିଚ୍ଛକ୍ତିର୍ବ୍ରହ୍ମଭୂତଃ ସ ଉଚ୍ୟତେ ।। ୩୭ ।।

ଚିଚ୍ଛକ୍ତିଃ ସ୍ଥୂଳବେଦ୍ୟତିରୋଭାବଲକ୍ଷଣା ସମବେତଶକ୍ତିର୍ଜଗଦଙ୍କୁର ରୂପତୋ ଜଗଦଙ୍କୁରକାରଣୀଭୂତେନ ଅନ୍ତଃକରଣରୂପେଣ ମୂଳାହଙ୍କାରରୂପେଣ ଯସ୍ମିନ୍ ପରବିନ୍ଦୌ ଭାତି, ସ ବିମର୍ଶାଖ୍ୟପରବିନ୍ଦୁରେବ ବ୍ରହ୍ମଭୂତଃ ପରବ୍ରହ୍ମାଖ୍ୟପରଶିବ ଇତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ। ତଚ୍ଛିଦ୍ୱ୍ୟକ୍ରିମତ୍‌ପରବିନ୍ଦୁରେବ ମହାଲିଙ୍ଗମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭ ।।

– (ପରମଶିବରେ ସମବେତ) ଚିତ୍‌ଶକ୍ତି ଜଗତ୍‌ର ଅଙ୍କୁର ରୂପରେ ଅନ୍ତଃକରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ମୂଳ ଅହଙ୍କାର ଭାବରେ ଯେଉଁଥିରେ ଭାସିତ ହୁଏ, ସେହି (ପରଶିବ) ବ୍ରହ୍ମ ଭୂତ କୁହାଯାଏ ।। ୩୭ ।।

ନନ୍ୱହଙ୍କାରମିଶ୍ରବାନ୍ମିଥ୍ୟାଭୂତଃ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରେ ସ୍ଥିରା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ବିଶ୍ୱବସ୍ତୁପ୍ରକାଶିନୀ ।
ତଥା ଶକ୍ତିର୍ବିମର୍ଶାତ୍ମା ପ୍ରକାରେ ବ୍ରହ୍ମଣି ସ୍ଥିତା ।। ୩୮ ।।

ଚନ୍ଦ୍ରେ ସ୍ଥିରା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ବିଶ୍ୱବସ୍ତୁ ସର୍ବବିଶ୍ୱଂ ପ୍ରକାରେ ଏକଦେଶେ ଯଥା ପ୍ରକାଶିନୀ ପ୍ରକାଶୟତି ତଥା ବ୍ରହ୍ମଣି ଦୃକ୍କ୍ରିୟାତ୍ମକପରଶିବେ ସ୍ଥିରା ସ୍ଥିରେଣ ସ୍ଥିତା ବିମର୍ଶଶକ୍ତିଃ ପରାମର୍ଶମୟୀ ପରାଶକ୍ତିଃ ବିଶ୍ୱବସ୍ତୁ ସର୍ବଂ ଜଗତ୍ ପ୍ରକାରେ ସ୍ୱସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟକଳ୍ପିତାଂଶେ ପ୍ରକାଶିନୀ ପ୍ରକାଶୟତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ମନୋବାଚାମଗୋଚରତ୍ୱେନ ପଶୁଜନାନାଂ ତିରୋହିତତ୍ୱାତ୍ ତିରୋଧାନଶକ୍ତିରିତି ପ୍ରସିଦ୍ଧା ଯା ଅସ୍ତି, ତଥ୍ୟକର୍ମକସ୍ଫୂର୍ତିରୂପାୟାଶ୍ଚିଦକ୍ରିୟାଶକ୍ତେଃ

---

୧୯୦. ଯଥା ବହ୍ନେରୁଷ୍ଣତ୍ୱଂ ବହ୍ନେଃ ପୃଥଙ୍ ନ ଭବତି, ଅଥବା ଶୁକ୍ଳପଟସ୍ୟ ଶୌକ୍ଳ୍ୟଂ ପଟାଦନ୍ୟତ୍ର ଭବତି ତଥା ଶକ୍ତିଃ ଶକ୍ତିମତୋ ଭିନ୍ନା ନ ଭବତି ।

ପରବ୍ରହ୍ମପରଶିବପରଲିଙ୍ଗାଦିନାମ୍ୟାନି ମୁଖ୍ୟାନି, ମହାବିନ୍ଦ୍ୱାଦୀନାଂ ଗୌଣାନୀତି ବିବେକଃ ।। ୩୮ ।।

– ଚନ୍ଦ୍ରମାରେ ସ୍ଥିତ କିରଣ ଯେପରି ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥାଏ, ସେହିପରି ବ୍ରହ୍ମରେ ସ୍ଥିତ ବିମର୍ଶରୂପକ ଶକ୍ତି ପ୍ରକାର ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ (ବିଶ୍ୱର ପ୍ରକାଶନ) କରିଥାଏ ।। ୩୮ ।।

ନନୁ ମୁଖ୍ୟପ୍ରକାଶାତ୍ମକଂ ବ୍ରହ୍ମ ଶକ୍ତ୍ୟୈକରୂପଂ ସତ୍ କଥମାସ୍ତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଅକାରଃ ଶିବ ଆଖ୍ୟାତୋ ହକାରଃ ଶକ୍ତିରୁଚ୍ୟତେ ।
ଶିବଶକ୍ତିମୟଂ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ଥିତମେକମହଂପଦେ ।। ୩୯ ।।

'ଅକ୍ଷରାଣାମକାରୋଽସ୍ମି'[୨୯୧] ଇତି ଭଗବଦୁକ୍ତେଃ 'ଅକାରୋ ବୈ ସର୍ବା ବାକ୍'[୨୯୨] ଇତି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚ ଅକାରଃ ସପ୍ତଦଶୀୟଃ ଶିବ ଇତ୍ୟାଖ୍ୟାତଃ, ହକାରଃ ଶକ୍ତିଃ, 'ହକାରୋଽନ୍ତ୍ୟଃ କଳାରୂପଃ' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେଶ୍ଚୈତନ୍ୟରୂପିଣୀ ଦୃକ୍‌କ୍ରିୟାଶକ୍ତିରିତ୍ୟୁଚ୍ୟତେ । ଶିବଶକ୍ତିମୟମ୍ ଏବଂ ଶିବଶକ୍ତିରୂପଂ ବ୍ରହ୍ମ ପରବ୍ରହ୍ମ ଏକଂ ସଦ୍ ଅହଂପଦେ ଅହମିତି ସ୍ଥାନେ ସ୍ୱରୂପେ ସ୍ଥିତଂ କାଲତ୍ରୟେଽପି ବର୍ତ୍ତତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅନେନାହଂ ରୂପଂ ବ୍ରହ୍ମେତି ବଦନ୍ତୋ ବୈୟାସିକାଃ ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତାଃ, ନିତ୍ୟାପରୋକ୍ଷଂ ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱେ ତଦ୍ୱ୍ୟତିରିକ୍ତସ୍ୟ କଥଞ୍ଚିଦପ୍ୟ-ଦୃଶ୍ୟତ୍ୱାଦିତି ।। ୩୯ ।।

– (ଅହଂ ପଦରେ) ଅକାର ଶିବଙ୍କର ବୋଧକ ଅଟେ, ହକାର ଶକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଏପରି 'ଅହମ୍' ପଦରେ ଶିବଶକ୍ତିମୟ ଏକ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ଥିତ ଅଟେ ।। ୩୯ ।।

ବିଶେଷ – ଏଥିରେ 'ଯତ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ ଅପରୋକ୍ଷାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମ' କହୁଥିବା ବେଦାନ୍ତୀ ମତ ଅପାସ୍ତ ହେଉଛି କାରଣ ବିନା ଶକ୍ତିରେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅପରୋକ୍ଷାନୁଭୂତି ହେବ ନାହିଁ।

ଅଥୈବଂରୂପାହନ୍ତାଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ଶିବଯୋଗୀ ବିଶ୍ୱରୂପଃ ସନ୍ ପ୍ରତିଭାତୀତ୍ୟାହ –

ଅହନ୍ତାଂ ପରମାଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ଶିବଶକ୍ତିମୟୀଂ ସ୍ଥିରାମ୍ ।
ବ୍ରହ୍ମଭୂୟଙ୍ଗତୋ ଯୋଗୀ ବିଶ୍ୱାତ୍ମା ପ୍ରତିଭାସତେ ।। ୪୦ ।।

ପରମାଂ ଦେଶକାଲାକାରୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣାଂ ଶିବଶକ୍ତିମୟୀଂ ଶିବାଭିନ୍ନଶକ୍ତିମୟୀମ୍ ଅହନ୍ତାଂ ସପ୍ତଦଶୀୟ ଚିଦ୍‌କଳାଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ସ୍ୱାତ୍ମାଭେଦେନ ସ୍ଥିରାଂ ସ୍ଥିରୀଭୂତାଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ବିମୃଶ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଭୂୟଙ୍ଗତୋ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପଂ ଗତଃ ଶିବଯୋଗୀ ବିଶ୍ୱାତ୍ମା ଜଗଦ୍ରୂପଃ ସନ୍ ପ୍ରତିଭାସତେ, ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୦ ।।

---

୨୯୧. ଭ. ଗୀ., ୧୦/୩୩

୨୯୨. ଐ. ଆ., ୨/୩/୬

– ପରମ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅତଏବ ସ୍ଥିର ଶିବ–ଶକ୍ତିମୟୀ ଅହନ୍ତାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ଯୋଗୀ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ବିଶ୍ୱର ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।। ୪୦।।

ଅଥ କଥଂ ବିଶ୍ୱରୂପଃ ସନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଭାସତ ଇତ୍ୟତ୍ର –

ଯଥା ନ୍ୟଗ୍ରୋଧବୀଜସ୍ଥଃ ଶକ୍ତିରୂପୋ ମହାଦ୍ରୁମଃ ।
ତଥା ହୃଦୟବୀଜସ୍ଥଃ ଜଗଦେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀପରାତ୍ରିଂଶିକାଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ବଦନ୍ ଭାଜନସ୍ଥଳଂ ସମାୟପତି –

ବୃକ୍ଷସ୍ଥଂ ପତ୍ରପୁଷ୍ପାଦି ବଟବୀଜସ୍ଥିତଂ ଯଥା ।
ତଥା ହୃଦୟବୀଜସ୍ଥଂ ବିଶ୍ୱମେତଦ୍ ପରାତ୍ମନଃ[୨୯୩] ।। ୪୧ ।।

ବୃକ୍ଷସ୍ଥଂ ବଟବୃକ୍ଷସ୍ଥଂ ପତ୍ରପୁଷ୍ପାଦି ସମସ୍ତଂ ଯଥା ବଟବୀଜେ ସ୍ଥିତଂ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ, ତଥା ଏତଦ୍ ବିଶ୍ୱଂ ସମସ୍ତଂ ପରାତ୍ମନଃ ପରବ୍ରହ୍ମରୂପସ୍ୟ ଭାଜନସ୍ଥଲସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ହୃଦୟବୀଜସ୍ଥମ୍ 'କଳା ସପ୍ତଦଶୀ ଜ୍ଞେୟା ସ୍ୱାନ୍ତର୍ଲୀନଚରାଚରା' ଇତ୍ୟାଗମୋକ୍ତେ,

ଅଥାଦ୍ୟାସ୍ତିଥୟଃ ସର୍ବାଃ ସ୍ୱରା ବିନ୍ଦ୍ୱବସାନକାଃ ।
ତଦନ୍ତଃକାଲଯୋଗେନ ସୋମସୂର୍ଯ୍ୟୋପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତୌ ।।
ପୃଥିବ୍ୟାଦୀନି ତତ୍ତ୍ୱାନି ପୁରୁଷାନ୍ତାନି ପଞ୍ଚସୁ ।
କ୍ରମାଦ୍ କାଦିଷ୍ଣୁ ବର୍ଗେଷ୍ଣୁ ମକାରାନ୍ତେଷ୍ଣୁ ସୁବ୍ରତେ ।।
ବାୟ୍ୱଗ୍ନିସଲିଳେନ୍ଦ୍ରାଣାଂ ଧାରଣାନାଂ ଚତୁଷ୍ଟୟମ୍ ।
ତଦୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଶାଦି ବିଖ୍ୟାଦଂ ପୁରସ୍ତାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମପଞ୍ଚକମ୍ ।।
ଅମୂଲାତ୍ତତ୍କ୍ରମାଜ୍ଜ୍ଞେୟା କ୍ଷାନ୍ତା ସୃଷ୍ଟିରୁଦାହୃତା[୨୯୪] ।

ଇତି ଶ୍ରୀପରାତ୍ରିଂଶିକାଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତପ୍ରକାରେଣ ଆଦିକ୍ଷାନ୍ତପଞ୍ଚାଶଦ୍ୱର୍ଣ୍ଣାନାଂ ଦେଶକାଲାକାର–ରୂପତ୍ୱାଦ୍ ।

ପ୍ରତ୍ୟବମର୍ଶାତ୍ମାସୌ ଚିତିଃ ସ୍ୱରସବାହିନୀ ପରା ବାଗ୍ ଯା ।
ଆଦ୍ୟନ୍ତପ୍ରତ୍ୟାହୃତବର୍ଣ୍ଣଗଣା ସତ୍ୟହନ୍ତା ସା[୨୯୫] ।।

ଇତି ପଞ୍ଚାଶିକାଶାସ୍ତ୍ରସ୍ଥିତ୍ୟା କ୍ଷକାରସ୍ୟ କଷଯୋଗରୂପତ୍ୱେନ ହକାରସୈବାନ୍ତ୍ୟ–ତ୍ୱାଦ୍ ଦେଶକାଲାକାରବାଚକସକଳମାତୃକାର୍ଣ୍ଣକ୍ରୋଡୀକାରଲକ୍ଷଣପ୍ରତ୍ୟାହୃତାକାରହକାର–

---

୨୯୩. ତୁଳନୀୟ– ଯଥା ନ୍ୟଗ୍ରୋଧବୀଜସ୍ଥଃ ଶକ୍ତିରୂପୋ ମହାଦ୍ରୁମଃ ।
ତଥା ହୃଦୟବୀଜସ୍ଥଂ ଜଗଦେତଦ୍ ଚରାଚରମ୍ ।। (ପରାତ୍ରୀଶିକା ୨୫)

୨୯୪. ପ. ତ୍ରୀ., ୫

୨୯୫. ବି. ପ., ୯

ରୂପଶିବଶକ୍ତିସମ୍ମେଳନସ୍ଫୁରିତତଦନ୍ତର୍ଗତବେଦ୍ୟସଂସ୍କାରଲକ୍ଷଣବିନ୍ଦୁସ୍ପନ୍ଦମୟନରଶକ୍ତି-ଶିବାତ୍ମକାଦ୍ଧହଂପରାମର୍ଶରୂପଚିଦ୍‌କ୍ରିୟାସାମରସ୍ୟଲକ୍ଷଣହୃଦୟବୀଜେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟେନ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର ଅକାରାଦିହକାରାନ୍ତ ସୂକ୍ଷ୍ମାଦିବାକ୍‌ଶକ୍ତିରୂପୋ ବିମର୍ଶସ୍ୱଦାତ୍ମକାହଂ ପଦେ ପଶୁଜନାଗୋଚରତ୍ୱେନ ଭାସମାନାନାହତନାଦଲକ୍ଷଣପରାବାକ୍ ଶକ୍ତିମୟୀ ଚିଚ୍ଛକ୍ତିସ୍ତିରୋଧାନଶକ୍ତିରିତି ରହସ୍ୟମ୍

ନ ସୋଽସ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟୋ ଲୋକେ ଯଃ ଶବ୍ଦାନୁଗମାଦୃତେ ।
ଅନୁବିଦ୍ଧମିବ ଜ୍ଞାନଂ ସର୍ବଂ ଶବ୍ଦେନ ଗମ୍ୟତେ (ଭାସତେ)[୨୯୬] ।।

ଇତି ବୈୟାକରଣବଚନାନୁସାରାଦିତି ।। ୪୧ ।।

– ଯେପରି ବୃକ୍ଷରେ ଥିବା ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପ (ପ୍ରକଟ ହେବା ପୂର୍ବରୁ) ବଟବୀଜରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରୂପରେ ରହନ୍ତି, ସେହିପରି ପରାତ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଜନସ୍ଥଳ ସମ୍ପନ୍ନ ଶିବଯୋଗୀର ହୃଦୟବୀଜରେ ଏହି ବିଶ୍ୱ ସ୍ଥିତ ରହେ ।। ୪୧ ।।

ବିଶେଷ – ଏଠାରେ ହୃଦୟ ପଦରେ ବିମର୍ଶଶକ୍ତି ବୁଝାଉଛି । ଏହି ବିମର୍ଶ ଶକ୍ତିରେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚିଶ ତତ୍ତ୍ୱ ରହନ୍ତି । ମାୟା ଆଦି ତଥା ପଞ୍ଚବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ରହନ୍ତି । ଏହି ବିମର୍ଶ ଶକ୍ତି ଅକାରାଦି ହକାରାନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଅହଂ ରୂପରେ ସ୍ଥିତ ଅଟେ ।

ଇତି ଭାଜନସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଅଙ୍ଗାଲେପସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଯଥା ପୁଷ୍କରପଲାଶ ଆପୋ ନ ଶ୍ଲିଷ୍ୟନ୍ତେ, ଏବମେବ ପାପକର୍ମ ନ ଶ୍ଲିଷ୍ୟତେ'[୨୯୭] ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ଏବଂ ଭୂତସ୍ୟ କର୍ମାଣି କ୍ରିୟମାଣାନି ଯୋଗିନଃ ।
ପ୍ରୟାନ୍ତି ନୈବ ଲିପ୍ୟନ୍ତେ ପୁଣ୍ୟାପୁଣ୍ୟାନି ସଂକ୍ଷୟମ୍ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତିରୋଭାବଲକ୍ଷଣଦୃକ୍ କ୍ରିୟାଭାଜନବତଃ ଶିବଯୋଗିନଂଃ କର୍ମାଙ୍ଗଂ ଲେପକଂ ନ ଭବତୀତ୍ୟଙ୍ଗାଲେପ ଇତି ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ କଥୟତି –

ଦିକ୍‌କାଲାଦ୍ୟନବଚ୍ଛିନ୍ନଂ ଚିଦାନନ୍ଦମୟଂ ମହତ୍ ।
ଯସ୍ୟ ରୂପମିଦଂ ଖ୍ୟାତଂ ସୋଽଙ୍ଗାଲେପ ଇହୋଚ୍ୟତେ ।। ୪୨ ।।

---

୨୯୬. ବା. ପ., ୧/୧୧୫
୨୯୭. ଛା. ଉ., ୪/୧୪/୩

ଦିଗ୍‌ଦେଶକାଲତ୍ରୟେଽପି ପରିଚ୍ଛେଦରହିତଂ ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପଂ ବୃହଦ୍ ଇଦଂ ପ୍ରାଦୁର୍ଭୂତଦ୍ୱକ୍ କ୍ରିୟାରୂପଂ ଯସ୍ୟ ତିରୋଭାବଭାଜନସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ରୂପଂ ସ୍ୱରୂପମିତି ଖ୍ୟାତମ୍, ସ ତଦ୍‌ଭାଜନସ୍ଥଳସମ୍ପନ୍ନଃ ଶିବଯୋଗୀ ଅଙ୍ଗକର୍ମଲେପରହିତ ଇତି ଇହୋଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୨ ।।

– (ଅଙ୍ଗାଲେପସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଯାହାଙ୍କର ଦେଶ, କାଳ ଆଦି ଅବଚ୍ଛେଦ ରହିତ ଚିଦାନନ୍ଦମୟ ମହାନ୍ ଏହି ରୂପ କୁହାଯାଇଛି, ସେ ଏଠାରେ ଅଙ୍ଗାଲେପ କୁହାଯାଆନ୍ତି ।। ୪୨ ।।

ଅତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାହ –

ସମସ୍ତଜଗଦାତ୍ମାଽପି ସଂବିଦ୍ରୂପୋ ମହାମତିଃ ।
ଲିପ୍ୟତେ ନୈବ ସଂସାରୈର୍ଯଥା ଧୂମାଦିଭିର୍ନଭଃ ।। ୪୩ ।।

ସକଳଜଗଚ୍ଚୈତନ୍ୟାତ୍ମକଃ ସନ୍ ଚିଦ୍ରୂପୋ ମହାଧୀମାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଧୂମମେଘାଦି-ଭିର୍ନଭୋ ଯଥା ନ ଲିପ୍ୟତେ, ତଥା ସଂସାରପାପକର୍ମଭିର୍ନ ଲିପ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସଂବିତ୍‌ରୂପ ମହାମତିମାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ସାଂସାରିକତାରେ ସେହିପରି ପ୍ରଭାବିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ଯେପରି ଧୂମ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ଆକାଶ ।। ୪୩ ।।

କୁତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ନ ବିଧିର୍ନ ନିଷେଧଶ୍ଚ ନ ବିକଳ୍ପୋ ନ ବାସନା ।
କେବଲଂ ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ଗଳିତପ୍ରାକୃତାତ୍ମନଃ [୨୯୮] ।। ୪୪ ।।

ଗଳିତେତି ନିବୃତ୍ତପ୍ରାକୃତକର୍ମପ୍ରଯତ୍ନବତଃ କେବଲଂ ଚିଦ୍ରୂପସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ନ ବିଧିଃ ବିଧ୍ୟୁକ୍ତକର୍ମ ନାସ୍ତି, ନ ନିଷେଧଶ୍ଚ ନିଷିଧ୍ୟମାନକର୍ମାପି ନାସ୍ତି, ନ ବିକଳ୍ପଃ ଅସ୍ତି ନାସ୍ତୀତି ବିକଳ୍ପୋ ନାସ୍ତି, ନ ବାସନା ତଦ୍‌ବାସନାପି ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– ପ୍ରକୃତିର ସମସ୍ତ ଗୁଣରୁ ରହିତ କେବଳ ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଯୋଗୀ ପାଇଁ ବିଧି ନାହିଁ କି ନିଷେଧ ନାହିଁ। ବିକଳ୍ପ ନାହିଁ କି ବାସନା ନାହିଁ ।। ୪୪ ।।

ଅଥ ବାସନାରହିତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋଽଭେଦଜ୍ଞାନଂ ସଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ବିଶେଷୟତି –

---

୨୯୮. ତୁଳନୀୟ- ନ ନିରୋଧୋ ନ ଚୋତ୍ପତ୍ତିର୍ନ ବଦ୍ଧୋ ନ ଚ ବାଧକଃ ।
ନ ମୁମୁକ୍ଷୁର୍ନ ବୈ ମୁକ୍ତ ଇତ୍ୟେଷା ପରମାର୍ଥତା ।। (ପଂ.ଦ., ୬/୩୫)

ଘଟାଦିଷୁ ପୃଥଗ୍‌ଭୂତଂ ଯଥାକାଶଂ ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।
ତଥୋପାଧିଗତଂ ବ୍ରହ୍ମ ନାନାରୂପଂ ନ ଭିଦ୍ୟତେ ।। ୪୫।।

ଘଟମଠାଦିଷୁ ପୃଥଗ୍‌ଭୂତଂ ବ୍ୟୋମ ଯଥା ନ ଭିନ୍ନମ୍ ତଥା ଦେବଦାନବାଦ୍ୟୁପାଧିଗତଂ ବ୍ରହ୍ମ ନାନାରୂପମପି ନ ଭିଦ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫।।

– ଯେପରି ଘଟ ଆଦିରେ ପୃଥକ୍ ହୋଇଥିବା ଆକାଶ (ଘଟାକାଶ, ମଠାକାଶ ଆଦି ମୂଳରୂପରେ) ପୃଥକ୍ ନୁହେଁ, ସେହିପରି (ଶରୀର ଆଦି ଅନେକ) ଉପାଧିରେ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ଅତଏବ ନାନା ରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ମଧ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ (ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ହିଁ ଅଟେ) ।। ୪୫।।

ଅନଶ୍ୱରମନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟଂ ଯଥା ବ୍ୟୋମ ପ୍ରକାଶତେ ।
ତଥା ବ୍ରହ୍ମାପି ଚୈତନ୍ୟମତ୍ର ବୈଶେଷିକୀ କଳା ।। ୪୬।।

ବ୍ୟୋମ ନାଶରହିତମନୁପମଂ ସଦ୍ ଯଥା ପ୍ରକାଶତେ, ତଥା ବ୍ରହ୍ମାପି ପ୍ରକାଶତେ । ଅତ୍ର ବ୍ରହ୍ମଣି ଚୈତନ୍ୟଂ ଦୃକ୍ କ୍ରିୟାରୂପଂ ବୈଶେଷିକୀ କଳା ଜଡ଼ଭୂତଭୂତାକାଶାପେକ୍ଷୟା ବିଶେଷୀଭୂତକଳେତି ଚିଦାକାଶରୂପଂ ବ୍ରହ୍ମେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ରାନଶ୍ୱରତ୍ୱଂ ନିରବୟବତ୍ୱଂ ନ ନିତ୍ୟତ୍ୱମିତି ବୋଧ୍ୟମ୍, ଜଡ଼ତ୍ୱାଦିତି ।। ୪୬।।

– ଯେପରି ଆକାଶ ଅନଶ୍ୱର ଏବଂ ଅନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଅତୁଳନୀୟ ହୋଇ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, ସେହିପରି ବ୍ରହ୍ମ ମଧ ହୁଏ । ଚୈତନ୍ୟ ଏହି ବ୍ରହ୍ମରେ ବିଶେଷ କଳା ଅଟେ ।। ୪୬।।

ଅଥ ଚିଦାକାଶରୂପଃ ଶିବଯୋଗୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ଅଙ୍ଗାଲେପସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି -

ନ ଦେବତ୍ୱଂ ନ ମାନୁଷ୍ୟଂ ନ ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ତ୍ୱଂ ନ ଚାନ୍ୟଥା ।
ସର୍ବାକାରତ୍ୱମାଖ୍ୟାତଂ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ।। ୪୭।।

ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ କର୍ମପାଶରହିତତ୍ୱାତ୍ ପୁଣ୍ୟକର୍ମସିଦ୍ଧ ଦେବତ୍ୱଂ ନାସ୍ତି, ପୁଣ୍ୟପାପମିଶ୍ରତୋଦ୍‌ଭୂତମାନୁଷ୍ୟମପି ନାସ୍ତି, ପାପଜନ୍ୟତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ପ୍ରାଣିତ୍ୱଂ ଚ ନାସ୍ତି, ତଦ୍ୱ୍ୟତିରେକେଣ ମାୟାଗର୍ଭେ ମଳମୂର୍ଚ୍ଛିତତ୍ୱେନ ବିଦ୍ୟମାନତାପି ନାସ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସର୍ବତ୍ର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଚିଦାକାଶ-ରୂପତ୍ୱମାଖ୍ୟାତମ୍ । ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣବିଦ୍ ପ୍ରସାଦବତଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତପ୍ରସିଦ୍ଧ ମାୟା ମଳବିନ୍ଦୁତିରୋଭାବକର୍ମରୂପପଞ୍ଚପାଶବନ୍ଧୋ ନାସ୍ତୀତି ଭାବଃ ।। ୪୭।।

– ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଯୋଗୀ ଦେବତା ନୁହେଁ କି ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ପକ୍ଷୀ ନୁହେଁ କି ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ । ସେ ସର୍ବାକାର କୁହାଯାଇଛି ।। ୪୭।।

ଇତ୍ୟଙ୍ଗାଲେପସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଯଥା ପ୍ରିୟୟା (ସ୍ତ୍ରିୟା) ସଂପରିଷ୍ୱକ୍ତୋ ନ ବାହ୍ୟଂ କିଞ୍ଚନ ବେଦନାନ୍ତରମ୍, ଏବମେବାୟଂ ପୁରୁଷଃ ପ୍ରାଜ୍ଞେନାତ୍ମନା ସଂପରିଷ୍ୱକ୍ତୋ ନ ବାହ୍ୟଂ କିଞ୍ଚନ ବେଦ ନାନ୍ତରମ୍[୨୯୯]।' ଇତି ବୃହଦାରଣ୍ୟକଶ୍ରୁତେଃ –

ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱସ୍ୟ ପରୋ ନୈବ ନ ପରଃ ସ୍ୱସ୍ୟ ବିଦ୍ୟତେ ।
ଇତି ଧାର୍ଯ୍ୟେଽପି ସଂଲୀନେ ତସ୍ମିନ୍ ଜ୍ଞେୟଂ ନ ତସ୍ୟ ହି ।।

ଇତି ସର୍ବଜ୍ଞାନୋତ୍ତରବଚନାଚ୍ଚ ଅଙ୍ଗାଲେପଃ ଶିବଯୋଗୀ ପ୍ରାଥମିକପଞ୍ଚସ୍ଥଲପ୍ରତିପାଦିତ-ପାଶପଞ୍ଚକରାହିତ୍ୟେନ ସ୍ୱଂ ପରଂ ନ ଜାନାତୀତି ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅପ୍ରମେୟେ ଚିଦାକାରେ ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟଦ୍ୱୈତବୈଭବେ ।
ବିଲୀନଃ କିଂ ନୁ ଜାନାତି ସ୍ୱାତ୍ମାନଂ ପରମେବ ବା ।। ୪୮ ।।

ଅପରିମିତେଽବସ୍ଫୁରଣରୂପେ 'ଏକମେବାଦ୍ୱିତୀୟଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୩୦୦] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସ୍ୱଗତସଜାତୀୟ–ବିଜାତୀୟଭେଦ[୩୦୧] ଶୂନ୍ୟେ ପରବ୍ରହ୍ମଣି ସାମରସ୍ୟଂ ଗତୋଽଙ୍ଗାଲେପଃ ସ୍ୱାତ୍ମାନଂ ବା ପରଂ ବା ଜାନାତି କିମ୍ ? ନ ଜାନାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮ ।।

– (ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଅପ୍ରମେୟ ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମରେ ବିଲୀନ ଶିବଯୋଗୀ ନିଜକୁ ଜାଣେ ନାହିଁ କି ଶିବଙ୍କୁ ନୁହଁ ।। ୪୮ ।।

ଅଥ ଅମୁମେବାର୍ଥଂ ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈର୍ବିଶେଷୟତି –

ଯତ୍ର ନାସ୍ତି ଭିଦାଯୋଗାଦହଂ ତ୍ୱମିତି ବିଭ୍ରମଃ ।
ନ ସଂଯୋଗୋ ବିୟୋଗଶ୍ଚ ନ ଜ୍ଞେୟଜ୍ଞାତୃକଳ୍ପନା ।। ୪୯ ।।
ନ ବନ୍ଧୋ ନ ଚ ମୁକ୍ତିଶ୍ଚ ନ ଦେବାଦ୍ୟଭିମାନିତା ।
ନ ସୁଖଂ ନୈବ ଦୁଃଖଂ ଚ ନାଜ୍ଞାନଂ ଜ୍ଞାନମେବ ବା ।। ୫୦ ।।
ନୋତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱଂ ନ ହୀନତ୍ୱଂ ନୋପରିଷ୍ଟାନ୍ନ ଚାପ୍ୟଧଃ ।
ନ ପଶ୍ଚାନ୍ନୈବ ପୁରତୋ ନ ଦୂରେ କିଞ୍ଚିଦନ୍ତରେ ।। ୫୧ ।।

---

୨୯୯. ବୃ. ଉ., ୪/୩/୩୧

୩୦୦. ଛା. ଉ., ୬/୧/୧

୩୦୧. ଏକସ୍ମିନ୍ନେବ ଶରୀରେ ଇମୌ ହସ୍ତାବିମୌ ପାଦାବିତି ସ୍ୱଗତଭେଦଃ । ଏକୋ ଗୌରନ୍ୟସ୍ମାଦ୍ ଗୋଃ ଭିନ୍ନ ଇତି ସଜାତୀୟୋ ଭେଦଃ । ଗୌରଶ୍ୱାଦ୍ ଭିନ୍ନ ଇତି ବିଜାତୀୟୋ ଭେଦଃ ।

ସର୍ବକାରେ ଚିଦାନନ୍ଦେ ସତ୍ୟରୂପିଣି ଶାଶ୍ୱତେ ।
ପରାକାଶମୟେ ତସ୍ମିନ୍ ପରେ ବ୍ରହ୍ମଣି ନିର୍ମଳେ ।। ୫୨ ।।
ଏକୀଭାବମୁପେତାନାଂ ଯୋଗିନାଂ ପରମାତ୍ମନାମ୍ ।
ପରାପରପରିଜ୍ଞାନପରିହାସକଥା କୁତଃ ।। ୫୩ ।।

ଯତ୍ର ଅଦ୍ୱୈତବୈଭବବତି ବ୍ରହ୍ମଣି ଯୋଗାଦ୍ ଦୃଗ୍‌ଦ୍ୱୟେନ ସମାନସମରସ-ଯୋଗାଦ୍ ଅହଂ ତ୍ୱମିତି ଭେଦବିଭ୍ରମୋ ନାସ୍ତି, ଉଭୟୋରପ୍ୟହଂପ୍ରତ୍ୟୟୈକତ୍ୱବିଶ୍ରାନ୍ତତ୍ୱାତ୍ । ସଂଯୋଗବିୟୋଗୌ ଚ ନ ସ୍ତଃ, ଜ୍ଞେୟଜ୍ଞାତୃକଳ୍ପନା ଚ ଯତ୍ର ନାସ୍ତି, ବନ୍ଧୋ ମୁକ୍ତିଶ୍ଚ ଯତ୍ର ନାସ୍ତି, ଦେବତ୍ୱାଦ୍ୟଭିମାନୋଽପି ଯତ୍ର ନାସ୍ତି, ନ ସୁଖଂ ବୈଷୟିକସୁଖଂ ଯତ୍ର ନାସ୍ତି, ନୈବ ତାଦୃଗ୍ ଦୁଃଖଂ ନେନ୍ଦ୍ରିୟଜଂ ଜ୍ଞାନଂ ନାଜ୍ଞାନଂ ନ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱଂ ନ ନିକୃଷ୍ଟତ୍ୱଂ ନୋପରିଭାଗୋ ନ ଚାଧୋଭାଗୋ ନ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଭାଗୋ ନ ପୂର୍ବଭାଗଶ୍ଚ ତସ୍ମିନ୍‌ଦୂରେ କିଞ୍ଚିଦ୍‌ଦୂରେ ସର୍ବସ୍ୱରୂପେ ଚିଦାନନ୍ଦସତ୍ୟରୂପିଣି ଶ୍ୱାଶ୍ୱତେ ନିର୍ମଳେ ପରାକାଶମୟେ ବ୍ରହ୍ମଣି ଏକୀଭାବଂ ଗତାନାମ୍ ଅତଏବ ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପାଣାଂ ଶିବଯୋଗିନାଂ ପରଂ ସ୍ୱଂ ଚ ଜାନାମୀତି ପରିହାସପ୍ରସଙ୍ଗଃ କୁତଃ ? ବ୍ୟାପକତ୍ୱାଦେକତ୍ୱାନ୍ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୯-୫୩ ।।

– ଯେଉଁଠାରେ ଭେଦ ସହିତ ଯୋଗ ହେବାରୁ (ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ ଓ ବ୍ରହ୍ମରେ ଭେଦ ବୁଦ୍ଧି ହେବାରୁ) 'ଅହଂ' ଏପରି ଭ୍ରମ ନାହିଁ (ଯୋଗ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବ ଓ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଐକ୍ୟ ହେବାରୁ ଯେଉଁଠାରେ 'ଅହଂ' ଏପରି ଭେଦ ଅର୍ଥାତ୍ ଭ୍ରମ ନାହିଁ) ସଂଯୋଗ ନାହିଁ କି ବିୟୋଗ ନାହିଁ, ଜ୍ଞେୟ ଓ ଜ୍ଞାତାର କଳ୍ପନା ନାହିଁ । ବନ୍ଧନ, ମୋକ୍ଷ, ଏବଂ (ନିଜ ବିଷୟରେ ଅଥବା ଅନ୍ୟତ୍ର) ଦେବତ୍ୱର ଅଭିମାନ ନାହିଁ । ସୁଖ ନାହିଁ କି ଦୁଃଖ ନାହିଁ। ଅଜ୍ଞାନ ନାହିଁ କି ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ। ଉତ୍କୃଷ୍ଟତ୍ୱ ନାହିଁ କି ଅପକୃଷ୍ଟତ୍ୱ ନାହିଁ । ଉପର ନାହିଁ କି ତଳ ନାହିଁ । ଆଗ ନାହିଁ କି ପଛ ନାହିଁ । ଦୂର କି ନିକଟର ସ୍ଥିତି ନାହିଁ । ସର୍ବରୂପ, ଚିଦାନନ୍ଦ, ସତ୍ୟସ୍ୱରୂପ, ଶାଶ୍ୱତ, ପର ଆକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିଦାକାଶମୟ ସେହି ନିର୍ମଳ ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ଐକ୍ୟଭାବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ମହାତ୍ମା ଯୋଗୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ପର-ଅପର ପରିଜ୍ଞାନ ରୂପ ପରିହାସର ଚର୍ଚ୍ଚା କିପରି ହୋଇପାରିବ ? ।। ୪୯-୫୩ ।।

ଅଥେମମର୍ଥମେବ ବିଶେଷୟନ୍ ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଦେଶକାଲାନବଚ୍ଛିନ୍ନତେଜୋରୂପସମାଶ୍ରୟାତ୍ ।
ସ୍ୱପରଜ୍ଞାନବିରହାତ୍ ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଳଂ ବିଦୁଃ ।। ୫୪ ।।

ତେଜୋରୂପଂ ଚିଦ୍‌ପ୍ରକାଶରୂପମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୪ ।।

– ଦେଶ, କାଳର ଅବଚ୍ଛେଦରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ତେଜସ୍ ରୂପ ପରବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଆଶ୍ରୟଣ

ଅର୍ଥାତ୍ ସାମରସ୍ୟ ତଥା ସ୍ୱ ପର ଜ୍ଞାନର ଅଭାବଯୁକ୍ତ ଶିବଯୋଗୀର ଅବସ୍ଥାକୁ ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନ ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଳ କୁହନ୍ତି ।। ୫୪।।

ଇତି ସ୍ୱପରାଜ୍ଞସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଳମ୍

ଅଥ – ନିଦ୍ରାନ୍ତଂ ଜାଗରିତାନ୍ତଂ ଚୋଭୌ ଯୋ ବା ନ ପଶ୍ୟତି ।
ମହାନ୍ତଂ ବିଭୁମାତ୍ମାନଂ ମତ୍ୱା ଧୀରୋ ନ ଶୋଚତି[୩୦୨] ।।

ଇତି କଠବଲ୍ଲୀଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ,

ଭାବାଭାବଦ୍ୱୟାତୀତଂ ସ୍ୱପ୍ନଜାଗରଣାତିଗମ୍ ।
ମୃତ୍ୟୁଜୀବନନିର୍ମୁକ୍ତଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ତତ୍ତ୍ୱବିଦୋ ବିଦୁଃ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ତଦ୍ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଭାବାଭାବୌ ନ ସ୍ତ ଇତି ନିରୂପୟତି –

ତ୍ୱନ୍ତାହନ୍ତାବିନିର୍ମୁକ୍ତେ ଶୂନ୍ୟକଳ୍ପେ ଚିଦମ୍ବରେ ।
ଏକୀଭୂତସ୍ୟ ସିଦ୍ଧସ୍ୟ ଭାବାଭାବକଥା କୁତଃ ।। ୫୫।।

ପରିଚ୍ଛିନ୍ନଶରୀରବିଶିଷ୍ଟତ୍ୱମହଂଭାବରହିତେ ଶୂନ୍ୟସଦୃଶେ ଚିଦାକାଶେ ଏକରସୀଭୂତସ୍ୟ ସ୍ୱପରଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ୟ ସିଦ୍ଧସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଭାବାଭାବପ୍ରସଙ୍ଗଃ କୁତଃ ? ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୫।।

– (ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଳ ବର୍ଣ୍ଣନ) – 'ତ୍ୱଂ' ଏବଂ 'ଅହଂ' ଭାବରୁ ରହିତ ଶୂନ୍ୟକଳ୍ପ ଚିଦାକାଶରେ ଏକୀଭୂତ ସିଦ୍ଧ ଶିବଯୋଗୀ ନିମନ୍ତେ ଭାବ ଓ ଅଭାବର କଥା କେଉଁଠାରୁ ହୋଇପାରିବ (ଅର୍ଥାତ୍ ସେଠାରେ ଭାବ ନାହିଁ କି ଅଭାବ ନାହିଁ) ।। ୫୫।।

ଅଥ ତଦ୍ଭାବାଭାବଲୟସ୍ୱରୂପଂ ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଅହଂଭାବସ୍ୟ ଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦଭାବସ୍ୟ ତଥାତ୍ମନଃ ।
ଭାବାଭାବବିନିର୍ମୁକ୍ତୋ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୫୬।।

ଅହଂଭାବରାହିତ୍ୟାଦ୍ ଆତ୍ମନଃ 'ଅୟମାତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମ'[୩୦୩] ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପରମାତ୍ମନୋଽଭାବସ୍ୟ ତଥା ଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଜ୍ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଃ ସ୍ୱପରଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟଃ ସନ୍ ଅମନସ୍କତନ୍ଦ୍ରିମୁଦ୍ରାସ୍ଥିତଃ ଶିବଯୋଗୀ ଭାବାଭାବବିନିର୍ମୁକ୍ତଃ ଅହମିତି ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ଦେହାହଂଭାବଃ,

---

୩୦୨. କ. ଉ., ୨/୨୧
୩୦୩. ଐ. ଉ., ୫/୩

ଆତ୍ମା ନାସ୍ତୀତ୍ୟଭାବଃ, ଏବଂ ରୂପଭାବାଭାବଶୂନ୍ୟଃ ସନ୍ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପେଣ ପ୍ରକାଶତେ । ସକଳଦୁଃଖଭୋକ୍ତା ସନ୍ ସୁପ୍ତିଲୟଗାମିମୂଳାହଙ୍କାରୋଽହମସ୍ମୀତି ଭାବେନ ସର୍ବସାକ୍ଷିକତ୍ୱେନାବସ୍ଥାତ୍ରୟେଽପ୍ୟବଚ୍ଛେଦେନ ଭାସମାନଚୈତନ୍ୟଂ ନାସ୍ତୀତ୍ୟଭାବେନ ଚ ବିବିକ୍ତ ଏବ ଭାବାଭାବରହିତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୬ ।।

– ଅହଂଭାବ ତଥା ଆତ୍ମାର ଅଭାବ ଶୂନ୍ୟ ହେବା ହେତୁ ଭାବ ଓ ଅଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ ।। ୫୬ ।।

ସୁଖଦୁଃଖାଦିଭାବେଷୁ ନାଭାବୋ ଭାବ ଏବ ବା ।
ବିଦ୍ୟତେ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ନିର୍ଲେପସ୍ୟ ମହାତ୍ମନଃ ।। ୫୭ ।।

ଉକ୍ତଲକ୍ଷଣମୂଳାହଙ୍କାରଲେପରହିତସ୍ୟ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ମହାପୁରୁଷସ୍ୟ ସୁଖଦୁଃଖାଦି ସମ୍ବନ୍ଧେଷ୍ୱଭାବୋ ଭାବ ଏବ ବା ନ ବିଦ୍ୟତେ, ନିର୍ଲେପତ୍ୱେନ ବ୍ୟାପକତ୍ୱାଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୭ ।।

– ନିର୍ଲେପ ଅର୍ଥାତ୍ ପାପ–ପୁଣ୍ୟାଦି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ମହାନ୍ ଆତ୍ମାବାଲା ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ ଶିବଯୋଗୀ ପାଇଁ ସୁଖ, ଦୁଃଖ ଆଦି ଭାବ ବିଷୟରେ ଭାବ ରହେ ନାହିଁ କି ଅଭାବ ରହେ ନାହିଁ ।। ୫୭ ।।

ଏବଂ ଭାବାଭାବଶୂନ୍ୟସ୍ୟ କିମପି ନ ଦୃଶ୍ୟତ ଇତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଯସ୍ମିନ୍ ଜ୍ୟୋତିଷି ଚିଦ୍ରୂପେ ଦୃଶ୍ୟତେ ନୈବ କିଞ୍ଚନ ।
ସଦ୍ରୂପଂ ବାପ୍ୟସଦ୍ରୂପଂ ଭାବାଭାବଂ ବିମୁଞ୍ଚତଃ ।। ୫୮ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫୮ ।।

– ଭାବା ଓ ଅଭାବର ତ୍ୟାଗ କରିଥିବା (ଏହି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ) ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ ତେଜୋମୟ ଶିବଯୋଗୀକୁ ସଦ୍‌ରୂପ ଅଥବା ଅସଦ୍‌ରୂପ କିଛି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।। ୫୮ ।।

ଅଥ ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଲଂ ସମାପୟତି –

ପ୍ରତୀୟମାନୌ ବିଦ୍ୟେତେ ଭାବାଭାବୌ ନ କୁତ୍ରଚିତ୍ ।
ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟେ ସତି ଯତସ୍ତସ୍ମାଦ୍ ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଲମ୍ ।। ୫୯ ।।

ପ୍ରକାଶମାନୌ ଭାବାଭାବୌ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକରସୀଭୂତମହାପୁରୁଷବିଷୟେ କ୍ୱଚିଦପି ଯସ୍ମାତ୍ କାରଣାନ୍ନ ବିଦ୍ୟେତେ ନ ସ୍ତଃ ତସ୍ମାଦ୍ ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଲମିତ୍ୟୁକ୍ତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୯ ।।

– ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଶିବଲିଙ୍ଗ ସହିତ ଏକତ୍ୱ (ସାମରସ୍ୟ) କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଶିବଯୋଗୀ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତୀୟମାନ ଭାବ–ଅଭାବ କେଉଁଠାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ନାହିଁ, ସେହି କାରଣରୁ (ସେହି ଦଶା) ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୫୯ ।।

ଇତି ଭାବାଭାବଲୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଲମ୍

ଅଥ – 'ଅପ ଅପସ୍ୱଗ୍ନିମଗ୍ନୌ ବାୟୁଂ ବାୟୌ ବ୍ୟୋମ୍ନି ବ୍ୟୋମ ଲକ୍ଷୟେତ୍ । ଏବମନ୍ତର୍ଗତଂ ଚିତ୍ତଂ ପୁରୁଷୋ ପ୍ରତିମୁଚ୍ୟତେ' ଇତି ମୈତ୍ରେୟଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ସର୍ବଶୂନ୍ୟଂ ନିରାଭାସଂ ସାମରସ୍ୟଂ ତଥା ଭବେତ୍ ।
ଘୃତେ ଘୃତଂ ଯଥା ନ୍ୟସ୍ତଂ କ୍ଷୀରେ କ୍ଷୀରଂ ଯଥୈବ ଚ ।।

ଇତି ସର୍ବଜ୍ଞାନୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ସ୍ୱପରଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱେନ ଭାବାଭାବଲୟସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋଦ୍ଭେଦସୁଲଭଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଲଂ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ନିରୂପୟତି –

ପରାପରସମାପେକ୍ଷଭାବାଭାବ ବିବେଚନମ୍ ।
ଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମଣି ତନ୍ନାସ୍ତି ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଲଂ ବିଦୁଃ ।। ୬୦ ।।

ପରାପର ଜ୍ଞାନାଭିଲାଷଯୁକ୍ତଭାବାଭାବବିବେକବଜ୍ଜ୍ଞାନଂ ବ୍ରହ୍ମଣି ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପେ ଭାବାଭାବଲୟସମ୍ପନ୍ନେ ଶିବଯୋଗିନି ନାସ୍ତି, ତଦ୍ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଲମିତି ବିଦୁଃ, ଜ୍ଞାନାତୀତଂତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୦ ।।

– (ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଲ ବର୍ଣ୍ଣନ) – ପର ଏବଂ ଅପର ର ଅପେକ୍ଷୀ ଭାବ ଓ ଅଭାବର ବିବେଚନ ରୂପ ଜ୍ଞାନବ୍ରହ୍ମରେ (ପରବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱରୂପ ଶିବଯୋଗୀରେ) ରହେ ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ଏହା (ବିଦ୍ୱାନ୍ ଦ୍ୱାରା) ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳ କୁହାଯାଏ ।। ୬୦ ।।

ତର୍ହି ସ କଥଂ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଜଲେ ଜଲମିବ ନ୍ୟସ୍ତଂ ବହ୍ନୌ ବହ୍ନିରିବାର୍ପିତମ୍ ।
ପରେ ବ୍ରହ୍ମଣି ଲୀନାତ୍ମା ବିଭାଗେନ ନ ଦୃଶ୍ୟତେ ।। ୬୧ ।।

ଜଲମିଶ୍ରଜଲମିବ ବହ୍ନିସ୍ଥାପିତ ବହ୍ନିରିବ ପରବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପମହାଲିଙ୍ଗେ ଲୟୀଭୂତଭାବାଭାବପ୍ରଯତ୍ନବାନ୍ ଶିବଯୋଗୀ ଭିନ୍ନଭାବେନ ନ ଦୃଶ୍ୟତେ, ନ ତିଷ୍ଠତୀତ୍ୟର୍ଥଃ, ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟତ୍ୱାଦିତି । ଅତ୍ର ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ଶିବାଦ୍ୱୈତେ ଜଲବହ୍ନି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆପ୍ୟତୈଜସସ୍ଥଲରୂପଦୃଗ୍ଭ୍ୟପୈକ୍ୟବତ୍ ସମାନସମରସରୂପଃ, ନ ତୁ ସ୍ୱରୂପହାନି ବୃଦ୍ଧିକରଃ, ସମୁଦ୍ରଜଲବଦିତି ।। ୬୧ ।।

– ଜଳରେ ମିଶା ଯାଇଥିବା ଜଳ, ଅଗ୍ନିରେ ପକାଯାଇଥିବା ଅଗ୍ନି ପରି ପରବ୍ରହ୍ମରେ ଲୀନ ଆତ୍ମାବାଲା ଶିବଯୋଗୀ ପୃଥକ୍ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।। ୬୧ ।।

ସର୍ବାତ୍ମନି ପରେ ତତ୍ତ୍ୱେ ଭେଦଶଙ୍କାବିବର୍ଜିତେ ।
ଜ୍ଞାତ୍ରାଦିବ୍ୟବହାରୋତ୍ଥଂ କୁତୋ ଜ୍ଞାନଂ ବିଭାବ୍ୟତେ ।। ୬୨ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୬୨ ।।

– ଭେଦର ଶଙ୍କାରୁ ରହିତ ବିଶ୍ୱରୂପ ପରତତ୍ତ୍ୱରେ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞେୟ ଓ ଜ୍ଞାନର

ବ୍ୟବହାରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ (ତ୍ରିପୁଟୀ) ଜ୍ଞାନର ଅନୁଭବ କେଉଁଠାରୁ ହେବ ? ।। ୬୨।।

ଅଥ ତଦେବ ସୂତ୍ରତ୍ରୟେଣ ବିଶେଷୟତି –

ନିର୍ବିକାରଂ ନିରାକାରଂ ନିତ୍ୟଂ ସୀମାବିବର୍ଜିତମ୍ ।
ବ୍ୟୋମବତ୍ ପରମଂ ବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ବିକଳ୍ପତୟା ସ୍ଥିତମ୍ ।। ୬୩।।
ନ ପୃଥ୍ୱ୍ୟାଦୀନି ଭୂତାନି ନ ଗ୍ରହା ନୈବ ତାରକାଃ ।
ନ ଦେବା ନ ମନୁଷ୍ୟାଶ୍ଚ ନ ତିର୍ଯଞ୍ଚୋ ନ ଚାପରେ ।। ୬୪।।
ତସ୍ମିନ୍ କେବଳଚିନ୍ମାତ୍ର ସତ୍ତାନନ୍ଦୈକ ଲକ୍ଷଣେ ।
ତ୍ୱନ୍ତାହନ୍ତାଦିସଂରୂଢଂ ବିଜ୍ଞାନଂ କେନ ଭାବ୍ୟତେ ।। ୬୫।।

ମୃଦାଦିବଦ୍ୱିକାରରହିତଂ ନୀଳପୀତାଦ୍ୟାକାରରହିତମ୍ ଅବଧିରହିତଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟୋମବନ୍ନିର୍ବିକଳ୍ପତୟା ଭେଦରାହିତ୍ୟେନ ସ୍ଥିତଂ ତିଷ୍ଠତି । ଅତଏବ ଭିନ୍ନତୟା ପ୍ରତୀୟମାନଭୂମ୍ୟାଦିଭୂତାନି ନ, ଆଦିତ୍ୟାଦିନବଗ୍ରହାଶ୍ଚ ନ ଅଶ୍ୱିନ୍ୟାଦିତାରକାଶ୍ଚ ନ, ବିଷ୍ଣ୍ୱାଦିଦେବାଶ୍ଚ ନ, ମନୁଷ୍ୟାଶ୍ଚ ନ, ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ପ୍ରାଣିନଶ୍ଚ ନ, ପରେ ଚ ନ (ଭବନ୍ତି)। ତସ୍ମାତ୍ କେବଳସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପେ ବ୍ରହ୍ମଣି ତ୍ୱମହମାଦିକବ୍ୟବହାରୋତ୍‌ଥବିଶେଷଜ୍ଞାନଂ କେନ ଭାବ୍ୟତେ ? ନ କେନାପି ଭାବ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୩–୬୫।।

– ବିକାରରୁ ଶୂନ୍ୟ, ଆକାରରହିତ, ନିତ୍ୟ, ଅସୀମ, ଆକାଶ ପରି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ପରମବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ରୂପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଟନ୍ତି । ପୃଥିବୀ ଆଦି ପଞ୍ଚମହାଭୂତ, ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଦି (ନବ)ଗ୍ରହ, (ଅଶ୍ୱିନୀ ଆଦି) ତାରାଗଣ, ଦେବତା, ମନୁଷ୍ୟ, ପକ୍ଷୀ ଅଥବା ଅନ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରତୀତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । କେବଳ ସତ୍, ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ସେହି ବ୍ରହ୍ମରୂପ ଶିବଯୋଗୀରେ 'ତ୍ୱଂ' ଏବଂ 'ଅହଂ' ଆଦି ଭାବନାରେ ଦୃଢ଼ଜ୍ଞାନ (ଅର୍ଥାତ୍ ଭେଦଜ୍ଞାନ) କାହାକୁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ କାହାରିକୁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇ ନଥାଏ ।। ୬୪–୬୫।।

ଅଥ – 'ଏତଜ୍‌ଜ୍ଞେୟଂ ନିତ୍ୟମେବାତ୍ମସଂସ୍ଥଂ ନାତଃ ପରଂ ବେଦିତବ୍ୟଂ ଚ କିଞ୍ଚିତ୍'[୩୦୪] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ, 'କେବଳଂ ଜ୍ଞେୟମିତ୍ୟୁକ୍ତଂ ବେଦିତବ୍ୟଂ ଚ କିଞ୍ଚନ' ଇତି ଦେବୀକାଳୋତ୍ତରବଚନାନୁସାରେଣ ଚ ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନିନସ୍ତ୍ରିପୁଟୀମୟ-ପ୍ରପଞ୍ଚଜ୍ଞାନଂ ନାସ୍ତୀତି ପଞ୍ଚଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଜ୍ଞେୟାଭାବାଦ୍ୱିଶେଷେଣ ଶୂନ୍ୟକଳ୍ପଂ ବିଭାବ୍ୟତେ ।
ଜ୍ଞାତୃଜ୍ଞେୟାଦିଭିଃ ଶୂନ୍ୟଂ ଶୂନ୍ୟଂ ଜ୍ଞାନାଦିଭିର୍ଗୁଣୈଃ ।। ୬୬।।

---

୩୦୪. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୧/୧୨

ଆଦାବନ୍ତେ ଚ ମଧ୍ୟେ ଚ ଶୂନ୍ୟଂ ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବଦା ।
ଦ୍ୱିତୀୟେନ ପଦାର୍ଥେନ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟଂ ବିଭାବ୍ୟତେ ।। ୬୭ ।।

ଜ୍ଞେୟାଭାବାତ୍ ସକଳବସ୍ତୁବିଷୟକଜ୍ଞାନାଭାବେନ ଜ୍ଞେୟପଦାର୍ଥଶୂନ୍ୟତ୍ୱାତ୍, 'ସଂବିଦେବ ଭଗବତୀ ବିଷୟସଓୋଗମେ ଶରଣମ୍' ଇତି ପ୍ରାଭାକରୈରପ୍ୟଙ୍ଗୀକୃତତ୍ୱାତ୍, ଶୂନ୍ୟକଳ୍ପଂ ଜ୍ଞାନମିତି ଶେଷଃ, ବିଭାବ୍ୟତେ । ତସ୍ମାଦ୍ ଜ୍ଞାତୃଜ୍ଞେୟାଦିତ୍ରିପୁଟୀମୟ ପ୍ରପଞ୍ଚଶୂନ୍ୟଂ ଜ୍ଞାନାଦିଭିର୍ଜ୍ଞାନେଚ୍ଛାଗୁଣୈଶ୍ଚ ଶୂନ୍ୟମ୍ ଆଦ୍ୟନ୍ତମଧ୍ୟେଷୁ ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବଦା ଶୂନ୍ୟମ୍ । କେନେତ୍ୟତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟେନ ପଦାର୍ଥେନ ଶୂନ୍ୟମିତି । ତସ୍ମାଦ୍ ଶୂନ୍ୟଂ ଶୂନ୍ୟଜ୍ଞାନଂ ବିଭାବ୍ୟତେ ।। ୬୬ ୬୭ ।।

– ବିଶେଷ ଭାବରେ ଜ୍ଞେୟର ଅଭାବ ହେବା ହେତୁ ଶୂନ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅନୁଭବ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞେୟ ଆଦିରୁ ଶୂନ୍ୟ ତଥା ଜ୍ଞାନ ଇଚ୍ଛା ଆଦି ଗୁଣରୁ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଆଦି, ମଧ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତରେ ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବଦା ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶୂନ୍ୟ (ବ୍ରହ୍ମରୁ ଅତିରିକ୍ତ) ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦାର୍ଥରେ ଶୂନ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ ।। ୬୬-୬୭ ।।

ଅଥ ତତ୍ କିମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କେବଲଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦପ୍ରକାଶାଦ୍ୱୟଲକ୍ଷଣମ୍ ।
ଶୂନ୍ୟକଳ୍ପଂ ପରାକାଶଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରକାଶତେ ।। ୬୮ ।।

କେବଲଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦପ୍ରକାଶାଦ୍ୱିତୀୟଶୂନ୍ୟଚିହ୍ନମ୍, ଅତଏବ ଶୂନ୍ୟସଦୃଶଂ ପରବ୍ରହ୍ମ ମହାକାଶରୂପଂ ସତ୍ ପ୍ରକାଶତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୮ ।।

– କେବଳ, ସତ୍, ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦ, ପ୍ରକାଶ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଲକ୍ଷଣବାଲା, ଶୂନ୍ୟ ସଦୃଶ, ପରାକାଶ ପରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।। ୬୮ ।।

ଅଥୈବଂ ରୂପେ ବ୍ରହ୍ମଣି ତାଦାତ୍ମ୍ୟାପନ୍ନସ୍ୟ ବିକଳ୍ପଜ୍ଞାନୋତ୍ପତ୍ତିର୍ନ ସମ୍ଭବତୀତ୍ୟତ୍ରାହ –

ଶୂନ୍ୟଜ୍ଞାନାଦିସଙ୍କଳ୍ପେ ଶୂନ୍ୟସର୍ବାର୍ଥସାଧନେ ।
ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗେ ଚିଦାକାରେ ସ୍ୱପ୍ରକାଶେ ନିରୁତ୍ତରେ ।
ଏକୀଭାବମୁପେତସ୍ୟ କଥଂ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମ୍ଭବଃ ।। ୬୯ ।।

ଶୂନ୍ୟଜ୍ଞାନେଚ୍ଛାଦିସଙ୍କଳ୍ପବତି ଶୂନ୍ୟସର୍ବାର୍ଥସାଧନେ ସ୍ୱସ୍ମାଦୁତ୍ତରରହିତେ ପରମଶିବଲିଙ୍ଗଜ୍ୟୋତିରୂପଚିଦାକାରସ୍ୱପ୍ରକାଶେ ଏକୀଭାବଂ ଗତସ୍ୟ ଶିବଯୋଗିନୋ ଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମ୍ଭବୋ ବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନାବିର୍ଭାବଃ କଥଂ ସ୍ୟାତ୍ ? ନ କଥଞ୍ଚିଦପୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬୯ ।।

– ଯିଏ ଜ୍ଞାନ ଆଦି ସଂକଳ୍ପ ଶୂନ୍ୟ, ସମସ୍ତ ପୁରୁଷାର୍ଥ ସାଧନରୁ ରହିତ, ନିରୁତ୍ତର (ସର୍ବୋପରି) ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ, ସ୍ୱପ୍ରକାଶ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗ ସହିତ ଏକ ହୁଏ, ତା'ର ଜ୍ଞାନ କେଉଁଠାରୁ ହେବ ? (କାରଣ ସେ ନିଜେ ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯାଏ) ।। ୬୯ ।।

ଅଥ – 'ନେତି ନେତ୍ୟସ୍ଥୂଲମନଣ୍ୱହ୍ରସ୍ୱମଦୀର୍ଘମପ୍ଲୁତମ୍'[୩୦୫] ଇତି ବୃହଦାରଣ୍ୟ-ଶ୍ରୁତ୍ୟନୁସାରେଣ –

ଅନାଖ୍ୟେ ତୁ ନିରାଲମ୍ବେ ହ୍ୟଗ୍ରାହ୍ୟେ ଭାବବର୍ଜିତେ ।
ନିସ୍ତତ୍ତ୍ୱେ ଯୋଜିତୋ ମୁକ୍ତ ଇତି ଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟଃ ।।

ଇତି ନିଶ୍ୱାସକାରିକାତନ୍ତ୍ରାନୁସାରେଣ,

ପଶୁପଶୁପତିଯୋଗୋ ଦୃଗ୍ଗୁଣୈକ୍ୟପ୍ରୟୋଗୋ
ଗଗନଗଗନଦେଶଃ ସିନ୍ଧୁ ସିନ୍ଧୁ ପ୍ରଦେଶଃ ।
ସମସମରସରୂପୋ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନସ୍ୱରୂପୋ ନିଶି
ସମରସକାନ୍ତାବଲ୍ଲଭାଶ୍ଳେଷକାନ୍ତଃ ।।

ଇତି ତ୍ରୟୀତନ୍ତ୍ରଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତାଭିଯୁକ୍ତୋକ୍ତ୍ୟନୁସାରେଣ ଚ ପରମୁକ୍ତଲକ୍ଷଣମୁକ୍ତ୍ୱା ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳଂ ସମାପୟତି –

ଯସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟଦଶା ନାସ୍ତି କାରଣତ୍ୱମଥାପି ବା ।
ଶେଷତ୍ୱଂ ନୈବ ଶେଷିତ୍ୱଂ ସ ମୁକ୍ତଃ ପର ଉଚ୍ୟତେ ।। ୭୦ ।।

ଯସ୍ୟ ସର୍ବଂ ନେତି ନେତି ନିବାର୍ଯ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱାତୀତସ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାବସ୍ଥା ନାସ୍ତି, ଅଥାପି ବା ତନ୍ନ ଚେତ୍ କାରଣତ୍ୱଂ ଚ ନାସ୍ତି, ଯସ୍ୟ ପରବ୍ରହ୍ମପରଶିବଲିଙ୍ଗାଦି-ପର୍ଯ୍ୟାୟନାମୋଚ୍ଚାରବତଃ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପସମ୍ପନ୍ନସ୍ୟ ଶେଷତ୍ୱମ୍ ଅବଶେଷତ୍ୱଂ ଶେଷିତ୍ୱଂ ଶେଷବତ୍ତ୍ୱଂ ଚ ନାସ୍ତି, ସ ନିତ୍ୟପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପପରମୁକ୍ତ ଏବେତ୍ୟୁଚ୍ୟତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟଂ ଭାବଃ – 'ଅନୀଶଶ୍ଚାତ୍ମା ବଧ୍ୟତେ ଭୋକ୍ତୃଭାବାଦ୍ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ଦେବଂ ମୁଚ୍ୟତେ ସର୍ବପାଶୈଃ'[୩୦୬] ଇତି ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରଶ୍ରୁତ୍ୟା 'ପାଶବଦ୍ଧୋ ଭବେଜ୍ଜୀବଃ ପାଶମୁକ୍ତଃ ପରଃ ଶିବଃ' ଇତି ବୀରାଗମବଚନେନ, ଦେଶିକୋପଦେଶେନ, ସ୍ୱାନୁଭବେନ[୩୦୭] ଚ ମାୟାମଳବିନ୍ଦୁ ତିରୋଭାବକର୍ମପାଶବିମୁକ୍ତପରଶିବଶବ୍ଦବାଚ୍ୟସ୍ୱରୂପାଭି-ବ୍ୟକ୍ତିରେବ ପରମୁକ୍ତିରିତି । ଏତଲ୍ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟଂ ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟସ୍ୟାଙ୍ଗତ୍ରୟସ୍ୟ କ୍ରମେଣ ସଂଯୋଜନୀୟମ୍ ।। ୭୦ ।।

– ଯାହାର କାର୍ଯ୍ୟାବସ୍ଥା ନାହିଁ କି କାରଣାବସ୍ଥା ନାହିଁ, ଯିଏ ଶେଷ (ଅଙ୍ଗ) ନୁହେଁ କି ଶେଷୀ (ଅଙ୍ଗୀ) ନୁହେଁ, ସେ ପରମୁକ୍ତ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମୁକ୍ତ) ଅଟେ ।। ୭୦ ।।

ଇତି ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟସ୍ଥଳମ୍

---

୩୦୫. ବୃ. ଉ., ୩/୯/୨୬

୩୦୬. ଶ୍ୱେ. ଉ., ୧/୮

୩୦୭. ତୁଳନୀୟ – ଶାସ୍ତ୍ରତଃ ଗୁରୁତଃ ସ୍ୱତଃ (ତଂ. ଆ.)

ଅଥୋପଦେଶୋପସଂହାରବର୍ଣ୍ଣନମ୍

ଅଥୈତଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରସଂଗ୍ରହକୃଚ୍ଛିବାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ସ୍ୱଶିଷ୍ୟପ୍ରଶିଷ୍ୟାନ୍ ପ୍ରତ୍ୟେତଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରୋପରମଂ ସୂଚୟନ୍ ରେଣୁକଗଣେଶ୍ୱରୋ ନିରୁତ୍ତରଃ ସନ୍ ତୂଷ୍ଣୀଂ ସ୍ଥିତ ଇତି ସୂତ୍ରଦ୍ୱୟେନ କଥୟତି -

ଏତାବଦୁକ୍ତ୍ୱା ପରମପ୍ରବୋଧମଦ୍ୱୈତମାନନ୍ଦଶିବପ୍ରକାଶମ୍ ।

ଦେବ୍ୟୈ ପୁରା ଭାଷିତମୀଶ୍ୱରେଣ ତୂଷ୍ଣୀମଭୂଦ୍ ଧ୍ୟାନପରୋ ଗଣେନ୍ଦ୍ରଃ ।। ୭୧ ।।

ଗଣେନ୍ଦ୍ରୋ ରେଣୁକଗଣେଶ୍ୱରଃ ପରମେଶ୍ୱରେଣ ଦେବ୍ୟୈ ପାର୍ବତ୍ୟୈ ପୁରା ରହସ୍ୟଂ ସଦ୍‌ଭାଷିତଂ ଶିବାନନ୍ଦପ୍ରକାଶକଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତରୂପଂ ପରମପ୍ରବୋଧମ୍ ଉପକ୍ରମୋପ-ସଂହାରମଧ୍ୟପରାମର୍ଶେଷ୍ୱପି ସ୍ୱସ୍ୱରୂପପ୍ରକାଶକପିଣ୍ଡାଦିବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନ୍ତବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ର-ମେତାବଦନେନ ପ୍ରକାରେଣୋକ୍ତ୍ୱା କୁମ୍ଭସମ୍ଭବାୟୋପଦିଶ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଧ୍ୟାନାସକ୍ତଃ ସନ୍ ତୂଷ୍ଣୀମଭୂଦ୍ ମୌନମୁଦ୍ରାବଲମ୍ବୀ ବଭୂବେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭୧ ।।

- (ଉପଦେଶୋପସଂହାର ବର୍ଣ୍ଣନ) - ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଈଶ୍ୱର (ଶିବ)ଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ଦେବୀ ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ଗୁପ୍ତ ରୂପରେ ଉପଦିଷ୍ଟ ଅଦ୍ୱୈତ ଆନନ୍ଦ ଶିବ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ପରମ ପ୍ରବୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନର ଏହିପରି ଏବଂ ଏତିକି ଉପଦେଶ ଦେଇ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ହୋଇ ମୌନ ହୋଇଗଲେ ।। ୭୧ ।।

ଏବମୁକ୍ତ୍ୱା ସମାସୀନଂ ଶିବଯୋଗପରାୟଣମ୍ ।

ରେଣୁକଂ ତଂ ସମାଲୋକ୍ୟ ବଭାଷେ ପ୍ରାଞ୍ଜଲିର୍ମୁନି ।। ୭୨ ।।

ବଭାଷେ ସ୍ତୁତିମାରବ୍ଧବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୨ ।।

- ଏହିପରି କହି (ଆସନ ଉପରେ) ବିରାଜମାନ ଶିବଯୋଗୀ ସେହି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖି ଅଗସ୍ତ୍ୟମୁନି ହାତ ଜୋଡ଼ି କରି କହିଲେ ।। ୭୨ ।।

ଅଥ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ଶ୍ରୀରେଣୁକସ୍ତୁତିଂ କରୋତ୍ୟଗସ୍ତ୍ୟ ଉବାଚେତି -

ଶିବଯୋଗବିଶେଷଜ୍ଞ ଶିବଜ୍ଞାନମହୋଦଧେ ।

ସମସ୍ତବେଦଶାସ୍ତ୍ରାଦିବ୍ୟବହାରଧୁରନ୍ଧର ।। ୭୩ ।।

ଆଲୋକମାତ୍ରନିର୍ଦ୍ଧୂତ ସର୍ବସଂସାରବନ୍ଧନ ।

ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଚରିତୋଲ୍ଲାସ ସ୍ୱପ୍ରକାଶାତ୍ମବଚ୍ଛିବ ।। ୭୪ ।।

ଅବତୀର୍ଣ୍ଣମିଦଂ ଶାସ୍ତ୍ରମନବଦ୍ୟଂ ତ୍ୱଦାନନାତ୍ ।

ଶ୍ରୁତ୍ୱା ମେ ମୋଦତେ ଚିତ୍ତଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ପଶ୍ୟେ ଶିବାଭିଧମ୍ ।। ୭୫ ।।

ଶିବଧ୍ୟାନଯୋଗବିଶେଷଜ୍ଞ, ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ସମୁଦ୍ର, ସମସ୍ତବେଦାଗମପୁରାଣାଦି ଶାସ୍ତ୍ରବ୍ୟବହାରଭାରବାହକ, ଦର୍ଶନମାତ୍ରନିବାରିତସମସ୍ତଜନସଂସାରବନ୍ଧ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରା-

ର୍ଭାବ, ସ୍ୱପ୍ରକାଶେନୈବ ଚୈତନ୍ୟବଚ୍ଛିବସ୍ୱରୂପ, ଭୋ ଗଣେନ୍ଦ୍ର, ତ୍ୱନ୍ମୁଖାଦାବିର୍ଭୂତଂ ଦୋଷରହିତମିଦଂ ବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ମେ ମନୋ ନନ୍ଦତି ଶିବପ୍ରକାଶଂ ପଶ୍ୟେ ।। ୭୩-୭୫ ।।

– ହେ ଶିବଯୋଗର ବିଶେଷଜ୍ଞ, ହେ ଶିବଜ୍ଞାନର ମହାସାଗର, ହେ ସମସ୍ତ ବେଦଶାସ୍ତ୍ରାଦି ବ୍ୟବହାରର ଧୁରନ୍ଧର, ହେ ଆଲୋକମାତ୍ରରେ ଅପବାରିତ ସମସ୍ତ ସଂସାର ରୂପ ବନ୍ଧନଯୁକ୍ତ, ହେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଚରିତରେ ଉଲ୍ଲାସଯୁକ୍ତ, ହେ ସ୍ୱପ୍ରକାଶରୂପ ଶିବ, ଆପଣଙ୍କ ମୁଖ ନିଃସୃତ ଏହି ନିର୍ମଳଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଶୁଣି କରି ମୋର ଚିତ୍ତ ଆନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି । ମୁଁ ଶିବ ନାମକ ଜ୍ୟୋତିର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରୁଛି ।। ୭୩-୭୫ ।।

ଅଦ୍ୟ ମେ ସଫଳଂ ଜନ୍ମ ଗତୋ ମେ ଚିତ୍ତବିଭ୍ରମଃ ।
ସଞ୍ଜାତା ପାଶବିଚ୍ଛିତ୍ତିସ୍ତପାଂସି ଫଳିତାନି ମେ ।। ୭୬ ।।

'ଅଦ୍ୟ ମେ' ଇତି ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧଃ ।। ୭୬ ।।

– ଆଜି ମୋର ଜନ୍ମ ସଫଳ ହୋଇଗଲା । ମୋର ମନର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ପାଶ (ବନ୍ଧନ) କଟିଗଲା ଏବଂ ମୋର ତପସ୍ୟା ଫଳୀଭୂତ ହେଲା ।। ୭୬ ।।

ଇଦାନୀମେବ ମେ ଜାତଂ ମୁନିରାଜୋତ୍ତମୋତ୍ତମମ୍ ।
ଇତଃ ପରଂ ମୟା ନାସ୍ତି ସଦୃଶୋ ଭୁବନତ୍ରୟେ ।। ୭୭ ।।

ମୁନୀଶ୍ୱରାଣାମ୍ ଋଷିଶ୍ରେଷ୍ଠାନାଂ ଉତ୍ତମୋତ୍ତମତ୍ୱମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଧର୍ମଧର୍ମିଣୋରଭେଦାତ୍ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୭ ।।

– ଏହି ସମୟରେ (ଏବେ) ମୋଠାରେ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଆସିଛି । ଏହାପରେ ତିନି ଭୁବନରେ ମୋ ପରି କେହି ନାହିଁ ।। ୭୭ ।।

ଶାସ୍ତ୍ରଂ ତବ ମୁଖୋଦ୍‌ଗୀର୍ଣ୍ଣଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତପରମ୍ପରମ୍ ।
ମାଂ ବିନା କସ୍ୟ ଲୋକେଷୁ ଶ୍ରୋତୁମସ୍ତି ତପଃ ଶୁଭମ୍ ।। ୭୮ ।।
ତପସାଂ ପରିପାକେନ ଶଙ୍କରସ୍ୟ ପ୍ରସାଦତଃ ।
ଆଗତସ୍ତ୍ୱଂ ମହାଭାଗ ମାଂ କୃତାର୍ଥୟିତୁଂ ଗିରା ।। ୭୯ ।।

ଉଦ୍‌ଗୀର୍ଣ୍ଣଂ ବହିର୍ନିର୍ଗତମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶାସ୍ତ୍ରଂ ବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରମ୍ । ମହାଭାଗ ଶ୍ରେଷ୍ଠେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୭୮-୭୯ ।।

– ଆପଣଙ୍କ ମୁଖନିସୃତ ଶିବାଦ୍ୱୟପରମ୍ପରାର ଶୁଭଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ମୋ ବିନା ଆଉ କାହାର ତପସ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ।। ୭୮ ।।

– ହେ ମହାଭାଗ, ମୋର ତପସ୍ୟାର ପରିପାକରୁ ଶଙ୍କରଙ୍କର କୃପା ହେତୁ ଆପଣ ନିଜର ବାଣୀରେ ମତେ କୃତକୃତ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି ।। ୭୯ ।।

ଅଥ ସଂଗ୍ରହକୃଚ୍ଛିବାଚାର୍ଯ୍ୟଃ କୁମ୍ଭସମ୍ଭବଂ ଶ୍ରୀରେଣୁକଃ ସ୍ତୁତିଂ କୃତବାନିତ୍ୟାହ –

ଇତି ସ୍ତୁବନ୍ତଂ ବିନୟାଦଗସ୍ତ୍ୟଂ ମୁନିପୁଙ୍ଗବମ୍ ।
ଆଲୋକ୍ୟ କରୁଣାଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ବଭାଷେ ସ ଗଣେଶ୍ୱରଃ ।। ୮୦ ।।

ବିନୟାଦ୍ ଭକ୍ତେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮୦ ।।

– ଏହିପରି ବିନୟପୂର୍ବକ ସ୍ତୁତି କରି ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ କୃପାମୟୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ ।। ୮୦ ।।

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ମୁନିଶାର୍ଦୂଳ ତପଃସିଦ୍ଧମନୋରଥ ।
ତ୍ୱାଂ ବିନା ଶିବାଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟ କଃ ଶ୍ରୋତୁମଧିକାରବାନ୍ ।। ୮୧ ।।

ଏକୋତ୍ତରଶତଂ ପ୍ରୋକ୍ତା ଦୀକ୍ଷାଭେଦା ମୟା ପୁରା ।
ଦୀକ୍ଷିତସ୍ତାସୁ ଗୁରୁଣା ଭକ୍ତୋଽସ୍ମିନ୍ନଧିକାରବାନ୍ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାଦ୍ ଅସ୍ମିନ୍ ଶାସ୍ତ୍ରେ ତ୍ୱାଂ ବିନା ଅଧିକାରୀ ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୧ ।।

– ହେ ତପସ୍ୟାଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧମନୋରଥବାଲା ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଗସ୍ତ୍ୟ, ଆପଣଙ୍କ ବିନା ଶିବଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଶୁଣିବାର ଅଧିକାରୀ ଅନ୍ୟ କିଏ ହୋଇପାରିବ ? ।। ୮୧ ।।

ପାତ୍ରଂ ଶିବପ୍ରସାଦସ୍ୟ ଭବାନେକୋ ନ ଚାପରଃ ।
ଇତି ନିଶ୍ଚିତ୍ୟ କଥିତଂ ମୟା ତେ ତନ୍ତ୍ରମୀଦୃଶମ୍ ।। ୮୨ ।।

ଈଦୃଶଂ ବୀରଶୈବତନ୍ତ୍ରମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮୨ ।।

– ଶିବଙ୍କର କୃପାର ପାତ୍ର କେବଳ ଆପଣ ହିଁ ଅଟନ୍ତି, ଅନ୍ୟ କେହି ନୁହଁନ୍ତି – ଏହିପରି ନିଶ୍ଚୟ କରି ମୁଁ ଏହିପରି ତନ୍ତ୍ରକୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଲି ।। ୮୨ ।।

ସ୍ଥାପ୍ୟତାଂ ସର୍ବଲୋକେଷୁ ତନ୍ତ୍ରମେତତ୍ ତ୍ୱୟା ମୁନେ ।
ଈଦୃଶଂ ଶିବବୋଧସ୍ୟ ସାଧନଂ ନାସ୍ତି କୁତ୍ରଚିତ୍ ।। ୮୩ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮୩ ।।

– ହେ ମୁନି ! ଆପଣ ଏହି ତନ୍ତ୍ରକୁ ସବୁ ଲୋକରେ ପ୍ରଚାର, ପ୍ରସାର ଓ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତୁ । ଶିବଜ୍ଞାନର ଏପରି ସାଧନ କେଉଁଠାରେ ନାହିଁ ।। ୮୩ ।।

ରହସ୍ୟମେତଦ୍ ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସର୍ବାନୁଗ୍ରାହକଃ ଶିବଃ ।
ଅବାଦୀତ୍ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ସିଦ୍ଧୟେ ପାର୍ବତୀପତିଃ ।। ୮୪ ।।

ସିଦ୍ଧୟେ ଭୋଗମୋକ୍ଷସିଦ୍ଧୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏତଦ୍ରହସ୍ୟଂ ବୀରଶୈବରହସ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮୪ ।।

– ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବାନୁଗ୍ରହକର୍ତ୍ତା, ପାର୍ବତୀପତି ଶିବ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କର ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଏହି ରହସ୍ୟକୁ (ତନ୍ତ୍ରୋପନିଷଦ୍ କୁ) ବତାଇଲେ ।। ୮୪ ।।

ତଦିଦଂ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତସାରାଣାମୁତ୍ତମୋତ୍ତମମ୍ ।
ବେଦବେଦାନ୍ତସର୍ବସ୍ୱଂ ବିଦ୍ୟାଚାରପ୍ରବର୍ତ୍ତକମ୍ ।। ୮୫ ।।
ବୀରମାହେଶ୍ୱରଗ୍ରାହ୍ୟଂ ଶିବାଦ୍ୱୈତପ୍ରକାଶକମ୍ ।
ପରୀକ୍ଷିତେଭ୍ୟୋ ଦାତବ୍ୟଂ ଶିଷ୍ୟେଭ୍ୟୋ ନାନ୍ୟଥା କ୍ୱଚିତ୍ ।। ୮୬ ।।

ତଦିଦଂ ବୀରଶୈବଷଡ୍ସ୍ଥଲଶିବଯୋଗମାର୍ଗପ୍ରତିପାଦକଂ ତଦିଦଂ ଶାସ୍ତ୍ରଂ କାମିକାଦିବାତୁଲାନ୍ତାଷ୍ଟାବିଂଶତିଦିବ୍ୟାଗମସାରାଣାମୁତ୍ତମୋତ୍ତମଂ ଚତୁର୍ବେଦଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶଦୁପନିଷଦ୍‌ସର୍ବସ୍ୱଂ ଜ୍ଞାନକ୍ରିୟାପ୍ରକାଶକଂ ବୀରମାହେଶ୍ୱରୈରଙ୍ଗୀକରଣୀୟଂ ପରଶିବାଦ୍ୱୈତପ୍ରତିପାଦକମିଦଂ ଶାସ୍ତ୍ରମ୍ 'ତାବତ୍ୟଃ ସଂହିତା ଅନ୍ତେବାସିନେ ବ୍ରୂୟାନ୍ନାସଂବତ୍ସରବାସିନେ ନ ପ୍ରବକ୍ତୟିତାଚାର୍ଯ୍ୟଃ' ଇତ୍ୟୈତରେୟଶ୍ରୁତେଃ –

ଭକ୍ତସ୍ୟୈବାତ୍ମଶିଷ୍ୟସ୍ୟ ବିରକ୍ତସ୍ୟ ମହାମତେଃ ।
ଗୁରୁଣା ଜ୍ଞାନିନା ଦେୟମାନନ୍ଦରସନିର୍ଭରମ୍ ।।

ଇତି ଯୋଗଜାଗମବଚନାଚ୍ଚ ପରୀକ୍ଷିତେଭ୍ୟଃ ଶିଷ୍ୟେଭ୍ୟୋ ଦେୟମ୍, ଅନଧିକାରିଣେ ନ ବ୍ରୂୟାଦିତି ଭାବଃ ।। ୮୫-୮୬ ।।

– ଅଠେଇଶି ଶୈବାଗମତତ୍ତ୍ୱରେ ଉତ୍ତମ, ବେଦ ଏବଂ ବେଦାନ୍ତର ସର୍ବସ୍ୱ, ବିଦ୍ୟାଚାରର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ବୀରମାହେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ, ଶୈବାଦ୍ୱୈତର ପ୍ରକାଶକ, ଏହି ଶାସ୍ତ୍ର ପରୀକ୍ଷିତ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ହିଁ ଦେବା ଉଚିତ୍ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କୁ କେବେ ନୁହେଁ ।। ୮୫-୮୬ ।।

ଏତଚ୍ଛ୍ରବଣମାତ୍ରେଣ ସର୍ବେଷାଂ ପାପସଂକ୍ଷୟଃ ।
ଅବତୀର୍ଣ୍ଣଂ ମୟା ଭୂମୌ ଶାସ୍ତ୍ରସ୍ୟାସ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତୟେ ।
ପ୍ରବର୍ତ୍ତୟ ଶିବାଦ୍ୱୈତଂ ତ୍ୱମପି ଜ୍ଞାନମୀଦୃଶମ୍ ।। ୮୭ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୮୭ ।।

– କେବଳ ଏହାକୁ ଶୁଣିଲେ ସବୁ ଲୋକଙ୍କର ପାପ କ୍ଷୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଏହି ପୃଥିବୀରେ ଅବତାର ନେଇଛି । ଆପଣ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଶୈବାଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରଚାର କରନ୍ତୁ ।। ୮୭ ।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଷଟ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ଶିବୈକ୍ୟସ୍ଥଲବିଷୟନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୨୦।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ଶିବୈକ୍ୟସ୍ଥଲ-ବିଷୟନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମ ବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୨୦।।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିର ଶିବୈକ୍ୟସ୍ଥଲବିଷୟନବବିଧଲିଙ୍ଗପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ ଜ୍ଞାନବତୀ ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୨୦।।

ଏକବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ

ବିଭୀଷଣାଭୀଷ୍ଟଦାନମ୍

ଅଥ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରେଣ କୁମ୍ଭସମ୍ଭବାୟପିଣ୍ଡାଦିବୃତ୍ତିଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟାନ୍ତୋପଦିଷ୍ଟଂ ବୀରଶୈବସଂଗ୍ରହଂ ଶିବଯୋଗିସଂଜ୍ଞକାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ସ୍ୱଶିଷ୍ୟପ୍ରଶିଷ୍ୟେଷୁ ପ୍ରଖ୍ୟାତଂ କୃତ୍ୱା ଅନନ୍ତରଂ ରେଣୁକବିଭୀଷଣସଂବାଦଂ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରୈକ୍ୟଂ ଚ ପଞ୍ଚପଞ୍ଚାଶଦ୍‌ସୂତ୍ରୈଃ ସଂଗ୍ରହ୍ୟାହ -

ଇତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୱା ପଶ୍ୟତସ୍ତସ୍ୟ ପୁରସ୍ତାଦେବ ରେଣୁକଃ ।
ଅନ୍ତର୍ଦଧେ ମହାଦେବଂ ଚିନ୍ତୟନ୍ନନ୍ତରାତ୍ମନା ।। ୧ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧ ।।

- (ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ ଅଭୀଷ୍ଟଦାନ) - ଏହିପରି କହି ରେଣୁକଗଣେଶ୍ୱର ନିଜର ଅନ୍ତରାତ୍ମାରେ ମହାଦେବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ କରି ସେହି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ ।। ୧ ।।

ଯ ଇଦଂ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ବୀରଶୈବମତଂ ପରମ୍ ।
ଶୃଣୋତି ଶୁଦ୍ଧମନସା ସ ଯାତି ପରମାଂ ଗତିମ୍ ।। ୨ ।।

ଯଃ ପୁରୁଷୋ ବୀରଶୈବମତମଙ୍ଗଲିଙ୍ଗଷଡ୍‌ସ୍ଥଲରୂପଂ ସଦ୍ ବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟ ସମ୍ମତଂ ପରଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟମ୍ ଇଦଂ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ଶ୍ରୁତିସମ୍ମତମେତଚ୍ଛିବସିଦ୍ଧାନ୍ତଂ ଶୁଦ୍ଧମନସା ନିର୍ମଳଚିତ୍ତେନ ଶୃଣୋତି, ସ ପରମାଂ ଗତିଂ ପରମୁକ୍ତିଂ ଯାତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨ ।।

- ଯିଏ ଏହି ବୀରଶୈବ ଧର୍ମସମ୍ମତ ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଶୁଦ୍ଧମନରେ ଶୁଣେ, ସେ ପରମଗତିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।। ୨ ।।

ଅଥାନ୍ତର୍ହିତୋ ରେଣୁକୋ ଲଙ୍କାଂ ପ୍ରବିଷ୍ଟବାନିତ୍ୟାହ -

ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦାଚାରରସିକଃ ସ୍ୱେଚ୍ଛାନିର୍ମିତବିଗ୍ରହଃ ।
ଆସସାଦ ପୁରୀଂ ଲଙ୍କାଂ ରେଣୁକୋ ଗଣନାୟକଃ ।। ୩ ।।

ନିର୍ମଳସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରରସିକ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩ ।।

- ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଆଚରଣରେ ଆନନ୍ଦର ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ତଥା ନିଜର ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଶରୀର ଧାରଣ କରୁଥିବା ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ (ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେବା ପରେ) ଲଙ୍କା ପହଞ୍ଚିଗଲେ ।। ୩ ।।

ତମାଗତଂ ମହାଭାଗଂ ସର୍ବାଗମବିଶାରଦମ୍ ।
ବିଭୀଷଣଃ ସମାଲୋକ୍ୟ ଗେହଂ ପ୍ରାବେଶୟନ୍ନିଜମ୍ ।। ୪ ।।

ମହାଭାଗଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଃ ସର୍ବାଗମବିଶାରଦଃ କାମିକାଦିବାତୁଳାନ୍ତଦିବ୍ୟାଗମକୁଶଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪।।

– କାମିକଠାରୁ ବାତୁଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଦିବ୍ୟ ଆଗମରେ ବିଶାରଦ ସେହି ମହାଭାଗ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଆସିଥିବାର ଦେଖି ବିଭୀଷଣ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଲେ ।। ୪।।

ଭଦ୍ରାସନେ ନିଜେ ରମ୍ୟେ ନିବେଶ୍ୟ ଗଣନାୟକମ୍ ।
ଅର୍ଘ୍ୟପାଦ୍ୟାଦିଭିଃ ସର୍ବୈରୁପଚାରୈରପୂଜୟତ୍ ।। ୫।।

ନିଜେ ଭଦ୍ରାସନେ ସ୍ୱକୀୟସିଂହାସନେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୫।।

– ନିଜର ରମଣୀୟ ସିଂହାସନ ଉପରେ ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବସାଇ (ବିଭୀଷଣ) ଅର୍ଘ୍ୟପାଦ୍ୟ ଆଦି ସମସ୍ତ ଉପଚାରରେ ତାଙ୍କର ପୂଜା କଲେ ।। ୫।।

ପୂଜିତେନ ପ୍ରସନ୍ନେନ ରେଣୁକେନ ନିରୂପିତଃ ।
ନିଷସାଦ ତଦଭ୍ୟାଶେ ସ ନିଜାସନ ମାଶ୍ରିତଃ ।। ୬।।

ସ ବିଭୀଷଣଃ ପୂଜାପ୍ରସନ୍ନେନ ଶ୍ରୀରେଣୁକେନାଜ୍ଞାପିତଃ ସନ୍ ତତ୍ସମୀପେ ସ୍ୱକୀୟାସନାନ୍ତରମାଶ୍ରିତବାନ୍ ସନ୍ ନିଷସାଦ ଉପବିଷ୍ଟବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୬।।

– ପୂଜିତ ଅତଏବ ପ୍ରସନ୍ନ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଆଦେଶକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରି ସେହି (ବିଭୀଷଣ) ତାଙ୍କ ପାଖରେ ନିଜର ଆସନ ଉପରେ ବସିଲେ ।। ୬।।

ଅଥ ବିଭୀଷଣଃ –

ଆବଭାଷେ ଗଣେନ୍ଦ୍ରଂ ତଂ କୃତାଞ୍ଜଳି ବିଭୀଷଣଃ ।
ମାନୁଷାକାରସମ୍ପନ୍ନଂ ସାକ୍ଷାଚ୍ଛିବ ମିବାପରମ୍ ।। ୭।।

ବିଭୀଷଣୋ ମାନୁଷାକୃତିଂ ସାକ୍ଷାଦପରଂ ଶିବମିବ ସ୍ଥିତମିତି ଶେଷଃ । ତଂ ଗଣେନ୍ଦ୍ରଂ ରେଣୁକଂ କୃତାଞ୍ଜଳି କୃତମଞ୍ଜଳିପୁଟଂ ଯସ୍ମିନ୍ କର୍ମଣି ଯଥା ଭବତି ତଥା ଆବଭାଷେ ବିଜ୍ଞାପନବଚନଂ ପ୍ରଯୁକ୍ତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୭।।

– ଏହାପରେ ମନୁଷ୍ୟ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିବା ସାକ୍ଷାତ୍ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବପରି ସେହି ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବିଭୀଷଣ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲେ ।। ୭।।

ରେଣୁକ ତ୍ୱଂ ଗଣାଧୀଶ ଶିବଜ୍ଞାନପରାୟଣ ।
ଅବତୀର୍ଣ୍ଣଂ ମହୀମେନାମିତି ସମ୍ୟକ୍ ଶ୍ରୁତଂ ମୟା ।। ୮।।

ଭୋ ଶିବଜ୍ଞାନପରାୟଣ ଗଣାଧୀଶ ଶ୍ରୀରେଣୁକ, ତ୍ୱାମେନାଂ ମହୀଂ ଭୂଲୋକଂ ପ୍ରତ୍ୟବତୀର୍ଣ୍ଣଂ ସନ୍ତଂ ମହା ସମ୍ୟଗ୍ ଇତି ଲୋକବାର୍ତ୍ତୟା ଶ୍ରୁତମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୮।।

– ହେ ଶିବଜ୍ଞାନପରାୟଣ ଗଣେଶ୍ୱର ରେଣୁକ, ଆପଣ ଏହି ଧରାଧାମ ଉପରେ ଅବତାର ନେଇଛନ୍ତି – ଏହା ମୁଁ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣିଛି ।। ୮ ।।

ମଦ୍‌ଭାଗ୍ୟଗୌରବାଦଦ୍ୟ ସମାୟାସ୍ତ୍ୱଂ ପୁରୀମିମାମ୍ ।
କଥଂ ଭାଗ୍ୟବିହୀନାନାଂ ସୁଲଭାଃ ସ୍ୟୁର୍ଭବାଦୃଶାଃ ।। ୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୯ ।।

– ମୋର ମହାଭାଗ୍ୟରୁ ଆଜି ଆପଣ ଏହି ନଗରୀରେ (ଲଙ୍କାରେ) ଆସିଛନ୍ତି। ଭାଗ୍ୟହୀନ ଲୋକଙ୍କୁ ଆପଣଙ୍କ ପରି ଲୋକ କିପରି ସୁଲଭ ହୋଇପାରିବେ ? ।। ୯ ।।

ମତ୍‌ସମୋ ନାସ୍ତି ଲୋକେଷୁ ଭାଗ୍ୟାତିଶୟବତ୍ତୟା ।
ଯସ୍ୟ ଗେହଂ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରାପ୍ତୋ ଭବାନ୍ ସାକ୍ଷାନ୍ମହେଶ୍ୱରଃ ।। ୧୦ ।।

ଭୋ ରେଣୁକ, ଭୂଲୋକଗତପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମହେଶ୍ୱରୋ ଭବାନ୍ ସ୍ୱୟମେବ ଯସ୍ୟ ମେ ରାଜାଲୟଂ ପ୍ରାପ୍ତୋଽସି, ତତୋ ଭାଗ୍ୟାତିଶୟତ୍ତ୍ୱେନ ଲୋକେଷୁ ମତ୍ସମଃ କୋଽପି ନାସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୦ ।।

– ଏହି ସଂସାରରେ ମୋ ପରି ଅତିଶୟ ଭାଗ୍ୟଶାଳୀ କେହି ନାହିଁ, ଯାହାଙ୍କ ଘରେ ସାକ୍ଷାଦ୍ ମହେଶ୍ୱର ସ୍ୱରୂପ ଆପଣ ସ୍ୱୟଂ ଆସିଛନ୍ତି ।। ୧୦ ।।

ଅଥ ନ ତାବନ୍ମାତ୍ରମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କୃତାର୍ଥା ମେ ପୁରୀ ହ୍ୟେଷା କୃତାର୍ଥୋ ରାକ୍ଷସାନ୍ୱୟଃ ।
ଜୀବିତଂ ଚ କୃତାର୍ଥଂ ମେ ଯସ୍ୟ ତ୍ୱଂ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚରଃ ।। ୧୧ ।।

ଭୋ ରେଣୁକ, ତ୍ୱଂ ଯସ୍ୟ ମେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚରଃ, ତସ୍ମାଦ୍ ମେ ମମୈଷା ଲଙ୍କାପୁରୀ କୃତାର୍ଥେତ୍ୟାଦି ।। ୧୧ ।।

– ଯାହାଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ ଆପଣ ଦେଖା ଯାଉଛନ୍ତି, ତାହା ମୋର ଲଙ୍କାପୁରୀ ଏବଂ ଏହି ରାକ୍ଷସକୁଳ ତଥା ମୋର ଜୀବନ (ଆଜି) କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇଗଲା ।। ୧୧ ।।

ଇତି ବ୍ରୁବାଣଂ କଲ୍ୟାଣଂ ରାକ୍ଷସେନ୍ଦ୍ରଂ ଗଣେଶ୍ୱରଃ ।
ବଭାଷେ ସସ୍ମିତୋ ବାଣୀଂ ବିଶ୍ୱୋଲ୍ଲାସକରୀଂ ଶୁଭାମ୍ ।। ୧୨ ।।

ସସ୍ମିତଃ ମନ୍ଦସ୍ମିତେନ ଯୁକ୍ତଃ ସନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ବିଶ୍ୱୋଲ୍ଲାସକରୀଂ ସର୍ବେଷାମାନନ୍ଦକରୀମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୨ ।।

– ଏହିପରି କହୁଥିବା କଲ୍ୟାଣଯୁକ୍ତ ରାକ୍ଷସେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଗଣେଶ୍ୱର ମନ୍ଦହାସ ସହିତ ବିଶ୍ୱୋଲ୍ଲାସକାରିଣୀ ଶୁଭ ବାଣୀ କହିଲେ ।। ୧୨ ।।

ଅଥ ତତ୍‌ପ୍ରକାରଂ ଚତୁର୍ଭି ଶ୍ଲୋକୈର୍ବର୍ଣ୍ଣୟତି –

ବିଭୀଷଣ ମହାଭାଗ ଜାନେ ତ୍ୱାଂ ଧର୍ମକୋବିଦମ୍ ।
ତ୍ୱାଂ ବିନା କସ୍ୟ ଲୋକେଷୁ ଜାୟତେ ଭକ୍ତିରୀଦୃଶୀ ।। ୧୩।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୩।।

– ହେ ମହାଭାଗ ବିଭୀଷଣ, ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ଧର୍ମଜ୍ଞ ଭାବରେ ଜାଣିଛି । ଏହି ଲୋକରେ ଆପଣଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କାହା ପାଖରେ ଏହିପରି ଭକ୍ତି ହୋଇପାରିବ ।। ୧୩।।

ସମସ୍ତଶାସ୍ତ୍ରସାରଜ୍ଞଂ ସର୍ବଧର୍ମପରାୟଣମ୍ ।
ଅଧ୍ୟାତ୍ମବିଦ୍ୟାନିରତମାହୁସ୍ତ୍ୱାଂ ରାକ୍ଷସେଶ୍ୱର ।। ୧୪।।

ଭୋ ବିଭୀଷଣ ! ତ୍ୱାଂ ସମସ୍ତନିଗମାଦିଶାସ୍ତ୍ରସାରଜ୍ଞଂ ସକଳଶିବଧର୍ମେଷୁ ପରାୟଣଂ ତତ୍ପରମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିବାଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନଯୋଗରୂପାଧ୍ୟାତ୍ମ ବିଦ୍ୟାନିରତଂ ସନ୍ତମ୍ ଆହୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୪।।

– ହେ ରାକ୍ଷସେଶ୍ୱର, (ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ) ଆପଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରର ତତ୍ତ୍ୱବେତ୍ତା, ସର୍ବଧର୍ମ ପରାୟଣ ତଥା ଅଧ୍ୟାତ୍ମବିଦ୍ୟାରେ ନିରତ କହନ୍ତି ।। ୧୪।।

ଅତଃ କାରଣାତ୍ –

ତ୍ୱଦୀୟଧର୍ମସମ୍ପତ୍ତିଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱାହଂ ବିସ୍ମିତାଶୟଃ ।
ବ୍ରଜନ୍ କୈଳାସମଚଳଂ ତ୍ୱଦନ୍ତିକମୁପାଗତଃ ।। ୧୫।।

କୈଳାସମଚଳଂ ବ୍ରଜନ୍ନହଂ ତ୍ୱଦୀୟଶିବଧର୍ମସମ୍ପତ୍ତିଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱାଽଦ୍ଭଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଯୁକ୍ତଚିତ୍ତଃ ସନ୍ ତ୍ୱତ୍ସମୀପମାଗତୋଽସ୍ମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୫।।

– ଆପଣଙ୍କର ଧର୍ମାଚରଣପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଶୁଣିକରି ବିସ୍ମିତଚିତ୍ତ ମୁଁ କୈଳାସ ପର୍ବତକୁ ଯାଉଥିବା ବେଳେ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଗଲି ।। ୧୫।।

ପ୍ରୀତୋଽସ୍ମି ତବ ଚରିତ୍ରୈଃ ଶୋଭନୈର୍ଲୋକବିଶ୍ରୁତୈଃ ।
ଦାସ୍ୟାମି ତେ ବରଂ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରାର୍ଥୟସ୍ୱ ଯଥେପ୍ସିତମ୍ ।। ୧୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୬।।

– ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଲୋକବିଶ୍ରୁତ ଚରିତ୍ରରେ ପ୍ରସନ୍ନ ଅଟେ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ବର ଦେବି । ଯଥେପ୍ସିତ ବର ମାଗ ।। ୧୬।।

ଇତି ପ୍ରସାଦସୁମୁଖେ ଭାଷମାଣେ ଗଣେଶ୍ୱରେ ।
ପ୍ରଣମ୍ୟ ପରୟା ପ୍ରୀତ୍ୟା ବ୍ୟାଜହାର ବିଭୀଷଣଃ ।। ୧୭।।

ବ୍ୟାଜହାର ବିଜ୍ଞାପନବାକ୍ୟଂ ପ୍ରଯୁକ୍ତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୭।।

– ପ୍ରସନ୍ନତାରେ ଯୁକ୍ତ ଗଣେଶ୍ୱର ଏପରି କହିବା ପରେ ବିଭୀଷଣ ପରମ ପ୍ରସନ୍ନତା ସହିତ ପ୍ରଣାମ କରି କହିଲେ ।। ୧୭।।

ଅଥ ତତ୍ପ୍ରକାରଂ ଷଡ୍‌ଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରଦର୍ଶ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୟ ରାବଣୋକ୍ତାଭିପ୍ରାୟମଷ୍ଟଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ସୂଚୟତି –

ଆଗମାନୁଗ୍ରହାଦେବ ଭବତଃ ଶିବଯୋଗିନଃ ।
ଦୁର୍ଲଭାଃ ସର୍ବଲୋକାନାଂ ସମପଦ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପଦଃ ।। ୧୮।।

ଭୋ ଗଣେଶ୍ୱର ! ଶିବଯୋଗିନୋ ଭବତ ଆଗମନରୂପାନୁଗ୍ରହାଦେବ ସର୍ବଜନଦୁର୍ଲଭାଃ ସମ୍ପଦଃ ସମପଦ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୧୮।।

– ଆପଣଙ୍କ ପରି ଶିବଯୋଗୀଙ୍କର ଆଗମନ ରୂପକ କୃପାରେ ହିଁ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ଦୁର୍ଲଭ ସମ୍ପତ୍ତିସବୁ ମିଳିଥାଏ ।। ୧୮।।

ତଥାପି ପ୍ରାର୍ଥନୀୟଂ ମେ କିଞ୍ଚିଦସ୍ତି ଗଣେଶ୍ୱର ।
ସୁକୃତେ ପରିପକ୍ୱେ ହି ସ୍ୱୟଂ ସିଦ୍ଧ୍ୟତି ବାଞ୍ଛିତମ୍ ।। ୧୯।।

ମେ ମମେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୧୯।।

– ତଥାପି ହେ ଗଣେଶ୍ୱର, ମୋର କିଛି ପ୍ରାର୍ଥନା ଅଛି । ପୁଣ୍ୟ ପରିପକ୍ୱ ହେବା ପରେ ଅଭୀଷ୍ଟର ସିଦ୍ଧି ସ୍ୱୟଂ ହୋଇଯାଏ ।। ୧୯।।

ରାବଣୋ ହି ମମ ଭ୍ରାତା ମାହେଶ୍ୱରଶିଖାମଣିଃ ।
ଅଦୃଷ୍ଟଶତ୍ରୁ ସମ୍ବାଧଂ ଶଶାସ ହି ଜଗତ୍ ତ୍ରୟମ୍ ।। ୨୦।।

ଅଦୃଷ୍ଟଶତ୍ରୁସମ୍ବାଧଂ ଯଥା ଭବତି ତଥା ଜଗତ୍‌ତ୍ରୟଂ ହି ପ୍ରସିଦ୍ଧଂ ସତ୍ ଶଶାସ ପାଲୟାମାସେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୦।।

– ମୋର ଭାଇ ରାବଣ ଶିବଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଶିଖାମଣି (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କର ଶତ୍ରୁରୂପୀ ବାଧା ନ ଥିଲା, ଯିଏ ତିନି ଲୋକରେ ଶାସନ କରିଥିଲେ ।। ୨୦।।

ଯସ୍ୟ ପ୍ରତାପମତୁଲଂ ସୋଢୁମକ୍ଷମଶକ୍ତୟଃ ।
ଇନ୍ଦ୍ରାଦୟଃ ସୁରାଃ ସର୍ବେ ରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟା ବିଯୋଜିତାଃ ।। ୨୧।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୧।।

– ଯାହାଙ୍କର ଅତୁଳ ପ୍ରତାପକୁ ସହିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ଇନ୍ଦ୍ର ଆଦି ସମସ୍ତ ଦେବଗଣ ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀରୁ ରହିତ କରି ଦିଆଗଲେ ।। ୨୧।।

ସ ତୁ କାଳବଶେନୈବ ସ୍ୱଚାରିତ୍ରବିପର୍ଯ୍ୟୟାତ୍ ।
ରଣେ ବିଷ୍ଣ୍ୱବତାରେଣ ରାମେଣ ନିହତୋଽଭବତ୍ ।। ୨୨।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୨।।

– ସେହି ପରାକ୍ରମୀ ରାବଣ କାଳ ପ୍ରଭାବରେ ନିଜର ବିପରୀତ ଚରିତ୍ର କାରଣରୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅବତାରଭୂତ ରାମଙ୍କଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧରେ ମରା ହେଲେ ।। ୨୨।।

ସ ତୁ ରାମଶରାବିଦ୍ଧଃ କଣ୍ଠସ୍ଖଳିତଜୀବିତଃ ।
ଅବଶିଷ୍ଟଂ ସମାଲୋକ୍ୟ ମାମବାଦୀଦ୍ ସୁଦୁଃଖିତଃ ।। ୨୩।।

ସ ରାବଣୋ ରାମବାଣେନ କ୍ଷତଂ ଲବ୍ଧବାନ୍ ସନ୍ କଣ୍ଠଗତପ୍ରାଣଃ ସନ୍ ଅବଶିଷ୍ଟଂ ରାକ୍ଷସେଷୁ ହତଶିଷ୍ଟଂ ମାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱାତ୍ୟନ୍ତଦୁଃଖିତଃ ସନ୍ ପ୍ରତ୍ୟବଦଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୩।।

– ରାମଙ୍କର ବାଣରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବିଦ୍ଧ, ତେଣୁ କଣ୍ଠଗତପ୍ରାଣବାଲା ରାବଣ ଅବଶିଷ୍ଟ ମତେ ଦେଖି କରି ଦୁଃଖି ହୋଇ କହିଲେ ।। ୨୩।।

ଅଥ ରାବଣୋକ୍ତପ୍ରକାରମୁପପାଦୟତି –

ବିଭୀଷଣ ବିଶେଷଜ୍ଞ ମହାବୁଦ୍ଧେ ସୁଧାର୍ମିକ ।
ଅବଶିଷ୍ଟୋଽସି ବଂଶସ୍ୟ ରକ୍ଷସାଂ ଭାଗ୍ୟଗୌରବାତ୍ ।। ୨୪।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୪।।

– ହେ ଧର୍ମାଚରଣଶୀଳ ମହାବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ବିଶେଷଜ୍ଞ, (ବିଶିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନବାଲା ବିଭୀଷଣ) ରାକ୍ଷସଙ୍କର ମହାଭାଗ୍ୟରେ ଏକମାତ୍ର ଆପଣ ରାକ୍ଷସଙ୍କ ବଂଶରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଛନ୍ତି ।।୨୪।।

ବୟମଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନା ମହତ୍ସୁ ଦ୍ରୋହକାରିଣଃ ।
ଇଦୃଶୀଂ ତୁ ଗତିଂ ପ୍ରାପ୍ତା ଦୁସ୍ତରା ହି ବିଧିସ୍ଥିତିଃ ।। ୨୫।।

ବୟମଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନାଃ ସନ୍ତୋ ମହତ୍ସୁ ମହତାଂ ବିଷୟେ ଦ୍ରୋହକାରିଣ ଇତି ଇଦୃଶୀ ଗତିଂ ପ୍ରାପ୍ତାଃ । ତଥାହି ବିଧିସ୍ଥିତିଃ ଦୈବାଧୀନବୃତ୍ତିଃ, ଦୁସ୍ତରା ହି ଲଙ୍ଘିତୁମଶକ୍ୟା ଖଲ୍ୱିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୫।।

– ଅଜ୍ଞାନୀ, ମହାନ୍ ଲୋକଙ୍କର ବିରୋଧ କରୁଥିବା ଆମେ ଏହିପରି ଗତିକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲୁ । ଭାଗ୍ୟର ସ୍ଥିତି ଅନୁଲଙ୍ଘନୀୟ ଅଟେ ।। ୨୫।।

ନବକଂ ଲିଙ୍ଗକୋଟୀନାଂ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପ୍ୟମିହ ସ୍ଥଲେ ।
ଇତି ସଙ୍କଳ୍ପିତଂ ପୂର୍ବଂ ମୟା ତଦବଶିଷ୍ୟତେ ।। ୨୬।।

ଇହ ସ୍ଥଲେ ଅସ୍ମିନ୍ ଲଙ୍କାପତ୍ତନସ୍ଥଲେ ନବକୋଟିଲିଙ୍ଗଂ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପ୍ୟମିତି ମୟା ପୂର୍ବଂ ସଙ୍କଳ୍ପିତମ୍, ତତ୍ର କିଞ୍ଚିଦବଶିଷ୍ଟମସ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୬।।

– ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଏହି ସଙ୍କଳ୍ପ କରିଥିଲି କି ଏହି ଲଙ୍କା ନଗରୀରେ ନଅ କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିବି । ସେଥିରୁ କିଛି ଶେଷ ଅଛି ।। ୨୬।।

କିୟଦବଶିଷ୍ଟମିତ୍ୟତ୍ରାହ –

କୋଟିଷଟ୍କଂ ତୁ ଲିଙ୍ଗାନାଂ ମୟା ସାଧୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତମ୍ ।
କୋଟିତ୍ରୟଂ ତୁ ଲିଙ୍ଗାନାଂ ସ୍ଥାପନୀୟମତସ୍ତ୍ୱୟା ।। ୨୭।।

ଅତସ୍ତତ୍ସଂକଳ୍ପପୂରଣାର୍ଥମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୨୭।।

– ଛଅ କୋଟି ଲିଙ୍ଗ ମୁଁ ଭଲ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଛି । ଏହାପରେ ତିନି କୋଟି ଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା ତମକୁ କରିବାକୁ ଅଛି ।। ୨୭।।

ଇତି ତସ୍ୟ ବଚଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଦୀନବୁଦ୍ଧେର୍ମରିଷ୍ୟତଃ ।
ତଥା ସାଧୁ କରୋମୀତି ପ୍ରତିଜ୍ଞାତଂ ମୟା ତଥା ।। ୨୮।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୮।।

– ଦୀନବୁଦ୍ଧି ତଥା ମରଣାସନ୍ନ ସେହି ରାବଣର କଥା ଶୁଣି 'ମୁଁ ସେହିପରି ଠିକ୍ ଭାବରେ କରିବି' ବୋଲି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲି ।। ୨୮।।

ଯୁଗପଚ୍ଛିବଲିଙ୍ଗାନାଂ କୋଟିତ୍ରୟମନୁତ୍ତମମ୍ ।
ପ୍ରତିଷ୍ଠାପ୍ୟଂ ଯଥାଶାସ୍ତ୍ରମିତି ମେ ନିଶ୍ଚୟୋଦ୍ଧଭବତ୍ ।। ୨୯।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୨୯।।

– ପୁଣି ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ କଲି କି ତିନି କୋଟି ଉତ୍ତମୋତ୍ତମ ଶିବଲିଙ୍ଗର ଏକାଥରକେ ଶାସ୍ତ୍ରବିଧିରେ ସ୍ଥାପନା କରିବି ।। ୨୯।।

ଲିଙ୍ଗକୋଟିତ୍ରୟସ୍ୟେହ ଯୁଗପଦ୍ ସ୍ଥାପନାବିଧୌ ।
ଅବିଦନ୍ନେକମାଚାର୍ଯ୍ୟମହମେବମବସ୍ଥିତଃ ।। ୩୦।।

ଇହ ଲଙ୍କାୟାମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯୁଗପଲ୍ଲିଙ୍ଗତ୍ରିକୋଟି ସ୍ଥାପନବିଷୟେ ମୁଖ୍ୟମାଚାର୍ଯ୍ୟମଲବ୍ଧବାନ୍ ସନ୍ନେବଂ ସ୍ଥିତୋଦ୍ଧସ୍ମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୦।।

– ତିନି କୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗର ସ୍ଥାପନା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ଜଣେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ନ ଜାଣିବା ହେତୁ ମୁଁ ଏଠାରେ (ଲଙ୍କାରେ) ଏହିପରି (ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପନା ନ କରିପାରି) ଅଛି ।। ୩୦।।

ଶିବଶାସ୍ତ୍ରବିଶେଷଜ୍ଞଃ ଶିବଜ୍ଞାନନିଧିର୍ଭବାନ୍ ।
ଆଚାର୍ଯ୍ୟଭାବମାସାଦ୍ୟ ମମ ପୂରୟ ବାଞ୍ଛିତମ୍ ।। ୩୧।।

ଶିବଶାସ୍ତ୍ରବିଶେଷଜ୍ଞ ଭୋ ରେବଣସିଦ୍ଧ, ଭବାନ୍ ଶିବଜ୍ଞାନସ୍ୟ ନିଧିର୍ନିକ୍ଷେପସ୍ଥାନଭୂତଃ, ଅତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଭାବମାସାଦ୍ୟ ଯୁଗପଦ୍ କୋଟିତ୍ରୟାଚାର୍ଯ୍ୟଭାବଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ମମାଭୀଷ୍ଟଂ ପୂରୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୧ ।।

– ଆପଣ ଶୈବଶାସ୍ତ୍ରର ବିଶେଷଜ୍ଞ ତଥା ଶିବଜ୍ଞାନର ନିଧି ଅଟନ୍ତି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପଦକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ମୋର ଇଚ୍ଛାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରନ୍ତୁ ।। ୩୧ ।।

ଅଥ ଶ୍ରୀରେଣୁକସ୍ତସ୍ୟାଭୀଷ୍ଟଂ ପୂରୟିତ୍ୱାବନ୍ତର୍ହିତ ଇତି ଶ୍ଳୋକପଞ୍ଚକେନ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ତସ୍ୟେତି ବଚନଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ରାକ୍ଷସେନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଧୀମତଃ ।
ତଥେତି ପ୍ରତିଶୁଶ୍ରାବ ସର୍ବଜ୍ଞୋ ଗଣନାୟକଃ ।। ୩୨ ।।

ପ୍ରତିଶୁଶ୍ରାବ ଅଙ୍ଗୀକୃତବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୨ ।।

– ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ରାକ୍ଷସେନ୍ଦ୍ର ବିଭୀଷଣଙ୍କର ଏହି ବଚନସବୁ ଶୁଣି ସର୍ବଜ୍ଞ ଗଣେଶ୍ୱର 'ସେହିପରି ହିଁ ହେବ' – ଏପରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ।। ୩୨ ।।

ତତ୍ର ସନ୍ତୁଷ୍ଟଚିତ୍ତସ୍ୟ ପୌଲସ୍ତ୍ୟସ୍ୟେଷ୍ଟସିଦ୍ଧୟେ ।
କୋଟିତ୍ରୟଂ ତୁ ଲିଙ୍ଗାନାଂ ଯଥାଶାସ୍ତ୍ରଂ ଯଥାବିଧି ।
ତ୍ରିକୋଟ୍ୟାଚାର୍ଯ୍ୟରୂପେଣ ସ୍ଥାପିତଂ ତେନ ତତ୍ କ୍ଷଣେ ।। ୩୩ ।।

ତତ୍ର ଲଙ୍କାୟାଂ ପୌଲସ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ବିଭୀଷଣସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୩ ।।

– ସନ୍ତୁଷ୍ଟଚିତ୍ତ ବିଭୀଷଣଙ୍କର ଇଷ୍ଟସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ତ୍ରିକୋଟି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଭାବରେ ରେଣୁକ ତିନିକୋଟି ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ବିଧିବିଧାନ ଅନୁସାରେ ତତ୍‌କାଳ ସ୍ଥାପନ କରିଲେ ।। ୩୩ ।।

ତାଦୃଶଂ ତସ୍ୟା ମାହାତ୍ମ୍ୟଂ ସମାଲୋକ୍ୟ ବିଭୀଷଣଃ ।
ପ୍ରଣନାମ ମୁହୁର୍ଭକ୍ତ୍ୟା ପଦୟୋସ୍ତସ୍ୟ ବିସ୍ମିତଃ ।। ୩୪ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୪ ।।

– ବିଭୀଷଣ ସେହି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସେହି ପ୍ରକାରର ମହିମାକୁ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚକିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ବାରମ୍ବାର ଭକ୍ତିପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ଚରଣରେ ପ୍ରଣାମ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।। ୩୪ ।।

ପ୍ରଣତଂ ବିନୟୋପେତଂ ପ୍ରହୃଷ୍ଟଂ ରାକ୍ଷସେଶ୍ୱରମ୍ ।
ଅନୁଗୃହ୍ୟ ସ୍ୱମାହାତ୍ମ୍ୟାଦ୍ ରେଣୁକୋଽନ୍ତର୍ହିତୋଽଭବତ୍ ।। ୩୫ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୫ ।।

– ବିନୟରେ ଯୁକ୍ତ, ପ୍ରସନ୍ନ ତଥା ନମସ୍କାର କରିଥିବା ରାକ୍ଷସେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ନିଜର ମହିମାରେ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ ।। ୩୫।।

ବିଭୀଷଣୋଽପି ହୃଷ୍ଟାତ୍ମା ରେଣୁକସ୍ୟ ପ୍ରସାଦତଃ ।
ଶିବଭକ୍ତିରସାସକ୍ତଃ ସ୍ଥିରରାଜ୍ୟମପାଳୟତ୍ ।। ୩୬।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୩୬।।

– ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କୃପାରେ ବିଭୀଷଣ ପ୍ରସନ୍ନ ଚିତ୍ତ ତଥା ଶିବଭକ୍ତିରସରେ ଆପ୍ଲାବିତ ହୋଇ ସ୍ଥିର ରାଜ୍ୟର ରକ୍ଷାରେ ରତ ହେଲେ ।। ୩୬।।

ଅଥାଷ୍ଟଦିକ୍ଷୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧସ୍ୟ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରସ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ସଙ୍କୋଚେନାଷ୍ଟଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ପ୍ରକାଶୟତି –

ରେଣୁକୋଽପି ମହାତେଜାଃ ସଞ୍ଚରନ୍ କ୍ଷିତିମଣ୍ଡଳେ ।
ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଶ୍ଚ ପ୍ରକାଶଶ୍ଚ ପରମାଦ୍ୱୈତ ଭାବିତଃ ।। ୩୭।।
କାଂଶ୍ଚିଦ୍ ଦୃଷ୍ଟିନିପାତେନ କରୁଣାରସବର୍ଷିଣା ।
ଅପରାନୁପଦେଶେନ ଶିବାଦ୍ୱୈତାଭିମର୍ଶିନା ।। ୩୮।।
ଅନ୍ୟାଂଶ୍ଚ ସହବାସେନ ସମସ୍ତମଳହାରିଣା ।
କୃତାର୍ଥୟନ୍ ଜନାନ୍ ସର୍ବାନ୍ କୃତିନଃ ପକ୍ୱକର୍ମିଣଃ ।। ୩୯।।
ଦର୍ଶୟିତ୍ୱା ନିଜାଧିକ୍ୟଂ ଶିବଦର୍ଶନଲାଳସଃ ।
ଖଣ୍ଡୟିତ୍ୱା ଦୁରାଚାରାନ୍ ପାଷଣ୍ଡାନ୍ ଭିନ୍ନଦର୍ଶନାନ୍ ।। ୪୦।।
ଯନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ରକଳାସିଦ୍ଧାନ୍ ବିମତାନ୍ ସିଦ୍ଧମଣ୍ଡଳାନ୍ ।
ବିଜିତ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ରଭାବେଣ ସ୍ଥାପୟିତ୍ୱା ଶିବାଗମାନ୍ ।
ଆଜଗାମ ନିଜାବାସଂ କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟଭିଧଂ ପୁରମ୍ ।। ୪୧।।

ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଶ୍ଚ ସପ୍ତଶତବର୍ଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତମିତି ଶେଷଃ । ତଥା ପ୍ରକଟିତଃ ସନ୍ କାଂଶ୍ଚିଜ୍ଜନାନ୍ କରୁଣାରସପୂରିତକଟାକ୍ଷେଣ କୃତାର୍ଥୟନ୍, ଅପରାନ୍ ଶିବାଦ୍ୱୈତପ୍ରକାଶକୋପଦେଶେନ କୃତାର୍ଥୟନ୍, ଅନ୍ୟାନ୍ ନିର୍ମଳସହବାସେନ କୃତାର୍ଥୟନ୍, ଅବଶିଷ୍ଟସର୍ବଜନାନ୍ କୃତିନଃ ସକଳକଳା କୁଶଳାନ୍ ପକ୍ୱକର୍ମିଣଃ ପରିପକ୍ୱମଳମାୟାପାଶବନ୍ତଃ ସନ୍ତଶ୍ଚ କୃତାର୍ଥୟନ୍ ସନ୍, ଶିବଦର୍ଶନଲାଳସଃ ଶିବସମୟଲମ୍ପଟଃ ଶ୍ରୀରେବଣସିଦ୍ଧୋ ନିଜାଧିକ୍ୟମ୍ ଅନେକଚିତ୍ରବିଚିତ୍ର ନିଜମହତ୍ତ୍ୱଂ ଦର୍ଶୟିତ୍ୱା ଭିନ୍ନଦର୍ଶନାନ୍ ବୈଷ୍ଣବାଦ୍ୟନ୍ୟସମୟନିଷ୍ଠାନ୍ ପାଷଣ୍ଡାନ୍ ଶଙ୍ଖଚକ୍ରାଦ୍ୟନ୍ୟଲାଞ୍ଛନଯୁକ୍ତାନ୍ ଦୁରାଚାରାନ୍ ଖଣ୍ଡୟିତ୍ୱା ଯନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ରାଦିଚତୁଃଷଷ୍ଟିକଳା ସିଦ୍ଧିଯୁକ୍ତାନ୍ କାପାଳିକାଦିପରମତସିଦ୍ଧମଣ୍ଡଳାନ୍ ଗୋରକ୍ଷାଦିନବକୋଟିସିଦ୍ଧାନ୍ ସ୍ୱସାମର୍ଥ୍ୟେନ ବିଜିତ୍ୟ

କାମିକାଦିଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତାନ୍ ସ୍ଥାପୟିତ୍ୱା ନିଜାବାସଂ କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟଭିଧଂ ପୁରମାଜଗାମ ଆସସାଦେତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୩୭-୪୧ ।।

– ମହାତେଜସ୍ୱୀ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପୃଥ୍ୱୀମଣ୍ଡଳରେ ସଞ୍ଚରଣ କରି କେବେ ପ୍ରକଟ କେବେ ତିରୋହିତ, ପରମ ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବରେ ଭାବିତ ହୋଇ କିଛିଙ୍କୁ କରୁଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନୁଗୃହୀତ କରି, କିଛିଙ୍କୁ ଶିବାଦ୍ୱୈତବିଷୟକ ଉପଦେଶ ଦେଇ, ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ମଳହାରୀ ସହବାସରେ କୃତକୃତ୍ୟ କରି, ପକ୍ୱକର୍ମମଳାଶୟବାଲା ସୁକୃତୀ ଜନଙ୍କୁ ନିଜର ଆଧିକ୍ୟ ଦେଖାଇ କୃତାର୍ଥ କରି, ଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନବାଲା ପାଖଣ୍ଡୀ ଦୁରାଚାରୀଙ୍କର ଖଣ୍ଡନ କରି, ଯନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର କଳାରେ ସିଦ୍ଧ ବିରୋଧୀ ସିଦ୍ଧମଣ୍ଡଳକୁ ନିଜର ପ୍ରଭାବରେ ଜୀତି, ଶୈବାଗମର ସ୍ଥାପନା କରି ଶିବଦର୍ଶନର ଇଚ୍ଛାରେ ନିଜର ଆବାସ କୋଲ୍ଲିପାକ୍ୟ ନାମକ ନଗରରୁ ଆସିଗଲେ ।। ୩୭-୪୧ ।।

ତତ୍ର ସମ୍ଭାବିତଃ ସର୍ବୈର୍ଜନୈଃ ଶିବପରାୟଣୈଃ ।
ସୋମନାଥାଭିଧାନସ୍ୟ ଶିବସ୍ୟ ପ୍ରାପ ମନ୍ଦିରମ୍ ।। ୪୨ ।।

ସମ୍ଭାବିତଃ ସତ୍କୃତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୨ ।।

– ସେଠାରେ ଶିବପରାୟଣ ସମସ୍ତ ଭକ୍ତଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ ହୋଇ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ସୋମନାଥ ନାମକ ଶିବମନ୍ଦିରକୁ ଗଲେ ।। ୪୨ ।।

ପଶ୍ୟତାଂ ତତ୍ର ସର୍ବେଷାଂ ଭକ୍ତାନାଂ ଶିବଯୋଗିନାମ୍ ।
ତନ୍ୱାନୋ ବିସ୍ମୟଂ ଭାବୈସ୍ତୁଷ୍ଟାବ ପରମେଶ୍ୱରମ୍ ।। ୪୩ ।।

ଭାବୈର୍ନିର୍ମଳଗୁଣୈରିତ୍ୟର୍ଥଃ । ବିସ୍ମୟମାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଂ ତନ୍ୱାନୋ ବିସ୍ତାରୟନ୍ନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୩ ।।

– ସେଠାରେ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଭାବରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଶିବଯୋଗୀ ଭକ୍ତଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟକୁ ବୃଦ୍ଧି କରି ସେ ଭାବରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ତୁତି କଲେ (ନିଜର ଭକ୍ତି ଭାବରେ ଭକ୍ତଙ୍କର ବିସ୍ମୟକୁ ବଢ଼ାଇ ସ୍ୱୟଂ ଶିବଙ୍କର ସ୍ତୁତି କଲେ ।) ।। ୪୩ ।।

ଅଥ ସପ୍ତଭିଃ ସୂତ୍ରୈଃ ସୋମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ସ୍ତୁତିଂ କରୋତି –

ଦେବଦେବ ଜଗନ୍ନାଥ ଜଗତ୍କାରଣକାରଣ ।
ବ୍ରହ୍ମବିଷ୍ଣୁସୁରାଧୀଶବନ୍ଦ୍ୟମାନପଦାମ୍ବୁଜ ।। ୪୪ ।।

ଅତ୍ର ଜଗଚ୍ଛବ୍ଦେନ ଭୁବନାନ୍ୟୁଚ୍ୟନ୍ତେ । ତତ୍କାରଣୀଭୂତବିନ୍ଦୁମାୟାଦୀନାମପି କାରଣୀଭୂତ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୪ ।।

– (ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥିବା ସ୍ତୁତି) – ହେ ଦେବଦେବ, ଜଗନ୍ନାଥ, ସଂସାରର କାରଣଭୂତ ମାୟା ଅଥବା ପ୍ରକୃତି ଆଦି କାରଣ, ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ସୁରାଧୀଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆପଣଙ୍କର ଚରଣକମଳର ବନ୍ଦନା କରାଯାଏ ।। ୪୪ ।।

ସଂସାରନାଟକଭ୍ରାନ୍ତିକଳାନିର୍ବହଣପ୍ରଦ ।
ସମସ୍ତବେଦବେଦାନ୍ତପରିବୋଧିତବୈଭବ ।। ୪୫।।

ସଂସାରନାଟକଭ୍ରାନ୍ତିକଳାଜୟପ୍ରଦ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୫।।

– ଆପଣ ସଂସାରନାଟକରୂପୀ ଭ୍ରମ କଳାର ନିର୍ବହଣ କରିବାବାଲା ତଥା ସମସ୍ତ ବେଦବେଦାନ୍ତଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣତୟା ବୋଧିତବୈଭବବାଲା ଅଟନ୍ତି ।। ୪୫।।

ସଂସାରବୈଦ୍ୟ ସର୍ବଜ୍ଞ ସର୍ବଶକ୍ତିନିରଙ୍କୁଶ ।
ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ସର୍ବସ୍ୱ ପରମାକାଶବିଗ୍ରହ ।। ୪୬।।

'ଆକାଶଶରୀରଂ ବ୍ରହ୍ମ'[୩୦୮] ଇତି ଶ୍ରୁତେଶ୍ଚିଦାକାଶସ୍ୱରୂପ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଷ୍ଟଂ ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୬।।

– ଆପଣ ସଂସାରରୂପୀ ରୋଗର ବୈଦ୍ୟ, ସର୍ବଜ୍ଞ, ସର୍ବଶକ୍ତି, ନିରଙ୍କୁଶ, ସତ୍, ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ, ସର୍ବସ୍ୱ ତଥା ପରାକାଶରୂପୀ ଶରୀରବାଲା ଅଟନ୍ତି ।। ୪୬।।

ସମସ୍ତଜଗଦାଧାରଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗବିଜୃମ୍ଭଣ ।
ସଦାଶିବମୁଖାନେକଦିବ୍ୟମୂର୍ତ୍ତିକଳାଧର ।। ୪୭।।

'ଜ୍ୱାଲଲିଙ୍ଗାୟ ନମଃ'[୩୦୯] ଇତି ଶ୍ରୁତେର୍ଜ୍ୟୋତିଲିଙ୍ଗସ୍ୱରୂପେଣ ଜୃମ୍ଭମାଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । 'ସ୍ଥିରେଭିରଙ୍ଗୈଃ ପୁରୁରୂପ ଉଗ୍ରଃ'[୩୧୦] ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ସକଳନିଷ୍କଳସଦାଶିବପ୍ରଭୃତିଦିବ୍ୟ-ମୂର୍ତ୍ତିକଳାଧର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅତ୍ର – 'ସ ଏକୋ ରୁଦ୍ରଃ ସ ଈଶାନଃ ସ ଭଗବାନ୍ ସ ମହେଶ୍ୱରଃ ସ ମହାଦେବଃ'[୩୧୧] ଇତି ଶ୍ରୁତିଃ ।। ୪୭।।

– ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାରର ଆଧାର ତଥା ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗର ପ୍ରକାଶକ (ସମସ୍ତ ଜଗତର ଆଧାରଭୂତ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗର ପ୍ରକାଶକ) ସଦାଶିବ ପ୍ରମୁଖ ଅନେକ ଦିବ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କର କଳାକାର ଅଟନ୍ତି ।। ୪୭।।

ଗୁଣତ୍ରୟପଦାତୀତ ମଳତ୍ରୟବିନାଶନ ।
ଜଗତ୍ତ୍ରୟବିଳାସାମ୍ନ୍ ଶ୍ରୁତିତ୍ରୟବିଲୋଚନ ।। ୪୮।।

ସତ୍ତ୍ୱରଜସ୍ତମୋଗୁଣସ୍ଥାନାତୀତ ଆଣବକାର୍ମଣମାୟିକାଖ୍ୟମଳତ୍ରୟୋନ୍ମୂଳନକର ସ୍ୱର୍ଗମର୍ତ୍ତ୍ୟପାତାଳଲକ୍ଷଣଜଗତ୍ତ୍ରୟସୃଷ୍ଟ୍ୟାଦିପଞ୍ଚକୃତ୍ୟକ୍ରୀଡ଼ାବିଳାସୋନ୍ମୁଖରଗ୍ ଯଜୁଃ ସାମାଖ୍ୟଶ୍ରୁତିତ୍ରୟବିଲୋଚନ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୪୮।।

– ସତ୍ତ୍ୱ ଆଦି ତିନିଗୁଣର ସ୍ତରର ଉପରେ ସ୍ଥିତ, ଆଣବ ଆଦି ତିନି ମଳର ବିନାଶକ, ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ରୂପରେ ଚାଲୁଥିବା (ସୃଷ୍ଟି ଆଦି) ପଞ୍ଚକୃତ୍ୟ କ୍ରୀଡ଼ାର ଆନନ୍ଦ

---

୩୦୮. ତୈ. ଉ., ୧/୬/୨
୩୦୯. ମ. ନା. ଉ., ୧୪/୯
୩୧୦. କ. ସଂ., ୨/୩୩/୯
୩୧୧. ଅ. ଶି. ଉ., ୩

ନେବାବାଲା ତଥା ଋଗ୍ୟଜୁଃସାମ ନାମକ ତିନି ବେଦରୂପୀ ତ୍ରିନେତ୍ରବାଲା ଅଟନ୍ତି ।। ୪୮ ।।

ପାହି ମାଂ ପରମେଶାନ ପାହି ମାଂ ପାର୍ବତୀପତେ ।
ତ୍ୱଦାଜ୍ଞୟା ମୟୈତାବତ୍‌କାଲମାତ୍ରଂ ମହୀତଳେ ।
ଅଚାରି ଭବଦୁକ୍ତାନାମାଗମାନାଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧୟେ ।। ୪୯ ।।

ସ୍ପଷ୍ଟମ୍ ।। ୪୯ ।।

– ହେ ପରମେଶ୍ୱର, ମୋର ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ହେ ପାର୍ବତୀପତି, ମୋର ତ୍ରାଣ କରନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ମୁଁ ଏତେ ସମୟ ଧରି ପୃଥ୍ୱୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଆପଣଙ୍କଦ୍ୱାରା କୁହାଯାଇଥିବା ଆଗମର ପ୍ରସିଦ୍ଧି (ପ୍ରଚାର, ପ୍ରସାର) ନିମନ୍ତେ ବିଚରଣ କଲି ।। ୪୯ ।।

ଅତଃ ପରଂ ସ୍ୱରୂପଂ ତେ ପ୍ରାପ୍ତୁକାମୋଽସ୍ମି ଶଙ୍କର ।
ଅନ୍ତରଂ ଦେହି ମେ କିଞ୍ଚିଦନୁକମ୍ପାବିଶେଷତଃ ।। ୫୦ ।।

ଭୋ ଶଙ୍କର ସୁଖକର, ତେନ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୋମେଶ୍ୱର, ଅତଃ ପରମ୍ ଇତଃ ପରମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅହଂ ତେ ସ୍ୱରୂପଂ ଲବ୍ଧୁକାମୋଽସ୍ମି, ମେ ମମ ଅନ୍ତରମବକାଶଂ ଦେହି । ଅନୁକମ୍ପାଂ କୃପାଂ ବିଶେଷତୋ ଦେହି କୁର୍ବିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୦ ।।

– ହେ ଶଙ୍କର, ଏହାପରେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ସ୍ୱରୂପକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛି । ବିଶେଷ କୃପା କରି ମତେ କିଛି ଅବକାଶ ଦିଅନ୍ତୁ ।। ୫୦ ।।

ଅଥ ବୃତ୍ତତ୍ରୟେଣ ଶିବପ୍ରସନ୍ନତାଂ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରସ୍ୱଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟଂ ଚ ପ୍ରତିପାଦୟତି –

ଇତ୍ୟୁକ୍ତେ ଗଣନାୟକେନ ସହସା ଲିଙ୍ଗାତ୍ ତତଃ ଶାଙ୍କରାଦ୍
ବତ୍ସାଗଚ୍ଛ ମହାନୁଭାବ ଭବତୋ ଭକ୍ତ୍ୟା ପ୍ରସନ୍ନୋଽସ୍ମ୍ୟହମ୍ ।
ଇତ୍ୟୁଚ୍ଚୈରଗଦଦ୍ ବଚସ୍ତନୁଭୃତାମାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମାସୀତ୍ ତଦା
ଦିବ୍ୟୋ ଦୁନ୍ଦୁଭିରାନନାଦ ଗଗନେ ପୁଷ୍ପଂ ବବର୍ଷୁର୍ଗଣାଃ ।। ୫୧ ।।

ଗଣନାୟକେନ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରେଣ ଇତ୍ୟୁକ୍ତେ ଏବଂ ବିଜ୍ଞାପିତେ ସତି ସହସା ତତ୍କ୍ଷଣେନ ଶାଙ୍କରାତ୍ ତତୋ ଲିଙ୍ଗାତ୍ ସୋମେଶ୍ୱର ଲିଙ୍ଗାତ୍ ଭୋ ମହାନୁଭାବ ନିଗମାଗମେଷୁ ମହାନିଶ୍ଚୟବୁଦ୍ଧିମନ୍ ବତ୍ସ ରେବଣସିଦ୍ଧାଖ୍ୟକୁମାର, ଭବତସ୍ତବ ଭକ୍ତ୍ୟା ନବବିଧଭକ୍ତ୍ୟା ଅହଂ ପ୍ରସନ୍ନୋଽସ୍ମି, ଆଗଚ୍ଛ ଆୟାହୀତି ବଚଃ ଶିବ ଉଚ୍ଚୈରଗଦଦ୍ ଅବାଦୀତ୍ । ତଦା ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ତନୁଭୃତାଂ ଶରୀରିଣାମାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଂ କୌତୁକମାସୀତ୍, ଗଗନେ ଦିବ୍ୟୋ ଦୁନ୍ଦୁଭିଃ ଦେବ ଦୁନ୍ଦୁଭିଃ, ଆନନାଦ ସର୍ବତ୍ର ଧ୍ୱନିତବାନ୍, ଗଣାଃ ପ୍ରମଥଗଣା ଦେବଗଣାଶ୍ଚ ପୁଷ୍ପଂ କୁସୁମବୃଷ୍ଟିଂ ବବର୍ଷୁରିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୧ ।।

– ଗଣେଶ୍ୱର ଏପରି କହିବା ପରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ଶିବଲିଙ୍ଗରୁ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ବାଣୀ ବାହାରିଲା – 'ହେ ବତ୍ସ, ଆସ । ହେ ମହାନୁଭାବ, ମୁଁ ତୁମର (ନବଧା) ଭକ୍ତିରେ ପ୍ରସନ୍ନ

ହୋଇଅଛି ।' ସେହି ସମୟରେ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ଆକାଶରେ ଦେବଦୁନ୍ଦୁଭି ବାଜିଲା ଏବଂ ଦେବଗଣ ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି କଲେ ।। ୫୧।।

ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଲିଙ୍ଗାଦ୍ ବଚନମୁଦିତଂ ଶାଙ୍କରଂ ସାନୁକମ୍ପଂ
ସଂହୃଷ୍ଟାତ୍ମା ଗଣପତିରଥୋ ଜ୍ୟୋତିଷା ଦୀପ୍ୟମାନଃ ।
ଜାତୋତ୍କର୍ଷୈଃ ପରମନୁଚରୈର୍ଯୋଗିଭିଃ ସ୍ତୂୟମାନୋ
ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ ପରମନୁବିଶତ୍ ସ୍ୱପ୍ରକାଶଂ ତଦାନୀମ୍ ।। ୫୨।।

ଅଥୋ ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟ୍ୟନନ୍ତରଂ ସଂହୃଷ୍ଟାତ୍ମା ସନ୍ତୁଷ୍ଟଚିତ୍ତୋ ଗଣପତିଃ ଶିବଗଣପତିଃ ଶ୍ରୀରେବଣସିଦ୍ଧୋ ଜ୍ୟୋତିଷା ଶିବପ୍ରକାଶେନ ଦୀପ୍ୟମାନଃ ପ୍ରକାଶମାନଃ ସନ୍ ଲିଙ୍ଗାତ୍ ସୋମେଶଲିଙ୍ଗାଦ୍ ଉଦିତମ୍ ଉଦ୍‌ଭୂତଂ ସାନୁକମ୍ପଂ କୃପାସହିତଂ ଶାଙ୍କରଂ ବଚନଂ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧିବଚନଂ ପୂର୍ବୋକ୍ତବାକ୍ୟଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା, ଜାତୋତ୍କର୍ଷୈର୍ ଉଦ୍‌ଭୂତାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟବଦ୍‌ଭିଃ, ଅନୁଚରୈଃ ସହଚରୈଃ ଶିବଯୋଗିଭିଃ ପରମଧିକତୟା ସ୍ତୂୟମାନଃ ସନ୍ ତଦାନୀଂ ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ପରଂ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟଂ ସ୍ୱପ୍ରକାଶଂ ନିଜପ୍ରକାଶରୂପଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗଂ 'ତସ୍ୟ ଭାସା ସର୍ବମିଦଂ ବିଭାତି'[୩୧୨] 'ତମେବ ଭାନ୍ତମନୁଭାତି ସର୍ବମ୍'[୩୧୩] ଇତି ଶ୍ରୁତିସିଦ୍ଧଚିଲ୍ଲିଙ୍ଗ-ମନୁବିଶତ୍ ସ୍ୱରୂପହାନିବୃଦ୍ଧିବ୍ୟତିରେକେଣ ସାମରସ୍ୟେନ ପ୍ରବିଷ୍ଟବାନିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୨।।

– ଲିଙ୍ଗରୁ ବାହାରୁ ଥିବା ଅନୁକମ୍ପାଯୁକ୍ତ ଶାଙ୍କର ବଚନକୁ ଶୁଣିକରି ଗଣେଶ୍ୱରଙ୍କର ମନ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ଜ୍ୟୋତିରେ ସେ ଦୀପ୍ୟମାନ ହୋଇଗଲେ । ପରମ-ଉତ୍କର୍ଷାଯୁକ୍ତ ଅନୁଚରଭୂତ ଯୋଗୀଦ୍ୱାରା ସ୍ତୂୟମାନ ସେ ସେହି ସମୟରେ ପରମ ସ୍ୱପ୍ରକାଶ ଜ୍ୟୋତିର୍ଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗଲେ ।। ୫୨।।

ଲୀନେ ତସ୍ମିନ୍ ଶାଙ୍କରେ ସ୍ୱପ୍ରକାଶେ
ଦୀବ୍ୟାକାରେ ରେଣୁକେ ସିଦ୍ଧନାଥେ ।
ସର୍ବୋ ଲୋକୋ ବିସ୍ମିତୋଽଭୂତ୍ ତଦାନୀଂ
ଶୈବୀ ଭକ୍ତିଃ ସପ୍ରମାଣା ବଭୂବ ।। ୫୩।।

ଦିବ୍ୟାକାରେ ମନୋହରସ୍ୱରୂପେ ରେଣୁକେ ସିଦ୍ଧନାଥେ ରେବଣସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରେ ସ୍ୱପ୍ରକାଶେ ଶାଙ୍କରେ ତସ୍ମିନ୍ ଲିଙ୍ଗେ ସୋମେଶଲିଙ୍ଗେ ଲୀନେ ସତି ଐକ୍ୟଂ ଗତେ ସତି ସର୍ବୋ ଲୋକଃ ସମସ୍ତଜନୋ ବିସ୍ମିତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଯୁକ୍ତ ଆସୀତ୍ । ତଦାନୀଂ ତସ୍ମିନ୍ କାଲେ ଶୈବୀ ଭକ୍ତିଃ ଶିବସମ୍ବନ୍ଧିନୀ ଭକ୍ତିଃ ସପ୍ରମାଣା ପ୍ରମାଣେନ ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା ବଭୂବ ଆସୀଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୩।।

---

୩୧୨. କ. ଉ., ୨/୨/୧୫
୩୧୩. କ. ଉ., ୨/୨/୧୫

– ଦିବ୍ୟ ଆକାରବାଲା ସିଦ୍ଧନାଥ ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟ ସେହି ସ୍ୱପ୍ରକାଶ ଶାଙ୍କର ଲିଙ୍ଗରେ ଲୀନ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେହି ସମୟରେ ସମସ୍ତ ଲୋକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚକିତ ହୋଇଗଲେ ତଥା ଶୈବୀଭକ୍ତି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଗଲା ।। ୫୦।।

ଶ୍ରୀବେଦାଗମବୀରଶୈବସରଣିଂ ଶ୍ରୀଷଟ୍‌ସ୍ଥଲୋଦ୍ୟନ୍ମଣିଂ
ଶ୍ରୀଜୀବେଶ୍ୱରଯୋଗପଦ୍ମତରଣିଂ ଶ୍ରୀଗୋପ୍ୟଚିନ୍ତାମଣିମ୍ ।
ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିଂ ଲିଖୟିତା ଯସ୍ତଂ ଲିଖିତ୍ୱା ପରାନ୍
ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଶ୍ରାବୟିତା ସ ଯାତି ବିମଳାଂ ଭୁକ୍ତିଂ ଚ ମୁକ୍ତିଂ ପରାମ୍ ।। ୫୪।।

ଶ୍ରୀବେଦାଗମବୀରଶୈବସରଣିଂ ମଙ୍ଗଳକରସକଳସମୟଶାସ୍ତ୍ରୋତ୍ତରବେଦାଗମ-ପ୍ରତିପାଦ୍ୟବୀରଶୈବସରଣିରେବ ସରଣିର୍ଯସ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ, ଶ୍ରୀଷଟ୍‌ସ୍ଥଲୋଦ୍ୟନ୍ମଣିଂ ମଙ୍ଗଳାତ୍ମକୈକୋତ୍ତରଶତସ୍ଥଲରୂପାଙ୍ଗଲିଙ୍ଗଷଟ୍‌ସ୍ଥଲମାର୍ଗପ୍ରକାଶନଶାଣୋଲ୍ଲୀଢରତ୍ନମ୍, ଶ୍ରୀଜୀବେଶ୍ୱରଯୋଗପଦ୍ମତରଣିଂ ଶୋଭମାନଜୀବପରମୈକ୍ୟଲକ୍ଷଣକମଲବିକସନାର୍କମ୍, ଶ୍ରୀଗୋପ୍ୟଚିନ୍ତାମଣିଂ ମଙ୍ଗଳକରଶିବରହସ୍ୟାର୍ଥପ୍ରକାଶନଚିନ୍ତାରତ୍ନଂ ତଂ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଶିଖାମଣ୍ୟାଖ୍ୟବୀରଶୈବଶାସ୍ତ୍ରଂ ଯୋ ଲିଖିତ୍ୱା ପରାନ୍ ଲେଖୟିତା, ଯଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ପରାନ୍ ଶ୍ରାବୟିତ୍ୱା, ସ ବିମଲାଂ ଭକ୍ତିଂ ପରାଂ ମୁକ୍ତିଂ ଚ ଯାତି ପ୍ରାପ୍ନୋତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।। ୫୪।।

– (ଫଳଶ୍ରୁତି ବର୍ଣ୍ଣନ) – ଶ୍ରୀବେଦାଗମ ବୀରଶୈବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା, ମଙ୍ଗଳକାରୀ ଛଅ ସ୍ଥଳରେ ଚମକୁଥିବା ମଣି, ଜୀବ ଏବଂ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଯୋଗରୂପୀ କମଳର ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗୋପ୍ୟ ଚିନ୍ତାମଣି ·ରୂପ ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣିକୁ ଲେଖିବାବାଲା ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ଏହାକୁ ଲେଖିବ ଅଥବା ଲେଖାଇବ ଅଥବା ଲେଖିକରି ଶୁଣାଇବ ଅଥବା ସ୍ୱୟଂ ଶୁଣିବ, ସେ ନିର୍ମଳ ଭୋଗ ଏବଂ ପରମୋକ୍ଷକୁ ପ୍ରାପ୍ତ କରେ ।। ୫୪।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଷଡ୍‌ସ୍ଥଲବ୍ରହ୍ମିଣା ଶିବଯୋଗିନାମ୍ନା ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତେ ବୀରଶୈବଧର୍ମନିର୍ଣ୍ଣୟେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣୌ ରେଣୁକବିଭୀଷଣସଂବାଦେ ରେଣୁକଶିବ-ଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମୈକବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।। ୨୧।।

ଇତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ପଦବାକ୍ୟପ୍ରମାଣପାରାବାରଧୁରୀଣଶ୍ରୀମରିତୋଣ୍ଟଦାର୍ଯ୍ୟେଣ ବିରଚିତାୟାଂ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦୀପିକାଖ୍ୟାୟାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାଂ ରେଣୁକ-ବିଭୀଷଣସଂବାଦେ ରେଣୁକଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟପ୍ରସଙ୍ଗୋ ନାମୈକବିଂଶଃ ପରିଚ୍ଛେଦଃ ।।୨୧।।

– ଏହିପରି ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିଖାମଣିର ରେଣୁକବିଭୀଷଣସମ୍ବାଦ ତଥା ରେଣୁକ-ଶିବଲିଙ୍ଗୈକ୍ୟପ୍ରସଙ୍ଗ ନାମକ ଏକବିଂଶ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ରାଧେଶ୍ୟାମଚତୁର୍ବେଦୀକୃତ 'ଜ୍ଞାନବତୀ' ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।। ୨୧।।

ପରିଶିଷ୍ଟାନି

ଶ୍ଲୋକାର୍ଧାନୁକ୍ରମଣୀ

ବ୍ୟାଖ୍ୟୋଦ୍ଧୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ – ସଙ୍କେତସୂଚୀ

ଅ. କୋ.	–	ଅମରକୋଷ
ଅମ. ଉ.	–	ଅମନସ୍କୋପନିଷଦ୍
ଅ. ବ.	–	ଅଭିଯୁକ୍ତବଚନ
ଅ. ଶିଖୋ.	–	ଅଥର୍ବଶିଖୋପନିଷଦ୍
ଅ. ଶିର.	–	ଅଥର୍ବଶିର ଉପନିଷଦ୍
ଅ. ଶ୍ରୁ.	–	ଅଥର୍ବଶ୍ରୁତି
ଆ.	–	ଆଗମ
ଆ. ପୁ.	–	ଆଦିତ୍ୟପୁରାଣ
ଆ. ଶ୍ରୁ.	–	ଆଥର୍ବଣଶ୍ରୁତି
ଇ. ପ୍ର.	–	ଈଶ୍ୱରପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞା
ଋ.	–	ଋଗ୍‌ବେଦ
ଐ. ଆ.	–	ଐତରେୟାରଣ୍ୟକ
ଐ. ଉ.	–	ଐତରେୟୋପନିଷଦ୍
ଐ. ଶ୍ରୁ.	–	ଐତରେୟଶ୍ରୁତି
କ. ଉ.	–	କଠୋପନିଷଦ୍
କା. ଆ.	–	କାମିକାଗମ
କି. ତ.	–	କିରଣତନ୍ତ୍ର
କି. ଆ.	–	କିରଣାଗମ
କୈ. ଉ.	–	କୈବଲ୍ୟୋପନିଷଦ୍
କୌ. ବ୍ରା. ଉ.	–	କୌଷତକିବ୍ରାହ୍ମଣୋପନିଷଦ୍
ଛା. ଉ.	–	ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟୋପନିଷଦ୍
ଜା. ଉ.	–	ଜାବାଲୋପନିଷଦ୍
ଜୈ. ବ୍ରା.	–	ଜୈମିନୀୟବ୍ରାହ୍ମଣୋପନିଷଦ୍
ତ. ପ୍ର.	–	ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶ
ତୈ. ଆ.	–	ତୈତ୍ତିରୀୟାରଣ୍ୟକ
ତୈ. ଉ.	–	ତୈତ୍ତିରୀୟୋପନିଷଦ୍
ତ୍ର. ତ.	–	ତ୍ରୟୀତନ୍ତ୍ର
ତ୍ରି. ମ.	–	ତ୍ରିପାଦ୍ୱିଭୂତିମହାନାରାୟଣୋପନିଷଦ୍
ଦେ. କା.	–	ଦେବୀକାଲୋତ୍ତର
ନି. କା.	–	ନିଶ୍ୱାସକାରିକା

ନୃ. ଉ.	–	ନୃସିଂହୋତ୍ତରତାପନୀୟୋପନିଷଦ୍
ପ. ତ.	–	(ପତି) ପରାତନ୍ତ୍ର
ପ. ତ୍ରୀ.	–	ପରାତ୍ରୀଶିକା
ପା. ଉ.	–	ପାରାଶରୋପପୁରାଣ
ପା.ଯୋ.ସୂ.	–	ପାତଞ୍ଜଲଯୋଗସୂତ୍ର
ପୁ.	–	ପୁରାଣ
ପୌ. ଆ.	–	ପୌଷ୍କରାଗମ
ପ୍ର. ଉ.	–	ପ୍ରଶ୍ନୋପନିଷଦ୍
ପ୍ରାଭା.	–	ପ୍ରାଭାକର
ବୃ. ଉ.	–	ବୃହଦାରଣ୍ୟକୋପନିଷଦ୍
ବ୍ର. ଉ.	–	ବ୍ରହ୍ମୋତ୍ତରଖଣ୍ଡ
ବ୍ର. ବି. ଉ.	–	ବ୍ରହ୍ମବିନ୍ଦୂପନିଷଦ୍
ବ୍ର. ସୂ.	–	ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର
ଭ. ଗୀ.	–	ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା
ମ. ନା. ଉ.	–	ମହାନାରାୟଣୋପନିଷଦ୍
ମ. ମ. ପ.	–	ମହାର୍ଥମଞ୍ଜରୀପରିମଳ
ମ. ସ୍ତ.	–	ମହିମ୍ନସ୍ତବ
ମହୋ.	–	ମହୋପନିଷଦ୍
ମା. କା.	–	ମାଣ୍ଡୁକ୍ୟକାରିକା
ମା. ସଂ.	–	ମାଧ୍ୟନ୍ଦିନ ସଂହିତା
ମୀ. ସୂ.	–	ମୀମାଂସାସୂତ୍ର
ମୁ. ଉ.	–	ମୁଣ୍ଡକୋପନିଷଦ୍
ମୃ. ବି.	–	ମୃଗେନ୍ଦ୍ରାଗମ ବିଦ୍ୟାପାଦ
ମୈ. ଉ.	–	ମୈତ୍ର୍ୟୁପନିଷଦ୍
ଯା. ଶ୍ରୁ.	–	ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟଶ୍ରୁତି
ଯୋ. ଆ.	–	ଯୋଗାଗମ
ଯୋ. ଶା.	–	ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର
ଯୋ. ସୂ.	–	ଯୋଗସୂତ୍ର
ରୁ. ଜା.	–	ରୁଦ୍ରାକ୍ଷଜାବାଲୋପନିଷଦ୍
ଲି. ଉ.	–	ଲିଙ୍ଗୋପନିଷଦ୍
ଲି. ସୂ.	–	ଲିଙ୍ଗସୂକ୍ତ
ବ. ଉ.	–	ବରାହୋପନିଷଦ୍

ବା. ଉ.	–	ବାତୁଳୋତ୍ତର
ବା. ତ.	–	ବାତୁଳତନ୍ତ୍ର
ବା. ପ.	–	ବାକ୍ୟପଦୀୟ
ବା. ବ.	–	ବାସିଷ୍ଠବଚନ
ବା. ସଂ.	–	ବାୟବୀୟସଂହିତା
ବି. ପ.	–	ବିରୂପାକ୍ଷପଞ୍ଚାଶିକା
ବି. ସା.	–	ବିଶ୍ୱସାରୋତ୍ତର
ବୀ. ଆ.	–	ବୀରାଗମ
ବୀ. ତ.	–	ବୀରତନ୍ତ୍ର
ବେ. ବ.	–	ବେଦାନ୍ତବଚନ
ବ୍ୟା. ବ.	–	ବ୍ୟାସବଚନ
ଶ. ସଂ.	–	ଶଙ୍କରସଂହିତା
ଶି. ଆ.	–	ଶିବାଗମ
ଶି. ଦୃ.	–	ଶିବଦୃଷ୍ଟି
ଶି. ଧ.	–	ଶିବଧର୍ମୋତ୍ତର
ଶି. ର.	–	ଶିବରହସ୍ୟ
ଶି. ସଂ. ଉ.	–	ଶିବସଙ୍କଳ୍ପୋପନିଷଦ୍
ଶ୍ରୁ.	–	ଶ୍ରୁତି
ଶ୍ୱେ. ଉ.	–	ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତରୋପନିଷଦ୍
ସ. ଜ୍ଞା.	–	ସର୍ବଜ୍ଞାନୋତ୍ତର
ସ. ପ.	–	ସଙ୍କେତପଦ୍ଧତି
ସ. ମ.	–	ସର୍ବମଙ୍ଗଳାଶାସନ
ସି. ବ.	–	ସିଦ୍ଧାନ୍ତବଚନ
ସି. ଶି.	–	ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି
ସୂ. ଗୀ.	–	ସୂତଗୀତା
ସୂ. ସଂ.	–	ସୂତସଂହିତା
ସ୍କ. ପୁ.	–	ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ
ସ୍ମୃ.	–	ସ୍ମୃତି
ସ୍ୱା. ଆ.	–	ସ୍ୱାୟମ୍ଭୁବାଗମ
ହଂ. ଉ.	–	ହଂସୋପନିଷଦ୍

ନ୍ୟାୟସୂଚୀ

ଅଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟ
ଅହିକୁଣ୍ଡଳନ୍ୟାୟ
କାକାକ୍ଷିନ୍ୟାୟ
କୂର୍ମଭଙ୍ଗିନ୍ୟାୟ
କ୍ଷୀରନୀରନ୍ୟାୟ
ଘୃତକାଠିନ୍ୟନ୍ୟାୟ
ଘୃତକୀଟନ୍ୟାୟ
ଦଗ୍ଧପଟନ୍ୟାୟ
ଦଣ୍ଡଭାଣ୍ଡନ୍ୟାୟ
ନହି ଭିକ୍ଷୁକୋ...ମିତି ନ୍ୟାୟ
ବୀଜାଙ୍କୁରନ୍ୟାୟ
ମୟୂରାଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟ
ରଜ୍ଜୁସର୍ପ (ଭୁଜଙ୍ଗ)ନ୍ୟାୟ
ବହ୍ନ୍ୟୁଷ୍ଣତ୍ୱନ୍ୟାୟ
ବୃକ୍ଷଗତଫଳପୁଷ୍ପାଦିନ୍ୟାୟ
ଶିଖଣ୍ଡ୍ୟଣ୍ଡରସନ୍ୟାୟ
ଶୁକ୍ଲପଟନ୍ୟାୟ
ସନ୍ଦିଗ୍ଧାଦ୍ଧର୍ଥନ୍ୟାୟ
ସର୍ବଂ ଜ୍ଞାନଂ ଧର୍ମିଣ୍ୟଭ୍ରାନ୍ତମିତନ୍ୟାୟ
ସାଗରତରଙ୍ଗନ୍ୟାୟ
ସିଂହମାଣବକନ୍ୟାୟ
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକୁଣ୍ଡଳନ୍ୟାୟ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି

ପୁସ୍ତକପରିଚୟ

ଶ୍ରୀସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିଖାମଣି ବୀରଶୈବପରମ୍ପରାର ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ । ପରମକାରୁଣିକ ଭଗବାନ୍ ଶିବଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ଶ୍ରୀଶୈଳପର୍ବତନିକଟସ୍ଥ ସୋମେଶ୍ୱରଲିଙ୍ଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଶ୍ରୀଜଗଦ୍‌ଗୁରୁରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟମହାମୁନି ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ଶିବରହସ୍ୟର ଜ୍ଞାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ଜ୍ଞାନରହସ୍ୟ ଉକ୍ତ ପସ୍ତକରେ ୨୧ଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ରେଣୁକ-ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସଂବାଦରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବୀରଶୈବପରମ୍ପରାରେ ଏହା ପାରାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ଆଦୃତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା, ରେଣୁକାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି, ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ, ବୀରଶୈବଦର୍ଶନର ମହତ୍ତ୍ୱ, ଦୀକ୍ଷା, ଭସ୍ମଧାରଣବିଧି, ଜପମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଭକ୍ତି, ମାହେଶ୍ୱରସ୍ଥଳ, ଲିଙ୍ଗନିଷ୍ଠାସ୍ଥଳ, ଭକ୍ତଦେହିକ ଲିଙ୍ଗସ୍ଥଳ, ଜଙ୍ଗମମାହାତ୍ମ୍ୟ, ଶରଣାଗତି, ପ୍ରାଣଲିଙ୍ଗାର୍ଚ୍ଚନ, ଅଙ୍ଗଲିଙ୍ଗ, ଶୀଳସଂପାଦନ, ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ, ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ, ଜ୍ଞାନଗୁରୁ, କ୍ରିୟାଗମ, ଧର୍ମାଚାର, ଜ୍ଞାନାଚାର, ପ୍ରାଣାନୁଗ୍ରହ, ଆତ୍ମଲିଙ୍ଗ, ପିଣ୍ଡାକାଶ, ବିନ୍ଦାକାଶ, ମହାକାଶ, କ୍ରିୟା-ଭାବ-ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶସ୍ଥଳ, ବିଭୀଷଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭୀଷ୍ଟଦାନ ଏବଂ କୋଟିଲିଙ୍ଗସ୍ଥାପନା ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆଦି ବିସ୍ତୃତରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅନୁକ୍ରମଣିକାରେ ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧସୂଚୀ ଦିଆଯାଇଛି । ବୀରଶୈବଧର୍ମସ୍ଥାପନା ନିମନ୍ତେ କର୍ଣ୍ଣାଟକର ରମ୍ଭାପୁରୀ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଉଜ୍ଜୟିନୀ, ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳର ଓଖୀମଠ, ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଶ୍ରୀଶୈଳ ଏବଂ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର କାଶୀଠାରେ ଧର୍ମପୀଠ ସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଛି ।

Sree Rama Offset Printers, Mahabubnagar, Telangana State_09440296637